

ΑΘΗΝΑ ΑΝΤ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ

**Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ**

Η ΙΔΡΥΣΗ, Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

*Συμβολή στη μελέτη
της Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Κλάδος: Πρακτική Θεολογία.

Ειδικευση: Παιδαγωγική.

Επιβλέπων καθηγητής: Ιωάννης Κογκούλης

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2008
ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

**Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ**

Η ΙΔΡΥΣΗ, Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ ΑΝΤ. ΚΟΛΤΣΙΔΑ

**Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ**

Η ΙΔΡΥΣΗ, Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

*Συμβολή στη μελέτη
της Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Κλάδος: Πρακτική Θεολογία.

Ειδικευση: Παιδαγωγική.

Επιβλέπων καθηγητής: Ιωάννης Κογκούλης

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2008
ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	19
Εισαγωγή	21
Βραχυγραφίες	27
Βιβλιογραφία	
I. Αρχειακές πηγές	31
II. Δημοσιεύματα	45
III. Περιοδικά, εφημερίδες, επετηρίδες, σειρές, πρακτικά	85
Κεφάλαιο Πρώτο: Ο χώρος και οι άνθρωποι της Βόρειας Ηπείρου (γεωγραφία, οικισμοί – ιστορικό περίγραμμα)	
1. Η οριοθέτηση – διοικητική διαίρεση και η ταυτότητα της Βόρειας Ηπείρου	87
2. Χωροταξική, πληθυσμιακή και εθνολογική κατάσταση	91
3. Οι οικισμοί της Βόρειας Ηπείρου με τα Ελληνικά Σχολεία	95
4. Το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο	102
A. Η ελληνική εκπαίδευση στον ευρύτερο χώρο της Ηπείρου	102
B. Η ελληνική εκπαίδευση στη Βόρεια Ήπειρο - η πορεία και οι σταθμοί της	106
1. Το γενικό πλαίσιο της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο – συγκυρίες και διαμορφώσεις	106
2. Σταθμοί της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο	108
α) Η πρωτοπορία της εκπαίδευσης και των Γραμμάτων στη Μοσχόπολη	108
β) Κοσμάς ο Αιτωλός: ο Μεγάλος Διδάχος και ο αναμορφωτής των ελληνικών γραμμάτων στη Βόρεια Ήπειρο	109
γ) Η φιλεκπαιδευτική κίνηση στη δεκαετία του 1870 – Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος - Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (1873-1874)	111
δ) Το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των γυναικών	113
ε) Η αρωγή της ελληνικής πολιτείας και των κοινωνικών φορέων της – Σύλλογος προς διάδοση των Ελληνικών Γραμμάτων (1869), Επιτροπή προς ενίσχυση της Ελληνικής εκκλησίας και Παιδείας (1887)	114

στ) Η άμεση αντίδραση των κατοίκων, της Εκκλησίας και των ελληνικών Προξενείων κατά του προπαγανδισμού της ελληνικής εκπαίδευσης και της ελληνικής γλώσσας στη Βόρεια Ήπειρο	116
--	-----

Κεφάλαιο Δεύτερο: Τα ελληνικά σχολεία, οι διδάσκαλοι και οι μαθητές στη Βόρεια Ήπειρο. Τα αλλόγλωσσα σχολεία

I. Αναφορές για τα ελληνικά σχολεία, τους διδασκάλους και τους μαθητές με βάση την εκάστοτε καταγραφή τους	119
Εισαγωγικά (οι χώροι διδασκαλίας, οι διδάσκαλοι, οι μαθητές, εκπαιδευτικά κέντρα στη Βόρεια Ήπειρο, περιώνυμα σχολεία και σχολές – διδάσκαλοι – μαθητές της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο, μοναστηριακά σχολεία και σχολές)	119
A. Πρώτη περίοδος - μέχρι τα τέλη του 18 ^{ου} αιώνα	123
1. Σαντζάκι Κορυτσάς - καζάς Κορυτσάς (3 οικισμοί)	123
Περιώνυμα σχολεία:	
α) Ελληνικό Σχολείο Κορυτσάς	124
β) Ελληνικό Σχολείο – Σχολή Μοσχόπολης (1700-1744)	124
γ) Νέα Ακαδημία – Ελληνικό Φροντιστήριο – Ελληνική Σχολή Μοσχόπολης (1744-1769)	125
δ) Ορφανοτροφείο Μοσχόπολης	126
2. Σαντζάκι Αργυροκάστρου	126
α) Καζάς Αργυροκάστρου (3 οικισμοί)	126
β) Καζάς Χειμάρρας (2 οικισμοί)	126
γ) Καζάς Δελβίνου (9 οικισμοί)	127
δ) Καζάς Πρεμετής (1 οικισμός)	128
Περιώνυμα σχολεία:	
α) Ελληνική Σχολή Αργυροκάστρου, πρώτη φάση (1633-1800)	128
β) Βιζίλειος Σχολή Δρυμάδων Χειμάρρας	129
γ) Σχολή Δελβίνου, πρώτη φάση (1500 περίπου – 1800)	130
δ) Ελληνικό Σχολείο Πρεμετής	131
3. Σαντζάκι Ιωαννίνων (τμήμα) - καζάς Πωγωνίου (3 οικισμοί)	131
B. Δεύτερη περίοδος 1800 – 1914	132
1. Σαντζάκι Κορυτσάς	132
α) Καζάς Κορυτσάς (49 οικισμοί)	132
β) Καζάς Κολωνίας (15 οικισμοί)	143
γ) Καζάς Σταρόβου (1 οικισμός)	144
Γενικότερα στοιχεία (σχολεία, διδάσκαλοι, μαθητές)	144
α) Σε κοινότητες και οικισμούς	144
β) Σε κοινότητες και σε οικισμούς ευρύτερων περιοχών	146

Περιώνυμα σχολεία:	
α) Γυμνάσιο Κορυτσάς – Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς	147
β) Οικοτροφείο Κορυτσάς	151
γ) Παρθεναγωγείο Κορυτσάς	151
δ) Αστικές Σχολές Κορυτσάς (Α'-Β') – Αστική Σχολή Αρρένων	153
ε) Νηπιαγωγεία Κορυτσάς	154
στ) Ορφανοτροφείο Κορυτσάς	155
Περιώνυμοι διδάσκαλοι: Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης, Ζουμετικός Αλέξανδρος, Καβαλλιώτης Θεόδωρος, Καρμίτσης Χ., Λαζα- ρίδης Πέτρος, Σκενδέρης Κωνσταντίνος, Τέρπος Νεκτάριος, Χαλκείας Ιωάννης	155
Περιώνυμοι μαθητές: Αδάμ Γεώργιος, Βρέττας Κωνσταντίνος, Γκούστας Ναούμ, Μαντούκας Διονύσιος, Μαρτινιανός Ιωακείμ, Μπάγκας Ιωάννης, Οικονόμου Κωνσταντίνος, Σίνας Σίμων (- Γεώργιος – Σίμων)	158
2. Σαντζάκι Αργυροκάστρου	161
α) Καζάς Αργυροκάστρου (50 οικισμοί)	161
β) Καζάς Χειμάρρας (8 οικισμοί)	173
γ) Καζάς Δελβίνου (55 οικισμοί)	176
δ) Καζάς Λεσκοβικίου (7 οικισμοί)	187
ε) Καζάς Τεπελενίου (17 οικισμοί)	188
στ) Καζάς Πρεμετής (27 οικισμοί)	192
Μοναστηριακά σχολεία:	
α) Μονή Αβαρίτσας	196
β) Μονή Αγελάστου (Υπαπαντής του Χριστού) Λέσνιτσας	196
γ) Μονή Αγίου Αθανασίου Πολίτσανης	196
δ) Μονή Γεννήσεως (Θεοτόκου) Δουβιανής	197
ε) Μονή Γερμανού (Αγίου Αθανασίου) Λέσνιτσας	197
στ) Μονή Διβροβουνίου Δίβρης (μοναστήρι της Παναγίας)	197
ζ) Μονή Δρυάνου Δρόβιανης (Κοιμήσεως Θεοτόκου)	197
η) Μονή Ιωάννου του Θεολόγου Μαλίτσανης	197
θ) Μονή Κατούνας	197
ι) Μονή Πέπελης (Αγίας Τριάδας)	198
ια) Μονή Σωρωνιάς Δελβίνου	198
ιβ) Μονή Ταξιαρχών Ζαγοριάς	198
Γενικότερα στοιχεία (σχολεία, διδάσκαλοι, μαθητές)	
α) Σε κοινότητες και οικισμούς	198
β) Σε κοινότητες και σε οικισμούς ευρύτερων περιοχών	200
Περιώνυμα σχολεία:	

α) Ελληνική Σχολή – Αστική Σχολή Αργυροκάστρου, δεύτερη φάση (1801 – 1914)	201
β) Παρθεναγωγείο Αργυροκάστρου	202
γ) Παρθεναγωγείο Βουλιαρατίου	203
δ) Σχολή Δελβίνου, δεύτερη φάση (1842-1914)	203
ε) Παρθεναγωγείο Δελβίνου	204
στ) Ευθύμειος Κεντρική Σχολή Ρίζης – Δελβίνου	205
ζ) Σχολή Δουβιανής (Σχολή Θηλέων – Υφαντουργική Σχολή – Σχολείο – Αστική Σχολή) Μοναστηρίου Δουβιανής	206
η) Παρθεναγωγείο Δρόβιανης – Ζάππειον Παρθεναγωγείον	206
θ) Υφαντήριο – «Υφαντική Σχολή» Δρόβιανης. Πρατσίκειον Υφαντήριο	207
ι) Κεντρική Σχολή – Αστική Σχολή Δρόβιανης	207
ια) Ζωγράφεια Εκπαιδευτήρια Κεστορατίου (Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο Αρρένων ή Ελληνική Σχολή ή Ζωγράφειος Ελληνική Σχολή, Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληνοδιδασκτική Σχολή, Παρθεναγωγείο)	209
ιβ) Ζωγράφεια Διδασκαλεία Κεστορατίου (Διδασκαλείο Αρρένων - Θηλέων, πρότυπο Νηπιαγωγείο, πρότυπο Δημοτικό Σχολείο, Οικοτροφείο, Συσσίτιο)	210
ιγ) Ζάππεια Σχολεία – Ζαππαία Σχολή Κάτω Λαμπόβου (Αρρεναγωγείο, Ελληνικό Σχολείο, Νηπιαγωγείο, Δημοτικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο, Υφαντήριο)	212
ιδ) Κεντρική Σχολή – Κοινή Ελληνική Σχολή Λέσνιτσας	213
ιε) Αστική Σχολή - Παρθεναγωγείο Πικερνίου	213
ιστ) Παρθεναγωγείο Πρεμετής	214
ιζ) Σχολή Σαρακινίστας – Δημοτική Σχολή	214
ιη) Αρρεναγωγείο – Σχολή – Σχολείο Σωτήρας	214
Περιώνυμοι διδάσκαλοι: Βρεττός Παύλος, Γαβριηλίδης Αρχάγγελος, Ζαμαριάς Αλέξανδρος, Ζέρρης Κωνσταντίνος, Ζώτος - Μολοσσός Βασίλειος, Θεοφανώ, Καλυβόπουλος Γεώργιος, Κουτσαριάδου Μαριγώ, Λιανίδης Νεοκλής, Μπαράς Βασίλειος, Μπίτας Δημήτριος, Παναγιωτίδης Θωμάς, Πάντος Αντώνιος, Παπαδόπουλος (ή Μπότσης) Μιχαήλ, Παπαδόπουλος Στυλιανός, Πετρίδης Αθανάσιος, Ράμμος Ι., Τσουκάρης Χαρίτων	215
Περιώνυμοι μαθητές: Βάσσος Βασίλειος, Βούρτζης Βασίλειος, Γιαννόπουλος Βασίλειος, Ζάππας Ευάγγελος ή Ευαγγέλης και Κωνσταντίνος, Ζωγράφος Χρηστάκης, Καλυβόπουλος Μιχαήλ, Καρβούνης Θεοχάρης, Κιτσάκης Γρηγόριος, Λαμποβιτιάδης Γρηγόριος, Λάππας Μίνως, Πασχόπουλος Μιχαήλ, Σαχίνης Βασίλειος	221

Γενικότερα στοιχεία – μαθητές	228
3. Σαντζάκι Ιωαννίνων (τμήμα) – Καζάς Πωγωνίου (5 οικισμοί)	229
Γενικότερα στοιχεία (σχολεία, διδάσκαλοι, μαθητές)	232
α) Σε κοινότητες και οικισμούς	232
β) Σε κοινότητες και σε οικισμούς ευρύτερων περιοχών	233
Περιώνυμα σχολεία:	
α) Αρρεναγωγείο Πολίτσανης (Αρρεναγωγείο, Δημοτικό Σχολείο ή Δημοτική Σχολή, Ελληνικό Σχολείο ή Ελληνική Σχολή)	233
β) Παρθεναγωγείο Πολίτσανης	233
γ) Αστική Σχολή Πολίτσανης	234
δ) Σχολείο Σχωριάδων	235
ε) Δημοτικό Σχολείο Σωπίκης	236
Περιώνυμοι διδάσκαλοι: Βασιλείου Πέτρος, Δημητριάδης Κωνσταντίνος, Καλαφάτου Αναστασία, Καραγιάννης Ηλίας, Λέκκας Παναγιώτης, Λιάμπη Β. Αναστασία, Ντάλλας Γιάννης, Οικονομίδης Αθανάσιος, Οικονομίδης Μιλτιάδης, Οικονομίδης Χαράλαμπος, Παπαχρήστου Αντώνιος, Τσελεκίδης Μηνάς	236
Περιώνυμοι μαθητές: Δημητριάδης Αριστείδης, Ζέρης Ηλίας, Ζώτος Σωκράτης, Καλύβας Παπα-Χρήστος, Κονόμος Γεώργιος, Κονόμος (Σακαλής) Γεώργιος, Μπεκιάρης Κωνσταντίνος, Μπεντούλης Δημήτριος	241
Γενικότερα στοιχεία – μαθητές	243
4. Σαντζάκι Βερατίου	244
α) Καζάς Βερατίου (18 οικισμοί)	244
β) Καζάς Λούσνιας (33 οικισμοί)	246
γ) Καζάς Αυλώνας (8 οικισμοί)	249
δ) Καζάς Σκράπαρης (1 οικισμός)	251
Μοναστηριακά σχολεία:	
α) Μονή Αγίου Κοσμά στο Κολικόντασι	251
β) Μονή Απολλωνίας Μικρής Μουζακιάς	251
Γενικότερα στοιχεία (σχολεία, διδάσκαλοι, μαθητές) - σε κοινότητες και σε οικισμούς ευρύτερων περιοχών	251
Περιώνυμα σχολεία:	
α) Μικτό ή Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Αρδεύουσας	252
β) Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Άρτας	252
γ) Ελληνικό Παρθεναγωγείο Αυλώνας	252
δ) Κεντρική Ελληνική Σχολή Βερατίου	253
Περιώνυμοι διδάσκαλοι: Δούκας Ε. Τζωτζας Παύλος	253

Ανακεφαλαίωση: Περιώνυμα σχολεία, περιώνυμοι διδάσκαλοι, περιώνυμοι μαθητές (πίνακες)	254
α) Περιώνυμα σχολεία	254
β) Περιώνυμοι διδάσκαλοι	256
γ) Περιώνυμοι μαθητές	257
II. Η προπαγανδιστική εκπαιδευτική κίνηση στη Βόρεια Ήπειρο – τα αλλόγλωσσα σχολεία	258
1. Προσπάθεια για ίδρυση ρωμαιοκαθολικού σχολείου στους Δρυμάδες Χειμάρρας	258
2. Ρουμανικά Σχολεία στον καζά Κορυτσάς	258
3. Προσπάθεια για ίδρυση ρουμανικού σχολείου στην Πρεμετή	259
4. Προσπάθεια λειτουργίας «Ρουμανιστικών Σχολών» στο Βεράτιο... ..	259
5. Το αλβανικό σχολείο Κορυτσάς	259
6. Προσπάθεια για ίδρυση αλβανικού σχολείου στο Αργυρόκαστρο... ..	261
7. Προσπάθεια για ίδρυση αλβανικού σχολείου στην Άρτα (Αυλώνα)	261
8. Συνολικότερα στοιχεία	262
 Κεφάλαιο Τρίτο: Το κοινοτικό πλαίσιο της ελληνικής εκπαίδευσης. Η ίδρυση, η οργάνωση, η αρωγή, η εποπτεία και η διοίκηση των σχολείων στη Βόρεια Ήπειρο	
A. Το θεσμικό κοινοτικό πλαίσιο της εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο: Η κοινοτική αυτοδιοίκηση – η εκπαιδευτική δραστηριότητα των προκρίτων	263
B. Η ίδρυση και η οργάνωση των σχολείων, οικονομικοί πόροι	263
I. Η χρηματοδότηση από προσωπικές δωρεές και συνδρομές, από φορείς και από τοπικούς και απόδημους ευεργέτες και δωρητές	263
1. Σαντζάκι Κορυτσάς (Βυθικούκι, Δρένοβο, Κορυτσά (Λάσσο – Κοινοτικό Ταμείο Κορυτσάς), Μαριάνη, Μοσχόπολη, Πέστανι) Γενικότερα στοιχεία	264
2. Σαντζάκι Αργυροκάστρου (Άνω Επισκοπή, Αργυρόκαστρο, Βεργό, Βλιάσοβον, Βουλιαράτι, Βούνος, Γκιάτι, Γράβα, Γράσδανη, Δέλβινο, Δρόβιανη, Δρυμάδες Χειμάρρας, Ζέη, Ζέππα, Κακόσι, Κάριανη, Κεστοράτι, Κοσόβα, Λέκλη, Μέγγουλη, Μουζίνα, Μουρσιά, Μπένια, Νίβανη, Πέπελη, Πήλιουρι, Πικέρνι, Ποστενιανή, Πρεμετή, Σαρακινίστα, Σενίτσα, Σωτήρα, Σωφράτικα, Τσοράι, Χάλιο, Χάσκοβο, Χειμάρρα, Χοστέβα, Χοταχόβα)	270
Γενικότερα στοιχεία	279
3. Σαντζάκι Ιωαννίνων – τμήμα (Πολίτσανη, Σχωριάδες, Σωπίκη, Χλωμό)	281

Γενικότερα στοιχεία	284
4. Σαντζάκι Βερατίου (συγκεντρωτικός πίνακας).....	285
Γενικότερα στοιχεία	285
II. Εκπαιδευτικά κληροδοτήματα – διαθήκες, δωρητήρια έγγραφα, αφιερώματα ευεργετών και δωρητών	287
1. Σαντζάκι Κορυτσάς	287
α) Κορυτσά: Κληροδοτήμα – Διαθήκη Αναστασίου Αβραμίδα – Λιάκτηση	287
Κληροδοτήμα – Διαθήκη Αδάμ Γεωργίου	288
Κληροδοτήμα – Διαθήκη Ιωάννη Μπάγκα	288
β) Μοσχόπολη: Κληροδοτήματα απόδημων Μοσχοπολιτών	289
2. Σαντζάκι Αργυροκάστρου	289
α) Αργυροκάστρο: Κληροδοτήμα Κωνσταντίνου Γεωργίου	289
Διαθήκη Χατζηλέοντος Χρήστου	289
Διαθήκη Δημητρίου Πολύζου	289
Κληροδοτήμα Ευφροσύνης και Ζωίτσας Μανοδήμου	290
Κληροδοτήμα Αλέκου Γκέργη	290
Κληροδοτήμα Ζωτίδη	290
β) Γλίνα: Διαθήκη Σπυρίδωνα Τσέλιου	290
γ) Δέλβινο: Διαθήκη Σπύρου Στράτη	291
Διαθήκη Σπύρου Ρίζου	291
Διαθήκες Αικατερίνης Νάνη και Γεωργίου Ζούλη	292
δ) Δερβίτσανη: Κληροδοτήματα Αποστόλου και Γεωργίου Κάλη και Γ. Ντρίζου	292
ε) Δρόβιανη: Διαθήκη Πέτρου Πράτσικα	292
Διαθήκη Κωνσταντίνου Ζάππα	293
στ) Ελεούσα: Κληροδοτήμα Κωνσταντίνου Πιτάρη	293
ζ) Ερίντι: Κληροδοτήμα Κοσμά του Αιτωλού	293
η) Καλογοραντζή: Κληροδοτήμα Σαμαρά	293
θ) Κάτω Λάμποβο: Διαθήκες Βαγγέλη και Κωνσταντίνου Ζάππα	293
ι) Μικρόν Λάμποβον (ή Μικρή Τσέτα): Κληροδοτήμα Λουκά Κώ- τση	294
ια) Νίβανη: Διαθήκη Ηλία Χαρίτου	294
ιβ) Παλιάσσα: Διαθήκη - κληροδοτήμα Νάσιου Δημούλη	295
ιγ) Πρεμετή: Διαθήκη - κληροδοτήμα Ζώτου Πάνου Ντούρου	295
Κληροδοτήμα Σταθάκη Λούκα	295
ιδ) Σέλτση: Διαθήκη Δημητρίου Ζέρβα	295
ιε) Τριμπούκιον: Κληροδοτήμα Ευαγγέλη Ζάππα	295
ιστ) Χειμάρρα: Διαθήκη Ιωάννη Δήμα	296
3. Σαντζάκι Ιωαννίνων – τμήμα	296

α) Πολίτσανη: Διαθήκη Πολυχρόνη Μπάλλα	296
β) Σωπίκη: Κληροδότημα Βασίλη Μελά	296
4. Γενικότερα στοιχεία: Δωρητήριο Έγγραφο – Κληροδότημα Ιωάννη Λαμπρίδη	296
Διαθήκη Πέτρου Παπαδόπουλου	296
Γ. Η στέγαση και ο εξοπλισμός των σχολείων	297
1. Οι χώροι διδασκαλίας – κτιριακές εγκαταστάσεις	297
2. Το σχολικό, μαθητικό, διδακτικό και εποπτικό υλικό: Αργυρόκαστρο, Δέλβινο, Δρόβιανη, Δρυμάδες, Κεστοράτι, Κορυτσά, Μοσχόπολη, Νιβίτσα, Σχωριάδες, Χλωμό	297
3. Σχολικές, εκκλησιαστικές και ιδιωτικές βιβλιοθήκες: Δούβιανη, Δρόβιανη, Δρυμάδες, Κεστοράτι, Κορυτσά, Μοσχόπολη, Σχωριάδες, Χειμάρρα	299
Δ. Αρωγή, εποπτεία και διοίκηση των σχολείων	302
1. Οι σχολικές επιτροπές και οι σχολικές εφορίες (οι Επίτροποι και οι Έφοροι των εκπαιδευτηρίων) – καθήκοντα, υποχρεώσεις, δραστηριότητες (Αργυρόκαστρο, Βεργό, Βουλιάρατι, Δέλβινο, Δερβίτσανη, Δρόβιανη, Δρυμάδες, Κεστοράτι, Κορυτσά, Μουζίνα, Πικέρνι, Πολίτσανη, Σενίτσα, Σχωριάδες, Χάλιο, Χειμάρρα, Χλωμό)	302
2. Η αρωγή και η εποπτεία της Εκκλησίας στην εκπαίδευση της Βόρειας Ηπείρου (Άνω Επισκοπή, Αργυρόκαστρο, Βουλιάρατι, Δέλβινο, Δρυμάδες, Κεστοράτι, Κορυτσά, Λέσνιτσα, Λυκούρσι, Μουρσιά, Πολίτσανη Πρεμετή, Σαρακινίτσα, Σωτήρα, Χλωμό)	309
3. Η αρωγή και η εκπαιδευτική εποπτεία Μονών	313
α) Μονή Αγίου Αθανασίου Πολίτσανης	313
β) Μονή Γεννήσεως της Θεοτόκου Δουβιανής	313
γ) Μονή Γερμανού Λέσνιτσας	313
δ) Μονή Δρυάνου	313
ε) Μονή Ιωάννου του Θεολόγου (Δελβίνου)	313
στ) Μονή Ταξιαρχών (Τεπελενίου)	314
4. Η αρωγή και η εποπτεία της ελληνικής Πολιτείας, των φορέων και των Συλλόγων και των Ελληνικών Προξενείων στην εκπαίδευση της Βόρειας Ηπείρου	315
Κεφάλαιο Τέταρτο: Η διάρθρωση της λειτουργίας της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο	
A. Η εσωτερική δομή των σχολείων	317

1. Τύποι σχολείων	317
α) Εισαγωγικά	317
β) Προσχολική εκπαίδευση	317
γ) Στοιχειώδης Εκπαίδευση	318
δ) Μέση Εκπαίδευση	318
ε) Διδασκαλεία – Ανώτερες Σχολές	319
2. Αναλυτικά προγράμματα – προγράμματα σπουδών	319
3. Διδασκόμενα μαθήματα, διδακτέα ύλη – Εισαγωγικά, Αυλώνα, Βεράτιον Βουλιαράτι Δέλβινο, Δούβιανη, Δρόβιανη, Κεστοράτι, Κορυτσά, Λάμποβο-Κάτω, Μοσχόπολη, Πολίτσανη, Σαρακινίστα, Σχωριάδες, Χλωμό	320
4. Διδακτικά εγχειρίδια – βιβλία	332
α) Βιβλία εκδόσεων αδελφών Γεράρδου	333
β) Βιβλία εκδόσεων Π. Αγγελίδου και Σ ^α ς	333
γ) Κορυτσά	335
δ) Μοσχόπολη	335
ε) Αποστολή βιβλίων – Καραπάνειος διαγωνισμός	336
στ) Βιβλία-ντοκουμέντα διαρκούς έκθεσης Ιδρύματος Βορειηπειρωτικών Μελετών	337
B. Το διδακτικό προσωπικό	338
1. Επαγγελματικά και πνευματικά εφόδια – κατάρτιση εκπαιδευτικών	338
α) Προσόντα και καθήκοντα	338
β) Σπουδές των εκπαιδευτικών – Σχολεία, Διδασκαλεία, Σχολές: Αργυροκάστρο, Βουλιαράτι, Δέλβινο, Δουβιανή, Δρόβιανη, Κεστοράτι, Κορυτσά, Λέσνιτσα, Πολίτσανη, Σχωριάδες, Σωπίκη, Χλωμό	339
2. Προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού, διοριστήρια, πιστοποιητικά, προκηρύξεις θέσεων – τυπολογία συμβολαίων και συμφωνητικών	341
α) Εισαγωγικά	341
β) Προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού, διοριστήρια	342
γ) Πιστοποιητικά διδακτικής υπηρεσίας	344
δ) Προκηρύξεις διδασκαλικών θέσεων	345
3. Ωράριο εβδομαδιαίας εργασίας, ωρολόγιο πρόγραμμα – Κορυτσά	346
4. Οι αμοιβές των εκπαιδευτικών	348
α) Εισαγωγικά	348
β) Σαντζάκι Κορυτσάς (19 οικισμοί)	350
Συνολικά στοιχεία	355
γ) Σαντζάκι Αργυροκάστρου (47 οικισμοί)	357

Συνολικά στοιχεία	362
δ) Σαντζάκι Ιωαννίνων – τμήμα (5 οικισμοί).....	364
ε) Σαντζάκι Βερατίου	365
5. Αποδείξεις πληρωμών των διδασκάλων	365
6. Σύλλογοι διδασκόντων – πρακτικά συνεδριάσεων	367
7. Εκπαιδευτικοί με αγωνιστικές δραστηριότητες	367
Γ. Οι μαθητές – οι κηδεμόνες τους	369
1. Η καταγωγή και η κοινωνική προέλευση των μαθητών	369
2. Η φοίτησή και η ηλικία, οι υποτροφίες, τα βοηθήματα, τα Οικο- τροφεία και τα Συσσίτια, οι υποχρεώσεις των μαθητών ...	369
α) Η φοίτηση και η ηλικία των μαθητών	369
β) Υπότροφοι μαθητές - πίνακας βορειοηπειρωτών μαθητών που αποφοίτησαν στα χρόνια 1853-1890 από τη Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων	370
γ) Οικοτροφεία (γενικός κανονισμός οικοτροφείου Φιλεκπαιδευτι- κής Αδελφότητας Ερσέκας Κολωνίας)	374
3. Οι κηδεμόνες των μαθητών	375
 Κεφάλαιο Πέμπτο: Η εσωτερική λειτουργία των σχολείων, οι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι. Συγκεντρωτικά στοιχεία για την ελληνική εκπαίδευση στη Βόρεια Ήπειρο	
A. Η εσωτερική λειτουργία των σχολείων	377
1. Το σχολικό - διδακτικό έτος, οι εγγραφές, οι αργίες και οι διακο- πές	377
2. Η Φοίτηση και οι απουσίες – η βαθμολογία, ο χαρακτηρισμός της φοίτησης, της επίδοσης και της διαγωγής των μαθητών	378
3. Γενικοί έλεγχοι, μαθητολογία μαθητών (Κορυτσά)	379
4. Τίτλοι σπουδών, τυπολογία τίτλων (έλεγχοι, ενδεικτικά, απολυτή- ρια)	382
α) Ενδεικτικόν Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου	382
β) Ενδεικτικόν Αστικής Σχολής Βούνου	383
γ) Απολυτήριο Ελληνικού Παρθεναγωγείου Κορυτσάς	384
5. Σφραγίδες σχολικών εγγράφων: Εφοριών, Εφοροεπιτροπών, Εφο- ροδημογεροντιών, Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων, Μητροπόλεων και Προξενείων – Αργυρόκαστρο, Βεράτιον, Βούνος, Δέλβινο, Κεστοράτι, Κορυτσά, Μπούχαλη	384
6. Εξετάσεις – η «Ημέρα των Σχολείων». Εισαγωγικά – Αργυρόκα- στρο, Βεράτιο, Δέλβινο, Δουβιανή, Δρόβιανη, Κεστοράτι, Κο- ρυτσά, Κάτω Λάμποβο, Λέκλα, Λέσνιτσα, Πικέρμιο, Πολίτσα- νη, Χλωμό	386

7. Σχολικά βραβεία, επιθεωρήσεις	392
α) Σχολικά βραβεία, διακρίσεις, αμοιβές (Βεράτιο, Δρόβιανη (Βραβείο της Alliance Française των Παρισίων, Βραβείο Πράτσικα, Βραβείο Πετρίδη), Κεστοράτι, Κορυτσά)	392
β) Επιθεωρήσεις – επιθεωρητές (Αργυρόκαστρο – περιφέρεια Δρυινοπόλεως, Δέλβινο, Κεστοράτι)	395
8. Σχολικές ποινές – Επιστάτες, Επιμελητές, Παιδονόμοι	395
9. Σχολικές γιορτές και εκδηλώσεις	396
α) Γιορτές – η γιορτή των Τριών Ιεραρχών, περίπατοι και εκδρομές / Αργυρόκαστρο, Βεράτιο, Δρόβιανη, Κεστοράτι, Κορυτσά, Μοσχόπολη	396
β) Καλλιτεχνικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις – Χειροτεχνία, μουσική, θέατρο	399
Χειροτεχνία	399
Μουσική (Κορυτσά, Δέλβινο, Σχωριάδες)	399
Θέατρο (Πολίτσανη, Σωπίκη)	400
γ) Γυμναστικές επιδείξεις και παρελάσεις, εκκλησιασμός των μαθητών	400
B. Η εκπαιδευτική αρωγή των Φιλεκπαιδευτικών Αδελφοτήτων υπέρ της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο	401
I. Οι Φιλεκπαιδευτικές Αδελφότητες των ελληνικών κοινοτήτων της Βόρειας Ηπείρου και των αποδήμων βορειοηπειρωτών	402
Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως	402
1. Σαντζάκι Κορυτσάς	402
α) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Βοβοδιτσιωτών Βουκουρεστίου	402
β) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Ερσέκας Κολωνίας	403
γ) Φιλεκπαιδευτική - Φιλόπτωχος Αδελφότης Κορυτσάς	403
δ) Φιλόπτωχος Αδελφότης «Αγαπάτε Αλλήλους» – Μουσικός Σύλλογος «Απόλλων» Κορυτσάς	403
ε) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Κυριών Κορυτσάς	404
στ) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης των Φιλομούσων «Η Αναγέννησις» Κορυτσάς	404
ζ) Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος των Νέων Κορυτσάς	404
η) Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος «ο Σίνας» Μοσχόπολης	404
θ) Φιλανθρωπική Αδελφότης «Ο Προφήτης Ηλίας» Μοσχοπολιτών Κωνσταντινουπόλεως	405
2. Σαντζάκι Αργυροκάστρου	405
α) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Βουλιαρατινών Κωνσταντινουπόλεως «Άγιος Αθανάσιος»	405

β) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Δρόβιανης (Πατρών)	405
γ) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Άνω Λέσνιτσας «Η Κοίμησις της Θεοτόκου»	406
δ) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Νοβοσέλιας (Πρεμετής) Κωνσταντινουπόλεως	406
ε) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Πρεμετινών «Η Φιλομάθεια» Κωνσταντινουπόλεως	406
στ) Φιλόμουσος Αδελφότης Σαρακινίστας «Η Άμιλλα» Κωνσταντινουπόλεως	406
ζ) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης των εν Κωνσταντινουπόλει Σωτηριωτών	407
η) Φιλεκπαιδευτικός Σύνδεσμος Χασκοβινών Μασσαχουσέτης	408
3. Σαντζάκι Ιωαννίνων – τμήμα	408
α) Φιλανθρωπικός και Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Πολιτσανιτών Κωνσταντινουπόλεως ο «Άγιος Νικόλαος»	408
β) Φιλεκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης Σχωριαδιτών Κωνσταντινουπόλεως «Η Γέννηση της Θεοτόκου»	409
γ) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Χλωμού «Η Αγία Παρασκευή» Κωνσταντινουπόλεως	409
II. Άλλοι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι με προσφορά στα σχολεία της Βόρειας Ηπείρου – συνοπτική θεώρηση	411
1. Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως	411
2. Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης «Αγαπάτε Αλλήλους»	411
3-4. Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων - Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας	411
5. Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης	412
Γ. Συνολική παρουσίαση της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο κατά την ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία – συγκεντρωτικά στοιχεία, παρατηρήσεις, συμπεράσματα	413
1. Συγκεντρωτικά στοιχεία μέχρι το 1914	413
2. Συγκεντρωτικά στοιχεία της παρούσας έρευνας	418
3. Παρατηρήσεις, συμπεράσματα	426
Γενικά συμπεράσματα. Σημεία – θέσεις πρωτοτυπίας	429
Παράρτημα	
1. Το Σχολείο Δρυμάδων – Η Βιζύιλιος Σχολή Δρυμάδων (17 ^{ος} αιώνας)	431

2. Η Διαθήκη του Δελβενιώτη ευεργέτη Σπύρου Ρίζου (9/10 Μαρτίου 1749)	432
3. Επιστολές του Κοσμά του Αιτωλού προς τους κατοίκους βορειοηπειρωτικών κοινοτήτων για την αναγκαιότητα της ίδρυσης ελληνικών σχολείων και τη διοίκησή τους (Μάρτιος – Αύγουστος 1779):	
α) Προς τους κατοίκους Βαριάδων	434
β) Προς τους κατοίκους της Δρόβιανης	435
γ) Προς τους κατοίκους των χωρίων Μπουζίνας και Χάλιου	435
δ) Προς τους κατοίκους του χωρίου Συρακατών (Ηπείρου)	436
ε) Προς τους κατοίκους της Σενίτσης	436
στ) Προς τους κατοίκους του χωρίου Χειμάρας (Β. Ηπείρου)	437
4. Σιγίλιο (πατριαρχικό και συνοδικό γράμμα) υπέρ της Μονής Δρυάνου για επιγορηγία σχολείων της περιοχής – 1851	437
5. Δύο πρακτικά και μία εγκύκλιος των κατοίκων του Χλωμού σχετικά με τη συνδρομή τους υπέρ της ανέγερσης Σχολής (Ιούνιος 1869, Αύγουστος 1871)	440
6. Οι θερινές εξετάσεις στη Σχολή των Ζωγραφείων Εκπαιδευτηρίων Κεστορατίου – σχολικό έτος 1872-1873	442
7. Δωρητήριο Έγγραφο – Κληροδότημα Ιωάννη Λαμπρίδη (1873) ...	444
8. Κανονισμός Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου Αργυροκάστρου – 1874	445
9. Λόγος του Μητροπολίτη Δρυινοπόλεως Ματθαίου κατά τα εγκαίνια του Παρθεναγωγείου Δελβίνου (24 Μαρτίου 1875)	453
10. Γενικοί Κανονισμοί των Κοινών Καθιδρυμάτων της πόλεως Κορυτσάς (1876) - Κανονισμός του Λάσσου, Κανονισμός των Σχολείων	454
11. Ποιμαντορική εγκύκλιος του Μητροπολίτη Δρυινοπόλεως Ανθίμου Γκέτζη για την καταδίκη του αλβανικού κομιτάτου (9 Σεπτεμβρίου 1879)	459
12. Εγκύκλιος της Φιλομούσου Αδελφότητος Σαρακινίστας Κωνσταντινουπόλεως – 30 Σεπτεμβρίου 1881	460
13. Θερινές εξετάσεις - τελετή απονομής πτυχίων στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία Κεστορατίου, 20 -27 Ιουνίου 1882	461
14. Η Διαθήκη του Δροπολίτη ευεργέτη Σπυρίδωνα Τσέλιου – 1895	462
15. Σχολική εορτή – εκδήλωση των εκπαιδευτηρίων Δρόβιανης – 1899	463

16. Σχολική εορτή των Τριών Ιεραρχών των εκπαιδευτηρίων Δρόβι- ανης – 1900	464
17. Δημοσίευμα του «Ανατολικού Αστέρα Κωνσταντινουπόλεως» σχετικά με την προσφορά του ευεργέτη Νικολάου Κοτσωνότη υπέρ των σχολείων της Πολίτσανης – 1903	464
18. Κανονισμός της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας των εν Κων- σταντινουπόλει Σωτηριωτών – 7 Νοεμβρίου 1906	465
19. Γενικός Κανονισμός Οικοτροφείου Φιλεκπαιδευτικής Αδελφό- τητας Ερσέκας Κολωνίας	469
20. Έκθεση του Γυμνασιάρχη του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς Γ. Δ. Αναγνωστοπούλου προς την Μπάγκειο Επιτροπή για την αναγκαιότητα ανέγερσης νέου διδακτηρίου - 6 Ιουλίου 1915	470
21. Έκθεση του Γυμνασιάρχη του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς Γ. Δ. Αναγνωστοπούλου προς την Μπάγκειο Επιτροπή για τα πιεστικά και οδυνηρά προβλήματα που αντιμετώπιζε η ελληνι- κή παιδεία - 6 Ιουλίου 1915	471
Εικόνες	
Χάρτες – φωτογραφίες, έγγραφα – έντυπα	475 -537

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το υπό εξέταση θέμα διαπραγματεύεται για πρώτη φορά συνολικά την ελληνική εκπαίδευση στο συγκεκριμένο χώρο της Βόρειας Ηπείρου κατά την ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Παρουσιάζονται και ερμηνεύονται τα εκπαιδευτικά προγράμματα του ελληνικού πληθυσμού της Βόρειας Ηπείρου και αναδεικνύεται η σχέση της εκπαίδευσής τους με τα ελληνικά γράμματα και την ελληνική παιδεία, καθώς και η ταυτότητα της εκπαίδευσής τους με τη χριστιανική και την εθνική υπόσταση του Ελληνισμού.

Ερμηνεύονται οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες των Ελλήνων της Βόρειας Ηπείρου κάτω από τις παντοειδείς δυσχέρειες και πιέσεις κατά τη διάρκεια των επίμαχων χρόνων της ύστερης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και παρουσιάζεται η οργάνωση και η λειτουργία της εκπαίδευσης κάτω από την προστασία και τη χορηγία των τοπικών κοινωνιών, της κοινοτικής αυτοδιοίκησης και την οικονομική αρωγή των ευεργετών και δωρητών. Αποδεικνύεται πως η ελληνική εκπαίδευση με τα εκατοντάδες ελληνικά σχολεία και τους χιλιάδες Έλληνες εκπαιδευτικούς (διδασκάλους και διδασκάλισσες) και Έλληνες μαθητές (αγόρια και κορίτσια) επιτέλεσε ένα εκπαιδευτικό, πολιτιστικό και εθνικό έργο υψίστης σημασίας για τον Ελληνισμό, ενάντια στα εθνικιστικά κινήματα και στα προπαγανδιστικά ρεύματα της εποχής.

Κατά την πορεία της αναζήτησης των αρχειακών πηγών και της δημοσιευμένης βιβλιογραφίας διαπιστώθηκε η πληθώρα των αναξιοποίητων μέχρι σήμερα σημαντικών και βασικών πληροφοριών που έρχονται να προσθέσουν πολύτιμα στοιχεία στον εκπαιδευτικό χάρτη της Βόρειας Ηπείρου, τέτοια που αναθεωρούν πολλές μέχρι σήμερα απόψεις και θεωρήσεις και επαναπροσδιορίζουν το μέγεθος και τη δυναμική της ελληνικής εκπαίδευσης, της παιδείας και του πολιτισμικού και πνευματικού επιπέδου όλου του ελληνικού στοιχείου του βορειοηπειρωτικού χώρου.

Προς την κατεύθυνση αυτή καταβλήθηκε η βέλτιστη προσπάθεια ώστε τα νέα στοιχεία να αξιοποιηθούν κατά τον πλέον προσηκόντα τρόπο με τελικό σκοπό την ουσιαστικότερη θεώρηση και παρουσίαση του όλου θέματος. Με την έννοια αυτή, τα νέα στοιχεία που προκύπτουν έχουμε τη γνώμη ότι παρουσίασαν την ελληνική εκπαίδευση της Βόρειας Ηπείρου με νέα θεώρηση και ουσιαστικότερη «εικόνα» και ότι συμβάλλουν σημαντικά στη μελέτη της Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης του βορειοηπειρωτικού, αλλά και

του εν γένει βορειοελλαδικού χώρου κατά τα χρόνια της ύστερης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η όλη πορεία και η διαδικασία της περισυλλογής των στοιχείων, της αξιοποίησης και της μελέτης τους τέθηκε κάτω από την πολύτιμη εποπτεία και διαρκή συμβουλευτική αρωγή και παρακολούθηση του εποπτεύοντα καθηγητή του Τμήματος Θεολογίας της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ιωάννη Κογκούλη, ο οποίος στάθηκε ο διαρκής σύμβουλος και παραστάτης. Για το όλο του ενδιαφέρον και την επιστημονική του καθοδήγηση τον ευχαριστώ ολόψυχα από τη θέση αυτή και δημόσια του εκφράζω τη δέσμευσή μου ότι θα προσπαθήσω δια βίου να ανταποκριθώ στον επιστημονικό χώρο που με εισήγαγε με τις πολύτιμες συμβουλές και υποδείξεις του και να φανώ αντάξια της τιμής με την οποία με περιέβαλε.

Με τα ίδια αισθήματα ευγνωμοσύνης και εκτίμησης ευχαριστώ εγκάρδια τον αναπληρωτή καθηγητή κ. Μιχαήλ Τρίτο και τη λέκτορα κ. Ελένη Οικονόμου της Θεολογικής Σχολής, οι οποίοι ως μέλη της τριμελούς επιτροπής συμπαραστάθηκαν στην όλη προσπάθειά μου με τις πολύτιμες υποδείξεις, τις προτροπές και τις συμβουλές τους και την επιστημονική και ηθική υποστήριξή τους.

Τέλος, ευχαριστώ όλους εκείνους που με βοήθησαν στη διαδικασία της αναζήτησης των πληροφοριών μου, τους διευθυντές και υπευθύνους δημοσίων και δημοτικών αρχειακών κέντρων και βιβλιοθηκών καθώς και ανάλογων στοιχείων και πληροφοριών φορέων, οργανισμών, συλλόγων και ιδιωτών. Στο σημείο αυτό επιθυμώ να εκφράσω τις ιδιαίτερες ευχαριστίες μου προς τη διεύθυνση και τους υπαλλήλους του Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου του Υπουργείου των Εξωτερικών, προς τον πρόεδρο του Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Μελετών (την κιβωτό του διαχρονικού Ελληνισμού της Βόρειας Ηπείρου - Ιωάννινα) κ. Ξενοφόντα Κοντούρη και τους συνεργάτες του για την ολόθυμη συμπαράστασή τους και την αμέριστη διάθεση των πρωτότυπων και σπάνιων αδημοσίευτων αρχειακών και δημοσιευμένων πηγών καθώς και προς τον πρόεδρο της Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών (Ιωάννινα) και τους συνεργάτες του για την ανάλογη συμπαράσταση και τη βοήθειά τους.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α. Η ίδρυση, η οργάνωση και η λειτουργία των ελληνικών σχολείων στη Βόρεια Ήπειρο κατά την ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία προήλθε και υποστηρίχθηκε ουσιαστικά και αποκλειστικά από την αρωγή και την ευεργεσία των ντόπιων και απόδημων Βορειοηπειρωτών και η όλη εκπαιδευτική και σχολική διαδικασία λειτούργησε μέσα στα πλαίσια της τοπικής εκκλησίας, των Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων της Κωνσταντινούπολης (και κυρίως του Ηπειρωτικού) και της Αθήνας και του αντίστοιχου ενδιαφέροντος της ελληνικής πολιτείας και των επίσημων ελληνικών προξενικών αρχών του ηπειρωτικού και του ευρύτερου βορειοελλαδικού χώρου.

Η όλη δε εκπαιδευτική κίνηση παρουσιάστηκε στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα και βασικά στη Μοσχόπολη με τη λειτουργία της Νέας Ακαδημείας της και κυρίως στα χρόνια του 19^{ου} αιώνα και μέχρι το 1914 με την άνοδο και την ανάπτυξή της στα μεγάλα αστικά και εκπαιδευτικά κέντρα της Κορυτσάς, της Μοσχόπολης, του Αργυροκάστρου, του Βουλιαρατίου, των Δρυμάδων Χειμάρρας, του Δελβίνου, της Δουβιανής, της Δρόβιανης, του Κεστορατίου, του Κάτω Λαμπόβου, της Λέσνιτσας, του Πικερνίου, της Πρεμετής, της Σαρακινίστας, της Σωτήρας, της Πολίτσανης, των Σχωριάδων, της Σωπίκης, της Αρδεύουσας, της Άρτας, της Αυλώνας και του Βερατίου.

Β. Η θεματολογία της παρούσας διατριβής αναπτύσσεται σε πέντε κεφάλαια, στις ενότητες των οποίων εξελίσσεται όλη η δυναμική της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο κατά την ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία:

Στο πρώτο κεφάλαιο (Ο χώρος και οι άνθρωποι της Βόρειας Ηπείρου, γεωγραφία, οικισμοί – ιστορικό περίγραμμα) αναπτύσσονται δυο ενότητες: Στην πρώτη (η οριοθέτηση – διοικητική διαίρεση και η ταυτότητα της Βόρειας Ηπείρου) οριοθετείται διοικητικά στο γενικότερο ηπειρωτικό χώρο η Βόρεια Ήπειρος, έτσι όπως διαμορφώθηκε με τα γεγονότα του 1913-1914 και δίνεται η ταυτότητά της, η χωροταξική, η πληθυσμιακή και η εθνολογική της κατάσταση. Ακολουθεί δε η απαραίτητη καταγραφή των οικισμών της Βόρειας Ηπείρου όπου λειτούργησαν τα ελληνικά της σχολεία που παρουσιάζονται με την παράλληλη αναγραφή του πληθυσμού τους σε

διάφορες χρονικές περιόδους. Στη δεύτερη (το γενικό πλαίσιο της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο – συγκυρίες και διαμορφώσεις) δίνεται η ελληνική εκπαίδευση στον ευρύτερο χώρο της Ηπείρου και παρουσιάζεται η ελληνική εκπαίδευση στη Βόρεια Ήπειρο με το γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκε, καθορίζεται δε η πορεία της και οι σταθμοί της με: την πρωτοπορία της εκπαίδευσης στη Μοσχόπολη, τον αναμορφωτή των ελληνικών γραμμάτων στη Βόρεια Ήπειρο Κοσμά τον Αιτωλό, τη φιλελευθέρη κίνηση της δεκαετίας του 1870, το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των γυναικών, την αρωγή της ελληνικής πολιτείας και των κοινωνικών φορέων της και την άμεση αντίδραση των κατοίκων, της Εκκλησίας και των ελληνικών Προξενείων κατά του προπαγανδισμού της ελληνικής εκπαίδευσης και της ελληνικής γλώσσας στη Βόρεια Ήπειρο

Στο δεύτερο κεφάλαιο (Τα ελληνικά σχολεία, οι διδάσκαλοι και οι μαθητές στη Βόρεια Ήπειρο. Τα αλλόγλωσσα σχολεία) γίνεται συνολική αναφορά σε όλα τα ελληνικά σχολεία, τους δασκάλους και τους μαθητές με βάση την εκάστοτε καταγραφή τους. Παρουσιάζεται όλη η δυναμική της εκπαίδευσης, και για τις δυο περιόδους της, στα τέσσερα σαντζάκια και στους 14 καζάδες αντίστοιχα στους 306 οικισμούς της Βόρειας Ηπείρου όπου λειτουργούσαν τα ελληνικά σχολεία, καθώς και στα μοναστηριακά σχολεία. Παράλληλα, ανά σαντζάκια και καζάδες, οριοθετούνται τα εκπαιδευτικά κέντρα στη Βόρεια Ήπειρο και γίνεται διεξοδική αναφορά στα πιο περιώνυμα σχολεία και στις σχολές όπου λειτούργησε η πολυδύναμη ελληνική εκπαίδευση, ενώ παρουσιάζονται και οι πιο περιώνυμοι διδάσκαλοι και μαθητές οι οποίοι δίδαξαν και φοίτησαν αντίστοιχα στα διάσπαρτα εκπαιδευτήρια του βορειοηπειρωτικού χώρου. Τέλος, παρουσιάζεται και η προπαγανδιστική εκπαιδευτική κίνηση με τις αντίστοιχες απόπειρες για την ίδρυση και τη λειτουργία των ελάχιστων αδύναμων αλλόγλωσσων σχολείων.

Στο τρίτο κεφάλαιο (Το κοινοτικό πλαίσιο της ελληνικής εκπαίδευσης – η ίδρυση, η οργάνωση, η αρωγή, η εποπτεία και η διοίκηση των σχολείων στη Βόρεια Ήπειρο) γίνεται αναφορά στο θεσμικό κοινοτικό πλαίσιο της εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο με την αντίστοιχη χρηματοδότηση, καθώς και στην ίδρυση, στην οργάνωση, στην εποπτεία και στη διοίκηση των σχολείων. Έτσι, παρουσιάζονται σχετικές ενότητες με: τις προσωπικές δωρεές, τις γενναίες παροχές των ευεργετών με τις χορηγήσεις, τα εκπαιδευτικά κληροδοτήματα και τις διαθήκες τους, τη στέγαση και τον εξοπλισμό των σχολείων και την αρωγή των επιτροπών και εφοριών, της τοπικής Εκκλησίας, της ελληνικής Πολιτείας, των φορέων και των Συλλόγων και των Ελληνικών Προξενείων στην εκπαίδευση της Βόρειας Ηπείρου.

Στο τέταρτο κεφάλαιο (Η διάρθρωση της λειτουργίας της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο) παρουσιάζεται η εσωτερική δομή των

σχολείων, το διδακτικό προσωπικό και οι μαθητές και οι κηδεμόνες τους. Στις ενότητές του γίνεται αναφορά: στους τύπους των σχολείων, στα αναλυτικά προγράμματα, στα διδασκόμενα μαθήματα, στη διδακτέα ύλη και στα διδακτικά εγχειρίδια, στα εφόδια και στην κατάρτιση των εκπαιδευτικών, στις προσλήψεις και στις αμοιβές τους, καθώς και στην καταγωγή και την κοινωνική προέλευση των μαθητών, τη φοίτηση, την ηλικία, τις υποτροφίες, τα βοηθήματα, τα Οικοτροφεία και τα Συσσίτια και, τέλος, στους κηδεμόνες των μαθητών.

Στο πέμπτο κεφάλαιο (Η εσωτερική λειτουργία των σχολείων, οι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι. Συγκεντρωτικά στοιχεία για την ελληνική εκπαίδευση στη Βόρεια Ήπειρο) περιγράφεται η σχολική πρακτική στην καθημερινή λειτουργία των σχολείων: το ημερολόγιο του σχολικού έτους με τις εγγραφές, τις αργίες και τις διακοπές, η φοίτηση και οι απουσίες, η βαθμολογία, οι γενικοί έλεγχοι, τα μαθητολόγια, οι τίτλοι σπουδών, οι εξετάσεις, τα σχολικά βραβεία, οι επιθεωρήσεις, οι σχολικές ποινές, οι γιορτές και οι καλλιτεχνικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις των μαθητών. Περιγράφεται, επίσης, η εκπαιδευτική αρωγή των Φιλεκπαιδευτικών Αδελφοτήτων και παρατίθενται τα συγκεντρωτικά στοιχεία της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο κατά τη διάρκεια των ύστερων χρόνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τα 726 σχολεία στους 306 οικισμούς, τους 1.377 διδασκάλους και τους 22.741 μαθητές, τόσο των πηγών μας όσο και της παρούσας έρευνας και δίνονται οι σχετικές παρατηρήσεις και τα συμπεράσματα.

Ακολουθούν: τα γενικά συμπεράσματα, σημεία - θέσεις πρωτοτυπίας της διατριβής, η βιβλιογραφία με τις αρχειακές πηγές, τη δημοσιευμένη γενική και ειδική βιβλιογραφία και τα περιοδικά, τις εφημερίδες, τις επετηρίδες, τις σειρές και τα πρακτικά και το παράρτημα με κείμενα, επιστολές, κανονισμούς (σχολείων, κοινοτήτων, φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων), λόγους, εγκυκλίους, διαθήκες, ανταποκρίσεις εφημερίδων, εκθέσεις σχολικής λειτουργίας και με εικόνες (φωτογραφίες, χάρτες - διαγράμματα, έγγραφα, έντυπα).

Γ. Οι αρχειακές και βιβλιογραφικές μας πηγές (τα έγγραφα, οι μελέτες, οι εφημερίδες, τα έντυπα, οι χάρτες, οι φωτογραφίες - εικόνες κλπ) αναζητήθηκαν και προήλθαν από το Ιστορικό και Διπλωματικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών (ΑΥΕ), το Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών (ΙΒΕ - Ιωάννινα), την Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών (ΕΗΜ - Ιωάννινα), το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, από αναφορές ξένων αρχείων (αγγλικά, γαλλικά και αυστριακά), από Αρχεία και βιβλιοθήκες Μητροπόλεων, Ιδρυμάτων, Εταιρειών, Ενώσεων και Συλλόγων, από ιδιωτικά (οικογενειακά και προσωπικά) αρχεία, από τοπικούς κώδικες και κοινο-

τικούς και φιλεκπαιδευτικούς Κανονισμούς, από δημοσιευμένες πηγές, από εφημερίδες, από περιοδικά και από έντυπα εποχής.

Δ. Τέλος, να σημειώσουμε ότι: Σε όλη την έκταση της διατριβής υποστηρίξαμε τη μεθοδικότερη οργάνωση και παρουσίαση με τη σύνταξη των εύχρηστων, ουσιαστικών και πρακτικών πινάκων μας

Οι αρχειακές πηγές και οι δημοσιεύσεις κάλυψαν την πολυθεματική έκταση της εργασίας μας και για όποιες διαπιστώνονταν ελλείψεις κατά την πορεία της συγγραφής (και κυρίως με τη διασταύρωση των πληροφοριών τους και την αλληλοεπικάλυψή τους), αναζητήθηκαν εκ νέου διευκρινιστικές πληροφορίες και συγκεκριμένα στοιχεία.

Κατά την αξιολόγηση των πηγών και των πληροφοριών προέκυψαν αρκετές δυσκολίες ως προς την αξιοπιστία και την πληρότητά τους. Για το λόγο αυτό οι κύριες αναφορές μας γίνονται στα πιο κλασικά και έγκυρα έργα και σε εκείνα που τα μνημονεύουν. Προς την κατεύθυνση αυτή η αξιοπιστία των πρωτογενών πηγών (τα Ιστορικά Αρχεία του Υπουργείου των Εξωτερικών, οι Αρχειακές Πηγές του Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών κ. ά.) και άλλες, είναι πολυτιμότερες και ως εκ τούτου αξιολογούνται και παρουσιάζονται σε κάθε περίπτωση.

Δυσκολίες προέκυψαν στην αξιολόγηση των παντός τύπου πληροφοριών, οι οποίες προέρχονται από έντυπα, περιοδικά και εφημερίδες της εποχής του τέλους του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Γι' αυτό οι πληροφορίες διασταυρώνονται και τεκμηριώνονται ως πιο αξιόπιστες εκείνες οι οποίες επικυρώνονται από τις μεγάλες εφημερίδες της εποχής (Φωνή της Ηπείρου, Ήπειρος, Πύρρος, Πελασγός, Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως, Πρόοδος Κωνσταντινουπόλεως, Εκκλησιαστική Αλήθεια Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κ.ά.), από τα πιο έγκυρα περιοδικά των Ιωαννίνων (Ηπειρωτικά Χρονικά, Ηπειρωτικό Ημερολόγιο, Βόρειος Ήπειρος κ.ά.) και από τους Κανονισμούς και τους Κώδικες Κοινοτήτων, Ιδρυμάτων, Μητροπόλεων και Μονών.

Τα στοιχεία που αφορούν τα ονόματα των διδασκάλων και την ίδρυση των σχολείων στους οικισμούς της Βόρειας Ηπείρου και τα οποία προέρχονται από βιβλία τοπικού ενδιαφέροντος, πολλές φορές δεν είναι αξιόλογα και έγκυρα. Γι' αυτό «επιζούν» μόνο εκείνα που αντέχουν στη διασταύρωση με τις πιο έγκυρες πηγές, οι οποίες προέρχονται από την Επετηρίδα του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως (1873, 1875), από τα έργα του Ιωάννη Λαμπρίδη (*Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων*, 1880 κ.ά.) και από τις παραπάνω εφημερίδες, τα περιοδικά και τους κώδικες. Οι πληροφορίες όμως αυτές (από τα βιβλία τοπικού ενδιαφέρο-

ντος) – αρκετές φορές – είναι αρκετά αξιόλογες, αφού «αντέχουν» στη διασταύρωσή τους: παρουσιάζουν με μοναδικότητα γεγονότα και καταστάσεις τις σχολικής ζωής από συγγραφείς οι οποίοι είτε ζούσαν τότε και σπούδαζαν στα σχολεία της εποχής ή στηρίζονται σε πληροφορίες των γονέων τους ή των μεγαλύτερων τους. Μ' αυτή τη λογική αξιολογούνται και παρουσιάζονται ως πρωτογενείς πηγές και γίνεται άμεση αναφορά σ' αυτές.

Καταβάλλεται προσπάθεια οι κάθε είδους πληροφορίες να ταξινομούνται κατά χρονολογική σειρά, κατά θεματική ενότητα, κατά περιοχή και οικισμό και να αποδίδονται με τους επί μέρους και συνολικούς πίνακες που αναφέραμε και παραπάνω.

Η μελέτη καλύπτει την παρουσίαση των επί μέρους ενοτήτων, δίνονται όμως και γενικές διαπιστώσεις και συμπερασματικές θέσεις και απόψεις – πέρα από τις τελικές και συνολικές – και για κάθε ολοκληρωμένη δέσμη ενοτήτων.

Διευκρινίζεται ακόμα ότι σε αρκετές περιπτώσεις διατηρήσαμε τους πρωτότυπους και αποκλειστικούς γραμματικούς και συντακτικούς τύπους των πηγών και της παλαιότερης βιβλιογραφίας που αφορούν ορολογίες, αναφορές και ονομασίες, όπως για παράδειγμα τον τύπο της γενικής σε –ως (Μητρόπολη - επαρχία Δρυινοπόλεως, Σύλλογοι – Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως κ.ά.), τον τύπο της κατάληξης σε –ν (Βεράτιον, Αργυρόκαστρον κ.ά) και βέβαια την ορθογραφία τίτλων (Ενωσις, Εταιρεία, Εφορεία, Κώδιξ, Απολυτήριο, Ενδεικτικόν κλπ).

Ε. Με την έρευνά μας αυτή και τη σύνθεση της παρούσας διατριβής θεωρούμε ότι συμβάλαμε με τον πιο ουσιαστικό τρόπο στην παρουσίαση της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο κατά την ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία και ότι διευκρινίσαμε και αποτυπώσαμε τη δυναμική της με την αξιοποίηση των νέων μας στοιχείων και την αποτελεσματικότερη θεώρηση της δημοσιευμένης βιβλιογραφίας.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

- ΑΑΚ = Άνευ Αριθμού Κατατάξεως.
 ΑΑΦ = Αρχείο Αριστοτέλη Φίλη.
 ΑΖΒΙ = Αρχείο Ζωσιμαίας Βιβλιοθήκης Ιωαννίνων.
 ΑΗ = Αττικόν Ημερολόγιον.
 ΑΘΒ = Αρχείο Θεοδώρου Βόσδου.
 ΑΙΒΕ = Αρχείο Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών
 ΑΙΕΕΕ – Αρχείο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρίας Ελλάδος.
 ΑΚΑΒΗ = Αρχείο Κυβερνήσεως Αυτονόμου Βορείου Ηπείρου.
 ΑΜΕ = Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.
 ΑΜΖ = Αρχείο Μενελέου Ζώτου.
 ΑΜΙ = Αρχείο Μητροπόλεως Ιωαννίνων.
 ΑΝΣΙ Α.Π.Θ. = Αρχείο Τομέα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας Α.Π.Θ.
 ΑΞΚ = Αρχείο Ξενοφώντα Κοντούρη.
 ΑΟΠ = Αρχείο Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.
 ΑΣ = Αρχείο Κωνσταντίνου Χρ. Σκενδέρη.
 ΑΣΣ = Αρχείο Σπυρίδωνος Στούπη.
 ΑΥΕ – Αρχείο Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών.
 ΑΧΔ = Αρχείο Χαριλάου Δονάτου.
 ΑΧΧΔ = Αρχείο Χαραλάμπους και Χριστοφόρου Δονάτου.
 ΒΑ = Βορειοηπειρωτικός Αγών.
 ΒΒ = Βαλκανική Βιβλιογραφία.
 ΒΔΣ = Βυζαντινολογικό Διεθνές Συνέδριο.
 ΒΝ = Βορειοηπειρωτικά Νειάτα.
 ΓΕΣ = Γενικόν Στρατηγείον Ελληνικού Στρατού.
 ΔΙΕΕΕ = Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος.
 ΔΙΣ = Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού.
 ΕC = Εγκυκλοπαίδεια Cambridge.
 ΕΑ = Εκκλησιαστική Αλήθεια.
 ΕΕ = Εγκυκλοπαίδεια Εκπαιδευτική.
 ΕΕΒΣ = Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών.
 ΕΕΕ = Εκθέσεις Εκπαιδευτικής Επιτροπής.
 ΕΕΕΕΠ = Επιτροπή προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.
 ΕΕΘΣΑΠΘ = Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ.
 ΕΕΠΤΠΣΠΙ = Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Παιδαγωγικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.
 ΕΕΦΣΑΠΘ = Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.
 ΕΕΦΣΠΙ = Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.
 ΕΗ = Εικόνες της Ηπείρου.
 ΕΗΗ = Εικονογραφημένο Ηπειρωτικό Ημερολόγιο.
 ΕΗΗΔ = Εικονογραφημένο Ηπειρωτικών Ημερολόγιον Δωδώνη.
 ΕΗΜ = Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών
 ΕΗΠΚ = Εγκυκλοπαιδικό Ημερολόγιο Πελασγός Κορυτσάς.
 ΕΗΦΑ = Εγκυκλοπαιδικό Ημερολόγιον ο Φάρος της Ανατολής.
 ΕΗΦΣΚ = Ελληνικός Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως.
 ΕΘΑ = Εθνικό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
 ΕΚ = Εφημερίδα Κυβερνήσεως.
 ΕΚΗΦΣ (Α-Β) = Επετηρίς του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου (βιβλιογραφία - δημοσιεύματα)
 ΕΛΕ = Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ελευθερουδάκη.
 ΕΜΣ = Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
 ΕΦΣΚ = Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως.

- ΕΦΣΚ, ΕΕΕ = Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, Εκθέσεις Εκπαιδευτικής Επιτροπής (βιβλιογραφία – δημοσιεύματα)
- ΕΦΣΠ = Επετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός.
- Η.ΓΡ = Ηπειρωτικά Γράμματα (παλαιό περιοδικό).
- ΗΑ = Ηπειρωτική Ακτίς.
- ΗΓ = Ηπειρωτικά Γράμματα (νέο περιοδικό).
- ΗΕ = Ηπειρωτική Εστία.
- ΗΗ = Ηπειρωτικό Ημερολόγιο.
- ΗΗΑ = Ηπειρωτικό Ημερολόγιο Αστήρ.
- ΗΗΔ = Ηπειρωτικό Ημερολόγιο Δωδώνη.
- ΗΜΕ = Ημερολόγιον Μεγάλης Ελλάδος.
- ΗΧ = Ηπειρωτικά Χρονικά.
- ΘΗΕ = Θρησκευτική Ηθική Εγκυκλοπαίδεια.
- ΙΑΝΕ = Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης.
- ΙΒΕ = Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών
- ΙΕΕ = Ιστορία Ελληνικού Έθνους της Εκδοτικής Αθηνών.
- ΙΜΧΑ = Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου Αίμου
- ΚΔ = Κώδιξ του Δελβίνου.
- ΚΕΒΑ = Κεντρική Επιτροπή Βορειοηπειρωτικού Αγώνος.
- ΚΕΧ = Κώδιξ Εκκλησίας Χλωμού.
- ΚΛΙΕ = Κέντρο Λαογραφικών και Ιστορικών Επιστημών.
- ΚΜΑ = Κώδιξ Μητροπόλεως Αργυροκάστρου.
- ΚΜΚ = Κώδικας Μητροπόλεως Κορυτσάς.
- ΚΠΜ = Κώδικας της Παναγίας (ναός Παναγίας) Μοσχόπολης.
- ΚΣ = Κώδικας Σωτήρα.
- ΚΤΣ = Κώδικας των Σχωριάδων.
- ΚΥ = Κεντρική Υπηρεσία.
- ΜΑΕ = Μεγάλη Αμερικανική Εγκυκλοπαίδεια.
- ΜΓΕΥ = Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ.
- ΜΕΕ = Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (Πυρσός - Παύλου Δρανδάκη).
- ΜΕΕΠΑΜ = Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα.
- ΜΖ = Μακεδονική Ζωή.
- ΜΗΣΣ = Μικρασιατικόν Ημερολόγιον Ελένης Σβορώνου.
- ΜΗΠΣ = Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου (Αθηνών).
- ΜΗΣ = Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη.
- ΜΠΕ = Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια.
- ΜΣΕ = Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια.
- Ν.Ε = Νέος Ελληνομήμων.
- Ν.ΕΦ = Νέα Εφημερίς.
- Ν.Κ = Νέος Κουβαράς.
- ΝΑ = Νέα Αλήθεια.
- ΝΕ = Νέα Εστία.
- ΝΕΛΗ = Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν ΗΛΙΟΣ.
- ΝΚ = Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως.
- ΠΙΣΕΙΕ = Πανελλήνιος Ιστορικός Σύνδεσμος Ελληνικών Ιστορικών Ερευνών.
- ΠΛΕΕ = Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθνικής Εκατονταετηρίδος.
- ΠΛΙ = Πρωινός Λόγος Ιωαννίνων.
- ΠΣΒΑ = Πανελλήνιος Σύνδεσμος Βορειοηπειρωτικού Αγώνος.
- ΠΣΒΖ = Πρακτικά Β΄ Πανελληνίου Συνεδρίου για το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα.
- ΠΣΒΗΚΑ = Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου *Βόρειος Ήπειρος, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός*.
- ΣΔΕΓ = Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων.
- ΣΕ = Σύγχρονη Εκπαίδευση.
- ΣΕΕ = Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη.
- ΣΚΔ = Σύνοψις Κώδικος Δρυινοπούλεως.
- ΣΣ = Συλλογή Σπυρομίλιου.
- ΣΦΕΒΑ = Συντονιστική Φοιτητική Ένωση Βορειοηπειρωτικού Αγώνα.
- ΥΠΕΞ = Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών.

AAEEG = Annuaire de l' Association pour l' encouragement des études grecques en France.

AMAE = Archives du Ministère des Affaires Etrangères.

BS = Balkan Studies.

CCC = Correspondance Consulaire et Commerciale.

CPC = Correspondance Politique des Consulaire.

F.O. = Φόρεϊν Όφφις (Public Records Office).

HHS = Haus - Hof, Staatsarchiv.

LI = L' Illustration.

NS = Nouvelle Série.

PA = Politisches Archiv (des Ministeriums des Äusseren).

PG = Patrologiae Graeca (Migne).

RA = Revista d' Albania.

RSLK = Rumänische Sprache, Literatur und Kunst.

ZA = Ziva Antika.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Α. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ

Κρατικά – Δημόσια, Ιδρυμάτων, Φορέων και Οργανισμών, Ιδιωτικά

1. ΑΥΕ - Αρχείο Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών (Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου):

Προξενικά, πρεσβευτικά και άλλοι φάκελοι περιόδου 1860-1915:

Α) Ελληνικά Προξενεία Μακεδονίας: Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου, Σκοπίων.

Β) Ελληνικά Προξενεία Ηπείρου: Ιωαννίνων, Αργυροκάστρου, Αυλώνας, Βερατίου, Σκόδρας, Δυρραχίου.

Γ) Ελληνικές Πρεσβείες: Κωνσταντινουπόλεως, Βουκουρεστίου.

Α' Αρχείο – φάκελοι

1860-1875, 19/1-36/2: Πρεσβεία Ελλάδος εν Κωνσταντινουπόλει – Προξενεία Ελλάδος εις Μακεδονία, Ήπειρον, Αλβανία.

1861-1878, 77/1-2 Υπότροφοι εξωτερικού. Νέοι σπουδάζοντες εις εξωτερικόν. Εκπαιδευτικά καταστήματα.

1861-1879, 95/5: Υπουργείον Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως.

1862-1876, 39/8: Ελληνικό Προξενείο Μοναστηρίου.

1869-1885, 77/3: Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων.

1870-1874, 88/4: Προσφοραί βιβλίων.

1879: Εκθέσεις προξενείου Σκόδρας.

1882-1883, Α'5: Εκθέσεις Προξενικών Αρχών.

1882-1886, 60/1-3: Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων - Προσφοραί υπέρ εθνικών σκοπών.

1883 (ΚΥ): Εγκύκλιοι και τηλεγραφήματα προς Πρεσβείας.

1883-1886, 29/Β': Εκπαιδευτικά, καλλιτεχνικά, επιστημονικά.

1899: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.

1900: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.

1900: Προξενείο Μοναστηρίου - Στατιστικοί πίνακες πληθυσμού επαρχιών Πρεσπών, Αχρίδος, Κορυτσάς, Γρεβενών κλπ.

1900-1908: Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως – Ηπειρωτικά.

1902, 29-30: Προξενεία Μακεδονίας – εκπαιδευτικά, Μοναστήρι, Θεσσαλονίκη.

1903: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.

1903: Μακεδονικά – Ηπειρωτικά.

1904: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.

1904: Η ρουμανική προπαγάνδα εις Μακεδονίαν και η ανακαίνις του κουτσοβλαχικού θέματος. Αναφοραί Προξενείου Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης κτλ.

1904: Αρχείον πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως (Ρωμανική προπαγάνδα εν Μακεδονία).

1905: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.

1906: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.

Β' Αρχείο – φάκελοι

1874-1886: Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων.

1878-1894: Μακεδονικόν Ζήτημα – Προξενεία Μακεδονίας, Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων.

- 1879-1898: Ελληνικά Προξενία Μακεδονίας – Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης.
 1882: Πίναξ των ελληνικών, βουλγαρικών και ρουμανικών σχολείων της Μακεδονίας.
 1884-1886: Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων.
 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου): Ήπειρος, Προξενία Βερατίου, Αυλώνας – Αλληλογραφία Επιτροπής προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας με ελληνικές διπλωματικές αρχές.
 1888-1893: Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.
 1891-Β΄: Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως.
 1895: Εκθέσεις – Στατιστικά Προξενίων Μοναστηρίου – Θεσσαλονίκης.
 1897-1901: Πρεσβευτικές και Προξενικές εγκύκλιοι.
 1900: Εκκλησιαστικά, εκπαιδευτικά.
 1900-1903: Προξενία Μακεδονίας (Μοναστήρι).
 1904-1905: Εκπαιδευτικά προξενείου Σκόδρας.
 1904-1905: Πίνακες ελληνικών σχολείων, εκπαιδευτικών κλπ.
 1904-1907: Υπότροφοι εκ Μακεδονίας και Αλβανίας.
 1904-1911: Προξενικές εκθέσεις Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου και Σκοπίων.
 1905: Ειδικοί Φάκελοι Μακεδονίας.
 1907: Προξενείο Βερατίου, στατιστικά στοιχεία πληθυσμού Κορυτσάς – βιλαετίου Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης.
 1911: ΥΠΕΞ προς Προξενία Ηπείρου και Αλβανίας.
 1912-1913: Εκπαιδευτικά, προϋπολογισμοί.

*ΚΥ (Κεντρική Υπηρεσία),
 ΑΑΚ (άνευ αρ. κατατάξεως) – φάκελοι*

- 1860-1870, ΑΑΚ, Γ΄: Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως.
 1871-1878, ΑΑΚ, Β΄, Γ΄: Ελληνικά Προξενία Μακεδονίας – Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης.
 1875-1878, ΑΑΚ, Β΄, Γ΄: Προξενικά εκθέσεις περί βιαιοπραγιών, προξενία Μοναστηρίου - Θεσσαλονίκης.
 1883, ΑΑΚ, Δ΄: Προξενία Μακεδονίας – Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων.
 1885, ΑΑΚ, Β΄, Ε΄: Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων.
 1887-1894, ΑΑΚ, Α΄: Ελληνικά Προξενία Μακεδονίας – Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης.
 1887-1906, ΑΑΚ, ΣΤ΄: Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.
 1890, ΑΑΚ: Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας - Προξενείο Βερατίου, Ήπειρος, Αλβανία.
 1890, ΑΑΚ, ΙΑ΄: Ελληνικά Προξενία Ηπείρου και Αλβανίας, Υποπροξενείο Ελλάδος στο Δυρράχιο.
 1891, ΑΑΚ-Δ΄: Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.
 1891, ΑΑΚ, Θ΄: Εγκύκλιοι ΥΠΕΞ προς Προξενικά Αρχάς.
 1894-1895, ΑΑΚ: Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας – Α΄ Ήπειρος, Αλβανία.
 1897, ΑΑΚ, Β΄: Κορυτσά.
 1898, ΑΑΚ, Β΄, Προξενείο Αυλώνας.
 1899-1900, ΑΑΚ, Γ΄: Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, Ήπειρος.
 1900, ΑΑΚ, Δ΄: Αναφοραί προξενικών αρχών - προξενείο Ελλάδος εν Αυλώνας.
 1900, ΑΑΚ, Ε΄: Υποπροξενείο Ελλάδος εν Δυρραχίω.
 1900, ΑΑΚ, Ζ΄: Διάφοροι εκθέσεις προξενικών αρχών.
 1900-1904, ΑΑΚ, Η΄: Ελληνικά Προξενία Μακεδονίας – Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης.
 1901-1902, ΑΑΚ, Α΄: Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας – Ήπειρος.
 1902, ΑΑΚ: Ελληνικό Προξενείο εν Βερατίω.
 1902, ΑΑΚ, Β΄: Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας – Προξενείο Μοναστηρίου.
 1902, ΑΑΚ, Ε΄: Υποπροξενείο Ελλάδος εν Δυρραχίω.
 1902, ΑΑΚ, Ζ΄, Η΄: Μακεδονικός Αγώνας – προξενείο Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης.
 1903, ΑΑΚ, Δ΄, Ελληνικό Προξενείο εν Αυλώνας.
 1903, ΑΑΚ, Ε΄: Μακεδονικός Αγώνας – προξενείο Μοναστηρίου.
 1903, ΑΑΚ, Ζ΄: Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, Προξενία Μακεδονίας – εκπαιδευτικά, Μοναστήρι, Θεσσαλονίκη.
 1903, ΑΑΚ, Η΄: Ελληνικό προξενείο εν Αυλώνας – Ιταλική προπαγάνδα.
 1904, ΑΑΚ: Ελληνικά προξενία Ηπείρου – Βεράτιο, Αυλώνας.

- 1904, ΑΑΚ, Α΄: Προξενείο Μοναστηρίου προς επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας – εκπαιδευτικοί προϋπολογισμοί.
- 1904, ΑΑΚ, Α΄, Γ΄: Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας
- 1904, ΑΑΚ, Γ΄: Ήπειρος.
- 1904, ΑΑΚ, ΣΤ΄: Περί χαρτών των ελληνικών σχολείων Μακεδονίας.
- 1904, ΑΑΚ, ΙΒ΄: Υποπροξενείο της Ελλάδος εν Δυρραχίω, εμπιστευτικά, προξενικά Δυρραχίου.
- 1904, ΑΑΚ, ΙΔ΄: Ελληνικά Προξενεία Ηπείρου – Βεράτιο, Αυλώνα.
- 1904-1906, ΑΑΚ, ΣΤ΄: Θέματα ρουμανικής προπαγάνδας και εγκατάστασης Ρουμάνων εις την Μακεδονίαν.
- 1905, ΑΑΚ, Α΄: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.
- 1905, ΑΑΚ, ΣΤ΄: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.
- 1905, ΑΑΚ, ΣΤ΄: Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας – Προξενεία Ηπείρου, Βεράτιον.
- 1905, ΑΑΚ, Θ΄: Εκθέσεις Πρεσβειών – Προξενείων – Μητροπόλεων.
- 1905, ΑΑΚ, Θ΄: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.
- 1905, ΑΑΚ, Ι΄: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.
- 1905, ΑΑΚ, ΙΓ΄: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.
- 1905, ΑΑΚ, ΙΕ΄: Ελληνικά Προξενεία Ηπείρου, Αλβανίας – Βεράτιο, Δυρράχιο (Υποπροξενείο).
- 1905, ΑΑΚ, ΙΕ΄: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.
- 1905, ΑΑΚ, ΙΣΤ΄: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.
- 1905, ΑΑΚ, ΙΗ΄: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.
- 1905, ΑΑΚ, Κ΄: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.
- 1905, ΑΑΚ, ΚΑ΄: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.
- 1905, ΑΑΚ, ΚΒ΄: Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.
- 1905, ΑΑΚ, ΙΣΤ΄: Ελληνικά Προξενεία Ηπείρου – Βεράτιο.
- 1906, ΑΑΚ, ΣΤ΄: Εθνογραφικός χάρτης της Μακεδονίας.
- 1906, ΑΑΚ, Ι΄: Προξενικά Βερατίου (εγκύκλιοι Υπουργείου – στατιστικές).
- 1906, ΑΑΚ, ΙΒ΄: Προξενικά Ηπείρου, Αλβανίας – προξενείο Δυρραχίου.
- 1906, ΑΑΚ, Κ΄: Εκπαιδευτικοί προϋπολογισμοί περιφέρειας Μοναστηρίου.
- 1906, ΑΑΚ, ΚΑ΄: Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας – Βεράτιο.
- 1906-1911, ΑΑΚ-Κ΄, ΚΕ΄, ΛΗ΄: Εκπαιδευτικοί προϋπολογισμοί, εκπαιδευτικά χορηγήματα περιφέρειας Μοναστηρίου.
- 1907, ΑΑΚ, ΙΘ΄: Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, Εκπαιδευτικά Ηπείρου.
- 1907, ΑΑΚ, Κ΄: Εκπαιδευτικά – Προξενείο Μοναστηρίου.
- 1908, ΑΑΚ, ΚΓ΄: Ελληνικό Υποπροξενείο Δυρραχίου (1905-1908).
- 1908, ΑΑΚ, ΚΔ΄: Ελληνικά Προξενεία Ηπείρου – Ιωάννινα, Αργυροκάστρο, Σκόδρα.
- 1908, ΑΑΚ, ΚΕ΄: Ελληνικά Προξενεία Ηπείρου – Βεράτιο.
- 1909, ΑΑΚ, Ι΄: Ελληνικά Προξενεία Μακεδονίας, Μοναστήρι.
- 1909, ΑΑΚ, ΚΒ΄: Ηπειρωτικόν Ζήτημα – Σαράντα Εκκλησίες Αυλώνας, Πρεμετή.
- 1909, ΑΑΚ, ΚΔ΄: Ελληνικά Προξενεία Ηπείρου – Αυλώνα, Βεράτιο, Δυρράχιο.
- 1909, ΑΑΚ, ΚΕ΄: Ελληνικά Προξενεία Ηπείρου – Βεράτιο.
- 1910, ΑΑΚ, ΙΗ΄, ΙΘ΄, Ι΄: Ελληνικά Προξενεία Ηπείρου – Δυρράχιο.
- 1910, ΑΑΚ, ΛΘ΄: Προϋπολογισμοί εκπαιδευτικών.
- 1911, ΑΑΚ, Ζ΄, Η΄: Υποπροξενείο Ελλάδος εν Δυρραχίω.
- 1911, ΑΑΚ, Κ΄, ΚΑ΄, ΚΒ΄: Έγγραφα: λογιστικά, εκπαιδευτικά, εκκλησιαστικά σχολικού Έτους 1909-1910.
- 1911, ΑΑΚ, ΚΑ΄: Προξενείο Βερατίου.
- 1911, ΑΑΚ, ΛΖ΄: Κληροδοτήματα Σ. Ζάππα.
- 1911, ΑΑΚ, ΛΗ΄: Εκπαιδευτικά – Προξενεία Αυλώνας, Αργυροκάστρου.
- 1911, ΑΑΚ, ΡΘ΄: Τηλεγραφήματα προς το υποπροξενείο Δυρραχίου – Ελληνική Λέσχη, εκπαιδευτικά.
- 1912, ΑΑΚ, ΚΒ΄: Εκπαιδευτικά ζητήματα Αλβανίας και Ηπείρου, περί διδασκάλων, σχολείων κλπ – Προξενεία Αργυροκάστρου, Δυρραχίου, Βερατίου.
- 1912, ΑΑΚ, ΚΕ΄: Προξενεία Αργυροκάστρου, Αυλώνας.
- 1912, ΑΑΚ, ΛΓ΄: Ζητήματα Προξενείων στην Ήπειρο: Εκπαιδευτικές ενέργειες, εκπαιδευτικά ζητήματα, διορισμοί αξιωματούχων.
- 1912, ΑΑΚ, ΛΔ΄: Υποπροξενείο Δυρραχίου.
- 1912, ΑΑΚ, ΜΕ΄: Προξενείο Βερατίου.

- 1912, ΑΑΚ, ΟΑ': Εκπαιδευτικά ζητήματα, πολιτικά ζητήματα, προσωπικά ζητήματα, Προξενία Βερατίου, Δυρραχίου.
- 1912, ΑΑΚ, ΟΒ': Εκπαιδευτικά ζητήματα σε Μακεδονία και Ήπειρο, Προξενείο Αργυροκάστρου, Δυρραχίου: Διορισμοί, πληρωμές, υποτροφίες.
- 1912, ΑΑΚ, ΟΣΤ': Προξενείο Δυρραχίου.
- 1912, ΑΑΚ, ΣΔ': Προξενείο Αργυροκάστρου – εκπαιδευτικά ζητήματα: Αποδείξεις πληρωμής διδασκάλων, πίνακες χορηγημάτων, απρόβλεπτες δαπάνες για εκπαιδευτικές ανάγκες, λογαριασμοί διαχείρισης εκπαιδευτικών χορηγημάτων.
- 1912, ΑΑΚ, ΣΙΖ': Κληροδοτήματα – δωρεές, κληροδοτήματα Γρ. Νούκου (Κορυτσά).
- 1913, ΑΑΚ, ΙΓ': Κατάσταση Ηπείρου: Διοίκηση Αργυροκάστρου.
- 1913, ΑΑΚ, ΙΔ': Απολύσεις Ελλήνων διευθυντών σχολείων Βερατίου. Εκπαιδευτικά Δελβίνου, Αγίων Σαράντα κλπ.
- 1913, ΑΑΚ, ΙΝ': Εκπαιδευτικά: αιτήσεις διορισμών, προσλήψεις, μισθοί εκπαιδευτικών – προϋπολογισμός Παγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς.
- 1913, ΑΑΚ, ΝΔ': Εκπαίδευση – Νέες Χώρες, Εκπαιδευτικά χορηγήματα: Βόρειος Ήπειρος: Διορισμοί δασκάλων, οικονομικά βοηθήματα. Προσλήψεις εκπαιδευτικών σε Ελληνικά Σχολεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μισθοί εκπαιδευτικών, αιτήσεις διορισμού εκπαιδευτικών. Προξενείο Αργυροκάστρου – Μητρόπολη Δυρραχίου.
- 1913, ΑΑΚ, ΝΕ': Εκπαιδευτικοί προϋπολογισμοί Αργυροκάστρου, Κορυτσάς, Αλώνας, Βερατίου.
- 1915, ΑΑΚ, Β': Εκπαιδευτικά – Κορυτσά.

*Αρχείο Χαρτών – Α' Μέρος
Αριθμός – χάρτης:*

- 113: *Ελληνικές Εκκλησίες και Σχολεία της Ηπείρου* (Αθήνα, χ. χ.).
- 175: *Εθνογραφικός Χάρτης της Βορείου Ηπείρου* (Service Topographique de L' Armie, 1913).
- 176: *Χάρτης των Ελληνικών Εκκλησιών και Σχολείων της Βορείου Ηπείρου τω 1913 – Carte des Églises et des Écoles Helleniques de l' Épire du Nord en 1913*, Γενικών Στρατηγείων Ελληνικού Στρατού. Επιτελείον-Γραφείον ΙΙ (Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων), Αθήναι 1920.
- 184: *Γεωφυσικός Χάρτης της Ηπείρου* (Χαρτογραφική Υπηρεσία Στρατού, χ. χ.).
- 216: *Γεωφυσικός Χάρτης Αργυροκάστρου* (Επιτελικός χάρτης Ελλάδος – Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού, χ. χ.).
- 255: *Vilajet de Ioannina, Cartes des Écoles Chretiennes* (1908).
- 266: *Γεωφυσικός Χάρτης Ηπείρου* (Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού).
- 296: *Εθνογραφικός Χάρτης Épire du Nord, Θράκης και Μ. Ασίας*, Παρίσι, H. Pidot.
- 301: *Χάρτης Εθνογραφικός της Βορείου Ηπείρου τω 1913 – Carte Ethnographique de l' Épire du Nord en 1913*, Γενικών Στρατηγείων Ελληνικού Στρατού. Επιτελείον-Γραφείον ΙΙ (Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων), Αθήναι 1919.
- 301: *Εθνολογική Στατιστική της Βορείου Ηπείρου τω 1913 – Statistique Ethnologique de l' Épire du Nord en 1913*. Γενικών Στρατηγείων Ελληνικού Στρατού. Επιτελείον-Γραφείον ΙΙ (Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων), Αθήναι 1919.

*Αρχείο Χαρτών – Γ' Μέρος
Αριθμός – χάρτης:*

- 4: Χάρτης Κορυτσάς – Αργυροκάστρου (1913).

ΒΑΣΙΚΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ

Ανάμεσα στα εκατοντάδες έγγραφα των παραπάνω φακέλων που χρησιμοποιήθηκαν, παραθέτουμε τα συγκεκριμένα έγγραφα – θέματα (εγκύκλιοι, εκθέσεις (κατάστασης σχολείων, λειτουργίας σχολείων – σχολικών ετών, διδασκαλίας, προγραμμάτων, διδακτικού προσωπικού, διδασκομένων μαθημάτων, ωρολογίων προγραμμάτων, διδακτέας ύλης, στοιχείων Γενικών ελέγχων και Μαθητολογίων, μαθητών κ.ά.), προϋπολογισμοί, διδασκαλικές μισθοδοσίες, διοριστήρια, αιτήσεις διορισμών, προσλήψεις, προκηρύξεις διδασκαλικών θέσεων, αποδείξεις μισθοδοσίας, αιτήσεις - αναφορές, τηλεγραφήματα, αλληλογραφίες, επιστολές, συστατικές επιστολές, στατιστικοί πίνακες (πληθυσμού, σχολείων, μαθητών,

σχολικών εξόδων), κατάλογοι διδακτικών βιβλίων κλπ.) με βασικό και άμεσο εκπαιδευτικό περιεχόμενο για την εκπαίδευση στη Βόρεια Ήπειρο που μελετήθηκαν και αξιοποιήθηκαν:

Αρχείο Α', Β': φάκελοι – έγγραφα, θέματα:

- ΑΥΕ, αρ. 3821, *Εγκύκλιος Α. Κουμουνδούρου προς τον Πρόξενο της Ανατολής*, Αθήνα 22 Μαΐου 1871.
- ΑΥΕ, 1876, αρ. 1997, *Έκθεση Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων προς ΥΠΕΞ*, Αθήνα 11, Δεκεμβρίου 1875.
- ΑΥΕ, 1883, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 14 Ιανουαρίου 1883, Έκθεση προξένου Μοναστηρίου (Γ. Δοκού) προς τον Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων.
- ΑΥΕ, 1883, Β', *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 27 Απριλίου 1883, αρ. 319, Πρόξενος Μοναστηρίου (Γ. Δοκός) προς τον εν Αθήναις Σύλλογον προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων.
- ΑΥΕ, 1883 (Εγκύκλιοι και τηλεγραφήματα προς Πρεσβείας), *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 30 Απριλίου 1883, αρ. 331.
- ΑΥΕ, 1883, Β', αρ. 395, *Έκθεση Προξένου Μοναστηρίου Γ. Δοκού προς Υπουργείο Εξωτερικών*, Μοναστήρι 7 Ιουνίου 1883.
- ΑΥΕ, φ. 1883, Β', αρ. 703, *Έκθεση Προξένου Μοναστηρίου Γ. Δοκού προς Σύλλογον προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*, Μοναστήρι 2 Οκτωβρίου 1883.
- ΑΥΕ, 1883, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, αρ. 53, 14 Οκτωβρίου 1883, Πρόξενος Μοναστηρίου προς Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων.
- ΑΥΕ, φ. 1883, Β', αρ. 1415, *ΥΠΕΞ Α. Κοντόσταυλος προς τον Πρόεδρο Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*, Αθήνα 24 Οκτωβρίου 1883.
- ΑΥΕ, 1883, Β', αρ. 1415, *Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων προς ΥΠΕΞ Α. Κοντόσταυλο*, Αθήνα 26 Οκτωβρίου 1883.
- ΑΥΕ, 1887, φ. 413, αρ. 777, *ΥΠΕΞ προς Πρεσβεία Βουκουρεστίου*, Αθήνα, 18 Απριλίου 1887.
- ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου – Ήπειρος, Αλληλογραφία Επιτροπής προς ενίσχυσιν της ελληνικής εκκλησίας και Παιδείας με ελληνικές διπλωματικές αρχές), *Προξενία Ηπείρου*, Βεράτιο, 7 Μαΐου 1887, αρ. 73.
- ΑΥΕ, 1887 (ό. π.), *Προξενία Ηπείρου*, Αργυρόκαστρο, 23 Μαΐου 1887, αρ. 95.
- ΑΥΕ, 1887 (ό. π.), *Προξενία Ηπείρου*, Αργυρόκαστρο, 2 Ιουλίου 1887, αρ. 133.
- ΑΥΕ, 1887 (ό. π.), *Προξενία Ηπείρου*, Αργυρόκαστρο, 11 Ιουλίου 1887 – επιστολή του ιερέα και διδασκάλου του ελληνικού σχολείου Τζοράιου Παπα - Αθανασίου προς τον Πρόξενο Αργυροκάστρου.
- ΑΥΕ, 1887 (ό. π.), *Προξενία Ηπείρου*, Αυλώνα, 27 Αυγούστου (πρωτ. ΥΠΕΞ) 1887, αρ. 141.
- ΑΥΕ, 1887 (ό. π.), *Προξενία Ηπείρου*, Αυλώνα, 5 Σεπτεμβρίου 1887, αναφορά των Εφόρων Αυλώνας για την αντικατάσταση της παρθεναγωγού του Παρθεναγωγείου Αυλώνας Θεοδώρας Βλάχου προς το Ελληνικό Προξενείο Αυλώνας (αρ. 152).
- ΑΥΕ, 1887 (ό. π.), *Προξενία Ηπείρου*, Αυλώνα, 5 Σεπτεμβρίου 1887, επιστολή της παρθεναγωγού του Παρθεναγωγείου Αυλώνας Θεοδώρας Βλάχου προς το Ελληνικό Προξενείο Αυλώνας (αρ. 154).
- ΑΥΕ, 1887 (ό. π.), *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 7 Σεπτεμβρίου 1887, αρ. 655.
- ΑΥΕ, 1887 (ό. π.), *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 8 Σεπτεμβρίου 1887, αρ. 1096.
- ΑΥΕ, 1887 (ό. π.), *Προξενία Ηπείρου*, Αυλώνα, αναφορά – διαβίβαση αναφοράς Εφόρων Αυλώνας για την αντικατάσταση της παρθεναγωγού του Παρθεναγωγείου Αυλώνας Θεοδώρας Βλάχου προς την Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας (9 Σεπτεμβρίου 1887, αρ. 646).
- ΑΥΕ, 1887, αρ. 641, *Πρόξενος Μοναστηρίου Κ. Πανουργιάς προς Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας*, Μοναστήρι, 10 Σεπτεμβρίου 1887.
- ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου – Ήπειρος, Αλληλογραφία Επιτροπής προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας με ελληνικές διπλωματικές αρχές), διοριστήριο του καθηγητή των μαθηματικών Γεωργίου Μαντινείου.
- ΑΥΕ, 1888-1889, Β', Αθήνα, αρ. 410, *Επιτροπή προς ενίσχυσιν ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας προς πρόξενο Μοναστηρίου*, με επισυναπτόμενο: *Προϋπολογισμός του σχολικού έτους 1888-1889 περιφέρειας Βιτωλίων*.
- ΑΥΕ, 1888-1889 Β', αρ. 475, *Πρόξενος Μοναστηρίου (Γ. Φοντάνας) προς Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας*, με επισυναπτόμενο: *Έκθεση Γυμνασιάρχη Κοριτσάς Γ. Δ. Αναγνωστόπουλου για το σχολικό έτος 1888-1889*, Μοναστήρι, 27 Ιουνίου 1889.
- ΑΥΕ, 1889 Β', αρ. 456, *Πρόξενος Μοναστηρίου (Κ. Πανουριάς) προς Πρόεδρον Επιτροπής προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας*, με επισυναπτόμενο: *Έκθεση Γυμνασιάρχη Κοριτσάς Γ. Δ. Αναγνωστόπουλου για το σχολικό έτος 1887-1888*.

- ΑΥΕ, 1891-Β' (Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως), Προξενεία Μακεδονίας, Μοναστήρι, 11 Απριλίου 1899, αρ. 59.
- ΑΥΕ, 1900-1903 (Προξενεία Μακεδονίας, Μοναστήρι), Μοναστήρι, 7 Φεβρουαρίου 1903, αρ. 87, *Στατιστικοί πίνακες επαρχιών Πρεσπών, Αχρίδας, Κορυτσάς, Γρεβενών κλπ. Προξένου Μοναστηρίου Ν. Μπέτσου προς Υπουργό Εξωτερικών Α. Ρωμάνο.*
- ΑΥΕ, 1900-1903 (ό. π.), Μοναστήρι, 14 Μαΐου 1900, αρ. 169, *Στατιστικοί πίνακες επαρχιών Πρεσπών, Αχρίδας, Κορυτσάς, Γρεβενών κλπ. Προξένου Μοναστηρίου Ν. Μπέτσου προς Υπουργό Εξωτερικών Α. Ρωμάνο.*
- ΑΥΕ, 1901-1902 (Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως – Ηπειρωτικά), ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901, με επισυναπτόμενο έγγραφο της ελληνικής Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως (*Πίναξ Γενικός των εν τη Ευρωπαϊκή Τουρκία Ελληνικών Σχολείων, εν Κωνσταντινουπόλει 1902*) προς πρεσβευτή Ν. Μαυροκορδάτο.
- ΑΥΕ, 1902, 29-30 (Προξενεία Μακεδονίας – εκπαιδευτικά, Μοναστήρι, Θεσσαλονίκη), προξενείο Μοναστηρίου, 2 Αυγούστου 1902, αρ. 415.
- ΑΥΕ, 1903 (Μακεδονικά), 3 Μαΐου 1903, αρ. 1235, ΥΠΕΞ προς Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας προς την οποία διαβίβαζε την (μέσω του Μητροπολίτη Πελαγονίας Αμβροσίου και μέσω του Προξενείου Μοναστηρίου) έκθεση του Μητροπολίτη Κορυτσάς Φωτίου για την κατάσταση των σχολείων της Κορυτσάς.
- ΑΥΕ, 1905, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 10 Φεβρουαρίου 1905, αρ. 116: Πρόξενος Μοναστηρίου (Δ. Καλλέργης) προς ΥΠΕΞ Α. Σκουζέ, με επισυναπτόμενο: Εκπαιδευτικός προϋπολογισμός βιλαετίου Μοναστηρίου προς Επιτροπήν προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.
- ΑΥΕ, 1905 (Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής), Προξενεία Μακεδονίας, Μοναστήρι, 18 Ιουλίου 1905, αρ. 663β, *Έκθεση Γυμνασιάρχη Κορυτσάς Γ. Δ. Αναγνωστόπουλου για το σχολικό έτος 1904-1905.*
- ΑΥΕ, 1905 (ό. π.), 22 Ιουλίου 1905, επιστολή Κορυτσάς Φωτίου – Εφορίας των Ελληνικών εκπαιδευτηρίων Κορυτσάς.
- ΑΥΕ, 1907, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 1 Αυγούστου 1906, αρ. 505: Πρόξενος Μοναστηρίου (Ν. Ξυδάκης) προς Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, με επισυναπτόμενο: Εκπαιδευτικός προϋπολογισμός βιλαετίου Μοναστηρίου (1906-1907).
- ΑΥΕ, 1911, Β/52, (ΥΠΕΞ προς Προξενεία Ηπείρου και Αλβανίας), 30 Ιουνίου 1911, αρ. 17007 (ενημέρωση – οδηγίες για Αλβανούς και αλβανικό ζήτημα).
- ΑΥΕ, 1912, φάκ. 109, υποφάκ. 6 «Εκπαιδευτικά Ζητήματα» – Ενδεικτικόν Αστικής Σχολής Βούνου του μαθητή Πέτρον Θ. Κολλέκα.

ΚΥ (Κεντρική Υπηρεσία),

ΑΑΚ (άνευ αρ. κατατάξεως): φάκελοι – έγγραφα, θέματα:

- ΑΥΕ, 1883, ΑΑΚ, Δ' (Προξενεία Μακεδονίας – Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων), Μοναστήρι, αρ. 53, 14 Ιανουαρίου 1883, *έκθεση Προξένου Μοναστηρίου Γ. Δοκού προς Σύλλογο.*
- ΑΥΕ, 1887 Α.Α.Κ./Δ', αρ. 570, Πρόξενος Μοναστηρίου Κ. Πανουριάς προς Επιτροπήν προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, με επισυναπτόμενο: *Πίναξ των εν τη προξενική περιφέρεια Βιτωλίων κατά το σχολικό έτος 1886-1887 λειτουργούντων Ελληνικών Σχολείων*
- ΑΥΕ, 1887, Α.Α.Κ., αρ. 850, *Εγκύκλιος ΥΠΕΞ Στ. Δραγούμη προς τις Ελληνικές Πρεσβείες και τα Προξενεία*, Αθήνα 30 Ιανουαρίου 1887.
- ΑΥΕ, 1887, Α.Α.Κ. Γ', αρ. 295, Πρόξενος Θεσσαλονίκης Δόκος προς ΥΠΕΞ Στ. Δραγούμη, Θεσσαλονίκη, 4 Φεβρουαρίου 1887.
- ΑΥΕ, 1887, Α.Α.Κ. Α', Αθήνα 3 Μαΐου 1887, αρ. 1235, ΥΠΕΞ προς Επιτροπήν προς ενίσχυσιν ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.
- ΑΥΕ, Α.Α.Κ., Β', 1887, *Επιστολή Π. Κωνσταντίνου προς Επιτροπή προς ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας*, Αδριανούπολη, 26 Αυγούστου 1887.
- ΑΥΕ, 1887, Α.Α.Κ. ΙΔ', *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 14 Οκτωβρίου 1887, αρ. 570, Πρόξενος Μοναστηρίου (Κ. Πανουργιάς) προς Επιτροπήν προς ενίσχυσιν της ελληνικής εκκλησίας και Παιδείας: *Πίναξ των εν τη προξενική περιφέρεια Βιτωλίων κατά το σχολικό έτος 1886-1887 λειτουργούντων ελληνικών σχολείων μετά μαθητών.*
- ΑΥΕ, 1887, αρ.1226, Α.Α.Κ. ΙΘ', *Ελληνικό Προξενείο Βουκουρεστίου (Δορούτης) προς ΥΠΕΞ Στέφανο Δραγούμη*, 12 Σεπτεμβρίου 1887.
- ΑΥΕ, 1891, ΑΑΚ, Δ' (Επιτροπή προς Ενίσχυσιν της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας), *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 15 Ιουνίου 1892, αρ. 84.

- ΑΥΕ, 1895, Α.Α.Κ. Β', *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 18 Ιουλίου 1895, αρ. 103: Πρόξενος Μοναστηρίου (Ν. Μπέσος) προς Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.
- ΑΥΕ, 1897, ΑΑΚ, Β': Κορυτσά, 5 Ιουλίου 1897, χ.α., Αναγνωστόπουλος προς Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβάσιο – Έκθεση πεπραγμένων του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς για το σχολικό έτος 1896-1897.
- ΑΥΕ, 1897, ΑΑΚ, Β': Κορυτσά, 16 Ιουλίου 1897, αρ. 121, Έφοροι του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς προς την Μπάγκειο Επιτροπή.
- ΑΥΕ, 1897, Α.Α.Κ. Β', αρ. 136, Έκθεση Γυμνασιάρχου Αναγνωστοπούλου προς Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, Κορυτσά 16 Ιουλίου 1897.
- ΑΥΕ, 1899, Α.Α.Κ. Γ', *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 15 Μαΐου 1898, αρ. 46: Πρόξενος Μοναστηρίου (Ν. Μπέσος) προς Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.
- ΑΥΕ, 1902, ΑΑΚ, *Προξενεία Ηπείρου*, Βεράτι, 1 Αυγούστου 1902, αρ. 83.
- ΑΥΕ, Αθήνα 3 Μαΐου 1903 (φάκ. 1904 Α.Α.Κ.: Υπουργείον Εξωτερικών προς Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας - όπου επισυνάπτεται και η *Έκθεσις Δημογεροντίας και Εφορείας των Ελληνικών Σχολείων Κορυτσάς*).
- ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ, *Προξενεία Ηπείρου*, Αυλών, 9 Μαΐου 1903, αρ. 89.
- ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 24 Ιουνίου 1903, αρ. 456 (φάκ. 1903 Α.Α.Κ., ΣΤ': Πρόξενος Μοναστηρίου Κιουζές Πεζιάς προς Υπουργείο Εξωτερικών, με επισυναπτόμενο: *Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κορυτσάς για το σχολικό έτος 1902-1903*).
- ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ' (Προξενεία Μακεδονίας – εκπαιδευτικά., Μοναστήρι, Θεσσαλονίκη), προξενείο Μοναστηρίου, 28 Αυγούστου 1902.
- ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ε' (Μακεδονικός Αγώνας – Προξενείο Μοναστηρίου), Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 893, Πρόξενος Μοναστηρίου προς Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας προς την οποία διαβίβαζε την έκθεση του γυμνασιάρχη Α. Αναγνωστοπούλου για τη λειτουργία του Μπαγκείου Γυμνασίου κατά το σχολικό έτος 1903-1904 (διδασκεία ύλη, ωρολόγιο πρόγραμμα).
- ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ' (Προξενεία Μακεδονίας – εκπαιδευτικά, Μοναστήρι, Θεσσαλονίκη), Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938, Πρόξενος Μοναστηρίου προς Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας προς την οποία διαβίβαζε αποδείξεις μισθοδοσίας διδασκόντων των σχολείων των καζάδων Κορυτσάς και Πρεμετής θεωρημένες από το μητροπολίτη Φώτιο.
- ΑΥΕ, 1904, ΑΑΚ-Α (Προξενείο Μοναστηρίου προς Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας), Μοναστήρι, 18 Απριλίου 1903, αρ. 278, αναφορά της Δημογεροντίας Κορυτσάς και του Μητροπολίτη Φωτίου προς τον Έλληνα Πρόξενο Μοναστηρίου σχετικά με την οικονομική κατάσταση των σχολείων της Κορυτσάς
- ΑΥΕ, 1904, Α.Α.Κ. Α', αρ. 1235, Αθήνα 3 Μαΐου 1903, ΥΠΕΞ προς Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.
- ΑΥΕ, 1904, ΑΑΚ (Ελληνικά Προξενεία Ηπείρου, Βεράτιο, Αυλώνα), Κορυτσά, 15 Ιουλίου 1903, αρ. (ΑΥΕ) 541, αναφορά Σχολικών Εφόρων Κορυτσάς για την αντισυναδελφική και αντικατασκευαστική συμπεριφορά του καθηγητή του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς Εφραίμ Γκίνη.
- ΑΥΕ, 1905, ΑΑΚ-ΣΤ, *Προξενεία Ηπείρου*, Βεράτιον, 3 Φεβρουαρίου 1905, αρ. 36.
- ΑΥΕ, 1905, ΑΑΚ-ΙΕ', *Προξενεία Ηπείρου*, Βεράτιον, 27 Ιουνίου 1905, αρ. 60.
- ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 17 Φεβρουαρίου 1906, αρ. 123 (φάκ. 1906 Α.Α.Κ. – ΚΑ: Πρόξενος Μοναστηρίου Ν. Ξυδάκης προς Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, με επισυναπτόμενο: *Προϋπολογισμός του Γυμνασίου Κορυτσάς, σχολικό έτος 1905-1906*).
- ΑΥΕ, 1907, ΑΑΚ-Κ' (Εκπαιδευτικά – Προξενείο Μοναστηρίου), 26 Αυγούστου 1906, αρ. 3491, ΥΠΕΞ προς Προξενείο Μοναστηρίου.
- ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 1907 (φάκ. 1907 Α.Α.Κ. – ΙΘ': Πρόξενος Μοναστηρίου Ν. Ξυδάκης προς Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, με επισυναπτόμενο: *Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κορυτσάς, σχολικό έτος 1906-1907*).
- ΑΥΕ, 1909, ΑΑΚ-Ι', Προξενεία Μακεδονίας, Μοναστήρι, 25 Ιουνίου 1909, αρ. 517 Προξενείου Μοναστηρίου προς Υπουργό Εξωτερικών.
- ΑΥΕ, 1909, ΑΑΚ-ΚΒ' (Ηπειρωτικών Ζήτημα – Πρεμετή), Πρεμετή, 29 Σεπτεμβρίου 1908, αρ. 157, Αρχιμανδρίτης Πρεμετής Ιερόθεος προς Θεοτόκη.
- ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΚΒ' (Εκπαιδευτικά ζητήματα Αλβανίας και Ηπείρου, *Περί διδασκάλων, σχολείων κλπ – Προξενεία Αργυροκάστρου, Δυρραχίου, Βερατίου*), *Προξενεία Ηπείρου*, Αργυρόκαστρο, 5 Απριλίου 1912, αρ. 355
- ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ' (Εκπαιδευτικά ζητήματα: Αποδείξεις πληρωμής διδασκάλων, πίνακες χορηγημάτων, απρόβλεπτες δαπάνες για εκπαιδευτικές ανάγκες, λογαριασμοί διαχείρισης

- εκπαιδευτικών χορηγημάτων), *Προξενία Ηπείρου*, Αργυρόκαστρο: *Λογαριασμός διαχείρισεως εκπαιδευτικών χορηγημάτων Β' τετραμηνίας του σχολικού Έτους 1911-1912 της Προξενικής περιφέρειας Αργυροκάστρου*, 1 Ιουνίου 1912.
- ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ' (ό. π.), *Προξενία Ηπείρου*, Αργυρόκαστρο: *Αίτησις παραιτήσεως του επιθεωρητού των σχολείων της περιφέρειας Δρυινοπόλεως Ιωάννη Χ. Λιάσκα προς τον διευθύνοντα το εν Αργυροκάστρω Β. προξενείον της Ελλάδος κ. κ. Αριστ. Ζάχον* – 1 Ιουλίου 1912.
- ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ' (ό. π.), *Προξενία Ηπείρου*, Αργυρόκαστρο, 2 Ιουλίου 1912, αρ. 605 (διαδίβαση στο ΥΠΕΞ της αίτησης παραίτησης του επιθεωρητή των σχολείων της περιφέρειας Δρυινοπόλεως Ιωάννου Χ. Λιάσκα).
- ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΚΒ' (Εκπαιδευτικά ζητήματα Αλβανίας και Ηπείρου, *Περί διδασκάλων, σχολείων κλπ* – Προξενία Αργυροκάστρου, Δυρραχίου, Βερατίου), *Προξενία Ηπείρου*, Αργυρόκαστρο, 7 Αυγούστου 1912, αρ. 709.
- ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΟΒ' (Εκπαιδευτικά ζητήματα σε Μακεδονία και Ήπειρο, Προξενείο Αργυροκάστρου, Δυρραχίου: Διορισμοί, πληρωμές, υποτροφίες), *Προξενία Ηπείρου*, Αργυρόκαστρο, 8 Σεπτεμβρίου 1912 (αρ. πρωτ. 709 / 8 Σεπτεμβρίου 1912 – Γενικού Προξενείου Θεσσαλονίκης).
- ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΟΒ' (ό. π.), *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 8 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. εμπ. πρωτ. 969 – τηλεγράφημα.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' (Εκπαίδευση - Νέες Χώρες, Εκπαιδευτικά χορηγήματα: Βόρειος Ήπειρος: Διορισμοί δασκάλων, οικονομικά βοηθήματα. Προσλήψεις εκπαιδευτικών σε Ελληνικά Σχολεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μισθοί εκπαιδευτικών, αιτήσεις διορισμού εκπαιδευτικών), Νομαρχία Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα, 14 Μαρτίου 1913, αρ. 448.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' (ό. π.), Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως (προς ΥΠΕΞ), 11 Απριλίου 1913, αρ. 448.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΙΔ' (Απολύσεις Ελλήνων διευθυντών σχολείων Βερατίου. Εκπαιδευτικά Δελβίνου, Αγίων Σαραντα κλπ.), Προξενία Ηπείρου, Ιωάννινα, 11 Μαΐου, αρ. 201.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΙΔ' (ό. π.), Προξενία Ηπείρου, Ιωάννινα, 27 Μαΐου, τηλεγράφημα.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΙΔ' (ό. π.), τηλεγράφημα, 1 Ιουνίου 1913 – Διοικητικός επίτροπος Τεπελενίου Γ. Γάγαρης προς Γενική Διοίκηση Ηπείρου, Ιωάννινα.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' (Εκπαίδευση - Νέες Χώρες, Εκπαιδευτικά χορηγήματα: Βόρειος Ήπειρος: Διορισμοί δασκάλων, οικονομικά βοηθήματα. Προσλήψεις εκπαιδευτικών σε Ελληνικά Σχολεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μισθοί εκπαιδευτικών, αιτήσεις διορισμού εκπαιδευτικών), *Προξενία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 31 Ιουλίου 1913, χ. αρ.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' (ό. π.), κατάλογος αποστολής διδακτικών βιβλίων του βιβλιοεκδοτικού καταστήματος Π. Αγγελίδου και Σ^{αε} Κωνσταντινουπόλεως της 19^{ης} Αυγούστου του 1912 προς το Ελληνικό Προξενείο Αυλώνας.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' (ό. π.), *Προξενία Ηπείρου*, Ιωάννινα, τηλεγράφημα (αρ. πρ. ΥΠΕΞ 25290, 6 Σεπτεμβρίου 1913).
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' (ό. π.), τηλεγράφημα Διοικητικού Επιτρόπου Πρεμετής για τη δωρεάν εισαγωγή στο Σχολείο Ευελπίδων του Σταύρου Βινατίου (19 Σεπτεμβρίου 1913).
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' (ό. π.), *Προξενία Ηπείρου*, Ιωάννινα, τηλεγράφημα (αρ. πρ. ΥΠΕΞ 26473, 19 Σεπτεμβρίου 1913).
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' (ό. π.), αίτηση – συστατική επιστολή Επιτροπής Ηπειρωτικής Αμόνης για την εισαγωγή του Ηλία Χρήστου Παύλου στο Εθνικό Οικοτροφείο (21 Σεπτεμβρίου 1913).
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' (ό. π.), *Βασίλειον της Ελλάδος*. Γενική Διοίκηση των εν Ηπείρω υπό του Ελληνικού Στρατού κατεχομένων μερών. Τμήμα Πολιτικών, 19 Οκτωβρίου 1913, αρ. 2345 – αντίγραφο επιστολής κατοίκου Αυλώνας για τα ελληνικά σχολεία και τους βανδαλισμούς του Κυβερνητικού Στρατού.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΓ' (Εκπαιδευτικά: αιτήσεις διορισμών, προσλήψεις, μισθοί εκπαιδευτικών – προϋπολογισμός Παγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς). *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1910, αρ. 1008 – σχολικό έτος 1909-1910, *Κατάστασις πληρωμής των μισθών της γ' τετραμηνίας του σχολικού έτους 1909-1910 εις το εν Κορυτσά διδακτικόν προσωπικόν του Παγκείου Γυμνασίου*.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΓ' (ό. π.), Νομαρχία δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα, 30 Οκτωβρίου 1913.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' (Εκπαίδευση - Νέες Χώρες, Εκπαιδευτικά χορηγήματα: Βόρειος Ήπειρος: Διορισμοί δασκάλων, οικονομικά βοηθήματα. Προσλήψεις εκπαιδευτικών σε Ελληνικά Σχολεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μισθοί εκπαιδευτικών, αιτήσεις διορισμού εκπαιδευτικών), ΥΠΕΞ, Γενική Διεύθυνσις Πολιτικών Υποθέσεων, Β'. Πολιτικών Τμήμα, 14 Σεπτεμβρίου 1913, αρ. 27720 προς την Διοικητική Επιτροπή Αργυροκάστρου, σχετικά με τη μισθοδοσία της διδασκαλίας

- Παλιάσσας Κλεοπάτρας Οικονόμου – Διοίκησις Αργυροκάστρου, Αργυρόκαστρο, 22 Νοεμβρίου 1913, αρ. 2632.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' (ό. π.), *Προξενεία Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη, 25 Νοεμβρίου 1913, τηλεγράφημα (αρ. πρ. ΥΠΕΞ 32825, 26 Νοεμβρίου 1913).
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' (ό. π.) *Προξενεία Ηπείρου*, Αργυρόκαστρο, εγγραφή μαθητών από τη Χειμάρρα στη Σχολή Ευελπίδων και στο Εθνικό Οικοτροφείο Αθηνών.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' (ό. π.), *Προξενεία Μακεδονίας*, Κορυτσά, τηλεγράφημα (αρ. πρ. ΥΠΕΞ 23231, χωρίς αναγραφή ημερομηνίας).
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ' (Εκπαιδευτικοί προϋπολογισμοί Αργυροκάστρου – Μητρόπολη Κορυτσάς), διδασκαλικοί μισθοί Μητρόπολης Κορυτσάς σχολικού έτους 1912-1913.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ' (ό. π.), διδασκαλικοί μισθοί προξενικής περιφέρειας Αργυροκάστρου σχολικού έτους 1912-1913.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ' (ό. π.), διδασκαλικοί μισθοί προξενικής περιφέρειας Βερατίου σχολικού έτους 1912-1913.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ' (ό. π.), διδασκαλικοί μισθοί προξενικής περιφέρειας Αυλώνας σχολικού έτους 1912-1913.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΓ' (Εκπαιδευτικά: αιτήσεις διορισμών, προσλήψεις, μισθοί εκπαιδευτικών – προϋπολογισμός Παγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς), *Η εν Αθήναις Πάγκειος Επιτροπή (Πάγκειον εν Κορυτσά Γυμνάσιον)*.
- ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' (Εκπαίδευση - Νέες Χώρες, Εκπαιδευτικά χορηγήματα: Βόρειος Ήπειρος: Διορισμοί δασκάλων, οικονομικά βοηθήματα. Προσλήψεις εκπαιδευτικών σε Ελληνικά Σχολεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μισθοί εκπαιδευτικών, αιτήσεις διορισμού εκπαιδευτικών), διδασκαλικοί μισθοί μητροπολιτικής περιφέρειας Κορυτσάς και Καστοριάς (τμήμα Επιθεωρήσεως Κορυτσάς) σχολικών ετών 1912-1914.
- ΑΥΕ, 1915, ΑΑΚ-Β' (Εκπαιδευτικά – Κορυτσά), Κορυτσά, 6 Ιουλίου 1915, Αναγνωστόπουλος προς την Μπάγκειο Επιτροπή (έκθεση πεπραγμένων στο Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1914-1915).

*Αρχείο Χαρτών – Α', Β' Μέρος:
Αριθμός – χάρτης, θέμα:*

- ΑΥΕ, *Αρχείο Χαρτών – Α' Μέρος*: αρ. 113: *Ελληνικές Εκκλησίες και Σχολεία της Ηπείρου* (Αθήνα, γ. χ.).
- ΑΥΕ, *Αρχείο Χαρτών – Α' Μέρος*: αρ. 176: *Χάρτης των Ελληνικών Εκκλησιών και Σχολείων της Βορείου Ηπείρου τω 1913 – Carte des Églises et des Écoles Helleniques de l' Épire du Nord en 1913*, Γενικών Στρατηγείων Ελληνικού Στρατού. Επιτελείον-Γραφείον ΙΙ (Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων), Αθήναι 1920.
- ΑΥΕ, *Αρχείο Χαρτών – Α' Μέρος*: αρ. 255: *Vilajet de Ioannina, Cartes des Écoles Chretiennes* (1908).
- ΑΥΕ, *Αρχείο Χαρτών – Α' Μέρος*: αρ. 301: *Χάρτης Εθνογραφικός της Βορείου Ηπείρου τω 1913 – Carte Ethnographique de l' Épire du Nord en 1913*, Γενικών Στρατηγείων Ελληνικού Στρατού. Επιτελείον-Γραφείον ΙΙ (Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων), Αθήναι 1919.
- ΑΥΕ, *Αρχείο Χαρτών – Α' Μέρος*: αρ. 301: *Εθνολογική Στατιστική της Βορείου Ηπείρου τω 1913 – Statistique Ethnologique de l' Épire du Nord en 1913*, Γενικών Στρατηγείων Ελληνικού Στρατού. Επιτελείον-Γραφείον ΙΙ (Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων), Αθήναι 1919.

2. ΑΙΒΕ – Ιστορικό Αρχείο Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών – Ιωάννινα:

- Εκδόσεις, συνέδρια – πρακτικά, στατιστικές, χάρτες, φωτογραφίες, ντοκουμέντα, ενημερωτικά έντυπα για τη Βόρεια Ήπειρο.
- Αλληλογραφία Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβασίου Ωρολογιά – Κώδικας Μητροπόλεως Κορυτσάς (1895-1900).

[Αρχείο ΙΒΕ (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών): Αλληλογραφία Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβασίου Ωρολογιά – Κώδικας Μητροπόλεως Κορυτσάς (1895-1900), *Μητροπολίτης Κορυτσάς Γερβάσιος προς Ιωάννη Μάγκα*, 11 Οκτωβρίου 1895 – *Μητροπολίτης Κορυτσάς Γερβάσιος προς Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης*, Κορυτσά 6 Ιουλίου 1896 – *Μητροπολίτης Κορυτσάς Γερβάσιος προς τον Πελαγονιάς Κοσμά*, 26 Αυγούστου 1896 - *Μητροπολίτης Κορυτσάς Γερβάσιος προς Μητροπολίτη Πελαγονιάς*, Κορυτσά 22 Νοεμβρίου 1896]

Αρχείο Κωνσταντίνου Χρ. Σκενδέρη («Αίθουσα Κωνσταντίνου Σκενδέρη») – Αρχείο εφημερίδας «Πελασγός», εκδοθέντα έργα, ανέκδοτα έργα, προσωπική αλληλογραφία, αρχεία Συλλόγων – Οργανώσεων, φωτογραφικό αρχείο, διπλώματα και διακρίσεις.

Αρχείο Κυβερνήσεως Αυτονόμου Βορείου Ηπείρου (1912-1914).

Αρχείο Χαριλάου Δονάτου, επιθεωρητού Δημοτικών Σχολείων Πρεμετής – Λεσκοβικίου (1915-1919).

Αρχείο Χαραλάμπους και Χριστοφόρου Δονάτου, Αρχείο Χαραλάμπους Δονάτου (Γενικό – Εκπαιδευτικό): ΑΑΔ (1903-1963), ΑΧΔ (1914-1916): υποφάκελοι:

ΑΑΔ 01: Σημειώματα αδελφών, αλληλογραφία, εργασίες, πιστοποιητικά, διακρίσεις, φωτογραφίες.

ΑΑΔ 02: Θρησκευτικά έντυπα.

ΑΑΧ 01α: Έγγραφα σχετικά με διοικητικά εκπαιδευτικά ζητήματα (μισθολογία, αιτήσεις, αναφορές) της περιοχής Πρεμετής Λεσκοβικίου.

Αρχείο Σπυρίδωνος Στούπη – αστικά έγγραφα (αποδείξεις πληρωμής, ενδεικτικά, πιστοποιητικά, συμβόλαια - συμφωνητικά διδασκάλων).

ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου 1887): Ήπειρος - Αλληλογραφία Επιτροπής προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας με ελληνικές διπλωματικές αρχές (φωτοτυπίες εγγράφων από το Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών).

3. ΑΖΒΙ – Αρχείο Ζωσιμαίας Βιβλιοθήκης Ιωαννίνων:

Εκδόσεις, συνέδρια – πρακτικά, στατιστικές, χάρτες, φωτογραφίες, ντοκουμέντα, ενημερωτικά έντυπα για τη Βόρεια Ήπειρο.

4. ΠΑΣΥΒΑ – Πανελλήνιος Σύνδεσμος Βορειοηπειρωτικού Αγώνα:

Έντυπα, πρακτικά, διαλέξεις, βιβλία, επετειακές παρουσιάσεις (Παπαθεοδώρου Απόστολου Π., *Η πρώτη δεκαετία (1895-1995) του Πανελληνίου Συνδέσμου Βορειοηπειρωτικού Αγώνα (ΠΑΣΥΒΑ) και ένας χρόνος μετά την εκδήμιά του Σεβαστιανού (12.12.1994)*, Αθήναι Δεκέμβριος 1995, εκδόσεις ΠΑΣΥΒΑ).

5. ΣΦΕΒΑ – Συντονιστική Φοιτητική Ένωση Βορειοηπειρωτικού Αγώνα:

Εκδόσεις, συνέδρια – πρακτικά, στατιστικές, χάρτες, φωτογραφίες, ενημερωτικά έντυπα για τη Βόρεια Ήπειρο.

6. ΑΜΙ – Αρχείο Μητροπόλεως Ιωαννίνων:

«Πρώτον βιβλίον καταχωρίσεως συμφωνητικών διδασκάλων της επαρχίας της Ιεράς Μητροπόλεως Ιωαννίνων» (των ετών 1891-1904).

«Βιβλίον καταχωρήσεων των Εφοροεπιτροπών και συμφωνητικών διδασκάλων των Κοινοτήτων του τμήματος Ζαγορίου» (των ετών 1898-1909).

Σχολεία Βορείου Ηπείρου, φάκ. Α-Β.

Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων.

7. ΑΙΕΕΕ – Αρχείο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδος:

Αρχεία Δαγκλή Π., Σπυρομήλιου Σπ.

Αρχείον Χειμάρρας.

Αρχείον «Ήπειρος Ελευθέρα».

Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (ΔΙΕΕ) 5 (1896-1900)

Εκδόσεις, έντυπα.

8. ΑΝΣΙ Α.Π.Θ. – Αρχείο Τομέα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας Α.Π.Θ.:

ΣΣ – Συλλογή Σπυρομήλιου (1867-1914), σχετικά με τη δωρεά του Α. Αβραμίδα – Λιάκτση για τις δυο Αστικές Σχολές Κορυτσάς (1876-1913).

[ΑΝΣΙ Α.Π.Θ., ΣΣ (1867-1914): *Επιστολή Αναστασίου Αβραμίδα Λιάκτση προς Δημήτριο Μιτζάτζου, Βουκουρέστι, 1 Φεβρουαρίου 1887– ΥΠΕΞ προς Πρεσβεία Βουκουρεστίου, Αθήνα, 24 Ιουνίου 1887 – Επιστολή Αναστασίου Αβραμίδα Λιάκτση προς Δημογεροντία Κορυτσάς για τους όρους*

της δωρεάς υπέρ των φιλανθρωπιών στην Κορυτσά, Βουκουρέστι 9 Αυγούστου 1887 – Ελληνικό Προξενείο Βουκουρεστίου (Δορούτης) προς ΥΠΕΞ Στέφανο Δραγούμη, Βουκουρέστι, 11 Μαρτίου 1889]

9. ΓΕΣ – Γενικών Στρατηγείων Ελληνικού Στρατού:

Επιτελείον-Γραφείον Π. Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων):

Εθνολογική Στατιστική της Βορείου Ηπείρου τω 1913.

Χάρτης Εθνογραφικός της Βορείου Ηπείρου τω 1913.

Χάρτης των ελληνικών εκκλησιών και σχολείων της Βορείου Ηπείρου τω 1913.

ΓΕΣ-ΔΙΣ - Γενικών Επιτελείων Στρατού - Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού: Εκδόσεις, συνέδρια – πρακτικά, στατιστικές, χάρτες, φωτογραφίες, ενημερωτικά έντυπα για τη Βόρεια Ήπειρο.

10. ΑΟΠ – Αρχείο Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως:

Αρχειακό υλικό:

Κώδικες: 5 (1753), 18 (1837), 19 (1838), 39 (1868), 65 (1895), 888 (1897), 889 (1898), 910 (1900), Α' 74 (1902), Α' 75-76 (1902-1903), Α' 77 (1904), Α' 78 (1905), Α' 79 (1906), Α' 80-81 (1907), Α' 82 (1908), Α' 83 (1909), Α' 84 (1910), Α' 85 (1911), Α' 86 (1912), Α' 87 (1913), Α' 88 (1914-1915).

Εφημερίδες:

Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως:

1862, αρ. φ.: 16, 17 Ιανουαρίου.

1871, αρ.φ.: 842, 9 Ιανουαρίου, 850, 6 Φεβρουαρίου, 904, 18 Αυγούστου, 922, 20 Οκτωβρίου, 923, 23 Οκτωβρίου, 933, 27 Νοεμβρίου.

1872, αρ. φ.: 964, 15 Μαρτίου, 967, 24 Μαρτίου, 28 Οκτωβρίου, 1036, 12 Νοεμβρίου.

1873, αρ. φ.: 1051, 17 Ιανουαρίου, 1103, 21 Ιουλίου, 1107, 4 Αυγούστου.

1874, αρ. φ. 1172, 23 Μαρτίου, 1174, 30 Μαρτίου, 1180, 24 Απριλίου, 1194, 12 Ιουνίου, 1209, 3 Αυγούστου, 1213, 17 Αυγούστου 1874, 1215, 29 Αυγούστου, 1229, 12 Οκτωβρίου.

1875, αρ. φ. 12 Μαρτίου, 15 Μαρτίου, 26 Μαρτίου, 1318, 23 Αυγούστου.

1876, αρ. φ. 1413, 28 Ιουλίου, 1414, 31 Ιουλίου, 415, 4 Αυγούστου, 1415, 18 Αυγούστου, 1416, 19 Αυγούστου, 1420, 21 Αυγούστου.

1878, αρ. φ. 47, 25 Αυγούστου, 1 Σεπτεμβρίου.

1879, αρ. φ. 106, 12 Οκτωβρίου, 110, 9 Νοεμβρίου.

1881, αρ. φ. 49, 2 Σεπτεμβρίου, 53, 10 Σεπτεμβρίου.

1882, αρ. φ. 14 Ιουνίου, 14 Ιουλίου, 15 Σεπτεμβρίου.

1883, αρ. φ. 44, 3 Αυγούστου, 15 Σεπτεμβρίου, 11 Δεκεμβρίου.

1884, αρ. φ. 50, 12 Σεπτεμβρίου.

1887, αρ. φ. 11 Δεκεμβρίου.

Εκκλησιαστική Αλήθεια (Επίσημη Εφημερίδα – δημοσιογραφικό βήμα του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως): 5 (1885), 8 (1887-1888), 9 (1888-89), 19 (1899), 28 (1904), 29 (1905), 30 (1906), 38 (1914).

Κωνσταντινούπολις, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως:

1905: αρ. φ. 128, 10 Ιουνίου.

Νέα εφημερίς, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως:

1903.

Νεολόγος, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως:

1895: 27 Σεπτεμβρίου.

Πρόοδος, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως:

1908-1910

Ταχυδρόμος, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως:

1902, αρ. φ.: 1239, 1244.

1903, αρ. φ.: 1401, 1531, 1577, 1647, 1662, 1714.

1904, αρ. φ.: 1776, 1818, 1828, 1932.

1905, αρ. φ.: 2109.

1906, αρ. φ.: 2261, 2413, 2519.

1907, αρ. φ.: 2695, 2844.

11. Κανονισμοί:

- Γενικοί Κανονισμοί περί διευθέτησεως των εκκλησιαστικών και εθνικών πραγμάτων των υπό τον Οικουμενικόν Θρόνον διατελούντων χριστιανών υπηκόων της Α. Μεγαλειότητος του Σουλτάνου, Κωνσταντινούπολις 1862.*
- Γενικοί Κανονισμοί των Κοινών Καθιδρυμάτων της πόλεως Κορυτσάς (Κανονισμός του Λάσσου, Κανονισμός των Σχολείων, Κανονισμός των Εκκλησιών, Κανονισμός της Δημογεροντίας), Ερμής, εφημερίδα Θεσσαλονίκης, αρ. φ. 87, 26 Μαρτίου 1876.*
- Κανονισμός Μητροπόλεως Αργυροκάστρου, Κωνσταντινούπολις 1912.*
- Κανονισμός της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος των εν Κωνσταντινουπόλει Σωτηριωτών, Εν Κωνσταντινουπόλει - εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, 1907.*
- Κανονισμός του Δημοτικού Σχολείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου) – Επετηρίς του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου – Β΄ (1873-1874), εν Κωνσταντινουπόλει 1875, σελ. 316-338.*
- Κανονισμός του Διδασκαλείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου) – Επετηρίς του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου – Β΄ (1873-1874), εν Κωνσταντινουπόλει 1875, σελ. 295-307.*
- Κανονισμός του Πρότυπου Νηπιαγωγείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου) – Επετηρίς του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου – Β΄ (1873-1874), εν Κωνσταντινουπόλει 1875, σελ. 307-316.*
- Κανονισμός του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Μοσχολέως ο Σίνας, εν Κωνσταντινουπόλει – τύποις Σ. Ιγνατιάδου, 1875.*
- Κανονισμός Φιλοπτώχου Αδελφότητος Κορυτσάς (1872).*

12. Τύπος - βασικές εφημερίδες εποχής:

Κωνσταντινούπολις – παραπάνω (Α.ΟΙΚ.Π. – Αρχείο Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως)

Αθηνών:

Εφημερίδα Κυβερνήσεως – Βασιλικό Διάταγμα:

1893: αρ. φ. 30 Ιανουαρίου.

Φωνή της Ηπείρου, εφημερίδα Αθηνών:

1883: αρ. φ. 9 Ιουλίου, 6 Αυγούστου.

1893: 16 Απριλίου, αρ. φ. 35, 14 Μαΐου, 36, 21 Μαΐου, 43, 9 Ιουλίου, 44, 16 Ιουλίου, 45, 23 Ιουλίου, 46, 30 Ιουλίου, 47, 6 Αυγούστου, 48, 13 Αυγούστου, 19 Αυγούστου, 49, 20 Αυγούστου, 50, 27 Αυγούστου, 51, 3 Σεπτεμβρίου, 18 Νοεμβρίου.

1895: 5 Μαΐου, αρ. φ. 160, 10 Οκτωβρίου, 161, 3 Νοεμβρίου, 162, 10 Νοεμβρίου, 163, 17 Νοεμβρίου, 165, 1 Δεκεμβρίου, 166, 8 Δεκεμβρίου, 167, 15 Δεκεμβρίου, 168, 22 Δεκεμβρίου, 169, 29 Δεκεμβρίου.

1896: αρ. φ. 184, 12 Απριλίου, 193, 14 Ιουνίου, 194, 21 Ιουνίου, 200, 16 Αυγούστου, 216, 6 Δεκεμβρίου, 217, 13 Δεκεμβρίου.

1898: αρ. φ. 289, 10 Ιουλίου, 293, 21 Αυγούστου.

1899: αρ. φ. 325, 2 Απριλίου, 343, 27 Αυγούστου, 350, 15 Σεπτεμβρίου, 355, 19 Νοεμβρίου, 357, 3 Δεκεμβρίου, 358, 10 Δεκεμβρίου, 360, 24 Δεκεμβρίου.

1900: αρ. φ. 374, 31 Μαρτίου, 391, 28 Ιουλίου.

1901: αρ. φ. 412, 12 Ιανουαρίου, 416, 9 Φεβρουαρίου, 419, 2 Μαρτίου, 436, 29 Ιουνίου, 437, 6 Ιουλίου.

1902: αρ. φ. 466, 15 Φεβρουαρίου, 476, 3 Μαρτίου, 478, 17 Μαρτίου.

1903: αρ. φ. 508, 3 Ιανουαρίου, 509, 10 Ιανουαρίου, 538, 1 Αυγούστου, 550, 21 Νοεμβρίου.

1904: αρ. φ. 558, 16 Ιανουαρίου, 583, 9 Ιουλίου, 599, 26 Νοεμβρίου, 601, 16 Δεκεμβρίου.

1905, αρ. φ.: 625, 27 Μαΐου, 634, 29 Ιουλίου, 639, 30 Σεπτεμβρίου.

1906: αρ. φ. . 658, 15 Φεβρουαρίου, 674, 16 Ιουνίου.

1907: αρ. φ. 705, 9 Μαρτίου, 709, 6 Απριλίου, 712, 4 Μαΐου, 728, 12 Οκτωβρίου.

1908, αρ. φ.: 741, 18 Ιανουαρίου, 766, 12 Σεπτεμβρίου, 769, 3 Οκτωβρίου.

Ο Πύρρος, εφημερίδα Αθηνών:

1903: αρ. φ. 28, 9 Νοεμβρίου.

1904: αρ. φ. 33, 11 Ιανουαρίου, 62, 3 Ιουλίου, 63, 10 Ιουλίου, 64, 17 Ιουλίου, 65, 24 Ιουλίου, 66, 31 Ιουλίου, 67, 7 Αυγούστου, 68, 14 Αυγούστου, 72, 10 Σεπτεμβρίου, 73, 17 Σεπτεμβρίου, 75, 2 Οκτωβρίου, 77, 15 Οκτωβρίου.

1905: αρ. φ. 112, 18 Ιουνίου.

1906: αρ. φ. 163, 8 Ιουνίου, 186, 16 Νοεμβρίου, 187, 23 Νοεμβρίου, 188, 30 Νοεμβρίου, 189, 7 Δεκεμβρίου, 190, 14 Δεκεμβρίου, 192, 28 Δεκεμβρίου.

1907: αρ. φ. 193, 4 Ιανουαρίου, 194, 11 Ιανουαρίου, 195, 18 Ιανουαρίου, 201, 1 Μαρτίου, 206, 5 Απριλίου, 219, 4 Ιουλίου, 223, 2 Αυγούστου, 231, 20 Σεπτεμβρίου, 236, 25 Οκτωβρίου, 237, 1 Νοεμβρίου.

1908: αρ. φ. 248, 17 Ιανουαρίου, 249, 24 Ιανουαρίου, 250, 31 Ιανουαρίου, 253, 20 Φεβρουαρίου, 279, 20 Αυγούστου.

Αγών, εφημερίδα Αθηνών:

1901: αρ. φ. 118, 22 Ιουνίου.

Κορυτσάς:

Πελασγός, εφημερίδα Κορυτσάς:

1911: αρ. φ. (1) 35, 10 Ιουλίου, 36 (2), 20 Ιουλίου, 41 (6), 10 Σεπτεμβρίου, 48 (8), 30 Σεπτεμβρίου, 43 (1), 31 Οκτωβρίου, 47 (11), 10 Νοεμβρίου, 48 (13), 20 Νοεμβρίου, 49 (14), 30 Νοεμβρίου, 50 (15), 10 Δεκεμβρίου, 51 (16), 23 Δεκεμβρίου.

1212: αρ. φ. 51 (19), 21 Ιανουαρίου, 56 (21), 10 Φεβρουαρίου, 58 (23), 29 Φεβρουαρίου, 59 (24), 9 Μαρτίου, 63 (28), 15 Απριλίου, 67 (31), 23 Μαΐου, 68 (32), 31 Μαΐου, 69 (34), 22 Ιουνίου, 70 (35), 29 Ιουνίου.

1913: αρ. φ. 86, 4 Μαρτίου, 94, 15 Μαΐου.

Αργυροκάστρου:

Αργυρόκαστρον, εφημερίδα Αργυροκάστρου:

1916, 11 Ιουνίου.

Ιωαννίνων:

Ηπειρος, εφημερίς πρωινή, πολιτική, κοινωνική, φιλολογική και των ειδήσεων, όργανον των απανταχού Ηπειρωτών, εν Ιωαννίνοις: 1911, 1913, 1914.

Θεσσαλονίκης:

Αλήθεια, εφημερίδα Θεσσαλονίκης:

1905: αρ. φ. 237, 25 Ιανουαρίου,

1906: αρ. φ. 387, 31 Ιανουαρίου, 446, 22 Ιουνίου.

1909: αρ. φ.: (874) 158, 6 Ιανουαρίου, (917) 201, 1 Μαρτίου, (929) 213, 15 Μαρτίου.

Νέα Αλήθεια, εφημερίδα Θεσσαλονίκης:

1910, αρ. φ.: 222, 25 Φεβρουαρίου, 234, 11 Μαρτίου.

Ερμής, εφημερίδα Θεσσαλονίκης:

1876: αρ. φ. 87, 26 Μαρτίου.

13. Κώδικες:

Κώδικας Μητροπόλεως Κορυτσάς – Αλληλογραφία Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβασίου Ωρολογιά (1895-1900): Αρχείο ΙΒΕ (Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών).

Κώδικας Σωτήρας: Τετράδιο σημειώσεων με 51 βιβλιοδετημένα φύλλα, ο «Κουβαράς» (Κων. Ι. Κουλίδα, *Σωτήρα (χωριό στην Επάνω Δερόπολη της Β. Ηπείρου). Ιστορία, τοπωνύμια, τραγούδια γάμου*, Ιωάννινα 1998).

Κώδικας της Παναγίας (ναός Παναγίας) Μοσχόπολης, φύλλο 33β', Ηπειρωτική Εστία 7, 1958 (Δημ. Καλλιμάχου, *Ο πολιτισμός της Μοσχόπολης. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913*).

Κώδικας των Σχωριάδων (Δημ. Μπεντούλη, *Σχωριάδες Παγωνίου*, Θεσσαλονίκη 2002).

Κώδιξ Εκκλησίας Χλωμού (γραμμένος από τον παπα-Σπύρο Δημητριάδη με βάση τον χαμένο κώδικα του μοναστηριού της Τσιάτιστας).

Κώδιξ Μητροπόλεως Αργυροκάστρου, Ηπειρωτικά Χρονικά 5 (1930), σελ. 76-113 (Π. Πουλίτσα).

Κώδιξ του Δελβίνου Ηπειρωτικά Χρονικά, Ε', 1930, σελ. 56-75 (Θεμ. Μπαμίχα).

Σύνοψις Κώδικος Δρυινοπόλεως, Ηπειρωτικά Χρονικά Ε', 1930 (Π. Πουλίτσα).

Ιδιωτικά αρχεία – προσωπικά, οικογενειακά

Αρχείο Ξενοφόντα Κοντούρη (προέδρου Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών), Ιωάννινα:
Έγγραφα, πηγές (εφημερίδες, περιοδικά, τίτλοι σπουδών), βιβλιογραφία σπάνιων εντύπων και εκδόσεων, σημειώσεις για την εκπαίδευση σε ελληνικές κοινότητες της Βόρειας Ηπείρου.

Αρχείο Μενελέου Ζώτου, Ιωάννινα:
Έγγραφα, πηγές (εφημερίδες, περιοδικά, τίτλοι σπουδών), βιβλιογραφία σπάνιων εντύπων και εκδόσεων, σημειώσεις για την εκπαίδευση στην Πολίτσηνη και σε άλλες ελληνικές κοινότητες της Βόρειας Ηπείρου.

Αρχείο Αριστοτέλη Φύλη, Ιωάννινα:
Έγγραφα, πηγές (εφημερίδες, περιοδικά, τίτλοι σπουδών), βιβλιογραφία σπάνιων εντύπων και εκδόσεων, σημειώσεις για την εκπαίδευση σε ελληνικές κοινότητες της Βόρειας Ηπείρου.

Αρχείο Θεοδώρου Βόσδου, Φλώρινα:
Έγγραφα, πηγές (εφημερίδες, περιοδικά, τίτλοι σπουδών), βιβλιογραφία σπάνιων εντύπων και εκδόσεων, σημειώσεις για την εκπαίδευση σε ελληνικές κοινότητες της Βόρειας Ηπείρου.

B. ΞΕΝΑ ΑΡΧΕΙΑ

Αγγλικά Αρχεία

F.O. - Φόρεϊν Όφφισ (Public Records Office): Embassy and Consular Correspondences:
F.O. 78: 4018 (1887), 4643 (1900), 5285 (1903).
F.O. 195: 606 (1860), 1619 (1888), 1802 (1893), 2089 (1900), 2183 (1904), 2182 (1907).
F.O. 371/1894/23410, Lamp προς Grey, Δυρράχιο, 25 Μαΐου 1914.

[F.O. - Φόρεϊν Όφφισ (Public Records Office): Embassy and Consular Correspondences: 195/606/f. 608r, Μοναστήρι, 1 Μαρτίου 1860, Calvert προς Bulwer, με επισυναπτόμενη έκθεση - αναφορά του Georgievich για το εμπόριο της Κορυτσάς το 1859]

Γαλλικά Αρχεία

AMAE (Archives du Ministère des Affaires Etrangères), Mémoires et Documents:

- a) CPC (Correspondance Politique des Consulaire), Turquie:
vol.: 8 (1867-1876), 9 (1877-1878), 10 (1879-1880), 11 (1881-1884) – Ιανίνα.
vol.: 5, 6, 7, 8, 9 – Ιανίνα, Μοναστήρι,
vol.: 12, 13 – Μοναστήρι,
vol. I, 1854-1859 – Μοναστήρι (25-8-1854, ff. 2-3, 5-10-1854, f. 7, 14-10-1854, ff. 9-10, 10-3-1855, ff. 22-30, 23-5-1855, ff. 66, 23-8-1855, ff. 93-98, 11-10-1856, ff. 211-213),
vol.: II – Μοναστήρι: 6/4-2-1898, 11/7-12-7-1898.
Vol.: III- Salonique: 15/30-5-1900
- b) CCC (Correspondance Consulaire et Commerciale), Turquie:
vol.: 21-25, 28, 29. – Salonique,
vol.: 12 (1875-1881), 13 (1882-1897). – Ιανίνα,
- c) NS (Nouvelle Série), Affaires de Macédoine, Turquie – Μοναστήρι:

Αυστριακά Αρχεία

HHS (Haus - Hof, Staatsarchiv): Österreichisches Staatsarchiv:
PA (Politisches Archiv des Ministeriums des Äusseren), Türkei VI. Consulat Salonich (1807-1834).
PA (Politisches Archiv des Ministeriums des Äusseren), Türkei:
Monastiri, III, 15/29-3-1900
Saloniki, XXXVIII, τόμοι: 230, 235 (15-6-1880, αρ. 70), 239, 243, 248, 252.

II. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

- Αβέρωφ Ε., *Κουτσοβλαχικό Ζήτημα* Αβέρωφ-Τοσίτσας Ευάγγελος, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, Αθήνα 1948.
- Αγγέλου Α., *Κατάσταση παιδείας* Αγγέλου Α., *Η κατάσταση της παιδείας στις υπόδοιες ελληνικές χώρες, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* («Εκδοτική Αθηνών»), τόμος 10, 366-367.
- Αδάμου Γ.Α., *Η Τσαριτσάνη* Αδάμου Γιάννης Αθ. (επιμέλεια), *Η Τσαριτσάνη, Τσαριτσάνη 1990²* (Κοινότητα Τσαριτσάνης).
- Αλεξούδης Α., *Μητρ. Βελεγράδων* Αλεξούδης Ανθ., *Σύντομος ιστορική περιγραφή της ιερής Μητροπόλεως Βελεγράδων και της υπό την πνευματική αυτής δικαιοδοσία υπαγομένης χώρας*, Κέρκυρα 1868.
- Άμαντος Κ., *Βόρειος Ήπειρος* Άμαντος Κ., *Βόρειος Ήπειρος* (ανάτυπο από τη «Νέα Εστία», τόμ. ΚΘ', τεύχος 451), Αθήναι 1946 (Βιβλιοπωλείον της «Νέας Εστίας» Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α. Ε.).
- Άμαντος Κ., *Βόρειοι γείτονες* Άμαντος Κ., *Οι Βόρειοι γείτονες της Ελλάδος (Βούλγαροι, Αλβανοί, Νοτιοσλάβοι)*, Αθήναι 1923 («Ελευθερουδάκης»).
- Αμοιρίδου Ε., *Νεκτάριος Τέρπου* Αμοιρίδου Ευαγγελία, *Νεκτάριος Τέρπου και το έργο του «Βιβλιάριον καλούμενον Πίστις»*, Θεσσαλονίκη 1994 (ανάτυπο – πρακτικά: ΙΔ' Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο Ελληνικής Ιστορικής Εταιρείας, 1993, 251-270).
- Αναγνωστόπουλος - Παλαιολόγος Θ., *Δημοσιεύματα* Αναγνωστόπουλος - Παλαιολόγος Θ., *Αναγραφή Δημοσιευμάτων περί Ηπείρου και Αλβανίας εις την μηνιαίαν επιθεώρησιν «Ο Ελληνισμός» 1898-1914 και 1928-1932*, ανάτυπον εκ του γ' τόμου του «Ν. Ηπειρωτικού Κουβαρά», Αθήναι 1966
- Ανδρεάδης Χ.Γ., *Ο Κορυτσαίος Φώτιος* Ανδρεάδης Χρήστος Γ., *Ο Κορυτσαίος Φώτιος (1862-1906)*, πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου: *Βόρεια Ήπειρος, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός* (Κόνιτσα, 22-24 Αυγούστου 1987), Αθήνα 1988, 585-608.
- Ανδρεάδης Χ.Γ., *Φώτιος Καλπίδης* Ανδρεάδης Χρήστος Γ., *Ο Κορυτσάς και Πρεμετής Φώτιος Καλπίδης (1862-1906). Ο Πόντιος εθνομάρτυς ιεράρχης πρώτο θύμα του Μακεδονικού Αγώνα*, Θεσσαλονίκη 2004 (εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη).
- Ανδρεάδης Ο., *Ηρακλής Βασιάδης* Ανδρεάδης Οδ., *Κωνσταντίνου Ηρακλής Βασιάδης*, *Ηπειρωτικά Χρονικά 2* (1927), 1-17.
- Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα* *Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα από τον Βορειοηπειρωτικό Αγώνα 1914*, Αρχείο Γεωργίου Γεωργουλάκη, Κώστα Λαζαρίδη, Ιωάννινα 1977 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 2).
- Ανθεμίδης Α.Σ., *Ήπειρος* Ανθεμίδης Αχιλλέας Στ., *Ήπειρος - Ηπειρώτες, Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα (Από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας)*, Θεσσαλονίκη 1994.
- Αντωνιάδου – Μπιμπίκου Ε., *Ερημωμένα χωριά* Αντωνιάδου – Μπιμπίκου Ελένη, *Ερημωμένα χωριά στην Ελλάδα. Ένας προσωρινός απολογισμός, Η οικονομική δομή των βαλκανικών χωρών στα χρόνια της οθωμανικής αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1979, 191-259 («Μέλισσα»).
- Αντωνίου Δ., *Προγράμματα* Αντωνίου Δ., *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833-1929)*, Αθήνα 1987-1988.
- Ανώνυμος, *Κορυτσά* Ανώνυμος, *Περί της εν Μακεδονία Κορυτσάς*, Πανδώρα 10 (1859-1860), 69-70, 447-450· 17 (1866-1867), 493-494· 18 (1867-1868), 175-177, 318-320· 19 (1868-1869), 136-139, 250-253.
- Ανώνυμος, *Σωματεία και συντεχνία* Ανώνυμος, *Σωματεία και συντεχνία εν τω νομώ Μοναστηρίου, Μακεδονικών Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών (ΜΗΠΣ)* 1909.
- Ανώνυμος, *Ρουμανικά σχολεία* Ανώνυμος, *Τα εν Μακεδονία και Ηπειρώ ρουμανικά σχολεία*,

- Ανώνυμος, *Αλβανικόν Ζήτημα* Ελληνισμός 4 (1901), 361-364.
 Ανώνυμος, *Το Αλβανικόν Ζήτημα εν Ρωμουνία υπό την πραγματικήν αυτού όψιν*, Ελληνισμός 3 (1900), 468-473, 560-563 4 (1901), 47-49.
- Αραβαντινός Π., *Περιγραφή*, 1984
 Αραβαντινός Π., *Ελληνική παιδεία* Αραβαντινός Π., *Περιγραφή της Ηπείρου*, Ιωάννινα 1984.
 Αραβαντινός Π., *Ιστορία της ελληνικής παιδείας παρ' Έλλησιν*, εισαγωγή - επιμέλεια Ε. Ι. Νικολαΐδου. Ιωάννινα 1984 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών – 37).
- Αραβαντινός Π., *Χρονογραφία*, 1856
 Αραβαντινός Παν., *Χρονογραφία της Ηπείρου*, Α'-Β', Αθήναι 1856.
- Αραβαντινός Π., *Περιγραφή*, 1984 (ΗΜ)
 Αραβαντινός Παν., *Περιγραφή της Ηπείρου εις μέρη τρία*, τ. 1-3, εισαγωγή Κ. Θ. Δημαρά, επιμέλεια Ε. Ι. Νικολαΐδου, Ιωάννινα 1984 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών – 33).
- Αραβαντινός Π., *Χρονογραφία*, 1836
 Αραβαντινός Παν., *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων αυτή Ιλλυρικών χωρών*, Α'-Β', Εν Αθήναις 1836.
- Αραβαντινός Π., *Χρονογραφία*, 1994
 Αραβαντινός Παν., *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών*, εν Αθήναις, Α'-Β', εκ του τυπογραφείου Σ. Βλαστού, 1856 – εκδόσεις «Παρατηρητής», Θεσσαλονίκη 1994.
- Αραβαντινός Π., *Συλλογή*
 Αραβαντινός Παναγιώτης, *Βιογραφική συλλογή λογίων της Τουρκοκρατίας*. Εισαγωγή - επιμέλεια Κ. Θ. Δημαρά, Ιωάννινα 1960 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών – 4).
- Αραβαντινός Π., *Ηπειρωτικά*
 Αραβαντινός Παναγιώτης, *Ηπειρωτικά*, Πανδώρα 10 (1860), 518-520.
- Αραβαντινός Σ.Π., *Ιστορία*
 Αραβαντινός Σπυρ. Π., *Ιστορία Αλή πασά Τεπελενλή, συγγραφείσα επί τη βάσει ανεκδότου έργου του Παναγιώτου Αραβαντινού*, Αθήναι 1895.
- Αρβανίτης Β., *Ελληνική παιδεία*
 Αρβανίτης Β., *Η ελληνική παιδεία επί τουρκοκρατίας και η συμβολή αυτής εις την απόκτησιν της εθνικής ημών ελευθερίας*, Φιλιατρά 1961.
- Αρβανίτης Α.Ι., *Μακεδονία*
 Αρβανίτης Ανδρέας Ι., *Η Μακεδονία εικονογραφημένη*, Αθήναι 1909.
- Αριστοτέλης, περιοδικό*
Αριστοτέλης, περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλώρινης, Φλώρινα 175 (1986) 1-50.
- Αρχείο Τσεκούρα-Παπαθεοδώρου*
Αρχείο Αθανασίου Τσεκούρα, Απόστολου Παπαθεοδώρου, Ιωάννινα 1985 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 10).
- Αφιέρωμα στην Κορυτσά*
Αφιέρωμα στην Κορυτσά, Βορειοηπειρωτικά 22 (1999), περιοδική ενημερωτική έκδοση Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών.
- Αφιέρωμα στο Αργυρόκαστρο*
Αφιέρωμα στο Αργυρόκαστρο, Βορειοηπειρωτικά 26 (2001), περιοδική ενημερωτική έκδοση Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών.
- Βαβαρέτος Γ.Α., *Συμβολή*.
 Βαβαρέτος Γεώργιος Αχ., *Η συμβολή της Ηπείρου εις τους αγώνας υπέρ ελευθερίας*, Αθήναι 1975.
- Βαβούσκος Κ.Α.,
Ελληνισμός Πελαγονίας Βαβούσκος Κωνσταντίνος Αναστ., *Η συμβολή του Ελληνισμού της Πελαγονίας εις την ιστορίαν της νεωτέρας Ελλάδος (Διάλεξις)*, Θεσσαλονίκη 1969 (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου – 30).
- Βαγιακάκος Δ.Β., *Μανιάται εθελονταί*
 Βαγιακάκος Δίκαιος Β., *Μανιάται εθελονταί εις τον Βορειοηπειρωτικόν αγώνα του 1914*, Αθήναι 1933 (ανάτυπον εκ του ΛΕ' τόμου (1993) του περιοδικού «Παρνασσός»).
- Βακάλης Δ.Κ., *Κάθοδος*
 Βακάλης Δημ. Κ., *Η κάθοδος των Βορείων Ηπειρωτών και το Εθνικό χρέος των σημερινών Ελλήνων*, Ιωάννινα 1991 (ανάτυπον εκ του περιοδικού «Ελληνικός Αστήρ», τεύχος 36, 1991).
- Βακαλόπουλος Α.Ε., *Ιστορία*
 Βακαλόπουλος Απόστολος Ε., *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, Θεσσαλονίκη 1990.
- Βακαλόπουλος Α.Ε., *Δυτικομακεδόνες*
 Βακαλόπουλος Απόστολος Ε., *Οι Δυτικομακεδόνες απόδημοι*

- επί Τουρκοκρατίας (Διάλεξις), Θεσσαλονίκη 1958 – Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 22 (και στην «Παγκαρπία Μακεδονικής Γης», Θεσσαλονίκη 1980 - ΕΜΣ, 403-447).
- Βακαλόπουλος Α., *Τουρκοκρατία* Βακαλόπουλος Απόστολος, *Η Τουρκοκρατία κατά το ΙΔ΄ και ΙΕ΄ αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1975.
- Βακαλόπουλος Α., *Ιστορία Μακεδονίας* Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία της Μακεδονίας, 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1988 («Βάνιας»).
- Βακαλόπουλος Α., *Ιστορία Νέου Ελληνισμού* Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμοι Α΄, Β΄, Γ΄, Δ΄, Θεσσαλονίκη 1961-1974.
- Βακαλόπουλος Κ., *Ηπειρος* Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη 1992 (εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη).
- Βακαλόπουλος Κ., *Βόρειος Ελληνισμός* Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, *Ο Βόρειος Ελληνισμός κατά τη πρώτη φάση του Μακεδονικού Αγώνα (1878-1894). Απομνημονεύματα Αναστασίου Πηχεώνα*, Θεσσαλονίκη 1983 (Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 196).
- Βασδραβέλλης Ι.Κ., *Μοσχόπολις* Βασδραβέλλης Ι. Κ., *Η ιστορία και η τέχνη της Μοσχοπόλεως*, Νέα Εστία 29 (1941), 203-204.
- Βασδραβέλλης Ι.Κ., *Τουρκικά έγγραφα* Βασδραβέλλης Ιωάννης Κ. (επιμέλεια), *Τουρκικά έγγραφα περί του Μακεδονικού Αγώνος*, Θεσσαλονίκη 1958.
- Βασδραβέλλης Ι.Κ., *Αρματολοί και κλέφτες* Βασδραβέλλης Ιωάννης Κ., *Αρματολοί και κλέφτες εις την Μακεδονίαν*, Θεσσαλονίκη 1948.
- Βασδραβέλλης Ι., *Ελληνικά σχολεία* Βασδραβέλλης Ιωάννης, *Πληροφορίες για τα ελληνικά σχολεία της Μακεδονίας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Μακεδονικά 12 (1972), 500-501.
- Βασιλειάδης Α.Μ., *Δρυινούπολις* Βασιλειάδης Α. Μ., *Δρυινούπολις, Εικονογραφημένο Ηπειρωτικό Ημερολόγιο – 1911*, Κωνσταντινούπολις.
- Βασιλειάδης Α., ΗΗΑ Βασιλειάδης Λεων., *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο Αστήρ*, Αθήναι 1904.
- Βέης Ν.Α., *Συμβολή* Βέης Νίκος Α., *Συμβολή εις την Ηπειρωτικήν Βιβλιογραφίαν*, Ηπειρωτικά Χρονικά 2 (1927), 127-147.
- Βελιαρούτης Κ.Δ., *Χριστόφορος Φιλητάς* Βελιαρούτης Κώστας Δ., *Χριστόφορος Φιλητάς ο Διδάσκαλος του Γένους*, Ηπειρωτική Εστία 13 (1964), 705-714, 806-819.
- Βελλιανίτης Θ.Α., *Μοσχόπολις* Βελλιανίτης Θεοδ. Α., *Μια εξαφανισθείσα πόλις. Η Μοσχόπολις της Β. Ηπείρου*, Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος (ΗΜΕ) 1922, 226-239.
- Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον* Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον της Δημοτικής Εκπαιδύσεως 1883-1887*, Αθήνα 1887.
- Βεντήρης Γ., *Η Ελλάς* Βεντήρης Γ., *Η Ελλάς του 1910-1920*, Α΄ - Β΄, Αθήναι 1929.
- Βέργος Δ., *Ιστορικών των εν τη Ριζαρείω Εκκλησιαστική Σχολή κληρονομιών, κληροδοτημάτων και δωρεών από της συστάσεως αυτής μέχρι 30 Ιουνίου 1954*, Αθήναι 1954 (φύλλα και σημειώσεις).
- Βερέμης Α., *Μεταρρυθμίσεις* Βερέμης Αθανάσιος, *Οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ)*, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους («Εκδοτικής Αθηνών»), τόμος ΙΓ΄, Αθήνα 1975, 168-171.
- Βερέμης, Κουλουμπής, Νικολακόπουλος, *Ελληνισμός της Αλβανίας* Βερέμης Θ. – Κουλουμπής Θ. – Νικολακόπουλος Η., *Ο Ελληνισμός της Αλβανίας*, Πανεπιστήμιο Αθηνών ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα, χ.χ. έκδοσης (Βιβλιοθήκη Διεθνών και Ευρωπαϊκών Μελετών).
- Βερσάκης Φ., *Βυζαντινοί ναοί* Βερσάκης Φρειδερίκος, *Βυζαντινοί ναοί της Βορείου Ηπείρου*, εν Αθήναις 1915 (τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου).
- Βηλαράς Γ., *Πολιτική ιστορία* Βηλαράς Γεώργιος, *Η πολιτική ιστορία της Βορείου Ηπείρου*, χ.τ.έ., Μάιος 1960.
- Βιδούρης Τ., *Άγιος Κοσμάς* Βιδούρης Τ., *Ο Άγιος Κοσμάς*, Ηπειρωτικά Αθ. Οικονομίδου, Θεσσαλονίκη 1938, 103-106.
- Βιζουκίδης Π.Κ., *Συμβολή* Βιζουκίδης Περ. Κ., *Συμβολή εις την Ηπειρωτικήν Βιβλιογραφίαν*, Ηπειρωτικά Χρονικά 2 (1927), 110-126.

- Βιζουκίδης Π.Ν., *Διαμαρτυρία* Βιζουκίδης Περ. Ν., *Η διαμαρτυρία των Βορείων Ηπειρωτών, λόγος εισηγητικός εις το Πανεπειρωτικό Συνέδριον*, εν Αθήναις 1921 (τύποις Δρουγουλίνου, εν Λειψία 1922).
- Βισβίκης Ι., *Διοικήσεις* Βισβίκης Ιακ., *Η κοινοτική διοικήσεις των Ελλήνων κατά την Τουρκοκρατίαν*, L' Hellenisme Contemporain (1453-1953), Αθήναι 1953, 183-204.
- Βιτάλης Φ.Α., *Χριστιανισμός* Βιτάλης Φιλάρετος Απ., *Ο χριστιανισμός εις την Β. Ήπειρον και την Αλβανίαν*, Αθήναι 1974.
- Βιτάλης Φ.Α., *Δεινοπαθήματα* Βιτάλης Φιλάρετος Απ., *Τα δεινοπαθήματα των χριστιανών εις την Βόρειον Ήπειρον και την Αλβανίαν*, Πρέβεζα 1976 (εκδόσεις Ι. Μητροπόλεως Νικοπόλεως).
- Βλαχογιάννης Γ., *Το κρυφό σχολειό* Βλαχογιάννης Γ., *Το κρυφό σχολειό*, Νέα Εστία 38 (1935) 678-683.
- Βλάχος Κ.Π., *Προγράμματα* Βλάχος Κώστας Π., *Τα Αναλυτικά Προγράμματα του Ζωγραφείου και των Ελλαδικών Γυμνασίων (1896)*, Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 1992 (Ιωάννινα), 452-461.
- Βλάχος Ν., *Εθνολογική σύνθεσις* Βλάχος Ν., *Η εθνολογική σύνθεσις των ανηκόντων εις την Ελλάδα τμημάτων της Μακεδονίας και της Δυτικής Θράκης*, Αθήναι 1945.
- Βλάχος Ν., *Υπόδουλοι Έλληνες* Βλάχος Νικ., *Η σχέσις των υποδούλων Ελλήνων προς το κυρίαρχον οθωμανικόν κράτος*, L' Hellenisme Contemporain (1453-1953), Αθήναι 1953, 135-151.
- Βλάχος Ν.Β., *Ιστορία* Βλάχος Νικόλαος Β., *Ιστορία των Κρατών της Χερσονήσου του Αίμου 1908-1914*, τόμος πρώτος, Αθήναι 1954 (Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων).
- Βλάχος Ν.Β., *Μακεδονικόν Ζήτημα* Βλάχος Νικόλαος Β., *Το Μακεδονικόν Ζήτημα ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος, 1878-1908*, Αθήναι 1935.
- Βογάς Ι., *Βορειοηπειρωτικό ζήτημα* Βογάς Ιωάννης, *Η θέσις του Βορειοηπειρωτικού ζητήματος*, Αθήναι 1970 (Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εταιρείας Αθηνών – 30).
- Βογιατζίδης Ι.Κ., *Σύνορα* Βογιατζίδης Ιωάννης Κ., *Τα προς Βορράν σύνορα του Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1946 (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών – Εθνική Βιβλιοθήκη, 9).
- Βόρειος Ήπειρος, Κοσμάς Αιτωλός, 1988* Βόρειος Ήπειρος – Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου (Κόνιτσα 22-24 Αυγούστου 1987), Αθήναι 1988.
- Βόρειος Ήπειρος, Ελληνισμός* Βόρειος Ήπειρος, *Ελληνισμός μέσα στο χρόνο. Στιγμιότυπα από την ιστορική πορεία του Ελληνισμού στη Βόρειο Ήπειρο*, Αθήνα χ.έ. έκδοσης (Δήμος Αθηναίων – Πνευματικό Κέντρο).
- Βόρειος Ήπειρος, Σελίδες, 2002* Βόρειος Ήπειρος. Σελίδες Ιστορίας και Πολιτισμολογίας. Αφιέρωμα για τα 90 χρόνια από την πρώτη απελευθέρωση της Βορείου Ηπείρου (1912-2002), Αθήνα 2002 (Ιστορικό Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου Βάσου Πετροπούλου – Παναγιώτη Γαρταγάνη).
- Βούρη Γ.- Σ., *Εκπαίδευση* Βούρη Γλυκερία - Σοφία, *Η ελληνική εκπαίδευση στο Σαντζάκι Μοναστηρίου 1870-1904 (Η εθνική διάσταση)*, Ιωάννινα 1988.
- Βούρη Σ., *Εθνικισμός* Βούρη Σοφία, *Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια. Η περίπτωση της Βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, Αθήνα 1992 («Παρασκήνιο»).
- Βούρη Σ., *Κορυτσά* Βούρη Σοφία, *Η ελληνική εκπαίδευση στην Κορυτσά (1880-1912)*, ανάτυπο, Ιωάννινα 1992 (Επιστημονική Επετηρίδα παιδαγωγικού Τμήματος Δ. Ε. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, σελ. 311-337).
- Βούρη Σ., *Μειονότητα.* Βούρη Σοφία, *Η ελληνική μειονότητα της Αλβανίας. Ιστορική και πολιτική προσέγγιση*, Εργασία που εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Προγράμματος «Πεδία Ομογενών» του Εργαστηρίου Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών του Πανεπιστημίου Κρήτης, Ιωάννινα Δεκέμβριος 1977.

- Βούρη Σ., *Πηγές*
 Βουτυράς Ι., *Λεξικόν*
 Βρανούσης Λ., *Χρονικά*
 Βρέλλης Γ., *Κοσμάς Αιτωλός*
 Βυζουκίδης Π.Κ., *Ευεργέται*
 Βώρος Φ.Κ., *Το κρυφό Σχολείο*
 Γάγαρης Γ., *ΗΗΔ-Α*
 Γάγαρης Γ., *ΗΗΔ-Β*
 Γάγαρης Γ.Κ., *Σημειώσεις*
 Γάγαρης Κ.Γ., *Δωδώνη*
 Γεδεών Μ.Ι., *Πνευματική κίνησις*, 1889
 Γεδεών Μ.Ι., *Πνευματική κίνησις*, 1976
 Γεδεών Μ.Ι., *Παιδεία και Πτωχεία*
 Γεδεών Μ.Ι., *Σχολεία και βιβλία*
Γενικοί Κανονισμοί, 1862
Γενικοί Κανονισμοί- Κορυτσά, 1876
Γενικοί Κανονισμοί- Κορυτσά, 1984
 Γερβάσιος Ωρολογάς, *Επιστολές*
 Γερμανός, *Επισκοπικοί κατάλογοι*
 ΓΕΣ-ΔΙΣ, *Μακεδονικός Αγών*
 ΓΕΣ-ΔΙΣ, *Βαλκανικοί πόλεμοι*
- Βούρη Σοφία, *Πηγές για την ιστορία της Μακεδονίας. Πολιτική και εκπαίδευση 1875-1907*, Αθήνα 1994 («Παρασκήνιο»).
- Βουτυράς Ι., *Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας*, τ. 2. Κωνσταντινούπολις 1881.
- Βρανούσης Λ., *Χρονικά της Μεσαιωνικής και Τουρκοκρατούμενης Ηπείρου*, εκδόσεις και χειρόγραφα, Ιωάννινα 1962 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών – 8).
- Βρέλλης Γιώργος, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, Γιάννινα 1980.
- Βυζουκίδης Περικλής Κ., *Μεγάλοι Ευεργέται του Έθνους εκ Βορείου Ηπείρου. 1. Οι εξάδελφοι Ζάππαι, Μνημόσυνο λόγος ρηθείς εν τω αμφιθεάτρω του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης τη πρώτη Μαρτίου του 1947*, Θεσσαλονίκη 1947 (τύποις εκδοτικού οίκου Μ. Τριανταφύλλου).
- Βώρος Φ. Κ., *Το κρυφό Σχολείο και ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Τα εκπαιδευτικά, τ. 2 (χειμώνας 1985-1986), 31-39.
- Γάγαρης Γ., *Ηπειρωτικόν Ημερολόγιον Δωδώνη Α΄* (1896), 118.
- Γάγαρης Γ., *Ηπειρωτικόν Ημερολόγιον Δωδώνη Β΄* (1899), 127-132.
- Γάγαρης Γεώργιος Κ., *Σημειώσεις περί των εθνικών διεκδικήσεων*, Αθήναι 1947.
- Γάγαρης Κ. Γ., *Δωδώνη*, Εικονογραφημένο Ηπειρωτικόν Ημερολόγιον, έτος πρώτον - εν Αθήναις 1896.
- Γεδεών Μ. Ι., *Η πνευματική κίνησις του Γένους ημών κατά τα πρώτα του ΙΘ΄ αιώνας έτη*, Εκκλησιαστική Αλήθεια 9 (1888-89), 2-4, 53-55, 298-304, 322-327, 331-333, 340-342.
- Γεδεών Μ. Ι., *Η πνευματική κίνησις του Γένους κατά τον ιη΄ και ιθ΄ αιώνα*, επιμέλεια Άλκη Αγγέλου – Φιλίππου Ηλίου, Αθήνα 1976.
- Γεδεών Μ. Ι., *Παιδεία και Πτωχεία παρ΄ ημίν κατά τους τελευταίους αιώνας*, Κωνσταντινούπολις 1983.
- Γεδεών Μ. Ι., *Σχολεία και βιβλία κατά τον ιζ΄ αιώνα*, Εκκλησιαστική Αλήθεια 8 (1887-1888), 303-306, 318-321, 329-330, 334-338, 343-345.
- Γενικοί Κανονισμοί περί διευθετήσεως των εκκλησιαστικών και εθνικών πραγμάτων των υπό τον Οικουμενικόν Θρόνον διατελούντων χριστιανών υπηκόων της Α. Μεγαλειότητος του Σουλτάνου*, Κωνσταντινούπολις 1862.
- Γενικοί Κανονισμοί των Κοινών Καθιδρυμάτων της πόλεως Κορυτσάς* (Κανονισμός του Λάσσου, Κανονισμός των Σχολείων, Κανονισμός των Εκκλησιών, Κανονισμός της Δημογεροντίας), *Ερμής*, εφημερίδα Θεσσαλονίκης, αρ. φ. 87, 26 Μαρτίου 1876.
- Γενικοί Κανονισμοί των Κοινών Καθιδρυμάτων της Πόλεως Κορυτσάς*: Παπαστάθη Χαράλαμπος Κ., *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τόμος α΄, Θεσσαλονίκη 1984, 344-354 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Γερβάσιος Ωρολογάς, *Μητροπολίτης Κορυτσάς, Επιστολές προς Αδάμ Διονύσιο* (1896), *Ηπειρωτική Εστία* 28 (1979).
- Γερμανός, *Μητροπολίτης Σάρδεων, Επισκοπικοί κατάλογοι των εν Ηπείρω και Αλβανία επαρχιών του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως*, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 12 (1937) 11-100.
- Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΓΕΣ) - Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ), *Ο Μακεδονικός Αγών και τα εις Θράκην γεγονότα*, Αθήνα 1979.
- Γενικό Επιτελείο Στρατού (ΓΕΣ) - Διεύθυνσης Ιστορίας Στρα-

- του (ΔΙΣ), *Ο ελληνικός στρατός κατά τους βαλκανικούς πολέμους 1912-1913*, τόμοι 3, Αθήνα 1988, 1991, 1992.
- ΓΕΣ-ΔΙΣ, *Βορειοηπειρ. Αγώνας*. Γενικό Επιτελείο Στρατού (ΓΕΣ) - Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ), *Ο Βορειοηπειρωτικός Αγώνας*, Αθήνα 1997.
- Γεωργακάς Ι.Δ., *Κοριτσά*. Γεωργακάς Ι. Δημ., *Το τοπωνύμιον Κοριτσά*, Ηπειρωτικά χρονικά 12 (1937) 180-184.
- Γεωργιάδης Κ., *Το Γεωργουτσάτι*. Γεωργιάδης Κώστας, *Το Γεωργουτσάτι*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα. Β', Αθήναι 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), 25-28.
- Γεωργιάδης Θ., *Μοσχόπολις*. Γεωργιάδης Θεόφραστος, *Μοσχόπολις*, Αθήναι 1975 (έκδοση Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων).
- Γεωργιάδης Ν.Χ., *Όσα έγγραφα στο Μοναστήρι*. Γεωργιάδης Νικ. Χαρ., *Όσα έγγραφα στο Μοναστήρι 1903-1912*, Θεσσαλονίκη 1984 (Μακεδονική Λαϊκή Βιβλιοθήκη - 33, Δημοσιεύματα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών).
- Γεωργίου Α., *Περιγραφή*. Γεωργίου Α., *Γεωγραφική περιγραφή των κατά την Ήπειρον και Θεσσαλίαν νέων της Ελλάδος ορίων*, Αθήναι 1879.
- Γιακουμής Γ.Κ. - Γιακουμής Κ.Γ., *Μνημεία*. Γιακουμής Γεώργιος Κ. - Γιακουμής Κωνστ. Γ., *Ορθόδοξα μνημεία στη Βόρειο Ήπειρο. Πρώτη προσέγγιση - καταγραφή*, Ιωάννινα 1994 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 16).
- Γιακουμής Γ.Κ., *Μονή Ραβενίων*. Γιακουμής Γεώργιος Κ., *Η ιερά Μονή Ραβενίων Δρόπολης*, Αθήνα 1995 («Μπαστάς - Πλέσσας»).
- Γιακουμής Γ., *Μεταβυζαντινά μνημεία*. Γιακουμής Γεώργιος, *Μεταβυζαντινά μνημεία στη Βόρειο Ήπειρο*, Ιωάννινα 1994 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 15).
- Γιάνναρος Χ., *Πολίτσανη*. Γιάνναρος Χριστόφορος, *Η Πολίτσανη Πωγωνίου*. Λαογραφία, τόμος Β'. Ιωάννινα 1998 (εκδόσεις «Εννοια»).
- Γιομπλάκης Α., *Αδελφότης*. Γιομπλάκης Αθ., *Η Μακεδονική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης*, τόμος Α', Θεσσαλονίκη 1978.
- Γιοχάλας Τ.Π. - Έβερτ Λ., *Διαχρονικός Ελληνισμός*. Γιοχάλας Τίτος Π. - Έβερτ Λίζα, *Στη γη του Πύρρου. Διαχρονικός Ελληνισμός στην Αλβανία*, Αθήνα 1993 (εκδόσεις Αστερισμός).
- Γιωβάννης Γ., *Μονή Γεωργουτσάδων*. Γιωβάννης Γεώργιος, *Η Ιερά Μονή προφήτου Ηλιού Γεωργουτσάδων*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα. Β', Αθήναι 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), 87-88.
- Γκατζώνης Κ.Σ., *Ο Λόγγος*. Γκατζώνης Κώστας Σπ., *Ο Λόγγος της Πάνω Δερόπολης*, Αθήνα 2003.
- Γκατζώνης Κ., *Σχολεία στο Αργυρόκαστρο*. Γκατζώνης Κώστας, *Τα ελληνικά σχολεία στο Αργυρόκαστρο (1633-1960)*. Επιμέλεια: Νίκος Θ. Υφαντής, Ιωάννινα - Αργυρόκαστρο 2005 (εκδόσεις Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών).
- Γκατσόπουλος Σ.Μ., *Μοσχόπολις*. Γκατσόπουλος Σταύρος Μαθ., *Μοσχόπολις*, Ιωάννινα 1979 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 4).
- Γκιάτης Γ.Τ., *Ελληνικότητα Βορ. Ηπείρου*. Γκιάτης Γεώργιος Τ., *Η ελληνικότητα της Βορείου Ηπείρου (Σύντομη ιστορική ανασκόπηση)*, Κέρκυρα 1992 (Σύλλογος Βορειοηπειρωτών Κέρκυρας).
- Γκίκας Φ.Χ., *Το Ζερβάτι*. Γκίκας Φώρης Χρ. *Το Ζερβάτι*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα. Β', Αθήναι 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), 140-142.
- Γκίνης Δ.Σ. - Μέξης Β.Γ., *Βιβλιογραφία*. Γκίνης Δ. Σ. - Μέξης Β. Γ., *Ελληνική βιβλιογραφία, 1800-1863*, Αθήναι 1939.
- Γκιόλιας Μ.Α., *Κοσμάς Αιτωλός*. Γκιόλιας Μάρκος Α., *Ο Κοσμάς Αιτωλός και η εποχή του*, Αθήνα 1972.
- Γκοτσόπουλος Α.Β., *Β. Ήπειρος*. Γκοτσόπουλος Αναστάσιος, *Β. Ήπειρος, Ελληνισμός μέσα στο χρόνο*, Αθήνα 1994 (έκδοση Πνευματικού Κέντρου Δήμου Αθηναίων).
- Γκούβελης Λ. - Παππάς Γ., *Ιστορικές στιγμές*. Γκούβελης Λευτέρης - Παππάς Γιάννης, *Άγνωστες ιστορικές στιγμές από το δράμα της Β. Ήπείρου*, Γιάννενα 1986 (έκδοση

- Γκουρογιάννης Β., *Ευεργέτες*
 Γκουρογιάννης Βασ., *Οι Βορειοηπειρώτες ευεργέτες*, Καθημερινή – «Εφτά Ημέρες», 6 Μαρτίου 1994.
- Γκρίγκορι Αρς, *Αλβανία και Ήπειρος*
 Γκρίγκορι Αρς., *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ' και στις αρχές του ΙΘ' αι. Τα δυτικοβαλκανικά πασαλίκια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μετάφραση Αντ. Διάλλα, επιμέλεια Β. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 1994 («Gutenberg»).
- Γλαβίνας Α., *Το αυτοκέφαλον*
 Γλαβίνας Αποστ., *Το αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων*, Ιωάννινα 1978 (Ίδρυμα Ιονίου και Αδριατικού Χώρου – 2).
- Γλαβίνας Α.Α., *Εκκλησία Αλβανίας*
 Γλαβίνας Απόστολος Αθ., *Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*, Θεσσαλονίκη 1985.
- Γλαβίνας Α., *Μαρτινιανός*
 Γλαβίνας Απόστολος Αθ., *Ιωακείμ Μαρτίτης ή Μαρτινιανός*, ανάτυπο από το «Ηπειρωτικό Ημερολόγιο» 1981, Ιωάννινα 1981.
- Γλαβίνας Α.Α., *Ο Δρυινοπόλεως Βασίλειος*
 Γλαβίνας Απόστολος Αθ., *Ο Δρυινοπόλεως Βασίλειος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας*, Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 4 (1982), 84-113.
- Γλαβίνας Α., *Νεκτάριος Τέρπου*
 Γλαβίνας Απόστολος Αθ., *Η συμβολή του Μοσχοπολίτη Νεκταρίου Τέρπου στην ανάσχεση των εξισλαμισμών*, Θεσσαλονίκη 1999 (ανάτυπο από το «ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ», Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 31 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 1996 – Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών: Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 91, Θεσσαλονίκη 1999, 29-44).
- Γριτσόπουλος Δ., *Το κρυφό σχολειό.*
 Γριτσόπουλος Δ., *Το κρυφό σχολειό*, Παρνασσός 4 (1962), 66-90.
- Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης
Εισαγωγική Διδασκαλία
 Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης, *Εισαγωγική Διδασκαλία περιέχουσα Λεξικόν Τετράγλωσσον των τεσσάρων κοινών διαλέκτων, ήτοι της απλής Ρωμαϊκής, της τε εν Μοισία Βλαχικής, της Βουλγαρικής και της Αλβανικής*, Βιέννη 1729.
- Δασκαλάκης Α., *Κείμενα*
 Δασκαλάκης Α., *Κείμενα – Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Εκπαιδεύσεως, τ. 3, Τα περί παιδείας*, Αθήναι 1968.
- Δασσάρητος Η., *Κορυτσά*
 Δασσάρητος Ηλίας, *Περί της Κορυτσάς*, Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (ΔΙΕΕ) 5 (1896-1900), 123-158.
- Δέδες Κ.Ν., *Δρυμάδες*
 Δέδες Κώστας Ν., *Δρυμάδες Χειμάρρας*, Αθήνα 1978 (εκδόσεις «Σείριος»).
- Δέμος Α, *Δερόπολη*
 Δέμος Αθανάσιος, *Δερόπολη Β. Ηπείρου. Η επισκοπή Δρυινοπόλεως, Επίσκοποι και Μητροπολίτες*, Ηπειρωτικά Γράμματα 6 (1904), 223-230.
- Δέμος Α., *Ευεργέτες*
 Δέμος Αθανάσιος, *Ευεργέτες Βορειοηπειρώτες*, Βορειοηπειρωτικά 17-18 (1998), 54-56· 19 (1999), 30-32· 20 (1999), 27-29.
- Δένδιας Μ.Α., *Απουλία και Χειμάρρα*
 Δένδιας Μιχ. Α., *Απουλία και Χειμάρρα, Γλωσσικά και ιστορικά σχέσεις των ελληνικών αυτών πληθυσμών*, Αθηνά 38 (1926), 72-109.
- Δήμας Δ.Α., *Αργυρόκαστρο.*
 Δήμας Δ. Α., *Το κλίμα του Αργυροκάστρου – Ποίον είναι το Αργυρόκαστρον, η ιστορία του, η ελληνικότης του*, εφημερίδα Πατρύς, 17 Μαρτίου 1913.
- Δήμας Σ., *Το Κάτω Λάμποβον*
 Δήμας Σπυρίδων, *Το Κάτω Λάμποβον Βορείου Ηπείρου και τα πέριξ αυτού* (Ιστορικά λαογραφικά σημειώσεις), Αθήναι 1981.
- Δημαράς Θ.Κ., *Ελληνική παιδεία*
 Δημαράς Θ. Κ., *Δέκα χρόνια ελληνικής παιδείας στην ιστορική τους προοπτική (1791-1800)*, στον τόμο «Νεοελληνικός Διαφωτισμός», Αθήνα 1977.
- Δημαράς Θ.Κ., *Ιστορία*
 Δημαράς Θ. Κ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 1975.
- Δημαράς Κ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*
 Δημαράς Κων. *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1977
- Δημητριάδης Β., *Κεντρ.- Δυτική Μακεδ.*
 Δημητριάδης Βασίλης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983.

- Δημητριάδης Β., *Εβλιγιά Τσελεμπή*
 Δημητριάδης Ε.Π., *Βιλαέτι Ιωαννίνων*
 Δημητριάδης Σ., *Συλλογή*
 Δημητριάδης Σ.Π., *Κώδιξ*
 Δήμιτσας Μ., *Μακεδονία*
 Δήμιτσας Μ., *Γεωγραφία Μακεδονίας*
 Διαμάντης Β.Β., *Η Δερβίτσιανη*
 Διαμάντης Κ.Α., *Προσφορά Ηπείρου*
 Διαμάντης Κ.Α., *Πηγαί*
 Δοκανάρης Ν.Σ., *Μεγάλες μορφές*
 Δραγούμης Σ.Ν., *Ιωάννης Μπάγκας*
 Δραγούμης Σ.Ν., *Επιτάφιος*
 Δραγούμης Ι., *Ο Ελληνισμός*
 Δρέλλιας Π.Σ., *Κατάληψις Βερατίου*
 Δρίνος Α.Γ., *Χρονικά*
 Δρούβης Ζ., *Αυτόνομη Β. Ήπειρος*
 Δρούλιας Λ. - Κόντης Β., *Βιβλιογραφία*
 Έβερτ Λ. - Γιοχαλάς Τ., *Γη του Πύρρου*
 ΕΔΕΓ, 1879
 ΕΕΕ,
 «Περί της καταστάσεως της παιδείας»
 Δημητριάδης Βασίλης, *Η Κεντρική και Δυτική Μακεδονία κατά τον Εβλιγιά Τσελεμπή*, Θεσσαλονίκη 1973 (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών -Μακεδόνικη Βιβλιοθήκη, αρ. 39).
 Δημητριάδης Ευάγγελος Π., *Το βιλαέτι των Ιωαννίνων κατά το 19^ο αιώνα. Γιάννενα. Από την «πόλη - παζάρι» στην «πόλη - πρακτορείο»*. Ιστορική, χωρολογική, πολεοδομική, κτιριολογική μελέτη, Θεσσαλονίκη 1993 (εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη).
 Δημητριάδης Σ., *Συλλογή των περί Μέσης Εκπαιδεύσεως 1883-1899*, Αθήνα 1899.
 Δημητριάδης Σπύρος Π., *Κώδιξ κοινότητος Χλωμού (βιβλιοθήκη ΙΒΕ)*.
 Δήμιτσας Μ., *Η Μακεδονία*, τ. 2, Αθήναι 1898.
 Δήμιτσας Μ., *Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας, Β' (τοπογραφία)* Αθήναι 1874.
 Διαμάντης Βασίλειος Β., *Η Δερβίτσιανη (τοπογραφία)*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα, έτος πρώτον, Αθήναι 1965 (έκδοσις της εν Αθήναις Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος».)
 Διαμάντης Κωνστ. Α., *Η προσφορά της Ηπείρου εις τον Ελληνισμόν*, Ηπειρωτική Εστία 20 (1971).
 Διαμάντης Κωνστ. Α., *Πηγαί διά την ιστορίαν του Βορειοηπειρωτικού Αγώνος*, Ηπειρωτική Εστία 5 (1956), 119-127, 317-328, 426-438, 555-559, 687-695, 881-886, 989-992· 6 (1957), 35-38, 135-139, 230-239, 328-332, 610-615· 7 (1958), 30-34· 8 (1959), 538-543.
 Δοκανάρης Ναπολέον Σταμ., *Μεγάλες μορφές του Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Ο Βορειοηπειρώτης Αγωνιστής Κωνσταντίνος Παλάσκας*, Ιωάννινα 1980 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 6).
 Δραγούμης Σ. Ν., *Ιωάννης Μπάγκας Κορυτσαίος*, Μακεδονικών Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών (ΜΗΠΣ) 1908, 287-289.
 Δραγούμης Σ. Ν., *Επιτάφιος*, Μακεδονικών Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών (ΜΗΠΣ) 1908, 289-292.
 Δραγούμης Ι., *Ο Ελληνισμός μου και οι Έλληνες*, 1903-1909, Αθήνα 1927.
 Δρέλλιας Περικλής Σπ., *Βορειοηπειρωτικός αγών 1914-1915. Κατάληψις του Βερατίου*, Ερμούπολις Σύρου 1931 (εκ του τυπολιθογραφείου Ν. Φρέρη) και Αθήνα Μάιος 1990 («Ελεύθερη Σκέψις».)
 Δρίνος Α. Γ., *Ελευθερία ή Θάνατος. Χρονικά του Βορειοηπειρωτικού Αγώνος 1914*, Αθήναι 1966 (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας - 34),
 Δρούβης Ζήσης, *Αυτόνομη Β. Ήπειρος*, Αθήνα 1997.
 Δρούλιας Λ. - Κόντης Β., *Ηπειρωτική Βιβλιογραφία 1571-1980. Α' Αυτοτελή Δημοσιεύματα*, Αθήνα 1984.
 Έβερτ Λ. - Γιοχαλάς Τ., *Στη γη του Πύρρου*, Αθήνα 1993 («Αστερισμός».)
 Έκθεσις των πεπραγμένων του εν Αθήναις προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Συλλόγου, Αθήναι 1879 - Συνέδριο των Ελληνικών Συλλόγων, Πρακτικά της πρώτης αυτού συνόδου συγκροτηθείσης εν Αθήναις εν έτει 1879.
 Έκθέσεις Εκπαιδευτικής Επιτροπής «Περί της καταστάσεως της παιδείας εν ταις επαρχίαις της οθωμανικής αυτοκρατορίας», Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως: ΕΦΣΚ 7 (1873), 204-219· 8 (1874 - «Έκθεσις της προς σύνταξιν Κανονισμών των εν Ηπείρω Ζωγραφείων και των εν Θράκη

- Ζαριφείων Διδασκαλείων), 194-268' 9 (1875), 182-192' 10 (1877), 188-200' 11 (1878), 191-222' 13 (1880), 106-121' 14 (1884), 92-97.
- EK-BA, 1893 [Εφημερίδα Κυβερνήσεως – Βασιλικό Διάταγμα, φ. 30 Ιανουαρίου 1893.](#)
- EKHΦΣ-A, 1873 *Επετηρίς του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, Α' (1872-1873), Εν Κωνσταντινουπόλει 1873 (εκ του τυπογραφείου Α. Κορομηλά).*
- EKHΦΣ-B, 1875 *Επετηρίς του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου – Β' (1873-1874), εν Κωνσταντινουπόλει 1875 (τύποις Βοττυρά και Σ/ας).*
- Έκθεσις Δημοντίας Κορυτσάς, 1903 Έκθεσις Δημογεροντίας και Εφορείας των Ελληνικών Σχολείων Κορυτσάς, 3 Μαΐου 1903, Κορυτσά 1903.
- Ελληνοαλβανικές Σχέσεις, 1992 *Ελληνοαλβανικές Σχέσεις και Βόρειος Ήπειρος. Χθες – Σήμερα – Αύριο*, Πρακτικά Διήμερου Επιστημονικού Συνεδρίου, Αθήνα 10-11 Ιουνίου 1992 (Χορηγός Ιωάννης Λάτσης).
- Έξαρχος Σ., Πολίτσανη Έξαρχος Σ., *Σύντομος ιστορική ανασκόπησης της Πολίτσανης*, Αθήνα 1947.
- Επίκουρος Εταιρεία, 1909 *Επίκουρος των εν Μακεδονία Ελλήνων διδασκάλων Εταιρεία, χ. τ., 1909.*
- Επίσημα Έγγραφα, 1906 *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως. Εν Κωνσταντινουπόλει. Εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, 1906 – Επανέκδοση: Θεσσαλονίκη 1993 (Εισαγωγή Αθανασίου Αν. Αγγελόπουλου – εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη).*
- Επίτομη Ιστορία ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1987 *Επίτομη Ιστορία των Βαλκανικών πολέμων 1912-1913, έκδοση ΓΕΣ/ΔΙΣ (Γενικού Επιτελείου Στρατού – Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού), Αθήνα 1987.*
- Εργολάβος Σ., Κληροδοτήματα Εργολάβος Σπύρος, *Ηπειρωτικά Κληροδοτήματα*, Ιωάννινα 1998.
- Ευαγγελίδης Δ., Βόρειος Ήπειρος Ευαγγελίδης Δημ., *Η Βόρειος Ήπειρος*, Αθήνα 1919 (Σύλλογος προς διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Επιτροπεία Εθνικών Δημοσιευμάτων – 7).
- Ευαγγελίδης Δ., Μελετήματα Ευαγγελίδης Δημ., *Οι αρχαίοι κάτοικοι της Ηπείρου και άλλα μελετήματα*, Ιωάννινα 1965 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών – 6).
- Ευαγγελίδης Κ., Αναμνήσεις Ευαγγελίδης Κ., *Αναμνήσεις αξιοδάκρυτοι και θλιβεραί, Κωνσταντινούπολις 1912.*
- Ευαγγελίδης Τ.Ε., Αλή Πασάς Ευαγγελίδης Τρύφων Ε., *Ιστορία του Αλή Πασά*, Αθήνα 1893.
- Ευαγγελίδης Τ.Ε., Νέα Ελλάδα Ευαγγελίδης Τρύφων Ε., *Νέα Ελλάς*, Αθήνα 1913.
- Ευαγγελίδης Τ., Παιδεία-Α Ευαγγελίδης Τρύφων, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας (Ελληνικά σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, τ. Α', Αθήνα 1936.
- Ευαγγελίδης Τ., Παιδεία-Β Ευαγγελίδης Τρύφων, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, τ. Β', Αθήνα 1936.
- Ευαγγελίδης Τ., Ελληνικά σχολεία. Ευαγγελίδης Τρύφων, *Τα Ελληνικά σχολεία από της Αλώσεως (1453) μέχρι του 1831*, τ. Α', Αθήνα 1933.
- Ευαγγελόπουλος Σ., Ιστορία Ευαγγελόπουλος Σ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Οργάνωση και διοίκηση της εκπαίδευσης*, τ. 1-2, Αθήνα 1987.
- Ευθυμίου Α., Ένα έγγραφο Ευθυμίου Α., *Ένα έγγραφο σχετικό με την ίδρυση και λειτουργία του Γυμνασίου Κορυτσάς*, Ηπειρωτική Εστία 18 (1969).
- Ευθυμίου Α., Σχολεία – Δάσκαλοι Ευθυμίου Α., *Σχολεία - Δάσκαλοι και Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα της Βούρμπιανης κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας*, Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 2 (1980), 238-254.
- Ευσταθιάδης Κ.Θ., Ζήτημα Ευσταθιάδης Κ. Θ., *Το αλβανικόν και το βορειοηπειρωτικόν ζήτημα κατά την αρχικήν αυτών φάσιν*, Αθήνα 1950.
- ΕΦΣΚ, ΕΕΕ *Ελληνικός Φιλολογικός Σύνδεσμος Κωνσταντινουπόλεως, Εκθέσεις Εκπαιδευτικής Επιτροπής «Περί της καταστάσεως της*

- παιδείας εν ταις επαρχίαις της οθωμανικής αυτοκρατορίας», Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως: ΕΦΣΚ 7 (1873), 204-219· 8 (1874 – «Έκθεσις της προς σύνταξιν Κανονισμών των εν Ηπείρω Ζωγραφείων και των εν Θράκη Ζαριφείων Διδασκαλείων), 194-268· 9 (1875), 182-192· 10 (1877), 188-200· 11 (1878), 191-222· 13 (1880), 106-121· 14 (1884), 92-97.
- Ζαβιτσιάνος Κ.Π., *Ευεργέτες*
 Ζακυνθινός Δ., *Τουρκοκρατία*
 Ζάππειος Επιτροπή, 1893
- Ζαβιτσιάνος Κ. Π., *Αρχείον Ευεργετών*, τεύχος Ε', Αθήναι 1930.
 Ζακυνθινός Διον., *Η Τουρκοκρατία*, Αθήναι 1957.
Τα κατά την υπό Κωνσταντίνου Ζάππα ιδρυθείσαν Ζάππειον Επιτροπήν 1892-1893. Διαθήκη, Βασιλικόν Διάταγμα, Νόμος, Απογραφή και εξακρίβωσις των κατά την κληροδοτηθείσαν υπό του διαθέτου περιουσίαν. Διαχείρησις του εν Ελλάδι μέρους της περιουσίας. (Προς χρήσιν της υπηρεσίας αντί χειρογράφου), εν Αθήναις 1893 (εκ του τυπογραφείου των Καταστημάτων Ανέστη Κωνσταντινίδου).
- Ζαριδίη-Βασιλείου Κ., *Γράμματα*
- Ζαριδίη-Βασιλείου Κατερίνα, *Γράμματα από το Δέλβινο (1753-1792) για το κληροδότημα του Σπύρου Ρίζου*, ανάτυπο από τα Θησαυρίσματα 15 (1978), Βενετία 1978, 260-299.
- Ζάττας Π., *Καστοριά*
- Ζάττας Παντελής, *Σχολεία, διδάσκαλοι, λόγιοι της τουρκοκρατούμενης Καστοριάς*, Καστοριά 1984.
- Ζαφείρης Χ., *Πραματευτής.*
- Ζαφείρης Χρήστος, *Βαλκάνιος Πραματευτής. Οδοιπορικό μνήμης σε ελληνικές κοινότητες και παροικίες*. Αθήνα 1998 («Εξάντας»).
- Ζαχαρόπουλος Ν.Γ., *Παιδεία*
- Ζαχαρόπουλος Νίκος Γρ., *Η Παιδεία στην τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1998 («Π. Πουρναράς»).
- Ζάχος Α., *Καζάς Χειμάρρας*
- Ζάχος Α., *Περί του καζά Χειμάρρας*, Νέος Κουβαράς, 2 (1962), 185-190.
- Ζερβός Σ., *Κληροδοτήματα*
 Ζηκίδης Γ., *Διάλεξις*
- Ζερβός Σκευός, *Εθνικά Κληροδοτήματα*, Αθήναι 1925.
 Ζηκίδης Γεώργιος, *Διάλεξις Ηπείρου και των κατ' αυτήν*, Αθήναι 1919.
- Ζήσιος Κ., *Διδάσκαλοι*
 Ζιάγκος Ν., *Ηπειρος*
- Ζήσιος Κων., *Διδάσκαλοι του Γένους*, Αθήναι 1915.
 Ζιάγκος Ν., *Τουρκοκρατούμενη Ήπειρος (1648-1820)*, Αθήνα 1974.
- Ζιώγας Χ., *Προβλήματα παιδείας*
- Ζιώγας Χ., *Προβλήματα παιδείας του Ελληνισμού κατά τον πρώτο αιώνα της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1982.
- Ζιώγου – Καραστεργίου Σ.,
Η Εκπαίδευση του Γένους
- Ζιώγου – Καραστεργίου Σ., *Η Μέση Εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*, Θεσσαλονίκη 1983.
- Ζιώγου – Καραστεργίου Σ., *Συμβολή στην ιστορία των σχολείων της Θεσσαλονίκης κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα*, Μακεδονικά 16 (1976), 325-348.
- Ζιώγου Σ. – Τερζής Ν.Π., *Επαίδευση*
- Ζιώγου Σ. – Τερζής Ν. Π. (επιμέλεια), *Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία. Πρώτη προσέγγιση και απογραφή*, Θεσσαλονίκη 1997 (Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης – 3, εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη).
- Ζούμπος Α., *Ηπειρος*
- Ζούμπος Α., *Η συμβολή της Ηπείρου εις την κλασικήν παιδείαν του Έθνους*, Αθήναι 1965.
- Ζούρα - Σταθουλοπούλου Δ.,
Βόρειος Ήπειρος
- Ζούρα - Σταθουλοπούλου Δήμητρα, *Η ελληνικότης της Βορείου Ηπείρου. Γενική εξέτασις του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος*, Αθήνα 1955.
- Ζώτος - Μολοσσός Β.Δ., *Δρόπολις*
- Ζώτος - Μολοσσός Β. Δ., *Δρόπολις*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα. Β', Αθήναι 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), 50-54.

- Ζώτος - Μολοσσός Β.Δ., *Μελέται* Ζώτος - Μολοσσός Βασιλείου Δ., *Ηπειρωτικά Μακεδονικά μελέται*, τ. Δ'. Δρομολόγιον της ελληνικής χερσονήσου αρχαιολογικόν, ιστορικόν, γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, στατιστικόν και εμπορικόν, τεύχος Γ', Μακεδονία και Σερβία, Αθήναι 1878.
- Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη* Ζώτος Μενέλαος - Γιάνναρος Χριστόφορος, *Η Πολύτσανη της Βορείου Ηπείρου. Τοπογραφία - Ιστορία*. Τόμος Α', Ιωάννινα 1989 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 9).
- Ζώτος Μ., *Βόρειος Ήπειρος* Ζώτος Μ., *Η Βόρειος Ήπειρος και οι ελληνοαλβανικές σχέσεις υπό το φως των συγχρόνων δεδομένων*, Ηπειρωτικά Γράμματα 5 (2004), 171-180.
- Ζώτος Μ.Σ., *Δημοτικό τραγούδι* Ζώτος Μενέλαος Σ., *Το δημοτικό τραγούδι της Βορείου Ηπείρου*, Ιωάννινα 1978 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 3).
- Η Βόρειος Ήπειρος*, «Καθημερινή» *Η Βόρειος Ήπειρος*, «Επτά Ημέρες», εφημερίδα «Καθημερινή», Κυριακή 6 Μαρτίου 1994.
- Η Δρόπολις, Λεύκωμα* - 1965 *Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα*, έτος πρώτον, Αθήναι 1965 (έκδοσις της εν Αθήναις Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»).
- Η Δρόπολις, Λεύκωμα* - 1980 *Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα*. Β', Αθήναι 1980 (έκδοσις της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»).
- Η Ελλάς - Βαλκάνια*, ΓΕΣ/ΔΙΣ, 1987 *Η Ελλάς και ο πόλεμος εις τα Βαλκάνια*, έκδοσις ΓΕΣ/ΔΙΣ (Γενικού Επιτελείου Στρατού - Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού), Αθήνα 1958 (ανατύπωση ΓΥΕΣ (Γεωγραφικής Υπηρεσίας Ελληνικού Στρατού), 1987).
- Η Μοσχόπολις*, ΗΜΕ (1922) *Η Μοσχόπολις της Β. Ηπείρου*, Ημερολόγιον Μεγάλης Ελλάδος 1922, 226-239.
- Η περιήγησις της Ε. Strangord* *Η περιήγησις της Ε. Strangord στη Νότια Αλβανία - Ήπειρο (1864)*, Ηπειρωτικό Ημερολόγιον 1990 (Ιωάννινα), 203-211.
Ημερολόγιον Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων, εν Κωνσταντινουπόλει 1905.
- Θεσπρωτός Κ.-Ψαλλίδας Α, *Γεωγραφία* Θεσπρωτός Κοσμάς και Ψαλλίδας Αθανάσιος, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου. Εξ ανεκδότου χειρογράφου του Κοσμά Θεσπρωτού με τοπογραφικά σχεδιαγραφήματα και γεωγραφικούς χάρτας του ιδίου*. Προλεγόμενα και σημειώσεις Αθαν. Χ. Παπαχαρίση, Ιωάννινα 1964 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών - 12).
- Θεσπρωτός Π., *Κοριτσά* Θεσπρωτός Π., *Περί Κοριτσάς*, Πανδώρα 19 (1868), 195-198, 250-253.
- ΙΕΕ, Γ' - ΙΔ', 1974-1981 *Ιστορία του Ελληνικού έθνους* (Εκδοτικής Αθηνών), τόμοι Γ', ΙΑ', ΙΒ', ΙΓ', ΙΔ', Αθήνα 1974-1981
- Ιερά Μητρ. Δρυινουπόλεως, *Ανάστασις* Ιερά Μητρόπολις Δρυινουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης, *Σεβαστιανός - Για την Ανάστασις της Β. Ηπείρου* (τιμητικός τόμος), Αθήνα 1995 (έκδοσις Ι.Μ.Δ.Π.Κ.)
- Ισμουρλιάδου Α., *Μπάγκειο Γυμνάσιο* Ισμουρλιάδου Αδελαΐδα, *Το Μπάγκειο Γυμνάσιο Κοριτσάς και οι επιδράσεις των διεθνών συγκυριών στη λειτουργία του*, Ηπειρωτικά Γράμματα 9 (2006), 329-341.
- Ισμουρλιάδου Α., *Κοριτσά* Ισμουρλιάδου Αδέλα, *Κοριτσά. Εκπαίδευση - Ευεργεσία - Οικονομία 1850-1908*, Θεσσαλονίκη 1997 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Ιωαννίδης Β.Χ., *Βορ. Ήπειρος* Ιωαννίδης Βασίλειος Χρ., *Η αγωνία της Βορείου Ηπείρου*, Θεσσαλονίκη 1947 (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Εθνική Βιβλιοθήκη - 8).
- Καβαλλιώτης Θ.Α., *Λεξικόν* Καβαλλιώτης Θεοδώρος Α., *Λεξικόν Ελληνικόν Απλούν και Βλαχικόν και Αλβανικόν*, Βενετία 1770.
- Καζάζης Ν., *Συννερόσεις* Καζάζης Ν., *Ελληνοαλβανική Συννερόσεις. Το Αλβανικόν Ζήτημα εν σχέσει προς το Ελληνικόν Έθνος*, Αθήναι 1907.
- Καζάζης Ν., *Διαλέξεις* Καζάζης Ν., *Ηπειρωτικά Διαλέξεις*, Ελληνισμός 6 (1903), 255-275, 321-340.
- Καζάζης Ν., *Λόγοι και Έργα* Καζάζης Ν., *Λόγοι και Έργα (1903-1904)*, Αθήναι 1911.

- Καζάκης Ν., *Ελληνισμός*
- Καίσαρης Β.Α., *Σμηνεσιώτικα*
- Κακουλίδης Χ., *Φώτιος Καλπίδης*
- Καλλίμαχος Δ.,
Κορυτσά (Παναθήναια)
- Καλλίμαχος Δ., *Κορυτσά (ΗΕ)*
- Καλλίμαχος Δ.,
Μοσχόπολις (Παναθήναια)
- Καλλίμαχος Δ., *Μοσχόπολις (ΗΕ)*
- Καλύβας Ε., *Καταπάτησις*
- Καλυβόπουλος Γ., *Επιστολή*
- Καλυβόπουλος Γ., *Προφητεία*, 1936
- Καλυβόπουλος Γ.Κ., *Προφητείες*, 1980
- Καλυβόπουλος Γ., - Χρίστου Γ.,
Μπουλιαράτι
- Καλυβόπουλος Μ.Κ., *Μονή «Δρύανος»*
- Κανονισμός*
Μητροπ. Αργυροκάστρου, 1912
- Κανονισμός Σωτηριωτών*, 1907
- Κανονισμός*
Δημ. Σχολ. Κεστορατίου, 1875
- Κανονισμός*
Διδασκαλείου Κεστορατίου, 1875
- Κανονισμός*
Νηπιαγωγείου Κεστορατίου, 1875
- Κανονισμός*
Μοσχόπολεως, 1875
- Κανονισμός Κορυτσάς*, 1872
- Καντάνης Α.-Ανδρουτσόπουλος Γ.,
Υπόμνημα
- Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*
- Καζάκης Νεοκλής, *Ο Ελληνισμός εν τη Χερσονήσω του Αίμου (Εντυπώσεις ταξειδίου)*, Αθήναι 1909.
- Καίσαρης Βασίλειος Αντ., *Σμηνεσιώτικα και Ηπειρωτικά*, Ιωάννινα 2003 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 23).
- Κακουλίδης Χρυσόστομος, *Ο εθνομάρτυς μητροπολίτης Κορυτσάς Φώτιος Καλπίδης*, Μακεδονική Ζωή, τεύχος 28, Σεπτέμβριος 1968, 12-14.
- Καλλίμαχος Δημ., *Η ελληνικότης της Κορυτσάς κατά τους πέντε τελευταίους αιώνες*, Παναθήναια 27 (1913-1914), 9-13.
- Καλλίμαχος Δημ., *Η ελληνικότης της Κορυτσάς κατά τους πέντε τελευταίους αιώνες*, Ηπειρωτική Εστία 7 (1958), 274-278.
- Καλλίμαχος Δημ., *Νέαι Ελληνικά πόλεις. Ο πολιτισμός της Μοσχόπολεως*, Παναθήναια 27 (1913-1914), 5-12.
- Καλλίμαχος Δ., *Ο πολιτισμός της Μοσχόπολεως. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913*, Ηπειρωτική Εστία (ΗΕ) 7 (1958), 183-188.
- Καλύβας Εμμανουήλ, *Η καταπάτησις των ανθρώπινων δικαιωμάτων στη Βόρειο Ήπειρο*, Αθήνα 1984 (έκδοση ΣΦΕΒΑ – Συντονιστική Φοιτητική Ένωση Βορειοηπειρωτικού Αγώνα).
- Καλυβόπουλος Γ., *Αντίγραφον ιδιοχείρου επιστολής του Αγίου Κοσμά προς το χωρίον Χάλιου της περιφέρειας Δελβίνου κατά μήνα Ιούλιον του 1779*, περιοδικό Βόρειος Ήπειρος 16 (1936).
- Καλυβόπουλος Γ., *Προφητεία του Αγίου Κοσμά*, περιοδικό Βόρειος Ήπειρος τ. 13-18 (Απρίλιος – Σεπτέμβριος 1936).
- Καλυβόπουλος Γεώργιος Κ., *Οι Προφητείες του Αγίου Κοσμά όπως διασώθηκαν στη Δρόπολη*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα. Β΄, Αθήναι 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), 15-20.
- Καλυβόπουλος Γεώργιος και Χρίστου Γ., *Μπουλιαράτι – Δερόπολη Β. Ηπείρου. Ιστορία – Λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα 1975.
- Καλυβόπουλος Μιχαήλ Κ., *Η Μονή «Δρύανος»*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα. Β΄, Αθήναι 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), 73-75.
- Κανονισμός Μητροπόλεως Αργυροκάστρου*, Κωνσταντινούπολις 1912.
- Κανονισμός της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος των εν Κωνσταντινουπόλει Σωτηριωτών*, Εν Κωνσταντινουπόλει - εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου, 1907.
- Κανονισμός του Δημοτικού Σχολείου* (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου) – Επετηρίς του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου – Β΄ (1873-1874), εν Κωνσταντινουπόλει 1875, 316-338.
- Κανονισμός του Διδασκαλείου* (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου) – Επετηρίς του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου – Β΄ (1873-1874), εν Κωνσταντινουπόλει 1875, 295-307.
- Κανονισμός του Πρότυπου Νηπιαγωγείου* (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου) – Επετηρίς του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου – Β΄ (1873-1874), εν Κωνσταντινουπόλει 1875, 307-316.
- Κανονισμός του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Μοσχόπολεως ο Σίνας*, εν Κωνσταντινουπόλει – τύποις Σ. Ιγνατιάδου, 1875.
- Κανονισμός Φιλοπτώχου Αδελφότητος Κορυτσάς* (1872).
- Καντάνης Αρ. – Ανδρουτσόπουλος Γ., *Υπόμνημα επί του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος*, έκδοση ΣΦΕΒΑ, Αθήνα 2001.
- Καντιώτης Αυγουστίνος Ν., *Κοσμάς ο Αιτωλός*, έκδοσις ιεραποστολικής Αδελφότητος «Ο Σταυρός», Αθήναι 2003.

- Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 2005 Καντιώτης Αυγουστίνος Ν., *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός*, Αθήναι, 1959.
- Καραβίτης Ι., *Απομνημονεύματα* Καραβίτης Ιωάννης, *Ο Μακεδόνικος Αγών. Απομνημονεύματα. Εισαγωγή -Επιμέλεια - Σχόλια Γιώργος Πετσιβάς, τόμος Α', τόμος Β', Αθήνα 1994.*
- Καραγιάννης Γ., *Σχωριάδες* Καραγιάννης Γ., *Σχωριάδες και Αδελφότης Σχωριαδιτών*, Εγκυκλοπαιδικό Ημερολόγιο «Πελασγός» Κορυτσάς, έτος 6^{ον}, Αθήνα 1936.
- Καραθανάσης Α.Ε., *Φλαγγίνειος Σχολή* Καραθανάσης Αθανάσιος Ε., *Η Φλαγγίνειος Σχολή της Βενετίας*, Θεσσαλονίκη 1986 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Καραθανάσης Α.Ε., *Βαλκάνια* Καραθανάσης Αθανάσιος Ε., *Ο Ελληνικός Κόσμος στα Βαλκάνια και την Ρωσία*, Θεσσαλονίκη 1999 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Καραθανάσης Α.Ε., *Τρανσυλβανία* Καραθανάσης Αθανάσιος Ε., *Ο Ελληνισμός της Τρανσυλβανίας. Η πνευματική, εθνική και εκκλησιαστική ζωή των δυο ελληνικών εμπορικών κοινοτήτων του Σιμπίου και του Μπρασόβου, 18^{ος}-19^{ος} αι.*, Θεσσαλονίκη 2003 («ILP productions»).
- Καραθανάσης Α.Ε., *Προσωπογραφικά* Καραθανάσης Αθανάσιος Ε., *Προσωπογραφικά Μοσχοπολιτών (18^{ος}-10^{ος} αιώνες)*, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 71-78 (εισήγηση) – πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου «ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ» (Θεσσαλονίκη 31 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 1996, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών: Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 91) και σε ανάτυπο - Θεσσαλονίκη 1999.
- Καραθανάσης Α., *Ελληνικά σχολεία* Καραθανάσης Αθανάσιος, *Τα ελληνικά σχολεία στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία, στη «Νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία» («Παπαζήσης» - «Παρατηρητής»*, επιμέλεια Ιωάννη Κολιόπουλου και Ιωάννη Χασιώτη), τόμος πρώτος, χ.τ.έ., χ.χ.έ., 146-163.
- Καρβούνης Θ., *Διαφώτισις* Καρβούνης Θεοχάρης, *Εθνική διαφώτισις επί αγνώστων πτυχών του βορειοηπειρωτικού ζητήματος*, Αλεξάνδρεια 1954 («Τυπογραφείον Του Εμπορίου»).
- Καρδαράς Χ., *Ελληνισμός* Καρδαράς Χρ., *Το Οικουμενικό Πατριαρχείο και ο αλότρωτος Ελληνισμός της Μακεδονίας, Θράκης, Ηπείρου μετά το συνέδριο του Βερολίνου*, Αθήνα 1996 («Επικαιρότητα»).
- Καρζής Θ., *Χαμένες πατρίδες* Καρζής Θ., *Οι χαμένες πατρίδες των Ελλήνων. Μικρά Ασία, Κωνσταντινούπολη, Ανατ. Ρωμυλία, Πελαγονία, Βόρ. Ήπειρος*, Αθήνα 1973 («Βιβλιομεταφραστική»).
- Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς – περιοικίδος* Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία της Κορυτσάς και της περιοικίδος προς χρίσιν των κατωτέρων τάξεων του αστικού σχολείου των αρρένων και του παρθεναγωγείου της πόλεως*, Θεσσαλονίκη 1888 (τυπογραφείον Η Μακεδονία) και *Αριστοτέλης*, περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης, Φλώρινα 175 (1986), 1-50.
- Καρτάλης Α., *Ιταλική πολιτική* Καρτάλης Αντ., *Η ιταλική πολιτική εν Αλβανία και τοις Βαλκανίοις*, Αθήναι 1914.
- Καστρίτης Α., *Λευτεριά* Καστρίτης Άλκης, *Λευτεριά στη Βόρειο Ήπειρο*, Αθήνα 1982 (εκδόσεις Τήνος).
- Κατσαλίδας Γ., *Ταυτότητα* Κατσαλίδας Γρηγ. (επιμέλεια Νίκου Θ. Υφαντή), *Η Ταυτότητα του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού*, Ιωάννινα 2004 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 25).
- Κατσαλίδας Γ., *Περιοχή Θεολόγου* Κατσαλίδας Γρηγ., *Η περιοχή Θεολόγου Αγίων Σαράντα. Λαογραφικά – Εθνογραφικά – Ηθογραφικά*, επιμέλεια - πρόλογος Νίκου Θ. Υφαντή, Ιωάννινα 1994 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 14).
- Κατσαλίδας Γ.Ν., *Δημοτικά τραγούδια* Κατσαλίδας Γρηγόρης Ν., *Δημοτικά τραγούδια από τη Βόρειο Ήπειρο*, Εισαγωγή – επιμέλεια – συγκριτική μελέτη Γεώργιος Δ. Κανάλης, Αθήνα 2001 (Gutenberg).
- Κατσουγιάννης Τ.Μ., *Βλάχοι-Β, 1966* Κατσουγιάννης Τηλέμαχος Μ., *Περί των Βλάχων των ελληνικών χωρών. Β' Εκ του βίου και της ιστορίας των Κουτσοβλάχων*

- Κατωπόδης Α.Π., *Βασίλειος Παπαχρήστου* επι τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1966 («Εθνική Βιβλιοθήκη» 23 – Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών).
- Κατωπόδης Α.Π., *Βασίλειος Παπαχρήστου* στο Βορειοηπειρωτικό Αγώνα, Θεσσαλονίκη 2001 (σώμα ανέκδοτης διδακτορικής διατριβής).
- Καψάλης Α. - Χαραλάμπους Δ., *Εγχειρίδια* Καψάλης Α. - Χαραλάμπους Δ., *Σχολικά Εγχειρίδια*. Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική, Θεσσαλονίκη 1993.
- Καψάλης Γ.Δ., *Εκπαίδευση* Καψάλης Γεώργιος Δ., *Η εκπαίδευση της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας: Σχολικά εγχειρίδια, γλωσσική επιμόρφωση, προοπτική*, Αθήνα 1996 (Gutenberg).
- ΚΕΒΑ, *Πολιτική ιστορία* Κέντρο Έρευνας Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, *Σύντομος πολιτική ιστορία Βορειοηπειρωτικού ζήτηματος*, Αθήνα 1967.
- ΚΕΒΑ, *Βορειοηπειρωτικόν ζήτημα* Κέντρο Έρευνας Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, *Το Βορειοηπειρωτικόν ζήτημα*, Αθήνα 1945.
- Κεκρίδης Ε.Ν., *Θεόδωρος Καβαλλιώτης* Κεκρίδης Ευστάθιος Ν., *Θεόδωρος Αναστασίου Καβαλλιώτης (1718;-1789). Ο διδάσκαλος του Γένους, Καβάλα 1991 («Παρουσία»).*
- Κεραμόπουλος Α., *Οι βόρειοι γείτονες* Κεραμόπουλος Α., *Οι Έλληνες και οι βόρειοι γείτονες*, Αθήνα 1982.
- Κεραμόπουλος Α., *Πεπραγμένα* Κεραμόπουλος Αντώνης, *Ιλλυριοί – Αλβανοί και Αρβανίται, πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 1953.*
- Κεραμόπουλος Α., *Κουτσόβλαχοι* Κεραμόπουλος Αντώνης, *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*, Αθήνα 1939.
- Κιτσαράς Ι.Α., *Ελευθερία* Κιτσαράς Ιωάννης Α., *Ελευθερία στην «Αρχέγονη Ελλάδα» Βόρειο Ήπειρο*, Αθήνα χ, χ, έκδοσης (εκδόσεις «Βυζάντιο»).
- Κίτσος – Πατσούλης Κ., *Εκδότες και τυπογράφοι* Κίτσος – Πατσούλης Κρ., *Ηπειρώτες εκδότες και τυπογράφοι της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1980.
- Κίτσος Κ., *Φυσιογνωμίες* Κίτσος Κ., *Πνευματικές φυσιογνωμίες του Πωγωνίου*, Ιωάννινα 1984 (Ένωση Πωγωνησίων).
- Κίτσος Κ.Ι., *Ζωγράφεια Διδασκαλεία* Κίτσος Κωνσταντίνος Ι., *Τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία (Κεστοράτι Αργυροκάστρου: 1874-1891)*, Ιωάννινα 1985 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 8).
- Κίτσος Κ., *Παιδεία* Κίτσος Κωνσταντίνος, *Η παράδοση ελληνικής παιδείας στο Κεστοράτι Αργυροκάστρου και ο Εθνικός Ευεργέτης Χρηστάκης Ζωγράφος*, Ηπειρωτικά Γράμματα 5 (2004), 263-290.
- Κίτσος Χ.Μ., *Η Δίβρη* Κίτσος Χαράλαμπος Μ., *Η Δίβρη Βορείου Ηπείρου στο διάβα των αιώνων*, Θεολόγος Β. Ηπείρου 2001 (Εταιρεία Ριζωτικών Μελετών «Ελίκρανον»).
- ΚΜΚ - Αλληλογραφία Γερβ. Ωρολογιά Κώδιξ Μητροπόλεως Αργυροκάστρου, Ηπειρωτικά Χρονικά 5 (1930), 76-113 (Π. Πουλίτσα).
- Κογκούλης Ι.Β., *Παιδαγωγική* Κογκούλης Ιωάννης Β., *Κατηχητική και Χριστιανική Παιδαγωγική*, Θεσσαλονίκη 1990 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Κογκούλης Ι.Β., *Δάσκαλος, αγωγή μαθητών* Κογκούλης Ιωάννης Β., *Ο δάσκαλος και η ορθόδοξη χριστιανική αγωγή των μαθητών του Δημοτικού σχολείου – Θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση* – Θεσσαλονίκη 1997 (Σειρά: «Χριστιανοπαιδαγωγικές μελέτες και έρευνες» – 8, εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Κογκούλης Ι.Β., *Εκκλησιασμός μαθητών* Κογκούλης Ιωάννης Β., *Ο εκκλησιασμός των μαθητών. Συμβολή στη λατρευτική αγωγή*, Θεσσαλονίκη 1992 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Κογκούλης Ι.Β., *Το μάθημα Θρησκευτικών* Κογκούλης Ιωάννης Β., *Το μάθημα των Θρησκευτικών στη Μέση Εκπαίδευση (1833-1932). Συμβολή στην ιστορία της Νεοελληνικής εκπαίδευσης*, β' έκδοση, Θεσσαλονίκη 1993 (Σειρά: «Χριστιανοπαιδαγωγικές μελέτες και έρευνες» – 1, εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Κοκκίνης Σ., *Μοσχόπολη* Κοκκίνης Σπ., *Μοσχόπολη. Διακόσια χρόνια από την*

- καταστροφή του σημαντικού αυτού πνευματικού κέντρου του Ελληνικού Διαφωτισμού, Το Βήμα (ημερήσια εφημερίδα Αθηνών), 3-8-1969.
- Κοκκώνης Π.Ι., *Γεωγραφία* Κοκκώνης Π. Ι., *Στοιχειώδης Γεωγραφία παλαιά και νεώτερα συνταχθείσα κατά την νέαν μέθοδον και εγκριθείσα υπό της Επιτροπής επί της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως προς χρήσιν των Βασιλικών Στρατιωτικών Σχολείων της Γαλλίας. Μεταφρασθείσα δε με πολλές προσθήκας κατά πρότασιν της επί των διδασκτικών βιβλίων εξεταστικής επιτροπής υπό Ι. Π. Κοκκώνη. Εκδίδεται δε το δεύτερον μετά πολλών επιδιορθώσεων προς χρήσιν των απανταχού Ελληνικών Σχολείων*, Εν Αθήναις 1846.
- Κοκολάκης Μ., *Πληθυσμός, απογραφές* Κοκολάκης Μ., *Πληθυσμός και απογραφές στην Ήπειρο της Ύστερης Τουρκοκρατίας*, Β' Επιστημονικό Συνέδριο Ιωαννίνων, 2-4 Δεκεμβρίου 1988 και (περίληψη) στην *Ηπειρωτική Εστία* 38 (1989), 1-7.
- Κολτσίδας Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμούνων* Κολτσίδας Αντώνης Μιχ., *Η εκπαίδευση των Αρωμούνων στη Δυτική Μακεδονία κατά τα ύστερα χρόνια της τουρκοκρατίας. Ένα πρότυπο αυτοδιοικούμενης κοινοτικής εκπαίδευσης*, «Χριστιανοπαιδαγωγικές μελέτες και έρευνες», αρ. 13 (διευθυντής σειράς: Ιωάννης Κογκούλης), Θεσσαλονίκη 2001 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Κολτσίδας Α.Μ., *Συγκρότηση - οργάνωση Ελληνόβλαχων* Κολτσίδας Αντώνης Μιχ., *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνόβλαχων στο βαλκανικό χώρο (1850-1913). Η εθνική και κοινωνική διάσταση*, Θεσσαλονίκη 1994 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Κολτσίδας Α.Μ., *Ιστορία του Μελενίκου* Κολτσίδας Αντώνης Μιχ., *Ιστορία του Μελενίκου. Η διαχρονική πορεία του Ελληνισμού. Κοινωνία, οικονομία, πολιτισμός, εθνικοί αγώνες*, Θεσσαλονίκη 2005 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Κολτσίδας Α.Μ., *Ιστορία του Μοναστηρίου* Κολτσίδας Αντώνης Μιχ., *Ιστορία του Μοναστηρίου της Πελαγονίας και των περιχώρων του. Ο Ελληνισμός. Η εθνική και κοινωνική διάσταση. Συμβολή στην Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 2003 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Κολτσίδας Α.Μ., *Κουτσόβλαχοι* Κολτσίδας Αντώνης Μιχ., *Κουτσόβλαχοι. Οι Βλαχόφωνοι Έλληνες. Εθνολογική, λαογραφική και γλωσσολογική μελέτη (γραμματική και λεξικό της κουτσοβλαχικής γλώσσας)*, Θεσσαλονίκη 1993 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Κολτσίδας Α.Μ., *Δραστηριότητες Μοσχοπολιτών* Κολτσίδας Αντώνης Μιχ., *Οι οικονομικές δραστηριότητες των Μοσχοπολιτών ως παράγοντας διαφωτιστικής και πολιτισμικής μετακένωσης στον Ελληνισμό*, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 109-121 (εισήγηση) – πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου «ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ» (Θεσσαλονίκη 31 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 1996, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών: Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 91) και σε ανάτυπο - Θεσσαλονίκη 1999.
- Κόντης Β., *Αυτόνομη Β. Ήπειρος* Κόντης Β., *Η κυβέρνηση της αυτόνομης Β. Ηπείρου και η εξέγερση στην Κεντρική Αλβανία*, Βαλκανική Βιβλιογραφία IV (1975), Θεσσαλονίκη 1977.
- Κόντης Β., *Ελληνισμός* Κόντης Βασίλειος (επιμέλεια), *Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου και Ελληνοαλβανικές σχέσεις, τόμος 1 1897-1918*, Αθήνα 1995 (Κοινοφελές Ίδρυμα Αλέξανδρος Ωνάσης – Βιβλιοπωλείον της «Εστίας»).
- Κόντης Β., *Ήπειρος* Κόντης Βασίλειος, *Ήπειρος (1833-1881)*, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους («Εκδοτική Αθηνών»), ΙΓ', σελ. 387-394.
- Κόντης Β., *Ο Ελληνισμός – πρακτικά* Κόντης Βασίλειος, *Ο Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου, Πρακτικά Διήμερου Επιστημονικού Συνεδρίου Ελληνοαλβανικές Σχέσεις και Βόρειος Ήπειρος. Χθες – Σήμερα – Αύριο*, σελ. 37-44, Αθήνα 10-11 Ιουνίου 1992 (Χορηγός Ιωάννης Λάτσης).

- Κόντης Β., *Επισκόπηση*. Κόντης Βασίλειος, *Σύντομη επισκόπηση των ελληνοαλβανικών σχέσεων*, Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 1 (1979), 147-164.
- Κόντης Β., *Βορειοηπειρωτικόν ζήτημα* Κόντης Βασίλειος, *Το Βορειοηπειρωτικόν ζήτημα (Παρελθόν – παρόν – μέλλον)*, πρακτικά Β΄ Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου, Κόνιτσα, 23-26 Αυγούστου 1990.
- Κόντης Β., *Ηπειρωτικό Ζήτημα* Κόντης Βασίλειος, *Το Ηπειρωτικό Ζήτημα και η Διευθέτηση των Συνόρων*, πρακτικά Συμποσίου «*Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα*», Θεσσαλονίκη 16-18 Νοεμβρίου 1988, έκδοση Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου Αίμου, Θεσσαλονίκη 1990, 55-70.
- Κοντογιώργης Γ.Δ., *Ελληνικές κοινότητες* Κοντογιώργης Γεώργιος Δ., *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1982.
- Κοντοστάνας Μ., *Ο σφαγιασμός* Κοντοστάνας Μεθόδιος, *Ο σφαγιασμός της ελληνικότητας Βορείου Ηπείρου* (σειρά άρθρων, ανατύπωση εκ της Εφημερίδος Των Ειδήσεων), Κέρκυρα 1952.
- Κορυτσά - «Λαϊκό Βήμα» Κόρμαλη Αθανασίου Λ., *Αντίσταση στην Βορειοηπειρωτική γη*, Αθήνα 1989 (εκδόσεις «Μάχη»).
- Κορωναίος Α., *Γραμματόσημα* Κορυτσά. *Το μικρό Παρίσι των Βαλκανίων*. Ειδικό ένθετο της εφημερίδας «Λαϊκό Βήμα» (έτος ίδρυσης 1945), Αθήνα.
- Κορωναίος Α., *Γραμματόσημα* Κορωναίος Ανδρέας, *Τα γραμματόσημα της Μοσχόπολεως του 1914*. Andrew Cronin, *The stamps of Moshopolis of 1914*. Ανάτυπον από την «Φιλοτέλειαν» (τεύχη 458-461). Reprint from «Philotelia» (N°s 458-461) Αθήναι - Athens 1977.
- Κοσμάς ο Αιτωλός - *Οι Προφητείες* Κοσμάς ο Αιτωλός - *Οι Προφητείες*, χ.έ.έ. (Εκδοτική Θεσσαλονίκης).
- Κουγιτέας Π.Κ., *Πραγματεία* Κουγιτέας Παναγιώτης Κ., *Πραγματεία τοπογραφική, ιστορική και εθνολογική της Ανω Αλβανίας ή Ιλλυρίας, Κάτω Αλβανίας ή Μακεδονικής Ιλλυρίας και Ηπείρου*, Αθήναι 1903 (τυπογραφείον «Εστίας» Κ. Μάισνερ και Ν. Καργαδούρη).
- Κουλίδας Κ.Ι., *Σωτήρα* Κουλίδας Κωνσταντίνος Ι., *Σωτήρα (χωριό στην Επάνω Δερόπολη της Β. Ηπείρου). Ιστορία, τοπωνύμια, τραγούδια γάμου*, Ιωάννινα 1998 (έκδοση Συλλόγου Σωτηριωτών Αμερικής – ΗΠΑ).
- Κουλίδας Κ., *Η Δρυιούπολη* Κουλίδας Κωνσταντίνος, *Η Δρυιούπολη. Πανάρχαια κέντρα ελληνικού πολιτισμού*, Βορειοηπειρωτικά 17-18 (1998), 45-50.
- Κουλίδας Κ., *Η Χιμάρα* Κουλίδας Κωνσταντίνος, *Η Χιμάρα*. Πανάρχαια Κέντρα Ελληνικού Πολιτισμού, Βορειοηπειρωτικά 25 (2000), 37-41.
- Κουλούρας Π. - Φίλης Α., *Σμήμεση* Κουλούρας Παύλος - Φίλης Αριστοτέλης, *Σμήμεση (Μανοπούλια) Β. Ηπείρου και τα γύρω χωριά των Ριζών*, Γιάννινα 1988.
- Κουρίλας Λαυριώτης Ε., *Βιβλιογραφία* Κουρίλας Λαυριώτης Ευλόγιος, *Βιβλιογραφία Ηπείρου και Αλβανίας (Συμπλήρωμα των υπό Legrand, Βύρχνερ, Βιζουκίδου και Βέη εκδοθέντων)*, Ηπειρωτικά Χρονικά 3 (1928), 50-116.
- Κουρίλας Λαυριώτης Ε., *Η Μοσχόπολις* Κουρίλας Λαυριώτης Ευλόγιος, *Η Μοσχόπολις και η Νέα Ακαδημία αυτής*, Αθήναι 1935 (και Θεολογία 12 (1934), 68-84, 149-161, 314-335).
- Κουρίλας Λαυριώτης Ε., *Κορυτσά* Κουρίλας Λαυριώτης Ευλόγιος, *Κορυτσά*, Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών (ΜΗΠΣ) 1909, 283-291.
- Κουρίλας Λαυριώτης Ε., *Νέα Ακαδημία Μοσχόπολεως* Κουρίλας Λαυριώτης Ευλόγιος, *Νέα Ακαδημία Μοσχόπολεως, Ο ιδιάζων αυτής χαρακτήρ και οι ευρύτεροι σκοποί. Η καταγωγή των Κουτσοβλάχων και η εγγραμμάτισις της γλώσσης αυτών (Απόσπασμα εκ της ιστορίας της Μοσχόπολεως)*, εν Αθήναις 1935.
- Κρανήτης Β., *Ιστορία Ιωαννίνων* Κρανήτης Βασ., *Η Ιστορία των Ιωαννίνων (θ' αιώνας μέχρι 1913)*, Αθήνα 1988.
- Κρανήτης Β., *Λόγιοι* Κρανήτης Βασ., *Λόγιοι της Ηπείρου*, τόμος Α΄, Αθήνα 1979.
- Κρανήτης Β., *Ταξίδι* Κρανήτης Βασ., *Ταξίδι στην Ήπειρο*, Αθήνα 1970.

- Κρανίτης Β., *Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα*
Κυπαρισσάκος Π., *Ήπειρος*
- Κυράνης Β., *Ελληνο-Ηπειρωτικά*
- Κυριακίδης Σ.Π., *Εθνολογικά όρια*
- Κύρος Α., *Βαλκανικοί γείτονες*
Κώδηξ Χλωμού, Α, 1928
- Κώδηξ Χλωμού, Β*, 1922
- Κώδικας Μητροπόλεως Κορυτσάς*
- Κώδικας Σωτήρας,
(Κουλίδα Κ.Ι., *Σωτήρα*, 1998)
- Κώδικας Παναγίας Μοσχόπολης
(ΗΕ, 1958, Καλλιμάχου Δ.,
Μοσχόπολις, 1913)
- Κώδικας Σχωριάδων,
(Μπεντούλης Δ., 2002)
Κώδιξ Εκκλησίας Χλωμού, ΙΒΕ
- Κώδιξ Δελβίνου (ΗΧ, 1930)
- Κώνστας Η.Β., *Βορειοηπειρωτικό ζήτημα*
- Κώνστας Κ.Σ., *Μια «Διδαχή»*
- Κώνστας Κ.Σ., *Κοσμάς Αιτωλός*
- Κώνστας Κ.Σ., *Πάτερ-Κοσμάς Αιτωλός*
- Κώνστας Κ.Σ., *Αλβανικό χειρόγραφο*
- Κώστας Κ., *Κρυφά σχολεία*
- Κωφός Ε., *Επανάστασις Μακεδονίας*
- Κωφός Ε., *Σχολικά εγχειρίδια*
- Κωφός Ε., *Eastern Crisis*
- Κρανίτης Βασίλη, *Το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα*, Αθήνα 1987.
Κυπαρισσάκος Π., *Ήπειρος – 14 Φεβρουαρίου 1914*, Επιθεώρηση Αγροφυλακής Α, 2, σελ. 13.
- Κυράνης Βασίλειος, *Ελληνο-Ηπειρωτικά*, τόμοι Α΄ Β΄ (βρίσκονται στη βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών μελετών – Ιωάννινα).
- Κυριακίδης Στίλπων Π., *Τα βόρεια εθνολογικά όρια του Ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 1946 (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών – Εθνική Βιβλιοθήκη, 2).
- Κύρος Αλ., *Οι βαλκανικοί γείτονές μας*. Αθήναι 1962.
Κώδηξ Εκκλησίας Αγίας Παρασκευής Χλωμού. Αφιέρωμα Ἰοικονόμου Σπυρίδωνος Δημητριάδου, 1928, τόμος Α΄.
Κώδηξ Εκκλησίας Αγίας Παρασκευής Χλωμού. Μέρος Δεύτερον. *Ιστορικαί σελίδες. Το Χλωμόν*. Αφιέρωμα Ἰοικονόμου Σπυρίδωνος Δημητριάδου, 1922, τόμος Β΄.
- Κώδικας Μητροπόλεως Κορυτσάς – Αλληλογραφία Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβασίου Ωρολογά (1895-1900): Αρχείο ΙΒΕ (Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών).*
- Κώδικας Σωτήρας: Τετράδιο σημειώσεων με 51 βιβλιοδετημένα φύλλα, ο «Κουβαράς» (Κων. Ι. Κουλίδα, *Σωτήρα (χωριό στην Επάνω Δερόπολη της Β. Ηπείρου). Ιστορία, τοπωνύμια, τραγούδια γάμου*, Ιωάννινα 1998).
- Κώδικας της Παναγίας (ναός Παναγίας) Μοσχόπολης, φύλλο 33β΄, *Ηπειρωτική Εστία* 7, 1958 (Δημ. Καλλιμάχου, *Ο πολιτισμός της Μοσχοπόλεως. Η άλλοτε ακρόπολις του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού. Η Μοσχόπολις όπως την είδα το 1913*).
- Κώδικας των Σχωριάδων (Μπεντούλης Δημ., *Σχωριάδες Παγωνίου*, Θεσσαλονίκη 2002).
- Κώδιξ Εκκλησίας Χλωμού (γραμμένος από τον παπα-Σπύρο Δημητριάδη με βάση τον χαμένο κώδικα του μοναστηριού της Τσιάτιστας – βιβλιοθήκη ΙΒΕ).
- Κώδιξ του Δελβίνου *Ηπειρωτικά Χρονικά* 5 (1930), 56-75 (Μπαμίχα Θεμ.).
- Κώνστας Ηλίας Β., *Το Βορειοηπειρωτικόν ζήτημα (Ιστορική, εθνική και πολιτική τοποθέτησις)*, Αθήναι 1951.
- Κώνστας Κ. Σ., *Μια «Διδαχή» του Αγίου Κοσμά. Από ηπειρωτικό κώδικα του 1814*, *Ηπειρωτική Εστία* 17 (1968), 169-190.
- Κώνστας Κ. Σ., *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός*, Αθήναι 1973 (Εκκλησιαστικά Εκδόσεις Εθνικής Εκατονταετηρηκονταετίας).
- Κώνστας Κ. Σ., *Πάτερ-Κοσμάς ο Αιτωλός, ο Αναγεννητής της Βορείου Ηπείρου*, *Ηπειρωτική Εστία* 8 (1959), 265-271, 364-373.
- Κώνστας Κ.Σ., *Ένα αλβανικόν χειρόγραφον με προφητείες του Αγίου Κοσμά*, *Ηπειρωτική Εστία*, 5 (1956), 678—682.
- Κωνσταντακοπούλου Α., *Η ελληνική γλώσσα στα Βαλκάνια (1750-1850), το τετράγλωσσο λεξικό του Δανιήλ Μοσχοπολίτη*, Ιωάννινα 1988.
- Κώστας Κ., *Τα κρυφά σχολεία της σκλαβιάς*, *Ηπειρωτική Εστία* 4 (1955), 213-215.
- Κωφός Ευάγγελος, *Η επανάστασις της Μακεδονίας κατά το 1878. Ανέκδοτα προξενικά έγγραφα μετά συντόμου ιστορικής επισκοπήσεως*, Θεσσαλονίκη 1969.
- Κωφός Ευάγγελος, *Τα σχολικά εγχειρίδια της ελληνικής μειονότητας της Β. Ηπείρου την εποχή του Ενβέρ Χότζα*, Αθήνα 1994 (Ελληνική Επιτροπή – Κέντρο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης).
- Κωφός Ε., *Greece and the Eastern Crisis, 1875-1878*, Thes-

- Κωφός Ε., *Nationalism and Nationality* Κωφός Ε., *Modern Greece, Nationalism and Nationality*, edited by Martin Blinkhorn and Thanos Veremis, ELIAMEP, Athens 1990.
- Λαζαρίδης Κ., *Έγγραφα* Λαζαρίδης Κ., *Ανέκδοτα ιστορικά έγγραφα από το Βορειοηπειρωτικό Αγώνα του 1914. Αρχείο Γεωργίου Γεωργουλάκη*, Ιωάννινα 1977 (εκδόσεις Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών).
- Λαζάρου Α.Γ., *Αλβανοί, Αρβανίτες, Βορειοηπειρώτες* Λαζάρου Αχ. Γ., *Αλβανοί, Αρβανίτες, Βορειοηπειρώτες*, ανάπτυξη εκ του περιοδικού Παρνασσός, Αθήνα 1992.
- Λαζάρου Α.Γ., *Βόρειος Ήπειρος* Λαζάρου Αχ. Γ., *Βόρειος Ήπειρος. Ιστορία – πολιτισμός, Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 1990 (Ιωάννινα), 5-44.
- Λαζάρου Α.Γ., *Ιλλυρολογία* Λαζάρου Αχ. Γ., *Ιλλυρολογία και Βορειοηπειρωτικός Ελληνισμός*, Αθήνα 1988 (Επιτροπή Ενημερώσεως για τα Εθνικά Θέματα, Σειρά μελετημάτων αυτοτελών και σε αντίτυπα).
- Λάιος Γ.Σ., *Σίμων Σίνας* Λάιος Γ. Σ., *Σίμων Σίνας*, έκδοση Ακαδημίας Αθηνών, Αθήναι 1972.
- Λάιος Γ., *Περιγραφή* Λάιος Γεώργιος, *Περιγραφή της Βορείου Αλβανίας και της Βορείου Ηπείρου από τον Γ. Δημητρίου εξ Αργυροκάστρου (1783). Ανέκδοτο ιστορικό δοκουμέντο από τα Κρατικά Αρχεία της Αυστρίας*, Ηπειρωτική Εστία 5 (1956), 641-650.
- Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1971 Λαμπρίδης Ιωάννης, *Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα και άλλα δημοσιεύματα (Ζαγορισιακά, διάφοροι λόγοι κλπ.)*, τόμος Α', Ιωάννινα 1971 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών – 17).
- Λαμπρίδης Ι., *Μελετήματα*, 1875-1880 Λαμπρίδης Ιωάννης, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, Αθήναι 1875-1880.
- Λαμπρίδης Ι., *Μελετήματα*, 1889 Λαμπρίδης Ιωάννης, *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, Αθήναι 1889.
- Λαμπρίδης Ι., *Μελετήματα*, 1971 Λαμπρίδης Ιωάννης, *Ηπειρωτικά Μελετήματα, Ιωάννινα – Αλή Πασάς, Κούρεντα και Τσαρκοβίστα – Κατσανοχώρια – Μαλακάσι – Ιερά Σκηνώματα – Πωγώνι – Ζαγόρι – Σούλι*, τεύχη 1-10, τόμος Β', Ιωάννινα 1971 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών – 17).
- Λαμπρίδης Ι., *Μελετήματα*, 1887 Λαμπρίδης Ιωάννης, *Ηπειρωτικά Μελετήματα. Τεύχος πρώτον. Περιγραφή της πόλεως Ιωαννίνων*, Αθήναι 1887 (τυπογραφείον Βλαστού Βαρβαρρήγου).
- Λαμπρίδης Ι., *Ιστορικές Μελέτες* Λαμπρίδης Ιωάννης, *Ηπειρωτικές Ιστορικές Μελέτες*, Αθήναι 1899.
- Λαμπρίδης Ι., *Αλή πασάς* Λαμπρίδης Ιωάννης, *Ο Τεπελενλής Αλή πασάς*, Αθήναι 1887.
- Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α Λαμπρίδης Ιωάννης, *Περί των εν Ηπείρω αγαθοεργημάτων*, Α, Αθήναι 1880 / Μέρος Πρώτον, Αθήναι 1880 (τύποις Γεωργίου Κιούση).
- Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Β Λαμπρίδης Ιωάννης, *Περί των εν Ηπείρω αγαθοεργημάτων*, Β, Αθήναι 1880 / Μέρος Δεύτερον, Αθήναι 1880 (εκ του τυπογραφείου Ν. Ρουσοπούλου).
- Λαμπρίδης Ι., *Πογωνιακά* Λαμπρίδης Ιωάννης, *Πογωνιακά*, Αθήναι 1889.
- Λάμπρου Σ., *Σημειώματα* Λάμπρου Σπ. *Ιστορικά σημειώματα περί του Ηπειρωτικού Ζητήματος*, Νέος Ελληνομήμων 10 (1914).
- Λάμπρου Σ., *Μοσχόπολις, οικογ. Σίνα* Λάμπρου Σπ., *Η Μοσχόπολις και η οικογένεια Σίνα*, Νέος Ελληνομήμων 21 (1927), 159-164.
- Λάμπρου Σ., *Κατάκτησις της Ελλάδος* Λάμπρου Σπ., *Η υπό των Φράγκων κατάκτησις της Ελλάδος*, Νέος Ελληνομήμων 19 (1925).
- Λάμπρου Σ., *Ηπειρωτικά* Λάμπρου Σπ., *Ηπειρωτικά*, Νέος Ελληνομήμων 10 (1913), 369-443' 11 (1914), 3-56.
- Λάμπρου Σ., *Λόγοι και αναμνήσεις* Λάμπρου Σπ., *Λόγοι και αναμνήσεις εκ του Βορρά*, Αθήναι 1909.
- Λάμπρου Σ., *Παιδεία εν Ιωαννίνοις* Λάμπρου Σπ., *Περί της παιδείας εν Ιωαννίνοις επί Τουρκοκρατίας*, Νέος Ελληνομήμων 13 (1916), 273-317.

- Λάσκαρης Μ.Θ., *Ανατολικόν Ζήτημα* Λάσκαρης Μ. Θ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1923*, Α', Θεσσαλονίκη 1948.
- Λάσσο Κορυτσάς, *Πεπραγμένα* Λάσσο Κορυτσάς, *Λογοδοσία των Πεπραγμένων υπό της Εφορίας αυτού κατά το σχολικό έτος 1905-1906*, Κορυτσά 1906.
- Λέκκας Α.Π., *Βόρειος Ήπειρος* Λέκκας Αθαν. Π., *Βόρειος Ήπειρος. Αρχαιολογικά μνημεία και ευρήματα*, Αθήνα 1993 (έκδοση πανελληνίου Συνδέσμου Βορειοηπειρωτικού Αγώνος).
- Λέκκας Α.Π., *Η Πολίτσανη* Λέκκας Αθαν. Π., *Η Πολίτσανη. Κομόπολις του Πωγωνίου της Βορείου Ηπείρου*, Αθήναι 1985.
- Λέκκας Α.Π., *Ιστορία* Λέκκας Αθανάσιος Π., *Συνοπτική ιστορία της Βορείου Ηπείρου*, Αθήναι 1987 (ΠΑΣΥΒΑ – Πανελλήνιος Σύνδεσμος Βορειοηπειρωτικού Αγώνος).
- Λερός Ε., *Ζωγράφεια Διδασκαλεία* Λερός Ε., *Τα εν Κεστορατίω Ζωγράφεια Διδασκαλεία και ο Άγιος Δρυινοπόλεως κυρ - Κοσμάς*, εν Παρισίσις 1890.
- Λέφας Χ., *Ιστορία Εκπαιδύσεως* Λέφας Χρ., *Ιστορία της Εκπαιδύσεως*, Αθήνα 1942 (ΟΕΔΒ)..
- Λούστας Ν.Α., *Εκπαίδευση* Λούστας Νίκος Α., *Η εκπαίδευση στην περιοχή Φλωρίνης – Μοναστηρίου κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας και η Μακεδονία*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 158 (1983), 23-34.
- Μαγκαφάς Π.Κ. – Παπαδόπουλος Β.Γ., *Ιστορικό Αρχείο ΙΒΕ* Μαγκαφάς Παναγιώτης Κ. – Παπαδόπουλος Βασίλειος Γ., *Το Ιστορικό Αρχείο του Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών. Κατάλογος ταξινομημένου αρχαιακού υλικού*, Ιωάννινα 2005 (πρόλογος Βασίλη Κόντη, Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών – Τμήμα εκδόσεων ιστορικής και πολιτικής επιστήμης).
- Μαζαράκης Ι.Κ. – Αινιάν, *Μακεδονικός Αγών* Μαζαράκης Ι. Κ. - Αινιάν, *Ο Μακεδονικός Αγών*, Θεσσαλονίκη 1962 / Αθήνα 1981 («Δωδώνη»).
- Μαζαράκης Ι.Κ. – Αινιάν, *Μακεδονικό Ζήτημα και η γέννηση του νέου Μακεδονικού Ζητήματος (με 6 χάρτες γεωγραφικούς και στατιστικούς). The Macedonian Question and the birth of the new Macedonian Question (with 6 geographical and statistical maps). La Question Macédonienne et la naissance de la nouvelle Question Macédonienne (anec 6 cartes géographiques et statistiques)*, Αθήνα 1992 (Εκδόσεις «Δωδώνη». Editions «Dodoni»).
- Μαμμόπουλος Α., *Ήπειρος* Μαμμόπουλος Α., *Ήπειρος*, τόμοι Α'-Γ', Αθήναι 1961-1964
- Μαμμόπουλος Α.Χ., *Αγία Τριάδα Πέπελης* Μαμμόπουλος Αλεξ. Χ., *Στην Αγία Τριάδα της Πέπελης*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα. Β', Αθήναι 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), 29-31.
- Μαμμόπουλος Α.Χ., *Σχολεία, διδάσκαλοι* Μαμμόπουλος Αλέξ. Χ., *Σχολεία και διδάσκαλοι του αλύτρωτου Ελληνισμού*, Αθήνα 1967 (Βιβλιοθήκη Ηπειρωτικής Εστίας Αθηνών - 18).
- Μαμμόπουλος Α., *Συμβολή* Μαμμόπουλος Αλέξ., *Η συμβολή της Βορείου Ηπείρου στον αγώνα του '21*, Ηπειρωτική εστία 20 (1971).
- Μαρτινιανός Ι., *Η Μοσχόπολις* Μαρτινιανός Ιωακείμ (Μητροπολίτου Ξάνθης), *Η Μοσχόπολις 1330-1930*. Επιμέλεια Στίλπωνος Κυριακίδου, Θεσσαλονίκη 1957 (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών – Μακεδονική Βιβλιοθήκη, 21).
- Μαρτινιανός Ι., *Συμβολαί* Μαρτινιανός Ιωακείμ, *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχόπολεως. Α' Η Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου κατά τον αυτή κώδικα (1630-1875)*, Αθήναι 1939 (Αρχαίος εκδοτικός οίκος Δημητρίου Δημητράκου).
- Μάτσιας Χ.Μ., *Πωγώνι – Δερόπολη* Μάτσιας Χρήστος Μ., πρεσβυτ., *Πωγώνι - Δερόπολη: Ήθη - Έθιμα - Τραγούδια*, Αθήνα - Γιάννενα 1985.
- Μαυρογορδάτου Ελπ., *Ήπειρος* Μαυρογορδάτου Ελπινίκη, *Η Ήπειρος (Λεύκωμα Ετήσιον)*, έτος Β', εν Κωνσταντινουπόλει 1911.
- Μέκιος Κ.Μ., *Ιστορία της Ηπείρου* Μέκιος Κωνσταντίνος Μ., *Ιστορία της Ηπείρου*, Κάιρο 1909.
- Μελάς Λ., *Αλβανικό Ζήτημα* Μελάς Λ., *Το Αλβανικό Ζήτημα*, Αθήναι 1902.
- Μελάς Λ.Ι., *Βόρειος Ήπειρος* Μελάς Λέων Ι., *Η Βόρειος Ήπειρος και το εθνικό ζήτημα*,

- Μέξης Β.Μ., *Οίκος Μέξη*
- Μέρτζιος Κ., *Μνημεία*
- Μέρτζιος Κ., *Διαθήκη Σ. Ρίζου*
- Μεσημέρης Σ.Σ., *Δίκαια Ελλήνων*
- Μεταλληνός Γ., *Τουρκοκρατία*
- Μεταλλινού Α.Β., *Βόρειος Ήπειρος*
- Μηλιαράκης Α., *Οδοιπορικόν*
- Μικέλης Χ.Β., *Εκκλησία Β. Ηπείρου*
- Μιχαήλ - Δέδε Μ., *Δημοτικό Τραγούδι*
- Μιχαήλ - Δέδε Μ., *Έλληνες Αρβανίτες*
- Μιχαήλ - Δέδε Μ., *Έλληνες Αρβανίτες – πρακτικά*, 1992
- Μιχαλόπουλος Α., *Δίπτυχον*
- Μιχαλόπουλος Δ., *Πολιτική*
- Μιχαλόπουλος Δ., *Ελευθέριος Βενιζέλος*
- Μιχαλόπουλος Φ., *Ένας εμπνευσμένος Καλόγερος*
- Μιχαλόπουλος Φ., *Η Κορυτσά*
- Μιχαλόπουλος Φ., *Οικοδομική, τέχνη*
- Μιχαλόπουλος Φ., *Κοσμάς Αιτωλός*
- Μιχαλόπουλος Φ., *Μοσχόπολις*
- Μιχαλόπουλος Φ., *Πολιτισμός*
- Μιχαλόπουλος Φ., *Το Αργυρόκαστρο*
- Μιχαλόπουλος Φ., *Χειμάρρα*
- Μοσκόφ Κ., *Συνείδηση – Ιδεολογία*
- Μοσχόπολις, *Συμπόσιο*
- ανάτυπο από το 154^ο τεύχος της «Ηπειρωτικής Εστίας» (τόμος ΙΔ'), Ιωάννινα 1965, 89-99.
- Μέξης Βασίλειος Μ., *Οίκος Μέξη. Ιστορικόν και ανέκδοτον αρχείον*, Αθήνα 1984.
- Μέρτζιος Κ., *Μνημεία Μακεδονικής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947.
- Μέρτζιος Κων., *Ανέκδοτα ηπειρωτικά μνημεία. Ολόκληρος η διαθήκη του εκ Δελβίνου Σ. Ρίζου*, Ηπειρωτικά Χρονικά 13 (1938), 91-102.
- Μεσημέρης Σπύρος Σταμ., *Τα δίκαια των Ελλήνων και η βουβή τραγωδία της Βορείου Ηπείρου*, Ιωάννινα 1978 (έκδοση της εφημερίδας «Φωνή της Βορείου Ηπείρου»).
- Μεταλληνός Γεώργιος, *Τουρκοκρατία*, Αθήνα 1988 («Ακρίτας»).
- Μεταλλινού Αγγελική Β., *Βόρειος Ήπειρος. Αι Εθνικά Διεδικήσεις μας, Μέρος πρώτο*, Θεσσαλονίκη 1950.
- Μηλιαράκης Α., *Οδοιπορικόν Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας*, Αθήνα 1878.
- Μικέλης Χρίστος Β., *Η εκκλησία εις την Βόρειον Ήπειρον (Σύντομος ανασκόπησις)*, Νέα Υόρκη 1974.
- Μιχαήλ - Δέδε Μαρία, *Δημοτικό Τραγούδι και Ιστορία. Τουρκαλβανοί και Έλληνες Αρβανίτες*, Ιωάννινα 1995 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 17).
- Μιχαήλ - Δέδε Μαρίας, *Οι Έλληνες Αρβανίτες*, Ιωάννινα 1987 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 11, εκδόσεις «Δωδώνη»).
- Μιχαήλ - Δέδε Μαρίας, *Οι Έλληνες Αρβανίτες*, πρακτικά Β' Πανελληνίου Συνεδρίου για το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα, Αθήνα 1992.
- Μιχαλόπουλος Α., *Δίπτυχον, Δικαιοσύνη και ισότης. Γεννήθηκα στην Κορυτσά το 1781*, Αθήνα 1975.
- Μιχαλόπουλος Δημήτρης, *Η ελληνική πολιτική στο βορειοηπειρωτικό ζήτημα*, πρακτικά Β' Πανελληνίου Συνεδρίου για το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα, Αθήνα 1992
- Μιχαλόπουλος Δημήτρης, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα*, Αθήνα 1992.
- Μιχαλόπουλος Φάνης, *Ένας εμπνευσμένος Καλόγερος*, περιοδικό Κιβωτός, έτος Α', φ. 2, 56-58.
- Μιχαλόπουλος Φάνης, *Η Κορυτσά. Εστία του Μακεδονικού Ελληνισμού*, Νέα Εστία 28 (1940), 1422-1424.
- Μιχαλόπουλος Φάνης, *Η οικοδομική και η τέχνη της Μοσχόπολεως*, Νέα Εστία 29 (1941), 105-112.
- Μιχαλόπουλος Φάνης, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, Αθήνα 1940.
- Μιχαλόπουλος Φάνης, *Μοσχόπολις. Αι Αθήναι της Τουρκοκρατίας (1500- 1769)*, Αθήνα 1941 (έκδοσις Περιηγητικής Λέσχης).
- Μιχαλόπουλος Φάνης, *Ο ελληνικός πολιτισμός στη Βόρειο Ήπειρο*, Βορειοηπειρωτικά 1950 (Μάιος-Ιούνιος), σελ. 9.
- Μιχαλόπουλος Φάνης, *Το Αργυρόκαστρο*, Νέα Εστία 38 (1945), 821-825, 896-898, 971-977.
- Μιχαλόπουλος Φάνης, *Χειμάρρα, Κοιτίδα του ανατολικού αρματολισμού*, Νέα Εστία 29 (1941), 176-179.
- Μοσκόφ Κ., *Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα 1830-1909. Ιδεολογία του μεταπρατικού χώρου*, Θεσσαλονίκη 1972.
- Μοσχόπολις, *Διεθνές Συμπόσιο* (Θεσσαλονίκη 31 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 1996) – Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών: Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 91, Θεσσαλονίκη 1999.

- Μουζίνας Η., *Επιτροπή* Μουζίνας Η., *Διεθνής Επιτροπή Εθνολογικής Ερεύνης εις την Βόρειον Ήπειρον. Το Πρωτόκολλον της Φλωρεντίας*, Ηπειρωτική εστία 4 (1955), 117-124, 233-236, 328-330.
- Μπαϊρακτάρης Γ.Χ., *Κορυτσά* Μπαϊρακτάρης Γεωργ. Χ., *Τα κατά τον αγώνα της ανεξαρτησίας της πόλεως και της επαρχίας Κορυτσάς*, Αθήναι 1916 (εκ του τυπογραφείου Π. Α. Πετράκου).
- Μπάλος Θ., *Χλωμό* Μπάλος Θανάσης (Μπιρμπίλης), επιμέλεια, *Χλωμό Παγωνίου*, Άγιοι Σαράντα Απρίλης 1993 (δακτυλογραφημένες σημειώσεις).
- Μπαμίχας Θ., *Κώδιξ Δελβίνου* Μπαμίχας Θεμ., *Κώδιξ του ναού της πόλεως Δελβίνου*, Ηπειρωτικά Χρονικά, 5 (1930), 56-75.
- Μπαράς Β., *Επισκοπή Δρυινουπόλεως* Μπαράς Βασίλειος, *Η Επισκοπή Δρυινουπόλεως*, Ηπειρωτική Εστία 1 (1952), 233-236, 560-564, 673-676.
- Μπαράς Β., *Πρόδρομοι* Μπαράς Βασίλειος, *Πρόδρομοι του Εικοσιένα*, Ηπειρωτική Εστία 3 (1954).
- Μπαράς Β., *Το Δέλβινο* Μπαράς Βασίλειος, *Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου και οι γειτονικές του περιοχές Αργυροκάστρου, Χειμάρας, Παγωνίου, Φιλιατών, Παραμωθιάς κλπ. Πρόλογος και επιμέλεια Α. Ι. Βρανούση. Τοπαρχία Δελβίνου, ιστορία και αρχαιότητες, επιφανείς άνδρες, αγωνισταί και εθναπόστολοι, ο κώδιξ του Δελβίνου, επισκοπές και επίσκοποι, εκκλησίες και μοναστήρια, σχολεία και διδάσκαλοι*, Αθήναι 1966.
- Μπέλλος Λ., *Αλβανικά* Μπέλλος Λ., *Αλβανικά ή αι τρεις ζώσαι διάλεκτοι της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήναι 1903.
- Μπεντούλης Δ., *Έκθεση* Μπεντούλης Δημήτριος, *Έκθεση με τα πορίσματα της αποστολής του Ινστιτούτου Επιστημών στην περιοχή Παγωνίου*, Τίρανα 1956.
- Μπεντούλης Δ., *Σημειώσεις, επιγραφές* Μπεντούλης Δημήτριος, *Σημειώσεις και επιγραφές του χωριού Σχωριάδες*, χειρόγραφο (δημοσιεύθηκαν: *Σχωριάδες Παγωνίου*, Θεσσαλονίκη 2002, 166-180, εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες* Μπεντούλης Δημήτριος, *Σχωριάδες Παγωνίου*, Θεσσαλονίκη 2002 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Μπέττης Σ., *Αδελφότητες, Σύλλογοι* Μπέττης Στεφ., *Ηπειρωτικές Αδελφότητες και Σύλλογοι της Τουρκοκρατίας*, Ηπειρωτικά Χρονικά 26 (1984), 201-328.
- Μπέττης Σ., *Ευεργέτες* Μπέττης Στεφ., *Ηπειρωτική Ευποιία (ή βιογραφική συλλογή Ηπειρωτών ευεργετών της Τουρκοκρατίας)*, Α', Γιάννινα 1982.
- Μπέττης Σ., *Συμβολή* Μπέττης Στεφ., *Συμβολή στη μελέτη του Ηπειρωτικού Διαφοτισμού*, Ηπειρωτική Εστία 20 (1971).
- Η Δρόπολις, Λεύκωμα – 1965 Μπέττου Ανδρέα, *Σωτεία. Το κεφαλοχώρι της Άνω Δροπόλεως*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα, έτος πρώτον, Αθήναι 1965 (έκδοσις της εν Αθήναις Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»).
- Μπίρης Κ., *Αρβανίτες* Μπίρης Κ., *Αρβανίτες*, Αθήνα 1960.
- Μπίρης Κ., *Ιστορία* Μπίρης Κ., *Ιστορία Ελλήνων Αρβανιτών*, Αθήνα 1985.
- Μπόγκας Ε., *Ρουμανική προπαγάνδα* Μπόγκας Ευάγγελος, *Η αντίδραση των Ηπειρωτών στη ρουμανική προπαγάνδα*, Ηπειρωτική Εστία 9 (1960), 112-116.
- Μπόγκας Ε., *Συμπληρωματικά στοιχεία* Μπόγκας Ευάγγελος, *Λίγα συμπληρωματικά στοιχεία στην αντίδραση των Ηπειρωτών στη ρουμανική προπαγάνδα*, Ηπειρωτική Εστία 9 (1960), 284-287.
- Μπόγκας Ε., *Ιδιώματα* Μπόγκας Ευάγγελος, *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου (Βορείου, Κεντρικής και Νοτίου)*, τόμοι Α'-Β', Ιωάννινα 1964-1966 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών – 13).
- Μπονίδης Κ.Θ., *Φιλεκαπαιδευτικοί Σύλλογοι, 1997* Μπονίδης Κυριάκος Θ., *Η δραστηριότητα των Ελληνικών Φιλεκαπαιδευτικών Συλλόγων στη Μακεδονία κατά την περίοδο 1869-1914*, στους: Τερζή Ν. Π. – Ζιώγου Σ. (επιμέλεια), *Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία. Πρώτη προσέγγιση και απογραφή*, Θεσσαλονίκη 1997 (Ιστορικό Αρχείο

- Μπονίδης Κ.Θ., *Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι*, 1996
- Μπονιτώνας Ε, *Προγράμματα, οδηγία – Β*
- Μπονιτώνας Ε, *Προγράμματα, οδηγία – Α*
- Μπούρας Δ., *Κορυτσά*
- Μυλωνάς Θ., *Β. Ήπειρος*
- Μυστακίδης Β.Α., *Συμβολή*
- Μυστακίδης Β., *Σχολεία*
- Μυστακίδης Ν., *Άγιος Κοσμάς*
- Μυστακίδης Ν.Γ., *Δρόβιανη*
- Μυστακίδης Ν.Γ., *Περιγραφή*, 1904
- Μυστακίδης Ν.Γ., *Περιγραφή*, 1980
- Μυστακίδης Ν.Γ, *Περί Δρυινοπόλεως*
- Νάτσης Δ.Α., *Κλεισάρι και Σελλειό*
- Νιάκαρης Χ., *Αναμνήσεις*
- Νιάκαρης Χ., *Η Κοσοβίτσα*
- Νικοκλέους Ν.Γ., *Πραγματεία*
- Νικολαΐδου Ε.Ι., *Η αλβανική κίνηση*
- Νικολαΐδου Ε.Ι., *Ρουμανική προπαγάνδα*
- Νικολαΐδου Ε.Ι., *Στάση Τουρκίας*
- Νεοελληνικής Εκπαίδευσης – 3, εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη), 59-100
- Μπονίδης Κυριάκος Θ., *Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία (1869-1914)*, Θεσσαλονίκη – Αθήνα 1996 (Σειρά: Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 1 – εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη).
- Μπονιτώνας Ευθύμιος, *Σχολικά προγράμματα και διδακτικά οδηγία, Β΄. Το κοινόν δημοτικόν σχολείον*, Αθήναι 1909.
- Μπονιτώνας Ευθύμιος, *Σχολικά προγράμματα και διδακτικά οδηγία. Α΄. Το νηπιαγωγείον των ξενοφώνων ελληνικών κοινοτήτων*, Αθήναι 1908.
- Μπούρας Δ., *Κορυτσά*, άρθρο στη Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ, τόμος 34, Αθήνα 1984, 234-235
- Μυλωνάς Θαλής, *Β. Ήπειρος, Αγ. Κοσμάς ο Αιτωλός – πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου*, Κόνιτσα 22-24 Αυγ. 1987.
- Μυστακίδης Β. Α., *Συμβολή εις την Ηπειρωτικήν Βιβλιογραφίαν*, Ηπειρωτικά Χρονικά 6 (1931), 277-284.
- Μυστακίδης Βασ., *Σχολεία μετά την άλωση κατά τους κώδικες του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών 13 (1937), 143-154.
- Μυστακίδης Ν., *Ο Άγιος Κοσμάς ο εξ Αιτωλίας*, εφημερίδα *Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως*, 27 Σεπτεμβρίου 1895.
- Μυστακίδης Νικόλαος Γ., *Πραγματεία περί Δρόβιανης, Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 165, 1 Δεκεμβρίου, 166, 8 Δεκεμβρίου, 167, 15 Δεκεμβρίου 1895.
- Μυστακίδης Ν. Γ., *Σύντομος γεωγραφική και ιστορική περιγραφή του τμήματος Δρυινοπόλεως*, Ηπειρωτικός Αστήρ, 1904, 67-73.
- Μυστακίδης Νικόλαος Γ., *Σύντομος γεωγραφική και ιστορική περιγραφή του τμήματος Δρυινοπόλεως*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα. Β΄, Αθήναι 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), 9-11.
- Μυστακίδης Ν. Γ., *Περί Δρυινοπόλεως μετ' επιγραφών*, Φωνή της Ηπείρου – εφημερίδα Αθηνών (αρ. φ.: 407/1901, 509/1903).
- Νάτσης Δημοσθένης Αριστ., *Το Κλεισάρι και το Σελλειό*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα. Β΄, Αθήναι 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), σελ. 95-102.
- Νιάκαρης Χρήστος, *Αναμνήσεις από την Κοσοβίτσα*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα, έτος πρώτον, Αθήναι 1965 (έκδοσις της εν Αθήναις Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»).
- Νιάκαρης Χρήστος, *Η Κοσοβίτσα*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα. Β΄, Αθήναι 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), 121-126.
- Νικοκλέους Ν. Γ., *Περί της αυτοχθονίας των Αλβανών, ήτοι Σκιπιτάρ. Πραγματεία ιστορικοφιλολογική*, Γοτίγγη 1885.
- Νικολαΐδου Ελευθερία Ι., *Η αλβανική κίνηση στο βιλαέτι των Ιωαννίνων και η συμβολή των λεσχών στην ανάπτυξη της*, Ιωάννινα 1984 (Ίδρυμα Ιονίου και Αδριατικού Χώρου – 9).
- Νικολαΐδου Ελευθερία Ι., *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου. τ. Α΄ (μέσα 19^{ου} αι. – 1900)*, Ιωάννινα 1995 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών – 50).
- Νικολαΐδου Ελευθερία Ι., *Η στάση της Τουρκίας απέναντι στους Αλβανούς σε συνάρτηση με τη διάδοση της Μεγάλης Ιδέας στην Ήπειρο*, Δωδώνη 8 (1979), 81-110.

- Νικολαΐδου Ε.Ι., *Η χρήση της ελληνικής γλώσσας*
- Νικολαΐδου Ε.Ι., *Ξένες προπαγάνδες*
- Νικολαΐδου Ε.Ι., *Οι κρυπτοχριστιανοί*
- Νικολαΐδου Ε.Ι., *Σχολεία, δάσκαλοι*
- Νούτσος Χ., *Προγράμματα*
- Ντέμης Δ.Θ., *Ο Λόγος*
- Νυσταζοπούλου Μ., *Ήπειρος*
- Ξηραδάκη Κ., *Παρθεναγωγεία, δασκάλες*
- Ξηροτύρης Ι., *Σχολεία*
- Ο Βορειοηπειρ. Αγώνας*, ΔΙΣ / ΓΕΣ
- Ο ελληνικός στρατός*, ΔΙΣ / ΓΕΣ
- Ο Ελληνισμός Β. Ηπείρου, πρακτικά*, 1997
- Ο εν Αθήναις ΣΔΕΓ*, Πεπραγμένα
- Οικονομίδης Α., *Λόγος*
- Οικονομίδης Μ., *Ηπειρωτικά*
- Οικονομίδης Μ., *Ηπειρ. Ημερολόγιο*, Α΄
- Οικονόμου Γ., *40 Άγιοι Ηπείρου*
- Οικονόμου Μ., *Ιστορικά*
- Οικονόμου Φ.Γ., *Η Εκκλησία*
- Οικονόμου Φ.Γ., *Βόρειος Ήπειρος*
- Νικολαΐδου Ελευθερία Ι., *Η χρήση της ελληνικής γλώσσας στη δικαιοσύνη και στη διοίκηση του βιλαετίου Ιωαννίνων (1889-1912)*, ανάτυπο από το «Ηπειρωτικό Ημερολόγιο» 1985, Ιωάννινα 1985.
- Νικολαΐδου Ελευθερία Ι., *Ξένες προπαγάνδες και εθνική αλβανική κίνηση στις μητροπολιτικές επαρχίες Δυρραχίου και Βελεγράδων κατά τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20ού αιώνα*, Ιωάννινα 1978 (Ίδρυμα Ιονίου και Αδριατικού Χώρου – 1).
- Νικολαΐδου Ελευθερία Ι., *Οι κρυπτοχριστιανοί της Σπαθίας (Αρχές 18^{ου} αι. – 1912)*, Ιωάννινα 1979 (Ίδρυμα Ιονίου και Αδριατικού Χώρου – 5).
- Νικολαΐδου Ελευθερία Ι., *Σχολεία και δάσκαλοι της μητροπολιτικής επαρχίας Ιωαννίνων (στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20ού αι.)*, ανάτυπο από το Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 3 (1981), 159-212 Ιωάννινα 1981.
- Νούτσος Χ., *Προγράμματα Μέσης Εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973)*, Αθήνα 1979.
- Ντέμης Δ. Θ., *Ο Λόγος*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα. Β΄, Αθήναι 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), 47-49.
- Νυσταζοπούλου Μαρία, *Η Ήπειρος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας και η εθνική αναγέννηση*, Ιωάννινα 1982.
- Ξηραδάκη Κούλα, *Από τα Αρχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Παρθεναγωγεία και Δασκάλες Υπόδουλου Ελληνισμού*, Α΄-Β΄, Αθήνα 1972-1973.
- Ξηροτύρης Ι., *Τα ελληνικά σχολεία κατά την τουρκοκρατία*, τ. 1-2, Αθήνα 1972-1973.
- Ο Βορειοηπειρωτικός Αγώνας*, έκδοση Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ) του Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΓΕΣ), Αθήνα 1997.
- Ο ελληνικός στρατός κατά τους βαλκανικούς πολέμους 1912-1913*, έκδοση Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ) του Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΓΕΣ), τόμοι 3, Αθήνα 1988, 1991, 1992.
- Ο Ελληνισμός της Βορείου Ηπείρου*, Δήμερο Επιστημονικό Συνέδριο *Ελληνοαλβανικές σχέσεις και Βόρειος Ήπειρος, χθες, σήμερα, αύριο*, Αθήνα 10 και 11 Ιουνίου 1992 – πρακτικά, Αθήνα 1997, 27-34.
- Ο εν Αθήναις προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Σύλλογος* – έκθεσις: α) Των πεπραγμένων από της συστάσεως αυτού μέχρι τούδε (1869-1871). β) Των κατά τα έτη 1872-1873 πεπραγμένων. γ) Των κατά το 1874 πεπραγμένων. δ) Των κατά το 1875 πεπραγμένων. ε) Των κατά το 1876 και 1877 πεπραγμένων.
- Οικονομίδης Αθανάσιος, *Λόγος εκφωνηθείς εις την κατάθεσιν του θεμελίου λίθου της εν Κεστορατείω Ζωγραφείου Σχολής* (την 26 Οκτωβρίου), εν Κωνσταντινουπόλει 1869 (τύποις Ανατολικού Αστέρως).
- Οικονομίδης Μιλ., *Ηπειρωτικά*, Θεσσαλονίκη 1938.
- Οικονομίδης Μιλ., *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, Α΄ (1911), Β΄ (1914).
- Οικονόμου Γεωργίου Αθ., *40 Άγιοι της Ηπείρου*, Ιωάννινα 1955.
- Οικονόμου Μιχ., *Ιστορικά της ελληνικής Παλιγγενεσίας*, Αθήναι 1873.
- Οικονόμου Φώτιος Γ., *Η Εκκλησία εν Βορείω Ηπείρω από της πρώτης διαδόσεως του Χριστιανισμού μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Αθήναι 1969.
- Οικονόμου Φώτιος Γ., *Η πολυπαθής Βόρειος Ήπειρος διά μέσου των αιώνων*, Αθήναι 1985.

- Οικονόμου Φ., *Η Εκκλησία Ηπείρου*
Οικονόμου Φ., *Εκκλησία Αλβανίας*
- Οικονόμου Φ., *Η συμβολή*
- Οικονόμου Φ., *Ορθοδοξία, Ελληνισμός*
- Οικονόμου Φ., *Σχολεία*
- Ο Μακεδονικός Αγών*, ΔΙΣ / ΓΕΣ
- Ο Μακ. Αγώνας, Απομνημονεύματα*
Αρχείο Πηνελόπης Δέλτα, 1984
- Ο Μακ. Αγώνας, Απομνημονεύματα*, 1984
- Ο Πατροκοσμάς*, ΚΛΙΕ
- Παγούνης Ε., *Γεωγραφία*
Παντελεήμων, *Δοσίθεος*
- Πάντος Α., *Σωτήρα*
- Πάντος Α.Σ., *Σχολείον Σωτήρος - 1980*
- Πάντος Α.Σ., *Σχολείον Σωτήρος - 1962*
- Παπαγεωργίου Κ., *Η παιδεία*
- Παπαδόπουλος Α., *Η Παιδεία*
- Παπαδόπουλος Γ.Χ.,
Ελληνική μειονότητα
- Παπαδόπουλος Γ.Χ., *Χρονικό*
- Παπαδόπουλος Γ.Χ., *Σχολικόν ζήτημα*
- Παπαδόπουλος Γ.Χ.,
Αναδρομή Θρησκευτικού ζητήματος
- Οικονόμου Φώτιος, *Η Εκκλησία της Ηπείρου*, Αθήνα 1982.
Οικονόμου Φώτιος, *Η Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας 1912-1988 και η συμβολή της εις την διατήρησιν του Ελληνισμού της Βορείου Ηπείρου*, Αθήνα 1988 (έκδοση Νέα Θέσις).
Οικονόμου Φώτιος, *Η συμβολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας εις την διατήρησιν του Ελληνισμού της Βορείου Ηπείρου (Διατρεπτικά κέντρα – Ιερός κλήρος)*, Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου Βόρειος Ήπειρος, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός (Κόνιτσα 22-24 Αυγούστου 1987), Αθήνα 1988, 421-442.
Οικονόμου Φώτιος, *Ορθοδοξία και Ελληνισμός*, Αθήνα 1990 (έκδοση Ελεύθερη Σκέψις).
Οικονόμου Φώτιος, *Τα σχολεία της Ενιαίας Ηπείρου στους χρόνους της Τουρκοκρατίας (1453-1913)*, Αθήνα 1987.
Ο Μακεδονικός Αγών και τα εις Θράκην γεγονότα - έκδοση Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ) του Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΓΕΣ), Αθήνα 1979.
Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα Γερμανού Καραβαγγέλη, Γεωργίου Δικόνου-Μακρή, Παναγιώτη Παπατζαντετα, Αρχείο Μακεδόνικου Αγώνα Πηνελόπης Δέλτα, έκδοση ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1984.
Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα Π. Αργυρόπουλου, Α. Ζάννα, Κ. Μαζαράκη-Αινιάνος, Α. Σουλιάτη-Νικολαΐδη, Ναούμ Σπανού, Β. Σταυρόπουλου, έκδοση ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1984.
Ο Πατροκοσμάς, Έργο του και κρίσεις, Αθήνα 1980 (Κέντρο Λαογραφικών και Ιστορικών Επιστημών «Ο Ευγένιος Γιαννούλης και ο Κοσμάς ο Αιτωλός» Μεγαδέντρου Θερμού).
Παγούνης Ε., *Γεωγραφία*, Κωνσταντινούπολις 1902.
Παντελεήμων, Μητροπολίτης Αργυροκάστρου, *Δοσίθεος Μητροπολίτης Δρυινοπόλεως και Αργυροκάστρου*, Θρησκευτική Ηθική Εγκυκλοπαίδεια 5 (1964).
Πάντος Αντ., *Σωτήρα*, περιοδικό *Εικόνες της Ηπείρου*, Αθήνα, τεύχη 8-11 (1961), 16-17 (1962).
Πάντος Αντώνιος Στ., *Το Σχολείον της Σωτήρος*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα. Β΄, Αθήνα 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), σελ. 89-90.
Πάντος Αντώνιος Στ., *Το Σχολείον της Σωτήρος*, περιοδικό *Εικόνες της Ηπείρου*, Αθήνα, τεύχη 22-23 (1962).
Παπαγεωργίου Κώστας, *Η παιδεία στην Ήπειρο (1204-1950)*, Κέρκυρα 1950.
Παπαδόπουλος Απόστ., *Η Παιδεία στη Βόρειο Ήπειρο μετά το '21 (19^{ος} και 20^{ός} αι.)*, Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου Βόρειος Ήπειρος, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός (Κόνιτσα 22-24 Αυγούστου 1987), Αθήνα 1988, 349-408.
Παπαδόπουλος Γ. Χ., *Η πραγματική εικόν της εν Αλβανία εθνικής ελληνικής μειονότητας*, Chicago Ill. 1976 (Πανηπειρωτική Ομοσπονδία Αμερικής – Καναδά, Panepirotic Federation of America and Kanada. Σειρά Εθνικών Δημοσιευμάτων – 2, έκδοσις «Πανηπειρωτικού Αγώνος».)
Παπαδόπουλος Γ. Χ., *Το χρονικό της δημιουργίας της Αλβανίας και του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος*, Αθήνα 1984.
Παπαδόπουλος Γεώργιος Χαρ., *Η εθνική ελληνική μειονότης εις την Αλβανίαν και το σχολικόν αυτής ζήτημα. Ιστορικόν Αρχείον 1921-1979*, Ιωάννινα 1981 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 7).
Παπαδόπουλος Γεώργιος Χαρ., *Σύντομος ιστορική αναδρομή του Θρησκευτικού Ζητήματος*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου.

- Παπαδόπουλος Γ.Χ.,
Αναδρομή σχολικού ζητήματος
- Παπαδόπουλος Γ.Χ., *Η Δερβητσάνη*
- Παπαδόπουλος Ν., *Η Δρόπολις*
- Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Βόρειος Ήπειρος*
- Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Γράψη*
- Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Δροπολίτικα*
- Παπαδόπουλος Ν.Κ.,
Απόστολος Αρσάκης
- Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*
- Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δρόπολις*, 1959
- Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δρόπολις*, 1976
- Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δρόπολις*, 1965
- Παπαδόπουλος Ν.Κ.,
Πώς είδε τη Δρόπ. ο Luciano Magrini
- Παπαδόπουλος Σ., *Δουβιανή*
- Παπαδόπουλος Σ.Ι.,
Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι
- Παπαδόπουλος Σ.Ι.,
Εκπαιδευτική, κοινωνική δραστηριότητα
- Παπαδόπουλος Σ.Ι., *Η Ήπειρος*
- Παπαδόπουλος Σ.Ι., *Κοριτσά*
- Παπαδόπουλος Σ.Ι.,
- Λεύκωμα. Β΄, Αθήναι 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), 91-92.
- Παπαδόπουλος Γεώργιος Χαραλ., *Σύντομος ιστορική αναδρομή του σχολικού ζητήματος*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα. Β΄, Αθήναι 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), 21-23.
- Παπαδόπουλος Γεώργιος Χαραλάμπους, *Η Δερβητσάνη της Κάτω Δροπόλεως Αργυροκάστρου*, Αθήναι 1978.
- Παπαδόπουλος Ν., *Η Δρόπολις της Βορ. Ηπείρου*, Λεύκωμα Α-Β, Αθήναι 1965-1980 (εκδόσεις «Δρίνος»).
- Παπαδόπουλος Ν. Κ., *Η Βόρειος Ήπειρος. Λεύκωμα μαθητριών Αρσακείου Αθηνών*, 1960.
- Παπαδόπουλος Ν. Κ., *Η Γράψη*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα, έτος πρώτον, Αθήναι 1965 (έκδοσις της εν Αθήναις Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»).
- Παπαδόπουλος Νικόλαος Κ., *Δροπολίτικα*, σειρά Α΄, Αθήνα 1972.
- Παπαδόπουλος Νικόλαος Κ. (γυμνασιάρχου του Β΄ εν Εκάλη Τοσιτσείου – Αρσακείου Γυμνασίου), *Απόστολος Αρσάκης ο Ηπειρώτης, Επί τη εκατοστή επετείω από του θανάτου του* (βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Μελετών – Ιωάννινα).
- Παπαδόπουλος Νικόλαος Κ., *Η Δουβιανή της Δροπόλεως Βορείου Ηπείρου*, Αθήναι 1970 (έκδοση εφημερίδας «Ο Παλμός της Λεσινίτσας»).
- Παπαδόπουλος Νικόλαος Κ., *Η Δρόπολις και η Ήπειρος κατά την Αρχαιότητα*, εφημερίδα *Βορειοηπειρωτικός Αγών*, Δεκέμβριος 1957 – Μάρτιος 1959.
- Παπαδόπουλος Νικόλαος Κ., *Η Δρόπολις της Βορείου Ηπείρου κατά την Τουρκοκρατίαν (1430-1913)*, Αθήναι 1976.
- Παπαδόπουλος Νικόλαος Κ., *Η Δρόπολις. Τοπογραφία*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα, έτος πρώτον, Αθήναι 1965 (έκδοσις της εν Αθήναις Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»).
- Παπαδόπουλος Νικόλαος Κ., *Πώς είδε την Δρόπολιν ο Luciano Magrini - Οι ξένοι διά την Δρόπολιν*, Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα, έτος πρώτον, Αθήναι 1965 (έκδοσις της εν Αθήναις Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»).
- Παπαδόπουλος Σωκράτης, *Δουβιανή η ξακουστή. Άλλοτε: Εστία υψηλής ελληνικής Παιδείας και Πολιτισμού. Τώρα: Ψυχορραγεί και μαραζώνει άδεια και έρημη από ανθρώπους και ζωή*, Βορειοηπειρωτικά 17-18 (1998), 51-53.
- Παπαδόπουλος Στέφανος Ι., *Εισαγωγή στην ιστορία των ελληνικών φιλεκπαιδευτικών συλλόγων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα*, Παρνασσός, περ. Β΄, 4 (1962, Απρίλιος -Ιούνιος), 247-258.
- Παπαδόπουλος Στέφανος Ι., *Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970 (Μακεδονική Βιβλιοθήκη - Δημοσιεύματα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, αρ. 31).
- Παπαδόπουλος Στέφανος Ι., *Η Ήπειρος κατά την εποχή του Βερολινείου Συνεδρίου*, πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «*Η τελευταία φάσις της Ανατολικής Κρίσεως και ο Ελληνισμός*» (Βόλος 27-30 Σεπτεμβρίου 1981), Βόλος 1983, 49-71.
- Παπαδόπουλος Στέφανος Ι., *Κοριτσά*, Ηπειρωτική Εστία 11 (1962), 603-609, 689-696, 829-833.
- Παπαδόπουλος Στέφανος Ι., *Το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα*,

- Βορειοηπειρωτικό ζήτημα* γένεσις – εξέλιξις, πρακτικά Β' Πανελληνίου Συνεδρίου για το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα (Κόνιτσα, 23-26 Αυγούστου 1990) – πρακτικά, Αθήναι 1992, 465-476 (έκδοση Ιεράς Μητροπόλεως Δρυινοπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης και ΠΣΒΑ).
- Παπαδόπουλος Χ., *Νεομάρτυρες* Παπαδόπουλος Χρ. *Οι νεομάρτυρες*, Β', 1934.
- Παπαδριανός Ι.Α., *Έλληνες απόδημοι* Παπαδριανός Ιωάννης Α., *Οι Έλληνες απόδημοι στις γιουγκο-σλαβικές χώρες (18ος – 20ός αι.)*, Θεσσαλονίκη 1993 («Βάνιας»).
- Παπαδριανός Ι.Α., *Πάροικοι Σεμλίνου* Παπαδριανός Ιωάννης Α., *Οι Έλληνες πάροικοι του Σεμλίνου (18^{ος}-19^{ος} αι.). Διαμόρφωση της παροικίας, δημογραφικά στοιχεία, διοικητικό σύστημα, πνευματική και πολιτιστική δραστηριότητα*, Θεσσαλονίκη 1988 (Institut for Balkan Studies – Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου – ΙΜΧΑ, 210).
- Παπαθεοδώρου Α.Π., *Συμβολή* Παπαθεοδώρου Απόστολος Π., *Η συμβολή της σπουδαζούσης νεολαίας κατά τον αυτονομακόν αγώνα της Βορείου Ηπείρου (1914)*, Ιωάννινα 1985 (έκδοση ΣΦΕΒΑ – Συντονιστική Φοιτητική Ένωση Βορειοηπειρωτικού Αγώνα).
- Παπαθεοδώρου Α.Π., *Αυτονομ. Αγώνας* Παπαθεοδώρου Απόστολος Π., *Ο αυτονομακός αγώνας της Βορείου Ηπείρου 1914. Συνοπτική Ιστορική Επισκόπηση του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος*, Αθήναι 1985.
- Παπαθεοδώρου Α.Π., *Αυτονομ. Αγώνας, πρακτικά, 1988* Παπαθεοδώρου Απόστολος Π., *Ο Αυτονομακός Αγώνας της Βορείου Ηπείρου (1914). Πανελλήνιον εγερτήριο και σημαντικότερος σταθμός του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος – Πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου Βόρειος Ήπειρος, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός* (Κόνιτσα 22-24 Αυγούστου 1987), 625-704, Αθήναι 1988.
- Παπαθεοδώρου Α.Π., *Πρώτη δεκαετία* Παπαθεοδώρου Απόστολος Π., *Η πρώτη δεκαετία (1895-1995) του Πανελληνίου Συνδέσμου Βορειοηπειρωτικού Αγώνος (ΠΣΒΑ) και ένας χρόνος μετά την εκδήμια του Σεβαστιανού (12.12.1994)*, Αθήναι Δεκέμβριος 1995 (εκδόσεις ΠΣΒΑ).
- Παπαϊωάννου Α.Α., *Φώτιος Καλπίδης* Παπαϊωάννου Αθ. Αύζαρος, *Ο εθνομάρτυρας Φώτιος Καλπίδης (1862-1906)*, Θεσσαλονίκη 1983.
- Παπακυριάκου Σ., *Διδαχαί* Παπακυριάκου Σωφρόνιος, *Κοσμά Αιτωλού, Διδαχαί, επιστολαί και μαρτύριον*, Αθήναι 1953.
- Παπακυριάκου Σ., *Συμβολή* Παπακυριάκου Σωφρόνιος, *Συμβολή εις τον βίον Κοσμά του Αιτωλού ιερομάρτυρος και ισαποστόλου*, Αθήναι, 1956.
- Παπακώστας Α.Ν., *Αγώνες και θυσίες* Παπακώστας Άγγελος Ν., *Αγώνες και θυσίες Βορειοηπειρωτών στο Εικοσιένα*, Αθήναι 1945.
- Παπακώστας Α.Ν., *Αλύτρωτος Ήπειρος* Παπακώστας Άγγελος Ν., *Η αλύτρωτος Ήπειρος*, Αθήναι 1951 (Βιβλιοθήκη Πανηπειρωτικής Αδελφότητας Αθηνών).
- Παπακώστας Ν., *Ηπειρωτικά* Παπακώστας Νικ., *Ηπειρωτικά*, Αθήναι 1967.
- Παπαρούνης Π., *Τουρκοκρατία* Παπαρούνης Π., *Τουρκοκρατία*, Αθήναι 1977.
- Παπαρρηγόπουλος Κ. *Ιστορία του ελληνικού έθνους* (συμπλήρωμα Καρολίδου) ΣΤ'. Παπαρρηγόπουλος Κ., *Οι Κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της Διασποράς, (Νομοθετικές πηγές – Κανονισμοί Μακεδονίας)*, τόμος α', Θεσσαλονίκη 1984 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Παπαστάθης Χ.Κ., *Κανονισμοί* Παπαστάθης Χρ. Β., *Η Ελλάς και η Βόρειος Ήπειρος*, Αθήναι 1945.
- Παπασταύρου Χ.Β., *Ελλάς, Β. Ήπειρος* Παπασταύρου Χρ. Β., *Η Ελλάς και η Βόρειος Ήπειρος*, Αθήναι 1945.
- Παπαχαρίση - Πάλλη Α., *Ευεργέτες* Παπαχαρίση – Πάλλη Αθηνά, *Οι Εθνικοί Ευεργέτες της Ηπείρου και ειδικότερα της Βορείου Ηπείρου*, Πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου Βόρειος Ήπειρος, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός (Κόνιτσα 22-24 Αυγούστου 1987), 411-418, ανάπτυπο, Αθήναι 1988.
- Παπαχατζής Β., *Συμβολαί* Παπαχατζής Βαλ., *Νέαι συμβολαί εις την ιστορίαν των κατά τον ΙΗ' αιώνα εμπορικών σχέσεων των Μοσχοπολιτών μετά της*

- Βενετίας, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 10 (1935), 270-288.
- Παπαχατζής Β., *Οι Μοσχοπολίται* Παπαχατζής Βαλ., *Οι Μοσχοπολίται και το μετά της Βενετίας εμπόριον κατά τον 18^{ον} αιώνα*, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 9 (1934), 127-139.
- Παπούλια Β., *Προϋποθέσεις* Παπούλια Βασιλική, *Ιδεολογικές και κοινωνικές προϋποθέσεις της πολιτικής οργάνωσης της χερσονήσου του Αίμου*, Θεσσαλονίκη 1978.
- Παπουλίδης Κ.Κ., *Προσωπ. Εκκλησίας* Παπουλίδης Κ. Κωνσταντίνος, *Ηρωικές προσωπικότητες της Εκκλησίας στην υπηρεσία του Μακεδονικού Αγώνος*, Θεσσαλονίκη 1968.
- Παρανίκας Μ., *Σχεδιάσμα.* Παρανίκας Ματθαίος Κ., *Σχεδιάσμα περί της εν τω ελληνικό έθνει καταστάσεως των γραμμάτων από αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ. Χ.) μέχρι αρχών της ενεστώσης (ΙΘ') εκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινούπολις 1867.
- Πασχάλης Α.Σ., *Αναγνωστικά* Πασχάλης Αθανάσιος Σπ., *Τα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας. Γλωσσική και ιδεολογική προσέγγιση*, Αθήνα 1998 («Gutenberg»).
- Πασχάλης Π.Κ., *Βόρειος Ήπειρος* Πασχάλης Πέτρος Κ., *Η Βόρειος Ήπειρος η προδομένη, Παρουσίαση: Δυο βιβλίων και μιας διαλέξεως σε 19 δημοσιεύματα. Ένα ερώτημα προς φιλοαλβανούς*. Πρωινός Λόγος, Ιωάννινα Οκτώβριος 1986
- Πάσχος Π., *Κοσμάς Αιτωλός* Πάσχος Παντ., *Κοσμάς ο Αιτωλός*, Αθήνα 1985.
- Πατρινέλης Γ., *Παιδεία* Πατρινέλης Γ. Χ., *Η κατάσταση της παιδείας στις υπόδουλες ελληνικές χώρες*, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Εκδοτική Αθηνών), τ. 10, Αθήνα 1974, 367-380.
- Πατρινέλης Γ.Χ., *Κορυτσάς Μητρόπολις* Πατρινέλης Γ. Χ., *Κορυτσάς Μητρόπολις*, Θρησκευτική Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 7, 1965, σελ. 310-311.
- Πατσέλης Ν.Β., *Βόρειος Ήπειρος* Πατσέλης Νικόλαος Β., *Η Βόρειος Ήπειρος και τα φυσικά της σύνορα (Northern Epirus and her natural boundaries)*, Αθήνα 1946.
- Πατσέλης Ν.Β., *Διπλωματική εξέλιξις* Πατσέλης Νικόλαος Β., *Η Διπλωματική εξέλιξις του Βορειοηπειρωτικού Ζητήματος (1913-1926)*, *Ηπειρωτική Εστία* 16 (1967), 461-478.
- Πατσέλης Ν.Β., *Μελέται* Πατσέλης Νικόλαος Β., *Ηπειρωτικά Μελέται*, Β', Ιωάννινα 1968.
- Πατσέλης Ν.Β., *Το Δελβινάκιον* Πατσέλης Νικόλαος Β., *Το Δελβινάκιον της Ηπείρου*, Αθήνα 1948.
- Πέκιος Α.Κ., *Διάγραμμα* Πέκιος Αλέξανδρος Κ., *Πνευματική άποψις της τουρκοκρατούμενης Ελλάδος, ήτοι περιεκτικόν διάγραμμα της επί τουρκοκρατίας διανοητικής του ελληνικού έθνους καταστάσεως, εν Κωνσταντινουπόλει, εκ του τυπογραφείου Ζέλλιτς και υιών 1880* (Θεσσαλονίκη 1992 – «Πουρναράς»).
- Πετρίδης Α, *Λάμποβον* Πετρίδης Αθανάσιος, *Λάμποβον, Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 46, 30 Ιουλίου, 47, 6 Αυγούστου, 48, 13 Αυγούστου, 49, 20 Αυγούστου, 50, 27 Αυγούστου, 51, 3 Σεπτεμβρίου 1893.
- Πετρίδης Α., *Η Χειμάρρα* Πετρίδης Αθ., *Η Χειμάρρα της Ηπείρου και τα αρχαία προνόμια αυτής*, *Ελληνισμός* 2 (1899), 497-505.
- Πίναξ σχολείων*, 1902 *Πίναξ γενικός των εν τη Ευρωπαϊκή Τουρκία ελληνικών σχολείων – Tableau général des écoles Héliéniques dans la Turquie d' Europe*, Εν Κωνσταντινουπόλει – Constantinople 1902.
- Πιτούλη - Κίτσου Χ., *Ελληνοαλβανικές σχέσεις* Πιτούλη – Κίτσου Χριστίνα, *Οι Ελληνοαλβανικές σχέσεις και το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα κατά την περίοδο 1907-1914*, Αθήνα 1997 («Ολκός»).
- Πλουμίδης Σ.Γ., *Ελληνισμός* Πλουμίδης Σ. Γ., *Ο ελληνισμός της Ηπείρου στις παραμονές της απελευθέρωσής του 1905-1912*, *Δωδώνη* 6 (1977).
- Πλουμίδης Σ.Γ., *Σχολεία* Πλουμίδης Σ. Γ., *Σχολεία στην Ελλάδα συντηρούμενα από κληροδοτήματα Ελλήνων της Βενετίας (1603-1797)*,

- Πλουμίδης Σ., *Διαπραγματεύσεις*
Πνευματικές Φυσιονομίες
 ΠΟΑΚΑ, 1971
 Πολυζωίδης Α., *Παιδεία*
Πολυφωνικά τραγούδια Β.Η., 1995
 Πουκεβίλ Φ.-Κ.-Ο.-Λ., *Ταξίδι - Ηπειρος*
 Πουκεβίλ Φ.-Κ.-Ο.-Λ.,
Ταξίδι - Μακεδονία, Θεσσαλία
 Πούλιος Χ, *Διοικητική διαίρεσεις*
 Πούλιος Χ, *Εθνολογική στατιστική*
 Πούλιος Χ, *Εκκλησιαστική διαίρεσεις*
 Πουλίτσας Π., *Επιγραφές*
 Πουλίτσας Π., *Σύνομις*
 Πουλίτσας Π., *Επιγραφαί*
 Πρωτοψάλτης Ε.Γ.,
Βορειοηπειρωτικό ζήτημα
 ΠΣΒΑ, 1995
 Πυργιωτάκης Γ.,
Προβλήματα Εκπαιδύσεως
 Ρέντης Κ., *Βορειοηπ. Ζήτημα*
 Ρέντης Κ.Θ., *Βορειοηπειρωτικών*
 Σάθας Κ., *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*
 Σάθας Κ., *Βιογραφία*
 Σακελλαρίδης Κ., *Μοσχόπολις*
- Θησαυρίσματα 9 (1972), 236-247.
 Πλουμίδης Σπύρος, *Οι διαπραγματεύσεις για το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας*, Αθήνα 2001.
Πνευματικές Φυσιονομίες του Πατριάρχου, έκδοση Ενώσεως Πατριάρχου, Ιωάννινα 1984, 66, 75.
 ΠΟΑΚΑ, Αφιέρωμα στο Ηπειρωτικό '21, Αθήνα – Ιωάννινα 1971.
 Πολυζωίδης Αθ., *Κατάστασις της ελληνικής παιδείας υπό το κράτος των Οθωμανών*, Αθήνα 1973.
Πολυφωνικά τραγούδια Βορείου Ηπείρου, Ιωάννινα 1995 (έντυπο, δίσκος (βινύλιο – μεγάλο μέγεθος) και CD – Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 20).
 Πουκεβίλ Φραγκίσκος - Κάρολος - Ούγγος - Λαυρέντιος, *Ταξίδι στην Ελλάδα. Ηπειρος*, μετάφραση Παναγιώτα Γ. Κώτσου, Αθήνα 1994 («Αφοί Τολίδη» - Ξένοι περιηγητές στον ελληνικό χώρο – 11).
 Πουκεβίλ Φραγκίσκος - Κάρολος - Ούγγος - Λαυρέντιος, *Ταξίδι στην Ελλάδα, Μακεδονία, Θεσσαλία*, μετάφραση Νίκη Μολφέτα, Αθήνα 1995 («Αφοί Τολίδη» - Ξένοι περιηγητές στον ελληνικό χώρο – 12).
 Πούλιος Χαρίσης, *Διοικητική διαίρεσις της Μακεδονίας*, Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1911, 162-165.
 Πούλιος Χαρίσης, *Εθνολογική στατιστική των εν Μακεδονία βιλαετιών Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου*, Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1911, 161.
 Πούλιος Χαρίσης, *Εκκλησιαστική διαίρεσις. Έδραι μητροπολιτών και επισκόπων εν τοις βιλαετίοις Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου*, Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών» (ΜΗΠΣ) 1911, 166-167.
 Πουλίτσας Π., *Επιγραφές της Ηπείρου*, Αθήνα 1964.
 Πουλίτσας Π., *Σύνομις του Κώδικος της Επισκοπής Δρυινοπόλεως και Αργυροκάστρου*, Ηπειρωτικά Χρονικά 5 (1930), 76-113.
 Πουλίτσας Παναγιώτης Η., *Επιγραφαί και Ενθυμήσεις εκ Βορείου Ηπείρου*, Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών 5 (1928), 53-99.
 Πρωτοψάλτης Εμμ. Γ., *Το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα*, Αθήναι 1978 (Εταιρεία των Φίλων του Λαού, Μορφωτικά εκδόσεις – 10)
Πανελλήνιος Σύνδεσμος Βορειοηπειρωτικού Αγώνος, έντυπα, πρακτικά, διαλέξεις, βιβλία, επετειακές παρουσιάσεις (Παπαθεοδώρου Απόστολου Π., *Ο πρώτη δεκαετία (1895-1995) του Πανελληνίου Συνδέσμου Βορειοηπειρωτικού Αγώνος (ΠΣΒΑ) και ένας χρόνος μετά την εκδημία του Σεβαστιανού (12.12.1994)*, Αθήναι Δεκέμβριος 1995, εκδόσεις ΠΣΒΑ).
 Πυργιωτάκης Γ., *Προβλήματα στην Ιστορία της Εκπαιδύσεως των δασκάλων στα πρώτα πενήντα χρόνια μετά την απελευθέρωση 1818-1878*, Αθήνα 1981.
 Ρέντης Κων., *Το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα*, Αθήναι 1922.
 Ρέντης Κωνστ. Θ., *Το Βορειοηπειρωτικόν μετά την 1^{ην} Νοεμβρίου*, πρόλογος Αλεξ. Κ. Καραπάνου, Αθήναι Φεβρουάριος 1922 (τύποις Ιω. Βάρτσου).
 Σάθας Κ., *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς (1453-1821)*, Αθήναι 1869.
 Σάθας Κωνσταντίνος, *Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων 1453-1821*, Αθήναι 1868.
 Σακελλαρίδης Κ. *Περί Μοσχόπολεως*, Πανδώρα 9 (1858-1859),

- 44-45.
- Σακκάς Γ., *Κλεόβουλος Φιλιππουπολίτης*, Αθήνα 1956.
- Σαλαμάγκας Δ., *Ο Καλόγηρος Κοσμάς* Αθήνα 1952.
- Σαρδελής Κ., *Βιβλιογραφία Κ. Αιτωλού* 1969-1973, β' έκδοση, Αθήνα 1974 (έκδοση «Εστίας»).
- Σαρδελής Κ., *Η Μοσχόπολη*, Ελληνικός Αστήρ 9 (1958), 214-220, και ανάτυπο, Ιωάννινα 1985.
- Σαρδελής Κ., *Άγιος Κ. Αιτωλός*, Σαρδελής Κώστας, *Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός και η Βόρειος Ήπειρος*, Πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου Βόρειος Ήπειρος, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός (Κόνιτσα 22-24 Αυγούστου 1987), 505-516, Αθήνα 1988.
- Σαρδελής Κ., *Άγιος των Σκλάβων*, Σαρδελής Κώστας, *Ο Άγιος των Σκλάβων*, Αθήνα 1974 (Βιβλιοπωλείον της Εστίας).
- Σαρδελής Κ., *Προφήτης του Γένους*, Σαρδελής Κώστας, *Ο Προφήτης του Γένους*, 1980 (έκδοση «Αστέρος»).
- Σαρηγιάννης Γ., *Εθνογραφική σύνθεση*, Σαρηγιάννης Γεώργιος, *Η εθνογραφική σύνθεση και το εθνικό ζήτημα στον Ηπειρωτικό χώρο*, Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 8 (1986), 299-320.
- ΣΔΕΓ, *Δράσις Εκατονταετίας*, Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, *Η δράσις του Συλλόγου κατά την Εκατονταετίαν 1869-1969*, Αθήνα 1970.
- ΣΔΕΓ, *Πεπραγμένα*, 1872, Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, *Έκθεσις πεπραγμένων από 17 Απριλίου 1869 – 31 Δεκεμβρίου 1871*, Αθήνα 1872.
- ΣΔΕΓ, *Πεπραγμένα*, 1874, Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, *Έκθεσις πεπραγμένων κατά τα έτη 1872 και 1873*, Αθήνα 1874.
- ΣΔΕΓ, *Πεπραγμένα*, 1878, Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, *Έκθεσις πεπραγμένων κατά τα έτη 1876 και 1877*, Αθήνα 1878.
- Σεβαστιανός, *Βόρειος Ήπειρος*, Σεβαστιανός, Μητροπολίτης Δρυινοπόλεως, *Βόρειος Ήπειρος η Ελληνική*, Αθήνα 1992.
- Σεβαστιανός, *Εσταυρωμένη Β. Ήπειρος*, Σεβαστιανός, Μητροπολίτης Δρυινοπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης, *Η εσταυρωμένη Βόρειος Ήπειρος*, Αθήνα Οκτώβριος 1984.
- ΣΕΣ, Πρακτικά, *Συνέδριο των Ελληνικών Συλλόγων, Πρακτικά της πρώτης αυτού συνόδου συγκροτηθείσης εν Αθήναις εν έτει 1879 – Έκθεσις των πεπραγμένων του εν Αθήναις προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων Συλλόγου*, Αθήνα 1879.
- Σιγάλας Α, *Κοινότητες*, Σιγάλας Αντώνιος, *Από την πνευματικήν ζωήν των Ελληνικών Κοινοτήτων της Μακεδονίας, Α'. Αρχεία και Βιβλιοθήκαι Δυτικής Μακεδονίας*, Θεσσαλονίκη 1932 (παράρτημα Δ' τόμου Επετηρίδας Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.).
- Σκαρβέλης - Νικολόπουλος Α., *Μαθητάρια*, Σκαρβέλης - Νικολόπουλος Α., *Τα μαθητάρια των ελληνικών σχολείων της τουρκοκρατίας. Διδασκόμμενα κείμενα, σχολικά προγράμματα, διδακτικές μέθοδοι. Συμβολή στην ιστορία της νεοελληνικής παιδείας*, Αθήνα 1989.
- Σκενδέρης Κ.Σ., *Η Βοβόστιτσα*, Σκενδέρης Κ. Σ., *Η Βοβόστιτσα*, Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικόν Συλλόγου Αθηνών (ΜΗΠΣ) 1913, σελ. 74-76.
- Σκενδέρης Κ.Χ., *Βορειοειπειρωτικός Αγών*, Σκενδέρης Κωνσταντίνος Χ. (πρώην βουλευτού Κορυτσάς), *Ο Βορειοειπειρωτικός Αγών (1914). Ιστορία περιλαμβάνουσα εν πάση δυνατή λεπτομερεία τα συμβάντα της Βορείου Ηπείρου, από της ιδρύσεως του αλβανικού κράτους μέχρι της ανακαταλήψεως αυτής υπό της Ελλάδος (Οκτώβριος 1914), μετά πολλών εκ του φυσικού εικόνων*, Αθήνα 1929 (τύποις «Κωνσταντινοπόλεως»).
- Σκενδέρης Κ.Χ., ΕΗ «Πελασγός», Σκενδέρης Κωνσταντίνος Χ., *Εγκυκλοπαιδικόν Ημερολόγιον «Πελασγός» Κορυτσάς, τόμοι 1-12*, Αθήνα 1931-1947.
- Σκενδέρης Κ.Χ., *Κοριτσά*, Σκενδέρης Κωνσταντίνος Χ., *Η Κοριτσά*, Μικρασιατικόν Ημερολόγιον Ελένης Σβορώνου του έτους 1908, εν Σάμω 1908, 326-333.

- Σκενδέρης Κ., *Μοσχόπολις*
- Σκενδέρης Κωνσταντίνος, *Ιστορία της Αρχαίας και Συγχρόνου Μοσχόπολεως, μετά περιγραφής πάντων των υπό διάφορα καθεστώτα γεγονότων, της αρχιεπισκοπής Αχριδών, των εν τω κρυπτώ χριστιανών σπαθιωτών, του Βορειοηπειρωτικού Αγώνος, της τελευταίας αυτής καταστροφής κτλ. κτλ.*, έκδοσις δευτέρα, επιηξημένη και μετά πολλών εικόνων, εν Αθήναις 1928 - τύποις Ι. Βάρτσου (και Αριστοτέλης, Φλώρινα 1982 (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης).
- Σκιαδάς Δ., *Τυπογραφία*
- Σκιαδάς Δ., *Τυπογραφία εν Ελλάδι*, Αθήναι 1975.
- Σκιαδάς Ν., *Τυπογραφείο της Μοσχόπολης και οι εκδόσεις του*, Νέα Εστία 83 (1968), 802-808.
- Σκλαβωμένη Βόρειος Ήπειρος, 1951
- Σκλαβωμένη Βόρειος Ήπειρος. *Τι πρέπει να γνωρίζουν αι τίμαι συνειδήσεις των ελευθέρων ανθρώπων*, Αθήναι 1951.
- Σκοπετέα Ε., *Το Πρότυπο Βασίλειο*
- Σκοπετέα Ε., *Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα, Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα, 1830-1880*, Θεσσαλονίκη 1984.
- Σοκόλης Σ., *Ήπειρος – Αλβανία*
- Σοκόλης Σπυρ., *Περί Ηπείρου και Αλβανίας*, Παρνασσός 7 (1833), 293-334.
- Σολδάτος Χ., *Κίνηση*
- Σολδάτος Χ., *Η Εκπαιδευτική και πνευματική κίνηση του Ελληνισμού της Μ. Ασίας (1800-1922)*, Αθήνα 1989.
- Σούλης Ι.Χ., *Κορυτσά*
- Σούλης Ι. Χ., *Κορυτσά ή Κοριτσά*, Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος ΙΔ΄. Σελ. 937-938.
- Σούλης Χ. *Αργυρόκαστρον*
- Σούλης Χρ. *Αργυρόκαστρον*, Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια.
- Σούλης Χ. *Παιδεία*
- Σούλης Χρ. *Η παιδεία εν Ηπείρω από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερα*, Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθν. Εκατονταετηρίδος (1821-1930), τόμος 5 / *Η Παιδεία εν Ηπείρω*, Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια 12 (1930), 346-347.
- Σούλης Χ., *Ταξίδι*
- Σούλης Χρ., *Ταξίδι Τούρκου περιηγητού στην Ήπειρο*, περιοδικό *Ήπειρωτικά Γράμματα*, τ. 7,8, 1944.
- Σπυρομήλιος Σ., *Αλβανοί*
- Σπυρομήλιος Σπ., *Αλβανοί και Αλβανισταί*, Καταστήματα Ακροπόλεως Β. Γαβριηλίδου, Αθήναι 1914.
- Σπυρόπουλος Α.Γ., *Ελληνικότης Β. Ηπ.*
- Σπυρόπουλος Α. Γ., *Η ελληνικότης της Β. Ηπείρου και οι αγώνες της διά την απελευθέρωσίν της (Μελέτη σταχυολογηθείσα από διάφορα βοηθήματα)*, Αθήναι 1969.
- Σπύρου Λ.Π., *Η Χειμάρρα*
- Σπύρου Λάμπρος Π., *Η Χειμάρρα. Τοπωνύμια, Λαογραφία, Ιστορία*, Αθήνα 1966 (έκδοσις Εθνικού Συνδέσμου Χειμαρριωτών τ' Ακροκεραυνία).
- Στατιστική ελληνικών σχολείων, 1896
- Στατιστική των ελληνικών σχολείων εν τοις βιλαετίοις Θεσσαλονίκης και Βιτωλίων της Μακεδονίας κατά το σχολικόν έτος 1894-1895, Θεσσαλονίκη 1896 (ελληνικά – γαλλικά).
- Σταυρίδης Β.Θ., *Θεολ. Σχολή Χάλκης*
- Σταυρίδης Βασίλειος Θ., *Η Ιερά Θεολογική Σχολή της Χάλκης*, Θεσσαλονίκη 1988 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Σταυρίδης Β.Θ., *Οι Οικουμ. Πατριάρχαι*
- Σταυρίδης Βασίλειος Θ., *Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι 1860 – Σήμερα. Ιστορία και κείμενα*, β΄ έκδοσις, Θεσσαλονίκη 2004 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Σταύρου Γ.Η., *Χρονικό Δρόβιανης*
- Σταύρου Γ. Ηλίας, *Το χρονικό της Δρόβιανης*, Αθήνα 1998 (έκδοση της εφημερίδας «Ο Παλμός της Λεσινίτσας»).
- Σταύρου Τ., *Ο εν Κων/πόλει ΕΦΣ*
- Σταύρου Τατιάνας, *Ο εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος. Το Υπουργείον Παιδείας του Αλυτρώτου Ελληνισμού*, Αθήναι 1967.
- Στεργιόπουλος Κ.Δ., *Παρατηρήσεις*
- Στεργιόπουλος Κ. Δ., *Παρατηρήσεις εις την Νεωτέραν Γεωγραφίαν της Ηπείρου*, Αθήναι 1937.
- Στεργιόπουλος Κ.Δ., *Τα βόρεια σύνορα*
- Στεργιόπουλος Κ. Δ., *Τα βόρεια σύνορα της Ηπείρου*, Αθήναι 1945 (εκδότης Βασ. Γρηγοριάδης).
- Στεφανίδης Β., *Ιστορία*
- Στεφανίδης Β., *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. 2, Αθήνα 1959.
- Στούπης Σ., *Ήπειρώτες – Αλβανοί*
- Στούπης Σπύρος, *Ήπειρώτες και Αλβανοί. Η προσφορά της Ηπείρου προς το Έθνος*, Ιωάννινα 1976 (Ίδρυμα Βορειοηπειρω-

- Στούπης Σ., *Σπύρος Στράτης*
 Στούπης Σ., *Πωγωνησιακά*
Συλλογή δωρεάς Ι. Μ. Μπάγκα
 Σφυρόερας Β., *Ιστορική προσέγγιση*
 Σφυρόερας Β., *Οι Έλληνες*
 Σχινάς Ν.Θ., *Σημειώσεις*
 Σχινάς Ν.Θ., *Οδοιπορικών*
 Σωτηρίου Σ., *Το αλβανικό*
 Σωτηρόπουλος Χ.Κ.,
Βιλαέτι Μοναστηρίου
 Σωτηρόπουλος Χ., *Μοσχόπολις*
 Ταγής Α.Γ., *Ωδή εις Χρηστάκη Ζωγράφον*
Τα δίκαια της Ελλάδος, ΕΠΑ
 Τερζής Ν.Π. - Ζιώγου Σ., *Εκπαίδευση*
 Τζαμίχας Γ.Κ. – Παπακώστα Α.Ν.,
Χρονογραφία
 Τζιόβας Π.Δ., *Γερβάσιος Ωρολογάς*
 Τζιόβας Π.Δ., *Δάσκαλοι (ΗΓ)*
 Τζιόβας Π.Δ.,
Δάσκαλοι(Βορειοηπειρωτικά)
 Τζιόβας Π.Δ., *Γερβάσιος Ωρολογάς*, ΗΕ
 Τζιόβας Π.Δ., *Οι λεηλασίες*
 Τζιόβας Π.Δ., *Ημερολόγιο*
- τικών Ερευνών - 1).
 Στούπης Σπύρος, *Ο εθνικός ευεργέτης Σπύρος Στράτης*, Ηπειρωτική Εστία 5 (1956), σελ. 129-132 (η διαθήκη του).
 Στούπης Σπύρος, *Πωγωνησιακά και Βησσανιώτικα*, τ. Α΄-Β΄, Κέρκυρα 1964.
Συλλογή των περί της Εθνικής δωρεάς Ι. Μ. Μπάγκα επισήμων κειμένων. Δωρητήρια, επιστολαί, νόμος, διαθήκη, πίναξ της σημερινής ακινήτου περιουσίας, Γ΄ έκδοσις, Αθήναι 1968 (Πάγκειος Επιτροπή Υπουργείου Εξωτερικών).
 Σφυρόερας Β., *Ιστορική προσέγγιση στην πορεία των ελληνοαλβανικών σχέσεων*, πρακτικά σεμιναρίου Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 1994 (ΟΕΔΒ).
 Σφυρόερας Βασ., *Οι Έλληνες επί Τουρκοκρατίας*, Αθήναι 1975.
 Σχινάς Νικόλαος Θ., *Οδοιπορικά Σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, Αθήνα 1887.
 Σχινάς Νικόλαος Θ., *Οδοιπορικών Ηπείρου*, εν Αθήναις 1897.
 Σωτηρίου Στέφανος, *Το αλβανικό εθνικό ζήτημα*, Αθήνα 2000 (εκδόσεις Πελασγός).
 Σωτηρόπουλος Χαρ. Κ., *Απάντησις προς Βορράν. Ο Ελληνισμός του βιλαετίου Μοναστηρίου κατά τα τελευταία έτη της τουρκοκρατίας και αι σύγχρονοι γιουγκοσλαβικά επιδιώξεις*, Αθήναι 1962.
 Σωτηρόπουλος Χαρ., *Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου Μοσχόπολεως και η μονή Ιωάννου του Προδρόμου*, Μακεδονικών Ημερολόγιον Σφενδόνη 3 (1927), 263-268.
 Ταγής Αναστάσιος Γ., *Ωδή εις Χρηστάκη Ζωγράφον επί τοις Εγκαινίοις του Ζωγραφείου, υπό Γεωργίου Δ. Παχτίκου μεμελοποιημένη*, εν Κωνσταντινουπόλει 1893.
Τα δίκαια της Ελλάδος επί της Βορείου Ηπείρου, «Αετός» - Αθήναι χ. έτος έκδοσης (Εθνικών Πανεπιστημίων Αθηνών).
 Τερζής Ν. Π. – Ζιώγου Σ. (επιμέλεια), *Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία. Πρώτη προσέγγιση και απογραφή*, Θεσσαλονίκη 1997 (Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης – 3, εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
 Τζαμίχας Γεωρ. Κ. - Παπακώστα Αγγ. Ν., *Σύντομος χρονογραφία Βορείου Ηπείρου. Ήτοι ανασκόπησις αγώνων περιοχής καθ' όλας τας περιόδους του ιστορικού αυτής βίου*, Αθήναι 1945.
 Τζιόβας Πάνος Δημ., *Γερβάσιος Ωρολογάς. Μητροπολίτης Κορυτσάς Βορείου Ηπείρου*, Ιωάννινα 1980 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 5).
 Τζιόβας Πάνος Δημ., *Οι δάσκαλοι των μειονοτικών σχολείων Βορείου Ηπείρου (1900-1939)*, Ηπειρωτικά Γράμματα 5 (2004), σελ. 183-236.
 Τζιόβας Πάνος Δημ., *Οι δάσκαλοι των μειονοτικών σχολείων της Βορείου Ηπείρου (1900-1939). Από το ιστορικό αρχείο της Μητροπόλεως Ιωαννίνων*, Βορειοηπειρωτικά 15-25 (1998-2000).
 Τζιόβας Πάνος Δημ., *Ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Γερβάσιος Ωρολογάς*, Ηπειρωτική Εστία 31 (1982), 481-493, 686-698· 32 (1983), 30-37, 162-170, 340-348, 507-514, 675-680· 33 (1984), 25-31, 191-203, 330-339.
 Τζιόβας Πάνος Δημ., *Οι λεηλασίες των Τουρκαλβανών στην επαρχία της Μητρόπολης Δρυινοπούλεως κατά τον Πρώτο Βαλκανικό Πόλεμο (1912-1913)*, ανάτυπο από τα Ηπειρωτικά Γράμματα 2003, Ιωάννινα 2003.
 Τζιόβας Πάνος Δημ., *Το ανέκδοτο Ημερολόγιο του Μητροπολίτη Κορυτσάς, Καισαρείας και Ιωαννίνων Γερβασίου Ωρολογά (1864-1916)*, Ηπειρωτική Εστία 27 (1978), 577-593,

- 810-816, 972-980· 28 (1979), 14-24, 202-209, 411-422, 640-648, 727-816.
- Τζουμελέας Γ. - Παναγόπουλος Π., *Εκπαίδευση Το Βήμα*, 3-8-1969
Το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα, ΚΕΒΑ
- Τουλούπης Φ., *Παιδαγωγικές αρχές*
- Τρίτος Μ.Γ., *Η Μοσχόπολη*
- Τρίτος Μ.Γ., *Νεκτάριος Τέρπος (ΗΗ)*
- Τρίτος Μ.Γ., *Νεκτάριος Τέρπος (ΕΜΣ)*
- Τρίτος Μ.Γ., *Κοσμάς Αιτωλός*
- Τρίτος Μ.Γ., *Ιωακείμ Γ΄*
- Τρίτος Μ.Γ., *Κουτσοβλαχικό Ζήτημα.*
- Τρίτος Μ.Γ., *Εξαρχία Μετσόβου*
- Τρίτσας Λ., *Το βιλαέτι Βιτωλίων*
- Τσάκας Α., *Χρονικό*
- Τσάλλης Π.Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*
- Τσάλλης Π.Γ.,
Το δοξασμένο Μοναστήρι - Αριστοτέλης
- Τσελεμπί Εβλιά, *Ταξίδι*
- Τσερκέζης Π.-Υφαντής Ν.Θ., *Ανθολογία*
- Τσιάκος Τ.Μ., *Δροπολίτες λογοτέχνες*
- Τσιγαράς Ν., *Ηπειρωτικά*
- Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*
- Τζουμελέας Γ. - Παναγόπουλος Π., *Η εκπαίδευσή μας στα τελευταία 100 χρόνια*, Αθήνα 1933.
Το Βήμα (ημερήσια εφημερίδα Αθηνών), 3-8-1969.
Το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα, Αθήναι 1945 (Κεντρική Επιτροπή Βορειοηπειρωτικού Αγώνος).
- Τουλούπης Φ., *Παιδαγωγικές και διδακτικές αρχές στο «Γεροστάθη»*, Ηπειρωτική Εστία 6 (1957), 529-539.
- Τριανταφυλλόπουλου Δ., *Η Βόρειος Ήπειρος*, Καθημερινή – «Εφτά Ημέρες», 6 Μαρτίου 1994.
- Τρίτος Μιχάλης Γ., *Η Μοσχόπολη του Χθες και του Σήμερα*, Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 1998 (Ιωάννινα), 213-235.
- Τρίτος Μιχάλης Γ., *Νεκτάριος Τέρπος. Ο Μοσχοπολίτης διδάσκαλος του Γένους*, Ιωάννινα 1999 (ανάτυπο από το «Ηπειρωτικό Ημερολόγιο» 1999, σελ. 85-111).
- Τρίτος Μιχάλης Γ., *Νεκτάριος Τέρπος. Ο Μοσχοπολίτης διδάσκαλος του Γένους*, Θεσσαλονίκη 1999 (ανάτυπο από το «ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΣ», Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη 31 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου 1996 – Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών: Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ. 91, Θεσσαλονίκη 1999, 227-252).
- Τρίτος Μιχάλης Γ., *Ο Κοσμάς ο Αιτωλός και το εκπαιδευτικό ιδεώδες*, Αθήνα 1990.
- Τρίτος Μιχάλης Γ., *Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιωακείμ ο Γ΄ και το Κουτσοβλαχικό ζήτημα*, «Ηπειρωτικό Ημερολόγιο» (ΗΗ), Ιωάννινα 1994.
- Τρίτος Μιχάλης Γ., *Το Κουτσοβλαχικό Ζήτημα*, ανάτυπο, «Εκκλησία» 1993, 102-105, 135-136, 206-208, Αθήνα.
- Τρίτος Μιχάλης, *Η Πατριαρχική Εξαρχία Μετσόβου (1659-1924). Η θρησκευτική, εθνική και κοινωνική της προσφορά*, Ιωάννινα 1991 (έκδοση του Ιδρύματος βαρόνου Μιχαήλ Τοσίτσα).
- Τρίτσας Λ., *Το βιλαέτι Βιτωλίων το 1881, στατιστική από το αρχείο του Χαριλάου Τρικούπη*, Δημόσια Βιβλιοθήκη Φλώρινας, Φλώρινα 1994.
- Τσάκας Ανδρέας, *Το χρονικό της πολύχρονης τραγωδίας της Βορείου Ηπείρου. Μαρτυρολόγιο Βορειοηπειρωτών*, επιμέλεια – πρόλογος Νίκος Θ. Υφαντής, Ιωάννινα 1999 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 22).
- Τσάλλης Παντελής, Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι, ήτοι ιστορία της πατριωτικής δράσεως της πόλεως Μοναστηρίου και των περιχώρων από του έτους 1830 μέχρι του 1903*, Θεσσαλονίκη 1932.
- Τσάλλης Παντελής, Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι*, Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης) 33-34 (1962), 63-69.
- Τσελεμπί Εβλιά, *Ταξίδι στην Ελλάδα*, Αθήνα 1991 («Εκάτη»).
- Τσερκέζης Πέτρος (συλλογή) – Υφαντής Νίκος Θ. (επιμέλεια), *Ανθολογία βορειοηπειρωτικής ποίησης. Εξόριστη ποίηση*, Ιωάννινα 1996 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 19).
- Τσιάκος Τάκης Μιχαήλ, *Δροπολίτες λογοτέχνες*, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου. Λεύκωμα. Β΄, Αθήναι 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), 151-155.
- Τσιγαράς Νικ., *Ηπειρωτικά*, Αττικόν Ημερολόγιον Ε. Κ. Ασωπίου, εν Αθήναις 1895, 1889.
- Τσιόπος Βασίλειος Κ., *Η Σωπική στο δυτικό πάνω Παγώνι. Ιστορία – Παράδοση*, επιμέλεια-πρόλογος Νίκος Θ. Υφαντής,

- Τσουκαλάς Κ., *Εκπαιδευτικοί μηχανισμοί* Ιωάννινα 1998.
 Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα 1977.
- Τσουκαλάς Κ., *Εκπαιδευτικοί μηχανισμοί, 1985* Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή (1830-1922), ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα, πρόλογος Ν. Σβορώνου*, Αθήνα 1985.
- Τωμαδάκης Ν., *Κοσμάς Αιτωλός.* Τωμαδάκης Νικ., *Ο Εθναπόστολος Κοσμάς ο Αιτωλός και ο επανευαγγελισμός της παιδείας*, Αθήνα 1988.
- Υφαντής Ν.Θ., *Παιδεία* Υπουργείου Στρατιωτικών, *Οδοιπορικών Ηπείρου και Θεσσαλίας*, εν Αθήναις 1880.
- Υφαντής Ν.Θ., *Λαογραφικά Σύμμεικτα* Υφαντής Νίκος Θ. (εισαγωγή – επιμέλεια), *Λαογραφικά Σύμμεικτα της εθνικής ελληνικής μειονότητας Βορείου Ηπείρου*, Αργυρόκαστρο 2004 (Σύνδεσμος Συνταξιούχων Ελληνοδασκάλων Εθνικής Ελληνικής Μειονότητας Βορείου Ηπείρου).
- Υφαντής Ν.Θ., *Χρονικό, Μαρτυρολόγιο* Υφαντής Νίκος Θ. (ειμέλεια, πρόλογος), *Το Χρονικό της πολύχρονης τραγωδίας της Βορείου Ηπείρου. Μαρτυρολόγιο Βορειοηπειρωτών*, Ιωάννινα 1999 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών – 22).
- Υφαντής Ν.Θ., *Αφιέρωμα στην Κορυτσά* Υφαντής Νίκος Θ., *Αφιέρωμα στην Κορυτσά*, περ. «Βορειοηπειρωτικά» 22 (1999), Ιωάννινα (Ενημερωτική έκδοση Ίδρυματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών).
- Υφαντής Ν.Θ., *Αφιέρωμα στο Αργυρόκαστρο* Υφαντής Νίκος Θ., *Αφιέρωμα στο Αργυρόκαστρο*, περ. «Βορειοηπειρωτικά» 26 (2001), Ιωάννινα (Ενημερωτική έκδοση Ίδρυματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών).
- Υφαντής Ν.Θ., *Ευεργέτες* Υφαντής Νίκος Θ., *Ευεργέτες καταγόμενοι από τον Βορειοηπειρωτικό χώρο*, Ηπειρωτικά Γράμματα 5 (2004), 290-322.
- Υφαντής Ν.Θ., *Βόρειος Ήπειρος* Υφαντής Νίκος Θ., *Η Βόρειος Ήπειρος Χθές και Σήμερα*, Ιωάννινα 1993 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών – 12).
- Υφαντής Ν.Θ., *Συμβολή* Υφαντής Νίκος Θ., *Συμβολή στον Αυτονομακό Αγώνα της Βορείου Ηπείρου. Δεσμεύσεις και προοπτικές*, Ιωάννινα 1994 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών - 13).
- Υφαντής Ν.Θ., *Χειμάρα* Υφαντής Νίκος Θ., *Χειμάρα: Προπύργιο Ελευθερίας. Διαδρομή στο χώρο και στο χρόνο. Αρχαίοι χρόνοι (ιστορική περίοδος) – Γεωγραφική θέση*, Ιωάννινα 1999 (ανάτυπο από το «Ηπειρωτικό Ημερολόγιο» 1999).
- Φαλτάιτς Κ., *Κοσμάς Αιτωλός*, 1935 Φαλτάιτς Κ., *Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός και η Βόρειος Ήπειρος*, περιοδικό *Βόρειος Ήπειρος* 7 (1935), 18—19.
- Φαλτάιτς Κ., *Άγιος Κοσμάς*, 1929 Φαλτάιτς Κ., *Ο Άγιος Κοσμάς εις το στόμα του Ηπειρωτικού λαού*, Αθήναι, 1929.
- Φέτσος Θ., *Βόρειος Ελλάς* Φέτσος Θ., *Η Βόρειος Ελλάς και αι όμοροι χώροι*, Αθήνα 1925.
- Φίλης Α., *Σμήμεση* Φίλης Αριστοτέλης, *Σμήμεση (Μανοπούλια) Β. Ηπείρου και τα γύρω χωριά των Ριζών*, Γιάννινα 1988.
- Φιλιππίδης Δ. - Κωνσταντάς Γ., *Γεωγραφία* Φιλιππίδης Δ. - Κωνσταντάς Γ., *Γεωγραφία Νεωτερική. Περί της Ελλάδος*, επιμέλεια Αικ. Κουμαριανού, Αθήνα 1970.
- Φιλιππίδης Δ., *Μακεδονία* Φιλιππίδης Δημ., *Η Μακεδονία ιστορικά, εθνολογικά, γεωγραφικά, στατιστικά*, Αθήναι 1906.
- Φραντζής Α., *Επιτομή* Φραντζής Αμβρόσιος, *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος από του 1715 μέχρι το 1835*, τόμος Γ', Αθήναι 1839.
- Φωτίου Π.Σ - Λύτης Ν.Β., *Δημοτικά τραγούδια* Φωτίου Παναγιώτης Στεφ. – Λύτης Νίκος Β., *Δημοτικά τραγούδια της Βορείου Ηπείρου. (Μια πρώτη καταγραφή από τις περιοχές Δρόπολης – Αργυροκάστρου, Αγίων Σαραντά – Βούρκου και Χειμάρας)*, Αθήνα 1995 (εκδόσεις Νεφέλη)..
- Χαλκιάπουλος Α., *Μακεδονία* Χαλκιάπουλος Α., *Η Μακεδονία. Εθνολογική Στατιστική των Βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου*, Αθήνα 1910.

- Χαραλαμπίδης Β., *Κοινότητες* Χαραλαμπίδης Β., *Στων Ελλήνων τις κοινότητες*, Αθήνα 1996 («Εξάντας»).
- Χαραλαμπόπουλος Β., *Αναγέννησις* Χαραλαμπόπουλος Βασ., *Η πνευματική αναγέννησις του υποδούλου Ελληνισμού*, Αθήνα 1971.
- Χαρίτος Χ., *Δοκίμιο* Χαρίτος Χ., *Δοκίμιο για την ιστορία της Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*, Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 54, 46-54.
- Χάρτες γεωγραφικοί - στατιστικοί*, 1992 *Χάρτες γεωγραφικοί και στατιστικοί Μακεδονίας, Ηπείρου και Θράκης*: 1. Χάρτης της Χερσονήσου του Αίμου. 2. Χάρτες των βίλαετιών: α) Θεσσαλονίκης, β) Μοναστηρίου, γ) Ιωαννίνων, δ) Αδριανουπόλεως – ενδεικτικός του αριθμού των σχολείων και εκκλησιών. 3. Χάρτης των βίλαετιών όπου επεβλήθησαν οι μεταρρυθμίσεις, *Instituto Geografico di Agostini-Roma 1906* (ανατύπωση «Δωδώνη», Αθήνα 1992).
- Χασιώτης Γ., *Εκπαίδευσις* Χασιώτης Γ., *Η παρ' ημίν δημοτική εκπαίδευσις από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερα*, Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (ΕΦΣΚ) 8 (1874), 94-129.
- Χασιώτης Δ., *Διατριβαί - υπομνήματα*. Χασιώτης Δημ., *Διατριβαί και Υπομνήματα περί Ηπείρου από του έτους 1874 μέχρι του έτους 1879*, Αθήνα 1887.
- Χασιώτης Ι., *Επισκόπηση*. Χασιώτης Ι., *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*, Θεσσαλονίκη 1993 («Βάνιας»).
- Χατζής Δ., *Ιστορία Μακεδ. Αγώνος* Χατζής Δημήτριος, *Ιστορία του Μακεδονικού Αγώνος*, Αθήνα 1971.
- Χατζηαντωνίου Κ. - Κόρμαλης Α., *Χειμάρρα* Χατζηαντωνίου Κώστας – Κόρμαλης Αθανάσιος, *Χειμάρρα: Το άπαρτο κάστρο του Ελληνισμού*, Αθήνα 1995 (εκδόσεις Πελασγός, σειρά: Εκδόσεις Συλλόγων - 1).
- Χατζηαντωνίου Κ., *Χειμάρρα* Χατζηαντωνίου Κώστας, *Χειμάρρα: Το άπαρτο κάστρο του Ελληνισμού*, Αθήνα 2002 (εκδόσεις Διόρασις – Αλέξανδρος Νταγιάκας).
- Χατζηγεωργίου Θ., *Αποδημία* Χατζηγεωργίου Θέμης, *Η αποδημία των Ηπειρωτών*, Αθήνα 1958.
- Χατζηκυριακού Γ., *Η εν Μακεδονία εκπαίδευσις κατά τους επί τουρκοκρατίας χρόνους*, Μακεδονικόν Ημερολόγιον Σφενδόνη (ΜΗΣ) 1928, 117-124.
- Χατζηκυριακού Γ., *Ζωτικότητα, υπεροχή* Χατζηκυριακού Γ., *Η ζωτικότητα και υπεροχή του ελληνικού στοιχείου της Μακεδονίας*, Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών (ΜΗΠΣ) 1913, 51-58.
- Χατζηκυριακού Γ., *Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιουσίας μετά τοπογραφικών, ιστορικών και αρχαιολογικών σημειώσεων*, Αθήνα 1906.
- Χατζηκυριακού Γ., *Μακεδονία, Θράκη* Χατζηκυριακού Γεώργιος, *Μακεδονία μετά παρακαμμένον τμήματος της Θράκης*, στον Ιγγλέση Νικολ. Γ. (επιμέλεια), *Οδηγός της Ελλάδος. Απόσης της Μακεδονίας, της Μικράς Ασίας μετά των νήσων του αρχιπελάγους και των νήσων: Κρήτης - Κύπρου - Σάμου...*, τμήμα 2, έτος Γ', τόμος Α', Αθήνα 1910-1911 - τύποις Αποστολοπούλου.
- Χατζηκυριακού Γ., *Περιοδεία* Χατζηκυριακού Γεώργιος, *Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιουσίας ανά την Μακεδονίαν (1905-1906)*, Θεσσαλονίκη 1962 (β' έκδοση).
- Χατζημιχάλη Α., *Σχολείο Μετσόβου* Χατζημιχάλη Αγγελική, *Οι εν τω Ελληνικό Σχολείο Μετσόβου διδάξαντες και διδαχθέντες*, Ηπειρωτικά Χρονικά 15 (1940), 59-76.
- Χατζησαββίδης Σ., *Εκπαίδευση - Τραπεζούντα* Χατζησαββίδης Σ., *Ελληνική εκπαίδευση και πνευματική ζωή στην Τραπεζούντα του Πόντου (1461-1922)*, Θεσσαλονίκη 1993 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
- Χατζόπουλος Κ., *Σχολεία* Χατζόπουλος Κωνσταντίνος, *Ελληνικά σχολεία στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας (1453-1821)*, Θεσσαλονίκη 1991 («Βάνιας»).

- Χεκίμογλου Ε. Α., Οικονομία – Κοριτσά Χεκίμογλου Ε. Α., Οικονομία και τραπεζίτες της Κοριτσάς στις αρχές του αιώνα, Θεσσαλονίκη 1993.
- Χρηστοβασίλης Χ., *Ελληνισμός* Χρηστοβασίλης Χ., *Η δύναμις του Ελληνισμού εν Ηπείρω και τα δίκαια αυτού*, Αθήνα 1902.
- Χρηστοβασίλης Χ., *Κατάστασις – Αλβανία* Χρηστοβασίλης Χ., *Η εν Αλβανία κατάστασις*, Ελληνισμός 3 (1900), 254-263.
- Χρηστοβασίλης Χ., *Η Ιταλία εν Ηπείρω* Χρηστοβασίλης Χ., *Η Ιταλία εν Ηπείρω*, Ελληνισμός 5 (1902), 538-541.
- Χρηστοβασίλης Χ., *Η Ήπειρος* Χρηστοβασίλης Χρ., *Η Ήπειρος γεωγραφικώς και εθνολογικώς από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον*, Ελληνισμός 8 (1905), 17-33, 140-146, 205-208, 447-451, 497-502.
- Χρηστοβασίλης Χ., *Ήπειρος, Αλβανία* Χρηστοβασίλης Χρ., *Ήπειρος και Αλβανία. Πολιτική πραγματεία*, Αθήνα 1904.
- Χριστοδουλίδης Σ,
Ακολουθία - Βίος Κοσμά Αιτωλού Χριστοδουλίδης Σάπφειρος, *Ακολουθία και Βίος του εν Αγίοις πατρός ημών Κοσμά του Αιτωλού*, Βενετία, 1814.
- Χρυσός Ε., *Συμβολή* Χρυσός Ευαγ., *Συμβολή στην Ιστορία της Ηπείρου*, Ηπειρωτικά Χρονικά 23, 1981.
- Χρυσοχόος Μ., *Carte de l' Epire.* Χρυσοχόος Μ., *Carte de l' Epire meridionale*, Αθήνα 1879.
-
- Amadori-Virgilj G.,
La questione Rumeliota Amadori-Virgilj Giovanni, *La questione Rumeliota e la politica Italiana*, volume primo, Biblioteca Italiana di Politica Estera, Bitonto 1908.
- Anderson M.S., *The Eastern Question* Anderson M. S., *The Eastern Question 1774-1923*, New York 1966.
- Argyropoulos R.D., *Changement* Argyropoulos Roxane D., *Changement du mode de vie et rôle des mentalités dans les Balkans (18e-19e siècles)*, Αθήνα 1990 (ΣΤ' Διεθνές Συνέδριο).
- Baerlein H.,
The Acroceraunian mountains Baerlein Henry, *Under the Acroceraunian mountains*, London 1922 («Leonard Parsons»).
- Ballauri R., *Histoire de Korce* Ballauri R. *Histoire de l' essor de la ville de Korce durant les XVIIe-XVIe siecles*, Tirane 1988.
- Bérard V., *Τουρκία και Ελληνισμός* Bérard Victor, *Τουρκία και Ελληνισμός. Οδοιπορικό στη Μακεδονία. Έλληνες – Τούρκοι – Βλάχοι – Αλβανοί – Βούλγαροι – Σέρβοι*, μετάφραση Μ. Λυκούδης, εισαγωγή - σχόλια Θ. Πυλαρινού, Αθήνα 1987 (β' έκδοση - «Τροχαλία»).
- Bérard V., *La Turquie et l' Hellénisme* Bérard Victor, *La Turquie et l' Hellénisme contemporain*, Paris 1896².
- Boucabeille B., *La guerre* Boucabeille B., *La guerre Turco-balkanique 1912-13*, Paris 1914.
- Brancoff D.M., *La Macédoine* Brancoff D. M., *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris 1905.
- Broesteneanou P., *Die Roumanen* Broesteneanou P., *Die Roumanen in Macedonien, Thracien, Thessalien, Epirus, Griechenland.....*, Leipsig 1884.
- Burchart C., *L' Albanie* Burchart C., *L' Albanie et les Albanais*, Paris 1929.
- Burrows R.M.-Reeves W.P., *The Greeks* Burrows R. M.- Reeves W. P., *The Greeks in Epirus* (βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών – Ιωάννινα).
- Cabanes P., *L' Épire* Cabanes Pierre, *L' Épire de la mort de Pyrrhos à la conquête romaine (272-167)*, Paris 1976.
- Camariano A. – Cioran, *L' Épire* Camariano Ariadna – Cioran, *L' Épire et pays Roumaines*, Ιωάννινα 1984 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών – 34).
- Canini Marco Antonio, *La question* Canini Marco Antonio, *La question dell' Epiro*, Roma 1879.
- Capps E., *Greece, Albania, N. Epirus* Capps Edward, *Greece, Albania et Northern Epirus*, Argonaut, INC, Chicago 1963 (Chicago essays on World History and Politics –1).
- Cartes géographiques, statistiques*, 1992 *Cartes géographiques et statistiques de la Macédoine, l' Épire et Thrace*: 1. Carte de la péninsule de: a) Salonique, b) Monastir, c) Ioanina, d) Adrianople – indiquant le nombre des

- écoles et des églises chrétiennes. 3. Carte des provinces soumises aux réformes, *Instituto Geografiko di Agostini-Roma 1906* (Réédition de: Dodoni, Athènes 1992).
- Chassiotis G., *L' instruction*
Chassiotis G., *L' instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Constantinople jusqu' à nos jours*, Paris 1881.
- Colonel M., *Northern Epirus*
Colonel Murray, *Northern Epirus in 1913. Address delivered to the Anglo-Hellenic League*, London 1946.
- Constantopoulos D., *Υπόμνημα*
Constantopoulos Dem., *Υπόμνημα των εν Κερκύρα Βορειοηπειρωτών προς την Διεθνή εξεταστική επιτροπή της Κ.Τ.Ε.*
- Contoyannis P., *Carte des écoles*
Contoyannis Patrocle, *Carte des écoles chrétiennes de la Macédoine*, χ. τ. έκδοσης, 1903.
- Coptehewitch, *Macedonien*
Coptehewitch, *Macedonien und Alt Setbien*, Βιέννη, Seidul 1889.
- Crusius M., *Turcograecia*
Crusius M., *Turcograecia*, Basileae 1584.
- Curzon R., *Ταξίδι στην Ήπειρο*
Curzon Robert, *Ταξίδι στην Ήπειρο το 1834*, Ηπειρωτική Εστία 8 (1959), 661-668, 770-774, 876-881, 962-966.
- Cvijijé J., *La péninsule balcanique*
Cvijijé Jovan, *La péninsule balcanique*, Paris 1918.
- Cvijijé J., *Questions Balkaniques*
Cvijijé Jovan, *Questions Balkaniques*, Paris - Neuchatel 1916.
- Dakin D., *Η ενοποίηση της Ελλάδας*
Dakin Douglas, *Η ενοποίηση της Ελλάδας (1770-1923)*, Αθήνα 1984 (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης).
- Dakin D., *Μακεδονικός Αγώνας*
Dakin Douglas, *Μακεδονικός Αγώνας*, Αθήνα 1985 (Εκδοτική Αθηνών).
- Dakin D., *Ο Αγώνας των Ελλήνων*
Dakin Douglas, *Ο Αγώνας των Ελλήνων για την Ανεξαρτησία 1821-1833*, Αθήνα 1983.
- Dakin D., *Ο Ελληνικός Αγώνας*
Dakin Douglas, *Ο Ελληνικός Αγώνας στη Μακεδονία 1897-1913*, Θεσσαλονίκη 1996, (εκδοτικός οίκος Αδελφών Κυριακίδη),
- Davison R., *Reform*
Davison R., *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton 1963.
- Dentias M., *Greek N. Epirus*
Dentias Michel, *Greek Northern Epirus*, New York, N. Y. June 1943 (published By The American National Panepirotic League).
- Dentias M., *Épire du Nord*
Dentias Michel, *La vérité sur l' Épire du Nord*, Paris 1946 (E. De Boccard, Éditeur).
- Dentias M., *The Hellenic Character*
Dentias Michel, *The Hellenic Character on Northern Epirus. A Handbook of diplomatic and other sources*, Washington χ.χ. έκδοσης.
- Documents Officiels (EHM)
Documents Officiels Concernant l' Épire du Nord 1912-1935 (βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών – Ιωάννινα).
- Dontas D.N., *Greece*
Dontas D. N., *Greece and the Great Powers 1863-1875*, Thessaloniki 1966.
- Dumont A., *Les syllogues*
Dumont Albert, *Les syllogues en Turquie*, Annuaire de l' Association pour l' encouragement des études grecques en France - Paris (AAEEG) 8 (1874), σελ. 527-538.
- Foss A., *Epirus*
Foss A., *Epirus*, London 1978.
- Foster Fraser J., *The Balkans*
Foster Fraser John, *Pictures from the Balkans*, London 1906.
- Frangulis A.-F., *Mémoire*
Frangulis A.-F., *Mémoire sur l'Albanie et l' Épire du Nord*, Athènes 1921.
- Füves Ö., *Έλληνες Ουγγαρίας*
Füves Ödön, *Οι Έλληνες της Ουγγαρίας (The Greeks of Hungary)*, Θεσσαλονίκη 1965 (IMXA-IBS).
- Galanti A., *L' Albania*
Galanti A., *L' Albania*, Roma 1901.
- Hâciu A., *Aromânii*
Hâciu A., *Aromânii, Comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație*, Focșani 1936.
- Hammond N.G.L., *Η Δρόπολις*
Hammond N. G. L., *Η κοιλάδα του Δρίνου, Η Δρόπολις Βορείου Ηπείρου*. Λεύκωμα. Β', Αθήνα 1980 (έκδοση της Ενώσεως Δροπολιτών «Ο Δρίνος»), σελ. 45-46.
- Hammond N.G.L., *Ήπειρος*
Hammond N. G. L., *Ήπειρος (Epirus)*, Α'-Γ', μετάφραση Α.

- Hammond N., *Βόρειος Ηπειρος*
 Hammond Nicholas, *Η Ελληνικότητα της Βορείου Ηπείρου*, Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 1992 (Ιωάννινα), σελ. 3-4 (Χαιρετισμός του καθηγητή Nicholas Hammond στην εκδήλωση που έγινε στο Λονδίνο στις 23-1-1991 για τη Βόρειο Ηπειρο).
- Historia e Shqipërisë*, Vëllimi I.
Historia e Shqipërisë, Vëllimi II.
 Holland H., *Travels*
Historia e Shqipërisë, Vëllimi I Tretë (1912-1944), Tiranë 1973.
Historia e Shqipërisë, Vëllimi II, 1882-1908, Tiranë 1973.
 Holland Henry, *Travels in the Ionian Isles, Albana, Thessaly, Macedonia etc. during the years 1812 and 1813*, London 1815.
- Horvath A., *Ελληνική διασπορά*
 Horvath Ανδρέας, *Εκπολιτιστική δράση της ελληνικής διασποράς*, «Νέα Εστία» (ΝΕΣ) 28 (1940), 926-931, 1005-1010.
- Hughes T.S., *Travels*
 Hughes T. S., *Travels in Greece and Albania*, τ. 1-2, London 1830.
- Instituto Geografiko di Agostini-Roma*
Instituto Geografiko di Agostini-Roma: Cartes géographiques et statistiques de la Macédoine, l'Épire et Thrace: 1. Carte de la péninsule de: a) Salonique, b) Monastir, c) Ioanina, d) Adrianople – indiquant le nombre des écoles et des églises chrétiennes. 3. Carte des provinces soumises aux réformes, 1906 (Réédition de: Dodoni, Athènes 1992).
- Isambert E., *Οδοιπορικά*
 Isambert Emile, *Οδοιπορικά Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας υπό Αντωνίου Μηλιαράκη*, Αθήναι 1878.
- Karathanasis A.E.,
L' Hellénisme en Transylvanie
 Karathanasis Ath. E., *L' Hellénisme en Transylvanie – L' activité culturelle, nationale et religieuse des compagnies commerciales helléniques de Sibiu et de Braşov aux XVIII-XIX siècles*, Θεσσαλονίκη 1989 (IMXA).
- Kondis B., *Greece and Albania*
 Kondis B., *Greece and Albania 1908-1914*, Institut for Balkan Studies, Thessaloniki 1976.
- Kyjtim B., *Bibliografia*
 Kyjtim Bevapî, *Bibliografia per historine e arsimit 1844-1939*, Tirane 1987.
- La question de l' Épire du Nord*, 1945
La question de l' Épire du Nord, Athènes 1945 (Comite Central de l' Epire du Nord).
- La question Gréco-Albanaise* (EHM)
La question Gréco-Albanaise et le retour de l' Épire du Nord à la Grèce (βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών – Ιωάννινα).
- Lasturel P., *L' Affaire Gréco-Italienne*
 Lasturel Pierre, *L' Affaire Gréco-Italienne de 1923. Étude critique et documents inédits*, Paris 1925.
- Le Quien M., *Oriens Christianus*
 Le Quien M., *Oriens Christianus*, vol I-III, Paris 1740.
- Leake W.M., *Researches*
 Leake William M., *Researches in Greece*, London 1814.
- Leake W.M., *Travels*
 Leake William M., *Travels in Northern Greece*, τ. 1-4, London 1835.
- Lear E., *Journals*
 Lear Edward, Edward Lear in *Creece, Journals of a Landascape Painter in Greece and Albania*, London 1851.
- Legrand E., *Bibliographie Hellénique*
 Legrand E., *Bibliographie Hellénique*, τ. Α', Paris 1918.
- Leontios I., *Το Αλβανικόν Ζήτημα*
 Leontios I., *Το Αλβανικόν Ζήτημα (The Albanian Question)*, Athens 1897.
- Maccas L., *La Question*
 Maccas Léon, *La Question Gréco – Albanaise*, Παναθήναια 26 (1913), 5-11.
- Magrini L., *Le Isole*
 Magrini L., *Le Isole, l' Albania e l' Epiro*, Milano, 1914.
- Makkas L., *La question Gréco-Albanaise*
 Makkas L., *La question Gréco-Albanaise*, Nancy-Paris 1921.
- Malakasses J., *The United States position*
 Malakasses John T., *The United States position of Greece's claims to Southern Albanian – The agitation of the North Epirotan irredendists and the greek church in Mashington*, Ιωάννινα 1984 (ανάτυπο από τον ΙΓ' τόμο της «Δωδώνης» - Επιστημονικής Επετηρίδας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων).
- Mano G.A., *Résumé géographique*
 Mano G. A., *Résumé géographique de la Grèce et de la Turquie d' Europe*, «Collection des Résumés Géographiques», τ. 5, Paris

- 1826.
- Memorandum on N. Epirus* (EHM) *Memorandum on Northern Epirus* (βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών – Ιωάννινα).
- Moraïtinis P., *La Grèce.* Moraïtinis Pierre, *La Grèce telle qu' elle est*, Paris 1877.
- Moschopoulos N., *La question* Moschopoulos Nicephore, *La question de l' Épire du Nord*, Athènes 1941.
- Muller C., *Fragmenta* Muller C., *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Paris 1870.
- Murray C., *Northern Epirus* Murray Colonel, *Northern Epirus in 1913*, London 1916.
- Myzuri H., *Shkollat* Myzuri Husni, *Shkollat e para kombetare shqipe (1887-1908), (The first Albanian national schools, 1887-1908)*, Tirana 1973.
- Nikolaïdès C., *La Macédoine et l' Hellenism* Nikolaïdès Cléanthès, *La Macédoine et l' Hellenism*, Paris 1919.
- Nikolaïdès C., *La Macédoine* Nikolaïdès Cléanthès, *La Macédoine. La Question macédonienne dans l' antiquité, au moyen âge et dans la politique actuelle*, Berlin 1899.
- Noli F., *Historia e Skënderbeut* Noli F., *Historia e Skënderbeut, Kreyezotit të Arbërisë*, Tirana 1967.
- Northern Epirus Enslaved*, 1951 *Northern Epirus Enslaved. What all honest persons in the free world should know*, Athens 1951.
- Paillarès M., *L' Imbroglia macédonien* Paillarès Michel, *L' Imbroglia macédonien*, Paris 1907.
- Paillarès M., *Η μακεδονική θύελλα* Paillarès Michel, *Η μακεδονική θύελλα*, Αθήνα 1994 («Τροχάλια»).
- Pantazopoulos N., *CommunityLaws* Pantazopoulos N. J., *Community Laws and Customs of Western Macedonia under Ottoman Rule*, Balkan Studies (BS) 2 (1961), σελ. 1-22.
- Papacostea V., *Cavalioti* Papacostea V., *Theodor Anastasie Cavalioti*, București 1932.
- Papadakis B.P., *Documents Officiels* Papadakis B. P., *Documents Officiels concernant l' Épire du Nord 1912-1935*, Athenes 1935.
- Papadakis B.P., *Histoire diplomatique* Papadakis B. P., *Histoire diplomatique de la Question Nord-Epirote 1912-1957*, Athènes 1958 (Imprimerie J. Alevropoulos, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών – Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου – 21).
- Papadopoulos S., *Écoles et associations grecques* Papadopoulos St., *Écoles et associations grecques dans la Macédoine du Nord durant le dernier siècle de la domination turque*, Balkan Studies (BS) 3 (1962), σελ. 397-442.
- Papazoglou F., *Problèmes* Papazoglou F., *Quelques problèmes de l' histoire épirote – A propos du livre « Épirus » de N. G. L. Hammonde*, Ziva Antika 20 (1970).
- Peyfuss M.D., *Zum Moschopolitanischen Buchschmuck* Peyfuss M. D., *Zum Moschopolitanischen Buchschmuck*, Rumänische Sprache, Literatur und Kunst, Heft 9 (1988), 29-38.
- Peyfuss M.D, *Moschopolis* Peyfuss Max Demeter, *Die Druckerei von Moschopolis 1731-1769. Buckdruck und Heiligenverehrung im Erzbistum Achrida*, Böhlau Verlag Wien – Köln 1989.
- Peyfuss M.D, *Die Aromunische Frage* Peyfuss Max-Demeter, *Die Aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns*, Wien-Köln 1974.
- Philas P.A., *La question* Philas Ph. A., *La question de l' Épire du Nord*,
- Philas P.A., *Memoranda* Philas Ph. A., *Memoranda du gouvernement Hellenique sur l' Albanie et l' Épire du Nord*,
- Philippson A., *Die Griechischen Landschaften* Philippson Alfred, *Die Griechischen Landschaften, Teil I. Epirus und der Pindus*, Frankfurt am Main, 1956.
- Philippson A., *Thessalien und Epirus* Philippson Alfred, *Thessalien und Epirus*, Berlin 1897.
- Philon P.A, *Northern Epirus* Philon Ph. A., *The question of Northern Epirus. Its Historical and Diplomatic Background*, Washington 1945.
- Pipinelis P., *The Albanian question* Pipinelis P., *Europe and the Albanian question*, Argonaut, Chicago 1963.
- Pollo S.– Puto A, *Ιστορία της Αλβανίας* Pollo Stefanag – Puto Arben, *Ιστορία της Αλβανίας (από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα)*, μετάφραση Μπ. Ακτσόγλου, Θεσσαλονίκη 1979 (Εκδοτική Ομάδα).

- Poujade E., *Les Chrétiens, les Turcs*
 Pouqueville F.-C.-H.-L.,
Histoire de la Grèce
 Pouqueville F.-C.-H.-L.,
Voyage de la Grèce
 Pouqueville F.-C.-H.-L., *Voyage*
- Poujade E., *Les Chrétiens et les Turcs, Paris 1867.*
 Pouqueville F.-C.-H.-L., *Histoire de la Régénération de la Grèce*, τ. 1-4, Paris 1824.
 Pouqueville F.-C.-H.-L., *Voyage de la Grèce, 2ème éd.*, τ. 1-6, Paris 1826-1827.
 Pouqueville F.-C.-H.-L., *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie, et dans plusieurs autres parties de l' Empire Ottoman pendant les années 1798, 1800 et 1801*, τ. 1-3, Paris 1805.
- Pouqueville F.-C.-H.-L.,
Ταξίδι στην Ελλάδα - I.
 Pouqueville F.-C.-H.-L.,
Ταξίδι στην Ελλάδα - II.
- Pouqueville F.-C.-H.-L.,
Ταξίδι στην Ελλάδα. Τα Ηπειρωτικά.
 Προλεγόμενα – Μετάφραση: Κώστας Π. Βλάχος, τόμος I, Ιωάννινα 1994 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών – 49).
 Pouqueville F.-C.-H.-L., *Ταξίδι στην Ελλάδα. Τα Ηπειρωτικά.*
 Προλεγόμενα – Μετάφραση: Κώστας Π. Βλάχος, τόμος II, Ιωάννινα 1996 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών – 52).
- Ruau R., *La malheureuse Épire*
 Ruau R., *Epirus*
- Ruau René, *La malheureuse Épire*, Paris 1914.
 Ruau René, *The Sorrows of Epirus, Argonaut, INC*, Chicago χ.χ. έκδοσης.
- Ruau R.,
Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος
- Ruau René, *Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος (Οδοιπορικό 1913 – Απελευθέρωση – Αυτονομία)*. Πρόλογος – Σχόλια – Χρονικό: Αχ. Γ. Λαζάρου. Μετάφραση: Α. Αχ. Λαζάρου, Αθήνα 1991 («Τροχαλία» - με Εθνογραφικό Χάρτη της Βορείου Ηπείρου και Εθνολογική στατιστική της Βορείου Ηπείρου (σε φυλλάδιο 19 σελίδων) του Γενικού Στρατηγείου Ελληνικού Στρατού – 1913).
- Ruau R., *Δυστυχημένη Ήπειρος*, 1914
 Ruau R.,
Δυστυχημένη Ήπειρος, 1914 (Κάιρον)
- Ruau René, *Η δυστυχημένη Ήπειρος*, εν Αθήναις 1914.
 Ruau René, *Η δυστυχημένη Ήπειρος*. Μετάφρασις αδεία του συγγραφέως υπό Κώστα Ζήνωνος, Κάιρον 1914 (τύποις Αδελφών Μενικίδου)
- Queux de Saint-Hilaire,
Des syllogues grecs
- Queux de Saint-Hilaire, *Des syllogues grecs en Orient et en Europe et du progrès des études littéraires dans la Grèce de nos jours*, Annuaire de l' Association pour l' encouragement des études grecques en France - Paris (AAEEG) 11 (1877), 288-322.
- Remérand G., *Ali de Tépelen*
- Remérand G., *Ali de Tépelen, Pacha de Janina (1744-1822)*, Paris 1928.
- Rolley P.-De Visme M.,
La Macédoine et l' Épire
- Rolley P.-De Visme M., *La Macédoine et l' Épire (Vilayets de Monastir et de Janina). Etude de géographie physique et d' agrologie*, Paris 1911.
- Ruffini M., *Moscopoli*
- Ruffini M., *Un centro Aromeneo d' Albania: Moscopoli*, Revista d' Albania 4 (1943), 158-169.
- Shkodra Z., *Αλβανία*
 Sigalos L., *Northern Epirus*
- Shkodra Z., *Η Αλβανία την εποχή του Τανζιμάτ*, Τίρανα 1959.
 Sigalos Louis, *The Greek claims on Northern Epirus*, Chicago 1963.
- Skendi S., *The Albanian Awakening*
- Skendi Stavro, *The Albanian National Awakening*, 1878-1912, Princeton, New Jersey 1967.
- Skendo L., *L' Affaire de l' Épire*
- Skendo Lumo, *L' Affaire de l' Épire. Le martyre d' un peuple*, Sofia 1915 (Imprimerie de «L' Indépendance Albanaise»).
- Skendo L., *La population de l' Épire*
- Skendo Lumo, *La population de l' Épire*, Sofia 1915 (Imprimerie de «L' Indépendance Albanaise»).
- Sokolova B., *Renaissance*
- Sokolova Bojka, *La formation de l' intelligentsia à l' époque de la Renaissance*, Etudes Balkaniques 4 (1980).
- Soulis C. et Sterghiopoulos C.D.
La question de l' Épire du Nord
 Spiliotopoulos A.T., *Les Vlachoph. Grecs*
- Soulis Chr. et Sterghiopoulos C. D. - *La question de l' Épire du Nord*, Paris 1946.
- Spiliotopoulos Antoine Th., *Les Vlachophones Grecs et la Propaganda Roumaine*, Athènes 1910.
- Spyromelios M., *Ελλάς και Αλβανία*
- Spyromelios M., *Ελλάς και Αλβανία (Greece and Albania)*, New York 1944.
- Stadtmüller G., *Προβλήματα*
- Stadtmüller G., *Τα προβλήματα της ιστορικής διερευνήσεως της Ηπείρου. Έν μεθοδολογικόν πρόγραμμα*, Ηπειρωτικά Χρονικά 9

- Stanford E., *Carte ethnologique* (1934), σελ. 140-169.
Stanford E., *Carte ethnologique de la Turquie d' Europe et de la Crèce*, Paris 1877.
- Sterghiopoulos C.D.-Soulis C. *La question* Sterghiopoulos C. D. et Soulis Chr. *La question de l' Épire de Nord*, Paris 1946.
- Stickney E., *Pierport, Southern Albania* Stickney E., *Pierport, Southern Albania of Northern Epirus, in European International Affairs, 1912-1923*, California Stanford University Press 1926.
- The Greek Claims on Northern Epirus* *The Greek Claims on Northern Epirus, Argonaut, INC, Chicago 1963* (Chicago essays on World History and Politics –3).
- The History on Northern Epirus* *The History on Northern Epirus Through Postage Stamps, Argonaut, INC, Chicago 1963* (Chicago essays on World History and Politics –2).
- The Rights of Creece* *The Rights of Creece on Northern Epirus* Athens χ.χ. (National Yniversity of Athens).
- Vauchet R., *La République albanaise* Vauchet Robert, *La République albanaise de Koritza, L' Illustration* 17 (1917), σελ. 325-326.
- Vellay C., *L' Irrédentisme Hellénique* Vellay Charles, *L' Irrédentisme Hellénique*, Paris 1913.
- Vellay C., *Ο αλύτρωτος Ελληνισμός* Vellay Charles, *Ο αλύτρωτος Ελληνισμός και οι ενωτικοί αγώνες του*, Ελληνισμός 16 (1913), 580-586, 652-666, 713-726.
- Vickers M., *Οι Αλβανοί* Vickers M., *Οι Αλβανοί, Νεότερη και σύγχρονη Ιστορία, μετάφραση Εύα Πέππα*, Αθήνα 1998 («Οδυσσεύς»).
- Wace A.J.B. - Thompson M.S., *The Nomads* Wace Alan J. B. - Thompson Maurice S., *The Nomads of the Balkans*, London 1914.
- Wace A.J.B. - Thompson M.S., *Οι Νομάδες* Wace Alan J. B. –Thompson Maurice S., *Οι Νομάδες των Βαλκανίων. Περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της βόρειας Πίνδου*, Θεσσαλονίκη 1989 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, ΦΙΛΟΣ Τρικάλων).
- Weigand G, *Die Aromunen* Weigand Gustav, *Die Aromunen*, I, II, Leipsiz, 1902.
- Weigand G., *Ethnologie Makedonien* Weigand Gustav, *Ethnologie Makedonien*, London 1924.
- Weigand G., *Οι Αρωμούνοι (Βλάχοι)-Α'* Weigand Gustav, *Οι Αρωμούνοι (Βλάχοι). Τόμος Α': Ο χώρος και οι άνθρωποι*, Θεσσαλονίκη 2001 (εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, ΦΙΛΟΣ Τρικάλων).
- Weigand G., *Οι Αρωμούνοι (Βλάχοι)-Β'* Weigand Gustav, *Οι Αρωμούνοι (Βλάχοι). Τόμος Β': Λαογραφία – γλώσσα*, Θεσσαλονίκη 2004 εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη, ΦΙΛΟΣ Τρικάλων).
- Wittek P., *The Ottoman Empire* Wittek P., *The Rise of the Ottoman Empire*, London 1938.

III. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ – ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΕΠΕΤΗΡΙΑΔΕΣ – ΣΕΙΡΕΣ - ΠΡΑΚΤΙΚΑ

- Αθηνά 38 (1926)
 Αλήθεια (εφημερίδα Θεσσαλονίκης, *Αρχαιακές πηγές, Τύπος - βασικές εφημερίδες εποχής*).
 Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως
 Αριστοτέλης (περιοδική έκδοση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Φλωρίνης), Φλώρινα 33-34 (1962), 158 (1983), 175 (1986).
 Αττικόν Ημερολόγιον (Ε. Κ. Ασωπίου, εν Αθήναις) 1889, 1895.
 Βαλκανική Βιβλιογραφία IV (1975).
 Βορειοηπειρωτικά (περιοδική ενημερωτική έκδοση Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών), Ιωάννινα 1-26 (1994-2001).
 Βορειοηπειρωτικά 1950 (Μάιος-Ιούνιος).
 Βορειοηπειρωτικά Νειάτα, 7-8, Μάιος – Ιούνιος 1950.
 Βορειοηπειρωτικός Αγών (εφημερίδα) 1957-1959.
 Βόρειος Ήπειρος (εφημερίδα Ιωαννίνων) 4, 6 Μαΐου 1945.
 Βόρειος Ήπειρος (περιοδικό): 7, 8 (Νοέμβριος 1935), 12-19 (Μάρτιος - Σεπτέμβριος 1936).
 Βυζαντινολογικό Διεθνές Συνέδριο – Θ', Θεσσαλονίκη 1953.
 Δελτίον της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος (ΔΙΕΕ), Αθήναι 5 (1896-1900).
 Δωδώνη (Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων), 6 (1977), 8 (1979), 13 (1984).
 Εγκυκλοπαίδεια Cambridge.
 Εγκυκλοπαίδεια Εκπαιδευτική.
 Εγκυκλοπαιδικό Ημερολόγιο Πελασγός Κορυτσάς (Κων. Χ. Σκενδέρη, Αθήνα), τόμοι 1-12 (1931-1947).
 Εγκυκλοπαιδικό Ημερολόγιον ο Φάρος της Ανατολής έτους 1901
 Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν Ελευθερουδάκη.
 Εικόνες της Ηπείρου (περιοδικό, Αθήνα), τεύχη 8-11 (1961), 16-17, 22-23 (1962). περιοδικό
 Εικονογραφημένο Ηπειρωτικό Ημερολόγιο – 1911 (Κωνσταντινούπολις).
 Εικονογραφημένο Ηπειρωτικόν Ημερολόγιον Δωδώνη (Γάγαρη Γ.), Α' (1896), Β' (1899).
 Εκκλησιαστική Αλήθεια (*Αρχαιακές πηγές, Τύπος - βασικές εφημερίδες εποχής*).
 Ελληνικός Αστήρ 9 (1958).
 Ελληνισμός 2 (1899), 3 (1900), 4 (1901), 5 (1902), 6 (1903), 8 (1905), 16 (1913).
 Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών (ΕΕΒΣ, Αθήνα) 5 (1928), 13 (1937).
 Επετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός 10 (1914).
 Επιθεώρηση Αγροφυλακής Α, 2.
 Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Παιδαγωγικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 1992.
 Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (Δωδώνη) 6 (1977), 8 (1979), 13 (1984).
 Ερμής (εφημερίδα Θεσσαλονίκης, *Αρχαιακές πηγές, Τύπος - βασικές εφημερίδες εποχής*).
 Εφημερίδα Κυβερνήσεως (*Αρχαιακές πηγές, Τύπος - βασικές εφημερίδες εποχής*).
 Ημερολόγιον Ηπειρωτικός Αστήρ 1904.
 Ημερολόγιον Μεγάλης Ελλάδος, 1922.
 Ήπειρος (εφημερίδα Ιωαννίνων, *Αρχαιακές πηγές, Τύπος - βασικές εφημερίδες εποχής*).
 Ηπειρωτικά Γράμματα (Ιωάννινα - Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση) 4 (2003), 5 (2004), 7 (2005), 8 (2005), 9 (2006).
 Ηπειρωτικά Γράμματα (περιοδικό) τ. 7,8 (1944).
 Ηπειρωτικά Χρονικά 2 (1927), 3 (1928), 5 (1930), 6 (1931), 9 (1934), 10 (1935), 11 (1936), 12 (1937), 13 (1938), 15 (1940), 23 (1981), 26 (1984).
 Ηπειρωτική Ακτίς (Ιωάννινα), Ημερολόγιο του 1909.
 Ηπειρωτική Εστία 1 (1952), 3 (1954), 4 (1955), 5 (1956), 6 (1957), 7 (1958), 8 (1959), 9 (1960), 11 (1962), 13 (1964), 14 (1965), 16 (1967), 17 (1968), 18 (1969), 20 (1971), 27 (1978), 28 (1979), 31 (1982), 32 (1983), 33 (1984), 38 (1989).
 Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 1 (1979), 2 (1980), 3 (1981), 4 (1982), 6 (1984), 8 (1986), 12 (1990), 21 (1999).
 Ηπειρωτικό Ημερολόγιο Αστήρ (Αθήναι) 1904.
 Ηπειρωτικό Ημερολόγιο Δωδώνη, 1896, 1899, 1914.

- Ηπειρωτικό Ημερολόγιο, Α (1911), Β (1914).
 Θησαυρίσματα 9 (1972), 15 (1978).
 Θρησκευτική Ηθική Εγκυκλοπαίδεια 3 (1963), 5 (1964), 7 (1965), 9 (1966).
 Ιστορία Ελληνικού Έθνους της Εκδοτικής Αθηνών,
 Ιστορία του Ελληνικού έθνους (Εκδοτικής Αθηνών), τόμοι Γ', ΙΑ', ΙΒ', ΙΓ', ΙΔ', Αθήνα 1974-1981
 Ιστορικό Αρχείο Νεοελληνικής Εκπαίδευσης 1-8 (1996-2001, Θεσσαλονίκη, εκδοτικός οίκος αδελφών Κυριακίδη).
 Καθημερινή (εφημερίδα Αθηνών), «Εφτά Ημέρες», 6 Μαρτίου 1994.
 Κιβωτός (περιοδικό) Α', 2.
 Μακεδονική Ζωή 28 (Σεπτέμβριος 1968).
 Μακεδονικόν Ημερολόγιον Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών (ΜΗΠΣ) 1909, 1911, 1913
 Μακεδονικόν Ημερολόγιον Ν. Σφενδόνη (ΜΗΣ) 3 (1927), 4 (1928).
 Μεγάλη Αμερικανική Εγκυκλοπαίδεια.
 Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια ΥΔΡΙΑ.
 Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (Πυρσός - Παύλου Δρανδάκη)
 Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα.
 Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια.
 Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια.
 Μικρασιατικόν Ημερολόγιον Ελένης Σβορώνου του έτους 1908 (εν Σάμω 1908).
 Νέα Αλήθεια (εφημερίδα Θεσσαλονίκης, *Αρχαιακές πηγές, Τύπος - βασικές εφημερίδες εποχής*).
 Νέα Εστία 23 (1935), 28 (1940), 29 (1941), 33 (1945), 34 (1946).
 Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως (*Αρχαιακές πηγές, Τύπος - βασικές εφημερίδες εποχής*).
 Νέος Ελληνομήμων (ΝΕ) 10 (1913), 11 (1914), 13 (1916), 19 (1925), 21 (1927).
 Νέος Κουβαράς, 2 (1962), 3 (1966).
 Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν ΗΛΙΟΣ.
 Ο Πύρρος (εφημερίδα Αθηνών, *Αρχαιακές πηγές, Τύπος - βασικές εφημερίδες εποχής*).
 Παναθήναια 26 (1913), 27 (1913-1914).
 Πανδώρα 9 (1858-1859), 10 (1859-1860), 17 (1866-1867), 18 (1867-1868), 19 (1868-1869), 20 (1869).
 Πανελλήνιον Λεύκωμα Εθν. Εκατονταετηρίδος (1821-1930), τόμος 5.
 Παρνασσός 7 (1833).
 Παρνασσός (περιοδικό, Αθήνα – Β' περίοδος) 4 (1962), 34 (1992), 35 (1993).
 Πατρίς (εφημερίδα) 17 Μαρτίου 1913.
 Πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου *Βόρειος Ήπειρος, Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός* (Κόνιτσα 22-24 Αυγούστου 1987), Αθήναι 1988.
 Πρακτικά Β' Πανελληνίου Συνεδρίου για το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα, Αθήνα 1992.
 Πρωινός Λόγος Ιωαννίνων (εφημερίδα), αρ. φ. 1122, 16 Ιουλίου 1961.
 Σύγχρονη Εκπαίδευση, τ. 54.
 Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια Ελευθερουδάκη.
 Τα Εκπαιδευτικά, τ. 2 (χειμώνας 1985-1986).
 Το Βήμα (ημερήσια εφημερίδα Αθηνών), 3-8-1969.
 Φωνή της Ηπείρου (εφημερίδα Αθηνών, *Αρχαιακές πηγές, Τύπος - βασικές εφημερίδες εποχής*).
 Χρυσάλλις 1866, 1867.
- Annuaire de l' Association pour l' encouragement des études grecques en France - Paris (AAEEG) 8 (1874), σελ. 527-538, 11 (1877), σελ. 288-322.
 Balkan Studies (BS) 2 (1961), , σελ. 1-22, 3 (1962), σελ. 397-442.
 L' Illustration 17 (1917), σελ. 325-326.
 Patrologiae Graeca (PG – Migne), Paris 1857-1889.
 Revista d' Albania 4 (1943), σελ. 158-169.
 Rumänische Sprache, Literatur und Kunst, Heft 9 (1988), σελ. 29-38.
 Ziva Antika 20 (1970).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ο ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΗΠΕΙΡΟΥ
(ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ, ΟΙΚΙΣΜΟΙ – ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ)1. Η ΟΡΙΟΘΕΤΗΣΗ – ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΚΑΙ
Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Οριοθετώντας την έκταση της Βόρειας Ηπείρου σημειώνουμε ότι ο χώρος που καταλαμβάνει σήμερα δεν αποτέλεσε ποτέ αυτόνομη γεωγραφική ενότητα ούτε καταγράφηκε – μέχρι το Δεκέμβριο του 1913 – με την ένδειξη αυτή.

Ο χώρος αυτός αποτελούσε ενιαία χωροταξική περιοχή με τη γενική ονομασία «Ηπειρος», και περιλάμβανε: την ελεύθερη – ελλαδική Ήπειρο (τη Νότια Ήπειρο – τη λεγομένη «Παλαιά Ήπειρο»¹) και την προσαρτημένη στην Αλβανία Βόρεια Ήπειρο· ενιαία και συμπαγή από την αρχαιότητα γεωγραφική ενότητα από το ποταμό Γενούσιο ως τον Αμβρακικό κόλπο, με κατοίκους τα αρχαία φύλα των Χαόνων, των Θεσπρωτών και των Μολοσσών² τμήματα και εδάφη με πρωτογενή και ακμαίο ελληνικό πληθυσμό και πολιτισμό καθόλη την ιστορική του διαδρομή.

Είναι εξάλλου από όλους παραδεκτή και ιστορικά τεκμηριωμένη η αδιάκοπη συνέχεια της ελληνικότητας και η διαχρονική χρήση της ελληνικής γλώσσας στην ενιαία Ήπειρο (και βέβαια και στη Βόρεια Ήπειρο), τόσο από τους Έλληνες ιστορικούς όσο και από τους ξένους ιστορικούς και τους περιηγητές των ύστερων χρόνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.³

Μέχρι το 1913 η Ήπειρος αποτελούσε ενιαίο και αδιαίρετο τμήμα του ελληνισμού και οι εθνικοί αγώνες ήταν αντίστοιχα ενιαίοι και αδιαίρετοι και με κοινό και σταθερό στόχο τη συνολική της ενσωμάτωση στον ελεύθερο ελλαδικό χώρο. Το 1913 όμως, στις 17 Δεκεμβρίου, με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας και προκειμένου να ικανοποιηθούν τα συμφέροντα της Αυστροουγγαρίας και της Ιταλίας, το βόρειο τμήμα της ενιαίας Ηπείρου αποσπάστηκε από την Ελλάδα και προσαρτήθηκε στο τεχνητό κράτος της Αλβανίας που δημιούργησαν οι παραπάνω δυνάμεις.

Στη συνέχεια όμως ανακαταλήφθηκε το μεγαλύτερο τμήμα της και ανακηρύχθηκε η αυτονομία της στις 17 Φεβρουαρίου του 1914 με προσωρινό πρόεδρο το Γεώργιο Χρηστάκη – Ζωγράφο και αναγνωρίστηκε από τις ευρωπαϊκές δυνάμεις με την επερχόμενη συμφωνία της Κέρκυρας, το Μάιο του 1914 και με την κατάληψή της από τον ελληνικό στρατό. Η αυτονομία της όμως ήταν εφήμερη (Φεβρουάριος – Μάιος 1914) και οι ευρωπαϊκές δυνάμεις μη μπορώντας να την επιβάλλουν ολιγόρησαν και έτσι οι περιοχές της Βόρειας Ηπείρου επανήλθαν στα πλαίσια του πρωτοκόλλου της Φλωρεντίας.

Μετά λοιπόν τη διευθέτηση αυτή ο «παραχωρημένος» ηπειρωτικός χώρος εμφανίζεται πλέον ως «Βόρειος Ήπειρος» και αποτελεί έκτοτε αλύτρωτα πατρώα εδάφη, στα οποία ζούσε και δημιουργούσε ενιαίο πολιτισμό ο ηπειρωτικός Ελληνισμός.

Το πλασματικό λοιπόν όνομα «Βόρεια Ήπειρος» (και το «Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα» αντίστοιχα) είναι δημιούργημα των βαλκανικών πολέμων (1912-1913) και αποτέλεσε, αρχικά, διπλωματικό όρο και στη συνέχεια πολιτικό. Τα σύνορά της δε περικλείστηκαν από τη «Βόρεια γραμμή» (από την περιοχή βόρεια της Χειμάρρας και του Τεπελενίου μέχρι την περιοχή βόρεια της λίμνης Μαλίκης και κάτω από το Πόγραδετς και μέχρι τα μέσα της λίμνης Μεγάλης Πρέ-

1. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 117.

2. Κόντης Β., *Ελληνισμός*, 11.

3. Πασχάλης Α.Σ., *Αναγνωστικά*, 26-34, passim.

σπας) μέχρι την οποία επικράτησε ο τακτικός ελληνικός στρατός έως την αποχώρησή του το Μάιο του 1914 και τη «Νότια γραμμή», η οποία αποτέλεσε και την ελληνοαλβανική οροθεσία με βάση το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας το Δεκέμβριο του 1913⁴: Η «Αυτόνομη Ήπειρος του 1914» δηλαδή (όπου και ο κύριος όγκος του Ελληνισμού στο Βόρειο τμήμα της ενιαίας Ηπείρου), την οποία και διεκδίκησε η Ελλάδα και μέχρι τη «Βόρεια» Γραμμή, σύμφωνα με το «δικαίωμα της κατάληψης» από τον ελληνικό στρατό (όπως συνέβη και με την αντίστοιχη κατάληψη του Μοναστηρίου⁵ από τους Σέρβους και του Μελενίκου⁶ από τους Βουλγάρους και των άλλων περιοχών του Βόρειου εθνολογικού μας χώρου και με την αντίστοιχη παραχώρησή τους στα στρατεύματα που «μπήκαν» πρώτα σε εκείνες τις πόλεις και τις περιοχές). Δυστυχώς όμως για την Ελλάδα, τα σύνορά της περιορίστηκαν στη «Νότια γραμμή».

Έτσι, η ενιαία Ήπειρος κατακερματίστηκε σε δυο ανεξάρτητες γεωγραφικές περιοχές: τη νότια Ήπειρο στον ελεύθερο ελλαδικό χώρο και τη Βόρεια Ήπειρο: την «Αυτόνομη Ήπειρο του 1914», όπως ορίστηκε παραπάνω, και το άνω τμήμα της μέχρι το Γενούσιο ποταμό, η οποία παραχωρήθηκε στην Αλβανία.

Στη μελέτη μας αυτή για την ελληνική εκπαίδευση στη Βόρεια Ήπειρο, αναφερόμαστε στην ονοματολογία των οικισμών της έτσι όπως καταγράφηκαν μέσα στα επίσημα προξενικά και δημόσια έγγραφα και έτσι όπως αποτυπώθηκαν για την «Αυτόνομη Ήπειρο του 1914» στον επίσημο «Εθνογραφικό Χάρτη» και στην επίσημη «Εθνολογική Στατιστική της Βορείου Ηπείρου» του Γενικού Στρατηγείου του Ελληνικού Στρατού (Επιτελείον – Γραφείον ΙΙ, Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων), το 1913, ευθύς αμέσως μετά την παραχώρησή της στην Αλβανία με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας. Στο τμήμα δε αυτό της Βόρειας Ηπείρου ζούσε και ο κύριος όγκος του Ελληνισμού της περιοχής, ο οποίος ανέπτυξε λαμπρό πολιτισμό σε όλους τους τομείς και τις δραστηριότητες και στην εκπαίδευση, την οποία θα παρουσιάσουμε και θα διευκρινίσουμε αναλυτικά.

Αναφερόμενοι λοιπόν στη Βόρεια Ήπειρο κατά την Ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία εξετάζουμε τα τμήματα εκείνα της ενιαίας Βόρειας ελληνικής Ηπείρου που το 1913 οριοθέτησαν την παραπάνω διπλωματική και πολιτική «Βόρεια Ήπειρο», η οποία στο εξής δεν παρέπεμπε στην πραγματική εθνολογική της διάσταση, αλλά στην αλύτρωτη πλέον πραγματικότητα της.

Και βέβαια η όλη εθνική περιπέτεια της Βόρειας Ηπείρου αποτυπώθηκε έντονα και άμεσα στα εκπαιδευτικά πράγματά της και η ελληνική εκπαίδευση με τους διδασκάλους και τους μαθητές της στροβιλίστηκε στην οδύνη και την αναστάτωση των ημερών εκείνων – γεγονός τα οποία αποτυπώθηκαν βαθιά στην έκθεση του γυμνασιάρχη Αναγνωστόπουλου προς την Μπάγκειο Επιτροπή για τα πεπραγμένα στο Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1914-1915 – όλη η έκθεση στο παράρτημα.

Ο χώρος λοιπόν που περιλάμβανε η Βόρεια Ήπειρος κατά την ύστερη οθωμανική αυτοκρατορία και σύμφωνα με τη διοικητική διαίρεση της οθωμανικής διοίκησης στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, περιλάμβανε (από Βορρά προς Νότο) τα σαντζάκια (τις Διοικήσεις) Βερατίου, Κορυτσάς και Αργυροκάστρου και ένα τμήμα του σαντζακίου (της Διοίκησης) των Ιωαννίνων.

Τα σαντζάκια δε, περιλάμβαναν τους αντίστοιχους καζάδες (επαρχίες) τους:

1. Σαντζάκι Βερατίου: Καζάδες: Βερατίου, Λούσνιας, Σκράπαρης και Αυλώνας.
2. Σαντζάκι Κορυτσάς: Καζάδες: Κορυτσάς, Σταρόβου, Κολωνίας.

2. Σαντζάκι Αργυροκάστρου: Καζάδες: Αργυροκάστρου, Χειμάρρας, Δελβίνου, Λεσκοβίκιου, Τεπελενίου, Πρεμετής.

4. ΑΥΕ, *Αρχείο Χαρτών – Α' Μέρος*: αρ. 301 («Η γραμμή ωρίσθη σαφώς μέχρι Μάνδρας- Νικολίτσας' προς βορράν ταύτης, προτάσει της Ελληνικής Κυβερνήσεως, την οποίαν απεδέχθησαν αι μεγάλοι Δυνάμεις κατά Φεβρουάριον του 1914, ωρίσθη ως γραμμή οροθεσίας Ελλάδος και Αλβανίας περίπου η φυσική γραμμή διαχωρήσεως των υδάτων των ποταμών Άνω Δέβολι και Άνω Αλιάκμονος. Επί του προκειμένου εν Φλωρεντία είχαν ορισθή ως γραμμή σύνορον τα διοικητικά σύνορα του Καζά Κορυτσάς, άτινα δεν ήσαν σαφή»).

5. Κολτσίδα Α.Μ., *Ιστορία του Μοναστηρίου*, 192-204.

6. Κολτσίδα Α.Μ., *Ιστορία του Μελενίκου*, 158-174.

3. Σαντζάκι Ιωαννίνων – τμήμα: Καζάδες: Πωγωνίου, Φιλιατών.⁷

Συμπληρωματικά, σημειώνουμε ότι το σαντζάκι της Κορυτσάς διοικητικά υπαγόταν μέχρι το 1913 στο Βιλαέτι του Μοναστηρίου. Επιπλέον, το σαντζάκι των Ιωαννίνων στο νότιο τμήμα του περιλάμβανε και τους καζάδες των Ιωαννίνων και της Πρέβεζας,

Σχηματικά δηλαδή, έχουμε την παρακάτω χωροταξική διάταξη (στις γενικές του γραμμές):

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Διοικητική διαίρεση της Βόρειας Ηπείρου

Η οριοθέτηση της Βόρειας Ηπείρου στον ευρύτερο ιστορικό της χώρο Παράλληλη διαχρονική χωροταξία		
<i>Βιλαέτι Ιωαννίνων</i>	<i>Βόρεια Ήπειρος (1913)</i>	<i>Βιλαέτι Μοναστηρίου</i>
Σαντζάκι Βερατίου Καζάς Βερατίου » Λούσνιας » Σκράπαρης » Αυλώνας	Σαντζάκι Βερατίου Καζάς Βερατίου » Λούσνιας » Σκράπαρης » Αυλώνας	Σαντζάκι Μοναστηρίου Καζάς Μοναστηρίου » Φλώρινας » Αχρίδας » Περλεπέ » Κιρτσόβου
Σαντζάκι Πρέβεζας Καζάς Πρέβεζας » Λούρου » Μαργαριτίου	Σαντζάκι Κορυτσάς Καζάς Κορυτσάς » Κολωνίας » Σταρόβου	Σαντζάκι Κορυτσάς Καζάς Κορυτσάς » Κολωνίας » Σταρόβου » Καστοριάς
Σαντζάκι Αργυροκάστρου Καζάς Αργυροκάστρου » Χειμάρρας » Πωγωνίου » Δέλβινου » Τεπελενίου » Πρεμετής	Σαντζάκι Αργυροκάστρου Καζάς Αργυροκάστρου » Χειμάρρας » Πωγωνίου » Δέλβινου » Τεπελενίου » Πρεμετής	Σαντζάκι Δίβρας Καζάς Δίβρας » Ματ » Ντόλνα » Ρέκας » Ντεμπρέι - Ζιρ
Σαντζάκι Ιωαννίνων Καζάς Ιωαννίνων » Λεσκοβικίου » Κόνιτσας » Φιλιατών » Μετσόβου » Παραμυθιάς	Σαντζάκι Ιωαννίνων – τμήμα » Καζάς Πωγωνίου (τμήμα) » Φιλιατών (τμήμα)	Σαντζάκι Ελβασάν Καζάς Ελβασάν » Γράμμοστας » Πεκίν

Η αναφορά μας κατά την παρουσίαση των ελληνικών σχολείων στους οικισμούς της Βόρειας Ηπείρου αναφέρεται στην παραπάνω διοικητική κατανομή. Ο βορειοηπειρωτικός όμως χώρος ακολουθούσε και τη δική του εκκλησιαστική και τοπική αυτονομία και κατανομή, τόσο ως προς την εκκλησιαστική διοίκηση, όσο και ως προς την τοπική και επαρχιακή χωροθέτηση, με αποτέλεσμα να γίνεται και η σχετική αναφορά στις αρχειακές και βιβλιογραφικές πηγές της εποχής που καλύπτει η παρούσα εργασία.

Για να υπάρξει λοιπόν το μέτρο της ταύτισης ως προς την ονοματολογία των τόπων και των ευρύτερων περιοχών τους, σημειώνουμε την εκκλησιαστική και επαρχιακή χωροθέτηση, έτσι όπως καταγράφεται από τον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως κατά τη μεγάλη καταγραφή της ελληνικής εκπαίδευσης στο χώρο της Βόρειας Ηπείρου στα έτη 1872-1874⁸:

7. Ενδεικτικά: Brancoff D.M., *La Macédoine*, 8-9΄ Πούλιος Χ., *Διοικητική διαίρεσις*, 162-165΄ ΑΥΕ, *Αρχείο Χαρτών – Α΄ Μέρος*: αρ. 301.

8. ΕΚΗΦΣ-Α, 1873, ΕΚΗΦΣ-Β, 1875.

Παλαιά Ήπειρος: Μητρόπολις Δρυινοπούλεως - Επαρχία Δρυινοπούλεως : α) Τμήμα Παλαιάς Πωγωνιανής. β) Τμήμα Ζαγοριάς. γ) Τμήμα Λιντζουριάς. δ) Τμήμα Ρίζης. ε) Τμήμα Δρυινοπούλεως. στ) Τμήμα Δελβίνου. ζ) Τμήμα Βρεγδετίου ή Πρεγδετίου.

Μητρόπολις Βελεγράδων – επαρχία Βελεγράδων: α) Τμήμα Βερατίου. Τμήμα (ενορία) Ρέθι Μουζακιάς. β) Τμήμα Μεγάλης Μουζακιάς. δ) Τμήμα Άνω Σπαθιάς. ε) Τμήμα Κάτω Σπαθιάς. στ) Τμήμα Αυλώνος.

Νέα Ήπειρος: Μητρόπολις Κορυτσάς - Επαρχία Κορυτσάς: α) Τμήμα Κορυτσάς. β) Τμήμα Βιγλίστης. γ) Τμήμα Οπάρεως. δ) Τμήμα Πρεμετής.

Έτσι στη μελέτη μας όταν αναφερόμαστε: α) Στο σαντζάκι Αργυροκάστρου και στους καζάδες του, παράλληλα μπορεί να υπάρχουν και αναφορές στη Μητρόπολη Δρυινοπούλεως - Επαρχία Δρυινοπούλεως με τα αντίστοιχα τμήματά της.

β) Στο σαντζάκι Βερατίου και στους καζάδες του, παράλληλα μπορεί να υπάρχουν και αναφορές στη Μητρόπολη Βελεγράδων – Επαρχία Βελεγράδων με τα αντίστοιχα τμήματά της.

γ) Στο σαντζάκι Κορυτσάς και στους καζάδες του, παράλληλα μπορεί να υπάρχουν και αναφορές στη Μητρόπολη Κορυτσάς με τα αντίστοιχα τμήματά της.

δ) Στο σαντζάκι Ιωαννίνων (σε τμήμα του) και στους καζάδες του (σε τμήματά τους), παράλληλα μπορεί να υπάρχουν και αναφορές στο τμήμα Παλαιάς Πωγωνιανής της Μητρόπολης Ιωαννίνων - Επαρχίας Ιωαννίνων.

Επιπλέον, και για να γίνεται ακόμα περισσότερο κατανοητή η χωροθέτηση των βορειοηπειρωτικών οικισμών με τα ελληνικά σχολεία, παραθέτουμε και τις σημαντικότερες τοπικές και ευρύτερες περιοχές – ονομασίες, στις οποίες και εμπεριέχονται και οι οποίες αναφέρονται συχνά στις ειδικότερες μελέτες για τη Βόρεια Ήπειρο και κυρίως στις τοπικές ιστορίες:

Δερόπολη (ή Δρόπολη⁹) – γνωστή με τον εκκλησιαστικό τίτλο «Δρυινοπούλη»: Περιοχή του Αργυροκάστρου με την ομώνυμη πεδιάδα – τον «κάμπο της Δερόπολης». Μέχρι το 1913 αποτελούσε ενιαία γεωγραφική, πολιτική και πολιτισμική ενότητα με την περιοχή του Πωγωνίου. Σήμερα η περιοχή διαιρείται στην Πάνω και Κάτω Δερόπολη. Η Πάνω Δερόπολη περιλαμβάνει τα χωριά: Βοδίνο, Βόδριστα, Γεωργουτσάτες, Ζερβάτες, Κλεισιάρη, Κοσσοβίτσα, Κρα, Κρυονέρι (Κακογοραντζή), Λοβίνα, Λόγγος, Μπουλιαράτες, Πέπελι (με το μοναστήρι της Αγίας Τριάδας), Σελιό, Σωτήρα. Η Κάτω Δερόπολη περιλαμβάνει τα χωριά: Βάνιστα, Γορίτσα, Γράψη, Δερβιτσιάνη, Δούβιανη, Καλογοραντζή, Λιούγκαρη, Σωφράτικα, Τεριαχάτι, Φραστανή, Χάσκοβο.

Περιοχή Θεολόγου (Ριζών): Δυσπρόσιτη περιοχή (με διέξοδο προς τα χωριά του Βούρκου), η οποία περικλείεται από συμπαγείς ορεινούς όγκους (το Σεντενίκο, τη Στουγάρα, τη Πολιτσά κ.α.) με χαώδη φαράγγια και χαράδρες. Περιλαμβάνει τα γνωστά «χωριά του Θεολόγου» (από το ομώνυμο μοναστήρι απέναντι από τη Τσερκοβίτσα): Άγιος Ανδρέας, Γιαννιτσάτες, Γριάσδανη, Δίβρη, Καρόκι, Κουλουράτες, Λεσινίτσα (Πάνω και Κάτω), Λουψάτι, Μάλτσανη, Σμήντσι, Τσερκοβίτσα.

Πάνω Πωγώνι: Σήμερα είναι χωρισμένο στη Βόρεια Ήπειρο και στον ελλαδικό χώρο. Στη Βόρεια Ήπειρο (στις υπώρειες της Νεμέρτσικας) περιλαμβάνονται τα χωριά: Αψάδα, Μαυρόγερο, Πολύτσανη, Σέλτση, Σωπική, Σχωριάδες, Τσιάτιστα, Χλωμό.

Χωριά «Ρίζας»: Βρίσκονται στους πρόποδες του όρους Μπορέτο, στη δεξιά όχθη του ποταμού Δρίνου. Περιλαμβάνει τα χωριά: Γλύνα, Βλαχογοραντζή, Επισκοπή (Άνω και Κάτω), Λάμποβο (Πάνω και Κάτω), Λιμπόχοβο, Νεπράβιστα, Ραντάνι.¹⁰

9. Γιακουμής Γ.Κ., *Μονή Ραβενίων*, 9-10 (κάμπος, χωριά, χάρτης Δρόπολης)

10. *Πολυφωνικά τραγούδια Β.Η.*, 18-23 (Υφαντή Ν.: Περιοχή Θεολόγου).

2. ΧΩΡΟΤΑΞΙΚΗ, ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΚΑΙ ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Η ελληνική εκπαίδευση καλλιεργήθηκε στα εκπαιδευτήρια κάθε βαθμίδας στις κεντρικές πόλεις και στις κωμοπόλεις και στους μεγάλους και μικρούς της οικισμούς από το 17^ο αιώνα, περισσότερο από το 18^ο και κυρίως το 19^ο και μέχρι τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα, κατά τα ύστερα δηλαδή χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στη διάρκεια αυτών των χρόνων, βέβαια, ο πληθυσμός των οικισμών ακολουθούσε τα εκάστοτε μεγέθη του, τα οποία αναφέρονται σε διάφορες πηγές και επισημαίνονται από περιηγητές και μελετητές της εποχής. Ο Ελληνισμός της Βόρειας Ηπείρου αναμφισβήτητα υπερέβαινε τα δυο τρίτα του συνολικού πληθυσμού και πρωτοστατούσε τόσο στην πνευματική όσο και στην οικονομική ζωή. Ως προς τη γλώσσα δε, ένας πολύ μεγάλος αριθμός των ορθοδόξων χριστιανών ήταν δίγλωσσος και μιλούσαν τα ελληνικά και τα αλβανικά, με σύνορο τη Σούχα («η λεγόμενη γραμμή της Σούχας»¹¹), πάνω από την οποία μιλιόνταν περισσότερο τα αλβανικά και κάτω μιλιόνταν κατ' αποκλειστικότητα τα ελληνικά. Βέβαια, εδώ πρέπει να τονιστεί ότι ένας αρκετά σημαντικός αριθμός μιλούσε και τα αρωμουνικά (τα κουτσοβλαχικά, τα ελληνοβλαχικά - τα βλάχικα δηλαδή) και αποκλειστικά στη Μοσχόπολη και την ευρύτερη περιοχή της, αλλά και αλλού.¹² Η χρήση όμως της λατινογενούς αρωμουνικής γλώσσας δεν προσέδιδε και εθνολογική διάσταση, πέρα από την ελληνική, την οποία συναισθανόταν βαθιά ο πληθυσμός εκείνος, παρόλες τις προπαγανδιστικές προσπάθειες της ρουμανικής προπαγανδιστικής κίνησης, η οποία δραστηριοποιήθηκε πιο έντονα μετά τα μέσα του 19^{ου} κυρίως στην ευρύτερη περιοχή του σαντζακίου της Κορυτσάς, αλλά, λιγότερο και νοτιότερα.¹³

Εξάλλου δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η γλώσσα δεν αποτελούσε από μόνη της το μοναδικό κριτήριο για την εθνικότητα όσων τη χρησιμοποιούσαν, αφού για τον καθορισμό της εθνικότητας κάποιου πιο μεγάλη βαρύτητα αποκτούσε η συνείδηση, η θρησκεία και η παράδοσή του. Γι' αυτό βέβαια, ακόμα και οι τουρκικές αρχές στις εκάστοτε στατιστικές τους διαφοροποιούσαν τους Έλληνες από τους άλλους λαούς με βάση το χριστιανισμό έναντι του μωαμεθανισμού.

Επιπλέον, οι Έλληνες, εκτός από τα ελληνικά, μιλούσαν τα αρωμουνικά (βλάχικα) και τα αλβανικά και είχαν όλοι τους ενιαία ελληνική και χριστιανική συνείδηση. Κάτι τέτοιο δε τόνιζε το 1905 και ο Χρ. Χρηστοβασίλης, ο οποίος σημείωνε ότι το ελληνικό στοιχείο στην Ήπειρο ήταν αλληλένδετο με το χριστιανισμό και αντιπροσωπευόταν από τους βλαχόφωνους και αλβα-

11. ΑΥΕ, 1911, Β/52, 30 Ιουνίου 1911, αρ. 17007, ενημέρωση – οδηγίες για Αλβανούς και αλβανικό ζήτημα (Γλωσσολογική γραμμή: Η grosso-modo η χωρίζουσα τους ελληνοφώνους από των αλβανοφώνων πληθυσμών της Ηπείρου είναι η λεγόμενη γραμμή της Σούχας, ήτις αρχομένη από του ακρωτηρίου (άκρας Ακροκεραυνείων) Γλώσσα λιγγουέντα αντίκρυ της νήσου Σάσωνος (ανηκούσης τη Ελλάδι δυνάμει της Ιονίου συνθήκης) περιλαμβάνει προς Νότον τα χωρία της Χειμάρρας, προχωρεί Β.Δ. δι' Αργυροκάστρου, Άνω Λαμπύσου, Σούχας, Πολυτσάνης, Ζέπτας ρύθρου Τσάρουβα, Λιασκοβικίου, Βούρμπανης και Ροδάνης οπόθεν καταλήγει εις το Μακεδονικόν πλέον διαμέρισμα της Κορυτσάς»).

12. Από τη «Στατιστική ελληνοβλάχων, ρουμανιζόντων ελληνοβλάχων, των σχολών των τελευταίων τούτων, των διδασκάλων και των εν ταις σχολαίς ταύταις φοιτώντων μαθητών και μαθητριών» του 1906 παραθέτουμε τις ελληνοβλαχικές οικογένειες των οικισμών (πόλεις, κωμοπόλεις, χωριά) της επαρχίας Κορυτσάς και Βελεγράδων (σε παρένθεση ο αριθμός των ελάχιστων ρουμανιζουσών οικογενειών – για όσους οικισμούς σημειώνονται. Σχολές και μαθητές των ρουμανιζόντων δε σημειώνονται): Επαρχία Κορυτσάς: Κορυτσά 120 (30), Μοσχόπολις 150 (25), Κοσόβα 25, Κοσίνα 32 (4), Κούταλη 20, Μποντάρι 10, Μπαντιλιόνη 20, Πρεμετή 15 (5), Οδρίτσανη 10, Χοτοχόβα 20, Κιλαρίσι 15, Τρεμπιζίστι 11, Πλιάσα 33 (28) και Τίσνιτσα 10. Επαρχία Βελεγράδων: Βεράτιον 300 (25), Αυλών 20 (3), Φιέριον 150 (20), Λιούσνα 35 (2), Φράκουλα 60 (2), Απολλωνία 30 (2), Λιμπόφσα 20 (1), Κολώνια 35 (3), Διβιάκα 40 (2), Γραμπιάνη 40 (2), Γραδίτσα 35 (3), Μπουμπουλίμανι 14 (2), Άνω Κρούατη 5, Κάτω Κρούατη 5, Γούρεζα 20 (2), Γραμπόβα 35 (3), Τσέρμα 20 (2), Βορτόπη 10, Δομπρονίκη 10, Δουσνίκη 15, Κονιοβάλλα 10 (2), Σεκίτσα 25 (1), Αβερνέτση 8, Σκέπουρη 27, Σέλητσα 10, Κοσσόβα 8, Μεκάτιον 70 (3), Μιλόφιον 30, Μπιστρέβα 32, Πετροχονδή 30 (2), Πόσνια 20, Κούμανη 8 (1), Σελενίτσα 45 (2), Τσερβένη 28 (2), Σίνια, Στάνη 5 και Κελμπεσίρα 10 – *Επίσημα Έγγραφα περί της εν Μακεδονία Οδυνηράς Καταστάσεως*, σελ. μζ', μθ'.

13. Σχετικές πληροφορίες και γενικά για τους Αρωμόνους – Κουτσοβλαχούς – Ελληνοβλαχούς: Κεραμιόπουλος Α., *Κουτσοβλαχοί*· Κολτσίδα Α.Μ., *Κουτσοβλαχοί*, όπου και εκτενής βιβλιογραφία· Κολτσίδα Α.Μ., *Συγκρότηση - οργάνωση Ελληνοβλαχών*, όπου και εκτενής βιβλιογραφία· Νικολαΐδου Ε.Ι., *Ρουμανική προπαγάνδα*· Κολτσίδα Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμόνων*, όπου και εκτενής βιβλιογραφία.

νόφωνους χριστιανούς και ότι το αλβανικό στοιχείο αντιπροσωπευόταν από τους μωαμεθανούς· έδινε δε και τα παρακάτω πληθυσμιακά στοιχεία για όλο τον πληθυσμό της Ηπείρου: 337.700 κάτοικοι: 276.750 Έλληνες – ελληνόγλωσσοι χριστιανοί, βλαχόφωνοι χριστιανοί, αλβανόγλωσσοι χριστιανοί. 6.750 μωαμεθανοί Έλληνες, 91.000 μωαμεθανοί Αλβανοί. 2.500 Ισραηλίτες.¹⁴

Στο σημείο αυτό δεν κρίνεται απαραίτητη η διεξοδική αναφορά, τόσο στον πληθυσμό των οικισμών, αναφορά ομολογουμένως που δεν τους καλύπτει συνολικά, όσο και στην εθνολογική σύνθεσή τους. Ευτύχημα για τους σημερινούς μελετητές αποτελεί η καταγραφή του πληθυσμού της Ενιαίας Ηπείρου από την Επιτροπή Παιδείας του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, η οποία συστήθηκε ακριβώς για την αποτύπωση, τη διερεύνηση και την καταγραφή της όλης εκπαιδευτικής διαδικασίας. Για τα χρόνια λοιπόν εκείνα, τα σχολικά έτη 1872-1874, αποτυπώθηκε επίσημα στην Επετηρίδα του Συλλόγου η γεωγραφία των οικισμών με τα σχολεία που λειτουργούσαν, ο ελληνικός πληθυσμός τους ανά οικογένειες και πλήθος σχετικών πληροφοριών για τους διδασκάλους, τους μαθητές και τις ετήσιες δαπάνες της λειτουργίας τους.¹⁵ Για την καταγραφή του ελληνικού πληθυσμού ανά οικογένειες πρέπει να επισημανθεί ότι αυτές λογίζονται κατά μέσω όρο από πέντε μέλη το λιγότερο, αφού σε πολλές περιπτώσεις δίνεται παράλληλα και ο πληθυσμός τους σε «ψυχές», οι οποίες είναι πενταπλάσιες του αριθμού των οικογενειών. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις όπου οι οικογένειες είναι κεντρικές (ευρύτερου πατριαρχικού οικογενειακού κύκλου), οπότε αριθμούνται σε ψυχές πολύ πάνω από το πενταπλάσιο, ακόμα και στο οκταπλάσιο.¹⁶ Τα διπλά στοιχεία, οικογένειες και ψυχές, δε δίνονται όμως σε όλες τις περιπτώσεις, οπότε και παραμένουμε στην πενταπλάσια αναλογία τους, μια και αυτή όπως διαπιστώνεται από τη στατιστική μας είναι και η επικρατούσα.

Σύμφωνα λοιπόν με αυτή τη στατιστική, ο ελληνικός πληθυσμός της Ενιαίας Ηπείρου στα χρόνια 1872-1874 ανέρχονταν συνολικά στους 358.645 κατοίκους. Ο συνολικός δε πληθυσμός των κατοίκων της Βόρειας Ηπείρου – έτσι όπως καθορίζεται στη μελέτη μας, και ως προς τα όριά της – ανέρχονταν (στα χρόνια 1872-1874) σε 126.568 κατοίκους: 40.375 στην επαρχία Δρυινοπούλεως (στο σαντζάκι Αργυροκάστρου), 19.613 στην επαρχία Κορυτσάς (σαντζάκι Κορυτσάς¹⁷), 2.500 στα τμήματα των καζάδων Πωγωνίου και Φιλιατών – το τμήμα της επαρχίας Ιωαννίνων και 64.080 στην επαρχία Βελεγράδων (σαντζάκι Βερατίου).¹⁸

Στα 1875 ο αντίστοιχος συνολικός ελληνικός πληθυσμός της ενιαίας Ηπείρου ανερχόταν στους 410.940 κατοίκους.¹⁹

Στα 1878 ο ελληνικός – χριστιανικός πληθυσμός της ενιαίας Ηπείρου ανερχόταν στους 402.000 κατοίκους, και συγκεκριμένα: των σαντζακίων Αργυροκάστρου και Μπερατίου ανερχόταν συνολικά στους 141.000 κατοίκους: 103.000 στο σαντζάκι Αργυροκάστρου και 38.000 στο σαντζάκι Αυλώνας.²⁰

14. Χρηστοβασίλης Χ., *Η Ήπειρος*, 33.

15. ΕΚΗΦΣ-Α, 1873, ΕΚΗΦΣ-Β, 1875.

16. Θεσπρωτός Κ.-Ψαλλίδας Α, *Γεωγραφία*, 17. Δημητριάδης Ε.Π., *Βιλαέτι Ιωαννίνων*, 61, όπου και περισσότερες πληροφορίες.

17 Ο πληθυσμός του σαντζακίου της Κορυτσάς, σύμφωνα και με άλλες στατιστικές ανά θρήσκευμα και εθνότητα: κατά το 1869 αποτελούνταν από 26.000 ορθοδόξους και 14.000 μωαμεθανούς (Ανώνυμο, *Περί Κορυτσάς*, Πανδώρα 20 (1869), φ. 461, σελ. 9, *στατιστικός πίνακας των κατοίκων της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας κατά θρήσκευμα*) και το 1881 από 26.500 Έλληνες και 20.000 μωαμεθανούς (Τρίχα Λ., *Το βιλαέτι Βιτωλίων το 1881, στατιστική από το αρχείο του Χαρίλαου Τρικούπη*, Φλώρινα 1994, σελ. 9, 17, υπόμνημα του Θωμά Μαρκεζίνη προς το Χαρίλαο Τρικούπη της 21ης Φεβρουαρίου του 1881 με στατιστικά στοιχεία για τον πληθυσμό του σαντζακίου Κορυτσάς). Η πόλη δε της Κορυτσάς το 1805 είχε 1.300 οικογένειες από τις οποίες τα 2/3 ήταν χριστιανικές, το 1875 είχε 8.200 κατοίκους, ενώ το 1905 είχε 14.000 Έλληνες και 4.000 Αλβανούς (Κουρίλας Λαυριώτης Ε., *Κορυτσά*, 283).

18. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, σελ. 264

19. Χασιώτης Δ., *Διατριβαί - υπομνήματα*, 147-148.

20. Δημοσιογραφική έκθεση του Longworth (ειδικού απεσταλμένου του Υπουργείου Εξωτερικών Marquis of Salisbury) της 3ης Ιουλίου του 1878 - ΙΕΕ, τόμος ΙΓ', 1977, σελ. 388.

Για τα έτη 1898-1899 πολύτιμη είναι η στατιστική των οικισμών του σαντζακίου Αργυροκάστρου και του καζά Πωγωνίου της εφημερίδας των Αθηνών *Αγών*, στην οποία καταγραφόταν για κάθε οικισμό της ο ελληνικός και αλβανικός πληθυσμός, τα σχολεία, οι μαθητές, οι διδάσκαλοι και οι σχολικές δαπάνες. Συνολικά, καταγραφόταν πληθυσμός 64.936 κατοίκων, από τους οποίους – και σε μεγάλη υπεροχή – οι 49.379 ήταν Έλληνες και μόλις 15.560 Αλβανοί.²¹

Για το έτος 1900 χρήσιμα στοιχεία για την πληθυσμιακή κατάσταση των οικισμών του σαντζακίου Κορυτσάς αντλούμε από τους στατιστικούς πίνακες του πληθυσμού της ευρύτερης περιοχής, οι οποίοι απεστάλησαν στις 14 Μαΐου του 1900 από τον Έλληνα Πρόξενο του Μοναστηρίου Ν. Μπέτσο προς τον Υπουργό των Εξωτερικών Α. Ρωμάνο,²² ενώ πίνακες με τα ίδια πληθυσμιακά στοιχεία στάλθηκαν και το 1903.²³ Σύμφωνα με τους πίνακες αυτούς (των ετών 1900 και 1903) ο «*ανακεφαλαιωτικός πίναξ της στατιστικής του σαντζακίου Κορυτσάς (των καζάδων Κορυτσάς, Κολώνιας, Καστορίας και Σταρόβου) κατά τμήματα και εθνότητας*» παρουσίαζε (συνολικά) 188.249 κατοίκους, από τους οποίους οι 89.150 ορθόδοξοι Έλληνες, οι 16.417 σχισματικοί (Βούλγαροι), οι 81.932 Μουσουλμάνοι και οι 750 Ισραηλίτες.

Χρήσιμα στοιχεία των οικισμών της Βόρειας Ηπείρου (της «Αυτόνομης Ηπείρου του 1914»), ανά Σαντζάκια – Διοικήσεις και Καζάδες – Επαρχίες έχουμε με την καταγραφή του πληθυσμού τους σε Έλληνες και Αλβανούς. Σύμφωνα λοιπόν με τον «Εθνολογικό Χάρτη της Βορείου Ηπείρου του 1913» και το αντίστοιχο «Υπόμνημα» του 1919 του Γενικού Στρατηγείου του Ελληνικού Στρατού, η Βόρεια Ήπειρος επεκτεινόταν σε 6.444 περίπου τετραγωνικά χιλιόμετρα και κατοικούσαν από 228.422 κατοίκους (με πυκνότητα 35,45 κατοίκων ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο), από τους οποίους οι 116.888 Έλληνες και οι 111.534 Αλβανοί, 51,1% δηλαδή Έλληνες και 48,9% Αλβανοί. Αυτές οι πληθυσμιακές-εθνολογικές αναλογίες αφορούσαν τη συνολική έκταση της Βόρειας Ηπείρου. Ήταν όμως ακόμα πιο συμπαγής ο ελληνικός πληθυσμός στο κεντρικό και το νότιο τμήμα της, όπου σε μια έκταση 5.138 περίπου τετραγωνικών χιλιομέτρων κατοικούσαν 199.439 κάτοικοι (με πυκνότητα 38,80 κατοίκων ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο) από τους οποίους οι 115.900 Έλληνες, δηλαδή το 58,1% και οι 83.539 Αλβανοί, το 41,9% αντίστοιχα.²⁴

Η υπεροχή του ελληνικού πληθυσμού, των 116.888 κατοίκων της έναντι των 111.534 Αλβανών στη Βόρεια Ήπειρο – στην «Αυτόνομη Ήπειρο του 1914» (μαζί με τους οικισμούς της – συνολικά, αριθμητικά), ανά σαντζάκια και καζάδες, είχε ως εξής:²⁵

21. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97, 8-12-1900, 5,21, 26 -1 και 1, 22-6-1901.

22. ΑΥΕ, 1900-1903, Μοναστήρι, 14 Μαΐου 1900, αρ. 169..

23. ΑΥΕ, 1900-1903, Μοναστήρι, 7 Φεβρουαρίου 1903, αρ. 87.

24. ΑΥΕ, *Αρχείο Χαρτών – Α' Μέρος*: αρ. 301.

25. ΑΥΕ, *Αρχείο Χαρτών – Α' Μέρος*: αρ. 301.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Ο πληθυσμός της Βόρειας Ηπείρου

Η υπεροχή του ελληνικού πληθυσμού στη Βόρεια Ήπειρο - 1913					
Σαντζάκια	Καζάδες	Οικισμοί	Έλληνες	Αλβανοί	Σύνολα
Κορυτσάς	1. Κορυτσάς	139	32.873	35.807	68.680
	2. Σταρόβου	42	326	8.262	8.588
	3. Κολωνίας	52	11.269	9.615	20.884
	Σύνολα	233	44.468	53.684	98.152
Αργυροκάστρου	1. Αργυροκάστρου	71	20.016	21.424	41.440
	2. Χειμάρρας	13	6.188	4.460	10.648
	3. Δελβίνου	85	17.295	4.645	21.940
	4. Λεσκοβικίου	40	6.455	3.993	10.448
	5. Τεπελενίου	33	6.093	6.727	12.820
	6. Πρεμετής	81	10.823	12.251	23.074
	Σύνολα	323	66.870	53.500	120.370
Ιωαννίνων (τμήμα)	1. Πωγωνίου	6	5.185	-	5.185
	2. Φιλιατών	7	365	4.350	4.715
	Σύνολα	13	5.550	4.350	9.900
Γενικά Σύνολα		569	116.888	111.534	228.422

Επιπλέον, ο ελληνικός πληθυσμός του σαντζακίου Βερατίου κατά το 1908 ανερχόταν στους 50.317 κατοίκους²⁶ και κατά το 1913 ο αντίστοιχος ελληνικός πληθυσμός των περιοχών Βερατίου και Αυλώνας ανερχόταν στους 50.000 κατοίκους.²⁷

Συνολικά, δηλαδή, ο ελληνικός πληθυσμός ολόκληρης της Βόρειας Ηπείρου κατά το 1913 ανερχόταν στους 166.888 κατοίκους.

Τέλος, ο ελληνικός πληθυσμός το 1914 ανερχόταν στους 120.209 κατοίκους έναντι των 110.677 Αλβανών και για τους καζάδες (ο αλβανικός πληθυσμός σε παρένθεση): Αργυροκάστρου 20.016 (21.424), Χειμάρρας 6.188 (4.460), Δελβίνου 17.295 (4.645), Λεσκοβικίου 17.295 (3.993), Τεπελενίου 6.093 (7.707), Πρεμετής 10.825 (12.251), Πωγωνίου 5.185 (-), Κορυτσάς 35.738 (36.010), Κολωνίας 12.089 (11.925), Σταρόβου 325 (8.267).²⁸

Θεωρούμε λοιπόν ότι η πληθυσμιακή αναφορά των πόλεων, των κωμοπόλεων και των μεγάλων και των μικρών οικισμών όπου λειτουργούσε η ελληνική εκπαίδευση μας καλύπτει ικανοποιητικά, αφού καταγράφεται από επίσημες έρευνες και στατιστικές και αναφέρεται σε αντιπροσωπευτικούς χρόνους, στα χρόνια 1872-1874 και 1913, η αναφορά τους δε φαίνεται, στις περισσότερες περιπτώσεις να συμβαδίζει, να είναι παράλληλη ή να έχει κάποιες μικρές ή και μεγαλύτερες διαφορές αναφορά, αντιπροσωπευτική και αξιόπιστη.

Πάντως, σε όλες τις στατιστικές στην εξεταζόμενη χρονική περίοδο αναγνωρίζεται η υπεροχή του ελληνικού στοιχείου στη Βόρειο Ήπειρο, αρκεί να σημειώσουμε ότι ακόμα και στην τουρκική στατιστική του 1908 οι Έλληνες ανέρχονταν στις 128.000 και οι Αλβανοί στις 95.000.²⁹

26. Giovanni Amadori-Virgilj, *La questione Rumeliota*, 1908, 302.

27. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΙΔ', τηλεγράφημα, 1 Ιουνίου 1913 – Διοικητικός επίτροπος Τεπελενίου Γ. Γάγαρης προς Γενική Διοίκηση Ηπείρου, Ιωάννινα.

28. Sterghiopoulos C. D. - Soulis C., *La question*, 1946, σελ. 60.

29. Soulis C., *La question*, 58' Ζούρα - Σταθουλοπούλου Δ., *Βόρειος Ήπειρος*, 153.

3. ΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΜΕ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

Οι πόλεις, οι κωμοπόλεις, οι μεγάλοι και οι μικροί οικισμοί της Βόρειας Ηπείρου όπου λειτουργούσαν ελληνικά σχολεία στη διάρκεια των ύστερων χρόνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν διάσπαρτοι σε όλη την έκταση των τριών μεγάλων Διοικήσεων (σαντζακίων) του Βερατίου, της Κορυτσάς, του Αργυροκάστρου και στο τμήμα της Διοίκησης (του σαντζακίου) των Ιωαννίνων με τις αντίστοιχες επαρχίες τους (τους καζάδες τους).

Οριοθετώντας τους εδώ συνολικά,³⁰ και αποτυπώνοντάς τους³¹ στην ευρύτερη γεωγραφία του βορειοηπειρωτικού χώρου, τους καταγράφουμε στις χωροταξικές τους θέσεις (ανά σαντζακία και καζάδες), με παράλληλα στοιχεία (για τους οικισμούς που καταγράφονται) του ελληνικού πληθυσμού τους από παραπάνω αναφορές και στατιστικές και του αλβανικού πληθυσμού στην τελευταία στήλη:

Του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινούπολεως (1872-1874)³² σε ελληνικές οικογένειες και σε ανάλογο ελληνικό πληθυσμό, (σε όσες περιπτώσεις καταγράφεται),

της στατιστικής των ετών 1900-1903 του προξένου του Μοναστηρίου Ν. Μπέτσου προς το ΥΠΕΞ σε ελληνικό πληθυσμό για οικισμούς του Σαντζακίου της Κορυτσάς³³ και της στατιστικής της εφημερίδας Αγών (1898-1899),³⁴ σε ελληνικό πληθυσμό για οικισμούς του σαντζακίου Αργυροκάστρου και του καζά Πωγωνίου – σε μια στήλη πρώτα το σαντζάκι Κορυτσάς και στη συνέχεια το σαντζάκι Αργυροκάστρου και ο καζάς Πωγωνίου,

και του Εθνολογικού Χάρτη του Γενικού Στρατηγείου του Ελληνικού Στρατού (1913) σε ελληνικό και αλβανικό αντίστοιχα πληθυσμό.³⁵

30. Να σημειωθεί εδώ ότι σε πολλούς οικισμούς δεν υπήρχαν σχολεία και τα παιδιά πήγαιναν σε γειτονικά σχολεία. Γι' αυτό, σε πολλές μελέτες υπάρχει η σύγχυση ως προς τη λειτουργία σχολείων στις κοινότητες εκείνες. Για όσους οικισμούς δεν υπάρχει κανένα στοιχείο – ούτε για λειτουργία ελληνικών σχολείων ούτε για τη φροντίδα των παιδιών τους σε γειτονικά ελληνικά σχολεία – δε γίνεται καμιά αναφορά στον πίνακα αυτό.

31. Οι οικισμοί, στις περισσότερες περιπτώσεις, εμφανίζονται με διαφορετικά ονόματα. Στη μελέτη αυτή αναφερόμαστε στο όνομα της καταγραφής τους στον Εθνολογικό Χάρτη και στην αντίστοιχη Εθνολογική Στατιστική της Βορείου Ηπείρου του 1913 του Γενικού Στρατηγείου του Ελληνικού Στρατού (παραπάνω) σημειώνουμε όμως και τα άλλα ονόματά τους παρενθετικά.

32. ΕΚΗΦΣ-Α, 1873, ΕΚΗΦΣ-Β, 1875.

33. ΑΥΕ, 1900-1903, Μοναστήρι, 14 Μαΐου 1900, αρ. 169, ΑΥΕ, 1900-1903, Μοναστήρι, 7 Φεβρουαρίου 1903, αρ. 87.

34. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97, 8-12-1900, 5,21, 26 -1 και 1, 22-6-1901.

35. ΑΥΕ, *Αρχείο Χαρτών – Α' Μέρος*: αρ. 301.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Οικισμοί – ελληνικός πληθυσμός Βόρειας Ηπείρου,
όπου λειτουργούσαν Ελληνικά Σχολεία

Οικισμοί της Βόρειας Ηπείρου όπου λειτουργούσαν Ελληνικά Σχολεία στη διάρκεια των υστερων χρόνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας – ο ελληνικός πληθυσμός τους						
<i>ΗΦΣΚ (Ηπειρωτικός Φιλεκαπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως), 1872-1874 / Έλληνες Αγών (εφ.. Αθηνών, Στατ. οικισ. για σαντζ. Αργυροκάστρου, καζά Πωγωνίου) 1898-1899 / Έλληνες ΠΙΜ (Στατιστική Προξενείου Μοναστηρίου – για τον καζά Κορυτσάς), 1903,1906 / Έλληνες ΓΣΕΣ (Γεν. Στρατηγείο Ελλην. Στρατού - Εθνολ. Χάρτης Β. Ηπείρου), 1913 / Έλληνες - Αλβανοί</i>						
α/α	οικισμός	ΗΦΣΚ 1872-1874		Π.Μ. 1903,1906 για καζά Κορυτσάς «Αγών» 1898-1899 για σαντζ. Αργυροκ. και καζά Πωγωνίου	ΓΣΕΣ 1913	
		Οικογ.	Πληθ.		Έλληνες	Αλβανοί
		Έλληνες				
Σαντζάκι Κορυτσάς						
<i>Α. Καζάς Κορυτσάς</i>						
1	Άρζα				–	466
2	Βέρλενι				133	337
3	Βοβοδίτσα	130 οικ.	600		1680	–
4	Βυθικούκι			485	778	–
5	Γιάντση	25 οικ.	150		250	174
6	Γιούρας				341	–
7	Γράψη	94 οικ.	530	500	476	–
8	Δάρδα			1800	1500	–
9	Δίσνιτσα	36 οικ.	320	332	477	455
10	Δρένοβον	110 οικ.	550	850	683	–
11	Ζήτσιστα			800	661	–
12	Καμενίτσα			200	175	460
13	Καρπανιόζι			90	21	–
14	Κατούντι				321	–
15	Κορυτσά	1400 οικ.	8200	10.000	11453	4000
16	Κρέσπανι			75	84	–
17	Λιάβδαρι				–	712
18	Μάργιαννη	43 οικ.	250	200	199	–
19	Μισράσι			60	89	–
20	Μοσχόπολις	246 οικ.	1200	1340	1568	–
21	Μπελοβόδα				213	–
22	Μπίγλιστα			275	441	1200
23	Μπόρια	40 οικ.	200	100	207	476
24	Μπουϊγαρέτσι				170	150
25	Μπραδβίτσα	110 οικ.	560	628	673	–
26	Όπαρις			125	188	–
27	Ορμάν - Τσιφλίκ			152	300	–
28	Οσόγια			120	60	18
29	Παναρίτη				334	–
30	Πενταβίνη	30 οικ.	280	230	164	–
31	Πέστανι				–	215
32	Πλιάσσα				696	526
33	Ποϊάνη	50 οικ.	400		250	750
34	Πολένα	150 οικ.	750	647	566	–
35	Πολόσκα			100	79	546

36	Πουνμίρα			25	53	–
37	Πρόγκρι	40 οικ.	400	600	663	360
38	Ραβανίκ			90	87	30
39	Ρεμπέτσι	60 οικ.	500	339	379	–
40	Ριόβι			47	67	–
41	Σινίτσα			500	372	115
42	Σίπσκα			154	276	–
43	Στρατομπέρδα			564	411	–
44	Τερόβα	30 οικ.	280	184	229	–
45	Τρεμπίσκα			774	859	–
46	Τρεν			163	266	400
47	Τρέσκα			690	290	–
48	Φλιόκι	30 οικ.	140	150	181	519
49	Χότσιστα	272 οικ.	2100	1500	1536	243
Β. Καζάς Κολωνίας						
50	Γκοστοβίτσι				566	227
51	Ερσέκα				85	129
52	Κιάφζεζι				251	458
53	Κιουτέζα				–	99
54	Κρεσόβα				125	74
55	Λιουάρασι				480	461
56	Μπαρμάσι				379	300
57	Μπέζανι				485	–
58	Μπορόβα				678	38
59	Ογόρτσκα				197	73
60	Πηλιούσι				174	80
61	Ραδιμίστι				89	279
62	Ράχωβα				570	–
63	Σελενίτσα - Λίσα				–	295
64	Στίκα				379	33
Γ. Καζάς Σταρόβου						
65	Μήτσανη				–	152
Σαντζάκι Αργυροκάστρου						
Α. Καζάς Αργυροκάστρου						
66	Αργυρόκαστρον			2000	1695	9895
67	Βερμίκι				–	250
68	Βλαχογοραντζή				220	–
69	Βοδίνου				123	–
70	Βοδρίτσα	40 οικ.		300	318	–
71	Βουλιράτι	100 οικ.		840	865	–
72	Γεωργουτσάδες	60 οικ.		450	515	–
73	Γκιάτι	80 οικ.			128	42
74	Γλίνα				375	–
75	Γρανουσίστα				72	–
76	Γράψη			360	406	–
77	Δερβίτσανη	150 οικ.		1150	1253	–
78	Δοξάτι			400	241	–
79	Δουβιανή	70 οικ.		450	602	–
80	Επισκοπή - Άνω	40 οικ.		250	265	–
81	Επισκοπή - Κάτω				237	–
82	Ερίντι	60 οικ.		350	252	435
83	Κακαβία	30 οικ.		390	315	–
84	Κακογοραντζή			150	188	–
85	Καλογοραντζή				815	–
86	Καλέζι	40 οικ.		280	242	–
87	Κάριανη			275	192	–
88	Κατούνα				142	–
89	Κεστοράτι	50 οικ.	250	400	284	–
90	Κοσοβίτσα	100 οικ.		600	1050	–
91	Κρα			84	130	–
92	Κρήνα				139	–

93	Λάμποβον	200 οικ.	2000	780	700	–
94	Λιμπόχοβον	60 οικ.		600	330	1520
95	Λιούγκαρη				187	–
96	Λόγγος	80 οικ.		600	650	–
97	Λουβίνα				132	–
98	Μέγγουλι	40 οικ.		210	204	–
99	Μοσχοχώρι				65	250
100	Νόκοβο	50 οικ.		210	309	–
101	Νιβίτσα					1020
102	Πέπελι	50 οικ.		420	420	–
103	Προγκί				280	200
104	Σαρακινίστα	40 οικ.		450	323	–
105	Σελιό	100 οικ.		450	364	–
106	Σέλτσι	60 οικ.		550	447	–
107	Σούχα			120	163	–
108	Στεγόπολις			360	344	–
109	Σατήρα	70 οικ.		540	1050	–
110	Σοφράτικα				284	–
111	Τεραχάτες	100 οικ.		420	518	–
112	Φραστανή			270	208	–
113	Χάσκοβο			170	275	–
114	Χουμελίτσα				180	–
<i>Β. Καζάς Χειμάρρας</i>						
115	Βούνος	150 οικ.		1050	950	–
116	Δρυμάδες	50 οικ.		1050	1400	–
117	Κηπαρό			950	1200	–
118	Κούδεσι			360	295	–
119	Παλιάσσα			600	550	–
120	Πήλιουρι			220	473	–
121	Τσοράι			220	320	330
122	Χειμάρρα	150 οικ.			1000	–
<i>Γ. Καζάς Δελβίνου</i>						
123	Άγιοι Σαράντα				110	–
124	Άγιος Ανδρέας				280	–
125	Άγιος Βασίλειος			450	310	–
126	Άληκο				150	–
127	Βεργό				–	185
128	Βραϊλάτι				125	–
129	Βρυώνη				170	–
130	Γέρμα				135	–
131	Γιαννιτσάτι				78	–
132	Γράβα				187	–
133	Γράσδανη				260	–
134	Δέλβινον			800	1200	1100
135	Δερμέσι				45	–
136	Δίβρη			1100	1012	–
137	Δρόβιανη	100 οικ.	500		1630	–
138	Ζουλιάτι				50	1100
139	Καινούργιο				165	–
140	Κακοδική			350	460	–
141	Καλτσάτι				105	–
142	Καλύβια				65	–
143	Καλύβια-Παπά				320	–
144	Καραλήμπεη				85	–
145	Καραχάτζι				76	–
146	Λέσνιτσα - Άνω	70 οικ.			642	–
147	Λέσνιτσα - Κάτω	100 οικ.			930	–
148	Κεσαράτι				125	–
149	Κομμάτι				110	–
150	Κουλουρίτσα				116	–
151	Κώσταρη				150	–

152	Λαζάτι				200	-
153	Λούκοβο			340	410	-
154	Λυκουρέζι				60	-
155	Μαλίτσανη				220	-
156	Μαυρόπουλι				18	-
157	Μεμούσβεη				82	-
158	Νιβίτσα	120 οικ.		905	805	-
159	Μουζίνα	100 οικ.		700	530	-
160	Μουρσιά	100 οικ.	500		610	-
161	Ομέρ-εφένδη				110	-
162	Πετσά	30 οικ.		220	210	-
163	Πικέρνι	80 οικ.		1250	750	-
164	Ρωματζά				55	-
165	Σαγιάννη					
166	Σαρακάτι				52	-
167	Σενίτσα			130	410	-
168	Σοπίκι				350	-
169	Τρέμουλι				105	-
170	Τσαούσι				110	-
171	Τσερκοβίστα				194	-
172	Φοινίκι	50 οικ.		200	246	-
173	Χάλιο				52	-
174	Χότζα				75	-
<i>Δ. Καζάς Λεσκοβικίου</i>						
175	Βλιάσοβον				415	-
176	Λεσκοβίκι				750	1587
177	Μέλιανη				198	-
178	Ποστένιανη				440	-
179	Ραδίχοβον				201	-
180	Τσαρέσοβον				480	-
181	Τσέρτσικον				258	-
<i>Ε. Καζάς Τεπελενίου</i>						
182	Βιθούκι				94	-
183	Δέρανη			400	286	-
184	Δόσνιτσα			220	122	-
185	Ζέη			800	612	-
186	Κόδρα				144	-
187	Λάμποβον, Μέγα				580	-
188	Κόντσικα				156	-
189	Λέκλα			850	687	-
190	Λιάρη			350	272	-
191	Νίβανη			580	293	-
192	Πέστανι				505	-
193	Σέπερη	150 οικ.		1200	650	-
194	Στεπέζι				90	170
195	Τόποβα			350	287	-
196	Τριμπούκι				185	-
197	Χοντοκούκι			550	180	-
198	Χοστέβα	60 οικ.		400	513	-
<i>ΣΤ. Καζάς Πρεμετής</i>						
199	Γκοστιβίστι				189	37
200	Ελεούσα				304	-
201	Ζέππα			260	249	57
202	Κακόσι			275	-	76
203	Καλιούδι				147	
204	Κομπλιάρα				239	83
205	Κοσίνα				342	74
206	Κοσόβα				489	50
207	Κούταλη				172	-
208	Λίμπαρι				190	746
209	Λιμπιβάνη				166	-

210	Λιούψκα			240	289	–
211	Λίπα			240	218	–
212	Λισίτσα				256	–
213	Μαλέσοβον			530	547	500
214	Μπένια				209	–
215	Μπούχαλη			500	596	68
216	Μπρέζαλη			600	710	–
217	Νοβοσέλια			350	179	–
218	Ογδούνιανη				172	–
219	Ογρένι				262	93
220	Πρεμετή			1000	1295	1529
221	Στρεμπέτσι				373	52
222	Τρεμποζίστι				186	32
223	Φράσσαρη				563	465
224	Χοταχόβα			240	242	240
Σαντζάκι Ιωαννίνων - τμήμα						
<i>A. Καζάς Πωγωνίου</i>						
225	Πολίτσανη			900	1650	–
226	Σκωριάδες			660	560	–
227	Σωπίκη	200 οικ.		1150	1630	–
228	Τσάτιστα	60 οικ.		300	487	–
229	Χλωμό	100 οικ.		1300	760	–
Σαντζάκι Βερατίου						
<i>A. Καζάς Βερατίου</i>						
230	Βεράτιον	700 οικ.	3500			
231	Βερόπι	60 οικ.				
232	Βοδίτσα	30 οικ.				
233	Βοκοπόλια	85 οικ.				
234	Γιόντσα	27 οικ.				
235	Γραμπιάνι	13 οικ.				
236	Δούσνικ	33 οικ.				
237	Κονισμπάλτα	15 οικ.				
238	Μπαρίστανι	75 οικ.				
239	Μπουμπουλίμανι	100 οικ.				
240	Μπρέστανι	50 οικ.				
241	Ντρομπονίκι	47 οικ.				
242	Παύταλη	40 οικ.				
243	Πετροχόντι	90 οικ.				
244	Σαδοβίτσα	60 οικ.				
245	Σεκίστα	50 οικ.				
246	Σύνια	45 οικ.				
247	Χαλίλιανι	86 οικ.				
<i>B. Καζάς Λουσανίας</i>						
248	Άνω Κρούατι	59 οικ.				
249	Αρδεύουσα	51 οικ.				
250	Βάναρι	54 οικ.				
251	Γκολέμι	30 οικ.				
252	Γραδίστα	45 οικ.				
253	Δερνένανι	101 οικ.				
254	Διβιάκα	147 οικ.				
255	Καρβουνάρι	17 οικ.				
256	Κασιμπέανι	78 οικ.				
257	Κερνίστανι					
258	Κοζάρα	71 οικ.				
259	Κολικόντασι	156 οικ.				
260	Κόσσοβας	48 οικ.				
261	Κραβαστά	61 οικ.				
262	Λιμπόρτσα	159 οικ.				
263	Λούσνια	11 οικ.				
264	Μάζανι	7 οικ.				

265	Μαρίνεζα	42 οικ.				
266	Μπικέθμι	134 οικ.				
267	Πίσα	54 οικ.				
268	Πόγανη	104 οικ.				
269	Πόσνια	83 οικ.				
270	Σάκουι	96 οικ.				
271	Σεκίστα	50 οικ.				
272	Σεμάνι	114 οικ.				
273	Σινομπελή	23 οικ.				
274	Στρούμι	46 οικ.				
275	Συμπέτρα	124 οικ.				
276	Τζέρμα	23 οικ.				
277	Τζούκαζι	57 οικ.				
278	Τσερβένι	66 οικ.				
279	Φιέριον	238 οικ.				
280	Φράκουλα	95 οικ.				
<i>Γ. Καζάς Αυλώνος</i>						
281	Άρτα	150 οικ.				
282	Αυλόν	73 οικ.				
283	Δουκάτι	25 οικ.				
284	Μεκάτιον	13 οικ.				
285	Μεφώλιον	98 οικ.				
286	Πόρος	54 οικ.				
287	Σβερνέτζ	37 οικ.				
288	Σελενίτσα	20 οικ.				
<i>Δ. Καζάς Σκράπαρης</i>						
289	Γράμποβα	60 οικ.				

Τέλος, σε παραστατικό πίνακα παραθέτουμε συνολικά κατά σαντζάκια και καζάδες τους 289 οικισμούς της Βόρεια Ηπείρου στους οποίους λειτουργούσαν ελληνικά σχολεία κατά την ύστερη οθωμανική αυτοκρατορία:

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Οικισμοί με ελληνικά σχολεία στη Βόρεια Ήπειρο

Οι 289 οικισμοί της Βόρειας Ηπείρου με ελληνικά σχολεία							
<i>Σαντζάκι Κορυτσάς</i>	<i>οικισμοί</i>	<i>Σαντζάκι Αργυροκάστρου</i>	<i>οικισμοί</i>	<i>Σαντζάκι Ιωαννίνων</i>	<i>οικισμοί</i>	<i>Σαντζάκι Βερατίου</i>	<i>οικισμοί</i>
<i>Καζάδες:</i>		<i>Καζάδες</i>		<i>Καζάς</i>		<i>Καζάδες</i>	
Κορυτσάς	49	Αργυροκάστρου	49	Παγωνίου	5	Βερατίου	18
Κολωνίας	15	Χειμάρρας	8			Λουσνίας	33
Σταρόβου	1	Δελβίνου	52			Αυλώνος	8
		Λεσκοβικίου	7			Σκράπαρης	1
		Τεπελενίου	17				
		Πρεμετής	26				
Σύνολα	65		159		5		60

4. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ

Α. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΟΝ ΕΥΡΥΤΕΡΟ ΧΩΡΟ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Η ελληνική εκπαίδευση στο χώρο της Ηπείρου (την ενιαία – την Παλαιά και τη Νέα, την ελλαδική και την αποσπασμένη Βόρεια Ήπειρο) παρουσίασε ακμάζουσα πρόοδο σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και μέχρι το 1913.

Για μια συνολική εικόνα, και σύμφωνα με την καταγραφή του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως κατά τα σχολικά έτη 1872-1874, στην Ήπειρο και σε έναν πληθυσμό 358.654 κατοίκων, είχαμε: 675 ελληνικά Σχολεία (362 Κοινά, 190 Αλληλοδιδασκτικά, 61 Μικτά, 37 Ελληνικά, 1 Γυμνάσιο, 1 Ιερατική Σχολή, 23 Παρθεναγωγεία), 710 Έλληνες διδασκάλους, 24.463 Έλληνες μαθητές και γενικές εκπαιδευτικές δαπάνες 1.495.983 γρόσια (14.969 οθωμανικές λίρες και 83 γρόσια).

Αναλυτικά, η εκπαίδευση στην Ήπειρο ήταν:³⁶

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Η ελληνική εκπαίδευση στην Ήπειρο

Επαρχίες – πληθυσμός, Σχολεία – διδάσκαλοι – μαθητές, σχολικές δαπάνες στην Ήπειρο κατά το σχολικό έτος 1873-1874 κατά τον ΗΦΣΚ														
Επαρχία	Πληθυσμός	Το όλον	Σχολεία							Το όλον	Μαθηταί	Το όλον	Δαπάνη	Το όλον
			Κοινά	Αλληλοδιδ.	Μικτά	Ελληνικά	Γυμνάσια	Ιερ. Σχολές	Παρθεναγ.					
Ιωαννίνων	6687	105096								215		8371		628300
	26741		94						94		2047		46110	
	15102			30					32		1104		47060	
	32826				31				34		2179		75750	
	16560			13		13			27		1522		102150	
	7181			4		1	1		14		962		270000	
Άρτης	970	62							88		2260		124950	
	10610		62					62		700		201130		
	8140			15						15		900		35100
	7000			2		2				8		480		51600
										3		3		180
Παραμφιάς	8455	23600							48		3022		62885	
	7900		32					732		732		17285		
	6245			12				13		2176		34600		
	1000			1		1		2		84		6000		
								1		1		30		5000
Δρυνοῦπ.	10475	40375							72		3623		160600	
	4450		16					16		1055		14400		
	17700			35				35		1533		65400		
	4250				7			10		596		29600		
	3500			4		4				9		312		41200
								2		2		97		10000

36. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875.

Βελλάζ-Κονίτα	3450											98				
	13155	53										52	850	2568	40270	
	10304		17									98	480		34900	
	7540			15								52	595		40820	
	3440		5		5							12	540		36500	
										3		12	85		12000	
												52				
Γρεβενών	5558											52	945	2065	14650	
	10121	37										52	530		17300	44150
	745		7									12	80		3000	
	1224			1								12	510		2500	
	7110		2		2							12				
												12				
Μετσόβου	400											12				
	100	1										12	30	634	2000	
	2200		4									12	140		8000	46500
	4250		2		1							12	384		28000	
										1		12	80		3500	
												12	50		1400	
Γηρομέρι	500	2										12	275	525	19900	
	2610		7									12	150		6600	31900
	1500		1		1							12	50		4000	
										1		50				
												50				
Κορυτσάς	1955											50				
	4478	30										50	310	1319	13300	
	2280		9									50	294		10800	
	2700			2								50	160		5508	
	8200		1		1							50	435		33000	
										1		50	150		1500	
												50				
Βελεγράδων	42615											55				
	10855	32										55	450	1516	13300	
	5325		11									55	321		29400	
	1785			5								55	185		18500	
	3500				3							55	440		40000	
												55	150		15000	
Δυρρ.	900	3										11	120	500	4000	
	4000		4		3							11	350		23600	32600
										1		11	30		5000	
Γεν. άθρ.	358654															
	358654	362	190	61	37	1	1	23	710							
										710						
													24463			
														24463		
															1495983	
																1495983

Η παραπάνω συνολική εικόνα για την ελληνική εκπαίδευση στην Ήπειρο επιβεβαιώθηκε και με τη στατιστική του 1875: 694 ελληνικά Σχολεία, 780 Έλληνες διδάσκαλοι, 24.899 Έλληνες μαθητές.³⁷

Επίσης, αργότερα, στα 1907 και σύμφωνα με τη στατιστική της εφημερίδας «Ο Πύρρος», η ελληνική εκπαίδευση στην Ήπειρο λειτουργούσε με 664 σχολεία και 25.963 μαθητές σε ένα σύνολο 353.753 Ελλήνων κατοίκων.

Αναλυτικά, η εκπαίδευση στην Ήπειρο το 1907 ήταν.³⁸

37. Χασιώτης Δ., *Διατριβαί - υπομνήματα*, 147-148.

38. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 195, 18 Ιανουαρίου 1907.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6
Η ελληνική εκπαίδευση στην Ήπειρο

«ΗΠΕΙΡΟΥ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ Καθολικόν εξαγόμενον εκπαιδευτικής καταστάσεως»			
<i>Επαρχία</i>	<i>Σχολεία</i>	<i>Μαθηταί</i>	<i>Πληθυσμός</i>
Ιωαννίνων	195	8371	105096
Πρεβέζης - Άρτης	84	2260	26720
Παραμυθίας	47	3022	23600
Δρυινοπούλεως	68	3623	40375
Βελλάς – Κονίτσης	98	2568	37889
Γηρομερίου	12	525	4640
Μετσόβου	58	2691	31741
Κορυτσάς	44	1349	19643
Βελεγράδων	58	1516	61080
<i>Το όλον</i>	664	25963	353754

Ακόμα, την αμέσως επομένη χρονιά και σύμφωνα με τη στατιστική της ελληνικής εκπαίδευσης (σχολεία, εκπαιδευτικοί, μαθητές) στην Ήπειρο από τον Giovanni Amadori Virgilj στα 1908 είχαμε άνοδο της δυναμικής της ελληνικής εκπαίδευσης: 722 ελληνικά Σχολεία, 879 Έλληνες διδάσκαλοι, 25.274 Έλληνες μαθητές. Επιπλέον, και παράλληλα, στη στατιστική του Amadori-Virgilj φαίνεται και η ασήμαντη παρουσία της ρουμανικής και εβραϊκής εκπαίδευσης στην Ήπειρο με μόλις 3 ρουμανικά σχολεία και 4 εβραϊκά και αντίστοιχα με 8 ρουμάνους διδασκάλους και 103 μαθητές και 17 Εβραίους διδασκάλους και 510 μαθητές.

Αναλυτικά, η εκπαίδευση στην Ήπειρο το 1908 ήταν:³⁹

ΠΙΝΑΚΑΣ 7
*Στατιστική των σχολείων στο βιλαέτι Ιωαννίνων
 Σχολεία – εκπαιδευτικοί – μαθητές*

Statistica delle scuole del vilayet di Janina									
Sandiak – Casa	<i>Scuole</i>			<i>Insegnanti</i>			<i>Allievi</i>		
	<i>Greche</i>	<i>Rumene</i>	<i>Ebree</i>	<i>Greci</i>	<i>Rumeni</i>	<i>Ebrei</i>	<i>Greci</i>	<i>Rumeni</i>	<i>Ebrei</i>
<i>Sandiak di Janina</i> (Citta di Janina)	(8)	(1)	(4)	(60)	(2)	(17)	(1.467)	(35)	(510)
Casa di: Janina	253	2	4	334	3	17	9.417	63	510
» Metsovo	8	-	-	20	1	-	482	-	-
» Conitsa	37	-	-	34	3	-	1.039	22	-
» Leskoviki	34	-	-	36	-	-	1.189	-	-
» Filiatae	34	-	-	36	-	-	302	-	-
» Paramythia	32	-	-	33	-	-	732	-	-
Totale	398	2	4	493	7	17	13.161	85	510
<i>Sandiak di Argyrocastro</i>									
Casa di: Argyrocastro	50	-	-	39	-	-	1.916	-	-
» Delvino	24	-	-	33	-	-	1.063	-	-

39. Giovanni Amadori-Virgilj, *La questione Rumeliota*, 297.

» Premeti	35	1	-	39	1	-	1.189	18	-
» Tepelen	18	-	-	22	-	-	589	-	-
» Chimarra	3	-	-	14	-	-	507	-	-
» Pogenion	42	-	-	51	-	-	2.061	-	-
Totale	172	1	-	204	1	-	7.325	18	-
<i>Sandiak di Preveza</i> Casa di: Prevesa	32	-	-	40	-	-	1.254	-	-
» Louro	36	-	-	36	-	-	1.180	-	-
» Margariti	30	-	-	31	-	-	681	-	-
Totale	98	-	-	107	-	-	3.115	-	-
<i>Sandiak di Berat</i> Casa di: Berat	15	-	-	26	-	-	623	-	-
» Skrapari	1	-	-	1	-	-	18	-	-
» Lionsnia	28	-	-	32	-	-	597	-	-
» Valona (Avion)	10	-	-	16	-	-	435	-	-
Totale	54	-	-	75	-	-	1.673	-	-
Tota nel vilayet	722	3	4	879	8	17	25.274	103	510

Τέλος, και για να σχηματίσουμε και μια συνολικότερη εικόνα στον όμορο και ευρύτερο Βόρειο ελληνικό χώρο, σημειώνουμε, με βάση τις στατιστικές των χριστιανικών σχολείων της εποχής γύρω στα 1900, και την αντίστοιχη ανθηρή ελληνική εκπαίδευση στα βιλαέτια Μοναστηρίου (μια και στη διοικητική διαίρεσή της υπαγόταν μέχρι το 1913 και το σαντζάκι της Κορυτσάς, όπως ειπώθηκε ήδη), και Θεσσαλονίκης της Μακεδονίας – με την παράλληλη ξενόγλωσση εκπαίδευση (βουλγαρική, ρουμανική, σερβική):⁴⁰

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Η υπεροχή της ελληνικής εκπαίδευσης στη Μακεδονία

Η εκπαίδευση στα βιλαέτια Μοναστηρίου και Θεσσαλονίκης - 1900			
<i>Εκπαίδευση</i>	<i>Σχολεία</i>	<i>Δάσκαλοι</i>	<i>Μαθητές</i>
<i>Βιλαέτι Μοναστηρίου</i>			
ελληνική	477	676	27.106
βουλγαρική	242	380	8.767
ρουμανική	39	117	1.619
σερβική	32	60	1.142
<i>Βιλαέτι Θεσσαλονίκης</i>			
ελληνική	521	787	32.534
βουλγαρική	319	493	9.544
σερβική	21	52	532
ρουμανική	10	28	383
Συνολικά: Βιλαέτια Μοναστηρίου - Θεσσαλονίκης			
ελληνική	988	1.463	59.640
βουλγαρική	561	879	18.311
σερβική	53	112	1.674
ρουμανική	49	145	2.002

40. Μαζαράκης Ι. Κ. - Αιτιάν, *Μακεδονικό Ζήτημα*, 9.

Β. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ Η ΠΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΤΗΣ

1. ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ – ΣΥΓΚΥΡΙΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ

Η πρώτη επίσημη προσπάθεια για τη σύσταση των ελληνικών σχολείων και την καλλιέργεια των ελληνικών γραμμάτων στη Βόρεια Ήπειρο έγινε από την τοπική Εκκλησία. Μπροστά στον κίνδυνο του εκμουςουλμανισμού και στην ανεξέλεγκτη πορεία της διείσδυσης αλλογλωσσών και αλλοφύλων, πρώτος ο επίσκοπος Χειμάρρας και Δελβίνου Μανασής συνέστησε γύρω στα 1682 σχολεία στους χώρους του νάρθηκα των εκκλησιών, τα γνωστά σχολεία του νάρθηκα, όπου – έστω και στοιχειωδώς – διδάσκονταν τα θρησκευτικά, η Ελληνική Γλώσσα και η Ελληνική Ιστορία.

Τα στοιχειώδη εκείνα σχολεία αναβαθμίστηκαν και οργανώθηκαν σε οργανωμένα εκπαιδευτήρια έναν αιώνα αργότερα από τον Κοσμά τον Αιτωλό (1760-1779). Την προσπάθεια του Κοσμά του Αιτωλού την αγάλιασε όλο το χριστιανικό στοιχείο της Βόρειας Ηπείρου και οι κάτοικοι των ελληνικών κοινοτήτων και οι απόδημοι ομογενείς υποβοήθησαν το εκπαιδευτικό του έργο: πρόσφεραν τα οικογενειακά τους κειμήλια, τα χρυσαφικά, τα ασημικά, οικοδομικά υλικά και την προσωπική τους εργασία για την ανέγερση και τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων· οι έννοιες της παιδείας, της θρησκείας και της γλώσσας αποδείχθηκαν ως τα κυρίαρχα στοιχεία και συστατικά της εθνικής μας ταυτότητας⁴¹ σ' εκείνα τα δύσκολα χρόνια του «Πατέρα Κοσμά», τα «πρόδρομα» των ελληνικών εθνικών - απελευθερωτικών αγώνων.

Η ελληνική εκπαίδευση καλλιεργήθηκε μεθοδικά στα οργανωμένα σχολεία της Μακεδονίας, της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Τα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου δέσποζαν ανάμεσα στα πιο ονομαστά και περιώνυμα του ευρύτερου βόρειου ελληνικού χώρου, όπως για παράδειγμα τα σχολεία της Μοσχόπολης⁴², της Κορυτσάς, του Αργυροκάστρου, του Κεστορατίου, του Δελβίνου, της Πολίτσανης, της Δρόβιανης, του Βερατίου κ.ά.

Η μεγάλη άνοδος της ελληνικής παιδείας και εκπαίδευσης στη Μοσχόπολη, με τη θεαματική οργάνωση της Νέας Ακαδημίας στα χρόνια 1744-1769 αποτέλεσε το βασικότερο σταθμό των Ελληνικών Γραμμάτων όχι μόνο στο χώρο της Βόρειας Ηπείρου, αλλά και στον ευρύτερο βόρειο ελλαδικό χώρο και στα Βαλκάνια. Οι περίφημοι διδάσκαλοι της Ακαδημίας και τα τέλεια και οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα της Σχολής ήταν ισάξια και εφάμιλλα των αντίστοιχων ευρωπαϊκών, τη γνώση και τη μέθοδο των οποίων μετέφεραν στη Μοσχόπολη οι δραστήριοι και φιλοπρόοδοι Μοσχοπολίτες απόδημοι.

Το ίδιο συνέβαινε και με τις Κεντρικές Ελληνικές Σχολές, τα Αρρεναγωγεία, τα Παρθεναγωγεία και τα κάθε είδους άρτια και πολυδύναμα ελληνικά σχολεία στην Κορυτσά, στο Αργυρόκαστρο, στο Κεστοράτι, στη Χειμάρρα, στο Δέλβινο, στη Δρόβιανη και σε όλους τους μεγάλους και μικρούς ελληνικούς οικισμούς.⁴³

41. Σκοπετέα Ε., *Το Πρότυπο Βασίλειο*, 80.

42. «Κατά δε την Μακεδονίαν, Ήπειρον και Θεσσαλίαν περί τον αιώνα τούτον άπειροι σχολαί ανιγήθησαν, ων αξιομνημόνευτοι αι εν Θεσσαλονίκη, η περίφημος εν Άθω Αθωνιάς Ακαδημία, αι εν Βοδενοίς, Βερροία, Ναούσση, Μελενίκω, Σέρραις, Σιατίστη κτλ, ίδια δε αι παρά τη φιλομούσω πρωτευούση της ευάνδρου Ηπείρου... Το εθνοφελέστατον της πόλεως των Ιωαννίνων παράδειγμα μετ' ου πολυ εμιμήθησαν το Ζαγόριον..., το Μέτσοβον, τα Καλάρρυτα, το Συράκον, η Άρτα, η Πρέβεζα, η Πάργα, το Αργυρόκαστρον, η Μοσχόπολις, η Λάρισσα, το Τύρνοβον, τα Αμπελάκια, η Θετταλομαγνησία, το Μεσολόγγιον, τα Άγραφα, κτλ, ων και το ονομάσαι ημίν δυσχερές» – Πέκιος Α.Κ., *Διάγραμμα*, 98-99.

43. «Στην επαρχία Δελβίνου, Χιμάρρας και Αργυροκάστρου τα γράμματα άνθησαν πολύ νωρίς. Η σχολή του Δελβίνου, που άρχισε να ανασυγκροτείται με το διορισμό του Νικολάου Δουβιανίτη και να ακμάζει μετά το 1870, ήταν εφάμιλλη με τις ονομαστές σχολές που λειτουργούσαν στα άλλα μέρη της Ηπείρου. Το 1874 ιδρύθηκε στο Δέλβινο παρθεναγωγείο και αλληλοδιδασκτικό σχολείο. Στο Αργυρόκαστρο ξανασυστήθηκε το 1830 από τον Δρυνουπόλεως Ιωακείμ και λειτούργησε σαν αλληλοδιδασκτική η παλιά σχολή που είχε καταστραφεί κατά την Επανάσταση. Πριν ακόμα γίνουν διδασκαλεία στην ελεύθερη Ελλάδα στο χωριό Κεστοράτι λειτουργούσαν τα Ζωγράφεια διδασκαλεία Αρρένων και Θη-

Η όλη εκπαιδευτική δραστηριότητα και λειτουργία ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τη γενναία τοπική οικονομική χορηγία, τόσο των κατοίκων όσο και της Εκκλησίας, με την αντίστοιχη χορηγία των τοπικών Φιλεκπαιδευτικών και Φιλοπρόδοων Συλλόγων και Σωματείων και των αντίστοιχων Συλλόγων των απόδημων βορειοηπειρωτών στην Κωνσταντινούπολη, στην Αθήνα, στην Αμερική και αλλού, και βέβαια και με τη σημαντική βοήθεια της ελληνικής πολιτείας μέσω των Ελληνικών Προξενείων και των Πρεσβειών της.

Σημαντικότερη όμως υπήρξε και η χορηγία – με τις δωρεές, τα κληροδοτήματα και τις διαθήκες – των μεγάλων εθνικών ευεργετών της εν γένει Ηπείρου και ειδικά της Βόρειας Ηπείρου, όπως του Μπάγκα από την Κορυτσά, των Σιναίων από τη Μοσχόπολη, του Αρσάκη από τη Χοταχόβα της Πρεμετής, των Ζαππαίων από το Άνω Λάμποβο, του Χρηστάκη Ζωγράφου από το Κεστοράτι του Αργυροκάστρου και άλλων πολλών, οι οποίοι δεν ευεργέτησαν μόνο την ελληνική εκπαίδευση της Βόρειας Ηπείρου, αλλά ευεργέτησαν και τη γενικότερη εκπαιδευτική και κοινωνική πρόοδο της Ελλάδας.⁴⁴

Στη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα τα ελληνικά γράμματα στη Βόρεια Ήπειρο, αλλά και στον ευρύτερο βόρειο ελλαδικό χώρο (στην ενιαία Ήπειρο, στη Μακεδονία⁴⁵ και στη Θράκη) έφτασαν στο απόγειό τους.

Η πραγματικότητα εκείνη ερχόταν, αρχικά – αργά και άτολμα – ως αποτέλεσμα της συνθήκης του Πασσάροβιτς (1718) με τα ειδικά της άρθρα που προέβλεπαν την ελεύθερη επικοινωνία των υπηκόων της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά και την ελεύθερη διακίνηση των εμπορευμάτων τους μέσω των μεγάλων χερσαίων οδών στο βαλκανικό χώρο και στην κεντρική Ευρώπη, όπως επίσης και την ελεύθερη διακίνηση στις υδάτινες οδούς του Δούναβη στα Βόρεια διακίνηση, η οποία μακρόχρονα διευκόλυνε παράλληλα και την ελεύθερη διακίνηση των κοινωνικών και πολιτικών ιδεών και ιδεολογιών. Η μεγάλη, όμως ώθηση για την απρόσκοπτη καλλιέργεια της εκπαίδευσης άρχισε να εκδηλώνεται από την σουλτανική έκδοση του χάρτη του Χατ-ι-Χουμαγιούν το 1856, ο οποίος εγκαινίασε και την εποχή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων – την περίοδο Τανζιμάτων.⁴⁶

Στα πλαίσια λοιπόν εκείνων των μεταρρυθμίσεων διαμορφώθηκε, παράλληλα και με τις εν γένει πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές, και η διαμόρφωση ενός θεσμικού εκπαιδευτικού πλαισίου για τον υπόδουλο Ελληνισμό με την αναγνώριση των κοινωνικών και εκπαιδευτικών δικαιωμάτων σε όλους τους υπηκόους της οθωμανικής αυτοκρατορίας και τη διατήρηση των ήδη δοθέντων προνομίων. Άμεσοι αποδέκτες εκείνου του θετικού πλαισίου για την εκπαίδευση ήταν το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο αποκτούσε λόγο και αρμοδιότητα για την εκπαίδευση του χριστιανικού πληθυσμού με την αντίστοιχη οργάνωση μέσω των κοινοτικών Κανονισμών, κάτω βέβαια και από την εποπτεία της τουρκικής διοίκησης.

Μέσα σε εκείνη την υποσχόμενη, τουλάχιστον, φιλελευθερία, διακρίθηκαν και οι απόδημοι της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Θράκης και συνέβαλαν στην ανάπτυξη των μεγάλων αστικών και μικροαστικών κέντρων του πατρίου χώρου τους. Και βέβαια η Βόρεια Ήπειρος είχε τη δική της ανάπτυξη: Οι απόδημοι από τη Μοσχόπολη, την Κορυτσά, το Άνω Λάμποβο, τη Χοταχόβα, Αργυρόκαστρο, το Κεστοράτι και άλλων βορειοηπειρωτικών οικισμών που δραστηριοποιούνταν και διέπρεπαν στη Βιέννη, στη Βενετία, στο Βουκουρέστι και αλλού, με τα κληροδοτήματα και τις διαθήκες τους ενίσχυσαν τα ελληνικά σχολεία στις γενέτειρές τους και μετεξέλιξαν τους φτωχούς και άσημους οικισμούς τους σε περιώνυμα και ανθηρά αστικά κέντρα με αξιόλογη κοινωνική, οικονομική, εκπαιδευτική, πολιτιστική και πολιτισμική ζωή.

λέων που ιδρύθηκαν από το Χρηστάκη Ζωγράφο και οι απόφοιτοί τους ήταν υποχρεωμένοι να διδάξουν στα σχολεία της Ηπείρου. Στη Δρόβιανη, όπου ήδη από το 1780 λειτουργούσαν δύο σχολεία, ιδρύθηκε το 1878 σχολείο θηλέων με τη φροντίδα της αδερφότητας των υπαλλήλων Δροβιανιτών της Πάτρας. Ελληνικά σχολεία από την εποχή του Κοσμά του Αιτωλού λειτουργούσαν στα χωριά της Χιμάρας, που διατήρησαν σε όλη την Τουρκοκρατία την αυτονομία τους και υπήρξαν προπύργια του ελληνισμού. Το 1869 από τις προσόδους της εκκλησίας κτίστηκε στη Χιμάρα κοινό σχολείο» - ΙΕΕ, τόμος ΙΓ', 1977, σελ. 292.

44. Γκουρογιάννης Β., *Ευεργέτες*, 33.

45. Βακαλόπουλος Α.Ε., *Αντικομακεδόνες* (και στην «Παγκαρπία Μακεδονικής Γης» - ΕΜΣ, 403-447).

46. Βερέμης Α., *Μεταρρυθμίσεις*, 168-171.

Η οικονομική άνθιση των απόδημων της Κορυτσάς, για παράδειγμα, ωφέλησε την εκπαίδευση στη γενέτειρά τους με την αποστολή εμβασμάτων και κληροδοτημάτων.⁴⁷ Εξάλλου δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι στα χρόνια γύρω από το 1860 η Κορυτσά με τους 10.000 Έλληνες με τα 800 εμπορικά καταστήματά τους, σε ένα σύνολο πληθυσμού 15.000 κατοίκων, λάβαιναν ως εμβάσματα 525 λίρες κάθε χρόνο,⁴⁸ ποσό σημαντικότατο για την οικονομική, την εκπαιδευτική, την εκκλησιαστική και την κοινωνική ζωή της πόλης. Οι διδασκαλικοί μισθοί σε πολλά ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου και κυρίως στην Κορυτσά και το Αργυρόκαστρο, αλλά και σε άλλα μεγάλα αστικά κέντρα, ήταν σαφώς ανώτεροι, μέχρι και διπλάσιοι, από τους αντίστοιχους των σχολείων του ελληνικού κράτους. Η οικονομική εκείνη ευμάρεια πρόσφερε βέβαια τη γενναία τοπική ευποία και ευεργεσία, αλλά παράλληλα φωτογράφιζε και την κεντρική εθνική πολιτική σε μια χρονική περίοδο όπου οι εθνικιστικές αντιπαραθέσεις, και κυρίως με αιχμή την εκπαιδευτική πολιτική, βρίσκονταν σε ύψιστο βαθμό στο βορειοηπειρωτικό χώρο

Ακόμα, δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι η ελληνική εκπαίδευση στη Βόρεια Ήπειρο προσαρμοζόταν συνεχώς στις εκάστοτε κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες με το να προετοιμάζει τους νέους της και με τις κατάλληλες και αναγκαίες γνώσεις. Έτσι, πέρα από τις τεχνικές και επαγγελματικές γνώσεις, στα ελληνικά σχολεία οι μαθητές μάθαιναν και τη γαλλική γλώσσα, η οποία τότε ήταν απαραίτητη για τις εμπορικές συναλλαγές με τους ξένους εμπορικούς οίκους, οι οποίοι αποκλειστικά χρησιμοποιούσαν τη γαλλική γλώσσα. Και η εκμάθηση της γαλλικής γλώσσας ήταν πιο απαραίτητη στην Κορυτσά, όπως φαίνεται και μέσα από τα εκπαιδευτικά προγράμματα των σχολείων της, την κατεξοχήν εμπορική πόλη της περιοχής.

Η αρωγή εκείνη όμως ώθησε και τους κατοίκους να μην περιορίζονται μόνο στα αγαθά της ντόπιας παιδείας και της αστικής τους άνεσης, αλλά και να αναζητούν και ανώτερες σπουδές σε περιώνυμα εκπαιδευτικά κέντρα του ελληνισμού και να φτάνουν τα παιδιά τους για σπουδές ως ακόμα και στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης.⁴⁹

2. ΣΤΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ

α) Η πρωτοπορία της εκπαίδευσης και των Γραμμάτων στη Μοσχόπολη

Η Μοσχόπολη, η «σπουδαιότερη πνευματική εστία όχι μόνο του ηπειρωτικού, αλλά και ολόκληρου του υπόδουλου Ελληνισμού»⁵⁰ έφθασε στο απόγειο της ακμής της με τη θεαματική και αλματώδη εκπαιδευτική, κοινωνική, πνευματική και οικονομική της ζωή κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα. Οι δραστήριοι Μοσχοπολίτες έμποροι, οι διανοούμενοι και οι πνευματικοί άνθρωποι κατέκτησαν τα μεγαλύτερα ευρωπαϊκά κέντρα, και κυρίως της Αυστρίας και της Ουγγαρίας, όπου αναδείχθηκαν σε ισχυρούς οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες και με την καζάντια και τα πλούτη τους ενίσχυναν στη γενέτειρα την εκπαίδευσή της: τη θαυμάσια βιβλιοθήκη, το πρωτοπόρο τυπογραφείο και κυρίως - την περίφημη Νέα της Ακαδημία: «Πολύ ενωρίς η «Σχολή της Μοσχοπόλεως ανήχθη εις περιωπήν, διαφιλονικούσα τα πρωτεία μεταξύ όλων των σχολείων του τουρκοκρατούμενου Γένους και ήδη τω 1744 επωνομάζετο Νέα Ακαδημία, διότι τα εν αυτή διδασκόμενα μαθήματα «ελληνικά, φιλοσοφικά και θεολογικά», έφεραν χαρακτήρα ακαδημαϊκόν, εφόσον επέτρεπον τα επιστημονικά των χρόνων εκείνων εφόδια».

Ακόμα, στον κώδικα της Παναγίας (ναός Παναγίας), φύλλο 34^ο, σημειωνόταν: «Κατά το αγν' έτος σωτήριον επί του πανιερωτάτου, λογιωτάτου και θεοπροβλήτου Μητροπολίτου της αγιωτάτης Μητροπόλεως Κορυτσάς και Σελασφόρου κυρίου κυρίου Νικηφόρου, επί των εντιμοτάτων και ευγενεστάτων αρχόντων κ. κ. (έπονται τα ονόματα) ιθύνοντος τους διδασκαλικούς οίακας του

47. Παπαδόπουλος Σ.Ι., *Κορυτσά*, 606.

48. F.O. - Φόρεϊν Όφφισ (Public Records Office): Embassy and Consular Correspondences: 195/606/f. 608r, Μοναστήρι, 1 Μαρτίου 1860, Calvert προς Bulwer, με επισυναπτόμενη έκθεση - αναφορά του Georgievich για το εμπόριο της Κορυτσάς το 1859.

49. Μιχαλόπουλος Α., *Δίπτυχον*, 174.

50. Τρίτος Μ.Γ., *Η Μοσχόπολη*, 213.

σοφωτάτου, λογιωτάτου και της ημών πατρίδος αρίστου διδασκάλου κυρίου κυρίου Αναστασίου Καβαλλιώτου εκτίσθη εκ θεμελίων το περίφημον ελληνικόν σχολείον ο άκρος στολισμός της πολιτείας, η ευκοσμία των ηθών, το φως της εκκλησίας, το επί το πρώτον φως ανάγον, και διά των διακαεστάτων αγωνισμάτων αυτών και ενθέου ζήλου και προθυμίας ευσεβούς εστερεώθη κατά πάντα ἰαιωνία η μνήμη».⁵¹

Η ελληνική εκπαίδευση στη Μοσχόπολη καλλιεργήθηκε βέβαια θεαματικά με τα άριστα σε οργάνωση και λειτουργία εκπαιδευτήριά της, ενισχύθηκε όμως και ο πολιτισμός και τα Γράμματά της και με το τυπογραφείο της: Το 1730 ο μεγάλος ευεργέτης για την πνευματική και εκπαιδευτική ζωή της Μοσχόπολης ιερομόναχος Γρηγόριος Κωνσταντινίδης μετέφερε από τη Βενετία ολόκληρο τυπογραφείο και το εγκατάστησε στη Μοσχόπολη και αποτέλεσε έκτοτε και μέχρι την καταστροφή του 1769 το περίφημο Τυπογραφείο της Μοσχόπολης

Το Τυπογραφείο της Μοσχόπολης,⁵² με τα βενετικής τέχνης πιεστήρια και τυπογραφικά του στοιχία,⁵³ ήταν το πρώτο στις τουρκοκρατούμενες ελληνικές περιοχές και στο βαλκανικό χώρο, αλλά και το δεύτερο, μετά την Κωνσταντινούπολη και διακρίθηκε για τις περίφημες εκδόσεις του, με τις οποίες διάσωσε σπάνιες και πολύτιμες εργασίες και διέδωσε την ελληνική παιδεία, τα ελληνικά γράμματα και εν γένει τον ελληνικό πολιτισμό.⁵⁴

Ανάμεσα στα πάμπολλα βιβλία στη σειρά των εκδόσεων του τυπογραφείου της Μοσχόπολης – απ' ότι γνωρίζουμε γύρω στα 22 βιβλία (κεφ. 6) – συμπεριλαμβάνονταν ευαγγέλια, ακολουθίες Αγίων και οσιομαρτύρων, διδακτικά και σχολικά βιβλία κ.ά. Το τυπογραφείο δε συνέβαλε με τις εκδόσεις του μόνο στην εκπαιδευτική και πνευματική ανύψωση της Μοσχόπολης και της ευρύτερης περιοχής, αλλά ήρθε και ως αρωγός και συμπαραστάτης προς την Ορθοδοξία και την Εκκλησία και ύψωσε ανάχωμα στο ρεύμα των εξισλαμισμών, αντιστάθηκε ακόμα και στην παπική διείσδυση καθώς και στις προπαγανδιστικές εκπαιδευτικές κινήσεις της εποχής – και κυρίως της ρουμανικής

Και μια που αναφερόμαστε σε τυπογραφείο και εκδόσεις, να σημειώσουμε ότι και στην Κορυτσά (αρκετά αργότερα) το τυπογραφείο του Κωνσταντίνου Σκενδέρη⁵⁵ συνέβαλλε ουσιαστικά στη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων και της πνευματικής και πολιτιστικής ζωής της ευρύτερης περιοχής με τις εκδόσεις του, την εφημερίδα Πελασγός καθώς και με το Ημερολόγιο Πελασγός.

β) Κοσμάς ο Αιτωλός: ο Μεγάλος Διδάχος και ο αναμορφωτής των ελληνικών γραμμάτων στη Βόρεια Ήπειρο

Η ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου πέρασε μια μακρά και έντονη περίοδο καταπίεσης και διωγμών κατά την τυραννική εξουσία του Αλή Πασά, ο οποίος προσπάθησε να επεκταθεί και πέραν των ορίων της διοικητικής του εποπτείας. Έτσι, με τους σκληρούς και ανελέητους εκτελεστές του, όπως για παράδειγμα τον Γιουσουφ Αράπη, άρχισε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα να επεκτείνεται κυκλικά από την περιοχή των Ιωαννίνων και διαδοχικά δεν άργησε να επιτίθεται και σε οικισμούς και περιοχές στη Βόρεια Ήπειρο.

Στο πλαίσιο αυτών των γεγονότων βαρύ αίμα πλήρωσε η περιοχή της Χειμάρρας και των περιχώρων της, πολλοί κάτοικοι των οποίων εγκατέλειψαν ακόμα και τις πατρογονικές τους εστίες και βρέθηκαν στα απέναντι παράλια της Κέρκυρας και της Ιταλίας. Με την πάροδο δε των ετών η κατάσταση άρχισε να επιδεινώνεται και να κυριαρχεί ένα ζοφερό και ανελεύθερο περιβάλλον σε ολόκληρη τη Βόρεια Ήπειρο.

Η ανελευθερία εκείνη εκδηλώθηκε πιο σκληρά και άμεσα πάνω στο ελληνικό φρόνημα της περιοχής, αφού και τα όποια προνόμια που είχε κατορθώσει κατά καιρούς να αποσπάσει με σουλτανικά φερμάνια άρχισαν και αυτά να αμφισβητούνται από τον τοπικό τυραννίσκο. Και ως

51. Καλλίμαχος Δ., *Μοσχόπολις*, (HE), 184, 185.

52. Σκενδέρης Κ., *Μοσχόπολις*, 14-16· Γεωργιάδης Θ., *Μοσχόπολις*, 47-51.

53. Τρίτος Μ.Γ., *Η Μοσχόπολη*, 216.

54. Σκιαδάς Ν., *Τυπογραφείο Μοσχόπολης*, 802-808· Γκατσόπουλος Σ. Μ., *Μοσχόπολις*, 53-57.

55. *Πελασγός*, εφημερίδα Κορυτσάς, αρ. φ. 48 (8), 30 Σεπτεμβρίου 1911.

πρώτο «θύμα» εκείνης της «αλλαγής» φυσικά ήταν η ελληνική εκπαίδευση και η παιδεία των Ελλήνων. Βέβαια οι δασκαλο-παπάδες συνέχιζαν απτόητοι τη εθνική και πατρική τους διδαχή με τα Κρυφά τους Σχολεία και τα Σχολεία του Νάρθηκα στους σκοτεινούς χώρους των εκκλησιών και σε απόμακρες και «χαμόγαιες» κρυψώνες, αλλά η εκπαίδευση υπέστη το πλήγμα της και το φρόνημα άρχισε να καταπιέζεται ασφυκτικά.

Σ' εκείνους τους δύσκολους και «ανυπεράσπιστους» καιρούς εμφανίστηκε ο Μέγας Διδάχος και Μεγάλος Διδάσκαλος του Γένους, ο Εθνομάρτυρας Κοσμάς ο Αιτωλός,⁵⁶ ο οποίος με τη συνεχή διδαχή του, με το εκπαιδευτικό ιδεώδες του⁵⁷ και με το προσωπικό του παράδειγμα εμπύχωσε την καρδιά και τη συνείδηση των υπόδουλων Ηπειρωτών.

Ο Οικουμενικός Πατριάρχης Σωφρόνιος Β', καταγόμενος από το Δέλβινο, γνωρίζοντας τη δύσκολη κατάσταση των Ελλήνων της Βόρειας Ηπείρου και τον άμεσο κίνδυνο για τη συνοχή του χριστιανισμού εν μέσω των παντοίων θρησκευτικών και εθνικών πιέσεων και διεισδύσεων, βρήκε στο πρόσωπο του Κοσμά του Αιτωλού τον πλέον κατάλληλο εμπνευστή της χριστιανικής και εθνικής – απελευθερωτικής Ιδέας του ελληνισμού. Έτσι, και με τις ευλογίες του και τις επιστολές του Δοσιθέου Δρυινοπούλεως και του Ιωννίκιου Δελβίνου ευλόγησε τον Κοσμά και του έδωσε την άδεια να περιηγηθεί στην Ήπειρο.

Έτσι λοιπόν, ο Κοσμάς ο Αιτωλός, και επίσημα πλέον, περιήλθε την Ήπειρο και δίδαξε με το φλογερό λόγο του μέσα από τις παραβολές και τις διδαχές του το Λόγο του Θεού, την πίστη στο χριστιανισμό και στην Ανάσταση του Γένους και την αναγκαιότητα της ίδρυσης ελληνικών σχολείων για την εκπαίδευση των νέων και την καλλιέργεια της ελληνικής γλώσσας, της ελληνικής παιδείας και των ελληνικών γραμμάτων. Πέρασε από πόλεις, κόμμες και χωριά στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου⁵⁸ και συγκεκριμένα της Βόρειας Ηπείρου και η πρώτη του προτεραιότητα ήταν η ίδρυση Σχολείων⁵⁹ και Εκκλησιών και η ενδυνάμωση του ελληνικού φρονήματος και η αγάπη προς την πατρίδα και το Θεό⁶⁰ (στο παράρτημα οι επιστολές του). Και, όπως χαρακτηριστικά έγραφε στον αδελφό του ιερομόναχο Χρύσανθο, «έως τριάκοντα επαρχίας διήλθον, δέκα σχολεία ελληνικά εποίησα, διακόσια διά κοινά γράμματα».⁶¹

Κατά την πρώτη του περιοδεία ο Κοσμάς ο Αιτωλός, ο «Άγιος των Σκλάβων», πέρασε και από τα χωριά της Χειμάρρας και, διαπιστώνοντας την έλλειψη σχολείων, σύστησε στους κατοίκους τους να φροντίσουν για την ίδρυση και την ανέγερση των διδακτηρίων τους. Το έργο του αυτό όμως το ολοκλήρωσε κατά τη διάρκεια της τέταρτης περιοδείας του το 1779 παραμένοντας στην επαρχία της Χειμάρρας για τρεις μήνες, κατά τους οποίους διερχόταν τα χωριά της και κήρυττε το λόγο του Θεού στους κατοίκους τους και παράλληλα ίδρυε και το Σχολείο σε κάθε οικισμό.

Κατά την πρώτη περιοδεία του επίσης στη Βόρεια Ήπειρο ο Κοσμάς ο Αιτωλός δίδαξε και άλλες δυο φορές, το 1777 και το 1778, στα χωριά της Απάνω Δρόπολης Σωτεΐρα, Κοσοβίτσα, Σελλειό, Μπόδριστα, Μπουλιαράτες, Γράψη, Φραστανή και στη συνέχεια στα περισσότερα χωριά του Κάμπου, κοντά στον παλιό δρόμο του Αργυροκάστρου, στο «τζιαντέ», στους Τεριαχάτες, στα Σωφράτικα, και στη Δουβιανή.

56. Ο Κοσμάς ο Αιτωλός γεννήθηκε στο Απόκορο της Αιτωλίας το 1714. Στα 1758 έλαβε την κουρά στο Άγιο Όρος. Στις 24 Αυγούστου του 1779, με διαταγή του Κουρτ πασά, βρήκε μαρτυρικό θάνατο στο Καλικόντασι του Βερατίου, κοντά στον Αψό ποταμό. Για το χριστιανικό και εθνωφελές έργο του ο Κοσμάς ο Αιτωλός χαρακτηρίστηκε ως ο κατ' εξοχή Διδάχος του Γένους και έλαβε αντάξια θέση στη χορεία των Εθνομαρτύρων και των Νεομαρτύρων.

57. Τρίτος Μ.Γ., *Κοσμάς Αιτωλός*, 1990, όπου πολύτιμες και χρήσιμες πληροφορίες για την κατάσταση της ελληνικής παιδείας από την άλωση της Κωνσταντινούπολης μέχρι την εποχή του Αγίου Κοσμά και για τις αντιλήψεις του Κοσμά του Αιτωλού για την ελληνική παιδεία και την οργάνωσή της στη Βόρεια Ήπειρο.

58. Στην επαρχία της Εξαρχίας Μετσόβου ίδρυσε σχολεία και εκκλησίες και κήρυξε στο Μέτσοβο δυο φορές, το 1767 και το 1778 - Τρίτος Μ.Γ., *Εξαρχία Μετσόβου*, 75, 82, 95.

59. Βρέλλης Γ., *Κοσμάς Αιτωλός*, 31-36.

60. «Ο Εθνομάρτυς Κοσμάς κατέλαβε μεγάλην προσπάθειαν εις την ίδρυσιν Σχολείων και Εκκλησιών, ώστε να διατηρηθή αναλλοίωτον το Ελληνικόν αίσθημα και η αγάπη προς το Έθνος, πράγμα που το κατόρθωσε γι' αυτό και μέχρι σήμερα ο λαός αυτός με συγκίνηση και σεβασμόν ομιλεί δια τας διδαχάς του και αναμένει με την ψυχρήν ήρεμον την εκπλήρωσιν των προφητειών του, παρά τα δεινά που διέρχεται» - Σπύρου Λ.Π., *Η Χειμάρρα*, 87.

61. Τωμαδάκης Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 1988, 501.

Συγκεκριμένα, στη Δουβιανή επισκέφθηκε τον Ιούνιο του 1777 το περίφημο Μοναστήρι της (τη μονή της Γέννησης της Θεοτόκου) και σε σύναξη των πιστών της περιοχής στη θέση «Ράχη» εκφώνησε πύρινο χριστιανικό και πατριωτικό λόγο και προέτρεψε τους καλόγηρους της να ανοίξουν αμέσως σχολεία: «... *Αν δεν μπορείτε να βάλετε δάσκαλο να μάθη τα παιδιά σας γράμματα, να κάμη το δάσκαλο ένας από τους πατέρες του Μοναστηριού σας, κι αν δεν μπορεί να γίνη, τότε να πληρώση το Μοναστήρι, που έχει πολλά εισοδήματα, και να βρήτε δάσκαλο το γληγορότερο, γιατί την άλλη φορά, που θα ξανάρθω στο χωριό σας, αν δε βρω δάσκαλο, θάχετε την κατάρα μου*».⁶²

Μετά τη Δουβιανή ο Κοσμάς ο Αιτωλός κατευθύνθηκε για το Αργυρόκαστρο και κήρυξε στην Αγία παρασκευή της Δερβιτσάνης, όπου συνέρρευσε πλήθος κόσμου από τα γειτονικά χωριά Βάνιστα, Χάσκοβο και Γορατζή· στη συνέχεια δε αναχώρησε από τη Δρόπολη.

Σε όλους τους σταθμούς του στα χωριά και στους οικισμούς της Βόρειας Ηπείρου ο Κοσμάς ο Αιτωλός συναντούσε πυκνό και ενθουσιώδες ακροατήριο και τόνιζε ιδιαίτερα τη συμμετοχή και την οικονομική αρωγή του κόσμου για το άνοιγμα και τη λειτουργία ελληνικών σχολείων. Σχετικές πληροφορίες και αναφορές στο παράρτημα, όπου και οι διασωσμένες επιστολές του προς τους κατοίκους των κοινοτήτων Βαριάδων, Δρόβιανης, Μπουζίνας και Χάλιου, Συρακατών, Σενίτσης και Χειμάρρας από το Μάρτιο μέχρι τον Αύγουστο του 1779.

Στεκόμαστε ιδιαίτερα στην επιστολή του προς τους Χειμαρριώτες, την οποία συνέταξε τον Αύγουστο του 1779 – λίγες μέρες πριν το μαρτυρικό του θάνατο στο Κολικόντασι, για να εισπράξουμε το μεγαλείο της προσφοράς του και την επιμονή και το πάθος του για την καθολική και δωρεάν εκπαίδευση όλων των μαθητών, μέσα από τον απλό, αλλά δυναμικό και μεστό του λόγο – η επιστολή στο παράρτημα.

γ) Η φιλεκπαιδευτική κίνηση στη δεκαετία του 1870 – Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος - Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως (1873-1874)

Η δεκαετία του 1870 υπήρξε καθοριστική για την εκπαίδευση στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου. Η τάση για αποδημία και η πρόοδος των βορειοηπειρωτών στα Βαλκάνια και κυρίως στην Κεντρική Ευρώπη επέφερε σημαντικές αλλαγές στα εκπαιδευτικά πράγματα. Οι Βορειοηπειρώτες ζώντας στο φιλελεύθερο περιβάλλον τους (όπως τονίστηκε στο εισαγωγικό μέρος *Ι. Το γενικό πλαίσιο της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο – συγκυρίες και διαμορφώσεις*) θέλησαν να μεταφέρουν τα οφέλη και στις γενέτειρές τους. Έτσι, οι οικονομικές παροχές και τα μηνύματα της ελευθερίας και του ουμανισμού πέρασαν στις βορειοηπειρωτικές κοινότητες· και πρώτα απ' όλα, μέσα από το ενεργό και έμπρακτο ενδιαφέρον τους για την παιδεία και την εκπαίδευση των νέων: ίδρυσαν σχολεία, ενίσχυσαν τη συντήρηση και τη λειτουργία τους, ανέλαβαν τη μισθοδοσία των δασκάλων τους και διαμόρφωσαν τα εκπαιδευτικά προγράμματα με βάση τα προηγμένα προγράμματα των φιλελεύθερων ευρωπαϊκών σχολείων.

Παράλληλα, οι πρόκριτοι των κοινοτήτων, οι Έφοροι και οι Επίτροποι των σχολικών και εφορευτικών επιτροπών, οι Μητροπολίτες και οι τοπικοί εκκλησιαστικοί παράγοντες και οι ελληνικές προξενικές αρχές ενεργοποιήθηκαν με αντίστοιχη ένταση, με αποτέλεσμα στα χρόνια εκείνα να σημειωθεί μια κατακόρυφη αύξηση με την ανέγερση περικαλλών εκπαιδευτηρίων και την αθρόα προσέλευση των μαθητών. Για να μην υπάρχουν μάλιστα οικισμοί και μικρές κοινότητες χωρίς σχολεία, συγκροτήθηκαν σε κεφαλοχώρια και περιώνυμες μονές και Κεντρικές Σχολές, στις οποίες συνέρεαν και μαθητές από την ευρύτερη περιοχή.

Παρόλα αυτά όμως, υπήρχε και η επιτακτικότητα ως προς τη λειτουργία Δημοτικών Σχολείων σε όλους τους οικισμούς και η ίδρυση ανώτερων σχολείων και σχολών για την προετοιμασία μελλοντικών διδασκάλων. Το γεγονός εκείνο ενεργοποίησε το ενδιαφέρον των Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων της Κωνσταντινούπολης: Ο Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος (ο οποίος συστήθηκε το 1871 από τους φιλοπρόδοτους απόδημους Βορειοηπειρώτες που ζούσαν εκεί) όρισε ως στόχο του να εργασθεί υπέρ της δημοτικής εκπαίδευσης και της μόρφωσης και της διανοητικής και ηθικής διάπλασης, στόχο τον οποίο αποτύπωσε στο πρώτο άρθρο του Κα-

62. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 54.

νονισμού του.⁶³ Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος (συστήθηκε το 1861) συμφωνούσε απόλυτα με τους στόχους και τις προτεραιότητες του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου και τόνιζε με έμφαση ότι «*η δημοτική παιδείσις ή η ορθότερον γενική ή εθνική ως εκ της ευρύτητος και του σκοπού προτίθεται την ανάπτυξιν των φυσικών, ηθικών και νοερών δυνάμεων σύμπαντος του έθνους δια του φωτισμού του λογικού, την διέγερσιν του εθνικού φρονήματος, της φιλοπατρίας και πρόσκτησιν των αναγκαίων παντί πολίτη βιοποριστικών γνώσεων...*».⁶⁴

Οι δυο όμως παραπάνω Σύλλογοι δεν έμειναν μόνο στις επισημάνσεις της ενίσχυσης της δημοτικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο, αλλά έχοντας πλήρη επίγνωση της ευρωπαϊκής εξέλιξης στην παιδαγωγική και την εκπαίδευση προχώρησαν και στην επεξεργασία θεσμικών προτύπων και Κανονισμών για τη δημιουργία Διδασκαλείων στην Ήπειρο. Την αναγκαιότητα δε εκείνη τη θεώρησαν επιβεβλημένη και επείγουσα, αφού το μοναδικό Διδασκαλείο στην Αθήνα, το οποίο είχε ιδρυθεί το 1834, είχε ήδη καταργηθεί με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης το 1864.⁶⁵ Έπρεπε λοιπόν επείγοντως να ιδρυθεί κατάλληλος εκπαιδευτικός φορέας για την επιμόρφωση των νέων διδασκάλων και διδασκαλισσών που θα αναλάμβαναν το έργο της ελληνικής εκπαίδευσης στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου.

Για το σκοπό λοιπόν εκείνο ο Χρηστάκης Ζωγράφος από το Κεστοράτι Αργυροκάστρου, κάτοικος Κωνσταντινούπολης, στις αρχές του 1873 ανακοίνωσε στον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο την απόφασή του να αναβαθμίσει τα προϋπάρχοντα Ζωγράφεια εκπαιδευτήρια στο Κεστοράτι σε Διδασκαλεία Αρρένων και Θηλέων⁶⁶ και να χρηματοδοτήσει πλήρως τη λειτουργία τους και τον επιφόρτισε με τη διεκπεραίωση των ενεργειών και των διαδικασιών για την ίδρυση, την οργάνωση και τη διοικητική εποπτεία του νέου εκπαιδευτικού οργανισμού.

Ο Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, με τη σειρά του, απευθύνθηκε στον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο και του ζήτησε να ορίσει ειδική εκπαιδευτική Επιτροπή για να συντάξει τον Κανονισμό της οργάνωσης και της λειτουργίας των Διδασκαλείων, των Νηπιαγωγείων και των Δημοτικών Σχολείων που θα λειτουργούσαν σε ένα ενιαίο εκπαιδευτικό Οργανισμό – Ίδρυμα.

Ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος ανταποκρινόμενος άμεσα ανακοίνωσε τη σύσταση του Διδασκαλείου στη συνεδρία της 2ας Απριλίου του 1873, όπου και αποφάσισε και για τη σύσταση Ειδικής Επιτροπής για τα περαιτέρω. Στη συνεδρίαση δε της 20ής Μαΐου του ίδιου έτους (1873) η Ειδική Επιτροπή υπό την προεδρεία του Ι. Δ. Αριστοκλή, με μέλη το δραστήριο (και για πολλά χρόνια πρόεδρο του Συλλόγου) Ηρακλή Βασιάδη (ιατρό και φιλόλογο, από το Δελβινάκι Πωγωνίου⁶⁷), το Φ. Βρυέννιο, τον Α. Ζωηρό, το Δ. Μαλλιιάδη, το Μ. Πανταζή, το Μ. Παρανίκα και το Γ. Σοφοκλή και εισηγητή το Γ. Χασιώτη συνέταξε: σχετική Εισηγητική Έκθεση, Κανονισμό των Διδασκαλείων με 97 άρθρα, αναλυτικό πρόγραμμα μαθημάτων και ανάλογες οδηγίες για το προσαρτημένο Νηπιαγωγείο και το Δημοτικό Σχολείο και προκήρυξη για το διαγωνισμό που προκηρύχθηκε με τη χορηγία του Κ. Καραπάνου για τη συγγραφή και την έκδοση διδακτικών εγχειριδίων για τα Δημοτικά Σχολεία.⁶⁸

Η Ειδική Επιτροπή υπέβαλε τις παραπάνω πράξεις προς το Διοικητικό Συμβούλιο του Συλλόγου, ο οποίος τον Απρίλιο του 1874, με την προεδρία του Ηρακλή Βασιάδη, τις ενέκρινε και πρότεινε στον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο να δεχθεί τον Κανονισμό των Διδασκαλείων και των άλλων Σχολείων (του Νηπιαγωγείου και του Δημοτικού Σχολείου) και να τον

63. *Κανονισμός του Διδασκαλείου* (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου) – ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 295 (Σκοπός του Διδασκαλείου, άρθρο 1 – και στο παράρτημα).

64. ΕΦΣΚ, *ΕΕΕ «Περί της καταστάσεως της παιδείας»*, 8 (1873-1874), 196-209.

65. ΙΕΕ, τόμος ΙΓ', Αθήνα 1977, 489.

66. Για την Ιστορία της Εκπαίδευσης την ίδια χρονιά (1873 – και με ταυτόχρονες διαδικασίες με τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία Κεστορατίου) ο εξίσου φιλογενής ευεργέτης Γ. Ζαρίφης σε συνεργασία με το μητροπολίτη Δέρκων Ανατολικής Θράκης Νεόφυτο (από τις Δρυμάδες Πωγωνίου), με τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο και με τον αντίστοιχο Θρακικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως ίδρυσε στη Φιλιππούπολη αντίστοιχα Διδασκαλεία, τα γνωστά ως Ζαρίφεια Διδασκαλεία Φιλιππουπόλεως.

67. *Πνευματικές Φυσιονομίες*, 66, 75.

68. *Κανονισμός των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου*, ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 295-341 και στο παράρτημα ο Κανονισμός του Διδασκαλείου.

συμπεριλάβει στην Επετηρίδα του, να τον δημοσιεύσει σε αυτοτελές φυλλάδιο και να προχωρήσει στη σύσταση των Διδασκαλείων στο Κεστοράτι του Αργυροκάστρου.

Έτσι, ο Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος προχώρησε άμεσα (1874) στην ίδρυση των Διδασκαλείων στο Κεστοράτι⁶⁹ και γνωστοποίησε το γεγονός στον ευεργέτη Χρηστάκη Ζωγράφο (που τα πρότεινε και ανήγγειλε τη χρηματοδότησή τους), ενώ ταυτόχρονα του ανακοίνωσε και την απόφασή του να ονομαστούν προς τιμή του «Ζωγράφεια Διδασκαλεία».

Έτσι λοιπόν, καθορίστηκε το πλαίσιο (με τους Κανονισμούς και τα Προγράμματα διδασκαλίας, μαθημάτων, διδασκόμενης ύλης - ωρολόγια και εβδομαδιαία κλπ.) της λειτουργίας των Ζωγραφείων Διδασκαλείων – τόσο του τμήματος Αρρένων (Αρρεναγωγείο), όσο και του τμήματος Θηλέων (Παρθεναγωγείο) – στο Κεστοράτι, αλλά και των πρότυπων Νηπιαγωγείων και των πρότυπων Δημοτικών Σχολείων, αλλά και γενικότερα όλων των σχολείων και όλης της εκπαίδευσης στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου.

δ) Το ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των γυναικών

Η ελληνική εκπαίδευση στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου είχε και την πρωτοπορία ως προς την εκπαίδευση των γυναικών. Τα Παρθεναγωγεία άρχιζαν να λειτουργούν στις μεγάλες πόλεις και στις κεντρικές κοινότητες, όπως στο Κεστοράτι, στην Κορυτσά, στη Δουβιανή⁷⁰ και διαδοχικά σε περισσότερους οικισμούς.

Είναι αλήθεια ότι μέχρι την ίδρυση των Παρθεναγωγείων στη Βόρεια Ήπειρο δε μαθητεύαν τα κορίτσια, με αποτέλεσμα να υπάρχει χαμηλό μορφωτικό και πνευματικό επίπεδο στο γυναικείο πληθυσμό. Η κύρια αιτία του γεγονότος εκείνου ήταν η παγιωμένη νοοτροπία και η αντίληψη της τότε κοινωνίας ότι η «θέση» της γυναίκας ήταν «μέσα στο σπίτι», όπου της ανήκε ο ρόλος της νοικοκυράς και της καλής μητέρας⁷¹ και ότι δεν είχαν ανάγκη να γράφουν και να διαβάζουν, επειδή δεν ταξίδευαν όπως οι άνδρες για βιοποριστικούς, επαγγελματικούς και εμπορικούς λόγους καθώς και για τις σπουδές τους σε πανεπιστήμια σε μακρινούς τόπους.

Η αντίληψη εκείνη άρχισε αρχικά, αλλά ουσιαστικά, να ανατρέπεται με τα ταξίδια και τις περιοδείες του Κοσμά του Αιτωλού, ο οποίος πίστευε στην καθολική εκπαίδευση των νέων και παρότρυνε τους κατοίκους να «ανοίγουν» σχολεία για να «διαβάζουν τα παιδιά», όπως τόνιζε στις επιστολές του, χωρίς να κάνει έτσι διάκριση σε αγόρια και κορίτσια.⁷² Αργότερα η εκπαίδευση των γυναικών εμφανιζόταν συχνότερα με την παρέμβαση των οικείων μητροπολιτών και την προτροπή των διδασκάλων και κυρίως των διδασκαλισσών, οι οποίες τόνιζαν την αξία της εκπαίδευσης για τη γυναίκα.

Έτσι, με τον καιρό, για να φτάσουμε στη φιλεκπαιδευτική κίνηση της δεκαετίας του 1870, όπου συντελέστηκε και η ουσιαστική εφαρμογή της εκπαίδευσης των γυναικών, κρινόταν αναγκαία και επιτακτική η εκπαίδευση των κοριτσιών για να μπορούν να γίνουν άξιες και πετυχημένες στο κοινωνικό σύνολο και στην οικογένειά τους και να μπορούν επιπλέον να αναλαμβάνουν όλα τα βάρη, τις ευθύνες και τις πρωτοβουλίες ως προς την κοινωνική τους συμπεριφορά και τη διεύθετηση των οικογενειακών υποθέσεων και τη σωστή ανατροφή, αγωγή και διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους, όπως τόνισε και η διευθύντρια του Παρθεναγωγείου των Ζωγραφείων Διδασκαλείων στο Κεστοράτι Μαριγώ Κουτσαριάδου κατά τις θερινές εξετάσεις του

69. Για την επιλογή του Κεστορατίου ως τόπος και οικισμός όπου ιδρύθηκαν τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία διαβάζουμε στη «Φωνή της Ηπείρου»: «*Η εκλογή του Κεστορατίου ως έδρας των Διδασκαλείων ερείδεται επί της αρχής ότι τα Διδασκαλεία μέλλοντα να διαπλάσσωσι τας ψυχάς νέων και νεανίδων, προωρισμένων να αφιερώσωσιν εαυτούς εις το έργον της διαπαιδαγωγήσεως αυτού του λαού, δεν επιτυγχάνεται ποσώς εν πόλεσιν, ένθα η έξις περί το τρυφηλώς ζην προβάλλεται ανυπέβλητον πρόσκομμα της μελλούσης ενεργείας κατά τα διάφορα ίδια χωρία της Ηπείρου. Το Κεστοράτιον κείται επί της ωραίας κλιτύος του από βορρά προς μεσημβρίαν διήκοντος όρους της Λιούντζης (Λιντζουριάς), αποτελούν μέρος του ομωνύμου τμήματος. Διακρινόμενον δε διά το ευκραές και υγιεινόν του κλίματος, παρέχει ου μόνον την προσήκουσαν ταις μελέταις άνεσιν, αλλά και αωστηράν απλότητα περί τα κοινωνικά ήθη και άδολον περί τα θεία ενσέβειαν» – Φωνή της Ηπείρου, εφημερίδα Αθηνών, 6 Αυγούστου 1893.*

70. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, σελ. 19-29 («Η Δουβιανή πρωτοπόρος εις την γυναικείαν εκπαίδευσιν»).

71. Ζιγώνη – Καραστεργίου Σ., *Εκπαίδευση κοριτσιών*, 1983.

72. Βρέλλης Γ., *Κοσμάς Αιτωλός*, 36.

1876 με το βαρυσήμαντο λόγο εναντίον της «αμαθείας» και υπέρ της χρησιμότητας της εκπαίδευσης των γυναικών και γενικότερα υπέρ της παιδείας και των «φώτων» (μέρος του λόγου).⁷³

Τέλος, να επισημάνουμε ότι η βελτίωση του πνευματικού επιπέδου της γυναίκας στη Βόρεια Ήπειρο μέσω της εκπαίδευσης και της αντίστοιχης κοινωνικοποίησής της απηχούσε ουσιαστικά και την εξελικτική πορεία της αστικοποίησης με την ωρίμανση της ελληνικής κοινωνίας, η οποία καλλιέργησε νέες δομές και δραστηριότητες, μέσα στις οποίες και οι γυναίκες εντάχθηκαν, τόσο ιδεολογικά, όσο και κοινωνικά.⁷⁴

ε) Η αρωγή της ελληνικής πολιτείας και των κοινωνικών φορέων της – Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων (1869), Επιτροπή προς ενίσχυση της Ελληνικής εκκλησίας και Παιδείας (1887)

Τα προηγούμενα θετικά γεγονότα ως προς την ενίσχυση των ελληνικών γραμμάτων στη Βόρεια Ήπειρο στα χρόνια εκείνα ενισχύθηκαν και από την ελληνική πολιτεία, η οποία προσπάθησε μέσα από την επιχορήγησή της να κάνει εμφανέστερη την εκπαιδευτική της πολιτική έναντι της Βουλγαρικής Εξαρχίας, η οποία ήδη από το 1870 άρχισε να επεμβαίνει και στα εκπαιδευτικά πράγματα της ευρύτερης περιοχής.

Έτσι, το Ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών άρχισε να συνεργάζεται εντονότερα με τις τοπικές κοινωνικές ομάδες και τους απόδημους δωρητές και ευεργέτες προς την κοινή εκπαιδευτική τους στόχευση στη Βόρεια Ήπειρο. Στα άμεσα κοινά σχέδια εντάχθηκαν εποικοδομητικές προτάσεις για τη διοργάνωση τοπικών επιτροπών υπό την προεδρεία του οικείου Μητροπολίτη και τη συνεργασία των ελληνικών προξενικών αρχών της περιοχής. Οι θεσμικές εκείνες αρχές θα καθόριζαν και τη γεωγραφική κατανομή των ελληνικών σχολείων, των μεν Γυμνασίων στα αστικά και εμπορικά κέντρα, των δε κατώτερων στους κεντρικούς οικισμούς και στις σημαντικότερες κοινότητες.⁷⁵

Η άνθιση εξάλλου εκείνη της ελληνικής εκπαίδευσης στα σχολεία της Βόρειας Ηπείρου βρέθηκε στο κλίμα του βαλκανικού ανταγωνισμού, ο οποίος άρχισε να συστηματοποιείται μετά το 1870 και η έντονη λειτουργία της ενίσχυε την εθνική μας παρουσία, όχι μόνο με τη γενναία κρατική επιχορήγηση, αλλά και την αθρόα προσέλευση των μαθητών στα ελληνικά μας σχολεία. Και βέβαια, μετά το Συνέδριο του Βερολίνου το 1878 και με τις έντονες εθνικές ανταγωνιστικές πιέσεις που διαμορφώθηκαν στον ευρύτερο βορειοελληνικό και βαλκανικό χώρο, άρχισε αντίστοιχα και η παιδεία να τροχοδρομείται στους εκπαιδευτικούς στόχους του εθνικού αλυτρωτισμού.⁷⁶

73. «Πότε και δια τίνος σκοπιμώτερον δυνάμεθα να δώσωμεν την ηθικήν διάπλασιν εις τον άνθρωπον; Αναντιρρήτως ότι δια της μητρός ελληνοπρεπώς και ορθοδόξως ανατεθραμμένης και κατά την νεαράν ηλικίαν ως απλή ζύμη είναι επιδεικτική πάσης εντυπώσεως· διότι τίς άλλος αυτής δύναται επιτυχέστερον να εμπνεύση εις τας τρυφεράς καρδιάς των τέκνων την προς τον Θεόν και τον πλησίον αγάπην, ήτοι την ηθικήν, αλλ' οποία, τις πρέπει να είναι η μήτηρ; Ιδού κύριοι, το μέγα ζήτημα, εις το οποίον πρέπει να περιστρέφονται κατά μέγα μέρος αι προσπάθειαι του ανθρώπου. Ιδού ο μέγας θεμέλιος λίθος, επί του οποίου στηρίζεται κυρίως και κατά τον πραγματικόν βίον η ηθική ευημερία του κατ' εζοχήν πλάσματος του βασιλέως της Γης. Θέλετε αγαθούς πολίτας; Πιάσατε ανεπτυγμένας μητέρας, έλεγε μέγας ανήρ του αιώνος μας. Και τω όντι, ποτισθείσαι μητέρες δια των ναμάτων της παιδείας και της ηθικής, δύναται ευκολώτερον να μεταδώσωσιν τας αληθείας αυτής και εις τα τέκνα των και να καθοδηγώσιν αυτά προς την οδόν της αληθείας και της τιμιότητος και της αρετής. Μέγας λοιπόν ο προορισμός της γυναικός, δια τούτο εφέλκουσι την προσοχή των υπέρ της κοινής ευημερίας του έθνους ημών μεριμνώντων. Εκ της μητρός λοιπόν εξαρτάται η πρόοδος ή η στασιμότης της κοινωνίας, δια τούτο καθήκον παντός ανθρώπου είναι να μη μένη αδιάφορος προς την γυναικείαν εκπαίδευσιν, αλλά παντί σθένει να έρχεται εις αρωγήν αυτής, πεπειθώς ότι είναι εις των μάλλον ευεργετών της ανθρωπότητος. Τούτο εννοήσαντες και οι μέγα δυνάμενοι των ημετέρων και δη και ο μεγάλθυμος Χρηστάκης Εφέντης Ζωγράφος, ιδρυτής των Διδασκαλείων τούτων, ούτε χρημάτων, ούτε μόχθων ούτε ουδεμιάς άλλης θυσίας φείδονται, τεμένη των Μουσών καθιδύσαντες και διδασκάλους χρηστούς προπαιδεύοντες και βιβλία χρήσιμα εκδίδοντες και την σύνταξιν τοιούτων προκαλούντες δια γενναίων αμοιβών, δια των οποίων ο χειμαρρος του πολιτισμού ήρχισεν ήδη ν' άρη πάντα φραγμόν αμαθείας και σκότους και να εισέλδη εντός των ορίων της Ανατολής και ως παλλίρροια αγαθοεργός ν' αναρρέουση πάλιν εις την γενέτειραν των φώτων της ευφυΐας» - Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, εφημερίδα, αρ. φ. 1416, 19 Αυγούστου 1876· πρβλ. και Παπαδόπουλος Ν.Κ., Η Δουβιανή, 25-26.

74. Δημαράς Θ. Κ., *Ελληνική παιδεία*, 1977, σελ. 246-247.

75. ΑΥΕ, αρ. 3821 (Αθήνα 22 Μαΐου 1871).

76. Χρήσιμες γενικές πληροφορίες: Βλάχος Ν.Β., *Μακεδονικόν Ζήτημα*.

Στο σημείο αυτό εξάλλου, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι μέχρι το Συνέδριο του Βερολίνου η ελληνική εκπαίδευση στις υπόδουλες περιοχές, και βέβαια και η ελληνική παιδεία στη Βόρεια Ήπειρο, λειτουργούσε πέρα από οποιοδήποτε εθνολογικές διακρίσεις, ακολουθούσε την πορεία της συνολικής ελληνικής παιδείας και κινούνταν μέσα στα πλαίσια του ελληνικού και χριστιανικού ιδεώδους και πολιτισμού. Στη συνέχεια όμως, και κάτω από τις νέες τάσεις των πολιτικών και ιδεολογικών ανακατατάξεων στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο, και η ελληνική εκπαίδευση αναπροσδιορίζεται και οδηγείται μέσα από νέες εθνικές, πολιτικές και κοινωνικές διαδρομές.⁷⁷

Έτσι, η εμφανής, πλέον, ενιαία εθνική πολιτική του Ελληνικού Υπουργείου των εξωτερικών και των κοινωνικών φορέων για τα εκπαιδευτικά πράγματα στη Βόρεια Ήπειρο εντάθηκε περισσότερο στη δεκαετία του 1880. Και εκείνος ο εθνικός προσανατολισμός⁷⁸ εκδηλώθηκε με την επιμόρφωση και τη βελτιωμένη μισθοδοσία των διδασκάλων, με τον εμπλουτισμό των διδακτικών προγραμμάτων και βέβαια και με την άμεση ίδρυση ελληνικών σχολείων⁷⁹ και την έκδοση και αποστολή διδακτικών βιβλίων.

Στο σημείο αυτό να θυμίσουμε ότι ο κύριος εκπαιδευτικός φορέας του ευρύτερου Βόρειου ελληνικού χώρου (Ενιαία Ήπειρος, Μακεδονία, Θράκη), ο οποίος συνεργαζόταν πλήρως με το Ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών ήταν ο «Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων».⁸⁰

Ο Σύλλογος προς διάδοση των Ελληνικών Γραμμάτων, από την ίδρυσή του ακόμα στα 1869, εμφανιζόταν ως αυτοτελές Σωματείο, το οποίο ενισχυόταν οικονομικά από το Ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών και από τους τοπικούς φορείς των υπόδουλων ελληνικών τμημάτων. Το έργο του Συλλόγου στην πορεία λειτουργούσε θετικά με την ενίσχυση των ελληνικών σχολείων (ίδρυση και λειτουργία, μισθοδοσία, σχολικά βιβλία⁸¹ κ.ά.), στα 1883 όμως επήλθε εμπλοκή ως προς τις αρμοδιότητες και τις δραστηριότητές του. Συγκεκριμένα, ο πρόεδρος του Κ. Παπαρρηγόπουλος αντέδρασε έντονα⁸² στην προσπάθεια του Υπουργού των Εξωτερικών Κοντόσταυλου, ο οποίος θέλησε να μειώσει τις αρμοδιότητες του Συλλόγου⁸³ και να τις μεταβιβάσει στην κρατική εξουσία των Ελλήνων Προξένων. Η πρόθεση εκείνη διαφάνηκε έντονα κατά το σχολικό έτος 1884-1885 με την καθυστέρηση των κρατικών χορηγιών προς το Σύλλογο, γεγονός που τον οδήγησε σε έντονη αντίδραση με την παραίτησή του από το χορηγικό του έργο στις 30 Ιανουαρίου του 1887.

Τελικά, ο νέος Υπουργός των Εξωτερικών Σ. Δραγούμης περιόρισε τις δραστηριότητες του Συλλόγου προς διάδοση των Ελληνικών Γραμμάτων και παράλληλα ίδρυσε (1887) την «Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής εκκλησίας και Παιδείας», ένα νέο πλέον φορέα με τον οποίο και θα συνεργαζόταν στη συνέχεια οι Έλληνες Πρόξενοι του υπόδουλου Βόρειου Ελληνισμού.⁸⁴

Η ίδρυση της «Επιτροπής προς ενίσχυσιν της Ελληνικής εκκλησίας και Παιδείας», μαζί και με τις επί μέρους Επιτροπές της, όπως την «Επί των Ευαγών Σκοπών Επιτροπή»,⁸⁵ αντανάκλούσε την πρόθεση της ελληνικής κυβέρνησης για άμεση διευθέτηση των εθνικών μας ζητημάτων στον επίμαχο Βόρειο ελληνικό χώρο καθώς και την απευθείας διαχείριση των επιχορηγημάτων για την ίδρυση, τη συντήρηση και τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων. Οι αρμοδιότητες δε της Επιτροπής ήταν παράλληλες με τις αντίστοιχες των Ελλήνων Προξένων, οι οποίοι είχαν συγκεκριμένες δεσμεύσεις και υποχρεώσεις, βάσει των οποίων έπρεπε να συνεργά-

77. Σχετικές πληροφορίες: Βλάχος Ν.Β., *Μακεδονικόν Ζήτημα*: Κωφός Ε., *Eastern Crisis*: Βακαλόπουλος Κ., *Βόρειος Ελληνισμός*: Βούρη Γ.-Σ., *Εκπαίδευση*.

78. ΑΥΕ, φ. 1883, Β', αρ. 703, Μοναστήρι 2 Οκτωβρίου 1883.

79. ΑΥΕ, φ. 1883, Β', αρ. 395, Μοναστήρι, 7 Ιουνίου 1883.

80. Συνεργασία, την οποία ο ΣΔΕΓ αποτύπωνε στο Καταστατικό της ίδρυσής του – της 30ής Απριλίου του 1869.

81. Ο ΣΔΕΓ δαπάνησε μέχρι το 1880 για την αγορά διδακτικών βιβλίων και τη δωρεάν αποστολή τους στα ελληνικά σχολεία του Βόρειου ελληνικού χώρου 60.976 δραχμές – ΣΔΕΓ, *Αράσις Εκατονταετίας*, 85.

82. ΑΥΕ, φ. 1883, Β', αρ. 1415 (Αθήνα, 26 Οκτωβρίου 1883).

83. ΑΥΕ, φ. 1883, Β', αρ. 1415 (Αθήνα, 24 Οκτωβρίου 1883).

84. ΑΥΕ, φ. 1887, Α.Α.Κ., αρ. 850.

85. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912, αρ. 479.

ζονται πλήρως με την Επιτροπή και να υποβάλλουν ετήσιο σχολικό προϋπολογισμό και αντίστοιχο απολογισμό.

στ) Η άμεση αντίδραση των κατοίκων, της Εκκλησίας και των ελληνικών Προξενείων κατά του προπαγανδισμού της ελληνικής εκπαίδευσης και της ελληνικής γλώσσας στη Βόρεια Ήπειρο

Η φιλεκπαιδευτική κίνηση στη δεκαετία του 1870 και η όλη ανάπτυξη και πρόοδος της, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω, και η συνεχόμενη ανοδική πορεία της ελληνικής εκπαίδευσης και παιδείας στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου προκάλεσαν την αντίδραση της τουρκικής ηγεσίας, η οποία ανενδοίαστα πλέον υπέθαλπε και ενίσχυε κάθε προπαγανδιστική προσπάθεια που είχε στόχο τη διείσδυσή της στην ελληνικότητα της περιοχής.

Στα πλαίσια αυτής της υπόθαλψης βρήκε την ευκαιρία ο Αλβανικός Σύλλογος της Πρισρένης να ακυρώσει τις εδαφικές παραχωρήσεις της Συνθήκης του Βερολίνου (1878) υπέρ της Ελλάδος στην Ήπειρο με το να εισαγάγει την αλβανική γλώσσα στα Ελληνικά Σχολεία.

Το γεγονός εκείνο προκάλεσε την άμεση αντίδραση των Ελλήνων της Βόρειας Ηπείρου και τη γενικότερη αγανάκτηση της Ελλάδας και των ελληνικών προξενείων. Η Εκκλησία επέδειξε έντονο παρόν στην όλη αντίδραση του Ελληνισμού και ο μητροπολίτης Δρυινοπόλεως Άνθιμος Γκέτζης, από την Κωνσταντινούπολη όπου έτυχε να βρίσκεται τότε, συνέταξε δριμύτατη ποιμαντορική εγκύκλιο με την οποία καταδίκασε την όλη προσπάθεια του αλβανικού κοιμητάτου για την εισαγωγή της αλβανικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου και την αποστολή αλβανικών βιβλίων.⁸⁶

Να τονίσουμε εδώ επίσης, ότι η οικονομική αρωγή υπέρ της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο προέρχονταν από την ενσυνείδητη προσφορά των κατοίκων, των δωρητών και των ευεργετών και ότι πρόσφεραν προς τον ενιαίο ελληνισμό και την ενιαία έννοια της πατρίδας – Ελλάδας.

Εκείνη εξάλλου η πεποίθηση και η αντίληψη αποτέλεσε και το εθνικό και ιδεολογικό ανάχωμα πάνω στο οποίο διαλυόταν κάθε ξενόβουλη εθνική, πολιτική, εκκλησιαστική και εκπαιδευτική προπαγανδιστική κίνηση και κάθε προσπάθεια για την ίδρυση αλλόφωνων και αλλόγλωσσων σχολείων. Χαρακτηριστική ήταν η αντίδραση του μεγάλου ευεργέτη της εκπαίδευσης στην Κορυτσά Αναστασίου Αβραμίδη-Λιάκτη, ο οποίος ούτε προς στιγμή ενέδωσε στις απαιτήσεις των αλβανιστών Ευθυμίου Μάρκου και Κωστούρη για να συνδράμει στη δημιουργία αλβανικού σχολείου στην Κορυτσά⁸⁷ και πρόσφερε το 1887 όλη τη δωρητήρια διαθήκη του υπέρ της χριστιανικής κοινότητας Κορυτσάς,⁸⁸ η οποία και θα διαχειριζόταν τη μεγάλη του περιουσία (500.000 φράγκα) υπέρ των ελληνικών σχολείων και υπέρ των κοινωφελών έργων και της αγαθοεργίας της κοινότητας.⁸⁹

Εξάλλου, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η διαρκής διείσδυση του αλβανικού παράγοντα στα εκπαιδευτικά πράγματα των ελληνικών κοινοτήτων στη Βόρεια Ήπειρο στη διάρκεια των χρόνων, ενεργοποιούσε διαρκώς τα ελληνικά προξενεία, τα οποία με την έναρξη κάθε νέας σχολικής χρονιάς αιτούσαν επειγόντως την αποστολή σχετικών κονδυλίων για την πρόσληψη νέων και ικανών ελληνοδιδασκάλων. Συγκεκριμένα δε, κατά την έναρξη της σχολικής χρονιάς 1912-1913 το ελληνικό Προξενείο Αργυροκάστρου αιτούσε από το Ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών την ενίσχυση των «απροβλέπτων δαπανών», εν όψει μάλιστα και των επικείμενων αλβανικών μεταρρυθμίσεων και των βουλευτικών εκλογών «*ων ο αγών προοιωνίζεται σφοδρώς*».⁹⁰

Και, μάλιστα, η ενεργοποίηση των ελληνικών προξενείων ήταν έντονη και διαρκής και για τα βορειότερα τμήματα της Βόρειας Ηπείρου, όπως στο Βεράτιο και στην Αυλώνα, όπου οι αλβανοί καταλάμβαναν τα ελληνικά σχολεία και επέβαλαν την αλβανική γλώσσα και τα αλβανικά

86. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 110, 9 Νοεμβρίου 1879.

87. ΑΥΕ, 1887, φ. 413, αρ. 777, ΥΠΕΞ προς Πρεσβεία Βουκουρεστίου, Αθήνα, 18 Απριλίου 1887.

88. ΑΝΣΙ Α.Π.Θ., ΣΣ (1867-1914), ΥΠΕΞ προς Πρεσβεία Βουκουρεστίου, Αθήνα, 24 Ιουνίου 1887.

89. ΑΝΣΙ Α.Π.Θ., ΣΣ (1867-1914): *Επιστολή Αναστασίου Αβραμίδη Λιάκτη προς Δημογεροντία Κορυτσάς για τους όρους της δωρεάς υπέρ των φιλανθρωπιών στην Κορυτσά*, Βουκουρέστι 9 Αυγούστου 1887.

90. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΚΒ', Αργυρόκαστρο, 7 Αυγούστου 1912, αρ. 709.

σχολεία⁹¹ και καταπίεζαν πλέον απροσημάτιστα τον ελληνικό πληθυσμό⁹² και ιδιαίτερα την ελληνική εκπαίδευση και τους λειτουργούς της, εναντίων των οποίων προέβαινε σε καθημερινές απελάσεις.⁹³

Ως προς την προσπάθεια της ρουμανικής προπαγάνδας να διεισδύσει στην ελληνική εκπαίδευση της Βόρειας Ηπείρου, φάνηκε πολύ σύντομα ότι δεν μπόρεσε να αποφέρει καρπούς, αφού τα ρουμανικά σχολεία ήταν ελάχιστα και οι μαθητές ανύπαρκτοι (κεφ. 2 *αλλόγλωσσα σχολεία*). Αντίθετα μάλιστα η ελληνική εκπαίδευση επισκίασε κάθε προσπάθεια της ρουμανικής προπαγάνδας, αφού κι αυτές ακόμα οι τοπικές τουρκικές αρχές επικροτούσαν τις ελληνικές προόδους, πρόσφεραν μάλιστα και βραβεία στους άριστους μαθητές, όπως συνέβη και στην Κεντρική ελληνική Σχολή του Βερατίου κατά της ετήσιες εξετάσεις του 1905: «*ηγήρθη ο Μουτεσαρίφης, εξέφρασε την χαράν του επί τη γενομένη προόδω και καθ' υψηλήν διαταγήν της Κυβερνήσεως διένειμε δια πρώτην φοράν βραβεία εις τους αριστεύσαντας μαθητάς, παρήγαγε δε παρ' άπασαν αίσθησιν η εκδηλωθείσα αύτη εύνοια της Α. Κυβερνήσεως υπέρ των Ελληνικών Σχολών, ήτις εθεωρήθη ως κτύπημα κατά της Ρωμουνικής προπαγάνδας· δεν παραλείψαμεν δε να συγχαρώμεν δημοσία τον Μουτεσαρίφην, διότι επί των ημερών αυτού εγένετο η διανομή αύτη των βραβείων, απήντησε δε εις τον Μουτεσαρίφην η Α. Σ. ο Μητροπλίτης...*».⁹⁴

Ως προς την τουρκική γλώσσα, διδασκόταν σε ελληνικά σχολεία στη Βόρεια Ήπειρο, όχι από επιλογή, αλλά από αναγκαστική επιβολή της από την οθωμανική εξουσία και για λόγους επικοινωνίας με την επιβαλλόμενη κατακτητική γλώσσα, όπως επίσης και για διπλωματικούς λόγους, αφού πολλαπλά ήταν τα ελληνικά αιτήματα της εκπαίδευσης, τα οποία εκάστοτε ζητούσαν λύσεις μέσα από σχετικές εγκρίσεις της τουρκικής διοίκησης. Ακόμα, η διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας φαίνεται να ήταν και επιβεβλημένη περισσότερο στις ανώτερες ελληνικές σχολές από τις οποίες αποφοιτούσαν και οι διδάσκαλοι, οι οποίοι καλούνταν να διδάξουν τα ελληνικά σε ένα περιβάλλον όπου ακούγονταν και η τουρκική γλώσσα και έπρεπε έτσι να μπο-

91. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ', Ιωάννινα, τηλεγράφημα, αρ. πρ. ΥΠΕΞ 25290, 6 Σεπτεμβρίου 1913 («*Αξιόπιστος είδησις Βερατίου ανακοινώνει Αλβανικά αρχαί διέταξαν Έλληνας διδασκάλους μη ανοίξωσι σχολεία άνευ άδειας αρχών διότι αύτα συμφωνήσωσιν αυτούς και διδάξωσιν Αλβανιστί καθόσον ελληνική γλώσσα καταργείται περιπτώσει παρακοής φυλακισθώσι*»), ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ', Προξενία Ηπείρου, Ιωάννινα, τηλεγράφημα, αρ. πρ. ΥΠΕΞ 26473, 19 Σεπτεμβρίου 1913 («*Ανακοινούμεν υμίν ακολούθους πληροφορίας διαβιβασθείσας ημίν παρά του Διοικητικού Επιτρόπου Αγίων Σαράντα και παρακαλώ υμάς προβήτε εις τας δεούσας διαμαρτυρίας. Τα ομογενή κοινοτικά σχολεία εν Αυλώνι κατελήφθησαν και εγκαθιδρύθησαν εν αυτοίς αλβανόπαιδες. Το αυτό σκέπτονται να πράξωσι και δια το σχολείον Άρτας. Η κατάληψις εγένετο παρ' ιδιωτών, η κυβέρνησις δεν φαίνεται αναμνησμένη, αλλ' ούτε και παρεμποδίζουσα το κίνημα. Η εν Αυλώνι εκδιδομένη αλβανική εφημερίς εδημοσίευσεν ότι μόνον με προγράμματα αλβανικά και με αλβανικήν επίσημον γλώσσαν και επίβλεψιν θα επιτρέψωσι την λειτουργίαν ζένων σχολείων, προσκομίσθησαν μάλιστα βιβλία αλβανικά, ων μέρος εζήτησαν να παραδώσωσιν εις τον αρχιερατικόν επίτροπον Αυλώνος, όστις ηρνήθη να τα παραλάβη – Γενικός Διοικητής: Ζωγράφος*»).

Βέβαια όμως, εδώ πρέπει να σημειώσουμε, ότι κανένας Έλληνας διδάσκαλος δε δεχόταν να στρατολογηθεί στην επιβολή της αλβανικής εκπαίδευσης και να δεχτεί να διδάσκει την αλβανική γλώσσα και ότι τα εκπαιδευτικά δικαιώματα των Βορειοηπειρωτών και η λειτουργία των ελληνικών σχολείων και της ελληνικής γλώσσας κατοχυρώθηκαν αργότερα, αλλά η όλη εκπαιδευτική αναστάτωση επέφερε ανυπολόγιστες κοινωνικές και εθνικές βλάβες στον ευρύτερο ελληνικό πληθυσμό.

92. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ', 19 Οκτωβρίου 1913, αρ. 2345– αντίγραφο επιστολής κατοίκου Αυλώνος για τα ελληνικά σχολεία και τους βανδαλισμούς του Κυβερνητικού Στρατού.

93. «*Ο διδάσκαλος Βερατίου Παπαγεωργίου επεθύμει ελθείν Ιωάννινα παρηγγείλαμεν αυτό μείνη Πρεμετήν αναμένων οδηγίας, όπως επανέλθει εις θέσιν του. Παρακαλούμεν παραστήσητε Υπουργείον ότι δεν πρέπει να αφήσωμεν άνευ τριζήματος οδόντων το ζήτημα και δέον ενταλθώμεν να κοινοποιήσωμεν ανεπισημως Αλβανική Κυβερνήσει ότι εντός 24 ωρών οφείλει ανακαλέση διαταγήν απελάσεως, άλλως μεταβώμεν ημείς να εγκαταστήσωμεν διδάσκαλον εις θέσιν του. Αλλοίμονον εάν επιτρέψωμεν εις Αλβανούς να λαμβάνωσι καθ' ημών τοιαύτα μέτρα. Εάν δεν επιδείξωμεν ημετέραν ισχύν και δύναμιν άπας χριστιανικός πληθυσμός Βερατίου, Αυλώνος εγκαταλείπεται εις χειρίστην τυραννίαν. Του πληθυσμού τούτου ανερχομένου εις 50 χιλιάδας περίπου φρονούμεν ότι δέον να αναλάβη η Ελλάς την υποστήριξιν. Ευαρεστηθήτε ανακοινώσητε ημίν οδηγίας σας. Διοικητικός Επίτροπος Τεπελενίου - (υπογρ.) Γ. Γάγαρης*» – ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΙΔ', τηλεγράφημα, 1 Ιουνίου 1913 – Διοικητικός επίτροπος Τεπελενίου Γ. Γάγαρης προς Γενική Διοίκηση Ηπείρου, Ιωάννινα. Επίσης: ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΙΔ', Ιωάννινα, 11 Μαΐου, αρ. 201' ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΙΔ', Ιωάννινα, 27 Μαΐου, τηλεγράφημα («*Προσωρινή Αλβανική Κυβέρνησις απήλασε διευθυντήν ημετέρων σχολείων Βερατίου, όστις ελθών ενταύθα ζωγραφίζει με μελανώτατα χρώματα εκεί κατάστασιν. Σχολικόν και εκκλησιαστικόν καθεστώς διατρέχει μέγαν κίνδυνον. Μουτεσαρίφης εδήλωσεν ότι δεν αναγνωρίζει Μητρόπολιν. Μητροπολίτης Βελεγράδων ετηλεγράφησεν Οικ. Πατριαρχείον καθ' έκαστα ζητών προστασίαν και οδηγίας*»).

94. ΑΥΕ, ΑΑΚ-ΙΕ', Βεράτιον, 27 Ιουνίου 1905, αρ. 60.

ρούν να έρχονται σε επαφή και διαρκή επικοινωνία. Στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία, από τα οποία αποφοιτούσαν διδάσκαλοι της ελληνικής, για παράδειγμα, διδασκόταν η τουρκική γλώσσα, και μάλιστα ο νεαρός διδάσκαλος Αρχάγγελος Γαβριηλίδης είχε να επιδείξει εξαιρετική επίδοση στην τουρκική γλώσσα.⁹⁵

Τέλος, τον Απρίλιο του 1914 «έκλεισε» ο Αυτονομιακός Αγώνας στη Βόρεια Ήπειρο και με το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας (17 Μαΐου 1914) επιβεβαιωνόταν βέβαια ο νικηφόρος Αγώνας των Βορειοηπειρωτών και ειδικά με το 8^ο άρθρο της κατοχυρώνόταν η ελληνική γλώσσα στην εκπαίδευση των ελληνικών – μειονοτικών πλέον – σχολείων.⁹⁶ Η αλβανική όμως κυβέρνηση δημιούργουσε διαρκώς ανυπέρβλητα προβλήματα με τις εκάστοτε απαγορευτικές της παρεμβάσεις.

Αργότερα, βέβαια, και με τις σθεναρές ελληνικές αντιδράσεις και τις παρεμβάσεις σε διεθνείς φορείς και οργανισμούς, η Αλβανία αναγκάστηκε με δήλωσή της τον Οκτώβρη του 1921 στην Κοινωνία των Εθνών να υπογράψει επίσημη δήλωση με την οποία αναλάμβανε την υποχρέωση του σεβασμού των εκπαιδευτικών δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας στη Βόρεια Ήπειρο. Παρόλα όμως αυτά, η αλβανική παρεμπόδιση στην ελεύθερη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας συνεχιζόταν, οπότε και η αντίσταση του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού συνέχιζε να δραστηριοποιείται αντίστοιχα: Οι διδάσκαλοι των μειονοτικών σχολείων οργανώνονταν μέσα από «Νέα Φιλική Εταιρεία» που είχαν δημιουργήσει και συνεργάζονταν απόλυτα με την Ελληνική Πρεσβεία των Τιράνων και με Ελληνικά Προξενία και Υποπροξενία των ευρύτερων περιοχών της Βόρειας Ηπείρου.

Στο διαρκή και μόνιμο εκείνο αγώνα οι διδάσκαλοι των μειονοτικών σχολείων από το 1914 και μετά, και μέχρι σήμερα, αγωνίστηκαν και αγωνίζονται, και κάτω από βαρύτερες συνθήκες απαγόρευσης, αντιδράσεων και διώξεων, να διατηρήσουν την ελληνική παιδεία, την ελληνική εκπαίδευση, την ορθοδοξία και την ελληνική συνείδηση του βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού.⁹⁷

95. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 1318, 23 Αυγούστου 1875 – 1415, 4 Αυγούστου 1876 – 1416, 7 Αυγούστου 1876.

96. Πρωτόκολλο Κέρκυρας (17 Μαΐου 1914): «(άρθρο) 8. Σχολεία: Η εκπαίδευση είναι ελεύθερη. Στα σχολεία των ορθοδόξων κοινοτήτων η εκπαίδευση θα γίνεται στα ελληνικά. Στις τρεις τάξεις του δημοτικού τα αλβανικά θα διδάσκονται μαζί με τα ελληνικά. Οποσδήποτε η θρησκευτική εκπαίδευση θα γίνεται αποκλειστικά στα ελληνικά»

97. Χρήσιμες γενικές πληροφορίες: Παπαδοπούλος Γ.Χ., *Αναδρομή σχολικού ζητήματος*, 21-23· Παπαδόπουλος Γ.Χ., *Ελληνική μειονότης*· Πασγάλης Α.Σ., *Αναγνωστικά*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ, ΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ
ΚΑΙ ΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ
ΤΑ ΑΛΛΟΓΛΩΣΣΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

Ι. ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΓΙΑ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ
ΤΟΥΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΜΑΘΗΤΕΣ
ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗΝ ΕΚΑΣΤΟΤΕ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΟΥΣ

Εισαγωγικά:

Οι χώροι διδασκαλίας: Οι αναφορές ως προς τους χώρους διδασκαλίας των νεαρών βορειοηπειρωτών μαθητών φτάνουν αόριστα και συγκεκριμένα μέχρι και το 16^ο αιώνα. Τότε τα υποτυπώδη σχολεία λειτουργούσαν συνήθως στους πρόναους των εκκλησιών («εν τω νάρθηκι της εκκλησίας») – γνωστός είναι εξάλλου ο τύπος του «Σχολείου του Νάρθηκα»⁹⁸ και του «Κρυφού Σχολείου»⁹⁹ – όπου συγκεντρώνονταν λίγοι μαθητές και διδάσκονταν από τους παπαδοδασκάλους «λίγα γράμματα», κυρίως γραφή, ανάγνωση, αριθμητική και θρησκευτικά.¹⁰⁰ Στη συνέχεια κάποια σχολεία σε «πενιχρά και χαμόγαια δωμάτια» αντικατέστησαν τους παραπάνω χώρους,

Τα *σχολικά κτίρια* άρχισαν να εμφανίζονται αρκετά αργότερα και, κυρίως, από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Από τις αρχές δε του 19^{ου} αιώνα, και εντονότερα από τα μέσα του και μετά, επιβλητικά και μεγαλοπρεπή σχολικά κτίρια με «ευρύχωρες αίθουσες, όλες ψηλές, με μεγάλα παράθυρα, ολόφωτες»,¹⁰¹ και ολόκληρα εκπαιδευτικά συγκροτήματα άρχισαν να κοσμούν τους μεγαλύτερους, αλλά και πολλούς μικρότερους οικισμούς. Ο «οργασμός» των σχολικών οικοδομημάτων και της εκπαίδευσης βέβαια γενικά, ακολούθησε την αλματώδη ανάπτυξη της οικονομίας στο βορειοηπειρωτικό χώρο, η οποία προήλθε ως συνέπεια της έντονης επιχειρηματικής ανόδου των απόδημων Βορειοηπειρωτών και την αντίστοιχη αστικοποίηση πολλών μεγάλων και κεντρικών πόλεων και κοινοτήτων (Κορυτσά, Μοσχόπολη, Αργυροκάστρο, Βουλιαράτι, Δρυμάδες Χειμάρρας, Δέλβινο, Δουβιανή, Δρόβιανη, Κεστοράτι, Κάτω Λάμποβο, Λέσνιτσα, Πικέρνι, Πρεμετή, Σαρακινίστα, Σωτήρα, Πολίτσανη, Σχωριάδες, Σωπίκη, Αρδεύουσα, Αρτα, Αυλώνα, Βεράτι κ. ά.).

Οι διδάσκαλοι: Οι διδάσκαλοι στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας «διατήρησαν ζωντανή την Ελληνική Ιδέα» και με την προσωπική τους θυσία ξεπέρασαν τις απίστευτες ταλαιπωρίες και τα κάθε είδους προβλήματα και καλλιέργησαν με πίστη και επιμονή το εθνικό και πατριωτικό στόχο τους: «Όση ώρα περιφέρεται κατά το έθιμο ο δίσκος με τα γλυκίσματα, συζητώ με τους δασκάλους. Η αφήγηση της προσπάθειάς τους να διατηρήσουν ζωντανή την ελληνική Ιδέα κατά την τουρκοκρατία, μία αφήγηση που γίνεται με τόση απλότητα, σαν να επρόκειτο για κάτι φυσικό, αποκαλύπτει αξιοθαύμαστους χαρακτήρες. Θα ήταν ένα ωραίο κεφάλαιο αφιερωμένο σ' αυτό το σώμα των

98. Βέβαια, διευκρινίζουμε εδώ ότι ο τύπος του «Σχολείου του Νάρθηκα», ο οποίος εμφανιζόταν συχνά – λόγω της έλλειψης του κατάλληλου χώρου – και στους κατοπινούς χρόνους, και σ' αυτή ακόμα τη διάρκεια του 19ου αιώνα, δεν είχε καμία σχέση με τα πρώτα στοιχειώδη σχολεία, αφού πλέον τόσο τα προγράμματα διδασκαλίας όσο και τα προγράμματα σπουδών ήταν πλέον βελτιωμένα και εκσυγχρονισμένα.

99. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 222.

100. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 113.

101. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 226.

*Ελλήνων δασκάλων στην Ήπειρο, οι οποίοι υπέστησαν όλες τις αβανιές, όλους τους καταναγκασμούς, και παρ' όλα αυτά συνέχισαν το πατριωτικό τους έργο».*¹⁰²

Πέρα όμως από τα διδασκαλικά τους καθήκοντα και την προσφορά τους στην Ελληνική Ιδέα και στους Αγώνες του Έθνους, οι διδάσκαλοι συμμετείχαν και σε ποικίλες κοινωνικές και πνευματικές δραστηριότητες και δεν ήταν λίγες οι φορές που αναλάμβαναν και άλλα υψηλά καθήκοντα.

Για παράδειγμα, ο διδάσκαλος της Άνω Δρόβιανης Πάνος Πετρίδης μετά το διδασκαλικό του έργο (1860-1882) από το 1882 μέχρι το 1905 ανέλαβε και τα καθήκοντα του Αρχιερατικού Επιτρόπου Δρυινοπούλεως στην Άνω Δρόβιανη. Ο διδάσκαλος επίσης της Άνω Δρόβιανης Παναγιώτης Βολίδης, μετά τα 55 χρόνια του διδασκαλικού του βίου ανέλαβε υψηλά υπαλληλικά καθήκοντα και στον Ερυθρό Σταυρό.¹⁰³

Οι διδάσκαλοι των ελληνικών σχολείων στη Βόρεια Ήπειρο λάβαιναν τις ανώτερες σπουδές τους σε Σχολές, Ιδρύματα και Πανεπιστήμια στην ελεύθερη Ελλάδα¹⁰⁴ και στο εξωτερικό.¹⁰⁵ Οι σπουδές τους πολλές φορές ενισχύονταν από δωρεές και ευεργεσίας Ταμείων και Επιτροπών, όπως για παράδειγμα από το «Ταμείο Μπάγκα», το οποίο και απέστειλε υποτρόφους «εις την αλλοδαπήν διά διδασκαλικάς σπουδάς». Έτσι, το διδακτικό προσωπικό των Δημοτικών Σχολείων και των Ελληνικών Σχολείων είχε αποφοιτήσει τουλάχιστο από Γυμνάσιο, οι δασκάλες ήταν απόφοιτες συνήθως από το Αρσάκειο ή το Διδασκαλείο Θεσσαλονίκης,¹⁰⁶ οι παρθεναγωγοί ήταν απόφοιτοι από τα Παρθεναγωγεία Αθηνών και Θεσσαλονίκης και οι εκπαιδευτικοί των Γυμνασίων ήταν απόφοιτοι ανώτερων Σχολών και τελειόφοιτοι και πτυχιούχοι πανεπιστημιακών σχολών της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης.

Οι μαθητές: Οι μαθητές των ελληνικών σχολείων της Βόρειας Ηπείρου ακολουθούσαν ανώτερες σπουδές στα πανεπιστήμια και στις σχολές του ελεύθερου ελλαδικού χώρου και σε αντίστοιχα εκπαιδευτικά ιδρύματα σε μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες. Εκεί σπούδαζαν στο φάσμα όλων των επιστημών και αναδείχτηκαν στη συνέχεια γνωστοί και περιώνυμοι επιστήμονες με διακρίσεις στον πνευματικό, στον κοινωνικό και τον επιχειρηματικό κόσμο.

Ρίχνοντας όμως και μια πρόσθετη, αλλά προσεκτική ματιά, στις επιθυμίες και τα όνειρα των μαθητών του 1913, παραθέτουμε την αξιοσημείωτη πληροφορία που μας τη διασώζει ο φιλέλληνας Γάλλος δημοσιογράφος Ruauux René πως αυτοί δεν ονειρεύονταν μόνο να γίνουν γιατροί ή δάσκαλοι, για παράδειγμα, αλλά απαντούσαν – χαρακτηριστικά όλα τα αγόρια – πως ο καθένας τους όταν μεγάλωνε θα γινόταν «Στρατιώτης».¹⁰⁷ Το ιδανικό αυτό βέβαια ήταν απόλυτα συνυφασμένο με την εποχή των εθνικών μας αγώνων και τον πόθο της ενσωμάτωσης των πληθυσμών της Βόρειας Ηπείρου με τον ελεύθερο μητρικό ελλαδικό χώρο στα επίμαχα χρόνια των βαλκανικών πολέμων.

102. Ruauux R., *Δυστοχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, 125-126.

103. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 303.

104. Πυργιωτάκης Γ., *Προβλήματα εκπαιδευσεως*, 186-187.

105. ΑΥΕ, φ. 1876, αρ. 1997, *Έκθεση ΣΔΕΕΠ προς ΥΠΕΞ*, Αθήνα 11, Δεκεμβρίου 1875.

106. ΙΒΕ: Αλληλογραφία Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβασίου Ωρολογιά – ΚΜΚ (1895-1900), *Μητροπολίτης Κορυτσάς Γερβασίος προς Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης*, Κορυτσά 6 Ιουλίου 1896.

107. Ruauux R., *Δυστοχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, 126.

Εκπαιδευτικά Κέντρα στη Βόρεια Ήπειρο: Όπως καταφαίνεται (στα επόμενα κεφάλαια) από την εξιστόρηση της ευποίας των Βορειοηπειρωτών δωρητών και ευεργετών, τόσο των εντοπίων όσο και των αποδήμων, αλλά και από τις λοιπές χορηγίες (του ελλαδικού κράτους και των Συλλόγων και των Επιτροπών), τα ελληνικά σχολεία κατέλαβαν όλο το χώρο της Βόρειας Ηπείρου. Πρωταρχικά, οι σχολικές μονάδες και τα αντίστοιχα διδακτήριά τους εμφανίστηκαν στις πόλεις και τους μεγάλους οικισμούς των ευρύτερων περιοχών και κυρίως των πρωτευουσών των καζάδων και στη συνέχεια κυκλικά και ενδότερα κάλυψαν τον χώρο της επιρροής τους, δημιουργώντας έτσι και τα Εκπαιδευτικά Κέντρα.

Εκτός όμως από τις μεγάλες και περιώνυμες σχολές, δημιουργήθηκαν και μικρότερες Κεντρικές Σχολές με τις πενιχρές εισφορές των γονέων των μαθητών (κυρίως σε καλαμπόκι)¹⁰⁸ για να καλύψουν τις εκπαιδευτικές ανάγκες των μικρών και απομακρυσμένων κοινοτήτων, οι οποίες δεν είχαν τη δυνατότητα να κτίσουν σχολικά συγκροτήματα, να συντηρούν τα εκπαιδευτήριά τους και να προσλαμβάνουν το διδακτικό προσωπικό. Έτσι, οι Κεντρικές Σχολές κτίστηκαν στα μεγαλύτερα χωριά, στα κεφαλοχώρια, και περιλάμβαναν μια ευρύτερη σχολική περιφέρεια, τα χωριά της οποίας φοιτούσαν σ' αυτές.

Συνολικά, λοιπόν, επισημαίνουμε αυτές τις βασικές εκπαιδευτικές μονάδες, τα Εκπαιδευτικά Κέντρα, όπως τα ονομάζουμε, τα οποία λειτουργούσαν σε μεγάλες πόλεις και κεντρικά κεφαλοχώρια, όπου ιδρύθηκαν και λειτούργησαν περιώνυμες σχολεία και Σχολές (που θα παρουσιασθούν στη συνέχεια) - αλλά και ολόγυρά τους και στη «ζώνη επιρροής» τους λειτουργούσαν μεγάλα και μικρά εκπαιδευτήρια (τα οποία παρουσιάζονται συνολικά στο κεφάλαιο αυτό):

ΠΙΝΑΚΑΣ 9
Εκπαιδευτικά Κέντρα Βορείου Ηπείρου

Εκπαιδευτικά Κέντρα – οικισμοί της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο				
Σαντζάκι Κορυτσάς	Σαντζάκι Αργυροκάστρου		Σαντζάκι Ιωαννίνων (τμήμα)	Σαντζάκι Βερατίου
Κορυτσά	Αργυροκάστρο	Λάμποβο (Κάτω)	Πολίτσανη	Αρδεύουσα
Μοσχόπολη	Βουλιαράτι	Λέσνιτσα	Σχωριάδες	Άρτα
	Δρυμάδες Χειμάρρας	Πικέρνιο	Σωπίκη	Αυλώνα
	Δέλβινο	Πρεμετή		Βεράτιο
	Δουβιανή	Σαρακινίστα		
	Δρόβιανη	Σωτήρα		
	Κεστοράτι			

Περιώνυμα σχολεία και σχολές της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο: Στα πλαίσια των παραπάνω Εκπαιδευτικών Κέντρων λειτούργησαν εκατοντάδες Σχολεία και Σχολές, όπως καταγράφονται στη συνέχεια, θα αναφερθούμε δε (ανά σαντζάκι και αλφαβητικά και χρονολογικά ανά οικισμό) στα πιο ονομαστά εκπαιδευτήρια, στα περιώνυμα σχολεία και τις Σχολές, οι οποίες ανάδειξαν την ελληνική εκπαίδευση στη Βόρεια Ήπειρο και την οδήγησαν στο ύψιστο σημείο της ανάπτυξής της κατά τη διάρκεια των ύστερων χρόνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κυρίως στη διάρκεια του 18^{ου} αιώνα για τη Μοσχόπολη και του 19^{ου} αιώνα και μέχρι το 1913-1914 για όλο το βορειοηπειρωτικό χώρο.

Περιώνυμοι διδάσκαλοι της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο: Στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου δίδαξαν εκατοντάδες διδάσκαλοι και διδασκάλισσες με γνώμονα

108. *Βόρειος Ήπειρος*, περιοδικό, τεύχος 19, Οκτώβριος 1936.

τη γνώση, τον πατριωτισμό και την Εθνική Ιδέα και με στόχο την καλλιέργεια των ελληνικών γραμμάτων, της ελληνικής παιδείας και του ελληνικού πολιτισμού εν γένει.

Όλοι λοιπόν οι εκπαιδευτικοί πρόσφεραν σημαντικό και ουσιώδες εκπαιδευτικό, κοινωνικό και πνευματικό έργο στους χρόνους της λειτουργίας των εκπαιδευτηρίων και μάλιστα σε εκείνους τους δύσκολους και επίμαχους καιρούς. Θα αναφερθούμε δε (ανά σαντζάκι και αλφαβητικά) σε κάποιους από αυτούς, οι οποίοι αναδείχθηκαν σε συγκεκριμένους παιδαγωγικούς και υπηρεσιακούς ρόλους και δίδαξαν σε κάποιο ή κάποια σχολεία στο βορειοηπειρωτικό χώρο. Δε θα αναφερθούμε όμως στους διδασκάλους που κατάγονταν από τη Βόρεια Ήπειρο και δίδαξαν μόνο εκτός της Βόρειας Ηπείρου, για όσους δε από αυτούς παρακολούθησαν σχολεία και σχολές στη Βόρεια Ήπειρο θα γίνει λόγος στη συνέχεια, όπου θα παρουσιαστούν ως «περιώνυμοι» μαθητές.

Περιώνυμοι μαθητές¹⁰⁹ της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο: Οι μαθητές των ελληνικών σχολείων στη Βόρεια Ήπειρο ήταν χιλιάδες και κατέκλυζαν τα διδακτήρια όλων των βαθμίδων. Τα ονόματά τους όμως δε μας είναι όλα γνωστά, αφού – δυστυχώς – στην πλειονότητά τους δε διασώθηκαν οι Γενικοί Έλεγχοι, τα Μαθητολόγια και κάθε σχολικό και μαθητικό στοιχείο. Με την έρευνά μας μπορέσαμε να περισώσουμε αρκετά ονόματα, τα οποία και παραθέτουμε στα σχετικά σημεία της εργασίας.

Για όσους λοιπόν μαθητές γνωρίζουμε και για τους οποίους υπάρχει συγκεκριμένη αναφορά για τη φοίτησή τους σε κάποιο σχολείο της Βόρειας Ηπείρου και οι οποίοι στη συνέχεια παρουσίασαν αξιόλογη κοινωνική, εκπαιδευτική και εθνική δράση, παραθέτουμε στη συνέχεια (ανά σαντζάκι και αλφαβητικά) το βιογραφικό τους (εδώ, βέβαια, να σημειωθεί ότι πρέπει να συμπεριλάβουμε στους «περιώνυμους μαθητές» και όσους από τους περιώνυμους διδασκάλους φοίτησαν σε σχολεία και σχολές της Βόρειας Ηπείρου – και πάλι γι' αυτούς στηριζόμαστε στη ρητή αναφορά για τη φοίτησή τους, και όχι σε κάποια εκτίμηση ή κάποια αόριστη και γενική πληροφορία).

Μοναστηριακά σχολεία και σχολές: Σε όλο το χώρο της Βόρειας Ηπείρου δεκάδες ήταν οι Μονές και τα μοναστηριακά συγκροτήματα καθόλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας και ιδίως κατά την ύστερη περίοδό της

Στις μονές όμως δε λειτουργούσαν μόνο οι ναοί τους και η μοναστηριακή ζωή των μοναχών, αλλά και «Κρυφά Σχολεία» και απλά Ελληνικά Σχολεία και Σχολές, στις οποίες φοιτούσαν μαθητές από τις γειτονικές τους περιοχές. Οι νέοι εκείνοι προορίζονταν συνήθως για τον κλήρο των χριστιανικών κοινοτήτων και για τη διδασκαλία της γραφής, της αριθμητικής και των απλών και βασικών γνώσεων.

Κατά την επίσκεψή του στη Βόρεια Ήπειρο ο Κοσμάς ο Αιτωλός βρήκε στις περιφέρειες των επισκοπών Δρυινοπόλεως και Χειμάρρας 42 μονές. Σε κάποιες υπήρχαν ήδη Σχολεία, πολλά από τα οποία ανασύστησε, ενώ σε άλλες ίδρυσε με τη σύμπραξη των κατοίκων των περιοχών τους νέα Σχολεία, στα οποία εγκατέστησε και εφοροεπιτροπές.

Γενικά, στις μονές παραγόταν σπουδαίο – για την εποχή εκείνη – εκπαιδευτικό και παιδαγωγικό έργο, και μέσα από το μοναστηριακό και πνευματικό περιβάλλον τους παρήχθησαν εκατοντάδες ιερείς, διδάσκαλοι και κοινοτικοί γραμματείς, οι οποίοι συνέβαλαν στην οργάνωση του ελληνικού πληθυσμού της Βόρειας Ηπείρου

Παραθέτουμε στη συνέχεια και ανά σαντζάκι τις πιο βασικές και γνωστές μονές και τα σχολεία που συντηρούσαν.

Και τώρα αναφερόμαστε στα ελληνικά σχολεία, στους δασκάλους και στους μαθητές συνολικά και αντίστοιχα στα περιώνυμα σχολεία, στους περιώνυμους διδασκάλους και στους περιώνυμους μαθητές και με βάση την εκάστοτε καταγραφή τους στις αρχειακές και στις βιβλιογραφικές μας πηγές.

109. Να σημειωθεί εδώ, βέβαια, ότι στους μαθητές περιλαμβάνονται και όσοι από τους περιώνυμους διδασκάλους (που παρουσιάζονται στο κεφάλαιο αυτό) μαθήτευσαν στα σχολεία της Βόρειας Ηπείρου.

Διευκρινίζουμε ότι αναφερόμαστε – και εδώ και σε όλο το πλάτος της διατριβής – στις κοινότητες και τους οικισμούς που καταγράφηκαν στον επίσημο Εθνολογικό Χάρτη και την Εθνολογική Στατιστική του Γενικού Στρατηγείου του Ελληνικού Στρατού¹¹⁰ της «Αυτόνομης Ηπείρου του 1914», έτσι όπως περιγράφηκε στο πρώτο κεφάλαιο και χρησιμοποιούμε και την αντίστοιχη ονοματολογία τους και επιπλέον και παρενθετικά, δίνουμε όλες τις άλλες ονομασίες των κοινοτήτων και των οικισμών, και έτσι όπως τους συναντάμε στις πηγές και στα βοηθήματά μας.

Έτσι, παρουσιάζουμε με τη σειρά, και από τα βόρεια προς τα νότια της «Αυτόνομης Ηπείρου του 1914», τα σαντζάκια Κορυτσάς, Αργυροκάστρου και Ιωαννίνων – του τμήματος (καζάς Πωγωνίου) και στη συνέχεια το σαντζάκι Βερατίου, το οποίο οριοθετείται από το Γενούσιο ποταμό, το βορειότερο άκρο της όλης Βόρειας Ηπείρου και το βορειότερο, επίσης, άκρο της «Αυτόνομης Ηπείρου του 1914».

Α. ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 18^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

1. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΚΟΡΥΤΣΑΣ

ΚΑΖΑΣ ΚΟΡΥΤΣΑΣ

Κορυτσά: 1. *Ελληνικό Σχολείο Κορυτσάς* ιδρύθηκε το 1723 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

Μοσχόπολις: 1. *Ελληνικό Σχολείο – Σχολή Μοσχόπολης*, 1700-1744 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

2. *Νέα Ακαδήμεια - Ελληνικό Φροντιστήριο - Ελληνική Σχολή Μοσχόπολης*, 1744-1769 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

Στα 1700 ιδρύθηκε στη Μοσχόπολη το πρώτο Ελληνικό Σχολείο, το οποίο βιβλιογραφικά καταγράφεται και ως Σχολή Μοσχόπολης.

Από το 1744 το Ελληνικό Σχολείο Μοσχόπολης ή η Σχολή Μοσχόπολης μετεξελίχθηκε σε ανώτερο εκπαιδευτικό ίδρυμα και ονομάστηκε Νέα Ακαδήμεια Μοσχόπολης, το όνομα που την καθιέρωσε πλέον στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης, αλλά και γενικά ήταν γνωστή ως Ελληνική Σχολή Μοσχόπολης

Από το 1750 η Νέα Ακαδήμεια Μοσχόπολης ή η Ελληνική Σχολή Μοσχόπολης αναβαθμίστηκε και πάλι και ονομάστηκε Ελληνικό Φροντιστήριο Μοσχόπολης, εξακολουθούσε όμως να παραμένει και πάλι γνωστή ως Ελληνική Σχολή Μοσχόπολης.

Την όλη διαδρομή εκείνου του περίφημου εκπαιδευτικού ιδρύματος την παρουσιάζουμε στις δυο κύριες και βασικές του φάσεις ως: Ελληνικό Σχολείο - Σχολή Μοσχόπολης (1700-1744), Νέα Ακαδήμεια - Ελληνικό Φροντιστήριο - Ελληνική Σχολή Μοσχόπολης (1744-1769) – παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*.

3. *Ορφανοτροφείο Μοσχόπολης* λειτουργούσε προ του 1750 και παράλληλα με τη «Νέα Ακαδήμεια» (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

4. *Σχολείο*: Μετά την καταστροφή της Μοσχόπολης το 1769, λειτουργούσε το Σχολείο Μοσχόπολης σε οίκημα κοντά στη Μητρόπολη. Λειτουργήσε μέχρι το 1840, οπότε ο ευεργέτης Αν. Καζαντζής έκτισε το νέο σχολείο της κοινότητας.¹¹¹

Σίπσκα (ή Σίπισκα ή Σίπισχα ή Υππισχία): 1. *Ελληνικό Σχολείο*: Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα λειτουργούσε στη Σίπσκα Ελληνικό Σχολείο.¹¹²

110. ΑΥΕ, *Αρχείο Χαρτών – Α΄ Μέρος*: αρ. 301.

111. Παρανάκας Μ.Κ., *Σχεδιάσμα*, 68-69.

112. *Ο. π.*, 79.

Περίωνυμα σχολεία:

α) Ελληνικό Σχολείο Κορυτσάς

Το 1723 ιδρύθηκε στην Κορυτσά¹¹³ Ελληνικό Σχολείο, το πρώτο, το οποίο λειτουργούσε χωρίς οργάνωση και προγράμματα σπουδών και με παπαδοδασκάλους και απλούς γραμματοδιδασκάλους. Την επομένη χρονιά (1724) με τις δαπάνες των Κορυτσαίων και των κατοίκων του Βυθικούκίου¹¹⁴ κτίστηκε και το ανάλογο διδακτήριο. Η πορεία του συνεχίστηκε, οπότε και γύρω στα 1817 ήταν γνωστό με το γραμματοδιδάσκαλο Ιωσήφ (αρχιμανδρίτη), σταμάτησε όμως στα χρόνια γύρω από το 1821,¹¹⁵ αφού το κατέστρεψαν ληστρικές τουρκαλβανικές ομάδες.¹¹⁶

Από το 1836 όμως επαναλειτούργησε και πάλι ως Ελληνικό Σχολείο Κορυτσάς¹¹⁷ ή Ελληνικό Φροντιστήριο,¹¹⁸ αφού το ενίσχυσαν οι απόδημοι δωρητές και ευεργέτες της Κορυτσάς. Το 1856 άρχισε να λειτουργεί και μια γυμνασιακή τάξη.¹¹⁹ Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 το Ελληνικό Σχολείο διατηρούσε μία γυμνασιακή τάξη και σ' αυτό φοιτούσαν 35 μαθητές και δίδασκαν 2 διδάσκαλοι με ένα βοηθό με συνολικό μισθό 17.000 γρόσια (170 οθωμανικές λίρες). Στα 1883 λειτουργούσε με 3 τάξεις και 3 διδασκάλους και εξακολουθούσε να υφίσταται μέχρι το 1887, οπότε και οργάνωσε αναγνωστήριο, όργανα φυσικής πειραματικής και αξιόλογη βιβλιοθήκη με 1.000 και πλέον τόμους.¹²⁰

Στη συνέχεια το Ελληνικό Σχολείο Κορυτσάς αφομοιώθηκε από το Γυμνάσιο Κορυτσάς¹²¹

β) Ελληνικό Σχολείο – Σχολή Μοσχόπολης (1700-1744)

Το 1700 ιδρύθηκε στη Μοσχόπολη Ελληνικό Σχολείο. Πρώτος διδάσκαλος και σχολάρχης του διετέλεσε ο Χρύσανθος ο Ηπειρώτης.

Το Ελληνικό Σχολείο Μοσχόπολης λειτουργούσε αδιάλειπτα και έφτασε σε πολύ υψηλό βαθμό οργάνωσης κατά την εποχή που δίδασκε ο Ιωάννης Χαλκείας (1730), ο περίφημος διδάσκαλος και σχολάρχης στη Φλαγγίνειο Σχολή της Βενετίας.¹²² Από τη χρονιά εκείνη και μετά αναβαθμίστηκαν τα προγράμματά του με την εισαγωγή νέων προγραμμάτων σπουδών, τα οποία αξιοποιήθηκαν περισσότερο στα χρόνια της σχολαρχίας του διδασκάλου Σεβαστού Λεοντιάδη από την Καστοριά,¹²³ γύρω στα 1738 (μέχρι δε το 1724 δίδασκε και ο διδάσκαλος Νικόλαος Στύγνης – πρώην σχολάρχης του ελληνοσχολείου Μετσόβου, στα χρόνια 1708-

113. Στην εργασία μας διατηρούμε τη γραφή Κορυτσά και όχι Κοριτσά γιατί έτσι βρισκόμαστε πιο κοντά στη γραφή που αποκλειστικά χρησιμοποιείται στις αρχαικές μας πηγές και στην παλαιότερη δημοσιευμένη βιβλιογραφία.

114. Καλλιμάχος Δ., *Κορυτσά* (ΗΕ), 207.

115. Ευαγγελίδης Τ., *Παιδεία-Α*, 129-130.

116. Παπαδόπουλος Σ.Ι., *Εκπαιδευτική, κοινωνική δραστηριότητα*, 158.

117. Οικονόμου Φ., *Σχολεία* 86.

118. Ανώνυμος, *Κορυτσά* (Πανδώρα 19, 1868), 251· *ΕΦΣΚ, ΕΕΕ «Περί της καταστάσεως της παιδείας»*, 7 (1873), 213.

119. Ευαγγελίδης Τ., *Παιδεία-Α*, 129-130· Οικονόμου Φ., *Σχολεία*, 89.

120. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοκίδος*, passim· Παπαδοπούλου Σ.Ι., *Εκπαιδευτική, κοινωνική δραστηριότητα*, 159.

121. Το 1887 επήλθαν σημαντικές αλλαγές στα εκπαιδευτικά προγράμματα και τις εκπαιδευτικές δομές όλων των βαθμίδων στη εκπαίδευση. Με τις μεταρρυθμίσεις εκείνες καταργήθηκαν πλέον επίσημα και οι γυμνασιακές τάξεις (από μία έως και τρεις), οι οποίες προσκολλούνταν στο Ελληνικό Σχολείο προκειμένου να καλύπτεται και ο ανώτερος κύκλος σπουδών (η σημερινή δευτεροβάθμια εκπαίδευση). Έτσι, άρχισαν να λειτουργούν πλέον συστηματικά τα Γυμνάσια, αρχικά με λίγες τάξεις και βασικά μαθήματα και στη συνέχεια ολοκληρωμένα και με διευρυμένα προγράμματα και ανώτερα μαθήματα – Βούρη Γ.-Σ., *Εκπαίδευση*, 110.

122. Καραθανάσης Α.Ε., *Φλαγγίνειος Σχολή*, 112· Χατζόπουλος Κ., *Σχολεία*, 116· Κολτσίδας Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμόνων*, 175.

123. Αδάμου Γ.Α., *Η Τσαριτσάνη*, 347.

1711¹²⁴), και μέχρι των ορίων του (1744), οπότε και το Σχολείο έγινε ευρύτατα γνωστό και καθιερώθηκε και ως Σχολή Μοσχόπολης.

γ) Νέα Ακαδημία – Ελληνικό Φροντιστήριο – Ελληνική Σχολή Μοσχόπολης (1744-1769)

Το Ελληνικό Σχολείο ή η Σχολή Μοσχόπολης από το 1744 και μετά (και μέχρι το 1769) συνέχιζε να λειτουργεί παραδίδοντας τη σκυτάλη του στη νέα ονομασία του Νέα Ακαδημία – Ελληνικό Φροντιστήριο και γενικά Ελληνική Σχολή Μοσχόπολης (1744-1769).¹²⁵

Το 1744 η εκπαίδευση στη Μοσχόπολη παρουσίασε εξελιγμένα προγράμματα ευρωπαϊκών σπουδών και με το νέο όνομα «Νέα Ακαδημία»¹²⁶ το περίφημο Σχολείο μετεξελιχθηκε σε Ανώτερο εκπαιδευτικό Ίδρυμα, το πρώτο στον ευρύτερο βόρειο ελλαδικό και βαλκανικό χώρο, «*διαφιλονεικίσασα τα πρωτεία των εν τη ευρωπαϊκή Τουρκία Σχολών*». ¹²⁷ Η Νέα Ακαδημία Μοσχόπολης ή γενικά η Ελληνική Σχολή Μοσχόπολης,¹²⁸ όπως ήταν ακόμα γνωστή, παρουσίασε υψηλότερη μορφή εκπαίδευσης, πανεπιστημιακού επιπέδου, οργανώθηκε από τους σοφούς και δραστήριους διδασκάλους της και χρηματοδοτήθηκε από τους συντοπίτες δωρητές και κυρίως από τους απόδημους Μοσχοπολίτες, ευεργέτες και δωρητές.

Το 1750, επί της Πατριαρχείας του Αχριδών Ιωάσαφ (από τη Μοσχόπολη), του Μητροπολίτη Κορυτσάς Σελασφόρου, των «εντιμωτάτων Αρχόντων και Επιτρόπων» και του διδασκάλου Θεοδώρου Καβαλλιώτου, «*εκτίσθη* (σύμφωνα με τον κώδικα της Μονής Προδρόμου) *εκ θεμελίων το περίφημον ελληνικόν σχολείον, ο άκρος στολισμός της πολιτείας, η ευκοσμία των ηθών, το φως της εκκλησίας, το επί το πρώτον φως ανάγον, και διά των διακαεστέρων αγωνισμάτων αυτών και ενθέου ζήλου και προθυμίας ευσεβούς εσπερεύθη κατά πάντα*»¹²⁹ και η Νέα Ακαδημία εγκαταστάθηκε στο νεόδμητο διδακτήριό της και μένει γνωστή έκτοτε ως «Ελληνικό Φροντιστήριο». ¹³⁰

Έτσι λοιπόν «*η “Σχολή της Μοσχοπόλεως” ανελήχθη εις περιωπήν, διαφιλονικούσα τα πρωτεία μεταξύ όλων των σχολείων του τουρκοκρατούμενου Γένους και ήδη τω 1744 επωνομάζετο Νέα Ακαδημία, διότι τα εν αυτή διδασκόμενα μαθήματα “ελληνικά, φιλοσοφικά και θεολογικά”, έφερον χαρακτήρα ακαδημαϊκόν, εφόσον επέτρεπον τα επιστημονικά των χρόνων εκείνων εφόδια*». ¹³¹ Το Ελληνικό Φροντιστήριο πλέον,¹³² στο νέο, άνετο και μεγαλοπρεπές οίκημά του, το οποίο αναγέρθηκε με τη γενναία συνδρομή των ντόπιων και απόδημων Μοσχοπολιτών και άλλων προσωπικών δωρεών, συνέχισε το υψηλό εκπαιδευτικό του πρόγραμμα και απόκτησε και μια πλούσια και σημαντική βιβλιοθήκη. Έφτασε δε στο απόγειο της οργάνωσης και της λειτουργίας του στα χρόνια κατά τα οποία δίδασκαν και το διεύθυναν οι μεγάλοι διδάσκαλοι και πνευματικοί άνθρωποι: ο ιερομόναχος Χρύσανθος, ο Σεβαστός Λεοντιάδης, οι Νεκτάριος Τέρπος, Θεόδωρος Καβαλλιώτης και Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης, ο Γρηγόριος Αργυροκαστρίτης, ο ιερομόναχος Κωνσταντίνος Μοσχοπολίτης και ο ιερομόναχος Γρηγόριος Κωνσταντινίδης, ο μετέπειτα Μητροπολίτης Δυρραχίου.¹³³

Από την Ακαδημία αποφοίτησαν δεκάδες Μοσχοπολίτες, «*οι οποίοι διέπρεψαν στο παιδευτικό έργο, έγιναν φορείς ενός διαβαλκανικού και οικουμενικού πνεύματος και εργάσθηκαν ουσιαστικά για την αφύπνιση του δούλου Γένους*»¹³⁴ (ονόματα παρακάτω, *περιώννυμοι μαθητές – γενικότερα στοιχεία*). Γενικά, η ελληνική εκπαίδευση της Μοσχόπολης, μέσα από την διαδρομή

124. Τρίτος Μ.Γ., *Εξαρχία Μετσόβου*, 109.

125. Κολτσίδας Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμόνων*, 176-177.

126. Κουρίλας Λαυριώτης Ε., *Η Μοσχόπολις*, passim· Χατζόπουλος Κ., *Σχολεία*, 114-120· Κολτσίδας Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμόνων*, 175-177.

127. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 103-104..

128. Καλλιμάχος Δ., *Μοσχόπολις* (HE), 184.

129. Σκενδέρης Κ., *Μοσχόπολις*, 17-18· Γεωργιάδης Θ., *Μοσχόπολις*, 42.

130. Κολτσίδας Α.Μ., *Δραστηριότητες Μοσχοπολιτών*, 118.

131 Σκενδέρης Κ., *Μοσχόπολις*, 17· Καλλιμάχος Δ., *Μοσχόπολις* (HE), 184.

132. Υφαντής Ν.Θ., *Παιδεία*, 54.

133. Γκατσόπουλος Σ.Μ., *Μοσχόπολις*, 100.

134. Τρίτος Μ.Γ., *Η Μοσχόπολη*, 215.

των 69 χρόνων της (1700-1769) αποτέλεσε σταθμό και ορόσημο στα ελληνικά γράμματα μέσα σε εκείνους τους σκληρούς και καταπιεσμένους χρόνους και τα αποτελέσματά της ήταν όντως εντυπωσιακά και ουσιαστικά, ώστε να δικαιολογείται απόλυτα το «πολλάκις λεχθέν» ως Θαύμα της Μοσχόπολεως.

δ) Ορφανοτροφείο Μοσχόπολης

Προ του 1750 και παράλληλα με τη «Νέα Ακαδημία», και μέσα στα πλαίσια της μαθητικής πρόνοιας την οποία ασκούσε η μοσχοπολίτικη εκπαίδευση, λειτουργούσε το Ορφανοτροφείο Μοσχόπολης ή «*το Ορφανοδοικητήριον εις στερέωσιν η «Κάσσα των πτωχών», το καταφύγιον των κακώς εχόντων, το πλήρωμα πασών των αρετών*».¹³⁵

Στο Ορφανοτροφείο της Μοσχόπολης, επιπλέον από τα κοινά μαθήματα της Νέας Ακαδημίας, οι υπότροφοι άποροι μαθητές από την πόλη και τους κοντινούς οικισμούς, διδάσκονταν και πρακτικές γνώσεις και επιδίδονταν σε χειρονακτικές και χειροτεχνικές κατασκευές.¹³⁶

2. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΥ

α) ΚΑΖΑΣ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΥ

Αργυρόκαστρον: 1. *Ελληνική Σχολή Αργυροκάστρου* - πρώτη φάση, 1633-1800 (παρακάτω: *περιώννυμα σχολεία*).

2. *Ελληνικό Σχολείο:* Από το 1773 αναφέρεται ότι λειτουργούσε στο Αργυροκάστρο Ελληνικό Σχολείο με ένα διδάσκαλο, για το μισθό του οποίου οι «βαροσλήδες» διαχειρίζονταν το «*λάσσον του σχολείου*», ποσά που πρόσφεραν τοπικοί ευεργέτες και δωρητές καθώς και απόδημοι Αργυροκαστρίτες.¹³⁷

Ερίντι (ή Ερίνδη): 1. *Σχολή:* Στο Ερίντι ιδρύθηκε το 1779 Σχολή από τον Κοσμά τον Αιτωλό, ο οποίος και την κληροδότησε· σχολή, η οποία καταγράφεται κατά το σχολικό έτος 1872-1873.¹³⁸

Σωτήρα: 1. *Σχολείο:* Στη Σωτήρα πρέπει από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα να λειτουργούσε Σχολείο με παπαδασκάλους.¹³⁹

β) ΚΑΖΑΣ ΧΕΙΜΑΡΡΑΣ

Δρυμάδες: 1. «*Σχολείο του Νάρθηκα*»: Με το ενδιαφέρον, τις προτροπές και τις ενέργειες του Επισκόπου Χειμάρρας Μανασσή, από το 1682 άρχισε να λειτουργεί «Σχολείο του Νάρθηκα» και στη συνέχεια να πληθαίνουν (τα «Σχολεία του Νάρθηκα») τόσο στις Δρυμάδες, όσο και τους γύρω οικισμούς.¹⁴⁰

2. *Βιζύλειος Σχολή Δρυμάδων Χειμάρρας:* ιδρύθηκε και κτίστηκε το διδακτήριό της κατά το 17^ο αιώνα (παρακάτω: *περιώννυμα σχολεία*).

Χειμάρρα: 1. *Σχολείο:* Στα 1779 ιδρύθηκε στη Χειμάρρα από τον Κοσμά τον Αιτωλό το Σχολείο, όπως σημειώνεται σε σχετική επιστολή του προς τους κατοίκους της κοινότητας,

135. Καλλίμαχος Δ., *Μοσχόπολις* (Παναθήναια), 8· Σκενδέρης Κ., *Μοσχόπολις*, 20, 135· Καλλίμαχος Δ., *Μοσχόπολις* (ΗΕ), 186· Γεωργιάδης Θ., *Μοσχόπολις*, 40.

136. Κολτσίδας Α.Μ., *Συγκρότηση - οργάνωση Ελληνόβλαχων*, 82.

137. Πουλίτσας Π., *Σύνομις*, 86-89, 105-106.

138. ΕΚΗΦΣ-Α, 1873, 68.

139. Κουλίδας Κ.Ι., *Σωτήρα*, 42, 52.

140. Δέδες Κ.Ν., *Δρυμάδες*, 165.

καθόρισε δε και τους σχολικούς επιτρόπους.¹⁴¹ Το σχολείο λειτουργούσε με την ομόθυμη συμπαράσταση και οικονομική στήριξη όλων των κατοίκων της Χειμάρρας.¹⁴²

γ) ΚΑΖΑΣ ΔΕΛΒΙΝΟΥ

Βεργό (ή Βαριάδες): 1. *Σχολείο:* Στα 1779 στο Βεργό ιδρύθηκε από τον Κοσμά τον Αιτωλό το Σχολείο, όπως σημειώνεται σε σχετική επιστολή του προς τους κατοίκους της κοινότητας, καθόρισε δε και τους σχολικούς επιτρόπους.¹⁴³

Δέλβινον: 1. *Σχολή Δελβίνου* - πρώτη φάση: 1500 περίπου – 1800 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

Δρόβιανη: Η κοινότητα Δρόβιανης προερχόταν από τη συνένωση δυο γειτονικών και συνεχόμενων οικισμών, οι οποίοι βιβλιογραφικά εμφανίζονται συχνά ως Άνω Δρόβιανη και Κάτω Δρόβιανη, επικρατεί όμως και το κοινό τους όνομα «Δρόβιανη»:

α) Άνω Δρόβιανη: 1. *Σχολείο* ή *Σχολή*¹⁴⁴: Το 1773 ιδρύθηκε στην Άνω Δρόβιανη το πρώτο Σχολείο από τον Κοσμά τον Αιτωλό, ο οποίος πέρασε από την κοινότητα κατά την πρώτη του περιοδεία.

Το 1779 όμως ο Κοσμάς ο Αιτωλός, σε νέα του επίσκεψη στην Άνω Δρόβιανη – στον «Επάνω Μαχαλά» – με λύπη του είδε πως δε λειτουργούσε πλέον το σχολείο που ίδρυσε το 1773.

Γ' αυτό, αμέσως, οργάνωσε έρανο, κατά τον οποίο οι γυναίκες του οικισμού πρόσφεραν 16.000 γρόσια. Με τα χρήματα εκείνα ο πατήρ Κοσμάς ίδρυσε – ή καλύτερα επανίδρυσε – Σχολείο, στο οποίο τοποθέτησε διδάσκαλο τον ιερομόναχο Ιερεμία.¹⁴⁵

Για τη μακροήμερευση όμως του Σχολείου, ο πατήρ Κοσμάς τους απέστειλε λίγες ημέρες αργότερα και επιστολή με την οποία τους προέτρεπε να συνδράμουν διαρκώς για την απρόσκοπτη λειτουργία του σχολείου και τους ενημέρωνε και για την τοποθέτηση του παπά κυρ Κυριάκου στη θέση του Σχολικού Επιτρόπου και όλων των Δροβιανιτών («όλην την χώραν») στις θέσεις των Επιστατών και των Βοηθών.¹⁴⁶

β) Κάτω Δρόβιανη: 1. *Σχολείο:* Το 1773 ιδρύθηκε στην Κάτω Δρόβιανη το πρώτο Σχολείο από τον Κοσμά τον Αιτωλό, ο οποίος πέρασε από την κοινότητα κατά την πρώτη του περιοδεία.¹⁴⁷

γ) Δρόβιανη – κοινό όνομα: Το 1777, ο Κοσμάς ο Αιτωλός, κατά τη δεύτερη περιοδεία του, όρισε κοινή επιτροπή από προκρίτους της Άνω και της Κάτω Δρόβιανης και με ομιλία του σε ύψωμα ανάμεσα από τους δύο οικισμούς προέτρεψε όλους τους κατοίκους για να συνενωθούν.

Επέβαλε μάλιστα και την ίδρυση του κοινού ναού του Αγίου Δημητρίου και πρότεινε και τη συνένωση των Σχολείων τους σε Κεντρικά Σχολεία, τα οποία όμως δε συστήθηκαν στα χρόνια του, παρά μόνο πολύ αργότερα, στα 1894, όπως θα δούμε στη συνέχεια (*Δεύτερη περίοδος: 1800 – 1914*).

141.. Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 323-324.

142. Λάμπρου Σ., *Ηπειρωτικά*, 393.

143. «Εγώ, αδελφοί μου, ... ήλθον και εδώ εις την χώραν σας, και βλέποντας ότι δεν έχετε σχολείον, παρακίνησα τους χριστιανούς και έδωκαν το κατά δύναμιν και προαίρεσιν δια το σχολείον σας. Πρέπει δε και σεις να βοηθάτε πάντοτε το σχολείον σας εξ ιδίων πόρων ή κοινώς από την χώραν ή και από βακούφια, δια να λάβετε και μισθόν παρά Θεού και τιμήν παρ' ανθρώπων» –Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 324-325, και στο παράρτημα όπου όλη η επιστολή.

144. Θεσπρωτός Κ.-Ψαλλίδας Α., *Γεωγραφία*, 9.

145. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 301.

146. Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 325-326.

147. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 301.

Επανερχόμενος σύντομα, κατά τη διάρκεια της δεύτερης περιόδου του – γύρω στα 1780-1785, στην Άνω και Κάτω Δρόβιανη ο πατήρ Κοσμάς και μέσα στο πνεύμα της συνένωσης των οικισμών και των σχολείων τους συνέστησε νέα επιτροπή με τους διδασκάλους Χαρίτωνα και Παπαζήση και τους προκρίτους Παπαχρήστο, Δρόσο, Πράτσικα, Ζώτο και Λάππα και προκάλεσε νέα οικονομική προσφορά για τη συνέχιση της λειτουργίας των σχολείων των δύο οικισμών. Σ' εκείνη την προσπάθεια συγκινητική ήταν η προσφορά των γυναικών της Δρόβιανης (και των δύο οικισμών) με την αυθόρμητη και ομαδική προσφορά των χρυσαφικών και των ασημικών τους.¹⁴⁸

Μουζίνα (ή Μπουζίνα): 1. *Σχολείο:* Στα 1779 στη Μουζίνα ιδρύθηκε από τον Κοσμά τον Αιτωλό το Σχολείο, όπως σημειώνεται σε σχετική επιστολή του προς τους κατοίκους της κοινότητας, καθόρισε δε και τους σχολικούς επιτρόπους.¹⁴⁹

Σαρακάτι (ή Συρακάτες): 1. *Σχολείο:* Στα 1779 στο Σαρακάτι ιδρύθηκε από τον Κοσμά τον Αιτωλό το Σχολείο, όπως σημειώνεται σε σχετική επιστολή του προς τους κατοίκους της κοινότητας, καθόρισε δε και «τους επιτρόπους και κυβερνήτας του χωρίου».¹⁵⁰

Σενίτσα: 1. *Σχολείο:* Στα 1779 ιδρύθηκε στη Σενίτσα από τον Κοσμά τον Αιτωλό το Σχολείο, όπως σημειώνεται σε σχετική επιστολή του προς τους κατοίκους της κοινότητας, καθόρισε δε και τους σχολικούς επιτρόπους.¹⁵¹

Χάλιο: 1. *Σχολείο:* Στα 1779 στο Χάλιο ιδρύθηκε από τον Κοσμά τον Αιτωλό το Σχολείο, όπως σημειώνεται σε σχετική επιστολή του προς τους κατοίκους της κοινότητας, καθόρισε δε και τους σχολικούς επιτρόπους.¹⁵²

δ) ΚΑΖΑΣ ΠΡΕΜΕΤΗΣ

Πρεμετή: 1. *Ελληνικό Σχολείο* Πρεμετής' ιδρύθηκε το 1778 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

Περιώνυμα σχολεία:

α) Ελληνική Σχολή Αργυροκάστρου Πρώτη φάση: 1633-1800

Το 1633, μετά την άδεια των Τούρκων το 1630 να επιτραπεί η λειτουργία των ελληνικών σχολείων στην Ήπειρο,¹⁵³ ο επίσκοπος Δρυινοπόλεως Κάλλιστος ίδρυσε Ελληνική Σχολή, το πρώτο Ελληνικό Σχολείο στο Αργυροκάστρο και την ευρύτερη περιοχή, το οποίο συνέδραμαν οικονομικά ντόπιοι μεγαλέμποροι και μεγαλοκτηματίες.

Η τύχη της Ελληνικής Σχολής του Αργυροκάστρου δεν ήταν ευνοϊκή, αφού με το πέρασμα των χρόνων υπολειπούργησε για να ατονήσει πλήρως αργότερα. Στα 1789 όμως ο επίσκοπος Δοσίθεος, καταγόμενος από το Μέτσοβο, την ανασύστησε και με δικές του δαπάνες προσπάθησε να την ανασυγκροτήσει με τη διεύθυνση του αδελφού του Κωνσταντίου.

Η Ελληνική Σχολή Αργυροκάστρου απέκτησε δικό της νεόδμητο διδακτήριο με «άνω οντάδες και ισόγεια δώματα», το οποίο άρχισε να κατασκευάζεται το 1756 «*επί αρχιερατείας του μουσικολογιωτάτου κυρίου Μητροφάνους*» και αποπερατώθηκε με τη συνδρομή 317.530

148. *Ο. π.*, 301-302.

149. Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 321-322.

150. *Ο. π.*, 322-323.

151. *Ο. π.*, 326-327.

152. *Ο. π.*, 321-322.

153. Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτση*, 274.

άσπρων από 29 συντοπίτες δωρητές το 1768 – όπως μας πληροφορεί ο Κώδικας της Μητροπόλεως Αργυροκάστρου.¹⁵⁴

Στη συνέχεια τοπικοί δωρητές και απόδημοι ευεργέτες πρόσφεραν στη Σχολή το βαλάντιό τους για την απρόσκοπτη και αδιάλειπτη λειτουργία της, όπως ο απόδημος Χρήστος Κωνσταντίνου, ο οποίος το 1778 κατέθεσε σχετικό κληροδότημα 4.000 αργυρών φιορινιών.

Στα τέλη του 18^{ου} αιώνα καταγράφηκε η λειτουργία της περιώνυμης Ελληνικής Σχολής Αργυροκάστρου,¹⁵⁵ μετά δε το 1800 ακολούθησε τη νεότερη πορεία της (παρακάτω: *Δεύτερη φάση: 1801 – 1914*).

β) Βιζύλειος Σχολή Δρυμάδων Χειμάρρας

Η Βιζύλειος Σχολή Δρυμάδων Χειμάρρας ιδρύθηκε και κτίστηκε το διδακτήριό της κατά το 17^ο αιώνα (δεν αναφέρεται βιβλιογραφικά ο ακριβής χρόνος) από τον συντοπίτη ευεργέτη Γκίκα Βιζίλη, πάνω σε οικόπεδο, το οποίο δώρισε ο Θανάσης Δέδες. Στη Σχολή μαθήτευαν τα παιδιά των Δρυμάδων και των όμορων συνοικισμών Γκιλεκάτων, Χοντρακίων και Καλαμίου.

Το διδακτήριο της Σχολής, το οποίο χωριζόταν βόρεια με ένα στενό δρομάκι με την εκκλησία του Αγίου Σπυρίδωνα «ήταν διώροφο επιβλητικό κτίριο πάνω σε λοφίσκο με αρκετά ευρύ χώρο, ευάερο και ευήλιο», είχε τέσσερις αίθουσες διδασκαλίας, γραφείο για τους διδασκάλους και στο ισόγειο υπήρχε μεγάλος χώρος για εορταστικές εκδηλώσεις και για τις συνεδριάσεις της δημογεροντίας, ενώ δεξιά του ισόγειου υπήρχε και μια αποθήκη, η οποία συχνά ήταν και το πειθαρχείο των άτακτων μαθητών. Οι αίθουσες της διδασκαλίας ήταν εφοδιασμένες με εποπτικά όργανα, με τριθέσια και εξαθέσια θρανία, με διδασκαλικές έδρες και στους τοίχους κρέμονταν θρησκευτικές εικόνες – κυρίως του Χριστού και των Τριών Ιεραρχών – όπως επίσης και το πορτραίτο του ευεργέτη της Σχολής Γκίκα Βιζίλη.¹⁵⁶

Τα έξοδα για τη συντήρηση και τη λειτουργία καθώς και για τη μισθοδοσία των διδασκάλων της Βιζυλίου Σχολής των Δρυμάδων την είχε αναλάβει αρχικά ο Γκίκας Βιζίλης, ο οποίος πέρα από τα έξοδα της ανέγερσης πρόσφερε και 60 χρυσά ναπολεόνια κάθε χρόνο για την πληρωμή των διδασκάλων και στη συνέχεια την ανέλαβαν οι εκκλησίες και τα μοναστήρια της περιοχής. Πολύ αργότερα δε, μετά από το 1872, συμφώνησαν όλα τα εκκλησιαστικά καθιδρύματα να καταβάλουν για τη Σχολή κάθε χρόνο 1.100 γρόσια.¹⁵⁷

Η Βιζύλειος Σχολή λειτουργούσε με ειδικούς εσωτερικούς κανονισμούς και με παρόμοια αναλυτικά προγράμματα με τις Σχολές Δελβίνου και Αργυροκάστρου και όλη η εκπαιδευτική της διαδικασία ελεγχόταν από τη Σχολική Επιτροπή.

Η Βιζύλειος Σχολή «λειτουργούσε από παλαιότερα με 3 και 4 δασκάλους, την εποχή που και οι δάσκαλοι και τα Διδακτήρια ήσαν ανύπαρκτα ή σπάνια». Συνολικά, δεν μας είναι γνωστοί οι διδάσκαλοι, πάντως για τα εκατό χρόνια προ του 1937 μνημονεύονται: Ο Κώστας Τσούλας, ο Λάμπρος Μίγκας, ο Κώστας Γκορέτσης, ο Γεώργιος Κιτσούλης, ο Μπόης Λέκκας, ο Μήτρο Α. Λέκας, ο Μήτσος Παπάς, ο Βασίλειος Παπάς (Παπαδημητρίου), ο Σίμος Δήμας, ο Δημήτριος Μούτσος, ο Σπυρίδων Ηλιάδης, ο Θωμάς Οικονόμου, ο Πάνος Πήλιος, ο Παύλος Βρεττός, ο Λάμπρος Μούτσος, ο Φώτιος Ηλιάδης και ο Βασίλειος Τσούλας. Αντίστοιχα, για το Παρθεναγωγείο μνημονεύεται η διδασκάλισσα Ηλιάδη.¹⁵⁸

154. «Εν έτει χιλιοστῷ επτακοσιοστῷ πενηκοστῷ ἔκτω (=1756), ἐπὶ ἀρχιερατείας τοῦ μουσικολογιωτάτου κυρίου Μητροφάνου, ἤρξατο ἡ οἰκοδομὴ τῆς ἐν τῷ Αργυροκάστρῳ Ἑλληνικῆς Σχολῆς, κειμένης ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Παντοκράτορος καὶ τῆς Ἐπισκοπῆς, ἐπιστάτου ὄντος τοῦ τιμωτάτου κυρ Μάνθου Λεονάρδου· καὶ δια μνήμην τῶν διδόντων τὰ χρήματα τῆς οἰκοδομῆς ταύτης, σημειούμεν τὰ αὐτῶν ὀνόματα καὶ τὴν ποσότητα τῆς βοήθει-
ας» (ακολουθοῦν οἱ 29 δωρητές) – Πουλίτσας Π., Σύνοψις, 89-91· πρβλ. Γκατζώνης Κ., *Σχολεῖα στὸ Αργυροκάστρο*, 24-25.

155. «Τὴν θέσιν δε ταύτην (τοῦ Αργυροκάστρου) ἐπὶ μάλλον καθωρράζε σχολὴ ἑλληνικὴ περὶ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος (τέλη τοῦ 18ου αἰώνα)» - ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134.

156. Δέδες Κ.Ν., *Δρυμάδες*, 165-169, ὅπου καὶ πλήρης περιγραφή τῆς Βιζυλίου Σχολῆς, καὶ στὸ παράρτημα, ὅπου ὅλη ἡ σχετικὴ περιγραφή.

157. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α.

158. Δέδες Κ.Ν., *Δρυμάδες*, 167, 172, καὶ στὸ παράρτημα.

γ) Σχολή Δελβίνου
Πρώτη φάση: 1500 περίπου – 1800

Στο Δέλβινο («εν τη πρωτευούση του τμήματος Δελβίνου») «διετηρείτο σχολή επί της Ενετικής κυριαρχίας»,¹⁵⁹ δηλαδή ήδη μπροστά από το 1537 που η περιοχή περιέπεσε στην τουρκική κατάληψη.¹⁶⁰

Η διαχρονική πορεία της Σχολής μπορεί να εξεταστεί σε δυο φάσεις: Στην πρώτη: από την ίδρυσή της – γύρω στα 1500 – και την ακμή της στη συνέχεια μέχρι τα πρώτα σημάδια της παρακμής της στα 1800. Στη δεύτερη: από την παρακμή της – την αρχή στα 1801 και την τέλεια αποσύνθεσή της το 1841 – και στη συνέχεια από την ανασυγκρότησή της το 1842 μέχρι και την πτώση του Δελβίνου.

Τα στοιχεία που μας διασώθηκαν για την πρώτη περίοδο αναφέρονται στα 1713 όπου συντηρούνταν το εκπαιδευτήριο από τους τόκους των 14.000 δουκάτων, τα οποία προέρχονταν από το κληροδότημα του απόδημου συντοπίτη ευεργέτη, εμπόρου στη Βενετία Σπύρου Στράτη και στα 1749, χρονιά κατά την οποία πρόσφερε ανάλογο κληροδότημα ο εξίσου γενναιόδωρος συντοπίτης τους ευεργέτης – κι αυτός απόδημος έμπορος στη Βενετία – Σπύρος Ρίζος.¹⁶¹

Η Σχολή δεν ευτύχησε να ευδοκιμήσει με το κληροδότημα του Σπύρου Στράτη εξαιτίας της κακής διαχείρισής του από τους εκτελεστές του και την έλλειψη των διδασκάλων. Με το κληροδότημα όμως του Σπύρου Ρίζου «η Σχολή πρόκοψε και ανεδείχθη ως μία από τις πρώτες Σχολές που λειτούργησαν τότε σ' ολόκληρη την Ελλάδα»¹⁶² και μέχρι το 1797, οπότε και η ακμή της σημείωσε αισθητή κάμψη, αφού με την κατάληψη της Βενετίας από το Μέγα Ναπολέοντα δημεύτηκαν οι τραπεζικές καταθέσεις με αποτέλεσμα να εκλείψουν και τα παραπάνω κληροδοτήματα της Σχολής· κάμψη, η οποία διάρκεσε μέχρι το 1841 (για τη δεύτερη φάση της ανασυγκρότησής της: παρακάτω, *δεύτερη περίοδος: 1800-1914*).

Στην πρώτη φάση στη Σχολή του Δελβίνου διδάσκονταν η Γραμματική, η Ρητορική, τα Φιλοσοφικά και τα Θεολογικά μαθήματα καθώς και τα Μαθηματικά.¹⁶³ Δίδαξαν δε οι διδάσκαλοι:

Κατά τα έτη 1662-1682 δίδαξε ο διδάσκαλος Βασίλειος από τη Μούκρισι.

Κατά τα έτη 1682-1695 δίδαξε ο διδάσκαλος Ζαχαρίας από το Κούτσι.

Κατά τα έτη 1730-1755 δίδαξε (έχοντας ως βοηθό του το μαθητή του Αναστάσιο Θωμά) ο διδάσκαλος Μάξιμος Αχριδών, ο οποίος πέθανε πάνω στην έδρα του.

Κατά τα έτη 1755-1802 δίδαξε ο διδάσκαλος - μοναχός Πασχάλιος και ο διδάσκαλος (ο «μουσικολογιώτατος») Χριστόδουλος Συρματίδης από το Κρόγκους, «ελληνικός», που πέθανε κι αυτός πάνω στην έδρα του (1802).

Στα χρόνια 1769-1778 δίδαξε ως διδάσκαλος ο ιερομόναχος Άνθιμος:

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ
ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΣΤΟ ΔΕΛΒΙΝΟ ΑΠΟ ΤΟ 1769

Δέλβινο

1778 Νοεμβρίου 15

Περίληψη: Ο επίσκοπος Ιωααννίκιος και δώδεκα προεστοί του Δελβίνου πιστοποιούν ότι α) το σχολείο στο Δέλβινο λειτούργούσε κανονικά από το 1769 μέχρι την ημέρα που συντάχτηκε το έγγραφο, εκτός από το 1772, επειδή τότε επικράτησε ανωμαλία στην περιοχή και β) ο δάσκαλος

159. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 137.

160. Υφαντής Ν.Θ., *Παιδεία*, 94.

161. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 273.

162. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 273 (και 274: «Η Σχολή του Δελβίνου μπορούσε να αμιλλάται και ήταν ισότιμη με τις ονομαστές σχολές που λειτουργούσαν περί τα μέσα της ΙΗ' εκατονταετηρίδας σε όλη την Ελλάδα, ήτοι στα Γιάννενα, στην Άρτα, στην Αθήνα, στην Καστοριά, στην Κοζάνη, στη Σιάτιστα, στη Θεσσαλονίκη, στη Μοσχόπολη, στον Τύρναβο, στα Τρίκκαλα, στα Σάλωνα, στην Πάτρα»).

163. *Ηπειρωτικά Χρονικά*, ΙΑ', 188-189.

*Άνθιμος ιερομόναχος και οι μαθητές του σχολείου που αναφέρονται ονομαστικά έπαιρναν τον ετήσιο μισθό τους σύμφωνα με τη διαθήκη. Τα χρήματα πληρώνονταν από τον επιστάτη του σχολείου Ιωάννη Κρασιά, ο οποίος τα δανειζόταν και πλήρωνε και τους τόκους, όπως φαίνεται από τα κατάστιχα που κρατεί.*¹⁶⁴

Κατά τα έτη 1790-1792 δίδαξε ως διδάσκαλος ο ιερομόναχος Μάξιμος σε 30 μαθητές:

**ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ
ΜΑΞΙΜΟΥ, ΔΑΣΚΑΛΟΥ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΔΕΛΒΙΝΟΥ**

(Δέλβινο – Ιωάννινα)

1792, Ιουνίου

*Περίληψη: Ο επίσκοπος Ιωαννίκιος και οι προεστοί του Δελβίνου πιστοποιούν ότι ο Μάξιμος ιερομόναχος διορίστηκε δάσκαλος του σχολείου στο Δέλβινο τον Οκτώβριο του 1790 από τον Αθανάσιο Κουμπούλη και δεν πληρώθηκε για τις υπηρεσίες του, όπως όριζε η διαθήκη του Σπύτου Ρίζου. Είχε τριάντα μαθητές, από τους οποίους οι έξι είναι και «λιγατάριοι» του Σπ. Ρίζου».*¹⁶⁵

δ) Ελληνικό Σχολείο Πρεμετής

Το Ελληνικό Σχολείο Πρεμετής ιδρύθηκε το 1778 και στεγάστηκε στο νάρθηκα της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου.

Για τη λειτουργία του Σχολείου συνέβαλαν όλοι οι Πρεμετινοί και ο διδασκαλικός μισθός προερχόταν από τα εκκλησιαστικά έσοδα («βακούφια») της τοπικής εκκλησίας, προς την οποία μάλιστα, στα 1798, με έγγραφο του Αλή πασά προτεινόταν η τοποθέτηση στη θέση του δασκάλου του Μήτρου, γιο του Φύλη.¹⁶⁶

Το Ελληνικό Σχολείο Πρεμετής χρηματοδοτούνταν από τον συντοπίτη απόδημο στη Βιέννη Ζώτο Πάνου Ντούρο και φαίνεται, σύμφωνα με τη διαθήκη – το κληροδότημά του να συνέχιζε να λειτουργεί κανονικά.¹⁶⁷

3. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ – ΤΜΗΜΑ

ΚΑΖΑΣ ΠΩΓΩΝΙΟΥ

Πολίτσανη (ή Πολίτζανη ή Πολίτσανη): 1. «*Σχολείο του Νάρθηκα*»: Άτυπο Σχολείο, «*Σχολείο του Νάρθηκα*» υπήρχε στην Πολίτσανη ήδη από το 1672

2. «*Σχολή Πολίτσανης*»: Το 1672 ίδρυσε στο μοναστήρι του Αγίου Αθανασίου στην Πολίτσανη την πρώτη «*Σχολή Πολίτσανης*» ο επίσκοπος Σοφιανός, και ο πρώτος διδάσκαλός της.¹⁶⁸

3. *Σχολείο - Σχολή*: Το πρώτο όμως οργανωμένο Σχολείο ιδρύθηκε από τον απόδημο Πολιτσανίτη Κυριακό Αλεξίου το 1750, ο οποίος και το επιχορηγούσε.

Το Σχολείο Πολίτσανης εξελίχθηκε σε «*ακμάζουσα Σχολή*» και τα προγράμματά του εμπλουτίστηκαν και με πρακτικές και χρήσιμες γνώσεις, αφού σ' αυτή (τη Σχολή) διδασκόταν

164. Ζαρίδη-Βασιλείου Κ., *Γράμματα*, 290.

165. Μπαμίχας Θ., *Κώδιξ Δελβίνου*, 56-75· πρβλ. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 74-97· Ζαρίδη-Βασιλείου Κ., *Γράμματα*, 296.

166. Ευαγγελίδης Τ., *Παιδεία-Α'*, 193 – το έγγραφο του Αλή πασά δημοσιεύθηκε στο εικονογραφημένο περιοδικό των Παρισίων «*Graecia*», στο τεύχος του Ιουλίου του 1913.

167. Θεσπρωτός Κ. - Ψαλλίδα Α., *Γεωγραφία*, 12.

168. Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 273.

και η υφαντική, η οποία υποστηριζόταν με την οικονομική αρωγή των αποδήμων στη Ρουμανία Πολιτσανιτών.¹⁶⁹

Σχωριάδες (ή Σκωριάδες): 1. *Σχολείο*: Με τη συνεισφορά της Αδελφότητας «Η Γέννηση της Θεοτόκου» των απόδημων Σχωριαδιτών στην Κωνσταντινούπολη κτίστηκε το πρώτο σχολικό κτίριο το 1793, το οποίο στέγαζε υποτυπώδες Σχολείο που παρείχε τις πρώτες γνώσεις γραφής και αριθμητικής.¹⁷⁰

Σωπική (ή Σωπική): 1. «*Σχολείο του Νάρθηκα*» - «*Κρυφό Σχολείο*»: Στη Σωπική ήδη από το 17^ο αιώνα λειτουργούσε «*Σχολείο του Νάρθηκα*», το γνωστό «*Κρυφό Σχολείο*».¹⁷¹

2. *Σχολείο*: Στη Σωπική λειτουργούσε φημισμένο και καλά οργανωμένο Σχολείο ήδη στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, φοιτούσαν δε σ' αυτό και μαθητές από την ευρύτερη περιοχή.

Τρεις διδάσκαλοι μνημονεύονται για εκείνη την «παλιά εποχή»: ο ιεροδιάκονος Ευθύμιος Παπαδήμου (1786¹⁷²) από τη Δρόβιανη και ο Παπα-Ζήσης¹⁷³ από τη Δρόβιανη και ο συμμαθητής και φίλος του ιερομόναχος Ιερεμίας – περιώνυμοι εκπαιδευτικοί, απόφοιτοι από τη Μπαλαναία Σχολή Ιωαννίνων.¹⁷⁴

B. ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1800 – 1914

1. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΚΟΡΥΤΣΑΣ

α) ΚΑΖΑΣ ΚΟΡΥΤΣΑΣ

Αρζα (ή Αριζα): 1. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στην Αρζα Σχολείο.¹⁷⁵

Βέρλενι: 1. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στο Βέρλενι Σχολείο.¹⁷⁶

Βοβοδίτσα (ή Βοβοστίτσα ή Βοβόσπιτσα ή Βοβοστίτσα ή Βοστίτσα): 1. *Μικτό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Βοβοδίτσα Μικτό Σχολείο με 50 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹⁷⁷

2. *Νηπιαγωγείο*: Στα 1888 λειτουργούσε Νηπιαγωγείο, στο οποίο δίδασκε μία διδασκάλισσα σε 50 νήπια.¹⁷⁸

169. Philippson A., *Thessalien und Epirus*, 213 («Εις την Πολίτσανην υπήρχε περί τα μέσα του ΙΗ' αιώνος ακμάζουσα Σχολή, εν τη οποία εδιδάσκετο συν τοις άλλοις και η υφαντουργική, συντηρουμένη υπό των εισφορών των εν Ρουμανία εμπορευομένων τέκνων αυτής»).

170. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 51, 113 («Το πρώτο σχολικό κτίριο αποτελούνταν από μόνο μια μεγάλη αίθουσα για μάθημα και ένα δωμάτιο για το δάσκαλο, τα οποία ήταν αρκετά για τον τρόπο με τον οποίο οργανωνόταν το μάθημα τον καιρό εκείνο»).

171. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 222 – «Και ανάμεσα στις εκκλησίες που έπαιρναν κάθε βράδυ την όψη του κρυφού σχολείου δε μπορούσε να μην ήταν και κάποια εκκλησία του χωριού μας, όπως ήταν και χωριανοί μου παπάδες δάσκαλοι», κι αυτή βέβαια η «κάποια» εκκλησία δε θα μπορούσε να μην είναι και η εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου της Σωπικής, η οποία ήταν ήδη κτισμένη από τα μέσα του 17ου αιώνα: «Στο χειρόγραφο «ιστορικό του χωριού», αναφέρεται πως και στη Σωπική, όπως σ' όλα τα χωριά του Πλωγωνιού, οργανώνονταν τέτοια σχολεία στους νάρθηκες των εκκλησιών. «Εκεί, κάθε βράδυ, ύστερα από το τέλος της λειτουργίας, τα παιδιά συμμαζούνταν ένα-ένα από το φόβο των Τούρκων, Εκεί ερχότανε κι ο παπάς και αφού τα κάθιζε κυκλικά, άρχιζε το μάθημα»

172. *Βόρειος Ήπειρος*, περιοδικό, τεύχος 8 (1935), σελ. 12.

173. Αραβαντινός Π., *Συλλογή*, 58.

174. Ο. π., 71· Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 71.

175. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

176. Ο. π.

177. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 147, 256.

178. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς – περιοικίδος*, 69.

3. *Δημοτικό Σχολείο*: Στα 1888 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 110 μαθητές.¹⁷⁹ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 δίδασκαν 2 διδάσκαλοι σε 90 μαθητές.¹⁸⁰

4-5. *Δυο Ελληνικά Σχολεία*: Λειτουργούσαν στις αρχές του 20ού αιώνα δυο Ελληνικά Σχολεία. Σε ένα από τα σχολεία αυτά κατά το σχολικό έτος 1902-1903 δίδασκε ο διδάσκαλος Π. Σ. Κασσούλης και κατά το σχολικό έτος 1903-1904 δίδασκε ο διδάσκαλος Δημήτριος Παναγιωτίδης.¹⁸¹

6. *Αρρεναγωγείο*: Λειτουργούσε στις αρχές του 20ού αιώνα πεντατάξιο Αρρεναγωγείο με ένα διδάσκαλο.

7. *Παρθεναγωγείο*: Λειτουργούσε στις αρχές του 20ού αιώνα πεντατάξιο Παρθεναγωγείο με 2 διδασκάλισσες, διδακτήριο που κτίστηκε με τις δαπάνες της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας Βοβοδιτσιωτών Βουκουρεστίου.¹⁸² Στο Παρθεναγωγείο κατά το σχολικό έτος 1902-1903 δίδασκε η παρθεναγωγός Θωμαΐς Πέτρου και κατά το σχολικό έτος 1903-1904 η διδασκάλισσα Ευδοξία Παντελή.¹⁸³

8. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.¹⁸⁴

Βυθικούκι (ή Βυθκούκι): 1. *Δημοτικό Σχολείο*: Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1901-1902 στο Βυθικούκι Δημοτικό Σχολείο με ένα διδάσκαλο και 40 μαθητές.¹⁸⁵

2. *Ελληνικό Σχολείο*: Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο.¹⁸⁶

3. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.¹⁸⁷

Γιάντση (ή Γιάντζη ή Γιάντζι): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Γιάντση Κοινό Σχολείο «εν τω νάρθηκι της εκκλησίας» με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹⁸⁸

2. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.¹⁸⁹

Γιούρας (ή Γιούρασι): 1. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στο Γιούρα Σχολείο.¹⁹⁰

Γράψη: 1. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το 1888 λειτουργούσε στη Γράψη Γραμματοδιδασκαλείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 40 μαθητές.¹⁹¹

2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 63 μαθητές, «εν οίς 4 κοράσια», και ένα διδάσκαλο.¹⁹²

3. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε το Δημοτικό Σχολείο με ένα διδάσκαλο και 70 μαθητές.¹⁹³

3. *Ελληνικό Σχολείο*: Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο.¹⁹⁴ Στο σχολείο κατά το σχολικό έτος 1903-1904 δίδασκε ο διδάσκαλος Γρηγόριος Κ. Σουλιώτης.¹⁹⁵

179. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοκίδος*, 37.

180. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

181. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

182. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοκίδος*, 57-58. Σκενδέρης Κ. Σ., *Η Βοβόστιτσα*, 74-76.

183. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

184. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

185. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

186. Contoyannis P., *Carte des écoles*, 1906.

187. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

188. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 147, 206, 239.

189. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

190. Ο. π.

191. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοκίδος*, 69.

192. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 147, 206, 250.

193. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

194. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

195. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

4. *Παρθεναγωγείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1902-1904 λειτουργούσε Παρθεναγωγείο, στο οποίο δίδασκε η διδασκάλισσα Μαγδαληνή Φωτίου.¹⁹⁶

5. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.¹⁹⁷

Δάρδα: 1. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε στη Δάρδα Δημοτικό Σχολείο με δυο διδασκάλους και 100 μαθητές.¹⁹⁸

2. *Παρθεναγωγείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Παρθεναγωγείο με μια διδασκάλισσα και 50 μαθήτριες.¹⁹⁹

3. *Ελληνικό Σχολείο*: Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο.²⁰⁰

4. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.²⁰¹

Δίσνιτσα (ή Διόνιτζα): 1. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το 1888 λειτουργούσε στη Δίσνιτσα Γραμματοδιδασκαλείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 15 μαθητές.²⁰² Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 30 μαθητές.²⁰³

2. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Κοινό Σχολείο «εν τω νάρθηκι της εκκλησίας» με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.²⁰⁴

Δρένοβον: 1. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Δρένοβο Δημοτικό Σχολείο.²⁰⁵ Στα 1888 στο Σχολείο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 70 μαθητές²⁰⁶ και κατά το σχολικό έτος 1901-1902 ένας διδάσκαλος σε 60 μαθητές.²⁰⁷

2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, το οποίο «δείται υποστηρίξεως», με 42 μαθητές και 7 μαθήτριες και ένα διδάσκαλο.²⁰⁸

3. *Ελληνικό Σχολείο*: Στα τέλη του 19ου αιώνα λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο με περισσότερους από 70 μαθητές.²⁰⁹

4. *Παρθεναγωγείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Παρθεναγωγείο με μια διδασκάλισσα και 40 μαθήτριες.²¹⁰

5. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.²¹¹

Ζήτσειτσα: 1. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το 1888 λειτουργούσε στη Ζήτσειτσα Γραμματοδιδασκαλείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 30 μαθητές.²¹²

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 δίδασκε στο Δημοτικό Σχολείο ένας διδάσκαλος σε 60 μαθητές.²¹³

3. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.²¹⁴

196. Ο. π.

197. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

198 ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ - αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

199. Ο. π.

200. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

201. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

202. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*, 69.

203 ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ - αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

204. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 147, 206, 239.

205. Ο. π., 106.

206. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*, 69.

207 ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ - αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

208. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 147, 206, 250.

209. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*, 55.

210 ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ - αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

211. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

212. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*, 69.

213 ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ - αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

214. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

Καμενίτσα: 1. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στην Καμενίτσα Σχολείο.²¹⁵

Καρπανιόζι: 1. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στο Καρπανιόζι Σχολείο.²¹⁶

Κατούντι: 1. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε στο Κατούντι Δημοτικό Σχολείο με ένα διδάσκαλο και 35 μαθητές.²¹⁷

Κορυτσά: 1. *Γραμματοσχολείο:* Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1820-1830 λειτουργούσε στην Κορυτσά απλό Γραμματοσχολείο, όπου ο διδάσκαλος Γκιώνας μάθαινε στους μαθητές του τις ευχές των κολλύβων (τα γνωστά «κολλυβογράμματα») και με την πρακτική διδασχία του Αλφάβητου τους εισήγαγε στη διδασκαλία των ελληνικών με πρακτικές ασκήσεις πάνω στα εκκλησιαστικά βιβλία (Ευχολόγια, Απόστολοι, Ψαλτήρι, Οκτώηχος, Συνόψεις κ.ά.).²¹⁸

2. *Κοινή Ελληνική Σχολή:* Το 1837 συστήθηκε στην Κορυτσά Κοινή Ελληνική Σχολή με την οικονομική υποστήριξη των αδελφών Μήτκου και άλλων περιώνυμων κατοίκων.²¹⁹ Στη Σχολή πρωτοδίδαξε ο διδάσκαλος Νικοκλής, από την Κοζάνη, τα βασικά μαθήματα, στη συνέχεια όμως σ' αυτή προστέθηκε και μια γυμνασιακή τάξη, στην οποία διδασκόταν και τα λατινικά. Η Σχολή οργάνωσε και αξιόλογη βιβλιοθήκη με 400 τόμους²²⁰ και έγινε γνωστή στην ευρύτερη περιοχή, από την οποία συνέρεαν και δεκάδες μαθητές.

3. *Γυμνάσιο Κορυτσάς – Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς:* ιδρύθηκε το 1856 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

4. *Οικοτροφείο Κορυτσάς:* ιδρύθηκε το 1856 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

5. *Παρθεναγωγείο Κορυτσάς:* ιδρύθηκε το 1857 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

6. *Αστικό Σχολείο:* Το 1867 ιδρύθηκε στην Κορυτσά Αστικό Σχολείο με τη γενναία συνδρομή των αδελφών Δημητρίου και Αναστασίου Λιάκτση.²²¹

7-8. *Αστικές Σχολές Κορυτσάς (Α-Β) – Αστική Σχολή Αρρένων:* ιδρύθηκαν το 1867 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

9-11. *Νηπιαγωγεία Κορυτσάς (δύο - τρία):* ιδρύθηκαν το 1872 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

12. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο - Κοινό Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο - Αλληλοδιδασκτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 λειτουργούσε στην Κορυτσά Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, το οποίο αναφερόταν και ως Κοινό Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο.²²² Σ' αυτό Φοιτούσαν 400 μαθητές και δίδασκαν 3 διδάσκαλοι, ενώ υπήρχε και ένας παιδονόμος.

Η λειτουργία του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου επισημαίνεται και το 1887 ως Αλληλοδιδασκτική Σχολή,²²³ την οποία χρηματοδοτούσε ο ευεργέτης Αναστάσιος Αβραμίδης-Λιάκτσης.

13. *Ελληνοαλληλοδιδασκτικό Σχολείο - Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Ελληνοαλληλοδιδασκτική Σχολή με 435 μαθητές (35 στο Ελληνικό και 400 στο Αλληλοδιδασκτικό) και 7 διδασκάλους.²²⁴

14. *Δημοτικό Σχολείο - Δημοτικό Σχολείο Αρρένων – Αστικό Σχολείο:* Στα 1883 λειτουργούσε στην Κορυτσά πλήρες Δημοτικό Σχολείο με 7 διδασκάλους.²²⁵ Στα 1887 ως

215. Ο. π.

216. Ο. π.

217. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ - αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

218. Μαμμόπουλος Α.Χ., *Σχολεία, διδάσκαλοι*, 22-24.

219. Ανώνυμος, *Κορυτσά* (Πανδώρα 19 (1868), φ. 443), 251.

220. ΕΦΣΚ, ΕΕΕ «Περί της καταστάσεως της παιδείας» 7 (1873), 213

221. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*, (πληροφορίες).

222. ΕΦΣΚ, ΕΕΕ «Περί της καταστάσεως της παιδείας» 7 (1874), σελ. 213.

223. ΑΝΣΙ Α.Π.Θ, ΣΣ (1867-1914): *Επιστολή Αναστασίου Αβραμίδη Λιάκτση προς δημήτριο Μιτζάτζου, Βουκουρέστι*, 1 Φεβρουαρίου 1887.

224. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 260.

Δημοτικό Σχολείο Αρρένων λειτουργούσε με 5 διδασκάλους και 400 μαθητές,²²⁶ το οποίο χρηματοδοτούσε ο ευεργέτης Αναστάσιος Αβραμίδης-Λιάκτης. Στα 1888 το Δημοτικό Σχολείο λειτουργούσε με 4 διδασκάλους και 130 μαθητές.²²⁷ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 στο Δημοτικό ή Αστικό Σχολείο 14 διδάσκαλοι δίδασκαν σε 645 μαθητές.²²⁸

15. *Ελληνικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1882-1883 λειτουργούσε τριτάξιο Ελληνικό Σχολείο με 3 διδασκάλους.²²⁹ Κατά το σχολικό έτος 1886-1887 6 διδάσκαλοι δίδασκαν σε 100 μαθητές.²³⁰

16. *Ορφανοτροφείο Κορυτσάς*: ιδρύθηκε το 1896 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

17. *Νυχτερινή Σχολή, Οικοτροφείο*: Κατά το σχολικό έτος 1910-1911 στην Κορυτσά λειτουργούσε η Νυχτερινή Σχολή «Τα Πάτρια» που ιδρύθηκε από το Σύλλογο των Νέων Κορυτσάς «Τα Πάτρια» στις 7 Φεβρουαρίου 1910. Τη χρονιά εκείνη (1910) η Σχολή αρχικά είχε 150 μαθητές και έφτασαν κλιμακωτά στους 190.²³¹ Το 1913 είχε 140 μαθητές.²³² Για τους πιο άπορους μαθητές της Σχολής λειτουργούσε και Οικοτροφείο με 22 μαθητές.²³³

18. *Οικοτροφείο*: Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1910-1911 με 22 Μαθητές.²³⁴

19. *Παρθεναγωγείο* (το δεύτερο): Κατά το σχολικό έτος 1910-1911, μέσα στη γενική αύξηση των μαθητών των σχολείων της Κορυτσάς που ανέρχονταν σε 2.115, επειδή και ο αριθμός των μαθητριών ανέβαινε συνεχώς και το διδακτήριο του Παρθεναγωγείου Κορυτσάς δεν επαρκούσε ούτε και τα δωμάτια της οικίας του Βησσαρίωνα Δούρου που χρησιμοποιούνταν ως διδακτικές αίθουσες για τις ανάγκες του Παρθεναγωγείου, και μάλιστα ούτε και ο δεύτερος όροφος της που κατασκευάστηκε για εκείνο το σκοπό, λειτούργησε στην Κορυτσά και νέο Παρθεναγωγείο – το δεύτερο της πόλης.²³⁵

20. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.²³⁶

Τέλος, να σημειωθεί ότι στα 1889 υπήρχε η πρόθεση να ιδρυθεί με τη χρηματοδότηση του ευεργέτη Αναστασίου Αβραμίδη-Λιάκτη «Πολυτεχνικό Σχολείο» στην Κορυτσά, αλλά το σχέδιό του τελικά δεν πραγματοποιήθηκε λόγω των υψηλών κεφαλαίων που απαιτούνταν, αν και για το σκοπό αυτό αρχικά είχε καταθέσει στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας 250.000 φράγκα. Ακόμα, ανασταλτικός παράγοντας για τη ματαίωση του Πολυτεχνικού Σχολείου Κορυτσάς στάθηκε και η καχύποπτη στάση της Δημογεροντίας, η οποία θεωρούσε ότι η υπέρογκη δαπάνη για την ίδρυσή του θα στερούσε την κοινότητα από τα φιλανθρωπικά έργα και πως έτσι ίσως θα άνοιγε ο δρόμος και για ανάλογη χρηματοδότηση στο αλβανικό σχολείο, το οποίο είχε ήδη ιδρυθεί δυο χρόνια ενωρίτερα (1887), πρόθεση βέβαια που δεν είχε ο ίδιος ο διαθέτης – ευεργέτης.²³⁷

Κρέσπανι: 1. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στο Κρέσπανι Σχολείο.²³⁸

Λιάβδαρι (ή Λάβδαρη): 1. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε στο Λιάβδαρι Γραμματοδιδασκαλείο με ένα διδάσκαλο και 17 μαθητές.²³⁹

225. ΑΥΕ, 1883, ΑΑΚ, Δ', Μοναστήρι, αρ. 53, 14 Ιανουαρίου 1883.

226. ΑΥΕ, φ. 1887, Α.Α.Κ. ΙΔ', Μοναστήρι, 14 Οκτωβρίου 1887, αρ. 570.

227. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιουκίδος*, 69.

228. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

229. ΑΥΕ, 1883, ΑΑΚ, Δ', Μοναστήρι, αρ. 53, 14 Ιανουαρίου 1883.

230. ΑΥΕ, φ. 1887, Α.Α.Κ. ΙΔ', Μοναστήρι, 14 Οκτωβρίου 1887, αρ. 570.

231. *Νέα Αλήθεια*, εφημερίδα Θεσσαλονίκης, αριθ. Φ. 222, 25 Φεβρουαρίου 1910.

232. Χατζηκυριακού Γ., *Ζωτικότητα, υπεροχή*, 57.

233. Παπαδόπουλος Σ.Ι., *Εκπαιδευτική, κοινωνική δραστηριότητα*, 159.

234. Ο. π..

235. Κολτσίδας Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμώνων*, 125.

236. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

237. ΑΝΣΙ Α.Π.Θ., ΣΣ (1867-1914): Ελληνικό Προξενείο Βουκουρεστίου (Δορούτης) προς ΥΠΕΞ Στέφανο Δραγούμη, Βουκουρέστι, 11 Μαρτίου 1889.

238. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

239. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

2. *Ελληνικό Σχολείο*: Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο.²⁴⁰
 3. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.²⁴¹

Μάργιανη (ή Μάριανη ή Μάργιανι): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Μάριανη Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο («*όπερ η Φιλόπτωχος αδελφότης Κορυτσάς καλώς ποιούσα συνέστησε*» και το οποίο «*χρήζει υποστηρίξεως*») με 23 μαθητές και ένα διδάσκαλο.²⁴²

2. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο με ένα διδάσκαλο και 20 μαθητές.²⁴³

3. *Ελληνικό Σχολείο*: Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο.²⁴⁴ Κατά τα σχολικά έτη 1902-1904 στο σχολείο δίδασκε ο διδάσκαλος Γεώργιος Παπάς.²⁴⁵

4. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.²⁴⁶

Μισράσι (ή Μίσρασι): 1. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στο Μισράσι Σχολείο.²⁴⁷

Μοσχόπολις: 1. *Σχολείο*: Το 1840 ιδρύθηκε το νέο Σχολείο της Μοσχόπολης σε οίκημα το οποίο κτίστηκε με δαπάνες του ευεργέτη Αν. Καζαντζή.²⁴⁸

2. *Μικτό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Μικτό Σχολείο.²⁴⁹

3. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 145 μαθητές, «*εξ'ων 25 κοράσια*» σχολείο, το οποίο συντηρούνταν από αφιερώματα αποδήμων Μοσχοπολιτών²⁵⁰ και από κληροδοτήματα.²⁵¹

Στα χρόνια αυτά προέκυπτε επιτακτική η ανάγκη για την ίδρυση Παρθεναγωγείου στη Μοσχόπολη, η οποία είχε χάσει πλέον το ένδοξο κλέος και τη λαμπρή παιδεία της πολυάνθρωπης πολιτισμικής περιόδου της, έτσι όπως αναδείχτηκε στους χρόνους του 18ου αιώνα.²⁵²

4. *Αστική Σχολή Αρρένων*: Το 1888 λειτουργούσε Αστική Σχολή Αρρένων με 80 μαθητές και δυο διδασκάλους.²⁵³ Κατά το σχολικό έτος 1890-1891 δίδαξε στη Σχολή ο διδάσκαλος Αδάμ Παρθενίου και κατά τα σχολικά έτη 1904-1907 ο διδάσκαλος Ναούμ Αθανασίου.²⁵⁴

5. *Παρθεναγωγείο*: Το 1888 λειτουργούσε Παρθεναγωγείο με 30 μαθήτριες και μια διδασκάλισσα.²⁵⁵ Στο Παρθεναγωγείο κατά τα σχολικά έτη 1902-1904 δίδασκε η Όλγα Μαρκίδου, η οποία παράλληλα δίδασκε και στο Νηπιαγωγείο.²⁵⁶

6. *Νηπιαγωγείο*: Το 1888 λειτουργούσε Νηπιαγωγείο με 70 νήπια και μια διδασκάλισσα.²⁵⁷ Το 1913, αντίστοιχα, 3 διδασκάλισσες δίδασκαν σε 120 νήπια.²⁵⁸

240. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

241. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

242. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 207-208.

243. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

244. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

245. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

246. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

247. Ο. π..

248. Παρανάκας Μ.Κ., *Σχεδιάσμα*, 68-69 Μαρτινιανός Ι., *Η Μοσχόπολις*, 260-261.

249. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 147.

250. ΕΦΣΚ, ΕΕΕ «*Περί της καταστάσεως της παιδείας*» 7 (1874), 213.

251. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 206.

252. «*Ενταύθα δε γιγνόμενοι και την παλαιάν λαμπρότητα της Μοσχοπόλεως υπό των ερειπίων έτι μάλλον κατανοούντες θλίψει συνερόμεθα επί τη καταπτώσει της άλλοτε πολυάνθρωποτάτης ταύτης και φιλογραμμάτου κωμοπόλεως, Οι κάτοικοι αυτής άραγε όσον άποροι και αν θεωρηθώσι δεν δύνανται εν παρθεναγωγείον να ιδρύσωσιν; Οι δε Χωτζιοταίοι ενταύθα παρεπιδημόντες θα λησμονήσωσι την εαυτών πατρίδα;» - ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 147.*

253. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*, 69.

254. ΙΒΕ - ΑΑΔ (1903-1963).

255. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*, 69.

256. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

257. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*, 69.

258. Καλλιμαχος Δ., *Μοσχόπολις* (ΗΕ), 188.

7. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 στο Δημοτικό Σχολείο δίδασκαν δυο διδάσκαλοι σε 120 μαθητές.²⁵⁹ Κατά τα σχολικά έτη 1902-1904 δίδασκαν οι διδάσκαλοι Σωτήριος Π. Τσάμτσης (1902-1903) και ο Στέφανος Π. Τσάμτσης (1903-1904).²⁶⁰

8. *Παρθεναγωγείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Παρθεναγωγείο (δεύτερο) με δυο διδασκάλισσες και 80 μαθήτριες.²⁶¹

9. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.²⁶²

Τέλος, αναφέρεται ότι σε κάποιο σχολείο της Μοσχόπολης δίδαξε κατά το σχολικό έτος 1901-1902 η διδασκάλισσα Μαρία Β. Μέλλη.²⁶³

Μπελοβόδα: 1. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Στα 1888 λειτουργούσε στην Μπελοβόδα Γραμματοδιδασκαλείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 14 μαθητές.²⁶⁴

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1902-1904 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο, στο οποίο δίδασκαν οι διδάσκαλοι Χρήστος Ν. Ηλιόλου (1902-1903) και Χρήστος Στεφ. Πολένας.²⁶⁵

Μπίγλιστα (ή Βίγλιστα ή Βίγλιτσα): 1. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το 1888 λειτουργούσε στην Μπίγλιστα Γραμματοδιδασκαλείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 20 μαθητές.²⁶⁶

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 δίδασκε στο Δημοτικό Σχολείο ένας διδάσκαλος σε 45 μαθητές.²⁶⁷ Κατά το σχολικό έτος 1903-1904 δίδασκαν οι διδάσκαλοι Αστεριάδης Ευαγ. Μιχαήλ και Παπά Πέτρος Οικονόμου.²⁶⁸ Το σχολείο αναφέρεται ότι λειτουργούσε και κατά το σχολικό έτος 1904-1905.²⁶⁹

3. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.²⁷⁰

Μπόρια: 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Μπόρια Κοινό Σχολείο «εν τω νάρθηκι της εκκλησίας» με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.²⁷¹

2. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Στα 1888 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 17 μαθητές.²⁷² Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 15 μαθητές.²⁷³

3. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.²⁷⁴

Μπουϊγαρέτσι: 1. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το 1888 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 12 μαθητές.²⁷⁵

Μπραδβίτσα (ή Μπρατοβίτζα): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Μπραδβίτσα Κοινό Σχολείο, στο οποίο υπήρχε έλλειψη διδακτικών

259 ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

260. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

261. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

262. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

263. Ξηραδάκη Κ., *Παρθεναγωγεία, δασκάλες*, Β' τόμος, 73.

264. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοκίδος*, 69.

265. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

266. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοκίδος*, 69.

267 ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

268. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

269. Ανδρεάδης Χ.Γ., *Φώτιος Καλπίδης*, 215.

270. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

271. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 147, 206, 239.

272. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοκίδος*, 69.

273 ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

274. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

275. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοκίδος*, 69.

βιβλίων, σύμφωνα με πληροφορίες του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, Το σχολείο είχε 40 μαθητές και 5 μαθήτριες και ένα διδάσκαλο.²⁷⁶

2. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το 1888 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 45 μαθητές.²⁷⁷ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 20 μαθητές.²⁷⁸

3. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1902-1904 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Βασιλειάδης Γεώργιος.²⁷⁹

4. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.²⁸⁰

Όπαιρις: 1. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στην Όπαιρις Σχολείο.²⁸¹

Ορμάν - Τσιφλίκ (ή Οσμάν - Τσιφλίκ): 1. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το 1888 λειτουργούσε στο Ορμάν - Τσιφλίκ Γραμματοδιδασκαλείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 5 μαθητές.²⁸²

2. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.²⁸³

Οσόγια: 1. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε στην Οσόγια Γραμματοδιδασκαλείο με ένα διδάσκαλο και 15 μαθητές.²⁸⁴

2. *Ελληνικό Σχολείο*: Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο.²⁸⁵

3. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.²⁸⁶

Παναρίτη: 1. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στην Παναρίτη Σχολείο.²⁸⁷

Πενταβίνη (ή Πενταβίνι): 1. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε στη Πενταβίνη Γραμματοδιδασκαλείο με ένα διδάσκαλο και 20 μαθητές.²⁸⁸

2. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Πενταβίνη Κοινό Σχολείο.²⁸⁹

3. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.²⁹⁰

Πέστανι (ή Πέστανη): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Πέστανι Κοινό Σχολείο.²⁹¹

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1902-1904 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο, στο οποίο δίδασκαν οι διδάσκαλοι Βασίλειος Σ. Σούλης (1902-1903) και ο Κίμων Ν. Παπαευαγγέλου (1903-1904).²⁹²

3. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.²⁹³

276. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 147, 206, 239.

277. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοκίδος*, 69.

278. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

279. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

280. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

281. Ο. π.

282. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοκίδος*, 69.

283. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

284. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

285. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

286. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

287. Ο. π.

288. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

289. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 239' Contoyannis P., *Carte des écoles*.

290. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

291. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148.

292. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

293. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

Πλιάσσα (ή Πλιάσα): 1. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στην Πλιάσσα Σχολείο.²⁹⁴

Ποϊάνη (ή Πογιάννη ή Πόγιανι): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Ποϊάνη Κοινό Σχολείο.²⁹⁵

2. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.²⁹⁶

Πολένα: 1. *Γραμματοδιδασκαλείο:* Στα 1888 λειτουργούσε στην Πολένα Γραμματοδιδασκαλείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 35 μαθητές.²⁹⁷ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 δίδασκε ένας διδάσκαλος και 35 μαθητές.²⁹⁸

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο, το οποίο ο Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος της Κωνσταντινούπολης τροφοδότησε με σειρά διδακτικών βιβλίων.²⁹⁹

3. *Αλληλοδιδασκαλικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκαλικό Σχολείο, το οποίο είχε «ανάγκη διδακτικών βιβλίων», με 55 μαθητές («εξ ων 5 κοράσια»), και ένα διδάσκαλο.³⁰⁰

4. *Ελληνικό Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1902-1904 λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Ιωάννης Ραφαήλ.³⁰¹

5. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³⁰²

Πολόσκα (ή Πολιόσκα): 1. *Γραμματοδιδασκαλείο:* Κατά το 1888 λειτουργούσε στην Πολόσκα Γραμματοδιδασκαλείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 12 μαθητές.³⁰³

2. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³⁰⁴

Πουνμίρα: 1. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στην Πουνμίρα Σχολείο.³⁰⁵

Πρόγκρι (ή Πρόγρη): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Πρόγκρι Κοινό Σχολείο «εν τω νάρθηκι της εκκλησίας» με 13 μαθητές και ένα διδάσκαλο.³⁰⁶

2. *Γραμματοδιδασκαλείο:* Κατά το 1888 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 16 μαθητές.³⁰⁷

3. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με ένα διδάσκαλο και 60 μαθητές.³⁰⁸

4. *Ελληνικό Σχολείο:* Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε στο Πρόγκρι Ελληνικό Σχολείο.³⁰⁹ Στο Σχολείο κατά το σχολικό έτος 1903-1904 δίδασκε ο διδάσκαλος Ιωσήφ Κ. Ηλιάδης.³¹⁰

294. Ο. π.

295. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 239.

296. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

297. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοκίδος*, 69.

298. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

299. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 106.

300. Ο. π., 147, 206, 250.

301. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

302. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

303. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοκίδος*.

304. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

305. Ο. π.

306. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 147, 207, 239.

307. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοκίδος*, 69.

308. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

309. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

310. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

5. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³¹¹

Ραβανίκ (ή Ραβονίκη): 1. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στη Ραβανίκ Σχολείο.³¹²

Ρεμπέτσι (ή Ρεμπέτση ή Ραμπέτσι ή Ραμπέτς): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Ρεμπέτσι Κοινό Σχολείο.³¹³

2. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το 1888 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 20 μαθητές.³¹⁴ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 30 μαθητές.³¹⁵

3. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³¹⁶

Ριόβι: 1. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στη Ριόβι Σχολείο.³¹⁷

Σινίτσα (ή Σινίτζα ή Σίνιτσα): 1. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε στη Σινίτσα Γραμματοδιδασκαλείο με ένα διδάσκαλο και 30 μαθητές.³¹⁸

2. *Ελληνικό Σχολείο*: Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο.³¹⁹

3. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³²⁰

Στρατοπέρδα (ή Στρατοπέρδα): 1. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε στη Στρατοπέρδα Γραμματοδιδασκαλείο με ένα διδάσκαλο και 30 μαθητές.³²¹

2. *Ελληνικό Σχολείο*: Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο.³²²

3. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³²³

Τερόβα (ή Τέροβον): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Τερόβα Κοινό Σχολείο «εν τω νάρθηκι της εκκλησίας» με 16 μαθητές και ένα διδάσκαλο.³²⁴

2. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο με ένα διδάσκαλο και 25 μαθητές.³²⁵

3. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1902-1904 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Ευάγγελος Παντελής.³²⁶

4. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³²⁷

Τρεμπίσκα (ή Τρεπίσκα ή Τρέπισκα): 1. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε στην Τρεμπίσκα Δημοτικό Σχολείο με δυο διδασκάλους και 80 μαθητές.³²⁸

2. *Ελληνικό Σχολείο*: Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο.³²⁹

311. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

312. Ο. π.

313. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 239' Contoyannis P., *Carte des écoles*.

314. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικήδος*, 69.

315. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

316. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

317. Ο. π.

318. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

319. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

320. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

321. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

322. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

323. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

324. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 206, 239.

325. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

326. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

327. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

328. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

329. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

3. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³³⁰

Τρεν (ή Τρένι): 1. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1902-1904 λειτουργούσε στην Τρεν Δημοτικό Σχολείο, στο οποίο δίδασκαν οι διδάσκαλοι Παντελής Γ. Οικονόμου (1902-1903) και Παπά Τραϊανός (1903-1904).³³¹

2. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³³²

Τρέσκα: 1. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε στην Τρέσκα Δημοτικό Σχολείο με ένα διδάσκαλο και 50 μαθητές.³³³

2. *Ελληνικό Σχολείο*: Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο.³³⁴

3. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³³⁵

Φλιόκι (ή Φλιόκη):

1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Φλιόκι Κοινό Σχολείο «εν τω νάρθηκι της εκκλησίας» με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.³³⁶

2. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³³⁷

Χότσιστα (ή Χότσιτσα ή Χότζιστα ή Χότδιστα): 1-2. *Ελληνοαλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Χότσιστα Ελληνοαλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 110 μαθητές, το οποίο η κοινότητα το «διατηρούσε προ χρόνων». Το σχολείο, το οποίο είχε ανάγκη από διδακτικά βιβλία, είχε δυο τμήματα: Στο Ελληνικό Τμήμα φοιτούσαν 18 μαθητές, οι οποίοι αποτελούσαν τις δυο τάξεις του. Στο Αλληλοδιδασκτικό Τμήμα φοιτούσαν «οι λοιποί» (92 μαθητές).³³⁸

3. *Μικτό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Μικτό Σχολείο με 110 μαθητές και ένα διδάσκαλο.³³⁹

4. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το 1888 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 50 μαθητές.³⁴⁰ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 δίδασκαν δυο διδάσκαλοι σε 130 μαθητές.³⁴¹

5. *Ελληνικό Σχολείο*: Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο.³⁴²

6. *Νηπιαγωγείο*: Κατά το σχολικό έτος 1902-1903 λειτουργούσε Νηπιαγωγείο, στο οποίο δίδασκε η νηπιαγωγός Αικατερίνη Παντελή.³⁴³

7. *Παρθεναγωγείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1902-1904 λειτουργούσε Παρθεναγωγείο, στο οποίο δίδασκε η Ευθαλία Ι. Λούλα (1902-1904) και η Αννίκα Γεωργίου (1903-1904).³⁴⁴

8. *Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³⁴⁵

330. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

331. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

332. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

333. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

334. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

335. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

336. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 147, 206.

337. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

338. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 206-207.

339. Ο. π., 256.

340. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*, 69.

341. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

342. Contoyannis P., *Carte des écoles*, 1906.

343. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

344. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ'.

345. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

β) ΚΑΖΑΣ ΚΟΛΩΝΙΑΣ

Γκοστοβίτσι (ή Κοστεβίσι): 1. *Ελληνικό Σχολείο:* Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε στο Γκοστοβίτσι Ελληνικό Σχολείο.³⁴⁶

Ερσέκα: 1. *Ελληνικό Σχολείο:* Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε στην Ερσέκα Ελληνικό Σχολείο.³⁴⁷

2. *Οικοτροφείο Ερσέκας:* Στην Ερσέκα από το 1911 λειτουργούσε οικοτροφείο για τους μαθητές των σχολείων της, το οποίο είχε ιδρύσει την ίδια χρονιά η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Ερσέκας.³⁴⁸

3. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³⁴⁹

Κιάφζεζι (ή Κιαφτέζι): 1. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στην Κιάφζεζι Σχολείο.³⁵⁰

Κιουτέζα: 1. *Γραμματοδιδασκαλείο:* Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε στη Κιουτέζα Γραμματοδιδασκαλείο με ένα διδάσκαλο και 30 μαθητές.³⁵¹

2. *Ελληνικό Σχολείο:* Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο.³⁵²

3. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³⁵³

Κρεσόβα: 1. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στην Κρεσόβα Σχολείο.³⁵⁴

Λιουάρασι (ή Λιουράσι ή Λιούρασι ή Λιουαράση): 1. *Ελληνικό Σχολείο:* Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε στο Λιουάρασι Ελληνικό Σχολείο.³⁵⁵

2. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³⁵⁶

Μπαρμάσι (ή Μπαρμάση): 1. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στο Μπαρμάσι Σχολείο.³⁵⁷

Μπέζανι (ή Μπεζάνι): 1. *Ελληνικό Σχολείο:* Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε στο Μπέζανι Ελληνικό Σχολείο.³⁵⁸

2. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³⁵⁹

Μπορόβα (ή Μπόροβα): 1. *Ελληνικό Σχολείο:* Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε στη Μπορόβα Ελληνικό Σχολείο.³⁶⁰

346. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

347. Ο. π.

348. *Πελασγός*, εφημερίδα Κορυτσάς, αρ. φ. 41 (6), 10 Σεπτεμβρίου 1911.

349. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

350. Ο. π.

351. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

352. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

353. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

354. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

355. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

356. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

357. Ο. π.

358. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

359. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

360. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

Ογόρτσκα (ή Οργότσκα): 1. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στην Ογόρτσκα Σχολείο.³⁶¹

Πηλιούσι (ή Μπιλιούσι): 1. *Ελληνικό Σχολείο:* Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε στο Πηλιούσι Ελληνικό Σχολείο.³⁶²

Ραδιμίστι (ή Ραιδιμίστη): 1. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στη Ραιδιμίστη Σχολείο.³⁶³

Ράχωβα (ή Ραχόβα): 1. *Ελληνικό Σχολείο:* Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε στη Ράχωβα Ελληνικό Σχολείο.³⁶⁴

2. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³⁶⁵

Σελενίτσα - Λίσα: 1. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στη Σελενίτσα Σχολείο.³⁶⁶

Στίκα (ή Στήκα): 1. *Ελληνικό Σχολείο:* Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε στη Στίκα Ελληνικό Σχολείο.³⁶⁷

2. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε Σχολείο.³⁶⁸

γ) ΚΑΖΑΣ ΣΤΑΡΟΒΟΥ

Μήτσανη (ή Μήτσани): 1. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1912-1914 λειτουργούσε στη Μήτσανη Σχολείο.³⁶⁹

Γενικότερα στοιχεία (σχολεία, διδάσκαλοι, μαθητές):

α) Σε κοινότητες και οικισμούς: Κορυτσά: Στην Κορυτσά, κατά το σχολικό έτος 1872-1873 στην Αστική Σχολή Αρρένων (μαζί με τη μια γυμνασιακή του τάξη), στο Κοινό Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο και στο Παρθεναγωγείο Κορυτσάς φοιτούσαν 550 μαθητές (400 αγόρια και 150 κορίτσια).³⁷⁰

Στα 1883 στα έξι λειτουργούντα Σχολεία της Κορυτσάς (Ελληνικό, Δημοτικό, Παρθεναγωγείο, 3 Νηπιαγωγεία) φοιτούσαν συνολικά 800 μαθητές.³⁷¹

Κατά το σχολικό έτος 1884-1885 στο Γυμνάσιο, στις δυο Αστικές Σχολές Αρρένων (εξατάξια και πεντατάξια) και στο Παρθεναγωγείο Κορυτσάς (εννεατάξιο) φοιτούσαν 995 μαθητές.

Κατά το σχολικό έτος 1886-1887 στα πέντε λειτουργούντα Σχολεία της Κορυτσάς (δυο Νηπιαγωγεία, ένα Δημοτικό, ένα Ελληνικό και ένα Παρθεναγωγείο) φοιτούσαν συνολικά 1.146 μαθητές και δίδασκαν συνολικά 18 διδάσκαλοι και διδασκάλισσες.³⁷²

Κατά το σχολικό έτος 1894-1895 στο Γυμνάσιο, στις δυο Αστικές Σχολές Αρρένων (εξατάξια και πεντατάξια) και στο Παρθεναγωγείο (εννεατάξιο) φοιτούσαν συνολικά 995

361. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

362. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

363. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

364. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

365. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

366. Ο. π.

367. Contoyannis P., *Carte des écoles*.

368. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

369. Ο. π.

370. Ανώνυμος, *Κορυτσά* (Πανδώρα 19 (1868), φ. 443), 251, ΕΦΣΚ, ΕΕΕ, «Περί της καταστάσεως της παιδείας», 7 (1873), 213.

371. ΑΥΕ, 1883, ΑΑΚ, Δ', Μοναστήρι, αρ. 53, 14 Ιανουαρίου 1883.

372. ΑΥΕ, φ. 1887, Α.Α.Κ. ΙΔ', Μοναστήρι, 14 Οκτωβρίου 1887, αρ. 570.

μαθητές, ενώ μέχρι το σχολικό έτος 1903-1904 οι μαθητές ανήλθαν στους 1.810 μαζί και με τα νήπια των δυο Νηπιαγωγείων.³⁷³

Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 στο Παρθεναγωγείο και στα δυο Νηπιαγωγεία της Κορυτσάς δίδασκαν 14 διδασκάλισσες σε 899 μαθήτριες και νήπια.³⁷⁴

Κατά το σχολικό έτος 1902-1903 στο Μπάγκειο Γυμνάσιο, στις δυο Αστικές Σχολές (εξατάξια και πεντατάξια), στο Παρθεναγωγείο (εννεατάξιο) και στα δυο Νηπιαγωγεία φοιτούσαν 1.650 μαθητές και μαθήτριες, ενώ σύμφωνα με άλλη αρχειακή πηγή κατά το ίδιο σχολικό έτος στην Κορυτσά λειτουργούσαν 5 εκπαιδευτήρια (Μπάγκειο Γυμνάσιο, Παρθεναγωγείο, Αστική Σχολή, δυο Νηπιαγωγεία), συνολικά με 1.722 μαθητές και 35 διδασκάλους.³⁷⁵

Κατά το σχολικό έτος 1903-1904 στο Γυμνάσιο, στις δυο Αστικές Σχολές (εξατάξια και πεντατάξια), στο Παρθεναγωγείο (εννεατάξιο) και στα δυο Νηπιαγωγεία φοιτούσαν 1.810 μαθητές και μαθήτριες.

Κατά το σχολικό έτος 1910-1911 στην Κορυτσά λειτουργούσαν 10 ελληνικά σχολεία με 45 διδασκάλους και 2.327 μαθητές: Ένα Γυμνάσιο, δυο Αστικές Σχολές Αρρένων (εξατάξια και πεντατάξια), δυο Παρθεναγωγεία (το ένα εννεατάξιο), δυο Νηπιαγωγεία, μια Νυχτερινή Σχολή («Τα Πάτρια»), ένα Οικοτροφείο και ένα Κοινό Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο.³⁷⁶

Στα 1913 στα Ελληνικά Σχολεία της φοιτούσαν 2.000 μαθητές.³⁷⁷

Κατά τα ύστερα χρόνια της τουρκοκρατίας καταγράφονται συνολικά στην Κορυτσά 13 Ελληνικά Σχολεία, 69 διδάσκαλοι και 2.115 μαθητές με αναλογία 31 μαθητών ανά διδάσκαλο.³⁷⁸

Κατά τη διάρκεια του τελευταίου αιώνα της τουρκοκρατίας καταγράφονται συνολικά στην Κορυτσά 10 εκπαιδευτικά ιδρύματα, 45 διδάσκαλοι και 2.327 μαθητές.³⁷⁹

Μοσχόπολη: Στη Μοσχόπολη «εν τη Νέα Ακαδημία κατηρτήθησαν δεινοί περί την Ελληνικήν παιδείαν και μάθησιν».³⁸⁰

Η ελληνική εκπαίδευση στη Μοσχόπολη «ανέδειξεν άνδρας που διέπρεψαν εις τα γράμματα και ειργάσθησαν εις ευρείαν κλίμακα υπέρ του εθνικού φωτισμού. Εκ της πόλεως ταύτης εξήλθον ο Πατριάρχης Αχριδών Ιωάσαφ, Γρηγόριος ο Βοσκοπολίτης, ο Θεόδωρος Καβαλλιώτης, ο Ιερομόναχος Κωνσταντίνος, ο ιερέυς Δανιήλ, ο Διονύσιος Μάντουκας, ο Μάντουκας, Μητροπολίτης Καστοριάς, φιλόσοφος, Θεολόγος και κήρυξ (1670), ο ιερέυς Ιω. Χαλκεύς (1690), καθηγητής Φλαγγιανού Φροντιστηρίου της Βενετίας, ο Αθανάσιος Στήριος (1783), ο Νεκτάριος Τέρπος, ο Δημήτριος Πάμπερης, ο Κωνσταντίνος Τζεχάνης, ο Γεώργιος Παπα Σίμος, και άλλοι, όλοι αυτοί συγγραφείς και διδάσκαλοι του Γένους κατά τους μαύρους της τουρκικής τυραννίας αιώνας».³⁸¹

Στη Μοσχόπολη στα 1913 «τα Ελληνικά της Εκπαιδευτικά ιδρύματα προσφέρουν την εκπαίδευση σε 2.000 μαθητές».³⁸²

Κατά τα ύστερα χρόνια της τουρκοκρατίας καταγράφονται συνολικά στη Μοσχόπολη 8 Ελληνικά Σχολεία, 7 διδάσκαλοι και 310 μαθητές με αναλογία 44 μαθητών ανά διδάσκαλο.³⁸³

373. Παπαδόπουλος Σ.Ι., *Εκπαιδευτική, κοινωνική δραστηριότητα*, 159.

374. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

375. ΑΥΕ, 1903 (Μακεδονικά), 3 Μαΐου 1903, αρ. 1235.

376. Δασσαρήτης Η., *Κορυτσά*, 123-158· ΑΥΕ, 1904 Α.Α.Κ, 3 Μαΐου 1903· Κουρίλας Λαυριώτης Ε., *Κορυτσά*, 283-291· Καλλιμάχος Δ., *Κορυτσά* (Παναθηναία), 9-13 [και ΗΕ 274-278]· Μπαϊρακτάρης Γ. Χ., Κορυτσά· Παπαδόπουλος Σ.Ι., *Κορυτσά*, 603-609, 689-696, 829-833· Κολτσίδας Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμούνων*, 134-135 (όπου και αντίστοιχες πληροφορίες).

377. Ruaux R., *Δυστοχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, 140.

378. Κολτσίδας Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμούνων*, 501.

379. Παπαδόπουλος Σ. Ι., *Εκπαιδευτική, κοινωνική δραστηριότητα*, 226.

380. Σκενδέρης Κ., *Μοσχόπολις*, 21 (και 21-33 βιογραφίες λογίων, επιστημόνων, συγγραφέων).

381. Καλλιμάχος Δ., *Μοσχόπολις*, (ΗΕ), 185, 186· Γεωργιάδης Θ., *Μοσχόπολις*, 61-85 (Επιφανείς Μοσχοπολίται)· πρβλ. Βακαλόπουλος Κ., *Ήπειρος*, 302,· Τρίτος Μ. Γ., *Η Μοσχόπολη*, 215.

382. Ruaux R., *Δυστοχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, 140.

Κατά τη διάρκεια του τελευταίου αιώνα της τουρκοκρατίας καταγράφονται συνολικά στη Μοσχόπολη 3 εκπαιδευτικά ιδρύματα, 5 διδάσκαλοι και 570 μαθητές.³⁸⁴

β) Σε κοινότητες και σε οικισμούς ευρύτερων περιοχών: Στην επαρχία Κορυτσάς – εκτός του τμήματος της Πρεμετής – διατηρούνταν κατά το σχολικό έτος 1873-1874 τα σχολεία: 2 Ελληνικά, ένα Παρθεναγωγείο, 3 Μικτά, 12 Αλληλοδιδασκτικά και 29 Κοινά. Σ' αυτά τα σχολεία φοιτούσαν 1.390 μαθητές, από τους οποίους οι 150 ήταν μαθήτριες.

Στα χρόνια αυτά επισημαινόταν για την επαρχία Κορυτσάς από τον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως η ανάγκη για να ιδρυθεί Γυμνάσιο στην Κορυτσά και στους άλλους οικισμούς Δημοτικές Σχολές, πολλά Νηπιαγωγεία και Παρθεναγωγεία «όπως εξέλθη (η επαρχία) του σκότους, εν ω διατελεί ούσα».³⁸⁵

Στο τμήμα Κορυτσάς και στα Κοινά Σχολεία στη Μπόρια, στο Φλόκι, στη Γιάντση, στη Δίνιτσα και στη Μπραδβίτσα φοιτούσαν 145 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1873-1874.³⁸⁶

Στο τμήμα Κορυτσάς και στα Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία στο Δρένοβο, στη Πολένα και στη Γράψη φοιτούσαν 163 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1873-1874.³⁸⁷

Στο τμήμα Κορυτσάς και στα Μικτά Σχολεία στη Βωβοδίτσα, στη Μοσχόπολη (και στη Λότζιστα) φοιτούσαν 280 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1873-1874.³⁸⁸

Στην περιφέρεια Κορυτσάς και Πρεμετής κατά το σχολικό έτος 1882-1883 λειτουργούσαν συνολικά 48 σχολεία: 31 Γραμματοδιδασκαλεία, 15 Δημοτικά Σχολεία, ένα ελληνικό Σχολείο και ένα Παρθεναγωγείο.³⁸⁹

Στην επαρχία – Μητρόπολη Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1882-1883 λειτουργούσαν συνολικά 36 σχολεία με 1.975 μαθητές.³⁹⁰

Στην επαρχία Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1886-1887 λειτουργούσαν συνολικά 116 σχολεία με 5.834 μαθητές: 65 Γραμματοδιδασκαλεία με 1.886 μαθητές, 34 Δημοτικά Σχολεία με 2.564 μαθητές, 6 Ελληνικά Σχολεία με 230 μαθητές, 6 Νηπιαγωγεία με 833 νήπια και 5 Παρθεναγωγεία με 333 μαθήτριες.³⁹¹

Στη δικαιοδοσία της Μητρόπολης Κορυτσάς και Πρεμετής κατά τη διάρκεια της ποιμαντορίας του Φωτίου (1902-1906) λειτουργούσαν τα ελληνικά σχολεία: Κατά το σχολικό έτος 1902-1903: 22, με ισάριθμους (22) συνολικά εκπαιδευτικούς (16 διδασκάλους, 4 παρθεναγωγούς και 2 Νηπιαγωγούς και αντίστοιχα: 1903-1904 27 (19, 4, 4), 1904-1905 32 (24, 5, 3), 1905-1906 45 (35, 4, 6) και 1906-1907 51 (40, 4, 7).³⁹²

Στις αρχές του 20ού αιώνα στον Καζά Κολωνίας λειτουργούσαν συνολικά 11 Ελληνικά Σχολεία (Κοινά Σχολεία ή Γραμματοδιδασκαλεία) με 11 διδασκάλους και 390 μαθητές με αναλογία 35 μαθητών ανά διδάσκαλο και ποσοστό μαθητών 7,71% επί του ελληνικού πληθυσμού (των 5.057 κατοίκων).³⁹³

Κατά το σχολικό έτος 1906-1907 στην επαρχία Κορυτσάς (στα τμήματα Κορυτσάς, Βιγλίστης και Πρεμετής) λειτουργούσαν: 30 Κοινά Σχολεία με 30 διδασκάλους και 310 μαθητές.³⁹⁴ 5 Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία με 9 διδασκάλους και 294 μαθητές.³⁹⁵ 9 Ελληνικά και

383. Κολτσίδας Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμώνων*, 501.

384. Παπαδόπουλος Σ.Ι., *Εκπαιδευτική, κοινωνική δραστηριότητα*, 226.

385. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148.

386. Ο. π., 147.

387. Ο. π.

388. Ο. π..

389. ΑΥΕ, 1883, Μοναστήρι, αρ. 53, 14 Οκτωβρίου 1883.

390. ΑΥΕ, 1883, Μοναστήρι, 30 Απριλίου 1883, αρ. 331.

391. ΑΥΕ, φ. 1887, Α.Α.Κ. ΙΔ', Μοναστήρι, 14 Οκτωβρίου 1887, αρ. 570.

392. Ανδρεάδης Χ. Γ., *Φώτιος Καλιπίδης*, 240 (και 427-430, όπου και αναλυτικά στοιχεία).

393. Contoyannis P., *Carte des écoles (Cartes géographiques et statistiques de la Macédoine, l'Épire et Thrace – vilayet de Monastir)* *Instituto Geografiko di Agostini-Roma* Παπαδόπουλος Σ.Ι., *Εκπαιδευτική, κοινωνική δραστηριότητα*, 166-167, 226, 231, 234.

394. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 189, 7 Δεκεμβρίου 1906.

395. Ο. π., αρ. φ. 190, 14 Δεκεμβρίου 1906.

Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία με 7 διδασκάλους και 435 μαθητές.³⁹⁶ 1 Παρθεναγωγείο με 2 διδασκάλισσες και 150 μαθήτριες.³⁹⁷

Περίωνυμα σχολεία:

α) Γυμνάσιο Κορυτσάς – Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς

Το 1856 ιδρύθηκε το Γυμνάσιο Κορυτσάς, αρχικά με μια τάξη, η οποία ενσωματώθηκε στο Ελληνικό Σχολείο Κορυτσάς, το οποίο λειτουργούσε, αρχικά, ήδη από το 1723, και στη συνέχεια και με νέα μορφή από το 1836.

Από το 1863 άρχισε η κανονική λειτουργία του Γυμνασίου Κορυτσάς,³⁹⁸ το οποίο όμως ουσιαστικά λειτουργούσε από το Σεπτέμβριο του 1888³⁹⁹ ως πεντατάξιο (δυο προγυμνασιακές και τρεις γυμνασιακές) και εντάχθηκε στην εθνική πολιτική με την ενίσχυση των κρατικών επιχορηγήσεων μέσω της Επιτροπής προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και παιδείας, των προϋπολογισμών του βίλαετιού Μοναστηρίου και του Ελληνικού της Προξενείου,⁴⁰⁰ ενώ από το 1889 άρχισε να λειτουργεί ως πλήρες εξατάξιο (με επιπλέον την τετάρτη γυμνασιακή τάξη) και να επιχορηγείται η λειτουργία του και από τη Μπάγκειο Επιτροπή. Από το 1885 περίπου το Γυμνάσιο λειτουργούσε με πέντε γυμνασιακές τάξεις, αφού καταργήθηκαν οι προγυμνασιακές, και μετά το 1901 λειτουργούσε ως εξατάξιο.⁴⁰¹

Το Γυμνάσιο έμεινε γνωστό πλέον ως «Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς», από το κληροδότημα του μεγάλου ευεργέτη της ελληνικής εκπαίδευσης της Κορυτσάς Ιωάννη Μπάγκα. Επιχορηγούνταν όμως και από τους κατοίκους με την ίδρυση του «Λάσσο» και του Κανονισμού του, όπου αποτυπωνόταν όλο το ενδιαφέρον και η αρωγή για την ελληνική εκπαίδευση στην Κορυτσά.

Τα διδασκόμενα μαθήματα του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς κάλυπταν βασικά γνωστικά αντικείμενα της εκπαίδευσης τα χρόνια εκείνα και δινόταν έμφαση κυρίως στην κλασική και την ανθρωπιστική παιδεία.

Στο Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς φοιτούσαν μαθητές όχι μόνο από την Κορυτσά, οι οποίοι βέβαια ήταν και οι περισσότεροι – γύρω στο 70% του μαθητικού δυναμικού – αλλά και από τη γειτονική και την ευρύτερη περιοχή.

Για παράδειγμα, σημειώνουμε ότι κατά το σχολικό έτος 1887-1888 το Γυμνάσιο είχε 88 μαθητές, από τους οποίους οι 57 κατάγονταν από την Κορυτσά⁴⁰² και οι υπόλοιποι 31 από την περιφέρεια: 8 από τη Μοσχόπολη, 5 από το Φράσαρι, ανά 2 από τη Δάρδα, το Δρένοβο, τη Σέλιστα, την Τρέπισκα και Χότσιστα και ανά ένας από την Αχρίδα, τη Βοβοστίτσα, το Βογατσικό, τη Λουμπόνια, την Όπαρη, το Σάλεσι, τη Σιάτιστα και τον Τσαραπλανά. Ο τόπος όμως της καταγωγής των μαθητών διευρυνόταν ολοένα και περισσότερο, αφού την επόμενη χρονιά φοιτούσαν και μαθητές από το Βογατσικό, τη Βλάστη (το Μπλάτσι), ακόμα και την Καστοριά.⁴⁰³

Και για να αναφερθούμε και στην τελευταία σχολική χρονιά της ελεύθερης ελληνικής λειτουργίας του Γυμνασίου, στα 1904-1905, φοιτούσαν: 87 μαθητές, από τους οποίους οι 56 ήταν από την Κορυτσά και οι 31 από την περιφέρεια: 7 από τη Χότσιστα, 5 από τη Βοβοστίτσα, 4 από τη Μοσχόπολη, 2 από το Παναρίτι και ανά ένας από τον Αίνο, τη Δάρδα, το Βερνίκι, τη Πρόγρη, το Βιμπέλι, τη Μποράβα, το Βούρμπιανι, την Καστοριά, το Βογατσικό, τους Χιονάδες,

396. Ο. π., αρ. φ. 193, 4 Ιανουαρίου 1907.

397. Ο. π., αρ. φ. 194, 11 Ιανουαρίου 1907

398. Κολτσίδα Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρσινόων*, 178.

399. Ευθυμίου Α., *Ένα έγγραφο*, 134-135.

400. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου – Ήπειρος, Αλληλογραφία Επιτροπής προς ΕΕΕΠ με ελληνικές διπλωματικές αρχές), Μοναστήρι, 7 Σεπτεμβρίου 1887, αρ. 655.

401. Βούρη Σ., *Κορυτσά*, 318.

402. ΑΥΕ, φ. 1889 Β', αρ. 456.

403. ΑΥΕ, φ. 1888-1889 Β', αρ. 475.

το Ελβασάνιο και τη Ναύπακτο⁴⁰⁴ (όνομα, επώνυμο, «πατρίς» των μαθητών κεφ. 7, *Γενικοί έλεγχοι, Μαθητολογία μαθητών*).

Για τις σχολικές χρονιές 1888-1889, 1889-1890 και 1899-1900 υπάρχουν παρόμοιες αναφορές στην κατάγωγή των μαθητών του Γυμνασίου με βάση της ετήσιες εκθέσεις του Γυμνασιάρχη Γ. Αναγνωστοπούλου για τα αντίστοιχα έτη.

Τώρα, και ως προς τον εκάστοτε συνολικό αριθμό των μαθητών του Γυμνασίου, με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία για τα χρόνια 1887-1915,⁴⁰⁵ αυτός ακολουθούσε αυξομειωτικές τάσεις, ανάλογα με τις οικονομικές και εθνικές συγκυρίες, όπως για παράδειγμα σημειώνουμε: 88 μαθητές⁴⁰⁶ κατά το σχολικό έτος 1887-1888. 80 Μαθητές κατά το 1888.⁴⁰⁷ 82 μαθητές⁴⁰⁸ κατά το σχολικό έτος 1888-1889. 70 μαθητές⁴⁰⁹ κατά το σχολικό έτος 1889-1890. 21 μαθητές⁴¹⁰ κατά το σχολικό έτος 1891-1892. 45 μαθητές⁴¹¹ κατά το σχολικό έτος 1896-1897. 54 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1897-1898. 63 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1898-1899. 69 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1899-1900. 69 μαθητές⁴¹² κατά το σχολικό έτος 1900-1901. 69 μαθητές⁴¹³ κατά το σχολικό έτος 1901-1902. 72 μαθητές⁴¹⁴ κατά το σχολικό έτος 1902-1903⁴¹⁵. 90 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1903-1904. 87 μαθητές⁴¹⁶ κατά το σχολικό έτος 1904-1905. 101 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1910-1911. 99 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1911-1912. 87 μαθητές⁴¹⁷ κατά το σχολικό έτος 1912-1913. 82 μαθητές⁴¹⁸ κατά το σχολικό έτος 1914-1915:

404. ΑΥΕ, 1905 (Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής), Μοναστήρι, 18 Ιουλίου 1905, αρ. 663β.

405. Ετήσιες εκθέσεις του Γυμνασιάρχη Γ. Αναγνωστοπούλου προς την ΕΕΕΕΠ των ετών 1888-1905.

406. Κατανομή ανά τάξη των 88 μαθητών: Προγυμνασιακές: Α' 16, Β' 35 – Γυμνασίου: Α' 16, Β' 14, Γ' 7.

407. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιουκίδος*, 69.

408. Κατανομή ανά τάξη των 82 μαθητών: Προγυμνασιακές: Α' 18, Β' 19 – Γυμνασίου: Α' 18, Β' 11, Γ' 11, Δ' 5.

409. Κατανομή ανά τάξη των 70 μαθητών: Προγυμνασιακές: Α' 21, Β' 13 – Γυμνασίου: Α' 10, Β' 12, Γ' 7, Δ' 7.

410. ΑΥΕ, 1891, ΑΑΚ, Δ', Μοναστήρι, 15 Ιουνίου 1892, αρ. 84.

411. ΑΥΕ, 1897, ΑΑΚ, Β': Κορυτσά, 5 Ιουλίου 1897, χ.α., Αναγνωστόπουλος προς Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβάσιο – *Έκθεση πεπραγμένων του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς για το σχολικό έτος 1896-1897*: κατανομή ανά τάξη των 45 μαθητών: Α' 23, Β' 13, Γ' 4, Δ' 5.

412. Κατανομή ανά τάξη των 69 μαθητών: Α' 31, Β' 16, Γ' 8, Δ' 7, Ε' 7.

413. ΑΥΕ, 1903 (Μακεδονικά), 3 Μαΐου 1903, αρ. 1235, ΥΠΕΞ προς ΕΕΕΕΠ προς την οποία διαβίβαζε την (μέσω του του μητροπολίτη Πελαγονίας Αμβροσίου και μέσω του Προξενείου Μοναστηρίου) έκθεση του Μητροπολίτη Κορυτσάς Φωτίου για την κατάσταση των σχολείων της Κορυτσάς: Κατανομή ανά τάξη των 69 μαθητών: Α' 21, Β' 10, Γ' 15, Δ' 11, Ε' 8, ΣΤ' 4. Σύμφωνα με άλλη πηγή οι μαθητές, για το ίδιο σχολικό έτος 1901-1902, ανερχόταν στους 68: ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

414. ΑΥΕ, 1903 (Μακεδονικά), 3 Μαΐου 1903, αρ. 1235, ό. π.: Κατανομή ανά τάξη των 72 μαθητών: Α' 23, Β' 17, Γ' 6, Δ' 10, Ε' 9, ΣΤ' 7.

415. Σύμφωνα με άλλη αρχειακή πηγή οι μαθητές ανέρχονταν στους 71 - ΑΥΕ, 1904, ΑΑΚ-Α, 18 Απριλίου 1903, αρ. 278 – αναφορά, έκθεση του Μητροπολίτη Κορυτσάς Φωτίου για τα ελληνικά σχολεία Κορυτσάς.

416. ΑΥΕ, 1905 (Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής), Μοναστήρι, 18 Ιουλίου 1905, αρ. 663β, *Έκθεση Γυμνασιάρχη Κορυτσάς Γ. Δ. Αναγνωστόπουλου για το σχολικό έτος 1904-1905*: Κατανομή ανά τάξη των 87 μαθητών: Α' 34, Β' 22, Γ' 7, Δ' 9, Ε' 6, ΣΤ' 9.

417. Χατζηκυριακού Γ., *Ζωτικότητα, υπεροχή*, σελ. 57.

418. ΑΥΕ, 1915, ΑΑΚ-Β', Κορυτσά, 6 Ιουλίου 1915.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10
Μαθητικό δυναμικό Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς

Η εξέλιξη του μαθητικού δυναμικού του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς στα χρόνια 1887-1915					
Σχολικό έτος	Μαθητές	Σχολικό έτος	Μαθητές	Σχολικό έτος	Μαθητές
1887-1888	88	1897-1898	54	1903-1904	90
1888	80	1898-1899	63	1904-1905	87
1888-1889	82	1899-1900	69	1910-1911	101
1889-1890	70	1900-1901	69	1911-1912	99
1891-1892	21	1901-1902	69	1912-1913	87
1896-1897	45	1902-1903	72	1914-1915	82

Συγκεκριμένα, για το σχολικό έτος 1914-1915, το τελευταίο σχολικό έτος της ελεύθερης και αποκλειστικά ελληνικής εκπαιδευτικής λειτουργίας του Μπαγκείου Γυμνασίου, παρουσιάζουμε τα συνολικά στοιχεία μαθητολογίου των 82 μαθητών του (62 από την Κορυτσά και 20 «εκ των περίξ χωρίων και εξ άλλων μερών») – πίνακας με στοιχεία: εγγραφής, φοίτησης και τελικής βαθμολογίας:⁴¹⁹

ΠΙΝΑΚΑΣ 11
Μαθητικό δυναμικό Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς

Συνολικά στοιχεία μαθητολογίου: εγγραφή, φοίτηση, τελικό αποτέλεσμα - βαθμολογία σχολ. έτους 1914-1915												
Τάξεις	Εγγράφηκαν	Αποχώρησαν	Παρέμειναν	εξετάσθηκαν	Στάσιμοι	Επανεξετάσται	Προάχθηκαν	Απολύθηκαν	Βαθμοί			
									Σχεδόν καλώς	Καλώς	Πάνο καλώς	Άριστα
Α΄	26	9	17	14	3	6	8	-	1	6	6	1
Β΄	8	0	8	7	-	-	7	-	-	5	2	-
Γ΄	19	1	18	18	-	-	18	-	-	6	12	-
Δ΄	12	0	12	12	-	-	12	-	-	7	4	1
Ε΄	9	0	9	9	-	-	9	-	-	2	5	2
ΣΤ΄	8	1	7	7	-	-	-	7	-	3	3	1
Σύν.	82	11	71	67	3	6	54	7	1	29	32	5

Στα χρόνια 1863-1913 το Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς παρουσίασε το ακόλουθο διδακτικό προσωπικό - γυμνασιάρχες, διδάσκαλοι, καθηγητές:

Το 1863: Κικ. Νικοκλής από την Κοζάνη (γυμνασιάρχης).⁴²⁰

Το 1887: Π. Κωνσταντίνου (γυμνασιάρχης).⁴²¹

Στα 1887-1888: Αναγνωστόπουλος (γυμνασιάρχης).

Στα 1888 7 καθηγητές.⁴²²

Το 1889: Αναγνωστόπουλος (γυμνασιάρχης), Γ. Ευγενίδης, Γ. Ζαβάκης, Κ. Κωνσταντίνου, Χ. Οικονόμου, Ι. Παπίας, Β. Πούλιας και Σπ. Σπυριδάκης.⁴²³

419. Ο. π.

420. Ευαγγελίδης Τ.Ε, Παιδεία-Α, 129-130.

421. ΑΥΕ, Α.Α.Κ., Β΄, 1887, Αδριανούπολη 26 Αυγούστου 1887.

422. Καρμίτσης Χ., Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος, 69.

423. ΑΥΕ, 1888-1889, αρ. 410.

Στα 1895-1896: Ι. Βεργιάδης (γυμνασιάρχης), Γ. Γκίζας, Ε. Γκίνης, Γ. Ράμφορ, Π. Ρώττας και Β. Σύγγελορ.

Στα 1896-1897: Π. Κωνσταντίνου, Δ. Πρίφτης, Γ. Δ. Αναγνωστόπουλορ (γυμνασιάρχης), Εφραίμ Γκίνης, Γεώργιορ Κύζιαρ, Μιχαήλ Μίχαρ και Πέτρορ Ρώτταρ.⁴²⁴

Κατά το ρχολικό έτορ 1901-1902 δίδαρκαν 6 καθηγητέρ.⁴²⁵

Στα 1901-1903: Αναγνωστόπουλορ (γυμνασιάρχης), Ε. Γκίνης, Γ. Κίζαρ, Σ. Κόνταρ, Μ. Μίχαρ, Β. Πούλιαρ και Δ. Πρίφτηρ.⁴²⁶

Κατά το ρχολικό έτορ 1902-1903 δίδαρκαν 7 καθηγητέρ, υπηρετούρε δε και έναρ επιρτάτηρ.⁴²⁷

Στα 1905-1906: Αναγνωστόπουλορ (γυμνασιάρχης), Ε. Γκίνης, Χ. Δονάτορ, Δ. Πρίφτηρ, Σ. Κόνταρ, Δ. Μάρκουρ, Β. Πλαρτήραρ, Β. Πούλιαρ και Φ. Παπακωνσταντίνου.⁴²⁸

Το ρχολικό έτορ 1906-1907: Αλέξανδρορ Ζουμετίκορ, Α. Βαρκήρορ, Ε. Γκίνηρ, Χ. Δονάτορ, Σ. Κόνταρ, Δ. Μάρκουρ, Φ. Παπακωνσταντίνου, Β. Πούλιαρ και Π. Χαριριάδηρ.⁴²⁹

Κατά το ρχολικό έτορ 1909-1910: Ι. Χαντέλληρ (γυμνασιάρχης), Ε. Γκίνηρ (καθηγητήρ και επιθεωρητήρ⁴³⁰), Σ. ϑτεφανίδηρ, Σ. Κόνταρ, Ι. Μπίμπαρ, Π. Φιλιππαίορ, Π. Δημητριάδηρ, Σ. Κίρρηρ και Ι. Λαζάρου.⁴³¹

Στα 1911-1912: Μιχαήλ Πέτρορ (γυμνασιάρχης),⁴³² Πέτρορ Λαζαρίδηρ (καθηγητήρ μουρικήρ,⁴³³).

Το 1913: 8 καθηγητέρ ρε έξι τάξειρ.⁴³⁴

Κατά το ρχολικό έτορ 1914-1915 (με ολοκληρωμένο πρόγραμμα ρπουδών – έξι τάξειρ): Γ. Α. Αναγνωστόπουλορ (γυμνασιάρχης), Σπυρίδων Κόντορ, Ευάγγ. Τρούπτηρ, Αλέξαν. Πανταζήρ, Σωτήριορ Παπαχρίρτου, Παντελήρ Κοτόκορ, Πέτρορ Φιλιππαίορ, Σωτήριορ ϑουγάρηρ και Θεόδωρορ ϑοφιανόρ.⁴³⁵

Τέλορ, ρημειώνουμε ότι το κτίριο του Μπαγκείορ Γυμναρίορ καταλήφθηκε κατά τη διάρκεια του ελληνοτουρκικού πολέμου από τον τουρκικό ρτρατό και ρτη ρνέχεια από τον ελληνικό απελευθερωτικό ρτρατό (7 Δεκεμβρίου 1912), με αποτέλερμα να ρτεγαρτεί το Γυμνάριο ρε ακατάλληλη ιδιωτική οικία και να ρυναθροίζονται ρε κοινό αύλειο χώρο οι πάνω από τουρ 1.000 μαθητέρ των έξι ρχολείων – των δυο Αρτικών ϑχολών, του Παρθηναγωγείορ με τα δυο Νηπιαγωγεία και του Μπαγκείορ Γυμναρίορ.

Εκείνη την οικτηρή και άκρωρ ανεπίτρεπτη κατάσταση του διδακτηρίου του Γυμναρίορ την περιέγραψε ο Γυμνασιάρχηρ Γ. Δ. Αναγνωστόπουλορ ρε έκθερ ρου ρρορ την Μπάγκειο Επιτροπή, από την οποία και αιτούρε την άμερρη παρέμβασή τηρ για την απομάκρυνρ του Γυμναρίορ από τον αρφυκτικό χώρο του ρχολικού ργκροτήματορ και την ανέγερρη ρύγχρονορ διδακτηρίου «*επί ευρυχώρορ και καταλλήλορ οικοπέδορ, μακράν πάρηρ τύρβηρ και θορύβου*».⁴³⁶ Ρρορ χάρη τηρ Ιρτορίαρ, παραθέτομε τη ρχετική έκθερη ρτο παράρτημα.

Να ρημειωθεί ακόμα, ότι κατά τα οδυνηρά εκείνα χρορία του ελληνοτουρκικού πολέμου δεινοπαθούραν και οι καθηγητέρ του Γυμναρίορ εξαιτίαρ τηρ καθυρτήρηρ τηρ πληρωμήρ των μισθών τουρ.⁴³⁷

424. ΑΥΕ, 1897, ΑΑΚ, Β', Κορυτρά, 5 Ιουλίου 1897 - 16 Ιουλίου 1897, αρ. 121.

425. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ – αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

426. ΑΥΕ, Μοναρτήρι, 24 Ιουνίου 1903, αρ. 456.

427. ΑΥΕ, 1904, ΑΑΚ-Α, Μοναρτήρι, 18 Απριλίου 1903, αρ. 278.

428. ΑΥΕ, Μοναρτήρι, 17 Φεβρουαρίου 1906, αρ. 123.

429. ΑΥΕ, 1907 Α.Α.Κ. - ΙΘ, Μοναρτήρι, 26 Αυγούρτου 1906, αρ. 3491.

430. ΑΥΕ, 1909, ΑΑΚ-Ι', 25 Ιουνίου 1909, αρ. 517.

431. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΓ'.

432. *Πελαρτόρ*, εφημερίδα Κορυτρά, αρ. φ. 56 (21), 10 Φεβρουαρίου 1912.

433. Αρχείο Βόρδορ Θεοδώρορ, Φλώρινα.

434. Χατζηκυριακού Γ., *Ζωτικήρ, υπεροχή*, 57.

435. ΑΥΕ, 1915, ΑΑΚ-Β'.

436. Ο. π.

437. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ', Θερρραλονίκη, 25 Νοεμβρίου 1913, τηλεγράφημα – αρ. πρ. ΥΠΕΞ 32825, 26 Νοεμβρίου 1913 («Παρακαλούμην ευαρερτηθήτε απορτέλητε ημίν εγκεκριμένορ μισθολόγιορ καθηγητών το εν Κορυτρά Παγκείορ Γυμναρίορ ωρ και απαιτούμηνον πορρόν ρρορ πληρωμήν μισθών αυτών δια την τετραμηνίαν καθόρρον

Τέλος, το Γυμνάσιο Κορυτσάς επιχορηγούνταν για τη λειτουργία του από τους δωρητές και τους ευεργέτες του, από το κοινοτικό ταμείο του Λάσσου και από κρατικές δαπάνες μέσω της Επιτροπής προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, τις οποίες εισέπραττε από τα Ελληνικά Προξενεία της περιοχής.

β) Οικοτροφείο Κορυτσάς

Παράλληλα με την ίδρυση και λειτουργία του Γυμνασίου Κορυτσάς (1856) συστήθηκε με ξεχωριστό Κανονισμό και Οικοτροφείο,⁴³⁸ το οποίο στεγάστηκε σε παράπλευρο με το Γυμνάσιο οίκημα

Τη διεύθυνση του Οικοτροφείου την ανέλαβε ο Ιωάννης Παπίας, καθηγητής του Γυμνασίου και την εποπτεία του ο Απόστολος Κωνσταντίνου, ο Γυμνασιάρχης, και οι γιατροί Ναούμ Μάνου και Μιχαήλ Τούρτουλης.

Η διοίκηση και η οργάνωση του Οικοτροφείου ήταν υποδειγματική, αφού η μέριμνα για τη σωστή και άνετη διαμονή των οικοτροφών μαθητών τόσο στο οίκημα όσο και στην κοινωνία της Κορυτσάς προέβλεπε ετήσια δαπάνη 15 οθωμανικών λιρών για κάθε υπότροφο και επιπλέον και ένα αντίστοιχο ποσό γύρω στις 14 λίρες για τα προσωπικά τους έξοδα. Ειδικά, η παροχή των 14 λιρών ήταν επιβεβλημένη, αφού οι μαθητές - υπότροφοι των πέριξ περιοχών είχαν να αντιμετωπίσουν υψηλότερες δαπάνες στην Κορυτσά από ότι χρειαζόνταν στις φτωχότερες διαμονές τους.⁴³⁹

Το 1910 το Οικοτροφείο Κορυτσάς φιλοξενούσε 22 μαθητές, όπως 22 φιλοξενούσε και το 1913.⁴⁴⁰

γ) Παρθεναγωγείο Κορυτσάς

Το 1857 ιδρύθηκε το Παρθεναγωγείο Κορυτσάς, δίπλα στο μητροπολιτικό μέγαρο. Στα πρώτα χρόνια του λειτουργούσε με 2 τάξεις Νηπιαγωγείου, 4 τάξεις Δημοτικού Σχολείου και 2 ανώτερες τάξεις, ενώ αργότερα εξελίχθηκε σε Γυμνάσιο με 9 τάξεις.

Το Παρθεναγωγείο λειτουργούσε: Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 «κανονικά»,⁴⁴¹ όπως επίσης και κατά το σχολικό έτος 1873-1874, με 150 μαθήτριες και 2 διδασκάλισσες με συνολικό μισθό 12.000 γρόσια (120 οθωμανικές λίρες).⁴⁴² Το 1875 με 2 διδασκάλισσες και 150 μαθήτριες. Το 1882 (στο νεόδμητο οίκημα που χρηματοδότησε ο Γεώργιος Δοκός – παρακάτω) με 7 τάξεις, 7 διδασκάλισσες και 150 μαθήτριες. Το 1883 με 4 διδασκάλισσες.⁴⁴³ Το σχολικό έτος 1886-1887 με 4 διδασκάλισσες και 160 μαθήτριες⁴⁴⁴ και τη γενναία συνδρομή του ευεργέτη Χριστάκη Ζωγράφου. Το 1888 με 8 διδασκάλισσες και 150 μαθήτριες.⁴⁴⁵ Το 1895 με 9 τάξεις.⁴⁴⁶ Το σχολικό έτος 1901-1902 με 7 τάξεις και μια προκαταρκτική (11 τμήματα) και 395 μαθήτριες.⁴⁴⁷ Το 1903 με 8 τάξεις (11 τμήματα), 14 διδασκάλισσες και διδασκάλους και

καθ' α αναφέρει μητροπολίτης καθηγητές υποφέρουσιν εξ ανεχειας. Εντολή Γεν. Διοικητού – Διευθυντής Τσορμπατζογλου»).

438. Για τη σύσταση του Οικοτροφείου Κορυτσάς δαπανήθηκαν 45 οθωμανικές λίρες.

439. ΑΝΣΙ Α.Π.Θ. - ΣΣ (1867-1914): *Επιστολή Μιχαήλ Τούρτουλη προς Δημογεροντία Κορυτσάς*, Κορυτσά, 22, Ιουνίου 1887.

440. Χατζηκυριακού Γ., *Ζωτικότητα, υπεροχή*, 57.

441. ΕΦΣΚ, ΕΕΕ «Περί της καταστάσεως της παιδείας» 7 (1874), 213.

442. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 147, 263.

443. ΑΥΕ, 1883, ΑΑΚ, Δ'.

444. ΑΥΕ, φ. 1887 Α.Α.Κ./Δ', αρ. 570.

445. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοκίδος*, 37.

446. Ξηραδάκη Κ., *Παρθεναγωγεία, δασκάλες*, Β' τόμος, 53.

447. ΑΥΕ, 1903 (Μακεδονικά), 3 Μαΐου 1903, αρ. 1235, ΥΠΕΞ προς ΕΕΕΕΠ προς την οποία διαβίβαζε την (μέσω του μητροπολίτη Πελαγονίας Αμβροσίου και μέσω του Προξενείου Μοναστηρίου) έκθεση του Μητροπολίτη Κορυτσάς Φωτίου για την κατάσταση των σχολείων της Κορυτσάς: Κατανομή ανά τάξεις και τμήματα: Προκαταρκτική - α' τμήμα 43, β' τμήμα 42, Α' - α' τμήμα 40, β' τμήμα 40, Β' - α' τμήμα 39, β' τμήμα 40, Γ' 50, Δ' 41, Ε' 28, ΣΤ' 18 και Ζ' 14.

678 μαθήτριες.⁴⁴⁸ Το σχολικό έτος 1902-1903 με 7 τάξεις και μια προκαταρκτική (10 τμήματα) και με 430 περίπου μαθήτριες.⁴⁴⁹ Το 1911 με 683 μαθήτριες. Το 1913 με 9 τάξεις, 12 διδασκάλισσες και 806 μαθήτριες.⁴⁵⁰

Το 1882 κήκε το οίκημα όπου στεγαζόταν το Παρθεναγωγείο. Με τη γενναία όμως δωρεά του συντοπίτη Γεωργίου Δόκου αναγέρθηκε αμέσως νέο εκπαιδευτήριο⁴⁵¹ και έτσι η λειτουργία του Παρθεναγωγείου συνεχίστηκε και πάλι απρόσκοπτα με περιόνυμες διδασκάλισσες και εκατοντάδες μαθήτριες.

Το διδακτήριο του Παρθεναγωγείου Κορυτσάς ανοικοδομήθηκε πλήρως το 1896 με τις συνδρομές των Κορυτσαίων και του κληροδοτήματος του ευεργέτη Γεωργίου Αδάμ.⁴⁵² Με την αθρόα όμως προσέλευση των μαθητριών και το νέο οίκημα δεν επαρκούσε για τη στέγασή τους, γιατί η κοινότητα χρησιμοποίησε για σχολικές τάξεις και την κατοικία του Βησσαρίωνα Δούρου,⁴⁵³ στην οποία μάλιστα το 1905 ο Βησσαρίωνας Δούρος πρόσθεσε με δικές του δαπάνες και δεύτερο όροφο.

Στο Παρθεναγωγείο Κορυτσάς, με βάση τα στοιχεία του Ελεγκτικού Συνεδρίου και τις αρχειακές και βιβλιογραφικές μας πηγές,⁴⁵⁴ δίδαξαν μέχρι το 1914 24 διδασκάλισσες και 3 διδάσκαλοι:

ΠΙΝΑΚΑΣ 12
Διδακτικό προσωπικό Κορυτσάς

27 Εκπαιδευτικοί (24 διδασκάλισσες και 3 διδάσκαλοι) Παρθεναγωγείου Κορυτσάς (1857-1914)					
Επώνυμο όνομα	Καταγωγή σπουδές	Σχολικά έτη	Επώνυμο όνομα	Καταγωγή σπουδές	Σχολικά έτη
Κουντουριάτη Αικατερίνη (διευθύντρια)		1857 και μετά	Σωτηριάδης Βασίλειος		1903
Ευαγγέλου Μαρία		1895-1897	Π' ευαγγέλου Νικόλαος		1903
Ράμμου - Τουρτούρη Αρσινόη Δ.	Απόφοιτη Ελισαβετίου Παρθεναγ. Ιωαννίνων	προ και μετά του 1897	Ζαχαριάδου Μαριάνθη		1907-1911
Πηδώνια Κομνηνή Γ.		1897-1898	Βλάχου Αρτεμισία Νικ.		1910-1912
Μάνδρου Ελπινίκη Κοσμά	Δυρράχιο	1901-1903 1907-1909 1911-1913	Δουδούλη Άννα Κων.	Κοζάνη	1910-1911

448. ΑΥΕ, 1904 ΑΑΚ., 3 Μαΐου.

449. ΑΥΕ, 1904, ΑΑΚ-Α, Μοναστήρι, 18 Απριλίου 1903, αρ. 278 – αναφορά, έκθεση του Μητροπολίτη Κορυτσάς Φωτίου για τα ελληνικά σχολεία Κορυτσάς. Σύμφωνα με άλλη πηγή οι μαθήτριες στα ίδια τμήματα ανέρχονταν στις 424: Κατανομή ανά τάξεις και τμήματα: Προκαταρκτική - α' τμήμα 45, β' τμήμα 55, Α' - α' τμήμα 40, β' τμήμα 45, Β' - α' τμήμα 40, β' τμήμα 40, Γ' 57, Δ' 48, Ε' 29, ΣΤ' 12 και Ζ' 13 – ΑΥΕ, 1903 (Μακεδονικά), 3 Μαΐου 1903, αρ. 1235.

450. Χατζηκυριακού Γ., *Ζωτικότητα, υπεροχή*, 57.

451. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*, 7 – Στην πρόσοψη του παρθεναγωγείου αναγραφόταν: *Ελληνικών Παρθεναγωγείων Κορυτσάς του φιλομούσου Γεωργίου Θεοδώρου Δόκου ου το όνομα ως ευεργέτου η πατρίς ενγνωμονούσα χρυσούς γράμμασιν αναγέγραφεν εις μνημόσυνον αιδιον του ιδρυτού και της συζύγου αυτού Ευγενίας και των θυγατέρων αυτού Θεοδώρας και Αικατερίνης. Εν έτει Σωτηρίω 1882, μηνί Νοεμβρίω.*

452. Γερβάσιος Ωρολογάς, *Επιστολές (1896)*, ΗΕ 28 (1979), 411-412 (27 Αυγούστου, 28 Σεπτεμβρίου 1896).

453. ΑΙΒΕ - Αλληλογραφία Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβασίου Ωρολογά – ΚΜΚ (1895-1900), *Μητροπολίτης Κορυτσάς Γερβάσιος προς Μητροπολίτη Πελαγονίας*, Κορυτσά 22 Νοεμβρίου 1896.

454. Έκθεσις Δημογεροντίας Κορυτσάς, 3-5' Ξηραδάκη Κ., *Παρθεναγωγεία, δασκάλες*, Β' τόμος, 53-54 (όπου μνημονεύονται 15 διδασκάλισσες' Κολτσιδάς Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμόνων*, 183 – πίνακας 21' Οικονόμου Φ., *Σχολεία*, 89-90' ΑΥΕ, 1903 (Μακεδονικά), 3 Μαΐου 1903, αρ. 1235' πρβλ. και Ισμιρλιάδου Α., *Κοριτσά*, 78-79.

Αγγελίδου Δομν.		1903	Δουδούλη Ελευθερία Κων.	Κοζάνη	1910-1911
Άμζου Πολυξένη		1903	Σιναπίδου Ευλαμπία		1914-1917
Γιαννάκη Αικατερίνη		1903	Σιναπίδου Μαρία		1914-1917
Κυριακού Παρασκευή		1903	Λαζαρίδης Πέτρος (μουσικοδ.)		
Παπαϊωάννου Χαρίλαος		1903	Μεταλληνού Αγγελική Β.	Κορυτσά	
Καραστεργιοπο ύλου Θ. (διευθύντρια)		1903	Μιτσίου Θεοδώρα (διευθύντρια)	Κορυτσά Απόφοιτη Ζαπείου Κων/πολης	
Κωνσταντινίδου Ευφρ.		1903	Παπαγιάννη Ελένη	Θεσ/νίκη	
Χατζή- Σωτηριάδης Βασίλειος		1903	Παπαγιάννη Παυλίνα	Θεσ/νίκη	
Λοικά Ελένη		1903	Παπαευγενίου Αλεξάνδρα	Λιτόχωρο	
Αλιλόζη Ευανθία		1903	Παπαευγενίου Αρετή	Λιτόχωρο	
Γιαννάκη Κατίνα			Χ΄ Ιωάννου Χαρίκλεια	Ρέσνα	
Μάνδρου Ελπινίκη		1903			
Σημείωση: Για τους διδασκάλους από το Λαζαρίδη Πέτρο μέχρι το τέλος δε γνωρίζουμε τον ακριβή χρόνο ανάμεσα στα έτη 1857-1914 κατά τα οποία δίδασκαν.					

δ) Αστικές Σχολές Κορυτσάς (Α΄-Β΄) (Αστική Σχολή Αρρένων)

Το 1867 ιδρύθηκαν οι δυο Αστικές Σχολές Αρρένων στην Κορυτσά⁴⁵⁵ και λειτουργούσαν με τις δωρεές του ευεργέτη Αναστασίου Αβραμίδη-Λιάκτση, του Ναούμ Κωνσταντίνου και του κοινοτικού ταμείου Λάσσο.

Οι Αστικές Σχολές της Κορυτσάς παρείχαν υψηλό μορφωτικό επίπεδο στους μαθητές τους, τέτοιο που τους επέτρεπαν να συνεχίζουν τις σπουδές τους στην Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης και να στεγάζονται στο Οικοτροφείο της Αγίας Φωτεινής.

Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 λειτουργούσε Αστική Σχολή Αρρένων (δε γνωρίζουμε αν ήταν αυτοδύναμη Σχολή ή αναφερόταν στην Α΄ ή στη Β΄ Αστική Σχολή) μαζί με μια γυμνασιακή τάξη.⁴⁵⁶ Κατά το 1888 στην «Αστική Σχολή Αρρένων», δε διευκρινιζόταν στην Α΄ ή στη Β΄, δίδασκαν 7 διδάσκαλοι σε 320 μαθητές.⁴⁵⁷ Κατά το σχολικό έτος 1888-1889 η Α΄ Αστική Σχολή ήταν εξατάξια.⁴⁵⁸ Κατά το σχολικό έτος 1894-1895 η Α΄ Αστική Σχολή ήταν εξατάξια και η Β΄ Αστική Σχολή πεντατάξια.⁴⁵⁹

455. Σχετικά με την ίδρυση των δυο Αστικών Σχολών στην Κορυτσά αναφέρονται δυο πληροφορίες: Η μια θεωρεί ότι και οι δυο Αστικές Σχολές ιδρύθηκαν μαζί το 1867 και η άλλη ότι το 1867 ιδρύθηκε η πρώτη και η δεύτερη κατά το σχολικό έτος 1905-1906, τότε που προέκυψε η ανάγκη της εκπαίδευσης όλο και περισσότερων μαθητών και υπήρξε και η έκτακτη οικονομική αρωγή του Ναούμ Κωνσταντίνου με τις 11,05 (οθωμανικές) λίρες και τις 900 (στερλίνες) λίρες (Λάσσο Κορυτσάς, Πεπραγμένα, 7, 15).

456. ΕΦΣΚ, ΕΕΕ, «Περί της καταστάσεως της παιδείας», 7 (1874), 213.

457. Καρμίτσης Χ., Γεωγραφία Κορυτσάς- περιοικήδος, 69.

458. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Μοναστήρι, 7 Σεπτεμβρίου 1887, αρ. 655.

459. Καλλιμαχος, Κορυτσά (ΗΕ), 274-278.

Κατά το σχολικό έτος 1891-1892 δίδαξε στην Α΄ Αστική Σχολή ο διδάσκαλος Αδάμ Παρθενίου.⁴⁶⁰ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 στην Α΄ Αστική Σχολή Κορυτσάς μαθήτευαν 644 μαθητές σε 6 τάξεις και μια προκαταρκτική (14 τμήματα) και κατά το σχολικό έτος 1902-1903 αντίστοιχα 678 μαθητές σε ισάριθμες τάξεις και τμήματα⁴⁶¹ και δίδασκαν 14 διδάσκαλοι: Χρήστος Α. Βαλαούρης, Δημ. Γ. Βόριας, Βλαδίμηρος Γκίνης, Χρ. Θώμου, Αλεξ. Κονδύλης, Γεώργιος Κρόης, Σωτήρ. Λαζάρου, Διαμ. Μαντόπουλος, Νικ. Παπαευαγγέλου (διευθυντής), Αθαν. Παπα Ιλαρίωνος, Κωνστ. Παπακοσμάς, Ευθύμιος Παπανικολάου, Νικ. Τάντου και Ευθ. Φράσαρης.⁴⁶² Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 οι διευθυντές αντίστοιχα των δυο Αστικών Σχολών ήταν ο Φ. Μάνος και ο Αλέξ. Κονδύλης.⁴⁶³

Στα 1913: η μεν Α΄ Αστική Σχολή, η οποία εξακολουθούσε να είναι εξατάξια, λειτουργούσε με 10 διδασκάλους, η δε Β΄ Αστική Σχολή, η οποία εξακολουθούσε να είναι πεντατάξια, λειτουργούσε με 5 διδασκάλους, ενώ και οι δυο Σχολές είχαν 716 μαθητές.⁴⁶⁴

ε) Νηπιαγωγεία Κορυτσάς

Το 1872 ιδρύθηκαν στην Κορυτσά δυο Νηπιαγωγεία⁴⁶⁵ με τις προσωπικές δαπάνες του ευεργέτη Βασίλειο Τσάτση.⁴⁶⁶ Κατά καιρούς όμως λειτουργούσαν στην Κορυτσά και τρία Νηπιαγωγεία.

Το 1873 η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Κορυτσάς με την Εκπαιδευτική Επιτροπή της έκτισε το εκπαιδευτήριο στο οποίο στεγάστηκαν τα δυο Νηπιαγωγεία, τα οποία είχαν 120 νήπια το καθένα και λειτουργούσαν με 3 διδασκάλισσες και 2 επιστάτριες.⁴⁶⁷

Για το 1876 καταγραφόταν η λειτουργία Νηπιαγωγείου και τονιζόταν η ανάγκη για τη σύσταση και άλλων ώστε να φιλοξενούνταν όλα τα νήπια της Κορυτσάς.⁴⁶⁸

Κατά το σχολικό έτος 1882-1883 τα Νηπιαγωγεία (δυο και πάλι) λειτουργούσαν με 486 μαθήτριες⁴⁶⁹ και δαπάνες μισθοδοσίας 71 οθωμανικών λιρών. Το 1883 λειτουργούσαν 3 Νηπιαγωγεία.⁴⁷⁰ Το σχολικό έτος 1886-1887 φοιτούσαν και πάλι (στα 3 Νηπιαγωγεία) 486 νήπια και δίδασκαν 3 νηπιαγωγοί,⁴⁷¹ το 1888 (στα 3 Νηπιαγωγεία) δίδασκαν 5 διδασκάλισσες σε 300 νήπια,⁴⁷² το σχολικό έτος 1901-1902 φοιτούσαν 425 νήπια (280 στο Α΄ και 145 στο Β΄ Νηπιαγωγείο), αυξήθηκαν όμως σε 548 νήπια (395 στο Α΄ και 153 στο Β΄ Νηπιαγωγείο) κατά

460. ΑΙΒΕ - ΑΑΔ (1903-19063).

461. ΑΥΕ, 1903 (Μακεδονικά), 3 Μαΐου 1903, αρ. 1235, ΥΠΕΞ προς ΕΕΕΕΠ προς την οποία διαβίβαζε την (μέσω του Μητροπολίτη Πελαγονίας Αμβροσίου και μέσω του Προξενείου Μοναστηρίου) έκθεση του Μητροπολίτη Κορυτσάς Φωτίου για την κατάσταση των σχολείων της Κορυτσάς: Κατανομή ανά τάξεις και τμήματα: Σχολικό έτος 1901-1902: 644 μαθήτριες: Προκαταρκτική - α΄ τμήμα 75, β΄ τμήμα 72, Α΄ - α΄ τμήμα 59, β΄ τμήμα 61, γ΄ τμήμα - , Β΄ - α΄ τμήμα 52, β΄ τμήμα 50, Γ΄ - α΄ τμήμα 51, β΄ τμήμα 50, Δ΄ - α΄ τμήμα 38, β΄ τμήμα 37, Ε΄ - α΄ τμήμα 26, β΄ τμήμα 30 και ΣΤ΄ 43. Σχολικό έτος 1902-1903: 678 μαθήτριες: Προκαταρκτική - α΄ τμήμα 75, β΄ τμήμα 70, Α΄ - α΄ τμήμα 42, β΄ τμήμα 43, γ΄ τμήμα 45, Β΄ - α΄ τμήμα 54, β΄ τμήμα 55, Γ΄ - α΄ τμήμα 54, β΄ τμήμα 54, Δ΄ - α΄ τμήμα 46, β΄ τμήμα 44, Ε΄ - α΄ τμήμα 23, β΄ τμήμα 26 και ΣΤ΄ 47.

462. Έκθεσις Δημογεροντίας Κορυτσάς ΑΥΕ, Αθήνα 3 Μαΐου 1903 (φάκ. 1904 Α.Α.Κ.). Σύμφωνα με άλλη αρχειακή πηγή δίδασκαν 14 διδασκάλους σε 14 τμήματα 740 μαθητές, υπηρετούσαν δε και ένας επιμελητής και δυο επιστάτες - ΑΥΕ, 1904, ΑΑΚ-Α Μοναστήρι, 18 Απριλίου 1903, αρ. 278, ΑΥΕ, 1903 (Μακεδονικά), 3 Μαΐου 1903, αρ. 1235.

463. Πελασγός, εφημερίδα Κορυτσάς, αρ. φ. 56 (21), 10 Φεβρουαρίου 1912.

464. Χατζηκυριακού Γ., Ζωτικότητα, υπεροχή, 57.

465. Το ένα Νηπιαγωγείο ήταν γνωστό με την επωνυμία «Νηπιαγωγείο του Αγίου Γεωργίου».

466. Καρμίτσης Χ., Γεωγραφία Κορυτσάς- περιοικίδος, 14-15 - πρβλ. και Οικονόμου Φ., Σχολεία, 90.

467. Καρμίτσης Χ., Γεωγραφία Κορυτσάς- περιοικίδος, 14-15.

468. «... πρώτη δε βάση των Σχολείων ορίζονται τα νηπιαγωγεία και ανάγκη προς τω υπάρχοντι νηπιαγωγείω να συστηθώσι και έτερα ίνα παραληφθώσιν άπαντα τα νήπια της πόλεως αμφοτέρων των φύλων αυτής») - Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης, Οι Κανονισμοί των Ορθόδοξων Ελληνικών Κοινοτήτων 1984, σελ. 347 (Κανονισμός των Σχολείων, κεφ. Α΄, άρθρο 1ον) - και στο παράρτημα.

469. ΑΥΕ, φ. 1883, Μοναστήρι, 14 Ιανουαρίου 1883.

470. ΑΥΕ, 1883, ΑΑΚ, Δ΄, Μοναστήρι, αρ. 53, 14 Ιανουαρίου 1883.

471. ΑΥΕ, φ. 1887, Α.Α.Κ. ΙΔ΄, Μοναστήρι, 14 Οκτωβρίου 1887, αρ. 570.

472. Καρμίτσης Χ., Γεωγραφία Κορυτσάς- περιοικίδος, 14-15.

το σχολικό έτος 1902-1903⁴⁷³ και αντίστοιχα και οι νηπιαγωγοί σε πέντε: η διευθύντρια Ελένη Λουκά και οι νηπιαγωγοί Ευανθία Αλυλιόζη, Αθηνά Ευαγγέλου, Αλεξάνδρα Ιωάννου, Κλεονίκη Τόμτσου.⁴⁷⁴

Τέλος, να σημειωθεί ότι για τη σχολική χρονιά 1905-1906 κρίθηκε από τη Σχολική Εφορεία της Κορυτσάς η ανάγκη να λειτουργήσει και τρίτο Νηπιαγωγείο, αφού τα δυο υπάρχοντα αδυνατούσαν να φιλοξενήσουν όλα τα νήπια.⁴⁷⁵

στ) Ορφανοτροφείο Κορυτσάς

Στα 1896, τουλάχιστον, λειτουργούσε στην Κορυτσά Ορφανοτροφείο, για το οποίο ο ευεργέτης Γεώργιος Αδάμ με διαθήκη του άφησε σχετικό κληροδότημα.⁴⁷⁶

Πρέπει να υπενθυμίσουμε εδώ ότι με συμβολαιογραφική πράξη – δωρητήριο συμβόλαιο του ευεργέτη της εκπαίδευσης Κορυτσάς Ιωάννη Μπάγκα που υπέγραψε στις 16 Αυγούστου 1889, οριζόταν και σχετικό ποσό για τη δημιουργία Κεντρικού Ορφανοτροφείου Αρρένων στην Αθήνα και στη συνέχεια και παράρτημα στην Κορυτσά,⁴⁷⁷ όπου και θα προτιμούνταν τα ορφανά με καταγωγή την Κορυτσά και τη Μακεδονία⁴⁷⁸ παράρτημα το οποίο και έγινε στη συνέχεια, αφού γι' αυτό (το Ορφανοτροφείο Κορυτσάς) εκδηλωνόταν το ενδιαφέρον και άλλων ευεργετών και δωρητών.

Περιώνυμοι διδάσκαλοι:

α) Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης

Ο Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης, ιερομόναχος, γεννήθηκε στη Μοσχόπολη, όπου και μαθήτευσε στα περίφημα εκπαιδευτήριά του.

Δίδαξε ως διδάσκαλος στη Νέα Ακαδήμεια της Μοσχόπολης, όπου διετέλεσε και διευθυντής της. Στα χρόνια του η Ελληνική Σχολή Μοσχόπολης έφτασε στο απόγειο της οργάνωσης και της λειτουργίας της, η δε ακτινοβολία της κάλυπτε ολόκληρο το βαλκανικό χώρο.

Ο Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης συνέβαλε αποφασιστικά στην κοινωνική και πνευματική επικοινωνία της ευρύτερης περιοχής του με το «*Τετράγλωσσον των τεσσάρων κοινών διαλέκτων, ήτοι της απλής Ρωμαϊκής, της τε εν Μοισία Βλαχικής, της Βουλγαρικής και της Αλβανικής*» λεξικό του, το οποίο εξέδωσε στη Βιέννη το 1794 και με το οποίο για πρώτη φορά μελετήθηκε και η αρωμουνική (η κουτσοβλαχική – η βλαχική) γλώσσα της γενέτειράς του.⁴⁷⁸

β) Ζουμετικός Αλέξανδρος

Ο Αλέξανδρος Ζουμετικός ήταν ο περίφημος διδάσκαλος (1880-1888 και 1896-1912) και γυμνασιάρχης (1903)⁴⁷⁹ στο Γυμνάσιο Μοναστηρίου,⁴⁸⁰ «σοφός, αρτίας ευρωπαϊκής μορφώσεως και αδάμαστος εις φρόνημα».⁴⁸¹

473. ΑΥΕ, 1903 (Μακεδονικά), 3 Μαΐου 1903, αρ. 1235.

474. Έκθεσις Δημογεροντίας Κορυτσάς Χατζηκυριακού Γ., *Ζωτικότητα, υπεροχή*, 57 (όπου αναφέρονται ότι δίδασκαν 6 νηπιαγωγοί).

475. Λάσσο Κορυτσάς, *Πεπραγμένα*, 9.

476. ΑΙΒΕ - Αλληλογραφία Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβασίου Ωρολογά – ΚΜΚ (1895-1900), *Μητροπολίτης Κορυτσάς Γεβράσιος προς τον Πελαγονίας Κοσμά*, 26 Αυγούστου 1896.

477. *Συλλογή δωρεάς Ι. Μ. Μπάγκα*, 4.

478. Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης, *Εισαγωγική διδασκαλία*.

479. Ξηραδάκη Κ., *Παρθεναγωγεία, δασκάλες*, 19.

480. Κολτσίδα Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμούνων*, 464, passim.

481. Χατζής Δ., *Ιστορία Μακεδονικού Αγώνος*, 46.

Ο Αλέξανδρος Ζουμετικός διετέλεσε κατά το σχολικό έτος 1906-1907 γυμνασιάρχης και στο Γυμνάσιο Κορυτσάς (Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς), όπως, σε διάφορα σχολικά έτη, και γυμνασιάρχης στα Γυμνάσια Αδριανούπολης⁴⁸² και Θεσσαλονίκης.⁴⁸³

γ) Καβαλλιώτης Θεόδωρος

Ο Θεόδωρος Καβαλλιώτης θεωρείται Μέγας Διδάσκαλος του Γένους⁴⁸⁴ με σημαντική προσφορά στα ελληνικά γράμματα και στην πνευματική και κοινωνική ζωή των επίμαχων χρόνων του 18^{ου} αιώνα.

Δίδαξε ως διδάσκαλος στη Νέα Ακαδημία της Μοσχόπολης, όπου διετέλεσε και διευθυντής της και στα χρόνια του τα ελληνικά γράμματα και η ελληνική εκπαίδευση και παιδεία παρουσίασαν θεαματική και ουσιαστική άνθιση και πρόοδο.

Όπως και ο συνάδελφός του Δανιήλ Μοσχοπολίτης, έτσι και ο Θεόδωρος Καβαλλιώτης μελέτησε τη γλωσσική πολυμορφία της ευρύτερης περιοχής του και συνέβαλε στην κοινωνική ηρεμία και επικοινωνία. Ως αποτέλεσμα της μελέτης των τοπικών γλωσσών και των τοπικών ιδιωμάτων εξέδωσε στα 1770 στη Βενετία λεξικό «Ελληνικόν, Βλαχικόν και Αλβανικόν».⁴⁸⁵

δ) Καρμίτσης Χ.

Ο Χ. Καρμίτσης καταγόταν από το Μοναστήρι (Πελαγονίας) και δίδαξε ως καθηγητής στο Αστικό Σχολείο και στη συνέχεια και από το 1887 στο Μπάγκειο Γυμνάσιο της Κορυτσάς.

Ο Χ. Καρμίτσης παρέμεινε γνωστός για τη συγγραφή του βιβλίου του «Γεωγραφία της Κορυτσάς και της περιοικίδος προς χρήσιν των κατωτέρων τάξεων του αστικού σχολείου των αρρένων και του παρθεναγωγείου της πόλεως», το οποίο τυπώθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1888.⁴⁸⁶

Το βιβλίο του κάλυψε την πρόταση του Συλλόγου προς διάδοση των Ελληνικών Γραμμάτων, την οποία διατύπωσε το 1879 στο Συνέδριο των πολιτιστικών Συλλόγων στην Αθήνα σχετικά με τη συγγραφή βιβλίων τοπιογραφίας, πατριδογνωσίας και ανθρωπογεωγραφίας από εκπαιδευτικούς των κατά τόπους σχολείων. Ο Χ. Καρμίτσης ήταν ο πλέον κατάλληλος και ενδεδειγμένος, ως καθηγητής για μια σειρά πολλών ετών, αλλά και μακροχρόνιος κάτοικος της Κορυτσάς, για τη συγγραφή της «Γεωγραφίας» της (φυσικής, πολιτικής, δραστηριοτήτων και πολιτισμού) με την οποία έφερε σε άμεση επαφή τους μαθητές του με την τοπική ιστορία και το περιβάλλον τους και συνέβαλε στην αυτογνωσία και στην εμπέδωση της ελληνικής τους συνείδησης καθώς και «στην καλλιέργεια της τοπικής εθνικής ταυτότητάς τους».⁴⁸⁷

ε) Λαζαρίδης Πέτρος

Ο Πέτρος Λαζαρίδης γεννήθηκε στο Μοναστήρι (Πελαγονίας), όπου έμαθε και τα πρώτα του γράμματα. Λίγο αργότερα σπούδασε μουσική στο Ωδείο της Θεσσαλονίκης.

Ακολουθώντας το διδασκαλικό επάγγελμα δίδαξε το σχολικό έτος 1910-1911 στη Μοδέστειο Σχολή του Πισοδερίου και ως καθηγητής της μουσικής στο Γυμνάσιο Κορυτσάς

482. Τσάλλης Π.Γ., *Το δοξασμένο Μοναστήρι* – Αριστοτέλης, 66-67.

483. Βαβούσκος Κ.Α., *Ελληνισμός Πελαγονίας*, 24 (σημ. 21) Λούστας Ν.Α., *Εκπαίδευση*, 31.

484. Κεκριδής Ε.Ν., *Θεόδωρος Καβαλλιώτης* (όπου και πλήρης ενημέρωση).

485. Καβαλλιώτης Θ.Α., *Λεξικόν*.

486. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς – περιοικίδος* (και Αριστοτέλης, 175 (1986), 1-50) – Σημειώνουμε τα τμήματα και τα κεφάλαια των τεσσάρων μερών (Α-Δ) του βιβλίου για μια πρώτη γνωριμία με τη θεματολογία του: Α. Κορυτσά: Πολιτική άποψις, Αι συνοικίαι, Οι κάτοικοι, Τα Δημόσια κτίρια και Ιδρύματα, Αγορά - εμπορία - τέχνη - βιομηχανία, Η Ιστορία. Β. Η Περιοικίς: Φυσική άποψις, Η φυσική θέσις της Κορυτσάς, Το έδαφος, Το κλίμα, Τα προϊόντα, Αι κόμμαι και αι κωμοπόλεις, Γενική άποψις του τόπου. Γ. Η Επαρχία: Πολιτική διαίρεσις, Εκκλησιαστική διαίρεσις. Δ. Γη - Παν: Χώρα, Κράτος, Ήπειροι και ωκεανοί.

487. Ισμυρλιάδου Α., *Κοριτσά*, 118.

(Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς) κατά το σχολικό έτος 1911-1912 και στο Γυμνάσιο της Φλώρινας, όπου και εγκαταστάθηκε οριστικά μετά το 1912.⁴⁸⁸

στ) Σκενδέρης Κωνσταντίνος

Ο Κωνσταντίνος Χρ. Σκενδέρης, διδάσκαλος, εκδότης και μέγας αγωνιστής, γεννήθηκε το 1864 στη Μοσχόπολη, όπου έμαθε και τα πρώτα του γράμματα.

Σπούδασε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, από την οποία αποφοίτησε το 1888. Στη συνέχεια άσκησε το διδασκαλικό επάγγελμα σε ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου⁴⁸⁹ – στην περιοχή Κορυτσάς και Μοσχόπολης – και διακρίθηκε για τον πατριωτικό του ενθουσιασμό και την αντίστασή του κατά της αυστριακής, ιταλικής και ρουμανικής πολιτικής και εκπαιδευτικής προπαγάνδας. Από το 1891 εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Κορυτσά και κατέστη ο κορυφαίος εθνικός και κοινωνικός παράγοντας του ελληνικού στοιχείου στην ευρύτερη περιοχή με το τυπογραφείο, το βιβλιοπωλείο και τις εκδόσεις του και κυρίως με την έκδοση της εφημερίδας «Πελασγός».

Ο Κωνσταντίνος Σκενδέρης παρουσίασε έντονη κοινωνική, εκπαιδευτική, εθνική και πολιτική δραστηριότητα με την ατέρμονη προσφορά του, τόσο με τις γραμμές της εφημερίδας του, όσο και με τις προσωπικές θυσίες και τους αγώνες του, τόσο στο Μακεδονικό όσο και στο Βορειοηπειρωτικό Αγώνα και τη συμμετοχή του στο Ηπειρωτικό Συνέδριο του Δελβίνου (που επικύρωσε το Πρωτόκολλο της Κέρκυρας), ενώ κατά την περίοδο 1915-1920 εκλέχθηκε δυο φορές βουλευτής του Νομού Κορυτσάς. Αργότερα εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, όπου συνέχιζε μέχρι το 1947 να εκδίδει την εφημερίδα του με τον τίτλο «Πελασγός Κορυτσάς» και να παρουσιάζει έντονη κινητικότητα για τα δίκαια του βορειοηπειρωτικού ελληνισμού. Επιπλέον, θυμίζουμε ότι ο Κωνσταντίνος Σκενδέρης στα χρόνια 1931-1947 εξέδιδε και το εγκυκλοπαιδικό Ημερολόγιο «Πελασγός» (συνολικά 12 τόμους), ενώ δημοσίευε ασταμάτητα επίκαιρα άρθρα και αξιόλογες ιστορικές μελέτες (*Ιστορία της Μοσχοπόλεως* (Κορυτσά 1906 – Αθήνα 1928), *Ιστορία του Βορειοηπειρωτικού Αγώνος* (Αθήνα 1929), *Λεύκωμα και Ιστορία του Αγίου Όρους, Λεύκωμα Αγωνιστών Βορείου Ηπείρου* κ.ά.).

Υπήρξε ιδρυτικό μέλος, όπως και πρόεδρος, του Βορειοηπειρωτικού Συλλόγου Αθηνών και του Συλλόγου «Σελασφόρος» και έχει τιμηθεί με το παράσημο του Μακεδονικού Αγώνα 1903-1909, όπως και με το παράσημο της Αυτόνομης Ηπείρου 1914 και του Βασιλικού Τάγματος του Φοίνικα 1948.

Πέθανε στην Αθήνα το 1959, όπου κηδεύτηκε στο Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών με δαπάνες του Δήμου Αθηναίων, αναγνωρίζοντάς του την εθνική του προσφορά.⁴⁹⁰

ζ) Τέρπος Νεκτάριος

Ο Νεκτάριος Τέρπος, λόγιος και διδάσκαλος του Γένους, πρόδρομος του Κοσμά του Αιτωλού, γεννήθηκε το 1690 στη Μοσχόπολη, όπου και μαθήτευσε στα περίφημα εκπαιδευτήριά του.

Ο Νεκτάριος Τέρπος, «ο βλαχόφωνος βορειοηπειρώτης Διδάσκαλος του Γένους, ανήκει στους λογίους και εναρέτους κληρικούς που διακρίθηκαν στα μέσα της 17΄ εκατονταετηρίδας. Με τους αγώνες και τη γενικότερη πνευματική του δραστηριότητα συνέβαλε αποφασιστικά στην ανάσχεση του κύματος του εξισλαμισμού και στην αποφυγή του εκτουρκισμού στις ΒΔ ακριτικές περιοχές του ελληνικού χώρου».⁴⁹¹

488. Αρχείο Βόσδου Θεοδώρου, Φλώρινα· *Φωνή της Φλωρίνης*, εφημερίδα Φλώρινας, αρ. φ. 1819, 20 Νοεμβρίου 1998· πρβλ. Κολτσιδής Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμούνων*, 444, 448, 465-466

489. Μαγκαφάς Π.Κ. – Παπαδόπουλος Β.Γ., *Ιστορικό Αρχείο ΙΒΕ*, 63.

490. ΑΙΒΕ – ΑΚΣ («Αίθουσα Κωνσταντίνου Σκενδέρη») – επίσημα έγγραφα, αρχειακό υλικό Αυτόνομιστικού Αγώνα Βόρειας Ηπείρου, 1914, σειρά εφημερίδας *Πελασγός*, ντοκουμέντα, φωτογραφίες κ.ά.)· Κραγιτίης Β., *Το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα*, 7-9.

491. Τρίτος Μ.Γ., *Νεκτάριος Τέρπος* (ΗΗ), 85.

Δίδαξε ως διδάσκαλος στη Νέα Ακαδημία της Μοσχόπολης, όπου διετέλεσε και διευθυντής της. Στα χρόνια του η ελληνική εκπαίδευση στη Μοσχόπολη παρουσίασε τη βέλτιστη άνοδό της με τα οργανωμένα εκπαιδευτικά προγράμματα και τη διδασκαλία ανώτερων γνώσεων και επιστημών.

Το βασικό του έργο «*Βιβλιάριον καλούμενον Πίστις*» ή «*Πίστις*», όπως είναι πιο γνωστό, δημοσιεύθηκε με χρηματοδότηση του μεγαλέμπορου Μοσχοπολίτη Χατζή Μιχάλη Γκούστα στη Βενετία το 1732 και γνώρισε 10 αλληπάλληλες εκδόσεις.⁴⁹²

η) Χαλκείας Ιωάννης

Ο Ιωάννης Χαλκείας γεννήθηκε στη Μοσχόπολη γύρω στα 1667, όπου έμαθε και τα πρώτα του γράμματα. Μετά βρέθηκε στη Βενετία και εκεί συνέχισε τις σπουδές του.

Ο Ιωάννης Χαλκείας κατέστη ο περίφημος διδάσκαλος και σχολάρχης στη Φλαγγίνειο Σχολή της Βενετίας⁴⁹³ Δίδαξε όμως το 1730 και στο Ελληνικό Σχολείο της Μοσχόπολης, οπότε και τα προγράμματά του αναβαθμίστηκαν με την εισαγωγή νέων προγραμμάτων σπουδών, τα οποία και ώθησαν σε υψηλά επίπεδα την ελληνική εκπαίδευση.

Περιώνυμοι μαθητές:

α) Αδάμ Γεώργιος

Ο Γεώργιος Αδάμ Α., μεγάλος ευεργέτης της ελληνικής εκπαίδευσης της Κορυτσάς, γεννήθηκε στην Κορυτσά το 1855 «*εκ πτωχών γονέων μεν αλλά τιμιωτάτων και ευσεβεστάτων οίτινες επορίζοντο τα προς το ζην διά της εντίμου εργασίας των*».

Ο Γεώργιος Αδάμ έμεινε, νήπιο ακόμα, ορφανός από πατέρα και μετά από δύσκολα χρόνια «*δεκαεξαετής γενόμενος αποπερατώσας το τότε υπάρχον ελληνικόν σχολείον της πατρίδος του Κορυτσάς, μετέβη εις Σιβίλ ελ Κομ της Αιγύπτου, όπου προ ετών είχαν μεταβή και οι πρεσβύτεροι αδελφοί του*».⁴⁹⁴

Στην Αίγυπτο Ο Γεώργιος Αδάμ προόδευσε και πλούτισε και με τη διαθήκη του κληροδότησε πάνω από 4.000 αιγυπτιακές λίρες αποκλειστικά για τη συντήρηση των Σχολείων και του Ορφανοτροφείου της Κορυτσάς.⁴⁹⁵

β) Βρέττας Κωνσταντίνος

Ο Κωνσταντίνος Βρέττας γεννήθηκε στη Μοσχόπολη, όπου και μαθήτευσε στα περίφημα εκπαιδευτήριά της. Στη συνέχεια σπούδασε ιατρική στο Παττάβιο της Ιταλίας και αργότερα και Θεολογία στη Χάλκη.

Ο Κωνσταντίνος Βρέττας άσκησε με απόλυτη επιτυχία το επάγγελμα του γιατρού, η φήμη του μάλιστα έφτασε μέχρι και την αυλή του Διοικητή του Βερατίου Κουρτ πασά, στις υπηρεσίες του οποίου (1777-1787) έχαιρε μεγάλης εκτίμησης και θεωρούνταν πολύτιμος σύμβουλος και εξαιρετικός γιατρός.

492. «Πίστις» του Νεκταρίου Τέρπου – οι 10 αλληπάλληλες εκδόσεις της: 1732 (πρώτη – Βενετία), 1733, 1734, 1750, 1755, 1756, 1779, 1779, 1813, 1818). Συνολικές πληροφορίες για το Νεκτάριο Τέρπο: Αμοιρίδου Ε., *Νεκτάριος Τέρπου* Γλαβίνας Α., *Νεκτάριος Τέρπου* Τρίτος Μ.Γ., *Νεκτάριος Τέρπος (ΗΗ) – (ΕΜΣ)* πρβλ. Κολτσίδα Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμούνων*, 472-473.

493. Καραθανάσης Α.Ε., *Φλαγγίνειος Σχολή*, 111-117 Χατζόπουλος Κ., *Σχολεία*, 116 Καραθανάσης Α.Ε. *Προσωπογραφικά* Κολτσίδα Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμούνων*, 175, 473.

494. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 184, 12 Απριλίου 1896.

495. ΑΙΒΕ - Αλληλογραφία Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβασίου Ωρολογιά – ΚΜΚ (1895-1900), *Μητροπολίτης Κορυτσάς Γεβρσάσιος προς τον Πελαγονίας Κοσμά*, 26 Αυγούστου 1896 *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 26 (1906), σελ. 90 *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 184, 12 Απριλίου 1896, αρ. φ. 583, 9 Ιουλίου 1904.

«Απέθανεν εις γήρας βαθύτατον, τιμώμενος και αγαπώμενος παρά πάντων, ομογενών και Τούρκων, πλήθη δε τούτων προέπεμψαν τούτον μετά φωνών και δακρύων μέχρι της τελευταίας του κατοικίας».⁴⁹⁶

γ) Γκούστας Ναούμ

Ο Ναούμ Γκούστας γεννήθηκε στη Μοσχόπολη το 1730 και συγκαταλέγεται στη χορεία των λογίων και των δραστήριων προκρίτων με σημαντική κοινωνική, εκπαιδευτική και πατριωτική προσφορά.

Τα πρώτα του γράμματα τα έμαθε στη γενέτειρά του, όπου συνέχισε τις σπουδές του και στην περίφημη Νέα Ακαδημία, έχοντας την τύχη να έχει για διδασκάλους του το Θεόδωρο Καβαλλιώτη και τον ιερομόναχο Γρηγόριο, το μετέπειτα Μητροπολίτη Δυρραχίου.

Πρωτοστατώντας στα Ορλωφικά, καταδιώχθηκε από τους Τουρκαλβανούς, συνελήφθη και απαγχονίστηκε στην πλατεία της Μοσχόπολης την 23^η Μαρτίου του 1788.⁴⁹⁷

δ) Μαντούκας Διονύσιος

Ο Διονύσιος Μαντούκας γεννήθηκε στη Μοσχόπολη το 1648 και σ' αυτή έμαθε τα πρώτα του γράμματα. Αργότερα ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης.

Με βαθιές γνώσεις Θεολογίας, Φιλοσοφίας και Ρητορικής ο Διονύσιος Μαντούκας ανήλθε στο μητροπολιτικό θώκο της Καστοριάς, όπου επέδειξε υψηλό πνευματικό και ηθικό ανάστημα. Ήταν αγαπητός στο ποιμνίο του και συχνά προέβαινε σε αγαθοεργίες και κοινωνικές και εκπαιδευτικές προσφορές, όπως συνέβη και με τη δωρεά των 60.000 άσπρων που πρόσφερε για την ανέγερση του νέου διδακτηρίου της Νέας Ακαδημίας.⁴⁹⁸

Πέθανε το 1741 στην Καστοριά, όπου και έγινε η ταφή του στο προαύλιο του μητροπολιτικού ναού.⁴⁹⁹

ε) Μαρτινιανός Ιωακείμ

Ο Ιωακείμ Μαρτινιανός, περιώνυμος Μητροπολίτης, διδάσκαλος, λόγιος και πνευματικός άνθρωπος, γεννήθηκε το 1875 στη Μοσχόπολη, όπου έμαθε και τα πρώτα του γράμματα. Στη συνέχεια φοίτησε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή και αμέσως σπούδασε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, από την οποία αποφοίτησε το 1898.

Στα πρώτα βήματά του ο Ιωακείμ Μαρτινιανός ακολούθησε το διδασκαλικό επάγγελμα διδάσκοντας ως καθηγητής στο Γυμνάσιο και στο Κεντρικό Ζάππειο Παρθεναγωγείο στην Αδριανούπολη, όπου ασκούσε και χρέη ιεροκήρυκα στο μητροπολιτικό ναό. Στη συνέχεια δίδαξε στο Γυμνάσιο Σερρών, στην Ελληνεμπορική Σχολή Χάλκης, στο Ζωγράφειο Γυμνάσιο του Πέραν κι ακόμα προσκλήθηκε να αναλάβει τη διεύθυνση της Ροδοκανακειού Ιεράς Σχολής στην Καισάρεια, αλλά για λόγους υγείας δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί παρότι την είχε αποδεχθεί.

Στις 5 Ιουλίου του 1911 εκλέχθηκε παμψηφεί Μητροπολίτης Βελεγράδων και χειροτονήθηκε πάραυτα, στις 10 του ίδιου μήνα. Στην επαρχία του ήρθε σε επαφή με τα ποικίλα προβλήματα και τις ταλαιπωρίες του ελληνικού στοιχείου της επαρχίας του και επέδειξε έντονο κοινωνικό, εθνικό, εκπαιδευτικό και θρησκευτικό έργο, αγωνίστηκε δε σθεναρά για την προάσπιση της ελληνικότητας έναντι των ποικίλων προπαγανδιστικών κινήσεων.

496. Γκατσόπουλος Σ.Μ., *Μοσχόπολις*, 101.

497. *Ο. π.*, 100.

498. Καλλίμαχος Δ., *Μοσχόπολις* (ΗΕ), 184' Γεωργιάδης Θ., *Μοσχόπολις*, 75.

499. Γκατσόπουλος Σ.Μ., *Μοσχόπολις*, 99.

Στα πλαίσια της ποιμαντορικής του αποστολής, και κατόπιν των προσωπικών διωγμών από την τουρκική κυβέρνηση, κατέφυγε στην Ελλάδα και εκλέχθηκε, με τη σειρά, Μητροπολίτης στην Πτολεμαΐδα, στην Ξάνθη, στη Πολυανή (Μητρόπολη Πολυανής και Κιλκισίου) και πάλι στην Ξάνθη, όπου και πέθανε. Να σημειώσουμε δε, ότι είχε ορισθεί και τοποτηρητής της Αρχιεπισκοπής Αθηνών κατά την εκλογή του Αρχιεπισκόπου Αθηνών Σπυρίδωνος.

Ο Ιωακείμ Μαρτινιανός «ευπαίδευτος και μελετηρός, φιλόπονος και φιλόρχαιος, ησχολήθη μετά τινος ιδιαιζούσης στοργής απ' αυτών έτι των μαθητικών εδωλίων περί την μεσήλικα ιστορίαν, ως και την μετά την Άλωσιν. Περιοδεύων εν τη επαρχία του ουδέποτε διέλειπε παρ' όλην την αδιάκοπον καταγίδα ανερευνών κώδικας και αρχεία μονών και εκκλησιών, έγγραφα ιδιωτικά, συλλογές, επιγραφάς, σημειώσεις εν ώαις μηναιών, ή άλλων βιβλίων και ό,τι παρεμφερές, αναζητών και περισυλλέγων ό,τι εν γένει ηδύνατο να περισώσει εκ των οδόντων του πανδαμάτορος χρόνου».⁵⁰⁰

Και βέβαια, να θυμίσουμε εδώ, πέρα από τα άλλα έργα του Ιωακείμ Μαρτινιανού, και τα πολύτιμα πονήματά του για την ιστορία της Μοσχόπολης και της ευρύτερης περιοχής της: *Συμβολαί εις την ιστορίαν της Μοσχόπολεως. Α' Η Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου κατά τον αυτή κώδικα (1630-1875)*, Αθήναι 1939 και *Η Μοσχόπολις 1330-1930*. Επιμέλεια Στίλπωνος Κυριακίδου, Θεσσαλονίκη 1957.

στ) Μπάγκας Ιωάννης

Ο Ιωάννης Μπάγκας, Μεγάλος Εθνικός Ευεργέτης, «εγεννήθη εν Κορυτσά κατά το 1814 εκ γονέων ευσεβών και φιλοπατρίδων, οίτινες πάντοτε είχαν δείξει, ότι το μόνον μέλημά των ήτο να ευεργετήσωσι την πατρίδα των»⁵⁰¹ στην Κορυτσά δε έμαθε και τα πρώτα του γράμματα. Το 1833 πήγε στην Αλεξάνδρεια, όπου για λίγο άσκησε το επάγγελμα του ράπτη και ασχολήθηκε με γεωργικές καλλιέργειες, και αμέσως μετά εγκαταστάθηκε στη Ρουμανία, όπου, κατά τη συμβουλή του Ευαγγέλου Ζάππα, ασχολήθηκε με την καλλιέργεια μεγάλων εκτάσεων και αναδείχθηκε σύντομα σε μεγαλοκτηματία με τεράστια περιουσία

Την περιουσία του εκείνη ο Ιωάννης Μπάγκας τη διέθεσε αποκλειστικά στη γενέτειρά του Κορυτσά για την ίδρυση ελληνικών σχολείων, την ανέγερση των διδακτηρίων – και κυρίως του Γυμνασίου Κορυτσάς, το «Μπάγκειο Γυμνάσιο», όπως ονομάστηκε προς τιμή του – και στην ενίσχυση των συμπατριωτών του μέσω του Κοινοτικού Ταμείου «Λάσσο» που το χρηματοδοτούσε διαρκώς και βέβαια στο ελληνικό έθνος, αφού προς αυτό, και μέσω του Πρωθυπουργού Χαριλάου Τρικούπη και του Υπουργού των Εξωτερικών Στέφανου Δραγούμη, το 1889 πρόσφερε όλη του την περιουσία και με τη διαθήκη του (1895) όρισε κληρονόμο το Ελληνικό Δημόσιο.⁵⁰²

Η Πενταμελής Επιτροπή που ορίστηκε, η γνωστή «Μπάγκειος Επιτροπή», από τότε και διαχρονικά φροντίζει αδιάλειπτα για τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων στην Κορυτσά και την ευρύτερη περιοχή της, και βέβαια με τη δημόσια διαχείριση της περιουσίας του ευεργετήθηκαν δημόσιοι κοινωφελείς φορείς και οργανισμοί, όπως οι Σιδηρόδρομοι Αθηνών – Πειραιώς, η Εθνική Τράπεζα, το Νοσοκομείο «Ευαγγελισμός», η Ριζάρειος Σχολή κ. ά. (όπως παρουσιάζουμε στις ανάλογες ενότητες της μελέτης).

Πέθανε στην Αθήνα το 1895.⁵⁰³

500. Μαρτινιανός Ι., *Η Μοσχόπολις*, ιβ' (στις σελ. ζ' - ιγ' διεξοδική βιογραφία του Ιωακείμ Μαρτινιανού από το Μητροπολίτη Νεαπόλεως, Φιλίππων και Θάσου Χρυσοστόμου).

501. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 169, 29 Δεκεμβρίου 1895.

502. *Συλλογή δωρεάς Ι. Μ. Μπάγκα*.

503. *Ημερολόγιο Δωδώνη* 1896, 68' *Ηπειρωτική Εστία* 1962, 608' πρβλ. Υφαντής Ν.Θ., *Ευεργέτες*, 312-315' Υφαντής Ν.Θ., *Παιδεία*, 77.

ζ) Οικονόμου Κωνσταντίνος

Ο Κωνσταντίνος Οικονόμου γεννήθηκε στη Μοσχόπολη το 1830, όπου και «τα πρώτα του γράμματα εδιδάχθη εις τα εκ της τέφρας και των ερειπίων ανεγερθέντα νέα εν Μοσχοπόλει σχολεία, εις τα οποία εδίδασκον διδάσκαλοι, έχοντες βαθείαν πίστιν εις το εργώδες, πλην τοσούτον ευγενές και κοινωφελές έργον των».⁵⁰⁴ Στη συνέχεια ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο Γυμνάσιο του Μοναστηρίου (Πελαγονίας).

Ο Κωνσταντίνος Οικονόμου επέδειξε έντονη κοινοτική δραστηριότητα με το διαρκές του ενδιαφέρον και τη φιλανθρωπία του για τα κοινωνικά και κυρίως τα εκπαιδευτικά προβλήματα της γενετείρας του. Η δράση του εκείνη προκάλεσε τους Τουρκαλβανούς, ομάδα των οποίων τον απήγαγε και τον βασάνισε, και τον άφησαν ελεύθερο μόνο μετά πληρωμή λύτρων από τους οικείους του.

Πέθανε στην Κορυτσά το 1902 και η κηδεία του έγινε στη Μοσχόπολη.

η) Σίνας Σίμων (– Γεώργιος – Σίμων)

Ο Σίμων Σίνας γεννήθηκε στη Μοσχόπολη το 1753. «Οι γονείς του εμερίμνησαν να του δώσουν την προσήκουσαν ανατροφήν και να τον μορφώσουν εις τα εκεί λειτουργούντα λαμπρά Ελληνικά σχολεία».⁵⁰⁵

Μετά την καταστροφή της Μοσχόπολης το 1769 ακολούθησε τους γονείς του και εκπατρίστηκε αρχικά στη Νύσσα της Βόρειας Μακεδονίας και τελικά στη Βιέννη, όπου άκμαζε παροικία Μοσχοπολιτών.

Ο Σίμων Σίνας επιδόθηκε με επιτυχία στο εμπόριο του βαμβακιού, το οποίο εισήγαγε από αγορές της Μικράς Ασίας και της Αιγύπτου στον ευρωπαϊκό χώρο και πλούτισε ως μεγάλος επιχειρηματίας.

Ο γιος του δε Γεώργιος (1783-1856) και ο εγγονός του Σίμωνας (1810-1886) αναδείχθηκαν σε περιώνυμους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες στη Βιέννη, με ευρωπαϊκή ακτινοβολία και επιρροή και σε κυβερνήσεις ακόμα, είναι δε γνωστοί ως Μεγάλοι Εθνικοί ευεργέτες για τις οικονομικές παροχές στα ελληνικά σχολεία της ιδιαίτερης πατρίδας τους, της Μοσχόπολης (όπως αναφέρονται στις σχετικές ενότητες της εργασίας) και στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος (Ο Γεώργιος, ο γιος, δώρισε ικανή ποσότητα χρυσού για την ενίσχυση της νεοϊδρυθείσης Εθνικής Τράπεζας, ίδρυσε και έκτισε το Αστεροσκοπείο Αθηνών και το εξόπλισε και με τα κατάλληλα αστρονομικά όργανα, όπως προέβη και σε άλλες δωρεές. Ο Σίμων, ο εγγονός, ανήγειρε το μέγαρο της Ακαδημίας των Αθηνών (Σιναιά Ακαδημία), την Εθνική Βιβλιοθήκη, το Πανεπιστήμιο Αθηνών και προέβη και σε άλλα πολλά αγαθοεργήματα).⁵⁰⁶

2. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΥ

α) ΚΑΖΑΣ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΥ

Αργυρόκαστρον: 1. *Ελληνική Σχολή Αργυροκάστρου*, δεύτερη φάση: 1801 – 1914 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

2. *Επαρχιακό Σχολείο:* Στα χρόνια 1828-1835 κτίστηκε στον περίβολο της Μητρόπολης Αργυροκάστρου το Επαρχιακό Σχολείο με την οικονομική συνδρομή του Επαρχιακού Ταμείου και στη συνέχεια του μητροπολίτη Ματθαίου (1867-1876) και του Αλέκου Α. Γκέργη (1884).⁵⁰⁷

504. Γκατσόπουλος Σ. Μ., *Μοσχόπολις*, 101.

505. *Ο. π.*, 91-92.

506. Υφαντής Ν.Θ., *Ευεργέτες*, 307-311· πρβ. Υφαντής Ν.Θ., *Παιδεία*, 76.

507. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. 50, 12 Σεπτεμβρίου 1884.

3. *Δημοτικό Σχολείο Παλιορτού*: Κατά το 1830 οικοδομήθηκε με την οικονομική συνδρομή ολόκληρης της επαρχίας Αργυροκάστρου το Δημοτικό Σχολείο στη θέση «Παλιορτού».⁵⁰⁸

4. *Αλληλοδιδασκτική Σχολή*: Στα 1851 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτική Σχολή, για την οποία, με συνοδική απόφαση των Πατριαρχείων, η μονή Δρυάνου χορηγούσε 10.000 γρόσια ετησίως.⁵⁰⁹

5. *Ελληνική Σχολή*: Στα 1851 λειτουργούσε Ελληνική Σχολή, για την οποία, με συνοδική απόφαση των Πατριαρχείων, η μονή Δρυάνου χορηγούσε 10.000 γρόσια ετησίως.⁵¹⁰

6. *Παρθεναγωγείο Αργυροκάστρου* ιδρύθηκε το 1862 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

7. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο.⁵¹¹

8. *Μικτό Σχολείο ή Ελληνοαλληλοδιδασκτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Μικτό Σχολείο ή Ελληνοαλληλοδιδασκτική Σχολή (Ελληνικό Τμήμα και Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο) στην οποία δίδασκαν σε 95 μαθητές, από τους οποίους οι 18 προέρχονταν από τα γειτονικά χωριά και 7 ήταν οθωμανικής καταγωγής, ένας διδάσκαλος και ένας υποδιδάσκαλος (βοηθός διδασκάλου) με συνολικούς μισθούς 5.700 γροσίων (4.500 γρόσια και 1.200 γρόσια αντίστοιχα) εκπαιδευτική κατάσταση ασφαλώς που μαρτυρούσε «την κατάπτωσιν εκ της προτέρας αυτής ακμής».⁵¹²

Το γεγονός αυτό της πτώσης της εκπαίδευσης στο Αργυρόκαστρο στα χρόνια αυτά – τόσο στην ελάττωση του μαθητικού δυναμικού, όσο και στην πενιχρή μισθοδοσία των διδασκάλων και γενικά στη λειτουργία των εκπαιδευτηρίων της – οδήγησε τους προκρίτους και τους εφόρους των σχολείων το 1871 σε σύσκεψη και σε σύνταξη σχετικού πρακτικού με το οποίο τόνιζαν την άμεση ανάγκη να συσταθεί Σχολαρχείο, Νηπιαγωγείο και Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο. Παρόλα όμως αυτά «μέχρι τούδε τα πάντα παρημελήθησαν, το δε σχολείον κινδυνεύει διά καταπτώσεως να υπενθυμίση τα ηδέα εκείνα όνειρα».⁵¹³

9. *Σχολείο*: Στα 1874 καταγράφεται ότι στο Αργυρόκαστρο λειτουργούσε «Σχολείο», έτσι αόριστα και δίχως να προσδιορίζεται η βαθμίδα του, στο οποίο διευθυντής ήταν ο Αναστάσιος Κ. Γιάτζης και αριθμούσε 100 μαθητές.⁵¹⁴

10-11. *Αστική Σχολή, Νηπιαγωγείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσαν: Αστική Σχολή με 65 αγόρια και 4 διδασκάλους και Νηπιαγωγείο με 35 νήπια και μία Νηπιαγωγό.⁵¹⁵

12. *Κεντρικό Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1905-1908 λειτουργούσε Κεντρικό Σχολείο, στο οποίο δίδαξε ο Αντώνης Παπαχρήστος.⁵¹⁶

Στο Αργυρόκαστρο επίσης δίδαξε για αρκετά χρόνια ο διδάσκαλος Αθανάσιος Οικονομίδης (ο οποίος ανέλαβε και τη διεύθυνση των εκπαιδευτηρίων), όπως και ο Κωνσταντίνος Δημητριάδης⁵¹⁷ και η Ασπασία Ζαφειρίδου (το σχολικό έτος 1909-1910⁵¹⁸).

Το 1907, με τη δημοσίευσή του στον «Πύρρο», ο Ηλίας Κέντρου Χόνιας Λαμποβίτης εξέφραζε την άποψη να ιδρυθεί το Γυμνάσιο Αναγνωστοπούλου (σύμφωνα με την επιθυμία και την επιχορηγία του αποβιώσαντα δωρητή Αναγνωστοπούλου για ίδρυση Γυμνασίου στην Ήπειρο) στο Αργυρόκαστρο και όχι στην Κόνιτσα όπως προτεινόταν από κάποιους.⁵¹⁹

508. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 154.

509. Πατριαρχικό και συνοδικό σιγιλλιώδες μεμβράνινο γράμμα – Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 292-294, όπου και άλλες πληροφορίες.

510. Πατριαρχικό και συνοδικό σιγιλλιώδες μεμβράνινο γράμμα – Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 292-294.

511. «Το δε λυπηρότερον, η πρωτεύουσα της επαρχίας το Αργυρόκαστρον, ενώ έλλοτε και Ελληνικόν Σχολείον και Παρθεναγωγείον υπήρχον, ήδη μόνον δημοτικόν σχολείον έχει τούτο δεν κολακεύει βεβαίως την φιλοτιμίαν του φιλομουσίαν επιδεικνυμένου αρχιερέως της επαρχίας ταύτης» – ΕΚΗΦΣ-Α, 1873, 66.

512. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 184.

513. Ο. π., 134.

514. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. φ. 1209, 3 Αυγούστου 1874.

515. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

516. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 119.

517. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 51, 53.

518. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

519. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 219, 4 Ιουλίου 1907.

Βερμίκη (ή Βερνίκη): 1. *Μικτό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Βερμίκη Μικτό Σχολείο με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵²⁰

Βλαχογοραντζή: 1. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε στη Βλαχογοραντζή Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Π. Παναγιωτίδης.⁵²¹

Τα παιδιά της Βλαχογοραντζής φοιτούσαν από παλιά και στη γειτονική Κεντρική Σχολή της Άνω Επισκοπής, η οποία συστήθηκε το 1871.⁵²²

Βοδίνου: 1. *Σχολείο:* Στα 1907 λειτουργούσε στη Βοδίνου Σχολείο, αφού γι' αυτό άφηνε 5 εικοσόφραγκα για κάθε επόμενο χρόνο με διαθήκη του ο Πέτρος Παπαδόπουλος, τεσσαρακονήμερο μνημόσυνο για τον οποίο τελέστηκε στις 27 Δεκεμβρίου 1907 στη μονή Πέπελης.⁵²³

Βοδρίτσα (ή Βόδριστα): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Βοδρίτσα Κοινό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵²⁴

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 25 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵²⁵

Βουλιάρατι (ή Βουλιάρατη): 1. *Γραμματοδιδασκαλείο:* Λειτουργούσε από το 1830 στο Βουλιάρατι Γραμματοδιδασκαλείο (το σχολείο της εποχής), σύμφωνα με την εντοιχισμένη πλάκα – επιγραφή «Γεώργιος Κουρεμένος 1830» που βρέθηκε σε θεμέλια παλιού διδακτηρίου στο Βουλιάρατι.⁵²⁶

2. *Αλληλοδιδασκτική Σχολή ή Αστική Σχολή:* Στα 1851 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτική Σχολή στο Βουλιάρατι, για την οποία, με συνοδική απόφαση των Πατριαρχείων, η μονή Δρυάνου χορηγούσε 2.500 γρόσια ετησίως.⁵²⁷ Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 η Αλληλοδιδασκτική Σχολή λειτουργούσε με 50 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵²⁸ Στα χρόνια 1875-1900 δίδαξαν στη Σχολή οι «τρεις άρτια μορφωμένοι και νεωτεριστές δάσκαλοι» Κ. Τζιούμης από το Αργυρόκαστρο (ο οποίος εισήγαγε και τη διδασκαλία των Καλλιτεχνικών, της Ωδικής και της Γυμναστικής), ο Μιχαήλ Παπαδόπουλος από το Σελλείο και ο Κυριάκος Λίτσιος από τη Δερβίτσιανη.⁵²⁹ Κατά το σχολικό έτος 1904-1905 δίδασκε και διεύθυνε την Αστική Σχολή ο διδάσκαλος Γεώργιος Κ. Καλυβόπουλος, σύμφωνα με το Συμβόλαιο πρόσληψής του.⁵³⁰

3. *Σχολείο:* Από το σχολικό έτος 1871-1872 άρχισε να λειτουργεί, με την παρέμβαση του ιεράρχη Ματθαίου, Σχολείο σε εκπαιδευτήριο που κτίστηκε στα 1864, αλλά μέχρι τότε χρησιμοποιούνταν ως αποθήκη, στην οποία συγκέντρωναν τα προϊόντα που δεσμεύονταν για το φόρο της δεκάτης. Το σχολείο φαίνεται, βιβλιογραφικά, να λειτουργούσε τουλάχιστο μέχρι το 1874.⁵³¹

4. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Κοινό Σχολείο.⁵³²

520. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 207.

521. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

522. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, 4 Νοεμβρίου 1872.

523. *Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 248, 17 Ιανουαρίου 1908· *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 741, 18 Ιανουαρίου 1908.

524. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 184, 234. Το σχολείο της Βοδρίτσας καταδαφίστηκε το 1928-1929 για να κτισθεί στη θέση του νέο ισόγειο κτίριο – Υφαντής Ν.Θ., *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, 47.

525. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

526. Καλυβόπουλος Γ., - Χρίστου Γ., *Μπουλιάρατι*, 118, 193-194.

527. Πατριαρχικό και συνοδικό σγιγλιώδες μεμβράνινο γράμμα – Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 292-294, όπου και άλλες πληροφορίες.

528. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 184, 246.

529. Καλυβόπουλος Γ., - Χρίστου Γ., *Μπουλιάρατι*, 121.

530. *Ο. π.*, 125-126.

531. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 923, 23 Οκτωβρίου 1871 – 1172, 23 Μαρτίου 1874 – 1174, 30 Μαρτίου 1874.

532. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134.

5. *Δημοτικό Σχολείο* ή *Δημοτική Σχολή*: Κατά τα σχολικά έτη 1897-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο ή Δημοτική Σχολή με 60 μαθητές και 2 διδασκάλους.⁵³³ Κατά το σχολικό έτος 1897-1898 δίδασκαν οι διδάσκαλοι Μιχ. Παπανικολάου και Δημήτριος Σκέβης⁵³⁴ και κατά το σχολικό έτος 1898-1899 ο (προηγούμενος) διδάσκαλος και διευθυντής (πλέον) Μιχαήλ Παπανικολάου.⁵³⁵

6. *Παρθεναγωγείο Βουλιαρατίου*: ιδρύθηκε το 1905 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*). Στα χρόνια 1912-1913 δίδαξε στο Βουλιαράτι ο Λαζάκης Θεοδόσιος από το Κλεισάρι.⁵³⁶

Γεωργουτσάδες (ή Γεωργουτσάτι ή Γεωργουτζάτι): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στους Γεωργουτσάδες Κοινό Σχολείο.⁵³⁷

2. *Αλληλοδιδασκτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 40 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵³⁸

3. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 60 μαθητές και 2 διδασκάλους.⁵³⁹

Γκιάτι: 1. *Ελληνικό Σχολείο*: Στο Γκιάτι λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο, το οποίο χρηματοδοτούνταν από τα κληροδοτήματα των αδελφών Ζάππα από το 1860 και μετά.

2. *Κεντρικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Κεντρικό Σχολείο.⁵⁴⁰ Οι κάτοικοι του Γκιατίου έστελναν τα παιδιά τους και στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή του γειτονικού χωριού Εριντίου, πληρώνοντας μάλιστα και 1.000 γρόσια για το μισθό του δασκάλου μαζί με τους κατοίκους του Κακοσίου και της Κάριανης, οι οποίοι έστελναν κι αυτοί τα παιδιά τους στο παραπάνω σχολείο.⁵⁴¹

Γλίνα (ή Γλύνα): 1. *Σχολείο*: Στα 1895 «διατηρείται» στη Γλίνα διδάσκαλος με κληροδοτήμα από τη διαθήκη του Δροπολίτη ευεργέτη Σπυρίδωνα Τσέλιου⁵⁴². έμμεση πληροφορία για την ύπαρξη κάποιου Σχολείου στη Γλίνα.

Τα παιδιά της Γλίνας φοιτούσαν και στη γειτονική Κεντρική Σχολή της Άνω Επισκοπής, η οποία συστήθηκε το 1871.⁵⁴³

Γρανουσίστα: 1. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε στη Γρανουσίστα Σχολείο με ένα διδάσκαλο.⁵⁴⁴

Γράψη: 1. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1897-1899 λειτουργούσε στη Γράψη Δημοτικό Σχολείο με 60 μαθητές και 2 διδασκάλους.⁵⁴⁵ Κατά το σχολικό έτος 1897-1898 δίδασκε ο διδάσκαλος Κωνσταντίνος Παπάς.⁵⁴⁶

2. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Αθ. Ιωαννίδης.⁵⁴⁷

533. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

534. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 293, 21 Αυγούστου 1898.

535. *Ο. π.*, αρ. φ. 360, 24 Δεκεμβρίου 1899.

536. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*.

537. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134.

538. *Ο. π.*, 184, 246.

539. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

540. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 104.

541. *Ο. π.*, 188

542. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, 5 Μαΐου 1895.

543. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, 4 Νοεμβρίου 1872.

544. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

545. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

546. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 293, 21 Αυγούστου 1898.

547. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

Δερβίτσανη (ή Δερβιτσάνη): 1. *Σχολείο:* Από το 1856 λειτουργούσε στη Δερβίτσανη Σχολείο, αφού για τη συντήρησή του τη χρονιά εκείνη κληροδοτήθηκαν σημαντικά χρηματικά ποσά.⁵⁴⁸ Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 λειτουργούσε το Σχολείο, του οποίου ο μισθός του διδασκάλου πληρωνόταν από το κληροδότημα του Γεωργίου Κάλη.⁵⁴⁹

2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 80 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁵⁰

3. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 70 μαθητές και 2 διδασκάλους.⁵⁵¹

4. *Παρθεναγωγείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Παρθεναγωγείο, στο οποίο δίδασκε η παρθεναγωγός Βασιλική Καραπάνου.⁵⁵²

Δοξάτι (ή Δοξάτιον): 1. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 στο Δοξάτι λειτουργούσε Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁵³

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 35 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁵⁴

Δουβιανή (ή Δούβιανη): 1. *Δημοτικό Σχολείο:* Γύρω στα 1865 αναφέρεται η αποφοίτηση από το Δημοτικό Σχολείο της Κούλας του «Απάνω μαχαλά» της Δουβιανής του μετέπειτα διδασκάλου της Δουβιανής Νεοκλή Λιανίδη – στοιχείο που παραπέμπει στη λειτουργία του Δημοτικού Σχολείου τουλάχιστο από το 1853.

Στα χρόνια 1870-1880 διδάσκαλος και διευθυντής του Δημοτικού Σχολείου Κούλας Δούβιανης διετέλεσε ο «περίφημος εκ Δερβιτσάνης διδάσκαλος Κρασάς».⁵⁵⁵

2. *Σχολή Δουβιανής (Σχολή Θηλέων – Υφαντουργική Σχολή – Σχολείο – Αστική Σχολή)* Μοναστηρίου Δουβιανής⁵⁵⁶ λειτουργούσε από το 1858 στη Μονή της Γεννήσεως Θεοτόκου, στα βόρεια της Δουβιανής (παρακάτω: *Μοναστηριακά Σχολεία και Σχολές - Μονή Γεννήσεως (Θεοτόκου) Δούβιανης και: περιώνυμα σχολεία*).

3. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή:* Στα χρόνια 1865-1870 ιδρύθηκε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή με τμήματα Ελληνικού και Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου στο συνοικισμό Κούλα, η οποία λειτουργούσε διαρκώς με επτά τάξεις.⁵⁵⁶

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε με 40 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁵⁷

4. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 35 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁵⁸

5. *Παρθεναγωγείο:* Στα 1914-1915 λειτουργούσε Παρθεναγωγείο, στο οποίο δίδασκε η παρθεναγωγός Βασιλική Καραπάνου.⁵⁵⁹

Στα χρόνια 1910-1912 δίδαξε στη Δουβιανή ο Πάντος Αντώνιος από τη Σωτήρα.⁵⁶⁰

548. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-A, 67-68 / 1880-B, 213.

549. ΕΚΗΦΣ-A, 1873, 69.

550. ΕΚΗΦΣ-B, 1875, 134, 184, 246.

551. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

552. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

553. ΕΚΗΦΣ-B, 1875, 188.

554. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

555. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 181.

556. Ο. π., 27, 178, 179 («επιτάξιον σχολείον ήτο επί των ημερών του Κωνσταντίνου Ζέρρη το σχολείον της Δουβιανής» - στο Σχολείον της Δουβιανής (στη Σχολή Δουβιανής) ο διδάσκαλος Ζέρρης δίδαξε για πάνω από 35 χρόνια, μετά το 1880 περίπου, όπως σημειώνεται και παρακάτω).

557. ΕΚΗΦΣ-B, 1875, 134, 184.

558. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

559. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

560. ΑΜΙ, φάκ. Α-B, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*.

Επισκοπή: Με το γενικό όνομα Επισκοπή είναι γνωστοί δυο οικισμοί, οι οποίοι εμφανίζονται βιβλιογραφικά ως Άνω Επισκοπή και Κάτω Επισκοπή:

Άνω Επισκοπή: 1. *Κεντρική Σχολή:* Στα 1871 συστήθηκε στην Άνω Επισκοπή Κεντρική Σχολή, στην οποία φοιτούσαν και μαθητές γειτονικών κοινοτήτων (από την Κάτω Επισκοπή, τη Γλύνα, το Βλαχογοραντζή, το Αργυροχώρι, το Μποζιάνικο, τον Ξηρόβαλτο και τους Ποντικάτες), συντηρούνταν δε και λειτουργούσε με τις γενναίες οικονομικές παροχές της εκκλησίας, των κατοίκων και των αποδήμων Επισκοπιανών.⁵⁶¹

2. *Αλληλοδιδασκτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 50 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁶²

3. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁶³ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 διδάσκαλος ήταν ο Δημήτριος Γκιώνας, ο οποίος καταγόταν από το Δελβινάκι.⁵⁶⁴

Κάτω Επισκοπή: 1. *Σχολείο:* Στα 1907 λειτουργούσε στην Κάτω επισκοπή Σχολείο, αφού γι' αυτό άφηνε 5 εικοσόφραγκα για κάθε επόμενο χρόνο με διαθήκη του ο Πέτρος Παπαδόπουλος, τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο για τον οποίο τελέστηκε στις 27 Δεκεμβρίου 1907 στη μονή Πέπελης.⁵⁶⁵ Τα παιδιά της Κάτω Επισκοπής φοιτούσαν και στη γειτονική Κεντρική Σχολή της Άνω Επισκοπής, η οποία συστήθηκε το 1871.⁵⁶⁶

Ερίντι (ή Ερίνδη): 1. *Αλληλοδιδασκτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Ερίντι Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 65 μαθητές, από τους οποίους οι 18 ήταν «Οθωμανόπαιδες», και ένα διδάσκαλο. Στη Σχολή φοιτούσαν και μαθητές από τα γειτονικά χωριά Γκιάτι, Κακόσι και Κάριανη, οι κάτοικοι των οποίων συμπλήρωναν τη μισθοδοσία του διδασκάλου.⁵⁶⁷

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 40 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁶⁸

3. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Σωτ. Μάλιος.⁵⁶⁹

Κακαβία (ή Κακαβιά): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Κακαβία Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 40 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁷⁰

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικά έτη 1897-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 35 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁷¹ Κατά το σχολικό έτος 1897-1898 δίδασκε ο διδάσκαλος Βασίλειος Δ. Λουκάς, ο οποίος δίδασκε στην Κακαβία ήδη για 12 χρόνια πριν από το 1898.⁵⁷²

Κακογοραντζή: 1. *Γραμματοδιδασκαλείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στη Κακογοραντζή Γραμματοδιδασκαλείο με 15 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁷³

561. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, 4 Νοεμβρίου 1872· Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 67-68 / 1880-Β, 213.

562. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 184, 246.

563. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

564. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, 4 Νοεμβρίου 1872.

565. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 248, 17 Ιανουαρίου 1908· *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 741, 18 Ιανουαρίου 1908.

566. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, 4 Νοεμβρίου 1872.

567. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 188, 247.

568. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

569. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

570. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 184, 246.

571. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

572. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 293, 21 Αυγούστου 1898.

573. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

2. *Σχολείο*: Στα 1907 λειτουργούσε Σχολείο, αφού γι' αυτό άφηνε 5 εικοσόφραγκα για κάθε επόμενο χρόνο με διαθήκη του ο Πέτρος Παπαδόπουλος, τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο για τον οποίο τελέστηκε στις 27 Δεκεμβρίου 1907 στη μονή Πέπελης.⁵⁷⁴

Καλέζι: 1. *Κοινό σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Καλέζι Κοινό Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 25 μαθητές.⁵⁷⁵

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 28 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁷⁶

Καλογοραντζή: 1. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Στην Καλογοραντζή λειτουργούσε τουλάχιστον από το 1892 Γραμματοδιδασκαλείο, το «Σχολείο» της εποχής.⁵⁷⁷

Κάριανη (ή Κάργιανη): 1. *Ελληνικό Σχολείο*: Στην Κάριανη λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο, το οποίο χρηματοδοτούνταν από τα κληροδοτήματα των αδελφών Ζάππα από το 1860 και μετά.

2. *Κεντρικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Κεντρικό Σχολείο. Οι κάτοικοι της Κάριανης έστελναν τα παιδιά τους και στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή του γειτονικού χωριού Εριντίου, πληρώνοντας μάλιστα και 1.000 γρόσια για το μισθό του δασκάλου μαζί με τους κατοίκους του Γκιατίου και του Κακοσίου, οι οποίοι έστελναν κι αυτοί τα παιδιά τους στο παραπάνω σχολείο.⁵⁷⁸

3. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁷⁹

4. *Παρθεναγωγείο*: Στα 1913-1914 λειτουργούσε Παρθεναγωγείο, στο οποίο δίδασκε η παρθεναγωγός Βασιλική Καραπάνου.⁵⁸⁰

Κεστοράτι: 1. *Δημοτικό Σχολείο*: Τουλάχιστο από το 1827 λειτουργούσε στο Κεστοράτι της Λιντζουριάς τετρατάξιο Δημοτικό Σχολείο, στο οποίο φοίτησε στα χρόνια 1827-1831 και ο μετέπειτα μεγάλος συντοπίτης ευεργέτης, ιδρυτής και χρηματοδότης της ελληνικής εκπαίδευσης Κεστορατίου Χρηστάκης Ζωγράφος.⁵⁸¹

2. *Ζωγράφεια Εκπαιδευτήρια Κεστορατίου*: ιδρύθηκαν το 1869 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

3. *Δημοτικό Σχολείο* (το δεύτερο) ιδρύθηκε το 1869 στα πλαίσια των Ζωγραφείων Εκπαιδευτηρίων Κεστορατίου (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

4. *Ελληνικό Σχολείο Αρρένων ή Ελληνική Σχολή ή Ζωγράφειος Ελληνική Σχολή*: ιδρύθηκε το 1869 στα πλαίσια των Ζωγραφείων Εκπαιδευτηρίων Κεστορατίου (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

5. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Ελληνοδιδασκτική Σχολή*: λειτουργούσε τα σχολικά έτη 1872-1874 στα πλαίσια των Ζωγραφείων Εκπαιδευτηρίων Κεστορατίου (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

6. *Παρθεναγωγείο*: ιδρύθηκε το 1869 στα πλαίσια των Ζωγραφείων Εκπαιδευτηρίων Κεστορατίου (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

7. *Ζωγράφεια Διδασκαλεία Κεστορατίου*: ιδρύθηκαν το 1874 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

574. Ο Πύρρος, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 248, 17 Ιανουαρίου 1908· *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 741, 18 Ιανουαρίου 1908.

575. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 235.

576. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

577. *Η Δρόπολις, Λεύκωμα* - 1965, 76 (βιογραφία Μιχαήλ Πασχόπουλου: «Γεννήθηκε στα 1898 στην Καλογοραντζή..... Έμαθε τα πρώτα γράμματά του στο Σχολείο του χωριού του.....»).

578. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 188

579. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

580. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

581. Κίτσος Κ. Ι., *Ζωγράφεια Διδασκαλεία*, 23, 33.

8. *Διδασκαλείο* ιδρύθηκε το 1874 στα πλαίσια των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

9. *Νηπιαγωγείο* - πρότυπο ιδρύθηκε το 1874 στα πλαίσια των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

10. *Δημοτικό Σχολείο* - πρότυπο ιδρύθηκε το 1874 στα πλαίσια των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

11. *Οικοτροφείο* ιδρύθηκε το 1874 στα πλαίσια των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

12. *Συστήσιο* ιδρύθηκε το 1874 στα πλαίσια των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

13-14. *Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο και Ελληνικό Σχολείο με 75 μαθητές (40 αγόρια και 35 κορίτσια) και 2 εκπαιδευτικούς (ένα διδάσκαλο και μια διδασκάλισσα).⁵⁸²

Κοσοβίτσα (ή Κοσιοβίτσα): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε σε νεόδμητο κτίριο του 1872 στην Κοσοβίτσα Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 50 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁸³

Τα παιδιά της Κοσοβίτσας φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή της Καστάνιανης, η οποία ιδρύθηκε το 1873.⁵⁸⁴

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 40 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁸⁵

3. *Σχολείο*: Στα 1907 λειτουργούσε στην Κοσοβίτσα Σχολείο, αφού γι' αυτό άφηνε 20 εικοσόφραγκα για κάθε επόμενο χρόνο με διαθήκη του ο Πέτρος Παπαδόπουλος, τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο για τον οποίο τελέστηκε στις 27 Δεκεμβρίου 1907 στη μονή Πέπελης.⁵⁸⁶ Στο Σχολείο της Κοσοβίτσας δίδαξε ο διδάσκαλος Αντώνιος Πάντος (1906-1908⁵⁸⁷) και ο διδάσκαλος Κωνσταντίνος Ζέρρης.⁵⁸⁸

Κρα: 1. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στην Κρα Γραμματοδιδασκαλείο με 8 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁸⁹

2. *Σχολείο*: Στα 1907 λειτουργούσε Σχολείο, αφού γι' αυτό άφηνε 5 εικοσόφραγκα για κάθε επόμενο χρόνο με διαθήκη του ο Πέτρος Παπαδόπουλος, τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο για τον οποίο τελέστηκε στις 27 Δεκεμβρίου 1907 στη μονή Πέπελης.⁵⁹⁰ Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 το Σχολείο λειτουργούσε με ένα διδάσκαλο.⁵⁹¹

Κρήνα: 1. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε στην Κρήνα Σχολείο με ένα διδάσκαλο.⁵⁹²

Λάμποβον: Με το γενικό όνομα Λάμποβον⁵⁹³ είναι γνωστοί δυο οικισμοί, οι οποίοι εμφανίζονται βιβλιογραφικά ως Άνω Λάμποβον και Κάτω Λάμποβον:

582. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

583. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 184, 246. Νιάκαρης Χ., *Η Κοσοβίτσα*, 126.

584. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 320.

585. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

586. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 248, 17 Ιανουαρίου 1908. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 741, 18 Ιανουαρίου 1908.

587. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία* Κουλίδας Κ. Ι., *Σοτήρα*, 54.

588. Παπαδόπουλος Ν. Κ., *Η Δουβιανή*, 178.

589. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

590. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 248, 17 Ιανουαρίου 1908. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 741, 18 Ιανουαρίου 1908.

591. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

592. Ο. π.

593. Ως διδάσκαλος του Λαμπόβου (γενικά), γύρω στα 1882, αναφέρεται ο Μηνάς Τσελικίδης – Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσα*, 324.

Άνω Λάμποβον: 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο* ή *Αλληλοδιδασκτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Άνω Λάμποβον Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 40 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁵⁹⁴

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 50 μαθητές και 2 διδασκάλους.⁵⁹⁵

3. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδασκάλισσα Ελ. Χρυσοχόου.⁵⁹⁶

Στα χρόνια 1890-1895 στο Άνω Λάμποβο δίδασκε ο διδάσκαλος Χρήστος Οικονομίδης από το Άνω Λάμποβο.⁵⁹⁷

Κάτω Λάμποβον: 1. *Ζάππεια Σχολεία – Ζαππαία Σχολή Κάτω Λαμπόβου*: ιδρύθηκε το 1860 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

2. *Αρρεναγωγείο*: ιδρύθηκε το 1860 στα πλαίσια των Ζαππειών Σχολείων – της Ζαππαίας Σχολής Κάτω Λαμπόβου (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

3. *Ελληνικό Σχολείο*: ιδρύθηκε το 1860 στα πλαίσια των Ζαππειών Σχολείων – της Ζαππαίας Σχολής Κάτω Λαμπόβου (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

4. *Νηπιαγωγείο*: ιδρύθηκε το 1860 στα πλαίσια των Ζαππειών Σχολείων – της Ζαππαίας Σχολής Κάτω Λαμπόβου (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

5. *Δημοτικό Σχολείο*: ιδρύθηκε το 1860 στα πλαίσια των Ζαππειών Σχολείων – της Ζαππαίας Σχολής Κάτω Λαμπόβου (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

6. *Παρθενναγωγείο*: ιδρύθηκε το 1860 στα πλαίσια των Ζαππειών Σχολείων – της Ζαππαίας Σχολής Κάτω Λαμπόβου (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

7. *Υφαντήριο*: ιδρύθηκε το 1860 στα πλαίσια των Ζαππειών Σχολείων – της Ζαππαίας Σχολής Κάτω Λαμπόβου (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

8. *Ελληνοαλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Ελληνοαλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 123 μαθητές και 3 διδασκάλους.⁵⁹⁸

9. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διευθυντής Κ. Κίσκας και ο διδάσκαλος Σάββ. Πεσιάδης.⁵⁹⁹

Λιμπόχοβον: 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Λιμπόχοβον Κοινό Σχολείο, «*Σχολή πενιχρά και χαμόγαιος*» με 40 μαθητές και ένα διδάσκαλο, τον εφημέριο του χωριού.⁶⁰⁰

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁰¹ Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 στο Σχολείο δίδασκε ο διδάσκαλος Ν. Δέμας.⁶⁰²

Στα χρόνια 1914-1916 στο Λιμπόχοβο δίδασκε ο διδάσκαλος Χρήστος Οικονομίδης από το Άνω Λάμποβο.⁶⁰³

Λιούγκαρη: 1. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε στη Λιούγκαρη Σχολείο με ένα διδάσκαλο.⁶⁰⁴

594. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 184, 246.

595. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

596. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912..

597. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

598. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 259.

599. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ'.

600. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 185, 234.

601. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901)

602. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ'.

603. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

604. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

Λόγγος: 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο* ή *Αλληλοδιδασκτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Λόγγο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 60 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁰⁵ Στο Σχολείο δίδαξε κατά το σχολικό έτος 1912-1913 ο διδάσκαλος Αντώνιος Πάντος.⁶⁰⁶

Τα παιδιά του Λόγγου φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή της Καστάνιανης, η οποία ιδρύθηκε το 1873.⁶⁰⁷

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁰⁸

Λουβίνα: 1. *Σχολείο*: Στα 1907 λειτουργούσε στη Λουβίνα Σχολείο, αφού γι' αυτό άφηνε 5 εικοσόφραγκα για κάθε επόμενο χρόνο με διαθήκη του ο Πέτρος Παπαδόπουλος, τεσσαρακονήμερο μνημόσυνο για τον οποίο τελέστηκε στις 27 Δεκεμβρίου 1907 στη μονή Πέπελης.⁶⁰⁹

Τα παιδιά της Λουβίνας φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή της Καστάνιανης, η οποία ιδρύθηκε το 1873.⁶¹⁰

Μέγγουλι (ή Μέγγουλη): 1. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 λειτουργούσε στο Μέγγουλι Δημοτικό Σχολείο.⁶¹¹

2. *Κεντρικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Κεντρικό Σχολείο.⁶¹²

3. *Αλληλοδιδασκτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 35 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶¹³

4. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Κοινό Σχολείο, «*Σχολείον πενιχρόν και χαμόγαιον*», με 15 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶¹⁴

Στα χρόνια 1878-1884 αναφέρεται ως διδάσκαλος στο Μέγγουλι ο Χαράλαμπος Οικονομίδης, παράλληλα με τη διδασκαλία του στις Σχωριάδες, στο Κάτω Λάμποβο, στη Βήσανη κ.α.⁶¹⁵

Τα παιδιά της Μέγγουλης φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή της Καστάνιανης, η οποία ιδρύθηκε το 1873.⁶¹⁶

5. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶¹⁷

Μοσχοχώρι: 1. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 στο Μοσχοχώρι λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος και ιερέας του χωριού Παπα - Ευάγγελος.⁶¹⁸

Νιβίτσα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Νιβίτσα Αλληλοδιδασκτική Σχολή με ένα διδάσκαλο.⁶¹⁹

605. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 184, 246.

606. Κουλίδας Κ.Ι., *Σωτήρα*, 54.

607. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 320.

608. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

609. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 248, 17 Ιανουαρίου 1908· *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 741, 18 Ιανουαρίου 1908.

610. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 320.

611. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 107.

612. *Ο. π.*, 104.

613. *Ο. π.*, 187, 247.

614. *Ο. π.*, 1875, 138, 235.

615. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 174 (σημειώσεις και επιγραφές).

616. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 1966, 320.

617. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

618. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

619. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 190.

Νόκοβο (Νόκοβον): 1. *Κοινό Σχολείο* ή *Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Νόκοβο Κοινό Σχολείο ή Σχολή σε «*πενιχρόν δωμάτιον*» με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶²⁰

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶²¹

3. *Σχολείο*: Στις 15 Σεπτεμβρίου του 1905 τέθηκε ο θεμέλιος λίθος του Σχολείου Νοκόβου, προεξάρχοντος του αρχιερατικού επιτρόπου στο Αργυρόκαστρο παπά Χρήστου Καλύβα.⁶²²

Πέπελι (ή Πέπελη): 1. Σχολείο: Από το 1834 λειτουργούσε στο Πέπελι Σχολείο, αφού για τη λειτουργία του από τη χρονιά εκείνη χορηγούνταν σημαντικά χρηματικά ποσά.⁶²³

2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο* ή *Αλληλοδιδασκτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶²⁴

3. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 25 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶²⁵

Προγκί: 1. Σχολείο: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε στο Προγκί Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος και ιερέας του χωριού Παπα - Σταύρος.⁶²⁶

Σαρακινίστα (ή Σαρακίνιστα): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Σαρακινίστα Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶²⁷

2. *Σχολή Σαρακινίστας – Δημοτική Σχολή*: λειτουργούσε από το 1881 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

Στα 1881, σύμφωνα με τη Φιλόμουσο Αδελφότητα Σαρακινίστας «*Η Άμιλλα*» υπήρχε «*πρόδηλος ανάγκη*» για τη σύσταση Παρθεναγωγείου και Νηπιαγωγείου.⁶²⁸

3. *Δημοτικό Σχολείο*: Το οίκημα για το Δημοτικό Σχολείο της Σαρακινίστας κτίστηκε το 1893.⁶²⁹ Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 το Δημοτικό Σχολείο λειτουργούσε με 32 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶³⁰

4. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο.⁶³¹

Σελιό (ή Σελλειό ή Σελλειόν): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο* ή *Αλληλοδιδασκτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Σελιό Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 50 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶³²

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶³³

Στα χρόνια 1913-1917 δίδαξε στο Σελιό ο Λαζάκης Θεοδόσιος από το Κλεισάρι.⁶³⁴

620. Ο. π., 188, 235.

621. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

622. Μπεντούλης Δ, *Σχωριάδες*, 177 (σημειώσεις και επιγραφές).

623. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 67-68 / 1880-Β, 213, όπου και δωρεές και σε άλλα σχολεία γειτονικών κοινοτήτων.

624. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 184, 246.

625. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

626. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

627. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 188, 247.

628. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 53, 30 Σεπτεμβρίου 1881.

629. Δέμος Α., *Ευεργέτες*, 27.

630. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

631. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912, αρ. 479.

632. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 184, 246.

633. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

634. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*.

Σέλτσι (ή Σέλτση ή Σέλτζη ή Σέλιτσι): 1. *Σχολείο:* Στα χρόνια 1868-1872 στο Σχολείο του Σελτσίου υπηρέτησε ως διδάσκαλος και ως ιερέας ο Μαργαρίτης Λίτσης.⁶³⁵

2. *Αλληλοδιδασκτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶³⁶

3. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 45 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶³⁷

4. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Χαρ. Παπαδόπουλος.⁶³⁸

Σούχα: 1. *Γραμματοδιδασκαλείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στη Σούχα Γραμματοδιδασκαλείο με 10 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶³⁹

2. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος και ιερέας του χωριού Παπα – Νικόλαος Αθανασίου.⁶⁴⁰

Στεγόπολις: 1. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στη Στεγόπολη Δημοτικό Σχολείο με 35 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁴¹

2. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο.⁶⁴²

Σωτήρα: 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Σωτήρα Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 60 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁴³

Τα παιδιά της Σωτήρας φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή της Καστάνιανης, η οποία ιδρύθηκε το 1873.⁶⁴⁴

2. *Αρρεναγωγείο – Σχολή – Σχολείο Σωτήρας:* ιδρύθηκε το 1893 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

3. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 40 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁴⁵

Στα κατά καιρούς σχολεία της Σωτήρας δίδαξαν από το 1868 μέχρι το 1910 οι ακόλουθοι 12 διδάσκαλοι: Α. Βρανιάδης (1868-1869), Γκόνης Ευάγγελος (1887-1888), Παπαδημήτρης (1887-1889), Ηλίας (αγνώστων λοιπών στοιχείων, 1888-1889), Τσέρτης Α. Παύλος (1892-1894), Τριανταφυλλίδης Σταύρος (1894-1896), Νικολαΐδης Παπά Γεώργιος (1897-1900), Νικολαΐδης Γ. Διομήδης (υποδιδάσκαλος, 1899-1900), Ευαγγέλου Αντ. Κωνσταντίνος (1900-1902), Βαρζώκας Κ. Χριστόδουλος (1902-1903), Νουσιάδης Α. Ηλίας (1902-1903), Αντώνιος Πάντος (1908-1910, 1913-1914), Κατσίμπρα (η οποία πρέπει να δίδασκε κατά το σχολικό έτος 1913-1914 στο τμήμα Θηλέων (Παρθεναγωγείο) του Δημοτικού Σχολείου).⁶⁴⁶

Σωφράτικα: 1. *Σχολείο:* Από το 1872 λειτουργούσε στα Σωφράτικα Σχολείο, αφού για τη λειτουργία του από τη χρονιά εκείνη χορηγούνταν σημαντικά χρηματικά ποσά.⁶⁴⁷

635. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 118.

636. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 186, 247.

637. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

638. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

639. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

640. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

641. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

642. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912, αρ. 479.

643. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 184, 246.

644. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 1966, 320.

645. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

646. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου* Κουλίδας Κ.Ι., *Σωτήρα*, 52-57, 98-102 (όπου και αποδείξεις μισθοδοσίας των διδασκάλων - στον κώδικα - τον «Κουβαρά» - Σωτήρα), 243 (φωτογραφία μαθητριών του Παρθεναγωγείου Σωτήρας με τη διδασκάλισσα Κατσίμπρα, 1914).

647. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 67-68 / 1880-Β, 213, όπου και δωρεές και σε άλλα σχολεία γειτονικών κοινοτήτων.

Τεραχάτες (ή Τεριγάτι ή Τεριάχατι): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στις Τεραχάτες Κοινό Σχολείο με ένα διδάσκαλο και 60 μαθητές.⁶⁴⁸

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁴⁹

Στα χρόνια 1913-1914 δίδαξε στις Τεραχάτες ο Γρηγόριος Τσάμης από τις Τεραχάτες.⁶⁵⁰

Φραστανή: 1. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στη Φραστανή Δημοτικό Σχολείο με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁵¹

2. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Μιχ. Μάλος.⁶⁵²

Χάσκοβο: 1. *Γραμματοδιδασκαλείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στο Χάσκοβο Γραμματοδιδασκαλείο με 17 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁵³

2. *Σχολείο:* Στις αρχές του 20ού αιώνα λειτουργούσε Σχολείο, αφού είχαν αναλάβει τα έξοδά του οι απόδημοι από το Χάσκοβο του Αργυροκάστρου στη Μασσαχουσέτη⁶⁵⁴ με το Φιλεκπαιδευτικό Σύνδεσμό τους. Ο μοναδικός σκοπός του Συνδέσμου ήταν η συγκέντρωση οικονομικών πόρων για τη λειτουργία του Σχολείου Χασκόβου.

2. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Κ. Παπάς.⁶⁵⁵

Χουμελίτσα: 1. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε στη Χουμελίτσα Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο ιεροδιδάσκαλος Παπα - Βασίλειος Χριστοδούλου.⁶⁵⁶

β) ΚΑΖΑΣ ΧΕΙΜΑΡΡΑΣ

Βούνος: 1. *Σχολείο:* Στα 1871 το διδακτήριο του Σχολείου του Βούνου «ευρίσκετο υπό οικοδομήν».⁶⁵⁷

2. *Αλληλοδιδασκαλικό Σχολείο ή Τακτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκαλική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκαλικό Σχολείο, το οποίο το «διατηρούσε προ ολίγων ετών». Την ίδια χρονιά εμφανιζόταν και ως Τακτικό Σχολείο⁶⁵⁸ ή Αλληλοδιδασκαλική Σχολή με 80 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁵⁹

3-5. *Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσαν: Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο και Παρθεναγωγείο με 100 μαθητές (60 αγόρια και 40 κορίτσια) και 3 εκπαιδευτικούς (2 διδασκάλους και μια διδασκάλισσα).⁶⁶⁰ Στα 1907 το Ελληνικό Σχολείο λειτουργούσε και ως Αστική Σχολή.⁶⁶¹

6. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο.⁶⁶²

648. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 234.

649. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

650. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*.

651. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

652. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

653. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

654. Ζερβός Σ., *Κληροδοτήματα*, 1277.

655. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912

656. Ο. π.

657. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 904, 18 Αυγούστου 1871.

658. Ο. π., 12 Ιουνίου 1874.

659. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 138, 190, 247.

660. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

661. ΑΥΕ, 1912, φάκ. 109, υποφάκ. 6 «Εκπαιδευτικά Ζητήματα» – Ενδεικτικόν Αστικής Σχολής Βούνου του μαθητή Πέτρου Θ. Κολλέκα.

662. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912, αρ. 479.

Στα χρόνια 1903-1905 διδάσκαλοι στα εκπαιδευτήρια Βούνου ήταν ο Μιχαήλ Βουλοδήμος, ο Αντ. Κωνσταντινίδης, ο Χαράλαμπος Νίνας και ο Ευάγγελος Χασάπης⁶⁶³ και στα χρόνια 1910-1912 ο Παύλος Βρεττός από τις Δρυμάδες.⁶⁶⁴

Τα σχολεία στο Βούνο φαίνεται να λειτουργούσαν μέχρι το 1913, αφού συντηρούνταν κατά καιρούς από τις προσφορές και τις δωρεές απόδημων εμπόρων και σημαντικών ανθρώπων τόσο από το Βούνο όσο και από γειτονικές περιοχές.⁶⁶⁵

Δρυμάδες: 1. *Σχολείο:* Στα 1871 είχε «αποπερατωθεί» το διδακτήριο του Σχολείου Δρυμάδων.⁶⁶⁶ Στα 1872 στις Δρυμάδες υπήρχε επιβλητικό διάροφο εκπαιδευτήριο.⁶⁶⁷

2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Τακτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, το οποίο το «διατηρούσε προ ολίγων ετών». Την ίδια χρονιά εμφανιζόταν και ως Τακτικό Σχολείο⁶⁶⁸ ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 100 μαθητές.⁶⁶⁹

3. *Μικτό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Μικτό Σχολείο με 100 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁷⁰

4-6. *Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσαν: Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο και Παρθεναγωγείο με 85 μαθητές (50 αγόρια και 35 κορίτσια) και 3 εκπαιδευτικούς (2 διδασκάλους και μια διδασκάλισσα).⁶⁷¹

Στα χρόνια 1902-1904 δίδαξε στις Δρυμάδες ο Δήμας Συμεών από τις Δρυμάδες και στα χρόνια 1908-1910 και 1912-1917 ο Παύλος Βρεττός από τις Δρυμάδες.⁶⁷²

Κηπαρό (ή Κυπαρό): 1. *Ελληνικό Σχολείο:* Στο Κηπαρό λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο, το οποίο χρηματοδοτούνταν από τα κληροδοτήματα των αδελφών Ζάππα από το 1860 και μετά. Στα 1871 το διδακτήριο του χωριού «ευρίσκετο υπό οικοδομήν».⁶⁷³

2-4. *Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσαν: Δημοτικό Σχολείο και Ελληνικό Σχολείο με 70 μαθητές και 2 διδασκάλους και Παρθεναγωγείο με 30 μαθήτριες και μια διδασκάλισσα.⁶⁷⁴ Στα χρόνια 1903-1911 στο Δημοτικό Σχολείο δίδασκε και ασκούσε τα καθήκοντα του διευθυντή ο διδάσκαλος Ματθαίος Τσίκας από το Γραμμένο Ιωαννίνων.⁶⁷⁵

5. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε η διδασκάλισσα Σπ. Φείδες.⁶⁷⁶

Κούδεσι: 1. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στο Κούδεσι Δημοτικό Σχολείο με 25 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁷⁷

2. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Στέφ. Οικονόμου.⁶⁷⁸

663. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα, αρ. φ. 601, 16 Δεκεμβρίου 1904 – 634, 29 Ιουλίου 1905.

664. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου* Παπαδόπουλος Γ.Χ., *Ελληνική μειονότητα*, 170 Τζιόβας Π.Δ., *Δάσκαλοι* (ΗΓ), 187.

665. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα, αρ. φ. 508, 3 Ιανουαρίου 1903 – 705 και 712, 9 Μαρτίου 1907 και 4 Μαΐου 1907.

666. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 904, 18 Αυγούστου 1871.

667. *Ο. π.*, αρ. φ. 964, 15 Μαρτίου 1872.

668. *Ο. π.*, 12 Ιουνίου 1874.

669. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 138, 190.

670. *Ο. π.*, 254.

671. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

672. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου* Παπαδόπουλος Γ.Χ., *Ελληνική μειονότητα*, 170 Τζιόβας Π.Δ., *Δάσκαλοι* (ΗΓ), 187.

673. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 904, 18 Αυγούστου 1871.

674. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

675. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

676. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

677. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

678. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

Στα χρόνια 1907-1912 δίδαξε στο Κούδεσι ο Οικονόμου ή Μπάχος Στέφανος από την Άνω Λεσνίτσα Δελβίνου.⁶⁷⁹

Παλιάσσα (ή Παλλάσα): 1. *Σχολείο:* Στα 1872 λειτουργούσε στην Παλιάσσα Σχολείο, για το οποίο ο συντοπίτης Νάσιος Δημούλης με διαθήκη του κληροδότησε όλη την περιουσία του.⁶⁸⁰

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 45 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁸¹

3. *Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1911-1913 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε η διδασκάλισσα Κλεοπάτρα Οικονόμου.⁶⁸²

Πήλιουρι: 1. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στο Πήλιουρι Δημοτικό Σχολείο με 25 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁸³

2. *Σχολείο:* Στα 1907 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος (και ιερέας του Πηλιουρίου) Φώτης Μπίλης (ο παπα - Φώτης Μπίλης) από τη Σωτήρα της Άνω Δρόπολης.⁶⁸⁴ Το Σχολείο αναφέρεται ότι λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1911-1912.⁶⁸⁵

Τσοράι (ή Τζοράϊ): 1. *Κεντρικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Τσοράι Κεντρικό Σχολείο.⁶⁸⁶ Κατά το σχολικό έτος 1886-1887 στο Σχολείο «συνέρχονταν» 18-22 μαθητές και σ' αυτό δίδασκε ο Παπα - Αθανάσιος, διδάσκαλος και ιερέας το χωριού.⁶⁸⁷

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁸⁸

3. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Χρ. Τζαβέλλας.⁶⁸⁹

Χειμάρρα: 1. *Σχολείο:* Στα 1871 είχε «αποπερατωθεί» το διδακτήριο του Σχολείου της Χειμάρρας.⁶⁹⁰

2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Τακτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, το οποίο το «διατηρούσε προ ολίγων ετών». Την ίδια χρονιά εμφανιζόταν και ως Τακτικό Σχολείο⁶⁹¹ ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 50 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁶⁹² Πάντως, κατά το ίδιο χρονικό διάστημα, επισημαινόταν η αναγκαιότητα για την ίδρυση Ελληνικού Σχολείου και Παρθεναγωγείου.⁶⁹³

3-4. *Ελληνικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσαν: Ελληνικό Σχολείο και Παρθεναγωγείο με 140 μαθητές (100 αγόρια και 40 κορίτσια) και 5

679. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*.

680. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 964, 15 Μαρτίου 1872.

681. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

682. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912' ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ', ΥΠΕΕ 14 Σεπτεμβρίου 1913 αρ. 27720 - Αργυρόκαστρο, 22 Νοεμβρίου 1913, αρ. 2632.

683. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

684. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα, αρ. φ. 709, 6 Απρίλιος 1907.

685. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912, αρ. 479.

686. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, σελ. 104.

687. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου - 30 Σεπτεμβρίου), Αργυρόκαστρο, 11 Ιουλίου 1887 - επιστολή του ιερέα και διδασκάλου του ελληνικού σχολείου Τζοραϊού Παπα - Αθανασίου προς τον Πρόξενο Αργυρόκαστρου.

688. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

689. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', 1 Ιουνίου 1912.

690. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 904, 18 Αυγούστου 1871.

691. *Ο. π.*, 12 Ιουνίου 1874.

692. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 138, 190, 247.

693. *Ο. π.*, 138 («Τι δε να είπη τις περί της περιονύμου Χειμάρρας, εν η απαραίτητόν εστιν Ελληνικόν σχολείον και Παρθεναγωγείον;»), 190.

εκπαιδευτικούς (4 διδασκάλους και μια διδασκάλισσα).⁶⁹⁴ Στο Παρθεναγωγείο, κατά το σχολικό έτος 1910-1911 δίδασκε η παρθεναγωγός Βασιλική Καραπάνου.⁶⁹⁵

5. *Ελληνική Υφαντική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1909-1910 λειτουργούσε Ελληνική Υφαντική Σχολή, στην οποία δίδασκε η διδασκάλισσα Μαρίνα Καζαντζή.⁶⁹⁶

Στα χρόνια 1895-1896 δίδαξε στη Χειμάρρα ο διδάσκαλος Χρήστος Οικονομίδης από το Άνω Λάμποβο⁶⁹⁷ και στα χρόνια 1902-1904 ο Δήμας Συμεών από τις Δρυμάδες.⁶⁹⁸

γ) ΚΑΖΑΣ ΔΕΛΒΙΝΟΥ

Αβαρίτσα: 1. *Σχολή*: Στη Μονή Αβαρίτσας Δελβίνου το 1779 ανασυγκροτήθηκε από τον Κοσμά τον Αιτωλό Σχολή (ως «*φυτώριο στελεχών*»), ήδη προϋπάρχουσα.⁶⁹⁹

Άγιοι Σαράντα: 1. *Ελληνικό Σχολείο*: Το Δεκέμβριο του 1912 οι Άγιοι Σαράντα λεηλατήθηκαν και τα σπίτια τους καθώς και η εκκλησία και το Ελληνικό Σχολείο που συστεγάζονταν κήκαν από τα στίφη των Τουρκοαλβανών.⁷⁰⁰

Άγιος Ανδρέας: Τα παιδιά του Αγίου Ανδρέα φοιτούσαν στη γειτονική Κεντρική Σχολή της μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου (νότια του Δελβίνου και κοντά στη Μαλίτσανη) – στην *Ευθύμειο Κεντρική Σχολή Ρίζης*, η οποία συστήθηκε το 1876⁷⁰¹ (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

Άγιος Βασίλειος: 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο* ή *Τακτικό Σχολείο* ή *Αλληλοδιδασκτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στον Άγιο Βασίλειο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, το οποίο το «*διατηρούσε προ ολίγων ετών*».⁷⁰² Την ίδια χρονιά εμφανίζεται ως «*Τακτικό Σχολείο*»⁷⁰³ και ως Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 40 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁷⁰⁴

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 35 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁷⁰⁵

Άληκο (ή Άλυκο): 1. *Κεντρική Σχολή*: Στη δεκαετία του 1870 ιδρύθηκε και λειτούργησε στο Άληκο Κεντρική Σχολή, στην οποία φοιτούσαν και τα παιδιά από τα γειτονικά χωριά, Τρέμουλη, Τσαούσι και Κασημαλαϊμπέη.⁷⁰⁶

2. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Μ. Καράσσης.⁷⁰⁷

Στα χρόνια 1890-1895 δίδαξε στο Άληκο ο διδάσκαλος Χρήστος Οικονομίδης από το Άνω Λάμποβο⁷⁰⁸ και χρόνια 1909-1910 και 1912-1914 ο Ζάχος Ευάγγελος από το Άληκο.⁷⁰⁹

694. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

695. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

696. ΑΙΒΕ - ΑΣΣ, όπου αστικά έγγραφα (αποδείξεις πληρωμής, ενδεικτικά, πιστοποιητικά, συμβόλαια - συμφωνητικά διδασκάλων).

697. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

698. ΑΜΙ (Αρχείο Μητροπόλεως Ιωαννίνων), φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*.

699. Παρανίκας Μ.Κ., *Σχεδιάσμα*, 1867, 77, 78, 90, 92 κ.εξ. όπου και αναφορά στις Σχολές της εποχής Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 67.

700. Ruaux R., *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, 60.

701. *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο Δωδώνη*, 1896, σελ. 126.

702. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 138.

703. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, 12 Ιουνίου 1874.

704. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 190.

705. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

706. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 326.

707. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

708. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

709. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*.

Βραϊλάτι (ή Μπραϊλάτες): 1. *Κεντρική Σχολή:* Στη δεκαετία του 1870 ιδρύθηκε και λειτούργησε στο Βραϊλάτι Κεντρική Σχολή, στην οποία φοιτούσαν και τα παιδιά από τα γειτονικά χωριά Κώσταρη και Σαρακάτι.⁷¹⁰

2. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Κοινό Σχολείο.⁷¹¹

3. *Σχολείο:* Στα χρόνια 1910-1915 δίδαξε στο Βραϊλάτι ο Παππάς Γεώργιος από την Άνω Λεσνίτσα.⁷¹²

Βρυώνη: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Βρυώνη Κοινό Σχολείο.⁷¹³

Γέρμα: 1. *Κεντρική Σχολή:* Στη δεκαετία του 1870 ιδρύθηκε και λειτούργησε στη Γέρμα Κεντρική Σχολή, στην οποία φοιτούσαν και τα παιδιά από τα γειτονικά χωριά Δερμέσι, Δροβιανίτικα, Καλύβια και Χάλιο.⁷¹⁴

2. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Κοινό Σχολείο.⁷¹⁵

3. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Κέντρος Τόλλης.⁷¹⁶

Γιαννισάτι (ή Γιανιζάτι ή Γιαννισάτες): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο.* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Γιαννισάτι Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο.⁷¹⁷

Τα παιδιά του Γιαννισατίου φοιτούσαν και στη γειτονική Κεντρική Σχολή της μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου (νότια του Δελβίνου και κοντά στη Μαλίτσανη) – στην *Ευθύμειο Κεντρική Σχολή Ρίζης*, η οποία συστήθηκε το 1876⁷¹⁸ (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

Γράβα: 1. *Κεντρική Σχολή:* Στη δεκαετία του 1870 ιδρύθηκε και λειτούργησε στη Γράβα Κεντρική Σχολή, στην οποία φοιτούσαν και τα παιδιά από τα γειτονικά χωριά Κεσαράτι και Κομμάτι.⁷¹⁹

2. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Κοινό Σχολείο με 15 μαθητές.⁷²⁰

Τα παιδιά της Γράβας φοιτούσαν και στη γειτονική Κεντρική Σχολή της μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου (νότια του Δελβίνου και κοντά στη Μαλίτσανη) – στην *Ευθύμειο Κεντρική Σχολή Ρίζης*, η οποία συστήθηκε το 1876⁷²¹ (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

Γράσδανη (ή Γριάσδανη ή Γριάζανη): 1. *Σχολείο:* Στα 1871, με την οικονομική συνεισφορά όλων των κατοίκων της Γράσδανης⁷²² κτίστηκε το διδακτήριο του Σχολείου Γράσδανης.⁷²³

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 15 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁷²⁴

Στα χρόνια 1912-1913 δίδαξε στη Γράσδανη ο Σπυρίδων Τσάκας από την Κάτω Λέσνιτσα.⁷²⁵

710. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 326.

711. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 137.

712. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*.

713. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 137.

714. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 326.

715. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 137.

716. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

717. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 137.

718. *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο Δωδώνη*, 1896, 126.

719. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 326.

720. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 132, 183.

721. *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο Δωδώνη*, 126.

722. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 933, 27 Νοεμβρίου 1871.

723. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 18.

724. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

- Δέλβινον:** 1. *Σχολή Δελβίνου* - δεύτερη φάση: 1842-1914 (κεφ. 4).
 2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Ιδρύθηκε το 1853. Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 λειτουργούσε με ένα Ελληνοδιδάσκαλο.⁷²⁶
 3. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο, «εις α φοιτώσι και της λοιπής επαρχίας παίδες».⁷²⁷
 4. *Ελληνικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο.⁷²⁸ Γενική αναφορά για ίδρυση «Σχολείου» στο Δέλβινο, στο οποίο φοιτούσαν 90 μαθητές, έχουμε το 1873.⁷²⁹ Στα 1913 λειτουργούσε ένα «σημαντικό Ελληνικό Σχολείο» στο οποίο φοιτούσαν μαθήτριες. Το Σχολείο είχε διευθυντή και σ' αυτό δίδασκε δασκάλα που μιλούσε τα γαλλικά και είχε αποφοιτήσει από το διδασκαλείο της Κέρκυρας.⁷³⁰
 5. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 λειτουργούσε Κοινό Σχολείο «χρίζον βοθηείας»,⁷³¹
 6. *Μικτό Σχολείο ή Ελληνοαλληλοδιδασκτική Σχολή*: Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1873-1874.: Στο Ελληνικό τμήμα φοιτούσαν 12 μαθητές και το Αλληλοδιδασκτικό τμήμα 90 μαθητές και δίδασκαν συνολικά ένας διδάσκαλος και ένας βοηθός διδασκάλου· η Σχολή δε «δείται σπουδαιοτέρας αναπτύξεως». Κατά το σχολικό έτος 1873-1874, επίσης, καταγράφονται στο Μικτό Σχολείο 109 μαθητές με 2 διδασκάλους.⁷³²
 7. *Παρθεναγωγείο Δελβίνου*: ιδρύθηκε το 1874 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).
 8. *Αστική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Αστική Σχολή με 150 μαθητές και 3 διδασκάλους.⁷³³
 Κατά το σχολικό έτος 1910-1911 δίδαξε στο Δέλβινο η Ασπασία Ζαφειρίδου.⁷³⁴

Δερμέσι (ή Δερμίσι): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Δερμέσι Κοινό Σχολείο.⁷³⁵

Τα παιδιά του Δερμεσίου φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή της γειτονικής Γέρμας.

Δίβρη (ή Δίβρα): 1. *Κεντρική Σχολή*: Στα 1866, με δαπάνες της Σταυροπηγιακής Μονής Διβροβουνίου, κτίστηκε στη Δίβρη κατάλληλο κτίριο για τη μελλοντική στέγαση του διδασκτηρίου της. Στα 1870 ιδρύθηκε Κεντρική Σχολή, η οποία στεγάστηκε στο ήδη υπάρχον κτίριο και συντηρούνταν από την παραπάνω μονή.

2. *Μικτό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Μικτό Σχολείο με 70 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁷³⁶

3. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο.⁷³⁷ Το 1898-1899 λειτουργούσε με 7 τάξεις, με δυο διδασκάλους και 70-80 μαθητές, ενώ στη συνέχεια λειτουργούσε με 6 τάξεις. Στα 1906-1907 μαθήτευσαν και 12 κορίτσια πλάι στη διδασκάλισσα Καλλιόπη, η οποία καταγόταν από τα Ιωάννινα.⁷³⁸

725. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*.

726. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. φ. 1036, 12 Νοεμβρίου 1872.

727. ΕΚΗΦΣ-Α, 1873, 69.

728. Ο. π.

729. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. φ. 1051, 17 Ιανουαρίου 1873.

730. Riaux R., *Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος*, 92, 94.

731. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

732. ΕΚΗΦΣ-Α, 1873, 254.

733. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

734. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

735. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 137.

736. Ο. π., 254.

737. Ο. π., 137.

738. Κίτσος Χ. Μ., *Η Δίβρη*, 175.

4-5. *Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο*: Κατά τα σχολικά έτη 1897-1899 λειτουργούσαν: Δημοτικό Σχολείο και Ελληνικό Σχολείο με 80 μαθητές και 2 διδασκάλους (συνολικά).⁷³⁹ Κατά το σχολικό έτος 1897-1898 δίδασκε ο διδάσκαλος Γραϊκάς.⁷⁴⁰

6. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Παπα - Σταύρος Γραϊκάς και η διδασκάλισσα Μαρίνα Χ. Κώστα.⁷⁴¹

17 γνωστοί διδάσκαλοι των ετών εκείνων στη Δίβρη αναφέρονται⁷⁴² (σε παραστατικό πίνακα):

ΠΙΝΑΚΑΣ 13
Διδάσκαλοι στη Δίβρη

Γνωστοί διδάσκαλοι στα σχολεία της Δίβρης			
α/α	Όνοματεπώνυμο	α/α	Όνοματεπώνυμο
1	Δημήτριος Βασιλειάδης Αναστ.	10	Παπάς Γεώργιος
2	Γεώργιος Γκραϊκάς	11	Αθανάσιος Πετρίδης
3	Βασίλειος Ζώτος Μολοσσός Δ.	12	Σακελλάριος Πρωτόπαπας
4	Σπύρος Καλυβάς	13	Ζήσος Σούλιος
5	Ευθύμιος Κόρακας	14	Κωνσταντίνος Τάτσης
6	Βασίλειος Μπαράς	15	Γεώργιος Τάτσης
7	Νικόλαος Οικονόμου	16	Τάτσης Σταύρος
8	Παπα Γεώργιος	17	Κυριάκος Φίλιος
9	Παπα Φώτιος Γκραϊκάς		

Δρόβιανη: Η κοινότητα Δρόβιανης προερχόταν από τη συνένωση δυο γειτονικών και συνεχόμενων οικισμών, οι οποίοι βιβλιογραφικά εμφανίζονται συχνά ως Άνω Δρόβιανη και Κάτω Δρόβιανη, επικρατεί όμως και το κοινό τους όνομα «Δρόβιανη».

Άνω Δρόβιανη: 1-2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο*: Λειτουργούσαν στην Άνω Δρόβιανη Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο και Ελληνικό Σχολείο από το 1839 (από τη συνθήκη της Αδριανούπολης) με «κατηρτισμένους διδασκάλους», απόφοιτους της «γεραράς» Ζωσιμαίας Σχολής σε «μεγαλοπρεπή» διδακτήρια.⁷⁴³

3. *Αλληλοδιδασκτική Σχολή*: Στα 1851 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτική Σχολή, για την οποία, με συνοδική απόφαση των Πατριαρχείων, η μονή Δρυάνου χορηγούσε 2.500 γρόσια ετησίως.

4. *Ελληνοαλληλοδιδασκτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Άνω Δρόβιανη «ευρύχωρον» Σχολείο «από του ιερομονάχου Κοσμά έχουσα».⁷⁴⁴ Στην Ελληνοαλληλοδιδασκτική «Σχολή διηρημένη εις δυο τμήματα», λειτουργούσαν το Ελληνικό Τμήμα και το Αλληλοδιδασκτικό Τμήμα και δίδασκαν 2 διδάσκαλοι: ο ελληνοδιδάσκαλος σε 20 μαθητές και ο αλληλοδιδάσκαλος σε 80 μαθητές.⁷⁴⁵

5. *Κοινό Σχολείο*: Στα 1899 στην Άνω Δρόβιανη λειτουργούσε Κοινό Σχολείο. Για τη λειτουργία του ο ευεργέτης Δροβιανίτης απόδημος στην Αλεξάνδρεια Πέτρος Πράτσικας με διαθήκη του κληροδότησε ποσό από ασφαλιστικό συμβόλαιο ζωής, από τους τόκους του οποίου θα συντηρούνταν το σχολείο, όπως και το Κοινό Σχολείο της Κάτω Δρόβιανης.

739. Αγών, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

740. Φωνή της Ηπείρου, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 293, 21 Αυγούστου 1898.

741. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

742. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 325.

743. Ο. π., 302.

744. Θεσπρωτός Κ. - Ψαλλίδας Α., *Γεωγραφία*, 9.

745. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 185.

Από την Άνω Δρόβιανη 23 γνωστοί διδάσκαλοι (παλαιότεροι και νεότεροι – μέχρι το 1914) δίδαξαν σε σχολεία της γενέτειράς τους και της ευρύτερης περιοχής, αλλά και άλλου:

Ο παπα-Γιάννης.

Οι ιερομόναχοι Χριστόδουλος, Σεραφείμ, Ανανίας και ο Ιερεμίας από το Αργυρόκαστρο, στον οποίο και ανέθεσε τα καθήκοντα του Σχολάρχη στην Άνω Δρόβιανη ο Κοσμάς ο Αιτωλός.⁷⁴⁶

Ο Ιερεμίας από το Δελβινάκι, μαθητής της Αθωνιάδας Σχολής, ο οποίος δίδαξε στη Δρόβιανη γύρω στα 1767, κατά τα χρόνια της πρώτης περιόδου του Κοσμά του Αιτωλού στα χωριά της Βόρειας Ηπείρου.

Ο Ν. Αποστολίδης.

Ο Σ. Αποστολίδης.

Ο Παναγιώτης Βολίδης δίδαξε 55 χρόνια σε σχολεία στην Άνω Δρόβιανη, στο Κεστοράτι, στο Αργυρόκαστρο, στο Πικέρνι, στο Λούκοβο και στη Σεβαστούπολη.

Ο Β. Μεγαλειώνης.

Ο Β. Δ. Ζώτος ο Μολοσσός δίδαξε στα χρόνια 1840-1865.

Ο Πέτρος Π. Οικονόμου.

Ο Πέτρος Πετριδής δίδαξε στην Άνω Δρόβιανη, στη Λιούτζι και στο Παγώνι (1840-1889) και τα παιδιά του Αθανάσιος, Κ. και Πάνος:

Ο Αθανάσιος Πετριδής διετέλεσε μέχρι το 1878 Σχολάρχης στην Άνω Δρόβιανη και στη συνέχεια και μέχρι το 1913 στον Πειραιά.

Ο Κ. Πετριδής, γνωστός για το ποιητικό του ταλέντο και την έμμετρη συγγραφή του «Τουρκομάχος Ελλάς» (1835).

Ο Πάνος Πετριδής υπηρέτησε το διδασκαλικό του επάγγελμα στα χρόνια 1860-1882.

Ο Β. Σμπούρης.

Ο Γεώργιος Τάτσης.

Ο Δημήτριος Τάτσης εκτός από τη διδασκαλική του περίοδο διετέλεσε αργότερα και διευθυντής της Εθνικής Τράπεζας Πειραιά και ο γιος του:

Ο Σταύρος Τάτσης, απόφοιτος του Γυμνασίου Χαλκίδας (ο πρώτος στην Άνω Δρόβιανη). Δίδαξε στα χρόνια 1856-1915 σε σχολεία της Άνω Δρόβιανης, μεταξύ των οποίων και στην Κεντρική Αστική Σχολή (1894-1896), αναλαμβάνοντας και τα καθήκοντα του Σχολάρχη – του «διευθυντή» (1894-1895). Δίδαξε επίσης και στο Δέλβινο (από το 1874 και μετά), στην Λεσινίτσα και στη Δίβρη.⁷⁴⁷

Κάτω Δρόβιανη: 1-2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο:* Λειτουργούσαν στην Κάτω Δρόβιανη Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο και Ελληνικό Σχολείο από το 1839 (από τη συνθήκη της Αδριανούπολης) με «κατηρτισμένους διδασκάλους», απόφοιτους της «γεραράς» Ζωσιμαίας Σχολής σε «μεγαλοπρεπή» διδακτήρια.⁷⁴⁸

3. *Ελληνοαλληλοδιδασκτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Κάτω Δρόβιανη «ευρύχωρον και κανονικόν» Σχολείο «προ ολίγων ετών οικοδομηθέν». Στην Ελληνοαλληλοδιδασκτική Σχολή λειτουργούσε το Ελληνικό Τμήμα και το Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο και δίδασκε ένας διδάσκαλος σε 80 μαθητές. Από αυτούς οι 20 φοιτούσαν στο Ελληνικό Τμήμα και οι 60 στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο.⁷⁴⁹

4. *Κοινό Σχολείο:* Στα 1899 λειτουργούσε Κοινό Σχολείο. Για τη λειτουργία του ο ευεργέτης Δροβιανίτης απόδημος στην Αλεξάνδρεια Πέτρος Πράτσικας με διαθήκη του κληροδότησε ποσό από ασφαλιστικό συμβόλαιο ζωής, από τους τόκους του οποίου θα συντηρούνταν το σχολείο, όπως και το Κοινό Σχολείο της Άνω Δρόβιανης.

Από την Κάτω Δρόβιανη 12 γνωστοί διδάσκαλοι δίδαξαν σε σχολεία της γενέτειράς τους και της ευρύτερης περιοχής, αλλά και άλλου:

746. Αραβαντινός Π., *Συλλογή*, 1960, 164.

747. Βασιλείου Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 303.

748. *Ο. π.*, 302.

749. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 185.

Ο Α. Γούδας.

Ο Π. Γούδας δίδαξε 50 χρόνια στη Χειμάρρα και στο Κεστοράτι, όπου έλαβε ενεργό μέρος στην ίδρυση των Ζωγραφείων Διδασκαλείων.

Ο Β. Δελέκας δίδαξε στα χρόνια 1885-1944.

Ο Ανδρέας Δεσίρης δίδαξε στα χρόνια 1890-1918.

Ο Νικόλαος Δεσίρης δίδαξε και ταυτόχρονα ασκούσε και το λειτούργημα του ιερέα στα χρόνια 1860-1915.

Ο Λουκάς Παπαβασίλειος δίδαξε στα χρόνια 1890-1916.

Ο Παπαθανάσιος Παπαϊωάννου δίδαξε στα χρόνια 1870-1930.

Ο Παπαζήσης, ο οποίος είχε σπουδάσει στην Μπαλαναία Σχολή Ιωαννίνων, δίδασκε στα νεανικά του χρόνια στην Κάτω Δρόβιανη. Εκεί τον συνάντησε ο Κοσμάς ο Αιτωλός (1778) και διαβλέποντας το ζήλο και την παιδαγωγική του ικανότητα τον τοποθέτησε Σχολάρχη.⁷⁵⁰

Ο Χαρίτων Τσουκάρης.⁷⁵¹

Ο Παπαϊωάννης δίδαξε στα χρόνια 1880-1915.

Ο Παπακώστας Σαράτσης δίδαξε στα χρόνια 1888-1911.

Ο Παπανικόλαος δίδαξε στα χρόνια 1880-1915.⁷⁵²

Δρόβιανη – κοινό όνομα: Για την κοινότητα της Δρόβιανης (το σύνολο των δυο παραπάνω οικισμών) οι απόδημοι συντοπίτες τους στην Πάτρα είχαν εκφράσει ήδη την ανάγκη να υπάρξει Κοινό Σχολαρχείο με 2 Δημοτικά Σχολεία. Κατά το σχολικό όμως έτος 1873-1874 δεν είχε υλοποιηθεί εκείνη η επιθυμία τους και έτσι επανήλθε και πάλι η ιδέα για να ιδρυθεί πλέον στο οροπέδιο «του επιλεγμένου Κοινού του Αγίου Δημητρίου προς κοινήν ωφέλειαν πάντων».⁷⁵³ Μέχρι το 1878 τα σχολεία της Δρόβιανης ήταν αποκλειστικά αρρένων με κάποιες μικρές εξαιρέσεις κατά τις οποίες λειτουργούσαν τμήματα θηλέων, κι αυτά όμως περιορίζονταν στην πρώτη και στη δεύτερη τάξη.⁷⁵⁴

1. *Παρθεναγωγείο Δρόβιανης – Ζάππειον Παρθεναγωγείον* ιδρύθηκε το 1878 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

2. *Υφαντήριο – «Υφαντική Σχολή» Δρόβιανης* ιδρύθηκε το 1888 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

3-4. *Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσαν: Δημοτικό Σχολείο και Ελληνικό Σχολείο με 200 μαθητές και 5 διδασκάλους (συνολικά).⁷⁵⁵

5. *Κεντρική Σχολή – Αστική Σχολή Δρόβιανης* ιδρύθηκε το 1894 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

Ζουλιάτι: 1. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε στο Ζουλιάτι Σχολείο με ένα διδάσκαλο.⁷⁵⁶

Καινούργιο: 1. *Κεντρική Σχολή:* Στη δεκαετία του 1870 ιδρύθηκε και λειτούργησε στο Καινούργιο Κεντρική Σχολή, στην οποία φοιτούσαν και τα παιδιά από τα γειτονικά χωριά Καραλήμπεη, Μεμούσβεη και Ράχη.⁷⁵⁷

2. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Β. Π. Παράς.⁷⁵⁸

750. Αραβαντινός Π., *Συλλογή*, 164.

751. Ο. π., 209' *Βόρειος Ήπειρος*, περιοδικό, τεύχος 12, Μάρτιος 1936, 30.

752. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 302-303.

753. «Κοινόν σχολαρχείον μετά δύο δημοτικών σχολείων είνε των απαραίτητων εν ταις δύο ταύταις κόμαις, ώσπερ καλώς εβουλεύοντο το πριν οι καλοί καγαθοί συμπατριώται οι εν Πάτραις παρεπιδημούντες· ελπίσωμεν ότι εν προσεχεί μέλλοντι θέλουσιν επαναγάγει την ιδέαν ταύτην και ιδρύσει επί του οροπεδίου του επιλεγμένου Κοινού του αγίου Δημητρίου προς κοινόν ωφέλειαν πάντων των περί αυτών» - ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134.

754. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 1966, 304.

755. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

756. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

757. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 326.

Κακοδίκη (ή Κακοδίκι): 1. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στην Κακοδίκη Δημοτικό Σχολείο με 25 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁷⁵⁹

2. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Β. Δελέκας.⁷⁶⁰

Καλτσάτι (ή Καλτσάτες): Τα παιδιά του Καλτσατίου φοιτούσαν στην Κεντρική Σχολή του γειτονικού Λαζατίου.

Καλύβια: Τα παιδιά των Καλυβίων φοιτούσαν στην Κεντρική Σχολή της γειτονικής Γέρμας.

Καλύβια - πασά:

1. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε στα Καλύβια - πασά Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Παπα - Κ. Σκέβης.⁷⁶¹

Καραλήμπεη (ή Καραλή μπέη): 1. *Σχολείο:* Στα χρόνια 1909-1912 δίδαξε στο Σχολείο του Καραλήμπεη ο διδάσκαλος Παπαθανασίου ή Κώτσης Ιωάννης από τα Καλύβια Σιούση Δρόβιανης.⁷⁶²

Τα παιδιά από το Καραλήμπεη φοιτούσαν και στη γειτονική Κεντρική Σχολή του Καινούργιου.

Καραχάτζι: Τα παιδιά του Καραχάτζιου φοιτούσαν στην Κεντρική Σχολή της Φοινίκης.

Κεσαράτι (ή Καισαράτες): Τα παιδιά του Κεσαρατίου φοιτούσαν στην Κεντρική Σχολή της Γράβας.

Επίσης φοιτούσαν και στη γειτονική Κεντρική Σχολή της μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου (νότια του Δελβίνου και κοντά στη Μαλίτσανη) – στην *Ευθύμειο Κεντρική Σχολή Ρίζης*, η οποία συστήθηκε το 1876⁷⁶³ (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

Κομμάτι (ή Κομμάτες): 1. *Γραμματοδιδασκαλείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στο Κομμάτι Γραμματοδιδασκαλείο με 10 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁷⁶⁴

Τα παιδιά του Κομματίου φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή της Γράβας. Επίσης, φοιτούσαν και στη γειτονική Κεντρική Σχολή της μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου (νότια του Δελβίνου και κοντά στη Μαλίτσανη) – στην *Ευθύμειο Κεντρική Σχολή Ρίζης*, η οποία συστήθηκε το 1876⁷⁶⁵ (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

Κουλουρίτσα: Τα παιδιά της Κουλουρίτσας φοιτούσαν στην Κεντρική Σχολή του γειτονικού χωριού Χότζα.

Κώσταρη: Τα παιδιά της Κώσταρης φοιτούσαν στην Κεντρική Σχολή του γειτονικού χωριού Μπραϊλατίου.

758. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

759. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5,21,26-1 και 1,22-6-1901).

760. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

761. Ο. π..

762. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*.

763. *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο Δωδώνη*, 1896, 126.

764. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

765. *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο Δωδώνη*, 1896, 126.

Λαζάτι (ή Λαζάτες): 1. *Κεντρική Σχολή:* Στη δεκαετία του 1870 ιδρύθηκε και λειτούργησε στο Λαζάτι Κεντρική Σχολή, στην οποία φοιτούσαν και τα παιδιά από το γειτονικό χωριό Καλτσάτι.⁷⁶⁶

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 25 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁷⁶⁷

Λέσνιτσα (ή Λεσνίτσα): Με το γενικό όνομα Λέσνιτσα (ή Λεσνίτσα) είναι γνωστοί δυο οικισμοί, οι οποίοι εμφανίζονται βιβλιογραφικά ως Άνω Λέσνιτσα (ή Άνω Λεσνίτσα) και Κάτω Λέσνιτσα (ή Κάτω Λεσνίτσα), επικρατεί όμως και το κοινό τους όνομα Λέσνιτσα (ή Λεσνίτσα):

Άνω Λέσνιτσα (ή Άνω Λεσνίτσα): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Άνω Λεσνίτσα Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο.⁷⁶⁸

2. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Κοινό Σχολείο με 50 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁷⁶⁹

3. *Δημοτικό Σχολείο:* Από το 1890 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο.

Παράλληλα τα παιδιά της Άνω Λέσνιτσας φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή Λέσνιτσας, η οποία ιδρύθηκε στη μονή του Γερμανού Λέσνιτσας το 1890 (παρακάτω: *Μοναστηριακά Σχολεία και Σχολές – Μονή Γερμανού (Αγίου Αθανασίου) Λέσνιτσας και: περιώνυμα σχολεία*) και για τις εκπαιδευτικές ανάγκες του ενωμένου οικισμού της Λέσνιτσας (της Άνω και της Κάτω), όπως και στο Σχολείο της Μονής Αγελάστου (παρακάτω – *Μοναστηριακά Σχολεία και Σχολές - Μονή Αγελάστου Λέσνιτσας*).

Γνωστοί διδάσκαλοι στην Άνω Λέσνιτσα, πριν την ίδρυση της Κεντρικής Σχολής, ήταν ο παπα-Πάνος Τριαντάφυλλος (1824), ο Κώστας Ίσαρης (1842) και στη συνέχεια ο Κώστας Μουκέλης.⁷⁷⁰

Στα χρόνια 1891-1898 δίδαξε στην Άνω Λεσνίτσα ο υποδιδάσκαλος Βασίλειος Μπαράς,⁷⁷¹ το σχολικό έτος 1897-1898 ο διδάσκαλος και διευθυντής Στ. Τάτζης⁷⁷² και στα χρόνια 1910-1914 ο διδάσκαλος Οικονόμου ή Μπάχος Στέφανος από την Άνω Λέσνιτσα.⁷⁷³

Κάτω Λέσνιτσα (ή Κάτω Λεσνίτσα): 1. *Κοινό Σχολείο ή Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Κάτω Λέσνιτσα Κοινό Σχολείο, «Σχολή μικρά» με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁷⁷⁴

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Από το 1890 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο.

Παράλληλα τα παιδιά της Κάτω Λέσνιτσας φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή Λέσνιτσας, η οποία ιδρύθηκε στη μονή του Γερμανού Λέσνιτσας το 1890 (παρακάτω: *Μοναστηριακά Σχολεία και Σχολές – Μονή Γερμανού (Αγίου Αθανασίου) Λέσνιτσας και: περιώνυμα σχολεία*) και για τις εκπαιδευτικές ανάγκες του ενωμένου οικισμού της Λέσνιτσας (της Άνω και της Κάτω), όπως και στο Σχολείο της Μονής Αγελάστου (παρακάτω – *Μοναστηριακά Σχολεία και Σχολές - Μονή Αγελάστου Λέσνιτσας*).

Γνωστός διδάσκαλος στην Κάτω Λέσνιτσα, πριν την ίδρυση της Κεντρικής Σχολής, ήταν ο Χρίστος Πιλιαφάς.⁷⁷⁵ Κατά το σχολικό έτος 1897-1898 δίδασκε και ασκούσε τα καθήκοντα του

766. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 326.

767. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

768. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134.

769. Ο. π., 134, 185, 234.

770. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 323.

771. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*· πρβλ. και Τζιόβας Π.Δ., *Δάσκαλοι (ΗΓ)*, 234.

772. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 293, 21 Αυγούστου 1898.

773. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*.

774. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 185, 234.

775. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 323.

διευθυντή ο διδάσκαλος Κωνσταντίνος Μουλάζ⁷⁷⁶ και στα χρόνια 1911-1912 δίδαξε και ο Σπυρίδων Τσάκας από την Κάτω Λέσνιτσα.⁷⁷⁷

Λέσνιτσα (ή Λεσνίτσα) – κοινό όνομα: 1-3. 2 *Δημοτικά Σχολεία, Ελληνικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσαν: 2 Δημοτικά Σχολεία και Ελληνικό Σχολείο με 90 μαθητές και 3 διδασκάλους (συνολικά).⁷⁷⁸

4. *Κεντρική Σχολή ή Κοινή Ελληνική Σχολή Λέσνιτσας*: ιδρύθηκε στη μονή του Γερμανού Λέσνιτσας το 1890 και για τις εκπαιδευτικές ανάγκες του ενωμένου οικισμού της Λέσνιτσας, της Άνω και της Κάτω (παρακάτω: *περιώννυμα σχολεία*).

Λούκοβο: 1. *Αλληλοδιδασκτικό ή Τακτικό Σχολείο*: Στα 1874 λειτουργούσε στο Λούκοβο Αλληλοδιδασκτικό ή Τακτικό Σχολείο.⁷⁷⁹

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 25 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁷⁸⁰

3. *Σχολείο*: Στα 1913 υπηρετούσε δάσκαλος στο Σχολείο του Λουκόβου (το όνομά του δε μας είναι γνωστό), ο οποίος κατόρθωσε να διασωθεί από τις δολοφονικές επιθέσεις των Αλβανών, σε αντίθεση με τον ιερέα του χωριού που θανατώθηκε. Αναφορά σ' αυτόν γίνεται από το φιλέλληνα Γάλλο δημοσιογράφο Ruauux René, ο οποίος τη χρονιά εκείνη περιόδευε στην περιοχή.⁷⁸¹

Λυκουρέζι (ή Λυκούρσι ή Λυκούρσιον): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Τακτικό Σχολείο*: Στα 1871 είχε «αποπερατωθεί» το διδακτήριο του Λυκουρσίου.⁷⁸² Στα 1873 «ανηγέρθη» εκπαιδευτήριο στο οποίο λειτούργησε το Σχολείο Λυκουρσίου ή, όπως είναι γνωστό, το Αλληλοδιδασκτικό ή το Τακτικό Σχολείο.⁷⁸³

Για την ανέγερση και τη λειτουργία του, το Σχολείο επιχορηγήθηκε από τους κατοίκους του χωριού και τη μονή του Δέματος, τη γνωστή μονή του Αγίου Γεωργίου.⁷⁸⁴

Το διδακτήριο δε λειτούργησε για πολύ, αφού στα 1878 (κατά το «κίνημα του Λυκουρσίου») ανατινάχθηκε, όπως επίσης και η εκκλησία του χωριού.

Μαλίτσανη (ή Μάλτζιανη ή Μάλτσιανη): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Μαλίτσανη Κοινό Σχολείο.⁷⁸⁵

Τα παιδιά της Μαλίτσανης φοιτούσαν και στη γειτονική Κεντρική Σχολή της μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου (νότια του Δελβίνου και κοντά στη Μαλίτσανη) – στην *Ευθύμειο Κεντρική Σχολή Ρίζης*, η οποία συστήθηκε το 1876⁷⁸⁶ (παρακάτω: *περιώννυμα σχολεία*).

Μαυρόπουλι (ή Μαυρόπουλο): Τα παιδιά του Μαυροπουλίου φοιτούσαν στην Κεντρική Σχολή του Φοινικίου.

Μεμούσβεη (ή Μεμούς Βέη): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Μεμούσβεη Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο.⁷⁸⁷

776. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 293, 21 Αυγούστου 1898.

777. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*.

778. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

779. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, 12 Ιουνίου 1874.

780. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

781. Ruauux R., *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, 68 («Εδώ με προσφώνησε ο δάσκαλος του χωριού: η φωνή του πάλλεται, η συγκίνησή του δικαιολογημένη. Διότι διέφυγε το θάνατο από θαύμα. Οι Αλβανοί ανάγκασαν αυτόν και τον ιερέα να τους ακολουθήσουν ως οδηγοί. Και τον μεν ιερέα τον σκότωσαν ενώ ο δάσκαλος κατόρθωσε να διαφύγει στα πυκνά δάση»).

782. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 904, 18 Αυγούστου 1871.

783. *Ο. π.*, 12 Ιουνίου 1874.

784. *Ο. π.*, αρ. φ. 1107, 4 Αυγούστου 1873.

785. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 132.

786. *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο Δωδώνη*, 1896, 126.

Τα παιδιά του Μεμούσβεη φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή του γειτονικού χωριού Καινούργιου.

Στα χρόνια 1912-1913 δίδαξε στη Μεμούσβεη ο Παπαθανασίου ή Κώτσης Ιωάννης από τα Καλύβια Σιούση Δρόβιανης.⁷⁸⁸

Μουζίνα: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Μουζίνα Κοινό Σχολείο με 60 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁷⁸⁹

2-3. *Δημοτικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο:* Κατά το σχολικό έτος 1897-1899 λειτουργούσαν: Δημοτικό Σχολείο με 55 μαθητές και ένα διδάσκαλο και Παρθεναγωγείο με 30 μαθήτριες και μια διδασκάλισσα.⁷⁹⁰ Κατά το σχολικό έτος 1897-1898 στο Δημοτικό Σχολείο δίδασκαν οι διδάσκαλοι Χαραλάμπης Οικονόμου και Βασίλειος Δελέκος.⁷⁹¹

4. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε η διδασκάλισσα Μαριγώ Στεφοπούλου.⁷⁹²

Μουρσιά (ή Μούρσια ή Μουρσί): 1. *Σχολείο:* Στα 1871 και με την οικονομική συνεισφορά όλων των κατοίκων της Μουρσιάς⁷⁹³ κτίστηκε διδακτήριο Σχολείου, «*όπερ εστί μέγα θαύμα*».⁷⁹⁴

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο.⁷⁹⁵ Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε με 15 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁷⁹⁶ Κατά το σχολικό έτος 1913-1914 δίδαξε στο Σχολείο ο διδάσκαλος Βασίλειος Καμενόπουλος.⁷⁹⁷

3. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, στο οποίο φοιτούσαν 40 μαθητές και δίδασκε ένας διδάσκαλος.⁷⁹⁸

Νιβίτσα (ή Νίβιτσα ή Νιβίτζα): 1. *Τακτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή:* Στα 1871 είχε «αποπερατωθεί» το διδακτήριο του χωριού.⁷⁹⁹ Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Τακτικό Σχολείο⁸⁰⁰ ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή με ένα διδάσκαλο και 100 μαθητές.⁸⁰¹

2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο (δεύτερο):* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Νιβίτσα Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 40 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁰²

3. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 55 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁰³

Στα χρόνια 1909-1910 δίδαξε στη Νιβίτσα ο Σπυρίδων Τσάκας από την Κάτω Λέσνιτσα.⁸⁰⁴

Ομέρ-εφένδη (ή Ομέρ Εφέντη): 1. *Κεντρική Σχολή:* Στη δεκαετία του 1870 ιδρύθηκε και λειτούργησε στην Ομέρ-εφένδη Κεντρική Σχολή, στην οποία φοιτούσαν και τα παιδιά από το γειτονικό χωριό Ρωματζά.⁸⁰⁵

787. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 137.

788. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*.

789. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 184, 234.

790. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

791. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 293, 21 Αυγούστου 1898.

792. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

793. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 933, 27 Νοεμβρίου 1871.

794. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 18.

795. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 65.

796. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

797. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*· πρβλ. και Τζιόβας Π.Δ., *Δάσκαλοι* (ΗΓ), 232.

798. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 132, 183, 246.

799. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 904, 18 Αυγούστου 1871.

800. *Ο. π.*, 12 Ιουνίου 1874.

801. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 190.

802. *Ο. π.* 247.

803. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

804. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*.

Πετσά (ή Πετζά): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Πετσά Κοινό Σχολείο, «*Παιδαγωγείον εις μικρόν τι δωμάτιον*» με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁰⁶

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁰⁷

Πικέρνι (ή Πικέρνιον): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Τακτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή:* Στα 1871 είχε «αποπερατωθεί» το διδακτήριο του χωριού.⁸⁰⁸ Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο. Το σχολείο αυτό το «*διατηρούσε προ ολίγων ετών*» σε μια περιοχή που «*υπερτερούσε*». Την ίδια χρονιά εμφανιζόταν και ως Τακτικό Σχολείο⁸⁰⁹ ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 60 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸¹⁰

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 60 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸¹¹

3. *Αστική Σχολή Πικερνίου* ιδρύθηκε το 1902 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

4. *Παρθενωγωγείο Πικερνίου* ιδρύθηκε το 1904 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

5. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Γ. Ιατριδής και η διδασκάλισσα Βασ. Πλάκα.⁸¹²

Κατά καιρούς, οι γνωστοί 9 διδάσκαλοι στα Σχολεία του Πικερνίου ήταν: Ο παπα-Ματθαίος (1802), ο Κυριακός (1813), ο παπα-Χρήστος Βρέτος (1833-1834), ο Κωνσταντίνος Πετριδής (1850-1851), ο Πάνος Πετριδής (1855-1856), ο Πάνος Βολίδης (1872), ο Βασίλειος Ντελέκος (1901-1902), ο Ιωάννης Οικονόμου (1903-1907) και ο Βασίλειος Μπαράς (1907-1908).⁸¹³

Ρωματζά (ή Ρουμαντζά): Τα παιδιά του Ρωματζά φοιτούσαν στην Κεντρική Σχολή του γειτονικού χωριού Ομέρ-εφέντη.

Σαγιάννη: Τα παιδιά της Σαγιάννης φοιτούσαν στην Κεντρική Σχολή της Φοινίκης.

Σαρακάτι (ή Συρακάτες): Τα παιδιά του Σαρακατίου φοιτούσαν στην Κεντρική Σχολή του γειτονικού χωριού Μπραϊλάτες.

Σενίτσα: 1. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε στη Σενίτσα Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Β. Σλάκος και μία διδασκάλισσα.⁸¹⁴

Κατά το σχολικό έτος 1914-1915 δίδαξε στη Σενίτσα ο υποδιδάσκαλος Βασίλειος Μπαράς.⁸¹⁵

Σοπίκι (ή Σουπίκη): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Σοπίκι Κοινό Σχολείο.⁸¹⁶

805. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 326.

806. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 185, 234.

807. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

808. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 904, 18 Αυγούστου 1871.

809. *Ο. π.*, 12 Ιουνίου 1874.

810. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 138 («*Το Πικέρνι, ου αποικία εστί το εν Ιταλία χωρίον Βαδίσα, διατηρούν πάσας τας παραδόσεις, προ τινών ετών τη συνδρομή των Κεντραίων υπερτερεί πως των άλλων*» - στην Ιταλία οι Πικερνιάτες εκπατρίστηκαν από το φόβο των αντιποίνων από τους Τουρκαλβανούς, οι οποίοι είχαν 27 θύματα κατά την επίθεσή τους στο Πικέρνι, το οποίο και κατέστρεψαν το 1744), 190, 247.

811. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

812. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

813. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 236, 25 Οκτωβρίου 1907 - 237, 1 Νοεμβρίου 1907.

814. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912 και 1 Ιουνίου 1912, αρ. 479.

815. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

816. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 132.

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 60 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸¹⁷

Τρέμουλι: 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Τρέμουλι Κοινό Σχολείο.⁸¹⁸

Επίσης, τα παιδιά της Τρέμουλης φοιτούσαν και στη γειτονική Κεντρική Σχολή του Αλήκου.

Τσαούσι: Τα παιδιά του Τσαουσίου φοιτούσαν στη γειτονική Κεντρική Σχολή του Αλήκου.

Τσερκοβίστα (ή Τσαρκοβίτσα): Τα παιδιά της Τσερκοβίστας φοιτούσαν και στη γειτονική Κεντρική Σχολή της μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου (νότια του Δελβίνου και κοντά στη Μαλίτσανη) – στην *Ευθύμειο Κεντρική Σχολή Ρίζης*, η οποία συστήθηκε το 1876⁸¹⁹ (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

Φοινίκι (ή Φοινίκη): 1. *Κεντρική Σχολή*: Στη δεκαετία του 1870 ιδρύθηκε και λειτούργησε στο Φοινίκι Κεντρική Σχολή, στην οποία φοιτούσαν και τα παιδιά από τα γειτονικά χωριά Καραχάτζι, Μαυρόπουλι και Σαγιάννη.⁸²⁰

2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 25 μαθητές και ένα διδάσκαλό.⁸²¹

3. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸²²

4. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Γεώρ. Παπαφωτίου.⁸²³

Χάλιο: Τα παιδιά του Χαλίου φοιτούσαν στην Κεντρική Σχολή της γειτονικής Γέρμας.

Χότζα: 1. *Κεντρική Σχολή*: Στη δεκαετία του 1870 ιδρύθηκε και λειτούργησε στη Χότζα Κεντρική Σχολή, στην οποία φοιτούσαν και τα παιδιά από το γειτονικό χωριό Κουλουρίτσα.⁸²⁴

δ) ΚΑΖΑΣ ΛΕΣΚΟΒΙΚΙΟΥ

Βλιάσοβον: 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 υπήρχε στο Βλιάσοβο Κοινό Σχολείο «*υπό των κατοίκων συντηρούμενον*».⁸²⁵

Λεσκοβίκι: 1. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στο Λεσκοβίκι Δημοτικό Σχολείο με 60 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸²⁶

2. *Παρθεναγωγείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Παρθεναγωγείο με 40 μαθήτριες και μια διδασκάλισσα.⁸²⁷

Μέλιανη (ή Μέλιακι): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Μέλιανη Κοινό Σχολείο «*χρήζον βοήθειας*».⁸²⁸

817. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

818. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 137.

819. *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο Δωδώνη*, 126.

820. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 326.

821. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 246.

822. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

823. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

824. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 326.

825. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

826. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

827. Ο. π., φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

Ποστένιανη: 1. *Ελληνικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 υπήρχε στη Ποστένιανη Ελληνικό Σχολείο «υπό των κατοίκων συντηρούμενον».⁸²⁹

2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 υπήρχε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο «υπό των κατοίκων συντηρούμενον».⁸³⁰

3. *Ελληνοαλληλοδιδασκτικό Σχολείο:* Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1873-1874 με 2 διδασκάλους.⁸³¹

4. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε η διδασκάλισσα Αγγ. Καφετζή.⁸³²

Ραδίχοβον: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Ραδίχοβον Κοινό Σχολείο «χρήζον βοήθειας».⁸³³

Τσαρέσοβον (ή Τσαρίτσοβο): 1. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 στο Τσαρέσοβον λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε η διδασκάλισσα Νίνα Μπούρα.⁸³⁴

Τσέρτσικον: 1. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στο Τσέρτσικον Δημοτικό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸³⁵

ε) ΚΑΖΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΙΟΥ

Βιθουκί: Τα παιδιά του Βιθουκίου φοιτούσαν στη Κεντρική Σχολή της γειτονικής Κόντσικας.

Δέρανη (ή Ντέρανη): 1. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στη Δέρανη Δημοτικό Σχολείο με 35 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸³⁶ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 το Δημοτικό Σχολείο λειτουργούσε με 25 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸³⁷

2. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Ι. Πανίδης.⁸³⁸

Τα παιδιά της Δέρανης φοιτούσαν από παλιά και στη Κεντρική Σχολή της γειτονικής μόνης των Ταξιαρχών, η οποία είχε ιδρυθεί στα 1890 από τον Κωνσταντίνο Ζάππα.⁸³⁹

Δόσνιτσα (ή Δουσνίτσα): 1. *Γραμματοδιδασκαλείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στη Δόσνιτσα Γραμματοδιδασκαλείο με 14 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁴⁰ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 το Γραμματοδιδασκαλείο λειτουργούσε με 10 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁴¹

Τα παιδιά της Δόσνιτσας φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή της γειτονικής Χοστέβας.

828. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

829. Ο. π., 148, 209.

830. Ο. π., 148, 209.

831. Ο. π., 260.

832. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

833. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

834. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

835. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

836. Ο. π..

837. *Πίναξ σχολείων*, 1902, 220-222 (όπου ελληνικά σχολεία καζά Τεπελενίου).

838. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

839. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 326.

840. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

841. *Πίναξ σχολείων*, 1902, 220-222.

Ζέη (ή Ζιέη): 1. *Κεντρική Σχολή:* Στη δεκαετία του 1870 ιδρύθηκε και λειτούργησε στη Ζέη Κεντρική Σχολή, στην οποία φοιτούσαν και τα παιδιά από τη γειτονική Λιάρη.⁸⁴²

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1886-1887 με 33 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁴³ Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε με 50 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁴⁴ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε με 45 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁴⁵

3. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Παν. Λέκας.⁸⁴⁶

Κατά τα σχολικά έτη 1901-1904 στη Ζέη δίδαξε ο Αντώνης Παπαχρήστος.⁸⁴⁷

Κόδρα: 1. *Ελληνικό Σχολείο:* Στην Κόδρα λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο, το οποίο χρηματοδοτούνταν από τα κληροδοτήματα των αδελφών Ζάππα από το 1860 και μετά.

Κόντσικα: 1. *Κεντρική Σχολή:* Στη δεκαετία του 1870 ιδρύθηκε και λειτούργησε στην Κόντσικα Κεντρική Σχολή, στην οποία φοιτούσαν και τα παιδιά από το γειτονικό Βιθούκι.⁸⁴⁸

Τα παιδιά της Κόντσικας φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή της γειτονικής Χοτόβας.

Λάμποβον, Κάτω (ή Μικρόν Λάμποβον ή Μικρή Τσέτα): 1. *Σχολείο:* Το Κάτω Λάμποβον (Μικρόν Λάμποβον) διατηρούσε Σχολείο, το οποίο συντηρούνταν με κληροδότημα του Λουκά Κώτση, ο οποίος ασκούσε το εμπόριο στη Ρουμανία.⁸⁴⁹

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 90 μαθητές και 2 διδασκάλους.⁸⁵⁰

Λέκλα (ή Λέκλη): 1. *Ελληνικό Σχολείο - Σχολή Λέκλης, Ζάππειο Εκπαιδευτήριο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Λέκλα Ελληνικό Σχολείο.

2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο - Σχολή Λέκλης, Ζάππειο εκπαιδευτήριο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο.

Τα Σχολεία (Ελληνικό Σχολείο και Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο) ιδρύθηκαν και συντηρούνταν με το κληροδότημα του Ευαγγέλη Ζάππα,⁸⁵¹ σχολεία που παρουσιάζονται βιβλιογραφικά (για το σχολικό έτος 1874-1875) ως Σχολή Λέκλης και ως Ζάππειο εκπαιδευτήρια.⁸⁵²

3. *Ελληνοαλληλοδιδασκτικό Σχολείο:* Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1873-1874 με 2 διδασκάλους.⁸⁵³

4-5. *Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο (δεύτερο):* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσαν: Δημοτικό Σχολείο και Ελληνικό Σχολείο με 90 μαθητές και 3 διδασκάλους (συνολικά).⁸⁵⁴ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 το Δημοτικό Σχολείο λειτουργούσε με 60 μαθητές και 3 διδασκάλους.⁸⁵⁵

842. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 325.

843. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αργυρόκαστρο, 23 Μαΐου 1887, αρ. 95.

844. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

845. *Πίναξ σχολείων*, 1902, 220-222.

846. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

847. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 119.

848. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 325.

849. *Ο. π.*, 335.

850. *Πίναξ σχολείων*, 1902, 220-222.

851. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 208.

852. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 1318, 23 Αυγούστου 1875.

853. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 260.

854. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

855. *Πίναξ σχολείων*, 1902, 220-222.

Λιάρη (ή Λιάρη). 1. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 25 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁵⁶ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 το Δημοτικό Σχολείο λειτουργούσε με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁵⁷

Τα παιδιά της Λιάρης φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή της γειτονικής Ζέης.

Νίβανη: 1. *Ελληνικό Σχολείο:* Στη Νίβανη λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο, το οποίο χρηματοδοτούνταν από τα κληροδοτήματα των αδελφών Ζάππα από το 1860 και μετά.

2. *Σχολείο Αρρένων:* Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1886-1887 με 63 μαθητές.⁸⁵⁸ Κατά τα σχολικά έτη 1888-1891 δίδαξε ο διδάσκαλος Φίλιππος Χρησιτίδης.⁸⁵⁹

3. *Παρθεναγωγείο:* Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1886-1887 με 10 μαθήτριες και μια διδασκάλισσα.⁸⁶⁰

4-5. *Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσαν: Δημοτικό Σχολείο και Ελληνικό Σχολείο με 55 μαθητές και 2 διδασκάλους (συνολικά).⁸⁶¹ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 το Δημοτικό Σχολείο λειτουργούσε με 35 μαθητές και 2 διδασκάλους.⁸⁶²

Τα παιδιά της Νίβανης φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή της γειτονικής μονής των Ταξιαρχών, η οποία είχε ιδρυθεί στα 1890 από τον Κωνσταντίνο Ζάππα.⁸⁶³

Πέστανι (ή Πέστανη): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Πεσάνη Κοινό Σχολείο «*συντηρούμενον υπό της κοινότητος της χώρας και χρήζον βοηθείας*».⁸⁶⁴

1. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε στο Πέστανι Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Απόστ. Ζαχαριάδης.⁸⁶⁵

Σέπερη (ή Σιέπερη ή Σύπερη): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Σέπερη Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 40 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁶⁶

2. *Σχολείο:* Ως διδάσκαλος του Σχολείου της Σέπερης, γύρω στα 1882, αναφέρεται ο Μηνάς Τσελικίδης⁸⁶⁷ και στα χρόνια 1885-1893 και 1894-1897 ο Ιωάννης Ν. Λέβανης.⁸⁶⁸

3-4. *Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσαν: Δημοτικό Σχολείο και Ελληνικό Σχολείο με 65 μαθητές και 2 διδασκάλους (συνολικά).⁸⁶⁹ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 το Δημοτικό Σχολείο λειτουργούσε με 50 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁷⁰

5. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1011-1912 λειτουργούσε Σχολείο.⁸⁷¹

Τα παιδιά της Σέπερης φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή της γειτονικής μονής των Ταξιαρχών, η οποία είχε ιδρυθεί στα 1890 από τον Κωνσταντίνο Ζάππα.⁸⁷²

Στεπέζι (ή Στεμπέτζη): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Στεπέζι Κοινό Σχολείο «*χρήζον βοηθείας*».⁸⁷³

856. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

857. *Πίναξ σχολείων*, 1902, 220-222.

858. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αργυρόκαστρο, 23 Μαΐου 1887, αρ. 95.

859. ΑΙΒΕ - ΑΑΔ (1903-1906).

860. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αργυρόκαστρο, 23 Μαΐου 1887, αρ. 95.

861. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

862. *Πίναξ σχολείων*, 1902, 220-222.

863. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 326.

864. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 208.

865. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

866. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 247.

867. Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτση*, 324.

868. ΑΙΒΕ – ΑΑΔ (1903-1963).

869. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

870. *Πίναξ σχολείων*, 1902, 220-222.

871. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912, αρ. 479.

872. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 326.

2. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος και ιερέας του χωριού Παπά Νικόλαος.⁸⁷⁴

Τόποβα (ή Τόποβο): 1. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στην Τόποβα Δημοτικό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁷⁵ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 το Δημοτικό Σχολείο λειτουργούσε με 28 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁷⁶ Κατά το ίδιο σχολικό έτος 1901-1902 αναφέρεται ότι δίδασκε ο διδάσκαλος Ιωάννης Ν. Λέβανης.⁸⁷⁷

Στο Σχολείο, μπροστά από τους βαλκανικούς πολέμους δίδαξε ο διδάσκαλος Γιάννης Ντάλλας,⁸⁷⁸ και κατά το σχολικό έτος 1911-1912 ο διδάσκαλος Ανδ. Κωνσταντινίδης.⁸⁷⁹

Τα παιδιά της Τόποβας φοιτούσαν από παλιά και στην Κεντρική Σχολή της γειτονικής μόνης των Ταξιαρχών, η οποία είχε ιδρυθεί στα 1890 από τον Κωνσταντίνο Ζάππα.⁸⁸⁰

Τριμπούκι (ή Τριμπούκιον): 1. *Ζαππαία Αστική Σχολή Τριμπουκίου*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Τριμπούκι η Ζαππαία Αστική Σχολή με 123 μαθητές και 3 εκπαιδευτικούς (ελληνοδιδάσκαλο, αλληλοδιδάσκαλο και υποδιδάσκαλο) και συντηρούνταν με έσοδα τα οποία προέρχονταν από το κληροδότημα του Ευαγγέλη Ζάππα.⁸⁸¹

Χοντοκούκι (ή Χουντοκούκι): 1. *Ελληνικό Σχολείο*: Στο Χοντοκούκι λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο, το οποίο χρηματοδοτούνταν από τα κληροδοτήματα των αδελφών Ζάππα από το 1860 και μετά.

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁸²

3. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο με 25 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁸³

Χοστέβα (ή Χόστιβα): 1. *Κεντρική Σχολή*: Στη δεκαετία του 1870 ιδρύθηκε και λειτούργησε στη Χοστέβα Κεντρική Σχολή, στην οποία φοιτούσαν και τα παιδιά από τη γειτονική Δόσνιτσα.⁸⁸⁴

2. *Αλληλοδιδασκαλικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκαλικό Σχολείο με 40 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁸⁵

3. *Δημοτικό Σχολείο*: Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1886-1887 με 40 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁸⁶ Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 διατηρούσε την ίδια δυναμική: 25 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁸⁷ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 λειτουργούσε με 35 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁸⁸

4. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Ν. Φιλίππου.⁸⁸⁹

873. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

874. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

875. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

876. *Πίναξ σχολείων*, 1902, 220-222.

877. ΑΙΒΕ - ΑΑΔ (1903-1906).

878. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 119.

879. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912, αρ. 479.

880. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 326.

881. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 188.

882. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

883. *Πίναξ σχολείων*, 1902, 220-222.

884. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 325.

885. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 247.

886. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου, Αργυρόκαστρο, 23 Μαΐου 1887, αρ. 95).

887. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

888. *Πίναξ σχολείων*, 220-222.

889. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

στ) ΚΑΖΑΣ ΠΡΕΜΕΤΗΣ

Γκοστιβίστι: Τα παιδιά του Γκοστιβιστίου φοιτούσαν στην Κεντρική Σχολή της γειτονικής Χοταχόβας.

Ελεούσα: 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 υπήρχε στην Ελεούσα Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, το οποίο συντηρούνταν από το κληροδότημα του Κωνσταντίνου Πιτάρη, ο οποίος είχε αποβιώσει στο Βουκουρέστι.⁸⁹⁰

2. *Σχολείο:* Λειτουργούσε τουλάχιστο μετά το 1911. Κατά τα σχολικά έτη 1911-1916 δίδαξε ο διδάσκαλος Βασίλειος Ευαγ. Μονάχος «εις το μονοτάξιον σχολείον της Ελεούσης, αποτελούμενον εκ πλήρους Δημοτικού Σχολείου και της Α^{ης} του Ελληνικού».⁸⁹¹

2. *Παρθεναγωγείο:* Στα χρόνια 1900-1906 λειτουργούσε Παρθεναγωγείο, στο οποίο δίδασκε η παρθεναγωγός Κατίνα Σαραντάρη από τα Ιωάννινα.⁸⁹²

Ζέππα: (Ζέπα): 1. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Ζέππα Δημοτικό Σχολείο.⁸⁹³ Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 το Σχολείο λειτουργούσε με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁹⁴

2. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 υπήρχε Κοινό Σχολείο «*χρηίζον βοηθείας*».⁸⁹⁵

Κακόσι: 1. *Ελληνικό Σχολείο:* Στο Κακόσι λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο, το οποίο χρηματοδοτούνταν από τα κληροδοτήματα των αδελφών Ζάππα από το 1860 και μετά.

2. *Κεντρικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Κεντρικό Σχολείο.⁸⁹⁶ Οι κάτοικοι του Κακοσίου έστελναν τα παιδιά τους και στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή του γειτονικού χωριού Εριντίου, πληρώνοντας μάλιστα και 1.000 γρόσια για το μισθό του δασκάλου μαζί με τους κατοίκους του Γκιατίου και της Κάριανης, οι οποίοι έστελναν κι αυτοί τα παιδιά τους στο παραπάνω σχολείο.⁸⁹⁷

3. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁸⁹⁸

Καλιούδι (ή Καλλιούδι): 1. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε στο Καλιούδι Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Παπα - Δημήτριος.⁸⁹⁹

Κομπλιάρρα: 1. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε στη Κομπλιάρρα Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Παπα - Πασχάλης.⁹⁰⁰

Κοσίνα: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 υπήρχε στην Κοσίνα Κοινό Σχολείο «*χρηίζον βοηθείας*».⁹⁰¹

2. *Δημοτικό Σχολείο:* Κατά τα σχολικά έτη 1902-1904 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Στέφανος Χρήστου.⁹⁰²

890. ΕΚΗΦΣ-Β, 148, 209.

891. ΑΙΒΕ - ΑΑΔ (1903-1963).

892. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

893. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 106.

894. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

895. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

896. *Ο. π.*, 104.

897. *Ο. π.*, 188

898. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

899. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

900. *Ο. π.*

901. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 209.

902. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 938.

3. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Ι. Βιτωλιάνος.⁹⁰³

Κοσόβα: 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 υπήρχε στην Κοσόβα Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο «υπό των κατοίκων συντηρούμενον».⁹⁰⁴

Τα παιδιά της Κοσόβας φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή της γειτονικής Χοτόβας.

2. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Απ. Παπασταύρος και η δασκάλισσα Αθ. Δεσισότου.⁹⁰⁵

Κούταλη (ή Κούταλι – Μπονιάριου): 1. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε στη Κούταλη Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Παπα - Βασίλειος Γεωργιάδης.⁹⁰⁶

Λίμπαρι (ή Λίμπαρη):

1. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε στο Λίμπαρι Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Δ. Κ. Δονίδης.⁹⁰⁷

Λιμπιβάνη (ή Λιμπίβανη ή Λιμπίβανι): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Λιμπιβάνη Κοινό Σχολείο «*χρήζον βοηθείας*».⁹⁰⁸

2. *Σχολείο*: Λειτουργούσε τουλάχιστο στα χρόνια 1910-1912. Κατά το σχολικό έτος 1910-1911 δίδαξε ο διδάσκαλος Βασίλειος Ευαγ. Μονάχος «εις το εν Λιμπίβανη μονοτάξιον σχολείον, αποτελούμενον από πλήρες δημοτικών σχολείων και από μίαν τάξιν του ελληνικού, την πρώτην».⁹⁰⁹ Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 δίδασκε ο διδάσκαλος Ν. Κουρπάμης.⁹¹⁰

Λιούψκα: 1. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε στη Λιούψκα Δημοτικό Σχολείο με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁹¹¹ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 αναφέρεται ότι δίδασκε ο διδάσκαλος Ιωάννης Ν. Λέβανης.⁹¹²

Λίπα: 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 υπήρχε στη Λίπα Κοινό Σχολείο «*χρήζον βοηθείας*».⁹¹³

2. *Γραμματοδιδασκαλείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Γραμματοδιδασκαλείο με 15 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁹¹⁴

3. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε η δασκάλισσα Ματρώνα Σωτηριάδου.⁹¹⁵

Λισίτσα (ή Λυσίτσα): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Λισίτσα Κοινό Σχολείο «*χρήζον βοηθείας*».⁹¹⁶

Μαλέσοβον (ή Μπαλέσοβο): 1. *Κοινό Σχολείον*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 υπήρχε στο Μαλέσοβον Κοινό Σχολείον «*χρήζον βοηθείας*».⁹¹⁷

903. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

904. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

905. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

906. Ο. π..

907. Ο. π..

908. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

909. ΑΙΒΕ - ΑΑΔ (1903-1963).

910. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

911. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

912. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912, ΑΙΒΕ - ΑΑΔ (1903-1963).

913. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 208.

914. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

915. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

916. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 40 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁹¹⁸ Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 το Δημοτικό Σχολείο λειτουργούσε με 35 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁹¹⁹

3. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Θ. Β. Κοσύρας.⁹²⁰

Στα χρόνια 1889-1890 στο Μαλέσοβο δίδασκε ο διδάσκαλος Χρήστος Οικονομίδης από το Άνω Λάμποβο.⁹²¹

Μπένια: 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 υπήρχε στη Μπένια Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο «*συντηρούμενον υπό της εκκλησίας*».⁹²²

Τα παιδιά της Μπένιας φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή της γειτονικής Χοτόβας.

Μπούχαλη: 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 υπήρχε στη Μπούχαλη Κοινό Σχολείο «*χρηίζον βοηθείας*».⁹²³

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 60 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁹²⁴

3. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Γ. Χριστοδουλίδης.⁹²⁵

Μπρέζανη (ή Μπρέζιανη ή Μπρίζενη ή Μπρίτζανη): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Μπρέζανη Κοινό Σχολείο.⁹²⁶

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁹²⁷

3. *Σχολή ή Σχολείο*: Αναφέρεται ότι λειτουργούσε από το 1909: Κατά το σχολικό έτος 1909-1910 δίδασκε και ασκούσε και τα καθήκοντα του διευθυντή στην εξατάξια Σχολή ο διδάσκαλος Αδάμ Παρθενίου.⁹²⁸ Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 δίδασκε στο Σχολείο ο διδάσκαλος Ι. Κέντρος.⁹²⁹

Νοβοσέλια (ή Νοβοσέλα): 1. *Δημοτική Σχολή ή Δημοτικό Σχολείο*: Λειτουργούσε στη Νοβοσέλια Δημοτική Σχολή ή Δημοτικό Σχολείο κατά τα σχολικά έτη 1896-1899. Κατά τα σχολικά έτη 1896-1899 δίδασκε στην εξατάξια Δημοτική Σχολή ο διδάσκαλος Βασίλειος Κ. Παπαδόπουλος.⁹³⁰ Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 το Δημοτικό Σχολείο είχε 35 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁹³¹

2. *Σχολείο*: Στα 1901 λειτουργούσε στη Νοβοσέλια «Σχολείον», το οποίο «*διετήρει εξ ολοκλήρου*» η Φίλεκπαιδευτική Αδελφότητα Νοβοσέλιας.⁹³²

Τα παιδιά της Νοβοσέλιας φοιτούσαν και στην Κεντρική Σχολή της γειτονικής Χοτόβας.

917. Ο. π., 208.

918. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5,21,26-1 και 1,22-6-1901).

919. *Πίναξ σχολείων*, 1902, 220-222.

920. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

921. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

922. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

923. Ο. π., 148, 209.

924. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

925. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

926. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148.

927. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

928. ΑΙΒΕ - ΑΑΔ (1903-1963).

929. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

930. ΑΙΒΕ - ΑΑΔ (1903-1963).

931. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5,21,26-1 και 1,22-6-1901).

932. Ο. π., αρ. φ. 118, 22 Ιουνίου 1901.

Ογδούνιαη (ή Ογδούναη): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Ογδούνιαη Κοινό Σχολείο «*χρήζον βοήθειας*».⁹³³

2. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Στέφ. Χρήστου.⁹³⁴

Ογρένι: Τα παιδιά της Ογρένης φοιτούσαν στην Κεντρική Σχολή της γειτονικής Χοταχόβας.

Πρεμετή: 1. *Ελληνοαλληλοδιδασκτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Πρεμετή Ελληνοαλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 2 διδασκάλους.⁹³⁵

2. *Παρθεναγωγείο Πρεμετής:* ιδρύθηκε το 1882 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

3. *Ελληνικό Σχολείο Αρρένων:* Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1886-1887 με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.⁹³⁶

4. *Δημοτικό Σχολείο Αρρένων:* Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1886-1887 με 80 μαθητές και δυο διδασκάλους.⁹³⁷ Κατά τα σχολικά έτη 1906-1916 δίδασκε και ασκούσε και τα καθήκοντα του διευθυντή (1907-1916) στο Δημοτικό Σχολείο ο διδάσκαλος Βασίλειος Κ. Παπαδόπουλος.⁹³⁸

5. *Αστική Σχολή:* Λειτουργούσε τουλάχιστο από το 1876. Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε ως εξατάξια Αστική Σχολή με 140 μαθητές (80 αγόρια και 40 κορίτσια) και 6 εκπαιδευτικούς (5 διδασκάλους και μια διδασκάλισσα).⁹³⁹

Στη Σχολή δίδαξε ο διδάσκαλος Φίλιππος Χ. Δονάτος κατά τα σχολικά έτη 1876-1878, 1882-1886 (ως διευθυντής), 1888-1889, 1894-1897 (ως διευθυντής) και 1904-1914, ο διδάσκαλος Λουκάς Παπαβραάμ Χοτόβας κατά τα σχολικά έτη 1886-1887, 1890-1897 και 1901-1907, ο διδάσκαλος Αδάμ Παρθενίου κατά τα σχολικά έτη 1897-1915 και ο διδάσκαλος Φίλιππος Χρηστίδης κατά τα σχολικά έτη 1898-1916.⁹⁴⁰

6. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Γ. Γ. Σωτηριάδης.⁹⁴¹

Για την ιστορία, αναφέρουμε ότι το 1908 έγινε προσπάθεια να ιδρυθεί στην Πρεμετή το Αναγνωστοπούλειο Γυμνάσιο (προς τιμή του ευεργέτη Αναγνωστοπούλου από το Πάπιγγο, ο οποίος δέχτηκε όλη του την περιουσία για την ίδρυση Γυμνασίου σε κάποια πόλη της Ηπείρου) με σκοπό να αντιμετωπισθούν οι αλβανικές, οι ιταλικές και οι αυστριακές προπαγανδιστικές διεισδύσεις, χωρίς όμως αποτέλεσμα.⁹⁴²

Στρεμπέτσι (ή Στρέμπετση): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 υπήρχε στο Στρεμπέτσι Κοινό Σχολείο «*χρήζον βοήθειας*».⁹⁴³

Τρεμποζίτσι: 1. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 στο Τρεμποζίτσι λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος και ιερέας του χωριού Παπα - Δημήτριος.⁹⁴⁴

Φράσσαρη: 1. *Αστική Σχολή:* Κατά τα σχολικά έτη 1899-1906 λειτουργούσε στη Φράσσαρη Αστική Σχολή, στην οποία δίδασκε και ασκούσε και τα καθήκοντα του διευθυντή ο διδάσκαλος Βασίλειος Κ. Παπαδόπουλος.⁹⁴⁵

933. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

934. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

935. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 260.

936. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αργυρόκαστρο, 23 Μαΐου 1887, αρ. 95.

937. Ο. π.

938. ΑΙΒΕ - ΑΑΔ (1903-1963).

939. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

940. ΑΙΒΕ - ΑΑΔ (1903-1963).

941. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

942. ΑΥΕ, 1909, ΑΑΚ-ΚΒ', Πρεμετή, 29 Σεπτεμβρίου 1908, αρ. 157.

943. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 239.

944. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

2. *Δημοτική Σχολή* ή *Σχολή*: Κατά τα σχολικά έτη 1909-1914 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή ή (απλά) Σχολή. Κατά τα σχολικά έτη 1909-1912 στη Δημοτική Σχολή δίδασκε και ασκούσε και τα καθήκοντα του διευθυντή ο διδάσκαλος Ναούμ Αθανασίου και κατά τα σχολικά έτη 1911-1914 στην εξατάξια Σχολή δίδασκε και ασκούσε και τα καθήκοντα του διευθυντή ο διδάσκαλος Αδάμ Παρθενίου.⁹⁴⁶

Τα παιδιά της Φράσσαρης φοιτούσαν στην Κεντρική Σχολή της γειτονικής Χοτόβας.

Χοταχόβα (ή Χοτόβα ή Χοτολόβα): 1. *Ελληνικό Σχολείο* ή *Αρσάκειος Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 υπήρχε στη Χοταχόβα Ελληνικό Σχολείο – η Αρσάκειος Σχολή που ίδρυσε το 1871⁹⁴⁷ και το συντηρούσε «ο πατριώτης» Α. Αρσάκης, ο οποίος διέμενε στο Βουκουρέστι.⁹⁴⁸ Κατά τα σχολικά έτη 1893-1904, 1907-1909 και 1912-1916 στην Αρσάκειο Σχολή δίδασκε και ασκούσε και τα καθήκοντα του διευθυντή ο διδάσκαλος Ναούμ Αθανασίου.⁹⁴⁹

2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 υπήρχε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο που συντηρούσε «ο πατριώτης» Α. Αρσάκης, ο οποίος διέμενε στο Βουκουρέστι.⁹⁵⁰

3. *Ελληνοαλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1873-1874 με 2 διδασκάλους.⁹⁵¹

4-5. *Δημοτικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσαν: Δημοτικό Σχολείο με 40 μαθητές και ένα διδάσκαλο και Παρθεναγωγείο με 30 μαθήτριες και μια διδασκάλισσα.⁹⁵²

6. *Κεντρική Σχολή*: Το σχολικό συγκρότημα της Χοταχόβας ιδρύθηκε ως Κεντρική Σχολή από τον ίδιο τον Εθνικό Ευεργέτη Απόστολο Αρσάκη, γεννημένο στη Χοτόβα, ο οποίος φρόντιζε για την απρόσκοπτη λειτουργία της⁹⁵³ και σ' αυτή φοιτούσαν και μαθητές από τα γειτονικά χωριά Γκοστιβίσι, Κόντσικα, Κοσόβα, Κούτλα, Λουσίκα, Μπένια, Νοβοσέλια, Ογρένι, Οδρίτσιανη και Φράσσαρη.

Μοναστηριακά σχολεία:

α) Μονή Αβαρίτσας: 1. *Σχολή*: Στη Μονή Αβαρίτσας Δελβίνου το 1779 ανασυγκροτήθηκε από τον Κοσμά τον Αιτωλό Σχολή (ως «φυτώριο στελεχών»), ήδη προϋπάρχουσα.⁹⁵⁴

β) Μονή Αγελάστου (Υπαπαντής του Χριστού) Λέσνιτσας: 1. *Σχολείο*: Στη Μονή Αγελάστου, αφιερωμένη στη μνήμη της Υπαπαντής του Χριστού – ανατολικά της Άνω Λέσνιτσας του Δελβίνου, λειτουργούσε ήδη από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα απλό και υποτυπώδες Σχολείο με παπα-διδασκάλους που φαίνεται να ήταν το μετέπειτα «βήμα» του (προτέρου) «Κρυφού Σχολείου» της περιοχής, στο οποίο φοιτούσαν μαθητές της Άνω και Κάτω Λέσνιτσας και άλλων γειτονικών χωριών.⁹⁵⁵

γ) Μονή Αγίου Αθανασίου Πολίτσανης: 1. *Σχολή*: Στην περιώνυμη Μονή του Αγίου Αθανασίου κοντά στη Πολίτσανη λειτουργούσε Σχολή, η οποία ιδρύθηκε το 1672.

945. ΑΙΒΕ - ΑΑΔ (1903-1963).

946. Ο. π.

947. Υφαντής Ν.Θ., *Ευεργέτες*, 302.

948. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

949. ΑΙΒΕ - ΑΑΔ (1903-1963).

950. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

951. Ο. π., 260.

952. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901), όπου και συνολικά στοιχεία για τα ελληνικά σχολεία του σαντζακίου Αργυροκάστρου και του καζά Πωγωνίου του σαντζακίου Ιωαννίνων.

953. Νέος Ελληνομνήμων, τόμος 10, 389.

954. Παρανίκας Μ.Κ., *Σχεδίασμα*, 77, 78, 90, 92 κ.εξ., όπου και αναφορά στις Σχολές της εποχής Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 67.

955. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 257.

Στη Σχολή δίδαξε και ο Επίσκοπος Δρυινοπούλεως Σοφιανός, σ' αυτή δε φοιτούσαν μαθητές και μοναχοί από τις γειτονικές περιοχές Ρίζας και Ζαγοριάς και αποστέλλονταν για να καταπολεμήσουν τους εξωμότες στην ευρύτερη περιοχή.⁹⁵⁶

δ) Μονή Γεννήσεως (Θεοτόκου) Δουβιανής (το μοναστήρι της Δουβιανής): Σε μικρή απόσταση από τα τελευταία σπίτια του «Απάνω Μαχαλά» της Δουβιανής, στη Μονή της Γεννήσεως της Θεοτόκου ή απλά στο Μοναστήρι, όπως το αποκαλούσαν οι Δουβιανίτες, καλλιεργήθηκαν τα γράμματα και οι πρακτικές τέχνες:

1. *Σχολείο*: Από το Μοναστήρι πέρασε κατά την περιοδεία του το 1777 ο Κοσμάς ο Αιτωλός και με την παρότρυνσή του προς τους μοναχούς δημιουργήθηκε Σχολείο για την εκπαίδευση των νέων της Δουβιανής και της περιοχής.⁹⁵⁷

2. *Σχολή Δουβιανής (Σχολή Θηλέων – Υφαντουργική Σχολή*⁹⁵⁸ - *Σχολείο – Αστική Σχολή) Μοναστηρίου Δουβιανής*: λειτουργούσε από το 1858 στη Μονή της Γεννήσεως Θεοτόκου, στα βόρεια της Δουβιανής (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

ε) Μονή Γερμανού (Αγίου Αθανασίου) Λέσνιτσας: 1. *Κεντρική Σχολή ή Κοινή Ελληνική Σχολή*: Στα νότια του Δελβίνου, λίγο πιο πάνω από τη μονή Θεολόγου, ιδρύθηκε στα 1890 Κεντρική Σχολή, γνωστή και ως Κοινή Ελληνική Σχολή Λέσνιτσας (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

στ) Μονή Διβροβουνίου Δίβρης (μοναστήρι της Παναγιάς): 1. *Σχολή*: Στη Μονή Διβροβουνίου (το μοναστήρι της Παναγιάς), στο βουνό Διβροβούνι της Δίβρης Δελβίνου, συστήθηκε το 1775 από τον Κοσμά τον Αιτωλό Ανώτερη Σχολή για την παραγωγή διδασκάλων, οι οποίοι θα αποστέλλονταν στα νέα ελληνικά σχολεία της περιοχής. Το διδακτήριο της Σχολής σωζόταν μέχρι το 1905.⁹⁵⁹

ζ) Μονή Δρυάνου Δρόβιανης (Κοιμήσεως Θεοτόκου): 1. *Σχολή Δρυάνου – Σχολή Δρόβιανης*: Στην παλαιότερη και ονομαστότερη Μονή Δρυάνου (Κοιμήσεως Θεοτόκου), σε ύψωμα μεταξύ Δρόβιανης, Ζερβατίου και της Μονής Προφήτου Ηλιού Γεωργουτσάδων, λειτουργούσε ήδη από τα τέλη του 18^{ου} και κυρίως από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα η Σχολή Δρόβιανης, η οποία ήταν διαιρεμένη σε τρία τμήματα και λειτουργούσαν αντίστοιχα: Το πρώτο στη Μονή Δρυάνου, το δεύτερο στο Μετόχι των Αγίων Αποστόλων Δρόβιανης και το τρίτο στο μετόχι στις Ζερβάτες. Το βασικότερο τμήμα της Σχολής των Αγίων Αποστόλων Δρόβιανης, στο οποίο δίδαξε για 50 χρόνια ο ηγούμενος Ιγνάτιος Αγιορείτης (1779-1830), παρήγαγε αξιόλογους κληρικούς, πρωτοψάλτες και μουσικοσυνθέτες.⁹⁶⁰

η) Μονή Ιωάννου του Θεολόγου Μαλίτσανης: 1. *Ευθύμειος Κεντρική Σχολή Ρίζης*: ιδρύθηκε το 1876 (από τους αδελφούς Ν. Λάππα και στη μνήμη του αδελφού τους Ευθυμίου) στη μονή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στα νότια του Δελβίνου, στην περιοχή Ρίζης (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

θ) Μονή Κατούνας: 1. *Σχολείο*: Στα 1907 λειτουργούσε στη μονή Ζωναριών Κατούνας (του χωριού Κατούνας της Άνω Δρόπολης Αργυροκάστρου) Σχολείο, αφού γι' αυτό άφηνε 2 εικοσόφραγκα για κάθε επόμενο χρόνο με διαθήκη του ο Πέτρος Παπαδόπουλος, τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο για τον οποίο τελέστηκε στις 27 Δεκεμβρίου 1907 στη μονή Πέπελης.⁹⁶¹

956. Μιχαλόπουλος Φ., *Ένας εμπνευσμένος Καλόγερος*, 56-58.

957. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 54.

958. Ευαγγελίδης Δ., *Βόρειος Ήπειρος*, 107.

959. Μιχαλόπουλος Φ., *Κοσμάς Αιτωλός*, 82.

960. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 255.

961. *Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 248, 17 Ιανουαρίου 1908· *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 741, 18 Ιανουαρίου 1908.

ι) Μονή Πέπελης (Αγίας Τριάδας): 1. *Σχολή:* Στη Μονή Αγίας Τριάδας Πέπελης (του χωριού Πέπελη της επαρχίας Αργυροκάστρου) ιδρύθηκε από τον ηγούμενό της Καισάριο το 1859 Σχολή με 30 υποτρόφους μαθητές από τη γύρω περιοχή, φέρνοντας καθένας τους 200 οκάδες καλαμποκι για τη διατροφή τους. Η Σχολή όμως λειτούργησε μόνο για δυο χρόνια.⁹⁶²

2. *Σχολείο:* Στα 1907 λειτούργουσε Σχολείο, αφού γι' αυτό άφηνε 2 εικοσόφραγκα για κάθε επόμενο χρόνο με διαθήκη του ο Πέτρος Παπαδόπουλος, τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο για τον οποίο τελέστηκε στις 27 Δεκεμβρίου 1907 στην ίδια μονή.⁹⁶³

ια) Μονή Σωρωνιάς Δελβίνου: 1. *Σχολή:* Στη Μονή Σωρωνιάς της περιοχής Δελβίνου, στη θέση της αρχαίας Σωφείας, λειτούργουσε στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα Σχολή, στην οποία δίδασκε το 1812 και ο Στέφανος Αναγνώστου από τη Δρόβιανη, όπως και κάποιος ιερέας από την Κέρκυρα, ο οποίος στα χρόνια 1820-1824 ήταν και εφημέριος στη Μονή.⁹⁶⁴

ιβ) Μονή Ταξιαρχών Ζαγοριάς: 1. *Σχολή:* Στη Μονή των Ταξιαρχών του τμήματος Ζαγοριάς ιδρύθηκε το 1845 με τη συνδρομή των κατοίκων της περιοχής, και κυρίως της Νίβανης και της Δέρανης, Σχολή, η οποία υπήρχε μέχρι το 1853. Ανάμεσα στους δωρητές για τη σύσταση της Σχολής δικρίθηκε ο Χαρίτων Κέντρος, ο οποίος πρόσφερε 4.000 γρόσια.⁹⁶⁵

Γενικότερα στοιχεία (σχολεία, διδάσκαλοι, μαθητές):

α) Σε κοινότητες και οικισμούς: Αργυρόκαστρο: Γνωστοί σε μας διδάσκαλοι στο Αργυρόκαστρο, με βάση διάφορα στοιχεία και σε διάφορα χρονικά διαστήματα, είναι:

Ο Ζαφείρης Γραμμενιάτης, ο οποίος ήταν ο πρώτος βιογράφος του Κοσμά του Αιτωλού με το έργο του «*Βίος και Ακολουθία του Αγίου Κοσμά*».⁹⁶⁶

Ευστράτιος, ιερομόναχος. Καταγόταν από το Μπιθικούκι και μαθήτευσε δίπλα στον Κοσμά Μπαλάνο στα Ιωάννινα. Στη συνέχεια μας είναι γνωστός για τη συνεργασία του με τον Ψαλίδα.⁹⁶⁷

Βαρόπουλος Χαράλαμπος.⁹⁶⁸

Δημητριάδης.⁹⁶⁹

Μετσοβίτης Κωνσταντίνος. Ήταν απόφοιτος της Μπαλαναίας Σχολής των Ιωαννίνων. Συνέγραψε μεγάλο μέρος του Κώδικα της Μητρόπολης Αργυροκάστρου.⁹⁷⁰ Ανάμεσα στους μαθητές του ήταν ο αδελφός του Δοσίθεος, ο οποίος έγινε επίσκοπος Δρυινοπόλεως στα χρόνια 1760-1798 και ο μετέπειτα επίσκοπος Βελλάς. Πέθανε το 1810.⁹⁷¹

Γραμμενιάτης Ζαφείρης ή Σάμφειρος Χριστοδουλίδης. Καταγόταν από το Γραμμένο Ιωαννίνων. Τον «*εσύστησε διδάσκαλον εις το Αργυρόκαστρον*» ο μητροπολίτης Νικόδημος το 1842.⁹⁷²

Ηγουμενίδης Κωνσταντίνος, αλληλοδιδάκτης στα χρόνια 1867-1871.⁹⁷³

Κώτσης Κέντρος, από το Λάμποβο, διευθυντής σε σχολείο στο Αργυρόκαστρο.⁹⁷⁴

962. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-A, 67.

963. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 248, 17 Ιανουαρίου 1908· *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 741, 18 Ιανουαρίου 1908.

964. *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, 19 (1899), σελ. 302-303.

965. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-A, 67.

966. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 91.

967. Αραβαντινός Π., *Συλλογή*, 60-61.

968. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 296.

969. *Ο. π.*

970. Πουλίτσας Π., *Σύνοψις*, 83.

971. Αραβαντινός Π., *Συλλογή*, 101.

972. *Ο. π.*, σελ. 48.

973. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. φ. 842, 9 Ιανουαρίου 1871.

974. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 296.

Λαμπόβας Πέτρος. Το «λογιώτατο» Πέτρο Λαμπόβα τον «εσύστησε διδάσκαλον» στο σχολείο του Αργυροκάστρου ο επίσκοπος Νεόφυτος.⁹⁷⁵

Οικονόμου Δημήτριος Α., ελληνοδιδάσκαλος.⁹⁷⁶

Οικονόμος Γεώργιος.⁹⁷⁷

Λούτσης Κωνσταντίνος, διευθυντής σε σχολείο στο Αργυρόκαστρο στα έτη 1901-1902.⁹⁷⁸

Γκιόλμας Χρίστος, στα χρόνια 1904-1905.⁹⁷⁹

Οικονόμου, από τις Σκοριάδες, στα χρόνια 1905-1906.⁹⁸⁰

Παγούνης Ευάγγελος, από το Δολό, διευθυντής σε σχολείο στο Αργυρόκαστρο.⁹⁸¹

Παναγιωτίδης Θωμάς.⁹⁸²

Παπαγεωργίου Χρίστος.⁹⁸³

Παπαδόπουλος Τηλέμαχος, στα χρόνια 1904-1905.⁹⁸⁴

Πρωτόπαπας Δημήτριος, αλληλοδιδάκτης.⁹⁸⁵

Χατζή Δημητρίου Σικριατινός Ελευθέριος, από το Σικριάτι.⁹⁸⁶

Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 στις «Σχολές» του Αργυροκάστρου δίδασκαν ο διευθυντής Απ. Χρυσόχοος και οι διδάσκαλοι Στυλ. Παπαδόπουλος, Δημ. Ζαφειρίδης, Δ. Κωτουνάτος και Αθ. Μήλιος.⁹⁸⁷

Στα 1912 στο Αργυρόκαστρο λειτουργούσαν τέσσερα ελληνικά σχολεία με πάνω από 300 μαθητές συνολικά: ένα Νηπιαγωγείο, δύο Παρθεναγωγεία και μία εξατάξια Αστική Σχολή.⁹⁸⁸

Στο Αργυρόκαστρο, στα 1913 καταγράφηκαν στα Ελληνικά Σχολεία του να φοιτούν 200 «μικρά αγόρια» και 250 «κοριτσάκια».⁹⁸⁹

Βουλιαράτι: Από το 1860 μέχρι το 1914 δίδαξαν στα ελληνικά σχολεία στο Βουλιαράτι οι διδάσκαλοι (η χρονολογία είναι η αρχική της διδασκαλικής υπηρεσίας, χωρίς να γνωρίζουμε αν ήταν συνεχής, αν και τότε διακόπηκε και σε ποια συγκεκριμένα σχολεία του Βουλιαρατίου πραγματοποιήθηκε).⁹⁹⁰

975. «Ερχόμενος εις το Αργυρόκαστρον τα 1836 μέγα Σάββατον εύρε το σχολείον εκεί παντέρημον, αλλ' ευθύς έστειλε και έφερε τον λογιώτατον Πέτρον Λαμπόβαν και τον εσύστησε διδάσκαλον» – Ο. π., 90.

976. Ο. π., 296.

977. Ο. π.

978. Φωνή της Ηπείρου, εφημερίδα, αρ. 466, 15 Φεβρουαρίου 1902.

979. Ημερολόγιον Ηπειρωτικός Αστήρ 1904, σελ. 386-387.

980. Φωνή της Ηπείρου, εφημερίδα, αρ. 639, 30 Σεπτεμβρίου 1905.

981. Μπαράς Β, Το Δέλβινο, 296.

982. Ο. π..

983. Ο. π..

984. Ημερολόγιον Ηπειρωτικός Αστήρ 1904, σελ. 386-387.

985. Αραβαντινός Π., Χρονογραφία, Β', 1856, 417.

986. Πουλίτσας Π., Σύνοψις, 90.

987. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

988. Μπαράς Β., Το Δέλβινο, 298.

989. Riaux R., Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος, 126.

990. Καλυβόπουλος Γ., - Χρίστου Γ., Μπουλιαράτι, 138-139.

ΠΙΝΑΚΑΣ 14
Διδάσκαλοι στο Βουλιάρατι

Διδάσκαλοι στα σχολεία Βουλιαρατίου στα χρόνια 1860-1914							
α/α	Όνοματεπώνυμο	Τόπος γέννησης	Έτος Α διδ.	α/α	Όνοματεπώνυμο	Τόπος γέννησης	Έτος Α διδ.
1	Κόλιας Μπάτσης	Βουλιάρατι	1860	13	Δημ. Δούτσης	Βουλιάρατι	1900
2	Χριστόπ. Βενιαμίν	Μέγγουλι	1870	14	Στυλ. Κομμάτας	Βουλιάρατι	1900
3	Ιωάννης Τσίφας	Οστενίτσα	1874	15	Βασ. Λάππας	Βουλιάρατι	1900
4	Μήτσης Τζούμπας	Βουλιάρατι	1875	16	Κων. Μπότσης	Τεριαχάτι	1900
5	Δημήτριος Βασιλίας	Βουλιάρατι	1880	17	Μιχ. Μπότσης	Βουλιάρατι	1902
6	Φίλιππος Βράνος	Βουλιάρατι	1880	18	Γ.Καλυβόπουλος	Βουλιάρατι	1903
7	Μ. Παπαδόπουλος	Σελλειό	1880	19	Θ. Π'δόπουλος	Βουλιάρατι	1904
8	Κων. Τζιούμπης	Αργυρόκ.	1884	20	Χρίσ. Βενέτης	Παραμυθιά	1908
9	Ευάγγ. Ζάρος	Βουλιάρατι	1885	21	Β. Ζούστης	Αργυρόκ.	1910
10	Κυριάκος Λίτσιος	Δερβιτσάνη	1888	22	Κων. Ζέρης	Δούβιανη	1912
11	Δημ. Σκεύης	Βοδίνο	1888	23	Βασ. Γάκης	Ιωάννινα	1913
12	Μ. Καλυβόπουλος	Βουλιάρατι	1898	24	Α.Παναγιωτίδης	Λάμποβο	1914

Δέλβινο: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 στις «Σχολές» του Δελβίνου δίδασκαν ο διευθυντής Μιχ. Παρτάλης και οι διδασκάλισσες Ελ. Πανταζή και Γ. Χρ. Γκούρια.⁹⁹¹

Λόγγος: Στα εκπαιδευτήρια του Λόγγου από το 1865 μέχρι το 1913 δίδαξαν οι διδάσκαλοι: Θεόδωρος Βασιλείου από το Λόγγο (1865 και μετά), Δημήτριος παπα-Γεωργίου από το Λόγγο (1865 και μετά), Κωνσταντίνος Ευαγγελίδης από το Λόγγο (1886 και μετά), Κωνσταντίνος Μάντης από Ρομπάτες (1890 και μετά), Βασίλειος Ευαγγέλου Παναγιώτου από το Κλεισάρι (1890 και μετά), Στέφανος Βενακίδης από το Σελιό (1890-1897), Κωνσταντίνος Βασιλείου Ζέρης από τη Σωπική (1890-1908) και Αντώνιος Πάντος από τη Σωτήρα (1912-1913).⁹⁹²

β) Σε κοινότητες και σε οικισμούς ευρύτερων περιοχών: Στην περιοχή του Αργυροκάστρου, το γνωστό «Τμήμα Ρίζης», στα χωριά Γκιάτι, Κακόσι, Κάργιανη, Κόδρα, Λάμποβο (Μεγάλη και Μικρή Τσέτα), Λέκλη, Τριμπούκι, Χοντοκούκι και Χόρμοβον (⁹⁹³) λειτουργούσαν Ελληνικά Σχολεία και Σχολές, οι οποίες χρηματοδοτήθηκαν γενναία από τα κληροδοτήματα των αδελφών Ζάππα από το 1860 και μετά.

Σε ολόκληρη την επαρχία Δρυινοπόλεως κατά το σχολικό έτος 1872-1873 υπήρχαν 85 σχολεία,⁹⁹⁴ ενώ στην ευρύτερη επαρχία Δρυινοπόλεως κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσαν 3 Ελληνικά Σχολεία, 7 Μικτά, 2 Παρθηναγωγεία, 43 Αλληλοδιδασκτικά και 20 Κοινά, στα οποία φοιτούσαν 3.325.⁹⁹⁵

Για τα χωριά Λάκκας του τμήματος Αργυροκάστρου - Πωγωνίου: Κοσοβίτσα, Λόγγο, Λουβίνα, Μέγγουλη και Σωτήρα της Βόρειας Ηπείρου και τη Δημόκορη, την Αρίνιστα, τη

991. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

992. Γκατζώνης Κ.Σ., *Ο Λόγγος*, 81.

993. Γ. Γάγαρη, *Ημερολόγιο Δωδώνη Β'* (1899), σελ. 127-132.

994. «*Εν όλη τη επαρχία ταύτη (στην επαρχία Δρυινοπόλεως) οηδοήκοντα και πέντε σχολεία υπάρχουν εν ταις πόλεσι και διαφόροις χωρίοις εξ οικογενειών 4.930 περίπου*», σύμφωνα με έκθεση της Εκπαιδευτικής Επιτροπής του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, την οποία παρουσίασε στο Διοικητικό Συμβούλιο του Συλλόγου στις 12 Νοεμβρίου του 1872 το μέλος της Δ. Μαλιάδης – ΕΚΗΦΣ-Α, 1873, 66.

995. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 138 – στα χρόνια αυτά τονίζονταν η ανάγκη να ιδρυθούν αντίστοιχα Ελληνικά Σχολεία και στις άλλες κοινότητες για τη βελτίωση της πνευματικής κατάστασης των κατοίκων τους («*Αν δε τις ρίψη βλέμμα γενικόν επί ταύτης (της επαρχίας Δρυινοπόλεως), θέλει ιδεί ότι 88 χωρία στερούνται σχολείου, αλλ' ο πληθυσμός αυτών δεν υπερβαίνει τας 2.208 οικογενείας, εξ ου κατάδηλος γίνεται η διανοητική των κατοίκων κατάσταση. Ελπίζοντες ότι τα μεν ελλιπώς έχοντα ταχέως διορθωθήσονται, χρόνου δε προϊόντος και τα υπολειπόμενα θα τύχουσι του απαιτουμένου σχολείου...*»).

Βάλιιστα, την Καστάνιανη, το Κεράσοβο, το Κολοδές, το Κουρεμάδιο, τη Λάβδανη και τη Στρατινίστα (του ελεύθερου Πωγωνίου Ιωαννίνων) ο Ιωάννης Λαμπρίδης με δωρητήριο έγγραφο του γνωστοποιούσε στα 1873 το κληροδοτήμά του για την ίδρυση κεντρικής Σχολής στην Καστανιανή⁹⁹⁶, στην οποία και θα φοιτούσαν όλοι οι μαθητές των παραπάνω χωριών⁹⁹⁷ (το κληροδοτήμα στο κεφ. 5).

Στο τμήμα Αργυροκάστρου και Δελβίνου και στα Κοινά Σχολεία στις Τεριχάτες, στους Γεωργουτσάδες, στο Βουλιαράτι, στη Βόδριστα, στη Μουζίνα, στην Πετσά, στην Κάτω Λέσνιτσα, στο Λιμπάχοβου (και στο Αργυροχώρι, του Νομού Ιωαννίνων σήμερα) φοιτούσαν 195 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1873-1874.⁹⁹⁸

Στο τμήμα Αργυροκάστρου και Δελβίνου και στα Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία στη Δερβίτσανη, στη Δουβιανή, στην Πέπελη, στο Σέλιο, στη Σωτήρα, στο Λόγγο, στην Κοσοβίτσα, στην Κακαβιά στο Λάμποβο, στην Άνω Λέσνιτσα (και στο Γοραντσή) φοιτούσαν 490 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1873-1874.⁹⁹⁹

Στο τμήμα Δελβίνου και στα Σχολεία στη Μουρσιά, στη Γράβα, στη Μαλίτσανης και στο Σοπίκι φοιτούσαν 40 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1873-1874.¹⁰⁰⁰

Στο τμήμα Δελβίνου και στα Κοινά Σχολεία στο Βραϊλάτι, στο Γέρμα, στην Τρέμουλι, στο Δερμέσι, στη Βρυώνη (και στο Σιρακάτι) φοιτούσαν 92 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1873-1874.¹⁰⁰¹

Στο τμήμα Δελβίνου και στα Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία στο Γιαννιτσάτι, στη Δίβρη, στο Μεμούσβεη (και στο Καβαλαράτι) φοιτούσαν 135 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1873-1874.¹⁰⁰²

Στο τμήμα Δελβίνου και Χειμάρρας (στην ευρύτερη περιοχή Βρεγδετίου) και στα Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία στον Άγιο Βασίλειο, στο Πικέρνι, στη Χειμάρρα, στο Βούνο, στις Δρυμάδες (στο Λυκούρσι και στη Νίβεζα) φοιτούσαν 455 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1873-1874.¹⁰⁰³

Στην επαρχία Πρεμετής από τα μέσα, και κυρίως από τα τέλη, του 19^{ου} αιώνα και μέχρι το 1914 λειτουργούσαν 30 ελληνικά σχολεία με 1.189 μαθητές.¹⁰⁰⁴

Κατά το σχολικό έτος 1906-1907 στην επαρχία Δρυνουπόλεως (στα τμήματα Δρυνουπόλεως, Π. Πωγωνιανής και Λιντζουριάς) λειτουργούσαν: 16 Κοινά Σχολεία με 16 διδασκάλους και 1.055 μαθητές.¹⁰⁰⁵ 36 Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία με 35 διδασκάλους και 1533 μαθητές.¹⁰⁰⁶ 4 Ελληνικά και Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία με 9 διδασκάλους και 342 μαθητές.¹⁰⁰⁷ 2 Παρθεναγωγεία με 2 διδασκάλισσες και 97 μαθήτριες.¹⁰⁰⁸

Περίοδος σχολεία:

α) Ελληνική Σχολή – Αστική Σχολή Αργυροκάστρου Δεύτερη φάση: 1801 – 1914

Όπως ειπώθηκε παραπάνω (πρώτη περίοδος – μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα) και στην πρώτη φάση της η Ελληνική Σχολή του Αργυροκάστρου ακολούθησε μια κλιμακωτή πορεία και από την ίδρυσή της το 1633 από τον επίσκοπος Δρυνουπόλεως Κάλλιστο, την κατασκευή

996. Το κτίριο της Κεντρικής Σχολής Καστάνιανης κάηκε από τον Αλβανό Τσιερτζίζ Τόπουλη την 31η Μαΐου 1908 – *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 762, 20 Ιουνίου 1908.

997. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 320.

998. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134.

999. Ο. π., 132.

1000. Ο. π., 132.

1001. Ο. π., 137.

1002. Ο. π., 137-138.

1003. Ο. π., 138.

1004. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 326.

1005. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 189, 7 Δεκεμβρίου 1906.

1006. Ο. π., αρ. φ. 190, 14 Δεκεμβρίου 1906.

1007. Ο. π., αρ. φ. 193, 4 Ιανουαρίου 1907.

1008. Ο. π., αρ. φ. 194, 11 Ιανουαρίου 1907

του νεόδμητου κτιρίου της στα χρόνια 1756-1768 μέχρι και την αθρόα προσφορά των οικονομικών αρωγών για τη συντήρηση και τη λειτουργία της.

Στη συνέχεια (στη δεύτερη φάση της, από το 1801 μέχρι το 1914) η Σχολή καταστράφηκε στα χρόνια του 1821, για να την αποκαταστήσει και πάλι στα 1830 ο πατριάρχης Ιωακείμ ο Β΄ και στα 1864 να τη δωροδοτήσει με 15.000 γρόσια ο μητροπολίτης Κορυτσάς Νεόφυτος, ο οποίος και καταγόταν από το Αργυροκάστρο.¹⁰⁰⁹

Επίσης, κατά καιρούς η Σχολή συντηρούνταν με τις χορηγίες και τις δωρεές των ντόπιων ευεργετών καθώς και των απόδημων Αργυροκαστριτών, οι οποίοι κατέθεταν χρήματα σε ευρωπαϊκές τράπεζες, απόστέλναν ποσά στους εφόρους του εκπαιδευτηρίου ή με τις διαθήκες τους καθόριζαν τους όρους για τη συνεχή και αδιάλειπτη συντήρηση και τη λειτουργία της Σχολής (κεφ. 5: *δωρητές και ευεργέτες - δωρητές, διαθήκες, εκκλησία*): ντόπιοι (κληροδότημα Κωνσταντίνου Γεωργίου, κληροδότημα 12.000 γροσίων Δημητρίου Χαζή Πολύζου και κληροδότημα 7.500 χρυσών δραχμών Ευφροσύνης και Ζωίτσας – θυγατέρες Αλέκου Μανοδήμου), απόδημοι (ετήσιο χορήγημα 250 γροσίων Δημητρίου Πολύζου και διαθήκη 25 καισαροβασιλικών φλωρίων Δημητρίου Πολύζου).

Στα 1902 στην Ελληνική Σχολή Αργυροκάστρου – και ως Αστική Σχολή αναφερόμενη – δίδασκε ο διδάσκαλος και διευθυντής της Κωνσταντίνος Λούτσης.¹⁰¹⁰

β) Παρθεναγωγείο Αργυροκάστρου

Το 1862 κτίστηκε από τον Παναγιώτη Δήμου, κάτοικο Αργυροκάστρου, στη συνοικία «Παλιορτού» επιβλητικό εκπαιδευτήριο, όπου ιδρύθηκε και στεγάστηκε το Παρθεναγωγείο Αργυροκάστρου.

Αρχικά το Παρθεναγωγείο είχε 150 μαθήτριες,¹⁰¹¹ γρήγορα όμως αναστάλθηκε η λειτουργία του, αφού ο βασικός χρηματοδότης του Παναγιώτης Δήμου πέθανε και το ίδρυμα αδυνατούσε να αντεπεξέρχεται στα έξοδά του.¹⁰¹²

Το Παρθεναγωγείο όμως εμφανίστηκε με νέα πνοή δέκα χρόνια αργότερα, στα 1872 και με τη χορηγία του ευεργέτη Χρηστάκη Ζωγράφου, ο οποίος ανέλαβε με τη χορηγία 50 λιρών και την ετήσια μισθοδοσία της πρώτης διδασκάλισσας και διευθύντριας Μαριγώς Βάσου, η οποία καταγόταν από την περιοχή του Αργυροκάστρου.¹⁰¹³

Τότε, τον Οκτώβριο του 1872, έγιναν τα εγκαίνια της επαναλειτουργίας του Παρθεναγωγείου Αργυροκάστρου με την παρουσία πλήθους κόσμου, των διδασκάλων, των διδασκαλισσών, των μαθητών, των μαθητριών και του Αρχιερέα. Στο «δαφνοστόλιστον» διδακτήριο ψάλλθηκε ο αγιασμός και ακολούθησαν ομιλίες και πανηγυρικοί από τη διευθύντρια Μαριγώ Βάσου, το γιατρό Τζάγκο και του Αρχιερέα, οι οποίοι τόνισαν την αξία της ευεργεσίας και τα αγαθά της παιδείας με τα οποία «*αληθώς μορφούται ο άνθρωπος και ηθικοπολιτίζεται*».¹⁰¹⁴

1009. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 120-121.

1010. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 466, 15 Φεβρουαρίου 1902.

1011. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. 16, 17 Ιανουαρίου 1862.

1012. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 290.

1013. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, 4 Νοεμβρίου 1872.

1014. «*Την παρελθούσαν Κυριακήν εγένετο η τελετή του Παρθεναγωγείου Αργυροκάστρου. Μετά δε το τέλος της θείας λειτουργίας, του διδασκάλου μετά των μαθητών και της διευθύντριας μετά των μαθητριών προπορευομένων, του δε Αρχιερέως και αναριθμήτου λαού παρακολουθούντων, μετέβημεν εν άσμασιν εις το δαφνοστόλιστον Παρθεναγωγείον, ένθα εψάλλη ο αγιασμός. Μετά δε το πέρας τούτου, η μεν διεθύντρια κ. Μαριγώ, απήγγειλε κατάλληλον λογύδιον, τους πάντας ευαρεστήσαν, ο δε αξιότιμος ιατρός κ. Τζάγκος ανέγνω λόγον, δι' ου ανέπτυξε τον σκοπόν της ιδρύσεως του Παρθεναγωγείου υπό του αιμνήστου συμπολίτου μας Δήμου και τον του ευεργέτου Χρηστάκη εφέντη Ζωγράφου, καταδείξας δι' ισχυρών και ακαταμαχητών λόγων, ότι διά των μητέρων, δια του κλήρου, και δια των διδασκάλων αληθώς μορφούται ο άνθρωπος και ηθικοπολιτίζεται. Ακολούθως ομιλήσεν ο Αρχιερεύς, επεκτείνας τον λόγον και διά την συνδρομήν και ενίσχυσιν του εν Κωνσταντινουπόλει Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου κλπ.» – Ο. π., 28 Οκτωβρίου 1872.*

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 το Παρθεναγωγείο λειτουργούσε με μια διδασκάλισσα και 85 μαθήτριες,¹⁰¹⁵ από τις οποίες οι 23 ήταν οθωμανικής καταγωγής. Το Παρθεναγωγείο το επιχορηγούσε ο επίτιμος πρόεδρος του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως με το ετήσιο ποσό των 5.000 γροσίων για την πληρωμή των μισθών της διδασκάλισσας. Επίσης για αντίστοιχη μισθοδοσία ο «εξοχότατος Χρηστάκης εφένδης Ζωγράφου» συνέχισε να προσφέρει το ποσό των 50 οθωμανικών λιρών.¹⁰¹⁶ Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 το Παρθεναγωγείο λειτουργούσε με 78 κορίτσια και 2 διδασκάλισσες,¹⁰¹⁷ και στα χρόνια 1910-1914 δίδασκε και η παρθεναγωγός Κατίνα Σαραντάρη από τα Ιωάννινα.¹⁰¹⁸

Μετά τη διευθύντρια Μαριγώ Βάσου (1872),¹⁰¹⁹ στο Παρθεναγωγείο Αργυροκάστρου διετέλεσαν (από ό,τι γνωρίζουμε) σε διάφορα χρονικά διαστήματα διευθύντριες η Αγγελική Μοροζίνη (1875-1876),¹⁰²⁰ η Παρασκευή Σ. Δρόσου (1891-1898, τουλάχιστο¹⁰²¹) και η Ευαγγελία Σουρτζή, έχοντας δίπλα της και τη διδασκάλισσα Ασπασία Αρχιμανδρίτου (1904-1905).¹⁰²²

γ) Παρθεναγωγείο Βουλιαρατίου

Στα 1905 ιδρύθηκε από το Βασίλειο Κουρεμένο από το Βουλιαράτι, μετέπειτα καθηγητή του Πολυτεχνείου Αθηνών και Ακαδημαϊκό και από τη Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Βουλιαρατινών Κωνσταντινούπολης «Άγιος Αθανάσιος» το Παρθεναγωγείο Βουλιαρατίου που στεγάστηκε στο σπίτι του Βαγγέλη Παπαγιώτη, το οποίο το νοίκιαζε η Αδελφότητα.¹⁰²³

Ανάμεσα στα άλλα μαθήματα, οι μαθήτριες ασκούσαν και στην τέχνη της υφαντικής, με πρώτη διδασκάλισσα και εκπαιδύτρια στην υφαντική την Ελένη Γεωργιάδου από την Αθήνα.¹⁰²⁴ Άλλους διδασκάλους δε γνωρίζουμε παρά μόνο, ότι στα χρόνια 1907-1908 δίδασκε ο Κωνσταντίνος Ζέρρης.¹⁰²⁵

δ) Σχολή Δελβίνου Δεύτερη φάση: 1842-1914

Όπως ειπώθηκε παραπάνω (πρώτη περίοδος – μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα) και στην πρώτη φάση της η Σχολή του Δελβίνου ακολούθησε μια αδιάλειπτη πορεία και από την ίδρυσή της, γύρω στα 1500, έφτασε στην ακμή της, στη συνέχεια όμως και μέχρι το 1800 και κυρίως μέχρι το 1841 παρήκμασε.

Κατά τη δεύτερη φάση της, ανασυγκροτήθηκε και από το 1842 ακολούθησε μια ανοδική πορεία, η οποία τερματίστηκε με την πτώση του Δελβίνου το 1914.

Για την περίοδο αυτή δε μας διασώθηκαν ικανά στοιχεία, Γνωρίζουμε όμως αρκετούς από τους περιώνυμους διδασκάλους της:

Κατά τα έτη 1804, 1821 και 1836 δίδαξαν αντίστοιχα οι κοινοί δάσκαλοι Θεοδόσιος Κοτσής, Αναστάσιος Θωμάς και Λάμπης Κουμπούλης.¹⁰²⁶

Κατά τα έτη 1842-1848 δίδαξε ο διδάσκαλος Νικόλαος Δουβιανίτης («ελληνικός» - ελληνοδιδάσκαλος). Η διδασκαλία του συνέπεσε με την ανασυγκρότηση της Σχολής του Δελβίνου και ως προς την ποιότητα της διδασκαλίας και ως προς την παρεχόμενη παιδεία. Στα

1015. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 262.

1016. Ο. π., 134, 184, 262.

1017. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

1018. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

1019. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, 4 Νοεμβρίου 1872.

1020. Ο. π., αρ. 1419, 18 Αυγούστου 1876.

1021. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 293, 21 Αυγούστου 1898.

1022. *Ημερολόγιον Ηπειρωτικός Αστήρ*, 1904, σελ. 386-387' πρβλ. Γκατζώνης Κ., *Σχολεία στο Αργυροκάστρο*, 26-28 («το διδακτικό προσωπικό στα σχολεία του Αργυροκάστρου»).

1023. Καλυβδόπουλος Γ., - Χρίστου Γ., *Μπουλιαράτι*, 122, 124, 165.

1024. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 766, 12 Σεπτεμβρίου 1908.

1025. *Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 279, 20 Αυγούστου 1908' Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 179.

1026. Αραβαντινός Π., *Συλλογή*, 148.

χρόνια του δε, ο Αρχιερατικός Επίτροπος Οικονόμος παπά Χαράλαμπος συνέταξε και τον Κώδικα της Σχολής, στον οποίο καταγράφονταν τα πρακτικά της καθώς και τα αφιερώματα που προορίζονταν γι' αυτή. Σημειώνουμε εδώ ότι το 1856 συνετάχθη και νέος Κώδικας της Σχολής.¹⁰²⁷

Κατά τα έτη 1848-1858 δίδαξαν οι διδάσκαλοι Γεώργιος Ζαγόρας, Νικόλαος Ζαγορίσιος, Πολυχρόνης Ιωαννίτης και Στέφανος Πωγωνιανής.¹⁰²⁸

Κατά το σχολικό έτος 1869-1870, σύμφωνα με το ιδιόχειρο πρακτικό του ιεράρχη Δρυιούπολης, Δελβίνου και Χειμάρρας Ματθαίου, με το οποίο επιχορηγούσε ετησίως τη Σχολή με 1.000 γρόσια, υπήρχε «τακτικός εν τη Σχολή Αλληλοδιδάκτης».¹⁰²⁹

Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 προσλήφθηκε Ελληνοδιδάσκαλος,¹⁰³⁰ και η παραπάνω επιχορηγία ανήλθε στα 2.000 γρόσια.

Από το 1874 και «επί σειράν ετών» δίδαξε ο διδάσκαλος Σταύρος Τάτσης («ελληνικός») από τη Δρόβιανη, τελειόφοιτος του Γυμνασίου Χαλκίδας.

Κατά τα έτη 1890-1892 και αντίστοιχα κατά το έτος 1892 δίδαξαν οι διδάσκαλοι Σπύρος (Πήλιος) Ντενέκος από το Σωπίκι Βούρκου, τελειόφοιτος των Ζωγραφείων Διδασκαλείων και ο Παναγιώτης Πρωτοσυγγέλου.¹⁰³¹

Κατά τη σχολική χρονιά 1897-1898 δίδαξε (στην Αστική Σχολή Δελβίνου, όπως βιβλιογραφικά αναγράφεται) ο διδάσκαλος Κωνσταντίνος Ζέρρης¹⁰³² ή Τζιέρης (παρακάτω, *περιόνυμοι διδάσκαλοι*), ο οποίος ασκούσε και τα καθήκοντα του διευθυντή.¹⁰³³

Στα χρόνια 1907-1908 δίδαξαν οι διδάσκαλοι Μιχαήλ Βιδούρης, τελειόφοιτος του Διδασκαλείου Κερκύρας και ο Δημήτριος Μπίτας από το Καρπενήσι.¹⁰³⁴

ε) Παρθεναγωγείο Δελβίνου

Στα χρόνια 1873-1874 επισημαινόταν η ανάγκη να ιδρυθεί στο Δέλβινο Παρθεναγωγείο και να ενισχυθούν τα Δημοτικά Σχολεία «εν τω άλλως παρημελημένω όλως τούτω τμήματι».¹⁰³⁵

Για το Παρθεναγωγείο τονιζόταν η ανάγκη της συνεισφοράς «πάσης ευγενούς Ηπειρώτιδος καρδίας» και κυρίως του μεγάλου ευεργέτη Χρηστάκη εφέντη Ζωγράφου με σκοπό και στόχο την ηθική ωφέλεια και την πνευματική και διανοητική ανύψωση των πολιτών του Δελβίνου: «Τοιαύτη όθεν ολιγοπληθής μεν, αλλά φιλόκαλος και φιλόμουσος Κοινότης δικαίως πρέπει να επισύρη την προσοχήν και προστασίαν πάσης ευγενούς Ηπειρώτιδος καρδίας, και ιδίως του μεγαθύμου και μεγάλου Ευεργέτου της επαρχίας ταύτης εξοχωτάτου Χρηστάκη εφέντη Ζωγράφου προς ίδρυσιν και συντήρησιν Παρθεναγωγείου, επί τη βεβαία και αδιστάκτω ελπίδι, ότι εν βραχεί διαστήματι μεγάλοι παραχθήσονται ηθικής ωφελείας και διανοητικής προόδου καρποί».¹⁰³⁶

Η σύσταση του Παρθεναγωγείου Δελβίνου έγινε από τον ιεράρχη Ματθαίο, ο οποίος την εισηγήθηκε κατά τη Γενική Συνέλευση 200 κατοίκων της κοινότητας στις 7 Αυγούστου του 1874. Κατά τη σύσκεψη εκείνη αποφασίστηκε επιπλέον η πρόσληψη διδασκάλου στο Αλληλοδιδασκτικό τμήμα του Δελβίνου, διπλασιάστηκε η επιχορήγηση του ιδίου από 1.000 γρόσια σε 2.000 γρόσια ετησίως και ανοίχτηκε σχετικός κατάλογος 29 συνδρομητών και δωρητών για την πενταετία 1874-1879, εξασφαλίζοντας έτσι σημαντικό ποσό που υπερέβαινε τις 40 λίρες ετησίως (4.345 γρόσια).¹⁰³⁷

1027. Μπαμίχας Θ., *Κώδιξ Δελβίνου*, 56-75' πρβλ. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 94-95.

1028. Ο διδάσκαλος Στέφανος Πωγωνιανής αντέγραψε στο νέο Κώδικα της Σχολής Δελβίνου τις διαθέκες της Αικατερίνης, θυγατέρας του Κώνστα Δόση Νάνη και του Γεωργίου Ζούλη – Μπαμίχας Θ., *Κώδιξ Δελβίνου*, 56-75' πρβλ. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 94-95.

1029. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. φ. 850, 6 Φεβρουαρίου 1871.

1030. *Ο. π.*, αρ. φ. 1036, 12 Νοεμβρίου 1872.

1031. Γάγαρης Γ., *ΗΗΔ - Α*, 118.

1032. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 179.

1033. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 293, 21 Αυγούστου 1898.

1034. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 274-275.

1035. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 138, 189.

1036. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. φ. 1051, 17 Ιανουαρίου 1873.

1037. *Ο. π.*, αρ. φ. 1209, 3 Αυγούστου 1874 – 1215, 24 Αυγούστου 1874, όπου και άλλες πληροφορίες.

Για την ίδρυση του Παρθεναγωγείου στο Δέλβινο ενδιαφέρθηκε ενεργά και ο πατριάρχης Ιωακείμ Β',¹⁰³⁸ ο οποίος μάλιστα απέστειλε και εκτενή επιστολή προς τον ηγούμενο της μονής Κάμενας (δίπλα στο Δέλβινο) Διονύσιο και του παράγγειλε, μεταξύ των άλλων, να συνεισφέρει τη συνδρομή του για τα σχολεία του Δελβίνου που θα είχε και ως αποτέλεσμα και το σεβασμό των χριστιανών να αποκτήσει και να συντελέσει στη δόξα της Εκκλησίας.¹⁰³⁹

Αρχικά ο Διονύσιος αποδέχτηκε να συνεισφέρει σε ετήσια βάση 50 λίρες για το μισθό της διδασκάλισσας που επρόκειτο να διδάσκει στο παρθεναγωγείο του Δελβίνου, τη δε δέσμευσή του την αποτύπωσε και με ανάλογο πρακτικό στις 7 Αυγούστου του 1874, το οποίο καταχωρήθηκε και στον κώδικα της Σχολής Δελβίνου και στον κώδικα της μονής Κάμενας. Στη συνέχεια όμως, ο Διονύσιος αθέτησε την υπόσχεσή του, γεγονός που προκάλεσε οικονομικά προβλήματα για το σχεδιασμό της λειτουργίας του Παρθεναγωγείου.¹⁰⁴⁰ προκάλεσε όμως και την άμεση αντίδραση του ιεράρχη Ματθαίου, αν και είχε ήδη μετατεθεί στη μητρόπολη Πελαγονίας, και με σχετική απόφαση έδινε λύση στα επείγοντα οικονομικά προβλήματα που είχαν προκύψει, τόσο με τη συνέχιση της πληρωμής της διδασκάλισσας,¹⁰⁴¹ – η «κυρία Θεοφανώ»¹⁰⁴² – όσο και με την εν γένει επιχορήγηση των σχολείων του Δελβίνου και των γειτονικών χωριών.

Πάντως, παρόλες τις υποσχέσεις και υπαναχωρήσεις για τη χρηματοδότηση ως προς τη λειτουργία του Παρθεναγωγείου Δελβίνου από τον ηγούμενο Διονύσιο, τα εγκαίρια του Παρθεναγωγείου έγιναν στις 24 Μαρτίου του 1875 από το μητροπολίτη Δρυινοπόλεως Ματθαίο Πετρίδη (1867-1876) – τον κατεξοχήν δημιουργό του – ο οποίος εκφώνησε και μακροσκελή λόγο με τον οποίο αναφερόταν στα αγαθά της παιδείας και στη θέση της γυναίκας στην οικογένεια και στην κοινωνία, αλλά και στην αναγκαιότητα της φοίτησης των κοριτσιών στα σχολεία και στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους.¹⁰⁴³

Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 το Παρθεναγωγείο Δελβίνου λειτουργούσε με 80 μαθήτριες και μια διδασκάλισσα.¹⁰⁴⁴

στ) Ευθύμιος Κεντρική Σχολή Ρίζης – Δελβίνου

Στα νότια του Δελβίνου και κοντά στο χωριό Μαλίτσανη, στην περιοχή Ρίζης, συστήθηκε στα 1876 στη μονή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου¹⁰⁴⁵ Κεντρική Σχολή από τους αδελφούς Ν. Λάππα και στη μνήμη του αδελφού τους Ευθυμίου' εξ' ου και «*Ευθύμιος Κεντρική Σχολή Ρίζης*».

Για την ανέγερση δε της Σχολής συνέβαλε οικονομικά και ο ηγούμενος της μονής Θεολόγου Φιλήμων, ο οποίος χορηγούσε και την τροφή του διδασκάλου, και μάλιστα από το

1038. Να θυμίσουμε εδώ ότι ο πατριάρχης Ιωακείμ Β' είχε ήδη διατελέσει επίσκοπος Δελβίνου στα χρόνια 1828-1835.

1039. «...*Επί τούτω δε γράφοντες εντελλόμεθά σοι όπως, εκτιμών αποχρόντος την ευχήν ταύτην των αυτόθι χριστιανών, και λαβών υπ' όψιν το απαραίτητον καθήκον ό έχουσιν αι ιεραί Μοναί του συντρέχειν και υποστηρίξειν την εκπαίδευσιν των χριστιανών, μη παύσης αναρριπίζων φιλομούσως τον ζήλον αυτών και εκ των ενόντων φροντίζων ίνα συνεισφέρεις και την συνδρομήν της ιεράς μετανοίας σου υπέρ των εν Δελβίνω σχολών, καθότι ούτω και τον σεβασμόν των αυτόθι χριστιανών εφελκύσεις και τη Εκκλησία τα ενάρεστα δόξεις διαπραζόμενος προς τη αποκειμένη σοι αντιμισθία παρά του αγαθοτάτου Θεού, ου η χάρις και το άπειρον έλεος ειη μετά σου* - 16 Φεβρουαρίου 1874 – Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 282.

1040. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. φ. 1420, 21 Αυγούστου 1876.

1041. Πάντως, η διδασκάλισσα του Παρθεναγωγείου Δελβίνου Θεοφανώ συνέχισε να πληρώνεται κανονικά και μάλιστα με μισθολογική αύξηση, αφού στα έσοδα του εκπαιδευτηρίου προσθέτονταν για το σκοπό αυτό και 20 χρυσές δραχμές μηνιαία από το Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων (Αθηνών) - *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. φ. 1413, 28 Ιουλίου 1876.

1042. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 286.

1043. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως* – 12, 15, 26 Μαρτίου 1875, όπου και ολόκληρος ο λόγος των εγκαίνιων του Παρθεναγωγείου Δελβίνου – και στο παράρτημα μέρος του λόγου.

1044. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

1045. «*Η Μονή αυτή παντελώς κατεστράφη υπό του Λυκουρσιανού κινήματος*» (1878) – *Ηπειρωτικόν Ημερολόγιον Δωδώνη*, 1896, 126.

1868, από τότε που η μονή διατηρούσε ήδη άτυπο σχολείο. Η Σχολή όμως είχε και εισοδήματα 2.000 γροσίων που προέρχονταν από τα «Μαγαζεία» της.¹⁰⁴⁶

Στη Σχολή που «θεωρείτο κέντρον πνευματικής ζωής»¹⁰⁴⁷ φοιτούσαν μαθητές από τα χωριά της περιοχής: Μάλτζιανη, Άγιος Ανδρέας, Τσερκοβίτσα, Γιαννιτσάτι, Γράβα, Κομμάτι, Κεσαράτι, Κουλουράτες και Λουψάτες.

Γνωστοί διδάσκαλοι στην Ευθύμειο Σχολή Ρίζης αναφέρονται οι: Γεώργιος Γραϊκάς (από τη Δίβρη), Αριστοτέλης Γ. Κήτσος (βοηθός διδασκάλου), Γεώργιος Β. Κήτσος, Νικόλαος Μυστακίδης, Σπύρος Γ. Οικονομίδης, Σταύρος Π. Οικονόμου, Αθανάσιος Παρτάλης (τελειόφοιτος του Μαρασλείου Διδασκαλείου) και παπα-Πάνος Πετρίδης (εκτός από διδάσκαλος ήταν και ιερέας στο γειτονικό χωριό Τσερκοβίτσα στα 1878).¹⁰⁴⁸ Στα χρόνια 1902-1906 τη Σχολή διέθυνε ο «ελλόγιμος» Γεώργιος Γραϊκάς.¹⁰⁴⁹

ζ) Σχολή Δουβιανής (Σχολή Θηλέων – Υφαντουργική Σχολή – Σχολείο – Αστική Σχολή) Μοναστηρίου Δουβιανής

Στο Μοναστήρι (στη Μονή της Γεννήσεως Θεοτόκου) της Δουβιανής το 1858, κατά την εποχή που το διοικούσε «ο ρέκτης και τολμηρός» ιερομόναχος Γεράσιμος από τη Δουβιανή, ιδρύθηκε η Σχολή Θηλέων ή η Υφαντουργική Σχολή, η οποία παρέμεινε γνωστή περισσότερο ως Σχολή Δουβιανής.

Στη Σχολή φοιτούσαν αποκλειστικά μαθήτριες από τη Δουβιανή και τη γύρω περιοχή και εκπαιδευόνταν στην υφαντική τέχνη. Λειτουργήσε αδιάλειπτα μέχρι το 1885¹⁰⁵⁰ με την ετήσια χορηγία του Μοναστηριού που κάλυπτε τη μισθοδοσία του διδασκάλου.¹⁰⁵¹

Για τα τελευταία χρόνια μέχρι το 1913 η Σχολή Δουβιανής βιβλιογραφικά αναφέρεται και ως Σχολείο Δουβιανής και ως Αστική Σχολή Δουβιανής.¹⁰⁵²

Στη Σχολή Δουβιανής δίδασκε για πάνω από 35 χρόνια ο περίφημος διδάσκαλος Κωνσταντίνος Ζέρρης, στην οποία υπήρξε και διευθυντής στα τελευταία χρόνια (μέχρι το 1913), ενώ παράλληλα δίδασκαν και οι διδάσκαλοι Νεοκλής Λιανίδης, Κ. Σκαπέτας¹⁰⁵³ και Αντώνιος Πάντος.¹⁰⁵⁴

η) Παρθεναγωγείο Δρόβιανης – Ζάππειον Παρθεναγωγείον

Το Παρθεναγωγείο ιδρύθηκε το 1878 από την Αδελφότητα Πατρών αρχικά στην Κάτω Δρόβιανη. Λίγα χρόνια όμως μετά, το 1894, εγκαταστάθηκε σε νεόδμητο εκπαιδευτήριο στο κεντρικό λόφο του Αγίου Δημητρίου και έκτοτε παραμένει με το γενικό όνομα *Παρθεναγωγείον Δρόβιανης*. Ανασυστήθηκε δε με το άοκνο ενδιαφέρον του συντοπίτη Μίνου Λάππα, καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και του γιατρού Φιλίππου Λάππα και λειτούργησε στα πρώτα βήματά του με το κληροδότημα του ευεργέτη Κ. Ζάππα, από το όνομα του οποίου είναι γνωστό και ως *Ζάππειον Παρθεναγωγείον*.

1046. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 57 («Ο φιλόμοσος της σταυροπηγιακής Μονής Ιωάννου του Θεολόγου ηγούμενος Φιλήμων γενναίως προς ανέγερσιν του παρά ταύτη του Ευθυμίου του Λάπα Σχολείου συνεβάλετο, χορηγών ενταυτώ από του 1868 την τροφήν του διδασκάλου. Σημειωτέον δε, ότι το Σχολείον τούτο έχει και μαγαζεία, 2.000 γρόσια περίπου αποφέροντα»).

1047. Ζούρα – Σταθοπούλου Δ., *Βόρειος Ήπειρος*, 118.

1048. *Ηπειρωτικόν Ημερολόγιον Δωδώνη*, 1896, σελ. 126.

1049. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 201, 1 Μαρτίου 1907

1050. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 67-68.

1051. Εναγγελίδης Δ., *Βόρειος Ήπειρος*, 107.

1052. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 179.

1053. *Ο. π.*, 179, 180, 181-182, 186.

1054. [Κουλίδας Κ. Ι., Σωτήρα, 54.](#)

Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε με 60 μαθήτριες και μια διδασκάλισσα.¹⁰⁵⁵ Λειτουργησε αδιάλειπτα μέχρι το 1916 (την ιταλική κατοχή). Το Παρθεναγωγείο Δρόβιανης ήταν το πρώτο εκπαιδευτήριο θηλέων στη Βόρεια Ήπειρο μετά τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία.

Κατά καιρούς δίδαξαν στο Παρθεναγωγείο Δρόβιανης οι διδασκάλισσες: Μ. Γούναρη από την Πάτρα, Αναστασία Σπ. Δρόσου από την Κάτω Δρόβιανη (1899-1900), Παρασκευή Στ. Δρόσου (διευθύντρια) από την Κάτω Δρόβιανη (1899-1900),¹⁰⁵⁶ Καλλιόπη Κατσίγκρα (Πάταρα) από τα Ιωάννινα, Μαρίνα Κατσίγκρα, Μ. Κονοφάου από την Κέρκυρα, Κ. Κωσταγγέλου από την Κέρκυρα, Ευγενία Β. Ανδρούτσου (1900-1902), Αλεξάνδρα Γονοπούλου (1902-1903), Ευανθία Ν. Τζιατζιά (1903-1904), Άρτεμις Φίλιου από την Άνω Δρόβιανη και Ευθυμία Φίλιου από την Άνω Δρόβιανη.¹⁰⁵⁷

θ) Υφαντήριο – «Υφαντική Σχολή» Δρόβιανης Πρατσίκειον Υφαντήριο

Στο σπίτι του Τζέκου (Μανθοπούλου) το 1888 λειτουργησε Υφαντήριο με την οικονομική συνδρομή του Δ. Μανθοπούλου. Παράλληλα κτίστηκε στον Άγιο Δημήτριο – το σημείο αναφοράς των ενωμένων οικισμών της Άνω και Κάτω Δρόβιανης – το κτίριο του Υφαντηρίου, το οποίο όμως έπαψε να λειτουργεί από το 1890, μετά το θάνατο του ιδρυτή του. Εντούτοις το κτίριο φάνηκε χρήσιμο, αφού στέγασε τα ενωμένα σχολεία των δυο οικισμών (της Άνω και Κάτω Δρόβιανης) από το 1894.

Για το Υφαντήριο Δρόβιανης, ο ευεργέτης Δροβιανίτης απόδημος στην Αλεξάνδρεια Πέτρος Πράτσικας, μη γνωρίζοντας ότι δε λειτουργούσε πλέον, με διαθήκη του κληροδότησε ασφαλιστικό ποσό συμβόλαιο ζωής 800 χρυσών λιρών. Με τα ετήσια χορηγήματα του ποσού εκείνου ο εκτελεστής της διαθήκης και αδελφός του δωρητή Αριστοτέλης Πράτσικας το 1904 ανασυγκρότησε με νέα πλεκτικά μηχανήματα το Υφαντήριο και το εγκατέστησε στο μη λειτουργούν σχολείο της Άνω Δρόβιανης και στη συνέχεια, αν και κήκε την 11^η Ιανουαρίου του 1908, ανοικοδομήθηκε εκ νέου και συνέχιζε να λειτουργεί και μετά την αποκοπή της Δρόβιανης από τα ελλαδικά όρια.

Το Υφαντήριο της Δρόβιανης – το «Πρατσίκειον Υφαντήριο»¹⁰⁵⁸ – αποτελούσε παράλληλα και άτυπη Υφαντική Σχολή, αφού εκεί εκπαιδευόνταν στην υφαντική, στην καλτσοπλεκτική και «εις διάφορα άλλα εργόχειρα» κατά καιρούς δεκάδες «κοράσια» – μαθήτριες των δυο οικισμών της ενιαίας Δρόβιανης – σπουδαία ενασχόληση και δραστηριότητα για τις νεαρές κοπέλες της εποχής εκείνης.

ι) Κεντρική Σχολή – Αστική Σχολή Δρόβιανης

Στα 1894 ιδρύθηκε η Κεντρική Σχολή Δρόβιανης¹⁰⁵⁹ στην περιοχή του κεντρικού λόφου του Αγίου Δημητρίου και εγκαταστάθηκε σε «ένα αρκετά μεγάλο τετράγωνο δίπατο κτίριο»¹⁰⁶⁰

1055. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901), όπου και συνολικά στοιχεία για τα ελληνικά σχολεία του σαντζακίου Αργυροκάστρου.

1056. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 325, 2 Απριλίου 1899, αρ. φ. 374, 31 Μαρτίου 1900.

1057. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 305.

1058. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών (αχρονολόγητο φύλλο μετά το 163, 8-6-1906 στα φύλλα του «Πύρρου» της ΕΗΜ, Ιωάννινα).

1059. Είναι γνωστή και ως Αστική Κοινή και Κεντρική Σχολή - *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 293, 21 Αυγούστου 1898.

1060. Σταύρου Η.Γ., *Χρονικό Δρόβιανης*, 48-49 («Το κτίριο ήταν ένα αρκετά μεγάλο δίπατο τετράγωνο στη μέση στην πλατεία, μα επειδή το μεγαλύτερο μέρος του ήταν στη γη, μόνο ένα δωμάτιο έβγαине για να γίνει αίθουσα διδασκαλίας. Στο δεύτερο πάτωμα, μια μεγάλη πόρτα και στη συνέχεια διάδρομος, με δυο αίθουσες δεξιά, από τις οποίες η μια ήταν γραφείο του σχολείου και η άλλη αίθουσα διδασκαλίας. Η άλλη πλευρά αριστερά είχε δυο αίθουσες. Σε σχολικές γιορτές ενώνονταν οι δυο αυτές αίθουσες και δημιουργούνταν χώρος για να χωρέσουν οι μαθητές όλου του σχολείου. Στο κέντρο του διαδρόμου, ένα μεγάλο ρολόι τοίχου και πάνω από αυτό η εικόνα των Τριών Ιεραρχών, προστάτες

σε περίβλεπτο χώρο που δέσποζε στους δυο οικισμούς. Στη Σχολή φοιτούσαν τα παιδιά της Άνω και της Κάτω Δρόβιανης, ικανοποιώντας έτσι την επιθυμία των απόδημων Δροβιανιτών στην Πάτρα για ενιαίο εκπαιδευτήριο, όπως ειπώθηκε και παραπάνω.

Η διοίκηση της Κεντρικής Σχολής ή της Αστικής Σχολής ή του Αρρεναγωγείου, όπως είναι ακόμα γνωστή, αλλά και του Παρθεναγωγείου, το οποίο εγκαθίσταται πλέον στο νεόδμητο ενιαίο διδακτήριο (όπως σημειώθηκε και παραπάνω) ανατέθηκε στο γυμνασιάρχη Ευθύμιο Καλλιάφα, στο Δημήτριο Παπά, στον Παναγιώτη Πράτσικα και στο Σπύρο Σπυράκο που ζούσαν στην Πάτρα. Ανέλαβαν δε και την ευθύνη της τοποθέτησης του διδακτικού προσωπικού καθώς και την αρμοδιότητα για την αξιοποίηση των δωρεών, των εισφορών, των διαθηκών και των κληροδοτημάτων υπέρ της Σχολής.¹⁰⁶¹

Με βάση τις αρχειακές και βιβλιογραφικές μας πηγές που μνημονεύουμε στο σημείο αυτό για την εκπαίδευση της Δρόβιανης, στην Κεντρική Σχολή Δρόβιανης, από το 1894 μέχρι το 1914 υπηρέτησαν οι διδάσκαλοι (ανάμεσα στους οποίους και οι γνωστοί Σχολάρχες – οι «διευθυντές» – Σταύρος Τάτσης ή Τάτζης,¹⁰⁶² Θωμάς Παναγιωτίδης,¹⁰⁶³ Π. Παπαναστασίου, Δημήτριος Μπίτας, Κωνσταντίνος Λούτσης,¹⁰⁶⁴ Σπυρίδων Καλυβάς¹⁰⁶⁵ και Αθανάσιος Καρπούζας¹⁰⁶⁶):

ΠΙΝΑΚΑΣ 15
Διδάσκαλοι της Κεντρικής Σχολής Δρόβιανης

Οι διδάσκαλοι της Κεντρικής Σχολής Δρόβιανης από το 1894 μέχρι το 1914					
Όνοματεπώνυμο	Έτη διδασκαλίας	Τόπος καταγωγής	Όνοματεπώνυμο	Έτη διδασκαλίας	Τόπος καταγωγής
Π. Βολίδης	1894-1895	Δρόβιανη	Φ. Παρτάλης	1901-1912	Κάτω Λέσνιτσα
Σταύρος Τάτσης	1894- 1895 διευθυντής 1895-1896	Δρόβιανη	Τρ. Αναγνώστου	1902-1903	Κούρεντα
Κ. Τσούμπης	1894-1896	Δρόβιανη	Αδ. Καρβούνης	1903-1904	
Σπυρ. Καλυβάς	1895-1898 διευθυντής	Δρόβιανη	Χαράλ. Οικονόμου	1903-1904	
Ηλίας Γιοβάνης	1896-1898	Δρόβιανη	Π. Παπαναστασίου	1903-1904 διευθυντής	
Αθανάσιος Παπαϊωάννου	1896-1897	Δρόβιανη	Χαράλαμπος Οικονομίδης	1904-1905	Μουζίνα
Μ. Βιδούρης	1897-1898	Δρόβιανη	Θ. Παναγιωτίδης	1904-1907	Κάτω Λάμποβο
Ν. Αποστολίδης	1898-1899	Κούρεντα	Στέφανος Παπαχρήστου	1905-1906	Γεωργουτσάδες
Αθανάσιος Καρπούζας	1899-1899 διευθυντής	Τσερβάρι	Δημήτριος Μπίτας	1906-1907 διευθυντής	Καρπενήσι
Γεώργιος Βαλκώνης	1899-1901	Κάτω Λέσνιτσα	Α. Ναθαναήλ	1906-1912	Μουζίνα
Κωνσταντίνος Λούτσης	1899-1900 διευθυντής	Γράψη	Μ. Παπαδόπουλος	1907-1912	

των γραμμάτων, κατά τις ελληνικές παραδόσεις. Το σχολικό κτίριο είχε μεγάλα παράθυρα και οι αίθουσες παίρνανε άπλετο φως. Για την θέρμανση του χώρου στο διάδρομο, ήταν μια μεγάλη μεταλλική θερμάστρα, την οποία ο επιστάτης του σχολείου κρατούσε πάντα αναμμένη τις κρύες μέρες του χειμώνα»).

1061. *Πρωινός Λόγος Ιωαννίνων*, εφημερίδα, αρ. φ. 1122, 16 Ιουλίου 1961 (στο δημοσίευμα «Προ 65ετίας»).

1062. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 200, 16 Αυγούστου 1896.

1063. *Ο. π.*, αρ. φ. 416, 9 Φεβρουαρίου 1901, αρ. φ. 436, 29 Ιουνίου 1901, αρ. φ. 466, 15 Φεβρουαρίου 1902, αρ. φ. 538, 1 Αυγούστου 1903.

1064. *Ο. π.*, αρ. φ. 343, 27 Αυγούστου 1899.

1065. *Ο. π.*, αρ. φ. 293, 21 Αυγούστου 1898.

1066. *Ο. π.*, αρ. φ. 357, 3 Δεκεμβρίου 1899.

Χαράλαμπος Οικονομίδης	1899-1901	Σχωριάδες	Μ. Βιδούρης	1912-1914	Δρόβιανη
Θ. Παναγιωτίδης	1900-1903 διευθυντής	Κάτω Λάμποβο	Σπυρ. Καλυβάς	1912-1914	Δρόβιανη
Ευ. Παγούνης	1901-1904	Δολό	Αθων. Παπαϊωάννου	1912-1914	Δρόβιανη
Μιχαήλ Παπαδόπουλος	1901-1906	Μπουλια- ράτες			

**ια) Ζωγράφεια Εκπαιδευτήρια Κεστορατίου
(Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο Αρρένων ή Ελληνική
Σχολή ή Ζωγράφειος Ελληνική Σχολή, Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο
ή Αλληνοδιδασκτική Σχολή, Παρθεναγωγείο)**

Στα 1869 ιδρύθηκε στο Κεστοράτι από το μεγάλο ευεργέτη και συντοπίτη Χρηστάκη Ζωγράφο Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο Αρρένων ή Ελληνική Σχολή ή Ζωγράφειος Ελληνική Σχολή και Παρθεναγωγείο. Σχολεία τα οποία οικοδομήθηκαν και λειτουργούσαν με τις γενναίες εφάπαξ και ετήσιες χορηγίες του Χρηστάκη Ζωγράφου, γνωστά ως Ζωγράφεια Εκπαιδευτήρια.

Με την ίδρυσή τους, τοποθετήθηκαν ως διευθυντές στο Δημοτικό Σχολείο ο Β. Γούδας, στο Ελληνικό Σχολείο ο Ιωάννης Βάϊας και στο Παρθεναγωγείο η Αικατερίνη Κωνσταντινίδου.

Στο Ελληνικό Σχολείο, το γνωστό και ως Ζωγράφειος Ελληνική Σχολή δίδαξαν και οι περιώνυμοι καθηγητές Βασίλειος Γούδας (ο διευθυντής του που αναφέρθηκε μόλις παραπάνω), Ιωάννης Ιωαννίδης, Μ. Παπαρούσης και Αθανάσιος Οικονομίδης (παρακάτω, *περιώνυμοι διδάσκαλοι*),¹⁰⁶⁷ ο οποίος και εκφώνησε περισπούδαστο λόγο κατά την κατάθεση του θεμελίου λίθου της Ζωγραφείου Σχολής το 1869.¹⁰⁶⁸ Οι απόφοιτοι της Σχολής ήταν περιζήτητοι και προσλαμβάνονταν ως διοικητικά και εμπορικά στελέχη και ως διδάσκαλοι στα ελληνικά Δημοτικά Σχολεία κοινοτήτων της Βόρειας Ηπείρου.¹⁰⁶⁹

Κατά το σχολικό έτος 1872-1873, και στα πλαίσια των Ζωγραφείων Εκπαιδευτηρίων και των χορηγιών του Χρηστάκη Ζωγράφου, λειτουργούσε και Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο και «Σχολή», στην οποία φοιτούσαν 12 μαθητές, *«αριθμός ουχί ανάλογος προς τον μέγα σκοπόν, ον τα Ζωγράφεια Εκπαιδευτήρια προτίθενται εκπληρώσαι. Τούτο δε προήλθεν εκ της άγαν δυσκολίας των τροφίμων ενταύθα, ήτις καθιστά σφόδρα δεινήν, αν όχι αφόρητον, την διαμονήν των ξένων μαθητών»*.¹⁰⁷⁰ Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 στη Ζωγράφειο Ελληνική και Αλληλοδιδασκτική Σχολή φοιτούσαν 35 μαθητές και δίδασκαν δυο διδάσκαλοι.¹⁰⁷¹

Στη Σχολή (στην Ελληνική Σχολή ή Ζωγράφειο Ελληνική Σχολή – το Ελληνικό Σχολείο Αρρένων) πλούσια ήταν τα διδασκόμενα μαθήματα κατά την πρώτη και δεύτερη εξαμηνία του σχολικού έτους 1872-1873.

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 στο Παρθεναγωγείο των Ζωγραφείων εκπαιδευτηρίων φοιτούσαν 12 μαθήτριες και δίδασκε μια διδασκάλισσα.¹⁰⁷²

1067. Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, εφημερίδα, αρ. φ. 1103, 21 Ιουλίου 1873. Κίτσος Κ.Ι., Ζωγράφεια Διδασκαλεία, 33. Τσιόπος Β.Κ., Η Σωπική, 51.

1068. Οικονομίδης Α., Λόγος.

1069. Φωνή της Ηπείρου, εφημερίδα Αθηνών, 9 Ιουλίου – 6 Αυγούστου 1883.

1070. Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, εφημερίδα, αρ. φ. 1103, 21 Ιουλίου 1873. Να σημειώσουμε εδώ ότι, σύμφωνα με την ίδια εφημερίδα, τη συντήρηση των μαθητών της Σχολής, εκτός από το Συσσίτιο (Οικοτροφείο) που χρηματοδοτούσε ο συντοπίτης ευεργέτης Χρηστάκης Ζωγράφος, όπως σημειώθηκε παραπάνω, την αναλάμβαναν με δικές τους «φροντίδες» και διδάσκαλοι («Οι εκ Δελβίνου διετηρήθησαν δά των φροντίδων και της επιμελείας του φιλοπόνου συναδέλφου κ. Γούδα και της πατρικής προστασίας και πολιτείας του αξιοτίμου Διευθυντού κ. Γ. Αθ. Βάϊα, προς ους οφείλω και δημοσίως να εκφράσω τας ευχαριστίας μου επί τη συντόνω μερίμνη και τοις απύτοις πόνοις, ους υπέρ των Σχολών τούτων καταβάλλουσιν»).

1071. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 259.

1072. Ο. π., 188, 259, 262.

**ιβ) Ζωγράφεια Διδασκαλεία Κεστορατίου
(Διδασκαλείο Αρρένων - Θηλέων, πρότυπο Νηπιαγωγείο,
πρότυπο Δημοτικό Σχολείο, Οικοτροφείο, Συσσίτιο)**

Στα 1874 ο Χρηστάκης Ζωγράφος ίδρυσε στη γενέτειρά του, στο Κεστοράτι, Ανώτερη Σχολή, τα γνωστά Ζωγράφεια Διδασκαλεία. – ένα ενιαίο εκπαιδευτικό συγκρότημα με τμήματα Αρρεναγωγείου τριών τάξεων και Παρθεναγωγείου τεσσάρων τάξεων, καθώς και Οικοτροφείο και Συσσίτιο – ανεξάρτητο οικοδόμημα με άνετους και καθαρούς κοιτώνες και εστιατόριο για τους άπορους μαθητές.¹⁰⁷³

Τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία στεγάστηκαν στο προϋπάρχον σχολικό συγκρότημα το οποίο στεγάξε τα Ζωγράφεια Εκπαιδευτήρια και προορίζονταν για την εκπαίδευση διδασκάλων.¹⁰⁷⁴

Ο Χρηστάκης Ζωγράφος, πέρα από τις δαπάνες που κατέβαλε για την ανέγερση των Ζωγραφείων Εκπαιδευτηρίων, ανέλαβε και τις δαπάνες για τις επισκευές του διδακτηρίου, τη λειτουργία των Διδασκαλείων και τη χρηματοδότηση των υποτρόφων σπουδαστών, καθώς και για την ανέγερση του κτιρίου του Οικοτροφείου και του Συσσιτίου.¹⁰⁷⁵ Εδώ, να σημειώσουμε ότι μετά τις πενταετείς σπουδές τους και την επιτυχή αποφοίτησή τους οι υπότροφοι – νέοι πλέον διδάσκαλοι – υποχρεωτικά υπηρετούσαν έμμισθα για ισόποσο με τις σπουδές τους χρόνο σε διάφορα σχολεία της Βόρειας Ηπείρου.

Την όλη εποπτεία για τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία την είχε αναλάβει ο Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, ο οποίος έδρευε και δραστηριοποιούνταν στην Κωνσταντινούπολη. Στην επίσημη εφημερίδα του – *Επετηρίς του εν Κωνσταντινουπόλει Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου* – ο Σύλλογος καταχωρούσε τις οργανωτικές πράξεις, Κανονισμούς Βαθμίδων Εκπαίδευσης, προγράμματα σπουδών, αναλυτικά προγράμματα διδασκαλίας, απολογισμούς κ.ά., καθώς και όλες τις τρέχουσες εκπαιδευτικές και σχολικές δραστηριότητες σε σχέση με τους διδασκάλους, τους μαθητές και την εν γένει λειτουργία των Διδασκαλείων.¹⁰⁷⁶

Στο ενιαίο εκπαιδευτικό συγκρότημα των Ζωγραφείων Διδασκαλείων λειτουργούσαν και πρότυπο Νηπιαγωγείο και πρότυπο Δημοτικό Σχολείο για την άμεση εκπαίδευση των υποψηφίων διδασκάλων, όπως και το Οικοτροφείο και το Συσσίτιο που προαναφέρθηκαν Το Νηπιαγωγείο λειτουργούσε με τρεις τάξεις και το Δημοτικό Σχολείο είχε δυο τμήματα, Αρρένων και Θηλέων, με επτά τάξεις το καθένα (τέσσερις προκαταρκτικές και τρεις ανώτερες)

Για τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία (1874-1891) αξιόλογη εκπαιδευτική δραστηριότητα επέδειξαν, ως πρόεδροι της Σχολικής Εφορίας,¹⁰⁷⁷ οι Μητροπολίτες Δρυινοπούλεως Ματθαίος, Ανθίμος και Κλήμης. Το ίδιο όμως δεν επέδειξε και ο επόμενος, μετά τον Κλήμη, Κοσμάς, στον οποίο χρεώνεται και η διάλυση των Διδασκαλείων, η οποία είχε ήδη αρχίσει νωρίτερα.

Για την ιστορία σημειώνουμε πως η επιτυχία των Διδασκαλείων προκάλεσε τους αλβανίζοντες προύχοντες του Αργυροκάστρου και τους αλβανικούς κύκλους της περιοχής, οι οποίοι με τη σύμπραξη των τοπικών τουρκικών αρχών¹⁰⁷⁸ διέβαλλαν το ίδρυμα ότι δήθεν προετοίμαζε «μικρούς επαναστάτες» και προκαλούσε επανειλημμένες επιθεωρήσεις στα εκπαιδευτήρια της οθωμανικής διοίκησης. Στις αναίτιες βέβαια και ασύστατες κατηγορίες και τις αιτιάσεις αντέδρασε ο ευεργέτης Χρηστάκης Ζωγράφος και οι περιώνυμοι διευθυντές και

1073. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, 9 Ιουλίου 1893, 16 Ιουλίου 1893.

1074. «Σκοπός του διδασκαλείου εστίν η σκόπιμος και χριστιανική εκπαίδευσις και μόρφωσις διδασκάλων της εθνικής ή δημοτικής καλουμένης παιδείσεως, Τούτο δε κατορθούται διά της συμμετρου και αρμονικής των σωματικών και ψυχικών δυνάμεων αγωγής και αναπτύξεως κατά τους της παιδαγωγικής κανόνας μετά του πορισμού των προς εξάσκησιν του διδασκαλικού επαγγέλματος αναγκαίων γνώσεων και βοηθημάτων» –Κανονισμός του Διδασκαλείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 295 (Σκοπός του Διδασκαλείου, άρθρο 1).

1075. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, 21 Ιουλίου 1873, 12 Οκτωβρίου 1879, 14 Ιουνίου 1882· Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1971, 105-110

1076. *Κανονισμός του Διδασκαλείου* (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 265-341.

1077. Κίτσος Κ.Ι., *Ζωγράφεια Διδασκαλεία*, 47.

1078. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, 23 Ιουλίου, 6 Αυγούστου 1893.

καθηγητές των Διδασκαλείων, και έτσι αποσοβήθηκε προσωρινά το πρόβλημα και συνεχίστηκε η λειτουργία.

Ό,τι όμως δεν κατόρθωσαν οι αλβανίζοντες και οι τουρκικές αρχές το «κατόρθωσε» ο νέος Μητροπολίτης Δρυινοπούλεως Κοσμάς Ευμορφόπουλος,¹⁰⁷⁹ ο οποίος από απειρία, ανικανότητα, ιδιοτέλεια και εμπάθεια άρχισε να κατηγορεί τους διδασκάλους ως ανίκανους και αμαθείς και να παρεμβαίνει άμεσα στην επιλογή τους. Βέβαια, αντέδρασε και πάλι ο Χρηστάκης Ζωγράφος και όλη η τοπική κοινωνία, αλλά ο Κοσμάς το κακό το είχε ήδη διαπράξει: Κατήγγειλε στην Οθωμανική Διοίκηση του Αργυροκάστρου ότι δήθεν τα Διδασκαλεία λειτουργούσαν εναντίον της και ότι προετοίμαζαν επικίνδυνους στασιαστές για το οθωμανικό καθεστώς¹⁰⁸⁰ καταγγελία που έδωσε την ευκαιρία στον Τούρκο Διοικητή της περιοχής να απαγορεύσει τη λειτουργία των εκπαιδευτηρίων. Ο Χρηστάκης Ζωγράφος προέβη και στην ύστατη απέλπιδα προσπάθειά του με το να ζητήσει από την Κωνσταντινούπολη να μετατεθεί ο Κοσμάς και σε άρνηση του αιτήματός του και προκειμένου να μη διωχθούν οι διδάσκαλοι, τα μέλη της Σχολικής Εφορίας και οι σπουδαστές, έδωσε εντολή το Δεκέμβριο του 1891 να παύσουν προσωρινά τη λειτουργία τους τα Διδασκαλεία, που όμως δε λειτούργησαν ξανά στο μέλλον.¹⁰⁸⁰

Για τα διδασκόμενα μαθήματα με το εβδομαδιαίο πρόγραμμά τους στις τρεις τάξεις του τμήματος Αρρένων και στις τέσσερις τάξεις του τμήματος Θηλέων των Διδασκαλείων και αντίστοιχα για το πρότυπο Νηπιαγωγείο και το πρότυπο Δημοτικού Σχολείου γίνεται λόγος στο κεφάλαιο 6.

Κατά το σχολικό έτος 1874-1875 στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία Κεστορατίου δίδαξε ο διδάσκαλος Β. Γούδας και ο διδάσκαλος της τουρκικής Αρχάγγελος Γαβριηλίδης, ενώ το Παρθεναγωγείο το διηύθυνε η Αναστασία Νέρη.¹⁰⁸¹ Κατά το σχολικό έτος 1875-1876 δίδαξε επίσης ο Αρχάγγελος Γαβριηλίδης, ενώ στο Παρθεναγωγείο διευθύντρια ήταν η Μαριγώ Κουτσαριάδου.¹⁰⁸² Γύρω στα 1879, διευθυντής των Ζωγραφείων Διδασκαλείων τοποθετήθηκε ο Δ. Ζαμαριάς.¹⁰⁸³

Με βάση τα συνολικά μας στοιχεία (τόσο των παραπάνω, όσο και άλλων¹⁰⁸⁴ πηγών) για το εκπαιδευτικό προσωπικό των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου – των δυο τμημάτων του (Αρρένων και Θηλέων) – παραθέτουμε σε παραστατικό πίνακα τους διευθυντές και καθηγητές που υπηρέτησαν στο χρόνο της λειτουργίας τους (1874-1891):

ΠΙΝΑΚΑΣ 16
Καθηγητές στο Κεστοράτι

Διευθυντές και διδακτικό προσωπικό στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία (1874-1891)			
Επώνυμο - όνομα	Έτη διδασκαλίας	Επώνυμο - όνομα	Έτη διδασκαλίας
<i>Διευθυντές</i>			
<i>Τμήμα Αρρένων</i>		<i>Τμήμα Θηλέων</i>	
Ράμμος Ι.	1874-1876	Νέρη Α.	1874-1876
Παπανδρέου Λεων.	1876-1877	Κουτσουριάδου Μ.	1876-1878
Οικονομίδης Αθαν.	1878-1879	Μαργαρίτου Μ.	1878-1880
Ζαμαριάς Αλέξ.	1879-1890	Κανταρτζή Δημ.	1880-1883

1079. Λερός Ε., *Ζωγράφεια Διδασκαλεία*, 81.

1080. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, 21 Αυγούστου 1898.

1081. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 1318, 23 Αυγούστου 1875.

1082. *Ο. π.*, αρ. φ. 1415, 4 Αυγούστου 1876 – 1416, 19 Αυγούστου 1876.

1083. *Ο. π.*, αρ. φ. 106, 12 Οκτωβρίου 1879.

1084. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 44, 16 Ιουλίου 1893, αρ. 45, 23 Ιουλίου 1893, αρ. 46, 30 Ιουλίου 1893, αρ. 47, 6 Αυγούστου 1893· Κίτσος Κ.Ι., *Ζωγράφεια Διδασκαλεία*, 46· Κίτσος Κ., *Παιδεία*, 277-278.

Δασαρίτης	1890-1891	Επιφανείου Κλ.	1883-1886
		Βορνόζη Άννα	1886-1891
<i>Διδακτικό προσωπικό</i>			
Ιωαννίδης Ι.	1874-1877	Γκράτσιος Δ.	1880-1886
Γαβριήλ Α.	1874-1879	Παγούνης Ε.	1881-1886
Γούδας Β.	1874-1880	Χασιώτης Ε.	1882-1886
Χώτζης Ν.	1874-1881	Παπαχρήστου Β.	1883-1890
Γαβρηλίδης Αρχ.	1875-1876	Πανίδης Ν.	1885-1886
Κουβαρά Αικ.	1876-1878	Τσαμίδης Π.	1885-1886
Παπαρρούσης Μ.	1877-1886	Βασιάδης Ε.	1886-1891
Οικονομίδης Α.	1877-1880, 1890	Κώτσης Κ.	1886-1891
Μπογιάς Κ.	1878-1880	Τζελέπης	1889-1891
Μελιτζανόπουλος Δ.	1880-1883		

Τέλος, και σχετικά με τους μαθητές των Ζωγραφείων Διδασκαλείων, ας σημειωθεί ότι, σύμφωνα με τον Κανονισμό τους, κάθε χρόνο φοιτούσαν σε κάθε τμήμα του από 40 υποψήφιοι διδάσκαλοι και διδασκάλισσες (υπότροφοι ή με δικά τους έξοδα) και όσοι ήδη διδάσκαλοι φοιτούσαν για να πιστοποιήσουν και να επισημοποιήσουν τις γνώσεις τους.¹⁰⁸⁵ Στο δε χρονικό διάστημα της λειτουργίας των 18 ετών τους αποφοίτησαν 400 περίπου διδάσκαλοι και διδασκάλισσες¹⁰⁸⁶ που μεταλαμπάδευσαν τις γνώσεις τους στα ελληνόπουλα της Βόρειας Ηπείρου σε εκείνους τους δύσκολους και επίμαχους χρόνους της ύστερης τουρκοκρατίας.

**ν) Ζάππεια Σχολεία – Ζαππαία Σχολή Κάτω Λαμπόβου
(Αρρεναγωγείο, Ελληνικό Σχολείο, Νηπιαγωγείο,
Δημοτικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο, Υφαντήριο)**

Με τα κληροδοτήματα - διαθήκες των μεγάλων ευεργετών Ζαππαίων, των συντοπιτών Βαγγέλη και Κωνσταντίνου Ζάππα, το 1860 ιδρύθηκαν και συντηρούνταν στο Κάτω Λάμποβο λαμπρά εκπαιδευτήρια, γνωστά ως «Ζάππεια Εκπαιδευτήρια» ή και ως «Ζαππαία Σχολή», όπως εκάστοτε εμφανίζεται βιβλιογραφικά, το Αρρεναγωγείο, το Ελληνικό Σχολείο, το Νηπιαγωγείο, το Δημοτικό Σχολείο και το Παρθεναγωγείο με το παράλληλο Υφαντήριό του.

Κατά το σχολικό έτος 1860-1861 στο Αρρεναγωγείο δίδασκαν 4 καθηγητές.

Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 η Ζαππαία Σχολή λειτουργούσε κανονικά.¹⁰⁸⁷

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 στη Ζαππαία Σχολή ο διδάσκαλος Ιωάννης Μίχας δίδασκε σε 21 μαθητές.¹⁰⁸⁸

Κατά το σχολικό έτος 1875-1876 τα Ζάππεια Εκπαιδευτήρια αποτελούνταν από δυο τμήματα από τα οποία: το πρώτο, το Ελληνικό Σχολείο, είχε τρεις τάξεις Σχολαρχείου με 31 μαθητές και δυο Γυμνασιακές με 4 μαθητές (2 στην Α' τάξη και 2 στη Β' τάξη) και το δεύτερο, το Νηπιαγωγείο και το Δημοτικό Σχολείο με 108 μαθητές.

Το 1878 άρχισε να λειτουργεί και το Παρθεναγωγείο (το οποίο είχε ιδρυθεί ήδη από το 1860) με δυο διδασκάλισσες,¹⁰⁸⁹ και παράλληλα και το Υφαντήριό του.

Στα χρόνια 1878-1884 αναφέρεται ως διδάσκαλος στο Κάτω Λάμποβο ο Χαράλαμπος Οικονομίδης, παράλληλα με τη διδασκαλία του στις Σχωριάδες, στο Μέγγουλι, στη Βήσανη κ.α.¹⁰⁹⁰

Επίσης, ως διευθυντής στη «Ζάππειο Σχολή» αναφέρεται και ο διδάσκαλος Αθανάσιος Οικονομίδης.¹⁰⁹¹

1085. Κανονισμός του Διδασκαλείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου) ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 304 (Μέρος Β', Εσωτερικός Κανονισμός, Κεφ. Α', *Περί τροφίμων*, άρθρο 66).

1086. Κίτσος Κ.Ι., *Ζωγράφια Διδασκαλεία*, 80.

1087 ΕΚΗΦΣ-Α, 1873, 1873, 68.

1088. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 1209, 3 Αυγούστου 1874.

1089. *Ο. π.*, αρ. φ. 47, 25 Αυγούστου 1878 Λαμπριδής Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Β, 204-209.

1090. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 174 (σημειώσεις και επιγραφές).

ιδ) Κεντρική Σχολή – Κοινή Ελληνική Σχολή Λέσνιτσας

Στα νότια του Δελβίνου, λίγο πιο πάνω από τη μονή Θεολόγου Λέσνιτσας, ιδρύθηκε στα 1890 Κεντρική Σχολή, γνωστή και ως Κοινή Ελληνική Σχολή Λέσνιτσας.

Η Σχολή λειτουργούσε με ετήσιους πόρους 2.000 γρόσια, τα οποία διέθετε η μονή Γερμανού (αφιερωμένο στη μνήμη του Αγίου Αθανασίου, ανάμεσα στην Άνω και Κάτω Λέσνιτσα), όπως επίσης και η μονή Αγελάστου (αφιερωμένη στη μνήμη της Υπαπαντής του Χριστού, ανατολικά της Άνω Λέσνιτσας). Ιδρύθηκε κυρίως για τα παιδιά της Άνω Λέσνιτσας και της Κάτω Λέσνιτσας – γι' αυτό και αναφέρεται ως Κεντρική Σχολή Λέσνιτσας – αλλά φοιτούσαν σ' αυτή και παιδιά και από άλλα χωριά της ευρύτερης περιοχής του Βούρκου.

Η Σχολή πρόσφερε ανώτερες σπουδές, αφού 46 απόφοιτοί της ανέλαβαν καθήκοντα διδασκάλου σε χωριά της Βόρειας Ηπείρου.

Οι, κατά καιρούς, διδάσκαλοι της Κεντρικής Σχολής Λέσνιτσας ήταν¹⁰⁹² (σε παραστατικό πίνακα):

ΠΙΝΑΚΑΣ 17
Διδάσκαλοι Κεντρικής Σχολής Λέσνιτσας

8 διδάσκαλοι της Κεντρικής Σχολής Λέσνιτσας στη μονή Γερμανού					
α/α	Όνοματεπώνυμο	Έτη διδασκαλίας	α/α	Όνοματεπώνυμο	Έτη διδασκαλίας
1	Φώτιος Παρτάλης ¹	1890 1894-1898 1901-1906	5	Βασίλειος Ντελέκος	1905-1906
2	Σταύρος Τάτσης	1891-1893 1891-1901 ²	6	Κωνσταντίνος Μουλάς	1906-1907
3	Βασίλειος Ντεσύρης ³	1893-1894	7	Κωνσταντίνος Σούλιος	1906-1907
4	Ιωάννης Λιάσκας	1901-1902	8	Βασίλειος Λέζος	1907-1908
<p>1. Τελειόφοιτος Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου 2. Διδάσκαλος και διευθυντής της Σχολής 3. Τελειόφοιτος της Μεγάλης του Γένους Σχολής</p>					

ιε) Αστική Σχολή – Παρθεναγωγείο Πικερνίου

Η Αστική Σχολή Πικερνίου ως «αληθινός φάρος» λειτουργούσε στις αρχές του 20ού αιώνα.

Στα 1902 με τις συνεισφορές των απόδημων δωρητών ανεγέρθηκε περικαλλές διδακτήριο,¹⁰⁹³ το οποίο λειτουργούσε αδιάλειπτα και με τις παροχές των τοπικών δωρητών.¹⁰⁹⁴

Στα 1904-1908 διευθυντής της Σχολής ήταν ο Ιωάννης Οικονόμου από το Βούνο της Χειμάρρας και συνεργάτης του ο διδάσκαλος Βασίλειος Μπαράς, ενώ με την «ενεργητικότητα» των νέων Εφόρων Κωνσταντίνου Κέντρου και Αναστασίου Μιχάλη η Σχολή προάχθηκε σε εξατάξια και συμπληρώθηκε και με Παρθεναγωγείο.¹⁰⁹⁵

1091. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 51.

1092. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 391, 28 Ιουλίου 1900· Βασιλείου Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 322.

1093. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 476, 3 Μαρτίου 1902.

1094. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 236, 25 Οκτωβρίου 1907.

1095. «*Η εν Πικερνίω Σχολή είναι σήμερα αληθής πνευματικός φάρος, εκπέμπων φωτεινότητας ακτίνας εις άπασαν την αποτάτην ταύτην παρά τα Ακρακεραίνια γωνίαν του Ελληνισμού. Το τοιούτο δε οφείλεται προ παντός εις την ενεργητικότητα των κ.κ. Κωνσταντίνου Κέντρου και Αναστασίου Μιχάλη, οίτινες, εκλεγέντες ως εφορευτική*

ιστ) Παρθεναγωγείο Πρεμετής

Το Παρθεναγωγείο της Πρεμετής θεμελιώθηκε από τον πρόεδρο της Αδελφότητας Πρεμετινών Κωνσταντινουπόλεως «Η Φιλομάθεια» Σωτήριο Παπαϊωάννου το Σεπτέμβριο του 1882,¹⁰⁹⁶ και άρχισαν οι οικοδομικές εργασίες με την οικονομική αρωγή του μεγάλου ευεργέτη Κωνσταντίνου Ζάππα.¹⁰⁹⁷

Στο Παρθεναγωγείο της Πρεμετής το 1883 φοιτούσαν μαζί με τις Ελληνίδες μαθήτριες των χριστιανικών οικογενειών και 30 περίπου μαθήτριες μουσουλμανικών οικογενειών.¹⁰⁹⁸ Κατά το σχολικό έτος 1886-1887 στο Παρθεναγωγείο φοιτούσαν 60 μαθητές και δίδασκε μια διδασκάλισσα.¹⁰⁹⁹

Στα 1907 ο πρόεδρος της ίδιας Αδελφότητας Βασίλειος Σωτηριάδης οργάνωσε στην Κωνσταντινούπολη έρανο και με τις 160 λίρες που συγκεντρώθηκαν ανακαίνισε το Παρθεναγωγείο και εξασφάλισε την απρόσκοπτη λειτουργία του.¹¹⁰⁰

ιζ) Σχολή Σαρακινίστας – Δημοτική Σχολή

Κατά το 1881 λειτουργούσε στη Σαρακινίστα Δημοτική Σχολή, η γνωστή και ως Σχολή Σαρακινίστας, την οποία «αναμόρφωσε και βελτίωσε» η Φιλόμουσος Αδελφότης Σαρακινίστας «Η Άμιλλα».¹¹⁰¹

Με τις οικονομικές ενισχύσεις της Αδελφότητας η Σχολή της Σαρακινίστας έγινε γνωστή και στην ευρύτερη περιοχή. Ο δε διδάσκαλος των Θρησκευτικών και των Ελληνικών των Ζωγραφείων Διδασκαλείων, ο αργότερα μητροπολίτης Δρυιούπολης, Βασίλειος Παπαχρήστου δημοσίευσε και σχετικό κολακευτικό και επαινετικό άρθρο για τη Σχολή.¹¹⁰²

ιη) Αρρεναγωγείο – Σχολή – Σχολείο Σωτήρας

Από το 1893 άρχισε να λειτουργεί στη Σωτήρα Αρρεναγωγείο, με άδεια που χορηγήθηκε απ' ευθείας από το Υπουργείο Παιδείας της Κωνσταντινούπολης σε σχετική αίτηση που υπέβαλλε η Μητρόπολη Αργυροκάστρου μέσω του Μουτεσαρίφη (του υποδιοικητή) Αργυροκάστρου προς τη Νομαρχία, σύμφωνα με τη διασωσμένη πρωτότυπη άδεια (σε μετάφραση):

«Αυτοκρατορικό μονόγραμμα
Αριθ. τόμου: 4.

Αριθ. εγγραφής: 20

Υψηλό Υπουργείο Δημόσιας Εκπαίδευσης

Η Ρωμαίικη Μητρόπολη Αργυροκάστρου ζήτησε εγγράφως να διενεργηθεί από μέρους της Διευθύνσεως της Παιδείας η εγγραφή του εκ των Ορθοδόξων σχολείων των προσαρτημένων στο Ρωμαίικο Πατριαρχείο Αρρεναγωγείου, το οποίο λειτουργεί ημερήσιο, ως

Επιτροπή της Σχολής, κατόρθωσαν, δια της ειλικρινούς και τιμίας διαχειρίσεως των βακουφικών εισοδημάτων, να επαναφέρωσι την λειτουργίαν της Σχολής εις την ευθείαν οδόν, αφ' ης παρεξέκλινε δια της προηγουμένης ατασθάλου διαχειρίσεως. Οι άνδρες ούτοι όχι μόνον προήγαγον την Αστικήν Σχολήν εις εξατάξιον, ενώ πρότερον ελειτούργει διά γραμματιστών, άλλα και Παρθεναγωγείον εγκαθίδρυσαν εν αυτή. Το έργον δε των αναμορφωτών τούτων της εν Πικερνίω Σχολής ενισχύεται και υπό των εκ του μακράν παρεχόντων την ηθικήν και υλικήν αυτών συνδρομήν, δι' όπερ η χριστιανική Κοινότης άσβεστον τρέφει προς αυτούς ενγνωμοσύνην» – Πύρρος, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 253, 20 Φεβρουαρίου 1908.

1096. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, 15 Σεπτεμβρίου 1883.

1097. *Ο. π.*, αρ. φ. 51, 16 Σεπτεμβρίου 1881.

1098. *Ο. π.*, αρ. φ. 49, 2 Σεπτεμβρίου 1881.

1099. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αργυρόκαστρο, 23 Μαΐου 1887, αρ. 95.

1100. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 287, 1 Νοεμβρίου 1907.

1101. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 53, 30 Σεπτεμβρίου 1881.

1102. *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο Δωδώνη*, 144.

προκαταρκτική σχολή στο χωριό Σωτήρα του Κάζα Αργυροκάστρου. Προς τούτο και σύμφωνα με το κατάστιχο, με ημερομηνία 10 Μαΐου 310 και αριθ. εκατόν είκοσι πέντε, που υποβλήθηκε από το μουτεσαριφλίκι Αργυροκάστρου προς τη Νομαρχία, κοινοποιήθηκε από το Νομαρχιακό Διοικητικό Συμβούλιο, ότι το αναφερόμενο σχολείο θα πρέπει να λειτουργεί στα πλαίσια των διατάξεων της περικοπής που έχει σχέση με τα σχολεία και η περικοπή αυτή περιλαμβάνεται στις διακοινώσεις που χαριστικά δόθηκαν στο Πατριαρχείο. Για το σκοπό αυτό χορηγήθηκε η άδεια, μετά την εγγραφή (του Αρρεναγωγείου) από μέρους της Διεύθυνσης της Παιδείας.

10 Κιανούν-ι Σανί 310».¹¹⁰³

Το Αρρεναγωγείο της Σωτήρας στεγάστηκε στο διώροφο κτίσμα «Κούλα» (πύργος) στη μέση του χωριού, το οποίο εξαγοράστηκε (μαζί με άλλα περιουσιακά του στοιχεία) το 1861 με έξοδα όλων των κατοίκων από τον αγά Οσμάν μπέη Μουλτεζάμπεη, ο οποίος το χρησιμοποιούσε ως κατοικία του (τον επάνω όροφο) και ως αποθήκη συγκέντρωσης του γεώμορου¹¹⁰⁴ (τον κάτω όροφο), σύμφωνα με χοτζέτι¹¹⁰⁵ του 1861.¹¹⁰⁶

Στον επάνω όροφό του το ένα δωμάτιο χρησιμοποιούνταν ως σχολική τάξη και το άλλο ως κατοικία του διδασκάλου, ενώ στο ισόγειό του αποθηκεύονταν τα καυσόξυλα. Το διδακτήριο (η «Κούλα»)¹¹⁰⁷ φιλοξενούσε το Αρρεναγωγείο της Σωτήρας από το 1893 μέχρι το 1928. Από το 1929 μεταστεγάστηκε σε νεόδμητο τετραθέσιο διδακτήριο που κατασκευάστηκε εξολοκλήρου με δαπάνες της Αδελφότητας Σωτηριωτών Αμερικής, οπότε και η «Κούλα» ονομαζόταν πλέον «Παλιό Σχολείο», το οποίο και κατεδαφίστηκε περίπου το 1946.¹¹⁰⁸

Από το 1906, με την ψήφιση του Κανονισμού της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας των εν Κωνσταντινουπόλει Σωτηριωτών, άρχισε να υποστηρίζεται από τους απόδημους Σωτηριώτες στην Κωνσταντινούπολη η λειτουργία της Σχολής Σωτήρας (άρθρο 1) ή του Σχολείου Σωτήρας (άρθρο 2).¹¹⁰⁹

Περιώνυμοι διδάσκαλοι:

α) Βρεττός Παύλος

Ο Παύλος Βρεττός του Χαράλαμπου γεννήθηκε στις Δρυμάδες Χειμάρρας το 1883, όπου και έμαθε τα πρώτα του γράμματα. Τελείωσε το Γυμνάσιο στην Κέρκυρα και στη συνέχεια φοίτησε στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών χωρίς όμως να περατώσει τις σπουδές του, ακολούθησε δε το διδασκαλικό επάγγελμα.

Δίδαξε στη γενέτειρά του Δρυμάδες στα χρόνια 1908-1910, 1912-1917 και αργότερα στα χρόνια 1921-1939 και στο Βούννο στα χρόνια 1910-1912.¹¹¹⁰

1103. Κουλίδας Κ.Ι., *Σωτήρα*, 42.

1104. Ο φόρος – το ποσό του παραγόμενου προϊόντος που απέδιδε ο καλλιεργητής στον ιδιοκτήτη (το ήμορο).

1105. Το χοτζέτι ήταν το επίσημο έγγραφο του Καδή (ιεροδικαστή), το οποίο αναγνώριζε κάθε αγοραπωλησία και αποτελούσε τίτλο κυριότητας του αγοραστή.

1106. *Ο. π.*, 21, 24.

1107. Η «Κούλα» ήταν ένα ιδιόμορφο διώροφο κτίσμα σε σχήμα πύργου με υπερυψωμένο το ισόγειό του, το οποίο επικοινωνούσε με τον άνω όροφο με πολλά εξωτερικά ανερχόμενα σκαλοπάτια. Αυτά οδηγούσαν στην είσοδο στο δεξί μέρος του ορόφου με πλατύσκαλο (μπαλκόνι) και σκεπή, η οποία υποστυλωνόταν με δυο βαριές και μακριές κολόνες.

1108. *Ο. π.*, 46, 148, 172-174.

1109. *Κανονισμός Σωτηριωτών*, 1907· πρβλ. και [Κουλίδας Κ.Ι.](#), *Σωτήρα*, 62-63, και στο παράρτημα όπου ολόκληρος ο Κανονισμός.

1110. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*· Παπαδόπουλος Γ.Χ., *Ελληνική μειονότητα*, 170· Τζιόβας Π.Δ., *Δάσκαλοι* (ΗΓ), 187.

β) Γαβριηλίδης Αρχάγγελος

Ο Αρχάγγελος Γαβριηλίδης επέδειξε έντονη έφεση για τα γράμματα και από τη νεαρή του ήδη ηλικία τοποθετήθηκε διδάσκαλος της τουρκικής στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία στο Κεσοράτι από την ίδρυσή τους το 1874.

Η επίδοση του Γαβριηλίδη στην τουρκική γλώσσα αναγνωρίστηκε πολύ σύντομα¹¹¹¹ κι ακόμα έμεινε γνωστός και για τις προσφωνήσεις του προς τους Οθωμανούς επισήμους σε κοινωνικές και σχολικές εκδηλώσεις και κυρίως κατά τη διενέργεια των εξετάσεων: «...Αι εξετάσεις περιωρίσθησαν εις ολίγα Ελληνικά και τινα άλλα εύληπτα μαθήματα, οίον μαθηματικά, γεωγραφίαν, ιστορίαν, γυμνάσματα γραφικά, και ιδίως εις την Τουρκικήν, διδασκομένην ευμεθόδως παρά του κ. Αρχαγγέλου Γαβριηλίδου, λίαν κατάλληλον λόγον προ της ενάρξεως τουρκιστί εκφωνήσαντος, τα μάλα το Οθωμανικόν ακροατήριον ευαρεστήσαντα...»¹¹¹²

γ) Ζαμαριάς Αλέξανδρος

Ο Α. Ζαμαριάς έκαμε λαμπρές σπουδές στην Παιδαγωγική για πέντε χρόνια στη Γερμανία και στην Ελβετία.

Γύρω στα 1879 τοποθετήθηκε διευθυντής στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία στο Κεσοράτι,¹¹¹³ όπου και υπηρέτησε πάνω από δέκα χρόνια (1879-1890).

Ο Α. Ζαμαριάς «με τη μόρφωσή του, τις νέες εκπαιδευτικές αντιλήψεις του που αναπτύσσονταν στις χώρες της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης, τις πρωτοβουλίες του και την αντίστασή του στα εμπόδια, έδωσε τα χαρακτηριστικά μιας νέας εποχής για το ίδρυμα αυτό και άφησε ανεξίτηλη τη σφραγίδα της παιδαγωγικής του προσωπικότητας».¹¹¹⁴

δ) Ζέρρης Κωνσταντίνος

Ο Κωνσταντίνος Ζέρρης ήταν «ο διδάσκαλος των Δουβιανιτών και των Δροπολιτών. Επί τεσσαράκοντα και πλέον έτη edίδαζε τα ελληνικά γράμματα και εγαλούχησεν εκατοντάδας ελληνοπαίδων με τα νόματα της ελληνικής παιδείας και της φιλοπατρίας, ώστε δικαίως να του ανήκη ο τίτλος του διδασκάλου του Γένους. Η σεμνότης του ήθους του, η ευσυνειδησία και η εργατικότητα, η ακεραιότης του χαρακτήρα, η αγάπη και το ενδιαφέρον του διά το διδασκαλικόν έργον, η αξιοπρέπειά του εις το σχολείον και την κοινωνίαν, η γλυκύτης του λόγου του και η άρτια φιλολογική του κατάρτισις είχαν καταστήσει τον Κωνσταντίνον Ζέρρην περιζήτητον διδάσκαλον εις όλας τας μεγάλας και πλούσιαις κοινότητας της Ηπείρου».¹¹¹⁵

Ο Κωνσταντίνος Ζέρρης γεννήθηκε στη Δουβιανή το 1860, όπου έμαθε και τα πρώτα γράμματα στη Σχολή της Κούλας.¹¹¹⁶ Στη συνέχεια μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, όπου σπούδασε οκτώ χρόνια στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, από την οποία αποφοίτησε με άριστα. Αμέσως γύρισε στη Δουβιανή και άρχισε με ένθερμο ζήλο και επιμονή να ασκεί το διδασκαλικό του έργο, όχι μόνο στη γενέτειρά του, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή, η οποία τον τιμούσε και τον υποληπτόταν ιδιαίτερα.

Συγκεκριμένα, δίδαξε στη Δουβιανή (τα πιο πολλά χρόνια), στην Αστική Σχολή του Δελβίνου (το σχολικό έτος 1897-1898),¹¹¹⁷ στους Μπουλιάρατες (τα σχολικά έτη 1898-1900)¹¹¹⁸ στο Δελβινάκιο (το σχολικό έτος 1906-1907)¹¹¹⁹ και για κάποιο διάστημα στην Κοσοβίτσα.

1111. Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, εφημερίδα, αρ. φ. 1318, 23 Αυγούστου 1875.

1112. Ο. π., αρ. φ. 1415, 4 Αυγούστου 1876.

1113. Ο. π., αρ. φ. 106, 12 Οκτωβρίου 1879.

1114. Κίτσος Κ.Ι., Ζωγράφεια Διδασκαλεία, 72.

1115. Παπαδόπουλος Ν.Κ., Η Δουβιανή, 178.

1116. Κούλα: οικισμός της Δουβιανής, στο βόρειο τμήμα της.

1117. Φωνή της Ηπείρου, εφημερίδα Αθηνών, 21 Αυγούστου 1898.

1118. Ο. π., αρ. φ. 478, 17 Μαρτίου, 1902.

Κατά τα γεγονότα του 1913 και μετέπειτα επέδειξε έντονη αγωνιστική και πατριωτική δράση. Πέθανε το Φεβρουάριο του 1919 στη Δουβιανή, όπου και κηδεύτηκε με πάνδημη λαϊκή συμμετοχή.

ε) Ζώτος – Μολοσσός Βασίλειος

Ο Βασίλειος Δ. Ζώτος – Μολοσσός, διδάσκαλος, λόγιος και περιώνυμος συγγραφέας ιστορικών, γεωγραφικών και αγιογραφικών βιβλίων, γεννήθηκε το 1837 στην Άνω Δρόβιανη, όπου και έμαθε τα πρώτα του γράμματα.

Σπούδασε στην Κωνσταντινούπολη και στη συνέχεια άσκησε το επάγγελμα του διδασκάλου στα χρόνια 1858-1866 και δίδαξε στη Σχολή του Νησιού των Ιωαννίνων και σε ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου, στη δε γενέτειρά του δίδαξε στα χρόνια 1840-1865.

Ο Βασίλειος Ζώτος – Μολοσσός παρουσίασε έντονο εθνικό και αγωνιστικό έργο, τέτοιο που στάθηκε αφορμή να καταδιωχθεί από τους Τούρκους. Στα 1866 βρέθηκε και στην Κρήτη και πήρε ενεργό μέρος στον Κρητικό Αγώνα μέχρι το 1869. Στη συνέχεια περιόδευσε σε περιοχές της Θεσσαλίας, της Ηπείρου, της Αλβανίας, της Μακεδονίας, της Θράκης, της Μικράς Ασίας, των Ιεροσολύμων και των Αγίων Τόπων γενικότερα και τις πολύτιμες εντυπώσεις του τις δημοσίευσε σε 21 βιβλία, άφησε δε και άλλο αδημοσίευτο έργο του. Μερικά από τα έργα του για τον ηπειρωτικό χώρο: *Ηπειρωτικά Μελέται. Δρομολόγιον της Ελληνικής Χερσονήσου*, τ. Δ', τεύχ. α', Αθήναι 1878, *Ηπειρωτικά Μακεδονικά μελέται, τ. Δ'. Δρομολόγιον της ελληνικής χερσονήσου αρχαιολογικόν, ιστορικόν, γεωγραφικόν, στρατιωτικόν, στατιστικόν και εμπορικόν, τεύχος Γ', Μακεδονία και Σερβία*, Αθήναι 1887.

Πέθανε στην Αθήνα το 1912.¹¹²⁰

στ) Θεοφανώ

Με το όνομα Θεοφανώ αναφέρεται η πρώτη διδασκάλισσα που δίδαξε στο Παρθεναγωγείο Δελβίνου, ηπειρώτικης καταγωγής.

Το όνομά της εμπλέκεται με την αρχική υπόσχεση και στην αθέτηση στη συνέχεια της πληρωμής της από τον ηγούμενο της μονής Κάμενας (δίπλα στο Δέλβινο) και στην επέμβαση του ιδρυτή του Παρθεναγωγείου Μητροπολίτη Ματθαίου που συνέχισε να καταβάλλει το μισθό της, αλλά και στην αρωγή για τη αύξηση του μισθού της από το Σύλλογο προς Διάδοσιν των ελληνικών Γραμμάτων Αθηνών (με σύσταση του οποίου στάλθηκε ως διδασκάλισσα).

Κατά τα εγκαίνια του Παρθεναγωγείου Δελβίνου, ο Μητροπολίτης Ματθαίος τόνισε (στοιχεία που παραθέτουμε αντί βιογραφικού για τη Θεοφανώ, ελλείψει άλλων): «*Συ δε κυρία Θεοφανώ, τέκνον γονέων ευσεβών Ηπειρωτών, τα νάματα της Ελληνικής παιδείας ποτισθείσα, νεαρά ήδη απεκδύεσαι εις το ευγενές της κοινωφελείας στάδιον. Ήδη πατείς το πολυπαθές της πατρίδος σου Ηπείρου έδαφος, προς ην ομογενείς σου προσφέρουσί σε ως παρήγορον.*

Και ο μεν Σύλλογος των Ελληνικών Γραμμάτων τας αρίστας συστάσεις περί σου ποιούμενος, συχαίρει μάλλον ημίν ότι εκ της Ηπείρου καταγομένη θέλεις δικαιώσει τας προσδοκίας, ημείς δε, ως πνευματικήν θυγατέραν αποδεχόμενοι σε, σοι εμπιστευόμεθα την αθάαν και τρυφεράν νεολαίαν, ην μέλλεις να μορφώσεις και κατά Θεόν εκπαιδεύσης.

*Εννοούμεν ότι πολλά έχεις να υπερπηδήσης προσκόμματα, αλλά διά τούτο εκλήθης εις το έργον της μορφώσεως. Τούτο δε θέλεις κατορθώσει λαμβάνουσα υπ' όψιν το ευγενές έργον όπερ ανέλαβες, όπως φανής ανωτέρα των ημετέρων προσδοκιών και ελπίδων, και παραγάγης καρπούς αξίους των συστάσεων και των αγαθών αισθημάτων σου, άτινα εν τη προσλαλιά σου εξέφρασες».*¹¹²¹

1119. Πατσέλης Ν.Β., *Το Δελβινάκιον*, 92.

1120. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 274-275, 303· Ζώτος - Μολοσσός Β.Δ., *Δρόπολις*, 54.

1121. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως* – 12, 15, 26 Μαρτίου 1875, όπου και ολόκληρος ο λόγος των εγκαίνιων του Παρθεναγωγείου Δελβίνου· πρβλ. και Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 286-287.

ζ) Καλυβόπουλος Γεώργιος

Ο Γεώργιος Κ. Καλυβόπουλος, σημαντικός διδάσκαλος της βορειοηπειρωτικής εκπαίδευσης, γεννήθηκε στο Βουλιαράτι το 1881, «όπου διδάχτηκε και τα πρώτα γράμματα». ¹¹²²

Σε νεαρή ηλικία πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου ήδη εργαζόταν ο πατέρας του και σπούδαζε ο μεγαλύτερος αδερφός του Μιχαήλ και σπούδασε στο Μονοτάξιο Διδασκαλείο του Ζωγραφείου Γυμνασίου.

Ο Γεώργιος Κ. Καλυβόπουλος άσκησε αποκλειστικά το διδασκαλικό επάγγελμα προσφέροντας τις υπηρεσίες του στα ελληνικά σχολεία της γενέτειράς του Μπουλιαράτι, στη Βήσσανη, στο Δελβινάκι, στο Κλεισάρι, στη Γράψη, στους Γεωργουτσάδες και στη Δερβίτσανη. Παράλληλα ασχολήθηκε και με την καταγραφή και τη συλλογή ιστορικού και λαογραφικού υλικού, συγκέντρωσε δε πάνω από 200 δερπολίτικα δημοτικά τραγούδια.

Πέθανε στην Αθήνα το 1957.

η) Κουτσαριάδου Μαριγώ

Η Μαριγώ Κουτσαριάδου δίδασκε στο Παρθεναγωγείο των Ζωγραφείων Διδασκαλείων στο Κεστοράτι και ήδη από τη δεύτερη χρονιά της λειτουργίας του (σχολικό έτος 1875-1876) ανέλαβε και τη διεύθυνσή του.

Διακρινόταν για τη φιλομάθεια και την εργατικότητα της και έμεινε γνωστή για τους πύρινους λόγους εναντίον της «αμαθείας», υπέρ της εκπαίδευσης των γυναικών και υπέρ της παιδείας και των «φώτων»: «*Ο Χείμαρρος του πολιτισμού ήρχισεν ήδη ν' άρη πάντα φραγμόν αμαθείας και σκότους και να εισελάση εντός των ορίων της Ανατολής, και ως παλίρροια αγαθοεργός ν' αναρρεύσηάλιν εις την γενέτειραν των φώτων και της ευφύιας*». ¹¹²³

θ) Λιανίδης Νεοκλής

Ο Νεοκλής Λιανίδης υπήρξε λόγιος και διδάσκαλος της Δουβιανής, «*εθεωρείτο επί των ημερών του ως εις των ολίγων πνευματικών ανθρώπων της Δροπόλεως*», παρέμεινε δε γνωστός και για τις εθνικές του υπηρεσίες κατά τη διάρκεια του Βορειοηπειρωτικού Αγώνα.

Γεννήθηκε γύρω στα 1850 στη Δουβιανή, όπου και αποφοίτησε από το Δημοτικό Σχολείο της. Στη συνέχεια τελείωσε το Σχολαρχείο και τις πρώτες γυμνασιακές τάξεις στο Άργος, όπου προσκλήθηκε από συγγενείς του οι οποίοι δραστηριοποιούνταν εκεί με επιτυχία σε εμπορικές επιχειρήσεις, και τέλος, επανερχόμενος στην Ήπειρο, αποφοίτησε από τη Ζωσιμαία Σχολή των Ιωαννίνων.

Μετά από περιπλανήσεις του προς αναζήτηση εργασίας στην Κωνσταντινούπολη και στη Ρουμανία, όπου προσλήφθηκε από τους Ζαππαίους γραμματέας στα κτήματά τους, εγκαταστάθηκε στη γενέτειρά του Δουβιανή, όπου και υπηρέτησε ως διδάσκαλος στα χρόνια 1900-1912.

Στα χρόνια 1910-1913 πήρε τη θέση λογιστή στο Αργυρόκαστρο και μετά το 1913 η Ελληνική Διοίκηση ως τουρκομαθή τον διόρισε γραμματέα στο Δημαρχείο Αργυροκάστρου, θέση κατά την οποία επέδειξε, όπως και στη συνέχεια, αξιόλογη εθνική δράση.

Αργότερα, από το 1919, ο Νεοκλής Λιανίδης επανήλθε στη Δουβιανή, όπου υπηρέτησε και πάλι ως διδάσκαλος. Στη συνέχεια «*γέρων πλέον, αποχωρήσας της θέσεως του διευθυντού του σχολείου, εις εποχήν κατά την οποίαν αι αλβανικαί αρχαί είχαν ήδη αρχίσει να περιορίζουν την διδασκαλίαν της ελληνικής γλώσσης, παρηκολούθη με θλίμιν και πόνον την καταπολέμησιν*

1122. Καλυβόπουλος Γ., - Χρίστου Γ., *Μπουλιαράτι*, 189 (189-190, όπου και η βιογραφία του).

1123. Χαρακτηριστικό απόσπασμα από την ομιλία της κατά τη διεξαγωγή των θερινών εξετάσεων των Ζωγραφείων Διδασκαλείων στο Κεστοράτι – *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινούπολεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 1416, 19 Αυγούστου 1876, και στο παράρτημα.

της ελληνικής γλώσσας υπό των Τυράνων, συνιστών εις τους συμπατριώτας του να μη απελπισθούν, αλλά να μείνουν πιστοί εις την ελληνοχριστιανικήν παράδοσιν».¹¹²⁴

Πέθανε το 1930 στη Δουβιανή.

ι) Μπαράς Βασίλειος

Ο Βασίλειος Μπαράς, σημαντικότετος διδάσκαλος και συγγραφέας, γεννήθηκε το 1887 στην Άνω Λεσινίτσα Δελβίνου, όπου έμαθε τα πρώτα του γράμματα, τα οποία συνέχισε και στην Κεντρική Αστική Σχολή της γειτονικής μονής Γερμανού.

Στη συνέχεια, ακολουθώντας τον ανήσυχο και φιλοπρόοδο πατέρα του, βρέθηκε στην Αθήνα, όπου και τελείωσε το Γ΄ Γυμνάσιο στην Πλάκα. Αμέσως γύρισε στην πατρίδα του, όπου και άσκησε με μεγάλο ενθουσιασμό και επιτυχία το διδασκαλικό επάγγελμα για 44 ολόκληρα χρόνια σε περιώνυμα σχολεία, από το 1903 μέχρι το 1947: Λούκοβο, Χειμάρρας, Κούδεσι, Δίβρη Δελβίνου, Πικέρνι Χειμάρρας, Άνω Λεσινίτσα, Καινούργιο Δελβίνου – και μετά το 1916 (στα χρόνια 1914-1916 υπηρετούσε στο στρατό): Μαυρόπουλο Πωγωνίου, Προσβάλα Μαλακασίου και στη Γλούστα, στο Ασπροκλήσι και στο Γαρδίκι Φιλιατών).

Ο Βασίλειος Μπαράς από το 1947, χρονιά που έκλεισε ευδόκιμα τη διδασκαλική του καριέρα των 44 ετών, εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Σε όλη τη διάρκεια της προσφοράς του στη Βόρεια Ήπειρο αγωνίσθηκε ένθερμα για τα δίκαια του Βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού, συμμετείχε ενεργά στο Βορειοηπειρωτικό Αγώνα του 1914 και είχε έντονο και διαρκές συγγραφικό έργο με πάνω από 50 άρθρα, μελέτες και βιβλία για τη λαογραφία, την ιστορία και την εκπαίδευση. Θυμίζουμε εδώ μόνο το βασικό και πολύτιμο έργο του «Το Δέλβινο της Βορείου Ηπείρου και οι γειτονικές του περιοχές Αργυροκάστρου, Χειμάρρας, Πωγωνίου, Φιλιατών, Παραμυθιάς κλπ.».

Πέθανε στην Αθήνα το 1964.¹¹²⁵

ια) Μπίτας Δημήτριος

Ο Δημήτριος Μπίτας γεννήθηκε στο Καρπενήσι και δίδαξε ως διδάσκαλος, ασκώντας συγχρόνως και τα καθήκοντα του Σχολάρχη (του «διευθυντή») στην Κεντρική Αστική Σχολή της Δρόβιανης κατά τα έτη 1906-1907 και ως διδάσκαλος στη Σχολή Δελβίνου κατά τα έτη 1907-1908.

Η μόρφωσή του αναγνωριζόταν από τον Τούρκο διοικητή της περιοχής Δελβίνου και γι' αυτό του ανατέθηκε η ενημέρωση για τη γενομένη επί των ημερών του μεταπολίτευση με την ανακήρυξη του Νεοτουρκικού Συντάγματος, γεγονός που πρόδιδε και την αδυναμία να πράξουν κάτι τέτοιο οι Τούρκοι διδάσκαλοι.¹¹²⁶

ιβ) Παναγιωτίδης Θωμάς

Ο Θωμάς Ε. Παναγιωτίδης, γεννημένος στο Λάμποβο, υπήρξε δραστήριος διδάσκαλος και διευθυντής σε ελληνικά σχολεία της ευρύτερης περιοχής του Αργυροκάστρου και ιδίως στην Κεντρική Αστική Σχολή Δρόβιανης, όπου και έμεινε γνωστός για τη διοργάνωση εντυπωσιακών και επιτυχημένων σχολικών εορτών και εξετάσεων.¹¹²⁷

«Την παρελθούσαν εβδομάδα (στα μέσα Σεπτεμβρίου 1907) διήλθεν εντεύθεν (από το Αργυροκάστρο) ο εκ Λαμπόβου της Τεπελένης διακεκριμένος και πολύπειρος διδάσκαλος κ. Θωμάς Ε. Παναγιωτίδης και ανεχώρησεν εις Αίγυπτον, διορισθείς διευθυντής των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Μανσούρας με 140 αγγλικάς λίρας.

1124. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 186.

1125. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 7-12.

1126. *Ο. π.*, σελ. 274-275.

1127. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 416, 9 Φεβρουαρίου 1901, αρ. φ. 436, 29 Ιουνίου 1901, αρ. φ. 466, 15 Φεβρουαρίου 1902, αρ. φ. 538, 1 Αυγούστου 1903.

*Ο κ. Θωμ. Ε. Παναγιωτίδης είνε γνωστότατος μεταξύ των διδασκάλων διά την φιλοπονίαν αυτού, ικανότατος και δεδοκιμασμένος εν τη διδασκαλία και ταις ευσεβέσι παραδόσεσι του ημετέρου Γένους. Διετέλεσε δε διευθυντής των ελληνικών Σχολών Αργυροκάστρου, Δελβίνου, Αυλώνας, Κηπαρρού και Δροβιάνης».*¹¹²⁸

ιγ) Πάντος Αντώνιος

Ο Αντώνιος Πάντος γεννήθηκε το 1884 στη Σωτήρα, όπου και έμαθε τα πρώτα του γράμματα. Τις σπουδές του τις συνέχισε στην Αθήνα, όπου το 1906 αποφοίτησε από την Εκκλησιαστική Ριζάρειο Σχολή.

Αμέσως ακολούθησε το διδασκαλικό επάγγελμα και δίδαξε στα ελληνικά σχολεία της ιδιαίτερης πατρίδας του: στην Κοσοβίτσα, στη Σωτήρα, στη Δουβιανή και στο Λόγγο. Μετά το 1913 δίδαξε διαδοχικά στη Σωτήρα, στη Λία Φιλιατών, στο Τσαρακλιμάνι, στη Λίστα Φιλιατών, στη Σωτήρα, στη Πέπελη, στη Σωτήρα και στη Γράψη, ενώ παράλληλα συνεργαζόταν στενά με τις ελληνικές αρχές για το Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα και ασκούσε και καθήκοντα επόπτη των ελληνικών σχολείων της Άνω Δρόπολης με εντολή του υποπροξενείου Αργυροκάστρου.

Το 1941 εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του οριστικά στην Αθήνα, όπου έζησε μέχρι το θάνατό του (1969).¹¹²⁹

ιδ) Παπαδόπουλος (ή Μπότσης) Μιχαήλ

Ο Μιχαήλ Παπαδόπουλος ή Μπότσης του Νικολάου, αγνός και ευπατρίδης λόγιος, διδάσκαλος και ποιητής, γεννήθηκε το 1860 στο Βουλιαράτι, όπου έμαθε και τα πρώτα του γράμματα.

Στη συνέχεια σπούδασε στο Ζωγράφειο Διδασκαλείο στο Κεστοράτι και δίδαξε για 48 ολόκληρα χρόνια (1881-1929) στα ελληνικά σχολεία, με τη σειρά: της Κοσοβίτσας, του Βουλιαρατίου, των Ρωμπατών, του Αργυροκάστρου, του Κακοδικίου, του Κηπαρού, του Βουλιαρατίου (για δεύτερη φορά), της Δρόβιανης, της Μουζίνας, της Σωτήρας, του Κλεισαρίου, του Γεωργουτσατίου, των Πετσών και της Βοδρίτσας. Τα έτη δε 1914-1916 ασκούσε και τα καθήκοντα του γραμματέα στη Μητρόπολη Αργυροκάστρου.

Παράλληλα με τις διδασκαλικές του υποχρεώσεις έγραφε ασταμάτητα και ποιήματα, μερικά από τα οποία εξέδωσε σε δυο τόμους με τον τίτλο «Μερώπη».

Πέθανε στις 22 Οκτωβρίου 1937.¹¹³⁰

ιε) Παπαδόπουλος Στυλιανός

Ο Στυλιανός Ι. Παπαδόπουλος, γνωστός διδάσκαλος της βορειοηπειρωτικής εκπαίδευσης, «ένας από τους άριστους και εκλεκτούς δασκάλους της Δερόπολης, γεννήθηκε στο Μπουλιαράτι το 1884 όπου έμαθε και τα πρώτα γράμματα».¹¹³¹

Στην Κωνσταντινούπολη, όπου ο πατέρας του ήταν εφημέριος στη Μητρόπολη, σπούδασε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, από την οποία και αποφοίτησε ως αριστούχος.

Όλη του τη ζωή την αφιέρωσε στο διδασκαλικό επάγγελμα, διδάσκοντας για σειρά ετών στο Αργυρόκαστρο (1909-1915, διευθυντής στην Αστική Σχολή), στη γενέτειρά του

1128. Ο. π., αρ. φ. 728, 12 Οκτωβρίου 1907.

1129. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*: Κουλιδάς Κ.Ι., *Σωτήρα*, 53, 54, 57.

1130. Καλυβόπουλος Γ., - Χρίστου Γ., *Μπουλιαράτι*, 193 (όπου και η βιογραφία του) Παπαδοπούλος Ν., *Η Δρόπολις*, 115 (σελ. 115-118: πέντε ποιήματα του Μιχαήλ Παπαδόπουλου ή Μπότση – Τις και τακ, Τοντριλί, Συμβουλές, Επί τω νέω έτει, Στον ξενιτεμένον Ηπειρώτην – και το επίγραμμα του, το οποίο γράφτηκε στον τάφο του, σύμφωνα με την επιθυμία του: *Εάν του χάρου με παρέσυρε το κύμα, / μάθε πως κι εσένα τέτοιο θα σε συγκαλύψει μνήμα. / Μη νομίσεις δε τον τάφον κατοικίαν απαισίαν, / πίστευε από καρδίας εις ψυχής αθανασίαν.*

1131. Καλυβόπουλος Γ., - Χρίστου Γ., *Μπουλιαράτι*, 190 (190-191, όπου και η βιογραφία του).

Βουλιάρατι (1915-1936, διευθυντής στο Δημοτικό Σχολείο) και στο Δέλβινο (1936-1941, διευθυντής της Αστικής Σχολής).

Ο Στυλιανός Ι. Παπαδόπουλος ήταν πολύ αγαπητός στους μαθητές του, ήταν γνωστός στις κοινότητες που υπηρετούσε με το μικρό του όνομα «Στυλιανός» και άφησε σπουδαία διδασκαλική παρακαταθήκη και κληρονομιά για τους επερχόμενους συναδέλφους του.

Πέθανε στο Βουλιάρατι το 1945.

ιστ) Πετρίδης Αθανάσιος

Ο Αθανάσιος Πετρίδης γεννήθηκε το 1830 στην Άνω Δρόβιανη, όπου και μαθήτευσε στα σχολεία της. Διετέλεσε Σχολάρχης μέχρι το 1878 και στη συνέχεια και μέχρι το 1913 στον Πειραιά.

Συνέγραψε ιστορικά και φιλολογικά έργα και δημοσίευσε πλήθος άρθρων σε γνωστά περιοδικά της εποχής του: «*Επιστάσιαι κριτικάι περί Δωδώνης*» (1866), «*Χρονικόν Δρυοίδος*» (1870), ιστορικά άρθρα για την Ήπειρο στα περιοδικά «*Πανδώρα*», «*Απόλλων*» κ.ά.¹¹³² Πέθανε το 1914.

ιζ) Ράμμος Ι.

Ο Ι. Ράμμος έκαμε επιμελημένες σπουδές στα λαμπρά ελληνικά εκπαιδευτήρια των Ιωαννίνων και στη συνέχεια αναδείχθηκε εξέχων καθηγητής στη Ζωσιμαία Σχολή.

Την εμπειρία του και τη σοφία του επέδειξε και με την ανάληψη των καθηκόντων του ως πρώτος διευθυντής των Ζωγραφείων Διδασκαλείων στο Κεστοράτι,¹¹³³ το 1874.

Ο Ι. Ράμμος με τη συνεργασία των πρώτων καθηγητών του Διδασκαλείου¹¹³⁴ έθεσε στα χρόνια 1874-1876 τις οργανωτικές και παιδαγωγικές βάσεις, οι οποίες ανάδειξαν το εκπαιδευτήρια σε περιώνυμο εκπαιδευτικό Ίδρυμα, γνωστό πλέον για την εκπαίδευση και την προετοιμασία των μελλοντικών διδασκάλων της Βόρειας Ηπείρου.

ιη) Τσουκάρης Χαρίτων

Ο Χαρίτων Τσουκάρης (γεννήθηκε το 1780) δίδαξε στην Κάτω Δρόβιανη στα νεανικά του χρόνια.

Στα 1812 και επειδή είχε διατελέσει γραμματικός του Μουσταφά πασά του Δελβίνου, τον οποίο και καταδίωξε ο Αλή πασάς, οδηγήθηκε στα Ιωάννινα για να απαγχονιστεί. Τον έσωσε όμως η κυρα-Βασιλική και λίγο αργότερα αμνηστεύτηκε και του δόθηκε τιμητικό αξίωμα στα Τρίκαλα, όπου και παντρεύτηκε και στη συνέχεια και μέχρι το θάνατό του (1840) επανήλθε στην Κάτω Δρόβιανη.¹¹³⁵

Περιώνυμοι μαθητές:

α) Βάσσος Βασίλειος

Ο Βασίλειος Βάσσος του Γεωργίου γεννήθηκε στο Σελιό, όπου έμαθε τα πρώτα γράμματα και στη συνέχεια φοίτησε στην Αστική Σχολή Δρόβιανης, από την οποία αποφοίτησε το 1913.

Από το 1913 μέχρι το 1935 (με μια παύση στα χρόνια 1932-1935 κατά τα οποία του απαγορεύθηκε από τις αλβανικές αρχές να διδάσκει) υπηρέτησε ως διδάσκαλος στη Λυβίνα,

1132. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 309.

1133. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 106, 12 Οκτωβρίου 1879.

1134. Κίτσος Κ.Ι., *Ζωγράφεια Διδασκαλεία*, 71.

1135. Αραβαντινός Π., *Συλλογή*, 209: *Βόρειος Ήπειρος*, περιοδικό, τεύχος 12, Μάρτιος 1936, 30.

στη Κακογοραντζή, στο Μαλούνι Φιλιατών, στη Στρατίνιστα Πωγωνίου, στην Άνω Επισκοπή, στην Κρα, στη Βόρδιστα και στη Γλύνα.¹¹³⁶

β) Βούρτζης Βασίλειος

Ο Βασίλειος Βούρτζης (ή Βουρτζής) του Σπυρίδωνα γεννήθηκε το 1893 στη Σωτήρα, όπου έμαθε τα πρώτα γράμματα. Συνέχισε τις σπουδές του στη Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων, από την οποία αποφοίτησε το 1916.

Από το 1925 άσκησε το επάγγελμα του διδασκάλου στα μειονοτικά σχολεία της Σωτήρας, της Κοσοβίτσας και πάλι της Σωτήρας, ενώ το σχολικό έτος 1936-1937 μετεκπαιδεύτηκε στην Παιδαγωγική Ακαδημία των Ιωαννίνων.

Στη συνέχεια δίδαξε και πάλι στο σχολείο της Σωτήρας κατά την περίοδο της κατοχής και για λίγο κατά την εποχή του Χότζα, μέχρι το θάνατό του.¹¹³⁷

γ) Γιαννόπουλος Βασίλειος

Ο Βασίλειος Γιαννόπουλος, γιατρός στο επάγγελμα, γεννήθηκε το 1913 στη Δουβιανή, όπου και αποφοίτησε από την Αστική Σχολή. Στη συνέχεια παρακολούθησε για δυο έτη τα μαθήματα του Γυμνασίου Πωγωνιανής και τις υπόλοιπες γυμνασιακές τάξεις στη Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων, από την οποία αποφοίτησε το 1931. Μετά σπούδασε στην Ιατρική Σχολή του πανεπιστημίου Αθηνών και πήρε το πτυχίο του το 1937.

Ο Βασίλειος Γιαννόπουλος αρχικά άσκησε το ιατρικό επάγγελμα στην Αθήνα και αργότερα στο Αργυρόκαστρο, στο Δέλβινο και στους Αγίους Σαράντα. Ήταν πολύ αγαπητός στους συντοπίτες του και είχε τη φήμη του καλού επαγγελματία, του θερμού πατριώτη και του προσφιλούς φίλου και ανθρώπου.

Πέθανε πολύ νέος, σε ηλικία 34 ετών, στην Αθήνα το 1947.¹¹³⁸

δ) Ζάππας Ευάγγελος ή Ευαγγέλης και Κωνσταντίνος

Ο Ευάγγελος ή Ευαγγέλης Ζάππας, μεγαλογαιοκτήμονας και εθνικός ευεργέτης, γεννήθηκε στο Λάμποβο το 1800, όπου έμαθε και τα πρώτα του γράμματα.

Συμμετείχε στα επαναστατικά σώματα του Μάρκου Μπότσαρη¹¹³⁹ και άλλων τοπικών αγωνιστών και το 1824 με το βαθμό του ταξίαρχου ανέλαβε τη διοίκηση στα χωριά των Σαλώνων. Καταδιωκόμενος από τις τουρκικές αρχές για την αγωνιστική του δραστηριότητα, το 1831 εγκαταστάθηκε στο Βουκουρέστι και συνεταιρίστηκε με τον εξάδελφό του Κωνσταντίνο Ζάππα αποκτώντας τεράστια περιουσία από την εκμίσθωση και την εκμετάλλευση μεγάλων αγροτικών εκτάσεων, αγόρασαν δε και αχανή κτήματα όπως αυτό του Μπροστένι.

Ο Ευάγγελος ή Ευαγγέλης Ζάππας από το 1856 ενεργοποιήθηκε για την αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ελλάδα με την τέλεση των Α΄ Ολυμπίων στα 1859, θεσμός πλέον που επαναλαμβανόταν κάθε τέσσερα χρόνια. Πρόσφερε μάλιστα και 1.200.000 δραχμές για την πρώτη αναμαρμάρωση του Παναθηναϊκού Σταδίου.

Πέθανε στο κτήμα του στο Μπροστένι στις 19 Ιουνίου 1865 και με διαθήκη του (30-11-1860) άφησε κληρονόμο τον εξάδελφό του Κωνσταντίνο Ζάππα.

Ο Κωνσταντίνος Ζάππας, μεγαλογαιοκτήμονας και εθνικός ευεργέτης, γεννήθηκε στο Λάμποβο το 1814, όπου έμαθε και τα πρώτα του γράμματα.

1136. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, Σχολεία Βορείου Ηπείρου· Παπαδόπουλος Γ.Χ., *Ελληνική μειονότητα*, 127· Πάνου Δημ. Τζιόβας Π.Δ., *Δάσκαλοι* (ΗΓ), 185-186.

1137. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, Σχολεία Βορείου Ηπείρου· Παπαδόπουλος Γ.Χ., *Ελληνική μειονότητα*, 59, 143· [Κουλίδας Κ.Ι.](#), *Σωτήρα*, 59· Τζιόβας Π.Δ., *Δάσκαλοι* (ΗΓ), 186.

1138. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 202.

1139. Υφαντής Ν.Θ., *Παιδεία*, 67.

Ως μοναδικός κληρονόμος του εξαδέλφου του Ευαγγέλου ή Ευαγγέλη Ζάππα, διέθεσε σημαντικά ποσά για την ελληνική εκπαίδευση και κοινωφελή έργα. Για τις ευεργεσίες του στη Βόρεια Ήπειρο έγινε λόγος στα οικεία κεφάλαια, θυμίζοντας συνοπτικά την ανέγερση εκπαιδευτηρίων (τα Ζάππεια Εκπαιδευτήρια) στη γενέτειρά του Λάμποβο, όπως και στο Δέλβινο, την Πρεμετή, στη Δρόβιανη και στη Νίβανη. Και, βέβαια, για τις άλλες γνωστές του ευεργεσίες θυμίζουμε την ανέγερση του Ζαππειού Μεγάρου στην Αθήνα (το «Ζάππειον»), την κατασκευή πρότυπων Παρθεναγωγείων στην Κωνσταντινούπολη, στην Αδριανούπολη κ.α., καθώς και τη χρηματοδότηση του Αμαλίου Ορφανοτροφείου και του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου στην Αθήνα, την εκπαίδευση νέων σε γεωργικές σχολές και τη μετεκπαίδευσή τους στο εξωτερικό και άλλα πολλά.

Πέθανε στις 20 Ιανουαρίου του 1892 στο Μεντών της Γαλλίας.

Το ελληνικό κράτος, τιμώντας τον Ευάγγελο ή Ευαγγέλη Ζάππα και τον Κωνσταντίνο Ζάππα ως Μεγάλους Εθνικούς ευεργέτες, ανήγειρε τους ανδριάντες τους δεξιά και αριστερά από τις κλίμακες της κεντρικής εισόδου του Ζαππειού Μεγάρου την Αθήνα.¹¹⁴⁰

ε) Ζωγράφος Χρηστάκης

Ο Χρηστάκης (Εφένδης) Ζωγράφος, επιφανής τραπεζίτης στην Κωνσταντινούπολη, εθνικός ευεργέτης και ο ιδρυτής των Ζωγραφείων Εκπαιδευτηρίων, γεννήθηκε στις 6 Δεκεμβρίου του 1820 στο Κεστοράτι του Αργυροκάστρου.

Στη γενέτειρά του μαθήτευσε στο Δημοτικό Σχολείο και στη συνέχεια, σε ηλικία 11 ετών γράφτηκε στη Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων, όπου και συνέχισε τις σπουδές του για τρία χρόνια.

Πολύ γρήγορα ο Χρηστάκης Ζωγράφος βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου και εργάστηκε δίπλα στον έμπορο και τραπεζίτη πατέρα του και δεν άργησε να δείξει το επιχειρησιακό του δαιμόνιο και να ενταχθεί στον οικονομικό κύκλο της πόλης. Με τις τραπεζικές του επιχειρήσεις, αρχικά με το συνεταιρισμό του με το συμπατριώτη του Μιχαήλ Δήμου και στη συνέχεια μόνος του, απέκτησε μεγάλη περιουσία και δάνειζε εμπόρους, τραπεζίτες κι ακόμα και την τουρκική κυβέρνηση. Ήταν μέτοχος Εταιρείας του οθωμανικού κράτους, της Εταιρείας των Τροchioδρόμων, μέλος της Επιτροπής Προϋπολογισμού του τουρκικού κράτους και ιδιαίτερος τραπεζίτης του Σουλτάνου Μουράτ Ε΄. Επιπλέον, το 1873 επέκτεινε τις επιχειρήσεις του και στην Ελλάδα με την αγορά πρώην οθωμανικών τσιφλικιών στη Θεσσαλία. Παράλληλα, ήρθε σε επαφή με τους Ηπειρώτες, το Μητροπολίτη Δέρκων Ανατολικής Θράκης Νεόφυτο και το γιατρό και φιλόσοφο Ηρακλή Βασιιάδη, τον πρόεδρο του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου.

Δραστήριος, με τη συμμετοχή του σε Συλλόγους και Συμβούλια, φιλότιμος και κυρίως φιλόπατρις, ο Χρηστάκης Ζωγράφος αναλωνόταν διαρκώς σε προσφορές και ευεργεσίες για τον ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης, της Ηπείρου και της εν γένει διασποράς. Ίδρυσε λοιπόν το Ζωγράφειο Διαγώνισμα για τη βράβευση λαογραφικών συλλογών, τη Ζωγράφεια Ελληνική Βιβλιοθήκη και πρόσφερε γενναία χρηματικά ποσά στον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο, στο Ζωγράφειο Γυμνάσιο, το Λύκειο και το Παρθεναγωγείο της Κωνσταντινούπολης (Τα Ζωγράφεια Σχολεία στο Σταυροδρόμι) και στη Θεολογική Σχολή στην Κωνσταντινούπολη, ενίσχυσε Πανελλήνιους Συλλόγους και Σωματεία. Στο χώρο της Βόρειας Ηπείρου ίδρυσε ελληνικά σχολεία, και ιδίως στη γενέτειρά του το Κεστοράτι τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία και χρηματοδοτούσε την οργάνωση και τη λειτουργία τους – όπως εξιστορείται στις σελίδες αυτής της εργασίας – χρηματοδότησε επίσης κοινωφελή έργα κ.ά.

Η όλη προσφορά του Χρηστάκη Ζωγράφου εκτιμήθηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο τον τίμησε με τον τίτλο του Μεγάλου Ευεργέτη της Εκκλησίας και του Έθνους και από τον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως, ο οποίος τον ανακήρυξε επίτιμο Πρόεδρό του και οι Ηπειρώτες έστησαν την προτομή του στην κεντρική πλατεία των Ιωαννίνων μετά την απελευθέρωση.

1140. Υφαντής Ν.Θ., *Ευεργέτες*, 294-299· Υφαντής Ν.Θ., *Παιδεία*, 68.

Πέθανε στις 21 Αυγούστου του 1898, αφήνοντας όλη του την περιουσία σε ιδρύματα υπέρ της ελληνικής παιδείας και υπέρ του ελληνικού έθνους.¹¹⁴¹

στ) Καλυβόπουλος Μιχαήλ

Ο Μιχαήλ Κ. Καλυβόπουλος, αγωνιστής, διδάσκαλος και συγγραφέας, γεννήθηκε το 1877 στο Βουλιαράτι. «*Τα πρώτα γράμματα έμαθε στο χωριό του, που τότε είχε και Σχολαρχείο*».¹¹⁴²

Σε νεαρή ηλικία πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου ήδη εργαζόταν ο πατέρας του και εκεί αποφοίτησε από το Ζωγράφειο Γυμνάσιο και τη Μεγάλη του Γένους Σχολή. Στη συνέχεια, κατατάχθηκε εθελοντικά στα στρατιωτικά σώματα κατά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και μετά τη λήξη του πήγε στην Αθήνα όπου γράφτηκε στην Ιατρική Σχολή του εκεί Πανεπιστημίου. Δε συνέχισε όμως τις σπουδές του λόγω ασθένειας και επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη ως ρεπόρτερ της εφημερίδας «Ταχυδρόμος».

Έκτοτε άσκησε το διδασκαλικό επάγγελμα διδάσκοντας για 25 χρόνια στο Δημοτικό Σχολείο του Ζωγραφείου Γυμνασίου. Το 1923, πρόσφυγας πλέον μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, δίδαξε σε σχολεία του Παλαιού Φαλήρου και το 1938 συνταξιοδοτήθηκε.

Ο Μιχαήλ Κ. Καλυβόπουλος παράλληλα με τα διδακτικά του καθήκοντα άσκησε σημαντικό εθνικό, κοινωνικό και συγγραφικό έργο: Συμμετείχε στους αγώνες του Έθνους, όπως σημειώθηκε ήδη, ίδρυσε το 1905 τη Φιλανθρωπική Αδελφότητα Βουλιαρατινών Κωνσταντινούπολης «Άγιος Αθανάσιος», της οποίας διατέλεσε και γραμματέας για δέκα χρόνια, ήταν πρόεδρος του Γυμναστικού και Διδασκαλικού Συλλόγου, γραμματέας του Ηπειρωτικού και Βορειοηπειρωτικού Συλλόγου κ.ά., αρθρογράφησε σε εφημερίδες και περιοδικά και εξέδωσε σειρά διδακτικών βιβλίων Αναγνωστικών, Μαθηματικών κ.ά.

Πέθανε το 1940 στην Αθήνα.

ζ) Καρβούνης Θεοχάρης

Ο Θεοχάρης Καρβούνης, γιατρός και ένθερμος αγωνιστής του Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, γεννήθηκε το 1874 στη Δουβιανή, όπου τελείωσε το Δημοτικό Σχολείο.

Αποφοίτησε από το Γυμνάσιο της Κέρκυρας και στη συνέχεια σπούδασε στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου της Αθήνας, αποφοιτώντας το 1900. Αρχικά ασκήθηκε σε νοσοκομεία των Αθηνών στη χειρουργική και τη δερματολογία και από το 1904 με υποτροφία μετεκπαιδεύτηκε για τρία χρόνια στη Λειψία της Γερμανίας.

Η προσφορά του ως ιατρού στους Βαλκανικούς πολέμους και ως πατριώτη στους Αγώνες για την ενσωμάτωση της Βόρειας Ηπείρου στον ελλαδικό χώρο υπήρξε σημαντική: Στον πόλεμο του 1912-1913 υπηρέτησε ως Αρχίατρος του ελληνικού στρατού με τεράστια προσφορά. Στις 21 Φεβρουαρίου του 1913 ως Αρχίατρος της Δεύτερης Μεραρχίας και κάτω από τις διαταγές του στρατηγού Καλλάρη εγκατέστησε στο κάστρο των Ιωαννίνων έκτακτο χειρουργείο για τις επείγουσες ιατρικές επεμβάσεις. Τις ίδιες ιατρικές δραστηριότητες επέδειξε και κατά το δεύτερο βαλκανικό πόλεμο στα πεδία των μαχών της Δοϊράνης, του Κιλκίς, της Άνω Τζουμαγιάς και των Στενών της Κρέσνας.

Παράλληλα, ο Θεοχάρης Καρβούνης διερχόταν από τη γενέτειρά του Δουβιανή, το Αργυρόκαστρο και την ευρύτερη περιοχή τους και, ως σύνδεσμος με την Επιτροπή Βορειοηπειρωτών Ιωαννίνων, εμπύχωνε τους συμπατριώτες του και οργάνωνε τις τοπικές αγωνιστικές ομάδες, με αποτέλεσμα, μετά την έντονη παρουσία του κατά το 1936 και 1937, να αναγκαστεί από τις αλβανικές αρχές να φύγει από το Αργυρόκαστρο γιατί θεωρήθηκε η εκεί παρουσία του ύποπτη και επικίνδυνη. Στη συνέχεια, μετακινούνταν από την Αθήνα στην Αίγυπτο και αντίστροφα, και προσπάθησε να εισχωρήσει και στην πολιτική, αρχικά στο πλευρό του Ίωνα Δραγούμη και στη συνέχεια στις τάξεις του Λαϊκού Κόμματος,

1141. Βιογραφικά Χρηστάκη Ζωγράφου: Κίτσος Κ.Ι., *Ζωγράφεια Διδασκαλεία*, 23, 33· Κίτσος Κ., *Παιδεία*, 266-271· Υφαντής Ν.Θ., *Ευεργέτες*, 303-306· Υφαντής Ν.Θ., *Παιδεία*, 73-75.

1142. Καλυβόπουλος Γ., - Χρίστου Γ., *Μπουλιαράτι*, 188 (188-189, όπου και η βιογραφία του).

αργότερα και του Ριζοσπαστικού Κόμματος, χωρίς όμως εκλογική επιτυχία. Στα 1945 δε, ίδρυσε τον «Πανεπειρωτικό Σύλλογο Αθηνών και Περιχώρων “Το Μπιζάνι”» με σκοπό την επίλυση των προβλημάτων της ελευθέρως και μη Ηπείρου, ενώ στα 1953, κατά τη διακυβέρνηση του Στρατηγού Παπάγου, ανακίνησε και πάλι το Βορειοηπειρωτικό, χωρίς όμως κάποιο θετικό αποτέλεσμα.

Πέθανε στην Αθήνα το 1971.¹¹⁴³

η) Κιτσάκης Γρηγόριος

Ο Γρηγόριος Κιτσάκης, αγωνιστής του Απελευθερωτικού Αγώνα για τη Βόρεια Ήπειρο, γεννήθηκε στην Πολίτσανη, όπου και αποφοίτησε από το Δημοτικό Σχολείο.

Στην Κωνσταντινούπολη, όπου εμπορευόταν ο πατέρας του, αποφοίτησε ως αριστούχος από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή και αμέσως, αφού αποφοίτησε και από την Ιατρική Σχολή του πανεπιστημίου της Αθήνας επέστρεψε και πάλι στην Κωνσταντινούπολη.

Στη συνέχεια, ο Γρηγόριος Κιτσάκης παρουσίασε ενεργό πατριωτική δράση με τη δραστηριοποίησή του στην Ελλάδα ως ανθυπιάτρου στους βαλκανικούς πολέμους και κυρίως με τη συμμετοχή του στα αγωνιστικά κινήματα για την Αυτονομία της Βόρειας Ηπείρου. Στα 1917 αρνήθηκε τη συνεργασία του σε αλβανική πρόσκληση για να αναλάβει τη γενική διεύθυνση της υγειονομικής υπηρεσίας των Τιράνων με μηνιαία μισθοδοσία του. Το 1922 ως λοχαγός διηύθυνε το στρατιωτικό νοσοκομείο των Ιωαννίνων και το 1923 αποστρατεύθηκε ως πολυβραβευμένος ταγματάρχης και αποσύρθηκε στην Πολίτσανη.

Η παρουσία του όμως εξακολουθούσε να είναι διαρκής και ο αγώνας του ατελείωτος: Συμμετείχε στο Βορειοηπειρωτικό Ζήτημα, στο σχολικό ζήτημα, στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, στα χρόνια της κατοχής όπου και συνεργάζεται με τον μεγάλο αγωνιστή του Απελευθερωτικού Αγώνα για τη Βόρεια Ήπειρο και Εθνομάρτυρα Βασίλειο Σαχίνη και για όλα εκείνα πλήρωσε με πολλαπλές φυλακίσεις και εξορίες.¹¹⁴⁴

Στα τελευταία χρόνια της ζωής του βρέθηκε στα Ιωάννινα και στην Αθήνα, όπου και πέθανε το 1944.

Στην πρώτη επέτειο του θανάτου του, η εφημερίδα «Βόρειος Ήπειρος» των Ιωαννίνων τιμώντας τη μνήμη του σημείωνε (αποσπάσματα): «*Ο κόσμος των ήξερε με το όνομα «ο γιατρός ο Κιτσάκης». Αγνός και ανιδιοτελής πατριώτης, σημαιοφόρος και αγωνιστής της ελληνικής ιδέας, ενθουσιώδης μαχητής στα πεδία των μαχών και στους πολιτικούς του αγώνες.*

*Οκτώ φορές εφυλακίσθη και εξορίσθη από τους Αλβανούς και Ιταλούς και πολλάκις εκινδύνευσε να δολοφονηθή. Ουδέποτε εποτήθη, ουδέποτε εγκατέλειψε τον αγώνα. Ήτο ο εμψυχωτής και το ζωντανό παράδειγμα των άλλων αγωνιστών».*¹¹⁴⁵

θ) Κομμάτας Αγαμέμνων

Ο Αγαμέμνων Αθ. Κομμάτας γεννήθηκε το 1903 στο Βουλιαράτι, όπου τελείωσε το Δημοτικό Σχολείο και στη συνέχεια φοίτησε στο Σχολαρχείο Δελβινακίου.

Το 1921 εγκαταστάθηκε στη Βοστώνη της Αμερικής και διέπρεψε στους κόλπους της ελληνικής παροικίας. Στα 1945 ήταν ένα από τα ιδρυτικά μέλη του «Συλλόγου Βουλιαρατινών εν Αμερική Άγιος Αθανάσιος».

Ο Αγαμέμνων Κομμάτας έδειξε ιδιαίτερη κλίση στη λογοτεχνία γράφοντας σειρά ποιημάτων και το ιστορικό μυθιστόρημα «Χασάν Οδυσσεάς ο Αργυροκαστρίτης», το οποίο εκδόθηκε στην Αθήνα το 1972.¹¹⁴⁶

1143. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 201.

1144. Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 275, 327.

1145. *Βόρειος Ήπειρος*, εφημερίδα Ιωαννίνων, αρ. φ. 4, 6 Μαΐου 1945.

1146. Τσιάκος Τ.Μ., *Δροπολίτες λογοτέχνες*, 151-155 (σελ. 153: 5. Αγαμέμνων Αθαν. Κομμάτας).

ι) Λαμποβιτιάδης Γρηγόριος

Ο Γρηγόριος Λαμποβιτιάδης, οδοντίατρος, αγωνιστής του Απελευθερωτικού Αγώνα για τη Βόρεια Ήπειρο και Εθνομάρτυρας, γεννήθηκε το 1908 στη Δουβιανή, όπου και έμαθε τα πρώτα γράμματα.

Στη συνέχεια αποφοίτησε από το Γυμνάσιο της Κέρκυρας και μετά σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας στην Οδοντιατρική Σχολή, από την οποία αποφοίτησε το 1935.

Γυρνώντας στη Βόρεια Ήπειρο εγκαταστάθηκε στο Αργυροκάστρο, όπου και εξάσκησε το επάγγελμα του οδοντίατρου με μεγάλη επιτυχία. Ο στόχος όμως του Γρηγορίου Λαμποβιτιάδη ήταν άλλος: τα δικαιώματα των Ελλήνων και η ενσωμάτωσή τους στον ελλαδικό χώρο· στόχο που άρχισε να μεθοδεύει με την προσχώρησή του στον κύκλο των πατριωτών, οι οποίοι ενεργοποιούνταν στον ευρύτερο χώρο, συνεργαζόμενος στενά και με το Βασίλειο Σαχίνη.

Στα γεγονότα του 1940 ο Γρηγόριος Λαμποβιτιάδης δραστηριοποιήθηκε έντονα οργανώνοντας τοπικές αντιστασιακές ομάδες. Κατά το βομβαρδισμό όμως του Αργυροκάστρου από τους Ιταλούς στις 18 Δεκεμβρίου του 1940, ανάμεσα στα πολλά θύματα ήταν και η σύζυγός του Ανδρονίκη, και έτσι πληγωμένος πήγε στην Αθήνα, όπου παρέμεινε μέχρι το πέρας του ελληνοϊταλικού πολέμου. Επέστρεψε όμως και πάλι και τη φορά εκείνη εγκαταστάθηκε στο Δέλβινο, όπου και οργάνωσε το οδοντιατρείο του σε αληθινό αντιστασιακό κέντρο.

Μετά την αποχώρηση των Γερμανών και την επικρατούσα γενική αναστάτωση με την απηνή καταδίωξη των Ελλήνων πατριωτών, πολλοί βορειοηπειρώτες κατέφυγαν στα Ιωάννινα, όπου οργάνωναν την αντίστασή τους. Ο Γρηγόριος Λαμποβιτιάδης παρέμεινε σε διαρκή αγωνιστικότητα μετακινούμενος με το οδοντιατρείο του και πάλι στο Αργυροκάστρο και εμπύχωνε τον καταδιωκόμενο πληθυσμό. Έγινε ο σύνδεσμος με την Επιτροπή Βορειοηπειρωτών, η οποία έδρευε στα Ιωάννινα και ενίσχυε διαρκώς τους κρατούμενους στις φυλακές του Αργυροκάστρου, της Κρούγιας και του Βερατίου. Στα 1945 και στα πλαίσια της αποχής των Ελλήνων της Βόρειας Ηπείρου από τις επικείμενες εκλογές της Αλβανίας του Εμβέρ Χότζα, κατά τις οποίες μεθόδευαν την νόθα καταγραφή του πληθυσμού, και της αναμονής της απόφασης του Συνεδρίου της Ειρήνης των Παρισίων που θα αποφάσιζε για την τύχη των βορειοηπειρωτών, οι ελληνικοί οργανωτικοί Σύνδεσμοι και οι επαναστατικές Επιτροπές εντατικοποίησαν τις δραστηριότητές τους και ο Γρηγόριος Λαμποβιτιάδης κατέστη το βασικό στέλεχος σ' εκείνη την περίοδο.

Τα αποτελέσματα δεν άργησαν να έρθουν με τη λυσσαλέα επίθεση των Αλβανών, οι οποίοι προέβησαν σε αθρόες και βάρβαρες συλλήψεις· και πρώτον απ' όλους τα όργανα της Λαϊκής Ασφάλειας συνέλαβαν το Γρηγόριο Λαμποβιτιάδη ως αρχηγό του επαναστατικού κλιμακίου Αργυροκάστρου και σιδηροδέσμιο τον ενέκλεισαν σε αυστηρή απομόνωση στις φυλακές του Αργυροκάστρου. Μετά από απερίγραπτες καταπιέσεις, βασανισμούς και εξευτελισμούς οδηγήθηκε σε εικονική δίκη και το Μάιο του 1946 θανατώθηκε μπροστά σε ένα λυσσαλέο και μαινόμενο τουρκαλβανικό πλήθος που κραύγαζε για την εκτέλεσή του.¹¹⁴⁷

ια) Λάμπας Μίνως

Ο Μίνως Λάμπας, σημαντικός πανεπιστημιακός δάσκαλος, πατριώτης και προστάτης του βορειοηπειρωτικού Ελληνισμού, γεννήθηκε το 1843 στη Δρόβιανη, στο Ελληνικό Σχολείο της οποίας έμαθε και τα πρώτα του γράμματα.

Στη συνέχεια, τελείωσε το Γυμνάσιο στην Πάτρα και ακολούθησε λαμπρές πανεπιστημιακές σπουδές στη Γενεύη, στην Αγγλία και στο Βερολίνο. Διορίστηκε καθηγητής στην Κέρκυρα, όπου εξέδιδε και την εφημερίδα «Ανατολικός Αστήρ», και μετά καθηγητής Ιστορίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

1147. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 197.

Ο Μίνως Λάππας διακρίθηκε για την επιστημοσύνη του στον πανεπιστημιακό χώρο και τη μεγάλη εκτίμηση που απολάμβανε και ως Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Παιδείας, και σ' όλη τη ζωή του αγωνίστηκε για τα δίκαια των Βορειοηπειρωτών και τα εθνικά συμφέροντα με τις δημοσιεύσεις, τις πολιτικές και κοινωνικές δραστηριότητες και παρεμβάσεις του, καθώς και με τη συνεργασία του με πολιτικά και δημόσια πρόσωπα και στελέχη για την επιδίωξη των εθνικών του στόχων.

Πέθανε στην Αθήνα το 1917.¹¹⁴⁸

ιβ) Πασχόπουλος Μιχαήλ

Ο Μιχαήλ Πασχόπουλος, αγωνιστής του Βορειοηπειρωτικού Αγώνα και διακεκριμένος οικονομολόγος, γεννήθηκε το 1898 στην Καλογορανή Δρόπολη και *«έμαθε τα πρώτα γράμματά του στο Σχολείο του χωριού του»*.

Το 1916 τελείωσε το Γυμνάσιο της Ζωσιμαίας Σχολής και μετά τις οικονομικές σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας διορίστηκε Γραμματέας Β' στο Υπουργείο Οικονομικών και στα 1921 υπάλληλος στο Υπουργείο Πρόνοιας. Έφτασε μέχρι τη θέση του Παρέδρου του Α.Σ.Δ.Υ. και έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης από το νομικό κόσμο, τόσο για το εύρος των γνώσεών του, όσο και για το υπηρεσιακό και το προσωπικό του ήθος.

Ο Μιχαήλ Πασχόπουλος από τα μαθητικά του ακόμα χρόνια εντάχθηκε στις τάξεις του Βορειοηπειρωτικού Αγώνα και κατά τα γεγονότα του 1940, με την ιδιότητα του διευθυντή του Υπουργείου Πρόνοιας, οργάνωνε τα συσσίτια για τους πληγέντες πληθυσμούς της Βόρειας Ηπείρου. Δε σταμάτησε δε ουδέποτε την πατριωτική του δραστηριότητα αφού μέχρι το τέλος του βίου του αγωνιζόταν για τα δίκαια των συμπατριωτών του από τη θέση του Αντιπροέδρου του Κ.Ε.Β.Α. και του Προέδρου του «Ομίλου Δροπολιτών»

Πέθανε στην Αθήνα το 1962.¹¹⁴⁹

ιγ) Σαχίνης Βασίλειος

Ο Βασίλειος Σαχίνης, αγωνιστής του Απελευθερωτικού Αγώνα για τη Βόρεια Ήπειρο και Εθνομάρτυρας, γεννήθηκε το 1894 στη Δουβιανή, όπου και αποφοίτησε από το Δημοτικό Σχολείο.

Στη συνέχεια γράφτηκε, μετά από επιτυχείς εξετάσεις, στη Ρομβέρτιο Σχολή στην Κωνσταντινούπολη, όπου βρισκόταν ο πατέρας του, αλλά οι επερχόμενοι Βαλκανικοί πόλεμοι τον ανάγκασαν μαζί με την οικογένειά του να επιστρέψει το 1913 στη Δουβιανή, όπου, και αμέσως, εντάχθηκε στο Βορειοηπειρωτικό Αγώνα, κατά τον οποίο επέδειξε έντονες και σημαντικές δραστηριότητες, αφού προσλήφθηκε ως ειδικός γραμματέας της Αυτόνομης Ηπείρου και πρόσφερε τις υπηρεσίες του ως διερμηνέας στον Πρόεδρο της Κυβέρνησης Γεώργιο Ζωγράφο.

Πολύ αργότερα, το 1919, ο Βασίλειος Σαχίνης αντιστάθηκε με πείσμα στα σχέδια των Αλβανών για την απόσχιση της Αλβανικής Εκκλησίας από το Πατριαρχείο, με αποτέλεσμα να διωχθεί ανελέητα και να κλειστεί για έξι μήνες στις φυλακές των Τιράνων. Το 1933 όμως επανήλθε δυναμικότερα: Αντιστάθηκε και πάλι στα νομοθετικά μέτρα των Αλβανών για το κλείσιμο των ελληνικών σχολείων και ίδρυσε στο Αργυρόκαστρο τη «Νέα Φιλική Εταιρεία». Με τις έντονες και πιεστικές του παρεμβάσεις, με την ενεργοποίηση του Ελληνισμού της Βόρειας Ηπείρου, με τη σύνταξη Υπομνήματος προς την Κοινωνία των Εθνών και με την καθολική σχολική απεργία, την οποία προκάλεσε, τελικά υπέκυψε η αλβανική κυβέρνηση και υπακούοντας στην Κοινωνία των Εθνών αναγκάστηκε το 1935 να αναγνωρίσει τα δικαιώματα των Ελλήνων και να λειτουργήσει απρόσκοπτα τα ελληνικά

1148. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 33.

1149. *Η Δρόπολις, Λεύκωμα* - 1965, 76.

σχολεία.¹¹⁵⁰ Το τίμημα όμως για το Βασιλείο Σαχίνη ήταν οδυνηρό· συνελήφθη και πάλι από τους Αλβανούς και εκτοπίστηκε προσωρινά στο Αλέσιο της Βόρειας Αλβανίας· η ικανοποίησή του όμως ήταν μεγάλη, αφού τα ελληνόπουλα διδάσκονταν και πάλι τη μητρική τους γλώσσα.

Η εθνική δράση όμως και οι περιπέτειες του Βασιλείου Σαχίνη δεν είχαν σταματημό, αφού από τον Απρίλιο του 1939 άρχισε να ενημερώνει το Ελληνικό Προξενείο του Αργυροκάστρου για τα επικείμενα σχέδια των Ιταλών για την κατάληψη της Αλβανίας και της Ελλάδας, ενημέρωση για την οποία συνελήφθη από τους Ιταλούς και εκτοπίστηκε στην Ιταλία, από την οποία και επέστρεψε μετά το τέλος του ελληνοϊταλικού πολέμου. Και πάλι όμως αντέδρασε στα ύπουλα σχέδια των Αλβανών, οι οποίοι προσπαθούσαν να παραπλανήσουν τους Συμμάχους για να επιτύχουν τον έλεγχο στην περιοχή τους και γι' αυτό τον απομόνωσαν ουσιαστικά στο Αργυρόκαστρο, όπου παρακολουθούνταν κάθε του κίνηση. Παρόλα εκείνα όμως, και πάλι αντιδρούσε με τις διαμαρτυρίες του στις ιταλικές αρχές, τις οποίες κατηγορούσε για υπόθαλψη της αλβανικής καταπίεσης στους ελληνικούς πληθυσμούς, με αποτέλεσμα τελικά να συλληφθεί και να δολοφονηθεί άνανδρα από το Αλβανικό Απελευθερωτικό Μέτωπο στις 18 Νοεμβρίου του 1943.¹¹⁵¹

Γενικότερα στοιχεία - μαθητές:

Στη Σχολή Μονής Δρυάνου και στο τμήμα των Αγίων Αποστόλων της Δρόβιανης φοίτησαν οι ακόλουθοι μαθητές, οι οποίοι διακρίθηκαν στη συνέχεια και υπηρέτησαν σε υψηλές θέσεις:

Γαβριήλ Καλούδης από την Κέρκυρα (ηγούμενος της Σχολής Δρυάνου), Γρηγόριος Ζιώγκας (ηγούμενος Μονής Γερμανού Λεσνίτσας), Καλλίνικος (ηγούμενος Κουκαμιάς), Παπά Ζήσης (διδάσκαλος), Αθανάσιος Πετρίδης (ιστοριοδίφης, Σχολάρχης στον Πειραιά), Δημήτριος Πάνου (λόγιος), Γρηγόριος (ο Γρηγόριος ΣΤ΄ Οικουμενικός Πατριάρχης) και ο Κ. Παπαχρήστου ή Βρέτης από την Κομοτηνή (πρωτοψάλτης του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, μουσικοσυνθέτης),

Επίσης, οι: Πάνος Πετρίδης, Στέφανος Καλούδης από την Κέρκυρα, Ιωάννης Παπαρρίζου από το Αργυρόκαστρο, Παπαβασιλείος Χαρίτωνος, Θεόδωρος Βασιλείου, Μαργαρίτης Ζωτιάδης, Παπαθεόδωρος από την Άνω Δρόβιανη, Ανδρέας Πάνου, Ιερομόναχος Προκόπιος, Παπαβασιλείος, Παπακωνσταντίνος, Αθανάσιος Γεωργιάδης, Ευθύμιος Δαρακλής, Παπαδημήτριος Ανδρούτσος, Παπαδημήτριος Οικονόμου, Πρωτόπαππας Βασίλειος, Γεώργιος Οικονομίδης, Αθανάσιος Πρωτόπαππας, Δημήτριος Πρωτόπαππας, Παπαθανάσιος Πρωτόπαππας, Σταύρος Δαρακλής, Νικόλαος Δαρακλής, Παπαθανάσιος Δρόσου, Παπαιωάννης Παντοσπύρου, Ιωάννης Παπαγιάννης, Χρήστος Παντοσπύρου, Κωνσταντίνος Παντοσπύρου, Κυριάκος Μάνος, Πάντος Μάνος, Παπαϊωάννης Χριστοπαππάς, Παπασταύρος Μπαντάτσος, Χρήστος Μπαντάτσος, Ιωάννης Κωτσελένης, Βασίλειος Κωνσταντινάδης Σούτης, Αθανάσιος Πράτσικας, Κώστας Πράτσικας, Βασίλειος Πράτσικας, Παπαχρήστος Πνευματικός, Αθανάσιος Ζώτος Μπούταλης, Παπαθανάσιος Δρόσος, Χρήστος Ορφανός, Απόστολος Αγόρας, Κωνσταντίνος Πάνου, Γεώργιος Πάνου, Δρόσος Παππάς.¹¹⁵²

1150. Χρήσιμες γενικές πληροφορίες σχετικά με το σχολικό ζήτημα του 1935: Παπαδόπουλος Γ.Χ., *Αναδρομή σχολικού ζητήματος*, 21-23· Παπαδόπουλος Γ.Χ., *Ελληνική μειονότητα*, 1981· Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτση*, 157-170 (*Η περίοδος του μεσοπολέμου και το σχολικό ζήτημα*)· Πασχάλης Α.Σ., *Αναγνωστικά*, 1998.

1151. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 191.

1152. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 221-222, 254.

3. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ – ΤΜΗΜΑ

ΚΑΖΑΣ ΠΩΓΩΝΙΟΥ

Πολίτσανη (ή Πολίτζανη): 1. *Αλληλοδιδασκτική Σχολή:* Στην Πολίτσανη λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτική Σχολή μέχρι το 1866,¹¹⁵³ χρονιά κατά την οποία κτίστηκε το Αρρεναγωγείο, στα πλαίσια του οποίου και συγχωνεύθηκε.

2. *Ελληνική Σχολή:* Λειτουργούσε μέχρι το 1866,¹¹⁵⁴ χρονιά κατά την οποία κτίστηκε το Αρρεναγωγείο, στα πλαίσια του οποίου και συγχωνεύθηκε.

3. *Κεντρική Σχολή:* Λειτουργούσε με 2 διδασκάλους μέχρι το 1866 (στα τελευταία χρόνια προς το 1866), χρονιά κατά την οποία κτίστηκε το Αρρεναγωγείο, και περιλάμβανε τις δυο παραπάνω Σχολές (την Αλληλοδιδασκτική και την Ελληνική, οι οποίες λειτουργούσαν πρωτύτερα αυτοδύναμα και ανεξάρτητα). «Οι σχολές αυτές μέχρι το χρόνο εκείνο στεγάζονταν σ' ένα χαμηλό, σκοτεινό και ισόγειο κτίριο, που δεν μπορούσε να ανταποκριθεί (το κτίριο) στον προορισμό του».¹¹⁵⁵ Το παραγόμενο όμως εκπαιδευτικό έργο των Σχολών ήταν αξιόλογο για τα «μέτρα» της εποχής εκείνης και η Πολίτσανη είχε καταστεί γνωστή στην ευρύτερη περιοχή της, από την οποία συνέτρεχαν προς εκείνη μαθητές και κυρίως από τα χωριά της Ζαγοριάς και της Πρεμετής. Ακόμα, πολλοί μαθητές συνέχιζαν τις σπουδές τους στην Κωνσταντινούπολη, όπου και κατατασσόταν στην πέμπτη τάξη της μεγάλης του Γένους Σχολής.

4. *Αρρεναγωγείο Πολίτσανης:* ιδρύθηκε το 1866 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

5. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 λειτουργούσε Σχολείο, το οποίο μάλιστα «υπερείχε» ανάμεσα στα 18 σχολεία του τμήματος της Παλαιάς Πωγωνιανής.¹¹⁵⁶

6. *Ελληνοαλληλοδιδασκτική Σχολή ή Μικτό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Ελληνοαλληλοδιδασκτική Σχολή ή Μικτό Σχολείο με δυο διδασκάλους και 124 μαθητές.¹¹⁵⁷

7. *Παρθεναγωγείο Πολίτσανης:* ιδρύθηκε το 1874 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

8. *Δημοτικό Σχολείο ή Δημοτική Σχολή:* λειτουργούσε από το σχολικό έτος 1898-1899 στα πλαίσια του Αρρεναγωγείου Πολιτσανής (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

9. *Ελληνικό Σχολείο ή Ελληνική Σχολή:* λειτουργούσε από το σχολικό έτος 1898-1899 στα πλαίσια του Αρρεναγωγείου Πολιτσανής (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

10. *Αστική Σχολή Πολίτσανης:* ιδρύθηκε το 1902 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

Μέχρι το 1893 αναφέρονται ως διδάσκαλοι «στο σχολείο του χωριού» (Πολίτσανης) ο Ιασωνίδης (γνωστός ως Γιάτσε) και ο Νικόλαος Βέλλιος από την Πολίτσανη, ο Δημήτριος Ντόκος, κάποιος Αθανάσιος από την Τσιάτιστα, ο Οικονομίδης από το Χλωμό, ο Παγούνης από το Δολό κ.ά.¹¹⁵⁸

Κατά το σχολικό έτος 1900-1901 στην Πολίτσανη δίδαξε ο Αντώνης Παπαχρήστος.¹¹⁵⁹

Στην Πολίτσανη επίσης δίδαξε για αρκετά χρόνια ο διδάσκαλος Κωνσταντίνος Δημητριάδης.¹¹⁶⁰

Για τα σχολεία της Πολίτσανης πρόσφεραν κατά καιρούς πλούσιες οικονομικές επιχορηγήσεις και δωρεές, τόσο οι κάτοικοι της κοινότητας και οι φορείς τους, όσο και οι απόδημοι Πολιτσανίτες στην Κωνσταντινούπολη, στην Αμερική κ.α.

Σχωριάδες (ή Σκωριάδες): 1. *Σχολείο Σχωριάδων:* ιδρύθηκε το 1856 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

1153. Αθανασίου Π. Λέκκας Α.Π., *Η Πολίτσανη*, 88.

1154. *Ο. π.*

1155. Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολίτσανη*, 275.

1156. ΕΚΗΦΣ-Α, 1873, 66.

1157. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 135, 186, 254.

1158. Γιάνναρος Χ., *Η Πολίτσανη*, 148.

1159. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 119.

1160. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 53.

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Άρχισε να λειτουργεί από το 1860 ως τμήμα του Σχολείου Σχωριάδων (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

3. *Ελληνικό Σχολείο*: Άρχισε να λειτουργεί από το 1860 ως τμήμα του Σχολείου Σχωριάδων (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

4. *Ελληνοαλληλοδιδασκτική Σχολή ή Μικτό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Ελληνοαλληλοδιδασκτική Σχολή ή Μικτό Σχολείο με 70 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹¹⁶¹

5. *Πρακτικό Σχολείο*: Στα 1879 ιδρύθηκε στο παλιό σχολικό κτίριο Πρακτικό Σχολείο για τα κορίτσια, στο οποίο διδάσκονταν υφαντουργία και κεντητική από τη διδασκάλισσα και για πολλά χρόνια διευθύντρια Φωτεινή Οικονομίδη από τα Ιωάννινα.

6. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο

7. *Ελληνικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Ελληνικό Σχολείο

Τα δυο παραπάνω Σχολεία (το Δημοτικό και το Ελληνικό) λειτουργούσαν με 60 μαθητές και δυο διδασκάλους.¹¹⁶²

Στα 1913 τα Ελληνικά Σχολεία στις Σχωριάδες φαίνεται να λειτουργούσαν κανονικά, αφού η Εφοροεπιτροπή της κοινότητας ζητούσε από την Αδελφότητα των απόδημων Σχωριαδιδών στην Κωνσταντινούπολη «Η Γέννηση της Θεοτόκου» 15 λίρες Τουρκίας για την πληρωμή των διδασκάλων.

Στα Ελληνικά Σχολεία των Σχωριάδων δίδαξαν κατά καιρούς:

Κατά τα σχολικά έτη 1865-1866 και 1883-1900 δίδαξε ο διδάσκαλος Μαργαρίτης Λίτσης.¹¹⁶³

Στα χρόνια 1878-1884 αναφέρεται ως διδάσκαλος στις Σχωριάδες ο Χαράλαμπος Οικονομίδης, παράλληλα με τη διδασκαλία του στο Κάτω Λάμποβο, στο Μέγγουλι, στη Βήσανη κ.α.¹¹⁶⁴

Τον Αύγουστο του 1881 αναφέρεται ο διδάσκαλος Αθανάσιος Κώστας Ζήσης και αντίστοιχα το 1886 ο διδάσκαλος Ευάγγ. Κρασάς, το 1887 οι διδάσκαλοι Χρ. Παπάς από τη Γράψη και Μπάτζης από τους Τεριαχάτες και το 1890 ο διδάσκαλος Σπύρος από την Άρτα¹¹⁶⁵

Στα 1903-1913 ανέλαβε και πάλι τα διδασκαλικά του καθήκοντα στις Σχωριάδες ο Χαράλαμπος Οικονομίδης.

Κατά τα σχολικά έτη 1914-1916 δίδαξαν ο διδάσκαλος Βασίλης Ντέντες από τη Σέλτση, η διδασκάλισσα Αναστασία Β. Λιάμπη και ο βοηθός διδασκάλου Γιάννης Ντάλλας.¹¹⁶⁶

Επίσης, κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και μέχρι τους βαλκανικούς πολέμους δίδαξαν, όπως σημειώνονται στα εξώφυλλα εκκλησιαστικών και λειτουργικών βιβλίων της εκκλησίας των Σχωριάδων και αλλού, οι διδάσκαλοι: Ο Μαργαρίτης Δημητριάδης (1828). Ο Γεώργιος Νικόλαος από τις Νεγάδες (1831). Ο παπα – Δημήτρης από τις Σχωριάδες (1840).¹¹⁶⁷ Ο Μαργαρίτης Λίτσης από τις Σχωριάδες (1856-1866, 1893-1900), ο οποίος συνέχισε τις σπουδές του στα Ιωάννινα και στη συνέχεια έγινε και ιερέας. Ο Χαράλαμπος Οικονομίδης από τις Σχωριάδες. Ο Αντώνης Παπαχρήστος από τις Σχωριάδες. Ο Γιάννης Ντάλλας από τις Σχωριάδες.¹¹⁶⁸

Τέλος, μετά τους βαλκανικούς πολέμους στις Σχωριάδες δίδαξαν και ο Αντώνης Παπαχρήστος και ο Γιάννης Ντάλλας.¹¹⁶⁹

1161. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 135, 186, 254· πρβλ. και Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 173.

1162. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 344.

1163. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 118.

1164. *Ο. π.*, 174.

1165. *Ο. π.*, 174, 175.

1166. *Ο. π.*, 51, 120-121, όπου και αναφορά στον «Κώδικα των Σχωριάδων».

1167. *Μηνιαία κεντρικής εκκλησίας Σχωριάδων* – Οκτωβρίου, Ιουνίου, Σεπτεμβρίου (εκδόσεων των ετών 1815, 1775 και 1820 αντίστοιχα).

1168. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 116-119.

1169. *Ο. π.*, 119.

Σωπική (ή Σωπική): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο* ή *Αλληλοδιδασκτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Σωπική Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή με 80 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹¹⁷⁰

2-4. *Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσαν Δημοτικό Σχολείο και Ελληνικό Σχολείο με 60 μαθητές και 2 διδασκάλους και Παρθεναγωγείο με 30 μαθήτριες και μια διδασκάλισσα.¹¹⁷¹ Το Δημοτικό Σχολείο φαίνεται να λειτουργούσε «άτυπα», αφού επίσημα ιδρύθηκε το 1904 (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

5. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διευθυντής του Ευ. Παγούνης.¹¹⁷²

Στα χρόνια 1902-1904 και 1911-1918 στη Σωπική δίδασκε η διδασκάλισσα Κασσάνδρα Μπασιά από τα Ιωάννινα.¹¹⁷³

Τσάτιστα (ή Τσιάτιστα ή Τζιάτιστα): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Τσάτιστα Κοινό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο, τον ιερέα του χωριού.¹¹⁷⁴

2. *Δημοτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσε Δημοτικό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹¹⁷⁵

3. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 λειτουργούσε Σχολείο, στο οποίο δίδασκε ο διδάσκαλος Βασιλείδης.¹¹⁷⁶

Χλωμό: 1. *Δημοτική Σχολή*: Κατά το 1860 στο Χλωμό λειτουργούσε σε νεόδμητο διδακτήριο (που κτίστηκε με την πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Δρυινοπούλεως Ματθαίου) Δημοτική Σχολή με τμήμα Αρρεναγωγείου και τμήμα Παρθεναγωγείου με ένα διδάσκαλο και μια διδασκάλισσα αντίστοιχα για κάθε τμήμα.¹¹⁷⁷

Στα 1869, με το πρακτικό της 8^{ης} Ιουνίου, οι κάτοικοι του Χλωμού με τις «*προτροπές και τις συμβουλές*» και πάλι του Μητροπολίτη Δρυινοπούλεως Ματθαίου, συμφώνησαν να συμβάλουν οικονομικά για την «*ανέγερση Σχολής*» (ανώτερης της Δημοτικής Σχολής του 1860). Ο ερατικός κατάλογος «*των συνδρομητών περί της οικοδομής της Σχολής*» επέφερε 4.742^{1/2} γρόσια, τα οποία εισπράχτηκαν το 1871 και με το αντίστοιχο πρακτικό της 30ής Αυγούστου του 1871 παραδόθηκαν στον Επίτροπο Νικόλαο Χατζή με «*την εντολήν ίνα κάμη εγκαίρως έναρξιν της Σχολής*».¹¹⁷⁸

2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο* ή *Αλληλοδιδασκτική Σχολή*: Στα χρόνια 1872-1878 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληλοδιδασκτική Σχολή όπου ήταν διδάσκαλος ο Νικόλαος Παπακάστας από την Πολίτσανη.¹¹⁷⁹ Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 στη Σχολή φοιτούσαν 70 μαθητές και δίδασκε ένας διδάσκαλος.¹¹⁸⁰ Την ίδια χρονιά εκτός από τους μαθητές φοιτούσαν και 13 μαθήτριες, ενώ στο Ελληνικό Τμήμα φοιτούσαν 10 μαθητές.¹¹⁸¹

3-5. *Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο*: Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 λειτουργούσαν: Δημοτικό Σχολείο και Ελληνικό Σχολείο με 83 μαθητές και 2

1170. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 135, 186, 247.

1171. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901), όπου και συνολικά στοιχεία για τα ελληνικά σχολεία του σαντζακίου Αργυροκάστρου και του καζά Πωγωνίου του σαντζακίου Ιωαννίνων.

1172. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

1173. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

1174. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 186, 234.

1175. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

1176. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912 και 1 Ιουνίου 1912, αρ. 479.

1177. *Κώδηξ Χλωμού*, Β, 1922, 28 («Κατά το 1860, τη πρωτοβουλία του αιμνήστου Μητροπολίτου Δρυινοπούλεως Ματθαίου ενεργήθη συνδρομή εκ 200 περίπου λιρών, δι' ης παραπλεύρως της Εκκλησίας οικοδομήθη η και σήμερον λειτουργούσα Δημοτική Σχολή, κεχωρισμένη εις δυο αιθούσας: Αρρεναγωγείου και Παρθεναγωγείου, μετά δυο δωματίων προς διαμονήν των διδασκάλων»).

1178. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 922, 20 Οκτωβρίου 1871.

1179. *Ο. π.*, 1 Σεπτεμβρίου 1878.

1180. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 135, 186, 247.

1181. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα αρ. φ. 1213, 17 Αυγούστου 1874.

διδασκάλους (συνολικά) και Παρθεναγωγείο με μια διδασκάλισσα,¹¹⁸² η οποία δίδασκε και εργόχειρα, κοπτική και ραπτική.¹¹⁸³

Μετά το 1860 στα σχολεία του Χλωμού δίδαξαν οι διδάσκαλοι: Πέτρος Βασιλείου από το Άνω Λάμποβο, Σταύρος Μούκας από το Χλωμό, Κωνσταντίνος Τσιλακίδης από το Χλωμό, Νικόλαος Καρδάρας από την Πολίτσανη, Γεώργιος Βλάχος από τη Δρόβιανη και Γεώργιος Νεάνθης από τις Δρυμάδες.¹¹⁸⁴

Επίσης, στο Χλωμό διορίστηκε το 1903, και για μία τριετία, ως κοινοτικός διδάσκαλος ο Ηλίας Καραγιάννης,¹¹⁸⁵ ενώ στα χρόνια 1905-1906, 1909-1912 και 1914-1915 δίδαξε και ο Παπασπύρος Αθανάσιος από την Τσάτιστα.¹¹⁸⁶

Γενικότερα στοιχεία (σχολεία, διδάσκαλοι, μαθητές):

α) Σε κοινότητες και οικισμούς: Πολίτσανη: Στα σχολεία της Πολίτσανης δίδαξαν κατά καιρούς οι συντοπίτες διδάσκαλοι: Σπύρος Έξαρχος, Αντώνιος Ιασονίδης, Σπύρος Μάζιαρης, Οικονόμου Παπά Μαργαρίτης και Γεώργιος Τσαούσης και Καρδάρας από τις Σχωριάδες, οι οποίοι ήταν απόφοιτοι της Κεντρικής Σχολής προ του 1866.¹¹⁸⁷

Στα σχολεία της Πολίτσανης δίδαξαν κατά καιρούς (μέχρι το 1913) και οι Πολιτσανίτες διδάσκαλοι: Σπυρίδων Κίτσος, Πέτρος Παπακώστας, Αναστάσιος Ιασονίδης, Αναστασία Λιάμπη, Παπανικόλαος Βέλλιος, Σπυρίδων Μάντζαρης, Ιωάννης Πατσάνης, Μιχαήλ Γκίκας, Δημ. Ντόκος, Παν. Λέκκας, Μηνάς Τσελικίδης, Ειρήνη Κόνη, Μιλτ. Οικονομίδης, Αριστείδης Ι. Κυρούσης, Χρήστος Σπ. Κορκάρης, Γεώργιος Τέρπος, Μιλτιάδης Ν. Γκιώκας (Γκόρος), Χριστόφορος Στ. Χρήστου, Καλλιάνθη Γρ. Κιτσάτη, Μηνάς Σπ. Πάρας, και Χριστόφορος Κ. Γιάνναρος. Στην Πολίτσανη επίσης δίδαξαν αντίστοιχα και διδάσκαλοι από άλλες περιοχές: Αναστασία Καλαφάτου, Ελένη Γεωργάκη, Ειρήνη Σεπετά (Ιωάννινα), Αντών. Παπαχριστίδης, Αθ. Πάλλας (Τσιάτιστα), Νικ. Ζωίδης, Χαρ. Ζήκος ή Ζηκόπουλος, Ευάγ. Παγούνης (Δολό), Δημ. Σύγγελος (Πρεμετή), Κων. Δημητριάδης (Σωπική), Αντ. Δάλλας (Σχωριάδες), Βασ. Ζιούστης (Κεστοράτι), Γιούσης, Ηλίας Καραγιάννης (Σωπική), Ιωάν. Λέβανης (Σέπερη), Κων. Κόντης (Νίβανη), Χρήστος Γκιόλμας (Αργυρόκαστρο), Οικονόμος Μαργαρίτης, Ευάγ. Δούκας (Άνω Λάμποβο), Τόττης (Σέπερη) και Κουκουζέλης (Σέπερη).¹¹⁸⁸

Σωπική: Σε διάφορα σχολικά έτη «από τα παλαιά χρόνια», ήδη από το 1786, μέχρι το 1914 και σύμφωνα με τη μνήμη των γεροντότερων Σωπικιωτών κατοίκων καθώς και των αρχόντων τους (πρόκριτοι, ιερείς, διδάσκαλοι), τις σημειώσεις τους και τα «γραμμένα» σε εκκλησιαστικά βιβλία, υπηρέτησαν στα Σχολεία της Σωπικής οι διδάσκαλοι – από τους πιο «απλούς» και «ολιγογράμματος» μέχρι τους αρίστους και «επιμορφωμένους».¹¹⁸⁹ Ευθύμιος (ιεροδιάκονος και δάσκαλος, «το παιδί του Παπαδήμα – 1786») και Λάζαρος Πρωτοπαπάς από τη Ζιαγόριανη και Θεοδόσιος Αζητσαίος από τη Ζήτσα (1862 και 1869¹¹⁹⁰), Παπαζήσης από τη

1182. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

1183. *Κώδηξ Χλωμού*, Β, 1922, 69. («Από τας αρχάς δε του 1900, λειτούργησε και Παρθεναγωγείον, κατά τρεις περιόδους, μέχρι σήμερα. Αι δε υπηρεσίαι του ήσαν άφθονοι και καλά. Τα κοράσια ήδη, εκτός των μαθημάτων των, έμαθον παρά της διδασκαλίσης των και διάφορα εργόχειρα, και τον τρόπον του κόπτειν και ράπτειν»)

1184. *Κώδηξ Χλωμού*, Β, 1922, 29.

1185. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 56.

1186. ΑΜΙ, φάκ. Α-Β, *Σχολεία Βορείου Ηπείρου*.

1187. Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 275.

1188. *Ο. π.*, σελ. 292.

1189. Στους διδασκάλους που δεν αναγράφεται ο τόπος γέννησης, κατάγονταν από τη Σωπική.

1190. «Σε θύμηση γραμμένη στις 20 Απρίλη 1786 στην εκκλησία του Αη Νικόλα της Σέλιανης, απ' όπου την ξεσήκωσε ο Π. Πουλίτσας και τη δημοσίευσε στην Επετηρίδα Βυζαντινών Σπουδών το 1928, που αναφέρει: «1786, απρίλης 20. Στον καιρό που ήρθε το παιδί του παπαδήμα και λειτούργησε με τον παπά Γιάννη Γκόζια και το παιδί του παπαδήμα Ευθύμιος τότε ήτανε και ιεροδιάκονος και δάσκαλος στη Σωπική», «Τον καιρό όντας ήτον ο Διδάσκαλος Λάζαρος Πρώτο παππάς από χωρίον ζιαγόριανη και εμάθενε τα παιδιά γράμματα κι λογαριασμούς», έγραφε στην 1 του Φλεβάρη του 1862 ο Χρήστος Μπούσιος. Κι ο Γιάννης Γεωρβασίλης, στις 28 Σεπτέμβρη 1869: «τον καιρόν όντας ήταν ο Διδάσκαλος Θεοδόσιος από το χωριό Ζήτσα και εμάθενε τα παιδιά της χώρας γράμματα και λογαριασμούς. Και εγώ ο ηοάννης εις τον Λάζαρον και Θεοδόσιον εσπούδαξα γράμματα» – Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 222-223.

Δρόβιανη, Ιερεμίας, ιερομόναχος από τη Μέγγουλη, Τάκης Γκοντές, Νικόλαος Μαργαρίτης, Βαγγέλης Παγούνης, Βασίλης Μπούσιος, Αντρέας Θυμογιάννης, Γ. Σιουτερίκης, Κωνσταντίνος Δημητριάδης, Κωνσταντίνος Ζέρης, παπα Πάνος Ρούσης, Ηλίας Καραγιάννης, Μπράγκο Μερτζάνης, Νικόλας Τσέβης, Κοντογούνης,¹¹⁹¹ Λεωνίδας Βασιλειάδης, Κωνσταντίνος Βασιλειάδης από την Πολίτσανη, Αθανάσιος Οικονομίδης κ.ά.¹¹⁹²

β) Σε κοινότητες και σε οικισμούς ευρύτερων περιοχών: Στο τμήμα Πωγωνίου και στα Μικτά Σχολεία στη Πολίτσανη, στις Σκωριάδες (και στις Ποντικάδες ή Ποντικάδες του Νομού Ιωαννίνων σήμερα) φοιτούσαν 220 μαθητές κατά το σχολικό έτος 1873-1874.¹¹⁹³

Περίωνυμα σχολεία:

α) Αρρεναγωγείο Πολίτσας (Αρρεναγωγείο, Δημοτικό Σχολείο ή Δημοτική Σχολή, Ελληνικό Σχολείο ή Ελληνική Σχολή)

Το 1866 με την οικονομική στήριξη των κατοίκων της Πολίτσας άρχισε η ανέγερση του νέου κτιρίου του Αρρεναγωγείου Πολίτσας και ολοκληρώθηκε το 1868.

Αρχικά και μέχρι το 1881, στο Αρρεναγωγείο δίδασκαν απλοί γραμματοδιδάσκαλοι. Στη συνέχεια όμως, δίδαξαν απόφοιτοι των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου και άλλων ανώτερων Σχολών.

Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 το Αρρεναγωγείο λειτουργούσε με τάξεις Δημοτικού Σχολείου ή Σχολής και Ελληνικού Σχολείου ή Σχολής, συνολικά με δυο διδασκάλους και 50 μαθητές.¹¹⁹⁴

Κατά το σχολικό έτος 1900-1901 διευθυντής στο Αρρεναγωγείο ήταν ο διδάσκαλος Αντώνιος Παπαρησιτίδης.

Το 1902 το Αρρεναγωγείο με τις δυο Σχολές του (Δημοτική – Ελληνική) συγχωνεύτηκε με την Αστική Σχολή Πολίτσας, στα πλαίσια της οποίας έκτοτε και δραστηριοποιήθηκε.¹¹⁹⁵

β) Παρθενγωγείο Πολίτσας

Η ελληνική παιδεία στην Πολίτσανη είχε φιλελεύθερο και προοδευτικό χαρακτήρα και κάλυπτε όχι μόνο την εκπαίδευση των αγοριών, αλλά και των κοριτσιών, αφού ιδρύθηκε με πρωτοβουλία του Κ. Τσελίκη και με την παραίνεση του Μητροπολίτη Δρυινοπόλεως Ματθαίου¹¹⁹⁶ και Παρθενγωγείο το 1874, από τα πρώτα στην ευρύτερη περιοχή.

Τα εγκαίνια του Παρθενγωγείου Πολίτσας πραγματοποιήθηκαν στις 6 Οκτωβρίου του 1874 μέσα σε πάνδημη συμμετοχή και πανηγυρικούς λόγους από τον ιεράρχη Αργυροκάστρου και τη διευθύντρια Αθανασία Καλαφάτου:

Ο Μητροπολίτης Ματθαίος κατά τη θεία λειτουργία, απευθυνόμενος στο εκκλησίασμα: *«Ωμίλησεν επί τρία τέταρτα της ώρας, αναπτύξας υφ' όλης τας απόψεις την αναγκαίαν της γυναικός εκπαίδευσιν καταδείξας επί τέλους ότι, εκπαίδευσιν λέγων, δεν εννοεί ούτε τον φευδοπολιτισμόν, ούτε τον φραγκισμόν, ούτε την μεταποίησιν των εθνικών φορεμάτων, ούτε την κατάργησιν των αθών και απλοϊκών ηθών και εθίμων, αλλά την καλλιέργειαν των αγνών ψυχών των φερεπόντων Ηπειρωτίδων, ου μόνον επί αγνεία και ευσεβεία, άλλα και επί φυσική ευφυΐα διακρινομένων και ότι τοιαύτη εκπαίδευσις ου μόνον θέλει τας αναδείξει αληθώς*

1191. Ημερολόγιον Ηπειρωτικός Αστήρ, 1904.

1192. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 223-224.

1193. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 135.

1194. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

1195. Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 276.

1196. *Ο. π.*, 279.

οικοδεσποίνας, αλλ' έτι μάλλον τλησιπόνους κατά την απουσίαν των φιλάτων συζύγων, προς ους αμέσως και ουχί εμμέσως δύναται να γράφωσιν απάσας τας οικογενειακάς αυτών ανάγκας».¹¹⁹⁷

Η διευθύντρια Αναστασία Καλαφάτου, εκφωνώντας τον πανηγυρικό της ημέρας στα εγκαίνια του εκπαιδευτηρίου και απευθυνόμενη στο Μητροπολίτη και το ακροατήριο τόνισε με τη σειρά της και αυτή την αξία της εκπαίδευσης και συγκεκριμένα των γυναικών¹¹⁹⁸ (παρακάτω, *περιώνυμοι διδάσκαλοι – Αναστασία Καλαφάτου*, όπου και μέρος του λόγου της).

Το Παρθεναγωγείο Πολίτσανης εξελίχθηκε σε πολυδύναμο εκπαιδευτήριο και μακροημέρευσε με την αθρόα οικονομική συνεισφορά, τόσο των κατοίκων της κοινότητας και της τοπικής εκκλησίας, όσο και των απόδημων τέκνων της.¹¹⁹⁹ Λειτουργήσε ως αυτοδύναμη εκπαιδευτική μονάδα από την ίδρυσή του το 1874 μέχρι το 1913 και στη συνέχεια συγχωνεύτηκε με την Αστική Σχολή Πολίτσανης. Περιλάμβανε, συνήθως, 4 τάξεις Δημοτικού Σχολείου και δίδασκαν σ' αυτό δυο διδασκάλισσες. Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 στο Παρθεναγωγείο μια διδασκάλισσα δίδασκε σε 30 μαθήτριες.¹²⁰⁰ Κατά το 1878 λειτούργησε στο διδακτήριο του Παρθεναγωγείου και Υφαντήριο για την χειροτεχνική εκπαίδευση των μαθητριών, η διάρκειά του όμως δε διήρκεσε για πολύ.

Μετά την πρώτη διευθύντρια (την Αναστασία Καλαφάτου) που υπηρέτησε τρία συνεχόμενα σχολικά έτη, αντίστοιχα καθήκοντα διεύθυνσης ανέλαβαν η Ειρήνη Σεπετά από τα Ιωάννινα και η Αναστασία Β. Λιάμπη από την Πολίτσανη.¹²⁰¹ Οι διευθύντριες του Παρθεναγωγείου υπήρξαν δημιουργικές και δραστήριες και κυρίως η Αναστασία Β. Λιάμπη, η οποία ανέδειξε το εκπαιδευτήριο και οργάνωσε θαυμάσιες εκδηλώσεις και επιτυχείς εξετάσεις.¹²⁰²

γ) Αστική Σχολή Πολίτσανης

Η Αστική Σχολή Πολίτσανης βιβλιογραφικά εμφανίζεται το 1902 με διευθυντή το διδάσκαλο Ηλία Σίμη, χρονιά κατά την οποία συγχωνεύτηκε σ' αυτή το Αρρεναγωγείο Πολίτσανης με τις δυο Σχολές του (Δημοτική – Ελληνική).¹²⁰³

Η Αστική Σχολή συνεστήθη κατά το πρότυπο της Ζωσιμαίας Σχολής των Ιωαννίνων και απαρτιζόταν από τέσσερις προκαταρτικές τάξεις και τρεις ανώτερες τάξεις, με έμφαση κυρίως στη γλωσσική διδασκαλία.

Το 1902 διευθυντής της Σχολής ήταν ο διδάσκαλος Ηλίας Σίμης¹²⁰⁴ και στα χρόνια 1903-1904 ο διδάσκαλος Αθανάσιος Πάλλας.¹²⁰⁵ Στα 1904 οι μαθητές στις κατώτερες τάξεις του Αρρεναγωγείου ήταν 150, λειτουργούσε δε και νηπιακό τμήμα. Την ίδια χρονιά ο διευθυντής Αθ. Πάλλας, απόφοιτος της Ελληνικής Σχολής Πολίτσανης, είχε ως βοηθό του τον Πολιτσανίτη υποδιδάσκαλο Σπ. Κίτσο, απόφοιτο της Αλληλοδιδασκτικής Σχολής Πολίτσανης.

Στα 1904 ο ανταποκριτής του «Ταχυδρόμου» επεσήμανε την ανάγκη να τοποθετηθούν στη Σχολή τρεις διδάσκαλοι, αφού ο ένας που υπήρχε δεν επαρκούσε για να διδάσκει σε 150 μαθητές των τεσσάρων τάξεων: «*Το άτοπον θα εξέλιπεν αν η νέα εφορεία εις το συμφέρον της σχολής αποβλέπουσα και δια το παρόν σχολικόν έτος, προσελάμβανε προσωπικόν εκ τριών διδασκάλων απαρτιζόμενον, αφού, ως ο της τέως εφορείας σχολικός του διαρρεύσαντος έτους απολογισμός, δεικνύει αρκετούς πόρους*».¹²⁰⁶

Στα 1905 οι τάξεις του Αρρεναγωγείου έγιναν τέσσερις με περισσότερους από 120 μαθητές και διευθυντής τοποθετήθηκε ο Βασ. Ζιούστης, απόφοιτος του Λυκείου Χρ.

1197. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 1229, 12 Οκτωβρίου 1874.

1198. *Ο. π.*, αρ. φ. 1229, 12 Οκτωβρίου 1874.

1199. *Φωνή της Ηπείρου*, Εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 558, 16 Ιανουαρίου 1904, Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 328.

1200. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

1201. Λέκκας Α.Π., *Η Πολίτσανη*, 88.

1202. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως αρ. φ. 1244 του 1902, 1531 του 1903, 2413 του 1906.

1203. Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 276.

1204. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως, αρ. φ. 1239 του 1902.

1205. *Ο. π.*, αρ. φ. 1531 του 1903, 1818 του 1904.

1206. *Ο. π.*, αρ. φ. 1932 του 1904.

Χατζηχρήστου. Στα 1906 όμως οι τάξεις έγιναν και πάλι εφτά και οι διδάσκαλοι, με την πρόσληψη νέου, ανέρχονταν σε τρεις.

Το 1907 τοποθετήθηκε ως νέος διευθυντής στην Αστική Σχολή ο Χρ. Γκιόλμας, ενώ το διδακτήριο υπέστη και μια αναγκαία επισκευή.

Γύρω στα 1912 και για μικρό χρονικό διάστημα διευθυντής διετέλεσε ο διδάσκαλος Μιλτιάδης Αθ. Οικονομίδης.¹²⁰⁷

Το 1913 συγχωνεύτηκε με την Αστική Σχολή Πολίτσανης και το Παρθεναγωγείο Πολίτσανης, το οποίο λειτουργούσε ως αυτοδύναμη εκπαιδευτική μονάδα από την ίδρυσή του το 1874 μέχρι το 1913.¹²⁰⁸

Πριν από τη συγχώνευση του Παρθεναγωγείου (το 1913) στην Αστική Σχολή σε διάφορα σχολικά έτη δίδαξαν οι διδάσκαλοι: Παπανικόλας Βέλλιος από την Πολίτσανη, Χρ. Γκιόλμας, Δημήτριος Δάλλας, Κωνσταντίνος Δημητριάδης, Χαρ. Ζήκος ή Ζηκόπουλος, Βασίλειος Ζούστης, Νικόλαος Ζωίδης, Αναστάσιος Ιασονίδης από την Πολίτσανη, Σπύρος Κίτσος από την Πολίτσανη, Κωνσταντίνος Κόντης, Ιωάννης Λέβανης, Σπύρος Μάντζαρης από την Πολίτσανη, Οικονόμος Μαργαρίτης, Ευάγγελος Παγούνης, Αθανάσιος Πάλλας, Πέτρος Παπακώστας από την Πολίτσανη, Ιωάννης Πατσάνης ή Κωτσολένης από την Πολίτσανη, Ηλίας Σέμης και Δημήτριος Σίγγελος.¹²⁰⁹

Η Λειτουργία της ενιαίας Αστικής Σχολής Πολίτσανης και του συγχωνευμένου Αρρεναγωγείου (από το 1902) και Παρθεναγωγείου (από το 1913) ήταν μεθοδική και οργανωμένη και συνέβαλλε σημαντικά στην εκπαίδευση των νέων της ευρύτερης περιοχής. Εξάλλου, η στάθμη των σπουδών της Σχολής και η παραγόμενη παιδεία της ήταν αναγνωρισμένη με την εγγραφή των αποφοίτων της σε ανώτερες σχολές της Κωνσταντινούπολης χωρίς εξετάσεις και αποτυπώθηκε και στις εξαμηνιαίες και ετήσιες εξετάσεις της και κυρίως του Αρρεναγωγείου.¹²¹⁰

δ) Σχολείο Σχωριάδων

Με τη συνεισφορά της Αδελφότητας «Η Γέννηση της Θεοτόκου» των απόδημων Σχωριαδιδών στην Κωνσταντινούπολη κτίστηκε στις Σχωριάδες το 1856 για το Σχολείο επιβλητικό κτίριο.¹²¹¹ Μετά το 1860 το Σχολείο των Σχωριάδων διαιρέθηκε σε δυο τμήματα: του Δημοτικού Σχολείου και του Ελληνικού Σχολείου.¹²¹² Κατά το σχολικό έτος 1898-1899 το Δημοτικό και το Ελληνικό Σχολείο λειτουργούσαν με 60 μαθητές και 2 διδασκάλους (συνολικά).¹²¹³

Το Σχολείο εμπλουτίστηκε με νέα διδακτικά προγράμματα με βάση τον προγραμματισμό του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, στο οποίο συμμετείχαν ως μέλη και 9 απόδημοι από τις Σχωριάδες (1871),¹²¹⁴ και με νέο σχολικό και διδακτικό υλικό,¹²¹⁵ ενώ αρκετά αργότερα και με βάση τον προγραμματισμό της μητρόπολης Αργυροκάστρου.¹²¹⁶

1207. Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 332.

1208. *Ο. π.*, 280.

1209. Λέκκας Α.Π., *Η Πολίτσανη*, 92.

1210. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως αρ. φ. 1239 του 1902, 1401 του 1903, 1531 του 1903, 1818 του 1904, 2109 του 1905.

1211. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 51, 117.

1212. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 47.

1213. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5,21,26-1 και 1,22-6-1901).

1214. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 290.

1215. Σύμφωνα με τον *Κώδικα της εκκλησίας Χλωμού*, το Σχολείο των Σχωριάδων εμπλουτίστηκε με πίνακες και θρανία καθώς και με παραστατικούς πίνακες με τα γεγονότα της Αγίας Γραφής και με αντίστοιχους πίνακες ζωολογίας και φυτολογίας.

1216. Κανονισμός Μητροπόλεως Αργυροκάστρου, 1912, 18-22.

ε) Δημοτικό Σχολείο Σωπίκης

Το Δημοτικό Σχολείο Σωπίκης φαίνεται να λειτουργούσε «άτυπα» από το σχολικό έτος 1898-1899,¹²¹⁷ ως το βασικό σχολείο στο οποίο «έμαθαν τα πρώτα γράμματά τους» περιώνυμοι διδάσκαλοι και μαθητές στα παιδικά τους χρόνια. Όμως, ως συγκεκριμένο εκπαιδευτήριο, εμφανίζεται γύρω στα 1904, οπότε και αποπερατώνονταν το διδακτήριο του Δημοτικού Σχολείου Σωπίκης, αφού για το σκοπό αυτό το «Ίδρυμα Μελά» των Αθηνών χορηγούσε το σχετικό χρηματικό ποσό.

Υπάρχουν όμως και πληροφορίες πως το νέο διδακτήριο άρχισε να οικοδομείται με δαπάνες των κατοίκων το 1909 και να τελειώνει το 1911 και ότι χρειάστηκαν 15 χρόνια για την αποπεράτωσή του.¹²¹⁸

Το Μάρτιο του 1914 στο Δημοτικό Σχολείο δίδασκε ο συντοπίτης διδάσκαλος Κωνσταντίνος Ζώης και η δημοδιδασκάλισσα Κασσάντρα Μπάσια από τα Ιωάννινα.¹²¹⁹

Περιώνυμοι διδάσκαλοι

α) Βασιλείου Πέτρος

Ο Πέτρος Βασιλείου γεννήθηκε στο Λάμποβο και δίδαξε στη Δημοτική Σχολή του Χλωμού μετά το 1885.

Αποτελούσε τον ιδανικό – κλασικό διδάσκαλο: με «αρτίαν μόρφωσιν», με «την προς τα θεία ευσέβειαν» και με τη γενικότερη σχολική και κοινωνική προσφορά: «*Ιδιαιτέρας μνήμης άξιος είνε ο αείμνηστος Πέτρος Βασιλείου εκ Λαμπόβου, κατά το 1855 και εφεξής ου μόνον διά την αρτίαν μόρφωσίν του και την προς τα θεία ευσέβειαν, ην διά παντός τρόπον προσεπάθει να εμφυτεύση εις τας αθάνας ψυχάς, των υπ' αυτού διδασκομένων μαθητών, αλλά και διότι την ιδίαν περί πίστεως διδασκαλίαν του, ηννόει να γενικεύση και προς τους γονείς, χρησιμεύων ούτω, ου μόνον ως διδάσκαλος εν τη Σχολή, αλλά και τη κοινωνία.*

Εκτός δε των μαθημάτων, εδίδασκε τους μαθητάς και την αγάπην προς την εργασίαν και την καλαισθησίαν. Επί τούτω, ο ίδιος ανέλαβε τη βοήθεια των μαθητών, και έσκαψε κυκλικώς εντός του περιβάλλου της Εκκλησίας και εφύτευσε εκεί μικρά φυτά κυπαρίσσω. Εκάστου δε εκ των 60-80 τούτων φυτών την επιμέλειαν και το πότισμα ανέθεσε εις δυο μαθητάς. Αι κυπάρισσοι ηυξήθησαν συν τω χρόνω, ο δε νυν δι' αυτών στολισμός του περιβάλλου της Εκκλησίας αποτελεί μνήμην αγήρην του μεταστάντος διδασκάλου Χλωμού.

*Αλλά και οι εκ των χειρών του εξελθόντες μαθηταί ανεδείχθησαν εις τον μετά ταύτα βίον των, οι καλλίτεροι πατριώται».*¹²²⁰

1217. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901).

1218. «*Το χωριό ανέλαβε και το βαρύ φορτίο για την οικοδόμηση του νέου σχολικού κτιρίου, σε αντικατάσταση του παλιού, χαμηλού, θαμπού σκολειού, με μια πόρτα αγιδωτή και με μικρά καγκελόφραχτα παράθυρα, αγιδωτά κι αυτά, οικοδομημένου στα δεξιά της Κεντρικής Εκκλησίας. Ενός χτιρίου που θα ικανοποιούσε όσο το δυνατό καλύτερα, πιο άνετα, τις ανάγκες του χωριού. Στο "ιστορικό του χωριού" αναφέρεται πως, σύμφωνα με τον Νικόλαο Μυστακίδη, η οικοδόμηση του νέου σχολικού χτιρίου άρχισε στα 1909 και τελείωσε στα 1911. Μα είναι φανερό πως ο Μυστακίδης κάνει λάθος. Σε θύμησή του, ο παπά Νικόλας Χρόνης σημειώνει ότι το σχολείο «εθεμελιώθη εις το χοροστάσι, 1911, Οκτωβρίου 8». Και χρειάστηκαν κάπου 15 χρόνια πολύκοπης, πολύπλευρης δουλειάς να αποπερατωθεί. Έδωσαν ό,τι μπόρεσαν οι χωριανοί, προπαντός οι ξενιτεμένοι. 500 ναπολεόνια ανήκουνε στο κληροδότημα του ευεργέτη Βασίλη Μελά, από την Πογδόριανη. Και χρόνο με το χρόνο το χτίριο έριχνε μπόι εκεί πάνω από την εκκλησία και το χοροστάσι. Τέσσερις ευρύχωρες αίθουσες, στη σειρά, χωρισμένες με παραβάν, που άμα χρειαστεί, (σε διάφορες εκδηλώσεις, σε συγκεντρώσεις), ανοίγουνε και οι τέσσερις γίνονται μια. Μπροστά ο στενόμακρος διάδρομος που κι αυτός καταλήγει σε δυο άλλες αίθουσες μικρότερες, που η μια χρησιμοποιείται για γραφείο. Όλες ψηλές, με μεγάλα παράθυρα, ολόφωτες» – Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 53 και 225-226.*

1219. *Ο. π.*, 220 (φωτογραφία - Σωπική, 25 Μαρτίου 1914).

1220. *Κώδηξ Χλωμού, Β*, 1922, 29.

β) Δημητριάδης Κωνσταντίνος

Ο Κωνσταντίνος Δημητριάδης γεννήθηκε το 1864 στη Σωπική, όπου τελείωσε και το Δημοτικό Σχολείο. Τις σπουδές του ολοκλήρωσε στα Κεστοράτεια Διδασκαλεία Αργυροκάστρου.

Ως διδάσκαλος για 42 χρόνια δίδαξε στο Δελβινάκι, στη Σωπική, στην Πολίτσανη, στο Αργυροκάστρο, στη Βήσσανη και στο Πλαίσιο και το Λιόπεσι Φιλιατών.

Πέθανε το 1928.¹²²¹

γ) Καλαφάτου Αναστασία

Η Αναστασία Καλαφάτου ήταν η πρώτη διευθύντρια του Παρθεναγωγείου Πολίτσανης, στο οποίο υπηρέτησε για τρεις συνεχόμενες σχολικές χρονιές, από τη χρονιά της ίδρυσής του (1874) και μετά.¹²²²

Η Αναστασία Καλαφάτου παρουσίασε αξιόλογο διδακτικό και διευθυντικό έργο και ήταν υπέρμαχη της εκπαίδευσης των γυναικών, θέση και άποψη την οποία τόνισε από την πρώτη στιγμή της ανάληψης των καθηκόντων της με τον πανηγυρικό λόγο που εκφώνησε κατά τα εγκαίνια του Παρθεναγωγείου Πολίτσανης στις 6 Οκτωβρίου του 1874 παρουσία του Μητροπολίτη Δρυινουπόλεως Ματθαίου.¹²²³

δ) Καραγιάννης Ηλίας

Ο Ηλίας Καραγιάννης γεννήθηκε το 1885 στη Σωπική, όπου και έμαθε τα πρώτα γράμματα στο Δημοτικό Σχολείο. Το Γυμνάσιο το τελείωσε στη Ζωσιμαία Σχολή των Ιωαννίνων.

Νεαρότατος διορίστηκε κοινοτικός διδάσκαλος στο Χλωμό, όπου και δίδαξε για τρία χρόνια. Στη συνέχεια όμως σπούδασε στη Μαράσλειο Παιδαγωγική Ακαδημία στην Αθήνα και μετά την αποφοίτησή του το 1917 διορίστηκε διδάσκαλος στη Σαγιάδα της Θεσπρωτίας και στη συνέχεια στη κοινότητα Μπαουσιούς των Ιωαννίνων.

Μετά το 1919 στάλθηκε μαζί με άλλους εκπαιδευτικούς από το ελληνικό κράτος για να υπηρετήσει την ελληνική εκπαίδευση στη Βόρεια Ήπειρο. Δίδαξε σε διάφορα σχολεία, στα χρόνια δε 1935-1940 ανέλαβε και τα καθήκοντα του Γενικού Επιθεωρητού των Σχολείων της επαρχίας Πωγωνίου. Στα γεγονότα του 1934 με τα σχέδια των Αλβανών για την κατάργηση της

1221. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 52-53.

1222. Ζώτος Μ.- Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 279.

1223. «Σεβασμιώτατε Δέσποτα, Φιλόμουσος ομήγυρις – Υπερβαλλούσης χαράς έμπλεος τυγχάνω σήμερον διότι κατ' αυτήν την ημέραν διεπιστεύομαι την ηθικήν και διανοητικήν μόρφωσιν των υμετέρων νεανίδων. Ως διδάσκαλος δ' αυτών την έδραν ταύτην αναβαίνουσα σήμερον, καθήκον μου απαραίτητον θεωρώ, ίνα δεηθώ εν πρώτοις του Υψίστου, όπως με διατήρηση υγιή και με ενισχύη εις το έργον, εις ο εκλήθην, ακολούθως δε ευχαριστήσω άπαντας υμάς, διότι δια της εντίμου υμών ψήφου ωρίσθην εγώ να εξυπηρετήσω την υμετέραν πατρίδα, μορφούσα ηθικώς τε και διανοητικώς τας εις εμέ διαπιστευομένας νεάνιδας, και τελευταίον συγχαρώ αυτάς εγκαρδίως, διότι έτυχον φιλομούσων πατέρων, την ανάπτυξιν αυτών δραστηρίως επιθυμούντων. Προ πολλών ετών, φιλόμουσοι κύριοι, παρεγνωρίζετο η αξία της γυναικός εν τη κοινωνία, και ούτε μικράς παιδείας ηξίουσαν αυτήν οι άνδρες, ως νομίζοντες κάπως περιττήν την ανάπτυξιν αυτής, ως μη κατεχούσης πολιτικήν τινα θέσιν ή μη αποδημούσης εις την αλλοδαπήν, όπως οι άνδρες, προς απόκτησιν περιουσίας. Και όπως αυτοί ούτοι οι άνδρες συνείδον ότι τούτο ήτο ιδέα λίαν εσφαλμένη, και ότι η αποστολή της γυναικός εις την κοινωνίαν είναι μεγάλη, καθώς αυτά τα πράγματα καθ' εκάστην διδάσκουσιν υμάς καθότι αναμφισβητήτως, εκεί πλείονες υπάρχουν άνδρες χρηστοί και ενάρετοι, άνδρες ευσεβείς και δίκαιοι ένθα αι αναθρέψασαι αυτούς μητέρες, πεπαιδευμέναι ούσαι, επαιδαγωγήσαν αυτούς εν ευσεβεία και αρετή δούσαι εαυτάς τούτοις τύπον και υπογραμμόν εις το μμείσθαι αυτάς...Περαιούσα δε την μικράν μου ομιλίαν, εύχομαι ίνα επί της διδασκαλίας μου γίνωσι καρποί καλοί, και αι μαθητιώσαι νεάνιδες, εξ ων θέλει πηγάσει η ευδαιμονία της ημετέρας κοινωνίας αναπτυχθώσι την τε διάνοιαν και καρδίαν, ίνα γενόμεναι καλάι μητέρες, αναθρέψωσι τα τέκνα αυτών ορθώς και χριστιανικώς, τούθ' όπερ και αι κοινωνίαί ειλικρινώς επιθυμούσι και ο Υψιστος αδιαλείπτως απαιτεί. Γένουτο» – *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 1229, 12 Οκτωβρίου 1874' πρβλ και Λέκκας Α.Π., *Η Πολίτσανη*, 88-91, όπου και όλος ο πανηγυρικός λόγος – ομιλία της διευθύντριας Αναστασίας Καλαφάτου.

ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού των Ελλήνων στη Βόρεια Ήπειρο, ο Ηλίας Καραγιάννης σήκωσε στους ώμους του την ελληνικότητα της περιοχής, με αποτέλεσμα να διωχθεί και να φυλακιστεί από τις αλβανικές αρχές. Μετά όμως την καταδίκη της αλβανικής κυβέρνησης από την Κοινωνία των Εθνών, ο Ηλίας Καραγιάννης αποφυλακίστηκε και ανέλαβε τη διεύθυνση του Δημοτικού Σχολείου της Σωπικής, όπου και υπηρέτησε μέχρι το 1940. Μετά δε την πυρπόληση της Σωπικής από τους Γερμανούς μετεγκαταστάθηκε στα Ιωάννινα.

Πέθανε στα Ιωάννινα το 1963.¹²²⁴

ε) Λέκκας Παναγιώτης

Ο Παναγιώτης Λέκκας γεννήθηκε στην Πολίτσανη το 1883, όπου και έμαθε τα πρώτα του γράμματα.

Στη συνέχεια φοίτησε για τρία περίπου χρόνια στη Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Κωνσταντινούπολη, διέκοψε όμως τις σπουδές του και γύρισε στην Πολίτσανη όπου και εντάχθηκε στις εμπορικές εργασίες του πατέρα του.

Ο Παναγιώτης Λέκκας με το ανήσυχο και φιλοπρόοδο πνεύμα του συνέτεινε σημαντικά στα πνευματικά, στα εκπαιδευτικά και στα αγωνιστικά και πολιτικά δρώμενα της περιοχής του: Μαζί με το συντοπίτη του Μιλτιάδη Οικονόμο (παρακάτω) εξέδωσαν το αξιόλογο περιοδικό σύγγραμμα «Ήπειρωτικό Ημερολόγιο», το οποίο μας διέσωσε πολύτιμες ιστορικές πληροφορίες για την εποχή του. Συμμετείχε στον Αυτονομιστικό Αγώνα του 1914. Με το διορισμό του ως διδάσκαλος από το Μητροπολίτη Δρυινοπούλεως Βασίλειο προσέφερε σημαντικές εκπαιδευτικές υπηρεσίες, αρχικά στη Ζαγοριά και αργότερα στην Πολίτσανη ως διευθυντής του Δημοτικού Σχολείου. Κατά το Βορειοηπειρωτικό Αγώνα συνεργάστηκε στενά με το Γρηγόριο Κιτσάκη και το Βασίλειο Σαχίνη (παραπάνω, *περιώνυμοι μαθητές*) και το Ελληνικό Υποπροξενείο του Αργυροκάστρου` συνεργασίες, οι οποίες τον οδήγησαν μαζί με τους συντρόφους του σε φυλακίσεις και εξορίες.

Αποσύρθηκε από τον πολυτάραχο βίο του στην Αθήνα, όπου και πέθανε το 1964.¹²²⁵

στ) Λιάμπη Β. Αναστασία

Η Αναστασία Β. Λιάμπη γεννήθηκε στην Πολίτσανη, όπου έμαθε και τα πρώτα της γράμματα. Στη συνέχεια, συνεχίζοντας τις σπουδές της, αποφοίτησε από το Ζωγράφειο Παρθεναγωγείο της Κωνσταντινούπολης.

Αμέσως επέστρεψε στη γενέτειρά της και διορίστηκε διδασκάλισσα στο Παρθεναγωγείο Πολίτσανης, όπου και υπηρέτησε παράλληλα και ως διευθύντρια από το 1893 και για πάνω από 15 συνεχόμενα χρόνια.¹²²⁶

Η Αναστασία Β. Λιάμπη υπήρξε η πλέον δραστήρια διευθύντρια του Παρθεναγωγείου Πολίτσανης και έμεινε γνωστή για τις θαυμάσιες εκδηλώσεις και τις επιτυχείς εξετάσεις που διοργάνωνε.¹²²⁷ Η επιτυχία μάλιστα των θερινών εξετάσεων του 1903 οδήγησαν τον Ανταποκριτή του «Ταχυδρόμου» (της εφημερίδας της Κωνσταντινούπολης) να ζητήσει «τον αναδιορισμό του ευόρκως εργασθέντος προσωπικού των εκπαιδευτηρίων - της διευθύντριας και των λοιπών διδασκαλισσών».¹²²⁸

ζ) Ντάλλας Γιάννης

Ο Γιάννης Ντάλλας του Βασιλείου γεννήθηκε στις Σχωριάδες γύρω στα 1858. Μετά τις βασικές του σπουδές στη γενέτειρά του αποφοίτησε από Ελληνικό Ημιγυμνάσιο στην

1224. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 55-56.

1225. Ζώτος Μ.- Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 329.

1226. *Ο. π.*, 281.

1227. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινούπολεως, αρ. φ. 1244 του 1902, 1531 του 1903, 2413 του 1906.

1228. *Ο. π.*, αρ. φ. 1531 του 1903.

Κωνσταντινούπολη και από Σχολείο που κατάρτιζε διοικητικά στελέχη, το οποίο είχε ιδρυθεί στα πλαίσια των τουρκικών μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ.

Ως δάσκαλος, ο Γιάννης Δάλλας υπηρέτησε στη Διπαλίτσα (1897-1900), στο Κακσιούς, στο Τόποβο και αλλού, ενώ δίδαξε μετά τους βαλκανικούς πολέμους και στις Σχωριάδες. Μετά το 1920 διορίστηκε ως πρώτος διευθυντής του Σχολείου των Σχωριάδων από το αλβανικό κράτος, παραδίνοντας παράλληλα και αλβανικά. Στη γενέτειρά του δε είχε οργανώσει και αξιόλογη βιβλιοθήκη.

Πέθανε στις Σχωριάδες το 1932.¹²²⁹

η) Οικονομίδης Αθανάσιος

Ο Αθανάσιος Οικονομίδης, γεννήθηκε το 1843 στη Σωπική, όπου έμαθε και τα πρώτα γράμματα.

Με υποτροφία του Μητροπολίτη Δρυινοπόλεως Ιωακείμ του Χίου (του μετέπειτα Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως) σπούδασε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, από την οποία αποφοίτησε με άριστα.

Υπηρέτησε το διδασκαλικό επάγγελμα και κατά καιρούς διηύθυνε τη Ζωγράφειο Σχολή στο Κεστοράτι, κατά την κατάθεση του θεμελίου λίθου της οποίας εκφώνησε περισπούδαστο λόγο το 1869,¹²³⁰ τη Ζάππειο Σχολή στο Λάμποβο και Σχολεία του Αργυροκάστρου.

Ο Αθανάσιος Οικονομίδης υπήρξε «άνδρας ευφυής και ευπαιδευτος»,¹²³¹ «ιδιοφυία έκτακτος ή κάλλιον μεγαλοφυία» με «κρίσιν σταθερά, αντίληψη υγιή και μνήμη απαράμιλλο»,¹²³² βαθύς γνώστης της αρχαίας και της νεότερης γραμματείας, καλλιέργησε με επιμονή την ελληνική γλώσσα, την παιδεία και «τις υψηλές ιδέες και την εκπαίδευση»¹²³³ στο βόρειο ηπειρωτικό χώρο και ασχολήθηκε με γλωσσικά και ιστορικά θέματα, εκφώνησε βαρυσήμαντους και στοχαστικούς λόγους¹²³⁴ και δημοσίευσε και μια σειρά αξιόλογων διηγημάτων.¹²³⁵

Πέθανε το 1903 στην Πολίτσανη.¹²³⁶

θ) Οικονομίδης Μιλτιάδης

Ο Μιλτιάδης Οικονομίδης του Αθανασίου γεννήθηκε στην Πολίτσανη το 1891, όπου και έμαθε τα πρώτα του γράμματα.

Αποφοίτησε από τη Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων και στη συνέχεια από τη Ροβέρτειο Αμερικανική Σχολή της Κωνσταντινούπολης.

Γύρω στα 1912, και για μικρό χρονικό διάστημα, ο Μιλτιάδης Οικονομίδης ήταν διευθυντής της Αστικής Σχολής Πολίτσανης και ευθύς αμέσως εντάχθηκε ενεργά στον Αυτονομιστικό Αγώνα του 1914 και συμμετείχε στην οργάνωση των οικονομικών υπηρεσιών της κυβέρνησης του Γεωργίου Ζωγράφου, ενώ, αργότερα, σταδιοδρόμησε μέχρι και το βαθμό του Επιθεωρητή Δημοσίων Υπολόγων και του Γενικού Διευθυντή ως ταμιακός και οικονομικός υπάλληλος.

1229. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 119-120.

1230. Οικονομίδης Α., *Λόγος*, 1869.

1231. Λαμπρίδης Ι., *Πογωνιακά*, 44, 48.

1232. Βασιλειάδης Λ., *ΗΗΑ*, 220.

1233. *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 1984 («Ο Αθανάσιος Οικονομίδης πιστεύει ότι η προσέγγιση του ιδανικού συντελείται με τον αγώνα, με τη σωματική και ψυχική γυμναστική και προτείνει ως μέσο για την ψυχική ανάπτυξη τις υψηλές ιδέες και την εκπαίδευση» – Κίτσος Κ.Ι.).

1234. Σε λόγο του το 1876 τόνιζε χαρακτηριστικά: «*Ίνα αφομοιωθεί τις προς τον Θεόν ανάγκη όπως προηγουμένως γένηται θεός` και ίνα γένηται θεός, ανάγκη όπως προηγουμένως καταστεί άνθρωπος*» – Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 223.

1235. «Ο βρυκόλακας», «Η δολοφονία των τριών ιερέων της Σωπικής» και ένα ιστορικό διήγημα – *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, 1914' Ζώτος Μ.- Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 318.

1236. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 50-52, 223.

Ο Μιλτιάδης Οικονομίδης δραστηριοποιήθηκε έντονα στην έρευνα και τη συγγραφή: Μαζί με το συντοπίτη του Παναγιώτη Λέκκα εξέδωσαν το περιοδικό «Ηπειρωτικό Ημερολόγιο» με πλούσια ύλη για τη λαογραφία, την ιστορία και τη λογοτεχνία της Ηπείρου, το οποίο εμφανίστηκε με τον πρώτο τόμο του το 1911. Το συγγραφικό του δε έργο είναι πολύπλευρο και αξιόλογο, με εκδόσεις γύρω από την οικονομία («*Δημόσιον Λογιστικόν*», 1933), την ιστορία («*Ηπειρωτικά*», 1938 – «*Άνθρωποι από τη Βόρειο Ήπειρο*», 1945) και τη λογοτεχνία (ηθογραφικό διήγημα, ευθυμογράφημα).

Πέθανε στη Θεσσαλονίκη το 1964.¹²³⁷

ι) Οικονομίδης Χαράλαμπος

Ο Χαράλαμπος Οικονομίδης του Αθανασίου Κονόμου ή Κωνσταντούλα (σύμφωνα με το πατρογονικό του επώνυμο), γνωστός και ως Παπα Χαράλαμπος Κονόμος, γεννήθηκε στις Σχωριάδες γύρω στα 1858. Διακρινόταν για τις λαμπρές σπουδές, την παιδεία και τη φιλομάθειά του, κατείχε δε μια από τις σημαντικότερες βιβλιοθήκες της εποχής του.

Τα πρώτα γράμματα τα έμαθε στα σχολεία της γενέτειράς του. Στη συνέχεια σπούδασε στη Ζωσιμαία Σχολή των Ιωαννίνων και ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, από την οποία αποφοίτησε το 1878.

Το 1878 τοποθετήθηκε ως διδάσκαλος στις Σχωριάδες, όπου και δίδαξε μέχρι το 1884 με παράλληλη διδασκαλία στο Κάτω Λάμποβο, στο Μέγγουλι, στη Βήσανη κ.α. Στη συνέχεια, στα χρόνια 1884-1902, δίδαξε στο Κεντρικό Σχολείο της Δρόβιανης. Επανήλθε στις Σχωριάδες, όπου και δίδαξε στα χρόνια 1903-1913, εκεί δε χρίστηκε και ιερέας, σύμφωνα με τη συνήθεια της εποχής εκείνης. Σε σύντομα χρονικά διαστήματα δίδαξε και σε σχολεία κοντινών κοινοτήτων (όπως στο σχολείο της Σούχα).

Πέθανε στο Λιμπάχοβο το 1941.¹²³⁸

ια) Παπαχρήστου Αντώνιος

Ο Αντώνιος Παπαχρήστου του Παπά Χρήστου Καλύβα γεννήθηκε στις Σχωριάδες γύρω στα 1854. Μετά τις βασικές του σπουδές στη γενέτειρά του συνέχισε τις σπουδές του σε Ελληνικό Γυμνάσιο στην Κωνσταντινούπολη και μετά από χρόνια και στο Βουκουρέστι.

Ως δάσκαλος, ο Αντώνιος Παπαχρήστου υπηρέτησε στην Πολίτσανη (1900-1901), στη Ζέη (1901-1904) και στο Κεντρικό Σχολείο Αργυροκάστρου (1905-1908), ενώ δίδαξε μετά τους βαλκανικούς πολέμους και στις Σχωριάδες.¹²³⁹

ιβ) Τσελεκίδης Μηνάς

Ο Μηνάς Τσελεκίδης του Κωνσταντίνου (με την πρωτοβουλία του οποίου, του Κωνσταντίνου, ιδρύθηκε το 1874 το Παρθεναγωγείο Πολίτσανης) γεννήθηκε στην Πολίτσανη, όπου και έμαθε τα πρώτα του γράμματα.

Νεαρός εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη,¹²⁴⁰ όπου και αποφοίτησε από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή, διορίστηκε δε αμέσως ως καθηγητής στην ελληνική συνοικία Νεοχώρι. Στη συνέχεια όμως επέστρεψε στην ιδιαίτερη πατρίδα του και εργάστηκε ως διδάσκαλος στα σχολεία της Σέπερης και του Λαμπόβου. Αργότερα, γύρω στα 1910, προσλήφθηκε γραμματέας στη Μητρόπολη Δρυινοπούλεως και συνεργάστηκε στενά με το Μητροπολίτη Βασίλειο Παπαχρήστο.

1237. Ζώτος Μ.- Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 332.

1238. Δημητρίου Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 118-119, 174.

1239. *Ο. π.*, σελ. 119.

1240. Στην Κωνσταντινούπολη, κατά τη συνήθεια της εποχής, άλλαξε το επώνυμό του από Τσελικής σε Τσελεκίδης.

Ο Βασίλειος Τσελεκίδης «πνεύμα ανήσυχο, δημιουργικό, διορατικό και ακτινοβόλο» συντέλεσε στην πνευματική και εκπαιδευτική πρόοδο του τόπου του και περιέσωσε σπουδαίες πηγές και μαρτυρίες για την ιστορία της Πολίτσας με τις περίφημες ανταποκρίσεις του προς την εφημερίδα «Ταχυδρόμος» της Κωνσταντινούπολης.¹²⁴¹

Περίωνοι μαθητές:

α) Δημητριάδης Αριστείδης

Ο Αριστείδης Δημητριάδης του Κωνσταντίνου γεννήθηκε το 1907 στη Σωπική, όπου έμαθε και τα πρώτα γράμματά του στο Δημοτικό Σχολείο.

Έλαβε πλούσια παιδεία και δραστηριοποιήθηκε στη διοίκηση δημοσίων υπηρεσιών. Σπούδασε στη Ζωσιμαία Σχολή των Ιωαννίνων και στη συνέχεια στην Ανωτάτη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών και στη Νομική Σχολή Αθηνών.

Διακρίθηκε στο διοικητικό κλάδο με την τοποθέτησή του στη θέση του Επάρχου Πωγωνίου με έδρα το Δελβινάκι και υπηρέτησε στις νομαρχίες Άρτας, Θεσπρωτίας, Κέρκυρας, Καστοριάς και Ρεθύμνου. Ανήλθε δε στα ανώτερα στρώματα της υπαλληλικής ιεραρχίας με την ανάληψη των καθηκόντων του Επιθεωρητή Νομαρχιών στην κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου των Εσωτερικών.

Πέθανε στην Αθήνα το 1994.¹²⁴²

β) Ζέρης Ηλίας

Ο Ηλίας Ζέρης του Αθανασίου γεννήθηκε το 1884 στη Σωπική, όπου και τελείωσε το Δημοτικό Σχολείο. Στη συνέχεια, αποφοίτησε από το Γυμνάσιο της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων και ακολούθως από την Ιατρική Σχολή του πανεπιστημίου Αθηνών, από την οποία και αρίστευσε.

Ο Ηλίας Ζέρης από το 1910 εξασκούσε το ιατρικό επάγγελμα στη Σωπική και στα χωριά του Πωγωνίου. Έλαβε μέρος σε όλους τους εθνικούς και απελευθερωτικούς αγώνες στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, από το 1914 μέχρι το 1934-1935 (στο ξεσηκωμό με το σχολικό ζήτημα), το 1940 και το 1945.

Για όλη του την αγωνιστική δράση διώχτηκε ανελέητα από την ανελεύθερη αλβανική εξουσία και φυλακίστηκε επανειλημμένα. Το 1957 και σε ηλικία 73 ετών του δόθηκε χάρη και επέστρεψε στη γενέτειρά του. Οι κακουχίες όμως και οι ταλαιπωρίες είχαν ήδη υποσκάψει ανεπανόρθωτα την υγεία του και δεν μπόρεσε να μακροημερεύσει.

Πέθανε στη Σωπική το 1958.¹²⁴³

γ) Ζώτος Σωκράτης

Ο Σωκράτης Ζώτος γεννήθηκε στην Πολίτσα το 1908, όπου έμαθε και τα πρώτα του γράμματα.

Από μικρός έμαθε το επάγγελμα του ράφτη δίπλα στον αδελφό του Σταύρο στο Αργυρόκαστρο, όπου γνωρίστηκε και με τον αγωνιστή Βασίλειο Σαχίνη και μπήκε στις τάξεις του Βορειοηπειρωτικού Αγώνα. Επέστρεψε και πάλι στην Πολίτσα, όπου και ασχολήθηκε στο εμπόριο με τον πατέρα του.

Ο Σωκράτης Ζώτος ήταν η ψυχή της Πολίτσας και ο πανταχού παρών με τις έντονες δραστηριότητές του για τα εκκλησιαστικά, τα κοινωνικά και τα εκπαιδευτικά πράγματα του τόπου του. Επί των ημερών του αναβίωσε το παλιό πανηγύρι τις 8^{ης} Σεπτεμβρίου (τη γιορτή

1241. Ζώτος Μ.- Γιάνναρος Χ., *Η Πολίτσα*, 325.

1242. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 53.

1243. *Ο. π.*, 53-55.

των γενεθλίων της Θεοτόκου) στην Πολίτσανη και με τις ενέργειές του δραστηριοποιήθηκαν και πάλι οι συντοπίτες του για την ενίσχυση και τη συμμετοχή τους στα κοινά του χωριού τους. Πέθανε στα Ιωάννινα το 1985.¹²⁴⁴

δ) Καλύβας Παπα-Χρήστος

Ο Παπα-Χρήστος Καλύβας του Παπα-Γιώργη γεννήθηκε στις Σχωριάδες το 1827, όπου και μαθήτευσε στα εκεί σχολεία.

Πολύ αργότερα βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου έγινε και μόνιμο μέλος του Μορφωτικού Συλλόγου των Ηπειρωτών Κωνσταντινουπόλεως από το έτος 1872-1873.

Το 1881 εκλέχτηκε ως μέλος του Ανωτάτου Συμβουλίου του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, για θέματα παιδείας και εκπαίδευσης. Το 1909 ανέλαβε και την προεδρεία της Σχολικής Επιτροπής της Μητροπόλεως Αργυροκάστρου.

Κατά τη δραστηριοποίησή του στην Κωνσταντινούπολη, επέδειξε έντονο ενδιαφέρον για τα εκπαιδευτικά πράγματα στη Βόρεια Ήπειρο και ειδικά για τα Σχολεία των Σχωριάδων.¹²⁴⁵

ε) Κονόμος Γεώργιος

Ο Γεώργιος Κονόμος του Χαράλαμπου γεννήθηκε το 1884 στις Σχωριάδες. Μαθήτευσε στο Σχολείο της γενέτειράς του και ολοκλήρωσε τις σπουδές του στη Ζωσιμαία Σχολή των Ιωαννίνων.

Γύρω στα 1918 εγκαταστάθηκε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Εκεί μπήκε στον κύκλο των λογίων και διανοουμένων της εποχής του και διακρίθηκε για τις γνώσεις και τις κοινωνικές του σχέσεις.¹²⁴⁶

στ) Κονόμος (Σακαλής) Γεώργιος

Ο Γεώργιος Κονόμος του Σπύρου, γνωστός και ως Γεώργιος Σακαλής, γεννήθηκε στις Σχωριάδες το 1861, όπου και έμαθε τα πρώτα του γράμματα.

Στη νεαρή του ηλικία βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου και δραστηριοποιήθηκε ως νομικός σύμβουλος. Μετά το 1922 μετεγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη συνεχίζοντας τις επαγγελματικές του ενασχολήσεις.

Πέθανε στη Θεσσαλονίκη το 1924.¹²⁴⁷

ζ) Μπεκιάρης Κωνσταντίνος

Ο Κωνσταντίνος Μπεκιάρης του Χρήστου γεννήθηκε στις Σχωριάδες το 1878, όπου και έμαθε τα πρώτα γράμματά του.

Αποφοίτησε από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Κωνσταντινούπολη. Αργότερα τον συναντούμε ως καθηγητή της Φιλοσοφίας στη Θεσσαλονίκη και στη συνέχεια στην Αθήνα.

Ο Κωνσταντίνος Μπεκιάρης επισκεπτόταν συχνά τη γενέτειρά του και βοηθούσε σημαντικά για την κοινωνική και την πνευματική της ανάπτυξη. Συνέγραψε δε και πραγματεία για τη γλώσσα των Σχωριάδων στα πλαίσια των γλωσσικών και λαογραφικών του εργασιών.

Πέθανε στην Αθήνα το 1945.¹²⁴⁸

1244. Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 344.

1245. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 122.

1246. *Ο. π.*, 122.

1247. *Ο. π.*, 122.

1248. *Ο. π.*, 122-123.

η) Μπεντούλης Δημήτριος

«Δημήτριος Μπεντούλης (1914-1996). Γέννημα και θρέμμα των Σχωριάδων Πωγωνίου.

Αφού περάτωσε το Ελληνικόν Σχολείον στη γενέτειρά του και το Γυμνάσιο στην Αθήνα, σπούδασε σε Θεολογική Σχολή της Ρουμανίας, όπου και μετεκπαιδεύτηκε στη Βυζαντινή Μουσική. Κατά την περίοδο 1934-1945 εργάστηκε ως καθηγητής και διευθυντής του Εθνικού Ορθόδοξου Σεμιναρίου «Απόστολος Παύλος» στα Τίρανα. Διηύθυνε τα εκκλησιαστικά περιοδικά «Κήρυγμα» (Predikimi) και «Χριστιανική Ζωή» (Jeta Kristiane). Υπήρξε Πρωτοψάλτης στον Ι. Ναό Ευαγγελισμού της Θεοτόκου Τιράνων, ίδρυσε και διηύθυνε μερικές εκκλησιαστικές χορωδίες.

Μετά το 1945 εργάστηκε ως οικονομολόγος και υπεύθυνος σχεδίου στο μηχανολογικό εργοστάσιο στα Τίρανα. Διετέλεσε αντεπιτέλλον μέλος του Ινστιτούτου Ιστορίας της Ακαδημίας Επιστημών.

Καθ' όλη τη ζωή του συνέγραψε και επιμελήθηκε πολλά βιβλία θρησκευτικού και ιστορικού περιεχομένου (όπως και οι «Σχωριάδες Πωγωνίου», απ' όπου το βιογραφικό του), δημοσίευσε εκατοντάδες σελίδες άρθρων ευρείας θεματολογίας.

Μετά το 1990, στάθηκε ενεργός συνεργάτης στο πλευρό του Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας Αναστασίου για την ανασυγκρότηση και αναζωογόνηση της Ορθόδοξης Αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Αλβανίας. Το 1995, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος Α' τον τίμησε για το έργο και την προσφορά του στην Ορθοδοξία με το οφίκιον «Άρχων Διδάσκαλος της Εκκλησίας».¹²⁴⁹

Γενικότερα στοιχεία - μαθητές:

Μαθητές της Κεντρικής Σχολής Πολίτσανης (προ του 1866) συνέχιζαν τις σπουδές τους στην Κωνσταντινούπολη:

Ο Δημήτριος Χρ. Τσελίκης το 1862 κατατάχθηκε απευθείας στην πέμπτη τάξη της Μεγάλης του Γένους Σχολής και στη συνέχεια αποφοίτησε από την Αυτοκρατορική Ιατρική Σχολή.

Ο Πέτρος Δ. Κυριακίδης και ο Μηνάς Κ. Τσελικίδης αποφοίτησαν από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή.¹²⁵⁰

«Ο Παναγιώτης Λέκκας, αφού ετελείωσε την 7^η τάξη της Αστικής Σχολής της Πολίτσανης και αφού έδωσε κατατακτηρίους εξετάσεις, κατετάγη στην 8^η τάξη της Αστικής Σχολής Κωνσταντινουπόλεως. Κατά τας απολυτηρίους εξετάσεις εκρίθη πρώτος μαθητής με τον βαθμό άριστα. Ο Μέγας Λογοθέτης των Πατριαρχείων επρότεινε στον θείο του Νικ. Κωτσονότην να τον εγγράψη εις την Θεολογικήν Σχολή της Χάλκης, ο θείος του όμως τον ενέγραψε εις την Μεγάλην του Γένους Σχολή».¹²⁵¹

Στις Σχωριάδες μνημονεύονται και οι ακόλουθοι μαθητές των Σχολείων της κοινότητας από τις γνωστές οικογένειες Χατζή – Κώστα Κονόμου, Ντάλλα, Λίτση, Καλύβα, Μούσιου, Χατζιόλου, Μπεκιάρη και Καραγιάννη: Χαράλαμπος Κονόμος του Αθανασίου. Δημοσθένης Χατζιόλου του Αποστόλου, ο οποίος αποφοίτησε και από Ελληνικό Γυμνάσιο στην Κωνσταντινούπολη. Μαργαρίτης Λίτσης. Βασίλης Λίτσης του Σπύρου. Βασίλης Μούτσιος του Γιάννη, ο οποίος το 1918 μετανάστευσε στην Αμερική όπου σπούδασε νομικά και εξάσκησε τη δικηγορία. Νικόλας Καραγιάννης (γεννήθηκε το 1881), ο οποίος σπούδασε ιατρική και φαρμακευτική στην Κωνσταντινούπολη και επαγγέλθηκε το φαρμακοποιό. Γιώργος Καραγιάννης, ο οποίος αποφοίτησε από Γυμνάσιο στην Κωνσταντινούπολη όπου και εργαζόταν.¹²⁵²

1249. Ο. π., οπισθόφυλλο - βιογραφικό.

1250. Ζώτος Μ.- Γιάνναρος Χ., *Η Πολίτσανη*, 275.

1251. Λέκκας Α.Π., *Η Πολίτσανη*, 92-93.

1252. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 121-124.

Στη Σωπική μνημονεύονται και οι ακόλουθοι μαθητές των Σχολείων της κοινότητας:

Οι διδάσκαλοι Χαράλαμπος Γέρος, Κωνσταντίνος Ζέρης, Ανδρέας Θυμογιάννης (διευθυντής Δημοτικού Σχολείου Πωγωνιανής), Λιοντόπουλος (διευθυντής Δημοτικού Σχολείου Δελβινακίου), Χαρίλαος Οικονόμος.

Οι δικηγόροι Αλέξης Ζώτος, Δημήτριος Μελιτζανόπουλος, Ηλίας Παπαγιάννης, Χρίστος Τσιέβης (Τσιαρέκος).

Οι γιατροί Γεώργιος Γκινόπουλος και Μπούσιος ή Παπαδόπουλος (απόφοιτοι του πανεπιστημίου των Παρισίων), Αθανάσιος Μάρης (απόφοιτος του πανεπιστημίου Μπολόνιας της Ιταλίας)

Και οι: αδελφοί Μιλτιάδης Οικονομίδης (γενικός διευθυντής Ηπείρου) και Σοφοκλής Οικονομίδης (πρωτοδίκης Κερκύρας), Ευθύμιος Γκίκας (καθηγητής Θεολογίας, απόφοιτος της Θεολογικής Σχολής του πανεπιστημίου Αθηνών), Αθανάσιος Παπαδημητρίου (επιχειρηματίας με λογιστική εταιρεία στα Χανιά), Ιωάννης Παπαδημητρίου (λογιστής μακαροβιομηχανίας Πατρών).¹²⁵³

Επιπλέον, σύμφωνα με φωτογραφία της εποχής το Μάρτιο του 1914 φωτογραφίζονταν με τους δασκάλους τους Κωνσταντίνο Ζέρη και Κασσάντρα Μπάσια οι μικρές μαθήτριες, οι οποίες παρουσίασαν στη συνέχεια αξιόλογη κοινωνική και πολιτιστική δράση: Κασσάντρα Α. Ματσούκα, Ευαγγελία Κ. Ζέρη, Βικτωρία Η. Κοντολώλη, Ελένη Α. Μαργαρίτη, Ευδοξία Η. Κωτσάκη, Ευγενία Δ. Κοντολώλη, Χαρίκλεια Α. Μαργαρίτη, Κωνσταντίνα Γ. Γερμανού και Σοφία Κ. Ζέρη.¹²⁵⁴

4. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΒΕΡΑΤΙΟΥ

α) ΚΑΖΑΣ ΒΕΡΑΤΙΟΥ

Βεράτιον (ή Βεράτι): 1-3. *Ελληνικά Σχολεία:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσαν στο Βεράτιον 3 Ελληνικά Σχολεία με 70 μαθητές συνολικά και 3 διδασκάλους (ένα για κάθε ένα από τα 3 σχολεία).¹²⁵⁵

4-7. *Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσαν 4 Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία με 370 μαθητές συνολικά και 4 διδασκάλους συνολικά (ένα για κάθε ένα από τα 4 σχολεία).¹²⁵⁶

8-10. *Παρθεναγωγεία:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσαν 3 Παρθεναγωγεία με 150 μαθήτριες συνολικά και 3 διδασκάλισσες συνολικά (μια για κάθε ένα από τα 3 σχολεία).¹²⁵⁷

11. *Κεντρική Σχολή Βερατίου:* Λειτουργούσε το 1905¹²⁵⁸ (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

12. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε Σχολείο με διδάσκαλο τον Παπαγεωργίου, ο οποίος απελάθηκε το Μάιο του 1913 από την προσωρινή αλβανική κυβέρνηση.¹²⁵⁹

Βερτόπι (ή Βορτόπι): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Βερτόπι Κοινό Σχολείο με 22 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁶⁰

2. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹²⁶¹

1253. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 58.

1254. *Ο. π.*, 220 (φωτογραφία - Σωπική, 25 Μαρτίου 1914).

1255. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 209, 260.

1256. *Ο. π.*, 209, 260.

1257. *Ο. π.*, 1875, 209, 263.

1258. ΑΥΕ, 1905, ΑΑΚ-ΣΤ, Βεράτιον, 3 Φεβρουαρίου 1905, αρ. 36.

1259. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΙΔ', Ιωάννινα, 11 Μαΐου, αρ. 201' ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΙΔ', Ιωάννινα, 27 Μαΐου, τηλεγράφημα' ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΙΔ', τηλεγράφημα, 1 Ιουνίου 1913.

1260. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1261. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

Βοδίτσα: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Βοδίτσα Κοινό Σχολείο με 8 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁶²

Βοσκοπία (ή Βοσκοπόλια): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Βοσκοπία Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁶³

2. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹²⁶⁴

Γιόντσα (ή Γιούντσα): 1. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε στη Γιόντσα Δημοτική Σχολή.¹²⁶⁵

Γραμπιάνι: 1. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε στο Γραμπιάνι Δημοτική Σχολή.¹²⁶⁶

Δούσνικ (ή Δουσνίκι): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Δούσνικ Κοινό Σχολείο με 10 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁶⁷

2. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹²⁶⁸

Κονισμπάλτα: 1. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε στη Κονισμπάλτα Δημοτική Σχολή.¹²⁶⁹

Μπαρίστανι: 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Μπαρίστανι Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 28 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁷⁰

Μπουμπουλίμανι: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Μπουμπουλίμανι Κοινό Σχολείο με 15 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁷¹

2. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹²⁷²

Μπρέστανι: 1. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε στο Μπρέστανι Δημοτική Σχολή.¹²⁷³

Ντρομπονίκι (ή Δοπρονίκη): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Ντρομπονίκι Κοινό Σχολείο με 12 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁷⁴

2. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹²⁷⁵

Παύταλη (ή Πάφταλι ή Πάχταλι): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Παύταλη Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁷⁶

1262. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1263. Ο. π., 250.

1264. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1265. Ο. π.

1266. Ο. π.

1267. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1268. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1269. Ο. π.

1270. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 250.

1271. Ο. π., 240.

1272. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1273. Ο. π.

1274. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1275. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1276. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 250.

2. *Δημοτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹²⁷⁷
 3-4 *Νηπιοπαρθεναγωγείο*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Νηπιοπαρθεναγωγείο.¹²⁷⁸

Πετροχόντι (ή Πετροχοντρί): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Πετροχόντι Κοινό Σχολείο με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁷⁹

Σαδοβίτσα (ή Σαδοβίτζα): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Σαδοβίτσα Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 25 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁸⁰

Σεκίστα: 1. *Δημοτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε στη Σεκίστα Δημοτική Σχολή.¹²⁸¹

Σύνια (ή Σίνια): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Σύνια Κοινό Σχολείο με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁸²

2. *Δημοτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹²⁸³

Χαλίλιανι: 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Χαλίλιανι Κοινό Σχολείο με 12 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁸⁴

2. *Δημοτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹²⁸⁵

β) ΚΑΖΑΣ ΛΟΥΣΝΙΑΣ

Άνω Κρουάτι (ή Άνω Κρούατι ή Επάνω Κρουάτι): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Άνω Κρουάτι Κοινό Σχολείο με 7 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁸⁶

2. *Δημοτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹²⁸⁷

Αρδεύουσα (ή Αδρέβουσα): 1. *Αλληλοδιδασκτικό ή Μικτό Σχολείο*: Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1873-1874¹²⁸⁸ (κεφ. 4).

2. *Δημοτική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹²⁸⁹

Βάναρι: 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Βάναρι Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 18 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁹⁰

Γκολέμι: 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Γκολέμι Κοινό Σχολείο με 8 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁹¹

1277. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1278. Ο. π.

1279. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1280. Ο. π., 250.

1281. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1282. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1283. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1284. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1285. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1286. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1287. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1288. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 256.

1289. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1290. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 250.

1291. Ο. π., 240.

Γραδίστα: 1. *Ιερατική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε στη Γραδίστα Ιερατική Σχολή.¹²⁹²

Δερνένανι (ή Δερνάνανι): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Δερνένανι Κοινό Σχολείο με 15 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁹³

Διβιάκα (ή Διβιάκ): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Διβιάκα Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 30 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁹⁴
2. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹²⁹⁵

Καρβουνάρι (ή Στάνι Καρβουνάρα): 1. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε στο Καρβουνάρι Δημοτική Σχολή.¹²⁹⁶

Κασιμπέανι: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Κασιμπέανι Κοινό Σχολείο με 15 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁹⁷

Κερνίστανι: 1. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε στο Κερνίστανι Δημοτική Σχολή.¹²⁹⁸

Κοζάρα: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Κοζάρα Κοινό Σχολείο με 10 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹²⁹⁹

Κολικόντασι (ή Κολικόνδασι): 1. *Σχολή:* Από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα λειτουργούσε στο Κολικόντασι, με τη συνδρομή της Μονής του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού, Σχολή – «*κέντρον φωτοβόλον, όπου εξεπαιδεύοντο νέοι και διεσώζετο ο ελληνισμός*». Στη Σχολή (σε ανώγειο της ενοριακής εκκλησίας) δίδαξαν κατά καιρούς ο Γεώργιος Αβακούμ από τη Μοσχόπολη, μαθητής του Ψαλλίδα, και ο Λέτσης Πρέντζης από το Πεσόνανι, μαθητής του Γεωργίου Αβακούμ.

2. *Μικτή Σχολή ή Μικτό Σχολείο:* Από το 1880 λειτουργούσε στο Κολικόντασι Μικτή Σχολή.¹³⁰⁰ Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Μικτό Σχολείο με 40 μαθητές και δυο διδασκάλους.¹³⁰¹

3. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹³⁰²

Κόσσοβα (ή Κοσόβα): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στον Κόσσοβα Κοινό Σχολείο με 22 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³⁰³

Κρεβαστά: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Κρεβαστά Κοινό Σχολείο με 12 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³⁰⁴

Λιμπόρτσα (ή Λιμπόρσα): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Λιμπόρτσα Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 25 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³⁰⁵

1292. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1293. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1294. Ο. π., 250.

1295. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1296. Ο. π.

1297. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1298. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1299. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1300. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 70.

1301. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 256.

1302. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1303. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1304. Ο. π., 240.

Λούσνια (ή Λιούσνια): 1. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε στη Λούσνια Δημοτική Σχολή.¹³⁰⁶

Μάζανι: 1. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε στο Μάζανι Δημοτική Σχολή.¹³⁰⁷

Μαρίνεζα: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Μαρίνεζα Κοινό Σχολείο με 8 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³⁰⁸

Μπικέθμι: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Μπικέθμι Κοινό Σχολείο με 8 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³⁰⁹

Πίσα (ή Πίσσα): 1. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε στη Πίσα Δημοτική Σχολή.¹³¹⁰

Πόγιανη (ή Πόγιανι – Απολλονία): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Πόγιανη Κοινό Σχολείο με 18 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³¹¹

Πόσνια: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Πόσνια Κοινό Σχολείο με 15 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³¹²

Σάκουι: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Σάκουι Κοινό Σχολείο με 6 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³¹³

Σεκίστα: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Σεκίστα Κοινό Σχολείο με 22 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³¹⁴

Σεμάνι (ή Σέμανι): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Σεμάνι Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³¹⁵
2. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹³¹⁶

Σινομπελή: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Σινομπελή Κοινό Σχολείο με 8 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³¹⁷

Στρούμι: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Στρούμι Κοινό Σχολείο με 11 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³¹⁸

Συμπέτρα: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Συμπέτρα Κοινό Σχολείο με 15 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³¹⁹

1305. Ο. π., 250.

1306. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1307. Ο. π.

1308. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1309. Ο. π., 240.

1310. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1311. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1312. Ο. π., 240.

1313. Ο. π., 240.

1314. Ο. π., 240.

1315. Ο. π., 250.

1316. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1317. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1318. Ο. π., 240.

Τζέρμα (ή Τσέρμα): 1. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε στη Τζέρμα Δημοτική Σχολή.¹³²⁰

Τζούκαζι: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Τζούκαζι Κοινό Σχολείο με 8 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³²¹

2. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹³²²

Τσερβένι: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Τσερβένι Κοινό Σχολείο με 10 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³²³

Φιέριον (ή Φιέρι): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Ελληνική Σχολή:* Στο Φιέριον λειτουργούσε τουλάχιστον από το 1873 Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Ελληνική Σχολή. Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 80 μαθητές και δυο διδασκάλους.¹³²⁴ Κατά τα σχολικά έτη 1886-1888 στην Ελληνική Σχολή δίδασκε και ασκούσε και τα καθήκοντα του διευθυντή ο Φίλιππος Χ. Δονάτος.¹³²⁵

2. *Σχολή Φιερίου:* Στα 1902 λειτουργούσε η Σχολή Φιερίου, στην οποία διευθυντής ήταν ο Παύλος Τζώζας.¹³²⁶

3. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή, στην οποία υπήρχε διευθυντής.¹³²⁷

4. *Παρθεναγωγείο:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Παρθεναγωγείο, στο οποίο υπήρχε διευθύντρια και βοηθός της.¹³²⁸

Φράκουλα: 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Φράκουλα Κοινό Σχολείο με 20 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³²⁹

2. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹³³⁰

γ) ΚΑΖΑΣ ΑΥΛΩΝΑΣ

Άρτα: 1. *Μικτό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Άρτα Μικτό Σχολείο με 15 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³³¹

2. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο:* Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1873-1874¹³³² (κεφ. 4).

3. *Νηπιαγωγείο:* Κατά το σχολικό έτος 1886-1887 λειτουργούσε Νηπιαγωγείο με «περί τα 200 τέκνα από 3-6 ετών». Κατά το ίδιο σχολικό έτος εκφράζονταν και η αναγκαιότητα για την ίδρυση Παρθεναγωγείου στην Άρτα.¹³³³

4. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1902-1903 «το σχολείον εν ω διδάσκουσι διδάσκαλοι έχει κωμαινόμενον αριθμόν 70-100, καθόσον γεωργοί οι πλείστοι των κατοίκων όντες, απασχολούσι τα εαυτών τέκνα εις την καλλιέργειαν της γης, ενώ οι δυνάμενοι να φοιτώσιν εις το σχολείον

1319. Ο. π., 240.

1320. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1321. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1322. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1323. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1324. Ο. π., 250.

1325. ΑΙΒΕ - ΑΑΔ (1903-1963).

1326. ΑΥΕ, 1902, ΑΑΚ, *Προξενεία Ηπείρου*, Βεράτι, 1 Αυγούστου 1902, αρ. 83.

1327. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1328. Ο. π.

1329. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1330. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1331. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 256.

1332. Ο. π., 215.

1333. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου, Αυλών, 27 Αυγούστου (πρωτ. ΥΠΙΕΞ) 1887, αρ. 141.

παίδες δύνανται να ανέλθωσιν εις 150». Κατά το ίδιο σχολικό έτος εκφράζονταν και η αναγκαιότητα για την ίδρυση Παρθεναγωγείου στην Άρτα «εις ο θα ηδύναντο να φοιτώσι πλείονες των 50 μαθητριών».¹³³⁴

Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 το Σχολείο¹³³⁵ λειτουργούσε με ένα διδάσκαλο.¹³³⁶

5. *Νηπιαγωγείο*: Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε Νηπιαγωγείο με μία νηπιαγωγό.¹³³⁷

6. *Παρθεναγωγείο*: Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε Παρθεναγωγείο με μία διδασκάλισσα.¹³³⁸

Αυλώνα (ή Αυλών): 1. *Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στην Αυλώνα Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με 45 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³³⁹

2. *Δημοτικό σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1884-1885 στο Δημοτικό Σχολείο, σύμφωνα με το συμφωνητικό πρόσληψής του, δίδασκε ο διδάσκαλος Ιωάννης Στρίγγας.¹³⁴⁰ Κατά το σχολικό έτος 1886-1887 δίδασκε και ο διδάσκαλος Ιωάννης Στριγγόπουλος.¹³⁴¹

3. *Ελληνικόν Παρθεναγωγείον*: Λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1887-1888¹³⁴² (παρακάτω: *περιώνυμα σχολεία*).

4. *Αστική Σχολή*: Λειτουργούσε τουλάχιστον από το 1902. Κατά το σχολικό έτος 1902-1903 στη Σχολή διευθυντής ήταν ο διδάσκαλος Ιωάννης Στριγγόπουλος από την Αυλώνα.¹³⁴³ Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 στη Σχολή υπήρχε διευθυντής και διδάσκαλος καθώς και διδάσκαλος αλβανικής γλώσσας.¹³⁴⁴

5. *Παρθεναγωγείο* (δεύτερο): Κατά το σχολικό έτος 1912-1914 λειτουργούσε Παρθεναγωγείο, στο οποίο υπήρχε διευθύντρια και βοηθός της.¹³⁴⁵

6. *Ελληνικό Σχολείο ή Ελληνική Σχολή*: Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε *Ελληνική Σχολή*, στην οποία ο «άριστος διδάσκαλος Οικονόμου, τον προς τοις άλλοις μαθήμασι διδάσκοντα και την Αλβανικήν και γυμναστικήν εις την ημετέραν ταύτην σχολήν»,¹³⁴⁶ όπως και ο διδάσκαλος Ιωάννης Φίλιος (κατά το σχολικό έτος 1911-1912).¹³⁴⁷

Δουκάτι (ή Δουκάτες): 1. *Κοινό Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Δουκάτι Κοινό Σχολείο με 16 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³⁴⁸

2. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε Σχολείο με ένα διδάσκαλο.¹³⁴⁹

Μεκάτιον (ή Μεκάτι): 1. *Σχολείο*: Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε στο Μεκάτιον Σχολείο με ένα διδάσκαλο.¹³⁵⁰

1334. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ, Αυλών, 9 Μαΐου 1903, αρ. 89.

1335. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ', Ιωάννινα, τηλεγράφημα, αρ. πρ. ΥΠΕΞ 26473, 19 Σεπτεμβρίου 1913.

1336. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

1337. Ο. π.

1338. Ο. π.

1339. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 250.

1340. ΑΙΒΕ - ΣΣ - αστικά έγγραφα (αποδείξεις πληρωμής, ενδεικτικά, πιστοποιητικά, συμβόλαια - συμφωνητικά διδασκάλων).

1341. Ο. π. - έγγραφο Ελληνικού Προξενείου Αυλώνας, αρ. 93, 14 Ιουνίου 1887.

1342. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου - 30 Σεπτεμβρίου), Αυλώνα, 5 Σεπτεμβρίου 1887, επιστολή της παρθεναγωγού του Παρθεναγωγείου Αυλώνας Θεοδώρας Βλάχου προς το Ελληνικό Προξενείο Αυλώνας (αρ. 141).

1343. ΑΙΒΕ - ΣΣ' *Βόρειος Ήπειρος. Σελίδες*, 2002, 16 (Ενδεικτικό - άδεια (διοριστήριο) του διδασκάλου Ιωάννου Στριγγόπουλου, 18 Σεπτεμβρίου 1902).

1344. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

1345. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ', Θεσσαλονίκη, 31 Ιουλίου 1913, χ. αρ. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

1346. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ', Θεσσαλονίκη, 31 Ιουλίου 1913, χ. αρ.

1347. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

1348. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 241.

1349. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

1350. Ο. π.

Μεφώλιον (ή Μιφόλι): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Μεφώλιον Κοινό Σχολείο με 16 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³⁵¹

2. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε Σχολείο με ένα διδάσκαλο.¹³⁵²

Πόρος (ή Πόρρος): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στον Πόρο Κοινό Σχολείο με 15 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³⁵³

2. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε Σχολείο με ένα διδάσκαλο.¹³⁵⁴

Σβερνέτς (ή Σβερνέτζι): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Σβερνέτς Κοινό Σχολείο με 10 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³⁵⁵

2. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε Σχολείο με ένα διδάσκαλο.¹³⁵⁶

Σελενίτσα: 1. *Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε στη Σελενίτσα Σχολείο με ένα διδάσκαλο.¹³⁵⁷

δ) ΚΑΖΑΣ ΣΚΡΑΠΑΡΗΣ

Γραμπόβα (ή Γράμποβα): 1. *Κοινό Σχολείο:* Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στη Γραμπόβα Κοινό Σχολείο με 25 μαθητές και ένα διδάσκαλο.¹³⁵⁸

2. *Δημοτική Σχολή:* Κατά το σχολικό έτος 1911-1913 λειτουργούσε Δημοτική Σχολή.¹³⁵⁹

Μοναστηριακά σχολεία:

α) Μονή Αγίου Κοσμά στο Κολικόντασι: 1. *Σχολή:* Κατά τα σχολικά έτη 1887-1890 αναφέρεται ότι λειτουργούσε στη Μονή του Αγίου Κοσμά στο Κολικόντασι επτατάξια Σχολή, στην οποία δίδασκε ο διδάσκαλος Αδάμ Παρθενίου. Η Σχολή όμως δε μακροήμερευσε αφού «*παραχώθηκε μετά της Μονής υπό του Άψου ποταμού*».¹³⁶⁰

2. *Οικοτροφείο:* «*Η Μονή διατηρεί (1880) και τρέφει ενοικούντας πτωχούς μαθητάς εκ των απωτέρω της Μουζακιάς*».¹³⁶¹

β) Μονή Απολλωνίας Μικρής Μουζακιάς: 1. *Σχολή - «Ανώτερο Εκπαιδευτήριο»:* Το 1684 στη Μονή Κοιμήσεως της Θεοτόκου Απολλωνίας, στο τμήμα της Μικρής Μουζακιάς, ανασυγκροτήθηκε σε «Ανώτερο Εκπαιδευτήριο» προϋπάρχουσα «*προκαταρτική τινά εστία από των μέσων του ΙΓ' μ. Χ. αιώνας*», η οποία διατηρήθηκε μέχρι το 18^ο αιώνα.¹³⁶²

2. *Σχολείο:* Γύρω στα 1880 στη Μονή λειτουργούσε Σχολείο με ένα «*ζυλοσχήτη διδάσκαλο προς διδασκαλία στοιχειοδεσμάτων γνώσεων*» σε 18 περίπου μαθητές της ενορίας Πόγιανης.¹³⁶³

Γενικότερα στοιχεία (σχολεία, διδάσκαλοι, μαθητές) - σε κοινότητες και σε οικισμούς ευρύτερων περιοχών: Κατά το σχολικό έτος 1906-1907 στην επαρχία Βελεγράδων (στα τμήματα Βερατίου, Ρέθι Μουζακιάς, Μεγάλης Μουζακιάς και Αυλώνας) λειτουργούσαν: 32

1351. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 241.

1352. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

1353. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 241.

1354. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

1355. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 241.

1356. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

1357. Ο. π.

1358. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 240.

1359. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

1360. ΑΙΒΕ - ΑΑΔ (1903-1906).

1361. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 70.

1362. Ο. π., 69.

1363. Ο. π., 69.

Κοινά Σχολεία με 32 διδασκάλους και 450 μαθητές,¹³⁶⁴ 11 Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία με 11 διδασκάλους και 320 μαθητές.¹³⁶⁵ 3 Παρθεναγωγεία με 3 διδασκάλισσες και 150 μαθήτριες.¹³⁶⁶

Περίοδονμα σχολεία:

α) Μικτό ή Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Αρδεύουσας

Το Μικτό ή Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Αρδεύουσας λειτουργούσε κατά το σχολικό έτος 1873-1874 στο χώρο της μονής της Παναγίας με 25 μαθητές, από τους οποίους οι 10 ήταν υπότροφοι της μονής, και δυο διδασκάλους.

*«Ενταύθα διδάσκονται οι μαθηταί και στοιχειώδη ελληνικά μαθήματα και εκκλησιαστική μουσική. Οι ενταύθα αποφοιτώντες διορίζονται εν τη επαρχία γραμματοδιδάσκαλοι, ιεροψάλται, ένιοι δε και εις τον βαθμόν της ιεροσύνης προάγονται και διορίζονται ακολούθως εφημέριοι των διαφόρων ενοριών. Εν τη σχολή ταύτη σπουδάζουσιν ως υπότροφοι και 4 παίδες της Σπαθίας, θέλουσι δε αυζάνει κατ' έτος ανά δυο μέχρι των δέκα· οι απολυόμενοι δε θα χρησιμεύωσιν ως διδάσκαλοι εν ταις ενορίαις της εαυτών πατρίδος».*¹³⁶⁷

β) Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Άρτας

Στην Άρτα Αυλώνας κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, στο οποίο φοιτούσαν 120 μαθητές, από τους οποίους οι 15 ήταν μαθήτριες.

*«Εν τω σχολείω τούτω διδάσκονται οι μαθηταί και στοιχειώδη ελληνικά· εάν ενταύθα συστηθή σχολαρχείον τέλειον, όπερ να δέχεται υποτρόφους εκ των άλλων ενοριών, θέλει αποβή καρποφόρον ως μέλλον να διευκολύνη την διάδοσιν και εξάπλωσιν της ελληνικής γλώσσης εν ταις λοιπαίς ενορίαις της επαρχίας».*¹³⁶⁸

γ) Ελληνικόν Παρθεναγωγείο Αυλώνας

Κατά το σχολικό έτος 1887-1888 φαίνεται να λειτουργούσε Ελληνικό Παρθεναγωγείο στην Αυλώνα.

Σχετικά με την παρθεναγωγή της Θεοδώρα Βλάχου δημιουργήθηκε έντονο πρόβλημα, διότι οι έφοροι της Αυλώνας ζητούσαν με αναφορά τους προς την Επιτροπή προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, μέσω του Ελληνικού Προξενείου Αυλώνας, να αντικατασταθεί *«καθ' όσον η κυρία αύτη και άλλοτε υπηρέτησεν ενταύθα και απέτυχεν εντελώς».*¹³⁶⁹

Πάντως από τη σχετική αίτηση της Θεοδώρας Βλάχου προς τον Έλληνα Πρόξενο Αυλώνας ίσως διαφαίνεται πως επρόκειτο να λειτουργήσει το παρθεναγωγείο για πρώτη φορά το σχολικό έτος 1886-1887, όπως σημείωνε:

1364. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 189, 7 Δεκεμβρίου 1906.

1365. *Ο. π.*, αρ. φ. 190, 14 Δεκεμβρίου 1906.

1366. *Ο. π.*, αρ. φ. 194, 11 Ιανουαρίου 1907

1367. Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 οι δαπάνες για τους διδασκαλικούς μισθούς και τους υπότροφους μαθητές (μαζί με την ενδυμασία τους) ανέρχονταν στα 8.000 γρόσια – ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 214.

1368. Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 οι δαπάνες για τους διδασκαλικούς μισθούς και τα λοιπά έξοδα ανέρχονταν στα 6.000 γρόσια – ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 215.

1369. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αυλών, 5 Σεπτεμβρίου 1887, (αρ. 152, 153)· ΑΥΕ, 1887, Αυλών, 9 Σεπτεμβρίου 1887, αρ. 646.

Αξιότιμε Κύριε Πρόξενε της Ελλάδος

Συμφώνως με τον εν Αθήναις της Σεβ. Επιτροπής διορισμόν μου, παρακαλώ υμάς αντιπρόσωπος αυτής ίνα ειδοποιήση την Εφορίαν όπως μοι χορηγήση κατάλληλον οίκημα χρησιμεύον δια Παρθεναγωγείον, όπως αναλάβω τα καθήκοντά μου.

Εν Αυλώνι τη 5^η Σεπτεμβρίου 1887

*Διατελώ μεθ' υπολήψεως
Ευπειθεστάτη
Παρθ. Θεοδώρα Βλάχου.¹³⁷⁰*

Κατά το σχολικό έτος 1912-1913 λειτουργούσε Παρθεναγωγείο στην Αυλώνα, στο οποίο υπήρχε διευθύντρια και βοηθός της,¹³⁷¹ δε διασταυρώσαμε όμως με βάση τις αρχαιακές και βιβλιογραφικές μας πηγές αν επρόκειτο για το Ελληνικό Παρθεναγωγείο του 1887 ή αν εκείνο συστήθηκε αργότερα ή το 1912.

δ) Κεντρική Ελληνική Σχολή Βερατίου

Η Κεντρική Ελληνική Σχολή του Βερατίου παρήγαγε σπουδαίο εκπαιδευτικό έργο για τους ελληνόπαιδες του Βερατίου και «*σπουδαίαν θέσιν κατέχει δι' άπασαν την Επαρχίαν Βελεγράδων*».

Πρόεκυπτε όμως η ανάγκη για ανανέωση στις εκπαιδευτικές της μεθόδους και στις σχολικές της διαδικασίες, αναγκαιότητα η οποία οδήγησε στις 30 Ιανουαρίου 1905, και κατά τον πανηγυρικό λόγο του στην εορτή των Τριών Ιεραρχών, ο διευθυντής της Ε. Δούκας να προβεί σε υποδείξεις για τη μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού της συστήματος και για τη λήψη μέτρων για την αποτελεσματικότερη λειτουργία της Σχολής.¹³⁷²

Κατά τα σχολικά έτη 1911-1913 η Κεντρική Σχολή εξακολουθούσε να λειτουργεί.¹³⁷³

Η Κεντρική Σχολή Βερατίου έμεινε γνωστή και για τις εορταστικές της εκδηλώσεις που πραγματοποιούνταν στο πλαίσιο των εξετάσεων του Ιουνίου, κατά τις οποίες συνέρεε πλήθος κόσμου και όλες οι πολιτικές, προξενικές και πολιτικές αρχές της περιοχής.¹³⁷⁴

Περίωνοι διδάσκαλοι:

α) Δούκας Ε.

Ο Ε. Δούκας ήταν διδάσκαλος και διευθυντής της Κεντρικής Ελληνικής Σχολής Βερατίου.

1370. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αυλών, 5 Σεπτεμβρίου 1887 (αρ. 154).

1371. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

1372. «*Την παρελθούσαν Κυριακήν ήτοι την 30 του λήξαντος πανηγυρικός εορτάσθη η επέτειος εορτή των ενταύθα σχολών εν τω εν τη συνοικία Κάστρου ιερώ ναώ της Μητροπόλεως. Προ του τέλους της λειτουργίας ο Διευθυντής της Κεντρικής Σχολής κ. Ε. Δούκας απήγγειλε τον πανηγυρικόν λόγον των τριών Ιεραρχών, δεν παράλειψε δε εις το τέλος του λόγου, ον και αποστέλλομεν ώδε συνημμένως τη Σεβ. Επιτροπή, να υποδείξη τον ακατάλληλον τρόπον του διδάσκειν εν τοις σχολείοις, και κατ' ακολουθίαν ήκιστα καρποφόρον' δεν εδίστασε δε προσέτι να δηλώση και την ανάγκην της ριζικής μεταρρυθμίσεως του εν ισχύι συστήματος της διδασκαλίας, ίνα μη δαπανάται μάτην το πολύτιμον χρήμα. Κατά της φρασθείσης δε άλλοτε γνώμης του κ. Διευθυντού, ίνα η Κεντρική Σχολή, ήτις τοσαύτως σπουδαίαν θέσιν κατέχει δι' άπασαν την Επαρχίαν Βελεγράδων, λειτουργεί αποτελεσματικώς, δέον όπως οι διδάσκοντες εν τη Κεντρική Σχολή ώσι φιλοπάτριδες και πεπειραμένοι διδασκαλισταί. Δυστυχώς η γνώμη αύτη του κ. Διευθυντού, ην ενέκρινον τότε και ο επόπτης των σχολών, η Εκπαιδευτική Επιτροπή, η Εφορία και η υφ' ημάς Προξενική Αρχή δεν επραγματοποιήθη προς βλάβην των Ελληνικών γραμμάτων ενταύθα, ένεκα αδικαιολογήτου και συστηματικής αντιπράξεως του τε εν Κωνσταντινουπόλει διαμένοντος, ως Συνοδικού Μητροπολίτου Βελεγράδων και του ενταύθα Επιτρόπου αυτού» – ΑΥΕ, 1905, ΑΑΚ-ΣΤ, Βεράτιον, 3 Φεβρουαρίου 1905, αρ. 36' πρβλ. Κόντη Β., Ελληνισμός, 119-120.*

1373. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

1374. ΑΥΕ, ΑΑΚ-ΙΕ', Βεράτιον, 27 Ιουνίου 1905, αρ. 60.

Επέδειξε πλούσια εκπαιδευτική και κοινωνική δράση και ήταν αγαπητός στον ευρύτερο χώρο του Βερατίου. Ιστορικές ήταν οι εορταστικές και πανηγυρικές εκδηλώσεις της Σχολής επί των ημερών του και απόλυτα επιτυχημένες οι εξετάσεις του Ιουνίου κάθε χρονιάς.

Ήταν δε τόσο μεγάλη η προσωπικότητα και η επιρροή του Ε. Δούκα, ώστε στις εκδηλώσεις παρευρίσκονταν ακόμα και οι τοπικές τουρκικές αρχές, οι οποίες επικροτούσαν την πρόοδο της Σχολής, πρόσφεραν μάλιστα και βραβεία στους άριστους μαθητές.¹³⁷⁵

Επιπλέον, ο Ε. Δούκας, με τις συνεχείς του παρεμβάσεις και υποδείξεις στόχευε στη μεταρρύθμιση του εκπαιδευτικού συστήματος και τόνιζε την αναγκαιότητα της λήψης μέτρων για την πιο αποτελεσματική λειτουργία της Σχολής.¹³⁷⁶

β) Τζώτζας Παύλος

Ο Παύλος Τζώτζας ήταν διδάσκαλος και διευθυντής της Ελληνικής Σχολής Φιερίου.

Με βάση το διαβιβαστικό του Ελληνικού Προξενείου Βερατίου την 1^η Αυγούστου του 1902, με το οποίο απέστειλε στο Υπουργείο των Εξωτερικών αίτημά του Παύλου Τζώτζα για τη χορήγηση υποτροφίας (στη Ριζάρειο Σχολή Αθηνών) στον απόφοιτο μαθητή της Σχολής (και εξάδελφό του) Σπυρίδωνα Τζώτζα, διαβάζουμε για τις «εθνικές υπηρεσίες» του: «Ο γνωστός τη Υμ. Εξ., διά την ανά την περιφέρειαν ταύτην εθνικήν δράσιν του, διευθυντής της εν Φιερίω υμετέρας σχολής, Παύλος Τζώτζας.....»

*Λαμβάνω την τιμήν να παρακαλέσω την Υμ. Εξ., όπως ευαρεστουμένη διατάξη τα δέοντα επί του προκειμένου, διότι εν τω συμφέροντι των εθνικών ημών βλέψεων κρίνω, ότι την οικογένειαν Τζώτζα οφείλομεν περί πολλού να ποιώμεθα εν τη περιφερεία Φιερίου, όπου, ως εκ της ου σμικράς επιρροής της, πολλάς παρέσχεν ημίν εθνικάς υπηρεσίας δια του διδασκάλου Παύλου Τζώτζα, όστις δυστυχώς πάσχων εκ φθίσεως διατρέχει ήδη το τελευταίον στάδιον της νόσου, το δε μοιραίον τέλος δεν είναι μακράν. Δια του θανάτου αυτού θέλωμεν στερηθή αφωσιωμένου πράκτορος και καλού συνεργάτου, ον θα δυνηθώμεν ν' αντικαταστήσωμεν δια του εξαδέλφου του Σπυρίδωνος Τζώτζα, περί ου και η παρούσα σύστασις, όστις, ή μη τι άλλο τι, εξ απλής προς την Ελλάδα ευγνωμοσύνης, θ' αποβή ημίν καλός παράγων προς εθνικήν ενέργειαν.....».*¹³⁷⁷

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΠΕΡΙΩΝΥΜΑ ΣΧΟΛΕΙΑ, ΠΕΡΙΩΝΥΜΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ, ΠΕΡΙΩΝΥΜΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ (ΠΙΝΑΚΕΣ):

α) Περιώνυμα σχολεία: Ανακεφαλαιώνοντας εδώ όλα τα παραπάνω περιώνυμα σχολεία της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο κατά την ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία, τα παρουσιάζουμε κατά σαντζάκι και κατά τη χρονολογική σειρά ίδρυσής τους σε συγκεντρωτικό παραστατικό πίνακα:

1375. Ο. π.

1376. ΑΥΕ, 1905, ΑΑΚ-ΣΤ, Βεράτιον, 3 Φεβρουαρίου 1905, αρ. 36.

1377. ΑΥΕ, 1902, ΑΑΚ, Βεράτιον, 1 Αυγούστου 1902, αρ. 83.

ΠΙΝΑΚΑΣ 18
Σχολεία και Σχολές στη Βόρεια Ήπειρο

Περίοψημα Σχολεία και Σχολές της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο κατά την ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία – κατά τη χρονολογική σειρά ίδρυσης			
α/α	Σαν-τζάκι	Σχολεία και Σχολές	Έτος ίδρυσης
1	Κορυτσάς	Ελληνικό Σχολείο – Σχολή Μοσχόπολης (1700-1744)	1700
2		Ελληνικό Σχολείο Κορυτσάς	1723
3		Νέα Ακαδημία – Ελληνικό Φροντιστήριο – Ελληνική Σχολή Μοσχόπολης (1744-1769)	1744
4		Ορφανοτροφείο Μοσχόπολης	προ 1750
5		Γυμνάσιο Κορυτσάς – Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς	1856
6		Οικοτροφείο Κορυτσάς	1856
7		Παρθεναγωγείο Κορυτσάς	1857
8		Αστικές Σχολές Κορυτσάς (Α΄-Β΄), (Αστική Σχολή Αρρένων)	1867
9		Νηπιαγωγεία Κορυτσάς	1872
10		Ορφανοτροφείο Κορυτσάς	1896
11	Αργυροκάστρου	Σχολή Δελβίνου - Πρώτη φάση: 1500 περίπου – 1800	περ. 1500
12		Ελληνική Σχολή Αργυροκάστρου - Πρώτη φάση: 1633-1800	1633
13		Βιζύλειος Σχολή Δρυμάδων Χειμάρρας	17ος αι.
14		Ελληνικό Σχολείο Πρεμετής	1778
15		Ελληνική Σχολή – Αστική Σχολή Αργυροκάστρου - Δεύτερη φάση: 1801 – 1914	1801
16		Σχολή Δελβίνου - Δεύτερη φάση: 1842-1914	1842
17		Σχολή Δουβιανής (Σχολή Θηλέων – Υφαντουργική Σχολή – Σχολείο – Αστική Σχολή) Μοναστηρίου Δουβιανής	1858
18		Ζάππεια Σχολεία – Ζαππαία Σχολή Κάτω Λαμπόβου (Αρρεναγωγείο, Ελληνικό Σχολείο, Νηπιαγωγείο, Δημοτικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο, Υφαντήριο)	1860
19		Παρθεναγωγείο Αργυροκάστρου	1862
20		Ζωγράφεια Εκπαιδευτήρια Κεστορατίου (Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο Αρρένων ή Ελληνική Σχολή ή Ζωγράφειος Ελληνική Σχολή, Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή Αλληνοδιδασκτική Σχολή, Παρθεναγωγείο)	1869
21		Ζωγράφεια Διδασκαλεία Κεστορατίου (Διδασκαλείο Αρρένων - Θηλέων, πρότυπο Νηπιαγωγείο, πρότυπο Δημοτικό Σχολείο, Οικοτροφείο, Συσσίτιο)	1874
22		Παρθεναγωγείο Δελβίνου	1875
23		Ευθύμειος Κεντρική Σχολή Ρίζης – Δελβίνου	1876
24		Παρθεναγωγείο Δρόβιανης – Ζάππειον Παρθεναγωγείον	1878
25		Σχολή Σαρακινίστας – Δημοτική Σχολή	1881
26		Παρθεναγωγείο Πρεμετής	1882
27		Υφαντήριο – «Υφαντική Σχολή» Δρόβιανης. Πρατσίκειον Υφαντήριο	1888
28		Κεντρική Σχολή – Κοινή Ελληνική Σχολή Λέσνιτσας	1890
29		Αρρεναγωγείο – Σχολή – Σχολείο Σωτήρα	1893
30		Κεντρική Σχολή – Αστική Σχολή Δρόβιανης	1894
31		Αστική Σχολή – Παρθεναγωγείο Πικερνίου	1902
32		Παρθεναγωγείο Βουλιαρατίου	1905
33	Ιωαννίνων τμήμα	Σχολείο Σχωριάδων	1856
34		Αρρεναγωγείο Πολίτσανης (Αρρεναγωγείο, Δημοτικό Σχολείο ή Δημοτική Σχολή, Ελληνικό Σχολείο ή Ελληνική Σχολή)	1868
35		Παρθεναγωγείο Πολίτσανης	1874
36		Δημοτικό Σχολείο Σωπικής	1898
37		Αστική Σχολή Πολίτσανης	1902

38	Βερατίου	Μικτό ή Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Αρδεύουσας	1873
39		Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Αρτας	1873
40		Ελληνικόν Παρθεναγωγείο Αυλώνας	1887
41		Κεντρική Ελληνική Σχολή Βερατίου	προ 1905

Θεωρώντας συνολικά τον παραπάνω πίνακα παρατηρούμε την ανθηρή ελληνική εκπαίδευση με τα πολυδύναμα εκπαιδευτήριά της, τα οποία κάλυπταν όλο το εύρος της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης παράλληλα και για τα αγόρια και για τα κορίτσια.

Η παρουσία των σχολείων και των σχολών κατά σαντζάκι υπερείχε στο σαντζάκι Αργυροκάστρου με τα 22 σχολικά συγκροτήματα και ακολουθούσε το σαντζάκι Κορυτσάς με τα 10, το τμήμα του σαντζακίου των Ιωαννίνων με 5 και το σαντζάκι Βερατίου με 4 σχολικά συγκροτήματα αντίστοιχα.

Αυτή όμως την κατάταξη τη θεωρούμε ως τυπική, αφού κάθε σαντζάκι παρουσίαζε και το δικό του εκπαιδευτικό οργανισμό, άσχετα με τον αριθμό των σημαντικών του εκπαιδευτηρίων, αφού λειτουργούσε περιώνυμα εκπαιδευτήρια μεγάλου διδακτικού και πνευματικού επιπέδου, όπως: το σαντζάκι Κορυτσάς τη Νέα Ακαδημία Μοσχόπολης (το «Πανεπιστήμιο των Βαλκανίων»), το Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς κ. ά., το σαντζάκι Αργυροκάστρου τα Κεστοράτεια Διδασκαλεία, τη Σχολή Δελβίνου κ. ά., το τμήμα του σαντζακίου Ιωαννίνων την Αστική Σχολή Πολίτσανης, το Σχολείο Σχωριάδων κ. ά. και το σαντζάκι Βερατίου την Κεντρική Σχολή Βερατίου, το Ελληνικό Παρθεναγωγείο Αυλώνας κ. ά.

β) Περιώνυμοι διδάσκαλοι: Ανακεφαλαιώνοντας την παρουσίαση των παραπάνω περιώνυμων εκπαιδευτικών της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο, τους καταγράφουμε σε συγκεντρωτικό παραστατικό πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 19
Περιώνυμοι εκπαιδευτικοί

Περιώνυμοι διδάσκαλοι και διδασκάλισσες των ελληνικών σχολείων της Βόρειας Ηπείρου			
Σαντζάκια			
Κορυτσάς	Αργυροκάστρου	Ιωαννίνων - τμήμα	Βερατίου
Δανιήλ ο Μοσχοπολίτης	Βρεττός Παύλος	Βασιλείου Πέτρος	Δούκας Ε.
Ζουμετικός Αλέξανδρος	Γαβρηλίδης Αρχάγγελος	Δημητριάδης Κων/τίνος	Τζωτζας Παύλ.
Καβαλλιώτης Θεόδωρος	Ζαμαριάς Αλέξανδρος	Καλαφάτου Αναστασία	
Καρμίτσης Χ	Ζέρρης Κωνσταντίνος	Καραγιάννης Ηλίας	
Λαζαρίδης Πέτρος	Ζώτος – Μολοσσός Βασ.	Λέκκας Παναγιώτης	
Σκενδέρης Κωνσταντίνος	Θεοφανώ	Λιάμπη Β. Αναστασία	
Τέρπος Νεκτάριος	Καλυβόπουλος Γεώργιος	Ντάλλας Γιάννης	
Χαλκείας Ιωάννης	Κουτσαριάδου Μαριγώ	Οικονομίδης Αθανάσιος	
	Λιανίδης Νεοκλής	Οικονομίδης Μιλτιάδης	
	Μπαράς Βασίλειος	Οικονομίδης Χαράλ.	
	Μπίτας Δημήτριος	Παπαχρήστου Αντώνιος	
	Παναγιωτίδης Θωμάς	Τσελεκίδης Μηνάς	
	Πάντος Αντώνιος		
	Παπαδόπουλος Μιχαήλ		
	Παπαδόπουλος Στυλιανός		
	Πετρίδης Αθανάσιος		
	Ράμμος Ι.		
	Τσουκάρης Χαρίτων		

γ) **Περιώνυμοι μαθητές:** Ανακεφαλαιώνοντας την παρουσίαση των παραπάνω περιώνυμων μαθητών της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο, τους καταγράφουμε σε συγκεντρωτικό παραστατικό πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 20
Περιώνυμοι μαθητές

Περιώνυμοι μαθητές των ελληνικών σχολείων της Βόρειας Ηπείρου		
<i>Σαντζάκια</i>		
<i>Κορυτσάς</i>	<i>Αργυροκάστρου</i>	<i>Ιωαννίνων - τμήμα</i>
Αδάμ Γεώργιος	Βάσσος Βασίλειος	Δημητριάδης Αριστείδης
Βρέττας Κωνσταντίνος	Βούρτζης Βασίλειος	Ζέρης Ηλίας
Γκούστας Ναούμ	Γιαννόπουλος Βασίλειος	Ζώτος Σωκράτης
Μαντούκας Διονύσιος	Ζάππας Ευάγγελος	Καλύβας Παπα-Χρήστος
Μαρτινιανός Ιωακείμ	Ζάππας Κωνσταντίνος	Κονόμος Γεώργιος
Μπάγκας Ιωάννης	Ζωγράφος Χρηστάκης	Κονόμος (Σακαλής) Γεώργιος
Οικονόμου Κωνσταντίνος	Καλυβόπουλος Μιχαήλ	Μπεκιάρης Κωνσταντίνος
Σίνας Σίμων	Καρβούνης Θεοχάρης	Μπεντούλης Δημήτριος
	Κιτσάκης Γρηγόριος	
	Κομμάτας Αγαμέμνων	
	Λαμποβιτιάδης Γρηγόριος	
	Λάππας Μίνως	
	Πασχόπουλος Μιχαήλ	
	Σαχίνης Βασίλειος	

II. Η ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΙΣΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ - ΤΑ ΑΛΛΟΓΛΩΣΣΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

Μπροστά στην ανθηρή και οργανωμένη εκπαίδευση των ελληνικών κοινοτήτων στη Βόρεια Ήπειρο κατά την ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία, έγιναν κάποιες προσπάθειες για τη σύσταση και τη λειτουργία ξενόγλωσσων σχολείων, οι οποίες όμως δεν τελεσφόρησαν, αφού αντιμετώπισαν την αδιαφορία και την απροθυμία των ελληνικών τοπικών παραγόντων.

Η προσπάθεια για την ίδρυση ξενόγλωσσων σχολείων στη Βόρεια Ήπειρο σχετιζόταν άμεσα με τις ξένες προπαγανδιστικές εκπαιδευτικές κινήσεις, οι οποίες διείσδυναν στους κόλπους του ακμαίου ελληνικού πληθυσμού και προσπαθούσαν να εισβάλουν ιδεολογικά και πολιτικά και με πρόσχημα την προστασία των ανύπαρκτων «αδελφών» και «συμπατριωτών» τους. Οι προπαγανδιστικές κινήσεις προεκτάθηκαν και στον εκκλησιαστικό και θρησκευτικό χώρο και εντάθηκαν κυρίως μετά τη βουλγαρική εξουσία (1870) και την απέλπιδα προσπάθεια της ρουμανικής προπαγάνδας, η οποία διαπίστωνε την τελμάτωση των πολυδάπανων προσπαθειών της προς τα τελευταία χρόνια του 19^{ου} αιώνα και περισσότερο στις αρχές του επομένου.

Στη συνέχεια καταγράφουμε τις σημαντικότερες και γνωστότερες προπαγανδιστικές προσπάθειες για ίδρυση αλλόγλωσσων σχολείων σε κοινότητες και οικισμούς της Βόρειας Ηπείρου:

1. Προσπάθεια για ίδρυση ρωμαιοκαθολικού σχολείου στους Δρυμάδες Χειμάρρας

Από τις πρώτες προσπάθειες για τη δημιουργία ξενόγλωσσων σχολείων στη Βόρεια Ήπειρο είναι η περίπτωση της διείσδυσης της ρωμαιοκαθολικής προπαγάνδας, η οποία γύρω στα 1670 εμφανίστηκε στην ευρύτερη περιοχή της Χειμάρρας και εκδήλωσε την πρόθεσή της να ιδρύσει δικό της σχολείο στις Δρυμάδες.

Η προσπάθεια των ρωμαιοκαθολικών μισσιοναρίων δεν τελεσφόρησε, αφού οι κάτοικοι επέδειξαν παντελή αδιαφορία και η αλίευση μαθητών για το «σχολείο» τους απέβη άκαρπη.¹³⁷⁸

2. Ρουμανικά Σχολεία στον καζά Κορυτσάς

Στα 1884 ιδρύθηκε στην Κορυτσά ένα ρουμανικό σχολείο, το οποίο ουσιαστικά ήταν ανύπαρκτο, αφού ελάχιστοι ήταν οι μαθητές του και δε λειτουργούσε.

Στα 1890 ιδρύθηκε και στη βλαχόφωνη Μοσχόπολη ένα ρουμανικό σχολείο, το οποίο είχε την ίδια τύχη, να μη λειτουργεί ουσιαστικά, αλλά να διατηρείται μόνο για προπαγανδισμό, αφού είχε ελάχιστους μαθητές και τη χρονιά που έκλεισε, έστω και τυπικά, το 1911, είχε «στα χαρτιά» μόλις 8 μαθητές.¹³⁷⁹

Το ίδιο συνέβαινε και στην ευρύτερη περιοχή, αφού στον καζά Κορυτσάς εμφανίζονταν στην πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα συνολικά 6 ρουμανικά σχολεία με 203 μαθητές, ελάχιστη παρουσία μπροστά στην ανθηρή ελληνική εκπαίδευση, η οποία στα χρόνια εκείνα λειτουργούσε στον καζά Κορυτσάς 41 ελληνικά σχολεία με 77 διδασκάλους και 3.452 μαθητές.¹³⁸⁰

Συμπληρωματικά σημειώνουμε ότι ο «Πίναξ των εν τω νομό Βιτωλίων Ρωμουνικών σχολείων» του Προξένου Μοναστηρίου Ν. Μπέτσου που στάλθηκε στον Υπουργό των Εξωτερικών Α. Ρωμανό στις 11 Απριλίου του 1899, σημείωνε μόνο δυο ρουμανικά σχολεία, ένα στην Κορυτσά και ένα στη Μοσχόπολη, και στο προξενικό έγγραφο τονιζόταν η ασημαντότητα της «ρωμουνικής προπαγάνδας»: «Καταλήγων επαναλαμβάνω, ότι εκ του έργου

1378. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 310.

1379. Καλλιμάχος Δ., *Μοσχόπολις* (Παναθήναια), 12.

1380. Μαζαράκης Ι.Κ. - Αινιάν, *Μακεδονικός Αγών* (Σχολεία Μακεδονίας – Βιλαέτι Μοναστηρίου).

της Ρωμουνικής προπαγάνδας δεν υφιστάμεθα μεν μεγάλας βλάβας, διότι τα σχολεία ταύτα ονομαστικά και χάριν του χρήματος υφιστάμεθα, αδυνατούσι ν' αποσπάσωσι τους Ελληνοβλάχους από του Ελληνικού έθνους, εις ό από αιώνων τάσσονται,¹³⁸¹ και διότι οι απανταχού μετά της ρωμουνικής προπαγάνδας τασσόμενοι είνε ολίγιστοι και εκ των πενεστάτων, αλλ' ουχ ήττον εκ του καθαρώς μισελληνικού τούτου έργου της ρωμουνικής κυβερνήσεως και των ραδιουργιών του Μαργαρίτου (¹³⁸²) ουδέποτε επαύσαμεν ενοχλούμενοι». ¹³⁸³

3. Προσπάθεια για ίδρυση ρουμανικού σχολείου στην Πρεμετή

Στις αρχές του 20ού αιώνα η ρουμανική εκπαιδευτική κίνηση προσπάθησε να διεισδύσει στον ακμαίο ελληνισμό της περιοχής του Αργυροκάστρου και να αντιπαρατεθεί με δικό της σχολείο στα πολυδύναμα και άρτια σε οργάνωση και λειτουργία ελληνικά σχολεία.

Ίδρυσε κάποιο ρουμανικό σχολείο στην Πρεμετή, το οποίο καταγράφεται σε στατιστικές του 1906 και του 1908 να εμφανίζει ένα διδάσκαλο και 18 μαθητές.¹³⁸⁴ Περισσότερα όμως στοιχεία για την οργάνωση και τη λειτουργία του δε μας είναι γνωστά και φαίνεται να ακολούθησε την ανύπαρκτη παρουσία των άλλων ρουμανικών σχολείων του ευρύτερου βόρειου ελλαδικού χώρου, όπου «άνοιγαν μόνο στα χαρτιά» και καταδικάζονταν στον αφανισμό τους από την απροθυμία των γονέων και τη μη προσέλευση μαθητών.

4. Προσπάθεια λειτουργίας «Ρουμανιστικών Σχολών» στο Βεράτιο

Στα 1907 ιδρύθηκε «Ρουμανιστική Σχολή» στο Βεράτιο με 8 μαθητές και επρόκειτο από τον επιθεωρητή των ρουμανικών σχολείων, που θα ερχόταν στο Βεράτιο, να ιδρυθεί και Εμπορική Σχολή με Οικοτροφείο.

Τόσο όμως η Ρουμανική Σχολή δε λειτούργησε παρά την ίδρυσή της, όσο και η Εμπορική Σχολή και το Οικοτροφείο ούτε ποτέ ιδρύθηκαν ούτε βέβαια και λειτούργησαν μπροστά στην απροθυμία και την άρνηση των Βερατινών να υποστηρίξουν τις Σχολές. Και μάλιστα, και κάτω από την ωμή παρέμβαση του Τούρκου διοικητή Σεουφουλάχ πασά, η οποία επέβαλε στο δικαστήριο του Βερατίου να ανασκευάσει την απόφασή του για την καταδίκη σε τέσσερα χρόνια φυλάκισης των Ρουμάνου δάσκαλου, με την απρόκλητη εντολή ότι ήταν «πολιτική ανάγκη να δημιουργηθή ζήτημα εις τους Έλληνες εν Βερατίω». Χαρακτηριστικός δε ήταν ο επίκαιρος σχολιασμός από την εφημερίδα «Ο Πύρρος» των ημερών εκείνων με τον τίτλο: «Το Βεράτιον εμολύνθη. Ίδρυσαν Σχολήν Ρουμανιστικήν. Ίδρύουν δε και Εμπορικήν τοιαύτην» (από όπου και η παραπάνω εντολή του Σεουφουλάχ πασά).¹³⁸⁵

5. Το αλβανικό σχολείο Κορυτσάς

Γενικά, η αλβανική εκπαίδευση στην Κορυτσά προκλήθηκε από την ακμαία και οργανωμένη ελληνική εκπαίδευση που τότε (γύρω στα χρόνια 1885-1890) αριθμούσε περισσότερους από 2.000 μαθητές, την οποία (ελληνική εκπαίδευση) θέλησε να μιμηθεί, να αντιπαρατεθεί και να ξεπεράσει, και δεν είχε κανένα απολύτως ιδεολογικό έρεισμα, αφού δε χρηματοδοτήθηκε από την αλβανική ευεργεσία και ευποιία.

1381. Για την ελληνικότητα των Βλάχων: Κεραμόπουλος Α., *Κουτσόβλαχοι*· Κολτσιδάς Α.Μ., *Κουτσόβλαχοι*, όπου και εκτενής βιβλιογραφία· Κολτσιδάς Α.Μ., *Συγκρότηση - οργάνωση Ελληνοβλάχων*, όπου και εκτενής βιβλιογραφία· Κολτσιδάς Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμόνων*, όπου και εκτενής βιβλιογραφία.

1382. Για την προπαγάνδα στους βλάχικους πληθυσμούς: Αβέρωφ Ε., *Κουτσοβλαχικό ζήτημα*· Νικολαΐδου Ε.Ι., *Ξένες προπαγάνδες*· Νικολαΐδου Ε.Ι., *Ρουμανική προπαγάνδα*.

1383. ΑΥΕ, 1891-Β' (Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως), Μοναστήρι, 11 Απριλίου 1899, αρ. 59.

1384. ΑΥΕ, Αρχείο Χαρτών - Α' Μέρος: αρ. 113· Instituto Geografiko di Agostini-Roma· Amadori-Virgilj G., *La questione Rumeliota*, 297.

1385. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 236, 25 Οκτωβρίου 1907, όπου και σχετικές πληροφορίες.

Η προσπάθεια των αλβανικών κέντρων της διασποράς στο Βουκουρέστι και στην Κωνσταντινούπολη και των αλβανιστών Ευθυμίου Μάρκου και Κωστούρη για να ιδρύσουν Αλβανικό Σχολείο στην Κορυτσά αρχίζει το 1887 και συνδέεται με την πρόθεση του ευεργέτη Αναστασίου Αβραμίδη-Λιάκτση για να προσφέρει την περιουσία του στη γενέτειρά του υπέρ των ελληνικών σχολείων και των κοινωφελών έργων της.

Τότε, οι αλβανιστές, επικαλούμενοι και υποστηρικτές τους όπως δήλωναν,¹³⁸⁶ απαιτούσαν και αυτοί την υποστήριξη του Έλληνα ευεργέτη και ζητούσαν ανάλογο μερίδιο για δημιουργία αλβανικού σχολείου στην Κορυτσά.¹³⁸⁷ Στη συνέχεια, και προκειμένου ο Αναστάσιος Αβραμίδης - Λιάκτσης να αποτρέψει την ίδρυση ξεχωριστού αλβανικού σχολείου, πρότεινε τη δωρεάν διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας δυο φορές την εβδομάδα στην ελληνική Αλληλοδιδασκτική Σχολή.¹³⁸⁸

Την πρόταση αυτή την απέρριψε άμεσα η ελληνική Δημογεροντία και οι αλβανιστές ανακοίνωσαν την ίδρυση του Αλβανικού Σχολείου της Κορυτσάς την ίδια χρονιά, 7 Μαΐου 1887, με διευθυντή τον Παντελή Σωτηρίου, ενώ παράλληλα ο Αναστάσιος Αβραμίδης - Λιάκτσης αποφάσισε να καταθέσει οικονομικό βοήθημα 500.000 φράγκων μόνο για εκπαιδευτικούς και κοινοτικούς - φιλανθρωπικούς σκοπούς στη ελληνική - χριστιανική κοινότητα Κορυτσάς.¹³⁸⁹

Επειδή η προσπάθεια των αλβανιστών στόχευε αποκλειστικά στην αντιπαράθεσή τους με την ελληνική εκπαίδευση της Κορυτσάς και τα πολυδύναμα ελληνικά της σχολεία, προσπάθησαν να μιμηθούν σχεδόν απόλυτα τα διδακτικά προγράμματα των ελληνικών σχολείων και να εισαγάγουν τα τουρκικά και τη γαλλική και βέβαια και την ελληνική, με τον κρυφό τους πόθο να αποσπάσουν και Έλληνες - χριστιανούς μαθητές. Η προσπάθειά τους όμως, παρά και την ενεργοποίηση των αλβανικών Συλλόγων «Dituria» και «Drita» που τύπωναν στο Βουκουράστι διδακτικά βιβλία,¹³⁹⁰ δεν ευδοχώθηκε, όχι μόνο ως προς την επιθυμία τους να εγγραφούν Έλληνες μαθητές, αλλά και οι αρχικά εγγραφόμενοι Αλβανοί και οι γονείς τους προβληματίζονταν για την αναγκαιότητα της φοίτησής τους,¹³⁹¹ αφού διαπιστωνόταν καθημερινά η χαμηλή εκπαιδευτική ποιότητα του αλβανικού σχολείου, συγκρινόμενη με την άριστη και τέλεια οργανωμένη εκπαίδευση και παιδεία των ελληνικών σχολείων.

Και σαν να μην έφταναν όλα αυτά, το 1890 προέκυψαν και νέα προβλήματα ως προς τη συνέχιση της λειτουργίας του αλβανικού σχολείου, αφού η Υψηλή Πύλη δεν ανανέωνε την άδεια λειτουργίας του επειδή, σύμφωνα με το νόμο, έπρεπε το σχολείο να λειτουργήσει για δυο χρόνια ως ιδιωτικό και μετά θα εντασσόταν στην κρατική μέριμνα. Οι οικονομικές όμως ενισχύσεις της κοινοτικής αλβανικής αυτοδιοίκησης και η αλβανική οικονομική προσφορά μέσω των Αλβανών δωρητών και ευεργετών υπήρξε ανύπαρκτη και το σχολείο αδυνατούσε να συνεχίσει την πορεία του. Και στο σημείο αυτό καταδεικνυόταν η θεμελιώδης διαφορά με την ελληνική εκπαίδευση, η οποία συντηρούνταν αποκλειστικά από την τοπική ελληνική κοινωνία και την ευεργεσία με προσωπικά και ιδιωτικά κριτήρια, τα οποία αντανάκλουν και το ιδεολογικό και εθνικό όραμα των Κορυτσαίων για το σύνολο Ελληνισμό.

Ως αντιστάθμισμα, οι αλβανιστές, και προκειμένου να διασκεδάσουν την αδυναμία τους να καλύπτουν τη λειτουργία της εκπαίδευσής τους με ιδιωτικές δαπάνες, μέσω της οικογένειας Gyerasim Qiriazë,¹³⁹² ιδρύουν το 1891 και αντίστοιχο Σχολείο Θηλέων με 27 μαθήτριες, πολύ σύντομα όμως και εκείνη η προσπάθεια έδειχνε τα σημάδια της προχειρότητας και της παρακμής.

1386. ΑΥΕ, φ. 1887, Α.Α.Κ. Γ', αρ. 295, Θεσσαλονίκη, 4 Φεβρουαρίου 1887.

1387. ΑΥΕ, 1887, φ. 413, αρ. 777, ΥΠΕΞ προς Πρεσβεία Βουκουρεστίου, Αθήνα, 18 Απριλίου 1887.

1388. ΑΝΣΙ - Συλλογή Σπυρομίλιου (1867-1914): *Επιστολή Αναστασίου Αβραμίδη Λιάκτση προς Δημήτριο Μιτζάτζου*, Βουκουρέστι, 1 Φεβρουαρίου 1887.

1389. ΑΝΣΙ Α.Π.Θ., Συλλογή Σπυρομίλιου (1867-1914): *ΥΠΕΞ προς Πρεσβεία Βουκουρεστίου*, Αθήνα, 24 Ιουνίου 1887.

1390. Kyjtim B., *Bibliografia*, 5.

1391. Myzuri H., *Shkollat*, 85.

1392. *Ο. π.*, 210.

Έτσι λοιπόν, η αλβανική εκπαίδευση δεν μπόρεσε να αντιπαρατεθεί με την ελληνική και όδευσε προς το φυσικό της μαρασμό με το κλείσιμο του Αλβανικού Σχολείου (των αρρένων) το 1902¹³⁹³ και το κλείσιμο του αντίστοιχου Σχολείου Θηλέων το 1906.

6. Προσπάθεια για ίδρυση αλβανικού σχολείου στο Αργυρόκαστρο

Στις 19 Σεπτεμβρίου του 1908 ο Αλβανικός Σύλλογος Αργυροκάστρου σε επίσημη συνεδρίασή του έθεσε και πρόταση για ίδρυση Αλβανικού Σχολείου στο Αργυρόκαστρο.

Σύμφωνα με τη «Φωνή της Ηπείρου» την ίδρυση του Αλβανικού Σχολείου την ενέκριναν όχι μόνο οι Οθωμανοί, αλλά και οι χριστιανοί «διότι ούτοι δεν πολεμούν τα σχολεία». Μπροστά όμως στην υποχρέωση για συστηματική και μηνιαία συνεισφορά «ένας – ένας εξήλθον του Συλλόγου και επανήλθον εις τας εστίας τους», με αποτέλεσμα να μη συνεχιστεί και η προσπάθεια για την ίδρυση του Αλβανικού Σχολείου: «*Το Αλβανικόν Σχολείον ενέκριναν ου μόνον οι Οθωμανοί (Τουρκαλβανοί), αλλά και οι Χριστιανοί. Μάλιστα είπον να γίνωσι και συνδρομηταί, διότι ούτοι δεν πολεμούν τα σχολεία. Έκαστος εις την γλώσσαν του είναι ελεύθερος να μάθη όποια γράμματα θέλει. Έρχισεν ο κατάλογος της εγγραφής, αλλά μόλις εις Οθωμανός Αργυροκαστρίτης, ούτινος το όνομα δεν ενθυμούμαι, προσέφερε δύο λίρας, ως και ένας Πρεμετινός χριστιανός υπάλληλος της Ρεζής μίαν λίραν. Μόλις ενεγράφησαν εκ των δευτέρων ολίγα μέλη. Αλλ' όταν ήκουσαν τον πρόεδρον να λέγη ότι δια το Σχολείον απαιτείται κατάλογος ιδιαίτερος διά συνεισφοράς μηνιαίας, από ένας - ένας εξήλθον του Συλλόγου και επανήλθον εις τας εστίας των*».¹³⁹⁴

Μπροστά σ' εκείνη τη δυσμενή εξέλιξη, και το γεγονός ότι εγγράφηκαν στο υπό ίδρυση αλβανικό σχολείο Αργυροκάστρου μόλις 20 παιδιά Μουσουλμάνων και κανένας Έλληνας Χριστιανός, ο Αλβανικός Σύνδεσμος Αργυροκάστρου αντέδρασε βίαια και προέβη σε δολιοφθορές, τρομοκρατώντας έτσι τους Έλληνες στην ευρύτερη περιοχή. Παρόλες τις προσπάθειές τους όμως, το φρόνημα των Ελλήνων παρέμεινε ακλόνητο και αλώβητο και τελικά ναυάγησαν τα εκπαιδευτικά τους σχέδια στο Αργυρόκαστρο.¹³⁹⁵

7. Προσπάθεια για ίδρυση αλβανικού σχολείου στην Άρτα (Αυλώνα)

Το Σεπτέμβριο του 1913 οι Αλβανοί «άνοιζαν σχολείο» στην Άρτα της επαρχίας Αυλώνας (στο σαντζάκι Βερατίου) και εγκατέστησαν δυο Αλβανούς διδασκάλους. Επειδή όμως δεν παρουσιαζόταν κανένας μαθητής, οι Αλβανοί κατήγγειλαν αναίτια 20 πρόσωπα της Άρτας «ως δήθεν ενσπείραντα το μίσος των μαθητών προς τους Αλβανούς». Το γεγονός εκείνο προκάλεσε εμπλοκή στην περιοχή, αφού στα πλαίσια της όλης υπόθεσης παρενέβη και η τοπική δημογεροντία, η οποία επέριπτε ευθύνες στο Μητροπολίτη, τον οποίο κατηγορούσε για αδράνεια και αδιαφορία: «*Τα των σχολείων μας δεν παρουσιάζουν ουδέν βήμα προς την ποθητήν λύσιν. Ο Μητροπολίτης έχει κλείσει τα αυτιά του εις τας κρυγάς και παροτρύνσεις της δημογεροντίας απαιτούσης να έλθη ο ίδιος ενταύθα και ενεργήση τα δέοντα παρά τη Κυβερνήσει ή εν ανάγκη αποτανθή εις την διεθνήν Επιτροπήν, Ως εκ της αδικαιολογήτου ταύτης αδρανείας οι Αλβανοί θρασύνονται επί μάλλον και δεν παύουν να επιβουλεύονται την ησυχίαν των ομογενών δημιουργούντες πράγματα εις αυτούς*».

Όττω οι δυο διορισθέντες Αλβανοί διδάσκαλοι Άρτης βλέποντες ότι ουδείς μαθητής συχνάζει εις το σχολείον το οποίον από μηνός έχουν ανοίξει, κατήγγειλαν 20 πρόσωπα του χωρίου ως δήθεν ενσπείραντα το μίσος των μαθητών προς τους Αλβανούς. Τα 20 ταύτα πρόσωπα εξητήθησαν να παρουσιασθώσιν εις το δικαστήριον την 25^{ην} τρέχοντος. Αλλ' αν υπό τα όμματα των Ευρωπαίων πρόκειται να χάσωμεν τα σχολεία μας, να βλέπομεν φυλακισμένους και

1393. *Historia e shqiperise*, Vellimi II, 116.

1394. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα, αρ. φ. 769, 3 Οκτωβρίου 1908.

1395. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δρόπολις*, 1976, 94-95.

συκοφαντούμενους τους ομογενείς μας, και οργιάζοντας εις βάρος του Ελληνισμού τους Τουρκαλβανούς, δεν εξηγείται πού έγκειται η αποστολή του Μητροπολίτου μας».¹³⁹⁶

8. Συνολικότερα στοιχεία

Στην Κολωνία της επαρχίας Κορυτσάς η ρουμανική προπαγάνδα λίγα χρόνια προ του 1893, χρησιμοποιώντας ως δούρειο ίππο την Αλβανική Αδελφότητα της Ρουμανίας, ενίσχυσε την ίδρυση 7 αλβανικών σχολείων, 4 αρρένων και 3 θηλέων: «Διατηρούνται τα σχολεία υπό της εν Ρωμουνία Αλβανικής Αδελφότητος· αλλά ο υποκινητής προς σύστασιν τοιούτων σχολών είνε ο διαβόητος Μαργαρίτης, όστις τοσαύτα προσκόμματα επήνεγκεν εις την διάδοσιν του ελληνισμού ανά την Μακεδονίαν διά της ιδρύσεως βλαχικών σχολείων. Ήδη δε πάντα λίθον κινεί όπως επιφέρει τοιαύτα και εν Ηπειρώ και Αλβανία, αλλά προς κέντρα λακτίζει».¹³⁹⁷

Στην Ήπειρο (την ενιαία – την Παλαιά και τη Νέα, την ελλαδική και την αποσπασμένη Βόρεια Ήπειρο):

Γύρω στα 1900, με βάση τις στατιστικές των χριστιανικών σχολείων της εποχής, λειτουργούσαν 3 ρουμανικά σχολεία στα Γιάννενα και 2 ιταλικά σχολεία στην Αυλώνα.¹³⁹⁸

Στα 1908, σύμφωνα με τη στατιστική του Giovanni Amadori Virgilij, λειτουργούσαν 3 ρουμανικά σχολεία (2 στα Γιάννενα και ένα στην Πρεμετή) με 8 δασκάλους και 103 μαθητές και 4 εβραϊκά σχολεία στα Γιάννενα με 17 δασκάλους και 510 μαθητές.¹³⁹⁹

1396. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ', Βασίλειον της Ελλάδος. Γενική Διοίκησης των εν Ηπειρώ υπό του Ελληνικού Στρατού κατεχομένων μερών. Τμήμα Πολιτικών, 19 Οκτωβρίου 1913, αρ. 2345 – αντίγραφο επιστολής κατοίκου Αυλώνος για τα ελληνικά σχολεία και τους βανδαλισμούς του Κυβερνητικού Στρατού. Να σημειωθεί εδώ, ότι τα στοιχεία της επιστολής, τα οποία μεταβίβαζε στο ΥΠΕΞ (στον ίδιο τον Υπουργό) το Πολιτικό Τμήμα της Γενικής Διοίκησης Ηπείρου, σύμφωνα με το σχετικό διαβιβαστικό του, χαρακτηριζόταν γενικά και τονιζόταν στον αποστέλλοντα στο εξής «να αποφεύγει τας αοριστίας και να αναφέρει ωρισμένα γεγονότα περί των λαμβανομένων χώραν, εν γένει εκτρόπων, όπως δυνάμεθα να κάμνωμεν εκάστοτε την κατάλληλον χρήσιν».

1397. Φωνή της Ηπείρου, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 35, 14 Μαΐου 1893.

1398. Μαζαράκης Ι. Κ - Αινιάν, Μακεδονικό Ζήτημα, 10.

1399. Amadori-Virgilij G., La questione Rumeliota, 1908, 297.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

**ΤΟ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
Η ΙΔΡΥΣΗ, Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ, Η ΑΡΩΓΗ, Η ΕΠΟΠΤΕΙΑ
ΚΑΙ Η ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ**

**A. ΤΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ: Η ΚΟΙΝΟΤΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ
Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΠΡΟΚΡΙΤΩΝ**

Το κοινοτικό πλαίσιο των ελληνικών οικισμών της Βόρειας Ηπείρου ήταν πολύ καλά οργανωμένο και εκτελούσε συγχρόνως χρέη εκκλησιαστικών και σχολικών επιτρόπων και εφόρων.

Συγκεκριμένα, λειτουργούσε το σύστημα - ο θεσμός της δημογεροντίας, η λεγόμενη λαϊκή γερουσία, η οποία επενέβαινε σε κάθε δραστηριότητα της κοινωνικής, της θρησκευτικής, της πνευματικής, της εκπαιδευτικής και της οικονομικής ζωής της πόλης. Η δημογεροντία αποτελούνταν από σοφούς γέροντες που διαχειρίζονταν τις υποθέσεις του κοινού (της κοινότητας – όλων των κατοίκων) και φρόντιζαν για την απονομή της δικαιοσύνης.¹⁴⁰⁰

Σε ό,τι αφορούσε την εκπαίδευση, αναλάμβαναν χρέη Εφοροεπιτροπών, Σχολικών Επιτροπών, Σχολικών Εφοριών, Εφόρων και Επιτρόπων των Σχολείων. Στα πλαίσια αυτών των αρμοδιοτήτων φρόντιζαν για την ίδρυση, τη λειτουργία και τη συντήρηση των εκπαιδευτηρίων, προσλάμβαναν και μισθοδοτούσαν τους δασκάλους, εξέδιδαν σχετικές αποδείξεις και πιστοποιητικά ευδοκμότητας των δασκάλων, επιθεωρούσαν τη σχολική ζωή και γενικά υποστήριζαν και παρακολουθούσαν όλη την εκπαιδευτική διαδικασία.

**B. Η ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ Η ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΙ ΠΟΡΟΙ**

**I. Η ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΑΠΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΔΩΡΕΕΣ ΚΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ, ΑΠΟ
ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟ ΤΟΠΙΚΟΥΣ ΚΑΙ ΑΠΟΛΗΜΟΥΣ ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ ΚΑΙ ΔΩΡΗΤΕΣ**

Η ελληνική εκπαίδευση στις κοινότητες της Βόρειας Ηπείρου κατά την Ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν αποκλειστικό έργο των τοπικών κοινωνιών· έργο, με το οποίο «καταφαίνεται η ευσέβεια, η φιλογένεια και το πρακτικόν πνεύμα το πρυτανεύον πασών των δωρεών και χορηγιών, πολλά διδάσκον πάσι τοις ζένοις και επήλυσι περί της αρετής των ομογενών και της εις τα πάτρια έθη και τας πατρίους παραδόσεις αφοσιώσεως».¹⁴⁰¹

Οι κάτοικοι και οι τοπικοί θεσμικοί παράγοντες χρηματοδοτούσαν κάθε σχολική και εκπαιδευτική δραστηριότητα: Η τοπική κοινωνία με τους κατοίκους της, οι συντοπίτες και απόδημοι δωρητές και ευεργέτες, η τοπική εκκλησία και οι παράγοντές της, από το Μητροπολίτη μέχρι τον πιο απλό και ταπεινό παπά και παπαδοδάσκαλο, οι επίσημες διπλωματικές αρχές και οι τοπικοί φορείς και Σύλλογοι με τις δωρεές και τις επιχορηγήσεις τους ίδρυσαν Σχολεία, ενίσχυναν την οργάνωση και τη λειτουργία τους, μισθοδοτούσαν τους διδασκάλους τους και εφοδίαζαν με διδακτικά βιβλία τους μαθητές και χρηματοδοτούσαν τα Οικοτροφεία και τα Συσσίτια τους.

1400. Puaux R., *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, 77, 88.

1401. *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 26 (1906), σελ. 90.

1. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΚΟΡΥΤΣΑΣ

Βυθικουόκι: Οι κάτοικοι του Βυθικουόκιου το 1724 πρόσφεραν 10.000 άσπρα για να κτιστεί στην Κορυτσά το διδακτήριο που θα στέγαζε το Ελληνικό Σχολείο,¹⁴⁰² το οποίο είχε ιδρυθεί ένα χρόνο πρωύτερα (1723).

Δρένοβο: Για το Δημοτικό Σχολείο στο Δρένοβο κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως πρόσφερε το ποσό των 10 τουρκικών λιρών.¹⁴⁰³

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 επίσης, λειτουργούσε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο με ένα διδάσκαλο «μισθοδοτούμενον εκ συνεισφοράς των χωριανών διά γρόσια 2.500».¹⁴⁰⁴

Κορυτσά: Το 1837 με την οικονομική υποστήριξη των αδελφών Μήτκου και άλλων περιώνυμων κατοίκων συστήθηκε στην Κορυτσά Κοινή Ελληνική Σχολή.¹⁴⁰⁵

Λάσσο – Κοινοτικό Ταμείο Κορυτσάς: Το 1850 οι κάτοικοι της Κορυτσάς με γενική τους συνέλευση επικύρωσαν το «Λάσσο»¹⁴⁰⁶ – ένα κοινοτικό ταμείο για τη συντήρηση των «Κοινών Καθιδρυμάτων της πόλεως Κορυτσάς», των ελληνικών σχολείων και εκκλησιών της – το οποίο συστήθηκε την ίδια χρονιά από το Μητροπολίτη Κορυτσάς Νεόφυτο (1845-1878) για την ορθολογική διαχείριση των κατατιθέμενων δωρεών και των κληροδοτημάτων υπέρ των σχολείων και των εκκλησιών της Κορυτσάς.

Το 1874 ο Μητροπολίτης Κορυτσάς Δωρόθεος Ευελπίδης συνέταξε τον πρώτο επίσημο Κανονισμό του Λάσσου, ο οποίος τροποποιήθηκε στην οριστική του μορφή από τον επόμενο Μητροπολίτη Κορυτσάς Δωρόθεο Χρηστίδη στις 5 Νοεμβρίου του 1875, προεδρεύοντας δεκαμελούς επιτροπής, η οποία είχε εκλεχτεί από τους κατοίκους της πόλης. Ο Κανονισμός επικυρώθηκε από τον Πατριάρχη Ιωακείμ στις 12 Νοεμβρίου του 1876 και με αριθμό πρωτοκόλλου 5041 και αποτελούσε πλέον τον επίσημο κοινοτικό χάρτη¹⁴⁰⁷ και το «Λάσσο» αποτελούσε «αναπαλλοτρίωτο περιουσία των κοινών της πόλεως Σχολείων», συντελούσε στη συντήρηση των σχολείων και στη «διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων και φώτων» και η περιουσία του προερχόταν από την προσφορά και την αγαθοεργία «των απανταχού πολιτών» και της Εκκλησίας, σύμφωνα με τα τρία πρώτα του άρθρα:

Άρθρον 1ον. Περί κυριότητος αυτού: Το Λάσσον ην, εστί και έσεται εσαεί αναπαλλοτρίωτος περιουσία των κοινών της πόλεως Σχολείων, μηδενός επί μηδεμιά προφάσει δικαιουμένου να προσβάλη την επ' εκείνου κυριότητα αυτών. Πας δε πολίτης σεβόμενος την Ιεράν πρόθεσιν των Ιδρυτών, και αισθανόμενος την επί τον προορισμόν του ανθρώπου επίδρασιν των φώτων ωφείλει, ίνα παντί σθένει ου μόνον προστατεύη αλλά και συντελή εις την προαγωγήν αυτού. Και ο μιν την αύξησιν και επίδοσιν αυτού επιδιώκων έστω ευλογημένος παρά του δοτήρος των φώτων Θεού, ο δε την καταστροφήν έστω το ανάθεμα της πατρίδος εν γενεαίς γενεών.

Άρθρον 2ον. Περί του σκοπού: Σκοπός της ιδρύσεως του Λάσσου εστί η συντήρησις των κοινών της πόλεως Σχολείων προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων και φώτων εις όλας τας τάξεις των πολιτών εκατέρου του φύλου εκ μόνων των τόκων αυτού, των κεφαλαίων μενόντων ανεπάφων.

1402. Καλλίμαχος Δ., *Κορυτσά (ΗΕ)*, 207.

1403. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 106.

1404. Ο. π., 206.

1405. Ανώνυμος, *Κορυτσά*, Πανδώρα 19 (1868), φ. 443, 251.

1406. Λάσσο: προέρχεται από την ιταλική λέξη lascio που σημαίνει κληροδότημα.

1407. Ο Κανονισμός του 1876 ήταν ολοκληρωμένος και πλήρης και ίσχυε στο εξής χωρίς να επέλθουν έκτοτε άλλες τροποποιήσεις - Παπαδόπουλος Σ.Ι., *Κορυτσά*, 609.

Άρθρον 3ον. *Περί πόρων: Πόροι του Λάσσου εισί: α) Τα αφιερώματα των απανταχού πολιτών και παντός φιλομούσου. β) Οι τόκοι των προϋπαρχόντων κεφαλαίων. γ) Το περίσσευμα του εισοδήματος των Εκκλησιών. δ) Αι εκ των ακινήτων κτημάτων των Ιερών Εκκλησιών πρόσοδοι.*

Οι «Γενικοί Κανονισμοί των Κοινών Καθιδρυμάτων της πόλεως Κορυτσάς» ή ο Κανονισμός Κορυτσάς, όπως είναι περισσότερο γνωστός, δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα της Θεσσαλονίκης *Ερμής* το Μάρτιο του 1876,¹⁴⁰⁸ αναδημοσιεύτηκε από τον καθηγητή Χ. Παπαστάθη το 1984,¹⁴⁰⁹ παρουσιάζεται δε ολόκληρος στο παράρτημα.

Η διάρθρωση - θεματολογία του Γενικού Κανονισμού με τους 4 επιμέρους Κανονισμούς (του Λάσσο, των Σχολείων, των Εκκλησιών και της Δημογεροντίας) κατά κεφάλαιο (5, 4, 3 και 4 αντίστοιχα – 16 συνολικά) και με τον αριθμό των άρθρων του (12, 14, 17 και 19 αντίστοιχα – 65 συνολικά, μαζί με τα 3 άρθρα των γενικών διατάξεων, οι οποίες αφορούν όλα τα Σωματεία), φαίνεται παραστατικά στον παρακάτω πίνακα:

ΠΙΝΑΚΑΣ 21
Γενικοί Κανονισμοί των Κοινών Καθιδρυμάτων
της πόλεως Κορυτσάς – ΛΑΣΣΟ

Θεματολογία των 16 κεφαλαίων των 4 Κανονισμών – αντίστοιχα άρθρα					
Κανονισμός	Κεφάλαιο θεματολογία	Άρθρα	Κανονισμός	Κεφάλαιο θεματολογία	Άρθρα
ΛΑΣΣΟΥ	A - Κυριότητα	1	ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ	A - Γενικά	1-5
	B - Σκοπός	2		B - Χρήση προσόδων	6-12
	Γ - Πόροι	3		Γ - Κυβέρνηση	13-17
	Δ - Εξασφάλιση	4-7	ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑΣ	A - Ορισμός	1
	E - Διαχείριση	8-12		B - Σχηματισμός	2-5
ΣΧΟΛΕΙΩΝ	A - Βαθμίδες, σύστημα διδασκαλίας, φοίτηση	1-6	ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑΣ	Γ - Εργασίες	6-17
	B - Διδάσκαλοι	7-9		Δ - Καθήκοντα	18-19
	Γ - Μαθητές	10-12	ΓΕΝΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΑΦΟΡΩΣΑΙ ΟΛΑ ΤΑ ΣΩΜΑΤΕΙΑ	Εξέλεγχξη	
	Δ - Διοίκηση Σχολείων	13-14		Εκλογές	
			Αναθεώρηση		

Ειδικά ο Κανονισμός των Σχολείων, στοιχεία και πληροφορίες του οποίου συναντάμε στις γραμμές αυτής της εργασίας, αναφέρεται: Κεφάλαιο Α΄: Στις βαθμίδες της εκπαίδευσης με τα Νηπιαγωγεία, το Δημοτικό των Αρρένων και το Παρθεναγωγείο. Στο σύστημα της διδασκαλίας, το συνδιδασκτικό. Στη διάρκεια φοίτησης στο Δημοτικό και στο Παρθεναγωγείο. Κεφάλαιο Β΄ (περί διδασκάλων): Στα προσόντα, στις αρμοδιότητες και στις υποχρεώσεις των διδασκάλων. Κεφάλαιο Γ΄ (περί μαθητών): Στα δικαιώματα, στις υποχρεώσεις και στα καθήκοντα των μαθητών. Κεφάλαιο Δ΄ (περί διοικήσεως των Σχολείων): Στη διοίκηση των Σχολείων και στα καθήκοντα των Εφόρων.

1408. *Ερμής*, εφημερίδα Θεσσαλονίκης, φ. 87, 26 Μαρτίου 1876.

1409. Παπαστάθης Χ.Κ., *Κανονισμοί*, 344-354 – και στο παράρτημα.

Το ταμείο του Λάσσο αρχικά ενισχύθηκε με τη δωρεά του Μαυροκορδάτου, ηγεμόνα της Μολδοβλαχίας και των προεστών και αρχόντων του Βυθικουκίου, οι οποίοι πρόσφεραν 10.000 άσπρα¹⁴¹⁰ και με τα γενναία κληροδοτήματα των Ιωάννη Μπάγκα και του Αν. Αβραμίδη (παρακάτω) και στη συνέχεια και με τις επιχορηγήσεις των κατοίκων, οι οποίοι ανακηρύσσονταν ευεργέτες και τα ονόματά τους εκφωνούνταν τιμητικά κατά την πανηγυρική λειτουργία των Τριών Ιεραρχών. Από τους τόκους των εσόδων του «Λάσσο», τα οποία είχαν κατατεθεί στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας, ξοδεύονταν κάθε χρόνο 1.800 τουρκικές λίρες (70 χιλιάδες περίπου φράγκα) για τη συντήρηση των σχολείων.¹⁴¹¹

Με βάση τις αρχαικές μας πηγές και τη δημοσιευμένη βιβλιογραφία, οι κατά καιρούς δωρεές, χορηγίες, κληροδοτήματα και διαθήκες, με τις οποίες οι Κορυτσαίοι της πόλης και της διασποράς ενίσχυναν το ταμείο τους, το Λάσσο, υπέρ των σχολείων και των εκκλησιών και της κοινότητας ήταν διαρκείς και αξιόλογες:

Στα πρώτα χρόνια, ενίσχυναν με τις αντίστοιχες λίρες οι: Γεώργιος Αδάμ 12.000 (αγγλικές) και 4.000 (αιγυπτιακές¹⁴¹² – παρακάτω: *διαθήκες, κληροδοτήματα*), Ναούμ Δίνε 900 (αγγλικές), Κωστάκης Δούρος 1.000 (αγγλικές),¹⁴¹³ Γεώργιος Νόσκου 5.000 (γαλλικές), Δημήτριος Τσίτσικας¹⁴¹⁴ 8.000 (αγγλικές), Φιλίππου Κωνσταντίνος 1.600 (αγγλικές), Ευάγγελος Χρήστου 3.000 (αγγλικές).¹⁴¹⁵

Στα χρόνια εκείνα η χρηματοδότηση του Λάσσο υπέρ των Σχολείων της Κορυτσάς ήταν συνεχής και αδιάλειπτη και εκείνη η παροχή φαινόταν και στους ετήσιους ισολογισμούς των εσόδων και των εξόδων του. Για παράδειγμα, αναφερόμαστε στον ετήσιο ισολογισμό του Λάσσο για το σχολικό έτος 1902-1903: Από τα έσοδα των 1.079,69 οθωμανικών λιρών της χρονιάς εκείνης, υπέρ της ελληνικής εκπαίδευσης Κορυτσάς χορηγούνταν 959,69 οθωμανικές λίρες, αποκλειστικά σχεδόν όλα τα έσοδά του: 460 για το μισθό του προσωπικού της Αστικής Σχολής και αντίστοιχα 271 του Παρθεναγωγείου και 72 των Νηπιαγωγείων, 18,69 για το μισθό 8 καθαριστριών των σχολείων, 85 για σχολικές δαπάνες (βιβλία απόρων μαθητών, θέρμανση, επισκευές) και 53 για το Μπάγκειο Γυμνάσιο (μισθοί διδασκάλου τουρκικής και επιστάτη, θέρμανση, επισκευές).¹⁴¹⁶ Στον ετήσιο δε ισολογισμό του σχολικού έτους 1904-1905, οι αντίστοιχες δαπάνες για τους μισθούς των διδασκάλων, τα σχολικά έξοδα και την παροχή βιβλίων σε απόρους μαθητές ήταν αυξημένες και έφταναν στις 1.112 οθωμανικές λίρες σε ένα σύνολο γενικών εξόδων 2.091 οθωμανικών λιρών.¹⁴¹⁷

Από το σχολικό όμως έτος 1905-1906 και μετά, ήταν πιο επιτακτική η ανάγκη για τη χρηματοδότηση του κοινοτικού ταμείου Λάσσο, για να μπορεί να ανταποκρίνεται στις εκπαιδευτικές ανάγκες της συντήρησης και της λειτουργίας των σχολείων της Κορυτσάς, καθώς και της μισθοδοσίας των διδασκάλων της. Και αυτό συνέβαινε γιατί οι ανάλογες χορηγίες του ελληνικού κράτους είχαν μειωθεί σημαντικά εξαιτίας των εξόδων του Μακεδονικού Αγώνα και των παντοίων παρόμοιων υποχρεώσεών του και προς άλλες πόλεις του ευρύτερου ελληνισμού.

Μπροστά σ' εκείνη την αδήριτη ανάγκη λειτούργησε άμεσα η φιλοπατρία και η φιλοτιμία των ντόπιων και των απόδημων Κορυτσαίων, οι οποίοι και έσπευσαν να ενισχύσουν την ελληνική εκπαίδευση της Κορυτσάς (πέρα από τους δωρητές για τα κοινοτικά και φιλανθρωπικά έργα, τα οποία ενίσχυναν το γενικότερο εισόδημα του ταμείου) μέσω του Λάσσο τους: Πρόσφεραν: Ο Ναούμ Κωνσταντίνου 11,05 (οθωμανικές) λίρες¹⁴¹⁸ και 900 (στερλίνες) λίρες¹⁴¹⁹ (σε δυο δόσεις) για τη δεύτερη Αστική Σχολή. Το ταμείο του Λάσσο, από γενικότερες

1410. Σκενδέρης Κ., *Μοσχόπολις*, 90.

1411. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*, 15-16.

1412. ΑΙΒΕ: Αλληλογραφία Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβασίου Ωρολογιά – ΚΜΚ (1895-1900), *Μητροπολίτης Κορυτσάς Γεβράσιος προς τον Πελαγονίας Κοσμά*, 26 Αυγούστου 1896.

1413. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 583, 9 Ιουλίου 1904.

1414. *Ο. π.*, αρ. φ. 583, 9 Ιουλίου 1904 («οι δε τόκοι των 1.000 λιρών (διατίθενται) εις ελέη προς τους πτωχούς και προς αγοράν βιβλίων διά τους απόρους μαθητάς και μαθητριάς»).

1415. Καλλιμάχος Δ., *Κορυτσά (ΗΕ)*, 15.

1416. ΑΥΕ, 1903, 3 Μαΐου 1903, αρ. 1235.

1417. *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 26 (1906), σελ. 90.

1418. *Λάσσο Κορυτσάς, Πεπραγμένα*, 7.

1419. *Ο. π.*, 15.

προσφορές,¹⁴²⁰ κατά το σχολικό έτος 1905-1906, για τα σχολικά έξοδα 127, 05 λίρες, για δωρεάν βιβλία σε απόρους μαθητές 11, 24 λίρες και για διδασκαλική μισθοδοσία 121,34 λίρες¹⁴²¹ και, συγκεκριμένα, για τη μισθοδοσία των διδασκάλων των Αστικών Σχολών 443 οθωμανικές λίρες (για το προηγούμενο σχολικό έτος είχε προσφέρει αντίστοιχα 427).

Το 1867 οι αδελφοί Δημήτριος και Αναστάσιος Λιάκτσης ίδρυσαν με τη γενναία συνδρομή τους στην Κορυτσά Αστικό Σχολείο.¹⁴²²

Ακόμα, με το κληροδότημα του ευεργέτη Αναστασίου Αβραμίδη-Λιάκτση (παρακάτω) συντηρούνταν οι δυο Αστικές Σχολές Αρρένων της Κορυτσάς¹⁴²³ και με την αντίστοιχη δωρεά του Χρ. Ζωγράφου βοηθούνταν η λειτουργία του Παρθεναγωγείου Κορυτσάς.¹⁴²⁴

Στα χρόνια 1870-1875, οι μισθοί των διδασκάλων και των διδασκαλισσών της Κορυτσάς πληρώνονταν από τους τόκους κοινοτικού κεφαλαίου 7.000 οθωμανικών λιρών, τους οποίους πλήρωναν δανειζόμενοι πολίτες της Κορυτσάς. Η χρηματοδότηση όμως αυτή ήταν επισφαλής,¹⁴²⁵ αφού η αποπληρωμή των τόκων δεν ήταν πάντα εφικτή με αποτέλεσμα να υπάρχει δυσλειτουργία στην ομαλή λειτουργία των σχολείων.

Το 1872 με την οικονομική αρωγή της Φιλεκπαιδευτικής - Φιλοπτώχου Αδελφότητας Κορυτσάς και την «Εκπαιδευτική Επιτροπή» της μαζί με το Μοσχοπολίτη δωρητή Βασίλειο Τσάτση ανέγειραν διδακτήριο στο οποίο στεγάστηκαν τα δυο Νηπιαγωγεία της Κορυτσάς.¹⁴²⁶

Κατά το σχολικό έτος 1886-1887 στα 6 σχολεία της Κορυτσάς δαπανώνταν για τη συντήρησή τους 665 οθωμανικές λίρες: στο Ελληνικό Σχολείο 254, στο Δημοτικό Σχολείο 219, στο Παρθεναγωγείο 121 και στα 3 Νηπιαγωγεία 71.¹⁴²⁷

Το Γυμνάσιο Κορυτσάς επιχορηγούνταν για τη λειτουργία του (εκτός των επιχορηγήσεων του από το κοινοτικό ταμείο του Λάσσο) με κρατικές δαπάνες μέσω της Επιτροπής προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και παιδείας, τις οποίες εισέπραττε από τα Ελληνικά Προξενεία της περιοχής για τα έτη (ενδεικτικά) – με τα αντίστοιχα ποσά, παρενθετικά, σε οθωμανικές λίρες: 1887-1888 (700), 1888-1889 (760),¹⁴²⁸ 1892 (764), 1893 (551), 1894 (569), 1895 (359),¹⁴²⁹ 1895-1896 (404), 1896-1897 (380), 1897-1898 (380),¹⁴³⁰ 1901-1902 (519),¹⁴³¹ 1902-1903 (520), 1903-1904 (588), 1904-1905 (588),¹⁴³² 1905-1906 (663),¹⁴³³ 1906-1907 (705).¹⁴³⁴

1420. Ανάλογα συνέδραμαν υπέρ του Λάσσο και μέσω αυτού υπέρ των σχολείων της Κορυτσάς, κατά το σχολικό έτος 1905-1906, οι (με λίρες αντίστοιχα): Λάζαρος Ανδρ. Βουλγαρέτσης (57, 20), Θεοχάρης και Ναούμ Κατούνας (1,1), Μαριγώ Πέτρου (σύζυγος) Μίλη (5), Μπονίτσα Ηλία Μότση (5,85), Αθηνά Αθ. Στεφάνου Νάτση (3,24), Σοφία Δημητρίου (σύζυγος) Πέπου (1,08), Βασιλική Αναστασίου (σύζυγος) Ωρολογιά (10, 7) – *Ο. π.*, 16.

1421. Σύμφωνα με το γραμματέα του Λάσσο Πέτρο Χαρισιάδη οι 1121,34 οθωμανικές λίρες για τις μισθοδοσίες κατανέμονταν ως εξής: 443 για τους μισθούς των διδασκάλων της Αστικής Σχολής, 372 για τις διδασκαλίσσες του Παρθεναγωγείου, 68 για τις διδασκάλισσες του Νηπιαγωγείου, 97 για τους μισθούς των επιστατών των σχολείων (απ' αυτά οι 18 λίρες για τον επιστάτη του Γυμνασίου), 5 λίρες για το επιμίσθιο του καθηγητή της τουρκικής, 30 για τους μισθούς των καθαριστριών των σχολείων και 15 για το μισθό του γραμματέα του Λάσσο – *Ο. π.*, 9-10.

1422. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος* (πληροφορίες).

1423. Καλλιμάχος Δ., *Κορυτσά* (Παναθήναια) 9-13 / (HE), 274-278.

1424. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, 11 Δεκεμβρίου 1887, Ξηραδάκη Κ., *Παρθεναγωγεία, δασκάλες*, Β, 54.

1425. «Οι ανωτέρω μισθοί πληρώνονται εκ του τόκου χρηματικού κεφαλαίου, όπερ συγκείμενον εξ 7 χιλιάδων λιρών είνε έντοκον εις διαφόρους πολίτας, πολλοί των οποίων διά το ευμετάβολον της τύχης δυσκολεύονται να πληρώσωσι και τους ετησίους τόκους» – ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 205.

1426. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*, 14-15' πρβλ. και Οικονόμου Φ., *Σχολεία*, 90.

1427. ΑΥΕ, φ. 1887, Α.Α.Κ. ΙΔ', Μοναστήρι, 14 Οκτωβρίου 1887, αρ. 570.

1428. ΑΥΕ, 1888-1889, αρ. 410.

1429. ΑΥΕ, φ. 1895, Α.Α.Κ. Β', Μοναστήρι, 18 Ιουλίου 1895, αρ. 103.

1430. ΑΥΕ, φ. 1899, Α.Α.Κ. Γ', Μοναστήρι, 15 Μαΐου 1898, αρ. 46.

1431. ΑΥΕ, φ. 1903 Α.Α.Κ., ΣΤ', Μοναστήρι, 24 Ιουνίου 1903, αρ. 456.

1432. ΑΥΕ, φ. 1905, Μοναστήρι, 10 Φεβρουαρίου 1905, αρ. 116.

1433. ΑΥΕ, φ. 1906, Α.Α.Κ., ΚΑ, Μοναστήρι, 17 Φεβρουαρίου 1906, αρ. 123.

1434. ΑΥΕ, φ. 1907, Μοναστήρι, 1 Αυγούστου 1906, αρ. 505.

Ο Αδάμ Γεώργιος, με διαθήκη του κληροδότησε πάνω από 4.000 αιγυπτιακές λίρες για τη συντήρηση των Σχολείων και του Ορφανοτροφείου Κορυτσάς το 1896¹⁴³⁵ (παρακάτω, *διαθήκες, κληροδοτήματα*).

Η κοινότητα Κορυτσάς χρησιμοποίησε για σχολικές τάξεις του Παρθεναγωγείου της και την κατοικία του Βησσαρίωνα Δούρου,¹⁴³⁶ στην οποία μάλιστα το 1905 ο Βησσαρίωνας Δούρος πρόσθεσε με δικές του δαπάνες 300 οθωμανικών λιρών και δεύτερο όροφο.

Η κοινότητα δε, μέσω του ταμείου της Λάσσο κατά το σχολικό έτος 1905-1906 χρηματοδότησε τους διδασκαλικούς μισθούς με 372 οθωμανικές λίρες.¹⁴³⁷

Κατά το 1905, να σημειώσουμε ότι ο ευεργέτης Ναούμ Κωνσταντίνου, από την πόλη Μινύα της Αιγύπτου έστειλε επιστολή στο Μητροπολίτη Κορυτσάς Φώτιο, με την οποία τον πληροφορούσε ότι προσφερόταν να «*παραχωρήσει το απαιτούμενο ποσόν διά την εκ θεμελίων ανοικοδόμησιν και δευτέρας Αστικής Σχολής*»¹⁴³⁸ στην Κορυτσά, δυστυχώς όμως τον πρόλαβε ο θάνατος και δεν πρόφτασε να υλοποιήσει την επιθυμία του.¹⁴³⁹

Επίσης, ένας φτωχός δωρητής πρόσφερε 80 παράδες και ένας ανώνυμος ευεργέτης κληροδότησε όλη του την περιουσία στην κοινότητα της Κορυτσάς.¹⁴⁴⁰

Μάριανη: Το 1873-1874 η *Φιλόπτωχος Αδελφότης Κορυτσάς* ίδρυσε στη Μάριανη Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο και μισθοδοτούσε, μαζί με τη συνεισφορά των κατοίκων, με 2.000 γρόσια (20 οθωμανικές λίρες) το διδάσκαλό του.¹⁴⁴¹

Μοσχόπολη: Μεγάλος ευεργέτης για την πνευματική και εκπαιδευτική ζωή της Μοσχόπολης θεωρείται ο ιερομόναχος Γρηγόριος Κωνσταντινίδης, ο οποίος το 1730 μετέφερε από τη Βενετία ολόκληρο τυπογραφείο που το εγκατάστησε στη Μοσχόπολη και αποτέλεσε έκτοτε και μέχρι την καταστροφή του 1769 το περίφημο Τυπογραφείο της Μοσχόπολης¹⁴⁴² (κεφ. 1).

Ο μεγαλέμπορος Μοσχοπολίτης Χατζή Μιχάλης Γκούστας χρηματοδότησε την έκδοση του βιβλίου «Πίστις» του διδασκάλου της Νέας Ακαδημίας ιερομονάχου Νεκταρίου Τέρπου, το οποίο τυπώθηκε στη Βενετία το 1732.¹⁴⁴³

Οι κάτοικοι της Μοσχόπολης με επικεφαλής τους προκρίτους τους Γεώργιο Μάνο, Αναστάσιο-Κωστή Μόσχα και Θεόδωρο Μπάλλα ενίσχυναν διαρκώς τη συντήρηση και τη λειτουργία των σχολείων τους, ενώ το 1750 πρόσφεραν 250.000 άσπρα για το κτίσιμο του νέου διδακτηρίου της Νέας Ακαδημίας, για το κτίσιμο του οποίου πρόσφεραν και οι Συντεχνίες της κοινότητας 312.000 άσπρα και επιπλέον εκείνες κάλυπταν και υποτροφίες απόρων μαθητών.¹⁴⁴⁴ Επίσης, για το ίδιο εκπαιδευτήριο συνέβαλαν με τις προσωπικές τους χρηματικές δωρεές ο αρχιεπίσκοπος Αχριδών Ιωάσαφ, ο Μητροπολίτης Καστοριάς Διονύσιος (60.000 άσπρα) και ο ηγούμενος του Οσίου Ναούμ (12.000 άσπρα).¹⁴⁴⁵

1435. ΑΙΒΕ - Αλληλογραφία Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβασίου Ωρολογά – ΚΜΚ (1895-1900), 26 Αυγούστου 1896· Εκκλησιαστική Αλήθεια 26 (1906), σελ. 90.

1436. ΑΙΒΕ - Αλληλογραφία Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβασίου Ωρολογά – ΚΜΚ (1895-1900), Κορυτσά 22 Νοεμβρίου 1896.

1437. Λάσσο Κορυτσάς, *Πεπραγμένα*, 10.

1438. *Αλήθεια*, εφημερίδα Θεσσαλονίκης, αρ. φ. 237, 25 Ιανουαρίου 1905.

1439. *Κωνσταντινούπολις*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως, φ. 128, 10 Ιουνίου 1905

1440 Σκενδέρης Κ., *Μοσχόπολις*, 90.

1441. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 207-208.

1442. Σκιαδάς Ν., *Τυπογραφείο Μοσχόπολης*, 802-808.

1443. Κολτσιδίας Α.Μ., *Συγκρότηση – οργάνωση Ελληνόβλαχων*, 82 (υποσ. 92, 93).

1444. «*Τότε και τα διάφορα σωματεία της ανθηροτάτης πόλεως “οι χαλκιάδες και καλαϊτζήδες και χρυσικοί και παπουτσήδες” και τόσαι άλλοι αμέτρητοι συντεχνίαί τζήδων ανέλαβον με φιλοτιμίαν την δαπάνην να σπουδάξωσιν ανά εν παιδίον εις τα ελληνικά, φιλοσοφικά και θεολογικά μαθήματα, κατά διαδοχήν παντοτεινά»* – Καλλιμάχος Δ., *Μοσχόπολις*, (ΗΕ), 184, 185.

1445. Όπως σημειωνόταν σε σχετικό κατάλογο του κώδικα της Παναγίας (Ναός της Παναγίας) και στο φύλλο 28α («*Κατάλογος των αφιερωσάντων επί του Μακαριωτάτου και λογιωτάτου πατρός ημών και Πατριάρχου των Α΄ Ιουστινιανών Αχριδών κυρίου Ιωάσαφ συνεργεία και προτροπή αυτού κατ’ όνομα εις σύστασιν του Ελληνικού Φροντιστηρίου δια ψυχικήν αυτών σωτηρίαν και μνημόσυνον αιώνιον*») – Ο. π., 184.

Οι Μοσχοπολίτες όμως οργάνωσαν και την «Κάσσαν των πτωχών», ένα φιλόπτωχο ταμείο, με το οποίο συνέτρεχαν τους φτωχούς και αδύναμους και ενίσχυαν τα σχολεία τους.¹⁴⁴⁶

Το 1840, ο Μοσχοπολίτης ευεργέτης Αν. Καζαντζής, μεγαλέμπορος στην Τεργέστη, με 200 τάλιρα έκτισε το οίκημα για το νέο σχολείο της Μοσχόπολης.¹⁴⁴⁷

Το 1874 οι μεγάλοι Μοσχοπολίτες απόδημοι στη Βιέννη ευεργέτες της εκπαίδευσης στη Μοσχόπολη Γεώργιος Σίνας, ζάμπλουτος τραπεζίτης, και Μιχαήλ Κιοπέκας, μεγαλέμπορος, απέστειλαν για τις σχολικές βιβλιοθήκες των εκπαιδευτηρίων της Μοσχόπολης εποπτικά όργανα και σπάνια βιβλία και πρόσφεραν 1.800 γρόσια για την ετήσια συντήρηση και λειτουργία του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου Μοσχόπολης.¹⁴⁴⁸

Μετά το 1878, ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος «ο Σίνας» Μοσχόπολης και όλοι οι κάτοικοι της Μοσχόπολης με τις Συντεχνίες και τα Σωματεία τους χρηματοδοτούσαν την ανέγερση, τη συντήρηση και τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων, τη μισθοδοσία των διδασκάλων, τις υποτροφίες των άπορων μαθητών και τη μετάκληση περιώνυμων διδασκάλων και λογίων για διδασκαλία στα εκπαιδευτήρια της πόλης.¹⁴⁴⁹

Πέστανι: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 λειτουργούσε στο Πέστανι Κοινό Σχολείο «συντηρούμενον υπό της κοινότητος της χώρας και χρήζον βοηθείας».¹⁴⁵⁰

Γενικότερα στοιχεία:

Στην επαρχία Κορυτσάς – εκτός του τμήματος της Πρεμετής – και για τη λειτουργία 47 σχολείων συνολικά (2 Ελληνικά, ένα Παρθεναγωγείο, 3 Μικτά, 12 Αλληλοδιδασκτικά και 29 Κοινά) κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δαπανώνταν 82.600 γρόσια.¹⁴⁵¹

Στο τμήμα Κορυτσάς και για τη λειτουργία των Κοινών Σχολείων στη Μπόρια, στο Φλιόκι, στη Γιάντση, στη Δίσνιτσα και στη Μπραδβίτσα κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δαπανώνταν 5.200 γρόσια.¹⁴⁵²

Στο τμήμα Κορυτσάς και για τη λειτουργία των Αλληλοδιδασκτικών Σχολείων στο Δρένοβο, στη Πολένα και στη Γράψη κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δαπανώνταν 6.300 γρόσια.¹⁴⁵³

Στο τμήμα Κορυτσάς και για τη λειτουργία των Μικτών Σχολείων στη Βωβοδίτσα, στη Μοσχόπολη (και στη Λότζιστα) κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δαπανώνταν 9.200 γρόσια.¹⁴⁵⁴

Στην επαρχία – Μητρόπολη Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1882-1883 δαπανώνταν για τη λειτουργία των 36 σχολείων της (εκτός από τις αντίστοιχες χορηγίες του Συλλόγου προς διάδοση των Ελληνικών Γραμμάτων) 1.326 οθωμανικές λίρες.¹⁴⁵⁵

Στα 1883, για τα έξι λειτουργούντα Σχολεία της Κορυτσάς (Ελληνικό, Δημοτικό, Παρθεναγωγείο, 3 Νηπιαγωγεία,) η ετήσια δαπάνη συντήρησης ανερχόταν στις 1.000 οθωμανικές λίρες, οι οποίες εκταμιεύονταν από το κοινοτικό ταμείο του Λάσσου και από την ετήσια συνδρομή του Συλλόγου προς διάδοση των Ελληνικών Γραμμάτων.¹⁴⁵⁶

Κατά το σχολικό έτος 1901-1902 οι συνολικές δαπάνες για σχολεία σε κοινότητες της ευρύτερης περιοχής της Κορυτσάς (του καζά Κορυτσάς) ήταν:¹⁴⁵⁷

1446. Ο. π., 184, 186.

1447. Παράνικας Μ.Κ., *Σχεδιάσμα*, 68-69· Σκενδέρης Κ., *Μοσχόπολις*, 68-69· Μαρτινιανός Ι., *Μοσχόπολις*, 260-261.

1448. ΕΦΣΚ, ΕΕΕ «Περί της καταστάσεως της παιδείας», 7 (1874), 213.

1449. Κολτσίδας Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωνούνων*, 417.

1450. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 208.

1451. Ο. π., 148.

1452. Ο. π., 147.

1453. Ο. π., 147.

1454. Ο. π., 147.

1455. ΑΥΕ, 1883 (Εγκύκλιοι και τηλεγραφήματα προς Πρεσβείας), Μοναστήρι, 30 Απριλίου 1883, αρ. 331.

1456. ΑΥΕ, 1883, ΑΑΚ, Δ', Μοναστήρι, αρ. 53, 14 Ιανουαρίου 1883.

1457. ΑΥΕ, 1901-1902, ΥΠΕΞ - αρ. 444, 27 Φεβρουαρίου 1901.

ΠΙΝΑΚΑΣ 22
Σχολικές δαπάνες στον καζά Κορυτσάς

Ετήσιες σχολικές δαπάνες κατά το 1901-1902			
α/α	Κοινότητα	Σχολεία	δαπάνες
1	Κορυτσά	Γυμνάσιο, Δημοτικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο, Νηπιαγωγεία	32.200
2	Βοβοστίτσα	Δημοτικό Σχολείο	1.265
3	Βυθικούκι	Δημοτικό Σχολείο	350
4	Γράψη	Δημοτικό Σχολείο	400
5	Δάρδα	Δημοτικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο	830
6	Δίσνιτσα	Γραμματοδιδασκαλείο	220
7	Δρένοβο	Δημοτικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο	920
8	Ζήτσια	Δημοτικό Σχολείο	300
9	Κατούντι	Δημοτικό Σχολείο	230
10	Κιουτέζα	Γραμματοδιδασκαλείο	230
11	Λιάβδαρι	Γραμματοδιδασκαλείο	230
12	Μάργιαννη	Γραμματοδιδασκαλείο	350
13	Μοσχόπολη	Δημοτικό Σχολείο, Παρθεναγωγείο	2.300
14	Μπίγλιτσα	Δημοτικό Σχολείο	400
15	Μπόρια	Γραμματοδιδασκαλείο	200
16	Μπραδβίτσα	Γραμματοδιδασκαλείο	200
17	Οσόγια	Γραμματοδιδασκαλείο	350
18	Πενταβίνη	Γραμματοδιδασκαλείο	180
19	Πολένα	Γραμματοδιδασκαλείο	250
20	Πρόγρη	Δημοτικό Σχολείο	430
21	Ραμπέτσι	Γραμματοδιδασκαλείο	280
22	Σίνιτσα	Γραμματοδιδασκαλείο	500
23	Στρατοπέρδα	Γραμματοδιδασκαλείο	500
24	Τορόβα	Γραμματοδιδασκαλείο	230
25	Τρεμπίσκα	Δημοτικό Σχολείο	700
26	Τρέσκα	Δημοτικό Σχολείο	500
27	Χότσια	Δημοτικό Σχολείο	1500

Κατά τα σχολικά έτη 1912-1913 και 1913-1914 ο «Εκπαιδευτικός προϋπολογισμός της τώως Προξενικής περιφέρειας Μοναστηρίου νυν Δυτικής Μακεδονίας», για τη Μητρόπολη Κορυτσάς ανέρχονταν σε 961 και 1041 οθωμανικές λίρες αντίστοιχα.¹⁴⁵⁸

2. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΥ

Άνω Επισκοπή: Για την Κεντρική Σχολή της Άνω Επισκοπής, στα 1871 προσφέρθηκαν 2.500 γρόσια από την τοπική εκκλησία, τους κατοίκους και τους απόδημους Επισκοπιανούς: 700 από την παλιά Επισκοπή¹⁴⁵⁹, 500 από την εκκλησία της Άνω Επισκοπής, 500 από το Επαρχιακό Ταμείο, 500 από τους απόδημους Επισκοπιανούς στην Κωνσταντινούπολη, 100 από το Γιαννάκη Γούτα, 100 από το Φώτο Βασιλείου και 100 από τους αδελφούς Φάντη.¹⁴⁶⁰

Επίσης, για τη λειτουργία της Σχολής της Άνω Επισκοπής από το 1871 και μετά πρόσφεραν από 100 γρόσια ο Ιωάννης Γούδας, ο Φώτιος Βασιλείου και οι αδελφοί Φάντη.¹⁴⁶¹

1458. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

1459. Η Άνω Επισκοπή για πολλούς αιώνες φιλοξενούσε την έδρα της Επισκοπής Δρυινοπούλεως.

1460. Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, εφημερίδα, 4 Νοεμβρίου 1872.

1461. Λαμπρίδης Ι., Αγαθοεργήματα, 1880-Α, 67-68 / 1880-Β, 213, όπου και δωρεές και σε άλλα σχολεία γειτονικών κοινοτήτων.

Αργυρόκαστρο: Για τη λειτουργία της Ελληνικής Σχολής στο Αργυρόκαστρο, το πρώτο Ελληνικό Σχολείο της κοινότητας, το 1633 και αργότερα το 1750, συνέδραμαν οικονομικά οι κάτοικοι, ο συντοπίτης απόδημος στη Βλαχία Μέγας Ποστέλνικος Κυριακός με 2.500 γρόσια για την ετήσια μισθοδοσία των διδασκάλων καθώς και ντόπιοι μεγαλέμποροι και μεγαλοκτηματίες, οι οποίοι συναλλάσσονταν εμπορικά με τη Βενετία.¹⁴⁶²

Για το υπό ανέγερση διδακτήριο της Ελληνικής Σχολής Αργυροκάστρου, όπως μας πληροφορεί ο Κώδικας της Μητροπόλεως Αργυροκάστρου, 29 συντοπίτες δωρητές¹⁴⁶³ στα χρόνια 1756-1764 πρόσφεραν 317.530 άσπρα, το 1773 δε υπήρχε το «λάσσον του σχολείου» (το κληροδότημα του σχολείου), διάφορα ποσά δηλαδή που προέρχονταν είτε από κληροδοτήματα ευεργετών και δωρητών είτε από συνεισφορές και μικρές δωρεές των κατοίκων του Αργυροκάστρου. Τα ποσά αυτά τα διαχειρίζονταν οι «βαροσλίδες¹⁴⁶⁴ της πολιτείας Αργυροκάστρου προεστώτες και λοιποί», με τους τόκους των οποίων πλήρωναν το διδασκαλικό μισθό του Ελληνικού Σχολείου.¹⁴⁶⁵

Ο απόδημος πατριώτης Χρήστος Κωνσταντίνου το 1778 κατέθεσε στην Καισαροβασιλική τράπεζα της Βιέννης 4.000 αργυρά φιορίνια, με τους τόκους των οποίων θα συντηρούνταν τα σχολεία του Αργυροκάστρου. Αρχικά οι τόκοι αποστέλλονταν υπέρ του Δημοτικού Σχολείου στη θέση «Παλιορτού» (στη συνοικία Παλιορτού) και στη συνέχεια υπέρ της Ελληνικής Σχολής. Προϊόντος όμως του χρόνου οι τόκοι του ανωτέρω κεφαλαίου μειώνονταν, με αποτέλεσμα στο χρονικό διάστημα 1821-1873 να φτάνουν μόλις στο ποσό των 80 φιορινίων ετησίως.¹⁴⁶⁶

Με επιστολή του και με αντίστοιχο μητροπολιτικό γράμμα ο Δημήτριος Πολύζος από το Βουκουρέστι στις 15 Φεβρουαρίου του 1809, καθόριζε ετήσια οικονομική χορηγία 250 γροσίων για το Ελληνικό Σχολείο Αργυροκάστρου.¹⁴⁶⁷

Στα χρόνια 1828-1835, με την οικονομική συνδρομή του Επαρχιακού Ταμείου κτίστηκε στον περίβολο της Μητρόπολης Αργυροκάστρου το Επαρχιακό Σχολείο,¹⁴⁶⁸ το οποίο στα 1884 ο Αλέκος Α. Γκέργης επιχορήγησε με ετήσια συνδρομή 25 λιρών με την οποία μισθοδοτούνταν ο διδάσκαλος.¹⁴⁶⁹

Το 1862 ο Παναγιώτης Δήμου έκτισε επιβλητικό εκπαιδευτήριο στη συνοικία Παλιορτού για να στεγάσει το Παρθεναγωγείο της κοινότητας.¹⁴⁷⁰

Στα 1864 ο Μητροπολίτης Κορυτσάς Νεόφυτος, καταγόμενος από το Αργυρόκαστρο παρέδωσε 15.000 γρόσια στους σχολικούς Εφόρους και στους Επιτρόπους της Μητρόπολης Αργυροκάστρου με την εντολή να αποδίδουν τους ετήσιους φόρους για τη συντήρηση και τη λειτουργία της Ελληνικής Σχολής Αργυροκάστρου.

Δυστυχώς όμως το αρχικό κεφάλαιο κατασπαταλήθηκε κατά μεγάλο μέρος του από τους Εφόρους και τους Επιτρόπους, με αποτέλεσμα η Σχολή να περιπέσει σε χρέος 15.000 γροσίων και να αποσπά μέχρι το 1878 πόρους από το αρχικό κεφάλαιο.¹⁴⁷¹

Για τη λειτουργία του Παρθεναγωγείου Αργυροκάστρου, στη συνοικία Παλιορτού, προσφερόταν κατά το σχολικό έτος 1873-1874 το ετήσιο ποσό των 5.000 γροσίων. Το ποσό προερχόταν από τη χορηγία του επιτίμου προέδρου του Ηπειρωτικού Φιλεκαπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως. Επίσης, για την ετήσια μισθοδοσία της διευθύντριας του

1462. *Ο. π.*, 1880-A, 120.

1463. Πουλίτσας Π., *Σύνοψις*, 89-91.

1464. Βαροσλίδες: όσοι κατοικούσαν στο Βαρόσι, στην κεντρική συνοικία.

1465. *Ο. π.*, 86-88 (όπου και: τα ποσά αυτά φαίνεται να καταθέτονταν τουλάχιστο μέχρι το 1781, αφού στον κώδικα της Μητροπόλεως φαίνονταν ως «άσπρα του ελληνικού ημών σχολείου από λάσσεων διαφόρων χριστιανών».

1466. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-B, 204-205.

1467. Πουλίτσας Π., *Σύνοψις*, 105-106.

1468. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 1966, 290.

1469. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. 50, 12 Σεπτεμβρίου 1884.

1470. *Ο. π.*, αρ. 16, 17 Ιανουαρίου 1862, 28 Οκτωβρίου 1872.

1471. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-B, 120-121, 204-205.

Παρθεναγωγείου Μαριγώς Βάσου πρόσφερε το ποσό των 50 οθωμανικών λιρών ο ευεργέτης Χρηστάκης Ζωγράφος.¹⁴⁷²

Βεργό: Για το Σχολείο του Βεργού οι κάτοικοι πρόσφεραν τον οβολό τους με την παρακίνηση του Κοσμά του Αιτωλού το 1779.¹⁴⁷³

Βλιάσοβον: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 το Κοινό Σχολείο Βλιασόβου συντηρούνταν από τους κατοίκους.¹⁴⁷⁴

Βουλιαράτι: Ο Γεώργιος Κουρεμένος φέρεται να έκτισε το Γραμματοδιδασκαλείο του Βουλιαρατίου, σύμφωνα με την εντοιχισμένη πλάκα – επιγραφή «Γεώργιος Κουρεμένος 1830» που βρέθηκε σε θεμέλια παλιού διδασκτηρίου στο Βουλιαράτι.¹⁴⁷⁵

Τη μισθοδοσία των διδασκαλιστών του Παρθεναγωγείου Βουλιαρατίου την είχε αναλάβει στα χρόνια 1905-1907 ο γιατρός Γεώργιος Κουρεμένος (γεννημένος στο Βουλιαράτι) από το Παρίσι όπου ήταν εγκαταστημένος.¹⁴⁷⁶

Βούνος: Για τα Σχολεία του Βούνου κατά καιρούς συνέδραμαν οικονομικά:

Από το σχολικό έτος 1902-1903 και μετά, ο μεγαλέμπορος στη Μανσούρα της Αιγύπτου Κωνσταντίνος Κασνέτσης, από το Βούνο, πρόσφερε σε ετήσια βάση 13 εικοσόφραγκα.¹⁴⁷⁷

Το 1907 ο υπολοχαγός στην Κέρκυρα Βασίλειος Τζιούρας, από το Βούνο, πρόσφερε όλες τις εισπράξεις του βιβλίου του «*Ιστορία της Ελληνικής Σημαίας*».¹⁴⁷⁸

Από το 1907 και μετά, ο μεγαλέμπορος στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου Γρηγόριος Δρόσος, από τη Δρόβιανη, πρόσφερε σε ετήσια βάση 50 λίρες.¹⁴⁷⁹

Γκιάτι: Για το Κεντρικό Σχολείο του Γκιατίου κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολεως πρόσφερε το ποσό των 10 τουρκικών λιρών.¹⁴⁸⁰

Γράβα: Για το Κοινό Σχολείο της Γράβας κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δαπανώνταν 400 γρόσια, τα οποία προέρχονταν από τις επιχορηγίες των κατοίκων και τη συνδρομή του τοπικού Επισκόπου.¹⁴⁸¹

Γράσδανη: Στα 1871 όλοι οι κάτοικοι της Γράσδανης συνεισέφεραν σε έρανο¹⁴⁸² και με τα χρήματα που συγκέντρωσαν κτίστηκε το διδαστήριο της κοινότητας.¹⁴⁸³

Δέλβινο: Για τη Σχολή Δελβίνου ο ιεράρχης Δρυινοπούλεως, Δελβίνου και Χειμάρρας Ματθαίος με ιδίοχειρο πρακτικό του, το οποίο έγραψε στον Κώδικα της Σχολής, το Σεπτέμβριο του 1869 πρόσφερε «*μεθ' όλης της ευχαριστήσεως ετησίως εις το Ταμείον της Σχολής γρόσια 1.000*» με τα οποία καλύπτονταν τα λειτουργικά έξοδα και ο μισθός του Αλληλοδιδάκτη:

1472. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινούπολεως*, 28 Οκτωβρίου 1872, 4 Νοεμβρίου 1872: ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, σελ. 134, 184.

1473. «*Εγώ, αδελφοί μου, ... ήλθον και εδώ εις την χώραν σας, και βλέποντας ότι δεν έχετε σχολείον, επαράκινησα τους χριστιανούς και έδωκαν το κατά δύναμιν και προαίρεσιν δια το σχολείον σας*» – Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 324-325 και στο παράρτημα, όπου όλη η σχετική επιστολή.

1474. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

1475. Καλυβόπουλος Γ., - Χρίστου Γ., *Μπουλιαράτι*, 118, 193-194.

1476. Ο. π., 124.

1477. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα, αρ. φ. 508, 3 Ιανουαρίου 1903.

1478. Ο. π., αρ. φ. 705, 9 Μαρτίου 1907.

1479. Ο. π., αρ. φ. 712, 4 Μαΐου 1907.

1480. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 104.

1481. Ο. π., 183.

1482. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινούπολεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 933, 27 Νοεμβρίου 1871.

1483. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 18.

Δια της παρούσης ημών ιδιοχείρου αποφάσεως δηλοποιούμεν ότι, επιθυμούντες την τε ηθικήν και διανοητικήν πρόοδον της εν τη πόλει Δελβίνου προσφιλοῦς ἡμίν νεολαίας, προσφέρομεν μαθ' ὅλης ημών της ευχαριστήσεως ετησίως εἰς το Ταμεῖον της Σχολῆς γρόσια 1.000, ἀτίνα θέλομεν δίδει εκ της ημετέρας επιχορηγήσεως ἐν ὅσω ὑπάρχει τακτικός ἐν τη Σχολῇ ἀλληλοδιδάκτης. Ὄταν δε, προοδεδόντων των μαθητῶν, καταρτισθῆ ἀριθμός, ἀπαιτῶν ἰδιαίτερον Ἑλληνοδιδάσκαλον, τότε καὶ ἡμεῖς ευχαρίστως καὶ προθύμως θέλομεν προσφέρει κατ' ἔτος 2.000 γρόσια. Ἐφ' ὧ καὶ την παρούσαν ἰδιόχειρον ημών ἀυθόρμητον ὁμολογίαν κατεστρώσαμεν ἐν τῷδε τῷ Κώδικι.

Ἐν Δελβίνῳ, τῇ 14 Σεπτεμβρίου 1869.

Ὁ Δρυινοπόλεως, Δελβίνου καὶ Χειμάρρας Ματθαῖος.¹⁴⁸⁴

Ἀργότερα, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1872 τὸ ποσό διπλασιάστηκε σὲ 2.000 γρόσια γιὰ νὰ καλυφθῆ καὶ ὁ μισθὸς τοῦ ἐλληνοδιδασκάλου γιὰ τὸ Ἀλληλοδιδασκτικὸ Σχολεῖο,¹⁴⁸⁵ ὅπως εἶχε προαναγγελθῆ στὸ παραπάνω πρακτικὸ.

Ἐπίσης, στὴ Γενικὴ Συνέλευση 200 κατοίκων τῆς κοινότητος τοῦ Δελβίνου στὶς 7 Αὐγούστου τοῦ 1874 μετὰ τὴν προεδρεία τοῦ Ματθαίου, κατὰ τὴν ὁποία ἀποφασίστηκε ἡ ἰδρυση Παρθεναγωγείου στὸ Δέλβινο, ἡ πρόσληψη διδασκάλου στὸ Ἀλληλοδιδασκτικὸ τμήμα τοῦ Δελβίνου καὶ ὁ διπλασιασμὸς τῆς ἐπιχορηγήσεως τοῦ ἰδίου ἀπὸ 1.000 γρόσια σὲ 2.000 γρόσια ετησίως, ἀνοίχτηκε καὶ κατάλογος 29 συνδρομητῶν καὶ δωρητῶν γιὰ τὴν πενταετία 1874-1879, ἐξασφαλίζοντας ετήσιο σημαντικὸ ποσὸ (πάνω ἀπὸ 40 λίρες – 4.345 γρόσια) γιὰ τὶς ἐκπαιδευτικὲς ἀνάγκες των ἐλληνικῶν σχολείων τοῦ Δελβίνου.¹⁴⁸⁶

ΠΙΝΑΚΑΣ 23

Δωρεές ὑπὲρ των Σχολείων Δελβίνου

Ετήσιος κατάλογος 29 συνδρομητῶν – δωρητῶν (γιὰ τὰ ἀντίστοιχα ἔτη: 1874-1879)			
Ἐπώνυμο - ὄνομα	γρόσια	Ἐπώνυμο - ὄνομα	γρόσια
Γεωργάκης Χαράλαμπος	25	Κούτης Π. Κωνσταντῖνος	100
Γεωργίου Ζήσος	50	Μέλιος Δημήτριος	40
Γεωργίου Μαργαρίτης	50	Μπαμίχας Βασίλειος καὶ ἀδελφοί	500
Γκιάτης Δημήτριος	300	Μπαμίχας Χαράλαμπος καὶ ἀδελφοί	200
Γοργίας Ιατρός	100	Μπορνόζης Σπυρίδων	300
Δημητρίου Χρήστος	50	Μπορνόζης Χαράλαμπος	150
Ευαγγέλου Δημήτριος	100	Μπορνόζης Π. Κωνσταντῖνος	150
Καζαντζής Α. Ιωάννης	200	Νιζίνας Αθανάσιος	20
Καζαντζής Γ. Βασίλειος	50	Πανταζής Ιωάννης	50
Κανάτζης Μήτρος	50	Πετρίδης Ματθαῖος, μητροπολίτης	1.000
Κόντης Αθανάσιος	100	Σιώμου Χαράλαμπος	50
Κόντης Γ. Κωνσταντῖνος	300	Σουλιώτης Λιώλης	20
Κόντης Νικόλαος	200	Ταμπάκος Φ. Πέτρος	50
Κουμπούλης Στέφανος	20	Φεσάς Πάνος	20
Κούτης Δημήτριος	100		

1484. *Ανατολικὸς Ἀστὴρ Κωνσταντινουπόλεως*, ἀρ. φ. 850, 6 Φεβρουαρίου 1871.

1485. *Ο. π.*, ἀρ. φ. 1036, 12 Νοεμβρίου 1872

1486. *Ο. π.*, ἀρ. φ. 1209, 3 Αὐγούστου 1874· 1215, 24 Αὐγούστου 1874, ὅπου καὶ ἄλλες πληροφορίες – πρβλ. καὶ Μπαράς, *Τὸ Δέλβινο*, 281.

Για το Μικτό Σχολείο στο Δέλβινο κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δαπανώνταν 6.300 γρόσια.¹⁴⁸⁷

Για τη στέγαση του Παρθεναγωγείου Δελβίνου, ο συμπολίτης Γεώργιος Σταύρου Νάνος δώρισε το σπίτι του: «*Καθήκον επίσης θεωρούμεν να εκφράσωμεν την κοινήν ευγνωμοσύνην τω συμπολίτη υμών, τω πτωχῷ Γεωργίῳ Σταύρου Νάνω, δωρητῇ της οικίας ταύτης, τα πλείονα πάντων παρασχόντι. Ολίγα ἐτι γενναῖαι καρδίαι, κύριοι, ὡς ἡ του Γεωργίου Σταύρου Νάνου, ἀν ευρεθῶσι, τὸ ἔθνος ἀπαλλάσσεται της ἀμαθείας, καὶ ἐκ του βυθοῦ του σκότους εἰς τὸ ουράνιον της παιδείας ἀνάγεται φῶς. Ἐμοὶ δε τῷ ελαχίστῳ του Υψίστου λειτουργοῦ, τῷ ταπεινῷ ἐργάτῃ, υπολείπεται ἤδη νὰ ἐκφράσω ἡν αισθάνομαι πνευματικὴν χαρὰν, μείζονα καὶ αὐτοῦ του φυσικοῦ πατρὸς, ἐπὶ τῇ ἐγγενεῖ ἀμίλλῃ των πνευματικῶν μου τέκνων*».¹⁴⁸⁸

Ακόμα, νὰ σημειωθεῖ ὅτι γιὰ τὸ Παρθεναγωγεῖο του Δελβίνου ὁ Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν των Ἑλληνικῶν Γραμμάτων (Ἀθηνῶν) διέθετε 20 χρυσές δραχμὲς μηνιαία γιὰ τὴν ἀύξηση του μισθοῦ της διδασκάλισσας.¹⁴⁸⁹

Τέλος, στὰ 1907, ὁ ἐμπορευόμενος στὴ Νίκλα της Αἰγύπτου Γεώργιος Ζήσου ἀνέλαβε τὴ σίτιση ἐκάστου Σαββάτου των πάνω ἀπὸ 70 μαθητῶν της Ευθυμείου Κεντρικῆς Σχολῆς της περιοχῆς Δελβίνου, οἱ οἱποῖοι κατοικοῦσαν σε ἀπόσταση μισῆς ὥρας ἀπὸ τὴ Σχολή. Επιπλέον δε τους χορηγοῦσε ὅλα τὰ ἀπαραίτητα σχολικὰ εἶδη καθὼς καὶ τὴ θέρμανση: «*Ὁ ἐν Νίκλα της Αἰγύπτου ἐμπορευόμενος καὶ ἐκ Τσαρκουβίτης της υποδιοικήσεως Δελβίνου ὁρμώμενος φιλόπατρις κ. Γεώργιος Ζήσου πρὸς τοὺς ἄλλοις ἐνεργητήμασι, ἀπερ δασιλῶς ἀπένειμε τὴ Ευθυμείῳ κεντρικῇ της Ρίζης σχολῇ, ἔταξεν ἐσχάτως ἵνα οἱ ἐξ ἀποστάσεως ἡμισείας καὶ πλέον ὥρας φοιτῶντες ἐν αὐτῇ ὑπερεβδομήκοντα μαθηταὶ σιτίζονται κατὰ παν Σάββατον δαπάνη αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν του ἀπὸ πενταετίας ἤδη εὐδοκίμως διευθύνοντος αὐτὴν ἐλλογίμου κ. Γεωργίου Γραϊκά. Πρὸς δε χορηγεῖ ἀπαντὰ τὰ βιβλία, τετράδια, γραφίδας, μολυβδοκόνδυλα, μελάνην καὶ λοιπὰ τοὺς μαθηταῖς χρειώδη. Ὡσαύτως καὶ τοὺς ἀπαιτούμενους πρὸς θέρμανσιν ἀνθρακας. Ευγνωμονοῦσα ἡ πατρίς καὶ ἐκφράζουσα αὐτῷ τὰς ἀπειροὺς καὶ ἐνθέρμους εὐχαριστίας της, τείνη χεῖρας ἐκέειδος τῷ τὰ πάντα διέποντι, ὅπως σκέπη καὶ περιφρουρῇ αὐτόν, κατευωδοὶ δε τὰ ἔργα αὐτοῦ*».¹⁴⁹⁰

Δρόβιανη: Γιὰ τὸ Σχολεῖο της Δρόβιανης, οἱ κάτοικοι πρόσφεραν τὸν ὀβολό τους με τὴν παρακίνηση του Κοσμά του Αἰτωλοῦ καὶ κατὰ τὸ 1779.¹⁴⁹¹

Στὰ 1779, ἐπίσης, καὶ σε ἔρανο που διενήργησε ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλός γιὰ τὴν ἰδρυση καὶ τὴ λειτουργία των ἑλληνικῶν σχολείων συγκινητικὴ ἦταν ἡ προσφορά των γυναικῶν καὶ των δύο οικισμῶν, ἀφοῦ συγκεντρώθηκε τὸ ποσὸ των 16.000 γροσίων. Πιο συγκινητικὴ ὅμως καὶ πιο ἀθρόα ἦταν καὶ ἡ παρόμοια κίνηση των γυναικῶν της Δρόβιανης, οἱ οἱποῖες σε νέα ἐκκλήση του πατέρα Κοσμά γύρω στὰ 1780-1785 καὶ γιὰ τὴ συνέχιση της λειτουργίας των σχολείων πρόσφεραν ὅλα τὰ χρυσαφικὰ καὶ ὅλα τὰ ἀσημικὰ τους.¹⁴⁹²

Γιὰ τὴν Κεντρικὴ Ἀστικὴ Σχολὴ της Δρόβιανης σημαντικὰ ποσὰ συνεισέφερε ἡ οἰκογένεια των Λαππαίων (Γεώργιος, Ἀθανάσιος, Δημήτριος, Κυριάκος, Σταύρος).¹⁴⁹³ Ὁ Ἀριστοτέλης Πράτσικας, ὁ οἱποῖος διέμενε στὴν Ἀλεξάνδρεια της Αἰγύπτου, ἀπὸ τὸ σχολικὸ ἔτος 1901-1902 καὶ γιὰ κάθε χρόνο στο ἐξῆς πρόσφερε 2 λίρες με τὶς οἱποῖες θὰ βραβευόταν μετὰ ἀπὸ διαγωνισμό ὁ ἀρίστος μαθητὴς της Σχολῆς.¹⁴⁹⁴ εὐεργεσία γιὰ τὴν οἱποία οἱ Ἐφοροὶ της Ἄνω καὶ Κάτω Δρόβιανης του ἀπέστειλαν εὐχαριστήρια ἐπιστολὴ με ἀφορμὴ τὴν τελετὴ γιὰ τὴ

1487. ΕΚΗΦΣ-Α, 1873, 138.

1488. *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ Κωνσταντινουπόλεως* – 12, 15, 26 Μαρτίου 1875, ὅπου καὶ ολόκληρος ὁ λόγος των ἐγκαινίων του Παρθεναγωγείου Δελβίνου ἀπὸ τὸν ἱεράρχη Ματθαῖο· πρβλ. καὶ Μπαράς Β., *Τὸ Δέλβινο*, 283, 286.

1489. *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, ἀρ. φ. 1413, 28 Ἰουλίου 1876.

1490. *Ὁ Πύρρος*, ἐφημερίδα Ἀθηνῶν, ἀρ. φ. 201, 1 Μαρτίου 1907

1491. «*Ἐγὼ, ἀδελφοὶ μου χριστιανοί, ... ἦλθα καὶ ἐδῶ εἰς τὴν χώραν σας, καὶ βλέποντας οὐδὲν ἔχετε σχολεῖον, νὰ διαβάζουν καὶ νὰ μανθάνουν τὰ παιδία σας γράμματα χωρὶς πληρωμὴν, ἐπαρακάλεσα τοὺς χριστιανούς καὶ ἔδωκα τὸ κατὰ δύναμιν καὶ προαίρεσιν διὰ τὸ σχολεῖον*» – Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς ὁ Αἰτωλός*, 325-326 καὶ στο παράρτημα, ὅπου ὅλη ἡ σχετικὴ ἐπιστολή.

1492. Μπαράς Β., *Τὸ Δέλβινο*, 301-302.

1493. Δέμος Α., *Εὐεργέτες*, 30· Ὑφαντῆς Ν.Θ., *Εὐεργέτες*, 317-318.

1494. *Φωνὴ της Ηπείρου*, ἐφημερίδα Ἀθηνῶν, ἀρ. φ. 466, 15 Φεβρουαρίου 1902.

μνήμη των Μεγάλων Ευεργετών κατά τη σχολική εορτή των Τριών Ιεραρχών του έτους 1903.¹⁴⁹⁵ Επίσης, ο γιατρός Αριστοτέλης Πετρίδης, διευθυντής του χειρουργικού τμήματος του Ελληνικού Νοσοκομείου της Αλεξάνδρειας της Αιγύπτου, πρόσφερε αντίστοιχα και για τον ίδιο σκοπό δυο λίρες για τον άριστο μαθητή της Σχολής ή την άριστη μαθήτρια του Παρθεναγωγείου.¹⁴⁹⁶

Δρυμάδες Χειμάρρας: Ο ευεργέτης Γκίκας Βιζύλης, απόδημος στη Ρωσία, όπου δραστηριοποιούνταν με επιτυχία στο εμπόριο, πρόσφερε σημαντικό ποσό με το οποίο κτίστηκε στη γενέτειρά του, στις Δρυμάδες Χειμάρρας, κατά τον 17^ο αιώνα (δε γνωρίζουμε ακριβή χρόνο) το Σχολείο Δρυμάδων, το οποίο και παρέμεινε πλέον γνωστό για την ευεργεσία του και προς τιμή του ως «Βιζύλειος Σχολή Δρυμάδων» (κεφ. 2). Επίσης πρόσφερε και 60 χρυσά ναπολεόνια κάθε χρόνο για τη μισθοδοσία των διδασκάλων.

Δωρητής επίσης της ελληνικής εκπαίδευσης των Δρυμάδων ήταν και ο συντοπίτης Θανάσης Δέδες, ο οποίος και πρόσφερε το οικοπέδο στο οποίο κτίστηκε η Βιζύλειος Σχολή.¹⁴⁹⁷

Ζέη: Κατά το σχολικό έτος 1886-1887 το Δημοτικό Σχολείο της Ζέης επιχορηγήθηκε από την Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας με 25 οθωμανικές λίρες και με άλλες 43 για καθυστερούμενες δαπάνες.¹⁴⁹⁸

Ζέππα: Για το Δημοτικό Σχολείο της Ζέππας ο Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως πρόσφερε το ποσό των 10 τουρκικών λιρών.¹⁴⁹⁹

Κακόσι: Για το Κεντρικό Σχολείο του Κακοσίου κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως πρόσφερε το ποσό των 10 τουρκικών λιρών.¹⁵⁰⁰

Κάριανη: Για το Κεντρικό Σχολείο της Κάριανης κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως πρόσφερε το ποσό των 10 τουρκικών λιρών.¹⁵⁰¹

Κεστοράτι: Ο μεγάλος ευεργέτης της Βόρειας Ηπείρου Χρηστάκης Ζωγράφος ήταν περιώνυμος τραπεζίτης στην Κωνσταντινούπολη. Το 1869 ίδρυσε στη γενέτειρά του Κεστοράτι Αργυροκάστρου Δημοτικό Σχολείο, Ελληνικό Σχολείο Αρρένων (το γνωστό ως Ζωγράφειος Ελληνική Σχολή), Παρθεναγωγείο και Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο, για τα οποία διέθεσε 1.400 λίρες Τουρκίας και 50-80 αντίστοιχα για τα ετήσια έξοδα της λειτουργίας τους¹⁵⁰² και Συσσίτιο – ανεξάρτητο οικοδόμημα για τους άπορους μαθητές, για το οποίο διέθεσε 1.460 λίρες Τουρκίας, τα γνωστά ως Ζωγράφεια Εκπαιδευτήρια (κεφ. 2). Επίσης, το 1874 ίδρυσε και τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία (κεφ. 2) και κάλυπτε τα έξοδα των σπουδών 60 μαθητών ετησίως.

Το 1874 επίσης, ο Χρηστάκης Ζωγράφος ανέλαβε και: Τις δαπάνες για τις επισκευές του διδακτηρίου, το οποίο στέγαζε ήδη από το 1869 τα Ζωγράφεια εκπαιδευτήρια. Τη λειτουργία των Ζωγραφείων Διδασκαλείων με την πληρωμή των διδασκαλικών μισθών, των εποπτικών και

1495. Ο. π., αρ. φ. 658, 15 Φεβρουαρίου 1906 («... Είτα ο διευθυντής των εκπαιδευτηρίων κ. Παναγιωτίδης εξεφώνησε κατάλληλον τη περιστάσει λόγον επαινέσας τον ζήλον των κατοίκων υπέρ των εκπαιδευτηρίων, επίσης και τα μέλη του Συμβουλίου και εν γένει τους εις τα διάφορα της αλλοδαπής μέρη συμπατριώτας. Κατόπιν δε της τελευταίας ταύτης οι έφοροι αμφοτέρων των Κοινοτήτων συνελθόντες εν τω Αρρεναγωγείω και συζητήσαντες περί του υφαντηρίου και αλευρομήλου αποφάσισαν να αποστείλωσι προς μεν τον εν Αιγύπτω κ. Αριστοτ. Β. Πράττικαν ευχαριστήριον εξ όλων των κατοίκων επιστολήν...»).

1496. Ο. π., αρ. φ. 467, 22 Φεβρουαρίου 1902.

1497. Δέμος Α., *Ευεργέτες*, 32 Δέδες Κ.Ν., *Δρυμάδες*, 165, 168, και στο παράρτημα.

1498. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αργυρόκαστρο, 23 Μαΐου 1887, αρ. 95.

1499. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 106.

1500. Ο. π., 104.

1501. Ο. π. 104.

1502. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1971, 105-110.

σχολικών μέσων και υλικών και της βιβλιοθήκης. Τη χρηματοδότηση με 1.400 οθωμανικές λίρες των σπουδών τριών μαθητών από κάθε εκκλησιαστική περιφέρεια, 60 συνολικά – 30 αγόρια και 30 κορίτσια. Τη χρηματοδότηση με 1.000 οθωμανικές λίρες για την ανέγερση και τον εξοπλισμό του κτιρίου του Οικοτροφείου και του Συσσιτίου και για τη διαμονή και τη διατροφή των οικότροφων σπουδαστών τους.¹⁵⁰³

Επιπλέον, για τη Ζωγράφειο Ελληνική και Αλληλοδιδασκτική Σχολή και για το Παρθεναγωγείο στο Κεστοράτι ο Χρηστάκης εφεντής Ζωγράφος πρόσφερε ετήσια χορηγία.¹⁵⁰⁴

Κοσόβα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 το Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο της Κοσόβας συντηρούνταν από τους κατοίκους.¹⁵⁰⁵

Λέκλη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 το Ελληνικό Σχολείο και το Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο της Λέκλης (του τμήματος Τεπελενίου) ιδρύθηκαν και συντηρούνταν με το κληροδότημα του Ευαγγέλη Ζάππα¹⁵⁰⁶ (παρακάτω διαθήκες *Βαγγέλη και Κωνσταντίνου Ζάππα*).

Μέγγουλη: Για το Δημοτικό Σχολείο στη Μέγγουλη κατά το σχολικό έτος 1872-1873 δαπανώνταν το ποσό των 15 τουρκικών λιρών, το οποίο προερχόταν από τη συνδρομή του τοπικού επισκόπου και από τον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως.¹⁵⁰⁷

Για το Κεντρικό Σχολείο στη Μέγγουλη, επίσης, κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δαπανώνταν το ποσό των 10 τουρκικών λιρών, το οποίο προερχόταν από τον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως.¹⁵⁰⁸

Μουζίνα: Για το Σχολείο της Μουζίνας οι κάτοικοι πρόσφεραν τον οβολό τους με την παρακίνηση του Κοσμά του Αιτωλού το 1779.¹⁵⁰⁹

Μουρσιά: Στα 1871 με την προτροπή του επισκόπου Ανθίμου Τσάτσου διοργανώθηκε έρανος, κατά τον οποίο όλοι οι κάτοικοι της Μουρσιάς συνεισέφεραν 10.000 οκάδες καλαμπόκι,¹⁵¹⁰ από τις οποίες τις 1.500 οκάδες προσέφερε ο Τζιαφέρ Αγάς Καλαντζής από το Αργυρόκαστρο. Με τα χρήματα από την πώληση του καλαμποκιού κτίστηκε το διδακτήριο της Μουρσιάς.¹⁵¹¹

Για το Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Μουρσιάς κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δαπανώνταν 3.500 γρόσια, τα οποία προέρχονταν από το ενοίκιο του εργαστηρίου της εκκλησίας, από το μονοπώλιο του κεριού και από τη συνεισφορά των κατοίκων και του τοπικού επισκόπου.¹⁵¹²

Μπένια: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 το Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Μπένιας συντηρούνταν από την εκκλησία.¹⁵¹³

1503. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, 21 Ιουλίου 1873, 12 Οκτωβρίου 1879, 14 Ιουνίου 1882. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1971, 105-110.

1504. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 188.

1505. *Ο. π.*, 148, 209.

1506. *Ο. π.*, 148, 208.

1507. *Ο. π.*, 107.

1508. *Ο. π.*, 104.

1509. «Εγώ δε, αδελφοί μου, ... , ήλθα εις το χωρίον σας, και βλέποντας ότι δεν έχετε σχολείον να διαβάζουν τα παιδιά σας χωρίς πληρωμήν, επαρακίνησα και εγώ τους χριστιανούς και έδωσαν το κατά δύναμιν και προαίρεσιν δια το σχολείον σας.» – Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 321-322 και στο παράρτημα, όπου όλη η σχετική επιστολή.

1510. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 933, 27 Νοεμβρίου 1871.

1511. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 18.

1512. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 183, 246.

1513. *Ο. π.*, 148, 209.

Νίβανη: Κατά το σχολικό έτος 1886-1887 το Σχολείο Αρρένων και το Παρθεναγωγείο Νίβανης επιχορηγήθηκε από την Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας με 40 οθωμανικές λίρες και με άλλες τόσες για καθυστερούμενες δαπάνες.¹⁵¹⁴

Πέπελη: Για τη λειτουργία του Σχολείου Πέπελης από το 1834 ο Κωσταντίνος Γκίνου Λάζος χορηγούσε 2.000 γρόσια.¹⁵¹⁵

Πήλιουρι: Στα 1907 ο γιατρός Νικόλαος Τσάμης μισθοδοτούσε τον ιερέα και διδάσκαλο του Σχολείου Πηλιουρίου Φώτη Μπίλη (τον παπα - Φώτη Μπίλη) από τη Σωτήρα της Άνω Δρόπολης.¹⁵¹⁶

Πικέρνι: Στα 1902 οι απόδημοι Πικερνιώτες που ασχολούνταν με τα ναυτιλιακά επαγγέλματα συνεισέφεραν 500 λίρες, με τις οποίες αναφέρθηκε το διδακτήριο της Αστικής Σχολής Πικερνίου.¹⁵¹⁷

Στα 1907 οι συντοπίτες ευεργέτες Αθανάσιος Γκίνης και Λεωνίδας Γκιώνης πρόσφεραν όλα τα περιουσιακά τους στοιχεία για τη συντήρηση και τη λειτουργία της Σχολής Πικερνίου.¹⁵¹⁸

Στα 1908 οι απόδημοι Πικερνιώτες ενίσχυναν «ηθικώς και υλικώς» τη Σχολή Πικερνίου.¹⁵¹⁹

Ποστενιανή: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 το Ελληνικό και Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Ποστενιανής συντηρούνταν από τους κατοίκους.¹⁵²⁰

Πρεμετή: Το Σεπτέμβριο του 1882 ο πρόεδρος της Αδελφότητας Πρεμετινών Κωνσταντινουπόλεως «Η Φιλομάθεια» Σωτήριος Παπαϊωάννου θεμελίωσε το Παρθεναγωγείο Πρεμετής (κεφ. 2).¹⁵²¹

Κατά το σχολικό έτος 1886-1887 το Παρθεναγωγείο Πρεμετής επιχορηγήθηκε από την Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας με 55 οθωμανικές λίρες και με άλλες 110 για καθυστερούμενες δαπάνες.¹⁵²²

Στα 1907, επίσης, ο τότε πρόεδρος της Αδελφότητας Βασίλειος Σωτηριάδης οργάνωσε στην Κωνσταντινούπολη έρανο για την ανακαίνιση και την απρόσκοπτη λειτουργία του Παρθεναγωγείου Πρεμετής. Από τον έρανο συγκεντρώθηκαν 160 λίρες, από τις οποίες 50 πρόσφερε ο ίδιος.¹⁵²³

Σαρακινίστα: Το οίκημα για το Δημοτικό Σχολείο της Σαρακινίστας το έκτισε ο συντοπίτης Αντώνιος Νέτης το 1893.¹⁵²⁴

Στο υπέρθυρο της εισόδου ήταν χαραγμένη η επιγραφή – επίγραμμα που συνέγραψε ο Ηπειρώτης επίσκοπος Βασίλειος:

*Σαρακινίστης ήψατο Μουσάων
στην πόρτα θεράπων Αντώνιος Ιωάννου Νέτης*

1514. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αργυρόκαστρο, 23 Μαΐου 1887, αρ. 95.

1515. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 67-68 / 1880-Β, 213, όπου και δωρεές και σε άλλα σχολεία γειτονικών κοινοτήτων.

1516. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 709, 6 Απριλίου 1907.

1517. *Ο. π.*, αρ. φ. 476, 3 Μαρτίου 1902.

1518. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 236, 25 Οκτωβρίου 1907.

1519. *Ο. π.*, αρ. φ. 253, 20 Φεβρουαρίου 1908 (*Το έργο της εν Πικερνίω Σχολής ενισχύεται και υπό των εκ του μακράν παρεχόντων την ηθικήν και υλικήν αυτών συνδρομήν, δι' όπερ η χριστιανική Κοινότης άσβεστον τρέφει προς αυτούς ευγνωμοσύνην*).

1520. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

1521. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, 15 Σεπτεμβρίου 1882.

1522. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αργυρόκαστρο, 23 Μαΐου 1887, αρ. 95.

1523. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 287, 1 Νοεμβρίου 1907.

1524. Δέμος Α., *Ευεργέτες*, 27.

*καλλίγονον Ηπείρου τέκος.
Είοιθι ώδε αγαλλομένως λύγκου νεότης ως
αρυσθής νάμα θείης σοφίης.*¹⁵²⁵

Σενίτσα: Για το Σχολείο της Σενίτσας οι κάτοικοι πρόσφεραν τον οβολό τους με την παρακίνηση του Κοσμά του Αιτωλού το 1779.¹⁵²⁶

Σωτήρα: Οι απόδημοι Σωτηριώτες στην Κωνσταντινούπολη συνέστησαν το 1906 τη Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα των εν Κωνσταντινουπόλει Σωτηριωτών (κεφ. 5) και με τον τακτικό οβολό των 211 μελών του συνέτειναν στην «*υποστήριξιν της Σχολής και τον ευπρεπισμόν της Ιεράς Εκκλησίας της Κοινότητος Σωτήρας*».¹⁵²⁷

Σωφράτικα: Για τη λειτουργία του Σχολείου στα Σωφράτικα από το 1872 χορηγούσε ο Κωνσταντίνος Παπάς 600 γρόσια ετησίως.¹⁵²⁸

Τσοράι: Για το Κεντρικό Σχολείο στο Τσοράι δαπανώνταν κατά το σχολικό έτος 1873-1874 το ποσό των 10 τουρκικών λιρών, το οποίο προερχόταν από τον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως.¹⁵²⁹

Χάλιο: Για το Σχολείο του Χάλιου οι κάτοικοι πρόσφεραν τον οβολό τους με την παρακίνηση του Κοσμά του Αιτωλού το 1779.¹⁵³⁰

Χάσκοβο: Στις αρχές του 20ού αιώνα οι απόδημοι από το Χάσκοβο του Αργυροκάστρου στη Μασσαχουσέτη, με το «Φιλεκπαιδευτικό Σύνδεσμο Χασκοβινών Μασσαχουσέτης» (κεφ. 5) συγκέντρωναν χρηματικά ποσά, τα οποία τα απέστειλλαν αποκλειστικά για τη λειτουργία του Σχολείου Χασκόβου. Τα ποσά τα κατέθεταν στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας και οι εξαμηνιαίοι τόκοι τους καταβάλλονταν στους Σχολικούς Εφόρους στο Χάσκοβο. Στον κανονισμό του Συνδέσμου είχε προβλεφθεί στην περίπτωση κατά την οποία για οποιονδήποτε λόγο αυτός θα διαλυόταν, το κεφάλαιο και οι τόκοι να αποδίδονταν στο Σχολείο του Χασκόβου.

Από τα χρήματα εκείνα στάλθηκαν στο Σχολείο Χασκόβου για τα χρόνια 1909, 1910, 1911 και 1912 αντίστοιχα 1.496,50, 398, 1.196 και 1.695,90 χρυσές δραχμές.¹⁵³¹

Χειμάρρα: Για το Σχολείο της Χειμάρρας, με την παρακίνηση του Κοσμά του Αιτωλού το 1779,¹⁵³² οι κάτοικοι πρόσφεραν τον οβολό τους: «*Οι Χειμαρριώται προσεχώρησαν μετ' ενθουσιασμού εις τας πολιτικές προσπαθείας του αποστόλου εκείνου της εθνικής ιδέας, ον εθεώρησαν ως συμπατριώτην. Και αυταί δ' αι γυναίκαι των χωρίων της Χειμάρρας προσηνέχθησαν καθ' ον τρόπον αι των χωρίων Κάργιαννη και Λέκλα των διαμερισμάτων*

1525. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, 16 Απριλίου 1893.

1526. «*Εγώ ως δούλος ανάξιος, αδελφοί μου χριστιανοί, ... ήλθα και εδώ εις την χώραν σας, και βλέποντας ότι δεν έχετε σχολείον να διαβάζωσι τα παιδιά σας χωρίς πληρωμήν, επαρακίνησα τους χριστιανούς και έδωκαν το κατά δύναμιν και προαίρεσιν δια το σχολείον σας*» – Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 326-327 και στο παράρτημα, όπου όλη η σχετική επιστολή.

1527. *Κανονισμός Σωτηριωτών*, 1907· πρβλ. και [Κουλίδας Κ.Ι.](#), *Σωτήρα*, 63-67, και 68-70, όπου και τα ονόματα των 211 μελών της Αδελφότητας.

1528. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 67-68 / 1880-Β, 213.

1529. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 104.

1530. «*Εγώ δε, αδελφοί μου, ... , ήλθα εις το χωρίον σας, και βλέποντας ότι δεν έχετε σχολείον να διαβάζουν τα παιδιά σας χωρίς πληρωμήν, επαρακίνησα και εγώ τους χριστιανούς και έδωσαν το κατά δύναμιν και προαίρεσιν δια το σχολείον σας.*» – Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 321-322 και στο παράρτημα, όπου όλη η σχετική επιστολή.

1531. Ζερβός Σ., *Κληροδοτήματα*, 1277.

1532. «*Εγώ, αδελφοί μου, ... ήλθον και εδώ εις την χώραν σας και βλέπων ότι δεν έχετε να διαβάζουν τα παιδιά σας χωρίς πληρωμήν, επαρακίνησα τους χριστιανούς και έδωκαν το κατά δύναμιν και προαίρεσιν δια το σχολείον σας.*» – Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 323-324 και στο παράρτημα, όπου όλη η σχετική επιστολή.

*Αργυροκάστρου και Τεπελενίου, θυσιάσασαι χάρις της ιδρύσεως των σχολείων αυτών το προϊόν της πωλήσεως των ιδίων κειμηλίων και απάντων των πολυτίμων αυτών ενδυμάτων. Πολλά δε των μονών της Χειμάρρας αφιερουσι μέχρι του δ' ενιαυσίως άξια λόγου ποσά εκ των οικείων προσόδων εις την διατήρησιν των ελληνικών σχολείων της ίδιας περιοχής και άλλων ηπειρωτικών χωρών».*¹⁵³³

Για το Σχολείο της Χειμάρρας, στη διάρκεια της δεκαετίας 1890-1900 ο απόδημος στην Μανσούρα της Αιγύπτου έμπορος Χειμαρριώτης Ιωάννης Δούμας πρόσφερε το ετήσιο ποσό των 20 οθωμανικών λιρών.¹⁵³⁴

Χοστέβα: Κατά το σχολικό έτος 1886-1887 το Δημοτικό Σχολείο Χοστέβας επιχορηγήθηκε από την Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας με 20 οθωμανικές λίρες και με άλλες 36 για καθυστερούμενες δαπάνες.¹⁵³⁵

Χοταχόβα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 το Ελληνικό και το Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Χοταχόβας τα συντηρούσε ο Εθνικός Ευεργέτης Απόστολος Αρσάκης,¹⁵³⁶ ο οποίος το είχε ιδρύσει ήδη από το 1871 και κάθε χρόνο το χρηματοδοτούσε με 2.500-3.000 δραχμές.¹⁵³⁷

Για το σχολικό συγκρότημα της Χοταχόβας, το οποίο ιδρύθηκε ως Κεντρική Σχολή, ο Απόστολος Αρσάκης κατέθεσε 80.000 χρυσές δραχμές στη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία Αθηνών, με την εντολή του από τους τόκους να μισθοδοτούνται οι διδάσκαλοι της Σχολής και παράλληλα να καλύπτονται και φιλανθρωπικές πράξεις.¹⁵³⁸

Γενικότερα στοιχεία:

Στην ευρύτερη επαρχία Δρυινοπούλεως κατά το σχολικό έτος 1873-1874 για τη λειτουργία των 3 Ελληνικών Σχολείων, των 7 Μικτών Σχολείων, των 2 Παρθεναγωγείων, των 43 Αλληλοδιδασκτικών Σχολείων και των 20 Κοινών Σχολείων, δαπανώταν 160.400 γρόσια.¹⁵³⁹

Στο τμήμα Αργυροκάστρου και Δελβίνου και για τη λειτουργία των κοινών σχολείων στις Τεριχάτες, στους Γεωργουτσάδες, στο Βουλιαράτι, στη Βόδριστα, στη Μουζίνα, στην Πετσά, στην Κάτω Λέσνιτσα, στο Λιμπάχοβο (και στο Αργυροχώρι) κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δαπανώταν 4.600 γρόσια.¹⁵⁴⁰

1533. Λάμπρου Σ., *Σημειώματα*, 393.

1534. *Φωνή της Ηπειρου*, εφημερίδα Αθηνών, 19 Αυγούστου, 18 Νοεμβρίου 1894.

1535. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αργυρόκαστρο, 23 Μαΐου 1887, αρ. 95.

1536. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

1537. Υφαντής Ν.Θ., *Ευεργέτες*, 302.

Σχετικά με το μεγάλο εθνικό ευεργέτη Απόστολο Αρσάκη να θυμίσουμε εδώ συνοπτικά: Γεννήθηκε το 1792 στη Χοταχόβα και σε ηλικία 8 ετών ο πατέρας του τον έστειλε στο Βουκουρέστι, στο θείο του Γεώργιο Αρσάκη. Ο νεαρός Απόστολος Αρσάκης τελείωσε τις εγκύκλιες σπουδές του στη Βιέννη και στη συνέχεια διδάχθηκε γλώσσα και φιλολογία δίπλα στο ζαγορίσιο λόγιο Νεόφυτο Δούκα, εφημέριο του ελληνικού ναού του Αγίου Γεωργίου Βιέννης. Σπούδασε στην Ιατρική Σχολή της Halle της Σαξωνίας και το 1813 ανακηρύχθηκε διδάκτοράς της. Ο Απόστολος Αρσάκης άσκησε το επάγγελμα του γιατρού και μπήκε στους ανώτερους οικονομικούς και πολιτικούς κύκλους της Βλαχίας, εξελέγη μάλιστα και βουλευτής το 1857, καθώς και Υπουργός των Εξωτερικών και το 1862 διετέλεσε και προσωρινά πρόεδρος του υπουργικού συμβουλίου. Ασχολήθηκε με τη συγγραφή ιατρικών άρθρων και φιλολογικών κειμένων και διακρίθηκε για τις μεγάλες του δωρεές προς το ελληνικό έθνος (με 291.000 δραχμές που προσέφερε στη «Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία Αθηνών» κτίστηκε το Αρσάκειο Μέγαρο, όπου στεγάστηκε το γνωστό Αρσάκειο Εκπαιδευτήριο Αθηνών, όπως και άλλες χορηγίες στην πρωτεύουσα), πέρα από τις δωρεές του προς τη γενέτειρά του Χοταχόβα που είδαμε παραπάνω. Πέθανε στο Βουκουρέστι το 1874.

1538. Νέος Ελληνομνήμων, τόμος 10 (1914), 389.

1539. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 138 – στα χρόνια αυτά τονίζονταν η ανάγκη να ιδρυθούν αντίστοιχα Ελληνικά Σχολεία και στις άλλες κοινότητες για τη βελτίωση της πνευματικής κατάστασης των κατοίκων τους («Αν δε τις ρίψη βλέμμα γενικών επί ταύτης (της επαρχίας Δρυινοπούλεως), θέλει ιδεί ότι 88 χωρία στερούνται σχολείου, αλλ' ο πληθυσμός αυτών δεν υπερβαίνει τις 2.208 οικογενείας, εξ ου κατάδηλος γίνεται η διανοητική των κατοίκων κατάσταση. Ελπίζοντες ότι τα μεν ελλιπώς έχοντα ταχέως διορθωθήσονται, χρόνου δε προϊόντος και τα υπολειπόμενα θα τύχωσι του απαιτουμένου σχολείου...»).

1540. Ο. π., 134.

Στο τμήμα Αργυροκάστρου και Δελβίνου και για τη λειτουργία των Αλληλοδιδασκτικών Σχολείων στη Δερβίτσανη, στη Δουβιανή, στην Πέπελη, στο Σέλιο, στη Σωτήρα, στο Λόγγο, στην Κοσοβίτσα, στην Κακαβιά, στο Λάμποβο, στην Άνω Λέσνιτσα (και στο Γοραντσή) κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δαπανώνταν για δίδακτρα 24.500 γρόσια.¹⁵⁴¹

Στο τμήμα Δελβίνου και για τη λειτουργία των Σχολείων στη Μουρσιά, στη Γράβα, στη Μαλίτσανη και στο Σοπίκι κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δαπανώνταν 4.750 γρόσια.¹⁵⁴²

Στο τμήμα Δελβίνου και για τη λειτουργία των Κοινών Σχολείων στο Βραϊλάτι, στο Γέρμα, στην Τρέμουλι, στο Δερμέσι, στη Βρυώνη (και στο Σιρακάτι) κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δαπανώνταν 2.900 γρόσια.¹⁵⁴³

Στο τμήμα Δελβίνου και για τη λειτουργία των Αλληλοδιδασκτικών Σχολείων στο Γιαννιτσάτι, στη Δίβρη, στο Μεμούσβεη (και στο Καβαλαράτι) κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δαπανώνταν 6.100 γρόσια.¹⁵⁴⁴

Στο τμήμα Δελβίνου και Χειμάρρας (στην ευρύτερη περιοχή Βρεγδετίου) και για τη λειτουργία των Αλληλοδιδασκτικών Σχολείων στον Άγιο Βασίλειο, στο Πικέρνι, στη Χειμάρρα, στο Βούνο, στις Δρυμάδες (στο Λυκούρσι και στη Νίβεζα) κατά το σχολικό έτος 1873-1874 δαπανώνταν 15.900 γρόσια.¹⁵⁴⁵

Σύμφωνα με την Στατιστική του σχολικού έτους 1898-1899 της εφημερίδας των Αθηνών «Αγών» οι δαπάνες σε γρόσια για τα έξοδα των ελληνικών σχολείων του σαντζακίου Αργυροκάστρου (συντήρηση, λειτουργία, διδασκαλικοί μισθοί) ήταν:¹⁵⁴⁶

1541. Ο. π., 132.

1542. Ο. π., 132.

1543. Ο. π., 137.

1544. Ο. π., 137-138.

1545. Ο. π., 138.

1546. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5,21,26-1 και 1,22-6-1901).

ΠΙΝΑΚΑΣ 24

Δαπάνες σχολείων Σαντζακίου Αργυροκάστρου σε γρόσια

Δαπάνες ελληνικών σχολείων σαντζακίου Αργυροκάστρου (συντήρηση, λειτουργία, διδασκαλικοί μισθοί), σχολικό έτος 1898-1899			
Σχολεία - γρόσια	Σχολεία - γρόσια	Σχολεία - γρόσια	Σχολεία - γρόσια
<i>A. Καζάς Αργυροκάσ.</i> Άνω Επισκοπή 450 Άνω Λάμποβον 1.000 Αργυροκάστρον 5.220 Βοδρίτσα 350 Βουλιαράτι 1.200 Γεωργουτσάδες 1.000 Γράνη 1.000 Δερβίτσανη 1.000 Δοξάτι 550 Δουβιανή 650 Ερίντι 550 Κακαβία 470 Κακογοραντζή 250 Καλέζι 450 Κάριανη 700 Κεστοράτι 1.500 Κοκοβίτσα 650 Κρα 100 Λιμπόχοβον 700 Λόγγος 500 Μέγγουλι 500 Νιβίτσα 500 Νόκοβο 500	Πέπελι 500 Σαρακινίτσα 630 Σελιό 500 Σέλτσι 650 Σούχα 200 Στεγόπολις 620 Σωτήρα 650 Τεραχάτες 500 Φραστανή 350 Χάσκοβο 400 <i>B. Καζάς Χειμάρρας</i> Βούνος 1.800 Δρυμάδες 1.850 Κηπαρό 1.350 Κούδεσι 950 Παλιάσσα 600 Πήλιουρι 450 Τσοράι 400 Χειμάρρα 2.760 <i>Γ. Καζάς Δελβίνου</i> Άγιος Βασίλειος 500	Γράσδανη 80 Δέλβινον 2.500 Δίβρη 1.400 Δρόβιανη 2.000 Κακοδίκι 350 Λεσνίτσα 1.800 Κομμάτι 70 Λαζάτι 200 Λούκοβο 400 Μουζίνα 1.250 Μουρσιά 80 Πετσά 350 Πικέρνι 550 Σοπίκι 400 Φοινίκι 400 <i>A. Καζάς Λεσκοβικίου</i> Λεσκοβίκι 800 Τσέρτσικον 250 <i>E. Καζάς Τεπελενίου</i> Δέρανη 500 Δόσνιτσα 300	Ζέη 650 Λέκλα 2.000 Λιάρη 500 Νίβανη 1.350 Σέπερη 1.350 Τόποβα 500 Χοντοκούκι 700 Χόστεβα 500 <i>ΣΤ. Καζάς Πρεμετής</i> Ζέππα 320 Κακόσι 700 Λιούπσκα 350 Λίπα 250 Μαλέσοβον 950 Μπούχαλη 650 Μπρέζανη 450 Νοβοσέλια 620 Πρεμετή 5.000 Χοτόβα 1.500

3. Σαντζάκι Ιωαννίνων – τμήμα

Πολίτσανη: Με την οικονομική στήριξη των κατοίκων της Πολίτσανης κτίστηκε το νέο διδακτήριο του Αρρεναγωγείου Πολίτσανης στα χρόνια 1866-1868.¹⁵⁴⁷

Για το Παρθηναγωγείο της Πολίτσανης επίσης, το οποίο ιδρύθηκε το 1874, φορείς του τόπου και οι κάτοικοι και συντοπίτες απόδημοι πρόσφεραν γενναίες οικονομικές συνεισφορές για τη συντήρηση, τη λειτουργία και για τη μισθοδοσία των διδασκαλιστών του.¹⁵⁴⁸

1547. Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 275-276.

1548. Φωνή της Ηπείρου, Εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 558, 16 Ιανουαρίου 1904· Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 328· Philippson A., *Thessalien und Epirus*, 213.

ΠΙΝΑΚΑΣ 25
Δωρεές υπέρ του Παρθεναγωγείου Πολίτσανης

Φορείς και δωρητές (κάτοικοι και απόδημοι) Πολίτσανίτες					
Δωρητές	Ποσό	Έτος χορηγίας	Δωρητές	Ποσό	Έτος χορηγίας
Κυριακός Αλεξίου ¹⁵⁴⁹	2.500 γρόσια (ετήσια)	1750	Πολίτσανίτες Κωνσταντινουπόλεως	50 λίρες	1874
«Επαρχιακόν Ταμείον»	500 γρόσια	1874	Αθανάσιος Κωτσονότης	50 λίρες	1904
Ενοίκια υδρομύλου	6 λίρες	1874			

Για τα Σχολεία της Πολίτσανης, επιπλέον, οι απόδημοι στην Κωνσταντινούπολη συγκέντρωναν με εράνους χρήματα μέσω του Φιλεκπαιδευτικού και Φιλανθρωπικού Συλλόγου τους ο «Άγιος Νικόλαος»¹⁵⁵⁰ (κεφ. 5).

Επίσης, ευεργέτησαν την εκπαίδευση της Πολίτσανης και: η κοινότητα Πολιτσάνης με 50 λίρες από εισοδήματα των μύλων και με 50 από την παραγωγή του ασβέστη, της Μπρίνιας και της Γορίτσας,¹⁵⁵¹ ο Βασίλειος Γκιούλης με 5.000 γρόσια για την ανέγερση νέου Σχολείου το 1866¹⁵⁵² (του Αρρεναγωγείου), ο Αθανάσιος Νάνος με σημαντικό ποσό για την ανέγερση του ίδιου Σχολείου, ο Πολυχρόνης Μπάλλας με διαθήκη του χρηματοδοτούσε τα σχολεία,¹⁵⁵³ ο γιατρός Νικόλαος Κ. Φώτος ή Φωτιάδης με την αντικατάσταση όλων των παλιών θρανίων με καινούρια¹⁵⁵⁴ και το 1907 οι Πολίτσανίτες απόδημοι στην Αμερική (στο Μπίντεφορντ της Πολιτείας Μαϊν) με 70 εικοσόφραγκα για την επισκευή του Σχολείου,¹⁵⁵⁵ ο Μητροπολίτης Ματθαίος με ετήσια επιχορήγία για τη λειτουργία του Παρθεναγωγείου¹⁵⁵⁶ και ο ευεργέτης Νικόλαος Κωτσονότης.¹⁵⁵⁷

Συγκεκριμένα, ο Νικόλαος Κωτσονότης ή Νάτσης πρόσφερε το διώροφο σπίτι του, το οποίο έκτισε με δικές του δαπάνες το 1903 στο κέντρο της Πολίτσανης, με τα ενοίκια του οποίου θα επιχορηγούνταν μόνιμα τα σχολεία της γενέτειράς του.¹⁵⁵⁸

Η Εφοροεπιτροπή της κοινότητας αποδέχτηκε με μεγάλη ικανοποίηση τη γενναία προσφορά του Νικολάου Κωτσονότη και μαζί με τις ευχαριστίες της τον ανακήρυξε επίσημα Ευεργέτη της Κοινότητας Πολιτσάνης με επίκληση υπέρ της υγείας του κατά τη θεία λειτουργία της ονομαστικής του εορτής και με μνημόνευση του ονόματός του μετά το θάνατό του κατά την ίδια ημέρα εκάστου έτους (6 Δεκεμβρίου, ημέρα του Αγίου Νικολάου).¹⁵⁵⁹

1549. Ο Πολίτσανίτης Κυριακός Αλεξίου (απόδημος μεγαλέμπορος στη Βλαχία, ιδρυτής του πρώτου οργανωμένου Σχολείου στην Πολίτσανη το 1750) απέστειλε το ποσό των 2.500 γροσίων για την ετήσια μισθοδοσία των διδασκάλων.

1550. Γιάνναρος Χ., *Η Πολίτσανη*, 139-140.

1551. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 136.

1552. *Ο. π.*, 1880-Β, 219.

1553. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως αρ. φ. 2695 του 1907.

1554. Λέκκας Α.Π., *Η Πολίτσανη*, 86.

1555. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως αρ. φ. 2844 του 1907 («Επειδή επείγουσα ενεδεικνύετο και της Σχολής ημών μικρά τις επισκευή, πρώτοι αντελήφθησαν τούτο οι εν Biddeford της πολιτείας Maine εγκατεστημένοι συμπολίται ημών και αυθορμήτως έσπευσαν να αποστείλωσι γενναίαν εξ 70 εικοσαφράγκων προσφορά δια την επισκευήν ταύτην»), πρβλ. και Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 301-302· Γιάνναρος Χ., *Η Πολίτσανη*, 220-221.

1556. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 126.

1557. Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 288.

1558. Λέκκας Α.Π., *Η Πολίτσανη*, 82.

1559. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως αρ. φ. 1662 του 1903 – η δημοσίευση στο παράρτημα.

Σχωριάδες: Οι απόδημοι Σχωριαδίτες στην Κωνσταντινούπολη, ήδη από το 1769, μέσω της Φιλεκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Αδελφότητάς τους «Η Γέννηση της Θεοτόκου» (κεφ. 5) ενίσχυσαν σημαντικά την ανέγερση νέων διδακτηρίων στις Σχωριάδες το 1793 και το 1856 και τη μισθοδοσία των διδασκάλων της.¹⁵⁶⁰ Για το Δημοτικό και το Ελληνικό Σχολείο οι ετήσιες δαπάνες ανέρχονταν στα 1.000 γρόσια.¹⁵⁶¹

Σωπίκη: Οι κάτοικοι της Σωπίκης έδειχναν ζωηρό ενδιαφέρον για τη λειτουργία του Σχολείου τους με την κάλυψη της μισθοδοσίας των διδασκάλων του από την εκποίηση εδαφικών εκτάσεων: Έτσι «*το χωριό βαστούσε τους δασκάλους*» με τις 1.000 οθωμανικές λίρες που εισέπραξε από ανάλογη εκποίηση χωραφιών και τις οποίες είχε καταθέσει «*υπέρ των εκπαιδευτηρίων*» στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας.¹⁵⁶²

Γύρω στα 1904 το «*Ίδρυμα Μελά*» των Αθηνών χορήγησε χρηματικό ποσό για την αποπεράτωση του διδακτηρίου του Δημοτικού Σχολείου της Σωπίκης. Ουσιαστικά όμως «*το χωριό ανέλαβε το βαρύ φορτίο για την ανοικοδόμησή του· έδωσαν ότι μπόρεσαν οι χωριανοί, προπαντός οι ξενιτεμένοι*» στα χρόνια 1909-1911, σύμφωνα με ανάλογες πληροφορίες και πηγές.¹⁵⁶³

Χλωμό: Στο Χλωμό, οι κάτοικοι, και με τις προτροπές, τις συμβουλές και την επικύρωση του Μητροπολίτη Δρυινοπούλεως Ματθαίου, ενδιαφέρθηκαν για την «*ανέγερση Σχολής*» και δραστηριοποιήθηκαν έντονα για την εξοικονόμηση των σχετικών πόρων.

Για το σκοπό αυτό συνέταξαν δυο πρακτικά:

Με το πρώτο, της 8^{ης} Ιουνίου 1869,¹⁵⁶⁴ καθόριζαν τους όρους για τη συνδρομή χρημάτων, γνωστοποιούσαν ότι θα ζητούσαν και τη συνδρομή των συμπατριωτών τους που διέμεναν στην Κωνσταντινούπολη και συνέταξαν και τον ερανικό κατάλογο με τα ονοματεπώνυμα των δωρητών και το αντίστοιχο δηλωθέν ποσό (συνολικά 4.742½ γρόσια), το οποίο θα κατέθεταν στο προσεχές διάστημα για την ανέγερση της Σχολής.

Με το δεύτερο πρακτικό της 30ής Αυγούστου του 1871¹⁵⁶⁵ εισπράχτηκε από τους δωρητές και με την παρουσία του Μητροπολίτη Δρυινοπούλεως Ματθαίου, ο οποίος τους υποχρέωσε να καταβάλουν τη συνδρομή την οποία «*ενέγραψαν*» στον ερανικό κατάλογο της 8^{ης} Ιουνίου του 1869, και ο οποίος ακόμα έμενε «*ανενέργητος*» το συνολικό ποσό των 4.742½ γροσίων και παραδόθηκε στον Επίτροπο Νικόλαο Χατζή με «*την εντολήν ίνα κάμη εγκαίρως έναρξιν της Σχολής*»:

1560. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 51-52.

1561. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 1966, 344.

1562. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 136.

1563. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 53 και 225-226 (όπου και οι πληροφορίες σχετικά με την οικοδόμηση του νέου διδακτηρίου της Σωπικής).

1564. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 922, 20 Οκτωβρίου 1871 – το πρακτικό στο παράρτημα.

1565. *Ο. π.*, αρ. φ. 922, 20 Οκτωβρίου 1871 – το πρακτικό στο παράρτημα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 26
30 δωρητές κατοίκων Χλωμού

Ερανικός Κατάλογος υπέρ της εκπαίδευσης Χλωμού (8 Ιουνίου 1869, σύνταξη – 30 Αυγούστου 1871, είσπραξη)					
α/α	ονοματεπώνυμο	γρόσια	α/α	ονοματεπώνυμο	γρόσια
1	Παναγιώτης Πάντου	1000	16	Παπα - Αθανάσιος	30
2	Κωνστ. Μπόλος	300 +	17	Σταύρος Ζαφείρης	50
3	Σταύρος Κάτσιλας	500 +	18	Αθανάσιος Πάντος	100
4	Κωνσταντίνος Παπα - Ιωάννου	100 +	19	Παπα - Κωνσταντίνος	50 +
5	Κυρίτσης Ζώτου	150 +	20	Παπα - Αθανάσιος (από εφημερίαν του)	180
6	Αθανάσιος Γκοντέλης	100 +	21	Παπα - Ιωάννης (από εφημερίαν του)	84
7	Ηλίας Νίκου Γιάννης	50+	22	Ο Δρυινοπόλεως Ματθαίος	206 +
8	Γεώργιος Σύγγελος	100+	23	Νικόλαος Λάμπρου Ζαφείρης	100 +
9	Χατζή Νικόλαος	500 +	24	Νικόλαος Κυρίτση Μπεγιάννης	52½ +
10	Βασίλειος Γκοντέλας	50	25	Δημήτριος Παπα - Νικολάου	50+
11	Κωνσταντίνος Γκοντέλας	50 +	26	Πρωτόπαπας Βασίλειος	30
12	Παναγιώτης Στράτου	50+	27	Γεώργιος Ρέντζιου	210
13	Χατζή Χρήστος Μάντση	100+	28	Λάμπρος Γκάνιος	50
14	Οικονόμος Παπα - Χαράλαμπος	100+	29	Παναγιώτης Μάντζιας	50
15	Παπά Ιωάννης	150+	30	Γεώργιος Νικολαΐδης	100+
Σύνολο					4.742½
<i>Όσα κονδύλια έχουν σταυρόν εσνάχθησαν, τα δ' άλλα εισπραχθήσονται παρά του Επιτρόπου Χατζή Νικολάου.</i>					
Εν Χλωμό, τη 30 Αυγούστου 1871			Ο Δρυινοπόλεως Ματθαίος		

Στο σημείο αυτό, και προς χάρη της Ιστορίας της Ελληνικής Εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο, παραθέτουμε – στο παράρτημα – και την Εγκύκλιο των κατοίκων του Χλωμού,⁽¹⁵⁶⁶⁾ με την οποία ενημέρωναν του συμπατριώτες τους που διέμεναν στην Κωνσταντινούπολη για την ανέγερση της Σχολής Χλωμού και ζητούσαν απ' αυτούς και τη δική τους οικονομική συνδρομή (όπως είχαν διατυπώσει στο πρώτο πρακτικό τους – της 8^{ης} Ιουνίου του 1869).

Γενικότερα στοιχεία:

Στο τμήμα Πωγωνίου και για τη λειτουργία των Μικτών Σχολείων στη Πολίτσανη, στις Σχωριάδες (και στις Ποντικάτες του Νομού Ιωαννίνων σήμερα) κατά το σχολικό έτος 1873-

1566. Ο. π., αρ. φ. 922, 20 Οκτωβρίου 1871 – η εγκύκλιος των κατοίκων του Χλωμού στο παράρτημα.

1874 δαπανώνταν από τον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως 10.200 γρόσια.¹⁵⁶⁷

Επίσης, σύμφωνα με τη Στατιστική του σχολικού έτους 1898-1899 της εφημερίδας των Αθηνών «Αγών», οι δαπάνες σε γρόσια για τα έξοδα των ελληνικών σχολείων του καζά Πωγωνίου του σαντζακίου Ιωαννίνων (συντήρηση, λειτουργία, διδασκαλικοί μισθοί) ήταν για: την Πολίτσανη 1.300, τις Σχωριάδες 1.000, τη Σωπίκη 1.000, τη Τσάτιστα 450 και το Χλωμό 1.250 γρόσια.¹⁵⁶⁸

4. Σαντζάκι Βερατίου

Σύμφωνα με την καταγραφή του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως για το σχολικό έτος 1873-1874, οι δαπάνες για τα έξοδα των ελληνικών σχολείων του σαντζακίου Βερατίου (συντήρηση, λειτουργία, διδασκαλικοί μισθοί) ήταν:¹⁵⁶⁹

ΠΙΝΑΚΑΣ 27

Δαπάνες σχολείων Σαντζακίου Βερατίου σε γρόσια

Δαπάνες ελληνικών σχολείων σαντζακίου Βερατίου (συντήρηση, λειτουργία, διδασκαλικοί μισθοί), σχολικό έτος 1873-1874			
Σχολεία - γρόσια	Σχολεία - γρόσια	Σχολεία - γρόσια	Σχολεία - γρόσια
<i>A. Καζάς Βερατίου</i>	Χαλίλιανι 1.500	Λιμπόρτσα 2.600	Φράκουλα 2.000
Βεράτιον 55.000	<i>B. Καζάς Λουσνίας</i>	Μαρίνεζα 1.200	<i>Γ. Καζάς Αυλώνας</i>
Βερτόπι 2.000	Άνω Κρουάτι 1.000	Μπικέθμι 1.000	Άρτα 6.000
Βοδίτσα 1.000	Αρδεύουσα 8.000	Πόγιανη 2.500	Αυλώνα 3.500
Βοκοπόλια 3.000	Βάναρι 2.000	Πόσνια 1.800	Δουκάτι 2.000
Δούσνικ 1.000	Γκολέμι 1.000	Σάκουι 1.100	Μεφώλιον 2.000
Μπαρίστανι 2.500	Δερνένανι 2.000	Σεκίστα 2.500	Πόρος 1.800
Μπουμπουλίμανι 1.500	Διβιάκα 2.500	Σεμάνι 2.500	Σβερνέτς 1.200
Ντρομπονίκι 1.500	Κασιμπέανι 1.800	Σινομπελή 1.000	<i>Δ. Καζάς Σκράπαρης</i>
Παύταλη 1.800	Κοζάρα 1.000	Στρούμι 2.000	Γραμπόβα 2.800
Πετροχόντι 1.200	Κολικόντασι 4.500	Συμπέτρα 2.000	
Σαδοβίτσα 3.000	Κόσσοβας 2.000	Τζούκαζι 1.000	
Σύνια 1.400	Κραβαστά 1.200	Τσερβένι 1.200	
		Φιέριον 6.000	

Επιπλέον:

Άρτα: Από τα ελαιόλαδα των κτημάτων του Σχολείου προέρχονταν κάθε χρόνο 500 με 600 οκάδες λαδιού αξίας 3.000 με 4.000 γροσίων, ικανό ποσό για τα λειτουργικά έξοδα.

Κολικόντασι: Από την ετήσια καλλιέργεια του καλαμποκιού στα αγροκτήματα του Σχολείου προέρχονταν εισοδήματα αξίας 1500 γροσίων, τα οποία χρησιμοποιούνταν για τα σχολικά έξοδα.

Γενικότερα στοιχεία:

Τα 10 σχολεία (3 Ελληνικά, 4 Αλληλοδιδασκτικά και 3 Παρθεναγωγεία) του Βερατίου «πορίζονται τα προς συντήρησίν των χρήματα α) εκ τακτικών και εκτάκτων ετησίων χρηματικών

1567. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 135.

1568. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97 (8-12-1900, 5, 21, 26-1 και 1, 22-6-1901), όπου και συνολικά στοιχεία για τα ελληνικά σχολεία του σαντζακίου Αργυροκάστρου και του καζά Πωγωνίου του σαντζακίου Ιωαννίνων.

1569. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, *passim*.

συνεισφορών των κατοίκων Βερατίου, β) εξ ενοικίων ακινήτων κτημάτων των σχολείων, γ) εκ του περισσεύματος των εισοδημάτων των της πόλεως Βερατίου εκκλησιών».

Τα σχολεία των άλλων ενοριών της επαρχίας Βερατίου «συντηρούνται εν γένει α) εκ των τακτικών συνεισφορών συνισταμένων εις αραβόσιτον προσφερόμενον ετησίως μετά τον θερισμόν παρ' ενός εκάστου των ενοριτών προαιρετικώς και αναλόγως της εαυτών καταστάσεως, β) εξ εκτάκτων προαιρετικών χρηματικών συνεισφορών παρά των ευπορωτέρων».¹⁵⁷⁰

Για τις προξενικές περιφέρειες Βερατίου, Λούσνιας, Αυλώνας και Σκράπαρης μας έχουν διασωθεί για το σχολικό έτος 1912-1913 τα παρακάτω οικονομικά στοιχεία – για τη σχολική λειτουργία και τη διδασκαλική μισθοδοσία – συνολικά το ποσό των 1618,50 οθωμανικών λιρών (945,50, 285, 376 και 12 αντίστοιχα)¹⁵⁷¹ (σε παραστατικό πίνακα):

ΠΙΝΑΚΑΣ 28

Δαπάνες σχολείων περιφέρειας Βερατίου και Αυλώνας

Δαπάνες: Σχολείων - μισθοδοσίας διδασκάλων προξενικών περιφερειών Βερατίου Λούσνιας, Αυλώνας και Σκράπαρης – σχολικό έτος 1912-1913					
<i>α/α</i>	<i>Κοινότητες</i>	<i>Λίρ. Οθωμ.</i>	<i>α/α</i>	<i>Κοινότητες</i>	<i>Λίρ. Οθωμ.</i>
Προξενική περιφέρεια Βερατίου					
1	Βεράτιον	595	9	Μπρέστανι	10
2	Βερτόπι	10	10	Ντρομπονίκι	15
3	Βοκοπόλια	10	11	Παύταλη	27
4	Γιόντσα	4,50	12	Σεκίστα	8
5	Γραμπιάνι	8	13	Σύνια	10
6	Δούσνικ	8	14	Τσούκασι	8
7	Κονισμπάλτα	21	15	Χαλίλιανι	8
8	Μπουμπουλίμανι	8			
Διάφορες δαπάνες					195
Σύνολο					945,50
Προξενική περιφέρεια Λούσνιας					
1	Άνω Κρουάτι	9	8	Λούσνια	10
2	Αρδεύουσα	40	9	Μάζανι	9
3	Γραδίστα	10	10	Πίσα	8
4	Διβιάκα	10	11	Σεμάνι	9
5	Καρβουνάρι	8	12	Τζέρμα	8
6	Κερνίστανι	10	13	Φιέρτιον	125
7	Κολικόντασι	21	14	Φράκουλα	8
Σύνολο					285
Προξενική περιφέρεια Αυλώνας					
1	Άρτα	75	5	Μεφώλιον	16
2	Αυλώνα	206	6	Πόρος	12
3	Δουκάτι	12	7	Σβερνέτς	19
4	Μεκάτιον	20	8	Σελενίτσα	16
Σύνολο					376
Προξενική περιφέρεια Σκράπαρης					
1	Γραμπόβα	12			
Σύνολο					12
Γενικό Σύνολο					1618,50

1570. Ο. π., 216.

1571. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

**II. ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑΤΑ – ΔΙΑΘΗΚΕΣ,
ΔΩΡΗΤΗΡΙΑ ΕΓΓΡΑΦΑ,
ΑΦΙΕΡΩΜΑΤΑ ΕΥΕΡΓΕΤΩΝ ΚΑΙ ΔΩΡΗΤΩΝ**

1. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΚΟΡΥΤΣΑΣ

α) Κορυτσά:

Κληροδότημα – Διαθήκη Αναστασίου Αβραμίδη – Λιάκτση: Ο ευεργέτης της Κορυτσάς Αναστάσιος Αβραμίδης-Λιάκτσης μοσχοπολίτικης καταγωγής – απόδημος στο Βουκουρέστι, με κληροδοτήμά του ενίσχυσε από τους πρώτους το κοινοτικό ταμείο Λάσσο (παραπάνω), με τα οποία συντηρούνταν τα ελληνικά σχολεία στην Κορυτσά μετά το 1850.¹⁵⁷²

Με το κληροδοτήμα του ευεργέτη συστήθηκαν και λειτουργούσαν οι Αστικές Σχολές στην Κορυτσά (η Α΄ και η Β΄ - κεφ. 2),¹⁵⁷³ λειτουργούσε το Δημοτικό Σχολείο Αρρένων (1887) και η Αλληλοδιδασκτική Σχολή (1887),¹⁵⁷⁴ μέρος του δε διαθέτονταν και για κοινωνικούς, φιλανθρωπικούς και θρησκευτικούς σκοπούς.¹⁵⁷⁵

Το αρχικό ποσό της παρεχόμενης δωρεάς του ευεργέτη έφτανε τις 203.165 δραχμές σε ομολογίες ελληνικών δανείων. Στη συνέχεια όμως, και μέσα στα πλαίσια των δραστηριοτήτων του ως ενεργό μέλος της ελληνικής κοινότητας του Βουκουρεστίου, έκφρασε την επιθυμία να διαθέσει όλη του την περιουσία στη γενέτειρά του Κορυτσά.

Μετά από μια σειρά προβλημάτων και αντεγκλίσεων ως προς τη χορήγηση της δωρεάς του, σχετικά με το ποσόν και τους αποδέκτες του και σχετικά με το αν βοηθούσε και τους αλβανιστές οι οποίοι (ο Ευθύμιος Μάρκος και ο Κωστούρης) ζητούσαν ανάλογο μερίδιο για δημιουργία αλβανικού σχολείου στην Κορυτσά¹⁵⁷⁶ ή αν διδασκόταν η αλβανική γλώσσα στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή Κορυτσάς,¹⁵⁷⁷ τελικά ο Αναστάσιος Αβραμίδης-Λιάκτσης αποφάσισε να καταθέσει οικονομικό βοήθημα 500.000 φράγκων μόνο για εκπαιδευτικούς και κοινοτικούς – φιλανθρωπικούς σκοπούς στη χριστιανική κοινότητα Κορυτσάς.¹⁵⁷⁸

Με το σχετικό δωρητήριο έγγραφο, το οποίο επέιχε θέση δωρητήριας διαθήκης και το οποίο συντάχθηκε στην Κορυτσά και κατατέθηκε στην Ελληνική Πρεσβεία του Βουκουρεστίου, ο Αναστάσιος Αβραμίδης-Λιάκτσης στις 9 Αυγούστου του 1887 κατέθεσε στην Εθνική Τράπεζα Ελλάδας 250.000 φράγκα υπέρ της χριστιανικής κοινότητας Κορυτσάς με τον όρο να αρχίζουν οι δεδουλευμένοι τόκοι τους να χρησιμοποιούνται μετά την 1^η Ιανουαρίου του 1900, μετά δηλαδή από 13 χρόνια, και η διαχείρισή τους για κοινωφελή έργα και την εκπαίδευση να ανήκει αποκλειστικά και μόνο στην κοινότητα Κορυτσάς.¹⁵⁷⁹ Στη συνέχεια, στις 22 Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους (1887) ο Αναστάσιος Αβραμίδης-Λιάκτσης κατέθεσε στην Εθνική Τράπεζα και άλλα 170.000 φράγκα και ομολογίες ελληνικών δανείων και με την

1572. Από τους τόκους των γενικών εσόδων του «Λάσσο», τα οποία είχαν κατατεθεί στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδας, ξοδεύονταν κάθε χρόνο 1.800 τουρκικές λίρες (70 χιλιάδες περίπου φράγκα) για τη συντήρηση των σχολείων της Κορυτσάς – Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*, 15-16.

1573. Καλλίμαχος Δ., *Κορυτσά* (HE), 274-278.

1574. ΑΝΣΙ Α.Π.Θ. – ΣΣ (1867-1914): *Επιστολή Αναστασίου Αβραμίδη Λιάκτση προς Δημήτριο Μιτζάτζου*, Βουκουρέστι, 1 Φεβρουαρίου 1887.

1575. Μπαϊρακτάρης Γ.Χ., *Κορυτσά*, 32, 34.

1576. ΑΥΕ, 1887, φ. 413, αρ. 777, ΥΠΕΞ προς Πρεσβεία Βουκουρεστίου, Αθήνα, 18 Απριλίου 1887.

1577. ΑΝΣΙ Α.Π.Θ. – ΣΣ (1867-1914): *Επιστολή Αναστασίου Αβραμίδη Λιάκτση προς Δημήτριο Μιτζάτζου*, Βουκουρέστι, 1 Φεβρουαρίου 1887.

1578. Ο. π.: ΥΠΕΞ προς Πρεσβεία Βουκουρεστίου, Αθήνα, 24 Ιουνίου 1887.

1579. Ο. π.: *Επιστολή Αναστασίου Αβραμίδη Λιάκτση προς Δημογεροντία Κορυτσάς για τους όρους της δωρεάς υπέρ των φιλανθρωπιών στην Κορυτσά*, Βουκουρέστι 9 Αυγούστου 1887.

επικείμενη κατάθεσε και άλλων 80.000 φράγκων (δηλαδή 250.000 φράγκα συνολικά), τα οποία υποσχόταν ότι θα καταθέσει σύντομα, θα ολοκλήρωνε το αγαθοεργό του έργο.¹⁵⁸⁰

Έτσι, ο Αναστάσιος Αβραμίδης-Λιάκτσης κατέθεσε συνολικά στην Εθνική Τράπεζα υπέρ της εκπαίδευσης και της φιλανθρωπίας της γενέτειράς του 500.000 φράγκα, ποσό το οποίο και είχε υποσχεθεί αρχικά (πέρα από τις 203.165 δραχμές που είδαμε παραπάνω).

Κληροδότημα – Διαθήκη Αδάμ Γεωργίου: Ο ευεργέτης Γεώργιος Αδάμ, απόδημος Κορυτσαίος στην Αίγυπτο, με τη διαθήκη του κληροδότησε πάνω από 4.000 αιγυπτιακές λίρες αποκλειστικά για τη συντήρηση των Σχολείων και του Ορφανοτροφείου της Κορυτσάς.¹⁵⁸¹

Το κληροδότημα του Γεωργίου Αδάμ απειλήθηκε προς στιγμή να μην εκτελεστεί υπέρ της Κορυτσάς λόγω της προσβολής της διαθήκης, στην οποία επρόκειτο να προβεί ο αδελφός του Διονύσιος. Με την άμεση όμως αντίδραση του Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβάσιου, ο οποίος με τη συνυπογραφή της Δημογεροντίας απέστειλε σχετικό πληρεξούσιο έγγραφο στον Κορυτσαίο γιατρό της Αιγύπτου Μιχαήλ Τούρτουλη το Νοέμβριο του 1896 για τη διεκδίκησή του, και με τη συνεργασία και με το Μητροπολίτη Πελαγονίας Κοσμά, το κληροδότημα αποδόθηκε πάραυτα στην κοινότητα Κορυτσάς.¹⁵⁸²

Από τα πρώτα έργα που πραγματοποιήθηκαν με το κληροδότημα του Γεωργίου Αδάμ και από τις συνδρομές των Κορυτσαίων ήταν η ανοικοδόμηση του Μητροπολιτικού Μεγάρου και του Παρθεναγωγείου Κορυτσάς στη διάρκεια του 1896, έργα για τα οποία ο μητροπολίτης Κορυτσάς Γεβράσιος ενημέρωνε και ευχαριστούσε τον αδελφό του ευεργέτη Διονύσιο.¹⁵⁸³

Κληροδότημα – Διαθήκη Ιωάννη Μπάγκα: Ο ευεργέτης της Κορυτσάς Ιωάννης Μπάγκας (1814-1895), μοσχοπολίτικης καταγωγής – απόδημος στην Αίγυπτο και στη Ρουμανία, με κληροδοτήμά του ενίσχυσε, πέρα από το ελληνικό κράτος, ως Μέγας Εθνικός Ευεργέτης, από τους πρώτους, όπως και ο Αναστάσιος Αβραμίδης – Λιάκτσης (παραπάνω) και το κοινοτικό ταμείο Λάσσο, με το οποίο ενισχυόταν η ελληνική εκπαίδευση στην Κορυτσά.

Συγκεκριμένα, και ό,τι αφορά την εκπαίδευση στην Κορυτσά, ο Ιωάννης Μπάγκας είχε καταθέσει 200.000 φράγκα στην Τράπεζα Ελλάδας, από τα οποία η «Μπάγκειος Επιτροπή» εκταμίευε κάθε χρόνο 20.000 φράγκα για τη συντήρηση και τη λειτουργία του Γυμνασίου Κορυτσάς, το οποίο πλέον φέρει έκτοτε την επωνυμία «Μπάγκειο», αλλά και των «Εκπαιδευτικών Καθιδρυμάτων» της Κορυτσάς και την αντίστοιχη μισθοδοσία του διδακτικού προσωπικού.¹⁵⁸⁴ Δωρεά για την οποία έλαβε και σχετικό συγχαρητήριο έγγραφο από το Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβάσιο.¹⁵⁸⁵

Η περιουσία του μεγάλου εθνικού μας ευεργέτη Ιωάννη Μπάγκα είχε ήδη κληροδοτηθεί (δωριστεί) υπέρ του ελληνικού κράτους και υπέρ της ελληνικής παιδείας της Κορυτσάς από τον ίδιο τον ευεργέτη με συμβολαιογραφική πράξη – δωρητήριο συμβόλαιο που υπέγραψε στις 16 Αυγούστου του 1889 παρουσία και του πρωθυπουργού και υπουργού των Οικονομικών Χαρίλαο Τρικούπη.¹⁵⁸⁶ Ο πρωθυπουργός αποδέχθηκε τη δωρεά, συνεχάρη το μεγάλο ευεργέτη και δεσμεύθηκε να ορίσει μόνιμη και διαρκή επιτροπή¹⁵⁸⁷ διαχείρισης και αξιοποίησης της

1580. ΑΥΕ, 1887, αρ.1226, Α.Α.Κ. ΙΘ', Ελληνικό Προξενείο Βουκουρεστίου (Δορούτης) προς ΥΠΕΞ Στέφανο Δραγούμη, 12 Σεπτεμβρίου 1887.

1581. ΑΙΒΕ - Αλληλογραφία Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβασίου Ωρολογιά – ΚΜΚ (1895-1900), 26 Αυγούστου 1896, *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 26 (1906), σελ. 90. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 184, 12 Απριλίου 1896, αρ. φ. 583, 9 Ιουλίου 1904. Δέμος Α., *Ευεργέτες*, 54.

1582. ΑΙΒΕ - Αλληλογραφία Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβασίου Ωρολογιά – ΚΜΚ (1895-1900), 20 Νοεμβρίου 1896.

1583. Γερβάσιος Ωρολογιάς, *Επιστολές*, 411-412 (27 Αυγούστου, 28 Σεπτεμβρίου 1896).

1584. Δραγούμης Σ. Ν., *Επιτάφιος*, 289-292.

1585. ΑΙΒΕ - Αλληλογραφία Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβασίου Ωρολογιά – ΚΜΚ (1895-1900), 11 Οκτωβρίου 1896.

1586. *Συλλογή δωρεάς Ι. Μ. Μπάγκα*, σελ. 3-10.

1587. Βακαλόπουλος Α.Ε., *Δυτικομακεδόνες*, σελ. 32.

περιουσίας του ευεργέτη, η οποία θα διατηρούνταν ανέπαφη και θα χρησιμοποιούνταν μόνο οι πρόσοδοι της, σύμφωνα με την εντολή του διαθέτη.¹⁵⁸⁸

Στην πράξη εκείνη ο Ιωάννης Μπάγκας έθετε, ανάμεσα σε άλλα, και ένα βασικό όρο (που μας ενδιαφέρει εδώ), ο οποίος αναφερόταν στη γενέτειρά του και σύμφωνα με τον οποίο όριζε να διατίθενται κάθε χρόνο 18.000 δραχμές για τη συντήρηση του Ελληνικού Γυμνασίου Κορυτσάς (του «Μπάγκειου» Γυμνασίου) και 4.000 δραχμές να δίνονται κάθε χρόνο στη Ριζάρειο Σχολή για να δέχεται δωρεάν για σπουδές νέους της Κορυτσάς. Επίσης, οριζόταν και σχετικό ποσό για τη δημιουργία Κεντρικού Ορφανοτροφείου Αρρένων στην Αθήνα και στη συνέχεια και παράρτημα στην Κορυτσά.

Τέλος, ο Ιωάννης Μπάγκας φρόντισε πριν από το θάνατό του το 1895 και με τη διαθήκη του (συντάχθηκε στις 24 Σεπτεμβρίου 1895 – δημοσιεύθηκε στις 18 Δεκεμβρίου 1895¹⁵⁸⁹) να ορίσει κληρονόμο το Ελληνικό Δημόσιο, στο οποίο ουσιαστικά είχε παραχωρήσει όλη του την περιουσία ήδη από το 1998 (με το δωρητήριο συμβόλαιό του της 16^{ης} Αυγούστου του 1889, όπως ειπώθηκε παραπάνω).

β) Μοσχόπολη:

Κληροδοτήματα απόδημων Μοσχοπολιτών: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδάσκαλος του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου Μοσχόπολης έπαιρνε μισθό 3.800 γρόσια, από τα οποία τα 1.800 προέρχονταν από κληροδοτήματα και αφιερώματα αποδήμων Μοσχοπολιτών που είχαν αποβιώσει στη Βιέννη και τα υπόλοιπα από τους τόκους μικρού κληροδοτήματος.¹⁵⁹⁰

2. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΥ

α) Αργυρόκαστρο:

Κληροδοτήματα Κωνσταντίνου Γεωργίου: Το 1785 με κληροδοτήμά του «ο μακαρίτης Κωνσταντίνος Γεωργίου αφήκε λάσσον εις το ελληνικόν σχολείον της πολιτείας ημών Αργυροκάστρου».¹⁵⁹¹

Διαθήκη Χατζηλέοντος Χρήστου: Ο Χρήστος Χατζηλέοντος, από το Αργυρόκαστρο, με τη διαθήκη του το 1788 άφησε 18.000 γρόσια στο Μητροπολίτη Αργυροκάστρου για τη συντήρηση των ελληνικών σχολείων του Αργυροκάστρου και της περιοχής του, καθώς και για τη συντήρηση των εκκλησιών, για την προικοδότηση των άπορων κοριτσιών και την πληρωμή του κεφαλικού φόρου που αναλογούσε στα νεαρά άτομα.¹⁵⁹²

Διαθήκη Δημητρίου Πολύζου: Ο απόδημος Δημήτριος Πολύζος το 1826 άφησε διαθήκη με την οποία έδινε εντολή στους κληρονόμους του να αποστέλλουν κάθε χρόνο από τα εισοδήματα του κτήματός του στη Βλαχία 25 καισαροβασιλικά φλωρία υπέρ της Ελληνικής Σχολής Αργυροκάστρου.

Δυστυχώς όμως, οι κληρονόμοι του Δημητρίου Πολύζου δε φάνηκαν συνεπείς προς την επιθυμία του εντολέα τους, αφού μέχρι το 1858 δεν κατέθεσαν καμιά φορά ολόκληρο το ποσό των 25 φλωρίων, οι δε εγγονοί του ευεργέτη Δημήτριος και Βασίλειος Πολυζάκης όχι μόνο δεν κατέθεταν κι αυτοί ολόκληρο το σχετικό ποσό, αλλά και ανέβαλαν συνεχώς να καταθέσουν και το ανάλογο προς τοκισμό κεφάλαιο στην Εθνική Τράπεζα.¹⁵⁹³

1588. Δραγούμης Σ.Ν., *Ιωάννης Μπάγκας*, 287-289.

1589. *Συλλογή δωρεάς Ι. Μ. Μπάγκα*, 21· Δήμας Σ., *Το Κάτω Λάμποβον*, 57-71.

1590. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 206.

1591. Πουλίτσας Π., *Σύνοψις*, 88-89.

1592. Δέμος Α., *Ευεργέτες*, 29· Υφαντής Ν.Θ., *Ευεργέτες*, 307-316.

1593. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Β, 204-205.

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 υπέρ του Παρθεναγωγείου Αργυροκάστρου (στη συνοικία Παλιορτού) υπήρχαν τα κληροδοτήματα:

α) Το κληροδοτήμα του Δημητρίου Πολύζου με το ποσό των 750 βλαχικών γροσίων ή των 25 καισαρικών φλορινίων.

β) Το κληροδοτήμα του Χριστοδούλου Κωνσταντίνου με το ποσό των 4.000 αυστριακών φιορινίων, τα οποία απέδιδαν ετήσιο τόκο 160 φιορίνια και αποστέλλονταν από την Τράπεζα της Βιέννης.¹⁵⁹⁴

Κληροδοτήμα Ευφροσύνης και Ζωίτσας Μανοδήμου: Οι αδελφές Ευφροσύνη και Ζωίτσα, κόρες του Αλέκου Μανοδήμου από το Αργυρόκαστρο, κατέθεσαν το 1874 στο υποκατάστημα της Εθνικής Τράπεζας στην Κέρκυρα κληροδοτήμα 7.500 χρυσές δραχμές για την Ελληνική Σχολή Αργυροκάστρου.¹⁵⁹⁵

Κληροδοτήμα Αλέκου Γκέργη: Ο Αλέκος Α. Γκέργης από το Αργυρόκαστρο, στα 1884 – από τη Βράιλα της Ρουμανίας όπου ασκούσε με επιτυχία το εμπόριο – επιχορήγησε με κληροδοτήμα το Επαρχιακό Σχολείο Αργυροκάστρου με ετήσια συνδρομή 25 λιρών με την οποία μισθοδοτούνταν ο διδάσκαλος.¹⁵⁹⁶

Κληροδοτήμα Ζωτίδη: Ο Ζωτίδης με διαθήκη του κληροδότησε το 1913 όλη την περιουσία του στα ελληνικά σχολεία του Αργυροκάστρου, όπως επίσης και το σπίτι του. Για το σκοπό μάλιστα αυτό το είχε κτίσει με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούσε να λειτουργήσει άμεσα ως σχολείο μετά το θάνατό του.¹⁵⁹⁷

β) Γλίνα:

Διαθήκη Σπυρίδωνα Τσέλιου: Για την κοινότητα της Γλίνας Αργυροκάστρου, με τη διαθήκη του (1895) ο Δροπολίτης ευεργέτης Σπυρίδωνας Τσέλιος¹⁵⁹⁸ πρόσφερε 1.000 δραχμές, από το εισόδημα των οποίων μισθοδοτούνταν ο διδάσκαλος του σχολείου. Επίσης, με τα έσοδα οικίας του, την οποία κληροδοτούσε στη Ριζάρειο Σχολή, όριζε να καλύπτονται οι σπουδές σ' αυτή ενός απόρου μαθητή από την εκκλησιαστική περιφέρεια του Αργυροκάστρου (η διαθήκη του καθώς και οι δραστηριότητες του Σπυρίδωνα Τσέλιου στο παράρτημα)

Σχετικά με την κληρονομιά της οικίας του Σπυρίδωνα Τσέλιου στη Ριζάρειο Σχολή για την κάλυψη της υποτροφίας ενός απόρου νέου από την εκκλησιαστική περιφέρεια του Αργυροκάστρου, μαθαίνουμε ότι «τα έσοδα της οικίας ταύτης... δεν ήτο δυνατόν να καλύψη τας δαπάνας μιας υποτροφίας και διά τούτο το Συμβούλιον απεφάσισε την κεφαλαιοποίησιν αυτού μέχρις ότου καταστή επαρκές προς τούτο. Ούτω δε μόλις τον Σεπτέμβριον του 1912 απεφασίσθη η πρόσληψις υποτρόφου, καίτοι το εισόδημα δεν ήτο επαρκές». Στη συνέχεια, και επειδή δεν επαρκούσαν και πάλι τα έσοδα, τελικά η οικία πουλήθηκε και με το τελικό της κεφάλαιο καλύφθηκαν μόνο τρεις υπότροφοι: Ο Χαράλαμπος Π. Τσέλιος από το Σεπτέμβριο του 1920 μέχρι το Μάιο του 1917, ο Λέων Γ. Τσέλιος από το Σεπτέμβριο του 1919 μέχρι τον Οκτώβριο του 1920 και ο Σπ. Κ. Κηρύκος από το Σεπτέμβριο του 1921 μέχρι τον Ιούνιο του 1926.¹⁵⁹⁹

γ) Δέλβινο:

Υπέρ της Σχολής του Δελβίνου, και κατά την πρώτη φάση της λειτουργίας της (1500 περίπου – 1841, κεφ. 3), πρόσφεραν με κληροδοτήμα τους οικονομικές ενισχύσεις οι ευεργέτες

1594. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 184.

1595. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. 1194, 12 Ιουνίου 1874.

1596. *Ο. π.*, αρ. 50, 12 Σεπτεμβρίου 1884.

1597. Riaux R., *Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος*, 125.

1598. Ο Δροπολίτης ευεργέτης Σπυρίδωνας Τσέλιος «εν τη τε ιδιαιτέρα αυτού πατρίδι και πολλοίς πατριόταις γενόμενος χρήσιμος» – Δέμος Α., *Ευεργέτες*, 28.

1599. Βέργος Δ., *Ιστορικόν* (φύλλα και σημειώσεις).

συντοπίτες τους, έμποροι στη Βενετία: Στα 1713 ο Σπύρος Στράτης (οι τόκοι 14.000 δουκάτων), και στα 1749 ο Σπύρος Ρίζος, οι οποίοι διατύπωσαν και τις σχετικές εντολές τους στις αντίστοιχες διαθήκες που συνέταξαν:

Διαθήκη Σπύρου Στράτη: Ο Δελβινιώτης ευεργέτης Σπύρος Στράτης συνέταξε το 1713 τη διαθήκη του στη Βενετία¹⁶⁰⁰ όπου ασκούσε το εμπόριο, με την οποία κληροδοτούσε το προαναφερόμενο ποσό των 14.000 δουκάτων¹⁶⁰¹ για την ίδρυση και τη λειτουργία της Σχολής του Δελβίνου. Η διαθήκη αυτή στάλθηκε την ίδια χρονιά στην Κέρκυρα, στην εκκλησιαστική επιτροπή (και «εις το κατάστιχον της Πεφανερωμένης, όπου η αυτή διαθήκη απαράλλακτως ευρίσκεται»), από δε τα κατάστιχα της Παναγίας των Ξένων όπου βρίσκονται λογαριασμοί των εκτελεστών της φαίνεται να κατατέθηκαν ανελλιπώς οι τόκοι του κεφαλαίου μέχρι και το 1796, οπότε «τα λάσσα αυτά έπαυσαν από τον αυτόν χρόνον το δε αίτιον Κύριος γινώσκει. Το Σχολείον ερημώθη. Τα πτωχά και ορφανά κορίτσια έμειναν κακήν κακώς και ίλεως ο Θεός!».¹⁶⁰²

Η Διαθήκη του Σπύρου Στράτη, πέρα από τα παραπάνω και τις διαδικαστικές πληροφορίες ως προς τους εκτελεστές της, αναφέρεται στους επιτρόπους και στην «εξουσία» τους να εκλέγουν ένα διδάσκαλο κάθε επτά χρόνια «σοφόν, πιστόν και ορθόδοξον κατά το ρητόν και δόγμα της ορθόδοξου πίστεως της ανατολικής εκκλησίας και ζωής, ενάρετον ως πολίτην και τέλειον εις τας επιστήμας και την ελληνικήν γλώσσαν». Προβλέπει επίσης να τοποθετούν και ένα «πρωτόσχοιο» - βοηθό διδασκάλου και η διδασκαλία να στοχεύει στις γνώσεις και στην ορθοδοξία της πίστης. Ακόλουθα αναφέρεται διεξοδικά στη λειτουργία του σχολείου – της Σχολής Δελβίνου – με τον καθορισμό της δωρεάν φοίτησης των απόρων, με τις υποτροφίες 5 επιμελών απόρων μαθητών, με τη μισθοδοσία των διδασκάλων, με τη συντήρηση του κτιρίου, τα σχολικά εποπτικά μέσα, τα βιβλία και άλλα, ενώ γίνεται αναφορά και στη χρηματοδότηση με αντίστοιχα ποσά σε εκκλησίες και σε μονές περιοχών του Δελβίνου, καθώς και στη μισθοδοσία εφημερίων.¹⁶⁰³

Διαθήκη Σπύρου Ρίζου: Ο εξίσου γενναιόδωρος Δελβινιώτης ευεργέτης Σπύρος Ρίζου, πλούσιος έμπορος κι αυτός στη Βενετία, συνέταξε τη δική του διαθήκη στη Βενετία στις 9/10 Μαρτίου του 1749 με την οποία καθόριζε τα σχετικά με την ίδρυση και τη λειτουργία της Σχολής Δελβίνου.

Με τη διαθήκη του ο Σπύρος Ρίζος έκφραζε την επιθυμία και «διέταζε» να ιδρυθεί στο Δέλβινο, την πατρίδα του, «Σχολείον της ελληνικής γλώσσης». Καθόριζε τους Επιτρόπους τους σχολείου και τους παρείχε «όλη την εξουσία» για το διορισμό του δασκάλου, καθόριζε δε τα προσόντα τους και τα μαθήματα που όφειλαν να διδάσκουν («οπού να είναι επιστήμων και καλών ηθών, άξιος να δείχνει τα γραμματικά, τα ρητορικά, τα φιλοσοφικά και τα θεολογικά και, αν είναι βολετό, τα μαθηματικά») και το μισθό που θα λάβαιναν. Καθόριζε επίσης πως έξι μαθητές θα λάβαιναν «σιτηρέσιον» και πως αυτοί όφειλαν να σπουδάσουν για επτά συνεχόμενα χρόνια. Στη συνέχεια, καθόριζε τις υποχρεώσεις των διδασκάλων και των μαθητών, τα σχετικά

1600. Δέμος Α., *Ευεργέτες*, 28.

1601. Τα 14.000 ασημένια δουκάτα είχαν κατατεθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος τους στο θησαυροφυλάκιο της Βενετίας και το υπόλοιπο ποσό έντοκα στο Νικολό Καραγιάννη με τον όρο να μη μπορεί κανείς, ούτε εκπρόσωπός - εκτελεστής, ούτε συγγενής του, να τα δαπανήσει ή να μετατρέψει ούτε κατ' ελάχιστο το αρχικό κεφάλαιο.

1602. Μπαμίχας Θ., *Κώδιξ Δελβίνου*, 56-75' πρβλ. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 93-94 («Περί διαθήκης Σπύρου Στράτη: Έτος 1713. Κατά μήνα Αύγουστον εστάλη από Κέρκυραν διαθήκη του συμπολίτου μας Σπύρου Στράτη, η οποία διαλαμβάνει ότι αφιέρωσε δια την πατρίδα μας δέκα τέσσαρας χιλιάδας δουκάτα εις την πόλιν της Βενετίας περί σχολείων και πτωχών. Η διαθήκη αυτή ευρίσκεται εις την εκκλησιαστικήν μας επιτροπήν και έστω εις μνημόσυνον αυτού αιώνιον. Η αυτή διαθήκη απαράλλακτως ευρίσκεται εις το κατάστιχον της Πεφανερωμένης εις Κέρκυραν. Ομοίως και εις Βενετιάν, καθώς μαρτυρείται κατά την ανά χείρας μας διαθήκην του. Το δε όνομα του μακαρίτου λασσοθέτου μας εγράφθη έμπροσθεν με κεφαλαία γράμματα από ημάς δια να εξέχη των άλλων. Και είμεθα βέβαιοι ότι αυτός ζη εν ουρανοίς και χαιρείται την αιώνιον μακαριότητα. Έτη δουλεύσεως λασσών κατά την διαταγήν του: 1714 ήλθαν από την Κέρκυραν, 1715, 1716 έως 1796 τακτικά. Σημείωσε ότι τα λάσσα αυτά έπαυσαν από τον αυτόν χρόνον το δε αίτιον Κύριος γινώσκει. Το Σχολείον ερημώθη. Τα πτωχά και ορφανά κορίτσια έμειναν κακήν κακώς και ίλεως ο Θεός!»).

1603. Στούπης Σ., *Σπύρος Στράτης*, 129-132 (επίσης: 331-332, όπου σε σχετικό έγγραφο του 1786, και μοναστήρια του Δελβίνου που επιχορηγούνταν από το παραπάνω κληροδότημα του Σταύρου Στράτη).

με το ενοίκιο τους σχολείου – αφού ακόμα δεν είχε οικοδομηθεί το διδακτήριο – και όριζε να διδάσκει δια βίου ο ανεισιός του Ιωάννης Αθανασίου, με τον απαραίτητο όρο να σπουδάσει καταλλήλως, εντολή που έδινε και για τους απογόνους του ανεισιού του. Τελειώνοντας, όριζε ακόμα πως αν συνέβαιναν «*συχνάκις ακαταστασίες*» και «*κάθε ολίγον διακοπές και μεταβολές*» στην εκπαιδευτική διαδικασία του Δελβίνου, τότε οι Επιτροποί του (οι κομισάριοι) είχαν «*όλην την εξουσίαν να μεταφέρουν το αυτό Σχολείον εις Πάτμον ή εις το χωρίον Μέτζοβον*» - και έκλεινε με το διορισμό των Επιτρόπων.

Η καθ' υπαγόρευση διαθήκη του σε «*πιστόν του φίλο*» με την ιδιόχειρη υπογραφή του «*δια να έχει το κύρος εν παντί μετά τον θάνατόν*» του (το μέρος που αναφέρεται στο Σχολείο του Δελβίνου) στο παράτημα.

Διαθήκες Αικατερίνης Νάνη και Γεωργίου Ζούλη: Να σημειώσουμε επίσης ότι διαθήκες με ευεργεσίες για τη Σχολή του Δελβίνου, οι οποίες καταγράφηκαν και στο νέο Κώδικα της Σχολής από το διδάσκαλο Στέφανο Παγωνιανή, άφησαν και: Η Αικατερίνη – θυγατέρα του Κώνστα Δόση Νάνη, και ο Γεώργιος Ζούλης.¹⁶⁰⁴

δ) Δερβίτσανη:

Κληροδοτήματα Αποστόλου και Γεωργίου Κάλη και Γ. Ντρίζου: Για τη συντήρηση του Σχολείου της Δερβίτσανης το 1856 με κληροδοτήμα τους πρόσφεραν ο Απόστολος Κάλης 18.000 γρόσια και ο Γ. Ντρίζος 100 φράγκα.¹⁶⁰⁵

Επίσης, ο Γεώργιος Κάλης με κληροδοτήμα του άφησε σημαντικό ποσό, το οποίο απέφερε ετήσια έσοδα 2.000 λιρών. Από τα έσοδα αυτά πληρώνονταν και οι μισθοί του διδασκάλου του Σχολείου Δερβίτσανης κατά το σχολικό έτος 1873-1874.¹⁶⁰⁶

ε) Δρόβιανη:

Διαθήκη Πέτρου Πράτσικα: Στα 1899 με διαθήκη του ο ευεργέτης Δροβιανίτης απόδημος στην Αλεξάνδρεια Πέτρος Πράτσικας κληροδότησε ασφαλιστικό ποσό συμβολαίου ζωής 800 χρυσών λιρών για τη λειτουργία του Υφαντηρίου – της «Υφαντικής Σχολής» Δρόβιανης και αντίστοιχο ποσό 20.000 χρυσών φράγκων από το ίδιο ασφαλιστικό συμβόλαιο ζωής, από τους τόκους του οποίου θα συντηρούνταν τα κοινά Σχολεία της Άνω και Κάτω Δρόβιανης, όπως και διάφορα ποσά για τους φτωχούς των δυο οικισμών της Δρόβιανης, για την κατασκευή μεγάλης δεξαμενής νερού και για την προικοδότηση Δροβιανιτισσών.¹⁶⁰⁷

1604. Μπαμίχας Θ., *Κώδιξ Δελβίνου*, 56-75' πρβλ.. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 94-95.

1605. Λαμπριδής Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-A, 67-68 / 1880-B, 213, όπου και δωρεές και σε άλλα σχολεία γειτονικών κοινοτήτων.

1606. ΕΚΗΦΣ-Α, 1873, 69.

1607. «*Η διαθήκη του εν Αιγύπτω τελευτήσαντος Πέτρου Πράτσικα εκ Δρόβιανης έχει ως εξής: Εις τους πτωχούς της Άνω και Κάτω Δρόβιανης να δοθώσι δικαίως και ευσυνειδήτως λίραι Αγγλίας 50 (πενήντα) και εν όσω ζή ο ανεισιός μου Ιωάννης Μ. Πράτσικας, να είνε τη εγκρίσει αυτού. Αφίνω παραγγελίαν να κατασκευάσουν μίαν μεγάλην δεξαμενήν (στέρναν), εις το άνω πηγάδι της Άνω Δρόβιανης καθώς να κάμουν και μίαν πέτρινην γέφυραν εις το ίδιον μέρος να ενόνη το πηγάδι με τον δρόμον· η ειρημένη δεξαμενή (στέρννα) να φέρη το όνομα «Πράτσικα», όπερ να γραφή επί μαρμαρίνης πλακός. Αφίνω δια το έργον αυτό λίρας Αγγλίας 80 (ογδοήκοντα). Αφίνω μετά μεγάλης μου ευχαριστήσεως εις τα κοινά Σχολεία «Άγιος Δημήτριος» της Άνω και Κάτω Δρόβιανης το υπ' αριθ. 1051380 υπό ημερομηνίαν 9 Δεκεμβρίου 1899 ασφαλιστικόν συμβόλαιον της ζωής μου της εν Αμερική Ασφαλιστικής Εταιρίας (Νέας Υόρκης), εις ην είμαι ασφαλισμένος διά 20.000 φράγκα χρυσά δια 22 έτη από τας 9 Δεκεμβρίου 1899. Το ειρημένον ποσόν, αφού εισπραχθή από την εταιρίαν από τους εκτελεστάς μου να κατατεθή εις την εν Αθήναις Εθνικήν Τράπεζαν της Ελλάδος και καθ' ενός και κατά διαφόρους καιρούς η επιτροπή των σχολείων Άνω και Κάτω Δρόβιανης να λαμβάνη τους τόκους μόνον από την Τράπεζαν και από τους τόκους αυτούς να διατηρή έν ανάλογον υφαντήριον, όπως μανθάνωσι τα κοράσια το έργον αυτό, ως και διάφορα άλλα εργόχειρα. Παραγγέλλω όπως πρόεδρος εις την επιτροπήν αυτήν να είνε πάντοτε εις όστις φέρει το όνομα «Πράτσικας», και εν ελλείψει «Πράτσικα» να είνε εις εκ των πλησιεστέρων συγγενών της οικογενείας «Πράτσικα» δηλαδή όστις μένει εις Δρόβιανη. Ορκίζω εν ονόματι του υψίστου τους κατά καιρόν διαχειριστάς των τόκων του ειρημένου κληροδοτήματος να κάμουν τιμίαν και ευσυνείδητον χρήσιν, άλλως να έχουν την κατάραν μου και την κατάραν Άνω και Κάτω Δρόβιανης, και προκοπή να μην ιδή ποτέ όστις θελήση να καταχρασθή τον ιερόν αυτόν σκοπόν μου. Αφ' ου πληρωθούν όλα τα άνω κληροδοτήματα και εν*

Ο Πέτρος Πράτσικας πέθανε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου το 1903.¹⁶⁰⁸

Διαθήκη Κωνσταντίνου Ζάππα: Με διαθήκη του στις 18-1-1891 ο Μεγάλος Ευεργέτης Κωνσταντίνος Ζάππας κληροδότησε το ετήσιο ποσό των 1.200 χρυσών δραχμών για το Παρθεναγωγείο Δρόβιανης και για σχολεία του Δελβίνου, της Ζαγοριάς, του Κακοσίου, της Κάργιανης, του Κηπαρού, του Κάτω Λαμπόβου, της Λέκλης, της Νίβανης, της Παραμυθιάς, του Τριμπουκίου, της Μεγάλης Τσέτας, της Μικράς Τσέτας, των Φιλιατών, του Χουντεκουκίου, της Χειμάρρας κ.ά. (παρακάτω).

στ) Ελεούσα:

Κληροδότημα Κωνσταντίνου Πιτάρη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 το Αλληλοδιδασκαλικό Σχολείο Ελεούσας συντηρούνταν από το κληροδότημα του Κωνσταντίνου Πιτάρη, ο οποίος είχε αποβιώσει στο Βουκουρέστι.¹⁶⁰⁹

ζ) Ερίντι:

Κληροδότημα Κοσμά του Αιτωλού: Ο Κοσμάς ο Αιτωλός ίδρυσε στο Ερίντι το 1779 Σχολή, την οποία κληροδότησε με 1.000 γρόσια: «*Η δε Ερίνδη από ενός σχεδόν αιώνας διατηρεί την σχολήν αυτής λίαν φιλοτίμως ὁ αείμνηστος εκείνος ανήρ και εθνικός απόστολος Κοσμάς, ο ὄντως και δικαίως παρά των ευγνωμόνων Ηπειρωτῶν και νυν ἐτι αποκαλούμενος Ἅγιος, και οὔτινος ἡ μνήμη ζωηρά παραδίδεται ἀπὸ γενεάς εἰς γενεάν των χωρῶν εκείνων διὰ τας ἐξόχους του ἀνδρός ἀρετάς, ἰδρυσε περὶ τα τέλη του παρελθόντος αἰῶνος την σχολήν ταύτην καταλιπὼν αὐτὴ κληροδότημα ἐν χιλίων γροσίων*».¹⁶¹⁰

η) Καλογοραντζή:

Κληροδότημα Σαμαρά: Γύρω από το 1890 υπήρχε στην Καλογοραντζή Γραμματοδιδασκαλείο, το «Σχολείο» της εποχής, «*που χάρις στο κληροδότημα του ευγενικού τέκνου του – του Σαμαρά – λειτουργούσε κατά τρόπον ἄρτιο και είχε πάντοτε τη δυνατότητα να ἐπιλέγη το διδακτικὸ προσωπικὸν του μεταξύ των ἀρίστων διδασκάλων*».¹⁶¹¹

θ) Κάτω Λάμποβο:

Διαθήκες Βαγγέλη και Κωνσταντίνου Ζάππα: Η οικογένεια των Ζαππαίων από το Κάτω Λάμποβο ευεργέτησε πλουσιοπάροχα την ελληνική εκπαίδευση στη Βόρεια Ήπειρο, πέρα από τη γενικότερη κοινωνική προσφορά της και σε άλλα κοινωφελή έργα με την προικοδότηση απόρων κορασίδων, την προστασία φτωχών και τις υποτροφίες άπορων μαθητών.

Οι κύριοι εκπρόσωποι των Ζαππαίων, Βαγγέλης και Κωνσταντίνος Ζάππας στάθηκαν οι μεγάλοι ευεργέτες: Ο Βαγγέλης Ζάππας, μαζί με τα αδέρφια του, κληροδότησε γενναία χρηματικά ποσά το 1860, με τα οποία ιδρύθηκαν στη γενέτειρά του, το Κάτω Λάμποβο, Παρθεναγωγείο, Υφαντήριο και Παρθεναγωγείο. Στη συνέχεια, πεθαίνοντας, το 1865, άφησε διαθήκη με την οποία καθόριζε ως εκτελεστή της τον εξάδελφό του Κωνσταντίνο Ζάππα.

Μέχρι το 1892 εκτελούνταν κανονικά τα εμβάσματα υπέρ της ελληνικής παιδείας στο Κάτω Λάμποβο και στα χωριά της περιοχής του. Με το θάνατο όμως του Κωνσταντίνου Ζάππα το 1892, η ρουμανική κυβέρνηση δέσμευσε την περιουσία των Ζαππαίων, με αποτέλεσμα να

τέλει περισσεύσουν τίποτε χρήματα, το περίσσειμα αυτό να κατατεθή εις την εθνικήν Τράπεζαν της Ελλάδος και από τους τόκους αυτού κάθε τέσσερα έτη να υπανδρεύωνται έν ή πλείοτερα κοράσια της Άνω και Κάτω Δρόβιανης» – *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 550, 21 Νοεμβρίου 1903.

1608. Δέμος Α., *Ευεργέτες*, 27.

1609. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 209.

1610. ΕΚΗΦΣ-Α, 1873, 68.

1611. *Η Δρόπολις, Λεύκωμα* - 1965, 76 (βιογραφία Μιχαήλ Πασχόπουλου).

κλείσουν τα Ζάπεια Εκπαιδευτήρια του Κάτω Λαμπόβου και της περιοχής για χρονικό διάστημα 12 χρόνων.

Με τα κληροδοτήματα και τη διαθήκη του Βαγγέλη Ζάππα και των αδελφών του ενισχύθηκε σημαντικά η ελληνική εκπαίδευση στα χωριά του τμήματος Ρίζης της περιοχής του Αργυροκάστορου, και συγκεκριμένα στα χωριά Γκιάτι, Κακόσι, Κάργιανη, Κόδρα, Λάμποβο (Μεγάλη και Μικρή Τσέτα), Λέκκη, Τριμπούκι, Χοντοκούκι και Χόρμοβον.

Με το κληροδοτήμα του Κωνσταντίνου Ζάππα των 300 οθωμανικών λιρών προς τη Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Πρεμετινών Κωνσταντινουπόλεως «Η Φιλομάθεια» (κεφ. 5), το 1881 άρχισε να κτίζεται το νέο διδακτήριο του Παρθεναγωγείου στην Πρεμετή (κεφ. 3-4).¹⁶¹²

Με τη διαθήκη αντίστοιχα του Κωνσταντίνου Ζάππα,¹⁶¹³ κληροδοτήθηκαν σημαντικά ποσά για την ελληνική εκπαίδευση στις Σχολές: Δρόβιανης (1.200 χρυσά φράγκα), Κακοσίου (1.300 χρυσά φράγκα), Κάργιανης (1.300 χρυσά φράγκα), Κηπαρού Χειμάρρας (1.000 χρυσά φράγκα ετησίως), Λέκκας (150 εικοσόφραγκα ετησίως), Νίβανης (1.200 χρυσά φράγκα) και Χοντοκουκίου (700 φράγκα).¹⁶¹⁴ Το ενδιαφέρον δε και η «ανεξάντλητος φιλοκαλία της μεγαθύμου Κωνσταντίνου Ζάππα» δε σταματούσαν μόνο στις παραπάνω ευεργεσίες, αλλά επεκτείνονταν και σε άλλες κοινότητες και οικισμούς του ευρύτερου βόρειου ηπειρωτικού χώρου.¹⁶¹⁵

ι) Μικρόν Λάμποβον (ή Μικρή Τσέτα):

Κληροδοτήμα Λουκά Κώτση: Με το κληροδοτήμα του ο Λουκάς Κώτσης, ο οποίος ασκούσε το εμπόριο στη Ρουμανία, διατηρούσε το Σχολείο του Μικρού Λαμπόβου.¹⁶¹⁶

ια) Νίβανη:

Διαθήκη Ηλία Χαρίτου: Ο δικηγόρος των Ιωαννίνων Ηλίας Χαρίτος, από τη Νίβανη, με τη διαθήκη του (πέθανε στην Αθήνα το 1896) άφηνε κληρονόμο του την Κοινότητα Νίβανης.

Ορίζει, αρχικά, οι κληρονόμοι του (η μητέρα του και η σύζυγός του) να καταθέτουν κάθε χρόνο 20 τουρκικές λίρες για το μισθό της διδασκάλισσας της υφαντικής και μετά το θάνατό τους να περιέλθει η περιουσία του στην Κοινότητα Νίβανης και τα δίνονται χρήματα στα σχολεία της.

Παραθέτουμε το σχετικό τμήμα του Η' εδαφίου της διαθήκης Χαρίτου: «Η' - Παραγγέλω μετά δύο έτη από της δημοσιεύσεως της παρούσης μου οι κληρονόμοι μου (η μήτηρ μου και η σύζυγός μου) καταθέτωσιν ετησίως τουρκικάς λίρας είκοσι διά μισθόν διδασκαλίσης της υφαντικής, η οποία να διδάσκη τα κοράσια της κοινότητος Νίβανης και οιωδήποτε άλλων μερών. Το αυτό θέλω να γίνηται και όταν αποθάνη η μία των κληρονόμων μου από την επιζώσαν με προσθήκην ετέρων δέκα λιρών διά προμήθειαν υλικών κλπ. Περί δε της εκτελέσεως και της παραγγελίας μου ταύτης θα φροντίσωσιν οι εκτελεσταί της παρούσης διαθήκης μου.

Όταν δε μετά τον θάνατον αμφοτέρων των κληρονόμων μου τούτων περιέλθη η κληρονομία μου εις την κοινότητα Νίβανης, η συσταθησομένη πενταμελής επιτροπή (κατά το υπό στοιχείον ΣΤ') παραγγέλω να διατίθεται ετησίως το ήμισυ των προσόδων της κληρονομίας μου, όπως καταρτισθή τελειότερον η υφαντική, το δε ήμισυ να διατίθεται υπέρ των ελληνικών σχολείων της κοινότητος Νίβανης.....».¹⁶¹⁷

1612. Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, εφημερίδα, αρ. φ. 51, 16 Σεπτεμβρίου 1881.

1613. Ζάππειος Επιτροπή, 1893.

1614. Μπαράς Β., Το Δέλβινο, 334.

1615. Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, εφημερίδα, αρ. φ. 53, 30 Σεπτεμβρίου 1881.

1616. Μπαράς Β., Το Δέλβινο, 335.

1617. Φωνή της Ηπείρου, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 161, 3 Νοεμβρίου 1895, αρ. φ. 162, 10 Νοεμβρίου 1895, όπου και το Η' εδάφιο της διαθήκης – Γάγαρης Γ., ΗΗΔ-Α.

ιβ) Παλιάσσα:

Διαθήκη - κληροδότημα Νάσιου Δημούλη: Στα 1872 για το Σχολείο της Παλιάσσας ο συντοπίτης Νάσιος Δημούλης με διαθήκη του κληροδότησε όλη την περιουσία του: Οικόπεδο αξίας 1.000 γροσίων για το κτίσιμο του Σχολείου. Ομόλογα αξίας 100 λιρών. Ελαιώνες με 104 ελαιόδεντρα στην Αυλώνα, αξίας 10.000 γροσίων. Βελανιδιές, αξίας 2.000 γροσίων. Μισό ελαιοτριβείο με τα περίξ ελαιόδεντρα. 200 γιδοπρόβατα, αξίας 6.000 γροσίων.¹⁶¹⁸

ιγ) Πρεμετή:

Διαθήκη - κληροδότημα Ζώτου Πάνου Ντούρου: Ο απόδημος στη Βιέννη Ζώτος Πάνου Ντούρου, από την Πρεμετή, με τη διαθήκη του το 1785 άφησε στην Αυτοκρατορική Τράπεζα της Βιέννης 40.000 αργυρά φιορίνια¹⁶¹⁹ και όρισε οι τόκοι τους να αποστέλλονται κάθε χρόνο στη γενέτειρά του για να συντηρείται το Ελληνικό Σχολείο Πρεμετής, το οποίο ιδρύθηκε το 1778.

Οι τόκοι αυτοί μέχρι το 1830 ανέρχονταν σε 14.000 τουρκικά γρόσια ετησίως και διαθέτονταν για τους μισθούς των διδασκάλων, αλλά και για τα ορφανά παιδιά καθώς και για την προικοδότηση των απόρων κοριτσιών.¹⁶²⁰

Το κληροδότημα του Ζώτου Πάνου Δούρου εξακολουθούσε να υποστηρίζει την ελληνική εκπαίδευση στην Πρεμετή, αφού και στα 1873-1874 συντηρούσε το Ελληνικό και Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Πρεμετής.¹⁶²¹

Κληροδότημα Σταθάκη Λούκα: Ο Σταθάκης Λούκας από την Πρεμετή πριν το θάνατό του (1900) διέθεσε με κληροδότημά του (το Σταθάκειο Κληροδότημα) χρηματικό ποσό για τα σχολεία της Πρεμετής, καθώς και κτήματα αξίας 1.200 οθωμανικών λιρών, τα οποία ενίσχυαν την προσφορά του με το ετήσιο ποσό των προσόδων τους που ανέρχονταν στις 40 λίρες.¹⁶²²

ιδ) Σέλτση:

Διαθήκη Δημητρίου Ζέρβα: Ο Δημήτριος Ζέρβας από τη Σέλτση, έμπορος στην Κωνσταντινούπολη, με τη διαθήκη του το 1911 άφησε ικανά χρηματικά ποσά στην Κοινότητα Σέλτσης για τη συντήρηση των σχολείων της καθώς και των εκκλησιών της και στη Μεγάλη του Γένους Σχολή για τη στέγαση και φοίτηση φτωχών μαθητών από τη Σέλτση και το Αργυρόκαστρο.

Επίσης, άφησε και αντίστοιχα ποσά για τον Ελληνικό Εθνικό Στόλο και για άλλους εθνικούς σκοπούς.¹⁶²³

ιε) Τριμπούκιον:

Κληροδότημα Ευαγγέλη Ζάππα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 οι μισθοί των διδασκάλων της Ζαλπαίας Σχολής προέρχονταν από το κληροδότημα του Ευαγγέλη Ζάππα

1618 *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 964, 15 Μαρτίου 1872.

1619. Δέμος Α., *Ευεργέτες*, 27 (Ο Ζώτος Ντούρος έδωσε εντολή από τους τόκους των 40.000 αργυρών φιορινιών «όπως τα μεν δυο τρίτα (14.000 γρόσια τουρκικά) χρησιμεύσουν αποκλειστικώς προς διατήρησιν ασβέστου του πυρός της ελληνικής παιδείας ενταύθα, το δε εν τρίτον προς αποκατάστασιν δυο πτωχών κορασιών και βοήθειαν πτωχών εν γένει δις του έτους μετά τον θάνατον της αδελφής αυτού εν Βιέννη υπανδρευθείσης»).

1620. Θεσπρωτός Κ. – Ψαλλίδας Α., *Γεωγραφία*, 12.

1621. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 208.

1622. Δέμος Α., *Ευεργέτες*, 31.

1623. *Ο. π.*, 55-56· Υφαντής Ν.Θ., *Ευεργέτες*, 319.

(55 οθωμανικές λίρες για τον ελληνοδιδάσκαλο, 40 οθωμανικές λίρες για τον αλληλοδιδάσκαλο και 12 οθωμανικές λίρες για τον υποδιδάσκαλο).¹⁶²⁴

ιστ) Χειμάρα:

Διαθήκη Ιωάννη Δήμα: Με τη διαθήκη του το 1903 (1 Φεβρουαρίου – Αλεξάνδρεια), ο Χειμαρριώτης έμπορος στην Μανσούρα της Αιγύπτου κληροδότησε μεταξύ των άλλων αγαθοεργημάτων του (σημαντικά ποσά στην ελληνική κοινότητα της Μανσούρας, στο Ορθόδοξο Ελληνικό Πατριαρχείο Αλεξάνδρειας, στο Φιλόπτωχο Αδελφάτο Κυριών Αλεξάνδρειας κ. ά.) 4.000 λίρες Αγγλίας για την ανέγερση διδακτηρίου και τη συντήρηση και τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων της Χειμάρας.¹⁶²⁵

3. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ – ΤΜΗΜΑ

α) Πολίτσανη:

Διαθήκη Πολυχρόνη Μπάλλα: Ο Πολυχρόνης Μπάλλας με τη διαθήκη του το 1907 κληροδότησε μισό ακίνητο που διέθετε στην Κωνσταντινούπολη με το αντίστοιχο ετήσιο εισόδημα των έξι λιρών από τα ενοίκιά του υπέρ των σχολείων της Πολίτσας.¹⁶²⁶

β) Σωπίκη:

Κληροδότημα Βασίλη Μελά: Ο Βασίλης Μελάς, από την Πογδόριανη με κληροδότημά του πρόσφερε 500 ναπολεόνια για την αποπεράτωση του Δημοτικού Σχολείου της Σωπικής.¹⁶²⁷

4. Γενικότερα στοιχεία

Δωρητήριο Έγγραφο – Κληροδότημα Ιωάννη Λαμπρίδη: Στα 1873 ο Ιωάννης Λαμπρίδης (ο γνωστός μας μελετητής και συγγραφέας) με δωρητήριο έγγραφο του γνωστοποιούσε το κληροδότημά του (*150 εικοσόφραγκα*) για την ίδρυση Κεντρικής Σχολής στην Καστάνιανη,¹⁶²⁸ στην οποία και θα φοιτούσαν και όλοι οι μαθητές των γειτονικών χωριών της Λάκκας, του τμήματος Αργυροκάστρου - Πωγωνίου: Κοσοβίτσα, Λόγγο, Λουβίνα, Μέγγουλη και Σωτήρα της Βόρειας Ηπείρου και Δημόκορη, Αρίνιστα, Βάλτιστα, Καστάνιανη, Κεράσοβο, Κολοδές, Κουρεμάδιο, Λάβδανη και Στρατίνιστα του ελεύθερου Πωγωνίου Ιωαννίνων σήμερα:

Χάρη της Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης παραθέτουμε στο παράρτημα αυτούσιο το δωρητήριο έγγραφο – κληροδότημα του Ιωάννη Λαμπρίδη.

Διαθήκη Πέτρου Παπαδόπουλου: Στα 1907 ο Πέτρος Παπαδόπουλος από την Κοσοβίτσα, ο οποίος ασκούσε το εμπόριο στο Αργυροκάστρο, κληροδότησε με διαθήκη του 49 εικοσόφραγκα για κάθε επόμενο χρόνο για τα Σχολεία των χωριών της επαρχίας Αργυροκάστρου: 20 εικοσόφραγκα για το Σχολείο της γενέτειράς του Κοσοβίτσας, από 5 εικοσόφραγκα αντίστοιχα για τα Σχολεία των χωριών Βοδίνου, Κακογοραντζή, Κρα, Κάτω

1624. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 188.

1625. Δέμος Α., *Ενεργέτες*, 55.

1626. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως αρ. φ. 2695 του 1907.

1627. Τσιόπος Β. Κ., *Η Σωπική*, 226 (κεφ. 4ο).

1628. Ανάλογη οικονομική αρωγή με 40 λίρες ετησίως προήλθε και από τον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως (ΕΚΗΦΣ-Α, 1873, 58-59).

Επισκοπή και Λουβίνα και από 2 εικοσόφραγκα αντίστοιχα για τα Σχολεία των μονών Κατούνας και Πέπελης.

Όλες οι παραπάνω κοινότητες και οι μονές τίμησαν το δωρητή τους με το τεσσαρακονθήμερο μνημόσυνο, το οποίο τέλεσαν στις 27 Δεκεμβρίου 1907 στη μονή Πέπελης.¹⁶²⁹

Γ. Η ΣΤΕΓΑΣΗ ΚΑΙ Ο ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

1. Οι χώροι διδασκαλίας - κτιριακές εγκαταστάσεις

Σε περασμένες εποχές οι χώροι της διδασκαλίας στεγάζονταν κυρίως στους νάρθηκες των εκκλησιών – τα γνωστά «σχολεία του Νάρθηκα» και σε ιδιωτικούς χώρους και σε οικίες, όπου φιλοξενούνταν τα λεγόμενα «κρυφά Σχολεία».

Στη συνέχεια βέβαια, και κυρίως κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και περισσότερο από τα μέσα του και μετά, με την αθρόα εισροή του πλούτου των αποδήμων βορειοηπειρωτών, τις δωρεές των κατοίκων και τις επιχορηγίες των φορέων και των Συλλόγων άρχισαν να κτίζονται περίλαμπρα διδακτήρια που στέγαζαν τα απλά και πολυδύναμα εκπαιδευτήρια στις μικρές και στις μεγάλες κοινότητες της Βόρειας Ηπείρου. Τα οικοδομήματα συνήθως ήταν άνετα και με μεγάλες και ευρύχωρες αίθουσες, πολλές από τις οποίες ενώνονταν για την περίπτωση και χρησιμοποιούνταν ως ενιαίοι χώροι εκδηλώσεων και σχολικών εορτών (πληροφορίες παρουσιάζονται σε σχετικές ενότητες της εργασίας).

Ικανοποιητικές πληροφορίες για το αν υπήρχαν ξεχωριστοί χώροι για τα γραφεία των διευθυντών ή των σχολαρχών και για τους διδασκάλους αντίστοιχα, δε μας έχουν διασωθεί.

Μια σχετική γενική αναφορά γίνεται στη Βιζύλιο Σχολή Δρυμάδων για την ύπαρξη «γραφείου διδακτικού προσωπικού, δεξιά από την είσοδο» ή «αίθουσας γραφείου».¹⁶³⁰

Επίσης, σε μια άλλη αναφορά για την Κεντρική Σχολή Δρόβιανης σημειώνεται η ύπαρξη «γραφείου του σχολείου», στο οποίο φυλάγονταν τα αρχεία, η βιβλιοθήκη και τα εποπτικά όργανα του σχολείου.¹⁶³¹

2. Το σχολικό, μαθητικό, διδακτικό και εποπτικό υλικό

Αργυρόκαστρο: Τα ελληνικά σχολεία στο Αργυρόκαστρο χρησιμοποιούσαν για τη διδασκαλία τους γεωγραφικούς πίνακες, εικόνες και όργανα, τα οποία τους προμήθευε ο Σύλλογος προς Διάδοση των Ελληνικών Γραμμάτων.¹⁶³²

Δέλβινο: Στα ελληνικά σχολεία του Δέλβινου οι μαθήτριες φορούσαν τις σχολικές ποδιές, οι οποίες είχαν τα χρώματα της ελληνικής σημαίας. Την πληροφορία αυτή μας τη διασώζει ο φιλέλληνας Γάλλος δημοσιογράφος Ruauux René, τον οποίο υποδέχτηκε το 1913 ο λαός της

1629. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 248, 17 Ιανουαρίου 1908· *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 741, 18 Ιανουαρίου 1908.

1630. Δέδες Κ.Ν., *Δρυμάδες*, 165, 167 και στο παράρτημα.

1631. Σταύρου Η.Γ., *Χρονικό Δρόβιανης*, 48.

1632. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΚΒ' (Εκπαιδευτικά ζητήματα Αλβανίας και Ηπείρου, *Περί διδασκάλων, σχολείων κλπ*), Αργυρόκαστρο, 5 Απριλίου 1912, αρ. 355 (*Προξενείο της Ελλάδος – Εν Αργυροκάστρω. Προς το επί των Εξωτερικών Βασιλικόν Υπουργείον. Β' Πολιτικόν τμήμα: Υποβάλλον συνημμένως φάκελλον υπό λυτήν σφραγίδα προς τον Σύλλογον προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων απευθυνόμενον περί προμηθείας γεωγραφικών πινάκων και άλλων σχολικών εικόνων και οργάνων, έχω την τιμήν να παρακαλέσω το Σ. Υπουργείον ίνα εωραστούμενον συστήση το περιοχόμενον του εγράφου τούτου*).

κωμόπολης με τους ιερείς, τους δασκάλους και τους μαθητές ως φίλο της Ελλάδας, και στον οποίο έτρεφαν μεγάλες ελπίδες για τη μεσολάβησή του για τη Ένωσή τους με την Ελλάδα.¹⁶³³

Επιπλέον, αναφέρεται και η ύπαρξη πίνακα σε αίθουσα διδασκαλίας και πάλι από το René Ruauk, ο οποίος στα 1913 είδε τους στίχους τις *Μασσαλιώτιδας* να είναι γραμμένοι πάνω του στο ελληνικό σχολείο στο Δέλβινο.¹⁶³⁴

Δρόβιανη: Στο γραφείο του σχολείου της Κεντρικής Σχολής Δρόβιανης «υπήρχαν πολλά εποπτικά μέσα, κυρίως εικόνες χωρών και φυτών, όλων των ζωνών της γης, γεωφυσικοί χάρτες κλπ., όλα στην ελληνική γλώσσα. Τα θρανία του σχολείου ήταν διαθέσιμα και πολυθέσια, όλα τους από καλό ξύλο καλοδομημένα και αρκετά άνετα για τους μαθητές. Όλο το υλικό του σχολείου ήταν φερμένο από το εξωτερικό, συμπεριλαμβανομένων και των θρανίων ακόμα. Στο εποπτικό υλικό εξέχουσα θέση είχαν οι μεγάλες σειρές εικόνων από την Αγία Γραφή».¹⁶³⁵

Δρυμάδες: Στη Βιζύλιο Σχολή Δρυμάδων «τα θρανία ήσαν τριθέσια και εξαθέσια καμωμένα από κυπαρισσένιο ξύλο. Ανάδιδαν μια ωραία μυρωδιά που ήταν έντονη σ' όλο το χώρο. Οι έδρες ήσαν περιποιημένες και στους τοίχους αναρτημένα τα απαραίτητα γεωγραφικά, θρησκευτικά και ιστορικά εποπτικά μέσα. Εντοιχισμένα ντουλάπια σε κάθε αίθουσα διατηρούσαν τα απαραίτητα υλικά και όργανα για την εποπτική διδασκαλία των μαθημάτων. Ξεχωρίζαν στους τοίχους οι εικόνες του Χριστού με χρυσά πλαίσια, η εικόνα των Τριών Ιεραρχών και το πορτραίτο του Ευεργέτη Γκίκα Βιζύλη».¹⁶³⁶

Κεστοράτι: Τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία στο Κεστοράτι Αργυροκάστρου ήταν εφοδιασμένα, με τη φροντίδα του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, με πίνακες και ορυκτά και φυτικά υλικά για τη διδασκαλία των φυσικών επιστημών, υλικά και όργανα τα οποία φυλάσσονταν και σε ειδική οργανοθήκη.¹⁶³⁷

Το Ελληνικό Σχολείο Κορυτσάς (1856-1887) διέθετε όργανα Φυσικής Πειραματικής.¹⁶³⁸

Κορυτσά: Στα 1887 τα ελληνικά σχολεία της Κορυτσάς ήταν εφοδιασμένα με γεωγραφικούς πίνακες, τους οποίους απέστειλε μέσω των ελληνικών προξενείων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου η Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.¹⁶³⁹

Κατά το σχολικό έτος 1896-1897, για την αναγκαιότητα των εποπτικών οργάνων Φυσικής πειραματικής και των προπλασμάτων για τη διδασκαλία της «σωματολογίας» στο Μπάγκειο Γυμνάσιο της Κορυτσάς, παρότι είχαν προβλεφθεί τα σχετικά κονδύλια για την αγορά τους με βάση τον αποσταλέντα κατάλογό τους, διαβάζουμε σε σχετικό έγγραφο του Γυμνασιάρχη Γ. Δ. Αναγνωστόπουλου: «... Κατ' έγκρισιν της σεβαστής επί του Μπαγκείου κληροδοτήματος επιτροπής απεστάλη κατά τον παρελθόντα Οκτώβριον κατάλογος των αναγκαιοτάτων τω Γυμνασίω οργάνων της Φυσικής πειραματικής και προπλασμάτων τινών χάριν της διδασκαλίας της σωματολογίας, συντεταγμένος εις διπλούν Ελληνιστί και Γαλλιστί και αναγράφων τας τιμάς εκάστου των οργάνων και των προπλασμάτων κατά τιμοκατάλογον του εν Βιέννη καταστήματος οργάνων Φυσικής κτλ. του κ.κ. Lenoir και Forster. Επειδή δε, ως τοις πάσι δήλον, διδασκαλία της Φυσικής πειραματικής άνευ οργάνων και πειραμάτων είνε ατελεστάτη, ίνα μη είπω αδύνατος, η δε διδασκαλία της σωματολογίας άνευ προπλασμάτων στερείται των απαιτητήτων εποπτικών

1633 Ruauk R., *Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος*, 92 («Στην πλαγιά του βουνού από την πάνω μεριά του δρόμου είχαν παραταχθεί οι μαθήτριες ενός σημαντικού ελληνικού σχολείου, οι οποίες φορούσαν ποδιές με τα χρώματα της ελληνικής σημαίας, έβαλλαν σε σχετικά καλά γαλλικά τη Μασσαλιώτιδα, ενώ ο λαός κραύγαζε «Ζήτω η Γαλλία!»

1634. Ο. π., 96 («Επισκέφθηκα τη δασκάλα, που είχε διευθύνει με τόση καλή θέληση και επιτυχία το ψάλισμο του γαλλικού εθνικού ύμνου και είδα στον πίνακα της αίθουσας διδασκαλίας γραμμένη τη Μασσαλιώτιδα στα γαλλικά αποδίδοντας την προφορά με ελληνικούς χαρακτήρες»).

1635. Σταύρου Η.Γ., *Χρονικό Δρόβιανης*, 48-49.

1636. Δέδες Κ.Ν., *Δρυμάδες*, 167, και στο παράρτημα.

1637. *Κανονισμός του Διδασκαλείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου)*, ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 304 (κεφ. Θ', *Περί οργανοθήκης*, άρθρο 62).

1638. Παπαδόπουλος Σ.Ι., *Εκπαιδευτική, κοινωνική δραστηριότητα*, 159.

1639. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Θεσσαλονίκη, 8 Σεπτεμβρίου 1887, αρ. 1096.

μέσων και αποβαίνει ακατανόητος και άκαρπος, διά ταύτα, Σεβασμιώτατε, παρακαλώ θερμώς να ενεργηθώσι τα δέοντα, όπως επισπευσθή η αποστολή των οργάνων, ων άλλως τε το αντίτιμον έμελλε να καλυφθή διά περισσεύματος, προκύψαντος πέρυσιν εκ της ελαττώσεως του διδάσκοντος τω Μπαγκείω Γυμνασίω προσωπικού». ¹⁶⁴⁰

Μοσχόπολη: Στα εκπαιδευτήρια της Μοσχόπολης υπήρχαν αξιόλογα εποπτικά όργανα, τα οποία απέστειλαν το 1874 οι μεγάλοι Μοσχοπολίτες απόδημοι στη Βιέννη ευεργέτες της εκπαίδευσης στη Μοσχόπολη Γεώργιος Σίνας και Μιχαήλ Κιοπέκας. ¹⁶⁴¹

Νιβίτσα: Ασφαλώς (και ως προς το σχολικό και μαθητικό υλικό) σε παλαιότερες εποχές (όπως γινόταν στα σχολεία των άλλων κοινοτήτων του ηπειρωτικού και μακεδονικού χώρου) οι μαθητές χρησιμοποιούσαν πλάκες πάνω στις οποίες έσυραν κιμωλίες, γραφίτη ή ακόμα και πέτρες και κάρβουνο για να γράφουν ή να σχεδιάζουν. Στη συνέχεια, υπήρχαν βέβαια και τετράδια, που όμως δεν έπρεπε να ήταν και πολύ διαθέσιμα, αφού δεν έχουμε επαρκή στοιχεία για τη χρησιμοποίησή τους από τους μαθητές. Μια έμμεση ένδειξη ύπαρξης τετραδίων εντοπίσαμε στις περιηγητικές επισκέψεις του φιλέλληνα Γάλλου δημοσιογράφου Ruaux René, ο οποίος στα 1913 σημειώνει πως τον προσφώνησαν στη Νιβίτσα με λόγο, ο οποίος ήταν γραμμένος σε «ένα φύλλο σχολικού τετραδίου». ¹⁶⁴²

Σχωριάδες: Τα Σχολεία των Σχωριάδων (το Μικτό Σχολείο και η Αλληλοδιδασκική Σχολή) εμπλουτίστηκαν με νέο σχολικό και διδακτικό υλικό: με πίνακες γραφής, με θρανία, με πίνακες Ζωολογίας και Φυτολογίας και με παραστατικούς πίνακες με τα γεγονότα της Αγίας Γραφής. ¹⁶⁴³

Χλωμό: Στα 1860 «βάθρα καινουργή, πίνακες ζωολογικοί και των ιστορικών γεγονότων της Αγίας Γραφής, μελανοδοχεία, μαυροπίνακες και επιγραφαί διάφοροι επί των τοίχων, απετέλεσαν τον εσωτερικόν διάκοσμον του νεοδημιού κτιρίου» της Δημοτικής Σχολής. ¹⁶⁴⁴

3. Σχολικές, εκκλησιαστικές και ιδιωτικές βιβλιοθήκες

Δούβιανη: Με τις ενέργειες του «φιλομούσου και ενθέρμου προστάτη των γραμμάτων» ηγουμένου του Μοναστηρίου της Δούβιανης (Μονή Γεννήσεως της Θεοτόκου) δημιουργήθηκε η πλουσιότερη μοναστηριακή βιβλιοθήκη μέχρι το 1900 με σπάνια και πολύτιμα παλιά χειρόγραφα και βιβλία. ¹⁶⁴⁵

Δρόβιανη: Στο γραφείο του σχολείου της Κεντρικής Σχολής Δρόβιανης «υπήρχε βιβλιοθήκη με πολλά και ίσως αξίας από πλευράς αρχαιότητας βιβλία». ¹⁶⁴⁶

Δρυμάδες: Στη Βιζίλειο Σχολή Δρυμάδων υπήρχε «πλούσια και επιμελημένη βιβλιοθήκη». ¹⁶⁴⁷

1640. ΑΥΕ, 1897, ΑΑΚ, Β', Κορυτσά, 5 Ιουλίου 1897.

1641. ΕΦΣΚ, ΕΕΕ «Περί της καταστάσεως της παιδείας», 213.

1642. Ruaux R., *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, 62 («Ξεπέζεμα και τότε ένας γέροντας με μακριά άσπρα μουστάκια, που πλαισιώναν ρυτιδωμένα μάγουλα, προχώρησε. Κρατούσε στα χέρια, τα οποία έτρεμαν πολύ, ένα φύλλο σχολικού τετραδίου, στο οποίο ήταν γραμμένος ο λόγος του ` ένας λόγος συγκινητικός, ο οποίος αναφέρονταν στη Γαλλία, την προστάτιδα των αδυνάτων και των δίκαιων αξιώσεων, και στους φτωχούς κατοίκους της Νιβίστας, οι οποίοι προτιμούσαν τώρα το θάνατο παρά τον αποχωρισμό από την Ελλάδα»).

1643. Κώδης Χλωμού, Α, 1928.

1644. Ο. π., Β, 1922.

1645. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 1970, 137.

1646. Σταύρου Η.Γ., *Χρονικό Δρόβιανης*, 48.

1647. Δέδες Κ.Ν., *Δρυμάδες*, 167, και στο παράρτημα.

Κεστοράτι: Στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία στο Κεστοράτι Αργυροκάστρου λειτουργούσε με τη φροντίδα του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως αξιόλογη βιβλιοθήκη με βιβλία Ελλήνων ποιητών και συγγραφέων, με διδακτικά βιβλία για τη Δημοτική και Μέση Εκπαίδευση, με συγγράμματα και περιοδικά στην ελληνική και γαλλική γλώσσα και με ελληνικές, γαλλικές και τουρκικές εφημερίδες. Η Βιβλιοθήκη χρησίμευε και ως αναγνωστήριο για τους μαθητές των ανωτέρων τάξεων σε καθορισμένες ημέρες και ώρες.¹⁶⁴⁸

Κορυτσά: Στα Σχολεία της Κορυτσάς υπήρχαν σημαντικές βιβλιοθήκες: Στην Κοινή Ελληνική Σχολή (ίδρυση 1837) οργανώθηκε αξιόλογη βιβλιοθήκη με 400 τόμους.¹⁶⁴⁹ Στο Ελληνικό Σχολείο Κορυτσάς (1856-1887) λειτουργούσε αξιόλογη βιβλιοθήκη με 1.000 και πλέον τόμους.¹⁶⁵⁰ Επίσης, σύμφωνα με τους «Γενικούς Κανονισμούς των Κοινών Καθιδρυμάτων της Πόλεως Κορυτσάς» (1876), στη Κορυτσά λειτουργούσε «Δημοσία Βιβλιοθήκη», την επιστασία της οποίας ασκούσαν οι Έφοροι των Σχολείων.¹⁶⁵¹

Μοσχόπολη: Στη Μοσχόπολη λειτουργούσε μετά το 1750 πλούσια και σημαντική βιβλιοθήκη στο νεόδμητο διδακτήριο της Νέας Ακαδημίας – του Ελληνικού Φροντιστηρίου. Μετά την καταστροφή της Μοσχόπολης το 1769, όσα βιβλία και χειρόγραφα περισώθηκαν συγκεντρώθηκαν στη μονή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Αργότερα, στις σχολικές βιβλιοθήκες των εκπαιδευτηρίων της Μοσχόπολης καθώς και σε ιδιωτικούς χώρους και σε οικίες υπήρχαν σπάνια βιβλία, τα οποία απέστειλαν το 1874 οι μεγάλοι Μοσχοπολίτες απόδημοι στη Βιέννη ευεργέτες Γεώργιος Σίνας και Μιχαήλ Κιοπέκας,¹⁶⁵² αλλά και άλλοι ντόπιοι δωρητές, όπως ο παπά κυρ Γεώργιος και ο παπά Κώστα παπά Σίνα, οι οποίοι πρόσφεραν πέντε «ελληνικά και ρωμαϊκά» βιβλία.¹⁶⁵³

Στα 1913, σύμφωνα με την επιτόπια καταγραφή του Δημητρίου Καλλιμάχου, σε εκκλησιαστικές, μοναστηριακές και ιδιωτικές βιβλιοθήκες στη Μοσχόπολη διασώζονταν μερικά από τα περίφημα βιβλία των εκπαιδευτηρίων της¹⁶⁵⁴ (σε παραστατικό πίνακα):

1648. *Κανονισμός του Διδασκαλείου* (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 303-304 (κεφ. Η΄, *Περί βιβλιοθήκης και αναγνωστηρίου*, άρθρα 60-61).

1649. ΕΦΣΚ, ΕΕΕ «*Περί της καταστάσεως της παιδείας*», 213

1650. Χ. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος, passim*· Παπαδόπουλος Σ.Ι., *Εκπαιδευτική, κοινωνική δραστηριότητα*, 159.

1651. Παπαστάθης Χ.Κ., *Κανονισμοί*, 349 (Κανονισμός των Σχολείων, κεφ. Δ΄, περί διοικήσεως των Σχολείων, άρθρο 14ον) – και στο παράρτημα.

1652. ΕΦΣΚ, ΕΕΕ «*Περί της καταστάσεως της παιδείας*», 213.

1653. Κώδικας Παναγίας Μοσχόπολης· Σκενδέρης Κ., *Μοσχόπολις*, 19· Καλλιμάχος Δ., *Μοσχόπολις* (ΗΕ), 187.

1654. Καλλιμάχος Δ., *Μοσχόπολις* (ΗΕ), 186 («*Όλα ετακτοποίησα, τα περιέγραψα εις κατάλογον προς δημοσίευσιν εξορκίσας τους προκρίτους να τα κρατήσουν πλέον αυτά τα λείψανα από τα αρπακτικά νύχια των Ευρωπαϊών μελετητών και να προφυλάξουν από τας ενόχους διαθέσεις των απεμπολητών*»).

ΠΙΝΑΚΑΣ 29
Βιβλία εκπαιδευτηρίων Μοσχόπολης

Διασωσμένα βιβλία μέχρι το 1913 σε εκκλησίες, μονές και οικίες					
Βιβλία χειρόγραφα	Χαρακτηριστικά	Τόπος φύλαξης	Βιβλία χειρόγραφα	Χαρακτηριστικά	Τόπος φύλαξης
(μερικά) Βιβλία και χειρόγραφα		Κελί εκκλησίας Αγίου Νικολάου	Ευαγγέλιο	Μεμβράνινο	Εκκλησία της Παναγίας
(μερικά) Χειρόγραφα	Χάρτινα, βομβύκινα, μεμβράνινα	Μοναστήρι Προδρόμου	Κώδικας ΙΒ΄ αιώνα με τους λόγους του Χρυσοστόμου	Μεμβράνινο	Οικία παπά Πέτρου
Ευαγγέλιο θ΄ αιώνα	Καλλιγραφημένο με μικρογραφίες των Ευαγγελιστών	Θησαυροφυλάκιο εκκλησίας Αγίου Νικολάου			

Όσα όμως βιβλία τελικά διασώθηκαν, γύρω στους 1.700 τόμους, καταστράφηκαν οριστικά με την τελειωτική καταστροφή της Μοσχόπολης το 1916.¹⁶⁵⁵ Για κάποια βιβλία που υπήρχαν στο Γυμνάσιο της Κορυτσάς και μετά την καταστροφή του 1916, δε γνωρίζουμε τίποτε σχετικό για την τύχη τους, ενώ από τα ελάχιστα «λείψανα της βιβλιοθήκης» στην περιοχή της Μοσχόπολης, σύμφωνα με την μαρτυρία του Θεόφραστου Γεωργιάδη, διασώθηκαν κάποιοι κώδικες στο Μοναστήρι του Τιμίου προδρόμου, όπως ο κώδικας Ιωάννου του Θεολόγου, ο κώδικας Αγίου Κωνσταντίνου και ο κώδικας του Προδρόμου.¹⁶⁵⁶

Σχωριάδες: Ο γνωστός διδάσκαλος των Σχωριάδων και της Δρόβιανης Χαράλαμπος Οικονομίδης κατείχε μια από τις σημαντικότερες βιβλιοθήκες της εποχής του, η οποία περιείχε πάνω από 1.000 τόμους βιβλίων με θρησκευτικά, φιλοσοφικά και λογοτεχνικά θέματα. Περιείχε επίσης έργα Ελλήνων και Λατίνων κλασικών, όπως και αξιόλογα εγκυκλοπαιδικά λεξικά.

Τα βιβλία εκείνα για χρόνια διαβάζονταν από τους κατοίκους των Σχωριάδων, δυστυχώς όμως κήκαν το 1944 από τους Γερμανούς.

Την ίδια τύχη με τα παραπάνω βιβλία είχαν και οι αξιόλογες βιβλιοθήκες των συντοπιτών Γιώργου Κονόμου του Σπύρου, Παπα Χρήστου Καλύβα, Αντώνη Καλύβα του Παπα Χρήστου, Γιάννη Ντάλλα, Γιαννάκη Μπεντούλη και του Κώστα Παναγιώτη, ο οποίος μετέφερε συνεχώς νέα βιβλία από τα αλλεπάλληλα ταξίδια του στην Κωνσταντινούπολη.¹⁶⁵⁷

Χειμάρρα: Ανάμεσα στα βιβλία που περιέχονταν σε κάποια βιβλιοθήκη της Χειμάρρας, σύμφωνα με τη μαρτυρία του φιλέλληνα Γάλλου δημοσιογράφου Ruauux René που βρέθηκε στη Χειμάρρα στις 9 Μαΐου του 1913, ήταν και μια παλιά έκδοση του βιβλίου «Το ταξίδι του νέου Ανάχαρση στην Ελλάδα». Εξεπλάγη μάλιστα και με τη διαπίστωση ότι συναντούσε Χειμαρριώτες να μιλούν και τα γαλλικά και να έχουν σχέση με το δυτικό πολιτισμό.¹⁶⁵⁸

1655. Τρίτος Μ.Γ., *Η Μοσχόπολη*, 218.

1656. Γεωργιάδης Θ., *Μοσχόπολις*, 59.

1657. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 119, 124.

1658. Ruauux R., *Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος*, 86 («Η έκπληξή μου δεν ήταν μικρή, όταν ανακάλυψα εδώ ανθρώπους να μιλούν γαλλικά, αλλά έγινε μεγαλύτερο όταν κατάλαβα ότι η επαφή με το δυτικό πολιτισμό δεν ήταν πρό-

Δ. ΑΡΩΓΗ, ΕΠΟΙΠΤΕΙΑ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Στη σχολική διοίκηση ενεργό και βασικό μέρος έπαιρναν οι πρόκριτοι και οι αρχιερείς και βέβαια οι Έφοροι και οι Επίτροποι των σχολείων, οι οποίοι αποτελούσαν συγχρόνως και τις Σχολικές Επιτροπές, τις Σχολικές Εφορίες και γενικά τις Εφοροεπιτροπές με εκπαιδευτικές και εκκλησιαστικές μαζί αρμοδιότητες.

Οι Εφοροεπιτροπές εκλέγονταν από τα μέλη της κοινότητας με ανοιχτές και αδιάβλητες διαδικασίες και ο Πρόεδρος τους και τα μέλη τους είχαν εξουσία ετήσιας διάρκειας, στο τέλος της οποίας λογοδοτούσαν και κρίνονταν για το έργο τους.

Τη διοίκηση κάθε ελληνικού σχολείου στη Βόρεια Ήπειρο την ασκούσε τριμελής Σχολική Εφορία, η οποία αποτελούνταν από επιφανείς και ευπόληπτους πολίτες. Εκλεγόταν κάθε χρόνο με γενική συνέλευση και συνεργαζόταν άμεσα με την Πατριαρχική Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή ή, απλά, την «Επιτροπή», όπως αποκαλούνταν. Η Επιτροπή συστήθηκε από τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως, (κεφ. 5) προεδρευόταν από τον εκάστοτε Πατριάρχη και οι σκοποί της απέβλεπαν στην «επίβλεψη» των ορθοδόξων σχολείων των περιοχών που υπάγονταν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως με τη συμμετοχή της στην επιλογή των διδακτικών βιβλίων και την εν γένει εκπαιδευτική λειτουργία.¹⁶⁵⁹

Πολλές φορές τη διοίκηση των ανώτερων Σχολών την ασκούσαν και οι ευεργέτες, οι οποίοι χρηματοδοτούσαν την ίδρυση και κυρίως τη λειτουργία τους. Παράδειγμα χαρακτηριστικό: ο Χρηστάκης Ζωγράφος ήταν ο ανώτατος επόπτης και επιτηρητής των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου που χρηματοδοτούσε. Επίσης, σε πολλά σχολεία οριζόταν και αντιπρόσωπος του ανώτατου επόπτη από τον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως, ο οποίος ασκούσε και τη συνολική εποπτεία της εκπαίδευσης.¹⁶⁶⁰

1. Οι σχολικές επιτροπές και οι σχολικές εφορίες (οι επίτροποι και οι έφοροι των εκπαιδευτηρίων) – καθήκοντα, υποχρεώσεις, δραστηριότητες

Οι έφοροι και οι επίτροποι των Σχολείων και των Σχολών στη Βόρεια Ήπειρο, οι γνωστοί εφοροεπίτροποι, οι οποίοι συνεργάζονταν στενά με τον Μητροπολίτη της περιοχής τους που συνήθως προέδρευε και στις συσκέψεις τους,¹⁶⁶¹ είχαν τα ακόλουθα καθήκοντα και τις αρμοδιότητες:

Να επιτηρούν τη διδασκαλία στα Σχολεία. Να εκλέγουν και να προσλαμβάνουν τους διδασκάλους με την έγκριση της Δημογεροντίας και να απαιτούν από αυτούς τους τίτλους των σπουδών, της εμπειρίας και της ικανότητάς τους και να τους κρίνουν με βάση τα χρηστά τους ήθη. Να συνυπογράφουν με τους προσλαμβανόμενους διδασκάλους σχετικές πράξεις πρόσληψης – τα συμφωνητικά, τα συμβόλαια – με τις αμοιβαίες υποχρεώσεις τους. Να αποφαινούνται σε συνεργασία με τη Δημογεροντία τρεις μήνες προτού να λήξει η σύμβαση των διδασκάλων αν πρέπει αυτοί να αντικατασταθούν, προβάλλοντας και τους σχετικούς λόγους. Να φροντίζουν για την αντικατάσταση με ικανότερους διδασκάλους και σε περίπτωση που δεν μπορούσαν να βρουν έγκαιρα τον καταλληλότερο να εκλέγουν τον καλύτερο μόνο για ένα

σφατη. Μία πολύ παλαιά έκδοση του βιβλίου «Το ταξίδι του νέου Ανάχαρση στην Ελλάδα», δεν ήταν το μικρότερο εύρημά μου στη Χειμάρα»).

1659. Ξηραδάκη Κ., *Παρθεναγωγεία, δασκάλες*, Α' τόμος, 25.

1660. *Κανονισμός του Διδασκαλείου* (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου) – ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 296 (Μέρος Α'. Θεμελιώδης Οργανισμός. Κεφ. Α', *Περί της ανωτάτης αρχής και της Εφορίας*, άρθρο 3).

1661 *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 29 (1905), σελ. 165 («Η μετά ζηλωτής επιμελείας και αξιοπαίνου αφοσιώσεως εις το καθήκον υπό την προεδρίαν του ρέκτου μητροπολίτου Κορυτσάς κ. Φωτίου εργαζομένη υπέρ προαγωγής της παιδευτικής κινήσεως αυτών φιλοτίμως Εφορία των εκπαιδευτηρίων Κορυτσάς...»).

σχολικό έτος. Να υπογράφουν με την έγκριση της Δημογεροντίας και την επικύρωση του Αρχιερέα τα συμβόλαια των διδασκάλων και να τους αποδίδουν τακτικά το μισθό τους με την εντολή της Εφορίας, καθώς να αποδίδουν και τα αναγκαία έξοδα των σχολείων. Να επιστατούν στη Δημόσια Βιβλιοθήκη, να τηρούν πρακτικά για τις αρμοδιότητές τους, τους λογαριασμούς για τις δαπάνες τους, να παραδίδουν στο τέλος εκάστου έτους τα βιβλία τους στην Εξελεγκτική επιτροπή για έλεγχο και να λογοδοτούν στη Γενική Συνέλευση.¹⁶⁶² Να συνεργάζονται με το διευθυντή των σχολείων, να παρίστανται στις συνεδριάσεις του Συλλόγου των διδασκόντων και να συμβάλουν στην επίλυση προβλημάτων τους. Να υποβάλλουν προς τον Ηπειρωτικό Φιλεκαπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως ετήσια έκθεση για την εκπαιδευτική κατάσταση μαζί με προτάσεις για τη βελτίωσή της. Να προβαίνουν σε προσλήψεις υποτρόφων από τις εκκλησιαστικές επαρχίες κάθε περιοχής.¹⁶⁶³

Αργυρόκαστρο: Στο Αργυρόκαστρο στα 1874 συστήθηκε από το Γενικό Διοικητή των Ιωαννίνων Ασήμ Πασά Σχολική Εφορευτική Επιτροπή για τις τρέχουσες εκπαιδευτικές ανάγκες και τα αντίστοιχα εκπαιδευτικά προβλήματα που προέκυπταν στα σχολεία της κοινότητας.

Στην Επιτροπή συμμετείχαν ο Μουφτής και ο Μητροπολίτης της περιοχής καθώς και δύο χριστιανοί και δύο Οθωμανοί του Αργυροκάστρου.¹⁶⁶⁴

Τη σχολική εφορεία του Αργυροκάστρου στα 1905, η οποία είχε συσταθεί με την προεδρεία του Οικονόμου Παπαχρήστου, την αποτελούσαν οι τοπικοί πρόκριτοι Αρσένης Πάνος, Ζούστης Κωνσταντίνος, Λίτος Σταύρος και Τολίτσας Χαράλαμπος.¹⁶⁶⁵

Βεργό: Στο Βεργό στα 1779 τοποθετήθηκαν από τον Κοσμά τον Αιτωλό ως Σχολικός Επίτροποι ο Γεώργιος Δήμου και ο Γεωργάκης του Πάνου και ως σχολικός Επιστάτης ο παπά Αποστόλης και βοηθοί του όλοι οι κάτοικοι των Βαριάδων.¹⁶⁶⁶

Στα 1853, ο Αρχιερατικός Επίτροπος, και με καθήκοντα σχολικού επιτρόπου, Οικονόμος παπά Χαράλαμπος συνέταξε τον Κώδικα της Σχολής Δελβίνου, στον οποίο καταγραφόταν τα πρακτικά της καθώς και τα αφιερώματα που προορίζονταν γι' αυτή.¹⁶⁶⁷

Βουλιαράτι: Οι Εφοροεπίτροποι του Βουλιαρατίου ενεργοποιούνταν έντονα στην αρχή κάθε σχολικού έτους για την αναζήτηση ικανών και ενάρετων διδασκάλων. Το ενδιαφέρον τους μάλιστα δεν περιοριζόταν μόνο στο περιβάλλον τους, αλλά αναζητούσαν νέους και καταρτισμένους εκπαιδευτικούς και σε άλλες περιοχές.

Παραθέτουμε εδώ ένα πολύ ενδιαφέρον συμβόλαιο, το οποίο υπέγραψαν οι Εφοροεπίτροποι των Εκπαιδευτηρίων Βουλιαρατίου Ευάγγ. Παπαγιώτης, Παναγ. Καλύβας, Γεώργιος Καλύβας, Φώτης Τσουκλάς, Ευάγγ. Π. Ζάρρος, Ιωάν. Π. Δαλιάνης και Χαράλ. Βράνος και ο διδάσκαλος Γεώργιος Κ. Καλυβόπουλος στην Κωνσταντινούπολη, ο οποίος μόλις είχε περατώσει τις σπουδές του στο εκεί Ζωγράφειο Διδασκαλείο.

Στο συμβόλαιο καθορίζονταν οι όροι πρόσληψης του Γεωργίου Καλυβοπούλου για να αναλάβει τη διεύθυνση της Αστικής Σχολής Βουλιαρατίου κατά το σχολικό έτος 1904-1905, υπογράφει μάλιστα (1 Αυγούστου 1904) το συμβόλαιο ως «Διευθυντής»:

1662. Παπαστάθης Χ.Κ., *Κανονισμοί*, 348-349 (Κανονισμός των Σχολείων, κεφ. Δ', περί διοικήσεως των Σχολείων, άρθρο 14ον) – και στο παράρτημα.

1663. *Κανονισμός του Διδασκαλείου* (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου) – ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 296 (Μέρος Α'. Θεμελιώδης Οργανισμός. Κεφ. Α', *Περί της ανωτάτης αρχής και της Εφορίας*, άρθρα 5, 6).

1664. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. φ. 1180, 24 Απριλίου 1874.

1665. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα, αρ. φ. 634, 29 Ιουλίου 1905.

1666. «*Εβαλα δε επίτροπον με την γνώμην πάντων τον κυρ Γεώργιον Δήμου, επιστάτην δε και βοηθόν αυτού όλην την χώραν, μάλιστα δε τον κυρ Γεωργάκη του Πάνου, ίνα κυβερνήσουν το σχολείον σας, καθώς ο Κύριος θα τους φωτίση. Έτι δε επιστάτην τον παπά Αποστόλη*» - Κανιιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 324-325, και στο παράρτημα, όπου όλη η σχετική επιστολή.

1667. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 274.

ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΝ

Μεταξύ των υποσημειωμένων εφοροεπιτρόπων των Εκπαιδευτηρίων του εν τη επαρχία Δρυινοπόλεως χωρίου Βουλιαρατίου αφ' ενός και του Γεωργίου Κ. Καλυβοπούλου αφετέρου, σήμερον τη 1^η Αυγούστου 1904 συνεφωνήθησαν ταύτα:

α) Η Εφοροεπιτροπή προσλαμβάνει τον κ. Γ. Καλυβόπουλο ίνα διευθύνη την Αστικήν Σχολήν του ειρημένου χωρίου επί 10½ μήνας, από τας αρχάς δηλ. 7/βρίου ε.έ., μέχρι των μέσων Ιουλίου προσεχούς έτους 1905 επί συμφωνηθέντι τιμήματι εκ γροσίων αργυρών τριών χιλιάδων (αριθ., 3000) πληρωτέων εις τέσσαρας δόσεις υπολογιζόμενου του νομίματος συμφώνως τη εν τω χωρίω τρεχούση τιμή.

β) Η Εφοροεπιτροπή της Σχολής υποχρεούται να προσλάβη τουλάχιστον έναν βοηθόν υποχρεωμένον να έχη το διπλόν καθήκον, του παιδονόμου και του βοηθού διδασκάλου και όντα απ' ευθείας υπό τας διαταγάς του διευθυντού.

γ) Ο κ. Καλυβόπουλος αναλαμβάνων την διεύθυνσιν και διδασκαλίαν εν τη ειρημένη σχολή υποχρεούται ως διδάσκαλος μεν να διδάσκη εν ταις ανωτέραις τάξεσιν, ως διευθυντής δε, να φροντίζη περί τε της μορφώσεως και της ηθικοθρησκευτικής διαπλάσεως του χαρακτήρος ως και περί της καθόλου διαγωγής απάντων των μαθητών εν τε τη Σχολή και εκτός αυτής.

δ) Αι εξετάσεις γενήσονται τη 12^η Ιουλίου 1905 ενώπιον εξεταστικής επιτροπής.

Επί τούτοις εγένοντο δυο όμοια υπογεγραμμένα παρά των συμβαλλομένων μερών, έλαβον δι' εκάτερον ανά έν.

Εν Κωνσταντινουπόλει τη 1^η Αυγούστου 1904

Οι Εφοροεπίτροποι

Ενάγγ. Παπαγιώτης
Παναγ. Καλύβας
Γεώργιος Καλύβας
Φώτης Τσούκλας
Ενάγγ. Π. Ζάρρος
Ιωάν. Π. Δαλιάνης
Χαράλ. Βράνος

Ο Διευθυντής

Γεώργιος Κ. Καλυβόπουλος¹⁶⁶⁸

Δέλβινο: Στο Δέλβινο, οι σχολικοί έφοροι του Παρθεναγωγείου Σπ. Μπορνόζης, Ν. Κόντης, Κ. Κόντης, Ι. Παπαμίχας και Ν. Γκιάτης, μαζί με το Μητροπολίτη τους Ματθαίο δραστηριοποιούνταν έντονα για τη σχολική λειτουργία και τη μισθοδοσία της διδασκάλισσας κατά τα έτη 1874-1876.¹⁶⁶⁹

Δερβίτσανη: Στα 1911 οι εφοροεπίτροποι της Δερβίτσανης Κυριάκος Οικονομίδης, Κυρίτσης Σταμούλης και Μιχαήλ Οικονομίδης επέδειξαν έντονη εκπαιδευτική δραστηριότητα, τα δε ονόματά τους επικύρωναν τα συμβόλαια των διορισμών των διδασκάλων της.

Παραθέτουμε ένα σχετικό συμβόλαιο με τις αμοιβαίες υποχρεώσεις των εφοροεπιτρόπων και της παρθεναγωγού της κοινότητας Βασιλικής Καραπάνου, το οποίο υπογράφηκε στο Αργυρόκαστρο στις 29 Σεπτεμβρίου 1911:

ΣΥΜΒΟΛΑΙΟΝ

Δι' ου δήλον γίνεται ότι η εφοροεπιτροπή της Κοινότητος Δερβιτσιάνης αφ' ενός και η Βασιλική Καραπάνου εξ Ιωαννίνων αφ' ετέρου συμφώνησαν τα εξής:

1668. Καλυβόπουλος Γ., - Χρίστου Γ., *Μπουλιάραι*, 125-126.

1669. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 283-284.

Η Βασιλική Καραπάνου υποχρεούται να διδάξει κατά το ήδη αρζάμενον σχολικόν έτος 1911-1912 εν τω Παρθεναγωγείω Δερβιτσιάνης επιμελώς και αόκνωσ σύμφωνα με το πρόγραμμα της Ιεράς Μητροπόλεως και να επιμεληθή συνάμα εις διάφορα εργόχειρα.

Η εφοροεπιτροπή της Κοινότητος Δερβιτσιάνης υπόσχεται να πληρώση τη ειρημένη Βασιλική Καραπάνου ως μισθόν Ναπολεόντια χρυσά είκοσι εννέα (29), πληρωτέα εις τέσσαρας αναλόγως δόσεις, άνευ ουδεμιάς άλλης υποχρεώσεως.

Κατοικία, καύσιμος ύλη και εν γένει όλα όσα απαιτώνται προς συντήρησιν επιβαρύνουσι την Βασιλικήν Καραπάνου.

Διο εις ένδειξιν εγένοντο δυο παρόμοια

Εν Αργυροκάστρω τη 29 Σεπτεμβρίου 1911

*Η Παρθεναγωγός
Βασιλική Κ. Καραπάνου*

*Οι Εφοροεπίτροποι
ιερέύς Κυριάκος Οικονομίδης,
Μιχ. Οικονόμου
Κυρίτσης Σταμούλης¹⁶⁷⁰*

Δρόβιανη: Στη Δρόβιανη – στην Άνω και στην Κάτω – με το συνεχές και το έντονο ενδιαφέρον του Κοσμά του Αιτωλού, ο οποίος ίδρυε και οργάνωνε τα ελληνικά σχολεία τους, ονομαστές ήταν οι εφορευτικές και οι σχολικές επιτροπές με τους ντόπιους διδασκάλους και τους προκρίτους:

Στα 1773 συνέστησε σχετική εφορευτική επιτροπή για τη συνένωση των δύο οικισμών και των σχολείων σε Κεντρικά Εκπαιδευτήρια.

Γύρω στα 1780-1785 συνέστησε σχολική επιτροπή με τους διδασκάλους Χαρίτωνα και Παπαζήση και τους προκρίτους Παπαχρήστο, Δρόσο, Πράτσικα, Ζώτο και Λάππα με σκοπό την εξεύρεση χρημάτων για τη συνέχιση της λειτουργίας των σχολείων.¹⁶⁷¹

Στη Δρόβιανη επίσης στα 1779 τοποθετήθηκε, και πάλι από τον Κοσμά τον Αιτωλό, ως Σχολικός Επίτροπος ο παπά κυρ Κυριάκος και ως σχολικός Επιστάτης και βοηθεί του όλοι οι κάτοικοι.¹⁶⁷²

Δρυμάδες: Στις Δρυμάδες (Χειμάρρας) η Σχολική Επιτροπή έλεγχε και επόπτευε τη διοίκηση της Βιζιλείου Σχολής και παράλληλα επέλεγε και τοποθετούσε τους διδασκάλους της με αυστηρά κριτήρια.¹⁶⁷³

Κεστοράτι: Στο Κεστοράτι, αξιόλογη εκπαιδευτική δραστηριότητα επέδειξαν στα χρόνια της λειτουργίας των Ζωγραφείων Διδασκαλείων (1874-1891) οι Σχολικοί Έφοροι Π. Ζωτίδης, Κ. Κέντρος, Κ. Ντίλιος, Κ. Ντούνας και Ποτέτσης.¹⁶⁷⁴

Κορυτσά: Οι έφοροι των Εκπαιδευτηρίων της Κορυτσάς είχαν έντονη και διαρκή παρουσία στα εκπαιδευτικά πράγματα. Φρόντιζαν για την εύρυθμη λειτουργία των σχολικών μονάδων της πόλης και για τους εκπαιδευτικούς τους.

Στα πλαίσια του ενδιαφέροντός τους για τους καθηγητές του Μπαγκείου Γυμνασίου παρουσιάζουμε το παρακάτω έγγραφο με το οποίο οι Έφοροι των εκπαιδευτηρίων Κορυτσάς πρότειναν στην Μπάγκειο Επιτροπή την εκ νέου πρόσληψη (για το σχολικό έτος 1897-1898)

1670. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*· πρβλ. και Τζιόβας Π.Δ., *Δάσκαλοι (ΗΓ)*, 233.

1671. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 301-302.

1672. «Έβαλον δε προς τούτοις επίτροπον εις το σχολείον με την γνώμην όλων των χριστιανών της χώρας σας τον αιδεσιμώτατον παπά κυρ Κυριάκον και επιστάτας και βοηθούς αυτού όλην την χώραν, δια να κυβερνήσουν το σχολείον και ο Κύριος θα φώτιση» – Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 325-326, και στο παράρτημα, όπου όλη η σχετική επιστολή.

1673. Δέδες Κ.Ν., *Δρυμάδες*, 1978, 169.

1674. Κίτσος Κ.Ι., *Ζωγράφεια Διδασκαλεία*, 46.

του καθηγητή των Ελληνικών Διαμαντή Πρίφτη, ο οποίος είχε τεθεί σε διαθεσιμότητα κατά το προηγούμενο σχολικό έτος, τονίζοντας το άτυχο της στιγμής και την ικανότητά του:

Εντιμότατοι Κύριοι,

Μετά πολλής της ψυχικής θυμηδίας αναγγέλλομεν υμίν, ότι το καθ' ημάς Μπάγκειον Γυμνάσιον υπό την δεξιάν διεύθυνσιν του ελλογιμωτάτου κ. Γεωργίου Αναγνωστοπούλου επιφθόνως προάγεται, άπαντος του προσωπικού των καθηγητών προθύμως και καρποφόρως επιτελούντος τα καθήκοντά του. Επειδή δε κατά το προσεχές σχολικόν έτος θα σχηματισθή και Ε' τάξις και ανάγκη υπάρχει προσλήψεως ενός καθηγητού των Ελληνικών, ως τοιούτον συνιστώμεν θερμώς τον ελλόγιμον κ. Διαμαντή Πρίφτην και πέρυσι διδάξαντα εν τω ημετέρω Γυμνασίω τεθέντα δε εις διαθεσιμότητα δια λόγους ους άριστα γινώσκει η αξιότιμος Μπάγκειος επιτροπή εκ της περυσινής ημών εκθέσεως. Αλλ' ήδη των λόγων εκείνων αρθέντων πεποιθήμεν, ότι η έντιμος επιτροπή εν τη εγνωσμένη αυτής ευθυκρισία θα επακούση της συστάσεως ημών και θα αναδιορίση ως καθηγητήν τον κ. Διαμαντή Πρίφτην, έχουσα την εδραϊάν πεποίθησιν ότι θα φανή αντάξιος της ημετέρας συστάσεως και θα προσελκύση την εύνοϊαν και εκτίμησιν των αρμοδίων.

Επί τούτοις διατελούμεν ευχόμενοι υμίν τα κράτιστα.

Εν Κορυτσά τη 16^η Ιουλίου 1897

*Οι Έφοροι των εκπαιδευτηρίων».*¹⁶⁷⁵

Στα πλαίσια του διαρκούς ενδιαφέροντος των σχολικών εφόρων της Κορυτσάς, αναφερόμαστε και στην περίπτωση της ενδοσχολικής διαμάχης των καθηγητών του Μπαγκείου Γυμνασίου, κατά την οποία οι Σχολικοί Έφοροι Κορυτσάς Ιωάννης Α. Μίχος, Χ. Νίκος, Δημήτρης Γ. Ιατρού, Δ. Παπακωνσταντίνου και Ι. Μίχος, με αναφορά τους τον Ιούλιο του 1903 ενημέρωναν το Υπουργείο των Εξωτερικών για την απόλυση του καθηγητή της γαλλικής και τουρκικής γλώσσας Μιχαήλ Μίχα και την αντισυναδελφική και αντισεκπαιδευτική συμπεριφορά του καθηγητή Εφραίμ Γκίνη «*πρωταγωνιστήσας εσχάτως εις άπάσας τας εν τοις εκπαιδευτηρίοις ημών επελθούσας παύσεις διδασκάλων και διδασκαλισσών*» και ζητούσαν την επιβολή άμεσων κατασταλτικών μέτρων «*αναμένοντες την εκκαθάρισιν του ημετέρου Γυμνασίου από τοιούτων προσώπων χάριν της εξασφαλίσεως των εθνικών ημών συμφερόντων και της κατά πάντα απροσκόπτου λειτουργίας του ημετέρου Γυμνασίου*».¹⁶⁷⁶

Στα 1903, σπουδαίο επίσης ενδιαφέρον για τα εκπαιδευτικά πράγματα της Κορυτσάς παρουσίαζαν με τις δραστηριότητές τους, και σε συνεργασία με το μητροπολίτη Φώτιο, οι Δημογέροντες και Σχολικοί Έφοροι Βασίλειος Α. Κιάτας, Ραφαήλ Χρ. Αβραάμ, Νικόλαος Δ. Βίμπλης, Ιωάννης Χ. Κωστούρι, Μιχαήλ Α. Λιάκος, Ν. Β. Κατσιριώτης, Γεώργιος Λαζάρου και Ευθύμιος Β. Μάρκος.¹⁶⁷⁷

Στα 1905 οι Έφοροι Β. Δ. Σύγκελος, Μιχ. Γ. Λιάκος και Δάρδας μαζί με τον πρόεδρο της «Εφορίας των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Κορυτσάς» Μητροπολίτη Φώτιο ενδιαφέρονταν για τη συνεχή χρηματοδότηση των σχολείων της Κορυτσάς, τόσο για τους καθηγητές της, όσο και για τον επιστάτη του Μπαγκείου Γυμνασίου για τον οποίο υπέβαλαν προς την πρόεδρο της Μπαγκείου Επιτροπής στην Αθήνα αίτημα για να καλύψει τις 60 οθωμανικές λίρες για το μισθό του, επειδή το ταμείο του Λάσσου αδυνατούσε να καλύψει οικονομικά τις ολοένα αυξανόμενες εκπαιδευτικές ανάγκες της Κορυτσάς:

«Ως γνωστόν Υμίν το ταμείον του Λάσσου της ημετέρας Κοινότητος καταβάλλει ετησίως υπέρ του δαπάναις της ης προϊστασθε Μπαγκείου Επιτροπής συντηρουμένου Γυμνασίου της

1675. ΑΥΕ, 1897, ΑΑΚ, Β': Κορυτσά, 16 Ιουλίου 1897, αρ. 121.

1676. ΑΥΕ, 1904, ΑΑΚ, Κορυτσά, 15 Ιουλίου 1903, αρ. (ΑΥΕ) 541, πρβλ. Ανδρεάδης Χ.Γ., *Φώτιος Καλιπ-δης*, 124-126, όπου και αναλυτικά στοιχεία.

1677. ΑΥΕ, 1904, ΑΑΚ-Α, Μοναστήρι, 18 Απριλίου 1903, αρ. 278.

Κοινότητα ημών περί τας εξήκοντα λίρας οθωμανικάς εις μισθόν του τούτου επιστάτου, καύσιμον ύλην κλπ.

Επειδή, πολλαπλασιασθεισών των αναγκών της ημετέρας Κοινότητας ένεκα της πληθώρας του προσωπικού της Αστικής Σχολής και του Παρθεναγωγείου, το ημέτερον ταμείον μεγάλως δυσκολεύεται, όπως επαρκέση εις τας λοιπάς ανάγκας της Κοινότητας, εκφράζομεν την ευχήν, όπως, ει δυνατόν, η Μπάγκειος Επιτροπή αναλάβη και τας εξήκοντα αυτάς λίρας, σπουδαίως ανακουφίζουσα ούτω το ημέτερον Ταμείον.

Παρακαλούντες, όπως ληφθή υπ' όψει η δικαία άλλως τε αίτησις ημών αύτη, διατελούμεν μετά της προσηκούσης υπολήψεως.

Εν Κορυτσά τη 22α Ιουλίου 1905

Ο Πρόεδρος
† Ο Κορυτσάς Φώτιος

Η Εφορία των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Κορυτσάς
Β. Δ. Σύγκελος
Μιχ. Γ. Λιάκος, Δάρδας.¹⁶⁷⁸

Μουζίνα: Στη Μουζίνα στα 1779 τοποθετήθηκαν από τον Κοσμά τον Αιτωλό ως Σχολικοί Επίτροποι ο Παπαδιαμαντής, ο Παπαντέντες, ο Αθανάσιος Ζήσης και ο Αθ. Κυριάκου.¹⁶⁷⁹

Πικέρνι: Στο Πικέρνι οι έφοροι της Σχολικής Επιτροπής της Αστικής Σχολής Πικερνίου Κωνσταντίνος Κέντρος και Αναστάσιος Μιχαήλ στα 1908 προήγαγαν τη Σχολή σε Εξατάξια και εγκαθίδρυσαν σ' αυτή και Παρθεναγωγείο.¹⁶⁸⁰

Πολίτσανη: Στα χρόνια 1903-1906 δημιουργήθηκε σοβαρό πρόβλημα με τη διαδικασία της εκλογής της Εφοροεπιτροπής και κυρίως του προέδρου της, ο οποίος δεν εκλεγόταν (για 28 ήδη χρόνια), ως όφειλε και ως έπρεπε, με ανοιχτές δηλαδή και αμερόληπτες διαδικασίες, αλλά «το σύστημα της εξ' οφφικίου ισοβιότητας του προέδρου, εις την θέλησιν του οποίου προσέκρουε πάσα προοδευτική εργασία των απαρτιζόντων εκάστοτε την ενορίαν μελών, επέδρασεν ολέθριος» στην εκπαιδευτική ζωή.¹⁶⁸¹

Η ατασθαλία ως προς την έκνομη μονιμότητα και η ισοβιότητα του προέδρου αποκαταστάθηκε με την κανονικότητα της Εφοροεπιτροπής το 1904,¹⁶⁸² αργότερα όμως, το 1906, και πάλι επανήλθε στο παλιό σύστημα.¹⁶⁸³

Η όλη αναστάτωση, η οποία δημιουργήθηκε στην κοινωνία της Πολίτσανης είχε να κάνει με την κατάχρηση της εξουσίας του προέδρου, κυρίως, αλλά και των μελών της Εφοροεπιτροπής καθώς και των διδασκάλων, η οποία (κατάχρηση) οδηγούσε στην «τιμαριωτική χρήση της διαχειρήσεως των ευαγών ιδρυμάτων της κοινότητας», στην «εκπαιδευτική καχεξία», στην ανάγκη διορισμού «καταλλήλων εκπαιδευτικών» στους οποίους θα «ανατίθεται η κατά Χριστόν ελληνοπρεπής μόρφωσις» και «εις τας ιδιωτικές ανάγκας» (του προέδρου), όπως τονίζοταν σε δημοσίευμα της εποχής (αποσπάσματα):

«Προ πολλού ηθέλομεν έχει διά τα εκπαιδευτήρια ημών, σταθερά εισοδήματα, εάν βάσκανος δαίμων δεν διέπτε την ευγενή προς τα καλά άμιλλαν των φιλομούσων και φιλέργων κατοίκων. Προ πολλού ήθελεν εξασφαλισθή τακτική των σχολών λειτουργία και δεν θα ερρίπτετο όλως ανεργμάτιστος εν τη βιοπάλη η σφριγώσα νεολαία, εστερημένη των απαραίτητων στοιχειωδών

1678. ΑΥΕ, 1905 (Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής), 22 Ιουλίου 1905.

1679. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 1966, 314.

1680. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 253, 20 Φεβρουαρίου 1908.

1681. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως, αρ. φ. 1714 του 1903.

1682. *Ο. π.*, αρ. φ. 1932 του 1904.

1683. *Ο. π.*, αρ. φ. 2261 του 1906.

γνώσεων, εάν εξέλειπεν η τιμαριωτική ούτως ειπείν χρήσις της διαχειρίσεως των ευαγών ιδρυμάτων της κοινότητος ημών».¹⁶⁸⁴

«Πλημμελής διαχείρισις των κοινοτικών υπό των εκάστοτε επί τούτω τεταγμένων, οίτινες ως ιδιώται είναι ευυπόληπτοι και αξιοσέβαστοι ζώντες και τεθνεώτες, αλλ' ως διαχειρισταί των κοινών επεδείχθησαν πολλάκις και ακουσίως ανεπαρκείς, δεν ηδύνατο να έχη αγαθά αποτελέσματα. Αφ' ενός μεν η άγνοια και απειρία των μελών της εφορείας, αφ' ετέρου δε το αυτόβουλον του προέδρου αυτής εισίν τα αληθή αίτια της επί είκοσι και οκτώ έτη παραταθείσης εκπαιδευτικής καχεξίας, ουχί δε η αφιλομουσία των κατοίκων ή η γλοιστρότης των πόρων».¹⁶⁸⁵

«(Επιβάλλεται) η κατά τας ανάγκας του τόπου σύνταξις προγράμματος διδασκίας ύλης και η εκλογή και ο διορισμός καταλλήλων εκπαιδευτικών, ηθικών και καθ' όλα αμέμπτων διδασκάλων, εν τη ευσυνειδησία των οποίων ανατίθεται η κατά Χριστόν ελληνοπρεπής μόρφωσις της νεολαίας και η εκ του σύγγενους παρακολούθησις της καθημερινής λειτουργίας».¹⁶⁸⁶

«Παρήλθε νομιζομεν ανεπιστρεπτή η εποχή καθ' ην ο αυτοχειροτόνητος ισόβιος πρόεδρος των εκπαιδευτηρίων διέθετε τα της κοινότητος ιερά χρήματα δι' ιδιωτικές ανάγκας. Δέον ίνα διά του κανονισμού γνωσθή πλέον τη κοινότητι, ότι η των κοινοτικών χρημάτων διαχείρισις είναι όλως αλλοτρία της ιδιωτικής και ότι εν τη των κοινών διαχειρίσει, ενυπάρχει η ευθύνη, εάν θέλωμεν, ίνα έχωμεν και σχολήν ανταξίως του θυσιαζομένου χρήματος και νεολαίαν καλώς μορφωμένην».¹⁶⁸⁷

Στη διάρκεια των χρόνων από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέχρι και το 1906 διετέλεσαν σχολικοί επίτροποι με «ενεργή ανάμειξη στα εκπαιδευτικά πράγματα» της Πολίτσανης ο Κωνσταντίνος Τσελίκης, ο Χαράλαμπος Έξαρχος, ο Κώτο Φώτος, ο Κωνσταντίνος Κιτσάτης, ο Ιωάννης Λέκκας, ο Παναγιώτης Λέκκας, ο Μηνάς Τσελικίδης¹⁶⁸⁸ και ο Σπυρίδων Α. Ίσος.¹⁶⁸⁹

Σενίτσα: Στη Σενίτσα στα 1779 τοποθετήθηκαν από τον Κοσμά τον Αιτωλό ως Σχολικοί Επίτροποι ο Λέκας του Κύρκου, ο Παπά Νίκας, ο Γκίνος Δήμου, ο Σπύρος Ντένε και ο Σπύρος Αθανασίου και επιστάτες και βοηθοί του όλοι οι κάτοικοι της Σενίτσας.¹⁶⁹⁰

Σχωριάδες: Στις Σχωριάδες η Εφοροεπιτροπή της με απόφασή της στις 26 Μαρτίου του 1913, στα πλαίσια των εκπαιδευτικών της αρμοδιοτήτων, ζητούσε από τη Φιλεκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότητα των αποδήμων Σχωριαδιτών στην Κωνσταντινούπολη «Η Γέννηση της Θεοτόκου» 15 λίρες Τουρκίας για την πληρωμή των διδασκαλικών μισθών των Σχολείων.¹⁶⁹¹

Χάλιο: Στο Χάλιο στα 1779 τοποθετήθηκαν από τον Κοσμά τον Αιτωλό ως Σχολικοί Επίτροποι ο Ρίζος του Δήμου, ο Κυριάζος του Ζήση, ο Ιωάννης του Γκίκα, ο Ιωάννης του Ζώτου, ο Κυριάζος του Δημητρίου, ο Κώνστας του Σταύρου και ο Πάντος του Δήμου και επιστάτες και βοηθοί του όλοι οι κάτοικοι των Βαριάδων.¹⁶⁹²

1684. Ο. π., αρ. φ. 1647 του 1903.

1685. Ο. π., αρ. φ. 2261 του 1906.

1686. Ο. π., αρ. φ. 2261 του 1906.

1687. Ο. π., αρ. φ. 2261 του 1906.

1688. Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσα*, 287.

1689. Ο Σπυρίδων Α. Ίσος ή Ίσογλου ήταν ένας από τους ιδρυτές και για πολλά χρόνια σύμβουλος του Φιλεκπαιδευτικού και Φιλανθρωπικού Συλλόγου Πολιτσανιτών Κωνσταντινουπόλεως ο «Άγιος Νικόλαος» (ιδρύθηκε λίγο πριν από το 1900 - κεφ.) και «ένας των παραγόντων εκείνων οίς η κοινότης ημών (η Πολιτσήνη) οφείλει την ανθηράν αυτής εκπαιδευτικήν κατάστασιν» – *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως αρ. φ. 2519 του 1906.

1690. «Εβαλα και επίτροπον με την γνώμην πάντων τον κυρ Λέκα του Κύρκου και επιστάτας και βοηθούς αυτού όλην την χώραν, μάλιστα δε τον παπά κυρ Νίκα και τον κυρ Γκίνο Δήμου και τον κυρ Σπύρο Ντένε και τον Σπύρον Αθανασίου, να κυβερνήσουν το σχολείον, καθώς ο Κύριος του φωτός τους φωτίση» - Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς ο Αιτωλός*, Αθήνα 2003, σελ. 326-327 και στο παράρτημα, όπου όλη η σχετική επιστολή Φωνή της Ηπειρού, εφημερίδα Αθηνών, 3-1-1897 Έυαγγελίδης Γ., *Παιδεία-Α*, 189.

1691. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 51, όπου και αναφορά στον «Κώδικα των Σχωριάδων».

1692. «Εβαλα δε και επίτροπον με την γνώμην πάντων τον κυρ Ρίζον του Δήμου και επιστάτας και βοηθούς αυτού όλο το χωρίον, μάλιστα δε τον κυρ Κυριάζον του Ζήση και τον κυρ Ιωάννην του Γκίκα και τον κυρ Ιωάννην του

Χειμάρα: Στη Χειμάρα στα 1779 τοποθετήθηκαν από τον Κοσμά τον Αιτωλό ως Σχολικοί Επίτροποι ο παπά Μιχαήλ, ο Ζάχος, ο παπά Σπύρος και ο Ηλίας Δημητρίου και επιστάτες και βοηθοί του όλοι οι κάτοικοι της Χειμάρας.¹⁶⁹³

Χλωμό: Στο Χλωμό οι πρόκριτοι και Σχολικοί Επίτροποι Χατζής Νικολάος, Οικονόμος παπα-Χαράλαμπος, Παναγιώτης Μάντσιου, Παναγιώτης Στράτου, Βασίλειος Χ. Ζαφείρη, Κωνσταντίνος Παπα-Νικολάου, Δημήτριος Παπα - Νικολάου, Σταύρος Κοτσέλιας, Κυρίτσης Ζώτου, Νικόλαος Ζαφείρης, Νικόλαος Κ. Μπεζιάνης, Χαράλαμπος Πολ. Γκάνιου, Γεώργιος Ρέτζιου και Γεώργιος Νικολαΐδης επέδειξαν έντονο ενδιαφέρον για την ανέγερση της Σχολής Χλωμού.¹⁶⁹⁴

2. Η αρωγή και η εποπτεία της Εκκλησίας στην εκπαίδευση της Βόρειας Ηπείρου

Η εποπτεία και η αρωγή της Εκκλησίας στην ελληνική εκπαίδευση της Βόρειας Ηπείρου ήταν σημαντική και πολύτιμη. Οι εκάστοτε Αρχιερείς, οι αρχιερατικοί εκπρόσωποι και σύμπαρ ο κλήρος ενδιαφέρονταν ενεργά για την εκπαίδευση των νέων στις ελληνικές κοινότητες, μεσολαβούσαν σε υπηρεσίες και στην κεντρική εξουσία για την άδεια λειτουργίας ελληνικών σχολείων, κάλυπταν τα λειτουργικά έξοδα των σχολείων και τη μισθοδοσία των διδασκάλων, επιθεωρούσαν την ευταξία της σχολικής ζωής και παρευρίσκονταν στις σχολικές εξετάσεων, όπου επικρατούσε πανηγυρικό κλίμα.¹⁶⁹⁵

Εκτός από το ενδιαφέρον για την ελληνική παιδεία με την ίδρυση και τη λειτουργία σχολείων και εκπαιδευτικών κέντρων (που παρουσιάστηκαν ήδη στο 2^ο κεφάλαιο και στις ενότητες *μοναστηριακά Σχολεία και Σχολές*), όπως επίσης και με τις προσωπικές δωρεές και χορηγίες ιεραρχών και ιερέων (αυτού του κεφαλαίου), σημειώνουμε και τις παρακάτω σχετικές δραστηριότητες της Εκκλησίας:

Άνω Επισκοπή: Στα 1871, για την Κεντρική Σχολή της Άνω Επισκοπής, προσφέρθηκαν 700 γρόσια από την παλιά Επισκοπή¹⁶⁹⁶ και 500 γρόσια από τα εισοδήματα της εκκλησίας της Άνω Επισκοπής.¹⁶⁹⁷

Αργυρόκαστρο: Ο επίσκοπος Δρυινοπόλεως Κάλλιστος συνέστησε το 1633 στο Αργυρόκαστρο Ελληνική Σχολή, η οποία αποτέλεσε και το πρώτο Ελληνικό Σχολείο της κοινότητας.¹⁶⁹⁸

Στα 1789 ο επίσκοπος Δοσίθεος, καταγόμενος από το Μέτσοβο, «εργάστηκε με ζήλο και αυταπάρνηση για την πνευματική προαγωγή του ποιμνίου του».¹⁶⁹⁹ Παρουσίασε έντονη αγωνιστική και εθνική δραστηριότητα, ανασύστησε την Ελληνική Σχολή Αργυροκάστρου και με δικές του δαπάνες την ανασυγκρότησε διορίζοντας στη διεύθυνση τον αδελφό του

Ζώτου και τον κυρ Κυριάζον του Δημητρίου και τον κυρ Κώνσταν του Σταύρου και τον κυρ Πάντον του Δήμου, να κυβερνήσουν το σχολείον, καθώς τους φώτιση ο Κύριος» – Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 321-322, και στο παράρτημα, όπου όλη η σχετική επιστολή.

1693. «*Εβαλα δε επίτροπον με την γνώμην πάντων τον παπά κυρ Μιχαήλ και επιστάτας και βοηθούς αυτού όλην την χώραν, μάλιστα δε τον κυρ Ζάχον, τον παπά Σπύρον, τον Ηλία Δημητρίου, να κυβερνήσουν το σχολείον, καθώς τους φώτιση ο Κύριος.*» – Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 323-324, και στο παράρτημα, όπου όλη η σχετική επιστολή.

1694. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 922, 20 Οκτωβρίου 1871.

1695. *Ο. π.*, αρ. φ. 1318, 23 Αυγούστου 1875· 1415, 4 Αυγούστου 1876· 1416, 7 Αυγούστου 1876.

1696. Η Άνω Επισκοπή για πολλούς αιώνες φιλοξενούσε την έδρα της Επισκοπής Δρυινοπόλεως.

1697. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, 4 Νοεμβρίου 1872.

1698. «*Ο επίσκοπος Δρυινοπόλεως Κάλλιστος συνέστησεν (1633) εν Αργυροκάστρω σχολήν ελληνικήν, ην βαθμιδών οι ευγενείς μεγαλέμποροι και μεγαλοκτηματίαι Αργυροκαστρίται, μετά της Ενετίας συναλλασσόμενοι, σπουδαίως υπεστήριζαν*» – Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 120.

1699. Τρίτος Μ.Γ., *Εξαρχία Μετσόβου*, 85-86.

Κωνσταντίνο, συνέταξε δε και τον Επισκοπικό Κώδικα Αργυροκάστρου, ο οποίος μας διαφωτίζει για την Εκκλησιαστική Ιστορία της Ηπείρου.¹⁷⁰⁰

Στα 1830 ο πατριάρχης Ιωακείμ ο Β΄ αποκατέστησε τη λειτουργία της Ελληνικής Σχολής Αργυροκάστρου.

Στα 1864 ο μητροπολίτης Κορυτσάς Νεόφυτος, καταγόμενος από το Αργυρόκαστρο παρέδωσε 15.000 γρόσια στους σχολικούς Εφόρους και στους Επιτρόπους της Μητροπόλεως Αργυροκάστρου με την εντολή να αποδίδουν τους ετήσιους φόρους για τη συντήρηση και τη λειτουργία της Ελληνικής Σχολής Αργυροκάστρου. Δυστυχώς όμως, το αρχικό κεφάλαιο κατασπαταλήθηκε κατά το μεγάλο μέρος του από τους Εφόρους και τους Επιτρόπους, με αποτέλεσμα η Σχολή να περιπέσει σε χρέος 15.000 γροσίων και να αποσπά μέχρι το 1878 πόρους από το αρχικό κεφάλαιο.¹⁷⁰¹

Επί ποιμαντορίας του Μητροπολίτη Ματθαίου (1867-1876) επισκευάστηκε και το Επαρχιακό Σχολείο Αργυροκάστρου με δαπάνη 7.000 γρόσια.¹⁷⁰²

Τέλος, να θυμίσουμε ότι στα 1879 ο Μητροπολίτης Δρυινοπόλεως Άνθιμος Γκέτζης, συνέταξε δριμύτατη ποιμαντορική εγκύκλιο με την οποία καταδικάζει την όλη προσπάθεια του Αλβανικού Συλλόγου της Πρισρένης για την εισαγωγή της αλβανικής γλώσσας στα Ελληνικά Σχολεία της Βόρειας Ηπείρου και την αποστολή αλβανικών βιβλίων¹⁷⁰³ (παράρτημα, όπου όλη η εγκύκλιος).

Βουλιαράτι: Με την άμεση παρέμβαση του ιεράρχη Ματθαίου, από το σχολικό έτος 1871-1872 άρχισε να λειτουργεί Σχολείο στο Βουλιαράτι.¹⁷⁰⁴

Δέλβινο: Στα 1876, ο Μητροπολίτης Δρυινοπόλεως Ματθαίος ενδιαφέρθηκε ενεργά για την ίδρυση Παρθεναγωγείου στο Δέλβινο. Μετά μάλιστα και από την παρέμβαση του πατριάρχη Ιωακείμ Β΄ προς τον ηγούμενο της μονής Κάμενας (δίπλα στο Δέλβινο) για την ανάλογη οικονομική αρωγή του υπέρ του Παρθεναγωγείου,¹⁷⁰⁵ παρενέβη από τη νέα του θέση ως Μητροπολίτη Πελαγονίας, όπου είχε εντωμεταξύ τοποθετηθεί, και με σχετική απόφασή του αποκαθιστούσε τα πράγματα, ύστερα από την αθέτηση της αρχικής υπόσχεσης του Διονυσίου που προκαλούσε οικονομικά προβλήματα στο εκπαιδευτήριο¹⁷⁰⁶ (σχετικά και κεφ. 2, *παρθεναγωγείο Δελβίνου*).

1700. Οικονόμου Φ.Γ., *Η Εκκλησία*, 39 Πουλίτσας Π., *Σύνοψις*, 76.

1701. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-B, 120-121, 204-205.

1702. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 1966, 290.

1703. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. φ. 110, 9 Νοεμβρίου 1879.

1704. *Ο. π.*, αρ. φ. 923, 23 Οκτωβρίου 1871 – 1172, 23 Μαρτίου 1874 – 1174, 30 Μαρτίου 1874.

1705. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-A, 66.

1706. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. φ. 1420, 21 Αυγούστου 1876. Επειδή θεωρούμε ότι με το έγγραφο αυτό παρουσιάζεται χαρακτηριστικά το ενδιαφέρον τόσο του Ματθαίου όσο και της Εκκλησίας για τα εκπαιδευτικά πράγματα του Δελβίνου και της γύρω περιοχής, και γενικά για τη Βόρεια Ήπειρο, το παραθέτουμε ολόκληρο: «*Δια του παρόντος ημών γράμματος δηλοποιούμεν ότι, συνεπεία πατριαρχικής επιστολής προς ηγούμενον της σταυροπηγιακής Μονής Κάμενας Διονύσιον, υπό χρονολογίαν 21 Φεβρουαρίου 1874, του συντελέσαι εκ των της Μονής προσόδων προς υποστήριξιν των τε εν τη πόλει Δελβίνου και των εν τοις πέριξ δικαιούχοις χωρίοις σχολείων, η οσιότης του υπέσχετο εγγράφως να χορηγή ετησίως πενήκοντα οθωμανικάς λίρας προς συντήρησιν μιάς διδασκαλίσσης. Εφ' ω, δια της προθύμου συνδρομής των πολιτών, καταρτισθέντος τακτικού Παρθεναγωγείου εις την υπό του κ. Γεωργίου Σταύρου δωρηθείσαν οικίαν, προσεκλήθη και η διδασκάλισσα, ης τον μισθόν του πρώτου έτους και μέρος του δευτέρου πλήρωσε. Δυστροπήσαντος όμως ακολούθως του Ηγούμενου και μη θελήσαντος πληρώσαι, ημείς μεν, μετά των εφόρων Σπ. Μπορνόζη, Ν. Κόντη, Κ. Κόντη, Ι. Παπαμίχα και Ν. Γκαάτη, επληρώσαμεν εξ αναλογίας τον εκ 30 λιρών καθηστερούμενον μισθόν της διδασκαλίσσης του παρελθόντος έτους, τη δε Μ. Εκκλησία εγράψαμεν τα δέοντα. Ελπίζοντες δ' ότι δεν ήθελεν ανεχθή να κλεισθή το τοιούτον κοινωφελές δι' όλην την επαρχίαν Δελβίνου Παρθεναγωγείον, και ότι ήθελε δώσει έντονον διαταγήν προς τον Ηγούμενον περί τε της πληρωμής και της διατηρήσεως αυτού, εσυμφωνήσαμεν και διά το τρέχον έτος την διδασκαλίσσαν διά μόνης της ημετέρας υπογραφής, άτε δη της εφορίας υπογράψαι αποποιηθείσης διά το άδηλον της εκκλησιαστικής αποφάσεως. Και η μεν Μ. Εκκλησία λαβούσα υπ' όσιν διαμαρτύρησιν τινά, απευθυνθείσαν δήθεν προς τον Ηγούμενον κατά της πληρωμής ταύτης, κυρίως όμως υπ' αυτού του ιδίου χαλκευθείσαν, διέταξε την αναστολήν της πληρωμής μέχρι της των λογαριασμών εξελεγχέσεως και της διά των νέων περί σταυροπηγιακών μοναστηρίων κανονισμών επί το βέλτιον διαρρυθμίσεως τε και τακτοποιήσεως. Επελθούσης όμως αιφνιδίως της εις την επαρχίαν Πελαγονίας ημετέρας μεταθέσεως, της δε εκκλησιαστικής*

Δρυμάδες: Για τη Βεζύλειο Σχολή (Χειμάρρας) οι εκκλησίες και τα μοναστήρια της περιοχής από το 1872 πρόσφεραν κάθε χρόνο 1.100 γρόσια.¹⁷⁰⁷

Κεστοράτι: Στο Κεστοράτι, και στα πλαίσια της λειτουργίας των Ζωγραφείων Διδασκαλείων (1874-1891), αξιόλογη εκπαιδευτική δραστηριότητα επέδειξαν, ως πρόεδροι της Σχολικής Εφορίας,¹⁷⁰⁸ οι Μητροπολίτες Δρυινοπούλεως Ματθαίος, Ανθιμος και Κλήμης. Το ίδιο όμως δεν επέδειξε και ο επόμενος, μετά τον Κλήμη, Κοσμάς, στον οποίο χρεώνεται και η διάλυση των Διδασκαλείων (κεφ. 2).

Κορυτσά: Για την ελληνική εκπαίδευση στην Κορυτσά έντονο και διαρκές ενδιαφέρον παρουσίασε ο Μητροπολίτης Φώτιος¹⁷⁰⁹ με την αगाστή, πάντοτε, συνεργασία με τη σχολική εφορεία, την οποία και προέδρευε.¹⁷¹⁰ Οι κινήσεις και οι δραστηριότητες του είναι διάσπαρτες στις σελίδες της εργασίας αυτής.

Λέσνιτσα: Στα πλαίσια του ποιμαντορικού του ενδιαφέροντος, στις 14 Απριλίου του 1901 ο Μητροπολίτης Λουκάς επισκέφθηκε την Κεντρική Ελληνική Σχολή και τις δυο Δημοτικές Σχολές όπου εξέτασε τους μαθητές, επαινέσε τους διδασκάλους και σε συνεργασία με την εφορία διαβουλευθήκε για την εκπαίδευση του χωριού.¹⁷¹¹

Λυκούρσι: Στα 1873, για το Σχολείο Λυκούρσιου ο Επίσκοπος Δρυινοπούλεως Ματθαίος ενδιαφέρθηκε για την αποπεράτωση του νέου διδακτηρίου του και για τη συντήρηση και τη λειτουργία του παραχώρησε εισοδήματα από τις προσόδους της τοπικής μονής του Αγίου Γεωργίου,¹⁷¹² της λεγομένης «Μονής Δέματος», η οποία και συνέχισε να ενισχύει τη λειτουργία του Σχολείου.¹⁷¹³

Μουρσιά: Στα 1871 ο Επίσκοπος Άνθιμος Τσάτσου διοργάνωσε στη Μουρσιά έρανο, κατά τον οποίο όλοι οι κάτοικοί της συνεισέφεραν 10.000 οκάδες καλαμπόκι¹⁷¹⁴ και με τα χρήματα από την πώλησή του κτίστηκε το διδακτήριο της κοινότητας.¹⁷¹⁵

αποφάσεως εισέτι μη εξελεγχθείσης, ίνα μη το Παρθεναγωγείον κλεισθή, απεφασίσαμεν, προς διευκόλυνσιν της διατηρήσεως τούτου, επί τη πεποιθήσει ότι η τε Μ. του Χριστού Εκκλησία ουδέποτε ανεχθήσεται την μεγάλην ταύτην ηθικήν ζημίαν, και ο ημέτερος διάδοχος πανιερώτατος άγ. Δρυινοπούλεως περί της συντηρήσεως τούτου προνοήσει, να παραχωρήσωμεν την επιχορήγησιν των εξής χωρίων: Χειμάρρας διά γραμματίου γρ. 700. Λουκόβου (ομοίως) 240. Κηπαρρού του μεν έτους 1875 1089, του δε έτους 1876 1200. Νιβίτζης 702. Σύνολον 3931. Ήτοι το όλον τρεις χιλιάδας εννεακόσια τριάκοντα εν, ων την είσπραξιν ανεθέσαμεν τω κ. Ν. Γκιάτη, ενί των εφόρων του Παρθεναγωγείου, πεπειθότες ότι περί του υπολειπομένου ποσού οί τε πατέρες των κορασίων και οι φιλόμουσοι πολίται Δελβίνου, ως και οι παρεπηδημούντες επαρχιάται, ων τα τέκνα εν τω Παρθεναγωγείω εκπαιδεύονται, θέλουσι λάβει την δέουσαν πρόνοιαν. Εφ ω και το παρόν αφίεμεν γράμμα προς βεβαίωσιν. Εν Δελβίνω, τη 6η 9βρίου 1876. Ο Πελαγονεάς Ματθαίος – πρβλ. και Μπαράς Β., Το Δέλβινο, 283-284.

1707. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α.

1708. Κίτσος Κ.Ι., *Ζωγράφεια Διδασκαλεία*, 47.

1709. Ανδρεάδης Χ.Γ., *Φώτιος Καλπίδης*, passim.

1710. *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 29 (1905), σελ. 165 («Η μετά ζηλωτής επιμελείας και αξιοπαίουν αφοσιώσεως εις το καθήκον υπό την προεδρίαν του ρέκτου μητροπολίτου Κορυτσάς κ. Φωτίου εργαζομένη υπέρ προαγωγής της παιδευτικής κινήσεως αυτών φιλοτίμως Εφορία των εκπαιδευτηρίων Κορυτσάς...»).

1711. «Την επισύσαν η Α. Πανιερότης από πρωίας μέχρις εσπέρας επισκέφθη την τε κοινήν Άνω και Κάτω Λεσνίτσης ελληνικήν Σχολήν, ως και τας δύο δημοτικάς, και μετ' ενδιαφέροντος εξήτασε άπαντας τους μαθητάς αποτείνασα τα εικότα τοις τε διδάσκουσι και διδασκομένοις, είτα δε προέβη μετά της εφορίας εις πράξεις αφορώσας την βελτίωσιν και ευρυτέραν εκπαίδευσιν της νεότητος επί υγιών βάσεων και πόρων επαρκών, προς συντήρησιν επαρκούς προσωπικού διδασκάλων υπό ηνωμένην σχολήν αμφοτέρων των κοινοτήτων» – *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 437, 6 Ιουλίου 1901.

1712. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 1107, 4 Αυγούστου 1873 («Αφίκετο (ο Άγιος Δρυινοπούλεως) εις την κόμην Λυκούρσιον, όπως τακτοποιήση τα προς αποπεράτωσιν της νεοδημιούτου Σχολής, υπέρ της συντηρήσεως της οποίας διέθηκε μέρος των εισοδημάτων της εν τω χωρίω Μονής του Αγίου Γεωργίου (της Μονής του Δέματος)»).

1713. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, 12 Ιουνίου 1874.

1714. *Ο. π.*, αρ. φ. 933, 27 Νοεμβρίου 1871.

Πολίτσανη: Στα 1874, ο Μητροπολίτης Δρυινουπόλεως Ματθαίος Πετρίδης ενδιαφέρθηκε ενεργά για την ίδρυση του Παρθεναγωγείου Πολίτσανης, στα εγκαίνια του οποίου (6 Οκτωβρίου του 1874) εκφώνησε κατά τη θεία λειτουργία βαρυσήμαντο λόγο με έμφαση στην αναγκαιότητα της εκπαίδευσης των γυναικών¹⁷¹⁶ (κεφ. 2). Ο Επίσκοπος, επίσης, από το 1875 δώριζε κάθε χρόνο πέντε λίρες για τη λειτουργία του Παρθεναγωγείου Πολίτσανης.¹⁷¹⁷

Πρεμετή: Η Εκκλησία του Αγίου Νικολάου Πρεμετής παραχώρησε το νάρθηκά της για τη στέγαση του Ελληνικού Σχολείου Πρεμετής, το οποίο ιδρύθηκε το 1778, και με τα εκκλησιαστικά της έσοδα μισθοδοτούσε τον εκάστοτε διδάσκαλό του.¹⁷¹⁸

Για την ελληνικά εκπαιδευτήρια της Πρεμετής έντονο και διαρκές ενδιαφέρον παρουσίασε ο Μητροπολίτης Φώτιος,¹⁷¹⁹ οι κινήσεις και οι δραστηριότητες του οποίου παρουσιάζονται σε διάφορα σημεία της μελέτης αυτής..

Σαρακινίτσα: Στα 1881 ο καθηγούμενος της Μονής του Σπηλαίου στην Σαρακινίτσα κατέστη ο «αρωγός και προστάτης» της Φιλομούσου Αδελφότητας Σαρακινίστας «Η Άμιλλα» (κεφ. 5): «*Η αδελφότης ημών Άμιλλα απονέμει τη σεπτή μητρί Εκκλησία την υποκάρδιον ευγνωμοσύνην της, διότι εν τω προσώπω του φιλομούσου και ευπαιδύτου καθηγουμένου της ιεράς Μονής του Σπηλαίου παρέχει τη Αδελφότητι αρωγόν και προστάτην, τον μόνον κατάλληλον και ανεκτίμητος*».¹⁷²⁰

Σωτήρα: Το 1892 η Μητρόπολη Αργυροκάστρου υπέβαλλε αίτηση στη Νομαρχία μέσω του Μουτεσαρίφη (του υποδιοικητή) Αργυροκάστρου για να χορηγηθεί αίτηση για λειτουργία Αρρεναγωγείου στην πόλη. Με το έντονο ενδιαφέρον και τις κατάλληλες ενέργειες της Μητρόπολης υπογράφηκε η σχετική γραπτή άδεια απ' ευθείας από το Υπουργείο Παιδείας της Κωνσταντινούπολης, με την οποία άρχισε να λειτουργεί το Αρρεναγωγείο Σωτήρας από το 1893, σύμφωνα με τη διασωσμένη πρωτότυπη άδεια¹⁷²¹ (κεφ. 2, περιώνυμα σχολεία, *Αρρεναγωγείο - Σχολή - Σχολείο Σωτήρας*).

Χλωμό: Στα 1860 και στα 1869, ο Μητροπολίτης Δρυινουπόλεως Ματθαίος ενδιαφέρθηκε ενεργά για την εκπαιδευτική κατάσταση στο Χλωμό: Για την ανέγερση Δημοτικής Σχολής στα 1860 με συνδρομή 200 περίπου λιρών.¹⁷²² Στα 1869, με τις «προτροπές και τις συμβουλές» του οι κάτοικοι του Χλωμού συνέταξαν σχετικά πρακτικά, με τα οποία ανοίχτηκε ερανικός κατάλογος υπέρ των σχολείων, ο οποίος επέφερε το 1871 το ποσό των 4.742^{1/2} γροσίων.¹⁷²³

1715. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 18.

1716. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 1229, 12 Οκτωβρίου 1874.

1717. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 126.

1718. Ευαγγελίδης Τ., *Παιδεία-Α*, 193 – το έγγραφο του Αλή πασά δημοσιεύθηκε στο εικονογραφημένο περιοδικό των Παρισίων «Graecia», στο τεύχος του Ιουλίου του 1913.

1719. Ανδρεάδης Χ.Γ., *Φώτιος Καλιπίδης*, passim.

1720. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 53, 10 Σεπτεμβρίου 1881.

1721. Κουλίδας Κ.Ι., *Σωτήρα*, 42-43.

1722. *Κώδηξ Χλωμού, Β*, 1922, 28.

1723. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 922, 20 Οκτωβρίου 1871.

3. Η αρωγή και η εκπαιδευτική εποπτεία Μονών

Ήδη έγιναν αναφορές για την αρωγή των μονών προς τα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου και γενικά για την εκπαιδευτική τους εποπτεία. Στο σημείο αυτό παραθέτουμε και κάποιες συγκεκριμένες ενέργειές τους ως προς το γενικότερο εκπαιδευτικό τους έργο:

α) Η Μονή Αγίου Αθανασίου της Πολίτσανης με τον ηγούμενό της Άνθιμο,¹⁷²⁴ επιχορηγούσε τη λειτουργία του Παρθεναγωγείου Πολίτσανης στα πρώτα βήματα της ίδρυσής του, το 1874, με το ετήσιο ποσό των 800 γροσίων από τα εισοδήματα του μύλου, της νεροτριβής και του μαντανιού της Γκρέκας.¹⁷²⁵

β) Η Μονή Γεννήσεως της Θεοτόκου Δουβιανής ή απλά το Μοναστήρι, όπως το αποκαλούσαν οι Δουβιανίτες, μισθοδοτούσε (και με τη διατροφή του) το διδάσκαλο της Σχολής Θηλέων ή της Υφαντουργικής Σχολής ή της Σχολής Δουβιανής, την οποία είχε ιδρύσει το 1885 ο ηγούμενός της Γεράσιμος, με το ετήσιο ποσό των 3.170 γροσίων¹⁷²⁶ και για το χρονικό διάστημα από την ίδρυσή της μέχρι το 1885.¹⁷²⁷

γ) Η Μονή Γερμανού Λέσνιτσας (στα νότια του Δελβίνου, ανάμεσα στην Άνω και Κάτω Λέσνιτσα), ίδρυσε στα 1890 Κεντρική Σχολή, γνωστή και ως Κοινή Ελληνική Σχολή, για τις εκπαιδευτικές ανάγκες της Άνω και Κάτω Λέσνιτσας. Με τους ετήσιους πόρους των 2.000 γροσίων, τόσο της μονής Γερμανού, όσο και της μονής Αγελάστου (ανατολικά της Άνω Λέσνιτσας) αξιολογούνταν η απρόσκοπτη λειτουργία της¹⁷²⁸ (κεφ. 2).

δ) Η Μονή Δρυάνου: Στα 1851 «*δια πατριαρχικού και συνοδικού σιγιλλιάδους εν μεμβράναις γράμματος*» καθορίστηκε γενναία επιχορήγηση της Μονής Δρυάνου για τα σχολεία του Αργυροκάστρου, του Βουλιαρατίου (των Μπουλιαρατών) και της Άνω Δρόβιανης.

Η χορηγία αυτή ήταν σημαντικότερη και ανερχόταν σε 20.000 γρόσια ετησίως για την Αλληλοδιδασκτική Σχολή και την Ελληνική Σχολή στο Αργυρόκαστρο, όπως επίσης και σε 2.500 γρόσια για την Αλληλοδιδασκτική Σχολή στις Πουλιαράτες (στο Βουλιαράτι) και σε 2.500 γρόσια στην Άνω Δρόβιανη.

Για την έκδοση του πατριαρχικού και συνοδικού γράμματος (σιγίλιο) συντέλεσαν με το ενδιαφέρον τους ο Κυζίκου Ιωακείμ, ο οποίος είχε διατελέσει Επίσκοπος Δρυινοπούλεως, και ο Δέρκων Νεόφυτος, ο οποίος καταγόταν από τις Δρυμάδες του Πωγωνίου· υπογραφόταν δε από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Άνθιμο, από τους δύο παραπάνω Μητροπολίτες και από τους Μητροπολίτες Καισαρείας Παΐσιο, Εφέσου Άνθιμο, Νικομηδείας Διονύσιο, Σόφιας Ιωσήφ, Πελαγονίας Γεράσιμο, Κρήτης Διονύσιο, Μελενίκου Ιγνάτιο, Βάρνης Γρηγόριο και Σωζοαγαθουπόλεως Προκόπιο.

Αυτό το σπουδαίο σιγίλιο που καθρέφτιζε το ζωνρό ενδιαφέρον της Εκκλησίας και των Ιεραρχών της για την ελληνική παιδεία των Βορειοηπειρωτών το παραθέτουμε στο παράρτημα ως «μνημείο παιδείας».

ε) Η Μονή Ιωάννου του Θεολόγου, στα νότια του Δελβίνου, και κοντά στο χωριό Μαλίτσανη, και ο ηγούμενός της Φιλήμων, συνέβαλαν οικονομικά στην ανέγερση της *Ευθυμείου Κεντρικής Σχολής Ρίζης*, την οποία ίδρυσαν στη μονή στα 1876 οι αδελφοί Ν. Λάππα από τη Δρόβιανη στη μνήμη του αδελφού τους Ευθυμίου. Επί πλέον, η μονή χορηγούσε και την

1724. Η Μονή του Αγίου Αθανασίου Πολίτσανης προσέφερε «*μεγίστη συμβολήν εις την ελληνικήν παιδείαν και εις την συγκράτησιν του χριστιανισμού εν τω ΒΔ τμήματι του Πωγωνίου*» – Philippson A., *Thessalien und Epirus*, 213.

1725. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 68.

1726. Ευαγγελίδης Δ., *Βόρειος Ήπειρος*, 107.

1727. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 67-68.

1728. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 322.

τροφή του διδασκάλου, και μάλιστα από το 1868, από τότε που η μονή διατηρούσε ήδη άτυπο σχολείο¹⁷²⁹ (κεφ. 2).

στ) Η Μονή Ταξιαρχών, στον καζά Τεπελενίου του σαντζακίου Αργυροκάστρου λειτουργούσε Κεντρική Σχολή, την οποία ίδρυσε στα 1890 ο Κωνσταντίνος Ζάππας. Στη σχολή φοιτούσαν τα παιδιά των γειτονικών χωριών Δέρανης, Νίβανης, Σέπερης και Τόποβας, έπαυσε όμως να λειτουργεί σύντομα εξαιτίας της κακής διαχείρισης της.¹⁷³⁰

Εκτός από τις παραπάνω σημαντικές χορηγίες και προσφορές των μονών υπέρ της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρειο Ήπειρο να σημειώσουμε και μερικές άλλες μικρότερες μοναστηριακές επιχορηγήσεις του ευρύτερου βορειοηπειρωτικού χώρου¹⁷³¹ (σε παραστατικό πίνακα):

ΠΙΝΑΚΑΣ 30
Μικρότερες μοναστηριακές επιχορηγήσεις

Μικρότερες επιχορηγήσεις Μονών υπέρ σχολείων βορειοηπειρωτικών κοινοτήτων			
<i>α/α</i>	<i>Επιχορηγούσα Μονή</i>	<i>Υπέρ του Σχολείου:</i>	<i>Επιχορηγία σε γρόσια</i>
<i>Τμήμα Δρόπολης</i>			
1	Παναγίας	Δελβίνου	3.170, με τροφή διδασκάλου, από το 1858
2	Ταξιαρχών	Δερβίτσανης	2.120
3	Ραβέντζας	Γοραντζίου	2.000, για ανέγερση Σχολείου (1863)
-	Ραβέντζας	Κοσοβίτσας	7.000, για ανέγερση Σχολείου (1872)
<i>Τμήμα Πογωνιάς</i>			
1	Πολυτσάνης	Πολυτσάνης	800 ετησίως για το Παρθεναγωγείο
2	Μέγγουλης	Μέγγουλης	10 λίρες το 1874 – 318 γρόσια από το 1875
-	Μέγγουλης	Καστάνιανης	10 λίρες το 1874 – 318 γρόσια από το 1875
3	Τσατίστης	Τσατίστης	500, για ανέγερση Σχολείου (1873)
<i>Τμήμα Χειμάρρας</i>			
1	Αγίου Αθανασίου	Πικερνίου	900, από το 1871
2	Μονύδρια Δρυμάδων	Δρυμάδων	1.100, από το 1872
3	Αγίου Γεωργίου (Δέματος)	Λυκουρσίου	20.000 εφάπαξ και έκτοτε 4.240 ετησίως
4	Αγίου Βασιλείου	Αγίου Βασιλείου	1.000, από το 1870
5	Αγίου Γεωργίου (Ακρορίζης)	Λουπόβου	480, από το 1874
<i>Τμήμα Μεγάλης Μουζακιάς</i>			
1	Αγίου Θεοδώρων	Κατηπασανίου	500

1729. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 57.

1730. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 326.

1731. Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 68-70.

**4. Η αρωγή και η εποπτεία της ελληνικής Πολιτείας,
των φορέων και των Συλλόγων
και των Ελληνικών Προξενείων
στην εκπαίδευση της Βόρειας Ηπείρου**

Τα Ελληνικά Προξενεία στη Βόρεια Ήπειρο, μαζί με την ελληνική Πολιτεία, την Επιτροπή προς Ενίσχυσιν της Παιδείας και Εκκλησίας, το Σύλλογο προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, την Μπάγκειο Επιτροπή και άλλους φορείς και Συλλόγους, ενίσχυναν την ελληνική εκπαίδευση στη Βόρεια Ήπειρο και εκδήλωναν το ενδιαφέρον τους με ποικίλες μορφές και ανάλογα με τις εκάστοτε πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές καταστάσεις και συνθήκες.

Οι προξενικές αρχές δραστηριοποιούνταν ανάμεσα στον ελληνικό πληθυσμό της Βόρειας Ηπείρου και σε κάθε φάση και δραστηριότητα της ελληνικής εκπαίδευσης:

Χρηματοδοτούσαν την ίδρυση, την οργάνωση και τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων, μισθοδοτούσαν τους διδασκάλους με χρήματα είτε των κονδυλίων τους είτε με τη διαχείριση των πόρων που εισέπρατταν από το Ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών και από τους προαναφερόμενους φορείς (την Επιτροπή, το Σύλλογο, τη Μπάγκειο κ.ά.), επιθεωρούσαν την εκπαιδευτική και διδακτική διαδικασία και ό,τι άλλο αφορούσε την εκπαίδευση των βορειοηπειρωτών· ενέργειες και δραστηριότητες που παρουσιάζονται σε όλο το πλάτος της εργασίας αυτής.

Στο σημείο αυτό, θα τονίσουμε ότι η συμβολή των Ελλήνων Προξένων στο βορειοηπειρωτικό χώρο δεν ήταν μόνο οικονομική, αλλά – και το ουσιαστικότερο – εθνική και κοινωνική, αφού συχνά ενεθάρρυναν και επαινούσαν το προσφερόμενο εκπαιδευτικό και εθνικό έργο των ελληνοδιδασκάλων.

Προς επίρρωση των παραπάνω, παρουσιάζουμε ένα χαρακτηριστικό ιστορικό έγγραφο του 1887 του Προξένου της Αυλώνας προς τον ελληνοδιδάκαλο Ιωάννη Στριγγόπουλο, με τον οποίο τον επαινούσε «εξ όλης καρδίας» για την εκτέλεση των διδακτικών του καθηκόντων και για την «αγάπην της φιλάτης πατρίδος»:

*Ελληνικόν Προξενείον
Εν Αυλώνι – Αρ. 93*

Τη 14 Ιουνίου 1887

*Προς τον αξιότιμον
Κύριον Ιωάννην Στριγγόπουλον
Ελληνοδιδάσκαλον εν Αυλώνι*

Συγκεκινημένος έτι εκ του αρίστου αποτελέσματος των εξετάσεων απάντων ανεξαρτήτως των μαθητών σας, όπερ αποκλειστικώς οφείλεται εις την μετά μεγίστου ζήλου αφοσίωσιν υμών περί την ακριβεστάτην εκπλήρωσιν των ανατεθειμένων υμών ιερών καθηκόντων, σπεύδω και δια του παρόντος μου να συγχαρώ υμίν επί τούτω εξ όλης καρδίας.

Ευτυχείς αληθώς οι γονείς, οίτινες εμπιστεύονται την μόρφωσιν των τέκνων αυτών εις τοιούτους αξίους και του καθήκοντος διδασκάλους, οίος υμείς, ευτυχής και υμείς, όστις εδρέψατε σήμερα εν μέσω των χειροκροτημάτων και του ενθουσιασμού απάσης της πόλεως τους αγλαούς καρπούς των ατρύτων πόνων υμών, αλλά και εγώ συνεμερίσθην πληρέστατα την ευτυχίαν απάντων, αξιωθείς να παρευρεθώ εν μέσω ημών κατά την λαμπροτάτην σημερινήν εορτήν και ν' αποτήσω υμίν τον οφειλόμενον έπαινον, ου τινος παντοίως πάνυ κατέξετε άξιον.

Δι' αγάπην της φιλάτης πατρίδος βαδίζετε πάντοτε μετά του αυτού ζήλου και της αυτής αφοσιώσεως εν τη οδῷ του καθήκοντος και μην αμφιβάλλετε ποσῶς περί της προς υμᾶς ευγνωμοσύνης αυτής.

Δεχθείτε συν τούτοις, παρακαλώ, αζιότιμε Κύριε και φίλε, την διαβεβαίωσιν των ειλικρινεστάτων προς υμᾶς αισθημάτων μου.

Ο Πρόξενος (σφρ. – υπογραφή)¹⁷³²

1732. ΑΙΒΕ - Αρχείο Σπυρίδωνος Στούπη – αστικά έγγραφα (αποδείξεις πληρωμῆς, ενδεικτικά, πιστοποιητικά, συμβόλαια - συμφωνητικά διδασκάλων) – έγγραφο Ελληνικού Προξενείου Αυλώνας, αρ. 93, 14 Ιουνίου 1887.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ

Α. Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΔΟΜΗ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

1. Τύποι σχολείων

α) Εισαγωγικά (Κρυφά Σχολεία – Γραμματοδιδασκαλεία): Αρχικά, πρέπει να σημειωθεί ότι γενικά στην Ήπειρο και βέβαια και στη Βόρεια Ήπειρο λειτούργησε – περισσότερο κατά την πρώιμη περίοδο της τουρκοκρατίας (από το 16^ο ακόμα αιώνα) – και ο τύπος του «Κρυφού Σχολείου», αφού τόσο η απαγόρευση της διδασκαλίας της ελληνικής ιστορίας, αλλά και η κάθε είδους καταδίωξη της ελληνικής παιδείας και των Ελλήνων διδασκάλων γέννησε την ανάγκη των «πρόσθετων κρυφών μαθημάτων». Τα μαθήματα αυτά γίνονταν σε κρυφούς και απομονωμένους χώρους (κάτω από το ιερό, την Αγία Τράπεζα και τους νάρθηκες των εκκλησιών, σε απομονωμένα και ερημικά κτίσματα, σε απροσπέλαστες ιδιωτικές οικίες και αλλού), όπου οι μαθητές χωρίς τα απαραίτητα βιβλία και τα τετράδιά τους μάθαιναν κυρίως την ελληνική ιστορία, με έμφαση στη ζωή των ηρώων και στην εκμάθηση του εθνικού ελληνικού ύμνου καθώς και στην απαγγελία εθνικών και ηρωικών ποιημάτων.

Η πιο συνηθισμένη και αποτυπωμένη σε γκραβούρες και σχέδια της εποχής εκείνης εικόνα του «Κρυφού Σχολείου»¹⁷³³ ήταν η μορφή του πάνσεπτου και σεβάσμιου παπαδοδιδασκάλου με τα άσπρα μαλλιά και την πλούσια γενειάδα να κάθεσαι σε χαμηλή πέτρα και απέναντί του ημικυκλικά τα λίγα μαθητόπαιδα να είναι σταυροπόδι στο δάπεδο και με αποσβολωμένο και έκπληκτο βλέμμα να τον ακούν να μιλά για τα «μεγαλεία και τα θάματα» της Φυλής και του Γένους μας.

Στα σχολεία αυτά οι δάσκαλοι διακινδύνευαν τα πάντα, αφού κάθε γνωστοποίηση της δραστηριότητάς τους θα τους οδηγούσε σε απίστευτες περιπέτειες που θα έφταναν μέχρι την ανελέητη καταδίωξή τους και αυτή ακόμα τη θανάτωσή τους. Βέβαια, πρέπει να τονιστεί ότι οι μαθητές των κρυφών σχολείων ήταν ιδιαίτερα συνειδητοποιημένοι για τον παραπάνω κίνδυνο των διδασκάλων τους, αλλά και των συγγενών τους και γι' αυτό τις περισσότερες φορές απέκρυπταν τη μαθητεία τους στα κρυφά σχολεία και απ' αυτούς ακόμα τους γονείς τους και «επέστρεφαν στις οικογένειές τους με τα χείλη ραμμένα να κρατούν τον ενθουσιασμό μυστικό στην καρδιά τους».¹⁷³⁴

Μια κάπως πιο εξελιγμένη μορφή εκπαιδευτηρίου άρχισε να εμφανίζεται αργότερα (από το 17 αιώνα) με την υποτυπώδη, και πάλι, λειτουργία των Γραμματοδιδασκαλείων, στα οποία διδάσκαλοι με περιορισμένες γνώσεις προσπαθούσαν με εμπειρικές διαδικασίες να μάθουν «γράμματα», ανάγνωση δηλαδή, γραφή και αριθμητική, στους μικρούς μαθητές – εξ ου και «Γραμματοδιδάσκαλοι».

β) Προσχολική εκπαίδευση: Τα Νηπιαγωγεία εμφανίστηκαν σχετικά αργά, αφού προηγούνταν η στοιχειώδης εκπαίδευση, κατά την αντίληψη της εποχής εκείνης, όπου φαίνεται να μην έδιναν και ιδιαίτερη σημασία στην αγωγή και την προσαρμογή των νηπίων στο μαθητικό και στον κοινωνικό περίγυρο και περιβάλλον.

1733. Γενικά για το Κρυφό Σχολείο: Βλαχογιάννης Γ., *Το κρυφό σχολείο*, 678-683· Κώστας Κ., *Κρυφά σχολεία*, 213-215· Γριτσόπουλος Δ., *Το κρυφό σχολείο*, 66-90· Κογκούλης Ι.Β., *Παιδαγωγική*, 84.

1734. Ruaux R., *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, 126.

γ) Στοιχειώδης Εκπαίδευση: Στη στοιχειώδη εκπαίδευση εντάσσονταν αρχικά, σε μια περίοδο ανοργάνωτης και άτυπης εκπαίδευσης, τα «Κρυφά Σχολεία» και τα «Γραμματοδιδασκαλεία», όπως τα παρουσιάσαμε παραπάνω και στη συνέχεια, κυρίως από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και μετά, τα Δημοτικά Σχολεία, τα οποία εμφανίζονταν ως Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία (γνωστά και ως Αλληλοδιδασκτικές Σχολές) ή ως Κοινά Σχολεία και ως Αστικά Σχολεία (γνωστά και ως Αστικές Σχολές ή Κεντρικές Αστικές Σχολές – για τα αντίστοιχα «Κεντρικά» Σχολεία, τα σχολεία δηλαδή που λειτουργούσαν σε κεντρικά κεφαλοχώρια και δέχονταν μαθητές και από την ευρύτερη περιοχή):

α) *Δημοτικά Σχολεία ή Δημοτικές Σχολές:* α) *Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία ή Σχολές – Ελληνοαλληλοδιδασκτικά Σχολεία ή Σχολές – Κοινά Σχολεία ή Σχολές:* Τα Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία (ή Αλληλοδιδασκτικές Σχολές) ή τα Κοινά Σχολεία (ή Τακτικά Σχολεία) συνήθως ήταν επτατάξια Δημοτικά Σχολεία και ιδρύθηκαν με βάση τις Αστικές Σχολές της Κωνσταντινούπολης, οι οποίες λειτουργούσαν για πρώτη φορά με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, αντιστοιχούσαν δε με τα εξατάξια Δημοτικά Σχολεία της ελεύθερης Ελλάδας. Τα Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία ή Κοινά Σχολεία από το 1880, εξαιτίας της αλλαγής στις μεθόδους διδασκαλίας και στην αναδιάρθρωση των προγραμμάτων σε κλιμακούμενες εκπαιδευτικές βαθμίδες (Νηπιαγωγείο, Δημοτικό Σχολείο – Αρρεναγωγεία, Παρθεναγωγεία, Γυμνάσιο) ονομάζονται πλέον Δημοτικά Σχολεία.

β) *Αστικά Σχολεία ή Αστικές Σχολές (Αστικά Σχολεία ή Σχολές Αρρένων – Αρρεναγωγεία / Αστικά Σχολεία ή Σχολές Θηλέων – Παρθεναγωγεία):* Τα Αστικά Σχολεία αντικατέστησαν τα Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία ή τα Κοινά Σχολεία, τα οποία καταργούνταν με το πέρασμα των χρόνων. Τυπικά, και με τη γενική έννοια, ήταν Δημοτικά Σχολεία, δεν είχαν όμως τη σημερινή μορφή και λειτουργία των Δημοτικών Σχολείων. Τα Αστικά Σχολεία λοιπόν (ή Επαρχιακά Σχολεία, σε μερικές περιπτώσεις), ήταν ένας ιδιαίτερος τύπος Σχολείου στοιχειώδους εκπαίδευσης, ο οποίος παρείχε απλές, αλλά χρήσιμες γνώσεις και έβγαζε μαθητές με ικανοποιητική κατάρτιση και μόρφωση και τους παρέδιδε στη διοίκηση των τοπικών κοινωνιών (γραμματείς, έφοροι επίτροποι, μέλη επιτροπών σε Συλλόγους και Σωματεία, δημογέροντες κ.ά.) και στην παραγωγική διαδικασία (εμπορικοί αντιπρόσωποι, έμποροι, επιχειρηματίες, τεχνίτες κ.ά.).

Στα Αστικά Σχολεία φοιτούσαν μόνο μαθητές, όταν στον οικισμό λειτουργούσε και το αντίστοιχο Αστικό Σχολείο Θηλέων, το Παρθεναγωγείο δηλαδή, γι' αυτό και ο πλήρης τίτλος τους ήταν «Αστικό Σχολείο Αρρένων» ή Αρρεναγωγείο. Στην περίπτωση όμως που δε λειτουργούσε Παρθεναγωγείο, τότε στα Αρρεναγωγεία φοιτούσαν και μαθήτριες,¹⁷³⁵ οπότε το σχολείο χαρακτηριζόταν και ως «Μικτό» - ως Μικτό επίσης πολλές φορές χαρακτηριζόταν και το Ελληνοαλληλοδιδασκτικό Σχολείο (με τμήμα δηλαδή Ελληνικού και Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου). Το αντίθετο όμως δε συνέβαινε: Αν δηλαδή σε έναν οικισμό λειτουργούσε μόνο Παρθεναγωγείο, αυτό δεν φιλοξενούσε και μαθητές, αλλά ήταν αποκλειστικά και μόνο σχολείο μαθητριών. Στην περίπτωση εκείνη οι μαθητές φοιτούσαν σε γειτονική Αστική Σχολή Αρρένων (Αρρεναγωγείο) – συνήθως Κεντρική Σχολή, γνωστή ως «Κεντρική Αστική Σχολή» που εξυπηρετούσε τις όμορες προς αυτή κοινότητες – μέχρι την ίδρυση αντίστοιχου Αρρεναγωγείου και στην κοινότητά τους. Να διευκρινισθεί εδώ ότι τις περισσότερες φορές δεν παραπέμπουν οι πηγές στον τύπο «Αρρεναγωγείο», αλλά στους τύπους «Αστικό», «Τακτικό», «Κοινό», «Δημοτικό» Σχολείο (και άλλες παράλληλες ονομασίες), όταν σ' αυτούς (τους τύπους των σχολείων) φοιτούσαν μόνο αγόρια, ήταν δηλαδή ουσιαστικά Αρρεναγωγεία, χωρίς να απολείεται όμως στους παραπάνω τύπους Σχολείων να φοιτούν και κορίτσια (όπως σημειώθηκε και παραπάνω).

δ) Μέση Εκπαίδευση: Στη μέση εκπαίδευση εντάσσονταν τα Σχολαρχεία, τα οποία στη συνέχεια μετεξελίχθηκαν στα Ελληνικά Σχολεία (γνωστά και ως Ελληνικές Σχολές) και τα Γυμνάσια.

1735. Σολδάτος Χ., *Κίνηση*, 18.

α) *Σχολαρχεία - Ελληνικά Σχολεία ή Σχολές*: Οι μαθητές μετά το Δημοτικό Σχολείο (τα Αλληλοδιδασκτικά ή Κοινά ή Αστικά) φοιτούσαν παλαιότερα στα Σχολαρχεία και στη συνέχεια στα Ελληνικά Σχολεία, τα οποία λειτουργούσαν με τρεις τάξεις, όταν όμως δεν ήταν πλήρη (δεν είχαν τρεις τάξεις) τότε μια ή δυο τάξεις τους ήταν ενταγμένες στα Δημοτικά Σχολεία (στα Αλληλοδιδασκτικά ή στα Αστικά). Τα Σχολαρχεία – Ελληνικά Σχολεία, σε κάποιες περιόδους εμφανίζονταν και ως «Φροντιστήρια» (παρακάτω, στα Γυμνάσια).

β) *Γυμνάσια*: Τα Γυμνάσια λειτουργούσαν σε λίγες κεντρικές πόλεις και παρείχαν ανώτερες σπουδές, λειτουργούσαν δε με πλήρη και οργανωμένα προγράμματα και καταρτισμένους και έμπειρους διδασκάλους – καθηγητές. Η στάθμη τους, όπως εκείνη του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς, ήταν αρκετά υψηλή και δικαιολογούσε και τη συνέχιση των μαθητών του σε ανώτατες σχολές, σε Διδασκαλεία και σε πανεπιστημιακές σχολές, πολλές φορές μάλιστα και χωρίς εισαγωγικές εξετάσεις.

Να σημειώσουμε εδώ ότι σε κάποια χρονικά διαστήματα αναφέρονταν στη βαθμίδα των ελληνικών εκπαιδευτηρίων και τα «Φροντιστήρια», τύποι Σχολείων με προγράμματα «Ελληνικών Γραμμάτων» ισόβαθμα και ισοδύναμα με τα Γυμνάσια ή και τα Σχολαρχεία – Ελληνικά Σχολεία της τότε εποχής, όπως ήταν το περίφημο Ελληνικό Φροντιστήριο Μοσχόπολης και το Ελληνικό Φροντιστήριο ή Ελληνικό Σχολείο Κορυτσάς.

ε) *Διδασκαλεία – Ανώτερες Σχολές* (παραμένουμε στη Μέση εκπαίδευση). Τα Διδασκαλεία, στην περίπτωση μας, αντιπροσωπεύονταν με το μοναδικό Ζωγράφειο Διδασκαλείο Κεστορατίου που παρείχε οργανωμένα προγράμματα Μέσης εκπαίδευσης με τα οποία εκπαίδευε και προετοίμαζε νέους για το διδασκαλικό επάγγελμα.

Να διευκρινιστεί εδώ, ότι η ιδιομορφία της Νέας Ακαδημίας ή Νέας Ακαδημίας της Μοσχόπολης δεν δικαιολογεί την ένταξή της σε Ανώτερη ή Ανώτατη Σχολή, αν και οι παρεχόμενες γνώσεις και η οργανωμένη της παιδεία ήταν όντως υψηλή και πανεπιστημιακού επιπέδου για την εποχή εκείνη (κεφ. 4). Μπορούμε, κατά την άποψή μας, αναφερόμενοι στη Νέα Ακαδημία Μοσχόπολης να μιλούμε για έναν τύπο Ανώτερης Σχολής για να μην περιοριζόμαστε απλά στην ένταξή της στα «Φροντιστήρια», στα οποία βέβαια και εντάσσεται σε διάφορες περιόδους της κατά τη βιβλιογραφία και τις πηγές μας, μια που περισσότερο αυτά ήταν γυμνασιακού επιπέδου, ενώ οι «Ανώτερες Σχολές» ασφαλώς και παραπέμπουν σε πιο οργανωμένες και μεθοδικές γνώσεις και σπουδές.

2. Αναλυτικά προγράμματα – προγράμματα σπουδών

Η επικρατούσα μέθοδος στη διδασκαλία των μαθημάτων στα σχολεία της Βόρειας Ηπείρου, αλλά και της Ηπείρου και της Μακεδονίας γενικότερα, μέχρι και τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα, ήταν η αλληλοδιδασκτική ή, αλλιώς, το συνδιδασκτικό σύστημα.¹⁷³⁶ Με τη μέθοδο εκείνη, η οποία άλλωστε ανταποκρινόταν στις επικρατούσες παιδαγωγικές αντιλήψεις και κυριαρχούσε και στα σχολεία της ελεύθερης Ελλάδας¹⁷³⁷ τουλάχιστο μέχρι το 1880, οι καλύτεροι μαθητές (οι «πρωτόσχολοι») των μεγαλύτερων τάξεων καθοδηγούνταν από το μοναδικό διδάσκαλο του σχολείου για να διδάσκουν τους μικρότερους και αμελέστερους μαθητές και να τηρούν την τάξη και την ησυχία στη σχολική αίθουσα.¹⁷³⁸

1736. Παπαστάθης Χ. Κ., *Κανονισμοί*, 347 (Κανονισμός των Σχολείων, κεφ. Α', άρθρο 4ον) – και στο παράρτημα.

1737. Θυμίζουμε εδώ την εισαγωγή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου από τον Ι. Κοκκώνη στα χρόνια του Καποδίστρια – Λέφας Χ., *Ιστορία Εκπαιδύσεως*, 136-139.

1738. Γενικά στοιχεία για την αλληλοδιδασκτική μέθοδο και: Ευαγγελίδης Τ., *Παιδεία-Α*, 143' Λέφας Χ., *Ιστορία Εκπαιδύσεως*, 130-131' Σακκάς Γ., *Κλεόβουλος Φιλιππουπολίτης* (ο οποίος – ο Κλεόβουλος ο Φιλιππουπολίτης – και εισήγαγε την αλληλοδιδασκτική μέθοδο για πρώτη φορά στην ελεύθερη Ελλάδα) Σολδάτος Χ., *Κίνηση*, 1989, 14-15 (όπου πληροφορίες για την πρώτη εφαρμογή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου στα σχολεία της Αγγλίας κατά το 17ο αιώνα).

Ός προς τα αναλυτικά προγράμματα, τη διδακτέα ύλη και τα προγράμματα σπουδών, αυτά άλλαζαν, βελτιώνονταν και πολλές φορές ακολουθούσαν ευρωπαϊκά πρότυπα με την αντίστοιχη εισαγωγή μεθόδων και συστημάτων διδασκαλίας

Τώρα, και ως προς την ελληνική γλώσσα της διδασκαλίας και της γραφής των διδακτικών βιβλίων, επισημαίνουμε ότι, την περίοδο της αναφοράς μας στην εκπαίδευση της Βόρειας Ηπείρου, η παιδεία γενικότερα ήταν συνδεδεμένη, αλλά και εξαρτημένη απόλυτα από την Εκκλησία. Ός φυσικό δε επακόλουθο ήταν και η επιρροή της από την αντίστοιχη εκκλησιαστική της μορφή και γραμματεία, η οποία καθόριζε και τη γλωσσική μορφή με την οποία παρουσιαζόταν η όλη λειτουργία της ελληνικής διδασκαλίας και εκπαίδευσης. Η αρχαία λοιπόν γλώσσα με την εκκλησιαστική της μορφή, και με την αντίστοιχη γραμματική της, και όχι η δημοτική της εποχής της (η «ρωμαϊκή»)¹⁷³⁹ μπορούμε να πούμε πως ήταν και η επίσημη γλώσσα της εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο.

Η ίδρυση των Νηπιαγωγείων καθυστέρησε έναντι των άλλων σχολείων – «τύπων» της εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο, όπως έχει ήδη επισημανθεί παραπάνω. Από τα μέσα όμως του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα, και παράλληλα με την εξέλιξη των εκπαιδευτικών βαθμίδων, άρχισαν σταδιακά να εμφανίζονται, πρώτα στα αστικά κέντρα και μετά στις κεντρικές κοινότητες και στο εξής να γενικεύονται σε όλους τους οικισμούς.

Η εκπαίδευση στο Δημοτικό Σχολείο αποσκοπούσε στη βασική και στοιχειώδη παιδεία: Στην ανάγνωση και στη γραφή και στην εκμάθηση των απαραίτητων γνώσεων αριθμητικής και ελληνικής ιστορίας. Τα Δημοτικά Σχολεία σε όλο το χώρο της Βόρειας Ηπείρου είχαν επωμισθεί όλο το ιδεολογικό οικοδόμημα του Ελληνισμού: την καλλιέργεια και διάδοση της εθνικής ελληνικής ταυτότητας, της ελληνικής γλώσσας, της ελληνικής ιστορίας και της ορθόδοξης χριστιανικής πίστης και παράδοσης.

Τα Δημοτικά Σχολεία λειτουργούσαν σε δυο κύκλους, Αρρένων και Θηλέων, και είχαν συνήθως επτά τάξεις (το καθένα), από τις οποίες οι τέσσερις πρώτες ήταν προκαταρκτικές και οι άλλες τρεις ανώτερες. Δεν είχαν όμως κανέναν απολύτως διαχωρισμό ανάμεσά τους και αποτελούσαν μία ενιαία και αδιαίρετη εκπαιδευτική βαθμίδα. «Και το μεν πρώτο τμήμα (το προκαταρκτικό) σκοπεύει την εξέγερσιν και εμπύχωσιν του θρησκευτικού αισθήματος και την εις τα στοιχειωδέστερα της δημοτικής παιδείας μαθήματα εξάσκησιν, το δε δεύτερον (το ανώτερο) την ευρύτεραν και συστηματικώτεραν των του πρώτου τμήματος μαθημάτων προαγωγήν και ανάπτυξιν».¹⁷⁴⁰

Στη συνέχεια, και με το άμεσο ενδιαφέρον του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου και του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, καθορίστηκε (με τους Κανονισμούς και τα ωρολόγια και εβδομαδιαία προγράμματα διδασκαλίας, μαθημάτων και διδασκόμενης ύλης) και το πλαίσιο της λειτουργίας των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Αρρένων και Θηλέων και των πρότυπων Νηπιαγωγείων και των πρότυπων Δημοτικών Σχολείων στο Κεστοράτι, αλλά και γενικότερα της συνολικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο.

3. Διδασκόμενα μαθήματα, διδακτέα ύλη

Εισαγωγικά:

Τα πρώτα διδασκόμενα μαθήματα, μέχρι και τα τέλη του 18^{ου} αιώνα στα περισσότερα υποτυπώδη Σχολεία στη Βόρεια Ήπειρο – στα γνωστά «Σχολεία του Νάρθηκα» και στα «Κρυφά Σχολεία» και με τους «διδασκάλους του Νάρθηκα» – ήταν στοιχειώδη και περιστρέφονταν γύρω από τις βασικές γνώσεις τις γραφής, της ανάγνωσης, της αριθμητικής¹⁷⁴¹ και – κυρίως – γύρω από τα θρησκευτικά.

1739. Χατζησαββίδης Σ., *Εκπαίδευση - Τραπεζούντα*, 65-66.

1740. *Κανονισμός του Δημοτικού Σχολείου* (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 316.

1741. Τσιόπος Β. Κ., *Η Σωπική*, 1998, 222-223..

Ως προς τη θρησκευτική παιδεία, για βιβλία – σχολικά εγχειρίδια, χρησιμοποιούνταν συνήθως το Ευχολόγιο, η Μικρή Οκτώηχος και το Ψαλτήρι. Και, μάλιστα, όποιος μαθητής «τελείωνε» το Ψαλτήρι ανακηρυσσόταν «πρωτόσκαλος», τίτλο τον οποίο αποκτούσε σε επίσημη σχολική τελετή παρουσία και των γονέων του.¹⁷⁴²

Πάντως, με τον τρόπο διδασκαλίας σ' εκείνα τα πρωτινά απλά σχολεία ένα πλήθος ξεθωριασμένων και ανεπιβεβαίωτων πληροφοριών, παραδόσεων και ξέμακρων αναμνήσεων διασώζονται: για το κυκλικό σχήμα που σχημάτιζαν οι μαθητές στους πρόναους των εκκλησιών και τον παπα – δάσκαλο που δίδασκε και συμβούλευε, αλλά και τα άσματα και τα τραγούδια που αντιλαλούσαν μεγαλόφωνα και σύσσωμα όλοι οι μαθητές – μικροί και μεγάλοι:

Το γνωστότατο: Φεγγαράκι μου λαμπρό, / φέγγε μου να περπατώ, / να πηγαίνω στο σχολειό, / να μαθαίνω γράμματα, / γράμματα, σπουδάγματα, / του Θεού τα πράγματα.

Και το άλλο: Όποιος είναι χωρίς σχολειό, / δεν βλέπει αν και έχει μάτια. / Όποιοι έχουν σχολειό, / βλέπουν διπλά. / Ενδιαφέρσου να μάθεις / και όχι να πλουτίσεις, / γιατί τα μαθήματα φέρουν και τα πλούτη.¹⁷⁴³

Και βέβαια, και πληροφορίες που έχουν να κάνουν με στίχους και θυμοσοφίες για την επιτακτικότητα της μόρφωσης των νέων, η οποία αποτυπωνόταν στο κλασικό και παροιμιώδες εκείνο: «Άνθρωπος αγράμματος, ξύλον απελέκητον». Κι ακόμα στην προτροπή των διδασκάλων και των γονέων: Μαθημάτων φρόντιζε, / και μη χρημάτων. / Τα γαρ μαθήματα / φέρουσι και χρήματα.¹⁷⁴⁴

Να θυμηθούμε και το γνωστό ποιητικό λαϊκό απάνθισμα του τρόμου της σκλαβιάς, αλλά και της λαχτάρας για μόρφωση μέσα σε εκείνες τις τυραννικές και ανελεύθερες εποχές: Απέξω μαυροφόρα απελπισιά, / πικρής σκλαβιάς χειροπιαστό σκοτάδι, / και μέσα στη θολόχτιστη εκκλησιά, / την εκκλησιά που παίρνει κάθε βράδυ / την όψη του σχολειού, / το φοβισμένο φως του καντηλιού, / τρεμάμενο τα ονείρατα αναδεύει / και γύρω τα σκλαβόπουλα μαζεύει.¹⁷⁴⁵

Σε μερικά από εκείνα τα Σχολεία διδάσκονταν και υποτυπώδη χειρόγραφα σημειώματα στη θέση των σχολικών εγχειριδίων.

Ένα τέτοιο «εγχειρίδιο» βρέθηκε στη βιβλιοθήκη της Μονής Αγελάστου, ανατολικά της Άνω Λέσνιτσας του Δελβίνου. Πρόκειται για ανώνυμο καλλιγραφημένο και ορθογραφημένο χειρόγραφο 24 σελίδων με ημερομηνία 8 Ιουνίου 1828, το οποίο περιέχει 162 απλές και σύντομες ερωταποκρίσεις της διδασκόμενης ύλης του Σχολείου της Μονής.

Από τις ερωτήσεις, με στοιχεία θρησκευτικών, μυθολογίας, ιστορίας, γεωγραφίας, κοσμογραφίας και εγκυκλοπαιδικών γνώσεων, σταχυολογούμε μερικές (μαζί με την αρχική του χρονολογική σημείωση και τη προσευχή, η οποία προηγούνταν του μαθήματος):

*«1828 Ιουνίου 8 – Εις το όνομα του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος, Αμήν.
Κύριε Χριστέ, υιέ και λόγε του Θεού του ζώντος δια της Θεοτόκου και πάντων Σου των αγίων,
ελέησόν με τον αμαρτωλό δούλο σου*

- Τι είναι ο άνθρωπος; Ζώον λογικόν.
- Ποίος τον έπλασε; Ο Θεός.
- Δια τι αιτίαν τον έπλασεν; Διά να υμνή και να δοξολογή το όνομά του.
- Πόσας ημέρας έχει η εβδομάδα; Επτά.
- Πώς ονομάζονται; Κυριακή, Δευτέρα, Τρίτη, Τετάρτη, Πέμπτη, Παρασκευή και Σάββατο.
- Τι είναι ο αιών; Διάστημα από εκατό χρόνια.
- Τι είναι ο χρόνος; Διάστημα από δώδεκα μήνας.
- Τι είναι ο Ουρανός; Αυτή η απέραντος έκτασις οπού βλέπομεν επάνω εις την γην.

1742. Κώδιξ Εκκλησίας Χλωμού, ΙΒΕ (γραμμένος από τον παπα-Σπύρο Δημητριάδη με βάση τον χαμένο κώδικα του μοναστηριού της Τσιάτιστας), όπου και λεπτομέρειες της τελετής.

1743. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσός, τόμος Δ', 105.

1744. Ηπειρωτικά Χρονικά, ΙΒ', 111, 119 – όπου και γραμμένο το τετράστιχο σε ένα χειρόγραφο Τετραβάγγελο της Μονής Δρυάνου με χρονολογία 15 Μαρτίου 1804.

1745. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 222.

– Τι είναι χαλάζι; Σταλαγματιαίς της βροχής οπού πίπτουσαι αμώχνωνται από ψυχρόν αέρα και παγώνουν.

– Τι είναι ο Ισθμός; Γλώσσα της γης, οπού ενώνει την χερσόνησον με την ξηράν.

– Ο Ποσειδών τι είναι; Θεός της θαλάσσης, και εξουσιαστής των Σειρήνων, των Ναϊάδων, και των Τριτώνων.

– Τι είναι η Αμερική; Τόπος, όλον σχεδόν το ημισφαίριον, οπού ευρέθη τώρα νεωστί από κάποιον Χριστόφορον Κολόμβον και εγνώσθη από Αμέρικον Ουεσπούκιον τον Φλωρεντίνον.¹⁷⁴⁶

Βέβαια, τα προγράμματα σπουδών, τα διδασκόμενα μαθήματα και η όλη εν γένει εκπαιδευτική και σχολική διαδικασία στα εξελιγμένα πλέον σχολεία του 19^{ου} αιώνα και μέχρι το 1913-1914 ήταν υψηλού επιπέδου και καλλιεργούσε μια άρτια και καλά οργανωμένη εκπαίδευση και παιδεία:

α) Αυλώνα (ή Αυλών): Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 στα σχολεία της Αυλώνας και της περιφέρειάς της, σύμφωνα με την παραγγελία της Εφορίας των Σχολών Αυλώνας από τις εκδόσεις Π. Αγγελίδου και Σ^ας της Κωνσταντινούπολης (παρακάτω), διδάσκονταν: Εκκλησιαστικά (Ιερά, Κατήχηση, Ιερά Ιστορία), Αναγνωστικά (Κράτους), Απάνθισμα, Κύρου Ανάβαση, Γραμματικά, Συντακτικό, Ελληνική Ιστορία, Γεωγραφία, Υγιεινή, Πρακτική Αριθμητική, Φυσιογνωσία, Πειραματικά, Γεωμετρία, Γαλλική Γραμματική.¹⁷⁴⁷

β) Βεράτιον: Κατά το σχολικό έτος 1904-1905 στην Κεντρική Ελληνική Σχολή Βερατίου, εκτός από τα ήδη διδασκόμενα μαθήματά, υπήρχε η αναγκαιότητα για τη διδασκαλία της τουρκικής και γαλλικής γλώσσας.¹⁷⁴⁸

γ) Βουλιαράτι: Στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή Βουλιαρατίου διδάσκονταν στα χρόνια 1875-1900 από το «νεωτεριστή» διδάσκαλο Κ. Τζιούμη και τα Καλλιτεχνικά, η Ωδική και η Γυμναστική.¹⁷⁴⁹

Στο Παρθεναγωγείο, αντίστοιχα διδασκόταν και η υφαντική.¹⁷⁵⁰

δ) Δέλβινο: Στη Σχολή του Δελβίνου, και κατά την πρώτη φάση της λειτουργίας της (1500 περίπου - 1841), διδάσκονταν η Γραμματική, η Ρητορική, τα Φιλοσοφικά και τα Θεολογικά μαθήματα καθώς και τα Μαθηματικά.¹⁷⁵¹

ε) Δούβιανη: Στη Σχολή της Δούβιανης διδάσκονταν στην Έκτη και Εβδόμη τάξη μέχρι το 1912 «ανώτερα μαθήματα»: Αρχαία Ελληνικά, Χριστιανική Ηθική, η λατινική μέθοδος του Δέφνερ, η γαλλική μέθοδος του Ολενδόρφου, Στοιχεία Αλγέβρας, Φυσική Πειραματική και Θεωρητική Αριθμητική.¹⁷⁵²

στ) Δρόβιανη: Στην «ανωτάτη τάξη» της Κεντρικής Αστικής Σχολής Δρόβιανης διδάσκονταν κατά το σχολικό έτος 1898-1899 τα μαθήματα: Θρησκευτικά, Ιστορικά, Μαθηματικά, Φυσικά, Ελληνικά, Τουρκικά, Γαλλικά, Λατινικά και Μουσική.¹⁷⁵³

Σημειώνουμε επιπλέον ότι στην Κεντρική Αστική Σχολή της Δρόβιανης η μεθοδικότητα της διδασκαλίας της γαλλικής γλώσσας προκάλεσε «αρίστας εντυπώσεις» στον διερχόμενο τον

1746. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 257 και 258-272, όπου και όλο το χειρόγραφο.

1747. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ', Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως (προς ΥΠΕΞ), 11 Απριλίου 1913, αρ. 448 – κατάλογος αποστολής διδακτικών βιβλίων του βιβλιοεκδοτικού καταστήματος Π. Αγγελίδου και Σας Κωνσταντινουπόλεως της 19ης Αυγούστου του 1912 προς το Ελληνικό Προξενείο Αυλώνας.

1748. ΑΥΕ, ΑΑΚ-ΙΕ', Βεράτιον, 27 Ιουνίου 1905, αρ. 60.

1749. Καλυβόπουλος Γ. - Χρίστου Γ., *Μπουλιαράτι*, 121.

1750. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 766, 12 Σεπτεμβρίου 1908.

1751. *Ηπειρωτικά Χρονικά*, ΙΑ', 188-189.

1752. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 179.

1753. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 343, 27 Αυγούστου 1899.

Ιούνιο του 1901 από τη Σχολή Γάλλο Πρόξενο στα Ιωάννινα Ε. Φουρνιέ, ο οποίος και εισηγήθηκε στο Παρίσι τη θέσπιση του Βραβείου της Alliance Française, το οποίο και δινόταν κάθε χρόνο στον αριστεύσαντα μαθητή¹⁷⁵⁴ (κεφ. 7).

Στη Σχολή Μονής Δρυάνου και στο τμήμα των Αγίων Αποστόλων της Δρόβιανης διδάσκονταν Βυζαντινή μουσική, Αρχαία Ελληνικά κείμενα (πεζογραφία, ποίηση) και Εκκλησιαστικά κείμενα.¹⁷⁵⁵

ζ) Κεστοράτι: Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 στην πρώτη και στη δεύτερη εξαμηνία στις τρεις τάξεις της Σχολής (της Ελληνικής Σχολής ή της Ζωγραφείου Ελληνικής Σχολής – του Ελληνικού Σχολείου Αρρένων) που λειτουργούσε στα πλαίσια των Ζωγραφείων Εκπαιδευτηρίων στο Κεστοράτι της Λιντζουριάς (κεφ. 2) διδάσκονταν τα ακόλουθα μαθήματα¹⁷⁵⁶ (σε παραστατικό πίνακα):

ΠΙΝΑΚΑΣ 31

Διδασκόμενα μαθήματα στο Κεστοράτι

Διδασκόμενα μαθήματα στη Σχολή των Ζωγραφείων Εκπαιδευτηρίων Κεστορατίου κατά το σχολικό έτος 1872-1873		
Α' τάξη	Β' τάξη	Γ' τάξη
«Οικονομικός» Ξενοφώντα	Γραμματική	Ελληνική Χρηστομάθεια – γνωμικά
Γραμματική - ετυμολογικό	Ελληνικά	Αστεία Ιεροκλέους
Αριθμητική	Γνώμες Ιωάννου του Στοβαίου	Γνώμες Ιωάννου του Στοβαίου
Ιερά Κατήχησις Βερναρδάκη	Αποφθέγματα φιλοσόφων	Αισώπειοι Μύθοι
Ελληνική Ιστορία	Νεκρικοί Διάλογοι Λουκιανού	Νεκρικοί Διάλογοι Λουκιανού
Γαλλικά - γραμματική	Ενύπνιον Λουκιανού	Ελληνική Γραμματική
Γεωγραφία	Πίναξ Κέβητος	Γεωγραφία Σακελλαρίου
Συντακτικό	Αριθμητική Μανάρη	Ιερά Ιστορία Βερναρδάκη
«Κίμων» Πλουτάρχου	Ελληνική Ιστορία	Αριθμητική
«Πώς αν τις υπ' εχθρών ωφελείτο» λόγος Πλουτάρχου	Γεωγραφία Σακελλαρίου	Εκστήθις κειμένου ελληνικού μαθήματος
Άλγεβρα	Ιερά Ιστορία – Καινή Διαθήκη	Ορθογραφικά γυμνάσματα
Εκστήθις κειμένου ελληνικού μαθήματος	Εκστήθις κειμένου ελληνικού μαθήματος	
Ορθογραφικά γυμνάσματα	Ορθογραφικά γυμνάσματα	

Κατά το σχολικό έτος 1885-1886, και σύμφωνα με το Ενδεικτικό του μαθητή της Α' τάξης του Διδασκαλείου των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου Κωνσταντίνου Λούτση από τη Γράψη της 22ας Ιουνίου του 1886 (κεφ. 5, *τίτλοι*) τα διδασκόμενα μαθήματα ήταν: Θρησκευτικά· Ιερά Κατήχησις, Ελληνικά· Δημοσθένης, Πλάτων, Μασθηματικά· Άλγεβρα, Ιστορικά· Ρωμαϊκή Ιστορία, Φυσικά· Ανθρωπολογία, Ζωολογία, Γαλλικά· Αναγνώσματα, Τουρκικά· Αναγνώσματα.¹⁷⁵⁷

1754. Ο. π., αρ. φ. 436, 29 Ιουνίου 1901.

1755. Τσιγαράς Ν., *Ηπειρωτικά*, 311.

1756. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 1103, 21 Ιουλίου 1873, όπου και λεπτομέρειες για τα όρια των περιεχομένων στα διδασκόμενα μαθήματα ανά «εξαμηνία» και τα προβλήματα που ενέκυπταν από τη μη έγκαιρη παραλαβή των διδακτικών βιβλίων – και στο παράρτημα (Κανονισμός Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου Αργυροκάστρου – 1874).

1757. ΑΙΒΕ· *Βόρειος Ήπειρος*. Σελίδες, 22 (Ενδεικτικό του μαθητή της Α' τάξης του Διδασκαλείου των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κωνσταντίνου Λούτση, 22 Ιουνίου 1886).

Τα διδασκόμενα μαθήματα με το εβδομαδιαίο πρόγραμμά τους στις τρεις τάξεις του τμήματος Αρρένων και στις τέσσερις τάξεις του τμήματος Θηλέων στα Ζωγραφεία Διδασκαλεία Κεστορατίου σε όλη τη διάρκεια της δεκαεφτάχρονης λειτουργίας τους (1874-1891) ήταν¹⁷⁵⁸ (σε παράλληλη παραστατική παρουσίαση – πίνακα):

ΠΙΝΑΚΑΣ 32
Διδασκόμενα μαθήματα στο Κεστοράτι

Διδασκόμενα μαθήματα - εβδομαδιαίο πρόγραμμα στα Τμήματα Αρρένων και Θηλέων των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου (1874-1891)									
α/α	Μαθήματα	Τάξεις – διδακτικές εβδομαδιαίες ώρες							Σύνολο
		Τμήμα Αρρένων			Τμήμα Θηλέων				
		Α	Β	Γ	Α	Β	Γ	Δ	
1	Ελληνικά	9	9	6	9	8	9	8	58
2	Μουσική	2	3	2	2	2	4	4	19
3	Γαλλικά και Τουρκικά	6	6	6					18
4	Εργόχειρα				6	5	4	3	18
5	Καλλιγραφία και Ιχνογραφία	4	3	3		4	1	2	17
6	Γαλλικά					3	3	3	9
7	Γεωγραφία Ελλάδας και Τουρκίας	2			3	3			8
8	Αριθμητική				2	3	3		8
9	Γυμναστική και Κηπουρική		4				4		8
10	Θρησκευτικά	3			2	2			7
11	Παιδαγωγικά	1	2			1	1	2	7
12	Παιδαγωγικό φροντιστήριο		1	1			4	1	7
13	Γυμναστική	4			2	1			7
14	Γυμναστική και Αγρονομική			3				3	6
15	Ελληνική Ιστορία	2				3			5
16	Στοιχεία Φυσικής Ιστορίας	2				3			5
17	Θρησκευτικά, Κατήχηση		2				2		4
18	Θρησ. - Εκκ. Ιστ., Χριστ. Ηθική			2				2	4
19	Ελληνική και Ρωμαϊκή Ιστορία		2				2		4
20	Γραμματική και Συντακτικό				4				4
21	Στοιχεία Γεωμετρίας			2				2	4
22	Ψυχολογία και Λογική			2				2	4
23	Φυσική Ιστορία, Χημεία			2				2	4
24	Καλλιτεχνικά				4				4
25	Ιστορία της Παιδαγωγικής			3					3
26	Φυσική		1				2		3
27	Αριθμ. - περί σταθμών και μέτρων	2							2
28	Περί σταθμών, μέτρων - Άλγεβρα		2						2
29	Στοιχεία πολιτικής οικονομίας			2					2
30	Οικιακή οικονομία							1	1
	Σύνολο	37	35	34	34	38	39	35	252

Παρατηρώντας τον παραπάνω πίνακα με την παράλληλη αποτύπωση των μαθημάτων και των εβδομαδιαίων διδακτικών τους ωρών ανά τμήμα και τάξη, διαπιστώνουμε τα ακόλουθα:

1758. *Κανονισμός του Διδασκαλείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου)*, ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 295 (Κεφ. Ε', *Περί διδασκαλίας*, άρθρο 29: διδασκόμενα μαθήματα, άρθρο 30: ωρολόγιο εβδομαδιαίο Πρόγραμμα).

α) Η βασική παιδεία των μελλοντικών διδασκάλων στηρίζονταν κυρίως στην κλασική παιδεία, αφού σε όλες τις τάξεις και των δυο τμημάτων (των Αρρένων και των Θηλέων) διδάσκονταν για περισσότερες ώρες την εβδομάδα τα Ελληνικά με 8-9 ώρες, 58 συνολικά. Τα Ελληνικά δε εμπλουτίζονταν επιπλέον και με 4 εβδομαδιαίες ώρες στην Α΄ τάξη του τμήματος Θηλέων με τη Γραμματική και το Συντακτικό.

β) Ακολουθούσαν, με τη διδασκαλία στις περισσότερες τάξεις των Διδασκαλείων τα Θρησκευτικά σε 7 τάξεις (τα απλά μαθήματα των Θρησκευτικών ενισχύονταν με την Κατήχηση στη Β΄ τάξη του τμήματος Αρρένων και στη Γ΄ αντίστοιχα των Θηλέων και με την Εκκλησιαστική Ιστορία και τη Χριστιανική Ηθική στην τελευταία και ανώτερη τάξη κάθε τμήματος), γενικά τα Μαθηματικά σε 7 τάξεις, γενικά τα Καλλιτεχνικά σε 7 τάξεις, η Μουσική σε 7 τάξεις, η Γυμναστική με τα στοιχεία της Κηπουρικής και της Αγρονομικής σε 7 τάξεις, οι ξένες γλώσσες σε 6 τάξεις, τα Παιδαγωγικά σε 6 τάξεις, τα ιστορικά σε 4 τάξεις, γενικά τα Φυσικά σε 4 τάξεις, τα Εργόχειρα σε 4 τάξεις, το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο σε 4 τάξεις και ακολουθούσαν όλα τα άλλα με τη διδασκαλία τους σε τρεις, δυο και μία τάξη. Εδώ, να σημειωθεί ότι η βαρύτητα των μαθημάτων προέκυπτε όχι τόσο από τις συνολικές διδακτικές ώρες τους ανά εβδομάδα, αλλά από τις περισσότερες τάξεις όπου και διδασκόταν συνολικά (και στα δυο τμήματα του Διδασκαλείου).

γ) Στο τμήμα Θηλέων δινόταν ιδιαίτερη βαρύτητα και στα εργοτεχνικά μαθήματα, αφού διδάσκονταν επιπλέον από το αντίστοιχο τμήμα των Αρρένων και τα Καλλιτεχνικά και τα Εργόχειρα. Μας προκαλεί δε και ιδιαίτερη εντύπωση ότι στα πλαίσια των Ελληνικών διδάσκονταν στην Α΄ τάξη επιπλέον και η Γραμματική και το Συντακτικό και μάλιστα για 4 διδακτικές ώρες, ενώ και το Παιδαγωγικό Φροντιστήριο ήταν ενισχυμένο έναντι του τμήματος Αρρένων κατά 3 εβδομαδιαίες ώρες περισσότερο (5 συνολικά έναντι των 2 του τμήματος Αρρένων).

Τα διδασκόμενα μαθήματα στο πρότυπο Νηπιαγωγείο των Ζωγραφείων Διδασκαλείων ήταν: Τάξη Α΄: Θρησκευτικά, Εργόχειρα, Κηπουρική, Ιχθυογραφία, Γυμναστικά παιδιαί. Τάξη Β΄: Θρησκευτικά, Εργόχειρα, Διαλέξεις, Αρίθμησις, Ιχθυογραφία, Κηπουρική, Γυμναστικά παιδιαί. Τάξη Γ΄: Θρησκευτικά, Εργόχειρα, Γραφή, Ανάγνωσις, Αριθμητική, Πραγματική διδασκαλία, Κηπουρική, Γυμναστική. Οι γνώσεις που παρέχονταν στα πλαίσια των παραπάνω μαθημάτων ήταν απλές και πρακτικού χαρακτήρα και ήταν προγραμματισμένες σε ολόημερο πρόγραμμα (πρωινό από τις 9 μέχρι τις 12 και απογευματινό από τις 1 μέχρι τις 4) έξι ημερών την εβδομάδα.¹⁷⁵⁹

Τέλος, το αντίστοιχο πρόγραμμα των μαθημάτων στο πρότυπο Δημοτικό Σχολείο των Ζωγραφείων Διδασκαλείων ανά τάξεις, στις τέσσερις πρώτες του Προκαταρκτικού και στις άλλες τρεις του Ανωτέρου, ήταν (σε παραστατικό πίνακα):¹⁷⁶⁰

1759. Κανονισμός Νηπιαγωγείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 313-315 (Πρόγραμμα των μαθημάτων προτύπου Νηπιαγωγείου – Γενικόν, Ωρολόγιον).

1760. Κανονισμός Δημοτικού Σχολείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 317-320 (Γενικόν Πρόγραμμα του Δημοτικού Σχολείου).

ΠΙΝΑΚΑΣ 33
Διδασκόμενα μαθήματα στο Κεστοράτι

Διδασκόμενα μαθήματα στο πρότυπο Δημοτικό Σχολείο των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου (1874-1891)							
Μαθήματα	Προκαταρκτικό τμήμα Τάξεις - μαθήματα				Ανώτερο τμήμα Τάξεις - μαθήματα		
	A	B	Γ	Δ	A	B	Γ
Θρησκευτική διδασκαλία	+						
Θρησκευτικά		+	+	+	+	+	+
Εκκλησιαστική Ιστορία							+
Ελληνικά			+	+	+	+	+
Ελληνική Ιστορία			+	+	+	+	
Γεωγραφία					+	+	
Πολιτική οικονομία							+
Διαλέξεις	+						
Ανάγνωσις	+	+					
Γραφή	+	+					
Καλλιτεχνικά			+	+	+	+	
Καλλιγραφία							+
Ιχνογραφία	+	+					+
Αριθμητική			+	+	+	+	+
Αρίθμησις	+	+					
Πραγματική διδασκαλία	+	+	+	+			
Πραγματικόν μάθημα					+	+	+
Μουσική	+	+	+	+	+	+	+
Γυμναστική	+	+	+	+	+	+	+
Σύνολο	9	8	8	8	9	9	10

Να συμπληρώσουμε ακόμα ότι τα διδασκόμενα μαθήματα που παρατέθηκαν παραπάνω διδάσκονταν και στο τμήμα Αρρένων και στο τμήμα Θηλέων του πρότυπου Δημοτικού Σχολείου των Ζωγραφείων Διδασκαλείων. Επιπλέον όμως, στο τμήμα Θηλέων διδάσκονταν και στις επτά τάξεις (προκαταρκτικές και ανώτερες) και το μάθημα των Εργοχειρών και της Παιδαγωγίας («η μήτηρ οικουρούσα, οικιακή οικονομία»), ενώ σε μερικά από τα κοινά μαθήματα επέρχονταν κάποιες μικρές αλλαγές «τα προσφορότερα και των θήλει αρμόδια», όπως στη Γυμναστική, αλλά και στα Θρησκευτικά, στα Ελληνικά, στην Ιστορία, στην Αριθμητική, στην Πρακτική Διδασκαλία, στα Καλλιτεχνικά και στην Μουσική.

Παρατηρώντας λοιπόν όλα τα παραπάνω, σημειώνουμε ότι τα μαθήματα στις τέσσερις τάξεις του προκαταρκτικού τμήματος ήταν λιγότερα από τις τρεις τάξεις του ανωτέρου (9, 8, 8 έναντι 9, 9, 10) και ότι το γνωστικό τους αντικείμενο ήταν αντίστοιχα απλούστερο έναντι πιο οργανωμένου και μεθοδικού: Έτσι, στις προκαταρκτικές τάξεις διδάσκονταν περισσότερο οι Διαλέξεις, η Ανάγνωση, η Γραφή, η απλή Ιχνογραφία, η Αρίθμηση και η Πραγματική διδασκαλία, ενώ στις ανώτερες τάξεις διδάσκονταν περισσότερο τα Ελληνικά, η Ελληνική Ιστορία, τα Καλλιτεχνικά και η Αριθμητική και αποκλειστικά η Γεωγραφία, η Πολιτική Οικονομία και το Πραγματικό μάθημα. Επίσης, να επισημάνουμε ότι και στις επτά τάξεις διδάσκονταν τα Θρησκευτικά, η Μουσική και η Γυμναστική.

η) Κορυτσά: Τα διδασκόμενα μαθήματα στο Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1887-1888, την πρώτη χρονιά από την οποία ουσιαστικά λειτουργούσε¹⁷⁶¹ ως

1761. Ευθυμίου Α., Ένα έγγραφο, 134-135.

πλήρες εξατάξιο εκπαιδευτήριο (2 προγυμνασιακές τάξεις και 4 τάξεις γυμνασίου), σύμφωνα με την «έκθεση και το πρόγραμμα των διδαχθεισομένων μαθημάτων για το σχολικό έτος 1887-1888», την οποία απέστειλε ο Γυμνασιάρχης Γ. Δ. Αναγνωστόπουλος προς την Επιτροπή προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας,¹⁷⁶² ήταν τα ακόλουθα, ανά τάξεις και εβδομαδιαίες ώρες διδασκαλίας (αναλυτικά και συνολικά):

ΠΙΝΑΚΑΣ 34
Διδασκόμενα μαθήματα στην Κορυτσά

Διδασκόμενα μαθήματα στο Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1887-1888								
Μαθήματα		Τάξεις – εβδομαδιαίες ώρες διδασκαλίας						Σύνολο
		Προγυμνασιακές		Γυμνασίου				
		A	B	A	B	Γ	Δ	
1	Ελληνικά	12	12	12	12	12	12	72
2	Μαθηματικά	3	3	3	4	4	4	21
3	Ιστορικά	3	3	3	3	3	3	18
4	Γαλλικά	3	3	3	3	3	3	18
5	Λατινικά		3	3	4	4	3	17
6	Τουρκικά	3	3	2	3			11
7	Θρησκευτικά	2	2	2	2	1		9
8	Γεωγραφικά	3	2	3				8
9	Φυσική Ιστορία	2	2	2	2			8
10	Φιλοσοφικά					2	2	4
11	Φυσικά					3		3
12	Φυσική Πειραματική						3	3
13	Καλλιγραφία- Ιχνογραφία	2						2
14	Κοσμογραφία						2	2
15	Καλλιγραφία		1					1
Σύνολο		33	34	33	33	32	32	197

Ερμηνεύοντας τον παραπάνω πίνακα διαπιστώνουμε ότι στα εκπαιδευτικά προγράμματα του Μπαγκείου Γυμνασίου της Κορυτσάς δινόταν απόλυτη προτεραιότητα στους ιδεολογικούς προσανατολισμούς της κλασικής μας παιδείας με τη μέγιστη προσπάθεια να δίνεται (όπως σημειώνεται παραστατικά παραπάνω) στη διδασκαλία των Ελληνικών με 72 διδακτικές ώρες στο εβδομαδιαίο σχολικό πρόγραμμα (37 % των συνολικών ωρών – των 197) και να ακολουθεί κατά σειρά η διδασκαλία (με τις αντίστοιχες διδακτικές ώρες) των Μαθηματικών (21), των Ιστορικών (18), των Γαλλικών (18), των Λατινικών (17), των Τουρκικών (11), των Θρησκευτικών (των Ιερών, με 9),¹⁷⁶³ των Γεωγραφικών (8), της Φυσικής Ιστορίας (8) και των υπολοίπων μαθημάτων μέχρι και τη μια διδακτική ώρα της Καλλιγραφίας.

Η διδακτέα ύλη των παραπάνω μαθημάτων, σύμφωνα και πάλι με την παραπάνω αρχειακή πηγή,¹⁷⁶⁴ κατά τάξη ήταν:

1762. ΑΥΕ, φ. 1889 Β', αρ. 456.

1763. Χρήσιμα και αναλυτικά στοιχεία για τη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών στα ελληνικά σχολεία των ετών 1833-1932 με τα αναλυτικά προγράμματα, τα διδακτικά βιβλία, τη διδακτέα ύλη, το ωρολόγιο πρόγραμμα, τους διδάσκοντες κ. ά.: Κογκούλης Ι.Β., *Το μάθημα Θρησκευτικών*. Επίσης, για τη θεολογική και χριστιανοπαιδαγωγική κατάρτιση των δασκάλων του Δημοτικού Σχολείου στα χρόνια 1833-1913 καθώς και τα Διδασκαλεία: Κογκούλης Ι.Β., *Δάσκαλος, αγωγή μαθητών*.

1764. ΑΥΕ, φ. 1889 Β', αρ. 456, ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ε', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903.

ΠΙΝΑΚΑΣ 35
Διδακτέα ύλη μαθημάτων

Διδακτέα ύλη στο Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1887-1888						
Μαθήματα	Τάξεις – διδακτέα ύλη					
	Προγυμνασιακές		Γυμνασίου			
	A	B	A	B	Γ	Δ
Ελληνικά	Κύρου Ανάβαση Ξενοφ. Γραμματ., Συντακτ.	Ελληνικά - Κύρου Παιδεία Ξενοφώντα, Αριστείδης Πλουτάρ. Γραμ., Συντ., Ορθογραφία, Θέματα.	Απομνημ. Ξενοφ., Αρεοπαγτι- κός - Αρχίδαμος Ισοκρ., Κατά Ερατοσθέ- νους Λυσία. Γραμ., Συντ., Θέματα, Εκθέσεις.	Ιστορία Θουκυδ., Ομήρου Οδύσσεια, Ανάβαση Αλεξ. Αρριανού. Συντακ., Θέματα, Εκθέσεις.	Δημοσθ. προς Λεπτίνη, Προσίμιο - Δημηγορία Θουκυδ., Ηρόδοτος, Ομήρου Οδύσσεια Z, I. Θέματα, Ασκήσεις.	Διάλογος Μηλίων Θουκυδ., Γοργίας Πλάτ., Ομήρου Ιλιάδα Α, Z, Η, Οιδίπους Τύραννος Σοφοκ. Θέματα, Εκθέσεις.
Μαθηματικά	Αριθμητ.	Επανάληψη Αριθμητικής, στοιχεία Γεωμετρίας.	Θεωρητική Αριθμητική.	Τετραγ. - κυβική ρίζα, Γεωμετρία, Επιπεδομ., Άλγεβρα.	Γεωμετρία, Επιπεδομετ., Άλγεβρα (Συνέχεια – τέλος).	Στερεομετρία, Ευθύγρ. Τριγωνομετρία (στοιχεία).
Ιστορικά	Γενικά	Ανατολικά έθνη, Ελληνικό έθνος (μέχρι Πελοπ. Πόλεμος).	Ελληνική Ιστορία (Πελοπ. Πόλεμος - νεότεροι χρόνοι).	Ρωμαϊκή Ιστορία.	Μέσοι Χρόνοι.	Νέοι - Νεότεροι Χρόνοι.
Γαλλικά	Ανάγνω- ση, Θέματα.	A' βιβλίο ανάγνωσης, Θέματα.	Γραμματική, Θέματα, Υπαγόρευση Ανάγνωση.	Γραμματική, Σύνταξη, Θέματα, Υπαγόρευση Ανάγνωση.	Γραμματική, Σύνταξη, Θέματα, Έκθεση, Φυσική ιστορία των ζώων (Μπουφόν)	Σύνταξη, Έκθεση, Συζήτηση. Κοινήλιος. Μοντεσκιέ σκέψεις για το μεγαλείο των Ρωμαίων.
Λατινικά		Ανάγνωση, Γραφή, Ερμηνεία, Γραμματική.	Βίοι Κορν. Νέπωτα. Γραμματική, Απομνημό- νευση, Θέματα.	De Bello Gallico Καίσαρα, Κούρτιος Ρούφος. Γραμματική, Συντακτικό, Θέματα.	Bellum Catilinarium Σαλλουστίου, Pro Archia roeta Κικέρωνα, Μεταμορφ. Οβιδίου. Συντ., Θέματα.	Αινειάς Βιργιλίου (βιβλ. Θ'), Ωδαί Ορατίου, Κικέρων (ανάγν. Κειμ. - pro Marcello, pro Ligario).
Τουρκ.	Βασικά.	Συνέχεια.	Συνέχεια.	Συνέχεια.		
Θρη- σκευτ.	Καινή Διαθήκη.	Λειτουργική.	Εκκλησιαστ. Ιστορία.	Εκκλησιαστ. Ιστορία.	Χριστιανική Ηθική.	
Γεω- γραφία	Στοιχεία. Ευρώπη.	Ήπειροι (πλην Ευρώπης).	Ευρώπη.			
Φυσική Ιστορία	Στοιχεία.	Φυσική, Χημεία, Κοσμογρ. (στοιχεία).	Ζωολογία.	Φυτολογία, Στοιχεία Γεωλογίας.		
Φιλο- σοφικά					Πρακτική Ψυχολογία.	Λογική.
Φυσικά					Από αρχή μέχρι Θερμότητα.	

Φυσ. Πειραμ.						Μαγνητισμός, Ηλεκτρισμός, Ακουστική, Οπτική.
Καλ. - Γλυγ.	Βασικά.					
Κοσμο γραφία						Βασικά.
Καλλι- γραφία		Βασικά.				

Από τον παραπάνω πίνακα αντιλαμβανόμαστε πλήρως το ιδεολογικό προσανατολισμό της κλασικής παιδείας του κλασικού Μπαγκείου Γυμνασίου της Κορυτσάς, με την ευρύτητα των αντίστοιχων γνωστικών αντικειμένων της γλωσσικής διδασκαλίας των Ελληνικών: της Γραμματικής, του Συντακτικού και της Θεματογραφίας αρχαίων ελληνικών κειμένων από (με τη σειρά που διδασκόταν από τη μικρότερη προς τη μεγαλύτερη τάξη) τον Ξενοφώντα, τον Πλούταρχο, τον Ισοκράτη, το Λυσία, το Θουκυδίδη, τον Όμηρο, τον Αρριανό, το Δημοσθένη, τον Ηρόδοτο, τον Πλάτωνα και το Σοφοκλή. Ακόμα, κάτι αντίστοιχο γινόταν και με τη γλωσσική διδασκαλία των λατινικών κειμένων.

Επίσης, από την ευρύτητα των διδακτικών περιόδων – ενοτήτων της Ελληνικής Ιστορίας (Αρχαίας, Ρωμαϊκής, Μεσαιωνικής, Νέας, Νεοτέρας)¹⁷⁶⁵ γίνεται αντιληπτή η προσπάθεια της οριοθέτησης της εθνικής – ελληνικής ιδεολογίας, ενώ με την εμπεριστατωμένη διδασκαλία της γαλλικής γλώσσας επιδιωκόταν η παραγωγική της σύνδεση με την ολοένα και περισσότερο ανάπτυξη των εμπορικών και οικονομικών συναλλαγών των Βορειοηπειρωτών με τις εμπορικές γαλλικές αντιπροσωπείες στη Βόρεια Ήπειρο. Τέλος, και ως προς τη διδασκαλία των Γεωγραφικών (της Γεωγραφίας), εκτός από τα βιβλία που διδάσκονταν και στα σχολεία της ελεύθερης Ελλάδας και τα βιβλία τοπικής ιστορίας και γεωγραφίας, όπως ήταν το βιβλίο του Χ. Καρμίτση (κεφ. 4) για την Κορυτσά και την περιοχή της,¹⁷⁶⁶ διδάσκονταν και μεταφράσεις ξένων διδακτικών βιβλίων.¹⁷⁶⁷

Ως προς τη γλωσσική μορφή της διδασκαλίας των Ελληνικών, αυτή ήταν η αρχαϊκή καθαρεύουσα και η εκκλησιαστική καθαρεύουσα (όπως έχει αρχικά σημειωθεί στο κεφάλαιο αυτό), η οποία εκπορευόταν από την αντίστοιχη διδασκαλία των κειμένων της εκκλησιαστικής γραμματείας του μαθήματος των Ιερών (των Θρησκευτικών). Η καθαρεύουσα, βέβαια θεράπευε τα αρχαία και εκκλησιαστικά κείμενα, δεν μπορούσε όμως να επικοινωνήσει απόλυτα με την καθομιλουμένη, τη στιγμή μάλιστα που αλλόγλωσσοι πληθυσμοί συνοικούσαν, αλλά και προσπαθούσαν να παρουσιαστούν εκπαιδευτικά και κοινωνικά. Βέβαια, με την προσήλωση στην καθαρεύουσα επιτυγχανόταν ο εθνικός ιδεολογικός στόχος της εκπαίδευσης και η αντίστοιχη παραπομπή στον αλτρωτισμό των Βορειοηπειρωτών, αλλά γινόταν αντιληπτό και το μέγεθος της απόστασης προς τη μητρική καθημερινή γλώσσα, Γι' αυτό και οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων στη Βόρεια Ήπειρο, και προκειμένου να συνταιριάσουν και τις δυο αναγκαιότητες, έδιναν ιδιαίτερη βαρύτητα κατά την παράδοση των θεωρητικών μαθημάτων, και κυρίως των Ιστορικών με το να χρησιμοποιούν απλό και κατανοητό λόγο κατά την

1765. ΑΥΕ, 1897, ΑΑΚ, Β': Κορυτσά, 5 Ιουλίου 1897, χ.α., Αναγνωστόπουλος προς Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβάσιο – Εκθεση πεπραγμένων του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς για το σχολικό έτος 1896-1897 («Εις δε το μάθημα της ιστορίας εισήχθη διαρρυθμισις, αποσκοπούσα εις την συστηματικωτέραν και πληρεστέραν διδασκαλίαν της παγκοσμίου ιστορίας και της ιστορίας του Ελληνικού έθνους εν ταις έξ γυμνασιακαίς τάξεσι. Κατά την νέαν διανομήν του αφθονωτάτου υλικού εν μεν τη πρώτη τάξει διδάσκεται η ιστορία των αρχαίων ανατολικών εθνών και η του Ελλην. Έθνους μέχρι των Περσικών πολέμων. Εν δε τη δευτέρα από των Περσικών πολέμων μέχρι της υποταγής της Ελλάδος εις τους Ρωμαίους. Εν τη τρίτη η Ρωμαϊκή ιστορία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της καταλύσεως του δυτικού κράτους. Εν τη τετάρτη η ιστορία του ανατολικού Ρωμαϊκού ή Βυζαντιακού κράτους από του Αρκαδίου μέχρι της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Οθωμανών, ως μεσαιωνική ιστορία του Ελληνικού έθνους. (Ούτω βαινει αυτή εκ παραλλήλου μετά της εν τη αυτή τάξει διδασκομένης εκκλησιαστικής ιστορίας και συμπληροί αυτήν άριστα). Εν τη πέμπτη τα κυριώτατα της μεσαιωνικής ιστορίας των σπουδαιωτάτων εθνών της Ευρώπης. Και εν τη έκτη τέλος τα ουσιωδέστατα της ιστορίας των νεωτέρων χρόνων και η ιστορία του Ελληνικού έθνους εν συνεχεία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των νεωτάτων εν τοις επιτετραμμένοις παρ' ημίν ορίοις»).

1766. Καρμίτσης Χ., Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος.

1767. Κοκκώνης Π.Ι., Γεωγραφία.

αφήγηση, την παράδοση και την καθημερινή συζήτηση και την επικοινωνία με τους μαθητές τους.

Ακόμα, και για να αναφερθούμε αρκετά χρόνια αργότερα (και για να έχουμε ένα μέτρο σύγκρισης με τα διδασκόμενα μαθήματα του Μπαγκείου Γυμνασίου κατά το σχολικό έτος 1887-1888) παραθέτουμε και το αντίστοιχο πίνακα με τα διδασκόμενα μαθήματα του σχολικού έτους 1903-1904.¹⁷⁶⁸

ΠΙΝΑΚΑΣ 36
Διδασκόμενα μαθήματα στην Κορυτσά

Διδασκόμενα μαθήματα στο Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1903-1904								
Μαθήματα		Τάξεις – εβδομαδιαίες ώρες διδασκαλίας						Σύνολο
		A	B	Γ	Δ	E	ΣΤ	
1	Ελληνικά	12	12	11	11	11	11	68
2	Μαθηματικά	4	3	4	4	4	3	22
3	Ιστορικά	3	3	3	3	3	3	18
4	Γαλλικά	3	3	3	3	3	3	18
5	Τουρκικά	3	3	3	3	3	3	18
6	Λατινικά		3	3	4	3	4	17
7	Φυσικά			2	2	3	3	10
8	Θρησκευτικά	2	2	2	2	1		9
9	Γεωγραφικά	2	2	2				6
10	Γυμναστική	1/2	1/2	1/2	1/2	1	1	4
11	(Συνδιδασκαλία)	2				2		4
12	Φιλοσοφικά					1	1	2
13	Κοσμογραφία						2	2
Σύνολο		29,5	31,5	33,5	32,5	33	34	194

Για τα σχολικά έτη 1888-1889 και 1889-1890 για τα οποία υπάρχουν σχετικές αναφορές με βάση τις εκθέσεις των χρόνων αυτών από το Γυμνασιάρχη Γ. Αναγνωστόπουλο, παραθέτουμε επιγραφικά τα αντίστοιχα διδασκόμενα μαθήματα με την εβδομαδιαία κατανομή τους: Ελληνικά 66 (1888-1889) – 72 (1889-1890), και αντίστοιχα: Μαθηματικά 18 – 18, Γαλλικά 16 – 18, Λατινικά 15 – 16, Ιστορία 12 – 18, Φυσικά 12 – 12, Θρησκευτικά 8 – 8 Τουρκικά 6 – 18, Γεωγραφία 6 – 6, Κοσμογραφία 2 – 2, Ψυχολογία 2 – 2, και Λογική – – 1 συνολικά 163 εβδομαδιαίες διδακτικές ώρες για το σχολικό έτος 1888-1889 και 191 για το 1889-1890.

Επίσης, κατά το σχολικό έτος 1905-1906, στο Μπάγκειο Γυμνάσιο διδάσκονταν αντίστοιχα: Ελληνικά, Μαθηματικά, Ιστορία, Θρησκευτικά, Λατινικά, Γαλλικά, Τουρκικά, Φυσικά, Γεωγραφία, Κοσμογραφία, Ψυχολογία και η Γυμναστική,¹⁷⁶⁹ η οποία εντάχθηκε στο εβδομαδιαίο πρόγραμμα με το προσωπικό ενδιαφέρον του Μητροπολίτη Φωτίου (ήδη είχε εισαχθεί ως διδακτικό μάθημα από τη σχολική χρονιά 1903-1904¹⁷⁷⁰).¹⁷⁷¹

1768. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ε', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 893.

1769. Μια πρόσθετη πληροφορία για την πραγματοποίηση του μαθήματος της γυμναστικής στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου μας διασώζει ο φιλέλληνας Γάλλος δημοσιογράφος Puaux René με την πληροφορία μάλιστα ότι η γυμναστική γινόταν και εκτός σχολικού χώρου, «στο δρόμο κάτω από το φρούριο», όπως παραθέτει – Puaux R., *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, 126.

1770. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως, αρ. φ. 1776, 9 Ιουνίου 1904.

1771. ΑΥΕ, *Προξενία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 17 Φεβρουαρίου 1906, αρ. 123 (φάκ. 1906 Α.Α.Κ. – ΚΑ: Πρόξενος Μοναστηρίου Ν. Ευδάκης προς «Επιτροπή προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας»), με επισυναπτόμενο: «*Προϋπολογισμός του Γυμνασίου Κορυτσάς, σχολικό έτος 1905-1906*», ΑΥΕ, 1907, ΑΑΚ-Κ' (Εκπαιδευτικά – Προξενείο Μοναστηρίου), 26 Αυγούστου 1906, αρ. 3491, ΥΠΕΞ προς Προξενείο Μοναστηρίου.

Τέλος, να σημειώσουμε εδώ ότι τα μαθήματα δίδασκαν διδάσκαλοι και καθηγητές των αντίστοιχων ειδικοτήτων, όπως: Καθηγητής Ελληνικών, καθηγητής Φυσικομαθηματικών, καθηγητής Γαλλικών, διδάσκαλος προγυμναστικών, Ελληνικών, Γυμναστικής, Ιερών, διδάσκαλος Τουρκικών κ.ά.

Με τη ευκαιρία δε, να θυμίσουμε εδώ και την ιεραρχική κλίμακα των βαθμών των εκπαιδευτικών στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου: Βοηθός υποδιδασκάλου, υποδιδάσκαλος, βοηθός διδασκάλου, διδάσκαλος, διευθυντής και οι αντίστοιχοι βαθμοί του καθηγητικού προσωπικού στα ανώτερα σχολεία, με το βαθμό του Γυμνασιάρχη στα Γυμνάσια. Επιπλέον, το εκπαιδευτικό έργο του συνεπικουρούσε και ο παιδονόμος¹⁷⁷² του εκπαιδευτηρίου.

Τα διδασκόμενα μαθήματα στις Αστικές Σχολές της Κορυτσάς ήταν: Θρησκευτικά, Ελληνικά, Ιστορία, Μαθηματικά, Χημεία, Φυσική Ιστορία, Φυσική Πειραματική, Γεωγραφία, Εμπορικά, Γεωπονικά, Βιοτεχνία, Υγιεινή, Χειροτεχνία, Γαλλικά και Τουρκικά.¹⁷⁷³

Τα διδασκόμενα μαθήματα στο Παρθεναγωγείο Κορυτσάς ήταν κοινά με τα αντίστοιχα των ελληνικών σχολείων του ελεύθερου ελλαδικού χώρου. Επιπλέον, στις κατώτερες τάξεις του, όπως και του Αστικού Σχολείου, διδασκόταν από το σχολικό έτος 1882-1883 και για μια πενταετία και το μάθημα της τοπικής ιστορίας και γεωγραφίας από τον καθηγητή του Αστικού Σχολείου και του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς (από το 1887 και μετά) Χ. Καρμίτση, ο οποίος το 1888 εξέδωσε και σχετικό βιβλίο¹⁷⁷⁴ (κεφ. 2). Όμως, οι μαθήτριες αποκτούσαν και χρήσιμες πρακτικές γνώσεις, οι οποίες τους ήταν απαραίτητες στην καθημερινή τους ζωή. Οι γνώσεις εκείνες αφορούσαν την οικιακή οικοτεχνία, τη χειροτεχνική και την υφαντική, ενώ διδάσκονταν και εθνικούς χορούς.¹⁷⁷⁵

Τα διδασκόμενα μαθήματα στην τελευταία τάξη του Παρθεναγωγείου, πολύ αργότερα, το 1916, και σύμφωνα με το Απολυτήριο της Λευκοθέας Τσούπτση ήταν: Θρησκευτικά, Ελληνικά, Μαθηματικά, Ιστορικά, Οικιακή Οικονομία, Φυσική Ιστορία, Γεωγραφία, Τεχνικά και Γαλλικά¹⁷⁷⁶ (ο τίτλος, κεφ. 5).

θ) Λάμποβο-Κάτω: Στη Ζαππαία Σχολή του Κάτω Λαμπόβου κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ποικίλα και πλούσια σε ύλη ήταν τα μαθήματα που διδάχτηκαν.¹⁷⁷⁷ Στο Παρθεναγωγείο δε του Κάτω Λαμπόβου κατά το 1878 διδασκόταν και η υφαντική.¹⁷⁷⁸

ι) Μοσχόπολη: Στη Νέα Ακαδήμεια της Μοσχόπολης διδασκονταν, μεταξύ των άλλων, και «τα ελληνικά, φιλοσοφικά και θεολογικά μαθήματα».¹⁷⁷⁹

ια) Πολίτσανη: Στο Σχολείο Πολίτσανης ή στη Σχολή Πολίτσανης, η οποία ιδρύθηκε το 1750 διδασκόταν και η υφαντική.¹⁷⁸⁰

Για τα χρόνια 1887-1893 υπάρχει η μαρτυρία πως στο Σχολείο της Πολίτσανης διδασκόταν το «Αναγνωσματάριον» και πως οι βασικές θεματικές ενότητές του ήταν το «Πάτερ Ημών» και ο «Κατακλυσμός του Νώε».¹⁷⁸¹

Στην Αστική Σχολή Πολίτσανης από το 1902 διδασκόταν η ελληνική παιδεία και η ελληνική, η γαλλική και η τουρκική γλώσσα.¹⁷⁸²

1772. Καλυβόπουλος Γ. - Χρίστου Γ., *Μπουλιαράτι*, 125.

1773. Κολτσίδας Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμόνων*, 295-296.

1774. Χ. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*.

1775. Ισμερλιάδου Α., *Κοριτσά*, 79.

1776. Αρχείο Βόσδου Θεοδώρου, Φλώρινα – «Απολυτήριο Ελληνικού Παρθεναγωγείου Κορυτσάς» της Λευκοθέας Τσούπτση (1906).

1777. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 1209, 3 Αυγούστου 1874.

1778. *Ο. π.*, αρ. φ. 47, 25 Αυγούστου 1878. Λαμπριδής Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Β, 204-209.

1779. Καλλίμαχος Δ., *Μοσχόπολις* (ΗΕ), 184, 185.

1780. Philippson A., *Thessalien und Epirus*, 213.

1781. «Είμαι βγαλμένος από το σχολείο της Πολίτσανης, από πρώτο Αναγνωσματάριον. Το «Πάτερ ημών» και τον «κατακλυσμό του Νώε» – αυτοβιογραφία του Αθανασίου Λίνα – Γιάνναρος Χ., *Η Πολίτσανη*, 147.

1782. Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 276.

Το 1903 επισημαινόταν η ανεπάρκεια της διδασκαλίας της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, η οποία περιοριζόταν στην απλή ανάγνωση και ερμηνεία των ρητών και των γνωμικών και τονιζόταν η ανάγκη για τη βελτίωση τόσο της διδασκτέας ύλης, όσο και του συστήματος της διδασκαλίας στα εκπαιδευτήρια της Πολίτσανης: «*Η αρχαία γλώσσα αντικαθίσταται δια των επί των τοίχων επιγεγραμμένων ρητών, φύρδην μίγδην, εξ εκκλησιαστικών πατέρων και αρχαίων. Εθεωρείτο αρκετόν ήδη, ο μαθητής να βλέπη εγγεγραμμένα ρητά επί του τοίχου και ουχί επί του εγκεφάλου. Η Λαγκαστριακή μέθοδος εφαρμοζομένη υπό απλού γραμματοδιδασκάλου, εξετέινετο μέχρι της ερμηνείας των γνωμικών εκ του πρώτου τόμου της χρηστομάθειας του Ραγκαβή*».¹⁷⁸³

ιβ) Σαρακινίστα: Για το Παρθεναγωγείο της Σαρακινίστας, για το οποίο υπήρχε η «*επιβαλλομένη ανάγκη*» της ίδρυσής του, σύμφωνα με τους στόχους και τους σκοπούς της Φιλομούσου Αδελφότητας Σαρακινίστας (κεφ. 5), τονιζόταν η ανάγκη επίσης να περιλαμβάνει και «*πρακτικό πρόγραμμα*».¹⁷⁸⁴

ιγ) Σχωριάδες: Τα Σχολεία των Σχωριάδων (το Μικτό Σχολείο και η Αλληλοδιδασκτική Σχολή) εμπλουτίστηκαν με νέα διδακτικά προγράμματα και με βάση το προγραμματισμό του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως¹⁷⁸⁵ διδάσκονταν Θρησκευτικά, Ιστορία, Μαθηματικά, Φυσιογνωσία, Φυσική, Χημεία Γεωγραφία, Αγρονομία, Ιχθυογραφία, Μουσική και Γυμναστική.

Στις αρχές του 20ού αιώνα και με βάση τον προγραμματισμό της Μητρόπολης Αργυροκάστρου¹⁷⁸⁶ διδάσκονταν Εκκλησιαστικές Ευχές, Ελληνική Μυθολογία, Κοσμογραφία και Γεωγραφία και Εγκυκλοπαιδικές Γνώσεις.

ιδ) Χλωμό: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 στο Ελληνικό Τμήμα του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου¹⁷⁸⁷ ή της Αλληλοδιδασκτικής Σχολής Χλωμού¹⁷⁸⁸ οι μαθητές «*μεταξύ άλλων επιδάχθησαν και Εκκλησιαστικήν μουσικήν*».¹⁷⁸⁹

4. Διδακτικά εγχειρίδια - βιβλία

Όλα τα διδακτικά εγχειρίδια στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου προέρχονταν από την Κωνσταντινούπολη, τα Ιωάννινα,¹⁷⁹⁰ τη Σμύρνη, το Μοναστήρι (από τις εκδόσεις - βιβλιοπωλεία των αδελφών Ζάλλη και Πίλλη¹⁷⁹¹), την Κορυτσά (από τις εκδόσεις - Βιβλιοπωλείο Κωνστ. Χρ. Σκενδέρη) και την Αθήνα, τόσο από τα γνωστά τυπογραφεία της (του Ανδρέα Κορομηλά, του Ανέστη Κωνσταντινίδη και της «Εστίας» του εκδότη Γεωργίου Κασδόνη), όσο και από άλλους εκδότες και ιδιώτες.¹⁷⁹²

1783. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως αρ. φ. 1714 του 1903.

1784. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 53, 30 Σεπτεμβρίου 1881.

1785. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 290.

1786. Κανονισμός Μητροπόλεως Αργυροκάστρου, 1912, 18-22.

1787. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 135.

1788. *Ο. π.*, 186.

1789. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 1213, 17 Αυγούστου 1874.

1790. *Ο. π.*, αρ. φ. 1103, 21 Ιουλίου 1873.

1791. Κολτσίδα Α.Μ., *Ιστορία του Μοναστηρίου*, 572-576, όπου γενικές πληροφορίες.

1792. Σημειώνουμε μερικά διδακτικά βιβλία με τόπο έκδοσης την Αθήνα και τη Σμύρνη, έστω και με ελλιπή βιβλιογραφικά στοιχεία, τα οποία διδάσκονταν και στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου: Cosson, Αριθμητική γεωργική, Ι. Κοκκόνη, Ταχυμαθητική (πίνακες αναγνώσεως με φθογγική μέθοδο για τα φωνήεντα και μονοσύλλαβη για τα σύμφωνα (βη - γα - δε), Γ. Κωνσταντινίδου, Μαθήματα περί αντικειμένων προς ανάπτυξιν ιδεών κατά την μέθοδον του Πεσταλόζη (εκ του αγγλικού), Σ. Λεοντιάδος, Χρηστομάθεια Κορασιακή, εν Σμύρνη 1873, Κ. Ξανθοπούλου, Χειρόγραφος πραγματεία περί γραφής, Γ. Παπαδόπουλου, Δοκίμιοι πρακτικών παιδαγωγικών οδηγιών, Αθήνησι 1865, Α. Σακελλαρίου, Γραμματική της ελληνικής γλώσσας, 1863, Schreber, Γυμναστική (μετάφραση στα ελληνικά), Γ. Σοφοκλή, Παιδική βιβλιοθήκη (μέθοδος αναγνώσεως, φθογγική για φωνήεντα και σύμφωνα και μεθοδικές οδηγίες για τη γραφή).

Τα βιβλία, συγκεκριμένα, τα οποία προέρχονταν από την Κωνσταντινούπολη ήταν αποκλειστικά των βιβλιοπωλών και εκδοτών αδελφών Γεράρδου και Π. Αγγελίδου και Σ^{α5}.

α) Βιβλία εκδόσεων αδελφών Γεράρδου: Τα βιβλία των αδελφών Γεράρδου ανέγραφαν στην τελευταία σελίδα τους την πληροφορία: «Πάσαι αι εκδόσεις ημών εγένοντο μετά πολλής της επιμελείας και φιλοκαλίας και τη αδεία του Αυτοκρατορικού Υπουργείου της Παιδείας, υποβληθείσαι δε και εις την Κεντρικήν Εκπαιδευτικήν Επιτροπήν των πατριαρχείων, ενεκρίθησαν και κατεχωρίσθησαν εν τω επισήμω αυτής Καταλόγω, όπως ακωλύτως εισάγωνται εις τα ανά την Αυτοκρατορίαν Ελληνικά Σχολεία». ¹⁷⁹³

Τα πιο γνωστά διδακτικά βιβλία, από τις εκδόσεις των αδελφών Γεράρδου, τα οποία διδάσκονταν και σε όλα τα Ελληνικά Σχολεία στη Βόρεια Ήπειρο ήταν (σε παραστατικό πίνακα): ¹⁷⁹⁴

ΠΙΝΑΚΑΣ 37
Διδακτικά βιβλία στη Βόρεια Ήπειρο

Διδακτικά εγχειρίδια στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου μέχρι το 1912 (εκδόσεις των αδελφών Γεράρδου – Κωνσταντινούπολη)			
Κατώτερες τάξεις		Ανώτερες τάξεις	
Γνωστικό αντικείμενο	Συγγραφέας	Γνωστικό αντικείμενο	Συγγραφέας
Διάφορες σχολικές εκδόσεις	Α. Ζαμαρίου	Μεγάλη ελληνική γραμματική	Πρόδρομος Ευτυχίδης
Νεοελληνικά Αναγνώσματα	Ι. Μαγκριώτης	Ελληνική Χριστομάθεια	Α. Ραγκαβής
Γραμματική ελληνικής γλώσσας	Λουκάς Χριστόδουλος	«Απάνθισμα Ελληνικών Γραμμάτων»*	Α. Τάγης
* Δύο τόμοι: ο πρώτος περιείχε επιλογή με αρχαίους μύθους και ο δεύτερος τα τρία πρώτα βιβλία του Ξενοφώντα «Κύρου Ανάβασις»			

β) Βιβλία εκδόσεων Π. Αγγελίδου και Σ^{α5}: Τα αντίστοιχα δε βιβλία των εκδόσεων - βιβλιοεκδοτικού καταστήματος Π. Αγγελίδου και Σ^{α5}, τα οποία διδάσκονταν στους μαθητές των ελληνικών σχολείων της περιφέρειας Αυλώνας, ήταν, σύμφωνα με την παραγγελία της Εφορείας των Σχολών Αυλώνας και με τη σχετική απόδειξη αποστολής της 19^{ης} Αυγούστου του 1912 προς το Ελληνικό Προξενείο της Αυλώνας, τα ακόλουθα (σε παραστατικό πίνακα): ¹⁷⁹⁵

1793. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Λουβιανή*, 179.

1794. Ο. π.

1795. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ', Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως (προς ΥΠΕΞ), 11 Απριλίου 1913, αρ. 448, ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ', κατάλογος αποστολής διδακτικών βιβλίων του βιβλιοεκδοτικού καταστήματος Π. Αγγελίδου και Σας Κωνσταντινουπόλεως της 19ης Αυγούστου του 1912 προς το Ελληνικό Προξενείο Αυλώνας.

ΠΙΝΑΚΑΣ 38
Διδακτικά βιβλία στη Βόρεια Ήπειρο

Διδακτικά εγχειρίδια στα ελληνικά σχολεία της περιφέρειας Αυλώνας (1912 – εκδόσεις Π. Αγγελίδου και Σ ^α ς – Κωνσταντινούπολη)							
Σώματα	Είδη	Τιμή		Γρόσια	Εκ.	Γρόσια	Εκ.
8	Εκκλησιαστικός Πολυχρονιάδου	5				40	
8	Πειραματικός Οικονόμου	7				56	
8	Γεωγραφίας Αγγελίδου Γ΄	6	50			52	
25	Κατηγήσεις Μηλιώτου	3	50			87	50
25	Υγιεινής Ανθρωπολογίας Οικονόμου	5				125	
15	Γεωγραφίας Αγγελίδου Α΄	6	50			97	50
25	Μεθοδική πρακτική αριθμ. Κοσμίδου	6				150	
30	Φυσιγνωσίας Οικονόμου Β΄	5				150	
30	Ελλ. Ιστορίας Χαμουδοπούλου Γ΄	5	50			165	
35	Γεωγραφίας Αγγελίδου Α΄	5				175	
20	Ιεράς Ιστορίας Ζαμαρίου Γ΄	3	50			70	
35	Αναγνωστικά Ελλ. Κράτους Δ΄	5				175	
40	Γραμματικός Μαγκριώτου Β΄	5				200	
25	Αριθμ. Κοσμίδου Δ΄	4				100	
30	Ιστορίας Χαμουδοπούλου	4	50			135	
75	Ιεράς Ζαμαρίου Β΄	3	50			262	50
75	Αναγν. Κράτους Γ΄	4				300	
20	Γραμματικός Μαγκριώτου Α΄	3	50			70	
75	Αριθμητικός Αγγελίδου Γ΄	3	50			262	50
50	Ιστορίας Χαμουδοπούλου Α΄	3				150	
85	Αναγνωστικά Κράτους Β΄	4				340	
70	Αριθμητικός Αγγελίδου Β΄	2	50			175	
100	Αναγνωστικά Κράτους ΑΒ΄	2	50			250	
150	» » Αα΄	2				300	
						3888	
Έκπτωσης 25%						972	
						2916	
8	Κύρον Μανωλάκη	7	25			58	
34	Γεροστάθης Α΄	4		136			
23	» Β΄	4		92			
8	» Γ΄	4		32			
8	Γεωμετρίας Λεκού	6		48			
3	Recueil Croustanopoulos II	5	25			15	75
1	Γυμνάσματα Παπανδρέου Α΄	5				5	
1	Συντακτικόν Τζερέπη	3				3	
1	Απάνθισμα Ζάλη Γ΄	7		7			
1	Γαλλική Γραμ. Πανοπούλου	8		8			
18	Κύρου Αναβάσεως Παπανδρέου	7	25			130	50
25	Η Εκκλησία μας, Συλλόγου	2	50			62	50
100	Αριθμητικός Άκου	2		200			
	Γυμνάσματα Παπανδρέου Β΄	5				5	
				523			
Έκπτωσης 15%				78	50	444	50
						3640	25
Κιβώτιον, αχθοφορικά, τελωνειακά κλπ έξοδα						67	75
Εις χρέωσιν γρόσια αργυρά						3708	
(Φράγκα χρυσά						780,60)	

Επιπλέον, για τα ελληνικά σχολεία της προξενικής περιφέρειας Αυλώνας υπήρξε παροχή 40 οθωμανικών λιρών για την αγορά βιβλίων (και γραφικής ύλης και φαρμάκων)¹⁷⁹⁶, ενώ, αντίστοιχα για τα ελληνικά σχολεία της προξενικής περιφέρειας Βερατίου κατά το σχολικό έτος 1912-1913 έγινε παράλληλη αγορά βιβλίων (μαζί και ενδυμάτων) αξίας 70 οθωμανικών λιρών.¹⁷⁹⁷

γ) Κορυτσά: Κατά το σχολικό έτος 1887-1888 στο Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς (και βέβαια και σε όλα τα ανώτερα σχολεία της Βόρειας Ηπείρου) διδάσκονταν τα ακόλουθα διδακτικά εγχειρίδια:¹⁷⁹⁸

ΠΙΝΑΚΑΣ 39
Διδακτικά βιβλία στην Κορυτσά

<i>Γνωστικό αντικείμενο</i>	<i>Συγγραφέας</i>	<i>Γνωστικό αντικείμενο</i>	<i>Συγγραφέας</i>
Χριστιανική Κατήχηση (για τη Β΄ Γυμνασίου)	Βαφειάδης	Φυσική Ιστορία	Κυριακόπουλος
Γενική Ιστορία (2 τόμοι, μετάφρ. Γ. Δ. Αναγνωστοπούλου)	Βέμπερ Φ.	Εκκλησιαστική Ιστορία (για τη Δ΄ Γυμνασίου)	Κυριακού Δ.
«Μερόπη» (διδασκαλία Ελληνικών – εκθέσεις, θέματα, ποιήματα)	Βερναρδάκης	Αναγνωσματάριον	Κωνσταντινίδης
Γαλλική Χρηστομάθεια (τόμος Γ΄)	Βίλβεργ Κάρολος	Πρακτική Αριθμητική	Λάκων Β.
Αναγνωσματάριον	Βρετός	Ιερά (θρησκευτικά)	Μωραΐτης
Φυσική Πειραματική	Δαμασκηνός Α. Δ.	Αρχαία Ελληνική Ιστορία	Ξανθόπουλος
Στοιχειώδης Γεωμετρία	Δαμασκηνός Α.	Ψυχολογία	Ολυμπίου Δ. Ι.
Αριθμητική	Δαμασκηνός	Χρηστομάθεια (λατινικής)	Ουλέριχος
Μέθοδος (λατινικής)	Δέφνερ	Ελληνική Ιστορία	Παπαρρούσης Π. - Κοντογιάννης Ι.
Αριθμητική	Δραΐκης	Γραμματική	Πετρακίδης
Ρωμαϊκή και Βυζαντινή Ιστορία	Ζαχαριάδης Κωνσταντίνος	Αναγνωσματάριον	Πούλιος Χαρίσης
Συντακτικό	Καταβαίνης - Κυριακόπουλος Δ.	Μεθοδολογία (γαλλικής)	Χαν
Εισαγωγή εις τας Αγίας Γραφάς (για την Α΄ Γυμνασίου)	Κοντογόννης		

δ) Μοσχόπολη: Με την ευκαιρία της αναφοράς μας στα διδακτικά εγχειρίδια και στα βιβλία γενικότερα ως έκφραση μορφωτικής, παιδαγωγικής και πνευματικής καλλιέργειας, να σημειώσουμε εδώ και τα βιβλία που εκδόθηκαν στο τυπογραφείο της Μοσχόπολης (κεφ. 1), τα

1796. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1797. Ο. π..

1798. ΑΥΕ, φ. 1889 Β΄, αρ. 456.

οποία ήταν οπωσδήποτε χρήσιμα τόσο στην εκπαιδευτική διαδικασία όσο στην εν γένει παιδευτική και πνευματική ανάπτυξη των νέων της Μοσχόπολης:

«Έχομεν υπ' όψιν μας πολλά εκκλησιαστικά βιβλία τυπωθέντα εις το τυπογραφείον τούτο. Ως Ακολούθιαν του οσίου Ναούμ και των εν Τιβεριουπόλει μαρτυρησάντων, “Εισαγωγὴν Γραμματικῆς” ὑπὸ Θ. Α. Καβαλλιώτου Μοσχοπολίτου τῷ 1760. Κωνσταντίνου Μοσχοπολίτου ιερομονάχου “Περὶ εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος”, “Περὶ του πρωτείου του Πάπα και της Ρωμαϊκῆς Αυλῆς”, Περὶ “Μεταλήψεως” εκτυπωθέντα εν Μοσχοπόλει τῷ 1746».¹⁷⁹⁹ και άλλα πολλά.¹⁸⁰⁰

ε) Αποστολή βιβλίων – Καραπάνειος διαγωνισμός: Τα διδακτικά εγχειρίδια (πέρα από τις γενικές εκπαιδευτικές χορηγίες) εκδίδονταν ή αποστέλλονταν δωρεάν από τον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο και τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως¹⁸⁰¹ και από τον Σύλλογο προς διάδοση των Ελληνικών Γραμμάτων Αθηνών,¹⁸⁰² ο οποίος παράλληλα διατηρούσε και το δικαίωμα της επιλογής τους, όπως συνέβαινε και με την Πατριαρχική Επιτροπή,¹⁸⁰³ ενώ το Υπουργείο Παιδείας της Τουρκίας και η Γενική Διοίκηση του Μοναστηρίου έλεγχαν την όλη διαδικασία της διακίνησης των βιβλίων, μέχρι και την απαγόρευσή τους.¹⁸⁰⁴

Συγκεκριμένα δε για τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως να θυμίσουμε ότι αυτός ανέλαβε να υλοποιήσει και το σχετικό διαγωνισμό της συγγραφής διδακτικών βιβλίων για τη «Δημοτική παιδεία» στα σχολεία της Βόρειας Ηπείρου, τον οποίο με επιστολή του (20 Μαρτίου 1874) προς αυτό είχε αθλοθετήσει με 10.000 φράγκα σε 19 αντίστοιχα βραβεία ο ευεργέτης, φιλόπατρις και φιλόμουσος Κ. Καραπάνος.¹⁸⁰⁵ Η Επιτροπή

1799. Σκενδέρης Κ., *Μοσχόπολις*, 16.

1800. Γεωργιάδης Θ., *Μοσχόπολις*, 47-51, όπου και αναλυτική παρουσίαση όλων των βιβλίων που εκδόθηκαν στο τυπογραφείο Μοσχόπολης.

1801. ΕΦΣΚ, ΕΕΕ «Περὶ της καταστάσεως της παιδείας», 7 (1873), 217.

1802. Μερικά διδακτικά βιβλία του Συλλόγου προς διάδοση των Ελληνικών Γραμμάτων Αθηνών, τα οποία δίδασκονταν και στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου: Γενικά: Αλφαβητάριον, Αναγνωσματάριον προς χρῆσιν του λαού, Αριθμητική, Γραμματική, Ελληνική Ιστορία, Ελληνική Χρηστομάθεια, Ιερά Ιστορία, Ιχθυογραφία, Καλλιγραφία, Κηπουρική, Οδηγία δια την διδασκαλίαν της Αριθμητικής, Οδηγία διά την διδασκαλίαν της Γεωγραφίας, Οδηγός Νηπιαγωγείων, Παιδιά κατά το σύστημα Φραιμπέλ, Συλλογή Ασμάτων, Υγιεινή, Φυσική Ιστορία, Φυσική και Χημεία. Και συγκεκριμένα: Γ. Γεράκη, *Γραμματική Ελληνική της ημετέρας γλώσσης*, 1871, Γ. Κωνσταντινίδου, *Εγχειρίδιον ήτοι ερμηνεία περὶ αναγνώσεως*, Αθήναι.

1803. ΑΥΕ, 1897, ΑΑΚ, Β': Κορυτσά, 5 Ιουλίου 1897.

1804. Στα πλαίσια του ελέγχου και της διακίνησης των διδακτικών εγχειριδίων δεν ήταν σπάνιες και οι περιπτώσεις να αποσύρονται από το Υπουργείο Παιδείας της Τουρκίας ως «επιλήψιμα» και κάποια από αυτά, όπως, για παράδειγμα, συνέβη με την απαγόρευση της διδασκαλίας του ελληνικού διδακτικού βιβλίου «Γεροστάθης» και της Παγκόσμιας Ιστορίας του Αντωνιάδη – ΑΥΕ, φ. 1883, Β', Μοναστήρι, 27 Απριλίου 1883, αρ. 319.

1805. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 338, όπου και η επιστολή του Κ. Καραπάνου προς τον πρόεδρο του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως:

«Κύριε Πρόεδρε. Η Δημοτική παιδεία, της οποίας την υποστήριξιν ανέλαβεν ο Σύλλογος ημών προ τριών ήδη ετών, αποτελεί το ισχυρότερον μέσον της αναπτύξεως παντός έθνους. Αύτη μόνη δύναται να καταστήση τα έθνη ευτυχή, παρέχουσα εις πάντα πολίτην ανεξαιρέτως τας αναγκαίας γνώσεις, όπως χρησιμώτερον ασχολήση τον καιρόν αυτού και συντελέση ου μόνον εις την ατομικήν αυτού ευδαιμονίαν, αλλά και εις την πρόοδον του έθνους αυτού.

Έν των κυριωτέρων μέσων προς τελειότεραν διάδοσιν της δημοτικής παιδεύσεως είνε αναντιρρήτως και η καθιέρωσις ομοιομόρφου συστήματος διδασκαλίας.

Μετά πολλῆς δε ευχαριστήσεως έμαθον την απόφασιν της επί των διδασκαλείων ειδικῆς επιτροπῆς, ήτις μετά σπουδαίαν μελέτην, κανονίσασα πλήρες τε σύστημα δημοτικής παιδεύσεως, απεφάσισε την εισαγωγὴν αυτού εις όλα, ει δυνατόν, τα σχολεία του ημετέρου έθνους.

Νομίζων δε, ότι η πραγματοποιήσεως της αποφάσεως ταύτης και η παραδοχή ενός τελειότερου και ομοιομόρφου συστήματος διδασκαλίας παρ' όλων των σχολείων, απαιτεί την ύπαρξιν των αναγκαίων προς τούτο διδακτικών βιβλίων λαμβάνω το θάρρος να αναθέσω εις την αγωνοδικίαν του ου επαξίως προΐστασθε Συλλόγου, αγώνισμα εκ φράγκων δέκα χιλιάδων, διανεμηθησομένων εις δέκα εννέα βραβεία, άτινα θέλει απονεμίει ο Σύλλογος εντός εξετίας εις τους συγγράψαντας τα αρμοδιώτερα και καταλληλότερα δια τα δημοτικά Σχολεία βιβλία, κατά το πρόγραμμα της δημοτικής παιδεύσεως, όπερ συνέταξεν η επί των Διδασκαλείων Επιτροπή.

Παρακαλώ δε τον Σύλλογον ίνα ευαρεστούμενος δεχθή την αγωνοδικίαν ταύτην και μοι παράσχη ούτω την ευκολίαν ίνα συντελέσω και δια του μέσου τούτου εις την εκπλήρωσιν ενός εκ των σπουδαιοτέρων αυτού σκοπών, δράττομαι δε της ευκαιρίας, ίνα διαβεβαιώσω υμάς, Κύριε Πρόεδρε, περὶ της εξόχου υπολήψεώς μου, μεθ' ης διατελώ,

του Συλλόγου, αποτελούμενη από τον Πρόεδρο Ι. Κ. Αριστοκλή, τα μέλη Πρ. Βασιάδη, Φ. Βρυνένιο, Μ. Παρανίκα, Δ. Μαλλιιάδη, Α. Ζωηρό, Μ. Πανταζή, Γ. Σοφοκλή και τον Εισηγητή Γ. Χασιώτη, αποδέχθηκε την πρόταση και την προσφορά του Κ. Καραπάνου και εξέδωσε και το «Γενικόν Πρόγραμμα Καραπανείου Αγώνος εις έκδοσιν μεθοδικών βιβλίων προς χρήσιν των δημοτικών σχολείων».¹⁸⁰⁶

Για την ανάγκη τώρα της διδασκαλίας της Ελληνικής Ιστορίας σε πολλά απομονωμένα σχολεία στη Βόρεια Ήπειρο στα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας, οι μαθητές συγκεντρώνονταν πέρα από το επίσημο ωράριό τους στα ελληνικά σχολεία και σε ιδιωτικούς χώρους, αφού οι τουρκικές αρχές απαγόρευαν τόσο τη διδασκαλία της, όσο και την προμήθεια των σχολικών βιβλίων από την ελεύθερη Ελλάδα.¹⁸⁰⁷

Χαρακτηριστικό παράδειγμα «κρυφών μαθημάτων» Ελληνικής Ιστορίας μας διασώζει ο φιλέλληνας Γάλλος δημοσιογράφος Ruauux René, ο οποίος στα 1913 σημειώνει για το Αργυρόκαστρο πως «δεν είναι συγκινητικό, αυτά τα διακόσια μικρά αγόρια και τα διακόσια πενήντα κοριτσάκια να δέχονται τις επιπλέον ώρες των μαθημάτων (στην ηλικία που τόσο αγαπούν τα παιχνίδια), να συζητούν για την Ελλάδα; ...».¹⁸⁰⁸

Παρά την παραπάνω όμως απαγόρευση, σε πολλά Σχολεία διδασκόταν και επίσημα η Ελληνική Ιστορία, όπως στη Σχολή των Ζωγραφείων Εκπαιδευτηρίων¹⁸⁰⁹ (παρακάτω), αλλά και σε άλλα Σχολεία και Σχολές.

Μεγάλη βοήθεια για τη σωστή και απρόσκοπτη λειτουργία των σχολείων στη Βόρεια Ήπειρο πρόσφερε ο Ηπειρωτικός Φιλολογικός Σύλλογος της Κωνσταντινούπολης, ο οποίος χρηματοδοτούσε τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων και προμήθευε τα απαραίτητα σχολικά βιβλία.

Για παράδειγμα, κατά το σχολικό έτος 1873-1874 απέστειλε σειρά διδακτικών βιβλίων για τις ανάγκες της διδασκαλίας στο σχολείο της Πολένας και σε άλλα ελληνικά σχολεία της ευρύτερης περιοχής της Ηπείρου αξίας 45 οθωμανικών λιρών.¹⁸¹⁰

Ακόμα, πολλές φορές παρατηρούνταν και αδικαιολόγητες και μακροχρόνιες καθυστερήσεις στην αποστολή των διδακτικών βιβλίων στα Σχολεία της Βόρειας Ηπείρου, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να καλυφθεί όλη η προβλεπόμενη διδακτέα ύλη. Όπως, για παράδειγμα, συνέβη κατά το σχολικό έτος 1872-1873 για τους μαθητές της Γ' τάξης της Σχολής των Ζωγραφείων Εκπαιδευτηρίων στο Κεστοράτι, για τους οποίους «μολονότι επανειλημμένως και εγκαίρως εγράψαμεν εις Ιωάννινα προς αποστολήν των αναγκαίων βιβλίων διά την Γ' τάξιν, εν τούτοις παρεμπεσόντων κωλυμάτων τινών, τα βιβλία ταύτα μάς ήλθον κατά τα τέλη Μαρτίου».¹⁸¹¹

Ταυτόχρονα, κυκλοφορούσαν και ειδικά χειρόγραφα βιβλία Γραμματικής, Αριθμητικής και άλλα, η καταγραφή των οποίων δεν είναι δυνατό να αποτυπωθεί.¹⁸¹²

Τέλος, να σημειώσουμε ότι σε αρκετές περιπτώσεις υπήρχαν προστριβές ανάμεσα στους τοπικούς βιβλιοπώλες και στις σχολικές Εφορίες, επειδή αυτές διακινούσαν αποκλειστικά τα διδακτικά βιβλία για να αποκομίζουν το βιβλιοπωλικό κέρδος για τις λειτουργικές ανάγκες των σχολείων τους, όπως συνέβη και στην Κορυτσά στα χρόνια 1903¹⁸¹³-1904¹⁸¹⁴.

στ) Βιβλία - ντοκουμέντα διαρκούς έκθεσης Ιδρύματος Βορειηπειρωτικών Ερευνών:
Μερικά από τα βιβλία που διδάσκονταν στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου πριν από

Κωνσταντινούπολις τη 20 Μαρτίου 1871. Υμέτερος πρόθυμος φίλος, Κ. ΚΑΡΑΠΑΝΟΣ».

1806. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 339-341.

1807. Ruauux R., *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, 126 («Κανένα βιβλίο τυπωμένο στην Αθήνα δεν γινόταν δεκτό στα σχολεία της Ηπείρου. Ήταν επιβεβλημένο όλα να τα προμηθεύονται από την Κωνσταντινούπολη. Η ελληνική ιστορία ήταν απαγορευμένη»).

1808. Ruauux R., *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, 126.

1809. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα αρ. φ. 1103, 21 Ιουλίου 1873.

1810. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 106.

1811. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα αρ. φ. 1103, 21 Ιουλίου 1873.

1812. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 257-272.

1813. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως, αρ. φ. 1577, 3 Οκτωβρίου 1903.

1814. *Ο.π.*, αρ. φ. 1828, 13 Αυγούστου 1904.

το 1914 και αρκετά μετά το 1914 βρίσκονται στη μόνιμη έκθεση του Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών στα Ιωάννινα, τα οποία φυλάσσονται με θρησκευτική ευλάβεια από τον ευπατριδή πρόεδρό της κ. Ξενοφώντα Γ. Κοντούρη, όπου επίσης εκτίθενται και άλλα ποικίλα και ενδιαφέροντα σχολικά είδη, όπως πλάκες γραφής, τετράδια μαθητών (εργασιών και σημειώσεων), μελανοδοχεία, σχολικές σάκες κ. ά.. Στον ίδιο χώρο – μουσείο, επίσης, υπάρχουν αναρτημένοι χάρτες, φωτογραφίες, έντυπα, έγγραφα – ντοκουμέντα για το Βορειοηπειρωτικό Αγώνα, το προσωπικό χειρόγραφο ημερολόγιο του Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβασίου Ωρολογά της περιόδου 4-6 1895 μέχρι 22-9 1896, ανδρικές και κυρίως γυναικείες στολές, προσωπικά ενθυμήματα διδασκάλων που δίδαξαν σε ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου (βιβλία, σημειώματα, πένες, μελανοδοχεία, ταμπόν, γυαλιά όρασης, ρολόγια, πίπες με ζύστρες καθαρισμού κ. ά.) και άλλα πολλά ενδιαφέροντα και πολύτιμα αντικείμενα.

Σχετικά με τα παλιά βιβλία (ολόκληρα, ακέφαλα, κολοβά ή εν μέρει – σπάργανα), τα οποία εκτίθενται σε περίοπτη θέση και κάτω από τη μεγάλων διαστάσεων επιβλητική μορφή του αναμορφωτή της ελληνικής εκπαίδευσης και παιδείας στη Βόρεια Ήπειρο Κοσμά του Αιτωλού και από την εξίσου μεγάλη εικόνα των Κεστορατείων Διδασκαλείων (τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία) εντοπίσαμε:

Παλιά Αναγνωστικά.

Ευαγγέλια.

Φυσιογνωσία του Α. Γ. Λαμπίρη.

Πρακτική Γεωμετρία.

Γαλλική Μέθοδος της Ε΄ τάξεως, Θεοδ. Γ. Κυπρίου, καθηγητού της Γαλλικής.

Ελληνική Χρηστομάθεια του Εμμ. Γ. Παντελάκη – Γυμνασιάρχου.

«Άπασα Ύλη».

Πρακτική Γεωμετρία του Νικολάου Π. Λέκου – «Καθηγητού εν τω Γυμνασίω Πειραιώς» (Αθήνα, 1913 – εκδότης: Μιχαήλ Μαντζαβελάκης).

Σειρά Εγκυκλίων Ελληνικών Μαθημάτων. Προς χρήσιν ιδία των φοιτητών της Μεγάλης του Γένους Σχολής. Υπό Δ. Β. Καλλίφρονος. Τόμος Α΄. (Έτος Α΄). Τμήμα Α΄. Περιέχον τον κατά Λεοκράτους λόγον Λυκούργου του ρήτορος και εκ των του Δημοσθένους τον κατά Φιλίππου Α΄. (Εκ των αρίστων εκδόσεων). Ων προέκταται η βιογραφία των Συγγραφέων, η εις έκαστον λόγον επίτομος εισαγωγή, αι εν αυτοίς απαντώμεναι Γνώμαι και η ρητορική οικονομία. Εν Κωνσταντινουπόλει. Τύποις Ανατολικού Αστέρου 1868.

Προπαίδεια. Ητοι Στοιχεία Αριθμητικής των τεσσάρων αριθμητικών πράξεων. Προς χρήσιν των εν τοις Δημοτικαίς Σχολείοις Αρχαρίων υπό Α. Κ. Τιμάται λεπτά 10. Βιβλιοπωλείον Κωνστ. Χρ. Σκενδέρη. Εν Κορυτσά. Εκ του τυπογραφείου Α. Κορομηλά 1907.

Παλιά ελληνικά βιβλία: Ελληνική Γραμματική, Αριθμητικά Ασκήσεις (σπάργανα).

Με την ευκαιρία, να σημειώσουμε ότι, εκτός από τα παραπάνω διδακτικά βιβλία, εκτίθεται «Βιβλίο αποστολών, από την πόλη των Ιωαννίνων, προς την κυβέρνηση της Αυτονόμου Ηπείρου με ημερομηνία 18-8-1914», το βιβλίο του Γάλλου δημοσιογράφου René Ruau «Malheureuse Épire» (Ρενέ Ρυώ «Δυστυχισμένη Ήπειρος») σε παλιά έκδοση καθώς και «Χειρόγραφο τετράδιο με Δημοτικά Τραγούδια από την Πολύτσανη Πωγωνίου το 1911».

B. ΤΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ

1. Επαγγελματικά και πνευματικά εφόδια – κατάρτιση εκπαιδευτικών

α) Προσόντα και καθήκοντα

Προσόντα διδασκάλων και διευθυντών: Οι εκπαιδευτικοί όλων των βαθμίδων (νηπιαγωγοί, παρθεναγωγοί, διδάσκαλοι, διδασκάλισσες, καθηγητές και οι διευθυντές - σχολάρχες) έπρεπε να είχαν συγκεκριμένα προσόντα για την πρόσληψή τους: Να είχαν τους απαραίτητους τίτλους

των σπουδών τους και να διέθεταν διδακτική πείρα και παιδαγωγική ικανότητα και κυρίως να είχαν ενάρετα και χρηστά ήθη.¹⁸¹⁵

Καθήκοντα: Τα καθήκοντα των διδασκάλων και των καθηγητών ήταν να προσέρχονται κανονικά στο σχολείο, να συνεργάζονται με το διευθυντή, να συντάσσουν το πρόγραμμα των μαθημάτων, να επιτηρούν τη διαγωγή των μαθητών στους σχολικούς χώρους και να τηρούν τους ημερήσιους ελέγχους των μαθητών και να τους υποβάλλουν καθημερινά στην Εφορία του σχολείου.

Τα αντίστοιχα καθήκοντα των διευθυντών των Αρρεναγωγείων και των διευθυντριών των Παρθεναγωγείων ήταν να επιτηρούν τη διδασκαλική διδασκαλία, τους εκπαιδευτικούς, τους μαθητές και το υπηρετικό προσωπικό, τη δίαιτα των τροφίμων (όπου υπήρχαν και Οικοτροφεία), να συγκαλούν και να διευθύνουν το διδασκαλικό και καθηγητικό Σύλλογο, να συνεργάζονται με την Εφορία και να φροντίζουν γενικά για την καθαριότητα και την τάξη του σχολείου.¹⁸¹⁶

β) Σπουδές των εκπαιδευτικών – Σχολεία, Διδασκαλεία, Σχολές

Οι διδασκάλισσες των Νηπιαγωγείων (οι Νηπιαγωγοί) και οι διδασκάλισσες των Παρθεναγωγείων (οι Παρθεναγωγοί) συνήθως ήταν απόφοιτες Παρθεναγωγείου και πτυχιούχοι Διδασκαλείου ή άλλων ανώτερων Σχολών.

Οι διδάσκαλοι των Αρρεναγωγείων και κυρίως οι διευθυντές και οι σχολάρχες των σχολείων όλων των βαθμίδων ήταν απόφοιτοι Γυμνασίων (Κορυτσάς - Μπάγκειο Γυμνάσιο, Ιωαννίνων - Ζωσιμαία Σχολή, Θεσσαλονίκης κ.ά.), Διδασκαλείων (Κεστορατίου, Θεσσαλονίκης κ.ά.) και ανώτερων και πανεπιστημιακών Σχολών (Αθηνών - πανεπιστημιακές Σχολές κ.ά., Κωνσταντινούπολης - της Μεγάλης του Γένους Σχολής, της Θεολογικής Σχολής Χάλκης κ.ά.), ευρωπαϊκών πόλεων κ.ά., πολλοί δε από αυτούς είχαν και διδακτορικά διπλώματα:

Αργυρόκαστρο: Ο διδάσκαλος του Αργυροκάστρου Κωνσταντίνος Δημητριάδης (κεφ. 4) ολοκλήρωσε τις σπουδές του στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία Κεστορατίου.¹⁸¹⁷

Η διδασκάλισσα του Παρθεναγωγείου Αργυροκάστρου, στη συνοικία Παλιορτού, κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ήταν τελειόφοιτη του Αρσακείου Αθηνών.¹⁸¹⁸

Επίσης: ο διδάσκαλος της ευρύτερης περιοχής του Αργυροκάστρου (στα σχολεία του Άληκου, του Άνω Λάμποβου, του Λιμπόχοβου, του Μαλέσοβου και της Χειμάρρας) Χρήστος Οικονομίδης ήταν απόφοιτος των Ζωγραφείων Διδασκαλείων της Κωνσταντινούπολης (1884).¹⁸¹⁹ Ο διδάσκαλος και διευθυντής σε Σχολεία του Αργυροκάστρου, στη Ζωγράφειο Σχολή στο Κεστοράτι και στη Ζάππειο Σχολή στο Λάμποβο Αθανάσιος Οικονομίδης (κεφ. 2) είχε σπουδάσει στη Μεγάλη του Γένους Σχολή, από την οποία αποφοίτησε με άριστα.¹⁸²⁰ Ο διδάσκαλος των σχολείων της Κοσοβίτσας, της Σωτήρας, της Δουβιανής και του Λόγγου Αντώνιος Πάντος ήταν απόφοιτος της Εκκλησιαστικής Ριζαρείου Σχολής.¹⁸²¹

Βουλιαράτι: Οι γνωστοί διδάσκαλοι στο Βουλιαράτι (και σε άλλα σχολεία της Βόρειας Ηπείρου) Μιχαήλ Παπαδόπουλος ή Μπότσης, Γεώργιος Ι. Καλυβόπουλος και Στυλιανός Ι. Παπαδόπουλος (κεφ. 2) είχαν σπουδάσει στη Μεγάλη του Γένους Σχολή στην Κωνσταντινούπολη.¹⁸²²

1815. Παπαστάθης Χ.Κ., *Κανονισμοί*, 347 (Κανονισμός των Σχολείων, κεφ. Β', περί διδασκάλων, άρθρο 7ον: «Οι διδάσκαλοι δέον να φέρωσι τα αναγκαία ενδεικτικά των τακτικών αυτών σπουδών, να ώσι και εγνωσμένης πείρας και ικανότητος και προπάντων να έχωσιν ήθη χρηστά») – και στο παράρτημα.

1816. *Κανονισμός Διδασκαλείου Κεστορατίου* – ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 296-297 (Μέρος Β', *Περί διευθυντού και των καθηγητών*, άρθρο 8-12).

1817. Τσιόπος Β. Κ., *Η Σωπική*, 52.

1818. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134-135.

1819. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*.

1820. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 50-51.

1821. Κουλίδας Κ. Ι., *Σωτήρα*, 53-54.

1822. Καλυβόπουλος Γ.-Χρίστου Γ., *Μπουλιαράτι*, 189-191, 193· Παπαδόπουλος Ν., *Η Δρόπολις*, 115.

Δέλβινο: Οι διδάσκαλοι της Σχολής και άλλων σχολείων του Δελβίνου: Σταύρος Τάτσης («ελληνικός») από τη Δρόβιανη, ο οποίος δίδασκε από το 1874 και μετά, ήταν τελειόφοιτος του Γυμνασίου Χαλκίδας. Σπύρος (Πήλιος) Ντενέκος από το Σωπίκι Βούρκου, ο οποίος δίδαξε κατά τα έτη 1890-1892, ήταν τελειόφοιτος των Ζωγραφείων Διδασκαλείων.¹⁸²³ Μιχαήλ Βιδούρης, ο οποίος δίδαξε στα χρόνια 1907-1908, ήταν τελειόφοιτος του Διδασκαλείου Κερκύρας.¹⁸²⁴

Στο Ελληνικό Σχολείο του Δελβίνου, η διδασκάλισσα, η οποία δίδασκε στα 1913, ήταν απόφοιτη του διδασκαλείου της Κέρκυρας και γνώριζε να μιλά τα γαλλικά.¹⁸²⁵

Επίσης, στη Μονή του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου - στην Ευθύμιο Κεντρική Σχολή Ρίζης, στα νότια του Δελβίνου και κοντά στο χωριό Μαλίτσανη, δίδασκε και ο Αθανάσιος Παρτάλης, ο οποίος ήταν απόφοιτος του Μαρασλείου Διδασκαλείου.¹⁸²⁶

Δουβιανή: Στη Σχολή Δουβιανής ο διδάσκαλος Κωνσταντίνος Ζέρρης ήταν αριστούχος απόφοιτος της Μεγάλης του Γένους Σχολής και ο διδάσκαλος Νεοκλής Λιανίδης απόφοιτος της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων, γνώριζε δε και την τουρκική γλώσσα.¹⁸²⁷

Δρόβιανη: Στα Αλληλοδιδασκτικά Σχολεία (Δημοτικά) και τα Ελληνικά Σχολεία της Δρόβιανης, στην Άνω και στην Κάτω, δίδασκαν από το 1840 «κατηρητισμένοι διδάσκαλοι», απόφοιτοι της «γεραράς» Ζωσιμαίας Σχολής.¹⁸²⁸

Κεστοράτι: Ο διευθυντής των Ζωγραφείων Εκπαιδευτηρίων Κεστορατίου Δ. Ζαμαριάς (κεφ. 2) είχε σπουδάσει για πέντε χρόνια Παιδαγωγικά στη Γερμανία και στην Ελβετία.¹⁸²⁹

Κορυτσά: Οι περισσότεροι από τους καθηγητές του Μπαγκείου Γυμνασίου είχαν κάνει άριστες σπουδές: Ο Α. Δ. Αναγνωστόπουλος (γυμνασιάρχης), ο Εφραίμ Γκίνης, ο Γεώργιος Κύζιας, ο Διαμαντής Πρίφτης, ο Σπυρίδων Κόντος, ο Ευάγγ. Τσούππτης και ο Σωτήριος Παπαχρίστου ήταν διδάκτορες της Φιλοσοφικής Σχολής του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο Αλέξαν. Πανταζής ήταν διπλωματούχος του Πολύτεχνείου Αθηνών. Ο Παντελής Κοτόκος ήταν πτυχιούχος της Θεολογικής Σχολής Χάλκης. Ο Μιχαήλ Μίχας και ο Πέτρος Φιλιππίος ήταν απόφοιτοι του Αυτοκρατορικού Λυκείου Γαλατά. Ο Σωτήριος Σουγάρης ήταν πτυχιούχος της Κεντρικής Σχολής Γυμναστών Αθηνών. Ο Σωτήριος Σοφιανός ήταν πτυχιούχος του Ωδείου Αθηνών. Ο Πέτρος Ρώττας ήταν απόφοιτος του Γυμνασίου Κορυτσάς και δευτεροετής φοιτητής της Φιλολογίας (κατά το σχολικό έτος 1896-1897).¹⁸³⁰

Οι διδασκάλισσες του Παρθεναγωγείου Κορυτσάς Ράμμου-Τουρτούρη Αρσινόη και Μιτσιού Θεοδώρα (η οποία εκτελούσε και χρέη διευθύντριας) ήταν απόφοιτες του Ελισαβετιείου Παρθεναγωγείου Ιωαννίνων,¹⁸³¹ η πρώτη, και του Ζαπτείου Κωνσταντινούπολης,¹⁸³² η δεύτερη.

Λέσνιτσα: Στη Μονή Γερμανού - στην Κεντρική Σχολή Λέσνιτσας, γνωστή και ως Κοινή Ελληνικής Σχολής, ανάμεσα στην Άνω και Κάτω Λέσνιτσα, δίδασκαν και ο Φώτιος Παρτάλης (1890, 1894-1898, 1901-1906), ο οποίος ήταν τελειόφοιτος των Ζωγραφείων

1823. Γάγαρης Γ., *ΗΗΔ-Α*, 118.

1824. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 274-275.

1825. Ruaux R, *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, 96.

1826. *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο Λωδώνη*, 1896, 126.

1827. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 178, 181, 182.

1828. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 302.

1829. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 106, 12 Οκτωβρίου 1879.

1830. ΑΥΕ, 1897, ΑΑΚ, Β', Κορυτσά, 5 Ιουλίου 1897, χ.α. ΑΥΕ, 1915, ΑΑΚ-Β', Κορυτσά, 6 Ιουλίου 1915.

1831. Ξηραδάκη Κ., *Παρθεναγωγεία, δασκάλεις*, Β', 53-54

1832. Οικονόμου Φ., *Σχολεία*, 89-90.

Διδασκαλείων Κεστορατίου, και ο Βασίλειος Ντεσύρης, ο οποίος ήταν τελειόφοιτος της Μεγάλης του Γένους Σχολής.¹⁸³³

Πολίτσανη: Ο διδάσκαλος της Πολίτσανης Κωνσταντίνος Δημητριάδης (κεφ. 2) ολοκλήρωσε τις σπουδές του στα Κεστοράτεια Διδασκαλεία Αργυροκάστρου.¹⁸³⁴

Πολλοί διδάσκαλοι του Αρρεναγωγείου Πολίτσανης ήταν απόφοιτοι των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου και άλλων ανώτερων Σχολών. Η διδασκάλισσα, επίσης της Πολίτσανης (του Παρθенаγωγείου), Αναστασία Β. Λιάμπη αποφοίτησε από το Ζωγράφειο Παρθенаγωγείο της Κωνσταντινούπολης.¹⁸³⁵

Σχωριάδες: Οι διδάσκαλοι των Σχωριάδων:

και της Σέλτσης Μαργαρίτης Λίτσης σπούδασε σε ανώτερο Σχολείο στα Ιωάννινα,

και της Τόποβας Γιάννης Ντάλλας (κεφ. 2) αποφοίτησε από Ελληνικό Ημιγυμνάσιο στην Κωνσταντινούπολη και από Σχολείο που κατάρτιζε διοικητικά στελέχη, το οποίο είχε ιδρυθεί στα πλαίσια των τουρκικών μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ,

και της Δρόβιανης Χαράλαμπος Οικονομίδης (κεφ. 2) ήταν απόφοιτος της Ζωσιμαίας Σχολής των Ιωαννίνων και της Μεγάλης του Γένους Σχολής,

και της Πολίτσανης, της Ζέης και του Αργυροκάστρου Αντώνης Παπαχρήστος (κεφ. 2) σπούδασε σε Ελληνικό Γυμνάσιο στην Κωνσταντινούπολη και στο Βουκουρέστι.¹⁸³⁶

Σωπική: Οι διδάσκαλοι του «παλιού» Σχολείου Σωπικής (κεφ. 2) Παπαζήσης¹⁸³⁷ και Ιερεμίας ήταν απόφοιτοι της Μπαλαναίας Σχολής των Ιωαννίνων,¹⁸³⁸ και ο μετέπειτα διδάσκαλος της Σωπικής Κωνσταντίνος Δημητριάδης (κεφ. 2) ολοκλήρωσε τις σπουδές του στα Κεστοράτεια Διδασκαλεία Αργυροκάστρου.¹⁸³⁹

Χλωμό: Ο διδάσκαλος του Χλωμού Ηλίας Καραγιάννης (κεφ. 2) είχε τελειώσει τη Ζωσιμαία Σχολή των Ιωαννίνων και στη συνέχεια, το 1917, αποφοίτησε από τη Μαράσλειο Παιδαγωγική Ακαδημία στην Αθήνα.¹⁸⁴⁰

2. Προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού, διοριστήρια, πιστοποιητικά, προκηρύξεις θέσεων – τυπολογία συμβολαίων και συμφωνητικών

α) Εισαγωγικά: Οι προσλήψεις στα σχολεία των ελληνικών κοινοτήτων στη Βόρεια Ήπειρο γίνονταν από τις κοινοτικές, τις εκκλησιαστικές και τις πολιτικές αρχές: από τους Εφόρους, τις Εφορίες, τις Εφορευτικές Επιτροπές και τις Σχολικές Επιτροπές, από τους Μητροπολίτες και τους Αρχιερατικούς εκπροσώπους τους, από την Επιτροπή προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας, από το Σύλλογο προς διάδοση των Ελληνικών Γραμμάτων και από τις πολιτικές και προξενικές αρχές – και από τις συνεργασίες τους.¹⁸⁴¹

Η πρόσληψη δε κάθε εκπαιδευτικού (διδασκάλου ή καθηγητή) άρχιζε χρονικά με την υπογραφή του διοριστήριου εγγράφου, το οποίο εξέδιδε ο οικείος Μητροπολίτης, και σ' αυτό

1833. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 322.

1834. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 52.

1835. Ζώπος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 276, 281.

1836. Μπεντούλης Δ., *Σχωριάδες*, 118-119.

1837. Αραβαντινός Π.Α., *Συλλογή*, 58.

1838. Αραβαντινός Π.Α., *Συλλογή*, 71· Λαμπρίδης Ι., *Αγαθοεργήματα*, 1880-Α, 71· Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 223 («Υπήρξαν και δάσκαλοι σαν ο Παπαζήσης, “είς εκ των αρίστων τροφίμων της εν Ιωαννίνους Μπαλαναείου σχολής”»)

1839. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 52.

1840. *Ο. π.*, 55.

1841. ΑΥΕ, φ. 1887, αρ. 641, Μοναστήρι, 10 Σεπτεμβρίου 1887.

καθοριζόταν, ανάλογα με τα προσόντα (σπουδές, προϋπηρεσία) και την τοπική χρηματοδότηση (κοινοτικά ταμεία, δωρεές, ευεργεσίες) και η μισθοδοσία του.

Κάθε πρόσληψη διδασκάλου, οποιασδήποτε βαθμίδας εκπαίδευσης και τύπου σχολείου, από οποιονδήποτε και αν πραγματοποιούνταν και για όποιο χρονικό διάστημα ίσχυε ακολουθούσε μια συγκεκριμένη τυπολογία, μια «Απόδειξη πρόσληψης», ένα «Συμφωνητικό» ή ένα «Συμβόλαιο»: Αυτή αναφερόταν συνήθως στον φορέα της πρόσληψης, στην προσφερόμενη εργασία του διδασκάλου με τα στοιχεία της ταυτότητάς του, με το χρόνο για τον οποίο γινόταν και, πολλές φορές, με τα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις του· στο τέλος έφερε την ημερομηνία, την υπογραφή και τη σφραγίδα του φορέα της πρόσληψης και την υπογραφή του Μητροπολίτη, ο οποίος της επικύρωνε και με τη σφραγίδα της μητρόπολης.

β) Προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού, διοριστήρια: Παρουσιάζουμε ένα χαρακτηριστικό ιστορικό «Συμφωνητικό» του 1884 μεταξύ της Σχολικής Εφορίας των εκπαιδευτηρίων της Αυλώνας και του προσλαμβανόμενου στην Αστική Σχολή Αυλώνας διδασκάλου Ιωάννου Στρίγγα με τους αμοιβαίους όρους τους:

ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΟΝ

Μεταξύ των εφόρων της εν Αυλώνι αστικής σχολής και του διδασκάλου Ιωάννου Στρίγγα συνεφωνήθησαν τα επόμενα:

α) Ο Ιωάννης Στρίγγας αναλαμβάνει να διδάξει εις το εν Αυλώνι δημοτικόν σχολείον κατά το πρόγραμμα και τη διατάξει της εφορίας με ετησίαν αντιμισθίαν τριάκοντα και εξ εικοσαφράγκων.

β) Η εφορία της σχολής υποχρεούται να πληρώνη εις τον διδάσκαλον Ιωάννην Στρίγγα τον μισθόν των τριάκοντα εξ εικοσαφράγκων κατά τριμηνίαν ή διμηνίαν κατά την ανάγκην του.

γ) Ο διδάσκαλος Ιωάννης Στρίγγας μετά το πέρας των εξετάσεων δικαιούται να μεταβή όπου και αν βούληται.

δ) Ο διδάσκαλος Ιωάννης Στρίγγας υποχρεούται να παρουσιάσει τους μαθητάς δημοσία κατά τας γενικάς εξετάσεις.

ε) Όστις δήποτε των πολιτών έχων παράπονόν τι δέον απευθύνεσθαι εις την εφορίαν και η εφορία εις τον διδάσκαλον.

Το παρόν ισχύει διά το σχολικόν έτος 1884-1885 και εγένοντο δυο τοιαύτα όμοια υπογεγραμμένα παρ' αμφοτέρων και έλαβον ανά έν έκαστος.

Εν Αυλώνι τη 21^η Αυγούστου 1884

*Ο διδάσκαλος
Ιωάννης Στρίγγας (υπογραφή)*

*Οι έφοροι
(υπογραφές)¹⁸⁴²*

Σε αρκετές δε περιπτώσεις οι προσλήψεις των προσοντούχων διδασκάλων και καθηγητών είχαν και τη μορφή του επίσημου διοριστήριου, το οποίο και αποστελλόταν από την αρχή ή το φορέα προς στον ενδιαφερόμενο, όπως, για παράδειγμα, συνέβη και με το διορισμό του διδάκτορα Γεωργίου Μαντινείου σε καθηγητική θέση στο Γυμνάσιο Κορυτσάς στις 15 Σεπτεμβρίου του 1887:

1842. AIBE, Αρχείο Σπυριδωνος Στούπη – αστικά έγγραφα (αποδείξεις πληρωμής, ενδεικτικά, πιστοποιητικά, συμβόλαια - συμφωνητικά διδασκάλων).

ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΠΡΟΣ ΕΝΙΣΧΥΣΙΝ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Εν Αθήναις, την 15 Σεπτεμβρίου 1887

ΑΡΙΘ. 679

Προς τον Κύριον Γεώργιον Μαντινειόν
Διδάκτορα κτλ

Ενταύθα.

Ανακοινούμεν υμίν ευχαρίστως ότι η καθ' ημάς Επιτροπή, κατά την σημερινήν αυτής συνεδρίασιν, διόρισεν υμάς καθηγητήν των μαθηματικών εν τω Γυμνασίω Κορυτσάς, επί ετησίω μισθώ λιρών οθωμ. 135.

Πεποιθότες ότι διά της ευδοκίμου διδασκαλίας θέλετε δικαιώσι την εφ' ημάς ημετέραν πεποιθήσιν, σας παρακαλούμεν ίνα διά πρώτης ευκαιρίας μεταβήτε εις Κορυτσάν και αναλάβητε τα υμέτερα καθήκοντα.

Δέξασθε την βεβαίωσιν της ημετέρας υπολήψεως.

Ο Προεδρεύων
(υπογραφή)

Ο Γραμματέυς
(υπογραφή)¹⁸⁴³

Για το 1902 έχουμε το χειρόγραφο «Ενδεικτικόν» - το διοριστήριο του διδασκάλου Ιωάννου Στριγγοπούλου από την Αυλώνα, με το οποίο η Ιερά Μητρόπολη Βελεγράδων τη 18^η Σεπτεμβρίου 1902 του παρείχε την «άδειαν του διευθύνειν εν τη Αστική Σχολή» Αυλώνας για το σχολικό έτος 1902-1903:

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΒΕΛΕΓΡΑΔΩΝ
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

Αριθ. πρωτ. 14

Λαβόντες υπ' όψιν τα υπό του διδασκάλου κ. Ιωάννου Στριγγοπούλου εκ της πόλεως Αυλώνας της καθ' ημάς Θεοσώστου Επαρχίας προσαχθέντα έγγραφα των σπουδών αυτού εφοδιάζομεν αυτόν διά του παρόντος τούδε ενδεικτικού και παρέχομεν αυτό την άδειαν τω διευθύνειν εν τη Αστική Σχολή της διαληφθείσης πόλεως Αυλώνας κατά το παρόν σχολικόν έτος 1902-1903 συμμορφουμένω ακριβώς προς την διδασκαλίαν της ορθοδόξου εκκλησίας και απεχομένω παντός απάδοντος εκκλησιαστικώς, ηθικώς και πολιτικώς.

Εν Βερατίω τη 18 Σ/βρίου 1902

Σφραγίδα Ιεράς Μητροπόλεως Βελεγράδων

(Υπογραφή Μητροπολίτου)¹⁸⁴⁴

Και για να αναφερθούμε και σε έναν άλλο διορισμό διδασκάλου, παρουσιάζουμε το «Ενδεικτικόν», την «Άδειαν του διδάσκειν» - το διοριστήριο δηλαδή - του διδασκάλου Κωνσταντίνου Λούτση για να διδάξει στην Ελληνική Αστική Σχολή Δελβινακίου κατά το σχολικό έτος 1909-1910, το οποίο υπέγραψε στις 8 Μαΐου του 1910 ο Μητροπολίτης Δρυινοπόλεως Βασίλειος Παπαχρήστος:

1843. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου - 30 Σεπτεμβρίου - Ήπειρος, Αλληλογραφία Επιτροπής προς Ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας με ελληνικές διπλωματικές αρχές), διοριστήριο του καθηγητή των μαθηματικών Γεωργίου Μαντινειού.

1844. ΑΙΒΕ, Αρχείο Σπυριδωνος Στούπη - αστικά έγγραφα (αποδείξεις πληρωμής, ενδεικτικά, πιστοποιητικά, συμβόλαια - συμφωνητικά διδασκάλων) Βόρειος Ήπειρος, 2002, 16 (Ενδεικτικό - άδεια (διοριστήριο) του διδασκάλου Ιωάννου Στριγγοπούλου, 18 Σεπτεμβρίου 1902).

Αριθμ. 59

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΔΡΥΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

Λαβόντες υπ' όψιν τα υπό του ελλογιματάτου κ. Κωνσταντίνου Λούτση προσαχθέντα έγγραφα των σπουδών αυτού διά του ετησίου τούδε ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΥ και παρέχομεν αυτό την ΑΔΕΙΑΝ του διδάσκειν εν τη Ελληνική Αστική Σχολή Δελβινακίου της καθ' ημάς ιεράς Μητροπόλεως κατά το σχολικόν έτος 1909 έως 1910 συμμορφουμένω ακριβώς προς την διδασκαλίαν της Ορθοδόξου Εκκλησίας και απέχοντι παντός απάδοντος θρησκευτικός, ηθικός και πολιτικός.

Εν Αργυροκάστρω τη 8 Μαΐου 1910.

Σφραγίδα
Ιεράς Μητροπόλεως Δρυινοπόλεως

(Υπογραφή Μητροπολίτου Δρυινοπόλεως)
Βασιλείου Παπαχρήστου¹⁸⁴⁵

Και μια που βρισκόμαστε στη Μητρόπολη Δρυινοπόλεως, ας παρουσιάσουμε και άλλο ένα «Ενδεικτικόν» της διδασκάλισσας Μαρίας Καζαντζή, με το οποίο λάβαινε την «άδειαν του διδάσκειν» στην Ελληνική Υφαντική Σχολή της Χειμάρρας για το σχολικό έτος 1909-1910:

Αριθμ. 58

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΔΡΥΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

Λαβόντες υπ' όψιν τα υπό της ελλογίμου κ. Μαρίας Καζαντζή προσαχθέντα έγγραφα των σπουδών αυτής εφοδιάζομεν αυτήν διά του ετησίου τούδε ενδεικτικού και παρέχομεν αυτή την άδειαν του διδάσκειν εν τη Ελληνική Υφαντική Σχολή της Χειμάρρας της καθ' ημάς Ιεράς Μητροπόλεως κατά το σχολικόν έτος 1909 έως 1910 συμμορφουμένη ακριβώς προς την διδασκαλίαν της Ορθοδόξου Εκκλησίας και απεχούσι παντός απάδοντος θρησκευτικός, ηθικός και πολιτικός.

Εν Αργυροκάστρω τη 24 Απριλίου 1910

† Ο Δρυινοπόλεως Βασίλειος
αποφαίνεται

Η διδασκάλισσα
Μαρίνα Καζαντζή¹⁸⁴⁶

γ) Πιστοποιητικά διδακτικής υπηρεσίας: Σε πολλές περιπτώσεις οι εφοροεπιτροπές, οι σχολικές εφορίες, οι επιθεωρητές, οι Μητροπολίτες, οι προξενικές αρχές και άλλοι αρμόδιοι και υπεύθυνοι της σχολικής διαδικασίας χορηγούσαν στους διδασκάλους, και μετά από αίτησή τους, πιστοποιητικά με τα οποία βεβαιωνόταν η διδακτική τους υπηρεσία με την αναγραφή των σχολείων και των σχολικών ετών κατά τα οποία και δίδαξαν.

Για παράδειγμα, παραθέτουμε ένα Πιστοποιητικό της Μητρόπολης Ιωαννίνων της 3^{ης} Σεπτεμβρίου του 1912 για τη διδασκαλική υπηρεσία του υποδιδασκάλου Βασιλείου Μπαρά στα χρόνια 1892-1898 και 1914-1915:

1845. ΑΙΒΕ΄ Κατωπόδης Α.Π., *Ο Μητροπολίτης Δρυινοπόλεως Βασίλειος Παπαχρήστου*, 2001, σελ. 243 (παράρτημα)΄ *Βόρειος Ήπειρος*, 2002, 20 (Ενδεικτικό - άδεια (διοριστήριο) του διδασκάλου Κωνσταντίνου Λούτση, 8 Μαΐου του 1910).

1846. ΑΙΒΕ, Αρχείο Σπυριδωνος Στούπη – αστικά έγγραφα (αποδείξεις πληρωμής, ενδεικτικά, πιστοποιητικά, συμβόλαια - συμφωνητικά διδασκάλων).

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Η Ιερά Μητρόπολις Ιωαννίνων πιστοποιεί:

Ως εμφανίζεται εκ του υπ' αρ. πρωτ. 976 και χρονολογία 5 Μαΐου ε. έ. Πιστοποιητικού της Μητροπόλεως Δρυινοπόλεως ο εκ της Κοινότητος Άνω Λεσινίτσας της επαρχίας Δελβίνου Βασίλειος Γεωργίου Μπαράς υπηρέτησεν ως υποδιδάσκαλος επί επταετίαν εις τας εξής Κοινότητας της Βορείου Ηπείρου:

Εις την Κοινότητα Άνω Λεσινίτσας Δελβίνου επί εξαετίαν ήτοι κατά τα σχολικά έτη 1892-1898 και εις την Κοινότητα Σενίτσης Δελβίνου επί εν έτος 1914-1915,

Εφ' ω τη αιτήσει του εγένετο το παρόν ίνα του χρησιμεύση όπου δει.

Εν Ιωαννίνοις τη 3^η Σεπτεμβρίου 1912.

(Σφραγίδα Ιεράς Μητρόπολις Ιωαννίνων)

(Υπογραφή Μητροπολίτη)¹⁸⁴⁷

Και ένα άλλο, του επιθεωρητή των Δημοτικών Σχολείων της επαρχίας Δελβίνου – Φιλιατών της 21^{ης} Αυγούστου του 1920 με το οποίο πιστοποιούνταν η εκπαιδευτική υπηρεσία του διδασκάλου Βασιλείου Καμενόπουλου για τη σχολική χρονιά 1913-1914:

ΠΙΣΤΟΠΟΙΗΤΙΚΟΝ

Πιστοποιώ ο υπογεγραμμένος υπό την επί της Γενικής Διοικήσεως Ηπείρου ιδιότητά μου, ως επιθεωρητού των Δημοτικών Σχολείων της επαρχίας Δελβίνου-Φιλιατών, ότι ο διδάσκαλος κ. Βασίλειος Αλεξ. Καμενόπουλος εξ Ιωαννίνων, edίδαζεν επί εν έτος εις το Δημοτικόν Σχολείον Αρρένων της Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητος του χωρίου Μουρσί ως δημοδιδάσκαλος, ήτοι κατά το σχολικόν έτος 1913-1914.

Εφ' ω και δίδεται αυτό το παρόν, ίνα τω χρησιμεύση όπου δει.

*Εν Ιωαννίνοις τη 21 Αυγούστου 1920 (σφρ. υπ.).*¹⁸⁴⁸

δ) Προκηρύξεις διδασκαλικών θέσεων: Και επειδή το εκπαιδευτικό προσωπικό δεν ήταν σε επάρκεια, αλλά και επειδή οι απαιτήσεις ήταν υψηλές για το διδασκαλικό επάγγελμα, σε πολλές περιπτώσεις οι εφοροεπιτροπές, οι διευθύνσεις των σχολείων, οι προξενικές αρχές, η εκκλησιαστική διοίκηση και οι φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι και οι Αδελφότητες προκήρυσσαν θέσεις διδασκάλων για συγκεκριμένα σχολεία.

Σ' αυτές καθόριζαν τις σχετικές διαδικασίες, τα διδασκαλικά προσόντα με τις σπουδές και τις προϋπηρεσίες με τις συστατικές επιστολές, ζητούσαν δε να καθορισθούν και οι μισθολογικές «αξιώσεις» των αιτούντων.

Για παράδειγμα, παραθέτουμε μια σχετική προκήρυξη της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας Δρόβιανης Πατρών δημοσιευμένη στα έντυπα της εποχής, η οποία την 28^η Ιουλίου του 1898 ζητούσε δυο διδασκάλους για το Αλληλοδιδακτικό Σχολείο και ένα για το ελληνικό Σχολείο Δρόβιανης και καθόριζε τη διαδικασία και τους όρους των προσλήψεων:

ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ
ΔΡΟΒΙΑΝΗΣ

Το συμβούλιον της εν Πάτραις αρτίως συστάσης Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος Δροβιάνης σκοπούν την αναδιοργάνωσιν των εν Δροβιάνη εκπαιδευτηρίων αρρένων και θηλέων,

1847. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*· πρβλ. και Τζιόβας Π.Δ., *Δάσκαλοι (ΗΓ)*, 234.

1848. ΑΜΙ, *Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων*· πρβλ. και Τζιόβας Π.Δ., *Δάσκαλοι (ΗΓ)*, 232.

προκειμένου δε κατ' αυτάς να καταρτίση το προσωπικόν αυτών ζητεί τρεις διδασκάλους διά το σχολείον των αρρένων, ήτοι δυο διά το αλληλοδιδασκτικόν και ένα διά το ελληνικόν εφωδιασμένον με πτυχίον ανεγνωρισμένου διδασκαλείου και διδάζαντας επί τριετίαν τουλάχιστον είτε εν δημοσίω είτε εν ιδιωτικώ εκπαιδευτηρίω.

Παρακαλεί όθεν τους επιθυμούντας να καθέξωσιν οιανδήποτε εκ των ανωτέρω θέσεων όπως αποταθώσι δι' επιστολής των προς τον εν Πάτραις Πρόεδρον της Αδελφότητος κ. Παν. Πράτσικαν το πολύ μέχρι της 20ής Αυγούστου, κάμνοντες μνείαν της σχολής, εν η εδίδαξαν, των συστατικών, τα οποία δύνανται να προσαγάγωσι και των αξιώσεων όσον αφορά την μισθοδοσίαν των.

Πάτραι τη 28 Ιουλίου 1898

Ο Πρόεδρος
Παναγ. Ν. Πράτσικας¹⁸⁴⁹

3. Ωράριο εβδομαδιαίας εργασίας, ωρολόγιο πρόγραμμα – Κορυτσά

1. Στις υποχρεώσεις των διδασκάλων και των καθηγητών στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου ήταν και η σχολαστική τήρηση του εβδομαδιαίου προγράμματος της διδασκαλίας τους, στα πλαίσια του ωρολογίου προγράμματος των σχολείων.

Οι υποχρεωτικές ώρες της διδασκαλίας των εκπαιδευτικών κυμαίνονταν συνήθως από τις 30 με 32, τις περισσότερες, μέχρι τις 20-22, τις λιγότερες κατά εβδομάδα και εξαρτιόνταν κυρίως από τα χρόνια υπηρεσίας, το βαθμό και τις υποχρεώσεις τους. Έτσι, οι εβδομαδιαίες ώρες του διευθυντή, ο οποίος ήταν και ο αρχαιότερος του εκπαιδευτικού προσωπικού, ήταν από τις λιγότερες, 18 με 22 και οι αντίστοιχες ώρες των νεότερων ήταν κατά πολύ περισσότερες, από 18 μέχρι και 32.

Για παράδειγμα, κατά το σχολικό έτος 1903-1904 οι εβδομαδιαίες ώρες των καθηγητών του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς ήταν: Γ. Αναγνωστόπουλος (γυμνασιάρχης – ο παλαιότερος) 22, Ε. Γκίνης 27, Δ. Πρίφτης 27, Γ. Κίζας 28, Β. Πούλιος 29, Φιλ. Παπακωνσταντίνου 30 και Σ. Κόντας (ο νεότερος) 31.

Η αντίστοιχη κατανομή των εβδομαδιαίων ωρών ανά μάθημα που δίδασκαν ήταν:¹⁸⁵⁰

ΠΙΝΑΚΑΣ 40

Ωράριο εβδομαδιαίας διδασκαλικής εργασίας

Ωράριο εβδομαδιαίας διδασκαλίας των καθηγητών του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς – σχολικό έτος 1903-1904							
Μαθήματα	Ονοματεπώνυμο καθηγητή Τάξη διδακτέου μαθήματος – διδακτέες ώρες						
	Γ. Αναγνωστό- πουλος	Ε. Γκίνης	Δ. Πρίφτης	Γ. Κίζας	Β. Πούλιος	Φ. Παπακων- σταντίνου	Σ.Κόντας
Αριθμητική					Α-3		
Γαλλικά			Β-3		Α-3	Γ-ΣΤ-12	
Γεωγραφία		Α-2			Β-2 Γ-2		
Γεωμετρία	Α-1						
Γυμναστική							Α-ΣΤ-4
Ελληνικά	ΣΤ-11	Ε-11	Δ-11		Α-12		Β-12 Γ-11

1849. Φωνή της Ηπείρου, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 293, 21 Αυγούστου 1898.

1850. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ε', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1903, αρ. 893.

Ζωολογία					Γ-2		
Ηθική	E-1						
Θρησκευτικά		Γ-2 Δ-2	A-2		A-2		
Ιστορία	A-3 E-3 ΣΤ-3	Δ-3	Γ-3		B-3		
Κοσμογραφία				ΣΤ-2			
Λατινικά		Γ-3 ΣΤ-4	B-3 E-3				Δ-4
Λογική			ΣΤ-1				
Μαθηματικά				B-3 Γ-4 Δ-4 E-4 ΣΤ-3			
Τουρκικά						A-ΣΤ-18	
Φυσική				E-3 ΣΤ-3			
Φυτολογία				Δ-2			
Ψυχολογία			E-1				
<i>Εβδ. ώρες διδ.</i>	22	27	27	28	29	30	31

2. Το εβδομαδιαίο πρόγραμμα των διδασκάλων και των καθηγητών ήταν ενταγμένο στο ωρολόγιο πρόγραμμα κάθε σχολείου, το οποίο συντασσόταν στην αρχή κάθε διδακτικού έτους και σύγχρονα με την κατανομή των μαθημάτων και των τάξεων ανάμεσα στους διδάσκοντες.

Η διδακτική ώρα διαρκούσε συνήθως 60 λεπτά μαζί με το διάλειμμα και οι ημέρες διδασκαλίας κάλυπταν όλη τη βδομάδα πλην της Κυριακής, οι δε ώρες της ημερήσιας διδασκαλίας ανερχόταν στις 6 και διαιρούσαν σε δυο κύκλους: τον πρωινό 8 με 10 και τον απογευματινό 2 με 6: 1^η διδακτική ώρα 8-9, 2^η διδακτική ώρα 9-10, 3^η διδακτική ώρα 2-3, 4^η διδακτική ώρα 3-4, 4^η διδακτική ώρα 4-5 και 6^η διδακτική ώρα 5-6.

Ως δείγμα, παραθέτουμε το ωρολόγιο πρόγραμμα των 6 τάξεων του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1903-1904 με διδάσκοντες τους παραπάνω καθηγητές.¹⁸⁵¹

ΠΙΝΑΚΑΣ 41
Ωρολόγιο Πρόγραμμα Κορυτσάς

Ωρολόγιο πρόγραμμα των 6 τάξεων του Μπαγκείου Γυμνασίου Σχολικό έτος 1903-1904							
Μάθημα	<i>Ημέρα</i> <i>Διδακτική ώρα: 1^η: 8-9, 2^η: 9-10</i> <i>(πρωινός κύκλος)</i> <i>3^η: 2-3, 4^η: 3-4, 4^η: 4-5, 6^η: 5-6</i> <i>(απογευματινός κύκλος)</i>						Καθηγητές
	Δευτέρα	Τρίτη	Τετάρτη	Πέμπτη	Παρασκ.	Σάββατο	
Α' Τάξη							
Αριθμητική			5		5	5	B. Πούλιας
Γαλλικά	2		2		6		B. Πούλιας
Γεωγραφία		6			1		E. Γκίνης

1851. Ο. π.

Γεωμετρία			1				Γ. Αναγνωστόπουλος
Ελληνικά	4-5	3-4	3-4	3-4	3-4	3-4	Β. Πούλιας
Θρησκευτικά	6			2			Δ. Πρίφτης
Ιστορία	1	1		1			Γ. Αναγνωστόπουλος
Τουρκικά	2		2		6		Φ. Παπακωνσταντίνου
Β' Τάξη							
Γαλλικά		1	2			6	Δ. Πρίφτης
Γεωγραφία	1			1			Β. Πούλιας
Ελληνικά	5-6	3-4	5-6	3-4	5-6	3-4	Σ. Κόντας
Θρησκευτικά		6		6			Β. Πούλιας
Ιστορία	3		1		1		Β. Πούλιας
Λατινικά		5		5		5	Δ. Πρίφτης
Μαθηματικά	2		4		4		Γ. Κίζας
Τουρκικά	4		3		3		Φ. Παπακωνσταντίνου
Γ' Τάξη							
Γαλλικά	1		1		1		Φ. Παπακωνσταντίνου
Γεωγραφία		1	6				Β. Πούλιας
Ελληνικά	3-4	5-6	3-4	5-6	3-4	5-6	Σ. Κόντας
Θρησκευτικά	2		2				Ε. Γκίνης
Ιστορία	5		5		2		Δ. Πρίφτης
Λατινικά	6			1	6		Ε. Γκίνης
Μαθηματικά		3		3	5	3	Γ. Κίζας
Τουρκικά		4		4		4	Φ. Παπακωνσταντίνου
Φυσικά		2		2			Β. Πούλιας
Δ' Τάξη							
Γαλλικά		2		2	2		Φ. Παπακωνσταντίνου
Ελληνικά	3-4	3-4	3-4	3-4	5	3-4	Δ. Πρίφτης
Θρησκευτικά				6		6	Ε. Γκίνης
Ιστορία		5		5		5	Ε. Γκίνης
Λατινικά	2	1	2		1		Σ. Κόντας
Μαθηματικά		6	6	1	3		Γ. Κίζας
Τουρκικά	5		5		4		Φ. Παπακωνσταντίνου
Φυσικά	6		1				Γ. Κίζας
Ε' Τάξη							
Γαλλικά		6	4			6	Φ. Παπακωνσταντίνου
Ελληνικά	3-4	3-4	5	3-4	3-4	3-4	Ε. Γκίνης
Ηθική				2			Γ. Αναγνωστόπουλος
Ιστορία	2		2		2		Γ. Αναγνωστόπουλος
Λατινικά	1		1		1		Δ. Πρίφτης
Μαθηματικά	5	1	3		6		Γ. Κίζας
Τουρκικά	6			1	5		Φ. Παπακωνσταντίνου
Φυσική		5		5		5	Γ. Κίζας
Ψυχολογία		2					Δ. Πρίφτης
ΣΤ' Τάξη							
Γαλλικά		3		3		3	Φ. Παπακωνσταντίνου
Ελληνικά	3-4	5-6	3-4	5-6	3-4	6	Γ. Αναγνωστόπουλος
Ιστορία	6		6		6		Γ. Αναγνωστόπουλος
Κοσμογραφία		2		2			Γ. Κίζας
Λατινικά	5	1	1		5		Ε. Γκίνης
Λογική				1			Δ. Πρίφτης
Μαθηματικά		4		4		4	Γ. Κίζας
Τουρκικά	2		2				Φ. Παπακωνσταντίνου
Φυσική	1		5		1		Γ. Κίζας

4. Οι αμοιβές των εκπαιδευτικών

α) Εισαγωγικά: Τη μισθοδοσία των διδασκάλων στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου την αναλάμβαναν κατά κύριο λόγο οι τοπικές κοινωνίες και η Εκκλησία, καθώς και οι ντόπιοι και απόδημοι δωρητές και ευεργέτες. Επίσης, σημαντική ήταν η οικονομική αρωγή με

τις σχετικές χορηγίες των Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων, τόσο του βορειοηπειρωτικού χώρου, όσο και των απόδημων στην Κωνσταντινούπολη και αλλαχού, και βέβαια και η αντίστοιχη αρωγή των Συλλόγων της Αθήνας, του Ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών και των ελληνικών Προξενείων στη Βόρεια Ήπειρο. Μάλιστα, προς το σκοπό του έγκαιρου διορισμού των διδασκάλων κατά την έναρξη κάθε νέας σχολικής χρονιάς, συχνά ήταν και τα αιτήματα των Ελληνικών Προξενείων της Βόρειας Ηπείρου για την αποστολή των σχετικών κονδυλίων.¹⁸⁵²

Να σημειώσουμε εδώ, ότι συχνές ήταν και οι περιπτώσεις όπου τα αποσταλέντα χρήματα πολλές φορές, και εξαιτίας των δυσχερειών στις επικοινωνίες και στις μεταφορές, δεν έφταναν στον τελικό προορισμό τους, με αποτέλεσμα είτε να διαμαρτύρονται – κυρίως οι προξενικές αρχές – για την ευθύνη που έπεφτε στους ώμους τους για τη μη παραλαβή τους είτε να αναβάλλονται τα σχολικά προγράμματα και οι προσλήψεις των διδασκάλων, γεγονός το οποίο συνέβη τον Ιούλιο του 1887 και με το Προξενείο του Αργυροκάστρου.¹⁸⁵³

Οι πιο πλούσιες κοινότητες προσλάμβαναν τους καλύτερα καταρτισμένους διδασκάλους και τους μισθοδοτούσαν με υψηλότερους μισθούς, σε σύγκριση με άλλες φτωχότερες κοινότητες.

Για παράδειγμα, στην Κορυτσά οι διδασκαλικοί ετήσιοι μισθοί στο Παρθεναγωγείο και στο Μπάγκκειο Γυμνάσιο σε δραχμές ήταν υπερδιπλάσιοι από τους αντίστοιχους μισθούς που καταβάλλονταν στα σχολεία του ελληνικού κράτους, εξαιτίας των πλούσιων δωρεών και κληροδοτημάτων των κατοίκων και των απόδημων Κορυτσαίων ευεργετών, αλλά και της εθνικής πολιτικής, η οποία εκδηλωνόταν με γενναίες οικονομικές παροχές, όπως παρουσιάζονται στη συνέχεια.

Οι κάτοικοι, επίσης, της Σωτήρας, χρηματοδοτούμενοι και από τη Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα των εν Κωνσταντινουπόλει Σωτηριωτών, προσλάμβαναν περιώνυμους διδασκάλους, τους οποίους μισθοδοτούσαν με 20-25 χρυσά ναπολεόνια (εικοσόφραγκα) το χρόνο, υψηλό ποσό για την εποχή εκείνη, σε αντίθεση με άλλα χωριά της Δερόπολης, τα οποία προσλάμβαναν για τα σχολεία τους με μισθό 10 περίπου χρυσά ναπολεόνια το χρόνο απλούς γραμματοδιδασκάλους.¹⁸⁵⁴

Να αναφερθούμε όμως και σε φτωχές κοινότητες, οι οποίες με το υστέρημά τους προσπαθούσαν να συντηρούν το διδάσκαλό τους που συχνά ήταν και ο ιερέας τους. Υπήρχαν δε και περιπτώσεις, όπου και κεντρικές υπηρεσίες δεν κατέθεταν το διδασκαλικό μισθό, με αποτέλεσμα να οδηγούνται οι διδάσκαλοι σε οικονομική ανέχεια και απόγνωση ως προς τη συντήρηση των οικογενειών τους.

Για παράδειγμα, κάτι τέτοιο συνέβαινε στον εφημέριο και διδάσκαλο του Σχολείου Τζοραΐου Χειμάρρας Παπα - Αθανάσιο, ο οποίος με επιστολή του διαμαρτυρόταν στον Έλληνα Πρόξενο Αργυροκάστρου για τη μη καταβολή του διδασκαλικού του μισθού για δυο συνεχόμενα χρόνια και εκδήλωνε την πρόθεση της παραίτησής του:

Ευγενέστατε Κύριε Πρόξενε ευχόμεθά σας.

Έλαβον το γράμμα σας και είδον τα εν αυτώ έχω δύο έτη εξακολουθών το σχολείον εις το οποίον συνέρχονται 11-18 μαθηταί και είμαι εστερημένος του μισθού επειδή όμως εις το χωρίον μου ευρίσκομαι Διδάσκαλος και συγχρόνως και Εφημέριος, οικονομούμαι μόνον με την μικράν απολαβήν, την οποίαν απολαμβάνω παρά της κοινότητος, ελπίζων και αναμένων από καιρόν εις καιρόν να απολαύσω και τον μισθόν του σχολείου όπως οικονομήσω τας κατεπειγούσας ανάγκας της οικογενείας μου. Κατά το διάστημα λοιπόν των δυο ετών ουδέν έλαβον εκ του μισθού του σχολείου. Αν δε εξακολουθήση να μη έχω την ελπίδα μισθού, τότε θα αναγκασθώ να παραιτηθώ, και οι συμπατριώται μου να μείνουν ως τα πρόβατα εν μέσω λύκων, ώστε ακουσίως θα αναγκασθούν άνευ ιερέως και άνευ διδασκάλου να αλλάξουν και την πάτριον αυτών θρησκείαν. Ταύτα ευσεβάστως διατελών.

1852. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΚΒ', Αργυρόκαστρο, 7 Αυγούστου 1912, αρ. 709' ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ', Κορυτσά, τηλεγράφημα (αρ. πρ. ΥΠΕΞ 23231, χωρίς αναγραφή ημερομηνίας).

1853. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αργυρόκαστρο, 2 Ιουλίου 1887, αρ. 133.

1854. Πάντος Α. Σχολείον Σωτήρος - 1962, 24.

Εν Τζουράι τη 11 Ιουλίου 1887

*Οι πρόκριτοι
(υπογραφές δυσανάγνωστες)*

*Ο εφημέριος
Παπα – Αθανάσιος¹⁸⁵⁵*

Να αναφερθούμε, επίσης, και στη διευθύντρια και τη βοηθό της στο Σχολείο της Αυλώνας, οι οποίες διαμαρτύρονταν για τη μη χορήγηση από την κοινότητα κατοικίας και καυσίμου ύλης κατά το σχολικό έτος 1912-1913, αν και τα είχε υποσχεθεί, και αιτούσαν τη χορήγησή τους και την αύξηση του μισθού τους για το επόμενο σχολικό έτος 1913-1914:

Λαμβάνω την τιμήν ν' αναφέρω υμίν, κατόπιν επιστολής, ληφθείσης ενταύθα, του Μητροπολίτου Βελεγράδων, διέταξα τας διδασκαλίσας Αυλώνος (διευθύντριαν και βοηθόν) να μεταβώσιν εις θέσιν των την 1^{ην} Σεπτεμβρίου.

Αι διδασκάλισσαι εδέχθησαν να μεταβώσιν εκείσε, αλλά απήτησαν αύθησιν του μισθού των, πληρωμήν των εξόδων μεταβάσεως μέχρι Αυλώνος και την δωρεάν παροχήν κατοικίας και καυσίμου ύλης υπό της κοινότητος, ας η τελευταία, αστόργως φερομένη, ηρνήθη να χορηγήση κατά το παρελθόν έτος παρά τας υφισταμένας συμφωνίας.

Έχων υπ' όψιν την σπουδαιότητα της όσον ένεστι εγκαίρου και τακτικής λειτουργίας των σχολείων της Αυλώνος και την γενικήν εκτίμησιν και αγάπην ης απολαμβάνουσιν εν Αυλώνι αι δύο αύται διδασκάλισσαι, ανέλαβον την υποχρέωσιν να ενεργήσω προς ικανοποίησιν της δικαίας αυτών αιτήσεως.

Όθεν παρακαλώ το Β. Υπουργείον όπως ευαρεστηθή και μοι γνωρίση ει δυνατόν, το ταχύτερον, την απόφασιν αυτού επί του ζητήματος.....

Ευπειθέστατος

Ο τέως διευθύνων το Β. Προξενείον Αυλώνος¹⁸⁵⁶

Και μια που αναφερόμαστε σε μισθούς και νομίσματα, να θυμίσουμε ότι οι ξένες νομισματικές μονάδες με αντιστοιχία σε ελληνικές δραχμές στη διάρκεια των ετών εκείνων ήταν: Λίρα Τουρκίας – οθωμανική (= 100 γρόσια) 22,70 δραχμές, λίρα στερλίνα Αγγλίας (= 130 πιάστρες) 125,80 δραχμές, φιορίνι Αυστρίας 2,50 δραχμές, κορώνα Αυστρίας 1,50 δραχμές και Φράγκο Γαλλίας.¹⁸⁵⁷

Με βάση αρχειακές και βιβλιογραφικές μας πηγές, παραθέτουμε τα παρακάτω στοιχεία με τις μισθολογικές απολαβές των διδασκάλων:

β) ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΚΟΡΥΤΣΑΣ

Βοβοδίτσα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Μικτού Σχολείου της Βοβοδίτσας ανερχόταν στα 2500 γρόσια.¹⁸⁵⁸

Γιάντση: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Κοινού Σχολείου Γιάντσης ανερχόταν στα 1.000 γρόσια.¹⁸⁵⁹

Γράνη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Γράνης ανερχόταν στα 1.000 γρόσια, τα οποία παρείχαν η κοινότητα και οι γονείς των μαθητών.¹⁸⁶⁰

1855. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αργυρόκαστρο, 11 Ιουλίου 1887.

1856. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ', Θεσσαλονίκη, 31 Ιουλίου 1913, χ. αρ.

1857. ΕΚ – Βασιλικό Διάταγμα, φ. 30 Ιανουαρίου 1893.

1858. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 147, 256.

1859. Ο. π., 147, 206, 239.

Δίσονιτσα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Κοινού Σχολείου Δίσονιτσας ανερχόταν στα 600 γρόσια.¹⁸⁶¹

Δρένοβο: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου Δρένοβου ανερχόταν στα 2.500 γρόσια, τα οποία προέρχονταν από τη συνεισφορά των κατοίκων του χωριού.¹⁸⁶²

Δρυμάδες: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου στο Μικτό Σχολείο Δρυμάδων ανερχόταν στα 4000 γρόσια.¹⁸⁶³

Κορυτσά: Οι μισθοδοσίες των νηπιαγωγών των δυο Νηπιαγωγείων της Κορυτσάς από το 1872, την ίδρυσή τους, και σε διάφορα σχολικά έτη στη συνέχεια είχαν ως εξής (κατά σχολικά έτη και οθωμανικές λίρες): 1872-1873: 71 συνολικά.¹⁸⁶⁴ 1902-1903: 72 συνολικά, που διανεμόνταν: Ελένη Λουκά (διευθύντρια) 32, Ευανθία Αλυλιόξη 12, Αθηνά Ευαγγέλου 12, Αλεξάνδρα Ιωάννου 8, Κλεονίκη Τόμτσου 8.¹⁸⁶⁵ 1905-1906: 86 συνολικά.¹⁸⁶⁶

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 οι μισθοί: 2 διδασκάλων και ενός βοηθού του Ελληνικού Σχολείου ανέρχονταν σε 17.000 γρόσια. 3 διδασκάλων και ενός παιδονόμου του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου ανέρχονταν σε 22.000 γρόσια.¹⁸⁶⁷ 7 διδασκάλων στο Ελληνοαλληλοδιδασκτικό Σχολείο ανέρχονταν στα 39.000 γρόσια.¹⁸⁶⁸

Στο Παρθεναγωγείο Κορυτσάς: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874, οι μισθοί 2 διδασκαλισσών ανέρχονταν συνολικά σε 12.000 γρόσια.¹⁸⁶⁹ Κατά το 1887 ο ετήσιος μισθός της διευθύντριας ήταν 130 οθωμανικές λίρες¹⁸⁷⁰ και ο αντίστοιχος των διδασκαλισσών 121 οθωμανικές λίρες.¹⁸⁷¹ Κατά το σχολικό έτος 1902-1903 οι μισθοί των διδασκαλισσών και μερικών διδασκάλων ανέρχονταν συνολικά στις 271 οθωμανικές λίρες (Θεοπ. Καραστεργιοπούλου (διευθύντρια) 50, Αικατ. Γιαννάκη 32, Ευπρ. Κωνσταντινίδου 30, Ελπινίκη Μάνδρου 30, Παρασκευή Κυριακού 30, Βασ. Χατζή Σωτηριάδης 30 Χαρίλαος Παπαϊωάννου 23, Δομιν. Αγγελίδου 22, Πολυξ. Άμζου 12 και Αποστόλης Γιάνκου 12).¹⁸⁷² Τέλος, κατά το σχολικό έτος 1905-1906 οι μισθοί των διδασκαλισσών ανέρχονταν συνολικά στις 372 οθωμανικές λίρες.¹⁸⁷³

Να τονίσουμε εδώ ότι οι ετήσιοι μισθοί του εκπαιδευτικού προσωπικού του Παρθεναγωγείου Κορυτσάς σε ελληνικές δραχμές ήταν μέχρι και διπλάσιοι από τους αντίστοιχους του ελληνικού κράτους:

Παρθεναγωγείο Κορυτσάς: Διευθύντρια 2.951, διδάσκαλος – διδασκάλισσα Ελληνικών (Α΄ ή Β΄) 2.746.¹⁸⁷⁴

1860. Ο. π., 147, 206, 250.

1861. Ο. π., 147, 206, 239.

1862. Ο. π., 206, 250.

1863. Ο. π., 254.

1864. ΑΥΕ, φ. 1883, Μοναστήρι, 14 Ιανουαρίου 1883.

1865. ΑΥΕ, 1903 (Μακεδονικά), 3 Μαΐου 1903, αρ. 1235 Έκθεσις Δημογεροντίας και Εφορείας των Ελληνικών Σχολείων Κορυτσάς, 3 Μαΐου 1903, Κορυτσά 1903 Χατζηκυριάκου Γ., Ζωτικότητα και υπεροχή, ΜΗΠΣ (1913), σελ. 57.

1866. Λάσσο Κορυτσάς, Ππραγμένα, 10.

1867. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 147.

1868. Ο. π., 260.

1869. Ο. π., 147, 263.

1870. Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, εφημερίδα, 11 Δεκεμβρίου 1883.

1871. ΑΥΕ, Αθήνα 3 Μαΐου 1903 (φάκ. 1904 Α.Α.Κ.: Υπουργείον Εξωτερικών προς «ΕΕΕΕΠ», με επισυναπτόμενο: «Έκθεσις Δημογεροντίας και Εφορείας των Ελληνικών Σχολείων Κορυτσάς».

1872. ΑΥΕ, 1903 (Μακεδονικά), 3 Μαΐου 1903, αρ. 1235, ΥΠΕΞ προς ΕΕΕΕΠ προς την οποία διαβίβαζε την (μέσω του μητροπολίτη Πελαγονίας Αμβροσίου και μέσω του Προξενείου Μοναστηρίου) έκθεση του Μητροπολίτη Κορυτσάς Φωτίου για την κατάσταση των σχολείων της Κορυτσάς

1873. Λάσσο Κορυτσάς, Ππραγμένα, 10.

1874. ΑΥΕ, φ. 1887, Α.Α.Κ. Α΄, Αθήνα 3 Μαΐου 1887, αρ. 1235, ΥΠΕΞ προς ΕΕΕΕΠ.

Διδάσκαλοι ελληνικού κράτους: Διδάσκαλος Α΄ 1.800, διδάσκαλος Β΄ 1.440, διδάσκαλος Γ΄ 1.200 – διδασκάλισσες Α΄ 1.440, διδασκάλισσες Β΄ 1.320, διδασκάλισσες Γ΄ 1.200.¹⁸⁷⁵

Για τα σχολικά έτη 1888-1889, 1895-1896, 1901-1902, 1905-1906, 1906-1907 και 1909-1910, οι διδασκαλικοί μισθοί των εκπαιδευτικών (διδασκάλων και καθηγητών) του Ελληνικού Γυμνασίου Κορυτσάς (το Μπάγκειο), με βάση τις αρχαιακές μας πηγές,¹⁸⁷⁶ ήταν οι ακόλουθοι (σε παραστατικό πίνακα για άμεση ανάγνωση-εποπτεία του εκάστοτε μισθού – «μισθοδιαγράμματος»):

ΠΙΝΑΚΑΣ 42
Μισθοί διδασκάλων – καθηγητών Κορυτσάς

Διδασκαλικοί μισθοί Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς (σε διάφορα σχολικά έτη από το 1888 μέχρι το 1907)							
Επώνυμο όνομα	Βαθμός ειδικότητα	Σχολικό έτος – ετήσιος μισθός σε οθωμανικές λίρες					
		1888-9	1895-6	1901-2	1905-6	1906-7	1909-10
Αλεξίου Β.	Διδ. Γυμναστικής						70
Αναγνωστόπουλος	Γυμνασιάρχης	180		123	120		
Βασκίρης Α.	Καθ. Ελληνικών					70	
Βεργιάδης Ι.	Γυμνασιάρχης		110				
Γκίζας Γ.	Καθ. Γαλλικών		60				
Γκίνης Ε.	Καθ. Ελληνικών		90	90	90	90	90
Δονάτος Χ.	Διδ. Ιερών				75	70	
Ευγενίδης Γ	Διδ. Τουρκικών	26					
Ζαβάκης Γ.	Διδ. Ελληνικών	60					
Ζουμετικός Αλέξ.	Γυμνασιάρχης					150	
Κίζας Γ.	Καθ. Φυσικομαθηματικών			69			70
Κίσης Σ.	Διδ. Γαλλικών - Τουρκικών						
Κόντας Σ.	Καθ. Ελληνικών			69	69	80	85
Κωνσταντίνου Κ	Καθ. Φυσικομαθηματικών	15					
Κωνσταντίνου Π.	Γυμνασιάρχης						
Μάρκου Δ.	Καθ. Φυσικομαθηματικών				69	70	
Μίχας Μ.	Διδ. Γαλλικών - Τουρκικών			60	69		
Μπίμπης Ι.	Καθ. Φυσικομαθηματικών						80
Οικονόμου Χ.	Διδ. προγυμναστικών	70					
Π΄κωνσταντίνου Φ.	Διδ. Γαλλικών - Τουρκικών				60	60	
Παπίας Ι.	Καθ. Ελληνικών	150					
Πλαστήρας Β	Διδ. Γυμναστικής				72		
Πούλιας Β.	Διδ. Προγυμναστικών	40		39	39	40	

1875. Βενθύλος Γ., *Θεσμολόγιον*, 45-46.

1876. ΑΥΕ, 1888-1889, αρ. 410 (φάκ. 1888-1889, Β: «Επιτροπή προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας» προς πρόξενο Μοναστηρίου, με επισυναπτόμενο «Προϋπολογισμός του σχολικού έτους 1888-1889 περιφέρειας Βιτωλίων»)· ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 24 Ιουνίου 1903, αρ. 456 (φάκ. 1903 Α.Α.Κ., ΣΤ΄: Πρόξενος Μοναστηρίου Κιουζές Πεζιάς προς Υπουργείο Εξωτερικών, με επισυναπτόμενο: *Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κορυτσάς για το σχολικό έτος 1902-1903*)· ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 17 Φεβρουαρίου 1906, αρ. 123 (φάκ. 1906 Α.Α.Κ. – ΚΑ: Πρόξενος υπουργείου Εξωτερικών, με επισυναπτόμενο: «Προϋπολογισμοί Μοναστηρίου Ν. Ξυδάκης προς «Επιτροπή προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας», με επισυναπτόμενο: «Προϋπολογισμός του Γυμνασίου Κορυτσάς, σχολικό έτος 1905-1906»)· ΑΥΕ, *Προξενεία Μακεδονίας*, Μοναστήρι, 1907 (φάκ. 1907 Α.Α.Κ. – ΙΘ΄: Πρόξενος Μοναστηρίου Ν. Ξυδάκης προς «Επιτροπή προς ενίσχυση της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας», με επισυναπτόμενο: «Προϋπολογισμοί του Γυμνασίου Κορυτσάς, σχολικό έτος 1906-1907»)· ΑΥΕ, 1907, ΑΑΚ-Κ΄ (Εκπαιδευτικά – Προξενείο Μοναστηρίου), 26 Αυγούστου 1906, αρ. 3491, ΥΠΕΞ προς Προξενείο Μοναστηρίου.

Πρίφτης Δ.	Καθ. Ελληνικών			9	69		
Ράμφορ Γ	Καθ. Φυσικομαθηματικών		80				
Ρώττας Π.	Διδ. Προγυμναστικών		40				
Σπυριδάκης Σπ.	Διδ. Ιερών	70					
Στεφανίδης Σ.	Καθ. Ελληνικών						85
Σύγγελος Β.	Διδ. Τουρκικών		24				
Χαντέλης Ι.	Γυμνασιάρχης						150
Χαρισιάδης Π.	Διδ. Προγυμναστικών						40

Επικουρικά, να παρουσιάσουμε και τους διδασκαλικούς μισθούς του εκπαιδευτικού προσωπικού του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς του σχολικού έτους 1909-1910 της γ' τετραμηνίας – συνολικά 249 λίρες Τουρκίας:¹⁸⁷⁷

ΠΙΝΑΚΑΣ 43
Μισθοί καθηγητών Κορυτσάς

«Κατάσταση πληρωμής των μισθών της γ' τετραμηνίας του σχολικού έτους 1909-1910 εις το εν Κορυτσά διδακτικόν προσωπικόν του Παγκείου Γυμνασίου»				
Αριθ. Αποδ.	Αιτία πληρωμής	Δικαιούχος	Ποσά καταβληθέντα	
1	Μισθός Γυμνασιάρχου	Ι. Χαντέλλης	50	
2	» α' καθηγ. Ελληνικών	Ε. Γκίνης	31	
3	» β' καθηγ. Ελληνικών	Σ. Στεφανίδης	26	
4	» γ' καθηγ. Ελληνικών	Σ. Κόντας	30	
5	» καθηγ. Φυσικομαθηματικών	Ι. Μπίμπας	26	
6	» καθηγ. Γαλλικής	Π. Φιλιππίος	20	
7	» καθηγ. Τουρκικής	Π. Δημητριάδης	20	
8	» καθηγ. Θρησκευτικών	Σ. Κίσσης	23	
9	» καθηγ. Γυμναστικής	Ι. Λαζάρου	23	
10	Συναλλαγματική διαφορά	Τράπεζα Ανατολής	-	39
Εν όλω Α. Τ.			249	39

Επίσης, κατά το σχολικό έτος 1912-1913, σύμφωνα με την «κατάστασι πληρωμής των μισθοδοσιών του διδακτικού προσωπικού του εν Κορυτσά Παγκείου Γυμνασίου κατά το σχολικό έτος 1912-1914 μετά των σχετικών δικαιολογητικών αποδείξεων» της Νομαρχίας Δυτικής Μακεδονίας, οι μισθοί ανέρχονταν συνολικά στις 968,07 οθωμανικές λίρες,¹⁸⁷⁸ ενώ για τα σχολικά έτη 1910-1913 «Η εν Αθήναις Πάγκειος Επιτροπή» απέστειλε για τις αντίστοιχες διδασκαλικές μισθοδοσίες στο Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς συνολικά 3.090 οθωμανικές λίρες.¹⁸⁷⁹

Να τονίσουμε δε, ότι οι ετήσιοι μισθοί του εκπαιδευτικού προσωπικού του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς (πλην του καθηγητή των Ιερών) σε ελληνικές δραχμές ήταν σαφώς υψηλότεροι από τους αντίστοιχους του ελληνικού κράτους: Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς: Γυμνασιάρχης 4.086, καθηγητής Ελληνικών Α' 3.405, καθηγητής Β' 2.043, καθηγητής Ιερών

1877. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΓ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1910, αρ. 1008.

1878. Ο. π., Νομαρχία δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα, 30 Οκτωβρίου 1913. Επιπλέον, σημειώνουμε εδώ ότι, με βάση άλλη αρχαική πηγή, για την ετήσια μισθοδοσία του διδακτικού προσωπικού του «Παγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς», του σχολικού έτους 1912-1903, το ποσό ανερχόταν στις 782,61 οθωμανικές λίρες: ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ', Νομαρχία Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα, 14 Μαρτίου 1913, αρ. 448.

1879. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΓ', Μοναστήρι, 29 Οκτωβρίου 1910, αρ. 1008, «Η εν Αθήναις Πάγκειος Επιτροπή - Πάγκειον εν Κορυτσά Γυμνάσιον».

1.589.¹⁸⁸⁰ Εκπαιδευτικοί ελληνικού κράτους: Γυμνασιάρχης 3.600, καθηγητής Α΄ 3.000, καθηγητής Β΄ 2.400, σχολάρχης 2.400.¹⁸⁸¹

Επίσης, με βάση τα γενικά μισθολογικά και τον παραπάνω πίνακα της μισθοδοσίας του εκπαιδευτικού προσωπικού του Μπαγκείου Γυμνασίου σε διάφορα σχολικά έτη (από το 1888 μέχρι το 1914) διαπιστώνουμε ότι τις μεγαλύτερες απολαβές εισέπρατταν οι καθηγητές των Ελληνικών και στη συνέχεια, και με τη σειρά, οι καθηγητές των Φυσικομαθηματικών των Ιερών και των Προγυμναστικών, ενώ οι μισθοί κατά ειδικότητα ήταν σε σχέση και συνάρτηση με τις σπουδές τους και τη διδακτική τους εμπειρία (προϋπηρεσίες, ανάληψη διευθυντικών καθηκόντων και θέσεων). Επίσης, παρατηρούμε ότι σε περιόδους έκτακτων εθνικών και αγωνιστικών καταστάσεων σημειωνόταν και μείωση των διδασκαλικών αποδοχών και αντιστοίχων θέσεων διδασκαλίας και από το γεγονός της αποχώρησης του μαθητικού δυνάμικου.

Κατά το σχολικό έτος 1902-1903, στην Α΄ Αστική Σχολή Κορυτσάς οι ετήσιοι μισθοί των 14 διδασκάλων και των 3 επιμελητών της ανέρχονταν συνολικά στις 460 οθωμανικές λίρες: Χρήστος Α. Βαλαούρης 24, Δημ. Γ. Βόριας 30, Βλαδίμηρος Γκίνης 20, Χρ. Θώμου 27, Αλεξ. Κονδύλης 35, Γεώργιος Κρόης 27, Σωτ. Λαζάρου 24, Διαμ. Μαντόπουλος 40, Νικ. Παπαευαγγέλου (διευθυντής) 57, Αθ. Παπα Ιλαρίωνος 18, Κωνστ. Παπακοσμάς 30, Ευθύμιος Παπανικολάου 30, Ευθ. Φράσαρης 30 και Νικ. Τάντος 28 καθώς και οι επιμελητές Νικ. Ζωγράφου 20, Δημ. Κόκκας 10 και Κωνστ. Δότσε 10.¹⁸⁸²

Κατά το σχολικό έτος 1905-1906, στην Αστική Σχολή Κορυτσάς επίσης, οι μισθοί των διδασκάλων της ανέρχονταν συνολικά στις 443 οθωμανικές λίρες.¹⁸⁸³

Μάριανη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου Μάριανης ανέρχονταν στα 2.000 γρόσια - 20 οθωμανικές λίρες, οι οποίες προέρχονταν από τη Φιλόπτωχο Αδελφότητα Κορυτσάς και τη συνεισφορά των κατοίκων.¹⁸⁸⁴

Μοσχόπολη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου Μοσχόπολης ανέρχονταν στα 3.800 γρόσια, από τα οποία τα 1.800 προέρχονταν από αφιερώματα αποδήμων Μοσχοπολιτών που είχαν αποβιώσει στη Βιέννη¹⁸⁸⁵ και τα υπόλοιπα από τους τόκους μικρού κληροδοτήματος.¹⁸⁸⁶

Μπόρια: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου στο Κοινό Σχολείο της Μπόριας ανέρχονταν στα 1.200 γρόσια.¹⁸⁸⁷

Μπραδβίτσα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Κοινού Σχολείου ή του Γραμματοδιδασκαλείου Μπραδβίτσας ανέρχονταν στα 1.000 γρόσια «εκ συνεισφοράς των κατοίκων».¹⁸⁸⁸

Πενταβίνη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Κοινό Σχολείο της Πενταβίνης ανέρχονταν στα 600 γρόσια.¹⁸⁸⁹

1880. ΑΥΕ, φ. 1888-1889, Β΄, Αθήνα, αρ. 410.

1881. Δημητριάδης Σ., *Συλλογή*, 209-210.

1882. ΑΥΕ, 1903 (Μακεδονικά), 3 Μαΐου 1903, αρ. 1235, Έκθεσις Δημογεροντίας και Εφορείας των Ελληνικών Σχολείων Κορυτσάς (3 Μαΐου 1903), Κορυτσά 1903, ΑΥΕ, Αθήνα 3 Μαΐου 1903 (φάκ. 1904 Α.Α.Κ.: ΥΠΙΕΞ προς ΕΕΕΕΠ..

1883. Λάσσο Κορυτσάς, *Πεπραγμένα*, 10.

1884. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 207-208.

1885. ΕΦΣΚ, ΕΕΕ «Περί της καταστάσεως της παιδείας», 7 (1874), 213.

1886. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 206.

1887. Ο. π., 147, 206, 239.

1888. Ο. π., 147, 206, 239.

1889. Ο. π., 239.

Ποϊάνη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Κοινό Σχολείο της Ποϊάνης ανερχόταν στα 1200 γρόσια.¹⁸⁹⁰

Πολένα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Αλληλοδιδακτικού Σχολείου Πολένας ανερχόταν στα 1.500 γρόσια.¹⁸⁹¹

Πρόγκρι: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Κοινού Σχολείου Προγκρίου ανερχόταν στα 1.000 γρόσια.¹⁸⁹²

Ρεμπέτσι: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Κοινού Σχολείου Ραμπετσίου ανερχόταν στα 1500 γρόσια.¹⁸⁹³

Τερόβα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Κοινού Σχολείου Τερόβας ανερχόταν στα 1.000 γρόσια, τα οποία προέρχονταν από τη συνεισφορά των κατοίκων.¹⁸⁹⁴

Φλιόκι: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Κοινού Σχολείου Φλιοκίου ανερχόταν στα 1.000 γρόσια.¹⁸⁹⁵

Χότσιστα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Ελληνοαλληλοδιδακτικού Σχολείου Χότσιστας ανερχόταν σε 30 οθωμανικές λίρες, οι οποίες προέρχονταν από τα έσοδα της εκκλησίας και από τη συνεισφορά των κατοίκων.¹⁸⁹⁶

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Μικτού Σχολείου ανερχόταν στα 3000 γρόσια.¹⁸⁹⁷

Συνολικά στοιχεία:

Κατά τη σχολική χρονιά 1882-1883 καταβάλλονταν από τους τόκους του Κοινοτικού Ταμείου της Κορυτσάς, το Λάσσο, και από τις συνδρομές του Συλλόγου προς διάδοση των ελληνικών Γραμμάτων 1.000 οθωμανικές λίρες για τη διδασκαλική μισθοδοσία και τη συντήρηση των πέντε λειτουργούντων Σχολείων (δυο Νηπιαγωγεία, ένα Δημοτικό, ένα Ελληνικό και ένα Παρθεναγωγείο).¹⁸⁹⁸

Κατά το σχολικό έτος 1886-1887 οι ετήσιες δαπάνες για τη διδασκαλική μισθοδοσία των Ελληνικών Σχολείων της Κορυτσάς ανέρχονταν στις 665 οθωμανικές λίρες.¹⁸⁹⁹

Κατά το σχολικό έτος 1902-1903 οι συνολικές δαπάνες για διδασκαλικές μισθοδοσίες ανέρχονταν σε 28 οθωμανικές λίρες (14 στην Αστική Σχολή, 10 στο Παρθεναγωγείο και 4 στα Νηπιαγωγεία).¹⁹⁰⁰

Κατά το σχολικό έτος 1905-1906 οι συνολικές δαπάνες του Κοινοτικού Ταμείου, του Λάσσου, για τη διδασκαλική μισθοδοσία των ελληνικών σχολείων της Κορυτσάς ανέρχονταν στις 121, 34 οθωμανικές λίρες.¹⁹⁰¹

Για την περιφέρεια της Μητρόπολης Κορυτσάς και Καστοριάς και για το τμήμα Επιθεώρησης Κορυτσάς (για τα ελληνικά σχολεία των καζάδων Κορυτσάς, Κολωνίας και Σταρόβου) χρήσιμα στοιχεία για τη μισθοδοσία των διδασκάλων τους σε οθωμανικές λίρες

1890. Ο. π., 239.

1891. Ο. π., 147, 206, 250.

1892. Ο. π., 147, 207, 239.

1893. Ο. π., 239.

1894. Ο. π., 206, 239.

1895. Ο. π., 147, 206.

1896. Ο. π., 206-207.

1897. Ο. π., 256.

1898. ΑΥΕ, φ. 1883, Μοναστήρι, 14 Ιανουαρίου 1883.

1899. ΑΥΕ, φ. 1887, Α.Α.Κ. ΙΔ', Μοναστήρι, 14 Οκτωβρίου 1887, αρ. 570.

1900. ΑΥΕ, φ. 1904, Α.Α.Κ. Α', αρ. 1235, Αθήνα 3 Μαΐου 1903.

1901. Λάσσο Κορυτσάς, *Πεπραγμένα*, 9.

ερανίζουμε από τα «προϋπολογισθέντα ποσά των σχολικών ετών 1912-1913 και 1913-1914» των αντίστοιχων Μητροπόλεων Κορυτσάς και Καστοριάς¹⁹⁰² (σε παραστατικό πίνακα):

ΠΙΝΑΚΑΣ 44
Μισθοδοσία διδασκάλων περιφέρειας Κορυτσάς

Διδασκαλικοί μισθοί μητροπολικής περιφέρειας Κορυτσάς και Καστοριάς (τμήμα Επιθεωρήσεως Κορυτσάς) σχολικών ετών 1912-1914									
α/α	Κοινότητες	Αιτία δαπάνης: Μισθός	Ποσά προϋπολογι- σθέντα		α/α	Κοινότητες	Αιτία δαπάνης: Μισθός	Ποσά Προϋπολο- γισθέντα	
			1912-13 Β. Κοβ.	1913-14 Β. Κοβ.				1912-13 Β. Κοβ.	1913-14 Β. Κοβ.
Καζάς Κορυτσάς									
1	Αρζα	διδασκάλου	10	12	23	Οσμάν- Τσιφλίκ	διδασκάλου	-	10
2	Βέρλενι	διδασκάλου	10	10	24	Οσόγια	διδασκάλου	20	20
3	Βοβοδίτσα	σχολείων	60	70	25	Παναρίτη	διδασκάλου	8	8
4	Βυθικούκι	διδ. και νηπ.	30	30	26	Πενταβίνη	διδασκάλου	15	15
5	Γιάντση	διδασκάλου	15	15	27	Πέστани	διδασκάλου	12	15
6	Γιούρας	διδασκάλου	10	12	28	Πλιάσσα	διδασκάλου	12	12
7	Γράνη	διδασκάλου	15	15	29	Πογιάννη	διδασκάλου	12	12
	»	νηπιαγωγού	15	15	30	Πολένα	διδασκάλου	15	15
8	Δάρδα	Η Εφορία	60	70	31	Πολόσκα	διδασκάλου	-	10
9	Δρένοβον	διδασκάλου	15	15	32	Πουνμίρα	διδασκάλου	20	20
	»	νηπιαγωγού	10	15	33	Πρόγκι	α' διδασκ.	25	30
10	Ζήτσιστα	νηπιαγωγού	15	15		»	β' διδασκ.	15	-
11	Καμενίτσα	διδασκάλου	12	15		»	νηπιαγωγού	15	20
12	Καρπανιόζι	διδασκάλου	12	15	34	Ραβανίκ	διδασκάλου	-	10
13	Κορυτσά	Φλοβελ. νηπιαγωγού	50	50	35	Ρεμπέτσι	διδασκάλου	12	15
14	Κρέσπανι	διδασκάλου	12	12	36	Ριόβι	διδασκάλου	12	15
15	Λιάβδαρι	διδασκάλου	12	15	37	Σινίτσα	διδασκάλου	10	10
16	Μάργιαννη	διδασκάλου	15	15	38	Στρατο- μπερδα	διδασκάλου	10	10
17	Μισράσι	διδασκάλου	12	12	39	Τερόβα	διδασκάλου	12	15
18	Μοσχόπολις	σχολείων	55	60	40	Τρεμπί- σκα	διδασκάλου	12	15
19	Μπίγλιστα	σχολείων	70	75	41	Τρεν	διδασκάλου	15	20
20	Μπόρια	νηπιαγωγού	15	15	42	Τρέσκα	διδασκάλου	12	15
21	Μπραδβίτσα	διδασκάλου	15	15	43	Φλιόκι	διδασκάλου	12	12
22	Όπαρις	διδασκάλου	12	12	44	Χότιστα	σχολείων	67	70
Καζάς Κολωνίας									
1	Ερσέκα	διδασκάλου	24	30	7	Μπέζανι	διδασκάλου	10	12
2	Κιάφζεζι	διδασκάλου	8	12	8	Ογόρτσκα	διδασκάλου	8	8
3	Κιουτέζα	διδασκάλου	12	15	9	Ραιδιμίστη	διδασκάλου	8	8
	»	νηπιαγωγού	10	15	10	Ράχωβα	διδασκάλου	10	12
4	Κρεσόβα	διδασκάλου	5	8	11	Σελενίτσα	διδασκάλου	5	8
5	Λιουάρασι	διδασκάλου	15	15	12	Στίκα	διδασκάλου	12	15
6	Μπαρμάσι	διδασκάλου	10	10					
Καζάς Σταρόβου									
1	Μήτσανη	διδασκάλου	10	10					

1902. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ'.

γ) ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΥ

Άγιος Βασίλειος: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή την Αλληλοδιδασκτική Σχολή του Αγίου Βασιλείου ανερχόταν στα 1.500 γρόσια.¹⁹⁰³

Άνω Επισκοπή: Κατά το σχολικό έτος 1872-1873 ο μισθός του διδασκάλου στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή Άνω Επισκοπής ανερχόταν στα 2.800 γρόσια.¹⁹⁰⁴

Αργυρόκαστρο: Οι «ευτελείς μισθοί» του διδασκάλου και του υποδιδασκάλου (βοηθού διδασκάλου) της Ελληνοαλληλοδιδασκτικής Σχολής Αργυροκάστρου κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ανέρχονταν συνολικά στα 5.700 γροσίον (4.500 και 1.200 γρόσια αντίστοιχα).¹⁹⁰⁵

Βερμίκη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Μικτού Σχολείου Βερμίκης ανερχόταν στα 1.000 γρόσια.¹⁹⁰⁶

Βοδρίτσα: Ο μισθός του διδασκάλου του Κοινού Σχολείου Βοδρίτσας κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ανερχόταν στα 250 γρόσια.¹⁹⁰⁷

Βούνος: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου ή της Αλληλοδιδασκτικής Σχολής Βούνου ανερχόταν στα 1.200 γρόσια.¹⁹⁰⁸

Βουλιαράτι: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή Βουλιαρατίου ανερχόταν στις 13 οθωμανικές λίρες¹⁹⁰⁹ και ο αντίστοιχος του διδασκάλου και διευθυντή της Αστικής Σχολής Γεωργίου Κ. Καλυβοπούλου κατά το σχολικό έτος 1904-1905 στα 3.000 αργυρά γρόσια.¹⁹¹⁰

Γεωργουτσάδες: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή Γεωργουτσάδων ανερχόταν στα 400 γρόσια.¹⁹¹¹

Δέλβινο: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 οι διδασκαλικοί μισθοί του Μικτού Σχολείου ή της Ελληνοαλληλοδιδασκτικής Σχολής Δελβίνου ήταν 4.800 γρόσια για το διδάσκαλο και 1.500 γρόσια για τον υποδιδάσκαλο.¹⁹¹²

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874, επίσης, καταγράφονται οι μισθοί των δυο διδασκάλων του να ανέρχονται στα 6300 γρόσια.¹⁹¹³

Δερβιτσάνη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή την Αλληλοδιδασκτική Σχολή Δερβιτσάνης ανερχόταν στα 2.000 γρόσια.¹⁹¹⁴

Κατά το σχολικό έτος 1911-1912 ο διδασκαλικός μισθός της Βασιλικής Καραπάνου, διδασκαλίσσης του Παρθεναγωγείου, ανερχόταν στα 29 χρυσά Ναπολεόντια.¹⁹¹⁵

1903. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 138, 190.

1904. Ο. π., 184, 246.

1905. Ο. π., 134, 184

1906. Ο. π., 207.

1907. Ο. π., 184, 234.

1908. Ο. π., 138, 190, 247.

1909. Ο. π., 184, 246.

1910. Καλυβοπούλος Γ., - Χρίστου Γ., *Μπουλιαράτι*, 125.

1911. Ο. π., 184, 246.

1912. Ο. π., 189.

1913. Ο. π., 254.

1914. Ο. π., 134, 184, 246.

Δίβρη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Μικτό Σχολείο Δίβρης ανερχόταν στα 2700 γρόσια.¹⁹¹⁶

Δοξάτι: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Σχολείο Δοξατίου ανερχόταν στα 2.000 γρόσια.¹⁹¹⁷

Δουβιανή: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή την Αλληλοδιδασκτική Σχολή Δουβιανής ανερχόταν στις 30 οθωμανικές λίρες.¹⁹¹⁸

Δρόβιανη: Άνω Δρόβιανη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874, ο μισθός του διδασκάλου του Ελληνικού Τμήματος του Μικτού Σχολείου ή της *Ελληνοαλληλοδιδασκτικής Σχολής* Άνω Δρόβιανης (του ελληνοδιδασκάλου) ανερχόταν σε 4.000 γρόσια και ο μισθός του διδασκάλου στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο (του αλληλοδιδασκάλου) του Μικτού Σχολείου αντίστοιχα ανερχόταν στα 1.000 γρόσια¹⁹¹⁹ – **Κάτω Δρόβιανη:** Ο μισθός του διδασκάλου του Μικτού Σχολείου ή της Ελληνοαλληλοδιδασκτικής Σχολής (Ελληνικό Τμήμα – Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο) Κάτω Δρόβιανης κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ανερχόταν σε 3.000 γρόσια.¹⁹²⁰

Δρυμάδες: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου ή της Αλληλοδιδασκτικής Σχολής Δρυμάδων ανερχόταν στα 4.000 γρόσια.¹⁹²¹

Ερίντι: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή Εριντίου ανερχόταν στα 2.000 γρόσια. Ο μισθός αυτός συμπληρωνόταν και με ποσό των 1.000 γροσίων, τα οποία συνεισέφεραν οι γειτονικές κοινότητες Γκιατίου, Κακοσίου και Κάριανης, οι οποίες έστελναν τα παιδιά τους στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή Εριντίου.¹⁹²²

Ζέη: Κατά το σχολικό έτος 1886-1887 στο Δημοτικό Σχολείο της Ζέης ο διδασκαλικός μισθός ανερχόταν σε 30 οθωμανικές λίρες από επιχορηγήσεις της Επιτροπής προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.¹⁹²³

Κακαβία: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή την Αλληλοδιδασκτική Σχολή Κακαβίας ο διδασκαλικός μισθός ανερχόταν στα 2.000 γρόσια.¹⁹²⁴

Καλέξι: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου στο Κοινό Σχολείο στο Καλέξι ανερχόταν στα 1000 γρόσια.¹⁹²⁵

Κεστοράτι: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 οι διδασκαλικοί μισθοί στη Ζωγράφειο Ελληνική και Αλληλοδιδασκτική Σχολή Κεστορατίου ανέρχονταν αντίστοιχα: για τον ελληνοδιδάσκαλο σε 80 οθωμανικές λίρες και για τον αλληλοδιδάσκαλο σε 50 οθωμανικές λίρες.¹⁹²⁶

1915. ΑΜΙ, Φάκελος πιστοποιητικών διδασκάλων.

1916. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 254.

1917. Ο. π., 188.

1918. Ο. π., 134, 184, 246.

1919. Ο. π., 134, 185.

1920. Ο. π., 134, 185.

1921. Ο. π., 138, 190.

1922. Ο. π., 188, 247.

1923. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αργυρόκαστρο, 23 Μαΐου 1887, αρ. 95.

1924. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 184, 246.

1925. Ο. π., 235.

1926. Ο. π., 188, 259, 262.

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός της διδασκάλισσας του Παρθεναγωγείου Κεστορατίου ανερχόταν σε 50 οθωμανικές λίρες.¹⁹²⁷

Κοσοβίτσα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή την Αλληλοδιδασκτική Σχολή Κοσοβίτσας ανερχόταν στα 1.600 γρόσια.¹⁹²⁸

Λάμποβον – Άνω Λάμποβον: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή την Αλληλοδιδασκτική Σχολή Άνω Λαμπόβου ανερχόταν στα 1.800 γρόσια.¹⁹²⁹ – **Κάτω Λάμποβον:** Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 οι μισθοί των τριών διδασκάλων του Ελληνοαλληλοδιδασκτικού Σχολείου Κάτω Λαμπόβου ανερχόταν σε 6.200 γρόσια.¹⁹³⁰

Λέσνιτσα: Άνω Λέσνιτσα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Κοινού Σχολείου Άνω Λέσνιτσας ανερχόταν στα 1.000 γρόσια.¹⁹³¹ - **Κάτω Λέσνιτσα:** Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Κοινού Σχολείου ή της «Μικράς Σχολής» Κάτω Λέσνιτσας ανερχόταν σε 1.000 γρόσια.¹⁹³²

Λιμπόχοβον: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου – εφημερίου του χωριού στο Κοινό Σχολείο ή τη Σχολή Λιμπόχοβου ανερχόταν στα 600 γρόσια.¹⁹³³

Λόγγος: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ή την Αλληλοδιδασκτική Σχολή Λόγγου ανερχόταν στα 2.000 γρόσια.¹⁹³⁴

Μέγγουλη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή Μέγγουλης ανερχόταν στα 1.100 γρόσια.¹⁹³⁵

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 στη Μέγγουλη ο μισθός για το Διδάσκαλο παιδαγωγό του Κοινού Σχολείου ανέρχονταν στα 600 γρόσια.¹⁹³⁶

Μουζίνα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Κοινό Σχολείο Μουζίνας ανερχόταν στα 1000 γρόσια.¹⁹³⁷

Νιβίτσα (Αργυροκάστρου): Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός της Αλληλοδιδασκτικής Σχολής Νιβίτσας ανερχόταν στα 2.000 γρόσια.¹⁹³⁸

Νιβίτσα (Δελβίνου): Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου Νιβίτσας ανερχόταν στα 1500 γρόσια.¹⁹³⁹

Νόκοβο: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Κοινό Σχολείο ή στη Σχολή Νοκόβου ανερχόταν στα 1.500 γρόσια.¹⁹⁴⁰

1927. Ο. π., 188.

1928. Ο. π., 134, 184, 246.

1929. Ο. π., 134, 184, 246.

1930. Ο. π., 259.

1931. Ο. π., 134, 185, 234.

1932. Ο. π., 134, 185, 234.

1933. Ο. π., 134, 185, 234

1934. Ο. π., 134, 184, 246.

1935. Ο. π., 187, 247.

1936. Ο. π., 188, 235.

1937. Ο. π., 134, 184, σελ. 234.

1938. Ο. π., 190.

1939. Ο. π., 247.

1940. Ο. π., 188, 235.

Πέπελη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Αλληλοδιδασκαλικό Σχολείο ή την Αλληλοδιδασκατική Σχολή Πέπελης ανερχόταν στα 1.300 γρόσια.¹⁹⁴¹

Πετσά: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Κοινό Σχολείο ή στο Παιδαγωγείον Πετσά ανερχόταν σε 800 γρόσια.¹⁹⁴²

Πικέρνι: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου στο Αλληλοδιδασκαλικό Σχολείο ή την Αλληλοδιδασκατική Σχολή Πικερνίου ανερχόταν στα 3.500 γρόσια.¹⁹⁴³

Πρεμετή: Κατά το σχολικό έτος 1886-1887 ο διδασκαλικός μισθός στο Ελληνικό Σχολείο Αρρένων Πρεμετής ανερχόταν σε 35 οθωμανικές λίρες και αντίστοιχα στο Δημοτικό Σχολείο σε 45 (και για τους δυο δημοδιδασκάλους) και στο Παρθεναγωγείο σε 35 (για τη νηπιαγωγό) από επιχορηγήσεις της Επιτροπής προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.¹⁹⁴⁴

Σαρακινίστα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Αλληλοδιδασκαλικό Σχολείο Σαρακινίστας ανερχόταν στα 1.600 γρόσια.¹⁹⁴⁵

Σέλιο: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Αλληλοδιδασκαλικό Σχολείο ή την Αλληλοδιδασκατική Σχολή Σελίου ανερχόταν στα 2.000 γρόσια.¹⁹⁴⁶

Σέλτσι: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στην Αλληλοδιδασκατική Σχολή Σελτσίου ανερχόταν στα 1.200 γρόσια, επιπλέον χορηγούνταν και η τροφή του.¹⁹⁴⁷

Σέπερη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Αλληλοδιδασκαλικό Σχολείο Σέπερης ανερχόταν στα 2000 γρόσια.¹⁹⁴⁸

Σωτήρα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Αλληλοδιδασκαλικό Σχολείο ή την Αλληλοδιδασκατική Σχολή Σωτήρας ανερχόταν στα 2.000 γρόσια.¹⁹⁴⁹

Στα κατά καιρούς σχολεία της Σωτήρας οι μισθοί των διδασκάλων από το 1887 μέχρι το 1903, σύμφωνα με πληροφορίες, οι οποίες προέρχονται από τα αρχεία του Δημοτικού Σχολείου Σωτήρας όπου έχουν διασωθεί ανάλογες αποδείξεις πληρωμής διδασκάλων της Σχολής, ήταν (σε παραστατικό πίνακα).¹⁹⁵⁰

ΠΙΝΑΚΑΣ 45

Μισθοί διδασκάλων Σωτήρας

Μισθοί διδασκάλων και γενικές δαπάνες στα χρόνια 1887-1910

1941. Ο. π., 134, 184, 246.

1942. Ο. π., 134, 185, 234.

1943. Ο. π., 138, 190, 247.

1944. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αργυρόκαστρο, 23 Μαΐου 1887, αρ. 95.

1945. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 188, 247.

1946. Ο. π., 134, 184, σελ. 246.

1947. Ο. π., 186, 247.

1948. Ο. π., 247.

1949. Ο. π., 134, 184, 246.

1950. Τετράδιο σημειώσεων με 51 βιβλιοδετημένα φύλλα, ο «Κουβαράς» κατά τον Κωνσταντίνου Κουλίδα, ο οποίος ουσιαστικά αποτελεί και Κώδικα για τη Σωτήρα, περιέχει χρήσιμα στοιχεία για την εκκλησία, το σχολείο με τη μισθοδοσία των διδασκάλων, για τις οικογένειες της Σωτήρας καθώς και για τα ονόματά τους – Κουλίδας Κ.Ι., Σωτήρα, 52-53, 98-102, όπου και αποδείξεις μισθοδοσίας των διδασκάλων (σελ. 84-103, συνολικά ο «Κουβαράς»).

Επώνυμο - όνομα	Σχολικό έτος	Χρυσές λίρες οθωμανικές	Επώνυμο - όνομα	Σχολικό έτος	Χρυσές λίρες οθωμανικές
(ένας διδάσκαλος)	1887-1888	10	Τριανταφυλλίδης Σταύρος	1895-1896	21½
Γκόνης Ευάγγελος	1887-1888	12, 7	Νικολαΐδης	1897-1898	9
Παπαδημήτρης	1887-1888	4	Παπα - Γεώργιος	1898-1899	21
(ένας διδάσκαλος)	1888-1889	0,4	Νικολαΐδης Παπα - Γεώργιος μαζί με το γιο του Διομήδη (υποδιδάσκαλο)	1899-1900	30
Παπαδημήτρης	1888-1889	8	Ευαγγέλου Αντ. Κωνσταντίνος	1900-1901	16
Ηλίας	1888-1889 (για εργασία μέχρι το Πάσχα)	4,4	Ευαγγέλου Αντ. Κωνσταντίνος	1901-1902	8
Τσέρτης Α. Παύλος	1892-1893	23	Βαρζώκας Κ. Χριστόδουλος	1902-1903	21
	1893-1894	13	Νουσιάδης Α. Ηλίας	1902-1903	5½
Τριανταφυλλίδης Σταύρος	1894-1895	20			

Τεραχάτες: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Κοινό Σχολείο στις Τεραχάτες ανερχόταν στα 1.200 γρόσια.¹⁹⁵¹

Τριμπούκιον: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 οι διδασκαλικοί μισθοί στη Ζαππαία Σχολή Τριμπουκίου ήταν αντίστοιχα: για τον ελληνοδιδάσκαλο 55 οθωμανικές λίρες, για τον αλληλοδιδάσκαλο 40 οθωμανικές λίρες και για τον υποδιδάσκαλο 12 οθωμανικές λίρες.¹⁹⁵²

Φοινίκι: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου Φοινικίου ανερχόταν στα 2000 γρόσια.¹⁹⁵³

Χειμάρρα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του διδασκάλου του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου ή της Αλληλοδιδασκτικής Σχολής Χειμάρρας ανερχόταν στα 2.000 γρόσια.¹⁹⁵⁴

Χοστέβα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο Χοστέβας ανερχόταν στα 2000 γρόσια.¹⁹⁵⁵

Κατά το σχολικό έτος 1886-1887 στο Δημοτικό Σχολείο ο διδασκαλικός μισθός ανερχόταν σε 25 οθωμανικές λίρες από επιχορηγήσεις της Επιτροπής προς ενίσχυση της ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας.¹⁹⁵⁶

Συνολικά στοιχεία:

Για την προξενική περιφέρεια του Αργυροκάστρου μας έχουν διασωθεί πολύτιμα στοιχεία με το «Λογαριασμό διαχείρισεως εκπαιδευτικών χορηγημάτων Β΄ τετραμηνίας του σχολ. έτους

1951. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 134, 234.

1952. Ο. π., 188.

1953. Ο. π., 246.

1954. Ο. π., 138, 190, 247.

1955. Ο. π., 247.

1956. ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Αργυρόκαστρο, 23 Μαΐου 1887, αρ. 95.

1911-1912 της προξενικής περιφέρειας Αργυροκάστρου» με τις 78 αποδείξεις με τον αντίστοιχο συνολικό διδασκαλικό μισθό των 641,90 οθωμανικών λιρών των διδασκάλων των Ελληνικών Σχολείων της (σε παραστατικό πίνακα):¹⁹⁵⁷

ΠΙΝΑΚΑΣ 46
Μισθοδοσία διδασκάλων περιφέρειας Αργυροκάστρου

Λογαριασμός διαχείρισεως εκπαιδευτικών χορηγημάτων Β' τετραμηνίας του σχολ. έτους 1911-1912 της προξενικής περιφέρειας Αργυροκάστρου - αποδείξεις								
Αρ. φύλλου Προτύπουλογισμ.	Αιτία πληρωμής		Υποβαλλόμενα αποδείξεις				Μερικά ποσά	
			Ημερ.	Μην	Λήπτης	λίρ. οθ.	%	
	Υπέρ	Σχολείο						
Καθυστερούμενα χορηγήματα Α' τετραμηνίας – 108,90 οθωμανικές λίρες								
14	διδασκάλου	Ζέης	2	Απρίλιος	Παν. Λέκκας	5	-	
30	διδασκάλου	Α. Λαμπόβου	15	Μάρτιος	Ελένη Χρυσόχου	3	33	
37	διδασκάλου	Μετδζητιέ	5	»	Μητροπολίτης Βελλάς και Κονίτσης	6	66	
56	»	Σέλτσης	28	Απρίλιος	Χαρ. Παπαδόπουλος	5	33	
62	»	Τσατίστης	15	»	Βασιλείδης	3	33	
67	»	Φοινίκης	5	Μάιος	Γεώργ. Παπαφωτίου	1	66	
	»	Τοπόβας	16	Μάρτιος	Ανδ. Κωνσταντινίδης	2	-	
	»	Κακολάκου	10	»	Μητροπολίτης Βελλάς και Κονίτσης	3	33	
Β' Τετραμηνίας – 533 οθωμανικές λίρες								
1	διευθυντού	Αργυροκάσ.	31	Μάρτιος	Απ. Χρυσόχοος	20	50	
1	διδασκάλου	»	23	»	Στυλ. Παπαδόπουλος	16	-	
1	»	»	21	»	Δημ. Ζαφειρίδης	5	-	
1	»	»	21	»	Δ. Κωτουνάκος	6	50	
1	»	»	21	»	Αθ. Μήλιος	6	50	
2	»	Αλύκου	24	»	Μ. Καρασάσας	6	50	
4	»	Βλαχογοραντζής	23	»	Π. Παναγιωτίδης	4	-	
5	»	Γέρμας	10	»	Κέντρος Τόλλης	5	-	
6	ιερέως	Γκορασίτσης	18	»	Οικ. Κοσμάς, Οικ. Σταύρος	4	-	
7	διδασκάλου	Γράβης	19	»	Αθ. Ιωαννίδης	2	66	
8	διευθυντού	Δελβίνου	12	Απρίλιος	Μιχ. Παρτάλης	8	-	
8	διδασκάλου	»	12	»	Ελ. Πανταζή, Γ. Χρ. Γκούρια	11	66	
9	διδασκάλου	Δέρανης	19	Μάρτιος	Ι. Πανίδης	3	33	
10	»	Δίβρης	13	»	Π' Σταύρος Γραϊκάς	5	-	
10	διδασκάλου	»	28	Φεβρουάριος	Μαρίνα Χ. Κώστα	7	33	
11	διδασκάλου	Δρατσόβου	18	Μάρτιος	Π' Σπύρος	3	33	
12	»	Ελευθεροχωρίου	10	»	Ανδ. Ιωαννίδης	2	66	
13	»	Εριντίου	5	»	Σωτ. Μάλιος	5	-	
14	»	Ζέης	2	Απρίλιος	Παν. Λέκκας	5	-	
15	»	Ιλιάριος	15	Μάρτιος	Οικον. Π' Σταύρος	3	33	
16	»	Καινούργιου	22	»	Β. Γ. Παράς	4	-	
17	»	Καλυβίων Πασά	18	Φεβρουάριος	Π' Κ. Σκέβης	3	-	
18	»	Καλλιουδίου	18	Μάρτιος	Π' Δημήτριος	3	34	
19	»	Κακοδικίου	14	Απρίλιος	Β. Δελέκας	2	66	
20	διδασκάλου	Κυπαρού	31	Μάρτιος	Σπ. Φεΐδες	13	-	
21	διδασκάλου	Τρανουσίτσης	21	»	Κ. Λιακαριάδης	4	-	
22	»	Κομπλιάρας	18	»	Π' Πασχάλης	5	-	

1957. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυροκάστρο, 1 Ιουνίου 1912.

23	»	Κούδεσι	24	»	Στέφ. Οικονόμου	3	33
24	»	Κούταλι - Μπουναρίου	18	»	Π΄ Βασ. Γεωργιάδης	5	33
25	»	Κοσίνης	18	»	Ι. Βιτωλιάνος	6	66
26	διδασκάλου	Κοσόβας	16	»	Αθ. Δεσισότου	6	66
26	διδασκάλου	»	18	»	Απ. Παπασταύρος	7	-
27	»	Κελλαρυστίου	18	»	Π΄ Ιωάννης Λίτσος	3	33
28	»	Κόντσκας	4	Μάιος	Μιχ. Πέρρης	10	-
29	διευθυντού	Κάτω Λαμπόβου	19	Μάρτιος	Κ. Κίσκας	14	66
29	διδασκάλου	»	23	»	Σάββ. Πεσιάδης	11	66
30	διδασκάλου	Αν. Λαμπόβου	19	»	Ελ. Χρυσόχοου	3	33
31	διδασκάλου	Λίμαρης	18	»	Δ. Κ. Δονίδης	3	33
32	διδασκάλου	Λίπας	18	»	Ματρώνα Σωτηριάδου	10	67
33	διδασκάλου	Λιμπορόβου	19	»	Ν. Δέμας	4	-
34	»	Λούπτσκας	20	»	Ι. Ν. Λέβανης	4	-
35	»	Λιμπιβανίου	18	»	Ν. Κουρπάμης	5	99
36	»	Μαλεσόβου	18	»	Θ. Β. Κοσύρας	6	67
37	»	Μετζιτιέ	8	Μάιος	Μητροπολίτης Βελλάς και Κινίτσης	6	66
38	»	Μήτσανης	20	Μάρτιος	Στ. Βρεζάλης	5	-
39	ιερέως	Μοσχοχωρίου	17	»	Π΄ Ευάγγελος	4	-
40	διδασκάλου	Μπούγαλης	18	»	Γ. Χριστοδουλίδης	6	66
41	»	Μπρέζιανης	18	»	Ι. Κέντρος	6	66
42	»	Μπαντιλιωνίου	15	»	Χρυσ. Κραββάρης	8	34
42	διδασκάλου	»	18	»	Όλγα Καραπέτου	5	-
43	»	Μουζίνης	9	Απρίλιος	Μαριγώ Στεφοπούλου	6	66
44	διδασκάλου	Ντουσνίτσης	19	Μάρτιος	Β. Γ. Νικολαΐδης	3	33
45	»	Οδρίτσανης	12	»	Σπυρ. Ευαγγέλου	5	-
46	»	Ογδούνανης	15	»	Στέφ. Χρήστου	3	34
47	ιερέως	Προγκί - Ζουλιατίου	18	Απρίλιος	Π΄ Σταύρος	4	-
48	διδασκάλου	Ποστενιάνης	18	Μάρτιος	Αγλ. Καφετζή	6	67
49	διδασκάλου	Πικερνίου	28	»	Γ. Ιατρίδης	5	-
49	διδασκάλου	»	28	»	Βασ. Πλάκα	6	-
50	διδασκάλου	Πέστανης	18	»	Απόστ. Ζαχαριάδης	6	66
52	»	Πρεμετής	2	»	Γ. Γ. Σωτηριάδης	12	-
53	διδασκάλου	Παλλάσσης	6	Μάιος	Κλεοπάτρα Οικονόμου	6	66
54	διδασκάλου	Σενίτσης	25	Απρίλιος	Β. Σλάκος	4	39
56	»	Σέλτσης	28	»	Χαρ. Παπαδόπουλος	5	33
59	ιερέως	Στεπεζίου	29	»	Παπά Νικόλαος	4	-
60	»	Σούχας	27	Απρίλιος	Π΄ Νικόλ. Αθανασίου	3	33
61	διευθυντού	Σωπικής	5	»	Ευ. Παγούνης	5	-
63	διδασκάλου	Τσόραι	31	Μάρτιος	Χρ. Τζαβέλλας	4	-
64	ιερέως	Τρεμποζιστίου	18	»	Π΄ Δημήτριος	3	33
65	διδασκάλου	Τσαριτσόβου	18	»	Νίνα Μπούρα	6	66
66	διδασκάλου	Φρασανής	2	Απρίλιος	Μιχ. Μάλος	3	33
67	»	Φοινίκης	5	Μάιος	Γεώρ. Παπαφωτίου	1	66
68	»	Χασκόβου	22	Μάρτιος	Κ. Παπός	1	66
69	»	Χοστέβας	21	»	Ν. Φιλίππου	3	33
70	Ιεροδιδασκάλ.	Χουμελίτσης	9	Απρίλιος	Π΄ Βασ. Χριστοδούλου	3	-
71	διδασκάλου	Χαδεχόβου	18	Μάρτιος	Ζαχ. Ιωαννίδης	5	-
72	γραμματέως	Μητροπόλεως Πρεμετής	13	»	Γ. Ιωαννίδης	27	-
72	»	Μητροπόλεως Δρυινοπόλεως	17	»	Ι Λιάσκας	27	-
	ταμίου	Μικ. Τσέτης	28	Απρίλιος	Δ. Δήμας	4	-
	διδασκάλου	Τοπόβας	25	»	Ανδ. Κωνσταντινίδης	2	-
<i>Το όλον λίρ. Οθ.</i>						641,90	
Εν Αργυροκάστρω τη 1 Ιουνίου 1912 Ο Διευθύνων							

Για την προξενική περιφέρεια του Αργυροκάστρου μας έχουν διασωθεί εξίσου πολύτιμα στοιχεία και για το επόμενο σχολικό έτος 1912-1913 με ισάριθμες αποδείξεις είσπραξης των διδασκαλικών μισθών συνολικού ποσού 1.647 οθωμανικών λιρών.¹⁹⁵⁸

δ) ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ – ΤΜΗΜΑ

Πολίτσανη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στην Ελληνοαλληλοδιδασκτική Σχολή Πολίτσανης ανερχόταν στα 4.200 γρόσια.¹⁹⁵⁹

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 οι μισθοί των δυο διδασκάλων του Μικτού Σχολείου ανερχόταν σε 4.200 γρόσια.¹⁹⁶⁰

Στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του Παρθεναγωγείου της Πολίτσανης, από το 1874 και μετά, ο διδασκαλικός μισθός της διευθύντριας Αθανασίας Καλαφάτου ανερχόταν στις 55 λίρες, ενώ παρέχονταν παράλληλα δωρεάν η στέγαση και η θέρμανση.¹⁹⁶¹

Στα 1907, ο ετήσιος μισθός του διευθυντή της Αστικής Σχολής Πολίτσανης ανερχόταν στις 15 περίπου λίρες.¹⁹⁶²

Σχωριάδες: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στην Ελληνοαλληλοδιδασκτική Σχολή Σχωριάδων ανερχόταν στα 4.000 γρόσια.¹⁹⁶³

Σωπίκη: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή Σωπίκης ανερχόταν στα 3.000 γρόσια.¹⁹⁶⁴ Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός του Μικτού Σχολείου ανερχόταν σε 4000 γρόσια.¹⁹⁶⁵

Κατά τα σχολικά έτη 1914-1916 αντίστοιχα ο ετήσιος μισθός του διδασκάλου Βασίλη Ντέντε ήταν 45 λίρες, της διδασκάλισσας Αναστασίας Β. Λιάμπη 33 λίρες και του βοηθού διδασκάλου Γιάννη Ντάλλα 400 δραχμές.¹⁹⁶⁶

Τσάτιστα: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο μισθός του δασκάλου – ιερέα του χωριού στο Κοινό Σχολείο Τσάτιστας ανερχόταν στα 600 γρόσια.¹⁹⁶⁷

Χλωμό: Κατά το σχολικό έτος 1873-1874 ο διδασκαλικός μισθός στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή Χλωμού ανερχόταν στα 3.500 γρόσια.¹⁹⁶⁸

1958. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1959. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 186.

1960. Ο. π., 135, 254.

1961. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 328.

1962. Ζώτος Μ. - Γιάνναρος Χ., *Η Πολύτσανη*, 277.

1963. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 186.

1964. Ο. π., 186, 247.

1965. Ο. π., 135, 254.

1966. Μπεντούλης Δ. *Σχωριάδες*, 120-121, όπου και αναφορά στον «Κώδικα των Σχωριάδων».

1967. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, σελ. 186, 234.

1968. Ο. π., 186, 247.

ε) ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΒΕΡΑΤΙΟΥ

Χρήσιμα στοιχεία για τις δαπάνες ελληνικών σχολείων (διδασκαλικοί μισθοί, συντήρηση, λειτουργία) του σαντζακίου Βερατίου για το σχολικό έτος 1873-1874, μας έχουν διασωθεί από την έρευνα του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως¹⁹⁶⁹ (κεφ. 3, *Δαπάνες σχολείων Σαντζακίου Βερατίου σε γρόσια*).

Για την προξενικές περιφέρειες Βερατίου, Λούσνιας, Αυλώνας και Σκράπαρης μας έχουν διασωθεί για το σχολικό έτος 1912-1913 σημαντικά οικονομικά στοιχεία – για τη διδασκαλική μισθοδοσία και τη σχολική λειτουργία – συνολικά το ποσό των 1618, 50 οθωμανικών λιρών (945,50, 285, 376 και 12 αντίστοιχα).¹⁹⁷⁰ (κεφ. 3, *γενικότερα στοιχεία, Δαπάνες σχολείων περιφέρειας Βερατίου και Αυλώνας*).

5. Αποδείξεις πληρωμών των διδασκάλων

Κατά την πληρωμή των διδασκάλων εκδίδονταν από τους φορείς πρόσληψής τους και οι αντίστοιχες επίσημες «Αποδείξεις πληρωμής». Πολλές φορές όμως, μισθοδοτούμενος ο διδάσκαλος υπέγραφε και απλές αποδείξεις του τύπου «εγώ, ο διδάσκαλος..... έλαβα παρά του / των .... το ποσό των..... για την εργασία μου στο .... σχολείο....για το χρονικό διάστημα....», όπως και συνολικές - ετήσιες εξοφλητικές αποδείξεις, τις οποίες απλά τις επέγραφε και τις κατέθετε στον ταμεία του φορέα της μισθοδοσίας του.

Για παράδειγμα, αναφερόμαστε στον Κώδικα της Σωτήρας, όπου έχουν διασωθεί ανάλογες αποδείξεις πληρωμής διδασκάλων της Σχολής της για το χρονικό διάστημα 1887-1903,¹⁹⁷¹ στο «Λογαριασμό διαχείρισεως εκπαιδευτικών χορηγημάτων Β΄ τετραμηνίας του σχολ. Έτους 1911-1912 της προξενικής περιφέρειας Αργυροκάστρου» με τις 78 αποδείξεις με τον αντίστοιχο συνολικό διδασκαλικό μισθό των 641,90 οθωμανικών λιρών των διδασκάλων των Ελληνικών Σχολείων της¹⁹⁷² και σε αντίστοιχους «Λογαριασμούς» με τις ανάλογες αποδείξεις άλλων ετών,¹⁹⁷³ σε αποδείξεις του Ελληνικού Προξενείου Αργυροκάστρου, με την υπογραφή του Προξένου Αριστοτέλη Ζάχου, της «Εφοροεπιτροπείας Εκκλησίας και Εκπαιδευτηρίων Δελβίνου», του Εκπαιδευτικού Γραφείου της Ιεράς Μητροπόλεως Πρεμετής, Δρυινοπούλως, Κορυτσάς¹⁹⁷⁴ και Ιωαννίνων, με την υπογραφή των Αρχιερατικών Επιτρόπων τους, της Νομαρχίας Δυτικής Μακεδονίας,¹⁹⁷⁵ της «εν Αθήναις Παγκείου Επιτροπής»¹⁹⁷⁶ κ.ά.

Ενδεικτικά παρουσιάζουμε, από τις εκατοντάδες αποδείξεις που διαθέτουμε, 3 «Αποδείξεις πληρωμής διδασκάλων» ως δείγμα:¹⁹⁷⁷

α) Στις 18 Μαρτίου του 1912 ο διδάσκαλος του Αρρεναγωγείου Λιμπιβανίου Πρεμετής Νικόλαος Κουρπάμης με ενυπόγραφη απόδειξή του παρέλαβε το μισθό των 3^{1/3} χρυσών οθωμανικών λιρών για τη δεύτερη τετραμηνία του σχολικού έτους 1911-1912:

1969. Ο. π., passim.

1970. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1971. Κουλίδας Κ.Ι., *Σωτήρα*, 52-53, 98-102, όπου και αποδείξεις μισθοδοσίας των διδασκάλων (σελ. 84-103, συνολικά ο «Κουβαράς»).

1972. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ΄, Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

1973. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΕ΄.

1974. Ο. π.

1975 ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΓ΄, Νομαρχία Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα, 30 Οκτωβρίου 1913.

1976 ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΓ΄, Νομαρχία Δυτικής Μακεδονίας, Φλώρινα, 30 Οκτωβρίου 1913, «*Η εν Αθήναις Παγκείος Επιτροπή - Πάγκειον εν Κορυτσά Γυμνάσιον*».

1977. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ΄, Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

Απόδειξις παραλαβής (λ. τ. 3^{1/3})

Ἦτοι λίρας οθωμανικὰς χρυσὰς τρεῖς καὶ ἓν τρίτον ἔλαβον ὁ υποφαινόμενος διδάσκαλος τῆς ἐλληνορθοδόξου κοινότητος Λιμπιβανίου παρὰ τοῦ εκπαιδευτικοῦ Γραφείου τῆς Ἱεράς Μητροπόλεως Πρεμετῆς, ἰσότημον τῆς δευτέρας τετραμηνίας τοῦ διὰ τὸ σχολικόν ἔτος 1911-1912 ἐκ δέκα οθωμ. Λιρῶν διὰ τὸ ἀρρεναγωγεῖον τῆς κοινότητος ἐπιδόματος, καὶ εἰς ἔνδειξιν

Ἐν Πρεμετῇ τῇ 18^ῃ Μαρτίου 1912

*Ὁ διδάσκαλος τῆς Ἐλληνορθοδόξου κοινότητος Λιμπιβανίου
Νικόλαος Κουρπάμης*

*Σφραγίδα Ἱεράς Μητροπόλεως
Κορυτσᾶς – Πρεμετῆς (1885)*

*Ὁ ΕΝ ΠΡΕΜΕΤΗ ΑΡΧΙΕΡ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ
Οικονόμος Σταύρος*

β) Στις 2 Ἀπριλίου τοῦ 1912 ὁ διδάσκαλος τοῦ Σχολείου Ζέης Τεπελενίου Παναγιώτης Ι. Λέκκας με ἐνυπόγραφη ἀπόδειξί του παρέλαβε τὸ μισθὸ τῶν 5 λιρῶν Τουρκίας γιὰ τὴ δευτέρα τετραμηνία τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1911-1912:

Απόδειξις διὰ λ. Τουρκίας – 5 –

Ἦτοι λίρας Τουρκίας πέντε ἔλαβον ὁ υποφαινόμενος Παναγιώτης Λέκκας διδάσκαλος Ζέης (Ζαγοριάς) παρὰ τοῦ ἐν Ἀργυροκάστρῳ Προξένου τῆς Ἑλλάδος κ. κ. Ἀριστ. Ζάχου, μισθὸν τῆς Α' τετραμηνίας τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1911-1912 ἐκ τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῶν Εὐαγῶν Σκοπῶν Επιτροπῆς. Καὶ εἰς ἔνδειξιν

Ἐν Ἀργυροκάστρῳ τῇ 2 Ἀπριλίου 1912

*Ὁ λαβὼν
Παναγιώτης Ι. Λέκκας*

γ) Στις 28 Μαρτίου τοῦ 1912 ὁ διδάσκαλος τοῦ σχολείου Σέλιτσης Ἀργυροκάστρου Χαράλαμπος Παπαδόπουλος με ἐνυπόγραφη ἀπόδειξί του παρέλαβε τὸ μισθὸ τῶν 5^{33/100} οθωμανικῶν λιρῶν γιὰ τὴ δευτέρα τετραμηνία τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1911-1912:

Απόδειξις διὰ λίρας οθωμ. 5^{33/100}

Ἦτοι λίρας οθωμανικὰς πέντε καὶ τριάκοντα καὶ τρία ἑκατοστὰ, ἔλαβον ὁ υποφαινόμενος διδάσκαλος τοῦ χωρίου Σέλιτσης παρὰ τοῦ διευθύνοντος τοῦ ἐν Ἀργυροκάστρῳ Ἐλληνικόν Προξενεῖον, κ. Α. Ζάχου, ἰσότημον α^{ns} τετραμηνίας τρέχοντος σχολικοῦ ἔτους 1911-1912, ἐκ τοῦ ἐπιδόματος τῶν ἐπὶ τῶν εὐαγῶν σκοπῶν ἐπιτροπῆς. Εἰς ἔνδειξιν

*Ἐν Ἀργυροκάστρῳ τῇ
28^ῃ Ἀπριλίου 1912*

*Ὁ λαβὼν διδάσκαλος
Σέλιτσης
Χαράλαμπος Παπαδόπουλος*

6. Σύλλογοι διδασκόντων – πρακτικά συνεδριάσεων

Ο Σύλλογος των διδασκόντων στα ανώτερα σχολεία της Βόρειας Ηπείρου διατηρούσε το δικαίωμα να επιλέγει ως διδακτικό εγχειρίδιο ανάμεσα σε δυο ή τρία βιβλία αντίστοιχων συγγραφέων, αλλά και του ιδίου, για το ίδιο μάθημα - γνωστικό αντικείμενο. Το μέτρο εκείνο θεωρείται καινοτόμο και πρωτοπόρο, αφού, παρόλες τις εισηγήσεις, ακόμα και σήμερα η επιλογή του διδακτικού βιβλίου δεν έχει καθιερωθεί στα σύγχρονα σχολεία της στοιχειώδους και μέσης εκπαίδευσης, αλλά διδάσκονται τα συγκεκριμένα σχολικά βιβλία του δημοσίου φορέα της εκπαίδευσης.

Για παράδειγμα, ο Σύλλογος των Καθηγητών του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1887-1888 είχε τη δικαιοδοσία να επιλέξει ως Αναγνωσματάριο ένα από τα αντίστοιχα του Βρετού, του Κωνσταντινίδη και του Χαρίση Πούλιου, και ως διδακτικό εγχειρίδιο Αριθμητικής ένα από τα αντίστοιχα του Δαμασκηνού, του Δράϊκη και του Λάκωνα.¹⁹⁷⁸

Ο Σύλλογος των διδασκόντων συνεδρίαζε τακτικά για τα τρέχοντα εκπαιδευτικά και σχολικά θέματα και τις σχετικές διαδικασίες και έκτακτα για πρόσθετα αναφύμενα προβλήματα: Κατά την αρχή του σχολικού και διδακτικού έτους, κατά τις τακτικές περιόδους για τις σχολικές εργασίες και τις παιδαγωγικές συσκέψεις, για τις εξετάσεις, για την ετοιμασία και την επίδοση των σχολικών τίτλων, για τον προγραμματισμό της σχολικής ζωής κ.ά.

Στα πλαίσια αυτών των συνεδριάσεων συνήθως ήταν η τελευταία, η οποία πραγματοποιούνταν κατά την τελευταία Κυριακή των θερινών εξετάσεων ή και σε κάποια Κυριακή των διακοπών του Αυγούστου, κατά την οποία συζητιόνταν συνολικά τα παιδαγωγικά και εκπαιδευτικά προβλήματα που διέτρεξαν κατά το περασμένο σχολικό έτος και προέβαιναν σε γενικές αποτιμήσεις και διαπιστώσεις.¹⁹⁷⁹

7. Εκπαιδευτικοί με αγωνιστικές δραστηριότητες

Πολλοί εκπαιδευτικοί της Βόρειας Ηπείρου παράλληλα με τις διδασκαλικές τους υποχρεώσεις έλαβαν ενεργό μέρος σε αγωνιστικά επαναστατικά σώματα και πρόσφεραν σημαντική εθνική δράση με τις υπηρεσίες τους κατά τη διάρκεια των ελληνικών απελευθερωτικών αγώνων. Άλλοι εγκατέλειπαν τα σχολεία τους και συμμετείχαν σε επαναστατικούς αγώνες και πέρα των ιδιαίτερων πατρίδων τους, ενώ αρκετοί ήταν και εκείνοι που αναγκάζονταν να απομακρύνονται από τον τόπο τους εξαιτίας της καταδίωξής τους για την αγωνιστική τους συμμετοχή, πολλοί δε από αυτούς οδηγούνταν και στις φυλακές.

Αναφερόμαστε ενδεικτικά σε μερικούς από αυτούς – πέρα βέβαια από τους περισσότερους περιώνυμους διδασκάλους και μαθητές που ήδη έχουμε παρουσιάσει:

Κατά τα γεγονότα των ετών 1913-1915 στην Κορυτσά, οι περισσότεροι διδάσκαλοι και καθηγητές των Αστικών Σχολών και του Γυμνασίου υπηρετούσαν στον αυτονομιακό στρατό και κάτω από τις διαταγές του αρχηγού Βάρδα, ενώ πολλοί από αυτούς «εστέναζον εν ταις αλβανικαίς φυλακαίς, κατηγορούμενοι επί εσχάτη προδοσία».

Επιπλέον, στο γενικότερο αγώνα των Βορειοηπειρωτών συμμετείχαν και οι περισσότεροι μαθητές των ανωτέρων τάξεων του Γυμνασίου υπερασπίζοντας μαζί με τα σώματα των Κρητών τη μεθόρια γραμμή και αντιστέκονταν συχνά στα επιτιθέμενα αλβανικά στίφη γύρω από τη λίμνη Μαλίκη.¹⁹⁸⁰

1978. Ισμυρλιάδου Α., *Κοριτσά*, 119-120.

1979. *Κανονισμός του Διδακταλείου* (των Ζωγραφείων Διδακταλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 302-303 (κεφ. Ζ', *Περί εορτών, διακοπών και συνόδων*, άρθρα 58).

1980. ΑΥΕ, 1915, ΑΑΚ-Β' (Εκπαιδευτικά – Κορυτσά), Κορυτσά, 6 Ιουλίου 1915, Αναγνωστόπουλος προς την Μπάγκειο Επιτροπή - έκθεση πεπραγμένων στο Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1914-1915 (σχετικά με τη στρατιωτική υπηρεσία των μαθητών: «*Η εν τω στρατώ επί ικανούς μήνας υπηρεσία πολλών μαθητών του Παγκείου επέδρασεν ως αληθώς ευεργετικώτατα εις τον χαρακτήρα αυτών, κρατύνασα το φρόνημα και ενισχύσασα*

Ο διδάσκαλος της Δουβιανής Κωνσταντίνος Ζέρρης (και κεφ. 2) υποδέχθηκε και προσφώνησε το διάδοχο Γεώργιο στη Δουβιανή το Μάιο του 1913 και στη συνέχεια επέδειξε έντονη αγωνιστική δράση κατά το Βορειοηπειρωτικό Αγώνα.

Με πύρινους πατριωτικούς λόγους εμπύχωνε τους συμπατριώτες του και τους οργάνωνε σε επαναστατικά σώματα. Ακολούθησε την Επαναστατική Επιτροπή στο Αργυρόκαστρο και παρευρέθηκε τη 17^η Φεβρουαρίου στη Γενική Συνέλευση, όπου ο πρόεδρος της Κυβέρνησης της Αυτόνομου Ηπείρου Γεώργιος Ζωγράφος ύψωσε τη σημαία της αυτονομίας μέσα σε κλίμα γενικού ενθουσιασμού και την παρουσία των μητροπολιτών Δρυινοπόλεως Βασιλείου και Βελλάς και Κονίτσης Βλάχου. Για τη δράση του εκείνη και για το φόβο των αντιποίνων από τους Αλβανούς, ο Κωνσταντίνος Ζέρρης αναγκάστηκε με την οικογένειά του να απομονωθεί για ένα χρονικό διάστημα στην Αρίνιστα του Πωγωνίου.

Στη συνέχεια, και κατά την κατάληψη της Βόρειας Ηπείρου από τους Ιταλούς το 1916, ο Κωνσταντίνος Ζέρρης ήρθε σε ευθεία προστριβή με τον ιταλό διδάσκαλο Ραφαέλο, ο οποίος απαγόρευε στους μαθητές της Δουβιανής να μιλούν τα ελληνικά. Λέγεται μάλιστα πως οι διαρκείς διαπληκτισμοί με τον ιταλό διδάσκαλο υπέσκαψαν την υγεία του περήφανου ελληνοδιδάκαλου Ζέρρη και τελικά πέθανε από καρδιακή προσβολή.¹⁹⁸¹

Ο διδάσκαλος, επίσης της Δουβιανής, Νεοκλής Λιανίδης επέδειξε αξιόλογη εθνική δράση με τις υπηρεσίες του κατά τη διάρκεια του Βορειοηπειρωτικού Αγώνα. Ως γραμματέας του Δημαρχείου Αργυροκάστρου οργάνωσε τον ελληνισμό της περιοχής «κατά τους κρίσιμους εκείνους χρόνους, κατά τους οποίους εκρίνετο η τύχη της Βορείου Ηπείρου υπό των αδίκων κριτών του κόσμου».¹⁹⁸²

Ακόμα «διά καταλλήλου και μεστής πατριωτισμού λαλιάς», την οποία απήθυνε ο Νεοκλής Λιανίδης προς το διάδοχο Γεώργιο που επισκέφθηκε το Αργυρόκαστρο το Μάιο του 1913 συγκίνησε «όλους τους παρευρισκομένους και ιδιαιτέρως τον Διάδοχον», ενώ, αντίστοιχα, επικεφαλής του προέδρου και των συμβούλων του Δημοτικού Συμβουλίου του δήμου Αργυροκάστρου υποδεχόταν τους προσκεκλημένους κατά τη δεξίωση που έγινε για την ονομαστική εορτή του Βασιλέως Κωνσταντίνου το Μάιο του 1916.¹⁹⁸³ Τέλος, να σημειωθεί ότι για τις εθνικές του θέσεις και δραστηριότητες καταδιώχθηκε και πολύ αργότερα, κατά τη διάρκεια της ιταλικής κατοχής.

Ο διδάσκαλος της Άνω Δρόβιανης Ζώτος Μολοσσός από τη διδασκαλική τάξη βρέθηκε το 1866 στις αγωνιστικές γραμμές της Επανάστασης της Κρήτης¹⁹⁸⁴ (και κεφ. 4).

Ο διδάσκαλος της Κάτω Δρόβιανης Α. Γούδας συμμετείχε ενεργά στην Ελληνική Επανάσταση του 1821, αναγκάστηκε μάλιστα να απομακρυνθεί από τη γενέτειρά του, αφού καταδιωκόταν από τους Τούρκους.¹⁹⁸⁵

Ο διδάσκαλος και διευθυντής της Ελληνικής Σχολής Φιερίου Παύλος Τζώζας πρόσφερε πολύτιμες «εθνικές υπηρεσίες εν τη περιφέρεια Φιερίου»¹⁹⁸⁶ (και κεφ. 2).

το προς εαυτούς και το προς τους άλλους σέβας. Απόδειξις δε των λεγομένων ότι ούτε ο Γυμνασιάρχης ούτε ο καθηγητικός Σύλλογος ευρέθησαν κατά το έτος τούτο εις την δυσάρεστον θέσιν να επιβάλωσι προς σωφρονισμόν τινα τιμωρίαν»).

1981. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 180.

1982. *Ο. π.*, 183.

1983. *Αργυρόκαστρον*, εφημερίδα Αργυροκάστρου, 11, Ιουνίου 1916.

1984. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 303.

1985. *Ο. π.*, 302-303.

1986. ΑΥΕ, 1902, ΑΑΚ, Βεράτι, 1 Αυγούστου 1902, αρ. 83.

Γ. ΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ – ΟΙ ΚΗΔΕΜΟΝΕΣ ΤΟΥΣ

1. Η καταγωγή και η κοινωνική προέλευση των μαθητών

Οι μαθητές στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου φοιτούσαν κυρίως στο εκπαιδευτήριο της κατοικίας τους. Πολλές φορές όμως πήγαιναν και στο «διπλανό σχολείο», όταν δε λειτουργούσε σχολείο στον οικισμό τους ή όταν επέλεγαν το καλύτερα οργανωμένο σχολείο ή όταν ακολουθούσαν ανώτερα μαθήματα σε εκπαιδευτήρια της περιοχής τους. Και βέβαια, φοιτούσαν και σε μακρινούς τόπους προκειμένου να σπουδάσουν και να φοιτήσουν σε ανώτερες και σε πανεπιστημιακές σχολές (όπως σημειώνουμε σε διάφορα σημεία της εργασίας αυτής).

Η κοινωνική προέλευση των μαθητών ήταν η συνηθισμένη εκείνων των καιρών: προέρχονταν συνήθως από φτωχούς γονείς που ασχολούνταν με την κτηνοτροφία, τη γεωργία και τη χειροτοτεχνική, την υφαντουργική, τη ραπτική και την τυροκομική εργασία και κάποιοι από οικογένειες αστών – επαγγελματιών και επιστημόνων με καλύτερη κοινωνική και οικονομική κατάσταση.

Τα επαγγέλματα των γονέων των μαθητών στα σχολεία της Βόρειας Ηπείρου ήταν διάφορα και ανάλογα με τις παραπάνω ασχολίες τους. Το επάγγελμα όμως του ράφτη φαίνεται να ήταν το πιο συνηθισμένο, σύμφωνα και με τη μαρτυρία του φιλέλληνα Γάλλου δημοσιογράφου Riaux René, ο οποίος περιδιάβηκε τα ελληνικά χωριά το 1913 και ήρθε σε επαφή με τον πληθυσμό τους και τα σχολεία του: «*Γρήγορα φόρεσα το κολάρο μου, τη γραβάτα και το σακάκι μου και συναντώ τους επισκέπτες στο σαλόνι. Είναι ο δάσκαλος, η δασκάλα και μερικοί μαθητές. Θα πρέπει να διάλεξαν τα αγόρια και τα κορίτσια με το καλύτερο ντύσιμο! Όταν ρώτησα ποια ήταν τα επαγγέλματα των γονιών τους, έμαθα ότι δύο στα τέσσερα αγόρια είχαν γονείς ράφτες*».¹⁹⁸⁷

Το επάγγελμα, η καταγωγή και η κοινωνική τάξη των γονέων δεν επηρέαζε το δικαίωμα κάθε νέου για να φοιτήσει στο σχολείο του, αφού «*μαθηταί εν τοις Σχολείοις εισί δεκτοί πάσης τάξεως πολιτών*».¹⁹⁸⁸

2. Η φοίτηση και η ηλικία, οι υποτροφίες, τα βοηθήματα, τα Οικοτροφεία και τα Συσσίτια, οι υποχρεώσεις των μαθητών

α) Η φοίτηση και η ηλικία των μαθητών: Η φοίτηση και η ανάλογη ηλικία των μαθητών σε κάθε σχολική βαθμίδα στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου έπρεπε να ήταν η γνωστή και καθιερωμένη του ευρύτερου βόρειου ελλαδικού χώρου, όπως επίσης – τουλάχιστο μέχρι και τα μέσα της δεύτερης πενηνταετίας του 19^{ου} αιώνα – αφορούσε σχεδόν αποκλειστικά τα αγόρια, ενώ τα κορίτσια άρχισαν να φοιτούν αργότερα.

Η φοίτηση στο Δημοτικό Σχολείο (στο Αλληλοδιδασκτικό ή το Αστικό) άρχιζε από την ηλικία του έκτου ή του εβδόμου έτους και διαρκούσε μέχρι το δέκατο τρίτο, αρχικά για τα αγόρια, γιατί Παρθεναγωγεία άρχισαν να ιδρύονται στη συνέχεια¹⁹⁸⁹ συνολικά ήταν εξαετής ή επταετής και κάθε τάξη είχε το δάσκαλό της.

Πολλές φορές όμως, η προσέλευση των μαθητών και των μαθητριών γινόταν είτε σε μεγαλύτερη ηλικία είτε προέκυπταν και διακοπές στη συνεχόμενη φοίτησή τους, κι αυτό συνέβαινε για οικογενειακούς και εργασιακούς λόγους (με τη μετακίνηση των γονέων) ή στο

1987. Riaux R., *Δυστυχισμένη Βόρειος Ήπειρος*, 125.

1988. Παπαστάθης Χ.Κ., *Κανονισμοί*, 347 (Κανονισμός των Σχολείων, κεφ. Γ', περί μαθητών, άρθρο 10ον) – και στο παράρτημα.

1989. Παπαστάθης Χ.Κ., *Κανονισμοί*, 347 (Κανονισμός των Σχολείων, κεφ. Α', άρθρο 4ον) – και στο παράρτημα.

πλαίσιο συγκυριών και καταστάσεων, κυρίως αναταραχών, προπαγανδισμών και αγωνιστικών περιόδων, όπως, για παράδειγμα, συνέβαινε και στις Δρυμάδες (Χειμάρας) και στους γύρω συνοικισμούς.¹⁹⁹⁰ Πάντως, από ότι αναγράφεται σε εγκύκλιο του Μητροπολίτη Δρυινοπόλεως Ματθαίου στα 1871, φαίνεται ότι σε μερικές κοινότητες γινόταν η προσπάθεια να πεισθούν οι γονείς ότι έπρεπε να έστελναν «τα τέκνα εις την Σχολήν τουλάχιστον από του ογδού μέχρι του δεκάτου πέμπτου έτους της ηλικίας των», και μάλιστα (τονίζοταν στην εγκύκλιο) με την παραμονή εκείνη και θα επέρχονταν εκπαιδευτικές και μορφωτικές ωφέλειες και διδάσκαλοι και αλληλοδιδάσκαλοι και ελληνοδιδάσκαλοι θα μπορούσαν να υπάρξουν στα πολυμελή τμήματα των Σχολείων («διότι τούτου μη γενομένου (εάν δηλαδή δε φοιτούσαν οι μαθητές για το παραπάνω χρονικό διάστημα), ουδέν ωφελούμεθα. Δια της εφαρμογής δε του μέτρου τούτου θέλομεν έχει διδασκάλους, αλληλοδιδάκην και Έλληνα»¹⁹⁹¹).

Μετά το 13^ο έτος της ηλικίας τους οι μαθητές γράφονταν στα σχολεία της Μέσης εκπαίδευσης, ενώ σε Ανώτερα Σχολεία ή Σχολές και στα παράλληλα Οικοτροφεία τους ίσχυε περιορισμός ως προς τη φοίτηση, η οποία καθοριζόταν από τον εκάστοτε Κανονισμό τους. Για παράδειγμα, στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία στο Κεστοράτι τα έτη ηλικίας προς φοίτηση ήταν από το 15^ο μέχρι το 23^ο για τα αγόρια (στο τμήμα Αρρένων) και το 12^ο και πάνω για τα κορίτσια (στο τμήμα Θηλέων). Μπορούσαν όμως στα Διδασκαλεία και χωρίς ηλικιακό περιορισμό, να εγγράφονται, να παρακολουθούν τα μαθήματα, όσοι ήδη μετά από γυμνασιακές σπουδές ασκούσαν το επάγγελμα του διδασκάλου, για να μπορούν να αποκτήσουν νέες γνώσεις και εγνωσμένη παιδεία ώστε να κρίνονται «άξιοι της παραδοχής δια λόγους ελλόγους».¹⁹⁹²

β) Υπότροφοι μαθητές: Πολλοί μαθητές των ελληνικών σχολείων συνέχιζαν τις σπουδές τους με δικές τους δαπάνες ή ως υπότροφοι σε ανώτερα σχολεία και σε Διδασκαλεία είτε στο χώρο της Βόρειας Ηπείρου είτε και έξω από τα σύνορά του, όπως στα Γιάννενα, στο Μοναστήρι, στην Κωνσταντινούπολη, στην Αθήνα, στη Θεσσαλονίκη, στις Σέρρες (Διδασκαλείο Δημητρίου Μαρούλη) και αλλού, από όπου αποκτούσαν και ανάλογους τίτλους σπουδών.

Τέτοιους τίτλους υπότροφων μαθητών της Βόρειας Ηπείρου, για παράδειγμα, εντοπίσαμε αρκετούς κατά την έρευνά μας στο Ιστορικό Αρχείο του Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών στα Ιωάννινα, όπως αποφοιτήρια, ενδεικτικά, απολυτήρια, πιστοποιητικά διδακτικής ικανότητας και άλλα από τα περιώνυμα ελληνικά εκπαιδευτήρια των Ιωαννίνων, του Μοναστηρίου Πελαγονίας, της Θεσσαλονίκης, των Σερρών, της Κωνσταντινούπολης κ.ά.

Ενδεικτικά, παρουσιάζουμε τρεις τίτλους μαθητών της Πρεμετής:

Το χειρόγραφο Ενδεικτικό του Φίλιππου Χρηστάκη από την Πρεμετή του Γυμνασίου της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων με χρονολόγηση 10 Ιουλίου 1865:

*ΖΩΣΙΜΑΙΑ ΣΧΟΛΗ
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ*

Ο Φίλιππος Χρηστάκης εκ Πρεμετής, μαθητής της τετάρτης τάξεως του Γυμνασίου της Σχολής ταύτης δήκουσε τα εν αυτή διδασκόμενα μαθήματα και εξετασθείς δημοσία κατά τας ενιαυσίους εξετάσεις ηζιώθη του «κάλλιστα» βαθμού.

Εν Ιωαννίνοις τη 10 Ιουλίου 1865

(Μαθήματα – διδασκόμενη ύλη)

*Ο Γυμνασιάρχης
Σ. Μανάρης¹⁹⁹³*

1990. Δέδες Κ.Ν., *Δρυμάδες*, 168-169.

1991. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 922, 20 Οκτωβρίου 1871.

1992. *Κανονισμός του Διδασκαλείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου)*, ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 304 (Μέρος Β', Εσωτερικός Κανονισμός, Κεφ. Α', *Περί τροφίμων*, άρθρο 66).

1993. ΑΙΒΕ – ΑΑΔ (1903-1963).

Το χειρόγραφο Ενδεικτικό του Αδάμ Παρθενίου από την Πρεμετή του Γυμνασίου - Ημιδιδασκαλείου Βιτωλίων με το οποίο πιστοποιούνταν η «ικανότητά του εις το διδάσκειν», με χρονολόγηση 30 Ιουνίου 1887:

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

Τον Αδάμ Παρθένιον εκ Πρεμετής της επαρχίας Κορυτσάς, απόφοιτον του εν Βιτωλίοις Γυμνασίου και τρόφιμον του εν αυτοίς ιδρυομένου Ημιδιδασκαλείου υποστάντα επιτυχώς την εξέτασιν προς τοις μαθήμασι της Δ^{ης} Τάξεως του Γυμνασίου, και εις την Διδακτικήν την διδαχθείσαν εν τω Ημιδιδασκαλείω, κρίνομεν άξιον διά τε την επιμέλειαν αυτού περί την μάθησιν και την ικανότητα εις το διδάσκειν, προς τούτοις δε και διά την αρίστην αυτού διαγωγήν να διδάσκη εν πάση Δημοτική Σχολή.

Εν Βιτωλίοις τη 30 Ιουνίου 1887

*Εθεωρήθη - ο Επιθεωρητής των Δημ. Σχολείων
Πρεμετής - Λεσκοβικίου*

*Ο Διευθυντής του Ημιδιδασκαλείου
Φίλιππος Δ. Σακελλαρίου¹⁹⁹⁴*

Το χειρόγραφο Απολυτήριο του Γοροσιάνη Αργυρίου από την Πρεμετή του Ελληνικού Γυμνασίου Θεσσαλονίκης, με χρονολόγηση 27 Ιουνίου 1906:

*ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ*

Ο Γεοροσιάνης Αργύριος εκ Πρεμετής ετών 20 πατρός χειρουργού διηκούσας πάντα τα εν τω Γυμνασίω τούτω διδασκόμενα μαθήματα: Ιερά, Ελληνικά, Λατινικά, Γαλλικά, Τουρκικά, Μαθηματικά, Φυσικά, Φιλοσοφικά και Ιστορίαν και την απολυτήριον δοκιμασίαν υποστάς κρίνεται άξιος του βαθμού Πάνυ καλώς 8 3/55 και της εις το Πανεπιστήμιον φοιτήσεως.

Η δε εν τω Γυμνασίω διαγωγή αυτού υπήρξεν αρίστη.

Εν Θεσσαλονίκη τη 27^η Ιουνίου 1906

Οι Έφοροι

Οι Καθηγηταί

*Ο Γυμνασιάρχης
Ευθ. Μιδουντώνας¹⁹⁹⁵*

Οι περισσότεροι μαθητές των ελληνικών σχολείων της Βόρειας Ηπείρου συνέχιζαν ως υπότροφοι τις σπουδές του στα Ιωάννινα, και βέβαια στην περίφημη Ζωσιμαία Σχολή.

Χάρη της Ιστορίας, και ως θύμηση στη μνήμη τους, παραθέτουμε τον παρακάτω κατάλογο με τα ονόματα 162 υπότροφων μαθητών από τη Βόρεια Ήπειρο που αποφοίτησαν από τη Ζωσιμαία Σχολή Ιωαννίνων στα χρόνια 1853-1890: 25 από το Αργυρόκαστρο, 45 από το Λάμποβο, 4 από τη Λέκλα, 13 από τη Νίβανη, 67 από την Πρεμετή, 4 από τη Σέπερη, 2 από την Τόποβα και 1 από τη Χοστέβα.¹⁹⁹⁶

1994. Ο. π.

1995. Ο. π.

1996. Δήμας Σ., *Το Κάτω Λάμποβον*, 89-91.

**ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ
ΠΟΥ ΑΠΟΦΟΙΤΗΣΑΝ ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ 1853-1890
ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΣΙΜΑΙΑ ΣΧΟΛΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ**

Από το Αργυρόκαστρο:

Αναγνώστου Βασίλ.
Αντωνίου Ηλίας Σ. Π.
Αρσένης Δημήτριος Β.
Δημητρίου Μιχαήλ
Δούδης Νικόλαος
Δούδης Σάββας Κ.
Ελευθερίου Φώτιος
Κότρος Σπυρίδων Θ.
Λιολιομάνης Χαράλ.
Λιούλιας Αθανάσιος Γ.
Μαρτύρης Δημήτρ. Ε.
Μπίτσιος Δημήτριος
Μύλιου Ιωάννης Γ.
Παπαδόπουλος Αθ. Ι.
Παπάς Αθανάσιος Α.
Παπάς Θωμάς Α.
Πάσχος Κων/νος Β.
Πετρίδης Θωμάς
Πολιοκότρος Πολ. Θ.
Πουτέτσης Πέτρος Ν.
Πουτέτσης Χαράλ. Ν.
Τολίτσας Αριστοτέλης
Τσέτσης Φίλιππος Δ.
Φάντης Δημήτριος Μ.
Φάντης Σπυρίδων Μ.

Από το Λάμποβο:

Αλεξίου-Οικονόμου Α.
Γκιώνης Κυριάκος Ε.
Ζάμπας Βασίλειος Π.
Ζάμπας Νικόλαος Δ.
Κώτσης Κέντρος Δ.
Κώτσης Κων/νος Μ.
Κώτσης Νικόλαος Μ.
Λέκας Αλέξανδρος Κ.
Λούκας Θεόδωρος Ε.
Μάλλιος Ευάγγελος Θ.
Μαρτίνης Βασίλ. Χ.
Ζαφειριάδης Ιωάννης
Ζαφειρίου Σωτήριος
Ζήσης Αντώνιος Α.
Ζήσης Ζωσιμάς Χ.
Ηλίας Αθανάσιος
Ηλίας Γρηγόριος
Θεοχάρης Νικόλαος Α.
Ιωαννίδης Θωμάς
Κυριακού Απόστ. Μ.

Μαρτίνης Γεώργιος Χ.
Μαρτίνης Πέτρος Χ.
Μαρτίνης Σπυρίδων Α.
Μέξης Αθανάσιος Γ.
Μέξης Αλέξιος Α.
Μέξης Απόστολος Π.
Μέξης Αριστείδης Α.
Μέξης Βασίλειος Γ.
Μέξης Γεώργιος Ε.
Μέξης Γρηγόριος Δ.
Μέξης Ευάγγελος Φ.
Μέξης Θωμάς Ε.
Μέξης Κυριάκος Π.
Μέξης Πέτρος Π.
Μέξης Σίμων Π.
Μίσιος Πέτρος Γ.
Νότσκας Αναστάσιος
Νότσκας Κων/νος Κ.
Ντεντούλης Κυριάκ. Γ.
Ντεντούλης Μιχαήλ Σ.
Ντίλιος Βασίλειος Κ.
Ντίλιος Χαράλ. Κ.
Οικονόμου Βασίλ. Κ.
Παναγιωτίδης Αθαν. Ε.
Παναγιωτίδης Δημ. Α.
Παναγιωτίδης Νικ. Β.
Ράμος Απόστολος Β.
Ρέτζης Απόστολος Α.
Ρέτζης Κυριάκος Δ.
Σίμωνος Ιωάννης
Σίτος Γεώργιος Α.
Σιώζος Σπυρ. Γκίκα
Τότης Αθανάσιος
Τσουμένης Κων/νος.

Από τη Λέκλα:

Βεζάνης Παύλος Ι.
Γκιγκόντης Σπυρ. Θ.
Γκιγκόντης Γεώργιος Α.
Κυριακού Λάζαρος Μ.
Κυριακού Λουκάς
Κυριακού Σπυρ. Μ.
Κωνσταντίνου Απόστ.
Κωνσταντίνου Απ. Π.
Κωνσταντίνου Θεο. Ν.
Κώτσης Λουκάς Κ.
Λέκας Αθανάσιος Σ.
Λίπας Ιωάννης Α.

Λούκας Θωμάς Γ.

Από τη Νίβανη:

Χαρίτων Αναστάς. Α.
Χαρίτων Δημήτριος Κ.
Χαρίτων Διογένης Κ.
Χαρίτων Ιωάννης Γ.
Χαρίτων Κυριάκος
Χαρίτων Μαργαρ. Α.
Χαρίτων Μιχαήλ Π.
Χαρίτων Παναγ. Α.
Χαρίτων Παύλος Κ.
Χαρίτων Πέτρος Μ.
Χαρίτων Φώτιος
Χαρίτωνας Αργύρ. Α.
Χαρίτωνας Ηλίας Γ.

Από την Πρεμετή

Αβραμίδης Λουκάς Π.
Αβραμίου Ηρακλής
Αδαμαντίου Στέφ. Α.
Αδάμης Δημήτριος
Αθανασιάδης Αντ. Α.
Αθανασίου Αργύριος
Αθανασίου Σπυρ. Α.
Αναστασιάδης Δημ. Ι.
Αποστολίδης Κων. Γ.
Αποστόλου Ευστάθ. Κ.
Αποστόλου Μηνάς
Αποστόλου Πέτρος
Αποστόλου Σπυρ. Χ.
Ασημακόπουλος Παν.
Βασιλείου Γεώργιος
Δημητριάδης Αλέξ. Β.
Δημητριάδης Γεώρ. Β.
Δημητρίου Αθανάς. Η.
Δημητρίου Βασίλειος
Ζαμάβρας Θωμάς Ε.

Λούκας Νικόλαος Ε.
Λώλης Πέτρος Γ.
Μακούλιος Βασ. Μ.
Ματθαίου Νικόλαος
Μπέη Ορχάν Χαλήμ
Μπέμπης Αλέξανδρος
Μπίμπης Κων/νος Λ.
Μπόκας Θωμάς Α.
Μπουζούκης Ασημ. Α.

Ναούμ Γεώργιος
 Νάσκακ Χριστόδ. Σ.
 Νικολαΐδης Κυριακός
 Νίκος Κων/νος Δ.
 Παπα-Γεωργίου Ευστ.
 Παπαδημητρίου Απ. Κ.
 Παπάς Κων/νος Χ.
 Πέτρου Αδάμ
 Σταυρίδης Γρηγόριος
 Σταύρου Απόστολος
 Στεφάνου Γεώργιος

Σωτηρίου Αδαμίου
 Σωτηρίου Ιωάννης
 Τίκος Απόστολος Ν.
 Τσίτης Αθανάσιος Π.
 Χότζος Δημήτριος Α.
 Χρήστου Παναγιώτης
 Χριστάκης Φίλιππος
 Χριστοδούλου Ματ. Ν.
 Χριστοδούλου Παναγ.

Από τη Σέπερη

Κάσος Θεόδωρος Α.
 Κάσος Μιχαήλ Ι.
 Τσάκος Γεώργιος Π.
 Τσίτσης Νικόλαος Κ.

Από την Τοπόβα
 Ντίλιος Αθανάσιος Κ.
 Σιαμπανίδης Φίλιππος

Από τη Χοστέβα
 Βίτος Ηρακλής Κ.

Τώρα, ως προς τους υποτρόφους για σπουδές σε Διδασκαλεία και σε ανώτερες και πανεπιστημιακές σχολές του ελλαδικού και ευρύτερου χώρου, αναφερόμαστε σε κάποιες περιπτώσεις:

Το Ελληνικό Προξενείο Βερατίου με σχετικό διαβιβαστικό του την 1^η Αυγούστου του 1902 απέστειλε το αίτημα του διευθυντή της Ελληνικής Σχολής Φιερίου Παύλου Τζώτα στο Υπουργείο των Εξωτερικών, με το οποίο αιτούνταν υποτροφία στη Ριζάρειο Σχολή Αθηνών για τον απόφοιτο μαθητή της Σχολής Σπυρίδωνα Τζώζα, προκειμένου να ακολουθήσει ανώτερες σπουδές.¹⁹⁹⁷

Το Ελληνικό προξενείο Μοναστηρίου στις 2 Αυγούστου του 1903¹⁹⁹⁸ διαβίβαζε το αίτημα του Μητροπολίτη Φωτίου ως προς την ικανοποίηση των αιτήσεων πέντε μαθητών (του Δημοσθένη Ραφαήλ Πότση, του Διονυσίου Μιχαηλίδη, του Μιχαήλ Δ. Τσίπη, του Νικολάου Β. Λιάκου και του Σωτηρίου Β. Μπόρια) των ελληνικών σχολείων Κορυτσάς για να εισαχθούν ως υπότροφοι στο Υποδιδασκαλείο της Θεσσαλονίκης, το οποίο πρωτολειτούργουσε μόλις τότε (τη χρονιά 1902-1903). Το αίτημα τελικά έγινε δεκτό, αλλά μόνο για ένα μαθητή, το Νικόλαο Λιάκο.¹⁹⁹⁹

Στις 12 Ιουλίου του 1905 ο Μητροπολίτης Κορυτσάς Φώτιος απέστειλε προς τον «περισπούδαστο φίλο του» Στέφανο Δραγουμή επιστολή με την οποία «συνιστούσε» την αίτηση του μαθητή του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς Θεοφράστου Γεωργιάδη, με την οποία ζητούσε υποτροφία από το Βελίειο Κληροδότημα για τη συνέχιση των σπουδών του στο Διδασκαλείο Αθηνών.²⁰⁰⁰

Το Ελληνικό προξενείο Αργυροκάστρου, με την υπογραφή του Προξένου της Αριστοτέλη Ζάχου πάνω σε σχετική απόδειξη - βοήθημα 150 γροσίων της 25^{ης} Ιουνίου του 1912, χρηματοδοτούσε την «εξακολούθηση» των σπουδών του μαθητή Λεωνίδα Θ. Μαρκόπουλου.²⁰⁰¹

Μια χαρακτηριστική περίπτωση αλληλογραφίας, επίσης του Ελληνικού Προξενείου Αργυροκάστρου προς το Γενικό Προξενείο της Ελλάδος στη Θεσσαλονίκη προκειμένου να διευθετηθεί η αποστολή υποτρόφων από ελληνικά σχολεία του Αργυροκάστρου στο Διδασκαλείο της Θεσσαλονίκης παρουσιάζουμε στη συνέχεια:

1997. ΑΥΕ, 1902, ΑΑΚ, Βεράτι, 1 Αυγούστου 1902, αρ. 83.

1998. ΑΥΕ, 1902, 29-30, Προξενείο Μοναστηρίου, 2 Αυγούστου 1902, αρ. 415.

1999. ΑΥΕ, 1903, ΑΑΚ-Ζ', Προξενείο Μοναστηρίου, 28 Αυγούστου 1902.

2000. ΑΥΕ, 1905, Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής.

2001. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

Στις 8 Σεπτεμβρίου το Προξενείο Αργυροκάστρου απέστειλε επείγον σχετικό τηλεγράφημα:

Αργυρόκαστρο 8 Σεπτεμβρίου 1912.

Ελληνικόν Προξενείον Θεσσαλονίκης.

*Επείγον: Ευαρεστηθήτε παρακαλώ να μας απαντήσετε τηλεγραφικώς πότε δέον να ενδίδονται αυτοίσε υπότροφοι διδασκαλείου και τίνα να έχωσιν εφόδια».*²⁰⁰²

Την ίδια μέρα το Γενικό Προξενείο Θεσσαλονίκης απέστειλε το αιτούμενο τηλεγράφημα, με το οποίο ενημέρωνε το Ελληνικό Προξενείο Αργυροκάστρου για τις προϋποθέσεις των υποτρόφων και τα σχετικά «εφόδια» με τα οποία θα έπρεπε να είναι εφοδιασμένοι:

Γενικόν Προξενείον της Ελλάδος εν Θεσσαλονίκη.

Προξενείον Αργυροκάστρου Τέλεγ. Chiffre

Απαντών εις σημερινόν υμέτερον τηλεγράφημα πληροφορώ υμάς ότι, επειδή έναρξις λειτουργίας διδασκαλείου θα βραδύνει, θέλομεν τηλεγραφήση εν καιρώ εν ω δέον υπότροφοι αναχωρήσωσι.

Υπότροφοι δέον να έχωσι πιστοποιητικόν υγείας, ηλικίαν μικροτέραν των 20 ετών και ενδεικτικόν τετάρτης τάξεως εξαταξίου Γυμνασίου με καλήν επόδοσιν εις Ελληνικά και Μαθηματικά.

*Εστάλη αυθημερόν.*²⁰⁰³

Για το σχολικό έτος 1912-1913, με ενέργειες του Ελληνικού Προξενείου Αργυροκάστρου έγιναν δεκτοί στη Σχολή Ευελπίδων Αθηνών οι μαθητές από τη Χειμάρρα Ηλίας Ζιώτος και Κούτουλας και στο Εθνικό Οικοτροφείο Αθηνών ο Ηλίας Ζώτος και ο Αλέξανδρος Αντωνίου.²⁰⁰⁴

Τέλος, και για το σχολικό έτος 1913-1914 έγιναν παρόμοιες ενέργειες για την εισαγωγή υποτρόφων στην Αθήνα: Η μεν Επιτροπή Ηπειρωτικής Αμύνης με συστατική της αίτηση - επιστολή μεσολάβωσε για την εισαγωγή του μαθητή του Ελληνικού Σχολείου Δίβρης Δελβίνου Ηλία Χρήστου Παύλου στο Εθνικό Οικοτροφείο προκειμένου να συνεχίσει τις ανώτερες σπουδές του,²⁰⁰⁵ ο δε Διοικητικός Επίτροπος Πρεμετής αιτούσε αντίστοιχα την δωρεάν εισαγωγή του μαθητή Σταύρου Βινάτιου στο «Σχολείον Ευελπίδων».²⁰⁰⁶

γ) Οικοτροφεία: Σε πολλά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου λειτουργούσαν και Οικοτροφεία και Συσσίτια, τα οποία ήταν αυτόνομα οικοδομήματα ή ιδιωτικοί και εκκλησιαστικοί χώροι, όπου οι οικοτρόφοι με δαπάνες των ευεργετών, της τοπικής εκκλησίας και των Μητροπόλεων διέμεναν και διαιτώνταν δωρεάν ή, μερικές φορές, και με κάποια συμβολική αντιμισθία. Τέτοια

2002. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΟΒ', Αργυρόκαστρο, 8 Σεπτεμβρίου 1912 (αρ. πρωτ. 709 / 8 Σεπτεμβρίου 1912 – Γενικού Προξενείου Θεσσαλονίκης).

2003. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΟΒ', Θεσσαλονίκη, 8 Σεπτεμβρίου 1912, αρ. εμπ. πρωτ. 969 – τηλεγράφημα.

2004. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ'.

2005. Ο. π. (Συστατική επιστολή Επιτροπής Ηπειρωτικής Αμύνης για την εισαγωγή του Ηλία Χρήστου Παύλου στο Εθνικό Οικοτροφείο, 21 Σεπτεμβρίου 1913).

2006. ΑΥΕ, 1913, ΑΑΚ-ΝΔ' (Τηλεγράφημα Διοικητικού Επιτρόπου Πρεμετής για τη δωρεάν εισαγωγή στο Σχολείο Ευελπίδων του Σταύρου Βινάτιου, 19 Σεπτεμβρίου 1913).

Οικοτροφεία και Συσσίτια λειτουργούσαν στη Μοσχόπολη, στην Ερσέκα, στο Κεστοράτι και αλλού.

Η ζωή των οικοτόφων μαθητών στα Οικοτροφεία και στα Συσσίτια ήταν προκαθορισμένη και υπάκουε σε συγκεκριμένες υποχρεώσεις για την καθημερινή επιμέλεια στα μαθήματα και την επίδειξη της καλής διαγωγής τους.²⁰⁰⁷ και, καμιά φορά, και σε αρκετά περιορισμένους τρόπους και κανόνες, τηρούσαν δε απαρέγκλιτα και το καθημερινό ημερήσιο πρόγραμμα – ωράριο του ιδρύματος.

Για παράδειγμα, παραθέτουμε το σχετικό ημερήσιο πρόγραμμα των οικοτόφων μαθητών του Οικοτροφείου των Ζωγραφείων Διδασκαλείων στο Κεστοράτι (σε παρασταστικό πίνακα):²⁰⁰⁸

ΠΙΝΑΚΑΣ 47
Οικότροφοι μαθητές στο Κεστοράτι

Ημερήσιο πρόγραμμα Οικοτροφείου των Ζωγραφείων Διδασκαλείων (1874-1891)				
Δραστηριότητα		Ώρες	Δραστηριότητα	Ώρες
Εγερτήριο	Χειμώνας	5,30	Ελεύθερος χρόνος	12,30-1,30
	Θέρος	5	Μεσημβρινή μελέτη	1,30-2
Καθαριότητα - ατομική, χώρου		5/5,30-6	Μεταμεσημβρινά μαθήματα	2-4,30
Πρωινή προσευχή		6-6,15	Ελεύθερος χρόνος	4,30-6
Πρωινό ρόφημα		6,15-6,30	Απογευματινή μελέτη	6-8
Πρωινή μελέτη		6,30-8	Δείπνο	8-8,30
Πρωινά μαθήματα		8-12	Βραδινή μελέτη	8,30-9,30
Γεύμα		12-12,30	Κατάκλιση	9,30

Παραθέτουμε, επίσης – στο παράρτημα – και το Γενικό Κανονισμό του Οικοτροφείου της Ερσέκας Κολωνίας (²⁰⁰⁹), το οποίο ιδρύθηκε το 1911 από την τοπική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα, στα 12 άρθρα του οποίου καθορίζονταν οι συνθήκες διαβίωσης των οικοτόφων μαθητών καθώς και οι υποχρεώσεις τους.

3. Οι κηδεμόνες των μαθητών

Σε όλη τη διαδικασία των εγγραφών, της φοίτησης και της παρακολούθησής των μαθητών στα σχολεία οι κηδεμόνες τους – οι γονείς και οι άμεσα υπεύθυνοι γι' αυτούς – είχαν το πρώτο και ουσιαστικό λόγο ως προς την επικοινωνία και παρουσία τους με τη διεύθυνση και το διδακτικό προσωπικό:

Στα Νηπιαγωγεία και στα Δημοτικά Σχολεία έκαναν την εγγραφή με την προσωπική τους παρουσία και παρευρίσκονταν σε κάθε σχολική δραστηριότητα (γιορτές, εξετάσεις, επιδόσεις βαθμολογίας κ.ά.).

Στα Ανώτερα Σχολεία και στις Σχολές, όπως για παράδειγμα στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία στο Κεστοράτι: Αιτούσαν την εγγραφή των μαθητών, η οποία πρώτιστα θεωρούνταν από τους Επιτρόπους της κοινότητας. Βεβαίωναν το ήθος και το χαρακτήρα τους.

2007. Παπαστάθης Χ.Κ., *Κανονισμοί*, 347 (Κανονισμός των Σχολείων, κεφ. Γ', περί μαθητών, άρθρο 11ον) – και στο παράρτημα.

2008. *Κανονισμός του Διδασκαλείου* (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 305-306 (Κεφ. Β', *Περί διαίτης*, άρθρα 74-86).

2009. *Πελασγός*, εφημερίδα Κορυτσάς, αρ. φ. 41 (6), 10 Σεπτεμβρίου 1911 (ο Κανονισμός στο παράρτημα).

Δήλωναν ενυπόγραφα για την παρακολούθηση των υποχρεώσεων τους²⁰¹⁰ για την αποδοχή των επιπτώσεων κάθε παρεκτροπής τους²⁰¹⁰ για την υποχρέωσή τους (των αποφοίτων μαθητών – νέων διδασκάλων) να υπηρετήσουν για τρία χρόνια ως διδάσκαλοι με τον ανάλογο μισθό στα σχολεία της επιλογής του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, σε μη αποδοχή τους δε να αποδώσουν τη δαπάνη των σπουδών τους.²⁰¹⁰

2010. *Κανονισμός του Διδασκαλείου* (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 298 (Κεφ. Δ', *Περί Κηδεμόνων*, άρθρα 24-25).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

**Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ
ΟΙ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ
ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ**

A. Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

1. Το σχολικό - διδακτικό έτος, οι εγγραφές, οι αργίες και οι διακοπές

Η έναρξη και η λήξη του σχολικού και διδακτικού έτους στα ελληνικά Σχολεία της Βόρειας Ηπείρου κατά την ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν η επικρατούσα στην ελληνική εκπαίδευση στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο (τον ελεύθερο και τον υπόδουλο):

Το σχολικό έτος, παράλληλα με τις εγγραφές (τη σύνταξη του νέου προγράμματος των μαθημάτων και τις λοιπές προκαταρτικές εργασίες), άρχιζε γύρω στις 20 Αυγούστου και το διδακτικό γύρω στις 10 Σεπτεμβρίου (αφού προηγουμένως – στις αρχές του Σεπτεμβρίου διενεργούνταν οι εξετάσεις των επανεξεταστέων).

Η λήξη, αντίστοιχα, του σχολικού έτους ήταν γύρω στις 20 Αυγούστου και του διδακτικού στις αρχές Ιουλίου (λήξη των μαθημάτων 15-10 Ιουνίου και διενέργεια εξετάσεων, των μεν γραπτών 20 - τέλη Ιουνίου, των δε προφορικών τέλη Ιουνίου - αρχές Ιουλίου).²⁰¹¹

Τα Ελληνικά Σχολεία στη Βόρεια Ήπειρο δε λειτουργούσαν τις Κυριακές, σε ημέρες δεσποτικών και θεομητορικών εορτών και στις διακοπές του Θέρους: Τις Κυριακές, του Αγίου Δημητρίου 26 Οκτωβρίου, του Αγίου Νικολάου 6 Δεκεμβρίου, τα Χριστούγεννα τρεις μέρες, των Τριών Ιεραρχών 30 Ιανουαρίου, το Πάσχα από τη Μεγάλη Πέμπτη μέχρι της Τρίτης της Διακαινησίμου (ανάλογα αν προηγούνταν ή όχι από την εορτή του Αγίου Γεωργίου), του Αγίου Γεωργίου 23 Απριλίου, των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης 21 Ιουνίου, των Αγίων Αποστόλων 29 Ιουνίου, του Προφήτη Ηλία 20 Ιουλίου και τις διακοπές του Θέρους τον Αύγουστο.

Επίσης, σε πολλά σχολεία διοργανώνονταν επίσημες εκδηλώσεις χωρίς να παραδίνονται μαθήματα (εάν η μέρα ήταν εργάσιμη), σε ημέρες κατά τις οποίες τιμούσαν κάποιον ευεργέτη τους, κάποιο σχολικό και τοπικό γεγονός με ιδιαίτερη σημασία και τελούσαν τις σχολικές εξετάσεις και τις γυμναστικές επιδείξεις. Για παράδειγμα, για τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία στο Κεστοράτι η ημέρα του Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης, πέρα από ημέρα εορτής, ήταν και η επέτειος της ίδρυσης του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως και προς τιμή του εορταζόταν με πανηγυρισμούς και θερμούς ευχαριστήριους λόγους από το διευθυντή και εκπρόσωπο των διδασκάλων για την όλη προσφορά του στο ίδρυμα (το οποίο το ενίσχυαν με τους εκπαιδευτικούς Κανονισμούς, την αποστολή διδακτικών βιβλίων, τη

2011. ΑΥΕ, 1897, ΑΑΚ, Β': Κορυτσά, 5 Ιουλίου 1897, χ.α., Αναγνωστόπουλος προς Μητροπολίτη Κορυτσάς Γερβάσιο – Έκθεση πεπραγμένων του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς για το σχολικό έτος 1896-1897 («Έναρξιν των εργασιών του Γυμνασίου εποιησάμεθα τη 26 Αυγούστου 1896 και αμέσως προέβημεν εις εγγραφάς, εις την σύνταξιν του προγράμματος των μαθημάτων και τας λοιπάς προκαταρτικές εργασίας. Περί τας αρχάς Σεπτεμβρίου... και συμπληρωθεισών των εξετάσεων των επανεξεταστέων και των νεωστί έξωθεν προσελθόντων..., τη 9 Σεπτεμβρίου ήρξαντο επισήμως αι παραδόσεις...Αι γενικαί γραπταί εξετάσεις του σχολ. έτους 1896-1897 ετελέσθησαν από της 23 μέχρι της 26 Ιουνίου, αι δε προφορικά τη 29 Ιουνίου και τη 1 Ιουλίου»).

χρηματοδότηση των διδασκαλικών μισθών και της σχολικής και εκπαιδευτικής λειτουργίας κ.ά.).²⁰¹²

2. Η Φοίτηση και οι απουσίες – η βαθμολογία, ο χαρακτηρισμός της φοίτησης, της επίδοσης και της διαγωγής των μαθητών

Η φοίτηση των μαθητών στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου, σύμφωνα και με τους κανονισμούς τους, ήταν υποχρεωτική και καταγράφονταν οι απουσίες τους στους καθημερινούς ελέγχους (για την ηλικία της φοίτησης των μαθητών κεφ. 4).

Η υπέρβαση των απουσιών κατά μάθημα και κύκλους σπουδών, όπως και η απομάκρυνση από τα μαθήματα για λόγους μετεγκατάστασης των γονέων τους επέσυραν και την παραπομπή των μαθητών στην εξεταστική περίοδο του Σεπτεμβρίου.

Για παράδειγμα, μαθητής της δεύτερης τάξης του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς παραπέμφθηκε σε συμπληρωματικές εξετάσεις στην περίοδο του Σεπτεμβρίου του αρχόμενου σχολικού έτους 1897-1898 επειδή για κάποιο χρονικό διάστημα ακολούθησε τη μητέρα του για οικογενειακούς λόγους στη Ρουμανία.²⁰¹³

Ο συνήθης χαρακτηρισμός που ακολουθούσε την ατομική μερίδα του μαθητή σε σχέση με τη φοίτηση και την υπέρβαση των απουσιών ήταν: «Απροβίβαστος», όταν υπερέβαινε το συνολικό ανώτερο επιτρεπτό όριο στις απουσίες, «επανεξεταστέος», όταν οι απουσίες του ήταν λιγότερες – οπότε και κρινόταν συνολικά στην εξεταστική περίοδο του Σεπτεμβρίου της αρχόμενης σχολικής χρονιάς, «επανεξεταστέος στα....» (σε συγκεκριμένο μάθημα), όταν οι απουσίες του υπερέβαιναν το επιτρεπόμενο όριο κατά μάθημα – οπότε κρινόταν στο συγκεκριμένο μάθημα και πάλι το Σεπτέμβριο. Επίσης, πολλές φορές σημειωνόταν και ο λόγος των απουσιών, οι οποίες και τον χαρακτήριζαν ως «απροβίβαστο», όπως: «απροβίβαστος διά τας απουσίας, μετέβη εις αλλοδαπήν», «απροβίβαστος διά τας απουσίας, διέκοψε κατ' ιατρικήν συμβουλήν» κ.ά.

Οι μαθητές βαθμολογούνταν σε κάθε προφορική και γραπτή εξέταση και ο τελικός βαθμός τους ανά μάθημα και στο σύνολο προέκυπτε από το μέσο όρο τους.²⁰¹⁴ Σε περίπτωση δε που ο μαθητής δεν εξασφάλιζε την ελάχιστη βαθμολογία (τη σημερινή «βάση») σε κάποιο μάθημα, τότε επανεξεταζόταν κατά την εξεταστική περίοδο του Σεπτεμβρίου (όπως γινόταν και με την απόρριψη λόγω των πολλών απουσιών, τη συνολική ή κατά μάθημα, όπως ειπώθηκε παραπάνω) και όταν τα απορριπτικά μαθήματα ήταν περισσότερα, τόσα και όσα δικαιολογούσαν τη συνολική του αδυναμία, τότε απορριπτόταν οριστικά («κοβόταν στην τάξη») και επαναλάμβανε την ίδια τάξη και στο επόμενο διδακτικό έτος.

Ο χαρακτηρισμός της επίδοσης των μαθητών στα σχολεία της Βόρειας Ηπείρου δε διέφερε από τους συνήθεις των ελληνικών σχολείων: 4 «μετριώς», 5 «σχεδόν καλώς», 6-7 «καλώς», 8 «πάνυ καλώς», 9 «πολύ καλώς», 10 «άριστα». Ειδικά, όμως, για τα απολυτήρια των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου ορίζονταν, σύμφωνα με το Καταστατικό τους, τρεις κλίμακες στο χαρακτηρισμό της επίδοσης των νέων πλέον διδασκάλων: 2½ - 3½ «καλώς», 3½ - 4½ «πάνυ καλώς», 4½ - 5 «άριστα».²⁰¹⁵

Ωσαύτως και ο χαρακτηρισμός της διαγωγής: «καλή», «χρηστή», «επαίνου αξία».

2012. Κανονισμός του Διδασκαλείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 302-303 (Κεφ. ΣΤ', Περὶ της ἐπετείου εορτῆς και των ἐξετάσεων, ἀρθρο 51 – κεφ. Ζ', Περὶ εορτῶν, διακοπῶν και συνόδων, ἀρθρα 57, 59).

2013. ΑΥΕ, 1897, ΑΑΚ, Β': Κορυτσά, 5 Ιουλίου 1897, χ.α., ΑΥΕ, φ. 1897, Α.Α.Κ. Β', αρ. 136.

2014. ΑΥΕ, 1915, ΑΑΚ-Β' (Εκπαιδευτικά – Κορυτσά), Κορυτσά, 6 Ιουλίου 1915, Αναγνωστόπουλος προς την Μπάγκειο Επιτροπή - έκθεση πεπραγμένων στο Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1914-1915 (... μετά το πέρας αυτών (των εξετάσεων) εδίδοντο εκάστοτε εις πάντας τους μαθητάς του Παγκείου (Γυμνασίου Κορυτσάς) έντυποι έλεγχοι εν σχήματι ολιγοφύλλου βιβλίου, εν οἷς ανεγράφοντο οι βαθμοὶ εκάστου μαθητοῦ, εξηγμένοι εκ των βαθμῶν των καθημερινῶν εξετάσεων και εκ του βαθμοῦ των διαγωνισμῶν»).

2015. Κανονισμός του Διδασκαλείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 302-303 (Κεφ. ΣΤ', Περὶ της ἐπετείου εορτῆς και των ἐξετάσεων, ἀρθρο 55) ΑΙΒΕ' Βόρειος Ηπειρος, 2002, 22 (Ενδεικτικό του μαθητή της Α' τάξης του Διδασκαλείου των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κωνσταντίνου Λούτση, 22 Ιουνίου 1886).

3. Γενικοί έλεγχοι, μαθητολογία μαθητών (Κορυτσά)

Τα περισσότερα ελληνικά σχολεία στη Βόρεια Ήπειρο διατηρούσαν με ευθύνη των διδασκόντων και του διευθυντή Γενικούς Ελέγχους και Μαθητολογία, στα οποία αποτύπωναν όλες τις μαθητικές ιδιότητες και μεταβολές: στους Γενικούς ελέγχους το ονοματεπώνυμο, το πατρώνυμο, τον τόπο της καταγωγής (η «Πατρίς»), την ηλικία, την τάξη, τον «ολικό» βαθμό αριθμητικά και το χαρακτηρισμό του, τη διαγωγή αριθμητικά και το χαρακτηρισμό της και διάφορες άλλες παρατηρήσεις (επανεξέταση μαθημάτων, διακοπή σπουδών, εισαγωγή σε νοσοκομείο, αναχώρηση του μαθητή προς άλλη διαμονή κ.α.) και στα Μαθητολογία τα πλήρη και αναλυτικά βαθμολογικά στοιχεία του μαθητή, η καθημερινή παρουσία του με τις απουσίες και άλλες πληροφορίες.

Δυστυχώς, αυτά τα πολύτιμα σχολικά έγγραφα δε είναι εύκολο να εντοπιστούν, εάν διασώζονται ακόμα, και από τα λίγα που έχουμε ως δείγμα αντλούμε πολύτιμα στοιχεία για τους μαθητές, τους διδασκάλους και την όλη εκπαιδευτική διαδικασία.

Κορυτσά: Στο σημείο αυτό κρίνουμε απαραίτητο να παρουσιάσουμε σε παραστατικό πίνακα τα στοιχεία των 87 μαθητών των 6 τάξεων του Γενικού Ελέγχου του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς για το σχολικό έτος 1904-1905, από το αντίγραφο του που στάλθηκε (μέσω του Ελληνικού Προξενείου Μοναστηρίου) με την έκθεση του γυμνασιάρχη Γ. Αναγνωστοπούλου προς την Μπάγκειο επιτροπή στην Αθήνα για τα πεπραγμένα του Γυμνασίου κατά το σχολικό έτος 1904-1905²⁰¹⁶ (η τελευταία στήλη με τις «Παρατηρήσεις» (επανεξέταση μαθημάτων, απροβίβαστοι μαθητές, διακοπή σπουδών, μη προσέλευση λόγω ασθένειας, αναχώρηση του μαθητή προς άλλη διαμονή) παραλείπεται στον πίνακα για στοιχειοθετικούς λόγους – τα στοιχεία της στήλης δίνονται μετά τον πίνακα):

ΠΙΝΑΚΑΣ 48
Γενικός Έλεγχος Μπαγκείου Γυμνασίου

Γενικός Έλεγχος Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς, σχολικού έτους 1904-1905								
a/a	Όνομα και επώνυμο	Πατρίς	Ηλικία	Τάξις	Ολικός βαθμός		Διαγωγή	
1	Παντελ. Π. Τενεκετζής	Κορυτσά	13	Α΄	6 5/8	καλώς	7	καλή
2	Σωτήριος Β. Νίτσης	Δάρδα	14	»	8 1/8	π. καλώς		
3	Ιωσήφ Η. Φουρτζής	Κορυτσά	14	»				
4	Σταύρος Θ. Σαμαράς	»	14	»	7	καλώς	8	π. καλή
5	Μιχαήλ Β. Αδάμ	»	14	»	5 7/8	»	6	καλή
6	Χρήστος Α. Μάντσος	Βοβοστίτσα	15	»	8 6/8	π. καλώς	10	αρίστη
7	Μιχ. Α. Βαλαούρας	Κορυτσά	13	»	9 2/8	»	8	π. καλή
8	Νικόλ. Δ. Παπαπαύλου	Μοσχόπολις	14	»				
9	Χρήστος Α. Δίσνιτσας	Κορυτσά	14	»	7	καλώς	10	αρίστη
10	Χαραλάμπης Σπύρου	»	15	»	4 6/8	μετρίως	5	σχ. καλή
11	Ανδρέας Θεοχάρους	»	15	»	5	σχ. καλώς	5	»
12	Δημοσθ. Α. Βοζάνος	»	15	»				
13	Βασίλ. Δ. Σκένδης	»	14	»	6 2/8	καλώς	5	σχ. καλή
14	Δημήτρ. Χ. Σιαμόλης	»	13	»	5	σχ. καλώς	4	μετρία
15	Νικόλ. Α. Χαντζής	»	14	»				
16	Αναστάσιος Δ. Αδάμ	»	14	»	7 5/8	π. καλώς	9	π. καλή
17	Ιωσήφ Α. Παπαδόπουλος	»	13	»				
18	Παντελής Ρ. Πότσης	»	15	»				

2016. ΑΥΕ, 1905 (Αρχείο Μπαγκείου Επιτροπής), Μοναστήρι, 18 Ιουλίου 1905, αρ. 663β΄ πρβλ. και Ανδρεάδης Χ.Γ., *Φώτιος Καλπίδης*, 203-210, 416-420, 478.

19	Χρήστος Κ. Ούτσης	»	14	»	4 6/8	μετρίως	5	σχ. καλή
20	Βασίλ. Θ. Κατούνης	»	15	»	6	καλώς	8	π. καλή
21	Σπύρ. Σ. Μίχας	»	14	»	5	σχ. καλώς	4	μετρία
22	Ηλίας Α. Λέλιος	»	14	»				
23	Θεόδωρ. Σ. Παναρίτης	Παναρίτι	14	»	7 2/8	καλώς	9	π. καλή
24	Ανδρέας Γ. Μητρούσης	»	16	»	6 3/8	»	9	καλή
25	Παντελής Χ. Κοτόκος	Κορυτσά	14	»	8 5/8	π. καλώς	10	αρίστη
26	Ευθύμ. Γ. Αδαμίδης	Χότσιστα	14	»	6 3/8	καλώς	10	»
27	Ιωάννης Α. Τερπίνης	»	15	»	6 3/8	»	9	π. καλή
28	Αχιλλεύς Θ. Πότσης	Κορυτσά	14	»	6	»	6	καλή
29	Χρήστος Β. Γώγος	Βοβοστίτσα	12	»	7 1/2	»	10	αρίστη
30	Πέτρος Σ. Αφιζόλης	Χότσιστα	13	»	6 7/8	»	10	»
31	Μιχαήλ Ν. Γερμάνης	Βοβοστίτσα	15	»				
32	Πέτρος Ι. Τσιβίτσης	Κορυτσά	16	»	6 5/8	καλώς	5	σχ. καλή
33	Θωμάς Η. Ηλιόλου	Χότσιστα	16	»	6 3/8	»	10	αρίστη
34	Ευάγγ. Κ. Ηλιόλου	»	14	»	7 1/2	»	10	»
35	Παντελ. Δ. Κίρκας	Κορυτσά	14	Β'	4 6/9	μετρίως	4	μετρία
36	Χρήστος Λ. Βίμβλης	»	14	»	7 5/9	π. καλώς	9	π. καλή
37	Κωνστ. Ηλ. Αδάμ	»	15	»	8	»	10	αρίστη
38	Βασίλ. Ρ. Αβραάμ	»	14	»	8 6/9	»	10	»
39	Χρήστος Ε. Λιάπης	»	14	»	7 7/9	»	10	»
40	Παντελ. Β. Λιάκος	Βοβοστίτσα	16	»	6 7/9	καλώς	10	»
41	Ιωάν. Φ. Ταβαντζής	Κορυτσά	14	»	8 1/9	π. καλώς	9	π. καλή
42	Ηλίας Λαζάρου	Βερνίκι	18	»	5 5/9	καλώς	10	αρίστη
43	Ματθ. Α. Οικονόμου	Κορυτσά	14	»				
44	Θεόδ. Κ. Κοντακτής	»	16	»	4 8/9	μετρίως	4	μετρία
45	Θεόδ. Κ. Κουνίσκας	Βοβοστίτσα	14	»	6 3/9	καλώς	8	π. καλή
46	Χαράλ. Γ. Μάρκου	Κορυτσά	17	»	4 7/9	μετρίως	4	μετρία
47	Ορέστης Ν. Ρικάσης	»	15	»				
48	Αδαμάντ. Ε. Ράπης	»	14	»				
49	Ιωάν. Χ. Φεραίος	Βογατσικόν	15	»	5 3/9	σχ. καλώς	4	μετρία
50	Ξενοφών Ν. Δάκος	Κορυτσά	13	»	7	καλώς	10	αρίστη
51	Βασίλειος Δ. Πηλίκας	»	14	»	4 3/9	μετρίως	7	καλή
52	Αθανάσιος Σ. Πέτρας	»	15	»				
53	Ηλίας Μ. Μόσχου	»	15	»				
54	Αναστ. Χ. Σκούρτης	Χιονάδες	15	»	6 3/9	καλώς	9	π. καλή
55	Θωμάς Λ. Δημάρατος	Βούρπιανη	15	»	7 5/8	π. καλώς	9	»
56	Θωμάς Α. Βήσσου	Κορυτσά	16	»				
57	Ιωάν. Δ. Παπαπαύλου	Μοσχόπολις	17	Γ'				
58	Νικόλ. Θ. Τσεκάνης	Κορυτσά	16	»	7	καλώς	7	καλή
59	Θεμιστ. Θ. Φλιόκης	»	16	»	7 4/10	»	9	π. καλή
60	Μιχαήλ Σταύρου	Πρόγρη	16	»	5 6/10	»	9	»
61	Δημήτρ. Σ. Βίμβλης	Κορυτσά	17	»	6 5/9	»	8	»
62	Χαράλαμπος Αλεξίου	Μπορόβα	16	»	8 3/10	πάνυ καλ.	10	αρίστη
63	Λεων. Π. Χρηστίδης	Χότσιστα	16	»	6	καλώς	9	π. καλή
64	Σωτ. Παπαχρήστου	Βιμβέλιον	17	Δ'	9 4/9	π. καλώς	6	καλή
65	Σωτήρ. Λ. Βίμβλης	Κορυτσά	16	»	8 3/9	»	6	»
66	Θεμιστ. Κ. Πολένας	»	17	»	9 4/9	»	4	μετρία
67	Βασίλ. Ν. Βίμβλης	»	17	»				
68	Μημίκος Α. Οικονόμου	Αίνος	16	»	7 2/9	καλώς	6	καλή
69	Στέφανος Ν. Βαρμάσης	Κορυτσά	17	»	6 1/9	»	7	»
70	Παρμεν. Σ. Σουγούρης	»	17	»	6 6/9	»	7	»
71	Ιωάννης Α. Ζωγράφος	»	16	»	6 4/9	»	7	»
72	Βασίλειος Π. Πίλης	»	16	»	8 7/9	π. καλώς	6	»
73	Διονύσιος Μιχαηλίδης	»	20	Ε'				
74	Βασίλ. Π. Ζωγράφος	»	19	»	6 7/10	καλώς	10	αρίστη
75	Φώτ. Ν. Παπαγιάννης	Ελβασάνιον	18	»	7 4/9	»	10	»
76	Ηλίας Δ. Ζωγράφος	Κορυτσά	20	»				
77	Βασίλειος Θεοδοσίου	»	19	»				
78	Ευκλείδης Σ. Σιώμου	»	19	»	7 1/10	καλώς	6	καλή
79	Χρήστος Δ. Πηλίκας	»	19	ΣΤ'	7 41/48	π. καλώς	8	π. καλή

80	Χαράλ. Η. Ηλιόπουλος	Χότσιστα	20	»	7 39/48	»	10	αρίστη
81	Θωμάς Ε. Ωρολογάς	Κορυτσά	18	»	10	άριστα	10	αρίστη
82	Κωνστ. Χ. Κοτόκος	»	20	»	6 42/48	καλώς	10	»
83	Θεμιστ. Κ. Βαλαούρας	Μοσχόπολις	18	»	8	π. καλώς	8	π. καλή
84	Θεόφρατος Γεωργιάδης	»	20	»	8 12/48	»	10	αρίστη
85	Χριστόφ. Α. Οικονόμου	Αίνος	20	»	6 32/48	καλώς	8	π. καλή
86	Ευθύμιος Θ. Τσεκάνης	Κορυτσά	19	»				
87	Νικόλ. Δ. Σισμάνης	Ναύπακτος	22	»	6 9/40	καλώς	5	σχ. καλή

Στην παραπάνω κατάσταση του Γενικού Ελέγχου υπάρχει και μια τελευταία στήλη δεξιά με τις «Παρατηρήσεις», όπως ήδη σημειώθηκε πιο μπροστά.

Παραθέτουμε στη συνέχεια τις παρατηρήσεις που σημειώνονται σε 37 μαθητές (15 από την Α΄ τάξη, 12 από τη Β΄, 4 από τη Δ΄, 5 από την Ε΄ και ένας από τη ΣΤ΄ - με τον αύξοντα αριθμό τους για εύκολη αναζήτηση) για την πλήρη εικόνα του Γενικού Ελέγχου και για την εξαγωγή γενικότερων εκτιμήσεων και συμπερασμάτων:

Τάξη Α΄-15 μαθητές: 3. Ιωσήφ Η. Φουρτζής: *Απεχώρησε τη 30^η Μαΐου*. 8. Νικόλ. Δ. Παπαπαύλου: *Απεχώρησε τη 1^η Ιουνίου εξ ασθενείας*. 10. Χαραλάμπης Σπύρου: *Απροβίβαστος*. 11. Ανδρέας Θεοχάρους: *Επανεξέταση στα τουρκικά και την γεωγραφία*. 12. Δημοσθ. Α. Βοζάνος: *Απεχώρησε τη 1^η Ιουνίου*. 14. Δημήτρ. Χ. Σιαμόλης: *Επανεξέταση στα τουρκικά και την γεωγραφία*. 15. Νικόλ. Λ. Χαντζής: *Απεχώρησε εκ του μέσου των γενικών γραπτών εξετάσεων*. 17. Ιωσήφ Α. Παπαδόπουλος: *Απεχώρησε τη 9^η Μαΐου, μεταβάς εις Αμερικήν*. 18. Παντελής Ρ. Πότσης: *Απεχώρησε τη 27^η Ιανουαρίου εκ βαρείας ασθενείας*. 19. Χρλυστος Κ. Ούτσης: *Απροβίβαστος*. 21. Σπύρ. Σ. Μίχας: *Επανεξέταση στα μαθηματικά και τουρκικά*. 2. Ηλία; Α. Λέλιος: *Απεχώρησε τη 9 Μαρτίου, μεταβάς εις Αμερικήν*. 28. Αχιλλεύς Α. Πότσης: *Επανεξέταση στα μαθηματικά και τουρκικά*. 31. Μιχαήλ Ν. Γερμάνης: *Απεχώρησε τη 26^η Μαΐου*. 32. Πέτρος Ι. Τσιβίτης: *Επανεξέταση στα τουρκικά*.

Τάξη Β΄-12 μαθητές: 43. Ματθ. Λ. Οικονόμου: *Απεχώρησε τη 13^η Απριλίου*. 44. Θεόδ. Κ. Κοντακτής: *Απροβίβαστος*. 45. Θεόδ. Κ. Κουνίσκας: *Επανεξέταση στα μαθηματικά*. 46. Χαράλ. Γ. Μάρκου: *Απροβίβαστος*. 47. Ορέστης Ν. Ρικάσης: *Απεχώρησε τη 25^η Φεβρουαρίου*. 48. Αδαμάντ. Ε. Ράπης: *Απεχώρησε τη 27^η Απριλίου*. 49. Ιωάν. Χ. Φεραϊός: *Απροβίβαστος*. 51. Βασίλειος Δ. Πηλίκας: *Απροβίβαστος*. 52. Αθανάσιος Σ. Πέτρας: *Απεχώρησε τη 20^η Οκτωβρίου*. 53. Ηλίας Μ. Μόσχου: *Απεχώρησε τη 1^η Μαρτίου*. 56. Θωμάς Α. Βήσσου: *Απεχώρησε τη 15^η Δεκεμβρίου*. 57. Ιωάν. Δ. Παπαπαύλου: *Απεχώρησε τη 1^η Ιουνίου*.

Τάξη Δ΄- 4 μαθητές: 67. Βασίλ. Ν. Βίμβλης: *Απεχώρησε τη 2^α Δεκεμβρίου*. 68. Μημίκος Α. Οικονόμου: *Επανεξέταση στα γαλλικά*. 70. Παρμεν. Σ. Σουγούρης: *Επανεξέταση στα μαθηματικά*. 71. Ιωάννης Α. Ζωγράφος: *Επανεξέταση στα γαλλικά και στα τουρκικά*.

Τάξη Ε΄- 5 μαθητές: 73. Διονύσιος Μιχαηλίδης: *Δεν προσήλθεν εις τας γενικές γραπτάς εξετάσεις εξ οφθαλμίας*. 74. Βασίλ. Π. Ζωγράφος: *Επανεξέταση στα τουρκικά*. 75. Φώτ. Ν. Παπαγιάννης: *Επανεξέταση στα γαλλικά*. 76. Ηλίας Δ. Ζωγράφος: *Δεν προσήλθεν εις τας γενικές γραπτάς εξετάσεις εξ ασθενείας*. 77. Βασίλειος Θεοδοσίου: *Απεχώρησε τη 11^η Οκτωβρίου, μεταβάς εις Οδησσόν*.

Τάξη ΣΤ΄ - ένας μαθητής: 86. Ευθύμιος Θ. Τσεκάνης: *Απεχώρησε εκ του μέσου των γενικών γραπτών εξετάσεων*.

Και μια που αναφερόμαστε σε Γενικούς ελέγχους και Μαθητολογία, και τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας είναι από ελάχιστα έως και ανύπαρκτα, θεωρούμε ότι κάθε αναφορά σε ονόματα μαθητών είναι πολύτιμη. Γι' αυτό και, αντί επισήμου σχολικού εγγράφου, παραθέτουμε ονόματα οικότροφων μαθητών της Σχολής Δελβίνου κατά το σχολικό έτος 1876-1877, έτσι όπως αναγράφονται σε «Πιστοποιητικό για τη λειτουργία του σχολείου στο Δέλβινο από το 1769» (κεφ. 2): Σπύρος Αθανασίου, Στέφανος Αθανασίου, Δημήτριος Αναστασίου Γκρίλη, Ζώης Παπά Δημητρίου, Αθανάσιος Ιωάννου, Παναγιώτης Λάμπρου Κουρπούλη, Ιωάννης Μαργαρίτης, Αναστάσιος Πάνου Παπά, Μαργαρίτης Ιωάννου Στάμου και Στέφανος Γεωργίου Τζούφα.²⁰¹⁷

Στο σημείο αυτό, να θυμηθούμε επίσης και τους 162 μαθητές από τα ελληνικά σχολεία του Αργυροκάστρου, του Λαμπόβου, της Λέκλας, της Νίβανης, της Πρεμετής, της Σέπερης, της Τόποβας και της Χοστέβας²⁰¹⁸ που συνέχιζαν τις σπουδές τους στη Ζωσιμαία Σχολή των Ιωαννίνων, και τους οποίους παραθέσαμε ήδη στο κεφάλαιο 4 (οι μαθητές – οι κηδεμόνες τους, υπότροφοι μαθητές).

4. Τίτλοι σπουδών, τυπολογία τίτλων (έλεγχοι, ενδεικτικά, απολυτήρια)

Οι τίτλοι των σπουδών – οι Έλεγχοι, τα Ενδεικτικά και κυρίως τα Απολυτήρια – των Ελληνικών Σχολείων της Βόρειας Ηπείρου στους παλαιότερους χρόνους ήταν χειρόγραφοι και αργότερα (μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα) ήταν τυπωμένοι σε χαρτί, αρκετές όμως φορές και σε μεμβράνη.²⁰¹⁹ Εκδίδονταν από το Σύλλογο των Διδασκόντων, υπογράφονταν από τον πρόεδρο και το Γενικό Γραμματέα του Συλλόγου, από τον πρόεδρο της Σχολικής Εφορίας, από το Διευθυντή ή τη Διευθύντρια του σχολείου και από τους διδασκάλους και σφραγίζονταν με τη σφραγίδα του σχολείου.

Ακόμα, πολλές φορές επιδίδονταν στους μαθητές και «έντυποι έλεγχοι εν σχήματι ολιγοφύλλου βιβλίου», στους οποίους αναγράφονταν οι προφορικοί και οι γραπτοί βαθμοί κάθε τριμήνου. «Οι έλεγχοι ούτοι επεστρέφοντο εις το γυμνασιαρχείον κατά τακτήν ημερομηνίαν, υπογεγραμμένοι υπό των γονέων ή κηδεμόνων των μαθητών. Εις την επιτυχίαν αξιολόγων αποτελεσμάτων ουκ ολίγον αναμφιβόλως συνεβάλετο και η εφαρμογή του συστήματος τούτου, δι' ου η Σχολή έρχεται εις άμεσον επικοινωνίαν μετά του οίκου».²⁰²⁰

Χάρη της Ιστορίας της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης παραθέτουμε στη συνέχεια τρεις διασωσμένους τίτλους:

α) Ενδεικτικόν Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου

Χορηγήθηκε την 22^η Ιουνίου του 1886 στο μαθητή Κωνσταντίνο Λούτση από τη Γράψη και πιστοποιεί τη προβίβασή του στην Α΄ τάξη του Διδασκαλείου των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου με το γενικό βαθμό «Άριστα» (5) και διαγωγή «Χρηστήν»:

ΖΩΓΡΑΦΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΑ ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

Ο Κωνσταντίνος Λούτσης εκ Γράψης, μαθητής της Πρώτης τάξεως του Διδασκαλείου των Ζωγραφείων Διδασκαλείων εξετασθείς δημοσία απεκρίνατο άριστα (5), επεδείξατο δε καθ' άπαν το σχολικόν έτος διαγωγήν χρηστήν.

Τα εν τη τάξει διδαχθέντα μαθήματα:

Θρησκευτικά	Ιερά Κατήχησις
Ελληνικά	Δημοσθένης, Πλάτων
Μαθηματικά	Άλγεβρα
Ιστορικά	Ρωμαϊκή Ιστορία
Φυσικά	Ανθρωπολογία, Ζωολογία
Γαλλικά	Αναγνώσματα
Τουρκικά	Αναγνώσματα

2018. Δήμα Σ, *Το Κάτω Λάμποβον*, 89-91.

2019. Κανονισμός του Διδασκαλείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 303 (Κεφ. ΣΤ΄, *Περί της επετείου εορτής και των εξετάσεων*, άρθρο 56).

2020. ΑΥΕ, 1915, ΑΑΚ-Β΄, Κορυτσά, 6 Ιουλίου 1915.

Εν Κεστορατίω τη 22^α Ιουνίου 1886.

Ο Διευθυντής
(υπογραφή)

(σφραγίδα Ι. Μητρ. Δρυινοπόλεως)

Οι Διδάσκαλοι
(υπογραφές)

Σημ. Προβιβάζονται οι ανταποκρινόμενοι: άριστα (4 ½ - 5)
Πάνυ καλώς (3 ½ - 4 ½)
και καλώς (2 ½ - 3 ½)

Ο τίτλος (ο οποίος είναι τυπωμένος με έντυπα γράμματα) εκτός από τη σφραγίδα της Ιεράς Μητροπόλεως Δρυινοπόλεως που φέρει στο κάτω μέρος (παρακάτω), φέρει και τρεις δυσδιάκριτες σφραγίδες στο επάνω μέρος του (αριστερά, στο μέσο και δεξιά) και περικλείεται από παραλληλόγραμμο πλαίσιο γραμμικών σχεδίων.²⁰²¹

β) Ενδεικτικόν Αστικής Σχολής Βούνου

Χορηγήθηκε τη 10^η Ιουλίου 1907 στο μαθητή Πέτρο Θ. Κολλέκα και πιστοποιεί την προαγωγή του στην έβδομη τάξη της Αστικής Σχολής Βούνου με το γενικό βαθμό «Λίαν Καλώς (9)» και διαγωγή «Πάνυ καλώς»:

Μητρώου 33
Αριθ. Μαθητολογίου 80

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ

Ο μαθητής Πέτρος Θ. Κολλέκας εκ Βούνου ετών 15 πατρός κτηματίου διακούσας κατά το σχολικόν έτος 1906-1907 τα εν τη τάξει διδασκόμενα μαθήματα Πάνυ καλώς δε διαγαγών και αξιωθείς εκ τε των καθ' ημέραν και των ενιαυσίων εξετάσεων του βαθμού λίαν καλώς (9) προάγεται εις την εβδόμην τάξιν του Σχολείου.

Εν Βούνω τη 10η Ιουλίου 1907

Ο ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ

Ο ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
(Υπογραφή)

Ο τίτλος (ο οποίος είναι τυπωμένος με έντυπα μικρά γράμματα) επάνω στο κέντρο και πάνω από την επικεφαλίδα «ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΟΝ» (ανάμεσα σε γραμμικό διάκοσμο) έχει αποτυπωμένη τη μορφή κουκουβάγιας να κάθεται στο ένωμα δυο κλαδιών ελιάς που ξεκινούν κυκλικά προς το κεφάλι της, αριστερά φέρει τη σφραγίδα της Σχολής (παρακάτω) και όλος ο τίτλος περικλείεται από παραλληλόγραμμο πλαίσιο γραμμικών και σχηματικών σχεδίων που φέρουν στις εξωτερικές και εσωτερικές τους γωνίες γραφικό αποτύπωμα άνθους ενώ στο κάτω μέρος και έξω από το πλαίσιο αναγράφουν «ΤΥΠΟΙΣ Ν. Γ. ΚΕΦΑΛΙΔΟΥ» (αριστερά) και «Βιβλιοπωλείον Παναγιώτου Ι. Βαγενά – Ιωάννινα» (δεξιά).²⁰²²

2021. ΑΙΒΕ' Βόρειος Ήπειρος, 2002, 22 (Ενδεικτικό του μαθητή της Α' τάξης του Διδασκαλείου των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κωνσταντίνου Λούτση, 22 Ιουνίου 1886).

2022. ΑΥΕ, 1912, φάκ. 109, υποφάκ. 6 «Εκπαιδευτικά Ζητήματα» – Ενδεικτικόν Αστικής Σχολής Βούνου του μαθητή Πέτρου Θ. Κολλέκα.

γ) Απολυτήριο Ελληνικού Παρθεναγωγείου Κορυτσάς

Χορηγήθηκε την 26^η Ιουνίου του 1916 στη μαθήτρια Λευκοθέα Τσούπτη²⁰²³ και πιστοποιεί την απόλυσή της από το Ελληνικό Παρθεναγωγείο Κορυτσάς με το γενικό βαθμό «Άριστα» 9, 61 και διαγωγή «Κοσμιωτάτη»:

ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ
ΕΛΛΗΝ. ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΥ
ΚΟΡΥΤΣΑΣ

ΤΗ Λευκοθέα Τσούπτη ΕΚ Μοναστηρίου ΔΙΑΚΟΥΣΑΣΗ ΤΑ ΕΝ ΤΩ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΩ ΥΠΟ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ ΟΡΙΖΟΜΕΝΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΗΤΟΙ: ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ, ΕΛΛΗΝΙΚΑ, ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ, ΙΣΤΟΡΙΚΑ, ΟΙΚΙΑΚΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΝ, ΦΥΣΙΚΗΝ ΕΣΤΟΡΙΑΝ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΝ, ΤΕΧΝΙΚΑ ΚΑΙ ΓΑΛΛΙΚΑ, ΥΠΟΣΤΑΣΗ ΔΕ ΤΗΝ ΝΕΝΟΜΙΣΜΕΝΗΝ ΕΞΕΤΑΣΙΝ ΚΑΙ ΚΡΙΘΕΙΣΗ ΑΞΙΑ ΤΟΥ ΒΑΘΜΟΥ 9,61 Άριστα ΔΙΔΟΤΑΙ ΤΟ ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ ΤΟΔΕ ΤΑΙΣ ΠΡΟΣΗΚΟΥΣΑΙΣ ΚΕΚΥΡΩΜΕΝΟΝ ΥΠΟΓΡΑΦΑΙΣ ΚΑΙ ΤΗ ΤΟΥ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΥ ΣΦΡΑΓΙΔΙ ΙΝΑ ΧΡΗΣΙΜΕΥΣΕΙ ΟΠΟΥ ΔΕΙ.

Η ΔΕ ΕΝ ΤΗ ΣΧΟΛΗ ΔΙΑΓΩΓΗ ΑΥΤΗΣ ΥΠΗΡΞΕ Κοσμιωτάτη.

ΕΝ ΚΟΡΥΤΣΑ ΤΗ 26^η ΙΟΥΝΙΟΥ 1916

ΟΙ ΕΦΟΡΟΙ

Υπογραφές:
(Σύγκελος,
Γλιοζένης,
Μπάριος)

Η ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ

Σφραγίδα
-Υπογραφή
(Θεοδώρα Μήτκου)

ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ

(Φιλίππαιός,
Κρόης,
Κοτόκος
Γοετσετζής)

Ο τίτλος (ο οποίος είναι τυπωμένος με έντυπα κεφαλαία γράμματα) επάνω αριστερά και μετά την επικεφαλίδα «Απολυτήριο Ελληνικού Παρθεναγωγείου Κορυτσάς» έχει αποτυπωμένη τη σφραγίδα της Ιεράς Μητρόπολης Κορυτσάς και Πρεμετής (παρακάτω) και τη χειρογραφή «Ὁ Κορυτσάς Γερμανός επικυροῖ» και στο τέλος, στη μέση και κάτω από την ένδειξη «Η ΔΙΕΥΘΥΝΤΡΙΑ» αποτυπωμένη τη σφραγίδα του Ελληνικού Παρθεναγωγείου (παρακάτω). Τέλος, το Απολυτήριο περικλείεται από παραλληλόγραμμο πλαίσιο γραμμικών και σχηματικών σχεδίων και στις εξωτερικές του γωνίες φέρει αποτύπωμα τρίφυλλου σχεδίου.²⁰²⁴

5. Σφραγίδες σχολικών εγγράφων: Εφοριών, Εφοροεπιτροπών, Εφοροδημογεροντιών, Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων, Μητροπόλεων και Προξενείων

α) Αργυροκάστρο: α) Σφραγίδα της Μητροπόλεως Δρυινουπόλεως, αποτυπωμένη σε ενδεικτικό - άδεια (διοριστήριο) του διδασκάλου Κωνσταντίνου Λούτση στις 8 Μαΐου του 1910: Στο εξωτερικό μέρος ολοκύκλια γραφή: ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΔΡΥΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ. Στο εσωτερικό και μέσα σε περίγραμμα κύκλου – στο κέντρο: αποτύπωση ευμεγέθους σχήματος σταυρού να επικάθεται σε γραμμικό διάκοσμο.²⁰²⁵

β) Σφραγίδα του Ελληνικού Προξενείου Αργυροκάστρου, αποτυπωμένη σε έγγραφο – επικύρωση της 1^{ης} Φεβρουαρίου 1912 του Προξένου Εμ. Ζάχου για το γνήσιο της υπογραφής

2023. Η Λευκοθέα Τσούπτη γεννήθηκε στο Μοναστήρι (Πελαγονίας) και ήταν κόρη του διδασκάλου του Μοναστηρίου και μετά το 1913 Γυμνασιάρχη Κορυτσάς Ευαγγέλου Τσούπτη – Κολτσίδας Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρσινόων*, 374, 470-471, 601.

2024. Αρχείο Βόσδου Θεοδώρου, Φλώρινα – «Απολυτήριο Ελληνικού Παρθεναγωγείου Κορυτσάς» της Λευκοθέας Τσούπτη (1906).

2025. ΑΙΒΕ΄ Κατωπόδης Α.Π., *Βασίλειος Παπαχρήστου*, 243 (παράρτημα)΄ *Βόρειος Ήπειρος*, 2002, 20 (Ενδεικτικό - άδεια (διοριστήριο) του διδασκάλου Κωνσταντίνου Λούτση, 8 Μαΐου του 1910).

του Μητροπολίτη Δρυινοπόλεως Βασιλείου: Στο εξωτερικό μέρος ολοκύκλια γραφή: ΠΡΟΞΕΝΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΝ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΩ. Στο κέντρο (και μέσα σε εσωτερικό περίγραμμα κύκλου) η αποτύπωση του Ελληνικού Εθνόσημου (περίγραμμα σχήματος σταυρού σε παραλληλόγραμμο πλαίσιο με βασιλική κορώνα επάνω του).²⁰²⁶

β) Βεράτιον: α) Σφραγίδα της Μητροπόλεως Βελεγράδων, αποτυπωμένη σε ενδεικτικό - άδεια (διοριστήριο) του διδασκάλου Ιωάννου Στριγγοπούλου στις 18 Σεπτεμβρίου του 1902.²⁰²⁷ Στο εξωτερικό μέρος ολοκύκλια γραφή: ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΒΕΛΕΓΡΑΔΩΝ 1900. Στο εσωτερικό και μέσα σε περίγραμμα κύκλου – στο κέντρο: σύνθεση σε οθωμανική γραφή και αρίθμηση.

β) Σφραγίδα του Ελληνικού Προξενείου Βερατίου, αποτυπωμένη σε διάφορα έγγραφα εκπαιδευτικού ενδιαφέροντος για τα σχολικά πράγματα του Βερατίου και της περιοχής της.²⁰²⁸ Κυκλικά και στο εξωτερικό της μέρος έφερε τη γραφή: ΠΡΟΞΕΝΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΝ ΒΕΡΑΤΙΩ. Στο κέντρο (και μέσα σε εσωτερικό περίγραμμα κύκλου) η αποτύπωση του Ελληνικού Εθνόσημου (περίγραμμα σχήματος σταυρού σε παραλληλόγραμμο πλαίσιο με βασιλική κορώνα επάνω του).

γ) Βούνος: Σφραγίδα της Αστικής Σχολής Βούνου, αποτυπωμένη στο Ενδεικτικό του μαθητή Πέτρου Θ. Κολλέκα που χορηγήθηκε τη 10^η Ιουλίου 1907 και πιστοποιεί την προαγωγή του στην έβδομη τάξη: Στο εξωτερικό μέρος ολοκύκλια γραφή «ΑΣΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΒΟΥΝΟΥ», στη συνέχεια η ολοκύκλια γραφή «ΑΓΙΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ» και στο κέντρο αποτύπωμα σταυρού με τις αναγραφές στις τέσσερις εσοχές του «ΙΣ» «ΧΡ» «ΝΙ» «ΚΑ».²⁰²⁹

δ) Δέλβινο: Σφραγίδα της Εφοροεπιτροπείας Δελβίνου, αποτυπωμένη σε αποδείξεις πληρωμών διδασκάλων για το σχολικό έτος 1911-1912: Στο εξωτερικό μέρος της ολοκύκλιες συνεχόμενες μικρές ακτίνες σε σχήμα Λ. Στο εσωτερικό μέρος κυκλική γραφή: ΕΦΟΡΟΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΩΝ «ΔΕΛΒΙΝΟΥ». Στο μέσο (και μέσα σε εγγεγραμμένο κύκλο) οι μορφές των Τριών Ιεραρχών.²⁰³⁰

ε) Κεστοράτι: Σφραγίδα των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου: έφερε κυκλικά την επωνυμία τους και στο μέσο, στο μεν τμήμα των Αρρένων την αποτύπωση της εικόνας του Ιησού Χριστού με την επιγραφή (κυκλικά) «*Άφετε τα παιδιά ελθείν προς με*», στο δε τμήμα των Θηλέων της Θεοτόκου με τον Υιό της αντίστοιχα.²⁰³¹

Συγκεκριμένη αποτύπωση του τμήματος Αρρένων σε ενδεικτικό του μαθητή της Α΄ τάξης του Διδασκαλείου των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κωνσταντίνου Λούτση από τη Γράψη στις 22 Ιουνίου 1886: Στο εξωτερικό και κυκλικά η γραφή: ΤΑ ΕΝ ΚΕΣΤΟΡΑΤΙΩ ΖΩΓΡΑΦΕΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΑ 1874. Στο εσωτερικό και μέσα σε περίγραμμα κύκλου η γραφή: ΑΦΕΤΕ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΕΛΘΕΙΝ ΠΡΟΣ ΜΕ. Στο κέντρο έφερε την αποτύπωση της εικόνας του Ιησού Χριστού.²⁰³²

στ) Κορυτσά: α) Σφραγίδα Δημογεροντίας Κορυτσάς, αποτυπωμένη σε αναφορά της Δημογεροντίας και του Μητροπολίτη Φωτίου προς τον Έλληνα Πρόξενο Μοναστηρίου σχετικά

2026. *Η Δρόπολις, Λεύκωμα* - 1980, 134, έγγραφο – επικύρωση της 1ης Φεβρουαρίου 1912 του Έλληνα Προξένου του Αργυροκάστρου Εμ. Ζάχου για το γνήσιο της υπογραφής του Μητροπολίτη Δρυινοπόλεως Βασιλείου.

2027. ΑΙΒΕ΄ *Βόρειος Ήπειρος*, 2002, 16 (Ενδεικτικό - άδεια (διοριστήριο) του διδασκάλου Ιωάννου Στριγγοπούλου, 18 Σεπτεμβρίου 1902).

2028. Για παράδειγμα: ΑΥΕ, 1887 (1 Μαΐου – 30 Σεπτεμβρίου), Βεράτιο, 7 Μαΐου 1887, αρ. 73.

2029. ΑΥΕ, 1912, φάκ. 109, υποφάκ. 6 «Εκπαιδευτικά Ζητήματα» – Ενδεικτικόν Αστικής Σχολής Βούνου του μαθητή Πέτρου Θ. Κολλέκα.

2030. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ΄, Αργυροκάστρο, 1 Ιουνίου 1912.

2031. *Κανονισμός του Διδασκαλείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου)*, ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 304 (Κεφ. Ι΄, *Περί σφραγίδος*, άρθρο 63).

2032. ΑΙΒΕ΄ *Βόρειος Ήπειρος*, 2002, 22 (Ενδεικτικό του μαθητή της Α΄ τάξης του Διδασκαλείου των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κωνσταντίνου Λούτση, 22 Ιουνίου 1886).

με την οικονομική κατάσταση των σχολείων της Κορυτσάς: Οβάλ σφραγίδα με περιγραφική γραφή: ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑ ΚΟΡΥΤΣΑΣ. Στο μέσο, και σε εσωτερικό εγγεγραμμένο κύκλο: 1883.²⁰³³

β) Σφραγίδα Ελληνικού Παρθεναγωγείου Κορυτσάς, αποτυπωμένη σε τίτλο της αποφοίτου Λευκοθέας Τσουπτή την 26^η Ιουνίου του 1916 (παραπάνω): Στρογγυλή σφραγίδα με περιγραφική γραφή: ΕΛΛΗΝ. ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΝ ΚΟΡΥΤΣΑΣ. Στη μέση, και σε εσωτερικό εγγεγραμμένο κύκλο αποτυπώνεται κουκουβάγια δίπλα σε κλειστό βιβλίο και πάνω σε κλαδιά και πιο κάτω η χρονολογία 1909.²⁰³⁴

γ) Σφραγίδα της Ιεράς Μητρόπολης Κορυτσάς και Πρεμετής, αποτυπωμένη σε αποδείξεις πληρωμών διδασκάλων για το σχολικό έτος 1911-1912: Στρογγυλή σφραγίδα με περιγραφική γραφή: ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΚΟΡΥΤΣΑΣ – ΠΡΕΜΕΤΗΣ. Στη εσωτερικό της γραφής και κυκλικά από ένα κλωνάρι δάφνης (δεξιά και αριστερά) και στη μέση: επάνω μητροπολιτική καλύπτρα με το σημείο του σταυρού στο επάνω μέρος της – κάτω η χρονολογία 1885.²⁰³⁵

δ) Σφραγίδα της Ιεράς Μητρόπολης Κορυτσάς και Πρεμετής, αποτυπωμένη σε τίτλο της αποφοίτου Λευκοθέας Τσουπτή την 26^η Ιουνίου του 1916 (παραπάνω): Στρογγυλή σφραγίδα με περιγραφική γραφή: ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΚΟΡΥΤΣΑΣ – ΠΡΕΜΕΤΗΣ – 1910. Στη μέση, και σε εσωτερικό εγγεγραμμένο κύκλο αποτυπώνονται φυτικοί διάκοσμοι.²⁰³⁶

ζ) **Μπούχαλη:** Σφραγίδα της Εφοροδημογεροντίας Μπούχαλης, αποτυπωμένη σε αποδείξεις πληρωμών διδασκάλων για το σχολικό έτος 1911-1912: Στο εξωτερικό μέρος της ολοκύκλιος διάκοσμος συνεχόμενων μικρών κυκλικών αποτυπώσεων. Στο εσωτερικό μέρος (και μέσα σε εγγεγραμμένο κύκλο) και κυκλικά η γραφή: ΕΦΟΡΟΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΓΚΙΝΑΗ ΜΠΟΥΧΑΛΗΣ.

Διευκρίνιση: στο μέσο, το τμήμα της γραφής ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΓΚΙΝΑΗ είναι αποτυπωμένο σε ευθεία - στη διάμετρο του κύκλου και κάτω της και πάνω από την κυκλική ένδειξη ΜΠΟΥΧΑΛΗΣ αποτυπώνεται το σημείο του σταυρού.²⁰³⁷

6. Εξετάσεις – η «Ημέρα των Σχολείων»

α) **Εισαγωγή:** Σύμφωνα με τα στοιχεία της έρευνάς μας, οι εξετάσεις στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου ήταν οι γραπτές χειμερινές εξετάσεις²⁰³⁸ και οι προφορικές θερινές εξετάσεις.²⁰³⁹ Διεξάγονταν (σημειώσαμε σχετικά και παραπάνω: *Το Διδακτικό - σχολικό έτος, οι εγγραφές...*) αντίστοιχα στα τέλη Ιανουαρίου και Ιουνίου, οι δε απολυτήριες εξετάσεις (των μεγαλύτερων βαθμίδων και Σχολών), οι οποίες διεξάγονταν και γραπτά και προφορικά, γινόταν μέχρι και τις αρχές Ιουλίου.²⁰⁴⁰

Κατά τη διάρκεια των σχολικών εξετάσεων «γιόρταζε το Σχολείο», ήταν η «Ημέρα των Σχολείων».²⁰⁴¹ επικρατούσε πανηγυρικό κλίμα και παρευρίσκονταν πλήθος κόσμου, οι γονείς, οι συγγενείς και οι φίλοι των μαθητών και των μαθητριών. Επίσης, πολλές φορές, παρουσιάζονταν «λεπτοτάτης ιδία τέχνης εργόχειρα άτινα περιεργάζοντο οι παριστάμενοι και

2033. ΑΥΕ, 1904, ΑΑΚ-Α, Μοναστήρι, 18 Απριλίου 1903, αρ. 278.

2034. Αρχείο Βόσδου Θεοδώρου, Φλώρινα – «Απολυτήριο Ελληνικού Παρθεναγωγείου Κορυτσάς» της Λευκοθέας Τσουπτή (1906).

2035. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

2036. Αρχείο Βόσδου Θεοδώρου, Φλώρινα – «Απολυτήριο Ελληνικού Παρθεναγωγείου Κορυτσάς» της Λευκοθέας Τσουπτή (1906).

2037. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ', Αργυρόκαστρο, 1 Ιουνίου 1912.

2038. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 253, 20 Φεβρουαρίου 1908.

2039. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. φ. 1213, 17 Αυγούστου 1874 – 1419, 18 Αυγούστου 1876.

2040. ΑΥΕ, 1897, ΑΑΚ, Β': Κορυτσά, 5 Ιουλίου 1897, χ.α. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 303 (Κεφ. ΣΤ', *Περί της επετείου εορτής και των εξετάσεων*, άρθρο 52-54).

2041. Αντίστοιχες εορταστικές εκδηλώσεις για την «Ημέρα των Σχολείων» στα ελληνικά σχολεία του Μοναστηρίου Πελαγονίας και στα ελληνικά σχολεία της Δυτικής Μακεδονίας κατά ύστερα χρόνια της τουρκοκρατίας: Κολτσίδας Α.Μ., *Ιστορία του Μοναστηρίου*, 475-483· Κολτσίδας Α.Μ., *Εκπαίδευση Αρωμούνων*, 399-408.

επέσυρον την γενικήν εκτίμησιν»,²⁰⁴² ενώ, άλλοτε «τα επισφραγίσαντα την τελετήν χαριέστατα ποιήματα και οι διάλογοι των μικρών μαθητριών»²⁰⁴³ ήταν άξια λόγου και συνέτειναν στο γενικό κλίμα του ενθουσιασμού και τους πανηγυρισμούς.

Ανάμεσα στους επισήμους παρίστατο ο αρχιερατικός εκπρόσωπος της περιοχής και πολλές φορές και ο Αρχιερέας – Μητροπολίτης, ο οποίος χοροστατούσε και κατά τη Θεία Λειτουργία που τελούνταν κατά την πρώτη ημέρα των εξετάσεων, καθώς και οι ελληνικές προξενικές αρχές, όπως επίσης (αρκετές φορές) και οι αντίστοιχες τουρκικές αρχές.²⁰⁴⁴ Μετά δε το πέρας των εξετάσεων παρακάθονταν όλοι και σε επίσημο γεύμα.²⁰⁴⁵

Στα μοναστηριακά σχολεία, γίνονταν με την ίδια επισημότητα οι εξετάσεις, ενώ, κι εδώ, στρώνονταν πλούσια τραπέζια με φαγητά και με τα τοπικά «κανίσκια» (πίτες και μπουρέκια) που πρόσφεραν οι μάνες των μαθητών.²⁰⁴⁶

Στις εκδηλώσεις αυτές συνέρρεαν και εκπαιδευτικοί και κάτοικοι γειτονικών οικισμών, στα σχολεία των οποίων συγκεντρώνονταν με τη σειρά τους οι περίοικοι. Γι' αυτό, πολλές φορές οι εξετάσεις δεν είχαν μόνιμες ημερομηνίες, αλλά διεξάγονταν σε διαφορετικές ημέρες σε κάθε περίοδο, για να μπορούν έτσι να γίνουν αντικείμενο συνολικότερων εκδηλώσεων.

Στις εξετάσεις δινόταν και μεγάλη δημοσιότητα, αφού αυτές φιλοξενούνταν στις στήλες των εντύπων και εφημερίδων της εποχής. Ιδιαίτερη μνεία γινόταν από τους ανταποκριτές των εφημερίδων των Αθηνών *Φωνή της Ηπείρου*, *Ηπειρος* και *Πύρρος* καθώς και από τον *Ανατολικό Αστέρα Κωνσταντινουπόλεως*, ο οποίος διέθετε μόνιμο ανταποκριτή στη Βόρεια Ήπειρο, όπως επίσης και ο Ηπειρωτικός Φιλεκαπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως.

Την κεντρική ευθύνη των εξετάσεων την είχε συνήθως ο εμπειρότερος διδάσκαλος του σχολείου ή της περιοχής, μόνος του ή μαζί με άλλους διδασκάλους, οι οποίοι παράλληλα παρουσίαζαν και τα «πεπραγμένα» του απερχόμενου σχολικού έτους και συνιστούσαν και «τα προς βελτίωσιν ληπτέα μέτρα»²⁰⁴⁷ και κρίνονταν για την επιτυχή διεξαγωγή τους. Πολλές φορές δε, οι επιτυχημένες εξετάσεις αποτελούσαν και πρόκριμα για τον «αναδιορισμό» τους.²⁰⁴⁸

Αρκετές φορές όμως, στις εξεταστικές επιτροπές συμμετείχαν και φοιτητές και μαθητές εγνωσμένης αξίας και προόδου, όπως, για παράδειγμα, συνέβη στις θερινές εξετάσεις του Παρθεναγωγείου Πολίτσανης, όπου συμμετείχαν στην τριμελή επιτροπή εκτός από το διευθυντή του Αρρεναγωγείου της κοινότητας (το διδάσκαλο Αθανάσιο Πάλλα) και ο φοιτητής της νομικής του πανεπιστημίου Αθηνών Σοφ. Οικονομίδης και ο μαθητής της Μεγάλης του Γένους Σχολής της Κωνσταντινούπολης Γρηγόριος Κιτσάτης.²⁰⁴⁹

Τέλος, κατά το σύστημα της εποχής, οι μαθητές κρίνονταν προφορικά σε δημόσια δοκιμασία και οι εξετάσεις πλαισιώνονταν με παράλληλες μουσικές και καλλιτεχνικές εκδηλώσεις καθώς και με γυμναστικές επιδείξεις, ενώ σε αρκετά σχολεία διενεργούνταν και γραπτοί διαγωνισμοί κάθε τρεις μήνες. Ακόμα, στις εξετάσεις ανώτερων εκπαιδευτηρίων συμμετείχαν και μη φοιτώντες για να πιστοποιούν το μέγεθος των σπουδών τους, όπως συνέβαινε κατά τις θερινές εξετάσεις των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου, όπου συμμετείχαν και όσοι ήδη μετά από γυμνασιακές σπουδές ασκούσαν το επάγγελμα του

2042. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως, αρ. φ. 1531 του 1903.

2043. *Ο. π.*, αρ. φ. 2413 του 1906.

2044. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 1318, 23 Αυγούστου 1875 – 1415, 4 Αυγούστου 1876 – 1416, 7 Αυγούστου 1876. ΑΥΕ, ΑΑΚ-ΙΕ', Βεράτιον, 27 Ιουνίου 1905, αρ. 60.

2045. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα αρ. φ. 1103, 21 Ιουλίου 1873 («Μετά δε το πέρας των εξετάσεων, παρετέθη τράπεζα εν τω ευρυχώρω εστιατορίω, εις ην παρεκάθησαν περί τους 100 συνδαιτυμόνας»).

2046. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 322.

2047. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως, αρ. φ. 1818 του 1904.

2048. *Ο. π.*, αρ. φ. 1531 του 1903 «Ο ανταποκριτής του «Ταχυδρόμου» στην Πολίτσανη ζητούσε από τους κατοίκους της κοινότητα να προβούν «εις την εκλογήν αρμοδίας εφοροεπιτροπής, της οποίας πρώτον έργον ευχόμεθα τον αναδιορισμόν του ευόρκως εργασθέντος προσωπικού των εκπαιδευτηρίων», 2109 του 1905 («... ο νέος διευθυντής εν βραχεί σχετικώς διαστήματι εριδομένη και η ημετέρα εφορεία πρόβη εις τον αναδιορισμόν αυτού»).

2049. *Ο. π.*, αρ. φ. 1531 του 1903.

διδασκάλου «ίνα αποδείξωσιν ότι κέκτηνται τας γνώσεις ας ορίζει το πρόγραμμα του διδασκάλου».²⁰⁵⁰

Στη συνέχεια παραθέτουμε, με βάση αρχαιακές πηγές και έντυπα της εποχής, αναφορές και περιγραφές εξετάσεων και παράλληλων εκδηλώσεων σε βορειοηπειρωτικά σχολεία και σχολές:

β) Αργυρόκαστρο: Στις 27 Ιουλίου του 1876 έγιναν στο Αργυρόκαστρο οι προφορικές θερινές εξετάσεις του Αλληλοδιδασκτικού Σχολείου και του Παρθεναγωγείου.

Κατά τη διαδικασία των εξετάσεων, οι οποίες διεξήχθησαν μέσα σε πανηγυρικό κλίμα η διευθύντρια του Παρθεναγωγείου Αγγελική Μοροζίνη απήθυνε «σπουδαίον λόγον»²⁰⁵¹ στους παρευρισκομένους· στους γονείς των μαθητών και στους επίσημους προσκεκλημένους.

Στις 12 Ιουλίου «εν μεγίστη συρροή πλήθους ετελέσθησαν αι εξετάσεις του Αρρεναγωγείου» και λίγες μέρες αργότερα, στις 19 Ιουλίου, έγιναν και οι εξετάσεις στα δυο Παρθεναγωγεία Αργυροκάστρου με μεγάλη επιτυχία.²⁰⁵²

γ) Βεράτιο: Στις 26 Ιουνίου του 1905 έγιναν «αι ενιαύσιοι εξετάσεις» της Κεντρικής Ελληνικής Σχολής Βερατίου σε πανηγυρικό κλίμα και με την παρουσία επισήμων και πλήθος κόσμου: «Παρήσαν ο Αζίζ Πασάς, ο Μητροπολίτης, ο εν Αυλώνι Υπρόξενος της Αυστρίας και ημείς οι Έφοροι και πλήθος πολύ· ωμίλησε ο αξιόλογος Διευθυντής της Σχολής κ. Ε. Δούκας, υπό την διεύθυνσιν του οποίου εγένετο αναντιρρήτως συστηματική εργασία, τούθ' όπερ ανωμολόγησεν και αυτή η Εξεταστική Επιτροπή».²⁰⁵³

δ) Δέλβινο: Στις θερινές εξετάσεις του 1874 στα Σχολεία στο Δέλβινο παρέστη, μεταξύ των άλλων, και ο «δεσπότης» της περιοχής.²⁰⁵⁴

ε) Δουβιανή: Οι θερινές εξετάσεις του 1874 στο Ελληνικό και Συνδιδασκτικό τμήμα της Σχολής της Δουβιανής «ευδοκίμησαν», οι δε μαθητές του Αλληλοδιδασκτικού επέδειξαν ευκρίνεια στην ανάγνωση και επιτυχία στην αποστήθιση των μαθημάτων τους.²⁰⁵⁵

2050. Κανονισμός του Διδασκαλείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, σελ. 304 (Κεφ. ΣΤ', Περί της επετείου εορτής και των εξετάσεων, άρθρο 54).

2051. Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, αρ. 1419, 18 Αυγούστου 1876.

2052. «Επίσης και αμφοτέρα τα ενταύθα παρθεναγωγεία την 19 τρέχοντος και το μεν του Βαροσίου διευθυνόμενο υπό της δεσποινίδος κ. Βασιλικής, το δε της Ιεράς Μητροπόλεως υπό της δεσποινίδος κ. Παρασκευής Σ. Δρόσου, ήτις εν τω συντόμω μεν αλλά καλλιεπεί λογυδρίω αυτής εξήρε την μέριμναν, ην επιδεικνύει η Α. Σεβασμιότης ο άγιος Δρυινοπούλεως κ. Γρηγόριος υπέρ των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων της ενταύθα πόλεως ημών και της θεοσώστου επαρχίας αυτού, την κατάστασιν του Παρθεναγωγείου και ιδία ευχαρίστησε πάντας τους πολίτας και την εφορίαν διά την προθυμίαν μεθ' ης συνεισφέρει και μεριμνά υπέρ των εκπαιδευτηρίων. Αι εξετάσεις αύται έτερψαν και ευχαρίστησαν τους πάντας, διότι πλην των απαντήσεων, ας έδιδον εις τας απευθυνόμενας αυταίς ερωτήσεις, έβλεπέ τις και παντοίου είδους χειροτεχνημάτων. Η ελλόγιμος αύτη δεσποινίς κ. Παρασκευή Σ. Δρόσου, η από επτά περίπου έτη διδάσκουσα ενταύθα, τυγχάνει αξία συγχαρητηρίων διά τους επιδειχθέντας δαφιλείς καρπούς και τας επιτευχθείσας προόδους, εφ' αϊς εξεδήλωσε την μεγάλην αυτού ευαρέσκεια διά γλώσσης καλλιεπούς ο Σαβασμιώτατος άγιος Γέρον» – Φωνή της Ηπειρού, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 293, 21 Αυγούστου 1898.

2053. ΑΥΕ, ΑΑΚ-ΙΕ', Βεράτιον, 27 Ιουνίου 1905, αρ. 60.

2054. Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, αρ. φ. 1213, 17 Αυγούστου 1874.

2055. «Οι μαθηταί της Σχολής Δουβιανής του τε Ελληνικού και Συνδιδασκτικού τμήματος ηυδοκίμησαν εις τας εξετάσεις, οι δε του Αλληλοδιδασκτικού, αναλόγως της ηλικίας και των δυνάμεων αυτών, ανέγνωσαν ευκρινώς και αποστήθισαν επιτυχώς τα διδαχθέντα μαθήματα» – Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, εφημερίδα, αρ. φ. 1874, 29 Αυγούστου 1874.

στ) Δρόβιανη: Στις 12 Ιουλίου του 1898 έγιναν οι θερινές εξετάσεις στην «Κοινή και Κεντρική Αστική Σχολή» Δρόβιανης, «ένθα συνηθροίσθη κόσμος πολύς», μνημονεύθηκαν οι ιδρυτές, οι συνδρομητές και οι δωρητές της Σχολής, οι μαθητές έψαλλαν μελωδικά άσματα και οι διδάσκαλοι εκφώνησαν λόγους με ευχαριστίες για τη συμπαράσταση κατοίκων και της εφορίας.²⁰⁵⁶

ζ) Κεστοράτι: «Κατά τας ενιαυσίους εξετάσεις» του θέρους του σχολικού έτους 1872-1873 στα Ζωγράφεια Εκπαιδευτήρια στο Κεστοράτι της Λιντζουριάς «ο Ελληνοδιδάσκαλος κ. Αθαν. Οικονομίδης απήγγειλε περί πολιτισμού εμβριθή λόγον, ζωηρώς εν τέλει παρά του ακροατηρίου χειροκροτηθέντα».

Στο λόγο του αναφέρθηκε στο δυναμικό των τάξεων της Σχολής καθώς και στα μαθήματα που διδάχθηκαν στις δυο εξαμηνίες των τριών τάξεων. Στη συνέχεια διενεργήθηκαν οι εξετάσεις, κατά τις οποίες «οι πλείονες των μαθητών απήντησαν ευστόχως» και αρίστευσαν οι μαθητές από το Δέλβινο Θωμάς Μέλιου και Θωμάς Α. Κόντη, και έκλεισε η εκδήλωση με πλουσιοπάροχο γεύμα που προσφέρθηκε σε 100 περίπου συνδαιτυμόνες.²⁰⁵⁷

Παραβρέθηκαν ο Μητροπολίτης της περιοχής και ο Γενικός Γραμματέας του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως Γ. Χασιώτης, ο οποίος μάλιστα έφτασε στο Κεστοράτι ειδικά για τις εξετάσεις των Ελληνικών Σχολείων της περιοχής. Κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης ακούστηκαν λόγοι για την παιδεία και τον Ελληνισμό και τιμήθηκαν οι διδάσκαλοι της Σχολής για το ζήλο και την εργατικότητα τους. Μετά το πέρας των εξετάσεων οι επίσημοι αναχώρησαν για να παραστούν και στις εξετάσεις των Ζαπείων Εκπαιδευτηρίων στο Κάτω Λάμποβο και στη Λέκλη.²⁰⁵⁸

Κατά τις θερινές εξετάσεις του σχολικού έτους 1875-1876 και στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία στο Κεστοράτι, και συγκεκριμένα την πρώτη Αυγούστου του 1876, λαμπρή και αντίστοιχη ήταν η διεξαγωγή των εξετάσεων, οι οποίες διήρκεσαν τέσσερις μέρες και τις οποίες τίμησαν με την παρουσία τους ο Αρχιερέας, ο Υποπρόξενος της Ελλάδας στο Αργυρόκαστρο Ευστάθιος Γλυμενόπουλος, οι τουρκικές αρχές και πλήθος κόσμος.²⁰⁵⁹

2056. «Αι εξετάσεις της εν τω Αγίω Δημητρίω κειμένης αστικής κοινής και κεντρικής σχολής ετελέσθησαν την 12 Ιουλίου ένθα συνηθροίσθη κόσμος πολύς προ της ωρισμένης ώρας εν τη ευρυτάτη αιθούση αναμένων την έναρξιν των Εξετάσεων ἡ μαθηταὶ ἦσαν τοποθετημένοι εἰς τὰς ωρισμένας θέσεις ἐν τάξει καὶ βήματι στρατιωτικῷ. Εἶτα εἰσῆλθον οἱ ἱερεῖς, ἡ Α. Παναϊδεσιμότης ὁ Οἰκονόμος κυρ Παπὰ Πάνος ἐποίησε τὴν συνήθην τελετὴν, ἐμνημόνευσε πάντα τὰ ὀνόματα τῶν ἰδρυτῶν, συνδρομητῶν, λασσοθετῶν κτλ. Εἶτα ἐμμελῶς οἱ μαθηταὶ ἔψαλλον πρὸς τὸν Ὑψιστὸν ἄσματα κτλ. Κατόπιν διὰ γλώσσης καλλιπεπὸς ἀπήγγειλεν ὁ διευθυντὴς κ. Σπυρίδων Καλυβὰς λόγον, δι' οὗ ἐξήρπε τὴν κατάστασιν τῆς σχολῆς ταύτης κτλ., ἠυχάριστησε τὴν εφορίαν καὶ ἐν γένει τοὺς κατοικοὺς διὰ τὴν προθυμίαν, οἵτινες πάντοτε διακρίνονται. Ἄξιοι συγχαρητηρίων τυγχάνουσιν ὁ διευθυντὴς καὶ οἱ διδάσκαλοι διὰ τὴν ἀπάντησιν, ἣν ἐδίδον οἱ μαθηταὶ» – Φωνὴ τῆς Ηπειροῦ, εφημερίδα Ἀθηνῶν, ἀρ. φ. 293, 21 Αυγούστου 1898.

2057. *Ανατολικὸς Ἀστὴρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, ἀρ. φ. 1103, 21 Ιουλίου 1873.

2058. *Ο. π.*, ἀρ. φ. 1318, 23 Αυγούστου 1875.

2059. «Τὴν προ παρελθούσαν Κυριακὴν (1 Αυγ. 1876) ἐγένοντο αἱ ἐνιαυσίαι ἐξετάσεις τῶν ἐν Κεστορατίῳ Ζωγραφείων διδασκαλείων, τέσσαρας διαρκέσασαι ἡμέρας, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ σεβασμ. Ἡμῶν Ἀρχιερέως, τοῦ καὶ προέδρου τῆς Επιτροπῆς, τοῦ Εἰσοχῶτ. Χαϊρεντίν πασά, τοῦ Μουφτὴ ἐφέντη καὶ ἄλλων ευμαθῶν συμπολιτῶν ἡμῶν Ὀθωμανῶν, παρά τοῦ ἀρχιερέως προσκληθέντων, τοῦ Υποπροξένου τῆς Ἑλλάδος κ. Ευστ. Γλυμενοπούλου, πολλῶν γονέων τῶν υποτρόφων, ἐπὶ τούτῳ ἐλθόντων, καὶ ἀρκετοῦ ἀκροατηρίου. Τὴν πρώτην ἡμέραν, μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν, παρά τοῦ ἀρχιερέως τελεσθεῖσαν, ἐπειδὴ καὶ οἱ ἐπίσημοι ξένοι, ἐκτὸς τοῦ κ. Προξένου, προτίθεντο νὰ ἐπανακάμψωσιν εἰς Ἀργυρόκαστρον, αἱ ἐξετάσεις περιωρίσθησαν εἰς ὀλίγα Ἑλληνικά καὶ τινὰ ἄλλα εὐληπτα μαθήματα, οἷον μαθηματικά, γεωγραφίαν, ἱστορίαν, γυμνάσματα γραφικά, καὶ ἰδίως εἰς τὴν Τουρκικὴν, διδασκομένην εὐμεθόδως παρά τοῦ κ. Ἀρχαγγέλου Γαβριηλίδου, λίαν κατάλληλον λόγον προ τῆς ἐνάρξεως τουρκιστὶ ἐκφωνήσαντος, τὰ μᾶλα τὸ Ὀθωμανικὸν ἀκροατήριον εὐαρεστήσαντα. Μετὰ δὲ τὴν μεσημβρίαν, οἱ ἐπίσημοι ξένοι, μεταβάντες εἰς τὸ Παρθενῶγειον, ἠκροάσαντο ἐπὶ τινὰ ὥραν τοῦ νηπιαγωγικοῦ συστήματος, παρατήρησαν τὰ χειροτεχνήματα, καὶ ἀπερχόμενοι ἐξέφρασαν τὴν μεγάλην αὐτῶν ευχαρίστησιν δι' ὅσα πρὸς εἰδικὴν καὶ διανοητικὴν μόρφωσιν τῆς φίλης πατρίδος μοχθεῖ καὶ δαπανᾷ ὁ Εἰσοχῶτ. Χρηστάκης Εφέντης Ζωγράφος. Καὶ ἐν τῇ αιθούσῃ τῶν ἐξετάσεων καὶ κατὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν τιμησάντων τὰς ἐξετάσεις ἐπισήμων προσώπων ζωνεραὶ ζητωκραυγαὶ ὑπὲρ τοῦ μεγαλειοτάτου ἡμῶν ἀνακτοῦ Σουλτάν Μουράτ ἀντήρῃσαν. Τὰς δ' ἀκολουθοῦσας ἡμέρας ἤρξαντο τακτικῶς καὶ κατὰ σειρὰν αἱ τῶν τάξεων ἐξετάσεις» (στὴ συνέχεια τῆς δημοσίευσης παρατίθενται τὰ μαθήματα ποὺ διδάχθηκαν στὶς τέσσερις τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ καὶ τοῦ Παρθενῶγειου καὶ ὁ λόγος τῆς διευθύντριας τοῦ Παρθενῶγειου Μαρίας Κουτσαριάδου – παράρτημα) – *Ανατολικὸς Ἀστὴρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, ἀρ. φ. 1415, 4 Αυγούστου 1876 – 1416, 7 Αυγούστου 1876 ἄρβλ καὶ Μπαράς Β., *Τὸ Δέλβινο*, 332.

Ως προς το Παρθεναγωγείο των Ζωγραφείων Διδασκαλείων στο Κεστοράτι, κατά τις θερινές εξετάσεις του 1876 η διευθύντριά του Μαριγώ Κουτσαριάδου (κεφ. 2) εκφώνησε βαρυσήμαντο λόγο εναντίον της «αμαθείας» και για την αξία και τη χρησιμότητα της εκπαίδευσης των γυναικών και γενικότερα υπέρ της παιδείας και των «φώτων».²⁰⁶⁰

Κατά τις θερινές εξετάσεις του σχολικού έτους 1881-1882, επίσης στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία στο Κεστοράτι, και συγκεκριμένα κατά τη διάρκεια μιας εβδομάδας (20-27 Ιουνίου του 1882) έγινε η απονομή των διδασκαλικών πτυχίων σε 8 νέους του τμήματος Αρρένων και σε 4 νεανίδες του τμήματος Θηλέων μέσα σε λαμπρό εορταστικό κλίμα και με τη συμμετοχή του προεδρεύοντα Επισκόπου Δρυινοπούλεως Κλήμεντα και άλλων επισήμων καθώς και των κατοίκων του Κεστορατίου (η όλη εκδήλωση, σε ανταπόκριση από το Αργυρόκαστρο προς τον «Ανατολικό Αστέρα» της Κωνσταντινούπολης²⁰⁶¹, στο παράρτημα).

Τέλος, κατά τις θερινές εξετάσεις του 1885, και πάλι στο Παρθεναγωγείο των Ζωγραφείων Διδασκαλείων, εκφώνησε εξίσου βαρυσήμαντο λόγο για την αξία και τη χρησιμότητα της εκπαίδευσης των γυναικών ο Μητροπολίτης Αργυροκάστου Κλήμης.²⁰⁶²

η) Κορυτσά: Κατά τις ετήσιες εξετάσεις των ελληνικών σχολείων της Κορυτσάς διενεργούνταν συνήθως και οι γυμναστικές επιδείξεις των μαθητών, ενώ διεξάγονταν και ποικίλες καλλιτεχνικές δραστηριότητες με έκθεση χειροτεχνικών έργων, με θεατρικά δρώμενα και με μουσικές εκδηλώσεις.

Πέρα δε από τις καθιερωμένες γραπτές και προφορικές εξετάσεις, στο Μπάγκειο Γυμνάσιο διενεργούνταν και γραπτοί διαγωνισμοί κάθε τρεις μήνες (στα μέσα Δεκεμβρίου, στα τέλη Φεβρουαρίου και στα μέσα Μαΐου), ο βαθμός των οποίων συνυπολογιζόταν στο γενικό μαζί με την προφορική επίδοση του μαθητή.²⁰⁶³

Κατά τη διάρκεια των εξετάσεων στα σχολεία της Κορυτσάς, συχνή και τακτική ήταν η παρουσία του μητροπολίτη Φωτίου, ο οποίος ενεθάρρυνε τους διδάσκοντες και τους διδασκόμενους και τους απηύθησε και δημόσιο έπαινο. Στα χρόνια, συγκεκριμένα 1903-1904 ο Φώτιος είχε παρευρεθεί σε όλες τις ετήσιες εξετάσεις του Μπαγκείου Γυμνασίου του Παρθεναγωγείου και των Αστικών σχολών.²⁰⁶⁴

θ) Κάτω Λάμποβο: Οι θερινές εξετάσεις του σχολικού έτους 1874-1875 στα Ζάππεια Εκπαιδευτήρια του Κάτω Λαμπόβου τελέστηκαν μέσα σε πανηγυρικό κλίμα και παρουσία του Αρχιερέα και του Γενικού γραμματέα του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινούπολεως Γ. Χασιώτη.²⁰⁶⁵

Με την ίδια επισημότητα επίσης και με την ανάλογη παρουσία των κατοίκων και των επισήμων έγιναν και οι εξετάσεις του θέρους στα 1876, κατά τις οποίες εκφώνησε περισπούδαστο λόγο ο Αρχιερέας (Δεσπότης) της περιοχής.²⁰⁶⁶

2060. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινούπολεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 1416, 19 Αυγούστου 1876, και στο παράρτημα· πρβλ. και Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 25-26.

2061. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινούπολεως*, εφημερίδα, 14 Ιουλίου 1882.

2062. (απόσπασμα): «*Εν τούτοις, εάν οφείλωμεν να συντηρώμεν καλώς Αρρεναγωγείον προς φωτισμόν του Γένους ημών, μείζω φροντίδα δέον να δεικνύομεν, όταν πρόκειται λόγος περί συντηρήσεως Παρθεναγωγείου. Ημείς δε, οίτινες ευρισκόμεθα εν τω Παρθεναγωγείω τούτω και βλέπομεν, ότι εν αυτώ αι προσφιλείς θυγατέρες απαξιασάντων των ομόρων επαρχιών μορφούνται διά των πολυτίμων και αφθάρτων κοσμημάτων της παιδείας και της αρετής και αποκομίζουσι τας γνώσεις χειροτεχνημάτων πάνυ χρησίμων εν τω περαιτέρω οικιακώ αυτών βίω, συγκινούμενοι βαθέως δια παν αγαθόν, όπερ τω Έθνει προσγίγνεται εκ της διατηρήσεως του Παρθεναγωγείου τούτου, αναφέρομεν την διάνοιαν ημών προς τον μεγάλυμον άνδρα, προς την Α. Ε. τον Χρηστάκην Ζωγράφον, δια της γενναίας χρηματικής χορηγίας του οποίου συντηρούνται εντυχώς τα Ζωγράφεια Διδασκαλεία και τα αγαθά του πολιτισμού και της ηθικής μορφώσεως του γυναικείου φύλου εκπηγάουσιν εξ αυτού» – Μεγάλη Παιδαγωγική Εγκυκλοπαίδεια, τόμος 3, Αθήνα 1968, σελ. 35.*

2063. ΑΥΕ, 1915, ΑΑΚ-Β', Κορυτσά, 6 Ιουλίου 1915.

2064 Ανδρεάδης Χ.Γ., *Φώτιος Καλιπίης*, 130-132, 165-168.

2065. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινούπολεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 1318, 23 Αυγούστου 1875.

2066. *Ο. π.*, αρ. φ. 1414, 31 Ιουλίου 1876.

ι) Λέκλα: Οι θερινές εξετάσεις του σχολικού έτους 1874-1875 στη Σχολή της Λέκλας – στα Ζάπεια εκπαιδευτήρια τελέστηκαν μέσα σε πανηγυρικό κλίμα και παρουσία του Αρχιερέα και του Γενικού γραμματέα του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινούπολεως Γ. Χασιώτη.²⁰⁶⁷

ια) Λέσνιτσα: Στις 16 Ιουλίου του 1900 έγιναν οι προφορικές εξετάσεις στην Κοινή Ελληνική Σχολή Λέσνιτσας, τη γνωστή Κεντρική Σχολή Λέσνιτσας, κατά τις οποίες ο διευθυντής της Σταύρος Τάτσης «με κατάλληλον τη περιστάσει λόγον» ευχαρίστησε τους σχολικούς Εφόρους και τον Οικονόμο παπα-Ιωάννη, τον επιστάτη της μονής του Αγίου Αθανασίου (της μονής Γερμανού), για το όλο ενδιαφέρον του για τη Σχολή. Δέκα μέρες αργότερα, στις 26 Ιουλίου, έγιναν και οι εξετάσεις των Δημοτικών Σχολείων της Λέσνιτσας με διδασκάλους τον Κωνσταντίνο Μουλά και το Βασίλειο Μεγαλειώνη.²⁰⁶⁸

ιβ) Πικέρμιο: Το Φεβρουάριο του 1908 τελέστηκαν οι γραπτές χειμερινές εξετάσεις των μαθητών της Αστικής Σχολής Πικερμίου μέσα σε κλίμα ευφορίας και γενικού εορτασμού, κατά το οποίο τιμήθηκαν τα ελληνικά γράμματα και οι διδάσκαλοι της Σχολής.²⁰⁶⁹

ιγ) Πολίτσανη: Οι εξαμηνιαίες (κατά τη σχολική εορτή των Τριών Ιεραρχών) και οι θερινές εξετάσεις στο Αρρεναγωγείο – στην Αστική Σχολή Πολίτσανης (στα πλαίσια της οποίας είχε ήδη συγχωνευθεί το Αρρεναγωγείο από το 1902), στα χρόνια που διευθυντές ήταν ο Ηλίας Σίμης και ο Αθ. Πάλλας, υπήρξαν επιτυχείς και πραγματοποιούνταν με τη συμμετοχή πολυπληθούς ακροατηρίου και υψηλών επισήμων και μέσα σε γενικό κλίμα ενθουσιασμού και πανηγυρισμού.

Από ερανισμό του «Ταχυδρόμου» παραθέτουμε κάποια σχετικά χαρακτηριστικά αποσπάσματα για τις εξαμηνιαίες και θερινές εξετάσεις του Αρρεναγωγείου – της Αστικής Σχολής Πολίτσανης των ετών 1902, 1903, 1904 και 1905: «*Ηρξαντο χθες μετά της προσηκούσης επισιμότητος αι ενιαύσιοι εξετάσεις της ημετέρας Αστικής Σχολής παρουσία των εγκριτωτέρων μελών της κοινότητος, αγαθάς αποικομισάντων εντυπώσεις εκ της προόδου, ην οι μαθηταί απέδειξαν*». ²⁰⁷⁰ «*Επιβλητικωτάτη εν μέσω αρκετού πλήθους εγένετο την παρελθούσαν Πέμπτην επί τη μνήμη των Τριών Ιεραρχών η τελετή της καθ' ημάς Αστικής Σχολής εξεταθέντων, ως είθισται των μαθητών επί της διδασχθείσης ύλης κατά το εξάμηνον σχολικόν διάστημα και ευστόχως αποκριθέντων*». ²⁰⁷¹ «*Κατεδείχθη ότι χάρις εις την δραστηρίαν διεύθυνσιν του κ. Αθ. Πάλλα οι ενδεδειγμένοι κόποι και μόχθοι των διδασκάντων δεν απέβησαν εις μάτην*». ²⁰⁷² «*Μετά την*

2067. Ο. π., αρ. φ. 1318, 23 Αυγούστου 1875.

2068. «*Εν Λεσνίτση αι εξετάσεις της κοινής Ελληνικής Σχολής ετελέσθησαν την Κυριακήν 16 τρέχοντος (Ιουλίου), ης ο διευθυντής κ. Σταύρος Τάτσης απήγγειλε κατάλληλον τη περιστάσει λόγον, δι' ου ηυχάρησθησε τους εφόρους, τους κατοίκους και την Α. Παναιδεσιμότητα τον Οικονόμον κ. Παπα - Ιωάννην, επιστάτην της εκείσε Ιεράς του Αγίου Αθανασίου Μονής, όστις παντί σθένει φροντίζει υπέρ της καλής καταστάσεως της Μονής, αλλά και υπέρ της βελτιώσεως της Σχολής, ήτις κείται και διατηρείται από δέκα ετών εντός της Μονής. Των δε δημοτικών σχολείων αι εξετάσεις ήρχισαν την 26 τρέχ., ων διδάσκαλοι εισί οι: Κωνσταντίνος Μουλάς και Βασίλειος Μεγαλειώνης. Εν γένει αι εξετάσεις της Λεσνίτσης ήσαν λαμπραί, οι διδάσκαλοι και ο διευθυντής Σταύρος Τάτσης εισίν άξιοι συγχαρητηρίων*» – Φωνή της Ηπείρου, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 391, 28 Ιουλίου 1900.

2069. «*Εκ μακράς επιστολής ην ελάβομεν εκ Δελβίνου της Ηπείρου, πληροφορούμεθα ότι αι γραπταί χειμερινάι εξετάσεις των μαθητών της εν Πικερνίω Αστικής Σχολής ετελέσθησαν μετά περισσής μεγαλοπρεπείας και παρουσίας αποτελέσματα τα οποία τιμώσιν αληθώς τους διδάσκοντας εν τη Σχολή ταύτη. Τας εξετάσεις παρηκολούθησε και ο αρχιερατικός εν Δελβίνω επίτροπος παναιδεσιμότητος Οικονόμος κ. Παπαστέφανος Βενακίδης, όστις ετόνισε δι' ολίγων λέξεων ιδιαιζόντως την σημασίαν ην ενέχει η τοιαύτη των μαθητών επίδοσις εις τα ελληνικά γράμματα, η παρασκευάζουσα τους σθεναρούς εν τω μέλλοντι υπερασπιστάς της Ηπειρωτικής Πατρίδος και της Ελληνικής ιδέας. Και οι πάνδημοι έπαινοι, οι ακουσθέντες δια την πρόδον των μαθητών, απηυθύνοντο κυρίως προς τον επί τέσσαρα ήδη έτη διευθυντήν της Σχολής κ. Ιωάν. Οικονόμον εκ Βούνου της Χειμάρρας, τον αληθή αναμαρφοτήν αυτής και τον συνεργάτην τούτου διδάσκαλον κ. Βασίλειον Μπαράν εκ Λεσνίτσας του Δελβίνου*» – Ο Πύρρος, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 253, 20 Φεβρουαρίου 1908.

2070. Ταχυδρόμος, εφημερίδα Κωνσταντινούπολεως, αρ. φ. 1239 του 1902.

2071. Ο. π., αρ. φ. 1401 του 1903.

2072. Ο. π., αρ. φ. 1531 του 1903.

θείαν λειτουργίαν πολύ πλήθος κατέκλυσε την αίθουσαν του Αρρεναγωγείου όπου μετά την οικείαν ιεροτελεστίαν και τους καταλλήλους ύμνους ο από ετών διευθύνων επαξίως την Σχολήν ταύτην κ. Αθ. Πάλλας ανέγνωσε γλαφυράν λογοδοσίαν των κατά το έτος πεπραγμένων συστήσας και τα προς βελτίωσιν ληπτέα μέτρα. Είτα δε ήρξαντο αι εξετάσεις. Το ηθικόν σθένος, η προθυμία και το εύστοχον των απαντήσεων των μαθητών απέδειξαν το ευδόκιμον της γενομένης εργασίας». ²⁰⁷³ «Η επιμέλεια των διδασκόντων άλλως τε κατεδείχθη κατά την χθεσινήν τελετήν, α τε έδρεψαν τους ευχόμεους καρπούς των κόπων των εκ των εύστόχων απαντήσεων των μαθητών. Επί της εκτιμήσεως δε ην προσεκτίσαστο ο νέος διευθυντής εν βραχεί σχετικώς διαστήματι εριδομένη και η ημετέρα εφορεία προέβη εις τον αναδιορισμόν αυτού». ²⁰⁷⁴

Οι θερινές εξετάσεις στο Παρθεναγωγείο Πολίτσανης, στα χρόνια που διευθύντην του ήταν η δραστήρια διδασκάλισσα Αναστασία Β. Λιάμπη, υπήρξαν εξίσου επιτυχείς και σημαντικές, όπως, αντίστοιχα, και στο Αρρεναγωγείο (παραπάνω).

Από ερανισμό, επίσης, του «Ταχυδρόμου» παραθέτουμε τα παρακάτω αποσπάσματα για τις θερινές εξετάσεις του Παρθεναγωγείου Πολίτσανης των ετών 1902, 1903 και 1906: «Υπό πλήρους επιτυχίας εστέφθησαν χθες οι κόποι ους καταβάλλει η ελλόγιμος διδασκάλισσα του καθ' ημάς παρθεναγωγείου. Μετά την ιερουργίαν εγένοντο αι ενιαύσιοι εξετάσεις εν μέσω πολλού κόσμου της ημετέρας κωμοπόλεως». ²⁰⁷⁵ «Αι εύστοχοι και σαφείς των μαθητών απαντήσεις απέδειξαν τους κόπους ους καταβάλλει από δεκαετίας περίπου η ελλόγιμος κ. Αναστασία Λιάμπη, τα λεπτοτάτης ιδία τέχνης εργόχειρα, άτινα περιεργάσθησαν οι παριστάμενοι, επέσυραν την γενικήν εκτίμησιν». ²⁰⁷⁶ «Συνεπληρώθη δε χθες η εξέτασις εν τη αιθούση του παρθεναγωγείου, εν η πολυπληθές συνεκεντρώθη ακροατήριον, όπου δε μετά την ειθισμένην ιεροτελεστίαν και τους ύμνους προς την Α. Μ. τον Σουλτάνον και τον Μητροπολίτην δι' ευφραδούς και γλαφυράς λογοδοσίας εξέθηκε συντελεσθείσαν εν αυτώ εργασίαν η από πολλών ετών διευθύνουσα αυτό συμπολίτις κ. Αναστασία Β. Λιάμπη. Κατέθελξαν το ακροατήριον αι εύστοχοι απαντήσεις των μαθητριών, τα επισφραγίσαντα την τελετήν χαριέστατα ποιήματα και οι διάλογοι των μικρών μαθητριών, όντως δε τα καλλιτεχνικά εργόχειρα». ²⁰⁷⁷

ιδ) Χλωμό: Στο Χλωμό, οι θερινές εξετάσεις του Ιουλίου στα 1874 είχαν σημειώσει μεγάλη επιτυχία και διεξήχθησαν με την παρουσία του Μητροπολίτη και πλήθους κόσμου από τα γειτονικά χωριά.

Ο ελληνοδιδάσκαλος των Ζωγραφείων Εκπαιδευτηρίων Κεστορατίου Αθανάσιος Οικονομίδης άφησε άριστες εντυπώσεις, και μάλιστα στην αδυναμία του «δεσπότη» για να παρευρεθεί και στις εξετάσεις των γειτονικών χωριών Πολίτσανης και Σχωριάδων, διορίστηκε να αναλάβει και τις δικές τους εξετάσεις. ²⁰⁷⁸

7. Σχολικά βραβεία, επιθεωρήσεις

α) Σχολικά βραβεία, διακρίσεις, αμοιβές: Κατά τη σχολική διαδικασία είχαν θεσπιστεί σχολικά βραβεία, αμοιβές και διακρίσεις που αφορούσαν την προφορική επιβράβευση των

2073. Ο. π., αρ. φ. 1818 του 1904.

2074. Ο. π., αρ. φ. 2109 του 1905.

2075. Ο. π., αρ. φ. 1244 του 1902.

2076. Ο. π., αρ. φ. 1531 του 1903.

2077. Ο. π., αρ. φ. 2413 του 1906.

2078. «Εις τας εξετάσεις του Χλωμού ήτο πολυπληθές ακροατήριον, αφού και από τα χωριά Πολύτζιανη, Σκουριάδες, Σωπική και Αρυμάδες ήρθαν διδάσκαλοι και πρόκριτοι. Τας εξετάσεις τας έκαμεν ο Ελληνοδιδάσκαλος των Ζωγραφείων Αθαν. Οικονομίδης. Μετά τους μαθητάς προσήλθον και 13 μαθήτριά, αίτινες επέδειξαν θάρρος και ζωηρότητα. Εις το Ελληνικόν Τμήμα εφοίτων 10 μαθηταί, οι οποίοι μεταξύ άλλων εδιδάχθησαν και Εκκλησιαστικήν μουσικήν. Οι πρόκριτοι των χωριών Πολύτζιανης και Σχωριάδων παρεκάλεσαν τον δεσπότην να πηγαίη και στα χωριά τους χάριν των εξετάσεων' αλλ' ούτος αναγκαζόμενος να ευρεθή στο Δέλβινον εξέφρασε την λύτην του διότι δεν θα ημπορούσε να προσέλθη, υποσχεθείς να πράξη τούτο κατά το προσεχές σχολικόν έτος. Διόρισεν όμως εξεταστικήν Επιτροπήν τον Ελληνοδιδάσκαλον των Ζωγραφείων Αθαν. Οικονομίδην και τον Αλληλοδιδάκτην του Αργυροκάστρου. Τας εξετάσεις του Χλωμού παρηκολούθηον και πολλαί γυναίκες έξω από τα παράθυρα και εκαμάρανον τα παιδιά τους» – Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, αρ. φ. 1213, 17 Αυγούστου 1874.

μαθητών σε επίσημες εκδηλώσεις των σχολείων, καθώς και την απονομή αντίστοιχων σχολικών εγγράφων – τίτλων που βεβαίωναν τη διάκριση των μαθητών στην επίδοση και τη διαγωγή τους (έπαινοι και βραβεία), όπως επίσης και τις υποτροφίες για συνέχιση ανώτερων σπουδών στην Ευρώπη: «*Αι αμοιβαί τοις τροφίμοις κατά τα ήθη, την επιμέλειαν και την προκοπήν εισιν αι εξής: 1) σημειούνται εν επί τούτω βιβλίοις, ων το αποτέλεσμα κατά διμηνίαν απαγγέλλεται αυτοίς ενώπιον του διευθυντού ή των καθηγητών· 2) περί το τέλος του έτους εν τη γενική εκθέσει προς τον Σύλλογον γίνεται μνεία των τε διακρινόμενων επί πάσι και των προκοπόντων, ίνα πρόνοια περί αυτών λαμβάνηται· 3) εν τω αποφοιτηρίω διπλώματι μεγάλην σημασίαν έχει και ο προηγούμενος του τροφίμου τρόπος· 4) οι αριστεύοντες και διακρινόμενοι αποστέλλονται δαπάνη του Συλλόγου ή τινος των ομογενών εις Ευρώπην, όπως περαίνοντες τας εαυτών σπουδάς και πείραν των δημοσίων σχολείων λαμβάνοντες εν τη αλλοδαπή επανέλθωσιν εις πατρίδα και χρησιμεύωσιν όπου ανάγκη τούτων παρίσταται*».²⁰⁷⁹

Εκτός όμως από τα βραβεία που απονέμονταν στο σχολικό χώρο, για πολλά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου είχαν θεσπιστεί και αξιολογικά βραβεία και αμοιβές ευεργετών, χορηγών και επίσημων φορέων, οι οποίοι τιμούσαν οικονομικά και ηθικά τους διακριθέντες μαθητές. Τα βραβεία αυτά είτε απονέμονταν στους άριστους μαθητές είτε σ' εκείνους που άριστευαν σε διαγωνισμούς, οι οποίοι διεξάγονταν αποκλειστικά για το συγκεκριμένο βραβείο. Σε περίπτωση δε ισοβαθείας τα βραβεία απονέμονταν μετά από σχετική κλήρωση.

Βεράτιο: Η ελληνική εκπαίδευση του Βερατίου με την υψηλή της επίδοση επηρέασε και τη συμπεριφορά των τουρκικών αρχών, αφού κι αυτός ακόμα ο Μουτεσαρίφης της περιοχής παρίστατο στις ετήσιες εξετάσεις της Κεντρικής Ελληνικής Σχολής Βερατίου, και μάλιστα πρόσφερε και βραβεία στους αριστεύσαντες μαθητές, γεγονός το οποίο προξενούσε μεγάλη εντύπωση σε όλους τους παρευρισκόμενους.²⁰⁸⁰

Δρόβιανη: Για τους μαθητές της Κεντρικής Αστικής Σχολής Δρόβιανης καθώς και για το Ζάμπειο Παρθεναγωγείο της είχαν θεσπιστεί τα εξής βραβεία:

Βραβείο της Alliance Française των Παρισίων: Το βραβείο απονεμόταν από το σχολικό έτος 1900-1901 και μετά από το Συμβούλιο της Alliance Française των Παρισίων στον αριστεύσαντα μαθητή ή μαθήτρια στη γαλλική γλώσσα και ανερχόταν σε δυο λίρες Αγγλίας.

Για το ιστορικό της θέσπισης του βραβείου σημειώνουμε ότι η πρότασή του έγινε από τον Πρόξενο της Γαλλίας στα Ιωάννινα Ε. Φουρνιέ, ο οποίος επισκεπτόμενος το Δεκέμβριο του 1900²⁰⁸¹ την Κεντρική Αστική Σχολή της Δρόβιανης «*απεκόμισεν άριστες εντυπώσεις περί της επιτυχούς και μεθοδικής διδασκαλίας των Γαλλικών*»· πρόταση που βρήκε αργότερα ανταπόκριση από το Παρίσι, με ανάλογες τιμές τόσο προς το διευθυντή της Σχολής Θωμά Παναγιωτίδη, όσο και προς τον αριστεύσαντα μαθητή.²⁰⁸²

2079. Κανονισμός του Διδασκαλείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, σελ. 295-307, όπου όλος ο Κανονισμός και στο παράρτημα – άρθρο 93 *Περί αμοιβών*.

2080. ΑΥΕ, ΑΑΚ-ΙΕ', Βεράτιον, 27 Ιουνίου 1905, αρ. 60.

2081. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 412, 12 Ιανουαρίου 1901.

2082. «*Εκ Δρόβιανης τη 19-6-1901. Μεθ' όσης χαράς κατά τον Μάρτιον ε. έ εδημοσιεύσαμεν διά του εριτίμου υμών φύλλου την κατά 10βριον παρελθόντος έτους επίσκεψιν εις την Αστικήν ημών Σχολήν της Α. Ε. του εν Ιωαννίνους Προξένου της Γαλλικής Δημοκρατίας κ. Ε. Φουρνιέ μετά του διερμηνέως και συμπολίτου ημών αξιοτίμου κ. Ιω. Β. Λάππα, καθ' ην η Α. Ε. ο κ. πρόξενος ακροασάμενος της υπό του διευθυντού της Σχολής κ. Θωμά Ε. Παναγιωτίδου, εκ Κάτω Λαμπόβου, επιτυχούς και μεθοδικής διδασκαλίας των Γαλλικών, λίαν ηδέως διατεθείς και άριστας εντυπώσεις αποκομισάμενος, υπέσχετο βραβείον τω κατά τας εξετάσεις αριστεύσαντι μαθητή εν τοις Γαλλικοίς μαθήμασιν εκ μέρους της Γαλλικής Κυβερνήσεως, μετά τωσαύτης και έτι πλείονος ηδονής και εγκωμύσεως αναγράφομεν την εσχάτως ουκ ολίγην τιμήν την απονεμομένην τη κεντρική ημών σχολή. Προ ημερών δήλον ότι ηγγέλθη τω διευθυντή της σχολής κ. Θωμά Ε. Παναγιωτίδη παρά του διερμηνέως του εν Ιωαννίνους Γαλλικού Προξενείου κ. Ιω. Β. Λάππα, ότι το Συμβούλιον της εν Παρισίοις alliance απεδέξατο την θερμήν και αυτοπροαίρετον σύστασιν της Α. Ε. του κ. προξένου και απονέμων τω μεν διευθυντή μετάλλιον αργυρού μετ' του σχετικού διπλώματος, τω δε εν τη Γαλλική αριστεύσαντι μα-*

Βραβείο Πράτσικα: Το βραβείο απονεμόταν από το σχολικό έτος 1901-1902 και μετά και είχε αθλοθετηθεί από τον Αριστοτέλη Πράτσικα (κεφ. 3), ο οποίος διέμενε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου. Το έπαθλο ανερχόταν σε δυο λίρες και θα δινόταν κάθε χρονιά σε μαθητή της ανώτερης τάξης της Αστικής Σχολής, ο οποίος θα αρίστευε μετά από σχετικό διαγωνισμό.²⁰⁸³

Βραβείο Πετρίδη: Το βραβείο απονεμόταν από το σχολικό έτος 1901-1902 και μετά και είχε αθλοθετηθεί από το γιατρό Αριστείδη Πετρίδη, διευθυντή στο χειρουργικό τμήμα του Ελληνικού Νοσοκομείου στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου για τη μνήμη της μητέρας του Ελένης. Το έπαθλο ανερχόταν σε δυο λίρες Αγγλίας και θα δινόταν κάθε χρονιά μετά από σχετικό διαγωνισμό σε μαθητή της Αστικής Σχολής ή σε μαθήτρια του Παρθεναγωγείου.²⁰⁸⁴

Οι διαγωνισμοί για το βραβείο Πετρίδη γίνονταν ανελλιπώς – τουλάχιστο μέχρι το 1904, κατά τη χρονιά την οποία ισοβάθμισαν δυο μαθητές και δυο μαθήτριες, οπότε και σε κλήρωση «η τύχη ηνόνησε τον μαθητήν Ηλίαν Μ. Παπάν και την μαθήτριάν Σοφίαν Γ. Τζιαφέρη»: «Την 18ην Ιουλίου του έτους 1904, ημέραν Κυριακήν, εγένετο διαγωνισμός δια την απονομήν του Πετριδείου βραβείου. Κατ' αυτόν συμπτωματικώς ευρέθησαν ισόβαθμοι οι μαθηταί Ηλίας Μ. Παπάς και Γεώργιος Β. Μπιτούρης και αι μαθήτριάι Σοφία Γ. Τζιαφέρη και Βασιλική Αν. Φίλιου. Εδημιουργήθη όθεν πρόβλημα δια την απονομήν του βραβείου τούτου, το οποίον, κατόπιν αποφάσεως της αρμοδίας Επιτροπής, ελύθη δια κλήρου. Ηνόνησε δε η τύχη τον μαθητήν Ηλίαν Μ. Παπάν και την μαθήτριάν Σοφίαν Γ. Τζιαφέρη».²⁰⁸⁵

Κεστοράτι: Για τους αριστούχους αποφοίτους μαθητές – υποψηφίους δασκάλους των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου Αργυροκάστρου είχε θεσπισθεί βραβείο – υποτροφία για ανώτερες σπουδές Παιδαγωγικής στην Ευρώπη, με τις ανάλογες χορηγίες είτε του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως είτε των αποδήμων ευεργετών.²⁰⁸⁶

Κορυτσά: Για το Ορφανοτροφείο Κορυτσάς είχε θεσπισθεί, στα πλαίσια του κληροδοτήματος (του δωρητηρίου συμβολαίου της 16^{ης} Αυγούστου 1889) του ευεργέτη της εκπαίδευσης Κορυτσάς Ιωάννη Μπάγκα, (κεφ. 3) βραβείο 500 δραχμών, το οποίο θα δινόταν στα ορφανά που θα διακρίνονταν για την επιμέλεια, την επίδοση και το χρηστό τους ήθος.²⁰⁸⁷

θητή λαμπρόν βιβλίον, και ότι οσονούπω τα υψηλά ταύτα δώρα αρμοδίως αποστέλλονται. Καθηκόντως εκφράζοντες τας θερμάς ευχαριστίας και την βαθειάν ευγνωμοσύνην ημών τη Α. Ε. Φουρνιέ και τω διερμηνεί κ. Ιω. Β. Λάππα επί τη διακρινούση αυτοίς ευγενεία, δι' ης διενήργησαν την έξοχον ταύτην τιμήν της σχολής ημών, συγχαίρομεν άμα τω διευθυντή της σχολής ημών κ. Θωμά Ε. Παναγιωτίδη επί τη πάνυ επαξίως της πολυετούς αυτού πείρας και της περί την ευγενή και παγκόσμιον Γαλλικήν γλώσσαν εμπειρίας και μεθοδικότητος τιμητική ταύτη διακρίσει ευχόμενοι αυτό και ανωτέρας τιμής» – Ο. π., αρ. φ. 436, 29 Ιουνίου 1901.

2083. Ο. π., αρ. φ. 466, 15 Φεβρουαρίου 1902 («Εφέτος δε έχομεν και έτερον διαγώνισμα, όπερ ο αξιότιμος σωματριώτης ημών κ. Αριστοτέλης Πράτσικας, όστις διαμένει εν Αλεξάνδρεια, ανήγγειλε μετά χαράς, ότι κατ' έτος θα προσφέρη εν ταις εξετάσει της Αστικής ενταύθα Σχολής δύο λίρας, βραβείον, τω εκ των μαθητών της ανωτέρας τάξεως μετά διαγωνισμόν αριστεύσονται μαθητή, συντελών ούτω προς επαύξησιν του προς την παιδείαν ζήλου της νεολαίας»).

2084. Ο. π., αρ. φ. 436, 29 Ιουνίου 1901, αρ. φ. 467, 22 Φεβρουαρίου 1902 («Ο αξιότιμος συμπολίτης ημών κ. Αριστείδης Πετρίδης, ιατρός και διευθυντής του χειρουργικού τμήματος του εν Αλεξάνδρεια Ελληνικού Νοσοκομείου, εις αιωνίαν μνήμην της μακαριτίδος μητρός αυτού Ελένης πρεσβυτέρας, προώρισεν ετήσιον βραβείον εκ δύο (αριθ. 2) Αγγλικών λιρών τω εκ των μαθητών της Αστικής σχολής ημών μετά διαγωνισμόν αριστεύσονται μαθητή, ή και μαθητριά του Παρθεναγωγείου, συντελών ούτω προς επαύξησιν του προς την παιδείαν ζήλου της νεολαίας»).

2085. Ο. π., αρ. φ. 586, 30 Ιουλίου 1904.

2086. Κανονισμός του Διδασκαλείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 307 (Κεφ. Δ', Περί αμοιβών, άρθρο 93: «... 4) Οι αριστερόντες και διακρινόμενοι αποστέλλονται δαπάνη του Συλλόγου ή τινος των ομογενών εις Ευρώπην, όπως περαιόντες τας εαυτών σπουδάς και πείραν των δημοτικών σχολείων λαμβάνοντες εν τη αλλοδαπή επανέλθωσιν εις πατρίδα και χρησιμεύσωσιν όπου ανάγκη τούτων παρίσταται»).

2087. Συλλογή δωρεάς Ι. Μ. Μπάγκα, 4' Δραγούμης Σ. Ν., Ιωάννης Μπάγκα, 287-289.

β) Επιθεωρήσεις – επιθεωρητές: Την όλη σχολική και κυρίως τη διδακτική διαδικασία των ελληνικών σχολείων στη Βόρεια Ήπειρο την παρακολουθούσαν και την επιθεωρούσαν σε τακτά χρονικά διαστήματα, και κυρίως κατά τη διενέργεια των χειμερινών και των θερινών σχολικών εξετάσεων, οι ειδικοί επιθεωρητές, οι Μητροπολίτες και οι πρόξενοι της περιοχής ή οι αρχιερατικοί επίτροποι και οι προξενικοί αντιπρόσωποι, οι χορηγοί και μεγάλοι ευεργέτες και οι απεσταλμένοι του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου της Κωνσταντινούπολης.

Αργυρόκαστρο – περιφέρεια Δρυινοπούλεως: Στα ελληνικά Σχολεία του Αργυροκάστρου τη θέση του επιθεωρητή κατείχε ο Ιωάννης Χ. Λιάσκας. Η περίπτωση του όμως απασχόλησε το Ελληνικό Προξενείο του Αργυροκάστρου, καθώς και το Ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών εξαιτίας της διαμάχης του με το Μητροπολίτη Δρυινοπούλεως Βασιλείου, η οποία τελικά και τον οδήγησε σε παραίτηση.

Ο Λιάσκας λοιπόν με την αίτηση της παραίτησής του, την οποία απηύθυνε την 1^η Ιουλίου του 1912 προς τον Έλληνα Πρόξενο του Αργυροκάστρου Αριστ. Ζάχο, κατηγορούσε το Μητροπολίτη ότι τον εμπόδιζε στην άσκηση των καθηκόντων του «*θεωρούντος την υπηρεσίαν του ως σφετερισμόν των κυριαρχικών του δικαιωμάτων*» και προέβλεπε ότι και για το επόμενο σχολικό έτος «*θα εξακολουθήση τον αυτόν λυσσώδη πόλεμον εναντίον του*». ²⁰⁸⁸ Η αίτηση του Λιάσκα διαβιβάστηκε την επομένη ημέρα της κατάθεσής της προς «το επί των Εξωτερικών Βασιλικόν Υπουργείον – Β΄ Πολιτικόν τμήμα» με την προσθήκη όμως και επιβαρυντικών για τον επιθεωρητή στοιχείων «*καίπερ έχων ικανάς γνώσεις, στερείται άλλων χαρισμάτων, οίον μεταδοτικού συμβιβαστικού χαρακτήρος, θάρρους, πειστικής ευφραδείας, άτινα δέον να έχη πας ο κατέχων τοιαύτην θέσιν εν α διαμερίσμασι του υποδούλου Ελληνισμού*» και πρότεινε την αναγκαιότητα της απομάκρυνσής του και το διορισμό άλλου. ²⁰⁸⁹

Δέλβινο: Στις 6 Αυγούστου του 1874 ο ιεράρχης (δεσπότης) Ματθαίος επιθεώρησε τις εξετάσεις στα σχολεία του Δελβίνου και την άλλη μέρα συγκάλυψε τη Γενική Συνέλευση των κατοίκων, κατά την οποία συζητήθηκαν τα τρέχοντα εκπαιδευτικά προβλήματα. ²⁰⁹⁰

Το Φεβρουάριο του 1908 ο αρχιερατικός επίτροπος Δελβίνου «παναιδεσιμώτατος» Οικονόμος Παπαστέφανος Βενακίδης επιθεώρησε και παρέστη στις γραπτές χειμερινές εξετάσεις της Αστικής Σχολής στο Πικέρνι, όπου εκφώνησε και μικρό λόγο για τη σημασία της Ελληνικής Ιδέας μέσω της επίδοσης των μαθητών στα ελληνικά γράμματα. ²⁰⁹¹

Κεστοράτι: Κάθε χρόνο ο Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως, ως εποπτευών οργανισμός, απέστειλε χωρίς προειδοποίηση επιθεωρητές ή επιθεωρήτριες για τον έλεγχο της εκπαιδευτικής προόδου στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία του Κεστορατίου, οι οποίοι και συνέτασσαν σχετική έκθεση. ²⁰⁹²

8. Σχολικές ποινές – Επιστάτες, Επιμελητές, Παιδονόμοι

Η τάξη και η πειθαρχία των μαθητών συνήθως εφαρμόζονταν από τους διδασκάλους των σχολείων.

2088. ΑΥΕ, 1912, ΑΑΚ-ΣΔ΄, Αργυρόκαστρο, 1 Ιουλίου 1912.

2089. Ο. π., αρ. 605.

2090. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, αρ. φ. 1209, 3 Αυγούστου 1874 – 1215, 24 Αυγούστου 1874, όπου και άλλες πληροφορίες.

2091. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 253, 20 Φεβρουαρίου 1908.

2092. «*Κατ' έτος ή και οσάκις αν εγκρίνη ο Σύλλογος και άνευ προηγουμένης ειδήσεως αποστέλλεται υπό του συλλόγου επιθεωρητής ή επιθεωρήτρια εντολήν έχοντες ίνα εξ ιδίας αυτοψίας υποβάλωσιν αυτό έκθεσιν περί της καταστάσεως, εν η εύρον το διδασκαλείον*». – *Κανονισμός του Διδασκαλείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου)*, ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 296 (Μέρος Α΄. Θεμελιώδης Οργανισμός. Κεφ. Α΄, *Περί της ανωτάτης αρχής και της Εφορίας*, άρθρο 7).

Σε πολλά σχολεία τις ίδιες αρμοδιότητες είχαν και οι Επιστάτες, οι οποίοι όμως σε αρκετές περιπτώσεις αποδείχονταν ότι δεν εξυπηρετούσαν ικανοποιητικά το σύστημα της σχολικής επιτήρησης, όπως συνέβαινε και στο Μπάγκειο Γυμνάσιο της Κορυτσάς.²⁰⁹³

Σε άλλα σχολεία σωφρονιστικές αρμοδιότητες είχαν και οι Επιμελητές και οι Παιδονόμοι, οι οποίοι διορίζονταν από τον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινουπόλεως και εκτελούσαν εντολές του διευθυντή: Οι Επιμελητές, εκτός του ότι δίδασκαν το μάθημα της Σωματικής Αγωγής και των Γεωπονικών, επόπτευαν τη διαγωγή των μαθητών συγκεντρώνοντας στοιχεία παρεκτροπής και επέβαλλαν τις ανάλογες ποινές, ανέφεραν στο διευθυντή του σχολείου τις φθορές που προκαλούσαν στο διδακτήριο και γενικά επόπτευαν την τάξη στο κτιριακό και αύλειο χώρο. Οι Παιδονόμοι εφαρμόζαν αντίστοιχες εντολές του διευθυντή υποβοηθώντας το έργο των Επιμελητών.²⁰⁹⁴

Για τους παρεκτρεπόμενους μαθητές υπήρχαν τα απλά σωφρονιστικά μέτρα, από την απλή νουθεσία, την επίπληξη, τη νηστεία και την πρόσκαιρη ή βραχύτερη στέρηση της ελευθερίας στο σχολικό και τον κοινωνικό χώρο, μέχρι και τα πιο σκληρά και επώδυνα μέτρα, όπως αυτά που εφαρμόζονταν στα σχολεία των Δρυμάδων, του Κεστορατίου και της Κορυτσάς:

Στη Βιζύλαιο Σχολή Δρυμάδων (κεφ. 2) υπήρχε το «πειθαρχείο», μια μεγάλη ισόγεια σκοτεινή αίθουσα, «το κατώγι του Μώρου», στο οποίο απομονώνονταν για να τιμωρηθούν οι άτακτοι μαθητές. Είχε, μάλιστα, τόσο φοβίσει τους μικρούς μαθητές και τόσο επηρεάσει την ψυχολογία τους, που είχε διαδοθεί πως εκεί «έβγαινε» ο Μώρος, κάποιο αποτρόπαιο φάντασμα.²⁰⁹⁵

Στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία Κεστορατίου αποβαλλόταν ο μαθητής, ο οποίος παρά τις επανειλημμένες νουθεσίες και επιπλήξεις εξακολουθούσε να μη διορθώνεται, και εκείνος που υποκινούσε τους άλλους σε στάση ή έπεφε σε σοβαρό πταίσμα.²⁰⁹⁶

Στα σχολεία της Κορυτσάς, επίσης, εφαρμόζονταν από τη Σχολική Εφορία με την έγκριση της Δημογεροντίας η αποβολή κάθε αμελούς και μεμπτής διαγωγής μαθητή.²⁰⁹⁷

9. Σχολικές γιορτές και εκδηλώσεις

Στις σχολικές γιορτές και εκδηλώσεις, εκτός από τις εξετάσεις – την «Ημέρα των Σχολείων» – που επικρατούσε στα σχολεία πανηγυρικός χαρακτήρας (όπως έχουμε διεξοδικά ήδη αναφερθεί - παραπάνω: *εξετάσεις*) περιλαμβάνονταν και πλήθος άλλων εκδηλώσεων και δραστηριοτήτων: η γιορτή των Τριών Ιεραρχών (η πιο βασική, η οποία γινόταν σε όλα τα σχολεία), γιορτές για δωρητές και ευεργέτες, σχολικοί περίπατοι και διάφορες καλλιτεχνικές, κοινωνικές, εκκλησιαστικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις (χειροτεχνία, μουσική, θέατρο, γυμναστικές επιδείξεις, παρελάσεις, εκκλησιασμός των μαθητών).

α) Γιορτές – η γιορτή των Τριών Ιεραρχών, περίπατοι και εκδρομές

Κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου γίνονταν διάφορες σχολικές εκδηλώσεις με πανηγυρικό χαρακτήρα: Οι εσωτερικές και οι εξωτερικές.

2093. ΑΥΕ, φ. 1897, Α.Α.Κ. Β', αρ. 136 (Κορυτσά 16 Ιουλίου 1897).

2094. *Κανονισμός του Διδασκαλείου* (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου) – ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 296 (Μέρος Γ'. *Περί επιμελητού και παιδονόμου*, άρθρα 20-23).

2095. Δέδες Κ.Ν., *Δρυμάδες*, 167, και στο παράρτημα.

2096. *Κανονισμός του Διδασκαλείου* (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, σελ. 307 (Κεφ. Ε', *Περί ποινών*, άρθρο 96: «Ο εκ παντός τρόπου αδιόρθωτος ή γενόμενος αρχηγός στάσεως ή παροξύνων τους άλλους εις στάσιν κατά των διατεταγμένων εν τω διδασκαλείω ή υποπεσών εις πταίσμα σπουδαίων και υπό του συμβουλίου των καθηγητών καταλογιζόμενον ως πλημμέλημα αποβάλλεται του διδασκαλείου κατά τας περί τούτου διατάξεις»).

2097. Παπαστάθης Χ.Κ., *Κανονισμοί*, 347 (Κανονισμός των Σχολείων, κεφ. Γ', περί μαθητών, άρθρο 12ον) – και στο παράρτημα.

Οι εσωτερικές εκδηλώσεις γίνονταν στις σάλες και στις αίθουσες των σχολείων, οι οποίες ήταν πρόχειρα χωρισμένες και άνοιγαν δημιουργώντας μεγάλους ενιαίους χώρους, όπως γινόταν στην Κεντρική Αστική Σχολή Δρόβιανης όπου «σε σχολικές γιορτές ενώνονταν οι δυο αυτές αίθουσες και δημιουργούνταν χώρος για να χωρέσουν οι μαθητές όλου του σχολείου»²⁰⁹⁸ και στο Δημοτικό Σχολείο της Σωπικής όπου «τέσσερις αίθουσες γίνονται μια»,²⁰⁹⁹ ή σε ελεύθερους μεγάλους εσωτερικούς σχολικούς χώρους, όπως γινόταν στη Βιζύλιο Σχολή στις Δρυμάδες (Χειμάρρας) όπου υπήρχε στο ισόγειο ανάλογος χώρος, ο οποίος μάλιστα μπορούσε, αν χρειαζόταν, να μοιραστεί και σε αίθουσες διδασκαλίας.²¹⁰⁰

Οι εξωτερικές αντίστοιχα γίνονταν στον προαύλιο χώρο και βέβαια και στον περίγυρο και στις εξοχές (για τους σχολικούς περιπάτους).

Η σπουδαιότερη από τις εσωτερικές γιορτές ήταν η σχολική γιορτή των Τριών Ιεραρχών στις 30 Ιανουαρίου, κατά την οποία σε πολλά σχολεία γινόταν και η «Γιορτή των Ευεργετών», κατά την οποία τιμούσαν τους ευεργέτες των σχολείων και της εκπαίδευσης. Πολλές φορές, ο ευεργέτης του σχολείου γιορταζόταν κατά την ονομαστική του εορτή, όπως γινόταν στο Μπάγκειο Γυμνάσιο της Κορυτσάς όπου κάθε χρόνο στις 7 Ιανουαρίου, εορτή του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, λάβαινε χώρα η εορτή του ευεργέτη του Ιωάννη Μπάγκα (παρακάτω: *Κορυτσά*).

Στη σχολική ζωή σημαντική σημασία δινόταν και στους σχολικούς περιπάτους και τις εκδρομές. Βέβαια, δεν είχαν τη σημερινή μορφή με τη μετακίνηση των μαθητών σε μακρινές αποστάσεις, αλλά πραγματοποιούνταν περίπατοι και εκδρομές σε χώρους γύρω από το σχολείο και σε τοποθεσίες στις γειτονικές περιοχές, όπου οι μαθητές χαίρονταν τη φυσική γαλήνη και εκδήλωναν τη χαρά και τη ξεγνοιασιά τους με παιχνίδια και τραγούδια.

Αναφερόμαστε στη συνέχεια ενδεικτικά σε κάποιες σχολικές γιορτές και εκδηλώσεις:

Αργυρόκαστρο: Κατά τη σχολική εορτή των Τριών Ιεραρχών, τη σπουδαιότερη εορτή των Ελληνικών Γραμμάτων και της Ελληνικής Παιδείας στα σχολεία της Βόρειας Ηπείρου, στο Αργυρόκαστρο στις 30 Ιανουαρίου του 1902 έγινε επίσημη δέηση και πλούσιες εκδηλώσεις με άσματα από τους μαθητές και με σχετικούς λόγους από το διευθυντή της Αστικής Σχολής Κωνσταντίνου Λούτση και τον οικείο Μητροπολίτη: «*Σήμερον εγένετο η τελετή των Τριών Ιεραρχών εις τον ναόν των Ασωμάτων, ένθα μετά την θείαν λειτουργίαν η Α. Σεβασμιότης μετέβη μεθ' όλου του κλήρου και των κατοίκων της πόλεως εις την Αστικήν Σχολήν, όπου μαθηταί και διδάσκαλοι ήσαν κατά τάξιν τεταγμένοι, έψαλλον διάφορα άσματα, οι μαθηταί υπό την οδηγίαν του διευθυντού κ. Κωνστ. Λούτση, είτε η Α. Σεβασμιότης διά της διακρινούσης Αυτήν ευγλωττίας και στωμυλίας απήντησε πάνυ καταλλήλως προς τον προσφωνήσαντα. Εφέτος το διδάσκον προσωπικόν είνε πλήρες, και ελπίζεται τελειότερα η καλλιέργεια της σχολής*».²¹⁰¹

Βεράτιον: Κατά τον εορτασμό των Τριών Ιεραρχών στην Κεντρική Σχολή του Βερατίου έγινε πανηγυρική εκδήλωση, κατά την οποία εκφώνησε περισπούδαστο λόγο ο διευθυντής της Σχολής Ε. Δούκας, ο οποίος τόνισε και την αναγκαιότητα της μεταρρύθμισης του εκπαιδευτικού της συστήματος και της λήψης μέτρων για την αποτελεσματικότερη λειτουργία της Σχολής²¹⁰² (και κεφ. 2, *Κεντρική Σχολή Βερατίου*).

Δρόβιανη: Από τις δεκάδες δημοσιεύσεις της Φωνής της Ηπείρου για τις σχολικές εορτές και εκδηλώσεις των εκπαιδευτηρίων της Δρόβιανης αναφερόμαστε ενδεικτικά σε δυο:

2098. Σταύρου Γ. Η., *Χρονικό Δρόβιανης*, 48.

2099. «*Τέσσερις ευρύχωρες αίθουσες, στη σειρά, χωρισμένες με παραβάν, που άμα χρειαστεί, (σε διάφορες εκδηλώσεις, σε συγκεντρώσεις), ανοίγουνε και οι τέσσερις γίνονται μια*» - Τσιόπος Β. Κ., *Η Σωπική*, 226.

2100. «*Το ισόγειο ήταν ελεύθερο χώρος, για εορταστικές συγκεντρώσεις και συνεδριάσεις της Δημογεροντίας, αλλά διαμορφωνόταν πολλές φορές με μονοκόμματα ξύλινα μεσοχώρια σε δύο ή τρεις αίθουσες διδασκαλίας και ανάλογα με τις διδακτικές ανάγκες του Σχολείου*» - Δέδες Κ.Ν., *Δρυμάδες*, 165, και στο παράρτημα.

2101. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 466, 15 Φεβρουαρίου 1902.

2102. ΑΥΕ, 1905, ΑΑΚ-ΣΤ, Βεράτιον, 3 Φεβρουαρίου 1905, αρ. 36.

Στις 11 Μαρτίου του 1899 σε επίσημη δοξολογία μνημονεύθηκαν οι ευεργέτες των εκπαιδευτηρίων της Δρόβιανης Κωνσταντίνος Ζάππας και Κυριακός Ν. Λάππας, καθώς και οι λοιποί δωρητές και οι διδάσκαλοι, και έγινε λαμπρή πάνδημη εκδήλωση με άσματα μαθητών και πανηγυρικούς λόγους υπέρ της εκπαίδευσης και των ευεργετών.²¹⁰³

Στις 30 Ιανουαρίου του 1900 κατά τη σχολική εορτή «των τριών φαεινών της εκκλησίας φωστήρων», τελέστηκε επίσημη λειτουργία στον Ιερό Ναό του Αγίου Δημητρίου, και στη συνέχεια στο Αρρεναγωγείο έγινε λαμπρή σχολική εορτή με άσματα, ποιήματα, ύμνους και επίσημους λόγους για το έργο και το βίο των Τριών Ιεραρχών.²¹⁰⁴

Κεστοράτι: Για ένα σχολικό περίπατο στο Κεστοράτι διαβάζουμε στη «Φωνή της Ηπείρου»: «*Τα νεαρά εκείνα μειράκια, άπερ κεκλεισμένα δι' όλης της ημέρας εν τοις σχολείοις και μακράν του να υποθάλη αυτά η μητρική αγκάλη ή και ορφανά, εξήρχοντο δια να αναπνεύσωσιν ολίγον καθαρόν αέρα, ίνα διασκεδάσωσι δια των αθών παιδιών τον εκ της πνευματικής κοπώσεως επερχόμενον κόρον, ίνα απολαύσωσι της πολυθελγήτρου και μαγευτικής φύσεως του υπό ταύτην την έποψιν ευτυχούς εκείνου χωρίου.*

*Αθώα υπάρξεις εξ υπερχειλίσεως των συναισθημάτων της ευγνωμοσύνης των συνώδεων τους περιπάτους των δι' αθών ασμάτων, δι' ων εξύμνουν τον φιλόστοργον πατέρα, τον μεγάλυμον αυτών ευεργέτην, τον Χρηστάκη Ζωγράφον.*²¹⁰⁵

Κορυτσά: Στις 30 Ιανουαρίου του 1911 έγινε λαμπρή τελετή για τη σχολική εορτή των Τριών Ιεραρχών με επίσημη θεία λειτουργία και πανηγυρική εκδήλωση σε ασφυκτικά κατάμεστη αίθουσα του Νηπιαγωγείου με άσματα μαθητών και λαμπρούς λόγους από καθηγητές των σχολείων της Κορυτσάς.²¹⁰⁶

Όπως σημειώθηκε ήδη, κάθε χρόνο στις 7 Ιανουαρίου γινόταν επίσημη εορτή για τον ευεργέτη Ιωάννη Μπάγκα, από το κληροδότημα του οποίου συντηρούνταν το Μπάγκειο Γυμνάσιο (κεφ. 2).

Κατά την ημέρα εκείνη λοιπόν τελούνταν επίσημη λειτουργία στο μητροπολιτικό ναό με δέηση στη μνήμη του ευεργέτη και στη συνέχεια στην κατάμεστη μεγάλη αίθουσα του Νηπιαγωγείου γίνονταν ενθουσιώδεις και πανηγυρικές εκδηλώσεις με σχολικά άσματα και με πανηγυρικούς λόγους από τους καθηγητές και σε κλίμα ενθουσιασμού και εθνικής ενατένισης.²¹⁰⁷

2103. *Φωνή της Ηπείρου*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 325, 2 Απριλίου 1899 – στο παράρτημα.

2104. *Ο. π.*, αρ. φ. 416, 9 Φεβρουαρίου 1901 – στο παράρτημα.

2105. *Ο. π.*, 23 Ιουλίου 1893.

2106. *Πελασγός*, εφημερίδα Κορυτσάς, αρ. φ. 56 (21), 10 Φεβρουαρίου 1912.

2107. Μια τέτοια εκδήλωση της 7ης Ιανουαρίου του 1905 παρουσιάζουμε στη συνέχεια ως επιβεβαίωση των παραπάνω: «*Χθες, μνήμη του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, πάνδημον ήγεν εορτήν η ημετέρα κοινότης, ως τελουμένου κατά την ημέραν ταύτην του ετησίου μνημόσυνου του μεγάλου ευεργέτου αιδιίμου Ιωάννου Μπάγκα. Από πρωίας, άμα τη κρούσει του πρώτου ιερού κώδωνος, απείρου και εκλεκτού κόσμου επληρώθη ο μητροπολιτικός ναός της Ζωοδόχου Πηγής, όπου επί παρουσία και των φοροδοημογερόντων, καθηγητών, διδασκάλων και διδασκαλισσών, μαθητών και μαθητριών κατανυκτικώτατη ετελέσθη η ιερά λειτουργία υπό του Σεβ. ημών μητροπολίτου κ. Φωτίου, συμπαραστατούντος άπαντος του ιερού πρεσβυτερίου, του δε δεξιού ψάλτου κ. Βλ. Γκίνη μεθοδικώτατα διευθύνοντος τον το "αιωνία η μνήμη" ψάλλοντα χορόν των μαθητών. Μετά το πέρας της θείας λειτουργίας ο Σ. Μητροπολίτης περιβεβλημένος την χρυσοϋφαντον αυτού στολήν και ακολουθούμενος υπό του απείρου εκείνου πλήθους, μετέβη εις την αίθουσαν του Νηπιαγωγείου, ένθα μετά την νενομισμένην μνημόνευσιν των αιμυνήστων ευεργετών της ημετέρας κοινότητος, οι μεν μαθηταί της Αστικής Σχολης υπό την διεύθυνσιν του διδασκάλου της ωδικής κ. Κρόη, αι δε μαθήτρια υπό την κ. Κονδύλη κατανυκτικώτατα και αρμόδια τη περιστάσει έψαλλον άσματα, μεθ' α ο εκ των καθηγητών του Γυμνασίου ρήτωρ της ημέρας κ. Εφραίμ Γκίνης κατάλληλον τη περιστάσει εξεφώνησε λόγον δι' ακαταμαχίτων επιχειρημάτων και λίαν ευφραδώς επιδείξας την ισχύν της ημετέρας γλώσσης και δια της μαρτυρίας εξόχων συγγραφέων ξένων τε και Ελλήνων, αποδείξας ότι η αρχαία ελληνική γλώσσα ένεκα της αναμίξεως μεθ' ημών διαφόρων εθνικοτήτων μετεσχηματίσθη βαθμηδόν εις διαφόρους διαλέκτους, αίτινες όμως αυτήν θεωρούσι πάντοτε μητέρα και τροφόν. Τον λόγον του κ. Εφραίμ παταγώδη επεσφράγισαν χειροκροτήματα, ο δε Σ. ημών Μητροπολίτης δια της διακρινούσης αυτών γλαφυρότητας, επιβεβαιώσας τα υπό του κ. Εφραίμ καταλλήλως λεχθέντα, θερμάς ανέπεμπε προς τον Υψιστον δεήσεις υπέρ μακροημερέσεως του κρατιστάτου και γαληνοτάτου ημών Άνακτος και ούτως έληξεν η χαρμόσυνος αύτη της ημετέρας πόλεως εορτή» – *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 29 (1905), φ. 237.*

Μοσχόπολη: Και στα σχολεία της Μοσχόπολης γιορτάζονταν κάθε χρόνο οι Τρεις Ιεράρχες και μνημονεύονταν τα ονόματα των ευεργετών. Το πρωί της γιορτής της 30ής Ιανουαρίου συγκεντρώνονταν όλοι οι μαθητές με τους διδασκάλους τους στη λαμπρή λειτουργία μια χρονιά στην εκκλησία της Παναγίας και την άλλη στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Μετά την ανάγνωση του Ιερού ευαγγελίου εκφωνούσε τον πανηγυρικό ο διευθυντής των Σχολείων και οι μαθητές και οι μαθήτριες έψαλλαν τον ύμνο υπέρ των ευεργετών της ελληνικής εκπαίδευσης της Μοσχόπολης (μερικοί στίχοι):

*Ω Ψυχαί των αθανάτων και ενδόξων πολιτών μας,
Καζαντζή του αιμνήστου και λοιπών ευεργετών μας.
Μιχαήλ του Κιοπέκα, της Σχολής του προστάτου,
του ευγενεστάτου Σίνα, συνεργού και συνεργάτου
και Αδάμ του Νικαρούση, πατριώτου φιλοτίμου.....*

Στη συνέχεια και μετά τη θεία λειτουργία όλοι μαζί πήγαιναν στο σχολείο, το οποίο ήταν στολισμένο με κλάδους αιθαλών δέντρων και τελούσαν από τους ιερείς μνημόσυνο υπέρ των ευεργετών και των συνδρομητών, ακολουθούσαν ποιήματα και άσματα από τους μαθητές και μοιράζονταν τα κόλλυβα για τη μνήμη τους.²¹⁰⁸

β) Καλλιτεχνικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις – Χειροτεχνία, μουσική, θέατρο

Εκτός από τις παραπάνω σχολικές εκδηλώσεις στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου πραγματοποιούνταν και διάφορες καλλιτεχνικές, κοινωνικές, εκκλησιαστικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις (χειροτεχνία, μουσική, θέατρο, γυμναστικές επιδείξεις, παρελάσεις, εκκλησιασμός των μαθητών):

Χειροτεχνία: Σε πολλά σχολεία στη Βόρεια Ήπειρο και κυρίως στα Παρθεναγωγεία, αλλά και σε Σχολές, υπήρχαν πρακτικά τμήματα, όπου διδασκόταν η υφαντική και η χειροτεχνία. Ειδικά δε για τη χειροτεχνία, ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως με τις Εκπαιδευτικές του Επιτροπές έστελνε δωρεάν τα σχέδια της χειροτεχνικής, με τα οποία ασκούσαν οι μαθήτριες των Παρθεναγωγείων.²¹⁰⁹

Τα παραγόμενα έργα αποτελούσαν εκπαιδευτικό – σχολικό προϊόν, πολλές φορές όμως παρουσιάζονταν και σε σχολικές εκθέσεις, όπως και στη διάρκεια των σχολικών εξετάσεων, όπου παρουσιάζονταν τα «λεπτοτάτης ιδία τέχνης εργόχειρα άτινα περιεργάζοντο οι παριστάμενοι και επέσυρον την γενικήν εκτίμησιν»,²¹¹⁰ όπως γινόταν κατά τις θερινές εξετάσεις στο Παρθεναγωγείο Πολίτσανης (παραπεξετάσεις).

Μουσική: Στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου διδασκόταν το μάθημα της Μουσικής και οι μαθητές τραγουδούσαν όχι μόνο ελληνικά τραγούδια, ύμνους και μελωδίες, αλλά και ξενόγλωσσα:

Κορυτσά: Στο Μπάγκειο Γυμνάσιο της Κορυτσάς «θεραπευόταν» με μεγάλη επιτυχία η μουσική: με τη φωνητική και την οργανική της διδασκαλία, με την «ωδική» της, με τα τετράχορδα και πνευστά μουσικά όργανα, με τα πολύφωνα άσματα, με το «λαμπρό» αρμόνιο, με την μανδολινάτα, με την ορχήστρα και με τα εμβατήρια.²¹¹¹

2108. Σκενδέρης Κ., *Μοσχόπολις*, 74 ο ύμνος και 73-74 η τελετή Γεωργιάδης Θ., *Μοσχόπολις*, 122 όλος ο ύμνος και 122-123 η τελετή.

2109. ΕΦΣΚ, «Περί της καταστάσεως της παιδείας», 7 (1873), 217.

2110. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως αρ. φ. 1531 του 1903.

2111. «Άξιον σημειώσεως τυγχάνει ότι από ικανών ετών εν τω Παγκείω Γυμνασίω θεραπεύεται και η μουσική, συμπληρούσα αρμονικώς το έργον της διανοητικής και σωματικής μορφώσεως των εν αυτώ εκπαιδευομένων νέων. Από

Δέλβινο: Στο Ελληνικό Σχολείο του Δέλβινου η διδασκάλισσα δίδασκε το γαλλικό εθνικό ύμνο – τη Μασσαλιώτιδα – στα γαλλικά αποδίδοντάς τον στον πίνακα με ελληνικούς χαρακτήρες. Ασκούσε τις μαθήτρίες της στη μουσική απόδοση του ύμνου. Στα 1913 μάλιστα, και όταν επισκέφτηκε το Δέλβινο ο φιλέλληνας Γάλλος δημοσιογράφος René Ruauux, τον υποδέχτηκαν πανηγυρικά όλοι οι κάτοικοι και οι μαθήτρίες έψαλλαν ενώπιόν του το γαλλικό ύμνο.²¹¹²

Σχωριάδες: Στα Σχολεία των Σχωριάδων (στο Μικτό Σχολείο και στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή), ανάμεσα στα άλλα μαθήματα που διδάσκονταν με βάση το προγραμματισμό του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως,²¹¹³ ξεχώριζε και η διδασκαλία της Μουσικής.

Θέατρο: Δε μας διασώζονται ικανά στοιχεία για τη θεατρική παιδεία στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου. Πάντως, έστω και από τις λίγες αναφορές, φαίνεται να λειτουργούσαν μικρά θεατρικά σχήματα, κυρίως από τις μαθήτρίες στα Παρθεναγωγεία και στα Δημοτικά Σχολεία και κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής των θερινών εξετάσεων και των εθνικών εορτών:

Πολίτσανη: Στις θερινές εξετάσεις του Παρθεναγωγείου Πολίτσανης οι μαθήτρίες παρουσίαζαν μικρές θεατρικές παραστάσεις με «*χαριέστατα ποιήματα και διαλόγους*»²¹¹⁴ μέσα σε γενικό κλίμα ενθουσιασμού και πανηγυρισμού.

Σωπική: Στα σχολεία της Σωπικής συχνά παρουσιάζονταν θεατρικές παραστάσεις. Μια τέτοια παράσταση με τον τίτλο «Ο χορός του Ζαλόγγου» ανέβηκε στη σκηνή του Δημοτικού Σχολείου στις 25 Μαρτίου του 1914. Σε σχετική φωτογραφία εικονίζονται οι οργανωτές διδάσκαλοι και οκτώ μικρές μαθήτρίες με τις εθνικές μας στολές²¹¹⁵ (κεφ. 2, τα ονόματα – παράρτημα, η φωτογραφία).

γ) Γυμναστικές επιδείξεις και παρελάσεις, εκκλησιασμός των μαθητών

Στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου οι γυμναστικές επιδείξεις και οι παρελάσεις των μαθητών ήταν συχνές και ο εκκλησιασμός τους ήταν επίσημα καθιερωμένος και γινόταν κάθε Κυριακή και εορτή.

της ενάρξεως των μαθημάτων η ωδική, θεωρουμένη ως έν των δευτερευόντων υποχρεωτικών μαθημάτων, επιδίδασκετο υπό του κ. Σοφιανού εις πάσας τας τάξεις, διηρημένας χάριν του μαθήματος τούτου εις τρία τμήματα, όπως και εν τη γυμναστική. Πλην της χρήσεως του τετραχόρδου μεγάλως διηκόλυνε την διδασκαλίαν της ωδικής, ιδίως εν τοις πολυφώνοις άσμασιν, η απόκτησις του λαμπρού αρμονίου, όπερ παρεχώρησεν εις το Γυμνάσιον ο άλλοτε τοσούτον εθνικός δράσας, από τινος δε χρόνου ατυχώς εν νάρκη και ύπνω διατελών Μουσικός Όμιλος «Αναγέννησις». Προς τη φωνητική μουσική δεν παρημελήθη η καλλιέργεια της οργανικής μουσικής. Εκ μαθητών διακρινομένων επί μουσική ιδιοφυΐα, και τούτου ένεκα αυθορμήτως προσελθόντων, κατηρίσθη υπό του κ. Σοφιανού όμιλος μανδολινάτας, όστις ασκούμενος καθ' ωρισμένας ώρας εν τω Γυμνασίω, πάντοτε εν καιρώ ημέρας, εντός ολίγου σχετικώς χρόνου επετέλεσε σημαντικές προόδους, ας επέδειξεν ενώπιον πολυπληθούς και εκλεκτού ακροατηρίου κατά την γενομένην τον χειμώνα σχολικήν εορτήν. Η πρότερον δε εκ ποικίλων στοιχείων αποτελούμένη ορχήστρα του Μουσικού Ομίλου, μη διακρινομένη επί πειθαρχία, κατηρίσθη κατά το σχολ. τούτο έτος αποκλειστικώς εκ μαθητών του Γυμνασίου, προτιμηθέντων προς τον σκοπόν τούτον μαθητών των κατωτέρων τάξεων. Η ορχήστρα, διαθέτουσα δέκα τέσσαρα πνευστά όργανα, κατά το πλείστον χάλκινα, παραχωρηθέντα και ταύτα υπό της «Αναγεννήσεως», ησκέιτο εν τω Γυμνασίω υπό του κ. Σοφιανού καθ' ωρισμένας ώρας της εβδομάδος μετά το πέρας των μαθημάτων και εξέμαθον αρκετά εμβατήρια και άλλα κατάλληλα τεμάχια. Κατά δε τας βασιλικάς και εθνικάς εορτάς, μετεχουσα των παρατάξεων εν τη τελουμένη δοξολογία, όπως και άλλων θρησκευτικών τελετών (της περιφοράς λόγου χάριν του Επιταφίου) συνετέλει εις την λαμπροτέραν διεξαγωγήν των εορτών τούτων» – ΑΥΕ, 1915, ΑΑΚ-Β' (Εκπαιδευτικά – Κορυτσά), Κορυτσά, 6 Ιουλίου 1915, Αναγνωστόπουλος προς την Μπάγκειο Επιτροπή (έκθεση πεπραγμένων στο Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1914-1915).

2112. Ruauux R., *Δυστυχημένη Βόρειος Ήπειρος*, 92-96.

2113. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 290.

2114. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως αρ. φ. 2413 του 1906.

2115. Τσιόπος Β.Κ., *Η Σωπική*, 220 (φωτογραφία – Σωπική, 25 Μαρτίου 1914).

Κατά τις γυμναστικές επιδείξεις, οι μαθητές επιδίδονταν σε απλές και σύνθετες ασκήσεις και «*η εν τοις οργάνοις της σουηδικής γυμναστικής δεξιότης και ευστροφία*» έκανε εντύπωση στους παρευρισκομένους, ενώ κατά τις παρελάσεις τα ενθουσιώδη εμβατήρια προκαλούσαν το γενικό ενθουσιασμό.²¹¹⁶

Ως προς τις γυμναστικές επιδείξεις όμως, πρέπει να σταθούμε στο ενδιαφέρον το οποίο επέδειξε ο Μητροπολίτης Κορυτσάς και Πρεμετής Φώτιος και διοργανώθηκαν («*αι εξετάσεις*»») για πρώτη φορά στο Μπάγκειο Γυμνάσιο της Κορυτσάς στις 30 Μαΐου του 1904, με την παρουσία πλήθους κόσμου και επισήμων.²¹¹⁷

Επίσης, ανάλογη διοργάνωση των «Γυμναστικών σχολικών αγώνων», όπως ονομάζονταν τότε οι γυμναστικές επιδείξεις, στο Μπάγκειο Γυμνάσιο διοργανώθηκαν με επίσημες εκδηλώσεις, με την παρουσία του Μητροπολίτη Φωτίου και πλήθος κόσμου στο τέλος του διδακτικού έτους 1905-1906 (στις 12 Ιουνίου).²¹¹⁸

Ως προς τον εκκλησιασμό,²¹¹⁹ οι μαθητές των σχολείων όλων των βαθμίδων και οι τρόφιμοι των Ορφανοτροφείων, των Οικοτροφείων και των Συσσιτίων με επίσημη, καθαρή και φροντισμένη φορεσιά και με τη συνοδεία του διευθυντή, του εκπαιδευτικού προσωπικού και του επιμελητή ή του παιδονόμου όδευαν στην πλησιέστερη εκκλησία. Εισέρχονταν στον ιερό χώρο με τάξη και ευκοσμία και παρακολουθούσαν με κατάνυξη τη θεία λειτουργία και μετείχαν των Θείων Δώρων.²¹²⁰

Β. Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΑΡΩΓΗ ΤΩΝ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΩΝ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ

Οι κάτοικοι των ελληνικών κοινοτήτων στη Βόρεια Ήπειρο και οι απόδημοι βορειοηπειρώτες ίδρυσαν περιώνυμες και δυναμικές Αδελφότητες και Συλλόγους τόσο στις κοινότητές τους όσο και στις πόλεις της διασποράς τους.

2116 ΑΥΕ, 1915, ΑΑΚ-Β', Κορυτσά, 6 Ιουλίου 1915.

2117. «*Πρόδρομοι των εφετινών ετησίων εξετάσεων των ελληνικών εκπαιδευτηρίων της κοινότητος ημών εγένοντο αι εξετάσεις (οι επιδείξεις) της γυμναστικής του Γυμνασίου. Προχθές την Κυριακήν (30), τη 9η ώρα, κωδωνοκρουσία προσεκάλει εν τω δια τας εξετάσεις ορισθέντι ευρεί περιβάλλω των παιδευτηρίων το πλήθος των πολιτών, σπενδόντων όπως παραστήσιν εις τας πρωτοφανείς ταύτας εξετάσεις (επιδείξεις), αίτινες εστέφθησαν υπό πλήρους επιτυχίας, αφού λίαν επιτυχώς και ευμεθόδως οι μαθηταί εξησκήθησαν και εδιδάχθησαν υπό του ειδικού γυμναστού κ. Βασ. Πλαστήρα. Ταύτας ετίμησαν δια της παρουσίας των η Α. Σ., ο μητροπολίτης ημών κ. Φώτιος μετά των Σωματείων, η Α. Ε. ο Κωστάκης βέης Άρτας βοηθός μοντεσαρίφου και πλήθος λαού άπειρον, το δε ωραίον φύλον δαμιλώς σπωσούν αντεπροσωπεύετο. Οι εν τε τη ενοργάνω και ανοργάνω γυμναστική γυμνασθέντες (εξετασθέντες) μαθηταί, δια της ευθυτενούς στάσεως, των κινήσεων και της λοιπής διεξαγωγής των γυμνάσεων απέδειξαν οπόσον φιλοπόνως και ευδοκίμως ο φίλος κ. Β. Πλαστήρας ειργάσθη, επισπασάμενος μετά το τέλος αυτών τα θερμά συγχαρητήρια των παρεστώτων ου μιν αλλά και τα κατά διάφορα διαλείμματα χειροκροτήματα επεκύρουν την ευσυνείδητον και καρποφόρον διδασκαλίαν του φιλοπόνου τούτου νέου, όστις, μολονότι προσελήφθη διά το μάθημα της γυμναστικής, ουχ ήττον ανέλαβε και την διδασκαλίαν των ιερών εν ταις δυσί κατωτέραις τάξεσι του Γυμνασίου, αφού τυγχάνει τελειόφοιτος της εν Αθήναις Ριζαρείου Σχολής. Και δια του μαθήματος τούτου τρανός αποδεικνύεται η οσημέραι πρόοδος της κοινότητος ημών και διά την οποίαν πρέπει να καυχάται» – Ταχυδρόμος, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως, αρ. φ. 1776, 9 Ιουνίου 1904.*

2118. *Αλήθεια*, εφημερίδα Θεσσαλονίκης, αρ. φ. 446, 22 Ιουνίου 1906 («*Επί τέλους, εισαχθέντος από τριετίας και του μαθήματος της γυμναστικής εν τω καθ' ημάς Γυμνασίω, καθιερώθη και η του μαθήματος τούτου τελετή, ήτις εφέτος προσέλαβε χαρακτήρα επισημότερον. Αποφάσισα και η ημετέρα κοινότης, όπως μη υπολειφθή των λοιπών ομογενών κοινοτήτων και επισημοποίησα το μάθημα της γυμναστικής, τας εξετάσεις αυτής (εάν επιτρέπηται η φράσις) ωνόμασα "Γυμναστικούς σχολικούς αγώνας"...*»).

2119. Γενικά, Χρήσιμα και αναλυτικά στοιχεία για τον εκκλησιασμό των μαθητών: Κογκούλης Ι.Β., *Εκκλησιασμός μαθητών*.

2120. *Κανονισμός του Διδασκαλείου* (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου) – ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 296 (Μέρος Β', *Εσωτερικός Κανονισμός*. Κεφ. Α', *Περί τροφίμων*, άρθρα 72).

Οι Αδελφότητες και οι Σύλλογοι²¹²¹ εκείνοι, όπως και οι αντίστοιχοι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι του ελλαδικού χώρου και της Κωνσταντινούπολης, παρουσίαζαν έντονες εκπαιδευτικές και κοινωνικές δραστηριότητες και συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στην καλλιέργεια των ελληνικών γραμμάτων και στην πνευματική άνοδο των κατοίκων με την αρωγή τους στα ελληνικά σχολεία και τις παράλληλες εκδηλώσεις τους (διαλέξεις, συναυλίες, θεατρικές παραστάσεις²¹²² κ.ά.).

I. ΟΙ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΠΟΔΗΜΩΝ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΩΝ

Με βάση τα στοιχεία της έρευνάς μας, παραθέτουμε τις ακόλουθες Φιλεκπαιδευτικές Αδελφότητες, τους Συλλόγους και τους Συνδέσμους που λειτουργούσαν στο βορειοηπειρωτικό και στον απόδημο χώρο (Πάτρα, Κωνσταντινούπολη, Βουκουρέστι, Μασσαχουσέτη) και παρουσίαζαν έντονη δραστηριότητα με την ίδρυση, την οργάνωση και τη συντήρηση των σχολείων καθώς και με τη μισθοδοσία των διδασκάλων και τις χορηγίες βιβλίων και εκπαιδευτικού υλικού, παράλληλα δε και με τις κοινωνικές και τις θρησκευτικές τους χορηγίες:

Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολεως

Αρχικά αναφερόμαστε στον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινούπολης που ιδρύθηκε το 1871 στην Κωνσταντινούπολη από τους εκεί διαμένοντες Ηπειρώτες, και ήταν «ο κεντρικός εγκέφαλος που καθοδηγούσε την αναγεννητική προσπάθεια των υπόδουλων για την ίδρυση και συντήρησι σχολείων»²¹²³ σε πλήθος χωριά στην ενιαία Ήπειρο και βέβαια και στον εξεταζόμενο εδώ βορειοηπειρωτικό χώρο.²¹²⁴

Για τον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινούπολεως έχουν γίνει ήδη εκτενείς αναφορές και παρουσιάστηκαν οι σημαντικότερες εκπαιδευτικές δραστηριότητές του με τη σύνταξη των εκπαιδευτικών Κανονισμών των Κεστορατείων Διδασκαλείων (κεφ. 1) και την εν γένει αρωγή και εποπτεία της εκπαιδευτικής διαδικασίας και την επιχορήγηση των ελληνικών σχολείων στη Βόρεια Ήπειρο (passim).

1. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΚΟΡΥΤΣΑΣ

α) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Βοβοδιτσιωτών Βουκουρεστίου

Τον Ιανουάριο του 1882 οι απόδημοι από τη Βοβοδίτσα συνέστησαν στο Βουκουρέστι Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα με μοναδικό σκοπό την ενίσχυση της ελληνικής εκπαίδευσης στη γενέτειρά τους καθώς και την αντίστοιχη αρωγή σε κοινωφελή έργα και την υποβοήθηση των κατοίκων.

Με χρήματα της Αδελφότητας κτίστηκε και το διδακτήριο του Παρθεναγωγείου της Βοβοδίτσας.²¹²⁵

2121. Αντίστοιχες Αδελφότητες και Σύλλογοι στο Μοναστηρίου Πελαγονίας και σε κοινότητες της Δυτικής Μακεδονίας κατά ύστερα χρόνια της τουρκοκρατίας: Κολτσιδάς Α.Μ., *Ιστορία του Μοναστηρίου*, 483-487· Κολτσιδάς Α.Μ., *Η εκπαίδευση των Αρωμόνων*, 409-424.

2122. *Αλήθεια*, εφημερίδα Θεσσαλονίκης, αρ. φ. (874) 158, 6 Ιανουαρίου 1909, (917) 201, 1 Μαρτίου 1909, (929) 213, 15 Μαρτίου 1909, *Νέα Αλήθεια*, εφημερίδα Θεσσαλονίκης, αρ. φ. 222, 25 Φεβρουαρίου 1910, 234, 11 Μαρτίου 1910.

2123. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 336.

2124. Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δρόπολις*, 1976, 98.

2125. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*, 57-58· Σκενδέρης Κ.Σ., *Η Βοβοδίτσα*, 74-76.

β) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Ερσέκας Κολωνίας

Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Ερσέκας Κολωνίας ιδρύθηκε το 1911 στην Ερσέκα.

Το 1911 η Αδελφότητα ίδρυσε Οικοτροφείο για την υποδοχή υποτρόφων μαθητών και προανήγγειλε τη λειτουργία του από το Σεπτέμβριο της νέας σχολικής χρονιάς 1911-1912.

Οι πληροφορίες μας για το γενικό εκπαιδευτικό ενδιαφέρον της Αδελφότητας δεν είναι αρκετές και περιορίζονται μόνο σ' αυτές που αναφέρονται στα 12 άρθρα του Γενικού Κανονισμού του Οικοτροφείου²¹²⁶ (κεφ. 4, *μαθητές - οικοτροφεία*).

γ) Φιλεκπαιδευτική - Φιλόπτωχος Αδελφότης Κορυτσάς

Η Φιλεκπαιδευτική - Φιλόπτωχος Αδελφότητα Κορυτσάς ιδρύθηκε το 1872²¹²⁷ στην Κορυτσά (συντάσσοντας και τον Κανονισμό της με 7 κεφάλαια και 26 άρθρα, συνολικά²¹²⁸) με κύριο στόχο την ενίσχυση της εθνικής συνείδησης στην περιοχή και την καταπολέμηση του προπαγανδισμού του «Αλβανικού Συνδέσμου»,²¹²⁹ στους σκοπούς της δε συμπεριλαμβανόταν και η ίδρυση Νηπιαγωγείου στην Κορυτσά.

Το 1873 η Αδελφότητα οργάνωσε «Εκπαιδευτική Επιτροπή» για την άμεση επίλυση των εκπαιδευτικών και σχολικών προβλημάτων και εξέφρασε την τολμηρή επιθυμία για την αναγκαιότητα της ίδρυσης Νηπιαγωγείου στην Κορυτσά.²¹³⁰ Την ίδια δε χρονιά (1873), υλοποιώντας την παραπάνω επιθυμία της, αλλά και τους σκοπούς της (όπως σημειώθηκε αρχικά), με την οικονομική συνδρομή της, συνεπικουρούμενη και από το Μοσχοπολίτη δωρητή Βασίλειο Τσάτση, ανέγειρε διδακτήριο, το οποίο στέγασε δυο Νηπιαγωγεία που λειτουργούσαν με 240 νήπια (από 120 το καθένα) και με 3 διδασκάλισσες και 2 επιστάτριες συνολικά,²¹³¹

Κατά το σχολικό έτος 1873-1874, επίσης, η «Φιλόπτωχος αδελφότης Κορυτσάς καλώς ποιούσα συνέστησε» και στη Μάριανη Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο και μισθοδοτούσε, μαζί με τη συνεισφορά των κατοίκων, με 2.000 γρόσια το διδάσκαλό του.²¹³²

δ) Φιλόπτωχος Αδελφότης «Αγαπάτε Αλλήλους» – Μουσικός Σύλλογος «Απόλλων» Κορυτσάς

Η Φιλόπτωχος Αδελφότης «Αγαπάτε Αλλήλους» και ο Μουσικός Σύλλογος «Απόλλων» Κορυτσάς ιδρύθηκαν στις 27 Ιουνίου του 1904 από το Μητροπολίτη Κορυτσάς Φώτιο στην προσπάθειά του να δημιουργήσει πνευματικό περιβάλλον, προκειμένου να υποβοηθηθεί στην προαγωγή του εκπαιδευτικού, πολιτιστικού και κοινωνικού του έργου.

Η Αδελφότητα και ο Σύλλογος αρχικά δραστηριοποιήθηκαν στον εκπαιδευτικό και κοινωνικό χώρο της Κορυτσάς, αλλά στη συνέχεια υπερίσχυσε ο Μουσικός Σύλλογος «Απόλλων» με μουσικές και θεατρικές παραστάσεις καθώς και με παιδαγωγικές ομιλίες. Στη συνέχεια όμως, οι εκδηλώσεις του Συλλόγου ελαττώθηκαν, όπως και της Αδελφότητας, και

2126. Πελασγός, εφημερίδα Κορυτσάς, αρ. φ. 41 (6), 10 Σεπτεμβρίου 1911.

2127. Χασιώτης Γ., *Εκπαίδευσις*, 96.

2128. Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, εφημερίδα, φ. 967, 24 Μαρτίου 1872, σελ. 3472 (Άρθρο 1: Σκοπός του εν Κορυτσά Συλλόγου ΦΙΛΟΠΤΩΧΟΣ ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ είναι η υλική και ηθική των πασχόντων αδελφών ημών υποστήριξις, άνευ διακρίσεως θρησκείας ή εθνότητος: α) δια της υλικής βοήθειάς εις ομολογουμένως απόρους, β) δια δημοσίων διαλέξεων, γ) δι' υποστηρίξεως απόρων σχολείων ή καθιδρύσεως νέων εν τη περιφερεία Κορυτσάς, δ) δι' εκδόσεως ηθικών βιβλίων, μάλιστα δε διδασκτικών του λαού, ε) δια διατηρήσεως σχέσεων μετ' άλλων φιλανθρωπικών Συλλόγων).

2129. Βλάχος Ν.Β., *Μακεδονικόν Ζήτημα*, 205.

2130. «Είνε αληθές ότι η φιλοτίμως εργαζομένη Φιλόπτωχος αδελφότης διανοείται να ιδρύσει νηπιαγωγείον, όπερ αναγκαιότατον...» - ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 147.

2131. Καρμίτσης Χ., *Γεωγραφία Κορυτσάς - περιοικίδος*, 14-15.

2132. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 148, 207-208.

έτειναν σε απραξία και στασιμότητα, γεγονός που επισημαινόταν από τις αναφορές των ανταποκριτών της εποχής εκείνης.²¹³³

ε) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Κυριών Κορυτσάς

Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Κυριών Κορυτσάς ιδρύθηκε το 1908 στην Κορυτσά από την Κλεάνθη Τρέτσκα και τη Ζωή Γκίνη, οι οποίες τη χρονιά εκείνη ασκούσαν και τα καθήκοντα της προέδρου και της γραμματέα αντίστοιχα.

Η Αδελφότητα οργάνωνε διαλέξεις και ομιλίες με κοινωνικά και εθνικά θέματα και εκπαιδευτικές «Επιτροπές» με τις οποίες συμπαραστέκονταν στα προβλήματα που ανέκυπταν κατά τη λειτουργία των ελληνικών Σχολείων της Κορυτσάς.²¹³⁴

στ) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης των Φιλομούσων «Η Αναγέννησις» Κορυτσάς

Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα των Φιλομούσων «Η Αναγέννηση» Κορυτσάς ιδρύθηκε στην Κορυτσά το 1908 από το γιατρό Χαράλαμπο Δάρδα και τον Κωνσταντίνο Σκενδέρη,²¹³⁵ οι οποίοι τη χρονιά εκείνη ασκούσαν και τα καθήκοντα του προέδρου και του γραμματέα αντίστοιχα.

Οι δραστηριότητες της Αδελφότητας ήταν αξιόλογες και πολύπλευρες και ωφελούσαν το γενικότερο πνευματικό επίπεδο των κατοίκων της κοινότητας με τις «Επιτροπές» που ίδρυσαν για την επίλυση των εκπαιδευτικών και κοινωνικών προβλημάτων.

Στα πλαίσια των δραστηριοτήτων τους, εντάσσονταν οι διαλέξεις και οι ομιλίες με κοινωνικά και εθνικά θέματα, τα σεμινάρια που οργανώνονταν για την εκπαίδευση των ενηλίκων καθώς και το Σχολείο της Αδελφότητας, το οποίο παρουσίαζε κύκλους (ενότητες) ελευθέρων μαθημάτων²¹³⁶ και βέβαια και οι μουσικές κοινωνικές και σχολικές²¹³⁷ εκδηλώσεις του με τις περίφημες χορωδίες και τα μουσικά του όργανα, πολλά από τα οποία παραχωρήθηκαν στο Μπάγκειο Γυμνάσιο για τη διδασκαλία της μουσικής και για τις μουσικές εκδηλώσεις της ορχήστρας του.²¹³⁸

ζ) Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος των Νέων Κορυτσάς

Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος των Νέων Κορυτσάς ιδρύθηκε γύρω στα 1910 και συνέβαλε σημαντικά στην εύρυθμη λειτουργία των σχολείων της πόλης.

Ο Σύλλογος με την οικονομική του συνδρομή ίδρυσε τη Νυχτερινή Σχολή «Τα Πάτρια» (κεφ. 2), η λειτουργία της οποίας άρχισε την 7^η Φεβρουαρίου του 1910.²¹³⁹

η) Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος «ο Σίνας» Μοσχόπολης

Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος «ο Σίνας» Μοσχόπολης ιδρύθηκε το 1875 στη Μοσχόπολη²¹⁴⁰ και την ίδια χρονιά σύνταξε και εξέδωσε σε αυτοτελές φυλλάδιο τον Κανονισμό της.²¹⁴¹

2133. *Εκκλησιαστική Αλήθεια* 29 (1905), φ. 237, 365. *Αλήθεια*, εφημερίδα Θεσσαλονίκης, αρ. φ. 387, 31 Ιανουαρίου 1906

2134. Ανώνυμος, *Σωματεία και συντεχνίες*, 318. Κούλας Ξηραδάκη Κ., *Παρθεναγωγεία, δασκάλεις*, Β', 55.

2135. Ανώνυμος, *Σωματεία και συντεχνίες*, 318. Κούλας Ξηραδάκη Κ., *Παρθεναγωγεία, δασκάλεις*, Β', 55.

2136. Μπονίδης Κ.Θ., *Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι*, 1996, 183. Μπονίδης Κ.Θ., *Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι*, 1997, 66.

2137. *Πελασγός*, εφημερίδα Κορυτσάς, αρ. φ. 56 (21), 10 Φεβρουαρίου 1912.

2138. ΑΥΕ, 1915, ΑΑΚ-Β', Κορυτσά, 6 Ιουλίου 1915.

2139. *Νέα Αλήθεια*, εφημερίδα Θεσσαλονίκης, αριθ. Φ. 222, 25 Φεβρουαρίου 1910. πρβλ. και Παπαδόπουλος Σ.Ι., *Εκπαιδευτική, κοινωνική δραστηριότητα*, 159.

2140. Μπονίδης Κ.Θ., *Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι*, 1997, 66.

2141. *Κανονισμός Μοσχόπολεως*, 1875.

Παράλληλα με τις κοινωνικές του δραστηριότητες, ο Σύλλογος ίδρυε τις «Εκπαιδευτικές Επιτροπές» με τις οποίες αντιμετώπιζε τα προβλήματα των ελληνικών σχολείων. *«Δυστυχώς όμως ούτος μη δυνηθείς ν' ανταποκριθή εις τον σκοπόν, διά τον οποίον προωρίσθη, έπαυσεν υφιστάμενος μικρόν μετά την ίδρυσιν αυτού».*²¹⁴²

θ) Φιλανθρωπική Αδελφότης «Ο Προφήτης Ηλίας» Μοσχοπολιτών Κωνσταντινουπόλεως

Η Φιλανθρωπική Αδελφότητα «Ο Προφήτης Ηλίας» ιδρύθηκε γύρω στα 1878 στην Κωνσταντινούπολη από τους Μοσχοπολίτες που κατοικούσαν εκεί.

Ο βασικός σκοπός της Αδελφότητας ήταν η συντήρηση και ο εξωραϊσμός της εκκλησίας του Προφήτη Ηλία στη Μοσχόπολη και η ενίσχυση των φτωχών οικογενειών, δε γνωρίζουμε όμως αν ενίσχυε και τα ελληνικά σχολεία, άλλα ούτε και άλλα στοιχεία για τις δραστηριότητές του.²¹⁴³

2. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΟΥ

α) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Βουλιαρατινών Κωνσταντινουπόλεως «Άγιος Αθανάσιος»

Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Βουλιαρατινών Κωνσταντινούπολης «Άγιος Αθανάσιος» ιδρύθηκε το 1905 από το δάσκαλο Μιχαήλ Κ. Καλυβόπουλο, υποστηρίχθηκε με ζήλο από την παροικία των Βουλιαρατινών εμπόρων και επαγγελματιών της Κωνσταντινούπολης και *«πρόσφερε με τη δράση της μεγάλες υπηρεσίες στα σχολεία του χωριού».*

Το πρώτο διοικητικό συμβούλιο της Αδελφότητας απαρτιζόταν από τον πρόεδρο Μιχαήλ Κουρεμένο (γιατρό), το γραμματέα Μιχαήλ Καλυβόπουλο και τα μέλη Γεώργιο Καλυβά, Δημήτριο Τσίκα, Ευάγγελος Κ. Ζάρρο και Γεώργιο Αναστασιάδη Τζούμπα.

Οι σκοποί της Αδελφότητας ήταν κατά βάση εκπαιδευτικοί με την αμέριστη αρωγή για την ίδρυση, την ανέγερση, τη συντήρηση και τη λειτουργία των σχολείων του Βουλιαρατίου, είχαν όμως και κοινωνικό και εκκλησιαστικό χαρακτήρα με τη βοήθεια φτωχών και πασχόντων Βουλιαρατινών και τη διακόσμηση και τη συντήρηση των εκκλησιών.

Η Αδελφότητα ίδρυσε το 1905 Παρθεναγωγείο στο Βουλιαράτι (κεφ. 2) και το ενίσχυε διαρκώς με τα έσοδά της καθώς και με τις χορηγίες των απόδημων Βουλιαρατινών.²¹⁴⁴

β) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Δρόβιανης (Πατρών)

Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Δρόβιανης ιδρύθηκε το 1898 στην Πάτρα, από τους Δροβιανίτες που κατοικούσαν εκεί. Συγκεκριμένα, ο γυμνασιάρχης Ευθύμιος Β. Καλιάφας, ο Γεώργιος Δ. Παππάς και ο Μ. Σ. Χαρίνος συγκρότησαν συντακτική επιτροπή, η οποία και ψήφισε στις 27 Μαΐου του 1898 το Καταστατικό της Αδελφότητας με τα 43 άρθρα του.

Η Αδελφότητα επέδειξε αξιόλογο εκπαιδευτικό και πολιτιστικό ενδιαφέρον και ακολούθησε πιστά τους σκοπούς της, οι οποίοι στόχευαν στην απρόσκοπτη λειτουργία της Αστικής Σχολής και του Παρθεναγωγείου της Δρόβιανης²¹⁴⁵ (το οποίο και ίδρυσε το 1878, κεφ. 2).

2142. Σκενδέρης Κ., *Μοσχόπολις*, 69-70· Κουρίλας Λαυριώτης Ε., *Μοσχόπολις*, 321.

2143. Σκενδέρης Κ., *Μοσχόπολις*, 70.

2144. Καλυβόπουλος Γ., - Χρίστου Γ., *Μπουλιαράτι*, 122, 124, 165.

2145. *«Ιδρύεται εν Πάτραις Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Δροβιανιτών της Ηπείρου, της οποίας σκοπός είναι η συντήρησις των κοινών σχολείων Δρόβιανης αρρένων και θηλέων, και επί τα βελτίω προαγωγή αυτών και συμπλήρωσις»*, πρώτο άρθρο του Κανονισμού της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας Δρόβιανης (Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 338).

**γ) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης
Άνω Λέσνιτσας «Η Κοίμησις της Θεοτόκου»**

Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Άνω Λέσνιτσας «Η Κοίμησις της Θεοτόκου» ιδρύθηκε το 1909 στην Άνω Λέσνιτσα με πρόεδρο τον Τέλη Παπά και γενικό γραμματέα το Βασίλειο Μπαρά.²¹⁴⁶

Οι δραστηριότητες της Αδελφότητας στόχευαν στην ενίσχυση της λειτουργίας των σχολείων της Λέσνιτσας και της εν γένει προαγωγής της κοινότητας.

**δ) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης
Νοβοσέλιας (Πρεμετής) Κωνσταντινούπολεως**

Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Νοβοσέλιας (Πρεμετής) ιδρύθηκε το 1901 στην Κωνσταντινούπολη από τους Νοβοσελιάτες που κατοικούσαν εκεί.

Η Αδελφότητα πρόσφερε μέγιστη υπηρεσία στη φτωχική Νοβοσέλια, αφού «μη υπάρχοντος ουδενός πόρου» συντηρούσε ολοκληρωτικά το σχολείο της.²¹⁴⁷

**ε) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης
Πρεμετινών «Η Φιλομάθεια» Κωνσταντινούπολεως**

Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα «Η Φιλομάθεια» ιδρύθηκε το 1876 στην Κωνσταντινούπολη, αμέσως μετά τον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινούπολεως, από τους Πρεμετινούς που κατοικούσαν εκεί. Ο βασικός σκοπός της Αδελφότητας ήταν η υποβοήθηση της λειτουργίας των σχολείων της Πρεμετής.

Επίτιμος πρόεδρος της Αδελφότητας ήταν ο Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινούπολεως Ιωακείμ ο Γ'. Πρόεδρός της δε αναφέρεται ο Σωτήριος Παπαϊωάννου το 1882²¹⁴⁸ και το 1883²¹⁴⁹ και ο Βασίλειος Σωτηριάδης το 1907.²¹⁵⁰

Στις δραστηριότητες της Αδελφότητας εντάσσεται και η θεμελίωση του Παρθεναγωγείου Πρεμετής (κεφ. 2) από τον πρόεδρό της Σωτήριο Παπαϊωάννου το Σεπτέμβριο του 1882,²¹⁵¹ με χρήματα του κληροδοτήματος Κωνσταντίνου Ζάππα²¹⁵² (κεφ. 3), καθώς και η ανακαίνισή του από τον πρόεδρό της Βασίλειος Σωτηριάδης το 1907 με 160 λίρες που συγκεντρώθηκαν από σχετικό έρανο της Αδελφότητας στην Κωνσταντινούπολη.²¹⁵³

Οι Πρεμετινοί της Κωνσταντινούπολης γιόρταζαν κάθε χρόνο την επέτειο της ίδρυσης της Αδελφότητάς τους με πάνδημες πανηγυρικές εκδηλώσεις.²¹⁵⁴

**στ) Φιλόμουσος Αδελφότης Σαρακινίστας
«Η Άμιλλα» Κωνσταντινούπολεως**

Η Φιλόμουσος Αδελφότητα Σαρακινίστας «Η Άμιλλα» ιδρύθηκε το 1881 στην Κωνσταντινούπολη, από τους Σαρακιστινούς που κατοικούσαν εκεί.

Κατάρτισαν Καταστατικό με 49 άρθρα και με εγκύκλιό τους καθόρισαν το σκοπό της Αδελφότητας που ήταν η παιδείση των νέων με «τα σπέρματα των χριστιανικών αρετών» και η ανάπτυξη της διάνοιας και της γλώσσας τους.²¹⁵⁵

2146. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 338.

2147. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 118, 22 Ιουνίου 1901 – Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα Νοβοσέλιας (Πρεμετής) «αποτελούμενη εκ των εν Κωνσταντινούπολει αποδημούντων, προς εξάσκησιν βιοτεχνίας, Νοβοσελιτών, διετήρει λίαν αξιοπείνως και εξ ολοκλήρου το σχολείον του χωριού των, μη υπάρχοντος ουδενός άλλου πόρου».

2148. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινούπολεως*, εφημερίδα, 15 Σεπτεμβρίου 1882.

2149. *Ο. π.*, αρ. 44, 3 Αυγούστου 1883.

2150. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 287, 1 Νοεμβρίου 1907.

2151. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινούπολεως*, εφημερίδα, 15 Σεπτεμβρίου 1882.

2152. *Ο. π.*, αρ. φ. 51, 16 Σεπτεμβρίου 1881.

2153. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 287, 1 Νοεμβρίου 1907.

2154. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινούπολεως*, εφημερίδα, αρ. 44, 3 Αυγούστου 1883.

Πιστή στους σκοπούς και στους στόχους της η Αδελφότητα το 1881 αναμόρφωσε και βελτίωσε τη Δημοτική Σχολή Σαρακινίστας, τη γνωστή και ως Σχολή Σαρακινίστας (κεφ. 2) και ενεργοποιήθηκε για την ανάγκη σύστασης και Παρθεναγωγείου και Νηπιαγωγείου στη Σαρακίνιστα.²¹⁵⁶

ζ) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης των εν Κωνσταντινουπόλει Σωτηριωτών

Οι απόδημοι Σωτηριώτες στην Κωνσταντινούπολη συνέστησαν το 1906 τη Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα των εν Κωνσταντινουπόλει Σωτηριωτών, τα 211 μέλη της οποίας (Σωτηριώτες της Κωνσταντινούπολης και της όλης διασποράς τους) πρόσφεραν τον οβολό τους για το σχολείο και την εκκλησία της γενέτειράς τους. Η Αδελφότητα συνέταξε τον Κανονισμό της (το Καταστατικό), το οποίο ψηφίστηκε στις 2 Νοεμβρίου του 1906 στη συνεδρίαση της Ιεράς Συνόδου και επικυρώθηκε από τον Πατριάρχη Κωνσταντινούπολης Ιωακείμ Γ΄ στις 7 Νοεμβρίου του 1906.

Ο Κανονισμός της Αδελφότητας τυπώθηκε στο τυπογραφείο του Πατριαρχείου το 1907 σε αυτοτελές τεύχος και περιείχε 12 κεφάλαια και 25 άρθρα. Στα δυο πρώτα άρθρα του περιγράφονταν και ο μοναδικός σκοπός της Αδελφότητας για την «υποστήριξιν της Σχολής και τον ευπρεπισμόν της Ιεράς Εκκλησίας της Κοινότητος Σωτήρας», στο δε τελευταίο της δηλωνόταν ρητά ότι σε περίπτωση διάλυσης της Αδελφότητας όλη η περιουσία της θα αποδιδόταν στη Σχολή και στην εκκλησία:

Άρθρον 1. Ζήλω ευσεβεί των εν Κωνσταντινουπόλει Σωτηριωτών, ευδοκία δε και επινεύσει της Α. Θ. Π. του πατριάρχου Ιωακείμ του Γ΄, ιδρύεται εν Κωνσταντινουπόλει αδελφότης υπό την επωνυμίαν «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Σωτηριωτών» της οποίας σκοπός είναι ένθεν μεν η υποστήριξις της Σχολής και ο ευπρεπισμός της Ιεράς Εκκλησίας της Κοινότητος Σωτήρας, ένθεν δε η κατά το δυνατόν ανακούφισις των καθ' οιονδήποτε τρόπον πασχόντων αδελφών αυτής.

Άρθρον 2. Η Αδελφότης συνωδά τω σκοπώ της ιδρύσεως αυτής το μεν ήμισυ του εισπραττομένου χρήματος θέλει διαθέτει υπέρ του Σχολείου και της Εκκλησίας, το δε άλλο ήμισυ προς σχηματισμόν αποθεματικού κεφαλαίου. Υπέρ των πασχόντων μελών αυτής θέλει διαθέτει μόνον το ήμισυ του δια του κιβωτίου περισυλλεγομένου χρήματος ενώ το άλλο ήμισυ αυτού θέλει επιπροστίθεσθαι εις το αποθεματικόν κεφάλαιον.

Άρθρον 25. Εν περιπτώσει διαλύσεως της Αδελφότητος η περιουσία αυτής περιέρχεται εις την σχολήν και την εκκλησίαν της Σωτήρος δια της Μ. Εκκλησίας και της Ιεράς Μητροπόλεως Δρυινοπόλεως.²¹⁵⁷

2155. «...Εν τη συναισθήσει λοιπόν ταύτη οι κάτοικοι του αφανούς της Αιντζουρίας χωρίου Σαρακινίστης συνησπίσθημεν και συνεκροτήσαμεν Αδελφότητα, ης ο τε σκοπός και τα μέσα, τα προς την πραγμάτωσιν τούτου άγοντα, δηλούνται εν Κανονισμώ αυτής, αρτίως εκπονηθέντι. Πόθος ημών διακαέστατος είναι να τύχωσι τα τέκνα ημών παιδεύσεως δυναμένης εμβάλειν και ερριζώσαι ταις καρδίαις αυτών τα σπέρματα των χριστιανικών αρετών, φωτίσαι και αναπτύξαι την διάνοιαν αυτών επί τας φυσικάς, βιωφελείς και πραγματικάς εκείνας γνώσεις τας απαραίτητους, όπως αγαθώς αυτενεργώσιν εν τη κοινωνία, και το κυριώτατον, καταστήσαι αυτά ικανά εις την ευχερή χρήσιν της πατρώας γλώσσης και αντικαταστήσαι συν τάχει εν τοις οίκοις ημών δι' αυτής την μητρικήν...» – Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, εφημερίδα, αρ. φ. 53, 30 Σεπτεμβρίου 1881 – όλη η εγκύκλιος και στο παράρτημα.

2156. Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως, εφημερίδα, αρ. φ. 53, 30 Σεπτεμβρίου 1881 – όλη η εγκύκλιος και στο παράρτημα.

2157. Κανονισμός Σωτηριωτών, 1907' πρβλ. και [Κουλίδας Κ.Ι., Σωτήρα](#), 63-67 και 68-70, όπου και τα ονόματα των 211 μελών της Αδελφότητας, και στο παράρτημα ολόκληρος ο Κανονισμός, όπου και τα ιδρυτικά του μέλη στο πρώτο Διοικητικό Συμβούλιο – ο Μητροπολίτης Δρυινοπόλεως και οι Σωτηριώτες της Κωνσταντινούπολης: † Ο Μητροπολίτης Δρυινοπόλεως Λουκάς, Ευάγγελος Α. Γκόνης πρόεδρος, οι αντιπρόεδροι Βασίλειος Κ. Λούκας και Αθανάσιος Μ. Γκάτης, Χαράλαμπος Ι. Κατσίκης ταμίας, Γεώργιος Χ. Δράλλιος γενικός γραμματέας, Βασίλειος Κ. Μπόλης ειδικός γραμματέας και οι σύμβουλοι Αθανάσιος Κ. Λούκας, Ευάγγελος Ι. Βρούζιος, Φώτιος Γ. Δράλλιος, Νικόλαος Χ. Βούρτζης, Θεόδωρος Χ. Παπάς και Σταύρος Κ. Πάντος.

η) Φιλεκπαιδευτικός Σύνδεσμος Χασκοβινών Μασσαχουσέτης

Στις αρχές του 20ού αιώνα (γύρω στα 1905) οι απόδημοι από το Χάσκοβο του Αργυροκάστρου στη Μασσαχουσέτη ίδρυσαν το «Φιλεκπαιδευτικό Σύνδεσμο Χασκοβινών Μασσαχουσέτης».

Ο μοναδικός σκοπός του Συνδέσμου ήταν η συγκέντρωση οικονομικών πόρων για τη λειτουργία του Σχολείου Χασκόβου.²¹⁵⁸

3. ΣΑΝΤΖΑΚΙ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ – ΤΜΗΜΑ

α) Φιλανθρωπικός και Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Πολιτσανιτών Κωνσταντινουπόλεως ο «Άγιος Νικόλαος»

Ο Φιλεκπαιδευτικός και Φιλανθρωπικός Σύλλογος Πολιτσανιτών Κωνσταντινούπολης ο «Άγιος Νικόλαος» ακολούθησε στην ιστορική πορεία του δυο φάσεις. Αρχικά δε γνωρίζουμε πότε ακριβώς συστήθηκε, είχε όμως περισσότερο φιλανθρωπικό και κοινωφελή χαρακτήρα με την ανακαίνιση της εκκλησίας του Αγίου Νικολάου στην Πολίτσανη και τις κοινωφελείς κοινοτικές κατασκευές. Γνωρίζουμε όμως ότι ο Σύλλογος διαλύθηκε το 1875.²¹⁵⁹

Στη δεύτερη φάση του και με τη συνδρομή του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' και του Μητροπολίτη Δρυινουπόλεως Λουκά, επανιδρύθηκε το 1905 και εκείνη τη φορά εμφανίστηκε κυρίως με φιλεκπαιδευτικό πρόγραμμα και υποστηρίχθηκε περισσότερο από Πολιτσανίτες που κατοικούσαν στο Βαφιοχώρι της Κωνσταντινούπολης.

Στο Σύλλογο εγγράφονταν και οι απόδημοι από τις Σκωριάδες, τη Σωπική και το Χλωμό και όλοι μαζί με μηνιαίους συνδρομές, όπως αναφερόταν ρητά και στο Καταστατικό τους και με εράνους – και κυρίως κατά τη γιορτή του Αγίου Κωνσταντίνου και της Ελένης που γινόταν «μεγάλο ζιαφέτι» (τραπέζι) – συγκέντρωναν χρήματα «για το καλό της Πολίτσανης» και ενίσχυαν τα σχολεία και τις εκκλησίες της. Βοηθούσαν όμως και τους φτωχούς Πολιτσανίτες της Πόλης κι ακόμα δάνειζαν και χρήματα για τις επαγγελματικές τους δραστηριότητες.

Ο Σύλλογος λειτούργησε μέχρι το 1907, τα χρήματα όμως που μεταφέρονταν από ταμιά σε ταμιά έφτασαν μέχρι το 1938, οπότε από αυτά ο τότε διαχειριστής τους Μιχάλης Λιάτσος απέστειλε ένα ποσό για την επισκευή του Σχολείου στην Πολίτσανη.²¹⁶⁰

Να σημειωθεί εδώ ότι ο πρόεδρος της Αδελφότητας Ευάγγελος Α. Γκόνης και ο γενικός γραμματέας Γεώργιος Χ. Δράλλιος στις 16 Ιουλίου του 1907 είχαν αποστείλει επιστολή σε περιώνυμους Σωτηριώτες με την οποία τους γνωστοποιούσαν την ίδρυση της Αδελφότητας και ζητούσαν την εγγραφή τους στα μέλη της:

«Κύριε, (αναγράφεται το ονοματεπώνυμο του μέλους). Πατριαρχική και συνοδική εγκρίσει υπέρ της Σχολής Σωτήρας αποτελέσαμεν Αδελφότητα, ης παρακαλούμεν να θελήσητε ν' αποτελέσητε μέλος. Ευελπιστούμεν ότι θ' αποδεχθήτε την εκλογήν Υμών παρά του Προεδρείου της Αδελφότητος, βεβαιούμεν δ' Υμάς ότι μεγίστην ανάγκην έχουσιν η τε εκκλησία και το σχολείον ημών. Ο δε Θεός της αγάπης και του ελέους έστω βοηθός πάντων των συνδραμόντων υπέρ τοιούτων έργων. Διατελούμεν μετά βαθυτάτης υπολήψεως – Εν Κωνσταντινουπόλει τη 16 Ιουλίου 1907. Ο Πρόεδρος Ένα. Α. Γκόνης – Ο Γεν. Γραμματέας Γ. Χρ. Δράλλιος»

Τέλος, αναφέρουμε ότι με πρότυπο την Αδελφότητα της Κωνσταντινουπόλεως οι Σωτηριώτες της Αμερικής ίδρυσαν στη δεκαετία του 1920 νέα Αδελφότητα με την οποία και το νέο κτίριο των εκπαιδευτηρίων της Σωτήρας ανείγχαν στη διετία 1926-1928 και την απρόσκοπτη λειτουργία τους εξασφάλιζαν, όπως επίσης το 1956 ίδρυσαν και νεότερη Αδελφότητα «Αδελφότης των εν Αμερική Σωτηριωτών η Μεταμόρφωσης» και συνέταξαν και το ανάλογο καταστατικό της. Επίσης, το 1993, η Αδελφότητα Βορείου Ηπείρου Ελλάδας, με έδρα την Αθήνα, εξέδωσε το νέο «τροποποιημένο καταστατικό της» (Κουλίδας Κ.Ι., *Σωτήρα*, 72, η επιστολή και 73-83 οι άλλες Αδελφότητες με τα Καταστατικά τους).

2158. Ζερβός Σ., *Κληροδοτήματα*, 1277.

2159. Γιάνναρος Χ., *Η Πολίτσανη*, 1989, 297.

2160. Γιάνναρος Χ., *Η Πολίτσανη*, 139-140, όπου και τα ιδρυτικά μέλη του Συλλόγου κατά την πρώτη του σύνθεση: Βασίλης Γκαντεμής, Σπύρος Ίσος, Νικόλας Νάτσης, Κίτος Σάβος, Παναγιώτης Σάβος, Μιχάλης Σιάμος, Σπύρος Τσελίκης, Νικόλας Ναούμης, Γιώργος Γούργαρης, Κωνσταντίνος Ίσος, Νικόλας Τσελίκης, Σπύρος Γιώτος,

**β) Φιλεκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης Σχωριαδιτών
Κωνσταντινουπόλεως «Η Γέννηση της Θεοτόκου»**

Η Φιλεκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότητα Σχωριαδιτών «Η Γέννηση της Θεοτόκου» ιδρύθηκε το 1769 στην Κωνσταντινούπολη, από τους Σχωριαδίτες που κατοικούσαν εκεί και οι οποίοι την ενίσχυναν με την τακτική συνδρομή τους.

Η Αδελφότητα την ίδια χρονιά (1769) συνέταξε και το Καταστατικό της,²¹⁶¹ όπου και αποτυπώνονται και ο σκοπός της: α) η οικονομική αρωγή προς τις Σχωριάδες: για το κτίσιμο σχολείων και τη μισθοδοσία των διδασκάλων, την ανοικοδόμηση κοινοτικών έργων και τη βοήθεια των φτωχών οικογενειών και β) η βοήθεια προς τους νεοεγκαταστηθέντες Σχωριαδίτες στην Πόλη για να μπορούν να δημιουργηθούν στα πρώτα βήματά τους καθώς και ο έντοκος δανεισμός προς αυτούς για τον ίδιο λόγο.

Η προσφορά της Αδελφότητας προς την ελληνική εκπαίδευση στις Σχωριάδες ήταν έντονη και διαρκής:

Στα 1793 συνέβαλε στο κτίσιμο του πρώτου σχολικού κτιρίου καθώς και της κεντρικής εκκλησίας.

Στα 1856 βοήθησε σημαντικά στο κτίσιμο επιβλητικού εκπαιδευτηρίου. Μάλιστα, προκειμένου να καλύπτονται οι μισθοί των διδασκάλων του Σχολείου και να ενισχύονται οικονομικά οι φτωχοί μαθητές, η Αδελφότητα χρησιμοποιούσε τα έσοδα από το χάνι που αγόρασε στη συνοικία Βλάγκα της Πόλης.

Στα 1913, ικανοποιώντας το αίτημα της Εφοροεπιτροπής των Σχωριάδων η Αδελφότητα φαίνεται να απέστειλε 15 λίρες Τουρκίας για τους μισθούς των διδασκάλων.²¹⁶²

**γ) Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Χλωμού
«Η Αγία Παρασκευή» Κωνσταντινουπόλεως**

Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Χλωμού «Η Αγία Παρασκευή» ιδρύθηκε το 1905 στην Κωνσταντινούπολη, από τους Χλωμιώτες που κατοικούσαν εκεί.

Η Αδελφότητα ενδιαφέρθηκε ενεργά για τη γενέτειρά της και έθεσε ως βασικό σκοπό της την ενίσχυση και την προαγωγή των εκπαιδευτηρίων και των κοινοτικών ιδρυμάτων της.²¹⁶³

Ανακεφαλαιώνοντας τις Φιλεκπαιδευτικές Αδελφότητες των ελληνικών κοινοτήτων της Βόρειας Ηπείρου και των αποδήμων βορειοηπειρωτών, τις παρουσιάζουμε σε συγκεντρωτικό παραστατικό πίνακα με το έτος της ίδρυσής τους καθώς και με στατιστική κατοίκων σαντζακίων ανά Αδελφότητα:

Λάμπης Γιώργου, Χαράλαμπος Γκαντεμής, Γάκης Τζελάπης, Κωνσταντίνος Σάβος, Σπύρος Τέρπος, Δημήτρης Μπούγιας και Αθανάσιος Μπάλλας.

2161. Το Καταστατικό εκείνο θεωρείται και ο πρόγονος του αντίστοιχου Καταστατικού, το οποίο καταρτίστηκε με τη μεταφορά της Αδελφότητας στην Αθήνα πάρα πολύ αργότερα: «Καταστατικόν της τέως εν Κωνσταντινουπόλει και νυν εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος των Σχωριαδιτών «Η Γέννησις της Θεοτόκου» ιδρυθείσης τω 1769 – Αθήναι, τύποις Ζάκα Απελλού 2, 1938».

2162. Μπεντούλης Δ., Σχωριάδες, 51-52, όπου και αναφορά στον «Κώδικα των Σχωριάδων».

2163. Φωνή της Ηπείρου, εφημερίδα Αθηνών, αρ. φ. 625, 27 Μαΐου 1905 – ο σκοπός της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας Χλωμού «Η Αγία Παρασκευή» ήταν «ο κατά το ενόν εντελής καταρτισμός των εν Χλωμώ εκπαιδευτηρίων και η εν γένει προαγωγή των Κοινοτικών ιδρυμάτων».

ΠΙΝΑΚΑΣ 49
Βορειοηπειρωτικές Φιλεκπαιδευτικές Αδελφότητες

Φιλεκπαιδευτικές Αδελφότητες των ελληνικών κοινοτήτων της Βόρειας Ηπείρου και των αποδήμων βορειοηπειρωτών (αλφαβητικά κατά κοινότητα)			
α/α	Σαντζάκι	Επωνυμία	Έτος Ίδρυσης
1	Κορυτσάς	Ηπειρωτικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως	1871
2		Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Βοβοδιτσιωτών Βουκουρεστίου	1882
3		Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Ερσέκας Κολωνίας	1911
4		Φιλεκπαιδευτική - Φιλόπτωχος Αδελφότης Κορυτσάς	1872
5		Φιλόπτωχος Αδελφότης «Αγαπάτε Αλλήλους»	1904
6		Μουσικός Σύλλογος «Απόλλων» Κορυτσάς	1904
7		Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Κυριών Κορυτσάς	1908
8		Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης των Φιλομούσων «Η Αναγέννησις» Κορυτσάς	1908
9		Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος των Νέων Κορυτσάς	1910
10		Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος «ο Σίνας» Μοσχόπολης	1875
11		Φιλανθρωπ. Αδελφότης «Ο Προφήτης Ηλίας» Μοσχοπολιτών Κων/πόλεως	1878
12	Αργυροκάστρου	Φιλεκπαιδ. Αδελφότης Βουλιαρατινών Κων/πόλεως «Άγιος Αθανάσιος»	1905
13		Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Δρόβιανης (Πατρών)	1898
14		Φιλεκπαιδ. Αδελφότης Άνω Λέσνιτσας «Η Κοίμησις της Θεοτόκου»	1909
15		Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Νοβοσέλιας (Πρεμετής) Κων/πόλεως	1901
16		Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Πρεμετινών «Η Φιλομάθεια» Κων/πόλεως	1876
17		Φιλόμουσος Αδελφότης Σαρακινίστας «Η Αμιλλα» Κων/πόλεως	1881
18		Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης των εν Κωνσταντινουπόλει Σωτηριωτών	1906
19		Φιλεκπαιδευτικός Σύνδεσμος Χασκοβινών Μασσαχουσέτης	1905
20	Ιωαννίνων, τμήμα	Φιλανθ. και Φιλεκ. Σύλ. Πολιτσανιτών Κων/πόλεως «Άγιος Νικόλαος»	1905
21		Φιλεκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης Σχωριαδιτών Κωνσταντινουπόλεως «Η Γέννηση της Θεοτόκου»	1769
22		Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Χλωμού «Η Αγία Παρασκευή» Κων/πόλεως	1905
Στατιστική ανά σαντζάκι: Κάτοικοι ανά Αδελφότητα			
Σαντζάκι	Πληθυσμός	Αδελφότητες	Κάτοικοι ανά Αδελφότητα
Κορυτσάς	44.468	11	4.042
Αργυροκάστρου	66.870	8	8.358
Ιωαννίνων - τμήμα	5.550	3	1.850

Θεωρώντας συνολικά τον παραπάνω πίνακα, παρατηρούμε τον υψηλό βαθμό της κοινοτικής πρόνοιας των Βορειοηπειρωτών για τη λειτουργία των Φιλεκπαιδευτικών Αδελφοτήτων τους, οι οποίες παράλληλα ήταν και τα κέντρα και οι πνεύμονες της κοινωνικής και της πολιτιστικής τους ζωής.

Την υπεροχή, ως προς τον αριθμό των Αδελφοτήτων, την είχε το σαντάκι Κορυτσάς με 11 Αδελφότητες και στη συνέχεια ακολουθούσε το σαντζάκι Αργυροκάστρου με 8 και το τμήμα του σαντζακίου Ιωαννίνων με 3 Αδελφότητες αντίστοιχα. Ως προς τον αριθμό όμως των κατοίκων ανά Αδελφότητα, υπερείχε το τμήμα του σαντζακίου Ιωαννίνων με 1.850 κατοίκους ανά Αδελφότητα και ακολουθούσε το σαντζάκι Κορυτσάς με 4.042 και το σαντζάκι Αργυροκάστρου με 8.358 κατοίκους ανά Αδελφότητα αντίστοιχα.

**II. ΑΛΛΟΙ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΣΥΛΛΟΓΟΙ
ΜΕ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΣΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ**

Εκτός από τις παραπάνω Φιλεκπαιδευτικές Αδελφότητες, τους Συλλόγους και τους Συνδέσμους που λειτουργούσαν στο βορειοηπειρωτικό και στον απόδημο χώρο, σημαντικές υπηρεσίες προς την ελληνική εκπαίδευση της Βόρειας Ηπείρου πρόσφεραν και οι άλλοι γνωστοί και περιώνυμοι Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι και Αδελφότητες των Αθηνών και της Κωνσταντινούπολης με την αντίστοιχη συνεισφορά και το ενδιαφέρον τους.

Επιγραφικά, αναφερόμαστε στους πιο σημαντικούς:

1. Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολεως: Για τον Ελληνικό Φιλολογικό Σύλλογο Κωνσταντινούπολεως, όπως και για τον Ηπειρωτικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Κωνσταντινούπολεως, έχουν γίνει ήδη εκτενείς αναφορές και παρουσιάστηκαν οι σημαντικότερες εκπαιδευτικές δραστηριότητές τους με τη σύνταξη των εκπαιδευτικών Κανονισμών των Κεστορατείων Διδασκαλείων (κεφ. 1) και την εν γένει αρωγή και εποπτεία της εκπαιδευτικής διαδικασίας και την επιχορήγηση των ελληνικών σχολείων στη Βόρεια Ήπειρο (passim).

Στο σημείο αυτό, και ως προς το «Σύλλογο» να σημειώσουμε και τα εξής: Ο «Εν Κωνσταντινούπολει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινούπολεως» ιδρύθηκε το 1861 στην Κωνσταντινούπολη, συνεργαζόταν με μεγάλα επιστημονικά κέντρα και ανάλογους πνευματικούς φορείς και ήταν αρωγός και συμπαραστάτης των περιοχών της άμεσης εποπτείας του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινούπολεως. Με τις «Εκπαιδευτικές Επιτροπές»²¹⁶⁴ του χρηματοδοτούσε αδιάλειπτα τα Ελληνικά Σχολεία της Βόρειας Ηπείρου, αλλά και των άλλων τουρκοκρατούμενων περιοχών, με σημαντικά ποσά, απέστελλε δε σ' αυτά και διδακτικά βιβλία και σχέδια χειροτεχνικής για τα Παρθεναγωγεία.

Η επιλογή των σχολείων και των περιοχών τους κρινόταν, βέβαια, από τις τοπικές εκπαιδευτικές ανάγκες, αλλά περισσότερο από τον κεντρικό κρατικό συντονισμό, την εθνική πολιτική και τις ισορροπίες και συγκυρίες της γενικότερης στρατηγικής, πολιτικής και προπαγανδιστικής κατάστασης που επικρατούσε και εκδηλώνονταν στα χρόνια εκείνα.²¹⁶⁵ Συγκεκριμένα, κατά το σχολικό έτος 1872-1873 στάλθηκε στην ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου για εκπαιδευτικές ανάγκες ποσό μεγαλύτερο από όλα τα προηγούμενα. Το ποσό εκείνο αποτελούνταν από την ετήσια χορηγία των 150 οθωμανικών λιρών του Συλλόγου και τις γενναίες δωρεές, σε οθωμανικές λίρες: 400 των μεγαλοτραπεζιτών της Κωνσταντινούπολης Α. Βλαστού και Α. Συγγρού, 220, 200 και 100 αντίστοιχα των ευεργετών Γ. Ζαρίφη, Χρηστάκη Ζωγράφου και Νεγραπόντη.²¹⁶⁶

2. Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης «Αγαπάτε Αλλήλους»: Μέσα στα πλαίσια του γενικότερου έργου της η Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης «Αγαπάτε Αλλήλους» στα χρόνια 1882-1883 ενίσχυσε και τα εκπαιδευτήρια της Μοσχόπολης με 2.000 γρόσια.²¹⁶⁷

3-4. Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων – Επιτροπή προς ενίσχυσιν της Ελληνικής Εκκλησίας και Παιδείας: Για το Σύλλογο και την Επιτροπή Αθηνών έγιναν εκτενείς παρουσιάσεις σε όλο το πλάτος της εργασίας αυτής με το γενικότερο ενδιαφέρον τους

2164. Τα μέλη της Εκπαιδευτικής Επιτροπής του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινούπολεως την άνοιξη του 1873 ήταν οι: Ι. Αριστοκλής, Ξ. Ζωγράφος Κ. Καλλιάνης, Κ. Καραθεοδωρής, Μ. Πανταζής, Β. Πυλάδης και Γ. Σοφοκλής.

2165. ΕΦΣΚ, ΕΕΕ «Περί της καταστάσεως της παιδείας», 7 (1873), 217.

2166. Ο. π.

2167. Μπονίδης Κ.Θ., *Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι*, 1996, 123.

για την ελληνική εκπαίδευση στο υπόδουλο βορειοηπειρωτικό χώρο με την οικονομική αρωγή για τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων, για τη μισθοδοσία των διδασκάλων και την αποστολή διδακτικών βιβλίων και σχολικού και εποπτικού υλικού (συνολική αναφορά στο κεφ. 1).

5. Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης: Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Θεσσαλονίκης στα χρόνια 1873-1892 διόρισε 180 ελληνοδιδασκάλους, δημοδιδασκάλους και παρθεναγωγούς στο μακεδονικό και ηπειρωτικό χώρο. Ανάμεσα σ' αυτούς περιλαμβάνονταν: Στην Κορυτσά, κατά το σχολικό έτος 1875-1876, ο δημοδιδάσκαλος Δ. Βούλγαρης, η νηπιαγωγός Αμαλία Καρίλλα και ο διευθυντής Δημοτικού Σχολείου Ν. Ταμπακίδης. Στη Μοσχόπολη, κατά το σχολικό έτος 1881-1882, η παρθεναγωγός Ελίζα Χ. Μιχαήλ.²¹⁶⁸

**Γ. Η ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ
ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ, ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ, ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

1. ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1914

1. Σύμφωνα με την καταγραφή του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως κατά τα σχολικά έτη 1872-1874 για την Ήπειρο (την ενιαία – την Παλαιά και τη Νέα, την ελλαδική και την αποσπασμένη Βόρεια Ήπειρο), ανερχόταν (όπως αναφέρθηκε και στο πρώτο κεφάλαιο): ο ελληνικός πληθυσμός σε 358.654 κατοίκους, τα ελληνικά Σχολεία σε 675 (362 Κοινά, 190 Αλληλοδιδασκτικά, 61 Μικτά, 37 Ελληνικά, 1 Γυμνάσιο, 1 Ιερατική Σχολή, 23 Παρθεναγωγεία), οι Έλληνες διδάσκαλοι σε 710, οι Έλληνες μαθητές σε 24.463 και οι δαπάνες σε 1.495.983 γρόσια (14.959 οθωμανικές λίρες και 83 γρόσια).

Για τον αντίστοιχο ελληνικό πληθυσμό, τα Ελληνικά Σχολεία, τους Έλληνες διδασκάλους, τους Έλληνες μαθητές και τις δαπάνες της Βόρειας Ηπείρου, τα στοιχεία δεν είναι απολύτως καθορισμένα, αφού δε συμπίπτουν πλήρως και οι περιοχές με τους αντίστοιχους οικισμούς τους στα ευρύτερα όρια των σαντζακίων και των καζάδων με εκείνα που καθορίζονται με τη στατιστική του 1913 (τα οποία ανταποκρίνονται και στα σύνορα που οριοθετούν τη Βόρεια Ήπειρο – την «Αυτόνομη Ήπειρο του 1914», και τη βορειότερη περιοχή της μέχρι το Γενούσιο ποταμό), την οποία παραθέτουμε παρακάτω. Βέβαια, στις σελίδες της εργασίας αυτής αναφέρονται τα σχετικά στοιχεία των συγκεκριμένων οικισμών και στα συγκεκριμένα όρια των διοικήσεων και των επαρχιών τους: στοιχεία που αξιολογούνται στη στατιστική μας στο δεύτερο μέρος (*συγκεντρωτικά στοιχεία της παρούσας έρευνας – παρακάτω*).

Πάντως, συνολικά αποδίδουν το μέγεθος των στοιχείων που μας αφορούν και αναφέρονται στις διοικήσεις με τις αντίστοιχες επαρχίες τους (καζάδες): της Δρυινοπόλεως (σαντζάκι Αργυροκάστρου), της Κορυτσάς (σαντζάκι Κορυτσάς), των Ιωαννίνων (σαντζάκι Ιωαννίνων – με τη διευκρίνιση ότι η αναφορά γίνεται για όλο το σαντζάκι των Ιωαννίνων, ενώ για τη Βόρεια Ήπειρο μας ενδιαφέρουν τα στοιχεία μόνο του τμήματος του καζά Πωγωνίου, στοιχεία τα οποία συμπεριλαμβάνονται στο γενικό σύνολο του σαντζακίου) και των Βελεγράδων (σαντζάκι Βερατίου):²¹⁶⁹

ΠΙΝΑΚΑΣ 50
Η Εκπαίδευση στην Ήπειρο

Καθολικόν εξαγόμενον της Εκπαιδευτικής Καταστάσεως της Ηπείρου, 1872-1874															
Για τα τμήματα της Βόρειας Ηπείρου															
<i>Επαρχία</i>	<i>Πληθυσμός</i>	<i>Το όλον</i>	<i>Κοινά</i>	<i>Αλληλοδιδ.</i>	<i>Μικτά</i>	<i>Ελληνικά</i>	<i>Γυμνάσια</i>	<i>Ιερές Σχολές</i>	<i>Παρθεναγωγ</i>	<i>Διδάσκαλοι</i>	<i>Το όλον</i>	<i>Μαθηταί</i>	<i>Το όλον</i>	<i>Δαπάνη</i>	<i>Το όλον</i>
Ιωαννίνων	6687	105096									216		8371		628300
	26741		94						94	2047		46140			
	15102		30						32	1104		47060			
	32825			31					34	2179		75750			
	16560			13		13			27	1522		102150			
	7181			4		1	1		14	962		270000			
								1		1		11		25000	
								7	14	543		62200			

2169. ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 264 – Καθολικόν εξαγόμενον της Εκπαιδευτικής Καταστάσεως της Ηπείρου.

Δρυνοπού.	10475	40375									72		3623		160600	
	4450		16							16		1055		14400		
	17700			35								35		1533		65400
	4250				7							10		596		29600
	3500			4			4					9		342		41200
								2	2	97	10000					
Κορινθιάς	1955	19613									50		1349		83609	
	4478		30							30		310		13300		
	2280			9								9		294		10800
	2700				2							2		160		5508
	8200			1		1						7		435		39000
								1	2	150	15000					
Βελεγράδων	42615	64080									55		1546		116200	
	10855		32							32		450		13300		
	5325			11								11		321		29400
	1785				5							5		185		18500
	3500			4		3						7		440		40000
								3		150	15000					

Συγκεκριμένα, η δυναμική της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο στα χρόνια 1872-1874 και σύμφωνα με την παραπάνω στατιστική (υπολογιζόμενου στο σαντζάκι Ιωαννίνων μόνο του καζά Πωγωνίου) ήταν: 177 σχολεία, 191 διδάσκαλοι και 7.001 μαθητές

2. Για τα έτη 1898-1899, και σύμφωνα με τη στατιστική των οικισμών του σαντζακίου Αργυροκάστρου της εφημερίδας των Αθηνών *Αγών*, καταγράφονταν για κάθε οικισμό του ο ελληνικός και αλβανικός πληθυσμός, τα σχολεία, οι μαθητές, οι διδάσκαλοι και οι σχολικές δαπάνες. Συνολικά, καταγράφονταν: 138 σχολεία (12 Γραμματοδιδασκαλεία, 88 Δημοτικά, 19 Ελληνικά, 15 Παρθεναγωγεία, 1 Νηπιαγωγείο και 3 Αστικές Σχολές), 5.271 μαθητές (4.521 αγόρια, 715 κορίτσια και 35 νήπια), 167 εκπαιδευτικοί (148 διδάσκαλοι και 19 διδασκάλισσες) και 89.238 γρόσια για τις δαπάνες.²¹⁷⁰

3. Σύμφωνα με στατιστικές και χάρτες του 1906 και του 1908 στο σαντζάκι του Αργυροκάστρου (στο οποίο ενσωματωνόταν με τον καζά Τεπελενίου και ο καζάς Λεσκοβίκιου και συμπεριλαμβανόταν και ο καζάς Πωγωνίου του τμήματος του σαντζακίου Ιωαννίνων) λειτουργούσαν 177 Ελληνικά Σχολεία όπου δίδασκαν 224 εκπαιδευτικοί (διδάσκαλοι και διδασκάλισσες) και φοιτούσαν 7.825 μαθητές (αγόρια και κορίτσια), και αντίστοιχα στο σαντζάκι Βερατίου λειτουργούσαν 54 Ελληνικά Σχολεία όπου δίδασκαν 74 εκπαιδευτικοί (διδάσκαλοι και διδασκάλισσες) και φοιτούσαν 1.851 μαθητές (αγόρια και κορίτσια),

Αναλυτικά, ανά καζάδες κατανέμονταν:²¹⁷¹

2170. *Αγών*, εφημερίδα Αθηνών, φ. 90-97, 8-12-1900, 5,21, 26 -1 και 1, 22-6-1901.

2171. ΑΥΕ, Αρχείο Χαρτών – Α΄ Μέρος: αρ. 113: *Ελληνικές Εκκλησίες και Σχολεία της Ηπείρου* (Αθήνα, χ. χ.), ΑΥΕ, Αρχείο Χαρτών – Α΄ Μέρος: αρ. 255: *Vilajet de Ioannina, Cartes des Ecoles Chretiennes* (1908), *Χάρτες γεωγραφικοί και στατιστικοί Μακεδονίας, Ηπείρου και Θράκης*: 1. Χάρτης της Χερσονήσου του Αίμου. 2. Χάρτες των βιλαετίων: α) Θεσσαλονίκης, β) Μοναστηρίου, γ) Ιωαννίνων, δ) Αδριανουπόλεως – ενδεικτικός του αριθμού των σχολείων και εκκλησιών. 3. Χάρτης των βιλαετίων όπου επεβλήθησαν οι μεταρρυθμίσεις, *Instituto Geografiko di Agostini-Roma 1906* (ανατύπωση «Δωδώνη», Αθήνα 1992).

ΠΙΝΑΚΑΣ 51
*Η Ελληνική Εκπαίδευση στο Σαντζάκι Αργυροκάστρου
 και Βερατίου*

<i>Σχολεία, εκπαιδευτικοί και μαθητές σε ελληνικά Σχολεία της Βόρειας Ηπείρου – 1906, 1908</i>				
<i>α/α</i>	<i>Καζάδες</i>	<i>Σχολεία</i>	<i>Εκπαιδευτικοί</i>	<i>Μαθητές</i>
Σαντζάκι Αργυροκάστρου				
1	Αργυροκάστρου	50	59	1916
2	Χειμάρρας	8	14	507
3	Δελβίνου	24	33	1063
4	Τεπελενίου	18	22	589
5	Πρεμετής	35	39	1189
6	Παγωνίου	42	57	2061
Σύνολο		177	224	7325
Σαντζάκι Βερατίου				
1	Βερατίου	18	28	769
2	Σκράπαρης	1	1	24
3	Λούσνιας	25	29	623
4	Αυλώνας	10	16	435
Σύνολο		54	74	1851

4. Στα 1913, σύμφωνα με τη στατιστική - το *Χάρτη των Ελληνικών Εκκλησιών και Σχολείων της Βόρειας Ηπείρου*, καταγράφηκαν στη Βόρεια Ήπειρο (την «Αυτόνομη Ήπειρο του 1914»), 352 Ελληνικά Σχολεία (241 Αρρένων και 111 Θηλέων), 523 εκπαιδευτικοί (323 διδάσκαλοι και 200 διδασκάλισσες) και 22.075 μαθητές (15.397 αγόρια και 6.678 κορίτσια).

«Οι μαθηταί και αι μαθήτριάι συνολικώς ανήρχοντο εις 22075· συνεπώς αποτελούν τα 9,6% του ολικού πληθυσμού και τα 18,8% του Ελληνικού πληθυσμού της Β. Ηπείρου.

Στο κεντρικό και στο νότιο τμήμα της Βορείου Ηπείρου, όπου ήταν ακόμα πιο συμπαγής ο ελληνικός πληθυσμός, οι μαθητές ανέρχονταν σε μεγαλύτερο ποσοστό, αφού αποτελούσαν το 11,1% του ολικού πληθυσμού και το 19% του αντίστοιχου ελληνικού.

Συμπέρασμα εξαγόμενον εκ της μελέτης του παρόντος χάρτου και των πινάκων και στατιστικών, αίτινες συνοδεύουσιν αυτόν είνε ότι η Ελληνική Εκπαίδευσις εν Β. Ηπείρω τω 1913 *επεδείκνυεν επίδοσιν μεγίστην*»²¹⁷²

Αναλυτικά, ανά σαντζάκια και καζάδες κατανέμονταν:²¹⁷³

2172. ΑΥΕ, *Αρχείο Χαρτών – Α' Μέρος*: αρ. 176: *Χάρτης των Ελληνικών Εκκλησιών και Σχολείων της Βορείου Ηπείρου τω 1913 – Carte des Églises et des Écoles Helleniques de l' Épire du Nord en 1913*, Γενικών Στρατηγείων Ελληνικού Στρατού. Επιτελείον-Γραφείον ΙΙ (Τμήμα Πολιτικών Υποθέσεων), Αθήνα 1920.

2173. Ο. π.

ΠΙΝΑΚΑΣ 52
Η Ελληνική Εκπαίδευση στη Βόρεια Ήπειρο

Σχολεία, εκπαιδευτικοί και μαθητές στα Ελληνικά Σχολεία της Βόρειας Ηπείρου - 1913									
Σαντζάκια Καζάδες	Σχολεία			Εκπαιδευτικοί			Μαθητές		
	Αρρένων	Θηλέων	Σύνολο	Διδ/καλοι	Διδ/λισσες	Σύνολο	Αγόρια	Κορίτσια	Σύνολο
Κορυτσάς Κορυτσάς	47	18	65	88	87	175	5025	2880	7905
Κολωνίας	16	4	20	24	6	30	1340	465	1805
<i>Σύνολο Σαντζακίου</i>	63	22	85	112	93	205	6365	3345	9710
Αργυροκάστρου Αργυροκάστρου	53	34	87	65	36	101	3190	1275	4465
Χειμάρρας	8	5	13	14	7	21	645	320	965
Δελβίνου	49	21	70	50	32	82	2319	701	3020
Λεσκοβικίου	19	3	22	20	3	23	568	72	640
Τεπελενίου	16	10	26	21	12	33	840	370	1210
Πρεμετής	27	10	37	30	11	41	910	295	1205
<i>Σύνολο Σαντζακίου</i>	172	83	255	200	101	301	8472	3033	11505
Ιωαννίνων (τμήμα) Πωγωνίου	6	6	12	11	6	17	560	300	860
<i>Σύνολο Σαντζακίου</i>	6	6	12	11	6	17	560	300	860
Γενικό Σύνολο	241	111	352	323	200	523	15397	6678	22075

Ακόμα, αναλυτικά, σύμφωνα και πάλι με την παραπάνω στατιστική – χάρτη, η αναλογία ανά 1000 Έλληνες κατοίκους της Βόρειας Ηπείρου κυμαινόταν: των Ελληνικών Σχολείων από 1,96 μέχρι 4,34 (για τα Σχολεία Αρρένων από 1,10 μέχρι 2,94 και για τα Σχολεία Θηλέων από 0,35 μέχρι 1,70), των Εκπαιδευτικών από 2,67 μέχρι 5,41 (για τους διδασκάλους από 1,8 μέχρι 3,44 και για τις διδασκάλισσες από 0,41 μέχρι 1,97), και για τους μαθητές από 99,14 μέχρι 238,10 (για τα αγόρια από 84,08 μέχρι 159,34 και για τα κορίτσια από 11,15 μέχρι 86,74).

Συνολικά δε, σε ολόκληρη τη Βόρεια Ήπειρο η αναλογία ήταν: των Ελληνικών Σχολείων 3,01 (για τα Σχολεία Αρρένων 2,06 και για τα Σχολεία Θηλέων 0,95), των Εκπαιδευτικών 4,13 (των διδασκάλων 2,84 και των διδασκαλισσών 1,29) και των μαθητών 188,85 (των αγοριών 131,72 και των κοριτσιών 57,13).

Αναλυτικά, ανά σαντζάκια και καζάδες κατανέμονταν:²¹⁷⁴

2174. Ο. π. Στα 1913, επίσης, σύμφωνα με τη στατιστική - το *Χάρτη των Ελληνικών Εκκλησιών και Σχολείων της Βόρειας Ηπείρου*, καταγράφηκαν σε όλη τη Βόρεια Ήπειρο 377 ελληνικές εκκλησίες και 332 Έλληνες ιερείς.

Αναλυτικά, ανά σαντζάκια και καζάδες κατανέμονταν:

Οι 377 εκκλησίες: Στο σαντζάκι Κορυτσάς 99 (83 στον καζά Κορυτσάς και 16 στον καζά Κολωνίας). Στο σαντζάκι Αργυροκάστρου 267 (93 στον καζά Αργυροκάστρου, 20 στον καζά Χειμάρρας, 73 στον καζά Δελβίνου, 24 στον καζά Λεσκοβικίου, 21 στον καζά Τεπελενίου και 36 στον καζά Πρεμετής). Στο σαντζάκι Ιωαννίνων – τμήμα 11 (11 στον καζά Πωγωνίου).

Οι 332 ιερείς: Στο σαντζάκι Κορυτσάς 93 (72 στον καζά Κορυτσάς και 21 στον καζά Κολωνίας). Στο σαντζάκι Αργυροκάστρου 229 (72 στον καζά Αργυροκάστρου, 16 στον καζά Χειμάρρας, 62 στον καζά Δελβίνου, 25 στον καζά Λεσκοβικίου, 18 στον καζά Τεπελενίου και 36 στον καζά Πρεμετής). Στο σαντζάκι Ιωαννίνων – τμήμα 10 (10 στον καζά Πωγωνίου).

Η αναλογία ανά 1000 Έλληνες κατοίκους της Βόρειας Ηπείρου ήταν: των εκκλησιών 3,22 και των ιερέων 2,84.

ΠΙΝΑΚΑΣ 53
Η Ελληνική Εκπαίδευση στη Βόρεια Ήπειρο

Αναλογία ανά 1000 Έλληνες κατοίκους των ελληνικών Σχολείων, των εκπαιδευτικών και των μαθητών στη Βόρεια Ήπειρο - 1913									
Σαντζάκια Καζάδες	Σχολεία			Εκπαιδευτικοί			Μαθητές		
	Αρρένων	Θηλέων	Σύνολο	Διδ/καλοι	Διδ/λίσσες	Σύνολο	Αγόρια	Κορίτσια	Σύνολο
Κορυτσάς Κορυτσάς	1,41	0,55	1,96	2,65	1,41	4,06	151,36	86,74	238,10
Κολωνίας	1,42	0,35	1,77	2,13	0,54	2,67	118,91	41,26	160,17
Αργυροκάστρου Αργυροκάστρου	2,64	1,70	4,34	3,24	1,80	5,04	159,37	63,70	223,07
Χειμάρρας	1,30	0,80	2,10	2,26	1,13	3,39	104,23	51,71	155,94
Δελβίνου	2,83	1,21	4,04	3,41	1,33	4,74	134,08	40,53	174,61
Λεσκοβικίου	2,94	0,46	3,40	3,10	0,46	3,56	87,99	11,15	99,14
Τεπελενίου	2,62	1,64	4,26	3,44	1,97	5,41	137,86	60,73	198,59
Πρεμετής	2,50	0,92	3,42	2,77	1,01	3,78	84,08	27,25	111,33
Ιωαννίνων (τμήμα) Πωγωνίου	1,8	1,8	2,16	1,80	1,20	3,00	100,90	54,05	154,95
<p>Γενικό Σύνολο Βόρειας Ηπείρου – αναλογία ανά 1000 κατοίκους: Ελληνικά σχολεία: 3,01 (Σχολεία Αρρένων: 2,06 - Σχολεία Θηλέων: 0,95) Έλληνες εκπαιδευτικοί: 4,13 (Διδάσκαλοι: 2,84 - Διδασκάλισσες: 1,29) Έλληνες μαθητές: 188,85 (Αγόρια: 131,72 - Κορίτσια: 57,13)</p>									

5. Τα ελληνικά σχολεία στη Βόρεια Ήπειρο το 1914 ανέρχονταν στα 360 και οι Έλληνες μαθητές στους 22.595 και για τους καζάδες (οι μαθητές σε παρένθεση): Αργυροκάστρου 86 (4.365), Χειμάρρας 13 (955), Δελβίνου 70 (3.020), Λεσκοβικίου 23 (640), Τεπελενίου 26 (1.210), Πρεμετής 37 (1.200), Πωγωνίου 10 (800), Κορυτσάς 72 (8.345), Κολωνίας 23 (2.050).²¹⁷⁵

Τέλος, να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με το στατιστικό πίνακα του Φ. Οικονόμου (σε μελέτη του στα 1987), κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας λειτουργούσαν στη Βόρεια Ήπειρο 405 ελληνικά σχολεία.²¹⁷⁶

2175. Sterghiopoulos C. D. - Soulis C., *La question*, 1946, 60.

2176. Οικονόμου Φ., *Σχολεία*, 1987, 97.

2. ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στις σελίδες της διατριβής παρουσιάστηκε όλη η κατάσταση της ελληνικής εκπαίδευσης στους ελληνικούς οικισμούς της Βόρειας Ηπείρου κατά την ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία η ίδρυση, οργάνωση και η λειτουργία των ελληνικών σχολείων.

Με βάση λοιπόν όλες τις διαχρονικές αρχαικές και δημοσιευμένες πληροφορίες μας (για την περίοδο που εξετάζουμε), συντάσσουμε παρακάτω το γενικό πίνακα της βορειοηπειρωτικής εκπαίδευσης με τα 726 σχολεία στους 306 οικισμούς όπου λειτουργούσαν, τους 1.377 εκπαιδευτικούς (διδασκάλους – διδασκάλισσες) και τους 22.741 μαθητές τους (αγόρια – κορίτσια) τον καρπό της έρευνάς μας.

[Διευκρινίζουμε ότι σημειώνονται:

Τα σχολεία σαν εκπαιδευτική μονάδα (βλέπε κεφ. 4 Α. Η εσωτερική δομή των σχολείων 1. Τύποι σχολείων) μία φορά – κατά την ίδρυσή τους ή την πρώτη καταγραφή τους.

Οι εκπαιδευτικοί στο σύνολό τους και μια φορά ο καθένας τους ως ανώνυμη αναφορά ή ως συγκεκριμένο άτομο - ονοματεπώνυμο (αριθμητικά - για όσους βέβαια υπάρχουν στοιχεία).

Οι μαθητές στην υψηλότερη αριθμητική τους δύναμη σε σχολικό έτος που έχει καταγραφεί στη διάρκεια λειτουργίας της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής μονάδας, αφού είναι αδύνατη βέβαια η συνολική καταγραφή τους σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο και για όλα τα σχολικά έτη – γεγονός, οπωσδήποτε, που αν συνέβαινε θα ήταν εξαιρετικά χρήσιμο και πολύτιμο]:

ΠΙΝΑΚΑΣ 54

Συνολική παρουσίαση της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο

Ελληνικά Σχολεία, Έλληνες εκπαιδευτικοί, Έλληνες μαθητές ανά οικισμό στη Βόρεια Ήπειρο στη διάρκεια των ύστερων χρόνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας																		
α/α	Οικισμοί	Σχολεία ή Σχολές							Εκπαιδευτικοί			Μαθητές						
		Π. Η	Σ. Ε.					Μ. Ε.										
			Νηπιαγωγεία	Γραμματοδιδασκαλεία (ή Σχολεία του Νέφθηκα)	(Α)λληλοδιδασκτικά	(Ε)λληνοαλληλοδιδασκτικά	(Κ)ονά, (Ι)ερατικές Σχολές		Α(Σ)τικά, (Ε)παρχιακά	(Κ)εντρικές Σχολές, (Α)ρρεναγωγεία, (Μ)ικτά	(Π)αρθενναγωγεία, (Σ)υσσίτια	(Ο)ικο – Ο(Ρ)φανατορφεία, (Υ)φαντήρια, (Ν)υκτερ. Σχ.	Δημοτικά - Σχολεία	(Ε)λληνικά, (Φ)ροντιστήρια, (Γ)υμνάσια, (Δ)ιδασκαλεία	Διδάσκαλοι	Διδασκάλισσες	Σύνολα	Αγόρια
Σαντζάκι Κορυτσάς																		
Α. Καζάς Κορυτσάς																		
1	Άρζα							1			1	1		1	40			40
2	Βέρλενι							1			1	1		1	40			40
3	Βοβοδίτσα	1				2 AM	1 Π	2	2 EE	8	7	5	12	210				210
4	Βυθικούκι							2	1 E	3	1		1	40				40
5	Γιάντση			1 K						1	1		1	20				20
6	Γιούρας							1		1	1		1	40				40
7	Γράψη		1	1 A			1 Π	2	1 E	6	4	1	5	169	4			173

8	Δάρδα					1 Π	2	1 E	4	2	1	3	100	50	150
9	Δίσνιτσα		1	1 K					2	3		3	50		50
10	Δρένοβον			1 A		1 Π	2	1 E	5	3	1	4	182	47	229
11	Ζήτσιστα	1					2		3	2		2	90		90
12	Καμενίτσα						1		1	1		1	40		40
13	Καρπανιόζι						1		1	1		1	40		40
14	Κατούντι						1		1	1		1	35		35
15	Κορυτσά	3	1	2 AE	3 ΣΣΣ	7 ΠΠΟΟ ΟΡΝ	2	5 ΕΕΕΕΓ	23	98	92	190	3248	899	4147
16	Κρέσπανι						1		1	1		1	40		40
17	Λιάβδαρι		1				1	1 E	3	1		1	17		17
18	Μάργιαννη		1	1 A			1	1 E	4	3		3	43		43
19	Μισράσι						1		1	1		1	40		40
20	Μοσχόπολις	1		1 A	2 ΣΜ	3 ΠΠΟ	4	2 ΕΦ	13	18	9	27	440	135	575
21	Μπελοβόδα		1				1		2	3		3	14		14
22	Μπίγλιστα		1				2		3	4		4	65		65
23	Μπόρια		1	1 K			1		3	3		3	37		37
24	Μπουίγαρέτσι		1						1	1		1	12		12
25	Μπραδβίτσα		1	1 K			2		4	4		4	85		85
26	Όπαρις						1		1	1		1	40		40
27	Ορμάν - Τσφλίκ		1				1		2	1		1	5		5
28	Οσόγια		1				1	1 E	3	1		1	15		15
29	Παναρίτη						1		1	1		1	40		40
30	Πενταβίνη		1	1 K			1		3	1		1	20		20
31	Πέστανι			1 K			2		3	3		3	45		45
32	Πλιάσσα						1		1	1		1	40		40
33	Ποϊάνη			1 K			1		2	2		2	80		80
34	Πολένα		1	1 A			2	1 E	5	4		4	85	5	90
35	Πολόσκα		1				1		2	1		1	12		12
36	Πουνμίρα						1		1	1		1	40		40
37	Πρόγκρι		1	1 K			2	1 E	5	4		4	89		89
38	Ραβανίκ						1		1	1		1	40		40
39	Ρεμπέτσι		1	1 K			1		3	3		3	30		30
40	Ριόβι						1		1	1		1	40		40
41	Σινίτσα		1				1	1 E	3	1		1	30		30
42	Σίπσκα							1 E	1	1		1	40		40
43	Στρατομπέρδα		1				1	1 E	3	1		1	30		30
44	Τερόβα		1	1 K			2		4	3		3	41		41
45	Τρεμπίσκα						2	1 E	3	2		2	80		80
46	Τρεν						2		2	2		2	80		80
47	Τρέσκα						2	1 E	3	1		1	50		50
48	Φλιόκι			1 K			1		2	1		1	20		20
49	Χότσιστα	1		2 AE	1 M	1 Π	2	2 EE	9	4	3	7	350		350
	Σύνολα								160	208	112	320	6479	1140	7619
	<i>Γενικότερα στοιχεία</i>														
	Τελικά σύνολα														
B. Καζάς Κολωνίας															
50	Γκοστοβίτσι							1 E	1	1		1	40		40
51	Ερσέκα					1 O	1	1 E	3	3		3	105		105
52	Κιάφζεζι						1		1	1		1	40		40
53	Κιουτέζα		1				1	1 E	3	3		3	30		30
54	Κρεσόβα						1		1	1		1	40		40
55	Λιουάρασι						1	1 E	2	2		2	80		80
56	Μπαρμάσι						1		1	1		1	40		40
57	Μπέζανι						1	1 E	2	2		2	80		80
58	Μπορόβα							1 E	1	1		1	40		40
59	Ογόρτσκα						1		1	1		1	40		40
60	Πηλιούσι							1 E	1	1		1	40		40
61	Ραδιμίστι						1		1	1		1	40		40
62	Ράχωβα						1	1 E	2	2		2	80		80

63	Σελενίτσα-Λίσα						1		1	1		1	40		40
64	Στίκα						1	1 E	2	2		2	80		80
	Σύνολο								23	23		23	815		815
Γ. Καζάς Σταρόβου															
65	Μήτσανη						1		1	1		1	35		35
	Σύνολο								1	1		1	35		35
Σαντζάκι Αργυροκάστρου															
Α. Καζάς Αργυροκάστρου															
66	Αργυροκάστρον	1		2 ΑΕ	4 ΣΕΚΜ	1 Π	5	2 ΕΕ	15	55	10	65	495	400	895
67	Βερμίκι				1 Μ				1	1		1	20		20
68	Βλαχογοραντζή						1		1	1		1	40		40
69	Βοδίνου						1		1	1		1	40		40
70	Βοδρίτσα			1 Κ			1		2	2		2	55		55
71	Βουλιάρατι		1	1 Κ	1 Σ	1 Π	2		6	33	1	34	110		110
72	Γεωργουτσάδες			2 ΑΚ			1		3	3		3	100		100
73	Γκιάτι				1 Κ			1 E	2	2		2	80		80
74	Γλίνα						1		1	1		1	40		40
75	Γρανουσίστα						1		1	1		1	40		40
76	Γράψη						2		2	3		3	60		60
77	Δερβίτσανη			1 Α		1 Π	2		4	4	1	5	150		150
78	Δοξάτι						2		2	2		2	65		65
79	Δουβιανή			1 Α		1 Π	2		4	9	2	11	75		75
80	Επισκοπή - Άνω			2 ΑΚ			1		3	3		3	70		70
81	Επισκοπή-Κάτω						1		1	1		1	40		40
82	Ερίντι			1 Α			2		3	3		3	105		105
83	Κακαβία			1 Α			1		2	2		2	75		75
84	Κακογοραντζή		1				1		2	1		1	15		15
85	Καλέζι				1 Κ		1		2	2		2	53		53
86	Καλογοραντζή		1						1	1		1	40		40
87	Κάριανη				1 Κ	1 Π	1	1 E	4	1	1	2	30		30
88	Κεστοράτι	1		1 Α		3 ΠΣΟ	4	3 ΕΕΔ	12	29	26	55	40	47	87
89	Κοσοβίτσα			1 Α			2		3	4		4	90		90
90	Κρα		1						1	1		1	40		40
91	Κρήνα						1		1	1		1	40		40
92	Λάμποβον, Άνω			1 Α			2		3	4	1	5	90		90
93	Λάμποβον, Κάτω	1		2 ΑΕ	1 Α	2 ΠΥ	2	2 ΕΕ	10	12	3	15	266		266
94	Λιμπόχοβον			1 Κ			1		2	4		4	70		70
95	Λιούγκαρη						1		1	1		1	40		40
96	Λόγγος			1 Α			1		2	11		11	90		90
97	Λουβίνα						1		1	1		1	40		40
98	Μέγγουλι			2 ΑΚ	1 Κ		2		5	4		4	80		80
99	Μοσχοχώρι						1		1	1		1	40		40
100	Νιβίτσα			1 Α					1	1		1	40		40
101	Νόκοβο			1 Κ			2		3	2		2	50		50
102	Πέπελι			1 Α			2		3	2		2	45		45
103	Προγκί						1		1	1		1	40		40
104	Σαρακινίστα			1 Α			3		4	3		3	52		52
105	Σελιό			1 Α			1		2	3		3	80		80
106	Σέλτσι			1 Α			3		4	4		4	75		75
107	Σούχα		1				1		2	2		2	10		10
108	Στεγόπολις						2		2	1		1	35		35
109	Σωτήρα			1 Α	1 Α		2		4	14		14	100		100
110	Σωφράτικα						1		1	1		1	40		40
111	Τεραχάτες			1 Κ			1		2	3		3	90		90
112	Φραστανή						2		2	2		2	20		20
113	Χάσκοβο		1				2		3	2		2	17		17
114	Χουμελίτσα						1		1	1		1	40		40
	Σύνολο								140	247	45	292	3458	447	3905

Β. Καζάς Χειμάρας															
115	Βούνος			1 Α		1 Π	3	1 Ε	6	8	1	9	140	40	180
116	Δρυμάδες		1	1 Α	1 Μ	1 Π	3	1 Ε	8	21	2	23	250	35	285
117	Κηπαρό					1 Π	2	2 ΕΕ	5	3	2	5	70	30	100
118	Κούδεσι						2		2	3		3	25		25
119	Παλιάσσα						3		3	1	1	2	45		45
120	Πήλιουρι						2		2	2		2	25		25
121	Τσοράι				1 Κ		2		3	3		3	40		40
122	Χειμάρα			1 Α		2 ΠΥ	2	1 Ε	6	7	2	9	150	40	190
	Σύνολα								35	48	8	56	745	145	890
Γ. Καζάς Δελβίνου															
123	Άγιοι Σαράντα							1 Ε	1	1		1	40		40
124	Άγιος Ανδρέας	Στην Ευθύμειο Κεντρική Σχολή Ρίζης													
125	Άγιος Βασίλειος			1 Α			1		2	2		2	75		75
126	Άληκο				1 Κ		1		2	3		3	55		55
127	Βεργό						1		1	1		1	40		40
128	Βραϊλάτι			1 Κ	1 Κ		1		3	3		3	45		45
129	Βρυώνη			1 Κ					1	1		1	40		40
130	Γέρμα			1 Κ	1 Κ		1		3	1		1	60		60
131	Γιαννισάτι			1 Α					1	1		1	40		40
132	Γράβα			1 Κ	1 Κ				2	2		2	15		15
133	Γράσδανη						2		2	2		2	15		15
134	Δέλβινον			3 ΑΑΚ	3 ΣΚΜ	1 Π	1	2 ΕΕ	10	38	5	43	349	80	429
135	Δερμέσι			1 Κ					1	1		1	40		40
136	Δίβρη			1 Α	2 ΚΜ		2	1 Ε	6	23	2	25	330	12	342
137	Δρόβιανη, Άνω			3 ΑΕΚ			2	1 Ε	6	25		25	100		100
138	Δρόβιανη, Κάτω			3 ΑΕΚ				1 Ε	4	13		13	80		80
139	Δρόβιανη				1 Κ	2 ΠΥ	1	1 Ε	5	34	14	48	200	100	300
140	Ζουλιάτι						1		1	1		1	40		40
141	Καινούργιο				1 Κ		1		2	2		2	40		40
142	Κακοδίκη						2		2	2		2	25		25
143	Καλτσάτι	Στην Κεντρική Σχολή Λαζατίου													
144	Καλύβια	Στην Κεντρική Σχολή Γέρμας													
145	Καλύβια - πασά						1		1	1		1	40		40
146	Καραλήμπεη						1		1	1		1	40		40
147	Καραχάτζι	Στην Κεντρική Σχολή Φοινικίου													
148	Κεσαράτι	Στην Κεντρική Σχολή Γράβας													
149	Κομμάτι		1						1	1		1	10		10
150	Κουλουρίτσα	Στην Κεντρική Σχολή Χότζα													
151	Κώσταρη	Στην Κεντρική Σχολή Βραϊλατίου													
152	Λαζάτι				1 Κ		1		2	1		1	25		25
153	Λέσνιτσα - Άνω			2 ΑΚ			1		3	7		7	50		50
154	Λέσνιτσα-Κάτω			1 Κ					1	3		3			
155	Λέσνιτσα				1 Κ		2	1 Ε	4	11		11	90		90
156	Λούκοβο			1 Α			2		3	2		2	25		25
157	Λυκουρέζι			1 Α					1	1		1	40		40
158	Μαλίτσανη			1 Κ					1	1		1	40		40
159	Μαυρόπουλι	Στην Κεντρική Σχολή Φοινικίου													
160	Μεμούσβεη			1 Α					1	1		1	40		40
161	Μουζίνα			1 Κ		1 Π	3		5	4	2	6	115	30	145
162	Μουρσιά			1 Α			2		3	3		3	55		55
163	Νιβίτσα			2 ΑΑ			1		3	4		4	195		195
164	Ομέρ-εφένδη				1 Κ				1	1		1	40		40
165	Πετσά			1 Κ			1		2	2		2	40		40
166	Πικέρνι			1 Α	1 Σ	1 Π	2		5	14	2	16	120		120
167	Ροματζά	Στην Κεντρική Σχολή Ομέρ - εφέντη													
168	Σαγιάννη	Στην Κεντρική Σχολή Φοινικίου													
169	Σαρακάτι						1		1	1		1	40		40
170	Σενίτσα						2		2	2	1	3			
171	Σοπίκι			1 Κ			1		2	1		1	60		60

172	Τρέμουλι			1 Κ				1	1		1	40		40	
173	Τσαούσι	Στην Κεντρική Σχολή Αλήκου													
174	Τσερκοβίστα	Στην Ευθύμειο Κεντρική Σχολή Ρίζης													
175	Φοινίκι			1 Α	1 Κ		2	4	3		3	45		45	
176	Χάλιο						1	1	1		1	40		40	
177	Χότζα				1 Κ			1	1		1	40		40	
	Σύνολα							105	224	26	250	2859	222	3081	
Δ. Καζάς Λεσκοβίκιου															
178	Βλιάσοβον			1 Κ				1	1		1	40		40	
179	Λεσκοβίκι					1 Π	1	2	1	1	2	60	40	100	
180	Μέλιανη			1 Κ				1	1		1	40		40	
181	Ποστένιανη			2 ΑΕ		1	1 Ε	4	3	1	4	60		60	
182	Ραδίχοβον			1 Κ				1	1		1	40		40	
183	Τσαρέσοβον						1	1	1	1	2	40		40	
184	Τσέρτσικον						1	1		1	1	30		30	
	Σύνολα							11	8	4	12	310	40	350	
Ε. Καζάς Τεπελενίου															
185	Βιθούκι	Στην Κεντρική Σχολή Κόντσικας													
186	Δέρανη						2	2	3		3	35		35	
187	Δόσνιτσα		1					1	2		2	14		14	
188	Ζέη			1 Κ			2	3	5		5	50		50	
189	Κόδρα						1 Ε	1	1		1	40		40	
190	Κόντσικα				1 Κ			1	1		1	40		40	
191	Λάμποβον, Κάτω						2	2	2		2	90		90	
192	Λέκλα			2 ΑΕ			1	2 ΕΕ	5	6	6	90		90	
193	Λιάρη						1	1	2		2	25		25	
194	Νίβανη				1 Α	1 Π	1	2 ΕΕ	5	5	1	6	55	10	65
195	Πέστανι			1 Κ				2	1		1	40		40	
196	Σέπερη			1 Α			3	1 Ε	5	6	6	105		105	
197	Στεπέζι			1 Κ			1	2	2		2	40		40	
198	Τόποβα						1	1	4		4	30		30	
199	Τριμπούκι				1 Σ			1	3		3	123		123	
200	Χοντοκούκι		1				1	1 Ε	3	2	2	55		55	
201	Χοστέβα			1 Α	1 Κ		2	4	5		5	80		80	
	Σύνολα							39	50	1	51	912	10	922	
ΣΤ. Καζάς Πρεμετής															
202	Γκοστιβίστι	Στην Κεντρική Σχολή Χοταχόβας													
203	Ελεούσα			1 Α		1 Π	1	3	1	1	2	90		90	
204	Ζέππα			1 Κ			1	2	1		1	20		20	
205	Κακόσι				1 Κ		1	1 Ε	3	1	1	30		30	
206	Καλιούδι						1	1	1		1	40		40	
207	Κομπλιάρα						1	1	1		1	15		15	
208	Κοσίνα			1 Κ			2	3	2		2	90		90	
209	Κοσόβα			1 Α			1	2	1	1	2	60		60	
210	Κούταλη						1	1	1		1	40		40	
211	Λίμπαρι						1	1	1		1	20		20	
212	Λιμπιβάνη			1 Κ			1	2	2		2	40		40	
213	Λιούπσκα						1	1	2		2	20		20	
214	Λίπα		1	1 Κ			1	3	1	1	2	15		15	
215	Λισίτσα			1 Κ				1	1		1	40		40	
216	Μαλέσοβον			1 Κ			2	3	4		4	40		40	
217	Μπένια			1 Α				1	1		1	10		10	
218	Μπούχαλη			1 Κ			2	3	2		2	60		60	
219	Μπρέζανη			1 Κ			2	3	3		3	30		30	
220	Νοβοσέλια						2	2	2		2	35		35	
221	Ογδούνιανη			1 Κ			1	2	2		2	30		30	
222	Ογρένι	Στην Κεντρική Σχολή Χοταχόβας													
223	Πρεμετή			1 Ε	1 Σ	1 Π	2	2 ΕΕ	7	17	2	19	180	100	280
224	Στρεμπέτσι			1 Κ				1	1		1	40		40	
225	Τρεμποζίστι						1	1	1		1	40		40	

226	Φράσσαρη				1 Σ		1		2	3		3	30		30
227	Χοταχόβα			2 ΑΕ	1 Κ	1 Π	1	1 Ε	6	4	1	5	40	30	70
	Σύνολα								55	56	6	62	1055	130	1185
Σαντζάκι Ιωαννίνων – τμήμα															
<i>A. Καζάς Πωγωνίου</i>															
228	Πολίτσανη		1	2 ΑΕ	3 ΣΚΑ	1 Π	4	2 ΕΕ	13	95	7	102	324	30	354
239	Σκωριάδες			1 Ε			4	2 ΕΕ	7	19	1	20	190		190
230	Σωπική		1	1 Α		1 Π	3	1 Ε	7	30	3	33	140	30	170
231	Τσάπιστα			1 Κ			2		3	3		3	60		60
232	Χλωμό			1 Α		1 Π	2	1 Ε	5	13	2	15	163	13	176
	Σύνολα								35	160	13	173	877	73	950
Σαντζάκι Βερατίου															
<i>A. Καζάς Βερατίου</i>															
233	Βεράτιον			4 ΑΑΑΑ	1 Κ	3 ΠΠΠ	1	3 ΕΕΕ	12	9	3	12	440	150	590
234	Βερτόπι			1 Κ			1		2	2		2	22		22
235	Βοδίτσα			1 Κ					1	1		1	8		8
236	Βοκοπόλια			1 Α			1		2	3		3	30		30
237	Γιόντσα						1		1	1		1	45		45
238	Γραμπιάνι						1		1	1		1	40		40
239	Δούσνικ			1 Κ					1	2		2	10		10
240	Κονισμπάλτα						1		1	1		1	40		40
241	Μπαρίστανι			1 Α					1	1		1	28		28
242	Μπουμπουλίμανι			1 Κ			1		2	2		2	15		15
243	Μπρέστανι						1		1	1		1	40		40
244	Ντρομπονίκι			1 Κ			1		2	2		2	12		12
245	Παύταλη	1		1 Α		1 Π	1		4	5	1	6	15	5	20
246	Πετροχόντι			1 Κ					1	1		1	20		20
247	Σαδοβίτσα			1 Α					1	1		1	25		25
248	Σεκίστα						1		1	1		1	40		40
249	Σύνια			1 Κ			1		2	2		2	20		20
250	Χαλίλιανι			1 Κ			1		2	2		2	12		12
	Σύνολα								38	38	4	42	852	155	1007
<i>B. Καζάς Λουσνίας</i>															
251	Άνω Κρουάτι			1 Κ			1		2	2		2	7		7
252	Αρδεύουσα			1 Α			1		2	2		2	25		25
253	Βάναρι			1 Α					1	1		1	18		18
254	Γκολέμι			1 Κ					1	1		1	8		8
255	Γραδίστα			1 Ι					1	1		1	40		40
256	Δερνένανι			1 Κ					1	1		1	15		15
257	Διβιάκα			1 Α			1		2	2		2	30		30
258	Καρβουνάρι						1		1	1		1	20		20
259	Κασιμπέανι			1 Κ					1	1		1	15		15
260	Κερνίστανι						1		1	1		1	40		40
261	Κοζάρα			1 Κ					1	1		1	10		10
262	Κολικόντασι				1 Μ		2		3	4		4	30		30
263	Κόσσοβας			1 Κ					1	1		1	22		22
264	Κραβαστά			1 Κ					1	1		1	12		12
265	Λιμπόρτσα			1 Α					1	1		1	25		25
266	Λούσνια						1		1	1		1	10		10
267	Μάζανι						1		1	1		1	40		40
268	Μαρίνεζα			1 Κ					1	1		1	8		8
269	Μπικέθμι			1 Κ					1	1		1	8		8
270	Πίσα						1		1	1		1	40		40
271	Πόγιανη			1 Κ					1	1		1	18		18
272	Πόσνια			1 Κ					1	1		1	15		15
273	Σάκουι			1 Κ					1	1		1	6		6
274	Σεκίστα			1 Κ					1	1		1	6		6

275	Σεμάνι			1 Α			1		2	2		2	20		20
276	Σινομπελή			1 Κ					1	1		1	8		8
277	Στρούμι			1 Κ					1	1		1	11		11
278	Συμπέτρα			1 Κ					1	1		1	15		15
279	Τζέρμα						1		1	1		1	40		40
280	Τζούκαζι			1 Κ			1		2	2		2	8		8
281	Τσερβένι			1 Κ					1	1		1	10		10
282	Φιέριον			1 Α		1 Π	2		4	5	2	7	40	40	80
283	Φράκουλα			1 Κ			1		2	2		2	20		20
	Σύνολα								44	46	2	48	640	40	680
<i>Γ. Καζάς Αυλώνας</i>															
284	Άρτα	2		1 Α	1 Μ	1 Π	1		6	4	2	6	420	15	435
285	Αυλών			1 Α	1 Σ	2 ΠΠ	1	1 Ε	6	8	3	11	45	30	75
286	Δουκάτι			1 Κ					1	1		1	16		16
287	Μεκάτιον						1		1	1		1	40		40
288	Μεφάλιον			1 Κ			1		2	2		2	16		16
289	Πόρος			1 Κ			1		2	2		2	15		15
290	Σβερνέτζ			1 Κ			1		2	2		2	10		10
291	Σελενίτσα						1		1	1		1	40		40
	Σύνολα								21	21	5	26	602	45	647
<i>Δ. Καζάς Σκράπαρης</i>															
292	Γραμπόβα			1 Κ			1		2	2		2	50		50
	Σύνολο								2	2		2	50		50
Μοναστηριακά Σχολεία – Σχολές															
Μονή:															
293	Αβαρίτσας						1		1	1		1	35		35
294	Αγελάστου						1		1	1		1	40		40
295	Πολίτσανης						1		1	1		1	35		35
296	Δουβιανής					1 Υ	1		2	1	1	2	40	40	80
297	Λέσνιτσα				1 Κ				1	2		2	35		35
298	Δίβρης						1		1	1		1	40		40
299	Δρυάνου						1		1	1		1	20		20
300	Μαλίτσανης				1 Κ				1	2		2	30		30
301	Κατούνας						1		1	1		1	35		35
302	Πέπελης						2		2	2		2	80		80
303	Σωρωνιάδος						1		1	1		1	25		25
304	Ταξιαρχών						1		1	1		1	40		40
305	Αγίου Κοσμά						1		1	1		1	40		40
306	Απολλωνίας						2		2	2		2	70		70
	Σύνολα								17	18	1	19	565	40	605
ΤΕΛΙΚΑ ΣΥΝΟΛΑ ΣΤΟΝ ΕΠΟΜΕΝΟ ΠΙΝΑΚΑ															

Στον παραπάνω πίνακα παραθέσαμε όλα τα σχολεία, τους εκπαιδευτικούς (διδασκάλους – διδασκάλισσες) και τους μαθητές τους (αγόρια – κορίτσια) της ελληνικής εκπαίδευσης σε κάθε οικισμό και σε όλο το χώρο της Βόρειας Ηπείρου.

Στη συνέχεια, συντάσσουμε και τον σχετικό επόμενο πίνακα με τα συγκεντρωτικά και τελικά στοιχεία ανά καζά και σαντζάκι και με το τελικό εξαγόμενο της βορειοηπειρωτικής εκπαίδευσης καθώς και με στατιστική σαντζακίων (κατοίκων ανά σχολείο και μαθητών ανά διδάσκαλο) για την αμεσότερη και πιο παραστατική αντίληψη όλης της εκπαιδευτικής κατάστασης:

Συνολα	Σχολεία:	160	24	140	35	105	11	39	55	35	38	44	23	17	726
	Οικισ. με σχολεία	49	16	49	8	55	7	17	26	5	18	33	9	14	306
	Εκπαιδευτικοί:	320	24	292	56	250	12	51	62	173	42	48	28	19	1377
	Διδάσκαλοι	208	24	247	48	224	8	50	56	160	38	46	23	18	1150
Διδασκάλισσες	112	-	45	8	26	4	1	6	13	4	2	5	1	227	
Μαθητές:	7619	850	3905	890	3081	350	922	1185	950	1007	680	697	605	22741	
Αγόρια	6479	850	3458	745	2859	310	912	1055	877	852	640	652	565	20259	
Κορίτσια	1140	-	447	145	222	40	10	130	73	155	40	45	40	2482	

3. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ, ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Θεωρώντας τα συγκεντρωτικά - συνολικά αριθμητικά στοιχεία των δυο παραπάνω πινάκων, που αποτυπώνουν όλη την κατάσταση της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο κατά την ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία οδηγούμαστε στις ακόλουθες παρατηρήσεις και συμπεράσματα:

1. Τα τελικά στοιχεία των 726 ελληνικών σχολείων, των 306 οικισμών όπου λειτουργούσαν, των 1.377 διδασκάλων και των 22.741 μαθητών στη Βόρεια Ήπειρο σαφώς υπερβαίνουν από τα αντίστοιχα στοιχεία κάθε άλλης έρευνας και στατιστικής ή σε συγκεκριμένη σχολική χρονιά ή σε διάφορες χρονικές περιόδους (που παρουσιάστηκαν παραπάνω: 1. Συγκεντρωτικά στοιχεία μέχρι το 1914).

2. Σχετικά με τους 306 οικισμούς όπου λειτουργούσαν τα ελληνικά σχολεία, και σε σχέση με τον αντίστοιχο πίνακα του πρώτου κεφαλαίου, όπου σημειώνονται 289 οικισμοί με τον πληθυσμό τους, να διευκρινίσουμε ότι υστερούν κατά 17 των παρόντων τελικών πινάκων, επειδή σ' αυτούς συμπεριλαμβάνονται επιπλέον 14 μοναστηριακοί οικισμοί και 3 άλλοι οικισμοί (με την ένδειξη Άνω, Κάτω), οι οποίοι συμπεριέχονται σε ευρύτερες κοινότητες.

3. Αξιολογώντας τη δυναμική της εκπαίδευσης ανά ευρύτερη διοικητική περιφέρεια, σημειώνουμε κλιμακωτά την αριθμητική κατάγραφή της – σε σαντζάκια:

Σε σχολεία: Αργυροκάστρου 385, Κορυτσάς 184, Βερατίου 105, τμήμα Ιωαννίνων 35.

Σε διδασκάλους: Αργυροκάστρου 723, Κορυτσάς 344, τμήμα Ιωαννίνων 174, Βερατίου 118.

Σε μαθητές: Αργυροκάστρου 10.333, Κορυτσάς 8.469, Βερατίου 2.384, τμήμα Ιωαννίνων 950.

Σε οικισμούς με σχολεία: Αργυροκάστρου 162, Κορυτσάς 65, Βερατίου 60, τμήμα Ιωαννίνων 5.

Διαπιστώνεται συνολικά ότι προηγείται το σαντζάκι Αργυροκάστρου, ακολουθεί το σαντζάκι Κορυτσάς και έπεται το σαντζάκι Βερατίου ως προς τα σχολεία, τους μαθητές και τους οικισμούς και το τμήμα του σαντζακίου Ιωαννίνων ως προς τους διδασκάλους και τέλος, ακολουθεί το τμήμα του σαντζακίου Ιωαννίνων ως προς τα σχολεία, τους μαθητές και τους οικισμούς και το σαντζάκι Βερατίου ως προς τους διδασκάλους.

4. Αξιολογώντας τη δυναμική της εκπαίδευσης ανά επαρχία, σημειώνουμε κλιμακωτά την αριθμητική καταγραφή της – σε καζάδες:

Σε σχολεία: Κορυτσάς 160, Αργυροκάστρου 140, Δελβίνου 105, Πρεμετής 55, Λουσνίας 44, Τεπελενίου 39, Βερατίου 38, Χειμάρρας και Πωγωνίου 35, Κολωνίας 23, Αυλώνας 21, Λεσκοβικίου 11, Σκράπαρης 2 και Σταρόβου 1.

Σε διδασκάλους: Κορυτσάς 320, Αργυροκάστρου 292, Δελβίνου 250, Πωγωνίου 173, Πρεμετής 62, Χειμάρρας 56, Τεπελενίου 51, Λουσνίας 48, Βερατίου 42, Αυλώνας 26, Κολωνίας 23, Λεσκοβικίου 12, Σκράπαρης 2 και Σταρόβου 1.

Σε μαθητές: Κορυτσάς, 7.619, Αργυροκάστρου 3.905, Δελβίνου 3.081, Πρεμετής 1.185, Βερατίου 1.007, Πωγωνίου 950, Τεπελενίου 922, Χειμάρρας 890, Κολωνίας 815, Αυλώνας 647, Λουσνίας 680, Λεσκοβικίου 350, Σκράπαρης 50 και Σταρόβου 35.

Σε οικισμούς με σχολεία: Δελβίνου 55, Αργυροκάστρου 49 και Κορυτσάς 49, Λουσνίας 33, Πρεμετής 26, Βερατίου 18, Τεπελενίου 17, Κολωνίας 15, Αυλώνας 8 και Χειμάρρας 8, Λεσκοβικίου 7 και Πωγωνίου 5, Σκράπαρης 1 και Σταρόβου 1.

5. Αξιολογώντας τη δυναμική της εκπαίδευσης ανά οικισμό, σημειώνουμε κλιμακωτά την αριθμητική καταγραφή της στους πρώτους 35 από αυτούς όπου λειτουργούσαν συνολικά μέχρι και 5 σχολεία. Σημειώνονται με βάση τα περισσότερα σχολεία και με τη σειρά (αριθμητικά) τα σχολεία - οι διδάσκαλοι και - οι μαθητές:

Κορυτσά 23 - 190 - 4147	Σκωριάδες 7 - 20 - 190	Δρόβιανη 5 - 48 - 300
Αργυροκάστρου 15-65-895	Σωπική 7 - 33 - 170	Κηπαρό 5 - 5 - 100
Μοσχόπολις 13 - 27 - 575	Άρτα 6 - 6 - 435	Λέκλα 5 - 6 - 90
Πολίτσανη 13 - 102 - 354	Αυλών 6 - 11 - 75	Μέγγουλι 5 - 4 - 80
Βεράτιον 12 - 12 - 590	Βουλιαράτι 6 - 34 - 110	Μουζίνα 5 - 6 - 145
Κεστοράτι 12 - 55 - 87	Βούνος 6 - 9 - 180	Νίβανη 5 - 6 - 65
Δέλβινον 10 - 43 - 429,	Γράμη 6 - 5 - 173	Πικέρνι 5 - 16 - 120
Λάμποβο (Κάτω) 10-15-266	Δίβρη 6 - 25 - 342	Πολένα 5 - 4 - 90
Χότσιστα 9 - 7 - 350	Δρόβιανη (Ανω) 6-25-100	Πρόγκρι 5 - 4 - 89
Βοβοδίτσα 8 - 12 - 210	Χειμάρρα 6 - 9 - 190	Σέπερη 5 - 6 - 105
Δρυμάδες 8 - 23 - 285	Χοταχόβα 6 - 5 - 70	Χλωμό 5 - 15 - 176
Πρεμετή 7 - 19 - 280	Δρένοβον 5 - 4 - 229	

6. Αξιολογώντας τη δυναμική της εκπαίδευσης ανά τύπο σχολείου στους οικισμούς της Βόρειας Ηπείρου, τους καταγράφουμε κατά την αριθμητική τους δύναμη: Δημοτικά 324, Κοινά 83, Ελληνικά 75, Αλληλοδιδασκτικά 72, Παρθεναγωγεία 40, Γραμματοδιδασκαλεία 34, Κεντρικά 27, Αστικά 13 και Νηπιαγωγεία 13, Ελληνοαλληλοδιδασκτικά 12, Μικτά 9, Αρρεναγωγεία 6 και Οικοτροφεία 6, Υφαντικά 4 και από 1 Γυμνάσιο, Διδασκαλείο, Επαρχιακό, Ιερατικό, Νυκτερινό, Ορφανοτροφείο, Συσσίτιο και Φροντιστήριο.

7. Πέρα από τους παραπάνω υψηλούς δείκτες της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο, σημαντικά είναι και τα στατιστικά δεδομένα, τα οποία υπογραμμίζουν ακόμα περισσότερο το όλο ενδιαφέρον των Βορειοηπειρωτών για την εκπαίδευση των παιδιών τους, αφού τα σχολεία κάλυπταν και τους πιο μικρούς οικισμούς, μια που ένα σχολείο αναλογούσε σε οικισμό μόλις 229,87 κατοίκων και οι διδάσκαλοι ήταν πάρα πολλοί, ακόμα και για τα σημερινά εκπαιδευτικά δεδομένα, όπου λειτουργούν τμήματα ακόμα και με 30 μαθητές, αφού στο βορειοηπειρωτικό χώρο κατά μέσο όρο ένας διδάσκαλος δίδασκε μόλις σε 16,51 μαθητές:

Συγκεκριμένα: Ως προς τους κατοίκους ανά σχολείο, με τη σειρά η αναλογία ανά σαντζάκι ήταν: Ιωαννίνων (καζάς Πωγωνίου) 158,57· Αργυροκάστρου 173,68· Κορυτσάς 241,67· Βερατίου 476,19 και στο σύνολο της Βόρειας Ηπείρου 229,87.

Ως προς τους μαθητές ανά διδάσκαλο, με τη σειρά η αναλογία ανά σαντζάκι ήταν: Ιωαννίνων (καζάς Πωγωνίου) 5,49 (5,48 αγόρια, 5,61 κορίτσια)· Αργυροκάστρου 14,29 (12,75 αγόρια, 11,04 κορίτσια)· Βερατίου 20,20 (20,03 αγόρια, 21,81 κορίτσια)· Κορυτσάς 24,61 (31,59 αγόρια, 10,17 κορίτσια) και στο σύνολο της Βόρειας Ηπείρου 16,51 (17,61 αγόρια, 10,95 κορίτσια).

Ως προς την εκπαίδευση των κοριτσιών, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι στα Παρθεναγωγεία δίδασκαν περισσότεροι εκπαιδευτικοί, αφού στο χώρο της Βόρειας Ηπείρου οι διδασκάλισσες - παρθεναγωγοί δίδασκαν σε λιγότερες μαθήτριες, σε 10,95, σε σχέση με τους 17,61 μαθητές ανά διδάσκαλο. Έτσι, οι μαθήτριες ανά διδασκάλισσα και ανά σαντζάκι παρουσίαζαν την ακόλουθη δύναμη - σε σχέση με τους μαθητές: 5,61 - 5,48 (Ιωαννίνων, καζάς Πωγωνίου), 10,17 - 31,59 (Κορυτσάς), 11,04 - 14,75 (Αργυροκάστρου), 21,81 - 20,03 (Βερατίου) και στο σύνολο της Βόρειας Ηπείρου 10,95 - 17,61.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ – ΘΕΣΕΙΣ ΠΡΩΤΟΤΥΠΙΑΣ

Τα γενικά συμπεράσματα και τα σημεία στα οποία πρωτοτυπεί η διατριβή αυτή κατά την παρουσίαση της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο κατά την ύστερη Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι τα ακόλουθα:

1. Καθορίστηκε επακριβώς ο βορειοηπειρωτικός χώρος μέσα στα ιστορικά του πλαίσια και οριοθετήθηκε πλήρως σε σχέση με την ενιαία Ήπειρο. Διευκρινίστηκε δε πλήρως ο όρος «Βόρειος Ήπειρος» (και «Βορειοηπειρωτικός») ως δημιούργημα των επίμαχων χρόνων 1912-1914 και εντοπίστηκαν για πρώτη φορά βάσει νέων στοιχείων – κυρίως των αρχειακών – 306 οικισμοί, οι περισσότεροι, στους οποίους ιδρύθηκαν και λειτούργησαν ελληνικά σχολεία

2. Περιγράφηκε η διαχρονική πορεία των ιστορικών συγκυριών και των κοινωνικών διαμορφώσεων που υποστήριξαν και υποβοήθησαν την καλλιέργεια της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο: από τις φιλελεύθερες διοικητικές μεταρρυθμίσεις της οθωμανικής διοίκησης (συνθήκη Πασσάροβιτς, 1718 – χάρτης Χατ-ι-Χουμαγιούν, 1856 περίοδο Τανζιμάτ) μέχρι την φιλοπρόοδη και εργώδη δραστηριότητα των απόδημων Βορειοηπειρωτών.

3. Ερμηνεύθηκε: Το περιβάλλον, το οποίο ευνόησε τη μοσχοπολίτικη εκπαίδευση με την περίφημη Νέα Ακαδημία και το ονομαστό της τυπογραφείο. Η πρέπουσα βαρύτητα στο εκπαιδευτικό έργο του Μεγάλου Διδάχου των ελληνικών Γραμμάτων στη Βόρεια Ήπειρο Κοσμά του Αιτωλού και παρουσιάστηκε το έντονο και ουσιαστικό του ενδιαφέρον με την παρουσία του στον ευρύτερο βορειοηπειρωτικό χώρο. Η γυναικεία εκπαίδευση στη Βόρεια Ήπειρο ως πρωτοπόρα κίνηση και δραστηριότητα, η οποία προήλθε βασικά από την τοπική εκκλησία και από τους φωτισμένους διδασκάλους και παρθεναγωγούς.

4. Για πρώτη φορά αξιοποιήθηκαν στο βέλτιστο βαθμό τους οι αρχειακές πηγές και τα κάθε είδους σπάνια και αρχέτυπα δημοσιεύματα (κυρίως του Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών και του Ιστορικού Αρχείου του Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών) με βάση τα οποία καταγράφηκαν 726 ελληνικά σχολεία σε 306 ελληνικούς οικισμούς, 1.377 διδάσκαλοι και 22.741 μαθητές σε όλο το χώρο της Βόρειας Ηπείρου, καταγραφή εμφανώς μεγαλύτερη από κάθε άλλη προϋπάρχουσα μελέτη, έρευνα ή στατιστική.

Για πρώτη φορά επίσης καταγράφηκαν εκατοντάδες ονοματεπώνυμα διδασκάλων (στο σύνολο των 1377 της έρευνας αυτής), πλην των αριθμητικών αναφορών και καταγραφών.

5. Η αναφορά σε περιώνυμα σχολεία, σχολές, διδασκάλους και μαθητές της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο για πρώτη φορά παρουσιάστηκε με απόλυτη πληρότητα και νέα και συγκεκριμένα εκπαιδευτικά, σχολικά, διδακτικά και οργανωτικά στοιχεία:

Παρουσιάστηκαν με διεξοδικότητα συνολικά 40 σημαντικά σχολεία, 40 σημαντικότεροι διδάσκαλοι και 29 σημαντικά πρόσωπα – μαθητές, οι οποίοι «έμαθαν» τα πρώτα τους γράμματα στη γενέτειρά τους.

Αναδείχθηκαν 22 περιώνυμα μεγάλα αστικά και εκπαιδευτικά κέντρα: της Κορυτσάς, της Μοσχόπολης, του Αργυροκάστρου, του Βουλιαρατίου, των Δρυμάδων Χειμάρρας, του Δελβίνου, της Δουβιανής, της Δρόβιανης, του Κεστορατίου, του Κάτω Λαμπόβου, της Λέσνιτσας, του Πικερνίου, της Πρεμετής, της Σαρακινίστας, της Σωτήρας, της Πολίτσανης, των Σχωριάδων, της Σωπίκης, της Αρδεύουσας, της Άρτας, της Αυλώνας και του Βερατίου.

6. Στα πλαίσια της παρουσίασης των ελληνικών σχολείων, εντοπίστηκαν και οι απόπειρες για ίδρυση ξένων και αλλόγλωσσων σχολείων μέσω των πολιτικών και εκπαιδευτικών τους προπαγανδιστικών κινήσεων και καταδείχθηκε η ασημαντότητά τους και η εφήμερη δραστηριότητά τους.

7. Διαφάνηκε καθαρά ο βασικός μοχλός της κοινοτικής οικονομικής αρωγής, και για πρώτη φορά παρουσιάστηκε πληθώρα δωρεών, προσφορών και χορηγήσεων καθώς και πληθώρα εκπαιδευτικών κληροδοτημάτων και διαθηκών μικρών και μεγάλων και περιώνυμων ευεργετών συντοπιτών και απόδημων Βορειοηπειρωτών υπέρ της ελληνικής εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο.

Περιγράφηκε δε και η σημαντική αρωγή της ελληνικής πολιτείας και των φορέων της καθώς και των απόδημων Βορειοηπειρωτών στην Κωνσταντινούπολη και των φορέων τους.

8. Παρόλες τις δυσκολίες στην ιστορική αναδίφηση και τις απώλειες των σχολικών και εκπαιδευτικών εγγράφων και ντοκουμέντων στη διάρκεια των χρόνων, παρουσιάστηκε για πρώτη φορά πληρέστερα η διάρθρωση της λειτουργίας της εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο και εντοπίστηκαν: αναλυτικά προγράμματα, [διδασκόμενα μαθήματα](#), διδακτέα ύλη, [διδακτικά εγχειρίδια](#), πράξεις προσλήψεων και αμοιβών (αποδείξεις) διδασκάλων, γενικοί έλεγχοι, μαθητολόγια, τίτλοι σπουδών και άλλα πολύτιμα εκπαιδευτικά και σχολικά στοιχεία.

9. Διευκρινίστηκε πληρέστερα η οργανωτική δομή και η σχολική διαδικασία και διοίκηση με την παρουσίαση: του «σχολικού ημερολογίου» με τις εγγραφές, τις αργίες, τις διακοπές, τη φοίτηση, τις απουσίες, τη βαθμολογία, τις εξετάσεις, τα σχολικά βραβεία, τις επιθεωρήσεις, τις σχολικές ποινές, τις γιορτές, τις καλλιτεχνικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις και της εκπαιδευτικής αρωγής των Φιλεκπαιδευτικών Αδελφοτήτων και Συλλόγων.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΚΕΙΜΕΝΑ, ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ, ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ (ΣΧΟΛΕΙΩΝ, ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ, ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ), ΛΟΓΟΙ, ΕΓΚΥΚΛΙΟΙ, ΔΙΑΘΗΚΕΣ, ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΣΕΙΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ, ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

(Τα κείμενα παρατίθενται κατά τη χρονολογική σειρά στην οποία αναφέρονται)

1. Το Σχολείο Δρυμάδων – Η Βιζύλιος Σχολή Δρυμάδων (17^{ος} αιώνας)

Στο κείμενο που ακολουθεί περιγράφεται με κάθε λεπτομέρεια το κτίριο της Βιζυλίου Σχολής των Δρυμάδων της Χειμάρρας με τις αίθουσες και τους λοιπούς χώρους, με το σχολικό και εποπτικό εξοπλισμό, με τον περιβάλλοντα χώρο και το ιστορικό της ίδρυσης και της λειτουργίας του.

Επειδή τέτοιες περιγραφές, και μάλιστα για εκπαιδευτήρια που ανάγονται στο 17^ο αιώνα και που διατηρούνταν και λειτουργούσαν για αιώνες ολόκληρους και διαπαιδαγωγούσαν χιλιάδες ελληνόπαιδες της Βόρειας Ηπείρου, δεν μας έχουν παραδοθεί σε επάρκεια, κρίνουμε πως πρέπει η συγκεκριμένη και προς χάρη της ιστορίας να παρουσιαστεί ολόκληρη:

«Ένα δρομάκι στενό χάριζε δύο ιερούς χώρους του χωριού μας, τον Άγιο Σπυρίδωνα και το Σχολείο μας. Κατεβαίνοντας από τον Άη Δημήτρη για το ποτάμι, δεξιά του στενού βρισκόταν η Μονοκλησιά «Άγιος Σπυρίδων» και αριστερά το αγαπημένο μας Σχολείο. Ένας περιμαντρωμένος χώρος το περίβαλλε, χωρισμένος απ' τις δύο αυλές του με ένα ψηλόν αγροτικόν τοίχο (κατωμερέα). Επιβλητικό το σχολικό κτίριο πάνω στο λοφίσκο, σε σχήμα Γ, αντίκριζε περήφανα μα με αγάπη και στοργή τις συνοικίες του. Κτίστηκε κατά τον 17ον αιώνα με γενναία δαπάνη του Ευεργέτη Γκίκα Βιζίλη, φιλόπατρι συμπατριώτη εμπόρου, εγκαταστημένου στη Ρωσία. Ήταν διώροφο με αρκετά ευρύ χώρο, ευάερο και ευήλιο. Σχολείο σε ιδανική θέση, στο κέντρο των δύο χωριών και πληρούσε ικανοποιητικά τους όρους πραγματικού διδακτηρίου. Ήταν το πρώτο πολυτάξιο σχολείο που κτίστηκε στη Χειμάρρα επί Τουρκοκρατίας.

Μια επιβλητική σκάλα οδηγούσε στην κυρία είσοδό του και ένας μικρός διάδρομος, στις 4 αίθουσες διδασκαλίας. Δεξιά από την είσοδο βρισκόταν το Γραφείο του διδακτικού προσωπικού. Στο ισόγειο υπήρχαν δύο είσοδοι, μια ανατολικά και μια βόρεια και με ξεχωριστές ανοδικές σκάλες, για την επικοινωνία με την αυλή. Το ισόγειο ήταν ελεύθερος χώρος, για εορταστικές συγκεντρώσεις και συνεδριάσεις της Δημογεροντίας, αλλά διαμορφωνόταν πολλές φορές με μονοκόμματα ξύλινα μεσοχώρια σε δύο ή τρεις αίθουσες διδασκαλίας και ανάλογα με τις διδακτικές ανάγκες του Σχολείου. Όλες οι αίθουσες είχαν μεγάλα παράθυρα από τα οποία έμπαινε άφθονο φως. Τα θρανία ήσαν τριθέσια και εξαθέσια καμωμένα από κυπαρισσένιο ξύλο. Ανάδιδαν μια ωραία μυρωδιά που ήταν έντονη σ' όλο το χώρο. Οι έδρες ήσαν περιποιημένες και στους τοίχους αναρτημένα τα απαραίτητα γεωγραφικά, θρησκευτικά και ιστορικά εποπτικά μέσα. Εντοιχισμένα ντουλάπια σε κάθε αίθουσα διατηρούσαν τα απαραίτητα υλικά και όργανα για την εποπτική διδασκαλία των μαθημάτων. Ξεχώριζαν στους τοίχους οι εικόνες του Χριστού με χρυσά πλαίσια, η εικόνα των Τριών Ιεραρχών και το πορτραίτο του Ευεργέτη Γκίκα Βιζίλη. Στά παλιά τα χρόνια, στην αίθουσα του Γραφείου υπήρχε και Βιβλιοθήκη πλούσια και επιμελημένη. Δυστυχώς, με την επικράτηση της Αλβανικής κυριαρχίας τα πάντα εξαφανίστηκαν. Η Σχολή διατηρούνταν από τα Μονίδρια της Κοινότητας, που κατέβαλλαν κάθε χρόνο 1.100 γρόσια... Τα έξοδα για τη συντήρηση του Σχολείου ήσαν πολλά. Έπειτα,

καταβάλλονταν και οι μισθοί του διδακτικού προσωπικού. Και το δικό μας Σχολείο λειτουργούσε από παλαιότερα με 3 και 4 δασκάλους, την εποχή που και οι δάσκαλοι και τα Διδακτήρια ήταν ανύπαρκτα ή σπάνια.

Ένας μεγάλος χώρος και δεξιά στο ισόγειο χρησίμευε για αποθήκη. Η τεράστια αυτή αίθουσα ήταν πάντοτε σκοτεινή, χωρίς παράθυρα. Και επειδή έπαιρνε πολλές φορές θέση πειθαρχείου για τους άτακτους μαθητές - και δεν ήταν λίγοι - η μαθητική μας παράδοση είχε οργιάσει γι' αυτό το έρημο κατώγι... Δήθεν ότι όσοι έτυχε να τιμωρηθούν και να παραμείνουν στο κατώγι αυτό, αντίκριζαν ένα αποτρόπαιο φάντασμα, το Μώρο. Και από τότε έμεινε ο χώρος αυτός να ονομάζεται το κατώγι του Μώρου. Οι μεγάλοι μαθητές δεν έδιναν και τόση σημασία, αλλά οι μικροί κοίταζαν με κάποιο φόβο την κατάμαυρη, σκοτεινή πάντοτε ανοιχτή είσοδό του, την οποία μάλιστα προσπαθούσαν να την αποφύγουν. Ο θρύλος ήταν και ένα γερό πειθαρχικό όπλο, για τους δασκάλους της εποχής εκείνης, το οποίο συνέτιζε τα στραβόξυλα...

Οι αυλές ήταν κάπως περιορισμένες, γύρω δε απ' αυτές ορθώνονταν αιωνόβιες ελιές, που ανήκαν στο Σχολείο. Περιέβαλλε τις αυλές πεζούλι, ύψους ενός μέτρου. Κάτω, ανατολικά, έχασκε ο Λάκος. Δυτικά, σε βάθος 10 μέτρα, περνούσε σύρριζα ο καρδόδρομος. Και βόρεια τα κτήματα του Ηλιάδη. Πιο κάτω από τον καρδόδρομο, βρισκόταν το μικρό Κοιμητήριο των Γκιλεκάτων με τα απέριττα και απλά μνήματά του. Και πιο κάτω, η όμορφη καταπράσινη Λαγκαδέα με τους μύλους και τους θορύβους της. Θυμάμαι ανατολικά της αυλής και το κονάκι της αξέχαστης Μαρ-Βαβίας, που την τροφοδοτούσαν οι μαθητές με κομμάτια από τη μαρέντα τους.

Όλος αυτός ο χώρος του Σχολείου και του Αγίου Σπυρίδωνα, ήταν το στέκι αναρίθμητων σπουργιτιών. Τη δε άνοιξη απομακρύνονταν οι τρελλοαλήτες, για να δώσουν την κυριαρχία στις χιλιάδες ψαλιδωτά χελιδόνια.

Το ιστορικό της ανέγερσης του Σχολείου είναι το εξής με λίγα λόγια: Ο Πέτρο Ζούππας – μεταξύ 17ου αιώνα – παιδί μικρό ακόμα, είχε συνδεθεί με στενή φιλία με τον νεαρό τότε Γκίκα Βιζίλη. Λέγεται ότι ήταν αδελφοποιοί. Ύστερα από πολλά χρόνια και αφού ο Βιζίλης στο μεταξύ, βρισκόμενος στην Πετρούπολη, επρόκοψε στη ζωή του, με συνεχή αλληλογραφία κατάφερε το φίλο του να διαθέσει χρήματα για να ανεγερθεί το Σχολείο. Έτσι και έγινε. Αλλά εκτός από τα έξοδα της ανέγερσης, διέθεσε και κονδύλιο 60 ναπολεόνια χρυσά το χρόνο για πληρωμή των δασκάλων. Τα υπόλοιπα έξοδα τα διέθεταν οι Εκκλησίες και τα Μοναστήρια. Το οικοπέδο για το Σχολείο το πρόσφερε ο Θανάσης Δέδες, που και αυτός τότε άκμαζε στη Ρουμανία».²¹⁷⁷

2. Η Διαθήκη του Δελβενιώτη ευεργέτη Σπύρου Ρίζου (9/10 Μαρτίου 1749)

Με τη διαθήκη του ο (9/10 Μαρτίου 1749) Σπύρος Ρίζου καθόριζε τα σχετικά με την ίδρυση και τη λειτουργία της Σχολής Δελβίνου.

Επίσης, καθόριζε τις υποχρεώσεις των διδασκάλων και των μαθητών, τα σχετικά με το ενοίκιο του σχολείου μέχρι που να κτιστεί το νέο διδακτήριο της Σχολής, έδινε εντολή να διδάσκει δια βίου ο ανεπιός του Ιωάννης Αθανασίου, όριζε πως αν για οποιοδήποτε λόγο έπαυε η λειτουργία της Σχολής Δελβίνου τότε οι Επίτροποι του είχαν «*όλην την εξουσίαν να μεταφέρουν το αυτό Σχολείον εις Πάτμον ή εις το χωρίον Μέτζοβον*» και έκλεινε με το διορισμό των Επιτρόπων:

«Εις δόξαν του Χριστού, 9/20 Μαρτίου 1749, εις Βενετίαν. Επειδή και ο θάνατος είναι κοινός εις όλους και δεν ηξεύρει κανείς ούτε την ημέραν ούτε την ώραν της τελευταίας του, δια τούτο εγώ ο ταπεινός δούλος του Θεού Σπυρίδων Ρίζος από την πολιτείαν Δελβίνου, προμελετώντας δια τα όσα μου ευρίσκονται, προτού με αρπάξη ο θάνατος, έχοντας, χάριτι Θεού, σώας τας φρένας μου και όντας υγιής τω σώματι, παρακάλεσα φίλον μου πιστόν να

2177. Δέδες Κ. Ν., *Αρυμάδες*, 165-168.

γράψη την παρούσαν μου διάταξιν, την οποίαν θέλω υπογράψει με το ίδιον μου χέρι, δια να έχη το κύρος εν παντί μετά τον θάνατόν μου.....

Θέλω και διατάζω να γίνη ένα Σχολείον της ελληνικής γλώσσης εις την πατρίδα μου Δέλβινον και δια Επιτρόπους παντοτεινούς του αυτού Σχολείου διορίζω τον κατά καιρούς θεοφιλέστατον Επίσκοπον και τους κατά καιρούς προεστώτας της πατρίδος μου και τους εφημερίους της εκκλησίας Μυρτίλλας και τον ανεγιόν μου Ιωάννην έως ότου ζή και ευρίσκειται εις Δέλβινον, τους οποίους παρακαλώ να βάλουν όλον τον ζήλον να γίνη ως διατάζω και να μην τρέξη ως εκείνο οπού διέταξεν ο μακαρίτης Σπύρος Στράτης και δεν ετελεσφόρησε τίποτας η διάταξις του.

Λοιπόν αυτοί οι επίτροποί μου να έχουν όλην την εξουσίαν με τα περισσότερα βότα (ψηφους) να εκλέγουν τον διδάσκαλον οπού να είναι επιστήμων και καλών ηθών, άξιος να δείχνη τα γραμματικά, τα ρητορικά, τα φιλοσοφικά και τα θεολογικά, και, αν είναι βολετό, τα μαθηματικά, όχι μόνον εις τους έξη μαθητάς όπου εδώ κάτω θέλω διορίσει με σιτηρέσιον, αλλά και εις όλους εκείνους οπού ήθελον συντρέξει εις το αυτό Σχολείον διά να σπουδάζουν· και δια μισθόν του αυτού διδασκάλου να δίδονται εδώ του Επιτρόπου δουκάτα εκατόν εξήντα (160) τον χρόνον, στέλλοντας όμως μίαν πίστην (βεβαίωση) από τους άνωθεν Επιτρόπους του Σχολείου, οπού να μαρτυρή πως έκαμε το χρέος του, και χωρίς αυτήν να μην του δίδονται, και με τέτοια πίστην σταλμένην κάθε χρόνον να του δίδονται ως διατάζω· και αν κατά τύχην ο αυτός διδάσκαλος δεν ήθελε φερθή ως πρέπει, να έχουν την εξουσίαν οι Επίτροποί μου του Σχολείου να εκλέγουν άλλον διδάσκαλον.

Θέλω ότι εις το αυτό Σχολείον να είναι έξη μαθηταί με σιτηρέσιον, οι οποίοι να εκλέγωνται από τους αυτούς Επιτρόπους μου του Σχολείου και να είναι τα παιδιά πτωχά της πατρίδος μου· και μην όντας, να είναι από τα παιδιά της επαρχίας της πατρίδος μου· και αν δεν τύχουν απ' αυτά ή δεν θελήσουν να υπάγουν να σπουδάζουν, τότε να ημπορούν να εκλεγούν και από άλλους τόπους, αλλά να είναι πτωχοί και να είναι υποσχόμενοι οι αυτοί μαθηταί να σταθούν επτά χρόνους εις το Σχολείον να σπουδάζουν, δια να καρποφορηθούν καλά· και αν αναχωρήσουν πριν της διορίας, να επιστρέψουν όσα ηθελον λάβει· και διορίζω δια σιτηρέσιον τους από δουκάτα 20 τον κάθε χρόνον του καθενός· οπού είναι όλα δια τα έξη δουκάτα 120.

Ξεκαθαρίζω ότι όσα σολδία ήθελον συναχθή από τον καιρόν του θανάτου μου, έως να ανοίξη το Σχολείον, τόσον από τον μισθόν οπού διώρισα δια τον διδάσκαλον ωσάν και σιτηρέσιον των μαθητών, να έχουν να τα κρατούν οι κομισάριοί μου εδώ, ως κάτωθεν θέλω διορίσει όταν θέλη ανοίξει το Σχολείον και λάβουν την πίστην της εκλογής των μαθητών καμωμένην από τον Επίτροπον του Σχολείου να έχουν να μετρούν εδώ του Επιτρόπου των αντιζιπάδο (προκαταβολικά) ενός χρόνου το σιτηρέσιον, δια να ημπορούν να πληρώνουν τους μαθητάς από μήνα εις μήνα κατά την συνήθειαν.

Έτι ξεκαθαρίζω ότι, αφού ανοίξη το Σχολείον, αν κατά τύχην από καμμίαν περίστασιν ή συμβεβικός ήθελε τρέξει βακάντζα (αργία), όλα τα «διάφορα» (οι τόκοι) όπου ήθελον συναχθή από όσα edióρισα δια μισθόν του διδασκάλου και σιτηρέσιον μαθητών, τόσον και διά το νοίκι του σπιτιού, όπως κάτωθεν θέλω διορίσει να έχουν να τα ινσβεστίζουν οι κομισάριοί μου κάθε φορά οπού ήθελον συναχθή μία ποσότης από διακόσια ή τριακόσια δουκάτα, όταν πάλιν ήθελον ανοίξει το αυτό Σχολείον, να έχουν να διορίζουν από το διάφορον δι' άλλους μαθητάς έξω από τους έξη οπού edióρισα από δουκάτα 20 του καθενός τον χρόνον και να εκλέγωνται και αυτοί από τους Επιτρόπους του Σχολείου με τοιαύταις περιστάσεις και ούτως να γίνηται εις κάθε καιρόν βακάντζας.

Έτι διορίζω και δια νοίκι του Σχολείου δουκάτα 20 τον κάθε χρόνον να δίδονται και αυτά των Επιτρόπων του Σχολείου δια να πληρώσουν το νοίκι δουκάτα 20. Όλα τα άνωθεν παντοτεινά λεγάτα σομποσούνται εις δουκάτα 742 και γροικιούνται καρέντε λίρας 6,4 στο δουκάτο.

Έτι θέλω ότι οι Επίτροποί μου εδώ να εξοδεύσουν διά μίαν και μόνην φοράν έως δουκάτα 200 κορέντε, δια να αγοράσουν βιβλία οπού να χρειάζονται διά τους μαθητάς οπού θέλουν σπουδάσει εις αυτό το Σχολείον, και να στέκωνται πάντοτε εις το αυτό Σχολείον υπό κάτω εις την φύλαξιν του διδασκάλου· και προτού να αγοράσουν τα αυτά βιβλία, να εξετάζουν την γνώμην του διδασκάλου, εκείνα οπού ήθελεν γράψει, εκείνα να αγοράσουν.

Προσθέτω ότι έγγραφα του ανεπιού μου Ιωάννου Αθανασίου Κρασά να υπάγη εις Ιωάννινα να τελειώση τα μαθήματά του, δια να γίνη άξιος να παραδώση τα γραμματικά και επιστήμας ως εδιάταξα και αν έτζι κάμνει και θέλει είναι αρκετός (επαρκής - ικανός), οι Επίτροποι μου του Σχολείου να έχουν να εκλέγουν αυτόν διδάσκαλον επί ζωής του και να λαμβάνη τον μισθόν οπού διέταξα και μετά τον θάνατόν του, αν ήθελεν έχει υιούς και αρκετούς (επαρκείς - ικανούς) εις αυτήν την επιστασίαν, να εκλέγονται πάντοτε από αυτούς, έως οπού να είναι από το γένος του ή από το γένος των αδελφάδων του, αμή αν κατά την τύχην ο αυτός ανεπιός μου Ιωάννης ή τινάς από τους μεταγενεστέρους δεν ήθελεν κάμνει το χρέος τους ως πρέπει και δεν ήθελεν φερθή άξιοι, δίδω εξουσίαν όλην των Επιτρόπων μου του αυτού Σχολείου να μη κοιτάξουν τινάς εις πρόσωπον (να μη λάβουν υπόψη τους ότι είναι ανεπιός του), αλλά να τον ευγάνουν και να εκλέγουν άλλον εις τον τόπον του όπως ήθελεν φανή αρεστότερον.

Δια την αγάπην οπού προσφέρω εις την πατρίδα μου, απεφάσισα να στερεώσω το αυτό Σχολείον, δια να προκόψουν τα παιδιά τους εις ταις μάθησες και να στολίζονται τα ήθη τους, όθεν ελπίζω να το λάβουν όλοι εις χαράν και να βάλουν όλην την προθυμίαν και κάθε επιμέλειαν, δια να θεμελιωθή ετούτο το θεάρεστον έργον. Αμή, αν κατά τύχην δεν ήθελεν παρασταθή και από αμέλειάν τους ήθελεν τρέξει συχνάκις ακαταστασίες και εις τον διδάσκαλον και εις τους μαθητάς και κάθε ολίγον διακοπές και μεταβολές, θέλω ότι ευθύς οι κομισάριοί μου εδώ μάθουν πως τρέχουσιν τα τοιαύτα, να έχουν όλην την εξουσίαν να μεταφέρουν το αυτό Σχολείον εις Πάτμον ή εις το χωρίον Μέτζοβον. Ως επίτροποι του Σχολείου εις Πάτμον να είναι ο κατά καιρόν ηγούμενος του Μοναστηρίου του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου και οι κατά καιρόν προεστώτες της χώρας. Επίτροποι δε του Σχολείου εις Μέτζοβον να είναι οι κατά καιρόν εφημέριοι της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής και οι κατά καιρόν προεστώτες του αυτού χωρίου και αυτοί οι Επίτροποι να έχουν να εκλέγουν τους διδασκάλους εις τους τόπους της οπού να είναι άξιοι και αρκετοί ως άνωθεν είπον. Τόσον ακόμη να εκλέγουν τους μαθητάς κατά τον αυτόν τρόπον ως διέταξα και αν εις καιρόν εκλογής των μαθητών θέλουν συντρέξει εις τους άνωθεν τόπους παιδιά της πατρίδος μου, να έχουν να εκλέγουν εκείνα και όχι άλλα, και όσα βιβλία θέλουν ευρεθή εις το Σχολείον της πατρίδος μου, από εκείνα οπού ήθελεν προβλέψει εις Μέτζοβον, και να δίδονται των διδασκάλων εις Πάτμον και εις Μέτζοβον δια μισθούς τους δουκάτα 80 τον κάθε χρόνον, οπού είναι τα μισά από όσα εδιώρισα εις πατρίδα μου, και οι μαθηταί με το σιτηρέσιον να είναι τρεις εις το ένα μέρος και τρεις εις το άλλο. Τόσον και αν συναχθώσιν σολδία διά άλλους μαθητάς ως είπον άνωθεν, διορίζοντας τα μισά εις τον ένα τόπον και τα μισά εις τον άλλον και τα 20 δουκάτα οπού διώρισα διά νοίκι του σπιτιού, να δίδονται τα μισά εις Σχολείον Πάτμου και τα μισά του Μετζόβου.

Εκλέγω δια Επιτρόπους μου, μετά τον θάνατόν μου, τον κυρ Λέοντα Καραγιάννην, τον κύριον Στάνον Δημητρίου και τον κυρ Σκαρλάτον Δημητρίου ως φίλους μου ακριβούς, οπού τους εγνώρισα και καθαράς συνειδήσεως, τους οποίους παρακαλώ δι' αγάπην Θεού να δεχθούν το βάρος».²¹⁷⁸

**3. Επιστολές του Κοσμά του Αιτωλού
προς τους κατοίκους των κοινοτήτων Βαριάδων, Δρόβιανης,
Μπουζίνιας, Χάλιου, Συρακατών, Σενίσης και Χειμάρρας
για την αναγκαιότητα της ίδρυσης ελληνικών σχολείων
και τη διοίκησή τους (Μάρτιος – Αύγουστος 1779)**

α) Προς τους κατοίκους Βαριάδων

Ευγενέστατοι αγαπητοί μου αδελφοί, οι κατοικούντες την χώραν Βαριάδες. Σας ασπάζομαι και παρακαλώ τον Άγιον Θεόν δια την ψυχικήν και σωματικήν σας υγείαν.

Εγώ, αδελφοί μου, ως δούλος Χριστού του Θεού ημών ανάξιος, ελπίζοντας και διδάσκοντας το κατά δύναμιν τους χριστιανούς, ήλθον και εδώ εις την χώραν σας, και βλέ-

2178. Μέρτζιος Κ., Διαθήκη Σ. Ρίζου, 91-102.

ποντας ότι δεν έχετε σχολείον, επαρκήσα τους χριστιανούς και έδωκαν το κατά δύναμιν και προαίρεσιν δια το σχολείον σας. Πρέπει δε και σεις να βοηθάτε πάντοτε το σχολείον σας εξ ιδίων πόρων ή κοινώς από την χώραν ή και από βακούφια, δια να λάβετε και μισθόν παρά Θεού και τιμήν παρ' ανθρώπων.

Είμαι και εγώ χρεώστης. Θα παρακαλώ τον Κύριον τον ευλογούντα τα πάντα να ευλογήση την χώραν σας και το σχολείον σας και τα παιδιά σας, και να σας αξιώση να ζήσετε και εδώ καλά και θεάρεστα, και να σας βάλη και εις τον παράδεισον να χαίρεσθε και ευφραίνεσθε δοξάζοντας την Αγίαν Τριάδα.

Έβαλα δε επίτροπον με την γνώμην πάντων τον κυρ Γεώργιον Δήμου, επιστάτην δε και βοηθόν αυτού όλην την χώραν, μάλιστα δε τον κυρ Γεωργάκη του Πάνου, ίνα κυβερνήσουν το σχολείον σας, καθώς ο Κύριος θα τους φωτίση. Έτι δε επιστάτην τον παπά Αποστόλη.

αψοθ' (1779) μην Μάρτιος

Κοσμάς ιερομόναχος
και ανάξιος ευχέτης σας.²¹⁷⁹

β) Προς τους κατοίκους της Δρόβιανης

Ευγενέστατοι αγαπητοί μου αδελφοί, οι κατοικούντες την χώραν Δρόβιανης του επάνω μαχαλά, σας ασπάζομαι και παρακαλώ τον Άγιον Θεόν δια ψυχικήν και σωματικήν σας υγείαν.

Εγώ, αδελφοί μου χριστιανοί, ως ανάξιος δούλος του Ιησού Χριστού του Θεού ημών, περιερχόμενος και διδάσκων το κατά δύναμιν εις τους χριστιανούς το ιερόν Ευαγγέλιον με την άδειαν των κατά τόπους αρχιερέων, ήλθα και εδώ εις την χώραν σας, και βλέποντας οπου δεν έχετε σχολείον, να διαβάζουν και να μανθάνουν τα παιδιά σας γράμματα χωρίς πληρωμήν, επαράκάλεσα τους χριστιανούς και έδωκαν το κατά δύναμιν και προαίρεσιν διά το σχολείον. Πρέπει όμως και η ευγενία σας να βοηθάτε όλοι οι χριστιανοί το σχολείον σας εξ ιδίων πόρων ή κοινώς από την χώραν ή και από τας εκκλησίας, δια να λάβετε παρά του Θεού τον μισθόν σας και τιμήν από τους ανθρώπους.

Είμαι και εγώ χρεώστης να παρακαλώ τον Κύριον ημών Ιησούν Χριστόν τον ευλογούντα τα πάντα να ευλογήση και την χώραν σας και το σχολείον σας και τα παιδιά σας, και να σας αξιώση να ζήσετε και εδώ καλά και θεάρεστα, και να σας βάλη εις τον παράδεισον να χαίρεσθε και να ευφραίνεσθε αιωνίως και παντοτινά και να δοξάζετε την Αγίαν Τριάδα. Αμήν.

Έβαλον δε προς τούτοις επίτροπον εις το σχολείον με την γνώμην όλων των χριστιανών της χώρας σας τον αιδεσιμώτατον παπά κυρ Κυριάκον και επιστάτας και βοηθούς αυτού όλην την χώραν, δια να κυβερνήσουν το σχολείον και ο Κύριος θα φώτιση.

Ταύτα και υγιαίνετε εν Κυρίω.
αψοθ' (1779) Ιουλίου ιε'

Κοσμάς ιερομόναχος
και ευχέτης πάντων των χριστιανών.²¹⁸⁰

γ) Προς τους κατοίκους των χωρίων Μπουζίνιας και Χάλιου

Ευγενέστατοι αγαπητοί αδελφοί μου, οι κατοικούντες το χωρίον Χάλιου, σας ασπάζομαι και παρακαλώ τον Άγιον Θεόν δια την ψυχικήν και σωματικήν σας υγείαν.

Εγώ δε, αδελφοί μου, ως δούλος ανάξιος Χριστού του Θεού ημών, περιερχόμενος και διδάσκων το κατά δύναμιν τους χριστιανούς με άδειαν των κατά τόπους αρχιερέων, ήλθα εις το χωρίον σας, και βλέποντας ότι δεν έχετε σχολείον να διαβάζουν τα παιδιά σας χωρίς πληρωμήν, επαρκήσα και εγώ τους χριστιανούς και έδωσαν το κατά δύναμιν και προαίρεσιν δια το σχολείον σας. Πρέπει δε και η ευγενία σας πάντες να βοηθάτε πάντοτε το σχολείον σας εξ ιδίων

2179. Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 324-325.

2180. *Ο. π.*, 325-326.

πόρων ή κοινώς από το χωρίον ή από βακούφια, δια να λάβετε και παρά θεού τον μισθόν σας και τιμήν παρά των ανθρώπων. Είμαι και εγώ χρεώστης και παρακαλώ τον Κύριον τον ευλογούντα τα πάντα να ευλόγηση και το χωρίον σας και το σχολείον σας και τα παιδιά σας να μάθωσι γράμματα, και να αξιωθήτε να ζήσετε εδώ καλά και θεάρεστα και να δοξάζετε την Αγίαν Τριάδα. Αμήν.

Έβαλα δε και επίτροπον με την γνώμην πάντων τον κυρ Ρίζον του Δήμου και επιστάτας και βοηθούς αυτού όλο το χωρίον, μάλιστα δε τον κυρ Κυριάζον του Ζήση και τον κυρ Ιωάννην του Γκίκα και τον κυρ Ιωάννην του Ζώτου και τον κυρ Κυριάζον του Δημητρίου και τον κυρ Κώνσταν του Σταύρου και τον κυρ Πάντον του Δήμου, να κυβερνήσουν το σχολείον, καθώς τους φωτίση ο Κύριος.

Ταύτα και εν Κυρίω υγιαίνετε.
αψοθ' (1779) Ιούλιος μην.

Κοσμάς ιερομόναχος
και ευχέτης σας.²¹⁸¹

δ) Προς τους κατοίκους του χωρίου Συρακατών (Ηπειρού)

Ευγενέστατοι και αγαπητοί αδελφοί μου, κάτοικοι του χωρίου Συρακάτες, σας ασπάζομαι και παρακαλώ τον Ύψιστον Άγιον Θεόν να διαφυλάττη όσον την ψυχικήν, τόσον και την σωματικήν σας υγείαν.

Ο ιερεύς του χωρίου σας ήλθεν εδώ εις Κρόγκους και παραπονείται ενώπιόν μου ότι η ευγενία σας δεν κάμνετε ό,τι σας συμβουλεύει αυτός και ό,τι προστάζει η Εκκλησία' και τούτο, αδελφοί μου, με λυπεί πολύ. Τους επιτρόπους και κυβερνήτας του χωρίου σας, τους οποίους έβαλα με την γνώμην όλων, αυτοί να πασχίσουν δια τα παράπονα του ιερέως σας και διά την προαιρετικήν βοήθειαν του μοναστηρίου και των αρχόντων του χωρίου σας, διά να κτισθή το σχολείον να διαβάζουν τα παιδιά σας και να λάβετε παρά Θεού παντοκράτορας τον μισθόν, και την τιμήν παρ' ανθρώπων. Είμαι δε και εγώ χρεώστης και παρακαλώ τον Ύψιστον Θεόν τον ευλογούντα τα πάντα να ευλογήση και το σχολείον σας και τα παιδιά σας να διαβάζουν.

Ταύτα και εν Κυρίω υγιαίνετε.
αψοθ' (1779) Ιουλίου ι'

Κοσμάς ιερομόναχος
ευχέτης σας.²¹⁸²

ε) Προς τους κατοίκους της Σενίτσης

Ευγενέστατοι και αγαπητοί αδελφοί, οι κατοικούντες την χώραν Σενίτσης, σας ασπάζομαι και παρακαλώ τον Άγιον Θεόν δια την ψυχικήν και σωματικήν σας υγείαν.

Εγώ ως δούλος ανάξιος, αδελφοί μου χριστιανοί, του Θεού ημών, περιερχόμενος και διδάσκων το κατά δύναμιν τους χριστιανούς με την άδειαν των αρχιερέων, ήλθα και εδώ εις την χώραν σας, και βλέποντας ότι δεν έχετε σχολείον να διαβάζωσι τα παιδιά σας χωρίς πληρωμήν, επαράκνησα τους χριστιανούς και έδωκαν το κατά δύναμιν και προαίρεσιν δια το σχολείον σας. Πρέπει δε και η ευγενία σας πάντες να βοηθάτε το σχολείον εξ ιδίων πόρων ή κοινώς από

2181. *Ο Πύρρος*, εφημερίδα Αθηνών (αχρονολόγητο φύλλο μετά το 163, 8-6-1906 στα φύλλα του «Πύρρου» της Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα – Κάτω από τη δημοσίευση της επιστολής σημειώνεται: «*Η επιστολή αυτή ευρέθη εν πρωτοτύπω εις τον κατά το τμήμα Δελβίνου κείμενον χωρίδιον "Χάλιον" καλούμενον και παρά την εκείσε των Παπαδάτων οικίαν, ην ενεχείρισέ μοι ο εν Δελβίνω αρχιερατικός επίτροπος οικονόμος κ. παπά Στέφανος Οικονομίδης προς δημοσίευσιν. Ο άγιος ούτος, εις ο χωρίδιον τούτο εις ο ευρέθη η επιστολή αυτή, συνετέλεσε πολύ εις την υποστήριξιν της θρησκείας και την ίδρυσιν της επ' ονόματι του αγίου Δημητρίου εκκλησίας, περί ης άλλοτε εν εκτάσει*»)» πρβλ. και Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 321-322.

2182. Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 322-323.

την χώραν ή από βακούφια, διά να λάβετε και παρά Θεού τον μισθόν σας και τιμήν παρά των ανθρώπων.

Είμαι δε και εγώ χρεώστης να παρακαλώ τον Κύριον τον ευλογούντα τα πάντα να ευλογήση την χώραν σας και το σχολείον σας και τα παιδιά σας, και να σας αξιώση να ζήσετε και εδώ καλά και θεάρεστα, και να χαίρεσθε και να ευφραίνεσθε και δοξάζετε την Παναγίαν Τριάδα. Αμήν.

Έβαλα και επίτροπον με την γνώμην πάντων τον κυρ Λέκα του Κύρκου και επιστάτας και βοηθούς αυτού όλην την χώραν, μάλιστα δε τον παπά κυρ Νίκα και τον κυρ Γκίνο Δήμου και τον κυρ Σπύρο Ντένε και τον κυρ Σπύρον Αθανασίου, να κυβερνήσουν το σχολείον, καθώς ο Κύριος του φωτός τους φωτίση.

Ταύτα και υγιαίνετε εν Κυρίω.
αψοθ' (1779) Ιουλίου κη'

Κοσμάς ιερομόναχος
και ευχέτης σας.²¹⁸³

στ) Προς τους κατοίκους του χωρίου Χειμάρρας (Β. Ηπείρου)

Ευγενέστατοι αγαπητοί αδελφοί, οι κατοικούντες την χώραν Χειμάρραν, ασπάζομαι και παρακαλώ τον Άγιον Θεόν δια την ψυχικήν και σωματικήν σας υγείαν.

Εγώ, αδελφοί μου, ως δούλος ανάξιος Χριστού του Θεού ημών περιερχόμενος και διδάσκων τους χριστιανούς το κατά δύναμιν με άδειαν των κατά τόπους αρχιερέων, ήλθον και εδώ εις την χώραν σας και βλέπων ότι δεν έχετε να διαβάζουν τα παιδιά σας χωρίς πληρωμήν, επαρακίνησα τους χριστιανούς και έδωκαν το κατά δύναμιν και προαίρεσιν δια το σχολείον σας. Πρέπει η ευγενία σας πάντες να βοηθάτε πάντοτε το σχολείον σας εξ ιδίων πόρων ή κοινώς από την χώραν ή και από βακούφια, δια να λάβετε παρά Θεού τον μισθόν και τιμήν παρά των ανθρώπων.

Είμαι δε χρεώστης να παρακαλώ τον Άγιον Θεον τον ευλογούντα τα πάντα να ευλογήση και την χώραν σας και το σχολείον και τα παιδιά σας, και να σας αξιώση να ζήσετε και εδώ καλά και θεάρεστα, και να σας βάλη και εις τον παράδεισον να χαίρεσθε και να ευφραίνεσθε και να δοξάζετε την Αγίαν Τριάδα.

Έβαλα δε επίτροπον με την γνώμην πάντων τον παπά κυρ Μιχαήλ και επιστάτας και βοηθούς αυτού όλην την χώραν, μάλιστα δε τον κυρ Ζάχον, τον παπά Σπύρον, τον Ηλία Δημητρίου, να κυβερνήσουν το σχολείον, καθώς τους φωτίση ο Κύριος.

αψοθ' (1779) μην Αύγουστος

Κοσμάς ιερομόναχος
ευχέτης σας.²¹⁸⁴

4. Σιγίλιο (πατριαρχικό και συνοδικό γράμμα) υπέρ της Μονής Δρυάνου για επιγορηγία σχολείων της περιοχής – 1851

Στα 1851 «δια πατριαρχικού και συνοδικού σιγιλιώδους εν μεμβράναις γράμματος» καθορίστηκε γενναία επιχορήγηση της Μονής Δρυάνου για τα σχολεία του Αργυροκάστρου, του Βουλιαρατίου (των Μπουλιαρατών) και της Άνω Δρόβιανης.

2183. Ο. π., 326-327' πρβλ. Υφαντής Ν.Θ., *Παιδεία*, 46-47.

2184. Καντιώτης Α.Ν., *Κοσμάς Αιτωλός*, 323-324' πρβλ. και Χατζηαντωνίου Κ., *Χιμάρα*, 66-67.

Η χορηγία αυτή ήταν σημαντικότερη και ανερχόταν σε 20.000 γρόσια ετησίως για την Αλληλοδιδασκτική Σχολή και την Ελληνική Σχολή στο Αργυρόκαστρο, όπως επίσης και σε 2.500 γρόσια για την Αλληλοδιδασκτική Σχολή στις Πουλιάρτες (στο Βουλιάρτι) και σε 2.500 γρόσια στην Ανω Δρόβιανη:

«† Ανθιμος ελέω Θεού Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης και Οικουμενικός Πατριάρχης.

† Ωσπερ επί των φαύλων και κοινοβλαβών όσα μεν εικός συμβήσεσθαι, ταύτα εκ προνοίας διακωλύειν προσήκει τοις προϊσταμένοις, ούτως επί των αγαθών και κοινωφελών, περί μεν των μήπω γεγενημένων σκοπεῖν δεῖ όπως ταύτα κατορθωθήσωνται κοινήν την ωφέλειαν περιποιούντα, όσα δε προσεγένοντο λόγοις δικαίοις και ευλόγοις συστηθέντα, περί τούτων προνοεῖν προσήκει, όπως εκ παντός τρόπου κατασφαλίσωνται, ίνα ες αεί διαμένωσιν αδιάσειστά τε και απαράτρεπτα και ταις καιρικαῖς περιπετεῖαις απρόσβλητα. Τούτο ἔργον προνοίας εξουσιαστικής, τούτο καθήκον τοις γε καλώς και κατά νόμους προϊσταμένοις.

Επειδή των αγαθών και κοινωφελών απάντων την Θεόδοτον παιδείαν πάς τις αν ευφρονών ομολογήσειε την ανωτάτω κατέχειν τάξιν και ου χρεία περί τούτου μακρηγορεῖν, αποδεικνύοντος όσα και οία τα εξ αυτής πηγάζοντα τοις ανθρώποις ψυχικά τε και σωματικά αγαθά..., της διαδόσεως του Θεοδότου χρήματος τούτου περί πολλού ποιουμένη και η καθ' ημάς του Χριστού Μεγάλη Εκκλησία ου διαλείπει σύντονον κατατιθεμένη την πρόνοιαν υπέρ των κατά τόπους κειμένων κοινών εκπαιδευτικών καταστημάτων, πόρους εξευρίσκουσα και προσόδους αυτών κατορθούσα επί τω συντηρείσθαι εσαεί και διαμένειν ακμάζοντα και καρπόν φέροντα πολύχον προς φωτισμόν και κοινήν ωφέλειαν των ομογενών, καθ' ἄπερ εστίν ιδεῖν και επί του παρόντος.

Και γαρ κατά την επαρχίαν Δρυινοπούλεως εντός της πολιτείας Αργυροκάστρου εσυστήθησαν μεν προ τινων χρόνων, δια της προσπαθείας και του ζήλου των κατά καιρούς Αρχιερέων Δρυινοπούλεως και των εν τη επαρχία ταύτη χριστιανών, δύο κοιναί κεντρικάί σχολαί, Αλληλοδιδασκτική τε και Ελληνική· αλλ' ως εκ μόνης της προχείρου και προς καιρόν συνδρομής και υποστηρίξεως των εγκατοίκων συνιστάμεναι και εν μετεώροις, ως ειπείν, σαλεύουσαι τας ελπίδας της συντηρήσεως αυτών, ούτε γενναίαν την ωφέλειαν ες δεύρο παρέσχον, ούτε την ες τουπίον διάρκειαν και διανομήν ώφθησαν υπισχνούμεναι ελλείψει μονίμου τινός και τακτικού πόρου. Ταύτην δε την κατάστασιν των δύο τούτων σχολών, γνωστήν γενομένην εν τη καθ' ημάς του Χριστού Μεγάλη Εκκλησία, κηδεμονικώς και λίαν φιλοστόργως ἔγνω θεραπεύσαι η κοινή αὐτή Μήτηρ, ευτυχούς ἤδη περιστάσεως αναφανείσης επί τω προαγενέσθαι και κατορθωθῆναι αυταῖς πόρους διαρκεῖς τε και ασφαλεῖς και στήναι διά τούτων την παράλυσιν αυτών και εξόντωσιν.

Επειδή γαρ το εν τη επαρχία ταύτη Δρυινοπούλεως κείμενον ιερόν και σεβάσμιον ενοριακόν Μοναστήριον του Δρυάνου επιλεγόμενον κέκτηται Μετόχιον εν τη Θεοσώτω ηγεμονία Μολδαυίας κείμενον και τιμώμενον επ' ονόματι του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, ούτινος μέχρι του νυν ακαταστάτως και αναξίως διοικουμένου τα αναφερόμενα εισοδήματα ἔρμαιον καθίσταντο του τυχόντος, μικράν τινα και ασήμαντον ωφέλειαν παρέχοντα και προς το κυριαρχικόν Μοναστήριον, η Μετριότης ημών κατά της περι αυτήν ιεράς αδελφότητος και αγίας Συνόδου κατά λόγον της κηδεμονικής αυτής προνοίας αναλαβούσα την τακτοποίησιν αυτού του Μετοχίου, απήλλαξε μεν των προτέρων καταχρήσεων, πηγαζουσών και εκ των του κυριαρχικού αυτού Μοναστηρίου ανωμαλιών, και δι' αποκαταστάσεως Ηγουμένου φρονίμου και αξίου, επί ρηταῖς συμφωνίαις αναλαβόντος την ηγουμενίαν αυτού, διερρύθμισε και προήγαγεν εις ἀρίστην του λοιπού διακυβέρνησιν, ου μόνον την εσωτερικήν μοναστηριακήν αυτού κατάστασιν, αλλά και τας αποφερομένας αυτού προσόδους, ώστε χορηγείσθαι τουντεύθεν ωρισμένως ποσότητά τινα χρηματικήν προς το κυριαρχικόν Μοναστήριον, καθάπερ και πάντα τα εν Βλαχία και Μολδαυία κείμενα μοναστήρια παρέχουσι προς τας κυριαρχικάς αυτών Μονάς. Ταύτην δε την καλήν αποκατάστασιν του ρηθέντος Μετοχίου ενέκρινε λίαν καλώς και προσφόρως αφορμήν γενέσθαι ωφελείας και βελτίονος συγκροτήσεως και διατηρήσεως και των ειρημένων σχολών των δι' απορίαν, ως εἰρηται, οκλάσαι και παραλυθῆναι κινδυνευουσών.

Και δη, σκέψει και γνώμη Συνοδική και αποφάσει αμεταθέτω, προσδιόρισεν ίνα, εκ του αποστελλομένου τω διαληφθένι κυριαρχικώ Μοναστηρίω του Δρυάνου ετησίου, δίδονται ταις ειρημέναις δυσί κεντρικαίς της επαρχίας σχολαίς, τη τε Ελληνική και τη Αλληλοδιδασκτική, γρόσια είκοσι χιλιάδας (20.000), ενεργουμένης και εξακολουθούσης δια παντός της χορηγίας ταύτης τη επιμελεία και φροντίδι του κατά τόπον Αρχιερέως και των προκρίτων χριστιανών και δαπανωμένης εις τας ανάγκας εκατέρας σχολής.

Επειδή δε και εν τοις γειτνιαζούσι χωρίοις ουδέν υπάρχει ες δεύρο εκπαιδευτικόν κατάστημα, έγνωμεν παραμυθούμενοι και τούτων των εν αυτοίς κατοίκων χριστιανών την ηθικήν ανάγκην ίνα συστηθώσιν εν τοις εφ' εξής κεντρικοίς χωρίοις ήτοι Πουλιάρατες και Άνω Δρόβιανη ανά έν σχολείον Αλληλοδιδασκτικόν, και εις συντήρησιν αυτών δίδοσθαι κατ' έτος εκ του ετησίου του ρηθέντος ιερού Μοναστηρίου ανά γρόσια δύο χιλιάδας και πεντακόσια (2.500), ώστε την δια τας τέσσαρας ταύτας σχολάς προσφερομένην συνδρομήν παρά του ιερού Μοναστηρίου συνίστασθαι ετησίως εις γρόσια είκοσι και πέντε χιλιάδας.

Ταύτα τοίνυν ούτως εγκριθέντα κοινή Συνοδική γνώμη ως εύλογα αναγκαία τε και κοινωφελή τοις ρηθείσι χριστιανοίς της επαρχίας Δρυινοπόλεως, έγνωμεν εμπεδώσαι και επικυρώσαι και δια τούδε του πατριαρχικού ημών και συνοδικού σιγιλλιώδους εν μεμβράναις γράμματος, προς διηνεκή ενέργειαν αυτών αμεταποίητον και απαράλλακτον και γράφοντες αποφαινόμεθα συνοδικώς μετά των περί ημάς ιερωτάτων αρχιερέων και υπερτίμων, των εν αγίω Πνεύματι λίαν αγαπητών και περιποθήτων ημών αδελφών και συλλειτουργών, ίνα από του κατορθωθέντος συν Θεώ και δια της εκκλησιαστικής προστασίας τακτοποιηθέντος ετησίου εισοδήματος αποστελλομένου εκ του εν Μολδαυία μετοχίου του Αγίου Ιωάννου τω ρηθέντι ιερώ κυριαρχικώ Μοναστηρίω του Δρυάνου υπάρχουσιν από του νυν και εις τον εξής άπαντα χρόνον προσδιορισμένα, καθιερωμένα τε και αφωσιωμένα ταις μεν ρηθείσαις εν Αργυροκάστρω της επαρχίας Δρυινοπόλεως δυσί κεντρικαίς σχολαίς, Ελληνική τε και Αλληλοδιδασκτική, γρόσια είκοσι χιλιάδες (20.000), δίκαια αυτών λογιζόμενα αναφαίρετα και αναπόσπαστα, ωσαύτως δε και ταις συστηθησομέναις εντός των δύο κεντρικών χωρίων Πουλιάρατες και Άνω Δρόβιανη δυσίν Αλληλοδιδασκτικαίς σχολαίς υπάρχωσιν διά παντός αφοσιωμένα γρόσια πέντε χιλιάδες (5.000), ανά γρόσια δύο χιλιάδας και πεντακόσια εκάστη, και όλην την συνδρομήν του ρηθέντος ιερού Μοναστηρίου προς τας ειρημένας σχολάς συνίστασθαι εις γρόσια είκοσι πέντε χιλιάδας ανελλιπώς, εξαιρούμενα από του όλου ετησίου του ρηθέντος Μοναστηρίου και διδόμενα εγκαίρως, ανελλιπώς τε και απαραμειώτως τοις επιτρόποις εκάστης σχολής τη φροντίδι και επιμελεία του κατά καιρόν Μητροπολίτου Δρυινοπόλεως επί τω συντελείν εις τας αναγκαίας δαπάνας και έξοδα αυτών, οφειλόντων των κατά καιρούς ηγουμένων του Δρυάνου εξοκολουθείν την τακτικήν απόδοσιν των χρημάτων τούτων αναντιρρήτως και απροφασίστως και μηδεμίαν πρόφασιν και δυσκολίαν επιφέρειν προς την δια συνοδικής αποφάσεως προνοητικήν ταύτην διαίτησιν, την επ' ωφελεία και φωτισμό της ομογενούς νεολαίας αφορώσαν.

Ταύτα απεφάνθη και κεκύρωται συνοδικώς. Ος δ' αν και οποίος των απάντων, γνώμης σκαιότητι και αλαζονεία κεκινήμενος, τολμήση ποτέ κρυφίως ή φανερώς, εμμέσως ή αμέσως διασεισαι την εύλογον και κοινωφελή ταύτην διαίτησιν και προνοητικήν απόφασιν της Αγίας του Χριστού Εκκλησίας και την επ' ωφελεία και φωτισμό της ομογενούς νεολαίας προσδιορισθείσαν ταις ειρημέναις δύο σχολαίς χρηματικήν πρόσοδον διακωλύσαι και παρεμποδίσαι και βλάβην αυταίς και ζημίαν προξενήσαι και όλως βουληθή ανατρέψαι τα εν τω παρόντι συνοδικώς εκπεφρασμένα, ο τοιούτος, ως αλαζών και μισόκαλος και της Θεοδότου Παιδείας πολέμιος, αφωρισμένος υπάρχει παρά της Αγίας και Ομοουσίου και ζωοποιού και αδιαιρέτου μακαρίας Τριάδος του ενός τη φύσει μόνου Θεού, και κατηραμένος και ασυγχώρητος και άλυτος μετά θάνατον και τυμπανιαίος και πάσαις ταις πατρικαίς και συνοδικαίς αραίς υπεύθυνος και ένοχος, του πυρός της γεένης και τω αιωνίω αναθέματι υπόδικος. Όθεν εις ένδειξιν και διηνεκή την ασφάλειαν εγένετο και το παρόν πατριαρχικόν και συνοδικόν σιγιλλιώδες γράμμα, καταστρωθέν κατά τω Ιερώ Κώδικι της καθ' ημάς του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας, και εδόθη τοις κατά καιρούς επιτρόποις των ειρημένων εν Αργυροκάστρω κοινών σχολών.

Εν έτει σωτηρίω χιλιοστῷ οκτακοσιοστῷ πεντικοστῷ πρώτῳ (1851), κατά μήνα Μάιον, επινεμήσεως θ'.

† Ἄνθιμος ελέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης και Οικουμενικός Πατριάρχης.

† Ο Καισαρείας Παῖσιος.

† Ο Εφέσου Ἄνθιμος.

† Ο Κυζίκου Ἰωακείμ.

† Ο Νικομήδειας Διονύσιος.

† Ο Σόφιας Ἰωσήφ.

† Ο Δέρκων Νεόφυτος.

† Ο Πελαγονίας Γεράσιμος.

† Ο Κρήτης Διονύσιος.

† Ο Μελενίκου Ἰγνάτιος.

† Ο Βάρνης Γρηγόριος.

† Ο Σαζοαγαθουπόλεως Προκόπιος». ²¹⁸⁵

5. Δύο πρακτικά και μία εγκύκλιος των κατοίκων του Χλωμού σχετικά με τη συνδρομή τους υπέρ της ανέγερσης Σχολής (Ιούνιος 1869, Αύγουστος 1871)

Οι κάτοικοι του Χλωμού με τις προτροπές, τις συμβουλές και την επικύρωση του Μητροπολίτη Δρυινοπόλεως Ματθαίου, ενδιαφέρθηκαν για την «ανέγερση Σχολής» και δραστηριοποιήθηκαν έντονα για την εξοικονόμηση των σχετικών πόρων.

Για το σκοπό αυτό συνέταξαν δυο πρακτικά (8 Ιουνίου 1869 και 30 Αυγούστου 1871) και μια σχετική εγκύκλιο (30 Αυγούστου 1871):

Με το πρώτο, της 8^{ης} Ιουνίου 1869, καθόριζαν τους όρους για τη συνδρομή χρημάτων, γνωστοποιούσαν ότι θα ζητούσαν και τη συνδρομή των συμπατριωτών τους που διέμεναν στην Κωνσταντινούπολη και συνέταξαν και τον ερανικό κατάλογο με τα ονοματεπώνυμα των δωρητών και το αντίστοιχο δηλωθέν ποσό (συνολικά 4.742½ γρόσια), το οποίο θα κατέθεταν στο προσεχές διάστημα για την ανέγερση της Σχολής:

«Πρακτικόν 8ης Ιουνίου 1869

Οι υποφαινόμενοι εκ της Κοινότητος της χώρας Χλωμού, ακούσαντες τας προτροπάς και συμβουλάς του Αρχιερέως μας περί ανεγέρσεως της Σχολής, και αναγνωρίζοντες την ορθότητα των προτροπών του, απεφασίσαμεν οικεία προαιρέσει, όπως δι' ιδιαιτέρων συνδρομών ανεγείρωμεν αυτήν υπό τους κατωτέρω όρους:

α) Οι εγγραφόμενοι εν τῷ παρόντι καταλόγῳ συνδρομηταί οφείλουσιν, ἄμα συμφωνηθῶσιν οἱ κτίσται ὑπὸ οἰουσδήποτε ωφελιμωτέρους ὄρους, ἀμέσως νὰ καταβάλωσι τὴν συνδρομὴν ἄνευ τινός προφάσεως καὶ ἀντιλογίας.

β) Ἡ πράξις αὕτη θέλει ἀναγγελθῆ πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡμετέρους πατριώτας, ὅπως καὶ οὗτοι συνδράμωσι πρὸς ἐντελὴ ἀποπεράτωσιν τοῦ ἔργου.

γ) Ὁ ἀντιπράττων εἰς τὸ κοινωφελές καὶ θεάρεστον τοῦτο ἔργον θεωρεῖται ἐχθρὸς τῆς νεολαίας καὶ τῆς πατρίδος του.

Δια τούτο συνετάχθη τὸ παρὸν ἐνώπιον τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν Αρχιερέως, τὸ ὁποῖον καὶ ἐπεκυρώθη παρὰ τοῦ ἰδίου.

Ἐν Χλωμῷ, 1869 Ἰουνίου 8». ²¹⁸⁶

2185. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 292-294' πρβλ. Γκατζώνης Κ., *Σχολεία στο Αργυρόκαστρο*, 30-31.

Με το δεύτερο πρακτικό της 30ής Αυγούστου του 1871 εισπράχτηκε από τους δωρητές και με την παρουσία του Μητροπολίτη Δρυινοπόλεως Ματθαίου, ο οποίος τους υποχρέωσε να καταβάλουν τη συνδρομή την οποία «ενέγραψαν» στον ερανικό κατάλογο της 8^{ης} Ιουνίου του 1869, και ο οποίος ακόμα έμενε «ανενέργητος» το συνολικό ποσό των 4.742½ γροσίων και παραδόθηκε στον Επίτροπο Νικόλαο Χατζή με «την εντολήν ίνα κάμη εγκαίρως έναρξιν της Σχολής»:

«Πρακτικόν της 30 Αυγούστου 1871

Συνελθόντες οι υποφαινόμενοι υπό την προεδρείαν του σεβαστού ημών Αρχιερέως αγίου Δρυινοπόλεως κ. Ματθαίου, και λαβόντες υπ' όψιν τον κατά το 1869 Ιουνίου 8 γενόμενον κατάλογον των συνδρομών περί της οικοδομής της Σχολής, προτροπή της Α. Σ., προέβημεν εις την είσπραξιν αυτών επί τη βεβαία ελπίδι ότι και οι εν Κωνσταντινουπόλει ημέτεροι συμπατριώται, άμα μαθόντες την είσπραξιν των ενταύθα γενομένων συνδρομών, θα σπεύσωσι και ούτοι να γράψωσι συνδρομάς επί τω σκοπώ τούτω και αποστείλωσιν αυτάς ενταύθα.

Παραδίδοντες σήμερα τα κατά την σημείωσιν εκ του καταλόγου των συνδρομών εισπραχθέντα χρήματα τω Επιτρόπω Χατζή Νικολάω, εδώσαμεν αυτώ συγχρόνως και την εντολήν ίνα κάμη εγκαίρως έναρξιν της Σχολής, φροντίζων συνάμα και την είσπραξιν των υπολειπομένων συνδρομών.

Εφ' ω συνετάγη το παρόν πρακτικόν, και υπογράφεται παρ' ημών, επεκυρώθη δε παρά της Α.Σ. του Αρχιερέως.

Χλωμόν, τη 30 Αυγούστου 1871.

Οικονόμος παπα-Χαράλαμπος, Παναγιώτης Μάντσιου, Παναγιώτης Στράτου, Βασίλειος Χ. Ζαφείρη, Κωνσταντίνος Παπα-Νικολάου, Δημήτριος Παπα - Νικολάου, Σταύρος Κοτσέλιας, Κυρίτσης Ζώτου, Νικόλαος Ζαφείρης, Νικόλαος Κ. Μπεζιάνης, Χαράλαμπος Πολ. Γκάνιου, Γεώργιος Ρέτζιου, Γεώργιος Νικολαΐδης». ²¹⁸⁷

Στο σημείο αυτό, και προς χάρη της Ιστορίας της Ελληνικής Εκπαίδευσης στη Βόρεια Ήπειρο, παραθέτουμε και την Εγκύκλιο των κατοίκων του Χλωμού, με την οποία ενημέρωναν του συμπατριώτες τους που διέμεναν στην Κωνσταντινούπολη για την ανέγερση της Σχολής Χλωμού και ζητούσαν απ' αυτούς και τη δική τους οικονομική συνδρομή (όπως είχαν διατυπώσει στο πρώτο πρακτικό τους – της 8^{ης} Ιουνίου του 1869):

«Εγκύκλιος
προς τους εν Κωνσταντινουπόλει
αποδημούντας Χλωμιώτες

Εν Χλωμώ, τη 30 Αυγούστου 1871

Αξιότιμοι και φίλτατοι συμπατριώται. Ότε κατά το 1869 έτος ο σεβαστός ημών Αρχιερεύς άγ. Δρυϊνουπόλεως κ. Ματθαίος επεσκέφθη την φίλην ημών πατρίδα και είδε την κατάστασιν της ημετέρας σχολής, μας προέτρεψε πατρικώς, όπως επισκευάσωμεν αυτήν αξιοπρεπώς και δώσωμεν εις αυτήν αληθή μορφήν Σχολής, επικοδομούντες συγχρόνως και άλλα δωμάτια, χρησι-μεύσοντα δια την παράδοσιν ελληνικών μαθημάτων, εν περιπτώσει ελπιζομένης προόδου, καθώς και δια το κατάλυμα του Αρχιερέως.

2186. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, αρ. φ. 922, 20 Οκτωβρίου 1871.

2187. *Ο. π.*, αρ. φ. 922, 20 Οκτωβρίου 1871.

Επί τούτω όθεν, τη πρωτοβουλία και προτροπή της Α. Σ., εγένετο κατάλογος συνδρομών, ενώ και ο κ. Παναγιώτης Πάντου, ευρισκόμενος τότε ενταύθα, ενέγραψε συνδρομήν του εκ γροσιών 1000. Ο κατάλογος ούτος εστάλη εν αντιγράφω προς υμάς, όπως και αυτόθεν γίνονται συνδρομηταί προς αποπεράτωσαν του κοινωφελούς τούτου έργου. Δύο έτη παρήλθον από της πράξεως ταύτης και ουδεμία δυστυχώς εγένετο ενέργεια. Ελθών όμως και εφέτος ο σεβαστός ημών Αρχιερέας και ιδών ότι η πράξις εκείνη έμεινε νεκρά και ανενέργητος, εξέφρασε μεν την λύπην του επί τη αδρανεία ταύτη, επελάβετο δε μετά σπουδαιότητος του έργου και υπεχρέωσεν ένα έκαστον εξ ημών των ευρεθέντων ενταύθα όπως καταβάλη την συνδρομήν ην ενέγραψε. Τα εισπραχθέντα χρήματα, κατά την εσώκλειστον σημείωσιν, παρεδόθησαν τω επιτρόπω κ. Χατζή Νικολάω, και εγένετο πρακτικόν, του οποίου σας εσωκλείωμεν αντίγραφον, όπως κάμη έναρξιν του έργου, κατά το παρά της Α. Σ. υποδειχθέν σχέδιον.

Ταύτα, αξιότιμοι συμπατριώται, ευχαρίστως αναγγέλοντες υμίν, δεν αμφιβάλλομεν ότι αφ' ενός μεν θέλετε εκτιμήσει τας μεγάλας προσπαθείας του σεβαστού ημών Αρχιερέως, περί της προόδου της νεολαίας της φίλης ημών πατρίδος, αφ' ετέρου δε θέλετε φροντίσει και υμείς με πατρικόν ζήλον να ενεργήσητε και αυτόσε συνδρομάς προς επίτευξιν του επιδιωκομένου κοινωφελούς σκοπού.

Τούτου δε γενομένου, εναπολείπεται ήδη εις ημάς να πραγμα-τοποιήσωμεν μίαν έτι άλλην ορθοτάτην παρατήρησιν του σεβαστού ημών Αρχιερέως, ότι δηλαδή πρέπει ν' αφίνωμεν τα τέκνα μας εις την Σχολήν, τουλάχιστον από του ογδόου μέχρι του δεκάτου πέμπτου έτους της ηλικίας των' διότι τούτου μη γενομένου, ουδέν ωφελούμεθα. Την ορθοτάτην αυτήν παρατήρησιν εναπόκειται εις τους γονείς να την εφαρμόσωσι. Δια της εφαρμογής δε του μέτρου τούτου θέλομεν έχει διδασκάλους, αλληλοδιδάκτην και Έλληνα. Την προθυμίαν όθεν ταύτην της Α. Σ., ην δεικνύει περί της προόδου της ημετέρας πατρίδος, αν και ημείς υποστηρίζωμεν με ενεργόν σύμπραξιν, είμεθα βέβαιοι ότι ταχέως θα ιδώμεν την πρόοδον των τέκνων της ημετέρας πατρίδος.

Ασπαζόμενοι όθεν υμάς αδελφικώς μένομεν, ολοπρόθυμοι φίλοι και αδελφοί». ²¹⁸⁸

6. Οι θερινές εξετάσεις στη Σχολή των Ζωγραφείων Εκπαιδευτηρίων Κεστορατίου – σχολικό έτος 1872-1873

Κατά τις εξετάσεις του θέρους του 1873 στα Ζωγράφεια Εκπαιδευτήρια στο Κεστοράτι της Λιντζουριάς, ο Ελληνοδιδάσκαλος Αθανάσιος Οικονομίδης με το λόγο του αναφέρθηκε στο δυναμικό των τάξεων της Σχολής καθώς και στα μαθήματα που διδάχθηκαν στις τρεις τάξεις της.

Στη συνέχεια διενεργήθηκαν οι εξετάσεις, κατά τις οποίες οι περισσότεροι μαθητές «απήντησαν ευστόχως» και αρίστευσαν οι μαθητές από το Δέλβινο Θωμάς Μέλιου και Θωμάς Α. Κόντη. Η όλη εκδήλωση έκλεισε με πλουσιοπάροχο γεύμα που προσφέρθηκε σε 100 περίπου συνδαιτυμόνες:

«Ο Ελληνοδιδάσκαλος κ. Αθαν. Οικονομίδης απήγγειλε περί πολιτισμού εμβριθή λόγον, ζωηρώς εν τέλει παρά του ακροατηρίου χειροκροτηθέντα. Είτα δε εγένετο η έναρξις των εξετάσεων. Αλλά, πριν γράψω το αποτέλεσμα τούτων, θεωρώ σκόπιμον, ίνα προτάξω παρεκβατικήν τινα περικοπήν εκ του απαγγελθέντος λόγου του Διδασκάλου:

“Ότε, κύριοι, ανέλαβον τας ηνίας της σχολής ταύτης, δεν εύρον ή 4 μαθητάς, ικανούς να διδαχθώσιν Ελληνικά μαθήματα, και μίαν και μόνην απαρτίσαντας τάξιν. Βραδύτερον δε, κατά τα τέλη Οκτωβρίου, αφίκοντο εκ Δελβίνου και άλλοι 2, αποτελέσαντες ιδίαν τάξιν, και κατά τα τέλη Ιανουαρίου προεβιβάσθησαν εκ του Αλληλοδιδασκτικού και άλλοι 7, εν οίς συγκατελέγη και έτερος εκ Δελβίνου, ελθών κατά τα τέλη Απριλίου' ώστε ο ολικός αριθμός των μαθητών της Σχολής αναβαίνει ήδη εις 12, ενός μαθητού αναχωρήσαντος. Προ είκοσι δ' ημερών ήλθε και έτερος εκ Λιμποχόβου, όστις δια το σφόδρα ανάσκητον αυτού και δια το στενόν του

2188. Ο. π., αρ. φ. 922, 20 Οκτωβρίου 1871.

χρόνου, εις ουδεμίαν των ανωτέρω διατάξεων κατετάχθη, γυμναζόμενος κατ' ιδίαν. Εδιδάχθησαν δε:

Η μιν Α' και ανωτέρα τάξεις, ην απετέλεσαν οι εκ Δελβίνου, κατά μεν την α' εξαμηνίαν: τον «Οικονομικόν» του Ξενοφώντος, Γραμματικής το ετυμολογικόν μέρος, Αριθμητικήν, από της μεθόδου των τόκων μέχρι τέλους. Ιεράν Κατήχησιν Βερναρδάκη μέχρι του β' μέρους, Ελληνικήν Ιστορίαν από του Πελοποννησιακού πολέμου μέχρι των Μακεδόνων, Γαλλικά το αλφαβητάριον και μέρος της γραμματικής, Γεωγραφίαν από της Αφρικής μέχρι τέλους' κατά δε την β' εξαμηνίαν: Συντακτικόν μέχρι του τρίτου μέρους, εκ των Παραλλήλων Βίων του Πλουτάρχου τον «Κίμωννα» και τον «Πώς αν τις υπ' εχθρών ωφελοίτο» λόγον του αυτού, συνέχειαν μέχρι τέλους της Γαλλικής γραμματικής και μέρος εκ του Τηλεμάχου' Κατήχησιν μέχρι του γ' μέρους' συνέχειαν Ιστορίας μέχρι τέλους' και Άλγεβραν μέχρι των πρωτοβαθμίων εξισώσεων με πολλούς αγνώστους.

Η δε Β' τάξις απηρτίζετο, ως είπομεν, κατ' αρχάς εκ 4 μαθητών' αλλά, του ενός αναχωρήσαντος και ετέρου απουσιάσαντος επί εξαμηνίαν σχεδόν και υποβιβασθέντος εις την μικροτέραν τάξιν, δεν έμειναν εις αυτήν ή δύο μαθηταί, οίτινες εδιδάχθησαν Γραμματικήν, εξ αρχής το τυπικόν μέρος μέχρι τέλους και το τεχνολογικόν μέχρις ανωμάτων ρημάτων' Ελληνικά, μέρος εκ των γνωμών Ιωάννου του Στοβαίου (τα προηγούμενα είχαν διδαχθή), τα Αποφθέγματα των φιλοσόφων, τους Νεκρικούς Διαλόγους του Λουκιανού, το Ενύπνιον του αυτού και το πλείστον μέρος του Πίνακος του Κέβητος' Αριθμητικήν Μανάρη από της αφαιρέσεως των ακεραίων μέχρι των δεκαδικών' Ελληνικήν Ιστορίαν από του Τρωικού πολέμου μέχρι του Πελοποννησιακού' Γεωγραφίαν Σακελλαρίου εξ αρχής μέχρι της Αφρικής' και Ιεράς Ιστορίας την Καινήν Διαθήκην.

Μολονότι δε επανειλημμένως και εγκαίρως εγράψαμεν εις Ιωάννινα προς αποστολήν των αναγκαίων βιβλίων δια την Γ' τάξιν, εν τούτοις παρεμπεσόντων κωλυμάτων τινών, τα βιβλία ταύτα μάς ήλθον κατά τα τέλη Μαρτίου. Εν τω μεταξύ δε δεν εμένομεν αργοί. Και με όλην την βραδύτητα των βιβλίων, ηδυνήθημεν να διδαχθώμεν εκ της Ελληνικής Χρηστομαθείας μέρος των γνωμικών' τα αστεία του Ιεροκλέους' μέρος των γνωμών Ιωάννου του Στοβαίου και των Αισωπειών μύθων και ένα εκ των Νεκρικών διαλόγων του Λουκιανού' Ελληνικήν δε Γραμματικήν μέχρι των ρημάτων, τυπικώς τε και κανονικώς σχεδόν, Γεωγραφίαν Σακελλαρίου μέχρι της Ιταλίας, Ιεράν Ιστορίαν Βερναρδάκη μέχρι των Κριτών, και Αριθμητικήν μέχρι των κλασμάτων. Οίκοθεν δ' εννοείται ότι, αν είχομεν εξ αρχής τα βιβλία, η πρόοδος, νομίζομεν, της τάξεως ταύτης θα ήτο μείζων.

Γινώσκων δε εκ πείρας ότι, ίνα μάθη τις γλώσσαν τινά οιανδήποτε, ανάγκη όπως, εκτός άλλων, προηγουμένως γινώσκη λέξεις και ότι αι λέξεις αύται μαθαίνονται δι' εκστήθσεως, και περιπλέον, ίνα εκμάθη τις τεχνολογίαν βασίμως, ανάγκη να γράφη και εφαρμόζη τους κανόνας εις διάφορα παραδείγματα, ωρίσαμεν εις όλας τας τάξεις την εκστήθισιν του κειμένου του Ελληνικού μαθήματος' και ορθογραφικά γυμνάσματα δεν επαυσάμεθα ποιούντες, καθ' όσον ο χρόνος μάς επέτρεπεν.

Ιδού, κύριοι, ότι κατά το λήξαν τούτο έτος ηδυνήθημεν να πράξωμεν' ως βλέπετε δε, ο αριθμός των μαθητών υπήρξεν ουχί ανάλογος προς τον μέγαν σκοπόν, ον τα Ζωγράφεια Εκπαιδευτήρια προτίθενται εκπληρώσαι. Τούτο δε προήλθεν εκ της άγαν δυσκολίας των τροφίμων ενταύθα, ήτις καθιστά σφόδρα δεινήν, αν όχι αφόρητον, την διαμονήν των ξένων μαθητών... Οι εκ Δελβίνου διετηρήθησαν δια των φροντίδων και της επιμελείας του φιλοπόνου συναδέλφου κ. Γούδα και της πατρικής προστασίας και πολιτείας του αξιοτίμου Διευθυντού κ. Γ. Αθ. Βάια, προς ους οφείλω και δημοσίως να εκφράσω τας ευχαριστίας μου επί τη συντόνω μερίμνη και τοις ατρύτοις πόνοις, ους υπέρ των Σχολών τούτων καταβάλλουσιν”.

Εκ της περικοπής λοιπόν ταύτης καταδεικνύεται πόσοι ήσαν οι μαθηταί, πόσοι αι τάξεις και ποία μαθήματα εδιδάχθησαν κατά τε την Α' και Β' εξαμηνίαν, εις α και εξετασθέντες απήντησαν μεν ευστόχως οι πλείους των μαθητών' ίδια δε ηρίστευσαν οι εκ Δελβίνου Θωμάς Μέλιου και Θωμάς Α. Κόντη. Μετά δε το πέρας των εξετάσεων, παρετέθη τράπεζα εν τω ευρυχώρω εστιατορίω, εις ην παρεκάθησαν περί τους 100 συνδαιτυμόνας».²¹⁸⁹

2189. Ο. π., αρ. φ. 1103, 21 Ιουλίου 1873' πρβλ και Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 330-332.

7. Δωρητήριο Έγγραφο – Κληροδότημα Ιωάννη Λαμπρίδη (1873)

Στα 1873 ο Ιωάννης Λαμπρίδης (ο γνωστός μας μελετητής και συγγραφέας) με δωρητήριο έγγραφό του γνωστοποιούσε το κληροδότημά του (150 εικοσόφραγκα) για την ίδρυση Κεντρικής Σχολής στην Καστάνιανη, στην οποία και θα φοιτούσαν και όλοι οι μαθητές των γειτονικών χωριών:

«Προς τους κατοίκους των επομένων χωριών: Μέγγουλης, Κερασόβου, Στρατίνιστας, Κολοδές, Καστάνιανης, Δημόκορης, Λάβδανης, Κουρεμαδίου, Κοσσοβίτζας, Λόγγου, Λουβίνας, Σωτήρας, Βάλτιστας και Αρίνιστας.

Ο υποφαινόμενος Ιω. Λαμπρίδης, διδάκτωρ την ιατρικήν, προλύτης την θεολογίαν και φιλοσοφίαν, εν Ιωαννίνους ιατρός, εκ Ζαγορίου της Ηπείρου, του χωρίου Άνω Σουδενά, απεφάσισα οικεία προαιρέσει, να προικοδοτήσω την κεντρικήν υμών σχολήν, την συστηθησομένην εν Καστάνιανη, χωρίω της περιοχής του Παλαιοπωγωνίου της επαρχίας Δρυινοπόλεως, με 150 εικοσόφραγκα επί τοις εξής όροις:

1) Να λαμβάνη από τούδε η κεντρική σχολή των χωριών Λάκκας εν Παλαιοπωγωνίω, εις το τέλος εκάστου 8βρίου, δύο (αριθ. 2) εικοσόφραγκα μέχρι του θανάτου μου, τον δε επίλοιπον τόκον θα λαμβάνω εγώ μέχρι του θανάτου μου.

2) Να λαμβάνη από του θανάτου μου, αν επιζήση και δεν υπανδρευθή, εκ του ρηθέντος κεφαλαίου τους ημίσεις τόκους η νόμιμος σύζυγός μου Ευφημία Ιω. Λαμπρίδου, τους δε άλλους ημίσεις τόκους θα λαμβάνη η κεντρική σχολή Καστάνιανης προς χρείαν της.

3) Αν τυχόν, μετά τον θάνατόν μου η σύζυγός μου Ευφημία δεν συγκατατεθή να φυλάξη την χρείαν της, ή αν αυτή αποθάνη προ εμού, η κοινότης των χωριών Λακκας θα λαμβάνη τους τόκους του ρηθέντος κεφαλαίου αμέσως μετά τον θάνατόν μου όλους.

4) Θέλω και διατάσσω ώστε το ανωτέρω κεφάλαιον να μένη ανέπαφον εις αιώνα τον άπαντα.

5) Από τούδε θέλω να γίνηται μνεία εν τη ενάρξει των εξετάσεων της κεντρικής σχολής των χωριών Λάκκας περί του είδους και του τρόπου της προσφοράς μου μέχρι συντελείας του αιώνος.

6) Άπαξ του έτους από τούδε μέχρι συντελείας του αιώνος θέλω ώστε οι ιερείς των χωριών της Λάκκας, μάλιστα οι της Καστάνιανης, να επικαλούνται μεγαλοφώνως την εξ ύψους βοήθειαν υπέρ αφέσεως των αμαρτιών: «των αδελφών Ιωάννου και Δημητρίου Λαμπρίδου και των γονέων αυτών Λάμπρου και Αργυρής».

7) Θέλω ώστε από τούδε μέχρι συντελείας του αιώνος το πρώτον θρανίον, εν ώ κατατάσσονται οι αμέσως ερχόμενοι εις το Σχολείον το Αλληλοδιδασκτικόν, να επονομάζηται: «Πρώτη Λαμπρίδεις Αλληλοδιδασκτική τάξις», φέρον και τοιαύτην επιγραφήν μέχρι συντελείας του αιώνος.

8) Θέλω ώστε η δευτέρα αλληλοδιδασκτική τάξις να επονομάζηται «Ευφήμειος δευτέρα αλληλοδιδασκτική τάξις», φέρουσα και τοιαύτην επιγραφήν και επονομαζομένη ούτως μετά τον θάνατον της συζύγου μου, αν αυτή συμμορφωθή με την απαίτησίν μου, να μη υπανδρευθή δηλ. μετά τον θάνατόν μου επιζήσασα, οπόταν και εν εκκλησίαις θα μνημονεύηται.

9) Εάν, ο μη γένοιτο, η Κοινότης Καστάνιανης ήθελέ ποτε καταστραφή και επομένως δεν ήθελον φυλαχθή οι ανωτέρω όροι μου, τότε οι τόκοι του ανωτέρω ποσού θέλουν περιέλθει εις τι περίξ χωρίον επί τοις αυτοίς όροις, συγκαταθέσει των κατά καιρούς επιτρόπων μου.

10) Εκτελεστάς δε διορίζω, ίνα επιβλέπωσιν εις την πραγματοποιήσιν των διαθέσεών μου τον κατά καιρούς Αρχιεπίσκοπον Ιωαννίνων, τον κατά καιρούς Αρχιεπίσκοπον Δρυινοπόλεως, τον κατά καιρούς Ελληνοδιδάσκαλον Δελβινακίου, δύο εκ των προκρίτων του χωρίου Καστάνιανης, εκλεγομένων διά πλειοψηφίας των κατοίκων, και ένα εκ των συγγενών μου, προτιμωμένου του πλησιεστέρου, μέχρις ότου διατηρείται το επώνύμον «Λαμπρίδης».

Αναμένων ταχείαν υμών απάντησιν, αξιότιμοι κύριοι, περί της παραδοχής του κληροδοτήματός μου και των όρων αυτού, ειμί Υμέτερος δούλος – Ιωάννης Λαμπρίδης».²¹⁹⁰

8. Κανονισμός Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου Αργυροκάστρου – 1874

Ο Κανονισμός για τη λειτουργία των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου Αργυροκάστρου συντάχθηκε στις αρχές του 1874 από ειδική επιτροπή του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως με την προεδρία του Ηρακλή Βασιάδη, ανταποκρινόμενος στη σχετική πρόταση του Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, ο οποίος εξουσιοδοτούνταν από τον ευεργέτη και χρηματοδότη Χρηστάκη Ζωγράφο.

Οι «Κανονισμοί» περιλαμβάνουν τη σχετική Εισηγητική Έκθεση, τον Κανονισμό λειτουργίας του Διδασκαλείου με 97 άρθρα, τον Κανονισμό λειτουργίας του προσαρτημένου Νηπιαγωγείου, τον Κανονισμό λειτουργίας του Δημοτικού Σχολείου, την προκήρυξη του Καραπανείου Διαγωνισμού για τη συγγραφή και την έκδοση διδακτικών εγχειριδίων για τα Δημοτικά Σχολεία και τις σχετικές προτάσεις της Εισηγητικής Επιτροπής.

Παρακάτω, για ιστορικούς λόγους, παρουσιάζουμε σε παραστατικό πίνακα τη θεματολογία των 15 κεφαλαίων των δυο μερών (Θεμελιώδης Οργανισμός – Εσωτερικός Κανονισμός) με την αντίστοιχη αναγραφή των 97 άρθρων και στη συνέχεια το κείμενο του Κανονισμού του Διδασκαλείου, με τη διευκρίνιση ότι παραλείπεται για λόγους οικονομίας το Ε' κεφάλαιο (άρθρα 26-50) του πρώτου μέρους (Θεμελιώδης Οργανισμός), μια που δόθηκε το διάγραμμα των διδασκομένων μαθημάτων και οι σχετικές παρατηρήσεις στο κεφάλαιο 4 ([Διδασκόμενα μαθήματα](#), διδακτέα ύλη - Κεστοράτι).

ΠΙΝΑΚΑΣ 56

Κανονισμός Ζωγραφείου Διδασκαλείου

Θεματολογία των 15 κεφαλαίων - 97 άρθρων του Κανονισμού του Ζωγραφείου Διδασκαλείου Κεστορατίου - 1874			
Κεφάλαιο Άρθρα	Θέμα	Κεφάλαιο Άρθρα	Θέμα
Σκοπός του Διδασκαλείου – άρθρα 1-2			
<i>Μέρος Α – Θεμελιώδης Οργανισμός</i>		<i>Μέρος Β – Εσωτερικός Κανονισμός</i>	
A 3-7	Περί της ανωτάτης αρχής, Εφορίας	A 64-73	Περί τροφίμων
B 8-19	Περί διευθυντού, καθηγητών	B 74-86	Περί διαίτης
Γ 20-23	Περί επιμελητού και παιδονόμου	Γ 87-92	Περί μελέτης, σπουδής
Δ 24-25	Περί κηδεμόνων	Δ 93	Περί αμοιβών
E 26-50	Περί διδασκαλίας	E 94-96	Περί ποινών
ΣΤ 51-56	Περί της επετείου εορτής, εξετάσεων	97	Κύρος Καταστατικού
Z 57-59	Περί εορτών, διακοπών, συνόδων		
H 60-61	Περί βιβλιοθήκης, αναγνωστηρίου		
Θ 62	Περί οργανοθήκης		
I 63	Περί σφραγίδος		

2190. Μπαράς Β., *Το Δέλβινο*, 320-321.

**ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ
ΤΟΥ ΖΩΓΡΑΦΕΙΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ
ΚΕΣΤΟΡΑΤΙΟΥ**

ΣΚΟΠΟΣ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ

Άρθρο 1. Σκοπός του διδασκαλείου εστί η σκόπιμος και χριστιανική εκπαίδευσις και μόρφωσις διδασκάλων της εθνικής ή δημοτικής καλουμένης παιδείσεως. Τούτο δε κατορθούται δια της συμμετρου και αρμονικής των σωματικών και ψυχικών δυνάμεων αγωγής και αναπτύξεως κατά τους παιδαγωγικής κανόνες μετά του πορισμού των προς εξάσκησιν του διδασκαλικού επαγγέλματος αναγκαίων γνώσεων και βοηθημάτων.

Άρθρον 2. Το διδασκαλείον διήρηται εις δυο μεγάλα τμήματα διευθυνόμενα μεν ιδιαιτέρως, αλλ' επί τη βάσει των αυτών αρχών και συστημάτων. Τούτων το μεν εν τμήμα περιλαμβάνει τα άρρενα, το δε έτερον τα θήλεα.

**ΜΕΡΟΣ Α΄
ΘΕΜΕΛΙΩΔΗΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ**

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Περί της ανωτάτης αρχής και της Εφορίας

Άρθρον 3. Ανώτατος επόπτης και επιτηρητής των εν τω κανονισμώ οριζομένων εστί ο ιδρυτής του διδασκαλείου αντιπροσωπευόμενος υπό του... εν Κωνσταντινουπόλει Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου· έφοροι δε υπ' αυτού εκλεγόμενοι και μετ' αυτού συνεννοούμενοι τέσσαρες επαρχιώται, ων πρόεδρος ο της επαρχίας, εν η ιδρυται, αρχιερεύς.

Άρθρον 4. Καθήκοντα του εποπτεύοντος Συλλόγου εισί 1) ο διορισμός και η παύσις του ανωτέρου προσωπικού του διδασκαλείου· 2) η έγκρισις του ετησίου γενικού και ειδικού προγράμματος· 3) η ακριβής γνώσις των κατ' έτος γιγνομένων δια της του διευθυντού εκθέσεως επιπεκυρωμένης υπό της Εφορίας.

Άρθρον 5. Οι έφοροι κατά τριετίαν διοριζόμενοι εκ των ευπολήπτων και λογίων πατριωτών της πόλεως, εν η το διδασκαλείον, εποπτεύουσιν εκ του σύνεγγυς την εκτέλεσιν των καθηκόντων ενός εκάστου, συνεννοούνται μετά του διευθυντού περί του προγράμματος των μαθημάτων, περί της προόδου και αγωγής των μαθητευομένων, επεμβαίνουσιν ελευθέρως εις τας εξετάσεις επισκεπτόμενοι συνεχώς το διδασκαλείον και κατ' ιδίαν ποιούντες τω διευθυντή τας εαυτών παρατηρήσεις, λαμβάνουσι μέρος εις τας μηνιαίας και τακτικές ή και εκτάκτους συνεδριάσεις του καθηγητικού συλλόγου, και υποβάλλουσι τω Συλλόγω ακριβή έκθεσιν περί τε της καταστάσεως αυτού και των δυνατών βελτιώσεων ή των προσφόρων οικονομικών μέτρων.

Άρθρον 6. Τρεις μήνας προ της ενάρξεως των μαθημάτων κατά πάσαν προς εκλογήν υποτρόφων περίοδον η του Διδασκαλείου Εφορία συνεννοουμένη μετά του Συλλόγου αποστέλλει εις τας εν τη περιφερεία του διδασκαλείου επαρχίας εγκυκλίους εντύπους προσκαλούσα ίνα πέμψωσιν υποτρόφους, ων ο μεν αριθμός ορίζεται εκάστοτε υπό του Συλλόγου, τα δε προσόντα και ο τρόπος της εκλογής αυτών ορίζονται εν ιδίω κεφαλαίω του παρόντος κανονισμού, και εξετάζει, αν ετηρήθησαν αι του συλλόγου οδηγίαι, ότε και δέχεται αυτούς. Η εφορία εγκρίνει και την προτάσει του διευθυντού γενομένην τυχόν αποβολήν μαθητών είτε εξ ανικανότητος, είτε εξ άλλης ελλόγου αιτίας.

Άρθρον 7. Κατ' έτος και οσάκις αν εγκρίνη ο Σύλλογος και άνευ προηγουμένης ειδήσεως αποστέλλεται υπό του συλλόγου επιθεωρητής ή επιθεωρήτρια εντολήν έχοντες ίνα εξ ίδιας αυτοψίας υποβάλωσιν αυτώ έκθεσιν περί καταστάσεως, εν η εύρον το διδασκαλείον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Περί διευθυντού και των καθηγητών

Άρθρον 8. Την μόρφωσιν των μαθητευομένων αμοτέρων των φύλων αναλαμβάνουσιν ειδικοί καθηγηταί υπό την διεύθυνσιν ενός διευθυντού και μιας διευθυντριάς του διδασκαλείου.

Άρθρον 9. Ο διευθυντής ή η διευθύντρια εγνωσμένης πείρας και ικανότητος, φιλολογικών δε και παιδαγωγικών γνώσεων κάτοχοι, έχουσι την άμεσον του διδασκαλείου επιτήρησιν· συνεννοούνται μετά της Εφορίας περί των εκάστοτε αναγκαίων, υπεύθυνοι όντες τω Συλλόγω και τη Εφορία μόνον περί της πρόδου των εν αυτώ παιδευομένων· αναλαμβάνουσι δε μετά του προσωπικού των καθηγητών, των επιτηρητών και του λοιπού υπηρετικού την όλην του καταστήματος διεύθυνσιν.

Άρθρον 10. Ο διευθυντής επιτηρεί ακριβέστατα την δίαιταν των τροφίμων, την διδασκαλίαν των καθηγητών και παν ό,τι αφορά την ηθικην και πνευματικην επίδοσιν αυτών· συσκέπτεται τακτικώς κατά μήνα, εκτάκτως δε οσάκις η χρεία το καλέση, περί της καλής εν γένει καταστάσεως του διδασκαλείου και της προόδου και αγωγής των μαθητών. Πρακτικά των διασκεύεων τούτων τηρούνται εν ιδίω βιβλίω του διδασκαλείου.

Άρθρον 11. Ο διευθυντής δια καταλλήλου υπηρετικού διοριζομένου και εγκρινομένου υπό της Εφορίας φροντίζει περί της καθαριότητος και πάσης της εσωτερικής διακοσμήσεως και υπηρεσίας των εν τω διδασκαλείω ίνα πάσαι αυτου αι λειτουργίαι τελώνται ταχέως και ως δει.

Άρθρον 12. Τον διευθυντήν κωλυόμενον νόσω ή ετέρα τινί αιτία αναπληροί των καθηγητών ο πρεσβύτερος, και τούτου κωλυομένου εκείνος, ον αν ο διευθυντής ή η Εφορία υποδείξη.

Άρθρον 13. Οι καθηγηταί εισί τρόφιμοι Πανεπιστημίου οιοσδήποτε, άνδρες ευσεβείς, χρηστοί τα ήθη και δόκιμοι περί την διδασκαλίαν φέροντες ενδεικτικόν των σπουδών αυτών.

Άρθρον 14. Οι καθηγηταί εισί τέσσαρες, ων ο είς εν ελλείψει ημετέρου αλλοδαπός γινώσκων την γαλλικην, την μουσικην και την ιχνογραφίαν, έτι δε και δυο διδασκάλισσαι, ων η μεν κυρίως επί των εργοχείρων, η δε και συμβοηθός τη διευθυντριά.

Άρθρον 15. Οι καθηγηταί οφείλουσι να έρχονται ακριβώς την ωρισμένην ώραν της παραδόσεως, να προαγγέλωσι δ' εγκαίρως την δι' ασθένειαν ή άλλο έλλογον κώλυμα απουσίαν αυτών.

Άρθρον 16. Ασχολούμενοι αποκλειστικώς εις την εν αμοτέραις ταις τμήμασι του διδασκαλείου και ουδέν μετερχόμενοι έτερον επάγγελμα φροντίζουσι περί της προσφόρου διδασκαλίας των οριζομένων εν τω προγράμματι μαθημάτων, σημειούντες εν ιδίω βιβλίω το τε ημερήσιον και το μηνιαίον αποτέλεσμα της επιμελείας και προκοπής των μαθητών.

Άρθρον 17. Καθηγητής μόνον εν τω τέλει τω έτους δύναται να παραιτηθή, αγγέλλων τούτο τω Συλλόγω προ τριών μηνών ητιολογημένον.

Άρθρον 18. Διαγωγή αντικειμένη προς τον σκοπόν του διδασκαλείου επάγει την παραχήμα μεν υπό της Εφορίας παύσιν του καθηγητού και εντός του έτους, εξέτασιν δε και έρευναν του πράγματος υπό του Συλλόγου.

Άρθρον 19. Πάντες οι εν τω διδασκαλείω ου μόνον δια της αυτών διδασκαλίας, αλλά και δια του θρησκευτικού αισθήματος και του ζώντος παραδείγματος προηγούμενοι των τροφίμων εν τη ευσεβεία και τη κοσμιότητι συντελούσι προς διάπλασιν της ψυχής και ανάπτυξιν του πνεύματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

Περί επιμελητού και παιδονόμου

Άρθρον 20. Την εσωτερικήν ευταξίαν και ησυχίαν των μαθητών επιβλέπει ο επιμελητής ή επιμελήτρια υπό του Συλλόγου μεν διοριζόμενοι, υπαγόμενοι δε εις την δικαιοδοσίαν του διευθυντού ή της διευθυντριάς.

Άρθρον 21. Ο επιμελητής και η επιμελήτρια αλλοδαποί όντες εν ελλείψει ημετέρων και παιδαγωγικών γνώσεων κάτοχοι δέον να ώσι και της γυμναστικής και της αγρονομικής και των περί αυτήν γνώσεων ουκ άμοιροι, όπως διδάσκωσι ταύτα τοις μαθηταίς.

Άρθρον 22. Ο επιμελητής και η επιμελήτρια εισίν υπεύθυνοι προς τον διευθυντήν ή την διευθύντριαν δια πάσαν των μαθητών παρεκτροπήν, ην δέον να καταγγέλλωσιν αυτώ, επιβάλλουσι τας πειθαρχικάς ποινάς, κρατούσιν ελέγχους της διαγωγής και επιμελείας των μαθητών, ερευνώσι τας γενομένας ζημίας και φθοράς του υλικού και σημειούσιν ενός εκάστου την φύσιν και τον χαρακτήρα, κοινωνόν εκάστοτε έχοντες τον διευθυντήν ή την διευθύντριαν εις πάντα.

Άρθρον 23. Του επιμελητού μη επαρκούντος, προσλαμβάνεται και εις παιδονόμος, ου τα έργα ορίζει ο διευθυντής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

Περί Κηδεμόνων

Άρθρον 24. Οι των τροφίμων κηδεμόνες γονείς ή επίτροποι αυτών όντες δι' εγγράφου αυτών αιτήσεως υπογεγραμμένης υπό των επιτρόπων της εν η ζώσει κοινότητος και εσφραγισμένης τη σφραγίδι αυτής αιτούσι την εισαγωγήν του νέου εις το διδασκαλείον εγγυώμενοι ότι θέλουσι συμμορφωθή προς τα υπό του κανονισμού οριζόμενα, και υποχρεώσαι τον τρόφιμον, ίνα απολυόμενος διδάσκη επί μίαν τριετίαν, όπου αν ο Σύλλογος ορίζει επί αναλόγω μισθώ' άλλως θέλουσιν αποζημιού τον Σύλλογον αποτίοντες την δαπάνην. Εξαιρούνται της υποχρεώσεως ταύτης όσοι των αρρένων τροφίμων ιερωθέντες διδάσκουσιν εν τινι της επαρχίας χώρα.

Άρθρον 25. Δίδουσι λεπτομερείς πληροφορίας περί της φύσεως και του χαρακτήρος του υποψηφίου και καθίστανται υπόχρεοι δια πάσαν παρεκτροπήν ή άλογον εκ του διδασκαλείου αποχώρησιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Περί διδασκαλίας

Άρθρα 26-50²¹⁹¹

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄

Περί της επετείου εορτής και των εξετάσεων

Άρθρον 51. Την του Συλλόγου εορτήν δημοτελώς εορτάζει και το διδασκαλείον, λόγος δε τις εκφωνείται ή υπό του διευθυντού ή υπό τινος των καθηγητών εναλλάξ εν τη αιθούση αυτού, ένθα και συνέρχονται μετά το τέλος της εκκλησίας.

2191. Όπως διευκρινίστηκε και παραπάνω, παραλείπεται για λόγους οικονομίας το Ε΄ κεφάλαιο (άρθρα 26-50) του πρώτου μέρους (Θεμελιώδης Οργανισμός), μια που δόθηκε το διάγραμμα των διδασκομένων μαθημάτων και οι σχετικές παρατηρήσεις στο οικείο κεφάλαιο (*Διδασκόμενα μαθήματα, διδακτέα ύλη - Κεστοράτι*) – Κανονισμός του Διδασκαλείου (των Ζωγραφείων Διδασκαλείων Κεστορατίου), ΕΚΗΦΣ-Β, 1875, 298-302.

Άρθρον 52. Αι εξετάσεις των τροφίμων γίνονται δις του έτους, ήτοι περί τα τέλη Ιανουαρίου και Ιουλίου, αφού προ ενός μηνός γένηται η επανάληψις των διδαχθέντων μαθημάτων.

Άρθρον 53. Αι απολυτήριои εξετάσεις γίνονται κατά τας αρχάς Ιουλίου, εισί δε έγγραφοι και προφορικάί.

Άρθρον 54. Εις τας απολυτηρίους εξετάσεις γίνονται δεκτοί και όσοι εις γυμνάσια σπουδάσαντες και το διδασκαλικόν επάγγελμα επιέμενοι να μετέλθωσιν αποδείξωσιν ότι κέκτηνται τας γνώσεις, ας ορίζει το πρόγραμμα του διδασκαλείου.

Άρθρον 55. Ο απολύόμενος τρόφιμος και άξιος κρινόμενος ενός των οριζομένων τριών βαθμών (του άριστα, λίαν καλώς και καλώς) λαμβάνει δίπλωμα δημοδιδασκάλου και κατά τον βαθμόν αυτού ανταμείβεται και αποστέλλεται υπό του συλλόγου, όπου αν παρίσταται ανάγκη.

Άρθρον 56. Τα διπλώματα επί μεμβράνης γεγραμμένα και εν ονόματι του Συλλόγου εκδιδόμενα φέρουσι τας υπογραφάς του Προέδρου αυτού και του Γενικού Γραμματέως, του προέδρου της εφορίας, του διευθυντού ή της διευθυντριάς, και των καθηγητών, σφραγίζονται δε τη σφραγίδι του Συλλόγου και τη του διδασκαλείου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄

Περί εορτών, διακοπών και συνόδων

Άρθρον 57. Το διδασκαλείον εορτάζει πλην των Κυριακών, δεσποτικών και θεομητορικών εορτών την του αγίου Δημητρίου 26 Οκτωβρίου, την του αγίου Νικολάου 6 Δεκεμβρίου, των τριών μεγάλων της Εκκλησίας Πατέρων 30 Ιανουαρίου, του αγίου Γεωργίου 23 Απριλίου, του αγίου Κωνσταντίνου 21 Μαΐου, των αγίων Αποστόλων 29 Ιουνίου και του προφήτου Ηλιού 20 Ιουλίου· έτι δε κατά την του Χριστού γέννησιν ημέρας τρεις και κατά το μέγα Πάσχα από της Μεγάλης Πέμπτης μέχρι της Τρίτης της Διακαινησίμου.

Άρθρον 58. Κατά την τελευταίαν Κυριακήν των εξετάσεων ή άλλην Κυριακήν εντός των διακοπών δια προγράμματος ιδιαίτερου προσκαλείται παρά του διευθυντού σύνοδος των δημοδιδασκάλων, εν η είτε ωρισμένα προηγουμένως παιδαγωγικά ή διδακτικά ζητήματα συζητούνται, είτε και τα αποτελέσματα των εργασιών αυτών εκτίθενται. Τα πρακτικά της συνόδου και αι διατριβαί αι αναγνωσθείσαι πέμπονται τω Συλλόγω.

Άρθρον 59. Αι διακοπαί άρχονται κατά μήνα Αύγουστον, καθ' ας οι τρόφιμοι ή απέρχονται εις την αυτών πατρίδα τη εγγράφω αιτήσει του κηδεμόνος και εγκρίσει του διευθυντού, ή διαμένουσιν εν τω διδασκαλείω εργαζόμενοι ανετώτερον αλλά κατά τι ωρισμένον υπό του διευθυντού πρόγραμμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

Περί βιβλιοθήκης και αναγνωστηρίου

Άρθρον 60. Η βιβλιοθήκη του διδασκαλείου εκτός των Ελλήνων ποιητών και συγγραφέων περιλαμβάνει σειράν διδακτικών βιβλίων εγκεκριμένων δια την δημοτικήν και μέσην παιδείαν, παιδαγωγικά συγγράμματα εις την Ελληνικήν και Γαλλικήν γλώσσαν και έν ή δυο τοιαύτα περιοδικά, έτι δε δυο ελληνικάς εφημερίδας, μιαν γαλλικήν και μιαν τουρκικήν.

Άρθρον 61. Η βιβλιοθήκη χρησιμεύει και ως αναγνωστήριον των τροφίμων της ανωτέρας τάξεως καθ' ωρισμένας ημέρας και ώρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄
Περί οργανοθήκης

Άρθρον 62. Η οργανοθήκη του διδασκαλείου περιλαμβάνει τα κυριώτερα των οργάνων, των πινάκων και των ορυκτών ή φυτικών υλών προς διδασκαλίαν των φυσικών επιστημών, έτι δε συλλογήν των εις το πραγματικόν μάθημα αναγκααιοτάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄
Περί σφραγίδος

Άρθρον 63. Η του διδασκαλείου των αρρένων σφραγίς περίξ φέρουσα το όνομα αυτού έχει εν τω μέσω τον Κύριον ημών Ιησούν Χριστόν μετά τήσδε της επιγραφής. «Άφετε τα παιδιά ελθείν προς με» η δε των θηλέων εν τω μέσω την Θεοτόκον μετά του υιού αυτής.

ΜΕΡΟΣ Β΄
ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΣ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄
Περί τροφίμων

Άρθρον 64. Ο υποφήγιος τρόφιμος του διδασκαλείου προσκαλούμενος δι' εγκυκλίου μεταβαίνει εις την πλησίον πόλιν ή κωμόπολιν, ένθα δεικνύων ει μεν άρρην ενδεικτικόν της β΄ του γυμνασίου τάξεως, ει δε θήλυς ενδεικτικόν της β΄ τουλάχιστον Ελληνικού σχολείου και φέρων μεθ' εαυτού ενδείξεις της ευσεβείας και του ήθους, έτι δε αρτιμελής και καλλίφωνος ων, υγιούς δε κράσεως, υποβάλλεται εις εξετάσεις προφορικής και γραπτάς δια διαγωνισμού μετά άλλων ομοίως του αυτού χωρίου υποψηφίων και διακρινόμενος εν αυταίς αποστέλλεται μετά του πρακτικού αυτών εις το διδασκαλείον, ένθα και εγκρίνεται υπό της εφορίας ως δόκιμος.

Άρθρον 65. Τρόφιμοι εντός του σχολικού έτους ουδέποτε γίνονται δεκτοί.

Άρθρον 66. Η ηλικία του μεν άρρενος τροφίμου ορίζεται άνω των 15 ετών μέχρι του 23 έτους, του δε θήλεως άνω των 12, ο δε αριθμός αυτών δεν δύναται να υπερβαίνη τους 30 ή 40 εν εκάστω τμήματι. Εξαιρούνται όσοι των δημοδιδασκάλων μετερχόμενοι το επάγγελμα αυτών και νέων γνώσεων εφιεμένοι κριθώσιν άξιοι παραδοχής δια λόγους ελλόγους.

Άρθρον 67. Ο γενόμενος δεκτός τελεί έν έτος δόκιμος, ακροώμενος των μαθημάτων και υπαγόμενος καθ' όλα εις τας του Κανονισμού διατάξεις, υπηρετεί δε και επί μιαν ώραν της εβδομάδος εν τω προτύπω κατά την β΄ εξαμηνίαν, όπως εν πάση δοκιμασθή. Μετά δε το έτος της δοκιμασίας κατατάσσεται οριστικώς εις τους τροφίμους ή αποστέλλεται εις τον οίκον αυτού.

Άρθρον 68. Και ιδιοσυντήρητοι μαθηταί ή των κοινοτήτων υπότροφοι γίνονται δεκτοί πληρώνοντες ετησίως ό,τι αν ορίση ο Σύλλογος. Υποκείμενοι δε εις τας του κανονισμού διατάξεις εισί μετά το τέλος των σπουδών αυτών απηλλαγμένοι πάσης υποχρεώσεως προς τον Σύλλογον.

Άρθρον 69. Οι τρόφιμοι ευσεβών γονέων και επαινετής διαγωγής και καλού χαρακτήρος όντες δέον να παρίστανται περί την εκπλήρωσιν των χρεών των επιμελείς μάλλον ή άγαν φιλότιμοι και επιδεικτικοί. Ούτω δε προκόπτοντες και επιμελούμενοι αξιούνται περί το τέλος του έτους των υπό του κανονισμού οριζομένων αμοιβών. Τουναντίον δε τας του κανονισμού διατάξεις παραβαίνοντες τιμωρούνται τας αναλόγους τιμωρίας. Εμμένοντες δε εν ταις κακίαις

αυτών αποβάλλονται εκ του διδασκαλείου· τα δε ονόματα δημοσιεύονται και εν τη του Συλλόγου εκθέσει προς γνώσιν των απανταχού πατριωτών.

Άρθρον 70. Αλληλογραφίαν έχουσιν οι τρόφιμοι μόνον προς τους εαυτών γονείς και κηδεμόνας και ταύτην άπαξ του μηνός, εκτός ανάγκης, εν ωρισμένη ημέρα.

Άρθρον 71. Πάσαν αίτησιν ή αναφοράν απευθύνει ο τρόφιμος κοσμίως και μετά του προσήκοντος σαβασμού εις τον διευθυντήν.

Άρθρον 72. Κατά πάσαν Κυριακήν ή εορτήν προσκαλούνται οι τρόφιμοι δια κώδωνος όπως καθάριοι και κοσμίως ενδεδυμένοι μεταβώσι μετά του διευθυντού, των καθηγητών, του επιμελητού, και του παιδονόμου εν τάξει και ευκοσμία εις την εκκλησίαν της παρακειμένης κώμης ή συνοικίας, ένθα διακροώνται της θείας λειτουργίας και μετέχουσι των θείων δώρων. Τούτ' αυτό ποιούσι και αι του β' τμήματος.

Άρθρον 73. Τετράκις του ενιαυτού οι τρόφιμοι μεταλαμβάνουσι των αχράντων μυστηρίων κατά τας υπό της εκκλησίας ωρισμένας εποχάς εξομολογούμενοι πρότερον και συγγνώμην των πταισμάτων αυτών αιτούμενοι ανυποκρίτως και ευσεβώς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄ Περί διαίτης

Άρθρον 74. Τα τε δωμάτια του διδασκάλου και οι κοιτώνες αυτού τηρούνται καθαρώτατοι και συνεχώς διαπνέονται υπό του αέρος.

Άρθρον 75. Ο τρόφιμος φέρει μεθ' εαυτού στρωμνήν μετά των περί αυτήν, ιμάτια, χιτώνας, περισκελίδας και ό,τι χρήσιμον εν λιτότητι και μετρία αφθονία.

Άρθρον 76. Κατά παν Σάββατον έκαστος των τροφίμων ησύχως και αθορύβως ελλάσσει τα εαυτού ιμάτια, άπερ εν τοις αυτών κιβωτίοις φυλαττόμενα δέον να ώσι καθαρά και αβλαβή, τας δε σινδόνας της στρωμνής και τα περιειλήμματα δις του μηνός.

Άρθρον 77. Δις του μηνός οι τρόφιμοι λούουσι τους πόδας εν ύδατι θερμώ, άπαξ δε την κεφαλήν.

Άρθρον 78. Εξεγειρόμενοι εκ του ύπνου δια κώδωνος οι τρόφιμοι κατά την 5½ χειμώνας και κατά την 5 θέρους νίπτονται, ευτρεπίζονται, και κατερχόμενοι εις την ευκτήριον αίθουσαν ανοίγουσι τα παράθυρα των κοιτώνων.

Άρθρον 79. Κατά πάσας τας εργασίμους ημέρας περί την 6 ώραν συγκαλούμενοι εν τη ευκτηρίω αιθούση ακροώνται εν άκρα ευκοσμία και σιγή της εωθινής προσευχής, απαγγελομένης περιοδικώς υπό πάντων των μαθητών, και είτα ψαλμού τινος του Δαυίδ μελοπεποιημένου, ή ασματίου προσφόρου, υπό πάντων των μαθητών αδομένου.

Άρθρον 80. Απλούς καφές μετά καθαρού άρτου ή άρτος μόνον προσφέρεται τοις τροφίμοις μετά την εωθινήν προσευχήν εν τω εστιατορίω.

Άρθρον 81. Τροφή επαρκής και υγιεινή προσφέρεται δις της ημέρας κατά μεσημβρίαν και την 8 Μ. Μ. απαγγελομένης εν αρχή και εν τέλει αυτής υπό των τροφίμων περιοδικώς συντόμου και καταλλήλου προσευχής.

Άρθρον 82. Εν τη τραπέζη καθ' ηλικίαν ταττόμενοι οι τρόφιμοι καθέζονται και ανίστανται συγχρόνως, εσθίοντες δε ήδη δύνανται να διαλέγονται ησύχως και ευκόσμως, έρχονται δε και αποχωρούσιν ευτάκτως και αθορύβως.

Άρθρον 83. Αι ανέσεις γίνονται το μεν κατά τα διαλείμματα των μαθημάτων και της μελέτης, κυρίως όμως από της 12 μέχρι της 2 Μ. Μ. και από της 4 μέχρι της 5½ Μ. Μ.

Άρθρον 84. Είς των τροφίμων περιοδικώς εις έκαστον κοιτώνα υποχρεούται μετά το άριστον να περικαλύπτη τας κλίνας, ευτρεπίζων ως δει τον κοιτώνα.

Άρθρον 85. Κατά τας μεσημβρινάς και εσπερινάς ανέσεις οι τρόφιμοι ποιούσι παντοίας σωματικής ασκήσεις και παιδιάς, εξέρχονται καθ' ωρισμένας ημέρας και ώρας εις εκδρομάς μετά του διευθυντού αναπτύσσοντος τα περί αυτούς, καλλιεργούσιν ωρισμένον μέρος γης έκαστος και φροντίζουσιν όπως πάσα ώρα ανέσεως προς τον κύριον αυτών σκοπόν διατίθεται.

Άρθρον 86. Τρόφιμος αδιαθετών ή ασθενών εισάγεται τη εγκρίσει του διευθυντού εις επί τούτω ωρισμένον νοσοκομείον, ένθα τακτικώς νοσηλεύεται υπό ιατρού, ον ορίζει κατ' εντολήν ο Σύλλογος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

Περί μελέτης και σπουδής

Άρθρον 87. Η των τροφίμων μελέτη γίνεται εν ιδίοις μελετητηρίοις καθ' ωρισμένας μεν ώρας υποχρεωτικώς, οσάκις δε ο επιμελητής εγκρίνη και προαιρετικώς, αλλ' εις ώρας μηδεμίαν βλάβην προξενούσας τη υγεία.

Άρθρον 88. Ωραι μελέτης ορίζονται χειμώνος μεν από της 6 μέχρι της 8 Π. Μ., από της 1½ μέχρι της 2 Μ. Μ. και από της 6 μέχρι της 9 Μ. Μ. μετά διαλείμματος δεκαλέπτου. Του δε θέρους από της 5½ μέχρι της 8 Π. Μ., από της 2 μέχρι της 3 Μ. Μ. και από 7 μέχρι της 9 Μ. Μ.

Άρθρον 89. Η μελέτη επιτηρείται μεν υπό του παιδονόμου, εποπτεύεται δε υπό του επιμελητού, αλλά μεγίστη προσοχή καταβάλλεται όπως αυτή αυθόρμητος γίγνηται και άνευ εξωτερικής επιβολής.

Άρθρον 90. Η λύσις των αποριών σημειουμένων γίνεται εν ώρα τακτική και μετά το σπουδαστήριο υπό του διευθυντού ή και του ωρισμένου περιοδικώς καθηγητού προς τούτο.

Άρθρον 91. Απαγορεύεται η εν τοις σπουδαστηρίοις ή αλλαγού ανάγνωσις βιβλίων μη εγκεκριμένων υπό της διευθύνσεως ή παρακωλυόντων την τακτικήν σπουδήν.

Άρθρον 92. Των εν τω γενικώ και ειδικώ προγράμματι οριζομένων μαθημάτων υποχρεούνται πάντες να διακροώνται μετά προσοχής και ευταξίας, αδικαιολόγητος δ' απουσία καταλογίζεται εν τοις ελέγχοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

Περί αμοιβών

Άρθρον 93. Αι αμοιβαί τοις τροφίμοις κατά τα ήθη, την επιμέλειαν και την προκοπήν εισιν αι εξής: 1) σημειούνται εν επί τούτω βιβλίοις, ων το αποτέλεσμα κατά διμηνίαν απαγγέλλεται αυτοίς ενώπιον του διευθυντού ή των καθηγητών· 2) περί το τέλος του έτους εν τη γενική εκθέσει προς τον Σύλλογον γίνεται μνεία των τε διακρινόμενων επί πάσι και των προκοπόντων, ίνα πρόνοια περί αυτών λαμβάνηται· 3) εν τω αποφοιτηρίω διπλώματι μεγάλην σημασίαν έχει και ο προηγούμενος του τροφίμου τρόπος· 4) οι αριστεύοντες και διακρινόμενοι

αποστέλλονται δαπάνη του Συλλόγου ή τινος των ομογενών εις Ευρώπην, όπως περαίνοντες τας εαυτών σπουδάς και πείραν των δημοσίων σχολείων λαμβάνοντες εν τη αλλοδαπή επανέλθωσιν εις πατρίδα και χρησιμεύωσιν όπου ανάγκη τούτων παρίσταται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Περί ποινών

Άρθρον 94. Πάσα των τροφίμων πράξις προς τον Κανονισμόν ή προς τα ήθη καθόλου απαύδουσα είνε αταξία ή πταίσμα κατά το μάλλον και ήττον.

Άρθρον 95. Προς ηθικήν μεν επανόρθωσιν του πταίσαντος, προς παραδειγματισμόν δε των άλλων επιβάλλονται υπό του διευθυντού ή του επιμελητού ποιναί τοις αμελούσι των τροφίμων ή απειθούσιν ή παρεκτρεπομένοις των κανόνων της ηθικής· εισί δε αύται· 1) νουθεσία, 2) επίπληξις, 3) νηστεία και 4) περιορισμός της νομίμου ελευθερίας ή κάθειρξις βραχυτέρα ή χρονιωτέρα.

Άρθρον 96. Ο εκ παντός τρόπου αδιόρθωτος ή γενόμενος αρχηγός στάσεως ή παροξύνων τους άλλους εις στάσιν κατά των διατεταγμένων εν τω διδασκαλείω ή υποπεσών εις πταίσμα σπουδαίον και υπό του συμβουλίου των καθηγητών καταλογιζόμενον ως πλημμέλημα αποβάλλεται του διδασκαλείου κατά τας περί τούτου διατάξεις.

Κύρος του κανονισμού

Άρθρον 97. Ο παρών κανονισμός ισχύει επί μίαν πενταετίαν, εν η ουδαμώς δύναται να τροποποιηθή ως προς τας ουσιώδεις αυτού διατάξεις. Όσον αφορά τον εσωτερικόν οργανισμόν δύναται να επέλθη τροποποίησις τις, του αρχικού πνεύματος μηδαμώς αλλοιουμένου, οσάκις το Διοικητικόν Συμβούλιον κρίνη τούτο αναγκαίον ή η εφορία μετά του συμβουλίου των καθηγητών του διδασκαλείου υποδείξη δι' ητιολογημένης εκθέσεως περί το τέλος του έτους την ανάγκην τούτου εις τον Σύλλογον, όστις και μόνον εγκρίνει την τοιάνδε ή τοιάνδε τροποποίησιν. Η ολοσχερής δ' αυτού μεταρρυθμισις μετά την πενταετίαν δύναται να γίνη, αν κρίνωσι τούτο αναγκαίον ό τε ιδρυτής και το Διοικητικόν Συμβούλιον, αποδεχθή δε και ο Σύλλογος.²¹⁹²

9. Λόγος του Μητροπολίτη Δρυινοπόλεως Ματθαίου κατά τα εγκαίνια του Παρθεναγωγείου Δελβίνου (24 Μαρτίου 1875)

Στα εγκαίνια του Παρθεναγωγείου Δελβίνου στις 24 Μαρτίου του 1875, ο Μητροπολίτης Δρυινοπόλεως Ματθαίος Πετρίδης – ο κατεξοχήν δημιουργός του – εκφώνησε μακροσκελή λόγο με τον οποίο αναφερόταν στα αγαθά της παιδείας και στη θέση της γυναίκας στην οικογένεια και στην κοινωνία, αλλά και στην αναγκαιότητα της φοίτησης των κοριτσιών στα σχολεία και στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους (μέρος του λόγου):

«Λέγοντες εκπαιδευσιν δεν εννοούμε τον ευρωπαϊκόν πιθηκισμόν, εις τον οποίον μετ' ακαθέκτου ορμής, και μάλιστα οι εν μεγαλουπόλεσι, παρασυρόμεθα, αλλ' εννοούμε την ελληνικήν αγωγήν, την οικιακήν οικονομίαν, την κατά Θεόν εκπαιδευσιν. Δεν εννοούμε δια της γυναικείας εκπαιδεύσεως να μετατραπώσι τα σεμνά και κόσμια ήθη των Ηπειρωτίδων. Δεν εννοούμε να μεταποιήσωμεν τας φερεπόνους Ηπειρωτίδας μας εις μαλθακάς δεσποινίδας, αλλ' εννοούμε να τας κοσμήσωμεν έτι μάλλον δια των αρετών εκείνων, αίτινες δύναται να

2192. Ο. π., 295-307.

θεωρηθώσιν ως αληθής αυτών στολισμός, και να τας καταστήσωμεν μητέρας χρηστών, χρηστούς και χρησίμους πολίτας τικτούσας και διατρεφούσας. Η εκπαίδευσις δεν δύναται να καταστήση μαλθακήν την φερέπονον Ηπειρώτιδα, απεναντίας μάλιστα την ενισχύει, την καθιστά γενναιοτέραν και μάλλον τλησίπονον, ίνα υποφέρει την πολυχρόνιον του ανδρός της απουσίαν· διότι γινώσκει διατί ούτος απουσιάζει και τις ο σκοπός του. Θέλομεν δια μεν των γραμμάτων να την καταστήσωμεν, κατά τον θεσπέσιον Παύλον, καλοδιδάσκαλον, φίλανδρον, φιλότεκνον, σώφρονα, αγνήν, οικουρόν αγαθήν, δια δε της μικράς μεν, αλλά θαυματουργού βελόνης αληθή οικοδέσποιαν· Θέλομεν να ίδωμεν τα επιστρώματα του οίκου, τα φορέματα αυτών των ιδίων, τα φορέματα των ανδρών, τα φορέματα των τέκνων των να ώσι προίον των ιδίων χειρών των και ουχί του ξένου ράπτου και υφαντού· την θέλομεν με άλλους λόγους τελείαν οικοκυράν δια της οικιακής οικονομίας και πιστεύσατέ με, ότι τοιαύτη δύναται να κατασταθή δια της παιδείας.

Τοσούτω δε μάλλον καθίσταται η εκπαίδευσις αναγκαία εις την Ήπειρον, καθ' όσον ο μεν ανήρ επί πολλά έτη απουσιάζει, μόνη δε η γυνή διευθύνει τα του οίκου της και πολλάκις λαμβάνει ανάγκην να διαβιβάση τω ανδρί αυτής οιονδήποτε παράπονον, οιανδήποτε στέρησιν· μη γινώσκουσα όμως να γράψη, αναγκάζεται να καταφύγη εις άλλον και να εκμυστηρευθή πράγματα οικογενειακά, τα οποία έπρεπε να μένωσιν μυστικά και να μη τα γνωρίζη ο κόσμος. Τούτο δε και εις τον άνδρα θα συνέφερε έτι μάλλον, οσάκις προυτίθετο να διαβιβάση τη γυναικί του μυστικόν τι, όπερ άλλος δεν έπρεπε να γνώση.

Αφού λοιπόν το ήμισυ της κοινωνίας απαρτίζει η γυνή, αφού ή τε γλώσσα και η θρησκεία είναι κοινά αμφοτέρων κτήμα, έπεται ότι η γυνή εκπαιδευομένη, δύναται μεγάλως να επιδράση επί της προόδου της κοινωνίας· διότι παρετηρήθη και είναι βέβαιον ότι αι πρώται εντυπώσεις, τας οποίας το τέκνον λαμβάνει παρά της μητρός του τόσον βαθέως εισίν ερριζωόμεναι, ώστε και ανδρωθέν παρακολουθούσιν μέχρι τέλους. Μακράν λοιπόν απέστω η ιδέα, ή μάλλον, η πρόληψις ότι η γυνή εκπαιδευομένη καθίσταται αγέρωχος, ότι αλλάσσει φρόνημα, παρεκκλίνει εις παρεκτροπάς, γίνεται μαλθακή και τα τοιαύτα· απ' εναντίας μάλιστα, ενώ η αναίσθητος είναι αγέρωχος δια τα κάλλη, ή δια τα πλούτη, ή δια τα κοσμήματά της, η ευπαιδευτος γίνεται υπερήφανος, ουχί δια ταύτα, αλλ' εν τη συναισθήσει της αξίας της και εν τη εκπληρώσει των καθηκόντων της, διότι γινώσκει διατί εγένετο σύζυγος και διατί μήτηρ». ²¹⁹³

10. Γενικοί Κανονισμοί των Κοινών Καθιδρυμάτων της πόλεως Κορυτσάς (1876)

Το 1850 οι κάτοικοι της Κορυτσάς με γενική τους συνέλευση επικύρωσαν το «Λάσσο» – ένα κοινοτικό ταμείο για τη συντήρηση των «Κοινών Καθιδρυμάτων της πόλεως Κορυτσάς», των ελληνικών σχολείων και εκκλησιών της – το οποίο συστήθηκε την ίδια χρονιά από το Μητροπολίτη Κορυτσάς Νεόφυτο (1845-1878) για την ορθολογική διαχείριση των κατατιθέμενων δωρεών και των κληροδοτημάτων υπέρ των σχολείων και των εκκλησιών της Κορυτσάς. Ο Κανονισμός επικυρώθηκε από τον Πατριάρχη Ιωακείμ στις 12 Νοεμβρίου του 1876 και ήταν πλέον ο επίσημος κοινοτικός χάρτης και το «Λάσσο» αποτελούσε «*αναπαλλοτρίωτο περιουσία των κοινών της πόλεως Σχολείων*», συντελούσε στη συντήρηση των σχολείων και στη «*διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων και φώτων*» και η περιουσία του προερχόταν από την προσφορά και την αγαθοεργία «*των απανταχού πολιτών*» και της Εκκλησίας.

Η διάρθρωση του Γενικού Κανονισμού αναπτύσσεται σε 4 επιμέρους Κανονισμούς (του Λάσσο, των Σχολείων, των Εκκλησιών και της Δημογεροντίας) κατά κεφάλαιο (5, 4, 3 και 4 αντίστοιχα – 16 συνολικά) και με τον αριθμό των άρθρων του (12, 14, 17 και 19 αντίστοιχα – 65 συνολικά, μαζί με τα 3 άρθρα των γενικών διατάξεων που αφορούν όλα τα Σωματεία).

2193. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινουπόλεως*, εφημερίδα, 12, 15, 26 Μαρτίου 1875, όπου και ολόκληρος ο λόγος των εγκαινίων του Παρθεναγωγείου Δελβίνου· πρβλ. και Παπαδόπουλος Ν.Κ., *Η Δουβιανή*, 24-25.

Στη συνέχεια παρουσιάζουμε τον Κανονισμό του Λάσσου και τον Κανονισμό των Σχολείων που μας ενδιαφέρουν άμεσα εδώ (μαζί με τις γενικές διατάξεις που αφορούν όλα τα σωματεία):

**ΓΕΝΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ
ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝ ΚΑΘΙΔΡΥΜΑΤΩΝ
ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΚΟΡΥΤΣΑΣ
(1876)**

† Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΙΩΑΚΕΙΜ Επιβεβαιοί

Αριθμ. Πρωτ. 5041

Γενικός Κανονισμός περί των κοινών της Πόλεως Κορυτσάς Καθιδρυμάτων συνταχθέντος υπό δεκαμελούς επιτροπής υπό την προεδρείαν της Α. Πανιερότητος του Μητροπολίτου Κυρίου Δωροθέου του Χρηστίδου εκλεχθείσης εν γενική των πολιτών Συνελεύσει την 5 Νοεμβρίου παρελθόντος έτους χιλιοστού οκτακοσιοστού εβδομηκοστού πέμπτου.

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΛΑΣΣΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄
Περί κυριότητος αυτού

Άρθρον 1ον. Το Λάσσον ην, εστί και έσεται εσαεί αναπαλλοτρίωτος περιουσία των κοινών της πόλεως Σχολείων, μηδενός επί μηδεμιά προφάσει δικαιουμένου να προσβάλη την επ' εκείνου κυριότητα αυτών. Πας δε πολίτης σεβόμενος την Ιεράν πρόθεσιν των Ιδρυτών, και αισθανόμενος την επί τον προορισμόν του ανθρώπου επίδρασιν των φώτων ωφείλει, ίνα παντί σθένει ου μόνον προστατεύη αλλά και συντελή εις την προαγωγήν αυτού. Και ο μεν την αύξησιν και επίδοσιν αυτού επιδιώκων έστω ευλογημένος παρά του δοτήρος των φώτων Θεού, ο δε την καταστροφήν έστω το ανάθεμα της πατρίδος εν γενεαίς γενεών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄
Περί του σκοπού

Άρθρον 2ον. Σκοπός της ιδρύσεως του Λάσσου εστί η συντήρησις των κοινών της πόλεως Σχολείων προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων και φώτων εις όλας τας τάξεις των πολιτών εκατέρου του φύλου εκ μόνων των τόκων αυτού, των κεφαλαίων μενόντων ανεπάφων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄
Περί πόρων

Άρθρον 3ον. Πόροι του Λάσσου εισί:

- α) Τα αφιερώματα των απανταχού πολιτών και παντός φιλομούσου.
- β) Οι τόκοι των προϋπαρχόντων κεφαλαίων.
- γ) Το περίσσευμα του εισοδήματος των Εκκλησιών.
- δ) Αι εκ των ακινήτων κτημάτων των Ιερών Εκκλησιών πρόσοδοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄
Περί εξασφαλίσεως

Άρθρον 4ον. Τα κεφάλαια του Λάσσου δέον να παρακατατεθώσιν όλα εις μίαν ασφαλή τράπεζαν υπό τον τίτλον «περιουσία των εκπαιδευτικών Καταστημάτων Κορυτσάς» ως εξής:

α) 6% χρεωλύσιον του ενταύθα επί ομολόγοις κυκλοφορούντος κεφαλαίου ετησίως. Εάν δε τις των οφειλετών ήθελεν αποτίσει πλέον του χρεωλυσίου, ή και όλον το οφειλόμενον ποσόν και ταύτα να εξαποστέλλωνται εις την ρηθείσαν τράπεζαν.

β) Το προερχόμενον ετησίως εξ αφιερωμάτων.

γ) Το περίσσευμα των τόκων μετά τας προς συντήρησιν των Σχολείων δαπάνας.

δ) Τα προερχόμενα εκ περισσεύματος του εισοδήματος των Εκκλησιών.

ε) Αι εκ των ακινήτων κτημάτων της Εκκλησίας πρόσοδοι.

Άρθρον 5ον. Εκ του Λάσσου ουδέν του λοιπού νέον δάνειον γίνεται.

Άρθρον 6ον. Τα ενταύθα ομόλογα δέον να αλλάζωνται ετησίως φέροντα αξιόχρεων εγγυητήν και ν' αποτίωσιν ετησίως τους τόκους και το χρεωλύσιον των 6%.

Άρθρον 7ον. Ομολόγου μη ανανεουμένου ετησίως ότε οφειλέτης και ο εγγυητής αυτού δέον να καταδιώκωνται δικαστικώς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Περί Διαχειρίσεως

Άρθρον 8ον. Το Λάσσον διαχειρίζεται υπό τριμελούς εφορίας εκλεγομένης ετησίως εν γενική συνελεύσει εκ των μάλλον ευπολήπτων, και χαιρόντων την κοινήν εμπιστοσύνην πολιτών.

Άρθρον 9ον. Καθήκοντα των Εφόρων εισί:

α) Να επιδιώκωσι μετά ζήλου και αυταπαρνήσεως εν γένει τα συμφέροντα του Λάσσου.

β) Να ανανεώσωσι κατ' έτος τα ομόλογα των ενταύθα κυκλοφορούντων κεφαλαίων.

γ) Να εισπράττωσι τους ετησίους τόκους προς 12% δια τα ενταύθα κυκλοφορούντα ποσά.

δ) Να εισπράττωσι το ορισθέν χρεωλύσιον των 6% το έτος υπό των ενταύθα οφειλετών.

ε) Να αποτίωσι τακτικώς τους μισθούς των Διδασκάλων και λοιπά αναγκαία των Σχολείων έξοδα δι' ενταλμάτων της των Σχολείων Εφορίας.

στ) Να παραλαμβάνωσι τα γινόμενα αφιερώματα των πολιτών και παντός φίλου των φώτων, και να καταγράφωσιν αυτά ονομαστί εν τω Κώδικι του Λάσσου.

ζ) Να εξαποστέλλωσι τα αφιερώματα, το χρεωλύσιον, το περίσσευμα εκ του εισοδήματος των Εκκλησιών, προσόδους μετά του περισσεύματος εκ των τόκων εις μίαν ασφαλή τράπεζαν.

η) Να καταχωρώσιν εν τακτικοίς Βιβλίοις ημερολογίω και καθολικώ τους λογαριασμούς του λάσσου, και να κρατώσι βιβλίον των πρακτικών της Εφορίας. Άπαντα δε τα βιβλία ν' αριθμώνται και επικυρώνωνται υπό του Αρχιερέως.

θ) Να εξασφαλίζωσι προσωρινώς εις έν ή πλειότερα φερέγγυα άτομα επί εντόκω ανοικτώ λογαριασμό παν τυχόν περίσσευμα εκ των δια την άναγκαίαν δαπάνην των Σχολείων εισπραττομένων τόκων τη εγκρίσει και της Δημογεροντίας.

ι) Να καθορίζωσιν ευθύς μετά την εκλογήν την ενί εκάστω ανατεθησομένην εργασίαν δι' ιδίου και πρώτου πρακτικού.

ια) Να δίδωσιν ευθύνας των πράξεων αυτών εν γενική συνελεύσει κατά το τέλος του έτους.

ιβ) Δεκαπέντε ημέρας προ της λήξεως του έτους οφείλουσιν οι έφοροι κλείοντες τους λογαριασμούς να παραδίδωσι τα βιβλία εις την εξελεγκτικήν Επιτροπήν.

Άρθρον 10ον. Δικαιώματα των Εφόρων εισί:

α) Εν ονόματι των πολιτών υφιστάμενοι να αντιπροσωπεύωσιν άπαντας τους πολίτας ενώπιον πάσης Αρχής και παντός Δικαστηρίου διά τα συμφέροντα του Λάσσου είτε ως ενάγοντες είτε ως εναγόμενοι και αι υπέρ αυτών και κατ' αυτών αποφάσεις των Δικαστηρίων δικαιώνουσιν ή υποχρεώνουσι το Λάσσον.

β) Τα έξοδα των εφόρων είτε εις δικαστήρια είτε εις ταξείδια επιβαρύνουσι το Λάσσον.

γ) Οι Έφοροι δικαιούνται ως και οφείλουν να καταδιώκωσι δικαστικώς πάντα χρεώστην μη αλλάζοντα κατ' έτος το ομόλογον ή τον εγγυητήν αυτού ή και αμφοτέρους.

δ) Τους από πολλών ετών μη αλλάξαντας το ομόλογον αμέσως να ενάξωσι μετά των εγγυητών αυτών ή εν απουσία των χρεωστών τους εγγυητάς.

Άρθρον 11ον. Την 30 Ιανουαρίου, ημέραν των τριών Ιεραρχών τελείται αρχιερατική λειτουργία και αναγινώσκεται επ' Εκκλησίας ο Κώδηξ των αφιερωμάτων.

Άρθρον 12ον. Την αμέσως Κυριακήν μετά την εορτήν των τριών Ιεραρχών γίνεται η λογοδοσία.

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Άρθρον 1ον. Ορισθέντος εκ μόνων των ετησίων τόκων του Λάσσου να συντηρώνται τα Σχολεία της πόλεως ανάγκη να καταβληθή η δέουσα φροντίς, όπως εκ στερεάς βάσεως των κατωτέρω Σχολείων ανέλθωμεν προς τα ανώτερα· πρώτη δε βάση των Σχολείων ορίζονται τα νηπιαγωγεία και ανάγκη προς τω υπάρχοντι νηπιαγωγείω να συστηθώσι και έτερα ίνα παραληφθώσιν άπαντα τα νήπια της πόλεως αμφοτέρων των φύλων αυτής.

Άρθρον 2ον. Εν τοις νηπιαγωγείοις δέον να εφαρμοσθή το νέον εν ενεργεία σύστημα αυτών.

Άρθρον 3ον. Ανώτερα των νηπιαγωγείων υπάρξουσι το Δημοτικόν των αρρένων κατά το νέον σύστημα, και το Παρθεναγωγείον.

Άρθρον 4ον. Σύστημα Διδασκαλίας εν τε τω Δημοτικώ και τω Παρθεναγωγείω ορίζεται το νέον εν ενεργεία συνδιδασκτικόν σύστημα.

Άρθρον 5ον. Η εν τω Δημοτικώ Διδασκαλία ορίζεται εξαετής ή επταετής, και οι μαθηταί διαιρεθήσονται εις εξ ή επτά τάξεις. Δια πάσαν δε τάξιν υπάρξει εις διδάσκαλος.

Άρθρον 6ον. Η εν τω Παρθεναγωγείω διάρκεια της διδασκαλίας ορισθήσεται κατά το και αλλαχού επικρατούν σύστημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Περί Διδασκάλων

Άρθρον 7ον. Οι διδάσκαλοι δέον να φέρωσι τα αναγκαία ενδεικτικά των τακτικών αυτών σπουδών, να ώσι και εγνωσμένης πείρας και ικανότητος και προπάντων να έχωσιν ήθη χρηστά.

Άρθρον 8ον. Οι διδάσκαλοι μετά των εφόρων συντάττουσι το πρόγραμμα των μαθημάτων.

Άρθρον 9ον. Οι διδάσκαλοι επιτηρούσι την εν τοις Σχολείοις διαγωγήν των μαθητών, κρατούσιν ελέγχους και υποβάλλουσιν αυτούς καθ' εκάστην εις την Εφορίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Περί Μαθητών

Άρθρον 10ον. Μαθηταί εν τοις Σχολείοις εισί δεκτοί πάσης τάξεως πολιτών.

Άρθρον 11ον. Οι μαθηταί οφείλουσι να επιμελώνται εις τα μαθήματα και να δεικνύωσι καλήν διαγωγήν.

Άρθρον 12ον. Μαθηταί πάντη αμελείς ή μεμπτής διαγωγής αποβάλλονται υπό της Εφορίας τη εγκρίσει και της Δημογεροντίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄
Περί Διοικήσεως των Σχολείων

Άρθρον 13ον. Τα Σχολεία διοικούνται υπό τριμελούς Εφορίας, εκλεγομένης ετησίως εν γενική συνελεύσει εκ των μάλλον πεπαιδευμένων πολιτών.

Άρθρον 14ον. Καθήκοντα των Εφόρων εισί:

- α) Να επιτηρώσι την εν τοις Σχολείοις γινομένην διδασκαλίαν.
- β) Να εκλέγωσι το προσωπικόν των διδασκάλων τη εγκρίσει της Δημογεροντίας.
- γ) Παρά των διδασκάλων όταν εκλέγωσι τοιούτους ν' απαιτώσι τα κατά το άρθρον 7 αναγκαία προσόντα.
- δ) Οι Έφοροι οφείλουσι τρείς μήνας προ της λήξεως της προθεσμίας των διδασκάλων να συνεννοώνται μετά της Δημογεροντίας εάν είναι ανάγκη να αλλαχθή το προσωπικόν αυτών, καταδεικνύοντες τους λόγους της ανάγκης ταύτης.
- ε) Μετά την έγκρισιν της αλλαγής υπό της Δημογεροντίας, οι Έφοροι οφείλουσιν αμέσως να φροντίσωσι περί της καταλλήλου και εγκαίρου αντικαταστάσεως αυτών.
- στ) Εάν δεν ευρεθή εγκαίρως διδάσκαλος φέρον τα ωρισμένα προσόντα ίνα μη χωλαίνωσι τα Σχολεία, επαφίεται εις την έγκρισιν των Εφόρων και της Δημογεροντίας να εκλέξωσι τον καλλίτερον δι' έν μόνον έτος.
- ζ) Τα συμβόλαια των διδασκάλων γίνονται δι' έν μόνον έτος και μετά την έγκρισιν της Δημογεροντίας, υπογράφονται υπό μόνον των Εφόρων με την επικύρωσιν του Αρχιερέως, μόνον εάν δεν ευρεθή διδάσκαλος να συμφωνηθή δι' έν έτος δύναται η Εφορία να συμφωνήση τοιούτον δια δύο το πολύ έτη.
- η) Οι μισθοί των Διδασκάλων πληρώνονται υπό των Εφόρων του Λάσσου τη εντολή της Εφορίας των Σχολείων.
- θ) Οι Έφοροι έχουσι και την επιστασίαν της Δημοσίας Βιβλιοθήκης.
- ι) Οι Έφοροι δέον να κρατώσι πρακτικά των εργασιών αυτών και τακτικούς λογαριασμούς της δαπάνης των Σχολείων εν βιβλίοις επισημοποιημένοις, και προ του τέλους του έτους να παραδίδωσι τα βιβλία εις την εξελεγκτικήν Επιτροπήν.
- ια) Εν τέλει του έτους κατά την ημέραν και των λοιπών λογοδοσιών δίδουσιν ευθύνας των πράξεων αυτών εν γενική Συνελεύσει .....

ΓΕΝΙΚΑΙ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ ΑΦΟΡΩΣΑΙ ΟΛΑ ΤΑ ΣΩΜΑΤΕΙΑ

Περί εξελέγξεως

Άρθρον 1ον. Δεκαπέντε ημέρας τουλάχιστον προ των λογοδοσιών και αρχαιρεσιών συγκαλείται γενική συνέλευσις, καθ' ην διορίζεται τριμελής εξελεγκτική επιτροπή προς εξέλεξιν των λογαριασμών εκάστου σωματείου.

Περί εκλογών

Άρθρον 2ον. Αι εκλογαί γίνονται αμέσως μετά την λογοδοσίαν εν γενική συνελεύσει δια μυστικής ψηφοφορίας επ' εκλεξιμών, υπό των πολιτών υποδεικνυομένων.

Περί αναθεωρήσεως

Άρθρον 3ον. Οι παρόντες Κανονισμοί ισχύουν δια τρία έτη, μετά παρέλευσιν δε των τριών ετών, τη προτάσει εικοσι τουλάχιστον πολιτών, συγκαλείται γενική Συνέλευσις, καθ' ην αποφασίζεται περί της αναθεωρήσεως αυτών.

Οι ανωτέρω κανονισμοί αναγνωσθέντες εν γενική των πολιτών συνελεύσει, κατά την εικοστήν τρίτην Μαΐου του χιλιοστού οκτακοσιοστού εβδομηκοστού έκτου έτους, γενομένη εν τη αιθούση του Δημοτικού Σχολείου παρεδέχθησαν παμψηφεί.

Ότι ακριβές αντίγραφον κατά την Συνοδικώς εγκριθείσαν τροποποίησιν και επίδιόρθωσιν.

Εν τοις Πατριαρχείοις τη 12η Νοεμβρίου 1876.

Ο Αρχιγραμματεύς της Ιεράς Συνόδου
(Τ. Σ.) ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ ΑΘ. ΜΕΓΑΚΛΗΣ.²¹⁹⁴

**11. Ποιμαντορική εγκύκλιος του Μητροπολίτη Δρυινοπούλεως
Ανθίμου Γκέτζη για την καταδίκη του αλβανικού κομιτάτου
(9 Σεπτεμβρίου 1879)**

Με δριμύτατη ποιμαντορική εγκύκλιό του ο μητροπολίτης Δρυινοπούλεως Άνθιμος Γκέτζης καταδίκασε την προσπάθεια του αλβανικού κομιτάτου για την εισαγωγή της αλβανικής γλώσσας στα ελληνικά σχολεία της Βόρειας Ηπείρου και την αποστολή αλβανικών βιβλίων.

Επειδή θεωρούμε ότι η θέση του μητροπολίτη καθόριζε το στίγμα των ελληνικών δικαιωμάτων και περιέγραφε και τα εθνικά δίκαια στο χώρο της Βόρειας Ηπείρου, αλλά και τις δυσκολίες και τα προβλήματα που αντιμετώπιζε ο Ελληνισμός, παραθέτουμε στη συνέχεια όλη τη σχετική εγκύκλιο, έτσι όπως δημοσιεύθηκε στην Κωνσταντινούπολη στις 9 Σεπτεμβρίου του 1879:

«Ύ Οσιώτατοι ηγούμενοι, ευλαβέστατοι ιερείς, τιμώτατοι προύχοντες, δημογέροντες, και λοιποί πάντες ευλογημένοι χριστιανοί της καθ' ημάς Θεοσώστου επαρχίας, τέκνα εν Κυρίω λίαν ημίν αγαπητά και περιπόθητα, χάρις εΐη υμίν και ειρήνη παρά Θεού, παρ' ημών δε ευχή, ευλογία και συγχώρησις.

Επιβάλλεται ημίν ου μόνον προνοείν περί των πνευματικών συμφερόντων των ευλογημένων χριστιανών της Θεοσώστου ημών επαρχίας, αλλά και περί πολλών άλλων συντελούντων εις την υπό πολλάς επόψεις ευημερίαν και ηθικήν αυτών εποικοδόμησιν. Και αείποτε μεν επεδειξάμεθα προς τούτο προθυμίαν και ζήλον, πολλώ δε μάλλον ηγούμεθα ότι επείγει κατά τας παρούσας καιρικές περιστάσεις, να επιστήσωμεν την προσοχήν του προσφιλούς ημίν ποιμνίου εις τας συνιστωμένας παγίδας, δι' ων αποπειρώνται να παρασύρωσιν αυτό εις οδούς σκολιάς και επικινδύνους, αγούσας ουχί εις νομάς σωτηρίους, αλλ' εις βάραθρα καταστροφής και απωλείας. Εξ ελατηρίων συμφέροντος ατομικού ορμώμενοι τινές, αγνοούντες δε ότι ούτω εξυπηρετούσι φιλοδοξίας ενόχους, τεινούσας ουχί εις πραγματοποίησιν των νομίμων πόθων παρημελημένης και παρηγκωνισμένης τινός εθνότητος, αλλ' εις την εκτέλεσιν σχεδίων απορροφητικών ή εις την διάσπασιν της αναγκαίας τω υψηλώ ημών κράτει ενότητος, επιζητούσι να δημιουργήσωσι ζήτημα αλβανικών εκεί όπου δεν υπάρχουσιν Αλβανοί· επί τούτω δε, επινοήσαντες αλφάβητον και συντάξαντες βιβλία, συντελούντα εις την εκμάθησιν δήθεν της αλβανικής, διεσκόρπισαν κατά χιλιάδας πανταχού της Ηπείρου, κατά συνέπειαν δε και εις την ημετέραν Επαρχίαν.

2194. *Ερμής*, εφημερίδα Θεσσαλονίκης, φ. 87, 26 Μαρτίου 1876· Παπαστάθης Χ.Κ., *Κανονισμοί*, 344-354.

Είναι μεν αληθές ότι η εκμάθησις γλωσσών, εχουσών μόρφωσιν και φιλολογίαν, είναι αναγκαία εκάστω προς επαύξησιν των γνώσεων και προς διάδοσιν του αληθούς πολιτισμού· αλλά ποίαν τινά γνώσιν επωφελή δύναται να προσπορίση υμίν γλώσσα οία η αλβανική, ουδεμίαν φιλολογίαν έχουσα, μήπω διαμεμορφωμένη, άτε εν σπαργάνοις εισέτι διατελούσα; Αλλ' εκτός τούτου, τι κοινών υπάρχει μεταξύ υμών, ευλογημένα και περισπούδαστα ημίν τέκνα, απ' αιώνων την προγονικήν και πάτριον ημών Ελληνικήν εκμανθανόντων και ομιλούντων γλώσσαν, δι' αυτής προσευχομένων και τας προς τον Ύψιστον εκπεμπόντων δεήσεις, και των Αλβανών, ων την αμόρφωτον και ακατασκεύαστον γλώσσαν ηναγκάσθησαν τινές εξ υμών εκμαθείν μόνον επί σκοπώ εξυπηρετήσεως των βιωτικών αναγκών αυτών; Μήπως αποτελείτε υμείς μέλος της αλβανικής εθνότητος και αποστέλλονται τα βιβλία προς εκμάθησιν αυτής; Ουχι βεβαίως, ως συνάγεται εκ της ιστορίας, εκ της παραδόσεως και των ηθών και εθίμων υμών. Αλλ' είναι λόγος αποχρών και ισχυρός, επειδή τινές εξ υμών ομιλούσι την αλβανικήν, η πατρίς υμών να θεωρηθή ως αποτελούσα μέρος της Αλβανικής εθνότητος; Το τοιούτον είναι τοσούτω παράλογον, όσω ήθελεν εισθαι μωρόν και εύηθες εάν οι τα τοιαύτα ενεργούντες ήθελον αποπειραθή να αποστείλωσι βιβλία αλβανικά εις πολλούς του Ελληνικού Βασιλείου κατοίκους ομιλούντας την αλβανικήν. Αλλ' εκτός των σκέψεων τούτων, αίτινες είναι λίαν ουσιώδεις, και υπό θρησκευτικήν έποψιν τας ενόχους ταύτας αποπείρας των οπαδών της διαδόσεως της αλβανικής γλώσσης αποκρούομεν και αποκηρύσσομεν· καθόσον, ου μόνον υποπτεύομεν ότι εν τοις περίων ο λόγος άλβανικοίς βιβλίοις ενδέχεται να υπάρχωσιν εδάφια εκ τε της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης, και ει τι άλλο αφορών το δόγμα και τήν διδασκαλίαν της ορθοδόξου ημών πίστεως, αλλά και πληροφορούμεθα ότι αι αλβανικά αύται ενέργειαι ουδόλως εισί ξένα προς τον προσηλυτισμόν, υπό το πρόσχημα της διδασκαλίας της αλβανικής αποκρύπτουσαι την ανεπαίσθητον και βαβυμαίαν διάδοσιν αρχών θρησκευτικών αντικειμένων εις το πάτριον ημών δόγμα.

Δια τους προκειμένους άρα λόγους συμβουλεύομεν και προτρεπόμεθα, όπως κωφεύσητε εις τας ενόχους εισηγήσεις των οπαδών του αλβανισμού, όπως αποκηρύξητε τα σταλέντα βιβλία ή αλφαβητάρια αυτών, και αξακολουθήτε βαδίζοντες την οδόν ην οι πατέρες ημών επορεύθησαν υπό τε την θρησκευτικήν έποψιν και υπό την της εθνικής αναπτύξεως. Και ταύτα μεν εκ ποιμαντορικού καθήκοντος, η δε του Θεού χάρις εή μετά πάντων υμών.

Κωνσταντινούπολις, τη 18^η Οκτωβρίου 1879.

Ο Δρυινοπόλεως Άνθιμος ευχέτης υμών». ²¹⁹⁵

12. Εγκύκλιος της Φιλομούσου Αδελφότητος Σαρακινίστας Κωνσταντινούπολεως – 30 Σεπτεμβρίου 1881

Στις 30 Σεπτεμβρίου του 1881 οι Σαρακιστινοί της Κωνσταντινούπολης δημοσίευσαν την παρακάτω εγκύκλιο με τους σκοπούς της Φιλομούσου Αδελφότητος «Η Άμυλλα» (την οποία ίδρυσαν το ίδιο έτος) και με τις προτεραιότητες που έπρεπε να αναλάβουν για την ελληνική εκπαίδευση στη Σαρακινίστα: για την αναμόρφωση και τη βελτίωση της Δημοτικής Σχολής και για την ανάγκη σύστασης Παρθηναγωγείου και Νηπιαγωγείου:

«Η ορθή παιδευσις και αγωγή ομολογείται ως ο εύδρομος τροχός της προόδου και ευημερίας παντός λαού και πάσης χώρας, ως ηλικία δε, εν η αύτη ευπαγεί, εδραιούται και ερριζούται καρποφόρως η των παιδων.

Δυστυχώς όμως, παν το επιβάλλον κύρος της αληθείας ταύτης, η κατά την κρίσιμον ηλικίαν παιδευσις των τέκνων ημών είναι ολιγώρως παρημελημένη και τα εκ της ακηδίας ταύτης φυσικώς απορρέοντα αποτελέσματα επαλγώς βαρύνουσι την κοινωνίαν ημών. Πόσον δε η παιδευσις αύτη και περί τα στοιχειώδη και απλούστατα αστοχεί και κατά πάντα πλημμελής τυγχάνει, αποδεικνύεται προ παντός εκεί, ένθα, κατά μοιραίαν των καιρών επιβολήν, οι κάτοικοι, Έλληνες όντες, αλλοφονούμεν. Εν τοις τοιούτους τμήμασιν, αφού πολλών ενιαυτών

2195. *Ανατολικός Αστήρ Κωνσταντινούπολεως*, αρ. φ. 110, 9 Νοεμβρίου 1879.

βίον επίμοχθον και άχαριν διατρέζωμεν εν τοις διδακτηρίοις, εξερχόμεθα ουδέ το ύστατον «χαίρε» ελληνιστί ειδότες να τοις προσείπωμεν. Τούτο υπήρξεν αλγεινόν, σήμερον δε επονειδιστον είναι αμάρτημα. Εν τη συναισθήσει λοιπόν ταύτη οι κάτοικοι του αφανούς της Λιντζουρίας χωρίου Σαρακινίστης συνησπίσθημεν και συνεκροτήσαμεν Αδελφότητα, ης ο τε σκοπός και τα μέσα, τα προς την πραγμάτων τούτου άγοντα, δηλούνται εν Κανονισμώ αυτής, αρτίως εκπονηθέντι. Πόθος ημών διακαέστατος είναι να τύχωσι τα τέκνα ημών παιδεύσεως δυναμένης εμβαιείν και ερριζώσαι ταις καρδίαις αυτών τα σπέρματα των χριστιανικών αρετών, φωτίσαι και αναπτύξαι την διάνοιαν αυτών επί τας φυσικάς, βιωφελείς και πραγματικάς εκείνας γνώσεις τας απαραίτητους, όπως αγαθώς αυτενεργώσιν εν τη κοινωνία, και το κυριώτατον, καταστήσαι αυτά ικανά εις την ευχερή χρήσιν της πατρώας γλώσσης και αντικαταστήσαι συν τάχει εν τοις οίκοις ημών δι' αυτής την μητρικήν.

Ένεκα σμικρότητος των πόρων της, περιώρισεν η αδελφότης ημών Αμιλλα κατά το ενεστώς έτος τας ενεργείας και την φροντίδα αυτής εις την αναμόρφωσιν και βελτίωσιν της δημοτικής σχολής, απονέμει δε τη σεπτή μητρί Εκκλησία την υποκάρδιον ευγνωμοσύνην της, διότι εν τω προσώπω του φιλομούσου και ευπαιδευτού καθηγουμένου της ιεράς Μονής του Σπηλαίου παρέχει τη Αδελφότητι αρωγόν και προστάτην, τον μόνον κατάλληλον και ανεκτίμητον.

Γινώσκομεν δ' ότι είναι ανάγκη, επειγόντως επιβαλλομένη υπό του σκοπού του διαληφθέντος, συστάσεως Παρθεναγωγείου ακολουθήσοντος και τούτου προγράμματι πρακτικώ, τείνοντι άνευ άλλης κενοσπουδίας προς το προωρισμένον τέρμα' επίσης ότι μικρόν προσωτέρω εμφανισθήσεται πρόδηλος ανάγκη Νηπιαγωγείου προσηκόντως κατηρτισμένου, και ότι ημείς μικροί, πτωχοί και εξηντλημένοι, δεν θα εξαρκούμεν ν' αντιμετωπίσωμεν τας ανάγκας ταύτας. Αλλ' η γνώσις των δυσχερειών τούτων δεν απεθάρρυνεν ημάς, πεποιθότας επί την φιλοπατρίαν των φιλομούσων πατριωτών ημών, ιδία δε επί την ανεξάντλητον φιλοκαλίαν της μεγαθύμου ξυνωρίδος των συμπολιτών ημών Χρηστάκη εφένδη Ζωγράφου και Κωνστ. Ζάππα, δια των ευκλεών ονομάτων των οποίων σεμνύνεται η τε απαρχή και επίστευσις παντός έργου πατριωτικού και κοινωφελούς. Πιστεύομεν ακραδάντως εις την αγάπην πάντων των απανταχού γης περί του κλέους και των συμφερόντων της πατρίδος κηδομένων πατριωτών ημών, διότι καθ' ημάς αιώνιον αλήθειαν εγκλείουσιν οι ιεροί λόγοι: «η αγάπη πάντα πιστεύει, πάντα στέργει».

Εν Κωνσταντινουπόλει, τη 1η Σεπτεμβρίου 1881.²¹⁹⁶

13. Θερινές εξετάσεις - τελετή απονομής πτυχίων στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία Κεστορατίου, 20 –27 Ιουνίου 1882

Κατά τις θερινές εξετάσεις του σχολικού έτους 1881-1882 στα Ζωγράφεια Διδασκαλεία στο Κεστοράτι (20-27 Ιουνίου του 1882) έγινε η απονομή των διδασκαλικών πτυχίων σε 8 νέους του τμήματος Αρρένων και σε 4 νεανίδες του τμήματος Θηλέων μέσα σε λαμπρό εορταστικό κλίμα και με τη συμμετοχή του προεδρεύοντα Επισκόπου Δρυινοπόλεως Κλήμεντα και άλλων επισήμων καθώς και των κατοίκων του Κεστορατίου:

«Εν Αργυροκάστρω, 3 Ιουλίου 1882.

Την παρελθούσαν Δευτέρα, αποπερατωθεισών των εξετάσεων των εν Κεστορατίω Ζωγραφείων Διδασκαλείων, διενεμήθησαν τα απολυτήρια εις τους αποφοιτήσαντας εκ της σχολής 8 νέους και 4 νεανίδας, εκ διαφόρων μερών της Ηπείρου, επί παρουσία του διδασκαλικού συλλόγου και του επαξίως προεδρεύοντος αγίου Δρυινοπόλεως κ. Κλήμεντος, προπέμψαντος αυτούς εις τον εθνοφελή σκοπόν διά καταλλήλου προσλαλιάς.

2196. Ο. π., αρ. φ. 53, 30 Σεπτεμβρίου 1881.

Αι εξετάσεις των Ζωγραφείων Διδασκαλείων, της εστίας ταύτης της κατά την Ήπειρον διαδόσεως της δημοτικής παιδείσεως, ήρξαντο την 20^{ην} Ιουνίου. Μετά την θείαν αρχιερατικήν λειτουργίαν, παρέστησαν εις την επί τούτω διασκευασθείσαν αίθουσαν των εξετάσεων οί τε εξ Αργυροκάστρου ελθόντες λόγιοι ιατροί, οι κάτοικοι του χωρίου και πλείστοι άλλοι ιδιώται· ένθα, μετά τον σπουδαίον και λίαν ενδιαφέροντα λόγον περί εθνικής παιδείσεως του μετ' απαραμίλλου επιτυχίας και ευδοκιμήσεως διευθύνοντος τα καταστήματα, του εκ των παρ' ημίν διακεκριμένων παιδαγωγών Α. Ζαμαριά, άρχονται αι εξετάσεις της ανωτέρας τάξεως του Διδασκαλείου εις την «Αντιγόνην» του Σοφοκλέους· αι εύστοχοι απαντήσεις, η σαφήνεια, η ευχέρεια και η επί των διαφόρων χωρίων κρίσις των μαθητών επέσυραν τον έπαινον και την ενδόμυχον χαράν πάντων των παρευρισκομένων.

Μετά μεσημβρίαν, την αυτήν ημέραν, πάντες μετέβησαν εις το Παρθεναγωγείον, ένθα εξητάσθησαν αι απολυόμεναι μαθήτρια «Οδύσειαν»· η αυτή επιτυχία και η αυτή σαφήνεια και κρίσις κατεγοήτευσαν πάντας θαυμάζοντας επί τη σπανία και εκτάκτω προόδω των μελλουσών, ίνα ποδηγητήσωσι τας μητέρας της επερχομένης γενεάς. Την λιτήν δε αίθουσαν εκόσμου τα διάφορα εργόχειρα των μαθητριών, άτινα οι ειδότες επήνουν διά τε το λεπτοφυές και την τέχνην.

Αι ούτω αρξάμεναι εξετάσεις διήρκεσαν ολόκληρον εβδομάδα, καταδείξασαι έτι άπαξ οί τε διδάσκοντες και οι διδασκόμενοι επιτελούν αυστηρώς το καθήκον των. Την Κυριακήν δε, 27 Ιουνίου, παρέστησαν εις τας εξετάσεις το διοικητικόν συμβούλιον, ο μουφτής, ο χιλίαρχος του εν Αργυροκάστρω σταθμεύοντος στρατού, αξιωματικοί τινες του στρατοδικείου και δύο ουλεμάδες παρεπιδημούντες εν Αργυροκάστρω, οίτινες, ιδότες τα τρανά δείγματα της προόδου, επανειλημμένως εξέφρασαν την ευχαρίστησιν αυτών διά την μεγάλην πρόοδον των μαθητών εις τε τας ξένας γλώσσας (γαλλικά και τουρκικά) και εις τα άλλα μαθήματα.

Ούτω πως αι εξετάσεις των πρωτευόντων τούτων καταστημάτων επέφερον τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Δωδεκάς νέων, εχόντων όλα τα απαιτούμενα προσόντα, προστίθεται εις τους δημοδιδασκάλους της Ηπείρου, την βάση πάσης εθνικής προόδου, φέρουσα εν εαυτή ελπίδας χρηστάς περί μέλλοντος αισίου».²¹⁹⁷

14. Η Διαθήκη του Δροπολίτη ευεργέτη Σπυρίδωνα Τσέλιου - 1895

Με τη διαθήκη του (1895) ο Σπυρίδωνας Τσέλιος πρόσφερε 1.000 δραχμές για τη μισθοδοσία του διδασκάλου Γλίνας Αργυροκάστρου.

Επίσης, με τα έσοδα οικίας του, την οποία κληροδοτούσε στη Ριζάρειο Σχολή, όριζε να καλύπτονται οι σπουδές σ' αυτή ενός απόρου μαθητή από την εκκλησιαστική περιφέρεια του Αργυροκάστρου:

«Χωρίς ποσώς να λάβη γνώσιν τις απεβίωσε και εκηδεύθη την Κυριακήν ο ημέτερος Σπυρίδων Τσέλιος. Ο μακαρίτης εγεννήθη εν Γλίνη Δροπόλεως· από ετών δε αποκατασταθείς εν Αθήναις υπήρξε ταμίας της Ριζαρείου Σχολής, εν η επί πολλά έτη συνεχώς υπηρέτησεν· ως φιλόστοργος δε μέλισσα εργαζόμενος ουκ ευκαταφρόνητον κατήρτισε περιουσίαν, ης πάντοτε καλήν εποίησατο χρήσιν, τη τε ιδιαίτερα αυτού πατρίδι και πολλοίς πατριώταις γενόμενος χρήσιμος.

Προϊδών το τέλος του βίου αυτού δια διαθήκης ώρισεν ως εξής τα της περιουσίας αυτού. Γενικόν κληρονόμον της περιουσίας του αποκαθιστά την σύζυγον αυτού Λαμπρινήν, μετά δε τον θάνατον αυτής να περιέλθη η περιουσία εις τους αδελφούς αυτού. Εκληροδότησε δε, την εν Αθήναις επί της οδού Καρνεάδου οικίαν του εις την Ριζάρειον Σχολήν, υπό τον όρον να διατηρήται εν αυτή σπουδάζων εις άπορος μαθητής εκ της εκκλησιαστικής περιφέρειας Αργυροκάστρου, υπό την εκλογήν του Αγίου Δρυινοπούλεως, να προτιμώνται πάντοτε οι συγγενείς του· εις τον αδελφόν του Ιωάννην Τσέλιον, δραχ. 5000, εις τον αδελφόν του

2197. Ο. π., 14 Ιουλίου 1882.

Βασίλειον Τσέλιον δραχ. 4000 και εις τον αδελφόν του Αναστάσιον δραχ. 2000, εις τον ανεψιόν του Ιωάννην Καρδιαμένον δραχ. 5000, εις την κοινότητα του χωρίου του Γλίνης δραχ. 10000 προς ανέγερσιν του ναού του Αγίου Σπυριδώνος, εις την ιδίαν κοινότητα δραχ. 1000, όπως εκ του εισοδήματος αυτών διατηρήται διδάσκαλος Γλίνης, δραχ. 10000, όπως εκ του εισοδήματος διατηρήται ο ιερεύς του Αγίου Σπυριδώνος, δραχ. 2000, όπως εκ του τόκου αυτών διανέμονται την Μεγ. Εβδομάδα βοηθήματα εις πτωχούς. Εις τον ενταύθα ανεψιόν του κληροδοτεί την απαίτησιν, ην έχει από τους εκ Λάβδανης Βασίλειον Καλύβαν και Βασίλειον Κολιόν. Εις τον Γ. Θανόπουλον, δικηγόρον την απαίτησιν, ην έχει από τον δήμον Αθηναίων. Αφίνει επίσης δραχ. 2000, όπως διατηρήται το αγροκήπιον της Ριζαρείου Σχολής. Εκτελεστάς της Διαθήκης ορίζει τους παρά τη Εθνική Τραπέζην κ.κ. Παναγ. Κουτσαλέξην και Χρ. Βουρνάζον. Ερωτηθείς κατά την σύνταξιν της Διαθήκης, ήτις εγένετο, ότε ήτο ασθενής, εάν αφήνει εις κανέν άλλο φιλανθρωπικόν κατάστημα, απήντησεν ότι δεν γνωρίζει κανένα τοιούτον. Οι μάρτυρες όμως ώφειλον να υπενθυμίσουν την εν Αθήναις Ηπειρωτικήν Αδελφότητα, ήτις πολλούς απόρους συντρέχει και βοηθεί».²¹⁹⁸

15. Σχολική εορτή – εκδήλωση των εκπαιδευτηρίων Δρόβιανης - 1899

Στις 11 Μαρτίου του 1899 κατά τις σχολικές εορτές και εκδηλώσεις των εκπαιδευτηρίων της Δρόβιανης, σε επίσημη δοξολογία μνημονεύθηκαν οι ευεργέτες των εκπαιδευτηρίων της Δρόβιανης Κωνσταντίνος Ζάππας και Κυριακός Ν. Λάππας, καθώς και οι λοιποί δωρητές και οι διδάσκαλοι.

Στη συνέχεια έγινε λαμπρή πάνδημη εκδήλωση με άσματα μαθητών και πανηγυρικούς λόγους υπέρ της εκπαίδευσης και των ευεργετών:

«Η εν Δρόβιανη τελετή του επετείου μνημοσύνου

Τη παρελθούση πρώτη Κυριακή επί τη αγομένη δημοτελεί της Ορθοδοξίας εορτή εγένετο ενταύθα εν τω ιερώ του αγίου Δημητρίου ναώ το επέτειον μνημόσυνον υπέρ αιωνίας μνήμης και αναπαύσεως των ψυχών των κεκοιμημένων μεγάλων ευεργετών Κωνσταντίνου Ζάππα και Κυριακού Ν. Λάππα, και πάντων των ιδρυτών, συντηρητών, λασσοθετών, συνδρομητών, διδασκάλων και των οπωσδήποτε συντελεσάντων υπέρ των ενταύθα αρρένων και θηλέων εκπαιδευτηρίων. Μεθ' όλης της ιεροπρεπείας και τάξεως ετελέσθη εν τω ειρημένω ναώ λειτουργία κοινή συλλειτουργούντων πάντων των ιερέων αμφοτέρων των κοινοτήτων της κωμοπόλεως ταύτης, προεξάρχοντος της Α. Παναιδεσιμότητος του Οικονόμου κυρ Παπά Πάνου Πετρίδου παρισταμένων δε πάντων των πολιτών και των τέκνων εν τάξει τεταγμένων.

Μετά το πέρας της θείας και ιεράς μυσταγωγίας πάντες οι κάτοικοι μετέβησαν εν τη εκείσε παρακειμένη του Ζαπτείου Παρθεναγωγείου ευρυχώρω και ηυτρεπισμένη δι' ανθέων και δαφνών αιθούση, προπορευομένων των λαμπάδων εξαπτερύγων, ιερέων κτλ. ένθα μετά της νενομισμένης τελετής εμνημονεύθησαν πάντα τα ονόματα των ιδρυτών, ευεργετών, συντηρητών κτλ. όσα και εν τη θεία μυσταγωγία εμνημονεύθησαν, είτε η αξιόλογος παρθεναγωγός κ. Παρακευή Στ. Δρόσου εξεφώνησεν ευγλώττως κατάλληλον τη περιστάσει λόγον, επαινέσασα και εγκωμιάσασα πάντας τους αιιδίμους ευεργέτας των ενταύθα εκπαιδευτηρίων· εν τέλει δε του λόγου αντήχησε τρις εν τη αιθούση το «αιωνία η μνήμη» από παντός στόματος. Κατόπιν δε αι μαθήτριάι υπό την οδηγίαν της αυτής παρθεναγωγού έψαλλον αρμονικώς διάφορα υπέρ των αιιδίμων ευεργετών άσματα και τον προς την Α. Α. Μεγαλειότητα τον προστάτην της παιδείας και των φώτων φιλόλαον ημών Άνακτα Σουλτάν Σαμήτ Χαν ύμνον, ων επηκολούθησαν αι ζητοκραυγαί.

2198. Φωνή της Ηπείρου, εφημερίδα Αθηνών, 5 Μαΐου 1895.

Η παρθεναγωγός κυρία Παρασκευή Στ. Δρόσου μετά της συναδέλφου της κυρίας Αναστασίας Σπ. Δρόσου εργάζονται επιμελώς και αόκνως».²¹⁹⁹

16. Σχολική εορτή των Τριών Ιεραρχών των εκπαιδευτηρίων Δρόβιανης - 1900

Στις 30 Ιανουαρίου του 1900 κατά τη σχολική εορτής «των τριών φαεινών της εκκλησίας φωστήρων», τελέστηκε επίσημη λειτουργία στον Ιερό Ναό του Αγίου Δημητρίου, και

Στη συνέχεια στο Αρρεναγωγείο έγινε λαμπρή σχολική εορτή με άσματα, ποιήματα, ύμνους και επίσημους λόγους για το έργο και το βίο των Τριών Ιεραρχών.

«Επικαίρως και καταλλήλως προς τον σκοπόν της σήμερον συστάσης εορτής των τριών φαεινών της εκκλησίας φωστήρων, αι δύο κοινότητες της κωμοπόλεως Δροβιάνης, ετέλεσαν κοινήν λειτουργίαν εν τη παρά τα εκπαιδευτήρια κειμένη ιερά εκκλησία του αγίου Δημητρίου πρωτοστατούντος του παναιδεσιμωτάτου αγίου Οικονόμου κ. Παπά Πάνου Πετρίδου.

Μετά το πέρας της θείας λειτουργίας άπαν το πλήθος συνέρρευσε εις το Αρρεναγωγείον ένθα, μετά την ειθισμένην ιεροτελεστείαν, ψαλέντων μελωδικών ασμάτων και απαγγελθέντων διαφόρων ποιημάτων υπό των μαθητών, εξεφωνήθη υπό του διευθυντού κ. Θωμά Ε. Παναγιωτίδου λόγος καταλληλότατος τη περιστάσει περί θρησκείας και παιδείας, εξάιροντος εν τέλει τον ζήλον και την προθυμίαν της εν Πάτραις εδρευούσης Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος υπέρ της προόδου των ενταύθα εκπαιδευτηρίων. Τον προσφορώτατον τη ώρα τούτον του κ. διευθυντού Θ. Παναγιωτίδου λόγον επηκολούθησεν ύμνος κατανυκτικώτατος προς την Α. Μ. Μεγαλειότατον τον Σουλτάνον ψαλλείς υπό των μαθητών, υπό την κραταιάν του οποίου αιγίδα άπαντες οι κάτοικοι της Αυτοκρατορίας απολαύουσι πάσης προς τα γράμματα και την πρόδον ενισχύσεως, όπερ και ο κ. διευθυντής εν τω λόγω του ετόνισεν.

Την πανήγυριν ταύτην επεσφράγισεν επίκαιρος περιγραφή του βίου των τριών μεγίστων της εκκλησίας Ιεραρχών υπό των μαθητών, μεθ' ην εν ευχαριστήσει και ευαρεσκειά διελύθη η συρρέυσασα εκλεκτή ομήγυρις των δύο κοινοτήτων της κωμοπόλεως ταύτης».²²⁰⁰

17. Δημοσίευμα του «Ανατολικού Αστέρα Κωνσταντινουπόλεως» σχετικά με την προσφορά του ευεργέτη Νικολάου Κοτσωνότη υπέρ των σχολείων της Πολίτσανης - 1903

Ο Νικόλαος Κωτσονότης ή Νάτσης πρόσφερε το διώροφο σπίτι του, το οποίο έκτισε με δικές του δαπάνες το 1903 στο κέντρο της Πολίτσανης, με τα ενοίκια του οποίου θα επιχορηγούνταν μόνιμα τα σχολεία της γενέτειράς του.

Η Εφοροεπιτροπή της κοινότητας αποδέχτηκε με μεγάλη ικανοποίηση τη γενναία προσφορά του Νικολάου Κοτσωνότη και μαζί με τις ευχαριστίες της τον ανακήρυξε επίσημα Ευεργέτη της Κοινότητας Πολιτσάνης με επίκληση υπέρ της υγείας του κατά τη θεία λειτουργία της ονομαστικής του εορτής και με μνημόνευση του ονόματός του μετά το θάνατό του κατά την ίδια ημέρα εκάστου έτους (6 Δεκεμβρίου, ημέρα του Αγίου Νικολάου):

«Εν Πολιτσάνη τη 29η Δεκεμβρίου 1903.

Το παρελθόν Σάββατον πάνδημον και μεγαλοπρεπή εορτήν ήγεν η κοινότης ημών χάρις εις την φιλοπατρίαν και φιλομουσίαν του αξιεπαίνου και αξίου της εκ μέρους απάντων των συμπατριωτών ειλικρινούς ευγνωμοσύνης αξιότιμου συμπολίτου κ. Νικολάου Αθ. Κωτσονότη. Ο φιλόπατρις ούτος συμπολίτης υπό ενθέου εμφορούμενος ζήλου υπέρ της προόδου της

2199. Ο. π., αρ. φ. 325, 2 Απριλίου 1899.

2200. Ο. π., αρ. φ. 416, 9 Φεβρουαρίου 1901.

νεολαίας της πατρίδος αυτοπροαιρέτως προέβη εις την ιδίοις αναλώμασιν ανέγερσιν κτιρίου, όπερ αποφέρων ενοίκιον 20 λιρών κατά μέσον όρον ετησίως δωρήσατο τη πατρίδι επί τω όρω όπως τα ενοίκια χρησιμοποιούνται εις ενίσχυσιν των εκπαιδευτηρίων αυτής. Το παρελθόν λοιπόν Σάββατον μετά την θείαν λειτουργίαν εγένετο τα εγκαίνια του ειρημένου κοινοτικού κτήματος, καθ' ο παραστάντων των κατοίκων αμφοτέρων των φύλων, ο ρηθείς συμπολίτης δημοσία εποιήσατο την δωρεάν αυτού επισπασάμενος την έκφρασιν των εγκαρδίων ευχαριστιών απάντων των κατοίκων, προσφωνήσαντος καταλλήλως τω δωρητή του εκ των εκπαιδευτηρίων της φίλης πατρίδος επί τη ανωτέρα παντός επαίνου τροπή εις εκδήλωσιν της προς τον ευγενή δωρητήν, δικαίας ευγνωμοσύνης συνελθούσα εφηφίσατο τα εξής:

Η Εφοροεπιτροπή των ιερών καθιδρυμάτων της κωμοπόλεως Πολιτσάνης, επαρχίας Δρυινοπόλεως έχουσα υπ' όψιν την προ τινος εκ μέρους του αγαστού συμπατριώτου αξιότιμου κ. Νικολάου Αθ. Κωτσονότη δωρεάν κτήματος αποφέροντος εικοσόλιρον ετήσιον εισόδημα υπέρ των εκπαιδευτηρίων της φίλης πατρίδος επί τη ανωτέρα παντός επαίνου πράξει ταύτη ψηφίζει τάδε:

1ον. Ο αγαπητός συμπατριώτης κ. Νικόλαος Α. Κωτσονότης να ανακηρυχθή ευεργέτης της κοινότητος Πολιτσάνης και το όνομα αυτού να καταγραφή εις τα δίπτυχα της ιεράς εκκλησίας όπως μνημονεύηται κατά πάσαν ιερομυσταγωγίαν υπό των ιερέων. 2ον. Τη 6η Δεκεμβρίου εκάστου έτους καθ' ην ο ευεργέτης της πατρίδος άγει επέτειον να τελήται συλλείτουργον μετ' αρτοκλασίας υπέρ υγείας και μακροημερεύσεως αυτού. 3ον. Μετά τον θάνατον του ειρημένου ευεργέτου τη 6η Δεκεμβρίου εκάστου έτους να τελήται πάνδημον μνημόσυνον υπέρ αιωνίας μνήμης του ευεργέτου. 4ον. Δι' ιδιαίτερας επιστολής της Εφοροεπιτροπής καταλλήλως να εκφρασθή αυτό η αίδιος ευγνωμοσύνη της πατρίδος επισυναπτομένου αντιγράφου του παρόντος πρακτικού.

Η αξιέπαινος αύτη πράξις της Εφοροεπιτροπής απεριγράφτον χαράν θα εμπνεύση τοις απανταχού Πολιτσανίταις και θέλει αποσπάση τον γενικόν αυτό έπαινον».²²⁰¹

18. Κανονισμός της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος των εν Κωνσταντινουπόλει Σωτηριωτών – 7 Νοεμβρίου 1906

Οι απόδημοι Σωτηριώτες στην Κωνσταντινούπολη συνέστησαν τη «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα των εν Κωνσταντινουπόλει Σωτηριωτών», η οποία επικυρώθηκε από τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωακείμ Γ' στις 7 Νοεμβρίου του 1906, με μοναδικό σκοπό την «υποστήριξιν της Σχολής και τον ευπρεπισμόν της Ιεράς Εκκλησίας της Κοινότητος Σωτήρας»

Ο Κανονισμός της Αδελφότητας, ο οποίος περιέχει 12 κεφάλαια και 25 άρθρα, τυπώθηκε στο τυπογραφείο του Πατριαρχείου το 1907 σε αυτοτελές τεύχος και έχει ως εξής:

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΟΣ ΤΩΝ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ ΣΩΤΗΡΙΩΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Σύστασις και σκοπός της Αδελφότητος

Άρθρον 1. Ζήλω ευσεβεί των εν Κωνσταντινουπόλει Σωτηριωτών, ευδοκία δε και επινεύσει της Α.Θ.Π. του πατριάρχου Ιωακείμ του Γ', ιδρύεται εν Κωνσταντινουπόλει αδελφότης υπό την επωνυμίαν «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Σωτηριωτών» της οποίας σκοπός είναι ένθεν μεν η υποστήριξις της Σχολής και ο ευπρεπισμός της Ιεράς Εκκλησίας της

2201. *Ταχυδρόμος*, εφημερίδα Κωνσταντινουπόλεως αρ. φ. 1662 του 1903.

Κοινότητας Σωτήρας, ένθεν δε η κατά το δυνατόν ανακούφισις των καθ' οιονδήποτε τρόπον πασχόντων αδελφών αυτής.

Άρθρον 2. Η Αδελφότης συνωδά τω σκοπώ της ιδρύσεως αυτής το μεν ήμισυ του εισπραττομένου χρήματος θέλει διαθέτει υπέρ του Σχολείου και της Εκκλησίας, το δε άλλο ήμισυ προς σχηματισμόν αποθεματικού κεφαλαίου. Υπέρ των πασχόντων μελών αυτής θέλει διαθέτει μόνον το ήμισυ του δια του κιβωτίου περισυλλεγομένου χρήματος ενώ το άλλο ήμισυ αυτού θέλει επιπροστίθασθαι εις το αποθεματικόν κεφάλαιον.

Άρθρον 3. Εν περιπτώσει εκτάκτου ανάγκης προς βοήθειαν μέλους αίφνης παθόντος διακινούνται δύο των συμβούλων μετά του αντιπροέδρου να δαπανήσωσι ποσόν μη υπερβαίνον τα 60 γρόσια, αναγγέλλοντες την πράξιν ταύτην εις την πρώτην συνεδρίασιν εις τα μέλη του Συμβουλίου.

Άρθρον 4. Το εις την Τράπεζαν σχηματιζόμενον αποθεματικόν κεφάλαιον μέχρι της συμπληρώσεως του ποσού διακοσίων λιρών θα παραμείνη άθικτον, ουδενός δικαιουμένου, επ' ουδενί λόγω, μηδ' οβολόν εξ αυτού ούτως ή άλλως να διαθέση· μετά την συμπλήρωσιν όμως του εν λόγω ποσού υπό γενικής της Αδελφότητος συνελεύσεως αποφασίζεται περι επωφελεστέρας αυτού χρήσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄ *Πόροι της Αδελφότητος*

Άρθρον 5. Πόροι της Αδελφότητος είνε α) αι κατά την εγγραφήν εκάστου μέλους προαιρετικά συνδρομαί, β) αι τακτικοί αυτών μηνιαίαι εισφοραί, γ) αι έκτακτοι προαιρετικοί των δωρητών και ευεργετών αυτής, δ) αι εκ της περιαγωγής κιβωτίων ιδίως μεταξύ των μελών αυτής, ε) αι εκ της διανομής άρτου κατά την πανήγυριν προαιρετικά συνδρομαί και στ) ει τις έτερος εγκρινόμενος παρά του Δ. Συμβουλίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄ *Διοίκησις της Αδελφότητος*

Άρθρον 6. Η Αδελφότης διοικείται υπό δωδεκαμελούς Συμβουλίου απαρτιζομένου εξ ενός προέδρου, δύο αντιπροέδρων, ταμίου, γενικού γραμματέως και ειδικού γραμματέως και 6 συμβούλων εν Κωνσταντινουπόλει διαμενόντων και εκλεγομένων απάντων εν γενική της Αδελφότητος συνελεύσει δια μυστικής ψηφοφορίας και απολύτου πλειοψηφίας των παρόντων μελών της Αδελφότητος.

Άρθρον 7. Ο κατά καιρόν Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως, κυριαρχικό δικαιώματι, εποπεύει επί πασών των εργασιών της Αδελφότητος και του Δ. Συμβουλίου, να εκτελούνται συμφώνως προς τας διατάξεις του παρόντος Κανονισμού και προς ευόδωσιν του κυρίου σκοπού της Αδελφότητος.

Άρθρον 8. Ο πρόεδρος συγκαλεί τα μέλη της Αδελφότητος ή του Συμβουλίου ίδια εις τακτικός ή εκτάκτους συνεδριάσεις, ορίζει εν συνεννοήσει μετά του γραμματέως την ημερησίαν διάταξιν, ην αποστέλλει τουλάχιστον τρεις ημέρας προ της συνεδριάσεως εις τα μέλη, διευθύνει τας συζητήσεις, παρέχει τον λόγον ή και αφαιρεί αυτόν από των παρεκτρεπομένων, υπογράφει μετά του γενικού γραμματέως παν επίσημον της Αδελφότητος έγγραφον και εν γένει εκτελεί πάσαν αυτής απόφασιν.

Άρθρον 9. Ο αντιπρόεδρος αναπληροί τον πρόεδρον απόντα ή κωλυόμενον έχων τα καθήκοντα και δικαιώματα αυτού.

Άρθρον 10. Ο γενικός γραμματεὺς κρατεῖ το πρωτόκολλον, το μητρώον, τα έγγραφα και την αλληλογραφίαν της Αδελφότητος, κρατεῖ την σφραγίδα αυτής, συντάσσει τα πρακτικά των συνεδριάσεων της Αδελφότητος και του Δ. Συμβουλίου και συνυπογράφει αυτά μετά του προέδρου ως και παν ἔγγραφον εξερχόμενον εκ του γραφείου.

Άρθρον 11. Ο ταμίας της κοινῆς απολαύων υπολήψεως εισπράττει τας εκ των μελών συνδρομάς δι' εισπράκτορος διοριζομένου υπό του Δ. Συμβουλίου ἐπὶ αποδείξει διπλοτύπω σεσημασμένη μεν τη της Αδελφότητος σφραγίδι, κεκυρωμένη δε ταις του προέδρου, ταμίου, και γραμματέως υπογραφαίς, κρατεῖ το ταμείον της Αδελφότητος υπεύθυνος διατελών διά τα εισπραττόμενα χρήματα, μη δυνάμενος δαπανήσαι τι ἐξ αυτών, ει μη μόνον κατ' ἀπόφασιν του Συμβουλίου και δι' εντάλματος υπογεγραμμένου υπό του γραμματέως και υποβάλλει κατά πάσαν μεν του Δ. Συμβουλίου συνεδρίασιν συνοπτικὴν του ταμείου κατάστασιν, κατά την ημέραν της πανηγύρεως λεπτομερὴ έκθεσιν αυτού. Κατά την γενικὴν ετησίαν συνεδρίαν των μελών της Αδελφότητος αποφασίζεται ὅπως το μεν ἡμισυ του εν τω ταμείῳ ποσού αποστέλληται ασφαλῶς εις την κοινότητα Σωτήρας δια της Μητροπόλεως Δρυϊνουπόλεως προς χρήσιν της Σχολῆς και της Εκκλησίας, το δε ἕτερον ἡμισυ να κατατίθεται εις φερέγγυον Τράπεζαν ἐπ' ὀνόματι της Αδελφότητος υπό του προέδρου, του ταμίου και του γραμματέως δια πρακτικῆς του Δ. Συμβουλίου της Αδελφότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

Συνεδριάσεις του Συμβουλίου

Άρθρον 12. Το Δ. Συμβούλιον συνεδριάζει τακτικῶς μεν κατά μήνα, ἐκτάκτως δε τη προσκλήσει του προέδρου ἢ ὅταν δύο εκ των μελών αυτού ζητήσωσι τούτο.

Άρθρον 13. Αἱ αποφάσεις του Δ. Συμβουλίου λαμβάνονται δι' ἀπολύτου πλειοψηφίας, εν ἰσοψηφία δε ἰσχύει η ψήφος του προεδρευόντος. Θεωρεῖται δε ἀπαρτία ὅταν παρίστανται τουλάχιστον ἐπτά μέλη.

Άρθρον 14. Εν περιπτώσει συνεχούς απουσίας ενός των μελών του Δ. Συμβουλίου τούτο κέκτηται το δικαίωμα να προβῆ εις αντικατάστασιν αυτού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Μέλη της Αδελφότητος

Άρθρον 15. Μέλη της Αδελφότητος δικαιοματικῶς μεν εἰσὶ πάντες οἱ Σωτηριῶται, ὅπου και αν ευρίσκωνται, προαιρετικῶς δε ὅσοι των ὀρθοδόξων χριστιανῶν οπουδήποτε και αν διαμένωσι και ὀθενδήποτε και αν ὦσιν, εἴτε εκ της ἐπαρχίας Δρυϊνουπόλεως, εἴτε και ἀλλαχόθεν προφορικῶς ἢ ἐγγράφως εἴαν ἐκφράσωσι τη Αδελφότητι την προς ἐγγραφὴν ἐπιθυμίαν αυτών και συνεισφέρωσιν ετησίως την ὀρισμένην συνδρομὴν ἐκλέγονται υπό του Δ. Συμβουλίου, η δ' ἐκλογή αυτών ἀγγέλλεται δι' ἐπιστολῆς προς αυτούς και συνοδεύεται υπό σχετικῆς διπλώματος.

Άρθρον 16. Τα μέλη εἰσὶ τακτικά, υποχρεούμενα να συνεισφέρωσιν ου μόνον την υλικὴν αυτών συνδρομὴν ἀλλὰ και την ἠθικὴν ὑπὲρ του σκοποῦ της Αδελφότητος. Η ετησία ἐκάστου μέλους συνδρομὴ εἶναι προαιρετικὴ ἀπὸ 27 γρόσια και ἄνω. Τα μέλη τα ἐξοφλήσαντα την ετησίαν αυτών συνδρομὴν ταῦτα και μόνον δικαιούνται να ἐκλέγωσιν το Δ. Συμβούλιον.

Άρθρον 17. Η Αδελφότης ἐκλέγει και ἐπίτιμα μέλη πάντα πατριώτην δυνάμενον να συντελέσει ὑπὲρ της προαγωγῆς και προόδου αυτής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄
Γενικά συνεδριάσεις

Άρθρον 18. Η Αδελφότης συνέρχεται εις γενικήν συνεδρίαν τακτικώς μεν την Κυριακήν την μετά την εορτήν της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος 6 Αυγούστου, εκτάκτως δε οσάκις το Δ. Συμβούλιον ήθελεν αποφασίσει ή 30 των μελών της Αδελφότητος ήθελον ζητήσει τούτο εγγράφως.

Άρθρον 19. Η γενική συνεδρία θεωρείται εν απαρτία όταν παρώσι το ήμισυ πλέον ενός των μελών προσκαλουμένων διά τινος των εφημερίδων της πρωτευούσης. Εν περιπτώσει αποτυχίας της συνεδρίας δι' έλλειψιν απαρτίας επαναλαμβάνεται η πρόσκλησις, οι δε προσελευσόμενοι οσοιδήποτε και αν ώσιν αποτελούσι την νόμιμον απαρτίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄
Περί πανηγύρεως και εκλογής μελών Δ. Συμβουλίου

Άρθρον 20. Η Αδελφότης τελεί την ετησίαν αυτής πανήγυριν την εορτήν της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος (6 Αυγούστου). Την επομένην δε Κυριακήν συγκαλείται γενική συνέλευσις, ης η ημερησία διάταξις έχει ως εξής: 1) ανάγνωσις των πρακτικών της πρηγουμένης συνεδριάσεως και επικύρωσις αυτών, 2) έκθεσις των καθ' όλον το έτος γενομένων υπό της Αδελφότητος και του Δ. Συμβουλίου εργασιών αναφορικώς της εκπληρώσεως του αρχικού σκοπού αυτής, 3) έκθεσις της οικονομικής καταστάσεως της Αδελφότητος υπό του ταμίου, 4) ανακοίνωσις των καθ' όλον το έτος εγγραφέντων ως τακτικών και επιτίμων μελών, ως δωρητών, ευεργετών και μεγάλων ευεργετών της Αδελφότητος, 5) έκθεσις επιτροπής εξελεγκτικής των λογαριασμών της ετησίας διαχειρίσεως των της Αδελφότητος, 6) εκλογή Δ. Συμβουλίου, πρώτιστα πάντων έχοντος το καθήκον ίνα διαγράμματος εξαγγέλλη τη Μητροπόλει την εκλογήν του, συναποστέλλον άμα επίσημα αντίγραφα του τε πρακτικού της εν λόγω συνεδρίας και των καθ' αυτήν αναγνωσθεισών εκθέσεων και καταλόγων του καταστατικού της Αδελφότητος και των υπ' αυτής βοηθουμένων σχολείων και της εκκλησίας της κοινότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄
Περί Σφραγίδος

Άρθρον 21. Η σφραγίς κυκλοτερής ούσα φέρει εν μέσω μεν την εικόνα της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, περίξ δε «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Σωτηριωτών 1906, εν Κωνσταντινουπόλει».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄
Περί ευεργετών και δωρητών

Άρθρον 22. Οι προσφέροντες εφάπαξ τη Αδελφότητι 5 λίρας ανακηρύττονται δωρηταί αυτής, οι προσφέροντες 20 λίρας ευεργέται και οι πλείονας των 25 μεγάλοι ευεργέται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄
Περί κανονισμού

Άρθρον 23. Ο παρών Κανονισμός ισχύει δια μίαν 5ετίαν από της εγκρίσεως αυτού υπό της Α.Θ.Π. του Οικουμενικού Πατριάρχου, μεθ' ην δύναται να τροποποιηθή τη προτάσει του Δ. Συμβουλίου υπό γενικής συνελεύσεως τη εγκρίσει της Μητρος Εκκλησίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄
Περί κιβωτίου

Άρθρον 24. Το κιβώτιον, ούτινος το προϊόν, συνωδά τω 3ω άρθρω, διατίθεται εξ ημισείας υπέρ των πτωχών και υπέρ του σχηματισμού αποθεματικού κεφαλαίου, ανήκει τη Αδελφότητα μόνον. Το κιβώτιον θα ανοίγηται εν συνεδρία του Δ. Συμβουλίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄
Περί διαλύσεως της Αδελφότητος

Άρθρον 25. Εν περιπτώσει διαλύσεως της Αδελφότητος η περιουσία αυτής περιέρχεται εις την σχολήν και την εκκλησίαν της Σωτήρας δια της Μ. Εκκλησίας και της Ιεράς Μητροπόλεως Δρυινοπόλεως.

ΤΟ ΠΡΟΕΔΡΕΙΟΝ

† Ο Μητροπολίτης Δρυινοπόλεως *ΛΟΥΚΑΣ*
Ευάγγελος Α. Γκόνης Πρόεδρος
Βασίλειος Κ. Λούκας Αντιπρόεδρος
Αθανάσιος Μ. Γκάτης Αντιπρόεδρος
Χαράλαμπος Ι. Κατσίκης Ταμίας
Γεώργιος Χ. Δράλλιος Γενικός Γραμματεύς
Βασίλειος Κ. Μπόλης Ειδικός Γραμματεύς
Αθανάσιος Κ. Λούκας Σύμβουλος
Ευάγγελος Ι. Βρούζιος Σύμβουλος
Φώτιος Γ. Δράλλιος Σύμβουλος
Νικόλαος Χ. Βούρτζης Σύμβουλος
Θεόδωρος Χ. Παπάς Σύμβουλος²²⁰²
Σταύρος Κ. Πάντος Σύμβουλος.

**19. Γενικός Κανονισμός Οικοτροφείου
Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητος
Ερσέκας Κολωνίας**

Ο Γενικός Κανονισμός του Οικοτροφείου της Ερσέκας Κολωνίας ιδρύθηκε το 1911 από την τοπική Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα.

Στα 12 άρθρα του καθορίζονταν οι συνθήκες διαβίωσης των οικότροφων μαθητών καθώς και οι υποχρεώσεις τους.

1^{ov}. Ιδρυθέντος ενταύθα οικοτροφείου, τούτο θα λειτουργή εις τα δωμάτια του Μητροπολιτικού οικήματος, άτινα είναι ευάερα και λίαν κατάλληλα προς τοιούτον σκοπόν.

2^{ov}. Εν τω οικοτροφείω γίνονται δεκτοί μαθηταί χριστιανοί ορθόδοξοι το θρήσκευμα, και έχοντες συμπληρωμένο το δέκατο έτος της ηλικίας των.

3^{ov}. Οι οικότροφοι διαιτώνται εντός του οικοτροφείου από κοινού υπό την επίβλεψιν του διευθυντού της Σχολής.

4^{ov}. Η τροφή των οικότρόφων θα είναι καθαρά, εκλεκτή και υγιεινή, και υπό την εποπτείαν του ιατρού της πόλεως και της Εφορίας και υπό την άμεσον φροντίδα του διευθυντού.

5^{ov}. Πας οικότροφος οφείλει να καταβάλη ετησίως επτά (7) οθωμ. λίρας πληρωτέας εις τρεις δόσεις, ήτοι την πρώτην κατά Σεπτέμβριον άμα τη εισαγωγή αυτού εις το οικοτροφείον, την δευτέραν κατά τα Χριστούγεννα και την τρίτην προ του Πάσχα.

2202. *Κανονισμός Σωτηριωτών*, 1907' πρβλ. και [Κουλίδης Κ. Ι., Σωτήρα](#), 63-67.

6^{ov}. Έκαστος οικότροφος οφείλει να είναι κόσμιος, χρηστοθήτης, και ευάγωγος, αποφεύγων του να ενοχλή τους λοιπούς συνοικοτρόφους προς τους οποίους οφείλει να συμπεριφέρηται αδελφικώς και εν ομονοία.

7^{ov}. Εάν τις των οικοτρόφων ήθελεν αποδειχθή επιληψίμου διαγωγής, αποπέμπεται αυθωρεί του οικοτροφείου, χωρίς να δικαιούται να λάβη το υπ' αυτού καταβληθέν χρηματικόν ποσόν.

8^{ov}. Έκαστος οικότροφος οφείλει να φέρη μεθ' εαυτού καθαρά κλινοσκεπάσματα, τέσσαρας φορεσιάς εσωρούχων και περικνημίδων και ανά δύο ενδυμασίας.

9^{ov}. Οι οικότροφοι οφείλουν να συμμορφώνονται απαρεγκλίτως προς τας διατάξεις της εσωτερικής λειτουργίας του οικοτροφείου και προς τον Κανονισμόν της Σχολής.

10^{ov}. (δυσανάγνωστες λέξεις) προς τον παρόντα κανονισμόν και σε πάσχοντες εν νόσου τινός κατόπιν γνωμοδοτήσεως του οικείου ιατρού.

11^{ov}. Οι μέλλοντες να προσέλθωσιν εις το οικοτροφείον μαθηταί οφείλουν να δηλώσωσι τούτο μέχρι της 10^{ης} Σεπτεμβρίου, ίνα μη, συμπληρωμένου του αριθμού, αποκλεισθώσιν.

Εν Ερσέκα (Κολωνίας) τη 1^η Σεπτεμβρίου 1911.

Εκ του Προεδρείου της Φιλεκ. Αδελφότητος.²²⁰³

**20. Έκθεση του Γυμνασιάρχου του Μπαγκείου Γυμνασίου
Κορυτσάς Γ. Δ. Αναγνωστοπούλου προς την Μπάγκειο Επιτροπή
για την αναγκαιότητα ανέγερσης νέου διδακτηρίου - 6 Ιουλίου 1915**

Το κτίριο του Μπαγκείου Γυμνασίου καταλήφθηκε κατά τον ελληνοτουρκικού πολέμου από τον τουρκικό στρατό και στη συνέχεια από τον ελληνικό απελευθερωτικό στρατό στις 7 Δεκεμβρίου του 1912, με αποτέλεσμα να στεγαστεί το Γυμνάσιο σε ακατάλληλη ιδιωτική οικία και να συναθροίζονται σε κοινό αύλειο χώρο πάνω από 1000 μαθητές των τεσσάρων σχολείων της πόλης.

Εκείνη την οικτρή και άκρως ανεπίτρεπτη κατάσταση του διδακτηρίου του Γυμνασίου περιέγραψε ο Γυμνασιάρχης Γ. Δ. Αναγνωστόπουλος σε έκθεσή του προς την Μπάγκειο Επιτροπή, από την οποία και αιτούσε την άμεση παρέμβασή της για την απομάκρυνση του Γυμνασίου από το ασφυκτικό χώρο του σχολικού συγκροτήματος και την ανέγερση σύγχρονου και άνετου διδακτηρίου.

Προς χάρη της Ιστορίας, παραθέτουμε τη σχετική έκθεση (τμήμα συνολικότερης αναφοράς για τα πεπραγμένα στο Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1914-1915):

«... Άλλη ουσιώδης έλλειψις αναφέρεται εις το διδακτήριον του Παγκείου Γυμνασίου, όπερ, καταληφθέν κατά τον Ελληνοτουρκικόν πόλεμον υπό του εκ Φλωρίνης εις Κορυτσάν υποχωρήσαντος τουρκικού στρατού του Τζαβήτ πασσά, μετετράπη εις νοσοκομείον μολυσματικών νόσων. Έπειτα, μετά την υπό του γενναίου ελληνικού στρατού απελευθέρωσιν της Κορυτσάς (7 Δεκεμβρίου 1912), εχρησιμοποιήθη ως αποθήκη τροφίμων και πυρομαχικών. Το οικοδόμημα τούτο, και πρότερον ον υπόσαθρον και ετοιμόρροπον, υπέστη κατά την επίταξιν του σημαντικώς βλάβας. Το πάτωμα του ισογαίου τούτου κτιρίου εκ του πολλού βάρους υπεχώρησεν. Οι σανιδόφρακτοι τοίχοι του, οί τε εξωτερικοί και οι διάμεσοι, παρουσιάζουσι θέαμα ελεεινόν, η δε οροφή και η στέγη εις πολλά σημεία διαχαίνουσιν.

Δια την επίταξιν του διδακτηρίου τούτου και τας επισυμβάσας εις αυτό συμφοράς, το Πάγκειον Γυμνάσιον από τριετίας λειτουργεί εν ιδιωτική οικία, μισθωθείση τη φροντίδι της Εφορείας των Εκπαιδευτηρίων. Η οικία αύτη περιέχει έξ μόνον δωμάτια, δύο εν τω ισογαίω πατώματι – σκοτεινά και υγρά και ήκιστα κατάλληλα προς την διδασκαλίαν και την υγιάν των

2203. Πελασγός, εφημερίδα Κορυτσάς, αρ. φ. 41 (6), 10 Σεπτεμβρίου 1911.

μαθητών – και τέσσερα εν τω άνω πατώματι, ευρυχωρότερα και οπωσδήποτε ανεκτά. Ως γυμνασιαρχείον και αίθουσα αναπαύσεως των καθηγητών χρησιμεύει μία σανιδόφρακτος τρώγλη, εκ του προχείρου κατασκευασθείσα εις το άκρον του διαδρόμου του άνω πατώματος και παρέχουσα θέαμα ήκιστα εποικοδομητικών εις τους φιλομούσους επισκέπτας, οίτινες ένεκα των περιστάσεων ούτε σπάνιοι είναι ούτε όλως ασήμαντοι, αφού μεταξύ αυτών καταλέγεται και ο πρώην Υπουργός της Δικαιοσύνης κ. Ρακτιβάν. Στερείται δε το προσωρινόν τούτο διδαστήριον ιδιαίτερας αιθούσης προς τοποθέτησιν κατάλληλον της υπαρχούσης αξιολόγου συλλογής οργάνων φυσικής και χημείας. Εάν δε λεχθή ότι η αυλή της οικίας ταύτης είναι στενόχωρος και ανήλιος και όλως ανεπαρκής προς αναψυχήν των μαθητών κατά τα διαλείμματα, συμπληρούται η εικόν του οικήματος, εν ω κατ' ανάγκην από τριετίας στεγάζεται το Πάγκειον Γυμνάσιον.

Πάσα απόπειρα προς επισκευήν ή ανακαίνισιν του κατερειπωμένου και εγκαταλελειμμένου παλαιού Γυμνασίου θα ήτο ματαιοπονία και περιττή δαπάνη. Τούτο κείμενον εν τω περιβόλω του Μητροπολιτικού ναού συσφίγγεται μεταξύ δύο αστικών σχολών και δύο νηπιαγωγείων. Έκαστος ευκόλως δύναται να φαντασθή τας ατελευτήτους ενοχλήσεις και τας πολλαπλάς δυσχερείας τας προκυπτούσας εκ της συμπυκνώσεως τοσούτων σχολείων εν κοινή αυλή, εν τη ουσία προ της ενάρξεως των μαθημάτων και κατά τα διαλείμματα εξ ανάγκης συμφύρονται παίδες πάσης ηλικίας. Περιττόν δε να λεχθή, ως ευνόητον, ότι, ένεκα της συγκεντρώσεως χιλίων μαθητών και πλέον εν τεσσάρους σχολείοις (το έν των νηπιαγωγείων εργάζεται εν τμήματι της Α' Αστικής Σχολής) σχεδόν συνεχόμενοι, καθίσταται δυσκολωτάτη και η κατά προσέγγισιν τήρησις αυτών των στοιχειωδών απαιτήσεων της υγιεινής. Ανάγκη άρα να αρθή το διδαστήριον του Γυμνασίου εκ του μέσου, όπως ελευθέρως αναπνεύσωσι τα άλλα σχολεία. Όθεν μέγιστον ευεργέτημα θα είναι δια την ιδιαίτεραν πατρίδα του αοιδίμου Πάγκα, εάν η σεβαστή φερόνυμος Επιτροπή αποφασίση να κτίση επί ευρυχώρου και καταλλήλου οικοπέδου, μακράν πάσης τύρβης και θορύβου, Γυμνάσιον ευπρεπές και ανάλογον ου μόνον προς τας παρούσας, αλλά και προς τας μελλούσας ανάγκας της πόλεως και της περιφερείας αυτής. Τοιούτον διδαστήριον, οικοδομούμενον επί τη βάσει σχεδίου ειδικού αρχιτέκτονος, θα πληροί τελείως πάσας τας απαιτήσεις της αισθητικής, της υγιεινής και της διδαστικής και θα περιλαμβάνη ευρύχωρον γυμναστήριον, υπαίθριόν τε και υπόστεγον, ιδιαίτεραν αίθουσαν βιβλιοθήκης και ιδιαίτερας αιθούσας προς διδασκαλίαν της φυσικής και χημείας, της ωδικής και της ιχνογραφίας, αποτελούν ούτω το κόσμημα και το καύχημα της επιφανεστάτης πόλεως της Βορείου Ηπείρου, της πόλεως, ήτις δια των αγώνων της εγένετο αξία τοιαύτης ιδιαίτερας μερίμνης.

Ευτυχώς αι περιστάσεις συντρέχουσιν εις την ευχερή και ταχείαν λύσιν του προβλήματος τούτου του τόσον σπουδαίου υπό τε εθνικήν και εκπολιτιστικήν έποψιν. Η ένωσις της Βορείου Ηπείρου μετά της μητρός Ελλάδος θεωρείται επικειμένη και βεβαία. Αι δε διατάξεις του δωρητηρίου του αιμνήστου μεγάλου Ευεργέτου της Κορυτσάς Ιωάννου Πάγκα επιτρέπουσιν εις την σεβαστήν Επιτροπήν να διαθέση επαρκές χρήμα χάριν του ειρημένου ιερού σκοπού». ²²⁰⁴

**21. Έκθεση του Γυμνασιάρχη του Μπαγκείου Γυμνασίου
Κορυτσάς Γ. Δ. Αναγνωστοπούλου προς την Μπάγκειο Επιτροπή
για τα πιεστικά και οδυνηρά προβλήματα που αντιμετώπιζε
η ελληνική παιδεία - 6 Ιουλίου 1915**

Η όλη εθνική περιπέτεια της Βόρειας Ηπείρου αποτυπώθηκε έντονα και άμεσα στα εκπαιδευτικά πράγματά της και η ελληνική εκπαίδευση με τους διδασκάλους και τους μαθητές της στροβιλίστηκε στην οδύνη και την αναστάτωση των ημερών εκείνων – γεγονότα τα οποία απο-

2204. ΑΥΕ, 1915, ΑΑΚ-Β' (Εκπαιδευτικά – Κορυτσά), Κορυτσά, 6 Ιουλίου 1915, Αναγνωστόπουλος προς την Μπάγκειο Επιτροπή (έκθεση πεπραγμένων στο Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1914-1915).

τυπώθηκαν βαθιά στην έκθεση του γυμνασιάρχη Αναγνωστόπουλου προς την Μπάγκειο Επιτροπή για τα πεπραγμένα στο Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς κατά το σχολικό έτος 1914-1915:

«Κύριε Πρόεδρε,

Περατωθείσων ήδη των θερινών εξετάσεων του εν Κορυτσά Παγκείου Ελληνικού Γυμνασίου και εξαχθέντων των αποτελεσμάτων, λαμβάνω την τιμήν να υποβάλω Υμίν κατά τα νενομισμένα συνοπτικήν έκθεσιν των εν αυτώ πεπραγμένων κατά το λήγον σχολ. έτος 1914-15, προσθέτων εν τέλει και ολίγας λέξεις περί των δεόντων γενέσθαι προς τελειοτέραν λειτουργίαν του εκπαιδευτηρίου τούτου.

Ομολογούμενον τυγχάνει, ότι τα έκτακτα γεγονότα, τα ανελεχθέντα κατά το παρελθόν έτος εν τη Βορείω Ηπειρώ, μεγάλως επηρέασαν την λειτουργίαν των εν αυτή Ελληνικών σχολείων. Μετά την βίαιαν καταστολήν της ηρωικής επαναστάσεως της Κορυτσάς (20-24 Μαρτίου 1914), εστάθη αδύνατον να συνεχίσωσι τας εργασίας των τα εν τη περιφέρεια Κορυτσάς Ελληνικά σχολεία. Διότι οι εθνικόφρονες, οι διευθύνοντες τότε τα πράγματα του θνησιγενούς αλβανικού κράτους, αφορμήν εζήτουν, όπως εξαλείψωσι παν ίχνος Ελληνισμού καθ' όλην την Β. Ήπειρον, μάλιστα δε εν Κορυτσά, ήτις ήτο κάρφος εις τους οφθαλμούς αυτών. Αλλά και εάν επιτρέπετο ν' αναλάβωσι τας εργασίας των τα Ελληνικά σχολεία Κορυτσάς, το πράγμα θα ήτο αδύνατον, διότι πάντα μεν τα άλλα διδακτήρια είχαν επιταχθή ως καταλύματα των αλβανικών ενόπλων σιφών, το δε κτίριον του Γυμνασίου είχε μετατραπή εις αστυνομικόν κατάστημα, οι πλείστοι δε των διδασκάλων των Αστικών Σχολών και των καθηγητών του Γυμνασίου εστέναζον εν ταις αλβανικαίς φυλακαίς, κατηγορούμενοι επί εσχάτη προδοσία. Αλλ' ευτυχώς η νέμεσις επηκολούθησε ταχεία. Μετά τριμηνίαν ακριβώς από της επαναστάσεως ο γενναίος αρχηγός Γ. Τσόντος-Βάρδας μετά των περί αυτόν ανδρείων μαχητών απήλλαξε την Βόρειον Ήπειρον από του Αλβανικού ζυγού και εν τω μέσω εξάλλου χαράς και ακράτητου ενθουσιασμού ανεπέτασεν εν Κορυτσά τη 24 Ιουνίου 1914 την αετοφόρον σημαίαν της αυτονομίου Ηπείρου. Ότε δ' επέστη η ώρα ν' ανοίξωσι τα σχολεία τας πύλας των, ενεφανίσθησαν ουκ ολίγαι δυσχέρειαι. Εν πρώτοις τα εκπαιδευτήρια είχαν ανάγκη σπουδαιοτάτων επισκευών και ανακαινίσεως των βάθρων και των λοιπών διδακτικών οργάνων. Είτα πολλοί διδάσκαλοι υπηρέτουν εν ταις τάξεσι του υπό του αρχηγού κ. Βάρδα καταρτισθέντος αυτονομιακού στρατού. Το αυτό έπραττον και οι πλείστοι των μαθητών των ανωτέρων τάξεων του Γυμνασίου, φυλάσσοντες την μεθόριον γραμμήν μετά των Κρητικών σωμάτων και αντιπαρατασσόμενοι ενίοτε προς τα επιτιθέμενα αλβανικά στίφη εν τη περιοχή της λίμνης Μαλικής.

Δια ταύτα παρέστη ανάγκη να υποβληθή πίναξ των εν ταις τάξεσιν του αυτονομιακού στρατού υπηρετούντων μαθητών του Γυμνασίου προς τον αρχηγόν κ. Βάρδαν, παρακαλούμενον να διευκολύνη την απόλυσιν αυτών εκ της στρατιωτικής υπηρεσίας. Εισακουσθείσης της αιτήσεως, απελύθησαν περί τα τέλη Σεπτεμβρίου οι μαθηταί του Γυμνασίου, ίνα παρασκευασθώσι κατά το ενόν εις προαγωγικάς και απολυτηρίους εξετάσεις, διεξαχθείσας εξ ανάγκης κατά το δεύτερον δεκαήμερον του Οκτωβρίου, ότε προς γενικήν χαράν και αγαλλίασιν ανακατελήφθη η Βόρειος Ήπειρος υπό τακτικού Ελληνικού στρατού, εισελθόντος πανηγυρικώς εις Κορυτσάν υπό την αρχηγίαν του συνταγματάρχου κ. Αλεξάνδρου Κοντούλη τη 18 Οκτωβρίου. Διαρκουσών των εξετάσεων συνετάχθη υπό του καθηγητικού συλλόγου του Γυμνασίου το πρόγραμμα της διδακτέας ύλης, κατηρτίσθη δε το ωρολόγιον των μαθημάτων και τη 20 Οκτωβρίου ετελέσθη εν τω ευρεί περιβάλλω του Μητροπολιτικού ναού εν τω μέσω των διδασκομένων και διδασκόντων ο νενομισμένος επί τη ενάρξει των μαθημάτων αγιασμός, εις ον παρέστη και ο πολιτικός και στρατιωτικός Διοικητής Κορυτσάς κ. Α. Κοντούλης, αποτεινάς, μετά το πέρας του αγιασμού, προς τους εν συγκινήσει εις αυτόν ατενίζοντας λόγον μεστόν εθνικών ελπίδων και πολυτίμων υποθηκών».²²⁰⁵

ΕΙΚΟΝΕΣ

**ΧΑΡΤΕΣ - ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ
ΕΓΓΡΑΦΑ – ΕΝΤΥΠΑ**

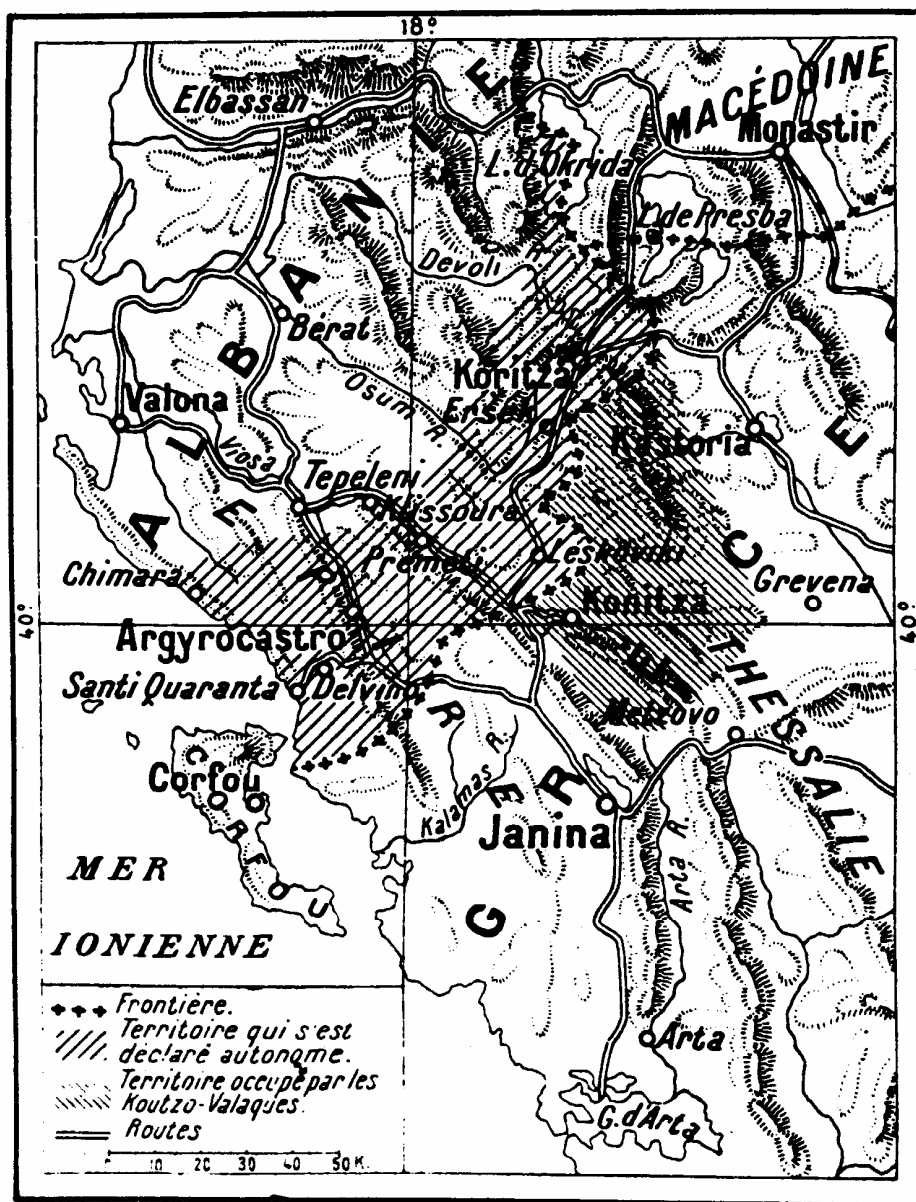

ΧΑΡΤΕΣ – ΓΕΝΙΚΟΙ, ΤΟΠΙΚΟΙ

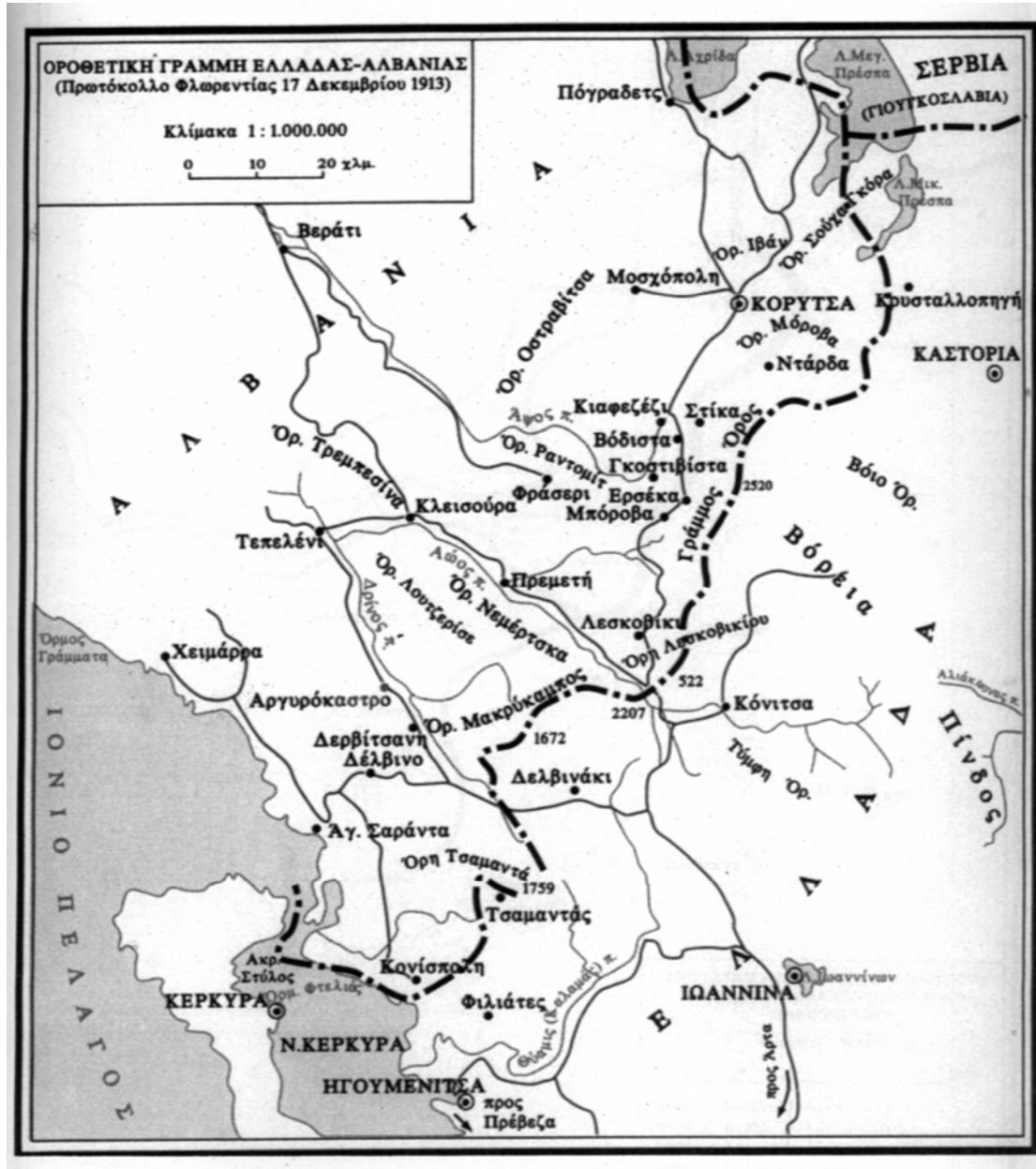

Εικόνα 1. Οι αρχαίοι κάτοικοι της Ηπείρου

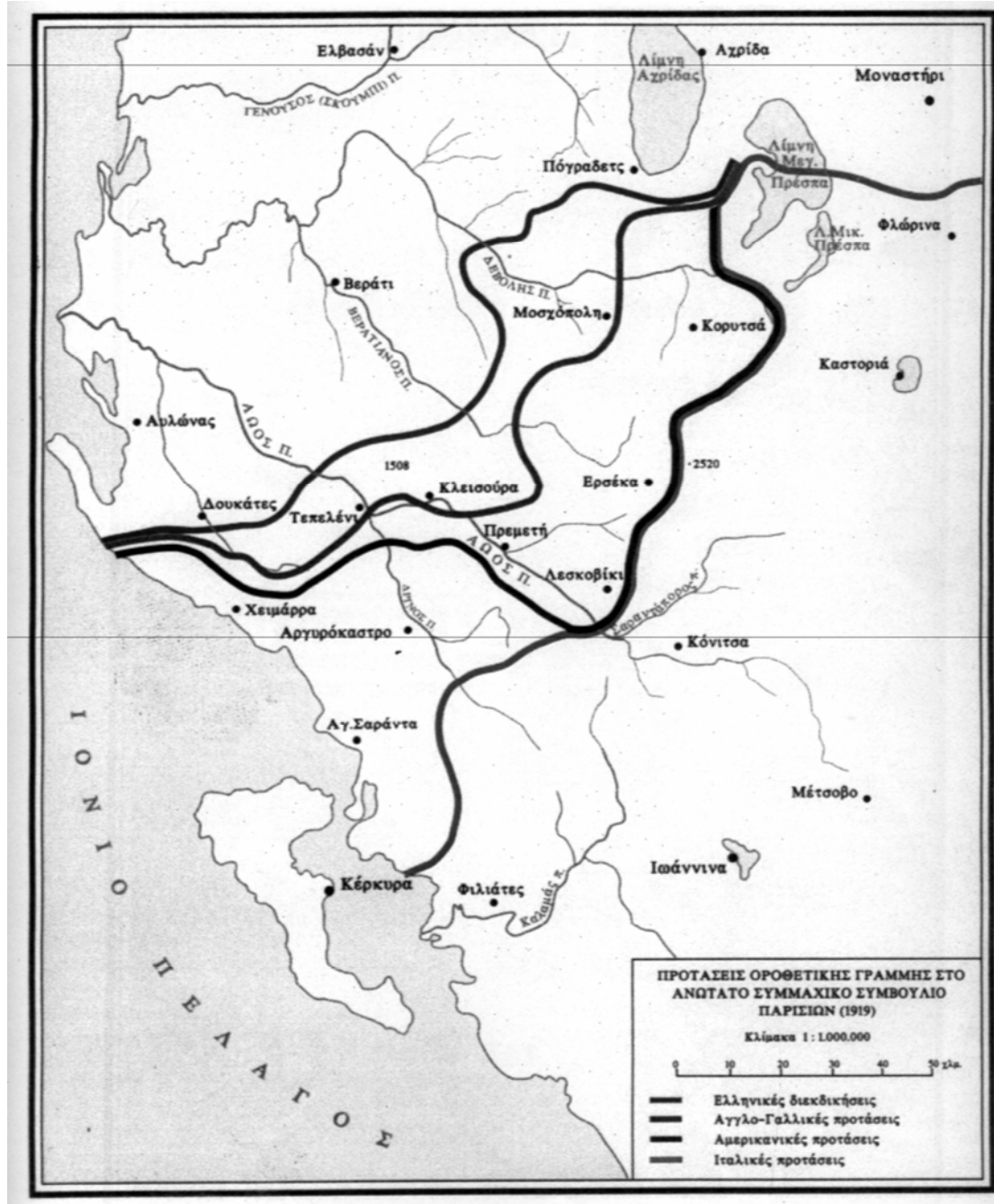

Εικόνα 3. Ο χώρος της Αυτόνομης Ηπείρου του 1914

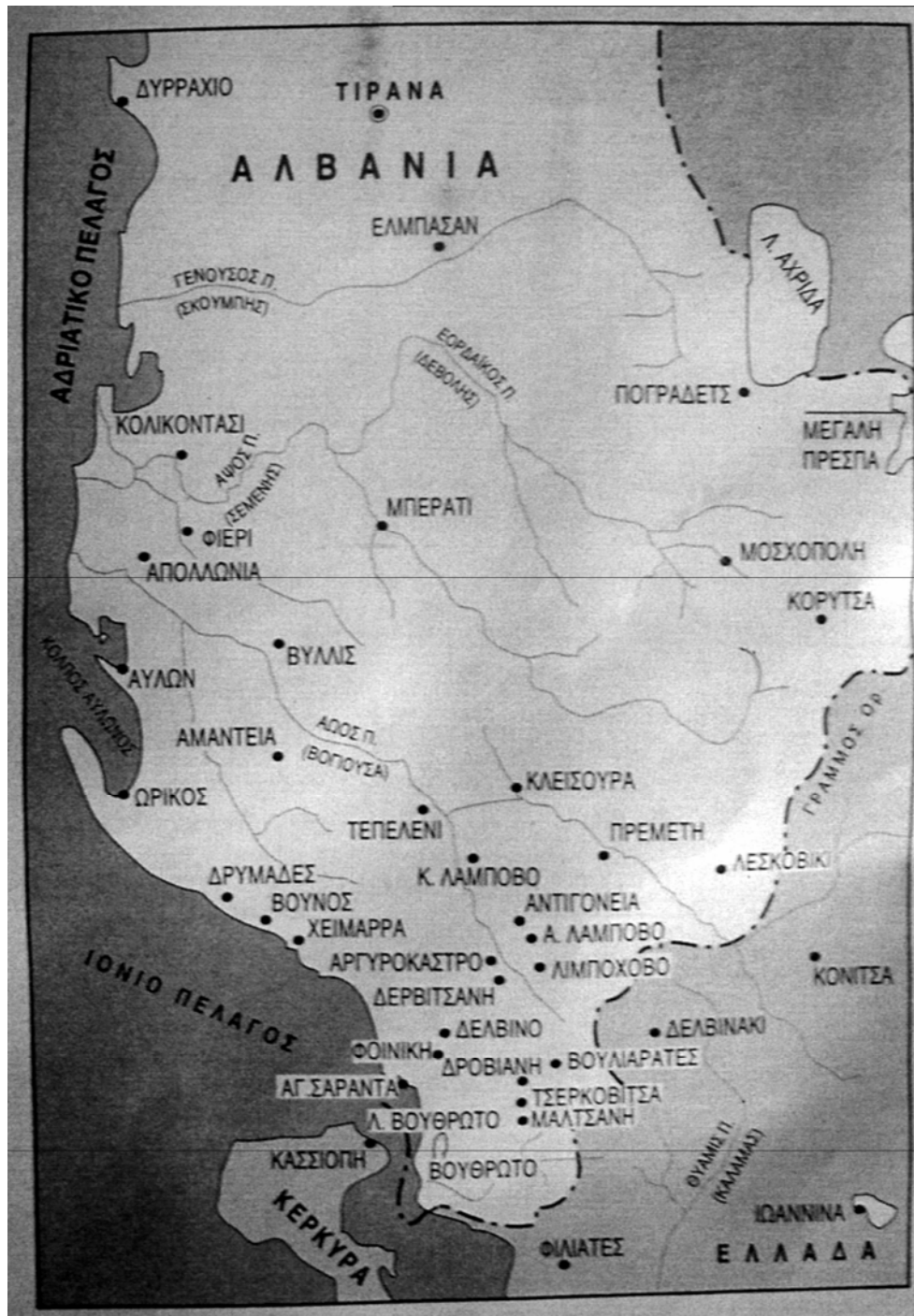

Εικόνα 4. Η οροθετική γραμμή Ελλάδας – Αλβανίας
(Πρωτόκολλο Φλωρεντίας 17 Δεκεμβρίου 1913)

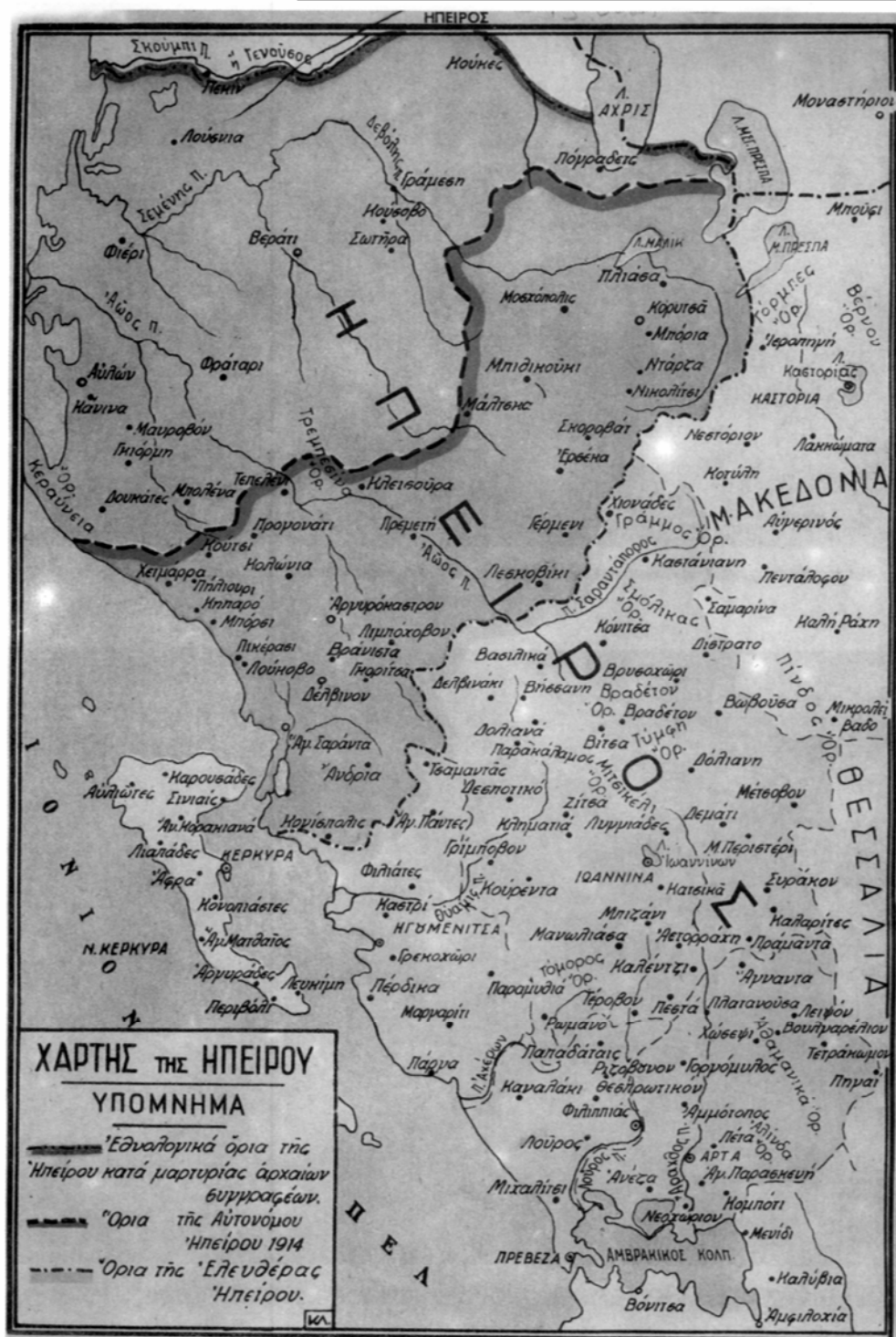
Εικόνα 5. Προτάσεις οροθετικής γραμμής στο Ανώτατο Συμμαχικό Συμβούλιο Παρισίων (1919), ΓΕΣ / ΔΙΣ

Εικόνα 7. Χάρτης Βορείου Ηπείρου

Εικόνα 8. Χάρτης της Ηπείρου – της ελεύθερης και της αλύτρωτης

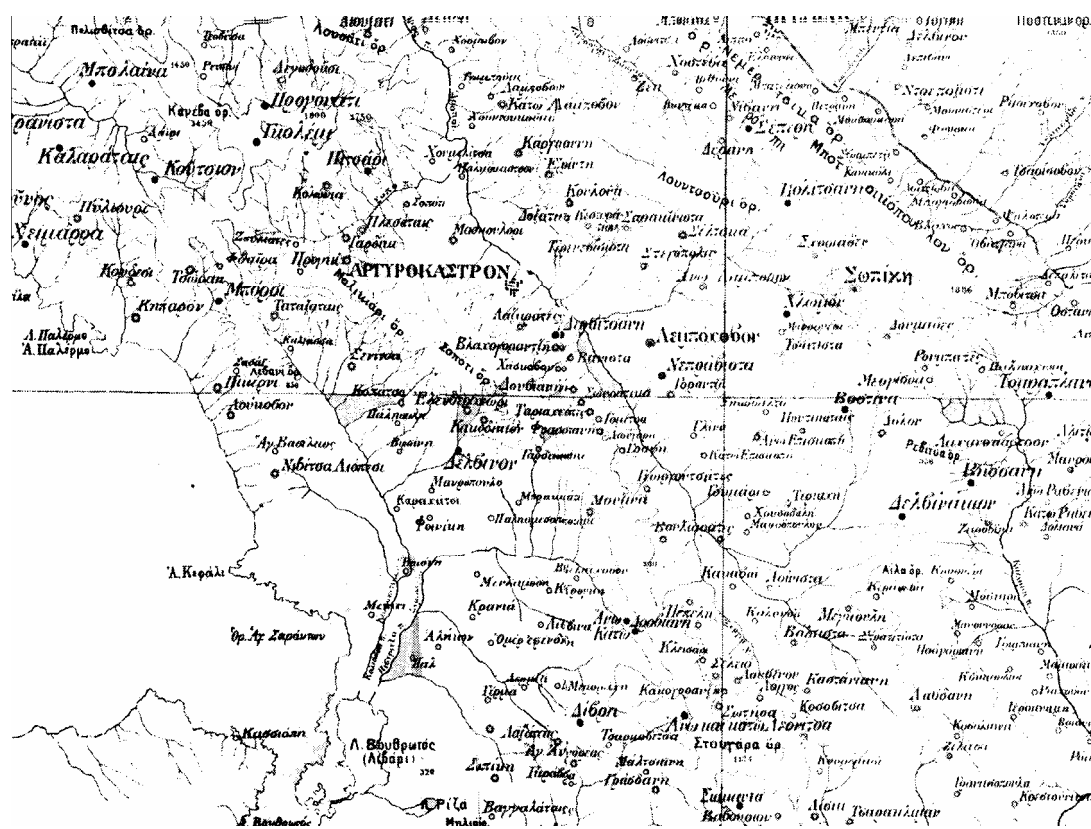
Εικόνα 10. Χάρτης του σαντζακίου Βερατίου (Βελεγράδων) με τους οικισμούς των χριστιανικών σχολείων (Istituto Geografiko di Agostini - Roma, 1906)

Εικόνα 11. Χάρτης του σαντζακίου Κορυτσάς με τους οικισμούς των χριστιανικών σχολείων (Istituto Geografiko di Agostini - Roma, 1906)

Εικόνα 12. Χάρτης του σαντζακίου Αργυροκάστρου με τους οικισμούς
των χριστιανικών σχολείων (Istituto Geografico di Agostini - Roma, 1906)

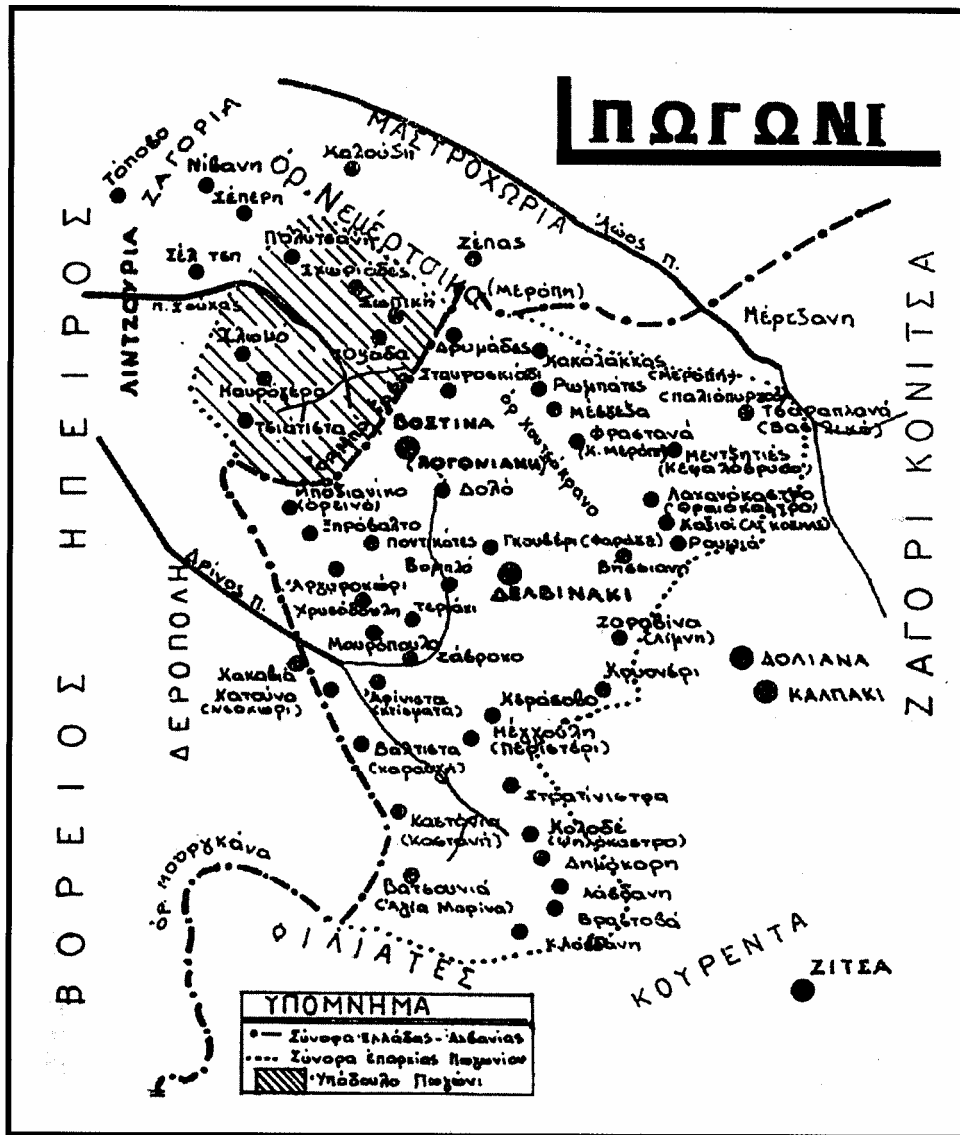

Εικόνα 13. Χάρτης Βόρειας Ηπείρου – τμήμα Ριζών (Θεολόγου) της Ηπειρωτικής Αδελφότητας, 1909

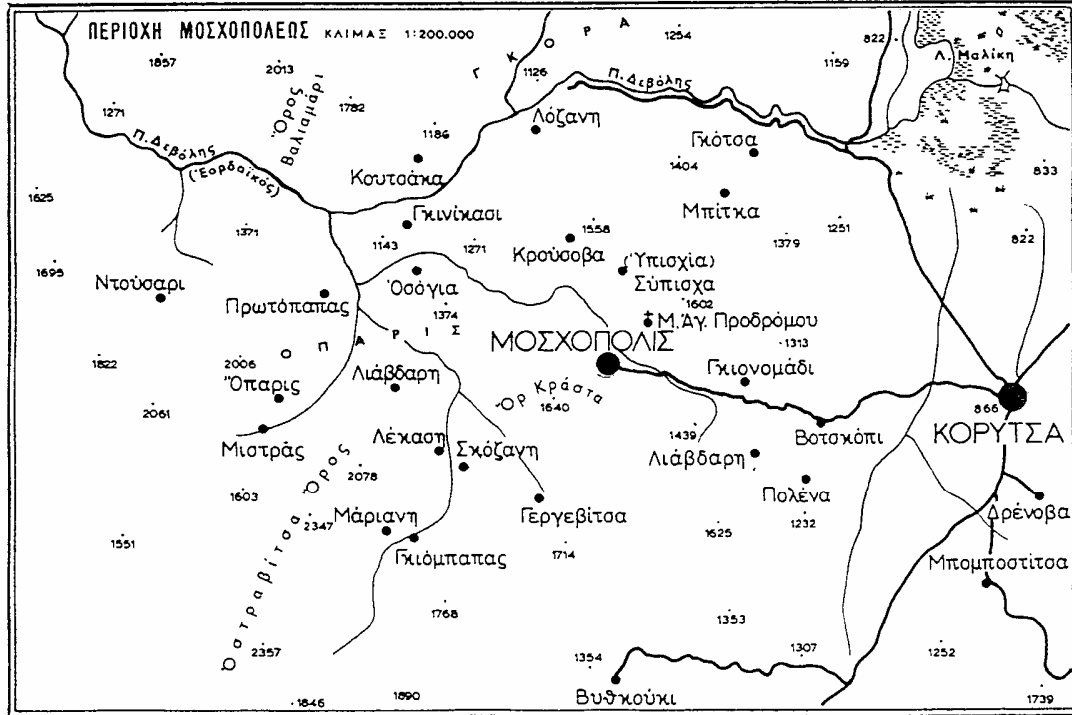

Εικόνα 14. Χάρτης Πάνω και Κάτω Δερόπολης

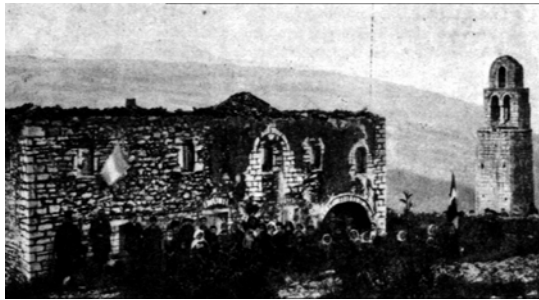
Εικόνα 15. Περιοχή Πλωγώνιου

Εικόνα 16. Περιοχή Μοσχόπολης

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ – ΚΤΙΣΜΕΝΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ 1913

Εικόνα 17. Το καμένο το 1912 σχολείο από τους Αλβανούς στους Αγ. Σαράντα

Εικόνα 21. Η Υφαντική Σχολή Δρόβιανης

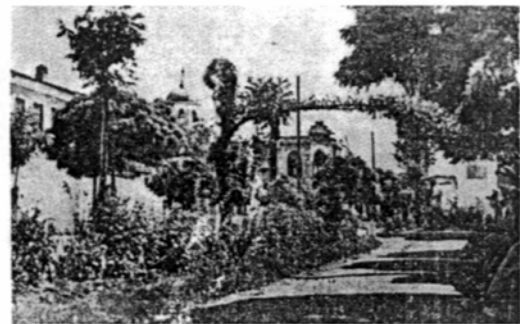
Εικόνα 18. Το σχολείο της Βοδρίτσας σε φωτογραφία του 1929, χρονιά που κατεδαφίστηκε

Εικόνα 22. Η Βιζίλειος Σχολή Αρυμάδων

Εικόνα 19. Το σχολείο Δίβρης

Εικόνα 23. Το Μπάγκειο Γυμνάσιο Κορυτσάς

Εικόνα 20. Το σχολείο Δουβιανής

Εικόνα 24. Το σχολείο Κοσοβίτσας, κτίστηκε το 1872

*Εικόνα 25. Το σχολείο Λέσνιτσας,
Λειτουργούσε από το 1890*

*Εικόνα 28. Παλιό σχολικό οίκημα Πολίτσανης,
σε φωτογραφία του 1931*

*Εικόνα 26. Σχολείο Πολίτσανης,
κάηκε από τους Γερμανούς το 1944*

Εικόνα 29. Το σχολείο Σχωριάδων

Εικόνα 27. Σχολείο Πολίτσανης

*Εικόνα 30. Το σχολείο Σωτήρας
(παρόμοιος τύπος κτιρίου – κούλα)*

Εικόνα 31. Τα Ζωγράφεια Εκπαιδευτήρια Κεστορατίου Αργυροκάστρου

Εικόνα 32. Μαθητές και διδάσκαλοι μπροστά σε παλιό σχολείο της Πολίτσας

ΜΟΝΕΣ ΟΠΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥΣΑΝ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

Εικόνα 33. Η μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου
Απολλωνίας

Εικόνα 37. Η μονή Αγίου Κοσμά στο Κολικόντασι

Εικόνα 34. Η μονή Διβροβουνίου Δρόβιανης
(το μοναστήρι της Παναγιάς)

Εικόνα 38. Η μονή Γερμανού
(Αγίου Αθανασίου) Λέσνιτσας

Εικόνα 35. Το μοναστήρι Δουβιανής

Εικόνα 39. Η μονή Αγίας Τριάδας Πέπελης

Εικόνα 36. Η μονή Κατούνας Άνω Δρόπολης Αρ-
γυροκάστρου

Εικόνα 40. Η μονή Αγίου Αθανασίου Πολίτσανης

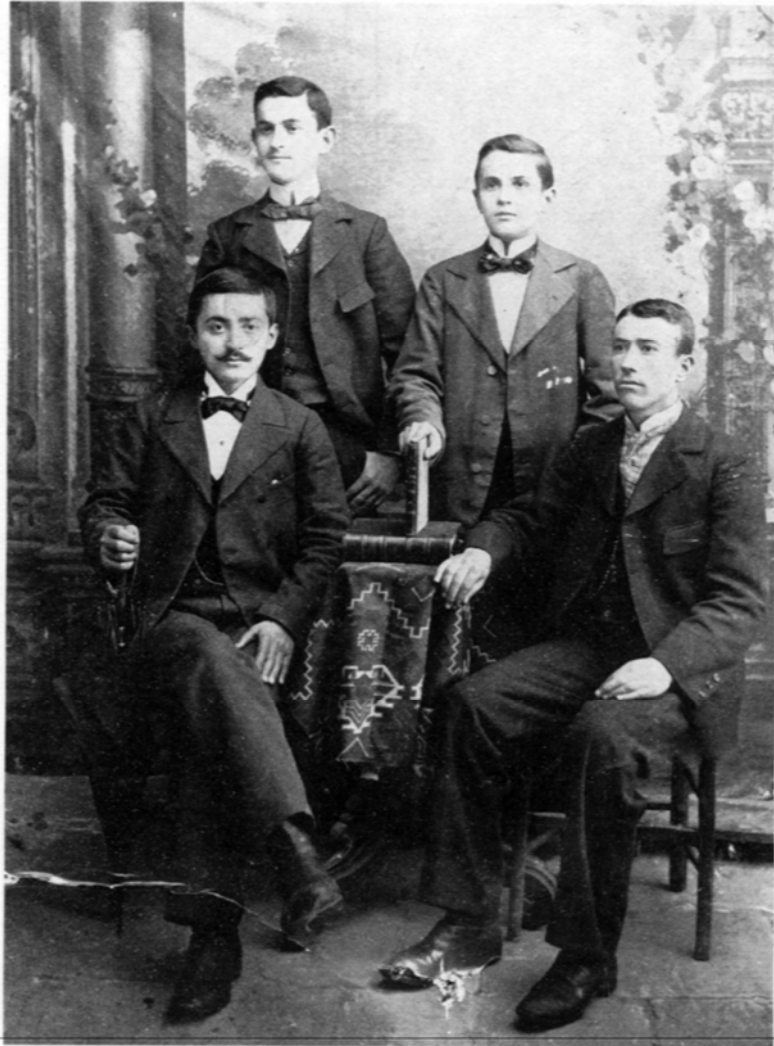

Εικόνα 41. Η μονή Δρυάνου Δρόβιανης

Εικόνα 42. Η μονή Αγίου Κοσμά στο Κολικόντασι (άλλη άποψη)

ΜΑΘΗΤΕΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ – ΣΧΟΛΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

Εικόνα 43. Τελειόφοιτοι μαθητές του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυτσάς

Εικόνα 44. Μαθητές και διδάσκαλοι της Αστικής Σχολής Κορυτσάς

Εικόνα 45. Μαθητές και διδάσκαλοι της Αστικής σχολής Κορυτσάς 1897

Εικόνα 46. Μαθήτριες του Δημοτικού Σχολείου Σωπίκης στην αναπαράσταση του «Χορού του Ζαλόγγου» – στο μέσο ο διδάσκαλος Κωνσταντίνος Ζέρης και η διδασκάλισσα Κασσάντρα Μπάσια

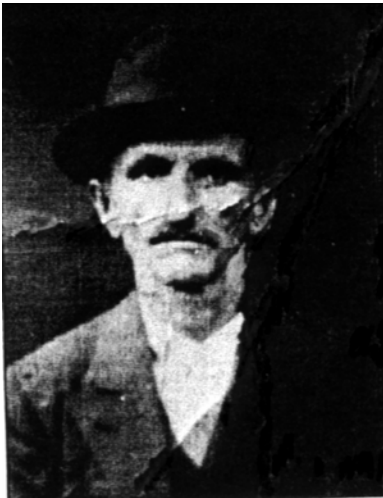

Εικόνα 47. Μαθήτριες του Παρθεναγωγείου Σωτήρας με τη διδασκάλισσα Κατσιμπρα, 1914

Εικόνα 48. Βορειοηπειρώτες μαθητές με τους διδασκάλους τους σε εκδρομή

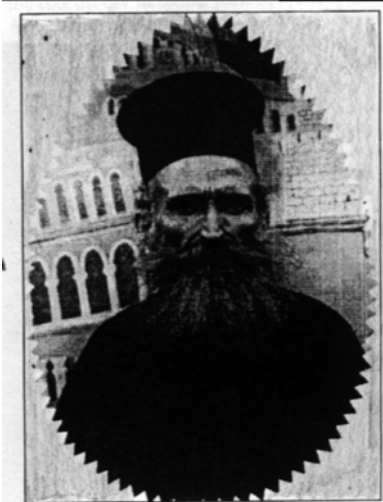
ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ

Εικόνα 49. Γεώργιος Γκραίικας (Δίβρη)

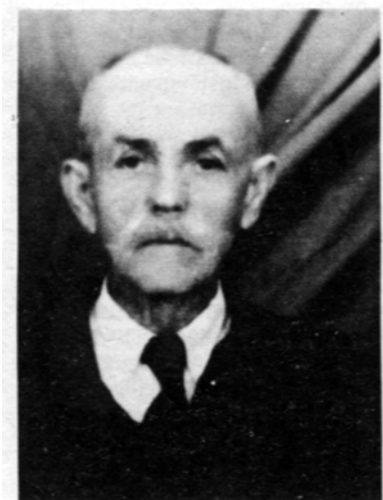
Εικόνα 52. Γεώργιος Καλυβόπουλος (B. H.)

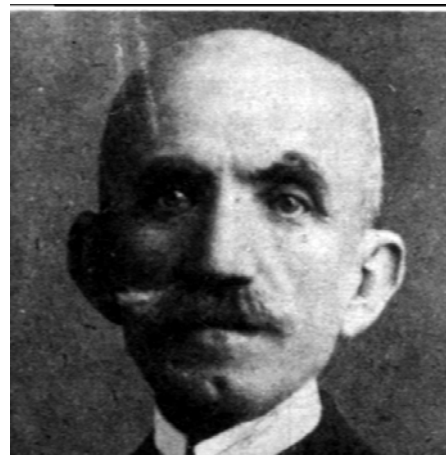
Εικόνα 50. Παπα - Σταύρος Γκραίικας (Δίβρη)

Εικόνα 53. Ηλίας Καραγιάννης (Σωπίκη)

Εικόνα 51. Σίμος Λήμας (Αρυμάδες)

Εικόνα 54. Μήτρο Λέκκας (Αρυμάδες)

Εικόνα 55. Βασίλειος Μπάρας (Β. Η.)

*Εικόνα 58. Στυλιανός Παπαδόπουλος
(Αργυρόκαστρο)*

Εικόνα 56. Αθανάσιος Οικονομίδης (Β.Η.)

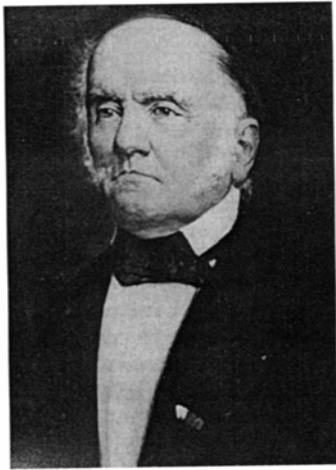

Εικόνα 59. Κομνηνή Πηδόνια (Κορυτσά)

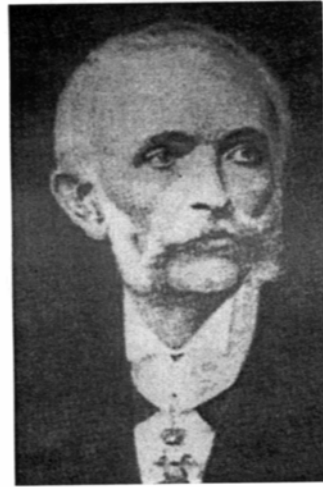

Εικόνα 57. Μιλτιάδης Οικονομίδης (Πολίτσανη)

ΜΑΘΗΤΕΣ ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ

Εικόνα 60. Απόστολος Αρσάκης (Χοταχόβα)

Εικόνα 63. Κωνσταντίνος Ζάππας (Λάμποβο)

Εικόνα 61. Βασίλειος Γιαννόπουλος (Δουβιανή)

Εικόνα 64. Ηλίας Ζέρης (Σωπίκη)

Εικόνα 62. Ενάγγελος Ζάππας (Λάμποβο)

Εικόνα 65. Χρηστάκης Ζωγράφος (Κεστοράτι)

Εικόνα 66. Σωκράτης Ζώτος (Πολίτσανη)

Εικόνα 69. Αγαμέμνων Κομμάτας (Βουλιαράτι)

Εικόνα 67. Μιχαήλ Καλυβόπουλος (Βουλιαράτι)

Εικόνα 70. Παναγιώτης Λέκκας (Πολίτσανη)

Εικόνα 68. Γρηγόριος Κιτσάκης (Πολίτσανη)

Εικόνα 71. Νεοκλής Λιανίδης (Δουβιανή)

Εικόνα 72. Ιωάννης Μπάγκας (Κορυτσά)

Εικόνα 75. Γεώργιος Σίνας (Μοσχόπολη)

Εικόνα 73. Μ. Πασχόπουλος (Καλογοραντζή)

Εικόνα 76. Κωνσταντίνος Σκενδέρης (Κορυτσά)

Εικόνα 74. Βασίλειος Σαχίνης (Δουβιανή)

ΚΟΣΜΑΣ Ο ΑΙΤΩΛΟΣ: Ο ΑΝΑΜΟΡΦΩΤΗΣ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΟ

Εικόνα 77. Χαλκογραφία του 1829 με σκηνές από τη ζωή του Κοσμά του Αιτωλού

Εικόνα 78. Τοιχογραφία του Αγίου στη μονή Αγίου Κοσμά στο Κολικόντασι

Εικόνα 80. Χαρακτηριστική εικόνα του Αγίου

Εικόνα 79. Χαρακτηριστική εικόνα του Αγίου

Εικόνα 81. Χαρακτηριστική εικόνα του Αγίου

**ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΕΣ ΒΟΡΕΙΑΣ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΜΕ ΕΝΤΟΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ**

Εικόνα 82. Βασίλειος, ο Δρυινοπόλεως

*Εικόνα 85. Ιωακείμ Μαρτινιανός,
ο Βελεγράδων*

*Εικόνα 83. Γερβάσιος Ωρολογάς,
ο Κορινθιάς και Πρεμετής*

Εικόνα 86. Νεόφυτος, ο Κορινθιάς

Εικόνα 84. Γερμανός, ο Κορινθιάς

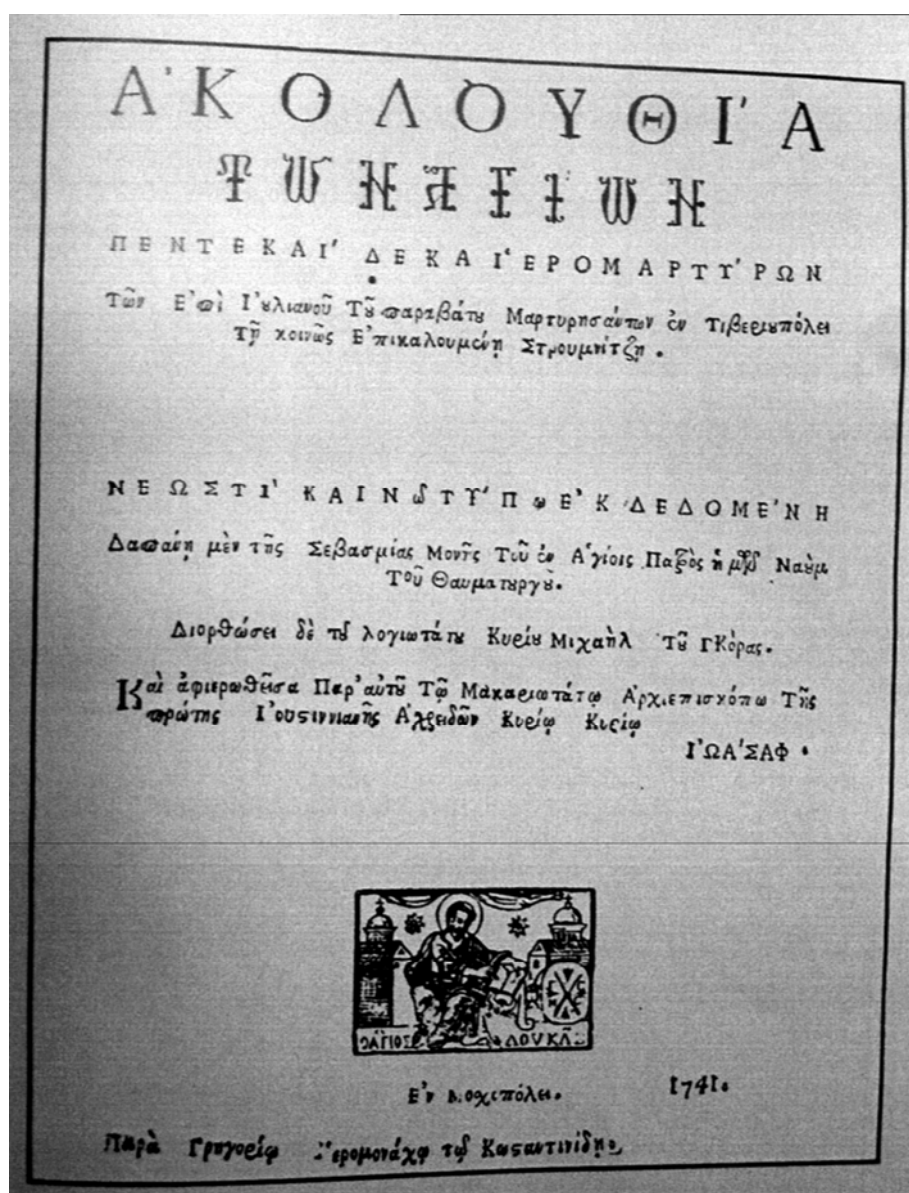

*Εικόνα 87. Φώτιος Καλπίδης,
ο Κορινθιάς και Πρεμετής*

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΜΟΣΧΟΠΟΛΗΣ

Εικόνα 88. Το τυπογραφείο Μοσχόπολης

Εικόνα 89. Κείμενο ἐκδόσης του τυπογραφείου της Μοσχόπολης

47

Ο Ψ Ο Υ Θ Η Ρ Ο Γ
 Ο Μ Ο Λ Υ Ν Α Σ,
 Κ Α Ι Ο Ι Δ Τ Ο Π Α Τ Ε Ρ Ε Σ
 Ἰησοῦίται μαυροφόροι, ἀφ' οὗ ἐτελείωσα
 ἔπιτύθειον δέησιν ὑπὲρ τῆ κεκκριμημένου
 Καλβίν, ὑπάγουμ νὰ προῦπαντήσουμ τὲς
 Μακαριωτάτες, καὶ σεβασμιωτάτες Παξι-
 ἀρχας ἔ Αλεξανδρείας, ἔ Ἀντιοχείας,
 καὶ ἔ Ἱεροσολύμων, ἐρχομῆες εἰς
 τὴν Μεγάλω αἰλῶ τῆς δι-
 καζούσης ἀληθείας,
 ὅπως θεωρήσωσι τὸ
 συμφέρον ἔ αἰ ἔ
 ὑποθέσεως.

Ο Ἐυγενές, ἡ μεγα-
 λοπρεωές φρόνημα τῆ
 Λουθηρου, ὅστις με τοὺς
 ὑπερηφάνους ἐφαίνετο ὑπε-
 ρήφανος, με τοὺς ἰχυρογνώ-
 μωνας ἰχυρογνώμων, με
 τὲς

Εικόνα 90. Κείμενο ἐκδοσης τοῦ τυπογραφείου τῆς Μοσχόπολης

Εικόνα 91. Ευλογηφία έκδοσης του τυπογραφείου της Μοσχόπολης

ΩΝ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΝ

Σ Τ Ι Σ,

καὶ ἄλλοι εἰς καθὲ ἀπλὴν ἀνθρώπων,
 ἰσχυροῦς ἀπὸ Προφήτας, Εὐαγγελίου,
 Ἀποστόλων, καὶ ἄλλων σοφῶν
 Διδασκάλων.

Εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλοι Λόγοι ἐκλεκτοὶ εἰς ἀφέλειαν τῶν
 ἀσυνεπειῶν, ὡς φαίνεται ἐν τῷ Πίνακι,
 μεταφραστῶν εἰς ἀπλῆν φράσιν.

Προσέθη καὶ ἡ Σφραγὶς, ἡτι Βάλλα τῶ Μικαελοῦ
 ΠΑΠΑ ΛΕΟΝΤΟΣ τῶ ΔΕΚΑΤΟΥ.

Φιλοποιήθη ὡς καὶ ἐν Γερομοῦ ἀχαι;

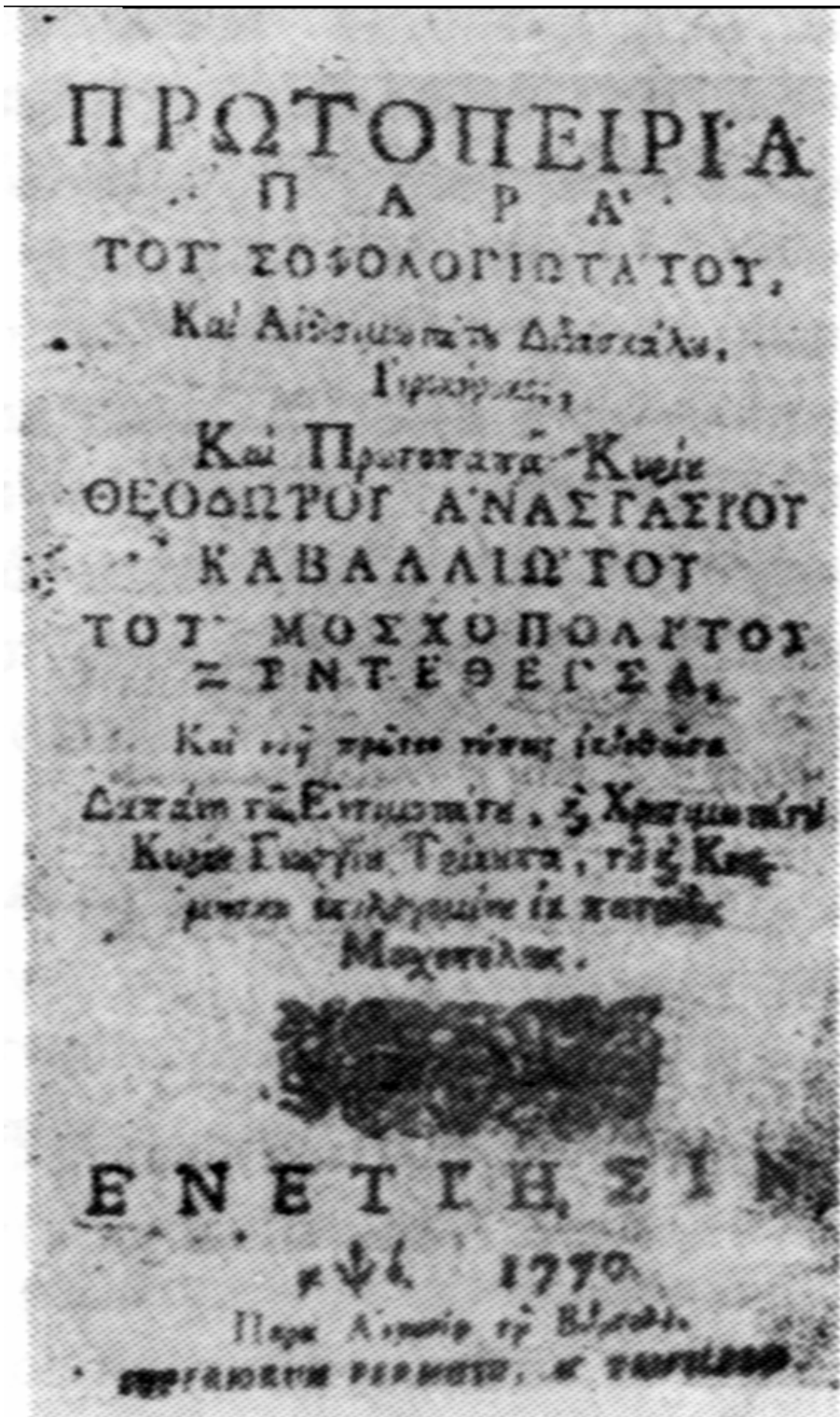
ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΤΕΡΠΟΥ

Ἐκ τῆς Θεοφρητῆ Χώρας Βοσκοπέως.
 Νεωστὶ μετατυπωθῆν εἰς κοινὴν τῶν Ὁρθοδόξων
 ἀφέλειαν.

449. ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ. 1779.

Παρά Νικολάου Γλυκεῖ πρὸς Ἰωαννῶν.
 Con Licenza de Superiori, e Privilegio.

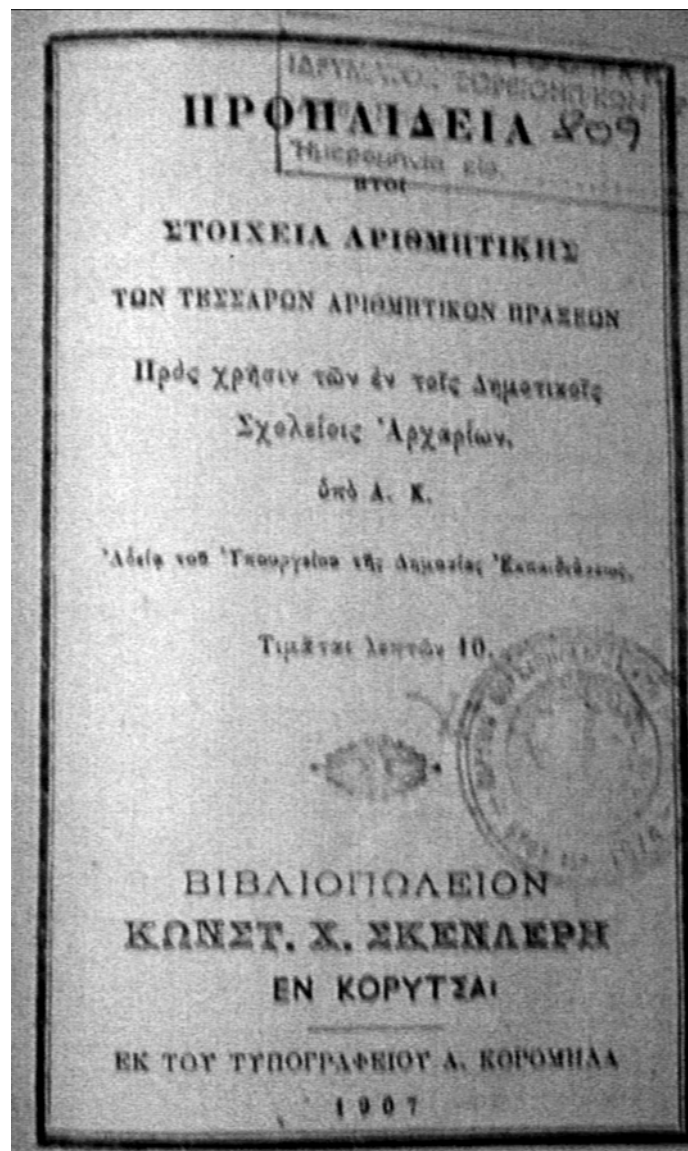
Εικόνα 93. Η Πρωτοπειρία του Θεοδώρου Καβαλλιώτου

**ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ – ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΚΕΝΔΕΡΗ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΤΣΑ**

Εικόνα 94. Τυπογραφείο – Βιβλιοπωλείο Κ. Σκενδέρη στην Κορυτσά

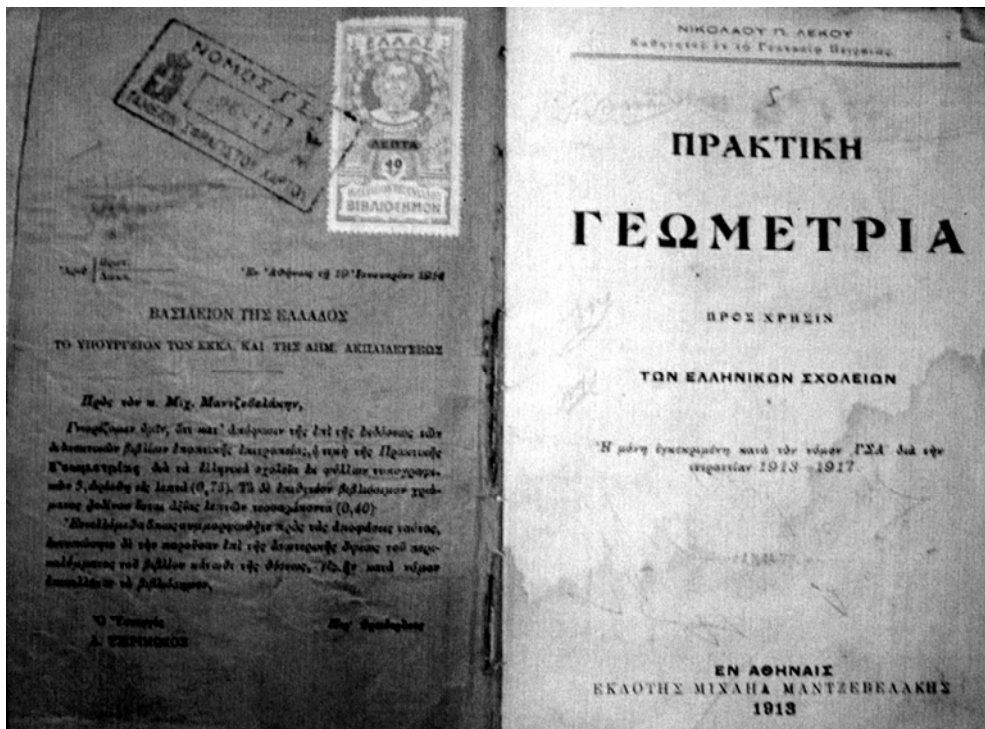
Εικόνα 95. Η «Προπαιδεία» των εκδόσεων Κ. Σκενδέρη

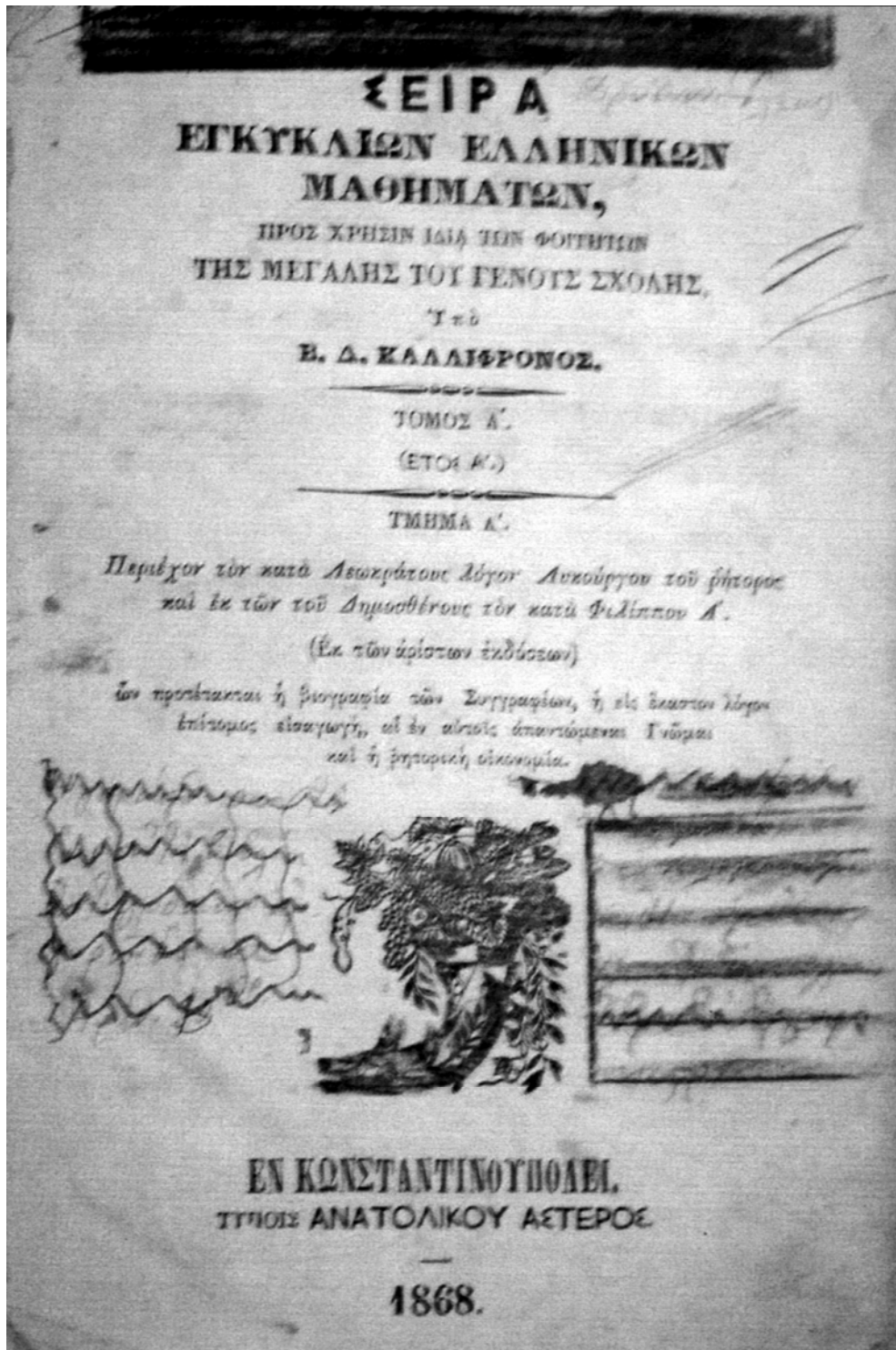
ΑΠΟ ΤΑ ΣΠΑΝΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ
ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΒΟΡΕΙΟΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ (ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ)

Εικόνα 96. Αίθουσα του Ιστορικού Αρχαιακού Υλικού
του Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών

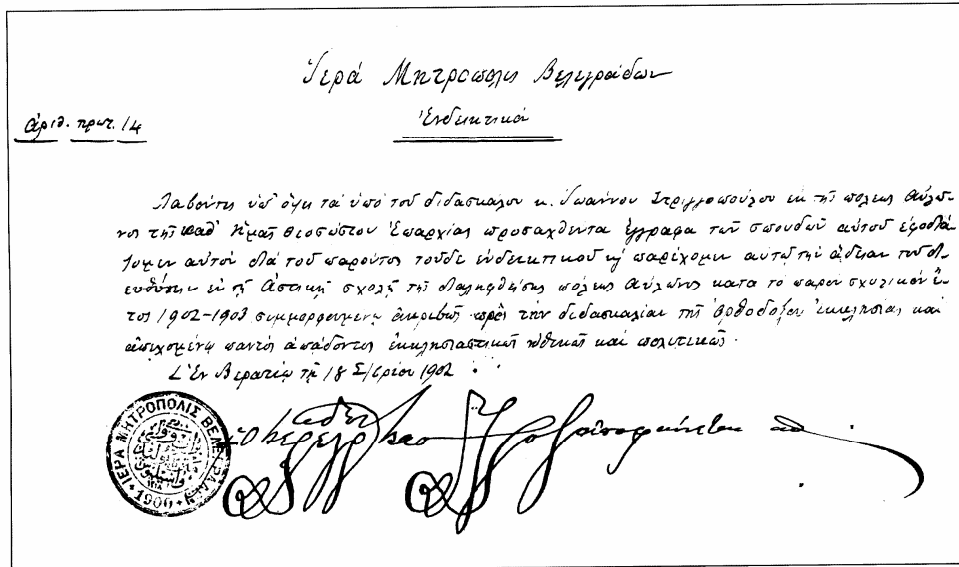

Εικόνα 97. Η Πρακτική Γεωμετρία του Νικολάου Π. Λέκου, 1913

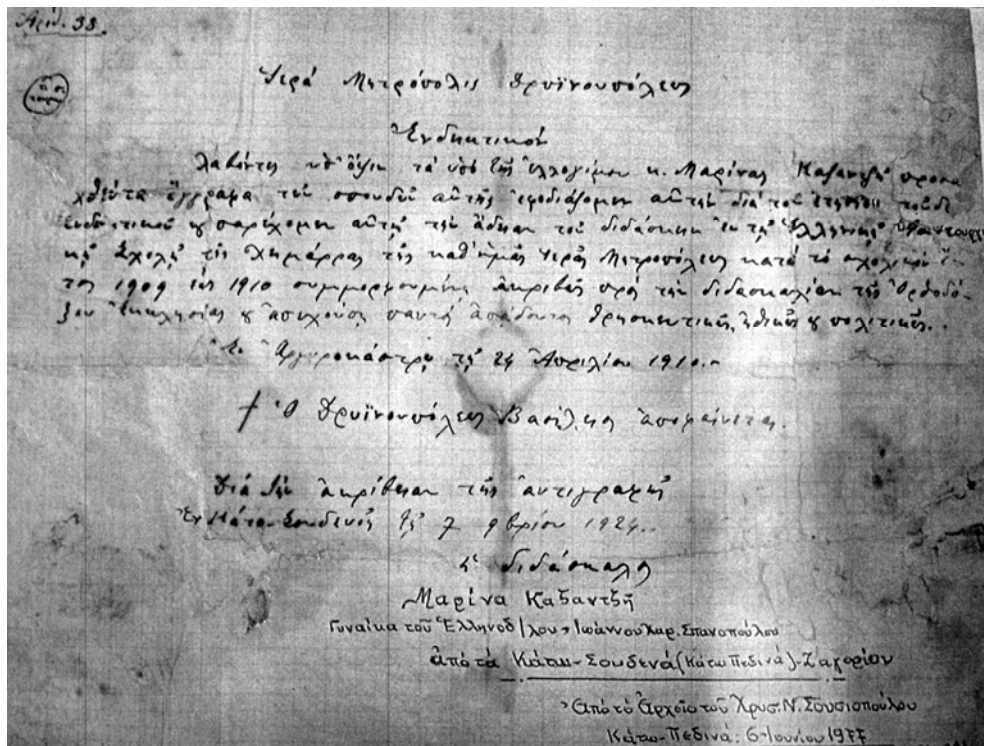

Εικόνα 98. Η «Σειρά Εγκυκλίων Ελληνικών Μαθημάτων» του Β. Δ. Καλλίφρονος, 1868

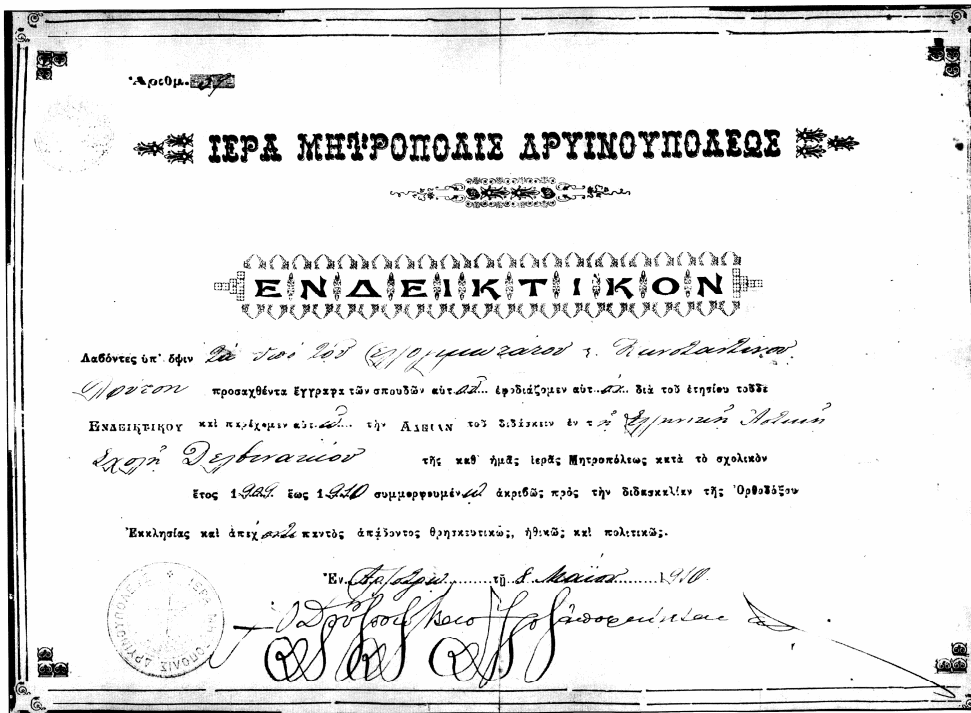
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ: «ΑΔΕΙΑ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΕΙΝ» – ΔΙΟΡΙΣΤΗΡΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΩΝ
ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΩΝ

Εικόνα 99. Διοριστήριο του Ιωάννη Στριγγόπουλου για την Αστική Σχολή Βερατίου

Εικόνα 100. Διοριστήριο της Μαρίας Καζαντζή
για την Ελληνική Υφαντουργική Σχολή της Χειμάρρας

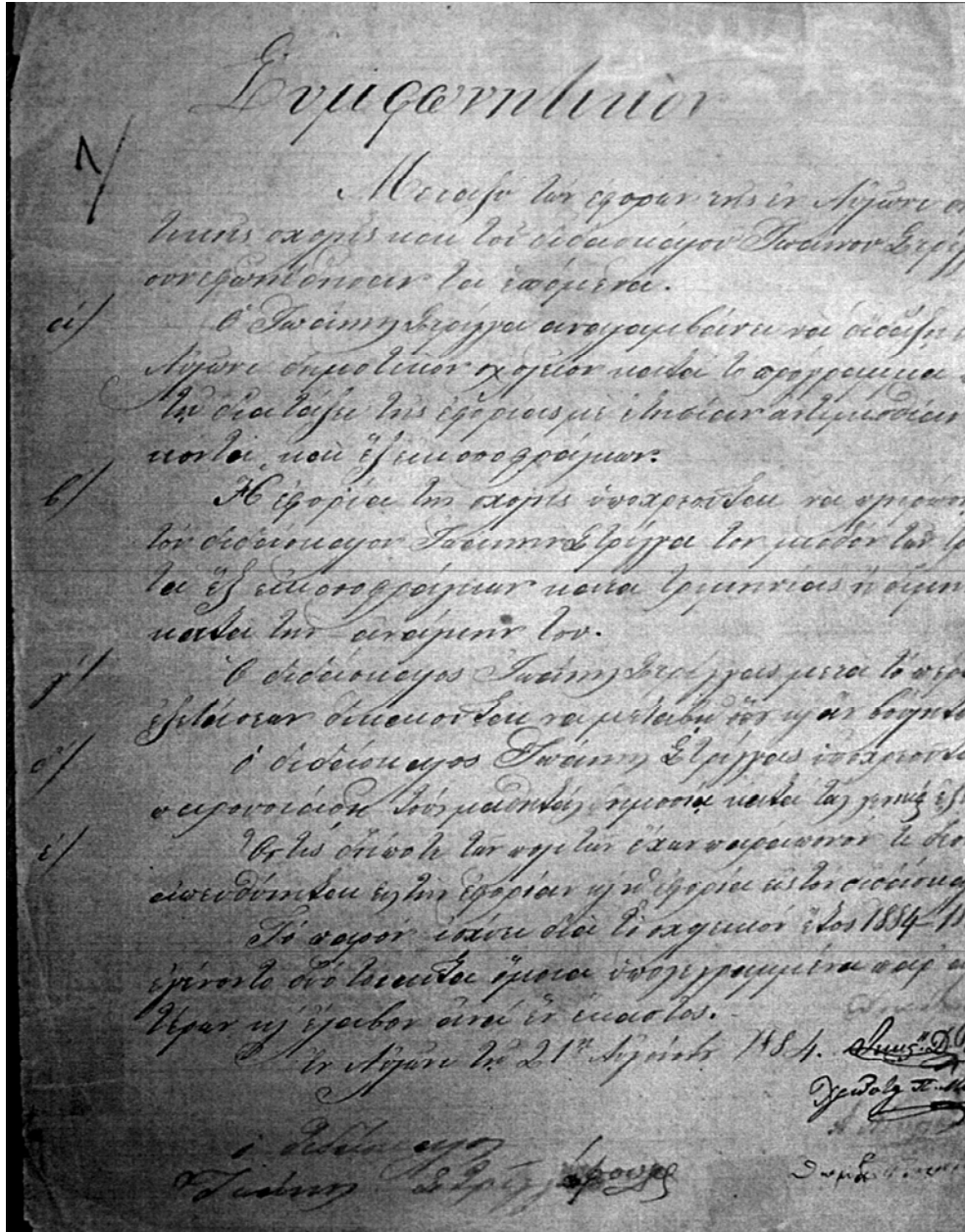

Εικόνα 101. Διοριστήριο του Κωνσταντίνου Λούτση για την ελληνική Αστική Σχολή Δελβινακίου, 1910

Εικόνα 102. Το Απολυτήριο του Αντωνίου Πάντου από την Εκκλησιαστική Ριζάρειο Σχολή, 1906

ΣΥΜΦΩΝΗΤΙΚΑ ΑΝΑΛΗΨΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ

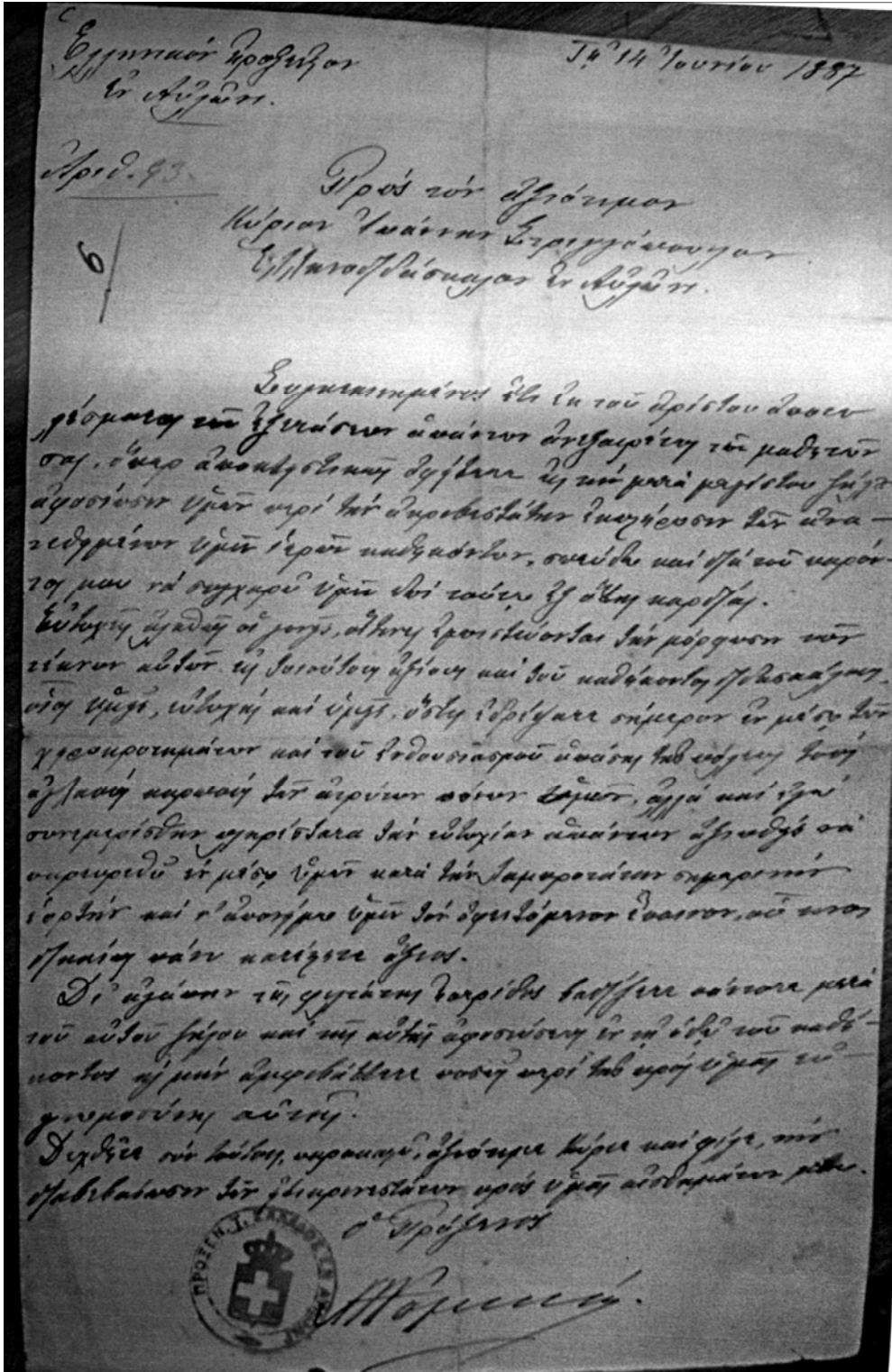

Εικόνα 103. Συμφωνητικό ἀνάληψης υπηρεσίας
 στο Δημοτικὸ Σχολεῖο Αὐλώνας τοῦ Ἰωάννη Στριγγόπουλου, 1884

ΣΥΓΧΑΡΗΤΗΡΙΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

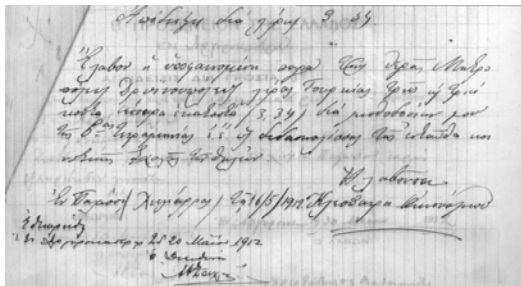
Εικόνα 106. Συγχαρητήριο έγγραφο του Έλληνα προζένου Αυλώνας προς το διδάσκαλο Αυλώνας Ιωάννη Στριγγόπουλο για το «άριστο αποτέλεσμα» των θερινών εξετάσεων του 1887

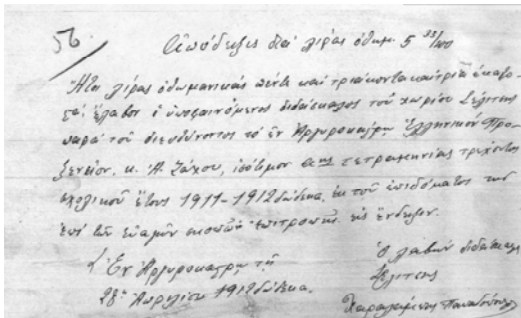

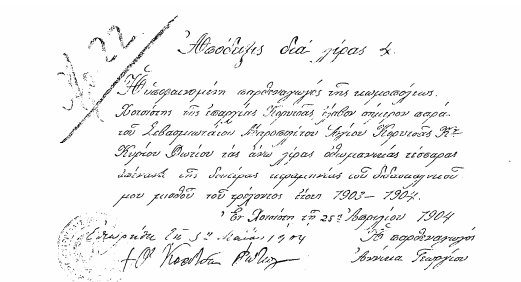
Εικόνα 117. Σ. Εέκου, Γ. Χασάπη, Αικ. Κατούνη – Μπούχαλη

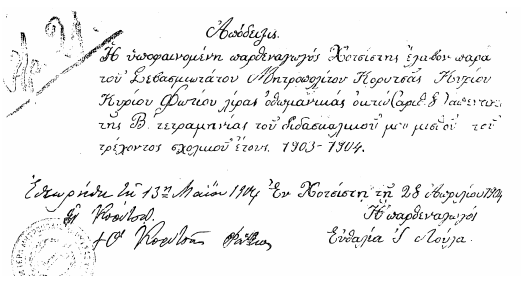
Εικόνα 118. Κλεοπάτρα... - Παλιάσσα Χειμάρρας

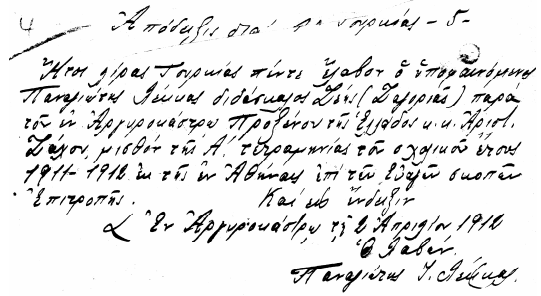
Εικόνα 119. Χαρ. Παπαδόπουλος – Σελίτσα

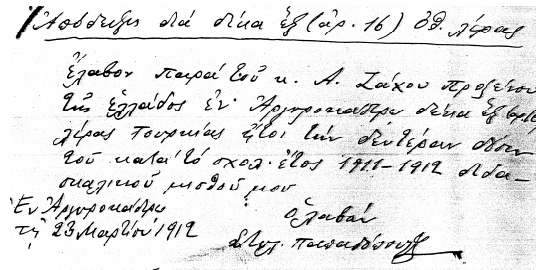
Εικόνα 120. Αννίκα Γεωργίου – Χότσιστα

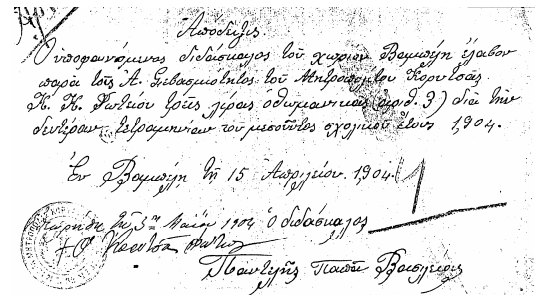
Εικόνα 121. Ευθ. Λούλα – Χότσιστα

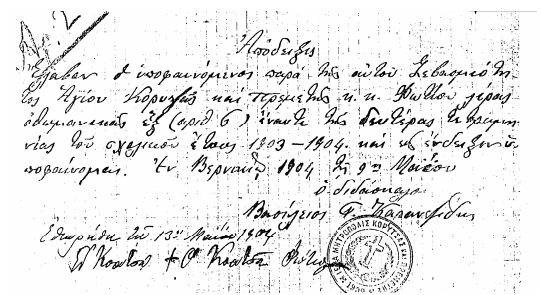
Εικόνα 122. Παναγιώτης Λέκκας – Αργυρόκαστρο

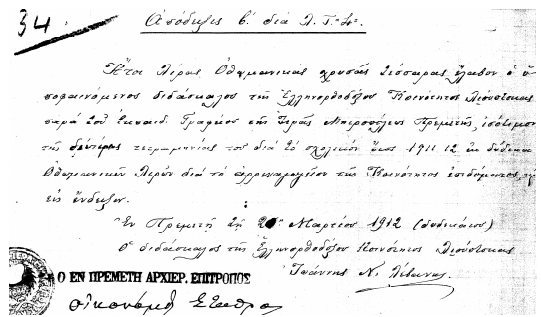
Εικ. 123. Στυλ. Παπαδόπουλος – Αργυρόκαστρο

Εικόνα 124. Παντελής παπα-Βασιλείου – Βαμπέλι

Εικόνα 125. Γ. Καρατζίδης – Βερνίκι

Εικόνα 126. Ιωάννης Λέβανης – Λιούσινα

ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΚΟΙ ΜΙΣΘΟΙ – ΔΑΠΑΝΕΣ, ΧΟΡΗΓΗΜΑΤΑ, ΥΠΟΤΡΟΦΙΕΣ – ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ, ΑΙΤΗΜΑΤΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΡΩΓΗΣ

Β. Ἑλληνικὸν Προξενεῖον

Σχολ. ἔτος 1909 - 1910

ἐν Μοναστηρίῳ

Κατάστασις πληρωμῆς τῶν μισθῶν τῆς γ' τετραμηνίας τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1909 - 1910 εἰς τὸ ἐν Κοριτοῦ διδακτικὸν προσωπικὸν τοῦ Παγκλείου Γυμνασίου.

Ἀριθ. ἀποδ.	Αἰτία πληρωμῆς	Δικαιούχος	Ποσά καταβληθέντα
1	Μισθὸς Γυμνασιάρχου	Ἰ. Χαντέλλης	50
2	" α' καθηγ. Ἑλληνικῶν	Ἐ. Γκίνης	31
3	" β' " "	Σ. Στεφανίδης	26
4	" γ' " "	Σ. Κόντας	30
5	" καθηγ. Φυσικομαθηματικῶν	Ἰ. Μπίμπας	26
6	" " Γαλλικῆς	Π. Φιλιππαῖος	20
7	" " Τουρκικῆς	Π. Δημητριάδης	20
9	" " Ἑλληνικῆς Γυμναστικῆς	Σ. Κίρασης Ἰ. Λαζάρου	23 23
10	Συναλ/κὴ θιαφορὰ	Τρόπεζα Ἀνατολ.	— 39
		Ἐν ὅλῳ Α.Τ.	248 39

Εἰκόνα 127. Διδακταλικοὶ μισθοὶ καθηγητῶν Μπαγκλείου Γυμνασίου Κοριτοῦ, σχολ. ἔτος 1909-1910 (ΑΥΕ 1910, φ. 53, ΑΑΚ-ΝΓ')

Ποσὰ διδακτικῶν Ἑλληνικῶν χορηγημάτων

Τετραμηνίας τοῦ σχολ. ἔτους 1911-1912

Προξενεῖον ἀργυροκάστρου Ἀργυροκάστρου

Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἑπωνυμία	Ἰδιὸν ἄρθρον		Ἰδιὸν ἄρθρον	
		Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον
	Ἑπωνυμία	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον
24	Κωνσταντῖνος Χαραμπίδης	2	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	5
30	Ἰδιὸν ἄρθρον	15	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	3 33
37	Ἰδιὸν ἄρθρον	5	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	6 66
56	Ἰδιὸν ἄρθρον	22	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	5 33
62	Ἰδιὸν ἄρθρον	15	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	3 33
67	Ἰδιὸν ἄρθρον	5	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	1 66
	Ἰδιὸν ἄρθρον	16	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	2
	Ἰδιὸν ἄρθρον	10	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	3 33
	Ἰδιὸν ἄρθρον		Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	30 64
1	Ἰδιὸν ἄρθρον	21	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	20 50
1	Ἰδιὸν ἄρθρον	23	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	16
1	Ἰδιὸν ἄρθρον	24	Ἰδιὸν ἄρθρον	Ἰδιὸν ἄρθρον	5

Εἰκόνα 128. Εκπαιδευτικὰ χορηγήματα – μισθοὶ διδασκάλων προξενικῆς περιφέρειας Ἀργυροκάστρου, σχολ. ἔτος 1911-1912 (ΑΥΕ 1912, φ. 104, ΑΑΚ-ΣΔ')

Αρ. 13. Προξενική περιφέρεια
Βερατίου

Αρ. αμφ. αριθ.	Λήψεις	Αντίσφαιρα	Αρ. δόσε.
1	Βερατίου	Υπόρ λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	360
	"	" λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	55
	"	" " Κέρκενιάς	30
	"	" λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	50
	"	Επί λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	50
2	Γκιόριον	" λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	50
	"	Υπόρ λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	25
	"	" λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	40
	"	" λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	30
	"	" λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	30

Εικόνα 129. Δαπάνες, διδασκαλικοί μισθοί προξενικής περιφέρειας Βερατίου, σχολ. Έτος 1912-1913 (ΑΥΕ 1913, φ. 55, ΑΑΚ-ΝΕ')

Αρ. 14. Προξενική περιφέρεια
Αυλώνας.

Αρ. αμφ. αριθ.	Λήψεις	Αντίσφαιρα	Αρ. δόσε.
1	Αυλώνας	Μισθός διδασκ. λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	48
	"	" διδασκ. λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	35
	"	" " λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	10
	"	" διδασκ. λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	45
	"	" λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	28
	"	Παροχή βιβλίων, γραμματ. υλ. κ.τ.λ.	28
	"	" φαρμάκων	12
2	Αρσα	Μισθός διδασκ. λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	25
	"	" διδασκ. λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	22
	"	" λιθ. Κερκενιάς οχημιάς	28

Εικόνα 130. Δαπάνες, διδασκαλικοί μισθοί προξενικής περιφέρειας Αυλώνας, σχολ. Έτος 1912-1913 (ΑΥΕ 1913, φ. 55, ΑΑΚ-ΝΕ')

Μητροπολιτικός Κορυθιάς

1	Βεργίνα	Μισθός διδασκασίου	10
2	Βουδύτσια	4 ετηρ. ετηρ.	60
3	Βουγαρίλα	διδασκασίου	10
4	Γουίτσια	"	15
5	Γράϊφα	"	15
6	Δρίνοβορ	μουαγγισ	15
	"	διδασκασίου	15
	"	μουαγγισ	10
7	Ζιλιουα-Παρόνια	"	15
8	Καμινίτσια	διδασκασίου	12
9	Μαβδάρα-Καρμα	"	12
10	Μαργαρίτα	"	15
11	Μυρσίτσια-Ψηγάρα	"	10
12	Ναυίτσια	"	10
13	Μουκόςορβ	"	30
	"	Παρονομαγ.	25
14	Μουίτσια-Βόδα	διδασκασίου	12
15	Μουίτσια	ετηρ. ετηρ.	70
16	Μουόρβα	μουαγγισ	15

Εικόνα 131. Διδασκαλικοί μισθοί μητρόπολης Κορυθιάς, σχολ. έτος 1912-1913 (ΑΥΕ 1913, φ. 55, ΑΑΚ-ΝΕ')

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΚΑΡΥΘΙΑΣ

Αίτια προϋπολογισθέντα σχολ. έτη 1912-13 1913-14

Τμήμα Επιθεώρησης Κορυθιάς

Αδξ. αρ.	Ονομασία Κοινοτήτων	Αίτια δαπάνης	Ποσό 10 προϋπολογισθέντα σχολ. έτη		Παρατηρήσεις
			1912-13 Ε.Κυβ.	1913-14 Ε.Κυβ.	
1	Αριζα	Μισθός διδασκ.	12	15	
2	Βουδίτσια	" " "	10	12	
3	Βουκουκί	" διδ. και νηπ.	30	30	
4	Γιούρτσια	" διδασκ.	10	12	
5	Γκέρμενι	" " "	10	12	
6	Δάρβα	Η Έφορεία	60	70	
7	Εροέχα	Μισθός διδασκ.	24	30	
8	"	" νηπιαγ.	16	16	
8	Ίσγαρι	" διδασκ.	10	10	
9	Κιτόβνη	" " "	12	20	
	"	" νηπιαγ.	5	18	

Εικόνα 132. Διδασκαλικοί μισθοί επιθεώρησης Κορυθιάς, σχολ. έτη 1912-1914 (ΑΥΕ 1913, φ. 54, ΑΑΚ-ΝΔ')

34

Απόδειξις β' δια Δ. Τ. Α.

Έτσι Πύρις Οδηγητικὰ χρυσὰς εισοσας ἔλαβον ὁ ὑποβαλλόμενος διδάσκαλος τῆς Ἑλληνορθόδοξου Θεολογικῆς Σχολῆς κατὰ τὸν ἐκπαιδ. Φραγμόν τῆς Πύρας ἀπερσομένης Πρεμίας, ἰσόβριον τῆς Πύρας τετραμηνίας καὶ διὰ τὸ ἀπογεῖν ἔως 1911-12 ἐν δόξαι Οδηγητικῶν Πύρων διὰ τὸ ἀπορροαματικὸν τῆς Θεολογικῆς ἐπιστάσεως, ἐν εἰς ἔνδειξιν.

Ἐν Πρεμιά τῆς 20ῆς ἑκταρίου 1912 (ἀποδεικτικῶν)

ὁ διδάσκαλος τῆς Ἑλληνορθόδοξου Θεολογικῆς Σχολῆς

Ἰωάννης Α. Νέανης

Ο ΕΝ ΠΡΕΜΕΤΗ ΑΡΧΙΕΡ. ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ

Οικονομὸς Ἐξουδρα

Εικόνα 133. Βοήθημα από το Ελληνικό προξενείο Αργυροκάστρου προς το μαθητή Λεωνίδα Μαρκόπουλο (ΑΥΕ 1912, φ. 104, ΑΑΚ-ΣΔ')

Ἐξέλιξη Κύριε Πρόεδρε τῆς Κοινωνικῆς Ἐπιτροπῆς

Ὡς γνωστὸν ὑμῖν τὸ Ταμῖον τοῦ Ταύρου τῆς ἡμετέρας Κοινότητος καταβήξει ἐπιτοίαν ὑπὲρ τοῦ βασίλειος τῆς τῆς προῖ-σλασθε Κοινωνικῆς Ἐπιτροπῆς συγκεκμημένου Συμβουλίου τῆς Κοι-νότητος ὑμῶν περὶ τῆς ἐξέλιξης τῆς οὐδαμικῆς εἰς μισθὸν τοῦ δούλου ἐπιστάτου, καὶ οἱμοι ἔχην κρη.

Ἐσὸν δὲ ἀπορησασαίνοντων τῶν ἀναγκῶν τῆς ἡμετέρας Κοι-νότητος ἐνεκα τῆς σφιδάρας τοῦ οὐδαμικῆς τῆς ἰσχυρῆς καὶ τοῦ Περδαναγαγῆν, δι' ἡμετέρον Ταμῖον μαζὰ τῆς δυσκομιῆσαι ὅσαι ἐσαρμῆται εἰς τῆς μισοῦ ἀναγκῆς τῆς Κοι-νότητος, ἐυφράσθημεν τῆς ἀρχῆς ὅσαι ἐ δυνάτοιν ἢ Μοδῆμας Ἐπιτροπῆς ἀναγκῆς καὶ τῆς ἐξέλιξης αὐταὶ τῆς οὐδαμικῆς ἀνακουφίνοσα οὐδὲ τὸ ἡμετέρον Ταμῖον.

Παρακαλοῦντες ὅσαι γρηθὴ ὑμῶν ἢ δυνατὰ ἔχθητε αἰ-νοῖσι ὑμῶν αὐτῆς διατεγόμενι μετὰ τῆς οὐδαμικῆς ὑποχρέωσας.

Ἐν Κορυθαὶ τῆς 22ῆς Ἰουλίου 1905

ὁ Πρόεδρος Ἡ ἐφορία τῶν Ἑλληνικῶν ἐκπαιδευτικῶν Κοι-νωνικῶν

Λεωνίδας Μαρκόπουλος

" Βασιλειαν

" Μοδῆμας

" Ἐπιτροπῆς

Εικόνα 134. Αίτημα της Σχολικῆς Εφορίας Κορυθῆς προς την Μπάγκειο Επιτροπή για οικονομική αρωγή, 1905 (ΑΥΕ 1905, φ. ΑΜΕ)

ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ, ΓΕΝΙΚΟΙ ΕΛΕΓΧΟΙ, ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΩΝ

Τοιαύτα εν συνόψει τα οποία εὐχρηστικῶς ἀναγγέλλω ἐν τῷ Παιδείᾳ Ἑλληνικῷ Γυμνασίῳ ἀναφορικῶς. Ἐδ-
χθῆτος δὲ ἀποσαφηνιστοῦν καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰς ἐπα-
νομοθετικὰς μετὰ τὸς προσηκουῦντος οὐδὲν ἄλλο ἐν-
σταντικῶν

Ἐν Κορυθῷ, τῆς 2 Ἰουνίου 1905.

αρθρογράφος καὶ ἡγετὴς
ὁ γυμνασιάρχης, Γεώργιος
Παπαδόπουλος

Παπαδόπουλος Γεώργιος ἡγετὴς Κορυθῶν 27 Ἰουνίου 1905
Γ. Ο. Κορυθῶν Παιδείας

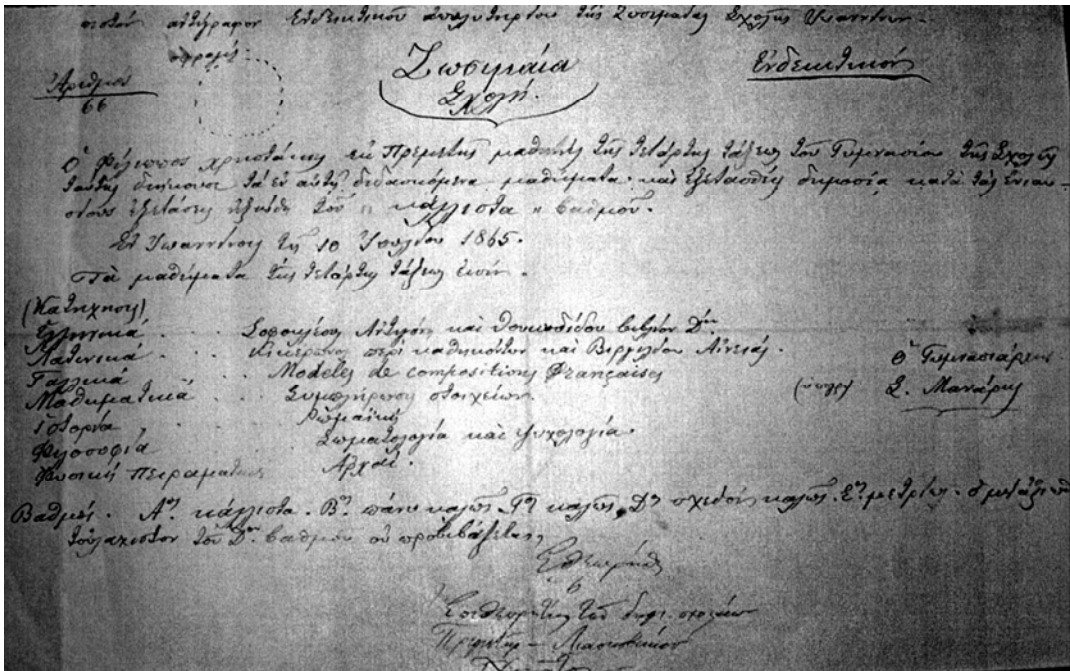
Εικόνα 135. Η τελευταία παράγραφος της έκθεσης του γυμνασιάρχη Γ. Αναγνωστοπούλου για το σχολικό έτος 1904-1905 (ΑΥΕ, φ. ΑΜΕ, αρ. 663β, 18-7-1905)

Παιδείον Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον ἐν Κορυθῷ.
Σχολικὸν ἔτος 1904-1905. Ἀντίγραφον τοῦ "Γενικοῦ Ἐλέγχου"

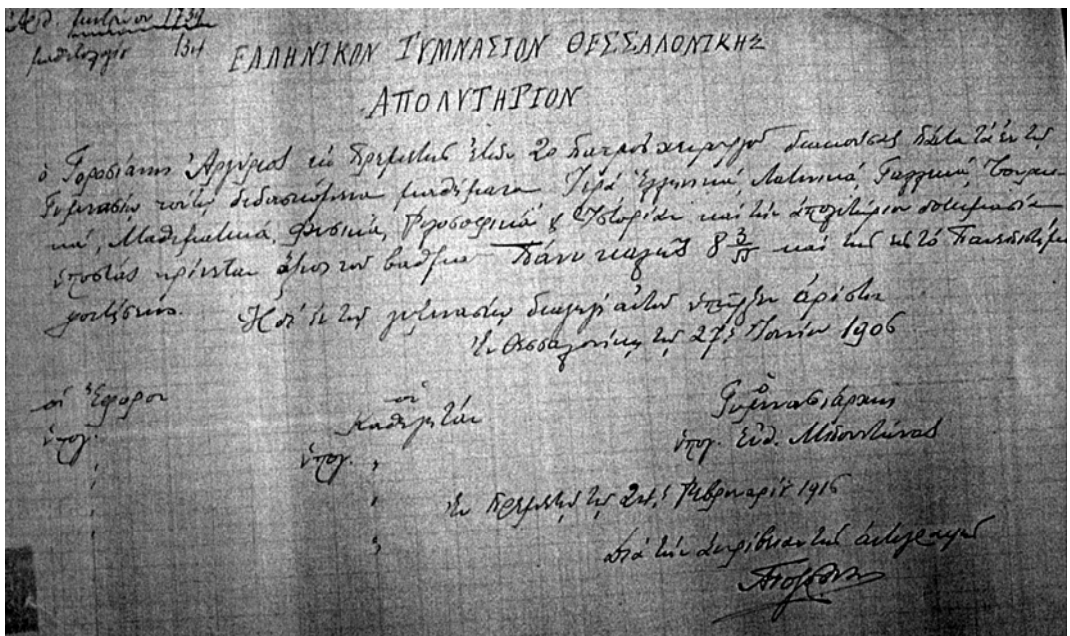
Α/Α	Όνομα καὶ ἐπίσημον	Πατρις	Ἔτη	Ἐθνικὸν βαθμὸς	Διαγραφή	Παρατηρήσεις
1	Κωνστ. Π. Σκουλιένης	Κορυθῶν	13	π. 6 7/8 μαθητῶν	7 μαθητῶν	
2	Σταύρος Β. Νέστος	Δέρβα	14	" 8 7/8 π. μαθητῶν		
3	Νικόλ. Π. Φουρτῆς	Κορυθῶν	14	"		Ἀποχρήσει 30 ἡμερῶν
4	Ἐλευθ. Δ. Σαμαράς	"	14	" 7 μαθητῶν	8 π. μαθητῶν	
5	Μεταχ. Β. Ἰδαίρη	"	14	" 5 7/8 "	6 μαθητῶν	
6	Χρῆστ. Α. Μάιλτος	Βόσκολισσα	15	" 8 7/8 π. μαθητῶν	10 π. μαθητῶν	
7	Μηχ. Α. Βαλαμύρας	Κορυθῶν	13	" 9 7/8 "	8 π. μαθητῶν	
8	Νικόλ. Δ. Παπακωνσταντῆ	Μοσχόφυτοι	14	"		Ἀποχρήσει 1 ἡμερῶν ὑπόδειξις
9	Αρθρογ. Α. Διονυσίου	Κορυθῶν	14	" 7 μαθητῶν	10 π. μαθητῶν	
10	Παραλαμῶνης Σωφρονίου	"	15	" 4 7/8 μαθητῶν	5 π. μαθητῶν	Ἀποχρήσει
11	Ανδρέας Νικοχόρτος	"	15	" 5 π. μαθητῶν	5 "	Ἐπιπέσει. καὶ ἄλλοι π. μαθητῶν.
12	Δημητ. Α. Βαζάνης	"	15	"		Ἀποχρήσει 1 ἡμερῶν
13	Βασίλ. Δ. Λυιῶνης	"	14	" 6 7/8 μαθητῶν	5 π. μαθητῶν	
14	Δημητ. Α. Λεοντόπουλος	"	13	" 5 π. μαθητῶν	4 μαθητῶν	Ἐπιπέσει. καὶ ἄλλοι π. μαθητῶν.
15	Νικόλ. Δ. Κωνσταντῆ	"	14	"		Ἀποχρήσει. καὶ ἄλλοι π. μαθητῶν.
16	Αναστάσιος Δ. Ἀδελφῆ	"	14	" 7/8 π. μαθητῶν	9 π. μαθητῶν	
17	Νικόλ. Α. Παπαδόπουλος	"	13	"		Ἀποχρήσει. 7 ἡμερῶν. μεταβίβασις ἑξ ἑλληνικῶν
18	Ανδρέας Β. Πάριος	"	15	"		Ἀποχρήσει. 27 ἡμερῶν. ἐπιπέσει ἀποχρήσει
19	Χρῆστ. Κ. Οὐλιῶνης	"	14 7/8	" 4 7/8 μαθητῶν	5 π. μαθητῶν	Ἀποχρήσει
20	Βασίλ. Δ. Κακωνίτης	"	15	" 6 μαθητῶν	8 π. μαθητῶν	

Εικόνα 136. Σελίδα του Γενικού Ελέγχου του Μπαγκείου Γυμνασίου Κορυθῶν για το σχολ. έτος 1904-1905 (ΑΥΕ 1905, φ. ΑΜΕ, αρ. 663β, 18-7-1905)

Εικόνα 137. Ενδεικτικό της Ζωσιμαίας Σχολής του Φιλίππου Χρηστάκη από την Πρεμετή, 10 Ιουλίου 1865 (Ιστορικό Αρχείο Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών – Ιωάννινα)

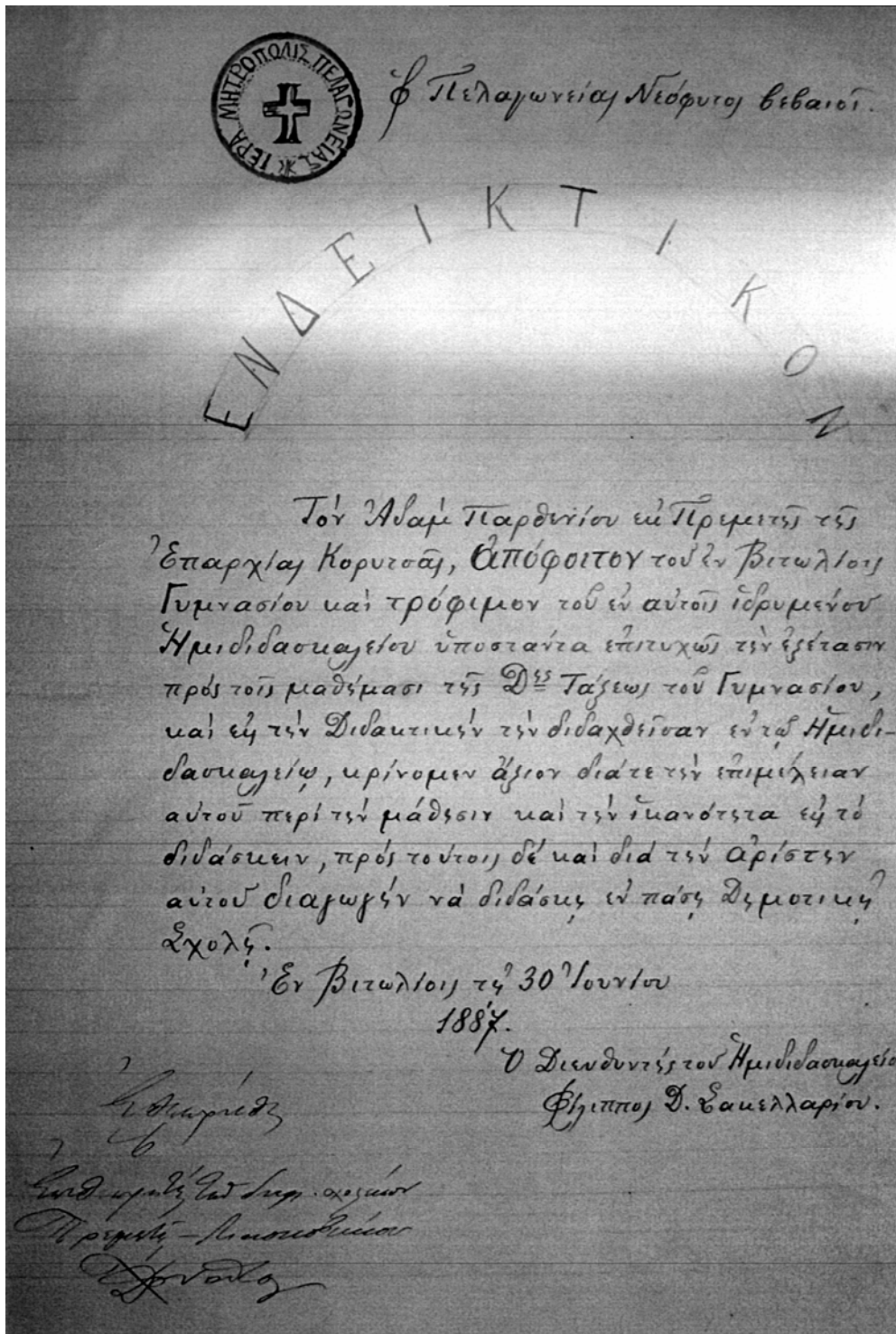

Εικόνα 138. Απολυτήριο του Ελληνικού Γυμνασίου Θεσσαλονίκης του Αργυρίου Γοροσιάνη από την Πρεμετή, 27 Ιουνίου 1906 (Ιστορικό Αρχείο Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών – Ιωάννινα)

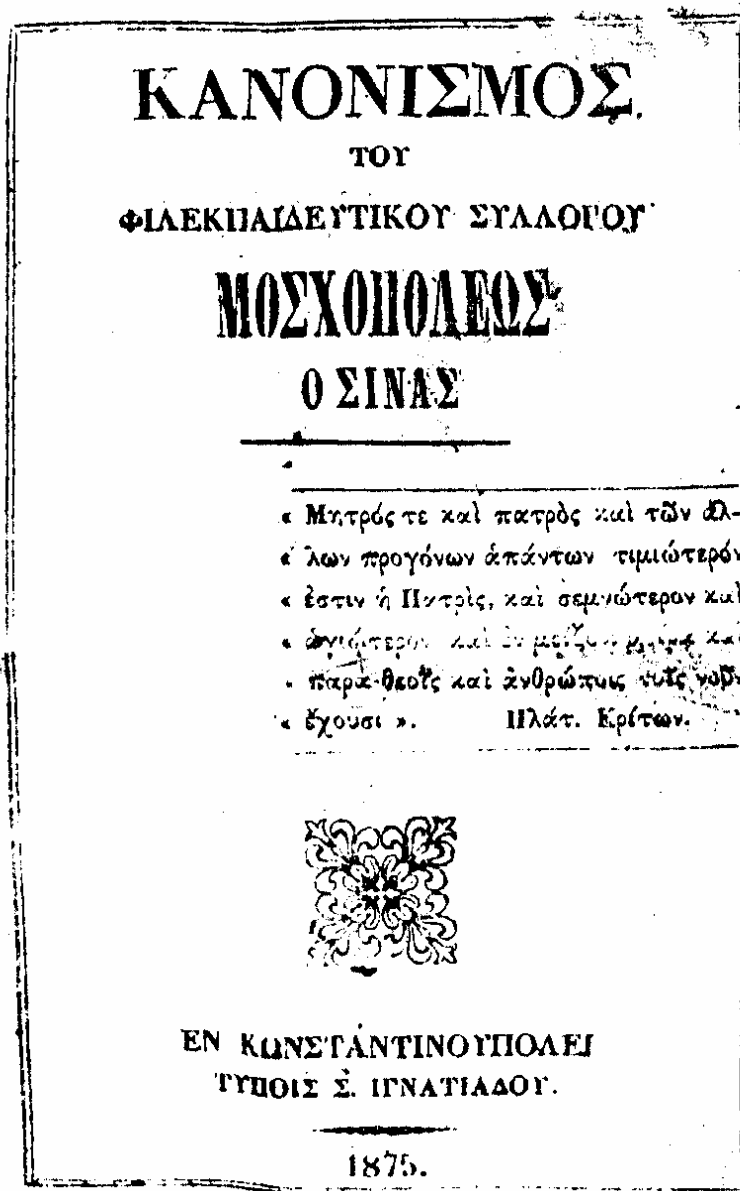
Εικόνα 139. Ενδεικτικὸν Ζωγραφείων Διδασκαλείων τοῦ μαθητῆ Κωνσταντῖνου Λούτση ἀπὸ τῆς Γράφης, 25 Ἰουνίου 1886 (Ἱστορικό Ἀρχεῖο Ἰδρύματος Βορειοηπειρωτικῶν Ἐρευνῶν – Ἰωάννινα)

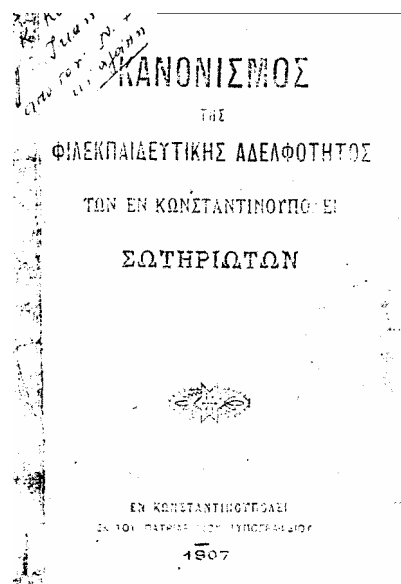

Εικόνα 140. Ενδεικτικόν του Γυμνασίου Μοναστηρίου του Αδάμ Παρθενίου από την Πρεμετή, 30 Ιουνίου 1887 (Ιστορικό Αρχείο Ιδρύματος Βορειοηπειρωτικών Ερευνών – Ιωάννινα)

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ
ΚΑΙ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΩΝ

Εικόνα 141. Κανονισμός του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου
Μοσχόπολεως «Ο Σίνας», 1875 (εξώφυλλο)

Εικόνα 142. Κανονισμός της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας Σωτηριωτών, 1907 (εξώφυλλο)

Άρθρο Πρωτ. 6759.

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ
ΤΗΣ
ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΟΣ
ΤΩΝ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ
ΣΩΤΗΡΙΩΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

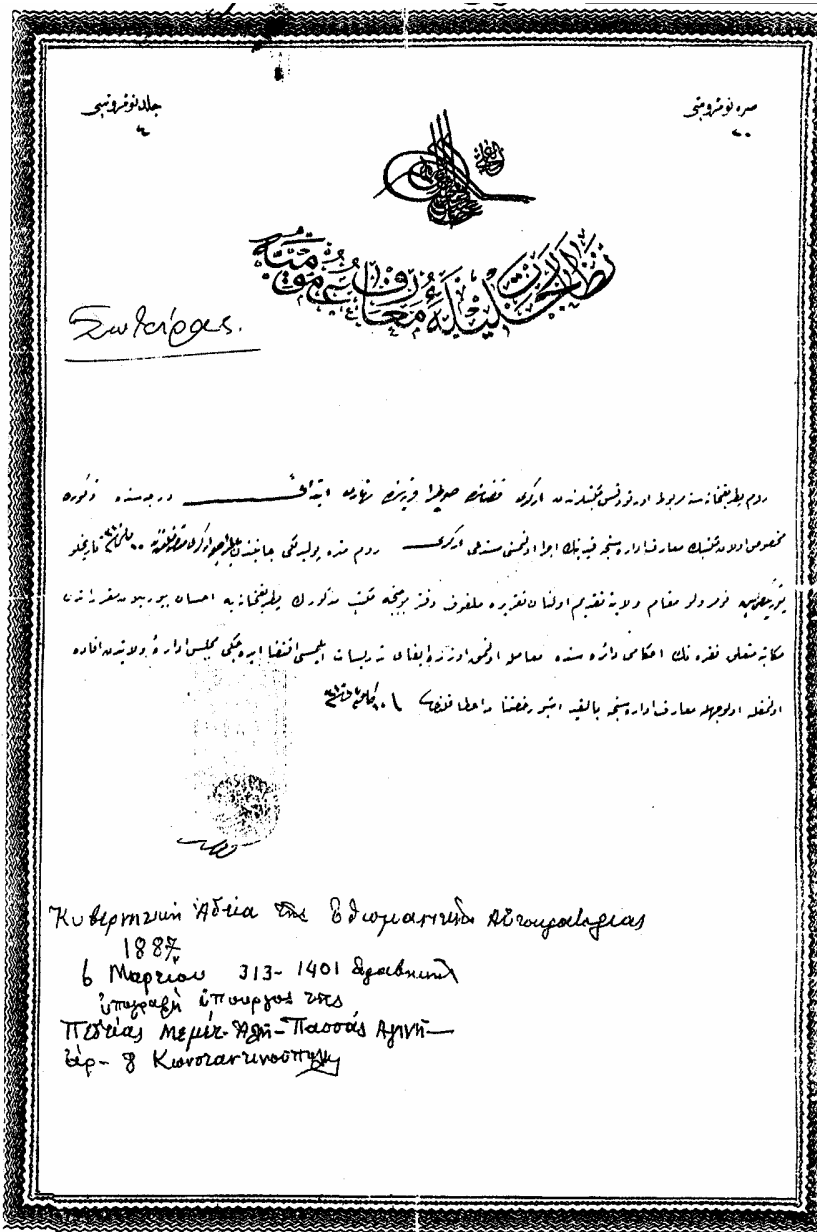
Σκοπός και σκοπός της Αδελφότητας.

Αι τριαν. Ι. Ζελλο εφορέη των εν Κωνσταντινουπόλει Σωτηριωτικών ενοχίων δε και επανόψει της Α. Ο. Π. του πατριάρχου Ήρακλίου του Γ΄ ιδρύεται εν Κωνσταντινουπόλει αδελφότης υπό την επωνυμίαν «Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης Σωτηριωτών» της οποίας σκοπός είναι ένθεν μὲν ἡ προστασία της Σχολῆς καὶ ἡ εὐπαιδεία της ἱερᾶς Ἐκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως ὡς καὶ ἡ προστασία καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀδελφότητος.

Ἄρθρο 2. Ἡ ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ἀναλαμβάνει τὸν σκοπὸν της ἰδρυθείσης τῆς μὲν ἐκείνου τοῦ εὐπαιδευτικῶν ἡμίτητος

Εικόνα 143. Κανονισμός της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας Σωτηριωτών, 1907 (η πρώτη σελίδα)

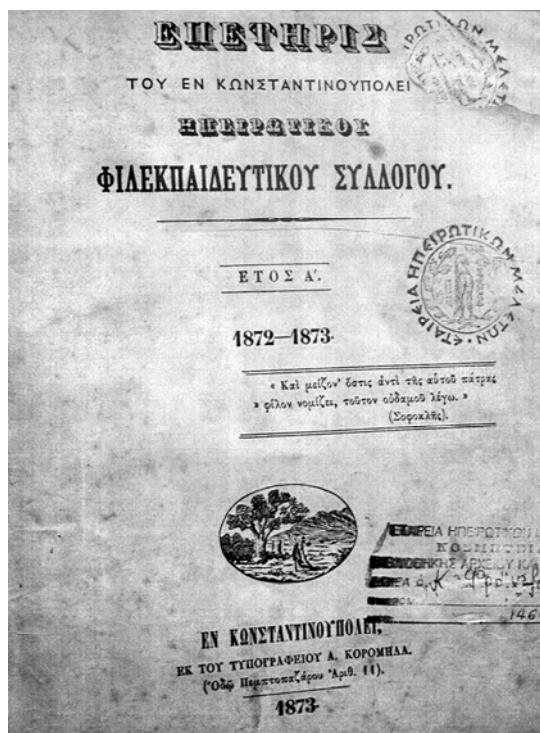
ΑΔΕΙΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΩΝ

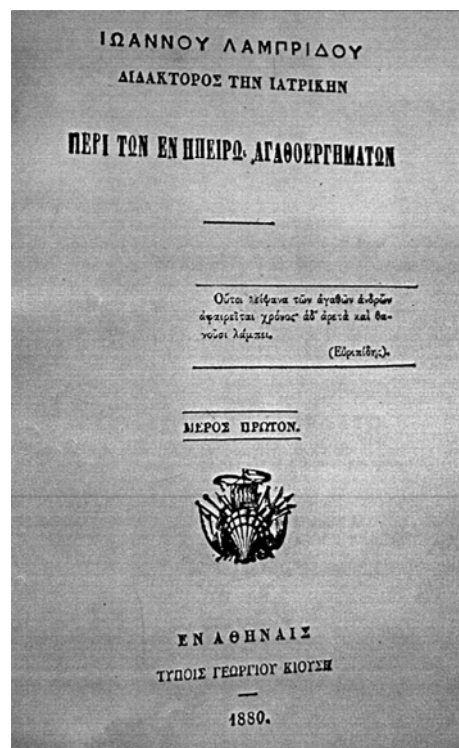
Εικόνα 144. Η οθωμανική άδεια για τη λειτουργία του Αρρεναγωγείου Σοτήρας, 10 Ιανουαρίου 1892

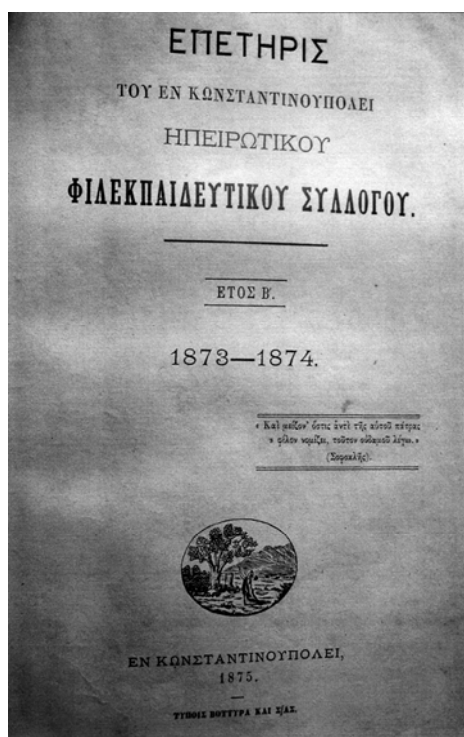
ΒΙΒΛΙΑ, ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ – ΕΝΤΥΠΑ

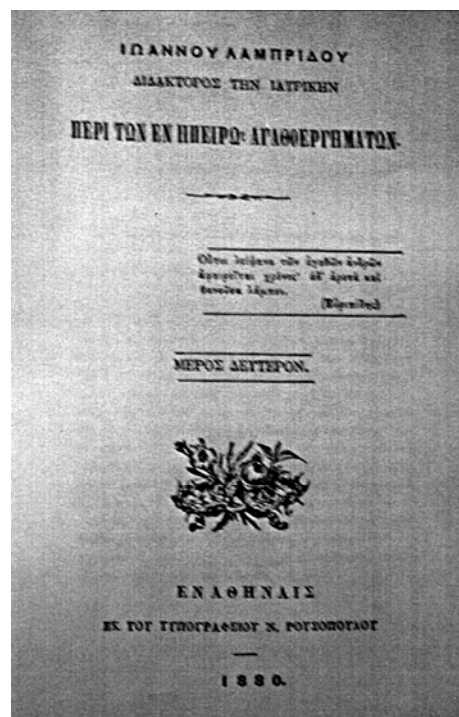
Εικόνα 146. Επετηρίς Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Α', 1873

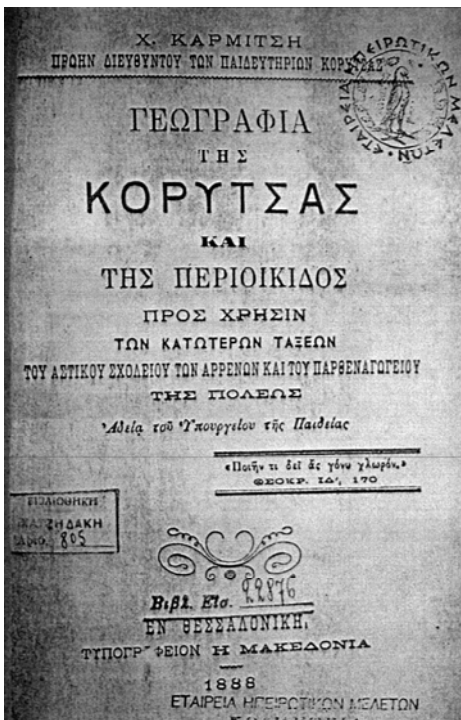
Εικόνα 148. Ι. Λαμπρίδου «Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων» Α', 1880

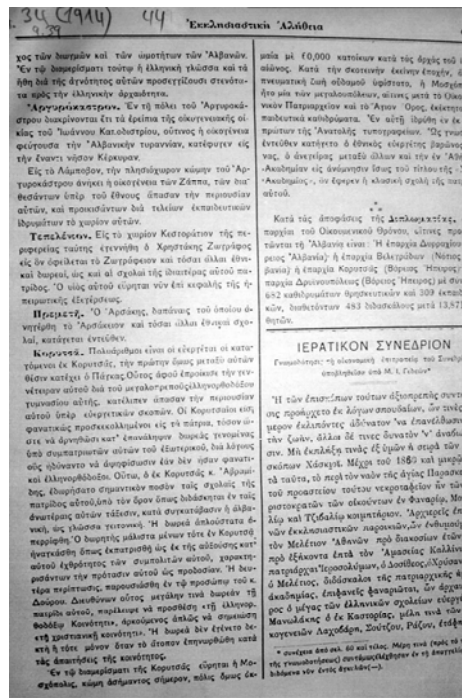
Εικόνα 147. Επετηρίς Ηπειρωτικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Β', 1875

Εικόνα 149. Ι. Λαμπρίδου «Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων» Α', 1880

Εικόνα 150. Χ. Καρμίτση, «Γεωγραφία της Κορυτσάς...», 1888

Εικόνα 152. Εκκλησιαστική Αλήθεια, εφημερίδα Οικουμενικού Πατριαρχείου, 34 (1914)

Εικόνα 151. Εκκλησιαστική Αλήθεια, εφημερίδα Οικουμενικού Πατριαρχείου, 26 (1906)

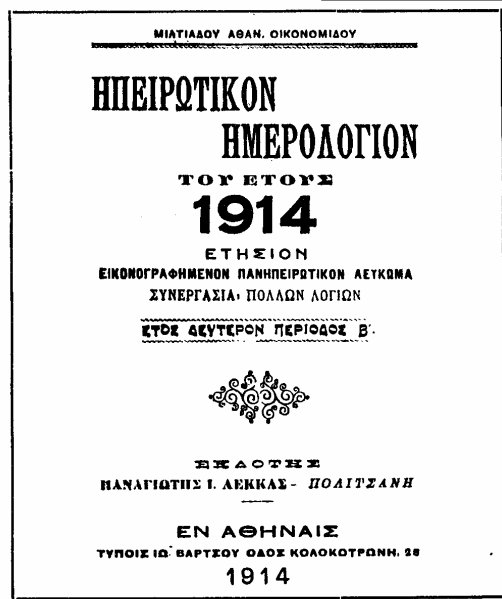

Εικόνα 153. Πύρρος, εφημερ. Αθηνών, 11-1-1906 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Ερευνών – Ιωάννινα)

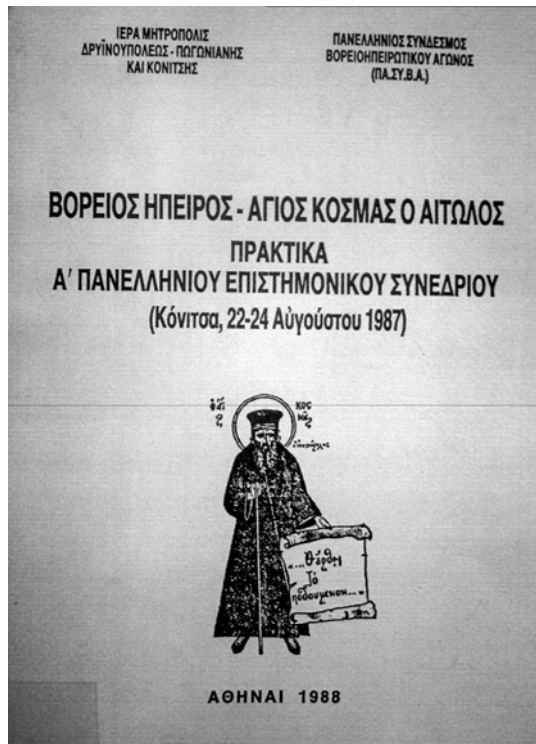
Εικ. 154. Φωνή της Ηπειρώ, εφημ. Αθηνών, 16-7-1894 (Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών)

Εικόνα 156. Το «Ηπειρωτικό Ημερολόγιο» του Παν. Λέκκα, 1914 (εξώφυλλο)

Εικ. 155. Πελασγός, εφημ. Κορινθιάς, 30-11-1911 (Ίδρυμα Βορειοηπειρωτικών Ερευνών)

Εικόνα 157. Βόρειος Ήπειρος – Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, πρακτικά συνεδρίου, 1988